

কথা-মহাভাৰত

: Arzoo Press, Calcutta
 ৩৭৪২
 ১৯৫২
 চক্ৰবৰ্তী বাছাগোপালাচাৰী
 ১৯৫২

৩৭৪২
 ১৯৫২

অমুবাৰিক :

শ্রীমহাদেৱ শৰ্মা

১৯৫২ ৫২৫

অবশ্যন পৰ্যদ

অসম : ব্ৰহ্মচাৰী

চিত্র শিল্পী

শ্রীপ্রসাদ বন্দ্যোপধ্যায়

৫

প্রকাশক

পাব্লিকেশন ব'ৰ্ড

অসম, গুৱাহাটী

38621

মুদ্ৰক

ট্ৰিবিউন প্রেছ

গুৱাহাটী

মূল্য :

পকা বন্ধা ১২ টকা

ফঁচা বন্ধা ১০ টকা

লিখকৰ কথা

অসমৰ প্ৰকাশন পৰ্য্যদে মোৰ মহাভাৰতখন অগমীয়া ভাষাত প্ৰকাশ কৰিবলৈ লোৱা বাবে মই গোবৰ্হ বোধ কৰিছোঁ । আমাক দুখন মহাকাব্য দি যোৱা মহাশিসকলৰ প্ৰতি মোৰ অস্তৰ গভীৰ অনুৰাগ আৰু শ্ৰদ্ধা নিবেদন কৰিবলৈকে বানায়ণৰ দৰে এইখন পুথিও মই লিখিছোঁ । মই ব্যাগ আৰু বাল্মীকিৰ মূল পাঠ অনুসৰণ কৰিছোঁ যদিও কাহিনী যথেষ্ট সংক্ষেপ কৰিছোঁ । ইয়তো ইয়াত বহুতো দোষ ত্ৰুটি বৈ গৈছে, কিন্তু মই বিশ্বাস কৰোঁ মোৰ গৰু পুথি দুখনে আমাৰ যুৱক-যুৱতীসকলক আমাৰ পূৰ্বপুৰুষ আৰু মহাপুৰুষসকলৰ সৈতে সংযোগ বন্ধা কৰাত সহায় কৰিব । ইংৰাজী আৰু ভাৰতীয় কেবাটাও ভাষাটো মোৰ এই মহাভাৰতখনৰ বহুত সংস্কৰণ ছপা হৈ গৈছে । মই বিশ্বাস কৰোঁ অসমৰ ভাই-ভনীসকলেও এই পুথিখন নিজৰ বুলি লব ।

চন্দ্ৰৰট্টা ৰাজাগোপালাচাৰী

তামিল সংস্কৰণৰ ভূমিকা

তামিল ভাষাৰ “বল্লিক” নামৰ গুপ্তাহিব বাতনি বাকতখনত “প্ৰথম অৰ্ঘ” নামেৰে শিশুপাল শব্দকে নহি প্ৰৱক এটা লিখিছিলো—সি আজি দুবছৰ আগৰ কথা । প্ৰৱকটো পঢ়ি সেই কাবতৰ সম্পাদক মহোদয় আৰু তামিল ভাষাৰ স্বনাম ধন্য সাহিত্যিক শ্ৰীযুত চিঙ্গাপৰনাথ মুপানিয়ৰ-দেৱে উৎসাহ আৰু অনুপ্ৰেৰণা দি মোক কৈছিল—“এনেকুৱা মনোমোহা কাহিনীসমূহ মহাভাৰতত বানিৰ ঘটনা যেন বৈ বৰ্ণনা দিয়া আছে নে ? সেয়ে হলে মহাভাৰতৰ এই আখ্যানসমূহ ঐতিহাসিকভাৱে আমাৰ বাতৰি বাকতত আপুনি প্ৰকাশ কৰিলে পৰম সুখ পাম ।”

ভেৰেতসৰলৰ অনুৰোধ ৰক্ষা কৰিবলৈবে নহি এই মহৎ বাৰ্য্য ভয়ে ভবে আবদ্ধ বৰোঁ । লাহে লাহে এই কানত দিনে দিনে মোক উৎসাহ ভল্লি আৰু আগন্ত ৰাতি আহিবলৈ বনিলে । এশ গাত মৰ্য্যাবত পুথিখনি শেষ হল ।

সামান্য মহাভাৰতৰ বিষয়ে নজনা মানুহ মানান দেশত নাই । কিন্তু মোৰ বৰিণা হয় কথক আৰু কথাছবিৰ স্বাধিকাৰীসকলে এই দুই কাব্যত নতুন নতুন বিষয় সংযোজনা কৰি ইয়াক অতিৰিক্ত কৰিছে । সৰ্ব-সাধাৰণেও তাকেই শুনিছে আৰু দেখিছে । মহাকাব্য দুখনৰ প্ৰকৃত মত্ৰা উপলব্ধি কৰিব পৰা লোৱৰ গংখা নিচেই তাদৰ । নতুন নতুন বিষয় সংযোজনৰ দ্বাৰা হয়তো কেতুক খাতিৰ পাবে । কিন্তু ব্যাগ্বেদৰ মচনাত পোতা গাভীৰ্য্য আৰু গুৰু তৰ এনেধৰণৰ হস্তক্ষেপন দ্বাৰা লোপ পোৱাৰহে আশঙ্কা আছে ।

ব্যাগ্বেদৰ মচিত ভাৰত শব্দ আনান দেশৰ এ নি প্ৰাচীন মহাকাব্য আৰু ই এক অতি আচৰিত স্থিতি । ইয়াক সম্যক ৰূপে উপলব্ধি কৰিব পাৰিলে দেশধাৰীয়ে ত্ৰান মৰেন আৰু আগ্ৰশক্তি লাভ কৰিব পাৰিব—এয়ে মোৰ মন্তব্য আৰু আশা । চৰ্ম্মা, ৰেখা আৰু হোদা নগাৰী হৈ ঘৌৰন-

যাপন কৰা উচিত নহব। মহাভাৰতৰ বাহিৰে অইন কোনো পুথিয়ে এনে নৈতিক শিক্ষা দিব নোৱাৰে।

“এই শাহিনীসনুহ ব্যাসদেৱৰ ভোন” নামেৰে ভক্তি সহকাৰে সহস্ৰ সহস্ৰ ভাবে দেশবাসীৰ উদ্দেশ্যে প্ৰতিসপ্তাহে প্ৰকাশ কৰিছিলো। মোৰ বিশ্বাস “বলিকব”ৰ পাঠকসমূহে ইয়াৰ আগ্ৰহেৰে পাঠ কৰিছিল।

“ব্যাসদেৱৰ ভোন” বিতৰণ আকাৰে প্ৰকাশ কৰিবলৈ “তামিল পণ্ডিত” নামৰ এখন প্ৰকাশন সমিতিৰ মোক অনুৰোধ জনালে। এই সমিতিয়ে প্ৰকাশ কৰা গ্ৰন্থসমূহৰ সুখ্যাতি আছে। গতিকে সেই বিষয়ে মোৰ কবলৈ একো নাই।

আশৰ স্নিত বুঢ়ী আইহঁতে নাতিশৰাব পুৰণৰ আখ্যান-উপাখ্যান শুনাইছিল। কিছু আৱিষ্কাৰি বুঢ়ী আইহঁতৰ গিনানধিগি অভিভূত নাই। সেইবাবে এই আখ্যানসমূহ পুৰি আকাৰে প্ৰকাশ পালে দেশবাসীৰ মাজত মহাভাৰতৰ বহল প্ৰচাৰত সহায় হ'ব।

মহাভাৰতৰ আখ্যানসমূহ এবাৰ পঢ়িয়ে এবিৰ নানাগে, বাৰে বাৰে পঢ়া উচিত। পাৰ্ৱৰ্তীয়া ঠাইত গছিয়া চাৰিৰ পোহৰত ৰাইডৰ মাজত মহাভাৰত পাঠ কৰিলে বিশেষ উপকাৰ হ'ব। ইয়াৰপৰা জনসাধাৰণৰ মাজত ভ্ৰম, প্ৰেম আৰু বৰ্ণৰ ভাব আশিৰ। সেয়ে হলে মহানোবে মঙ্গল।

এই পুথিত কোনো চিত্ৰ সন্নিবিষ্ট কৰা হোৱা নাই। স্বাভাৱিক মহাভাৰতৰ আখ্যানসমূহত যিবিলাক চিত্ৰ সংযোগ কৰা হ'ব সেইবিলাক যিমনেই সুন্দৰ নহওক, নুন আখ্যানৰ লগত সেইবিলাকৰ কোনো মিল থাকিব নোৱাৰে। ই মোৰ প্ৰাৰ্থনা।

ভীমসেনক এজন মহাবীৰ অৰ্জুনক এজনী নীল মটী আৰু ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণক এজনী ছোৱালীৰ নিচিনাকৈ অঙ্কিত কৰি আমাৰ উষ্ণ অৱস্থা-ছোৱালীক স্পৰ্শকৈ মোৰ অকণো আগ্ৰহ নাই। চিত্ৰ-বৰ্ণনাৰ ভাব পাঠকলৈ এসি ভাব।

চক্ৰবৰ্তী ৰাজাগোপালাচাৰী

প্ৰথম সংস্কৰণৰ পাতনি

কোনো ভাতিৰ ইতিহাসত বৰ্ণনা কৰা জাতীয়া বীৰসকল আৰু ঘটনাৱলীয়ে যেনেকৈ সেই ভাতিৰ জাতীয় চৰিত্ৰত প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰে তেনেকৈ কোনো ভাতিৰ মহান সাহিত্যত অঙ্কিত কৰা ঘটনা আৰু চৰিত্ৰাৱলীয়ে সেই ভাতিৰ জাতীয় চৰিত্ৰতো যথেষ্ট প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰে বুলি কলে একো বেছি কোৱা নহয়। এই কথা নিঃসন্দেহে কৰ পাৰি যে আগবঢ়োৱে (ভাতিৰ) আৰ্শ্ব গঠনৰ ক্ষেত্ৰত বেছি গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰে আৰু ইয়াৰ প্ৰভাৱে চৰিত্ৰ গঠনত অনুপ্ৰেৰণা যোগায়। বুলিছা সামান্যত বাস কৰা। যুত্ৰা হোৱা আৰু সন্নাহিৰ হৈ থকা লোকসকলৰ মনত ভক্তকুইকচোহু, গম্ভীৰ, পিকটক, চেনওৱেনাৰ, ছাৰ ৰোতাৰ ডি কেভেনবি, ফৰষ্টাৰ, টাইলক, কিংআৰ্ণাৰ, ছাৰ লেকনৰ্, এনাইচ আদি এনে ধৰণৰ মহতো প্ৰতিভা সম্পন্ন চৰিত্ৰ আৰু কাহিনীবোৰে যেনে প্ৰভাৱ কৰিছিল বৰ্তমান ইংৰাজ ভাতিৰ লোকসকলৰ মনত ই কন সত্য নহয়। বেহেতু সাহিত্যৰ গুৰু চীৱন আৰু চৰিত্ৰৰ লগত ওতঃপ্ৰোতভাৱেই ছদ্মিত। সেই কাদৰণৰা কৰ পৰা যাও যে যেতিয়ালৈকে মানৱ ভাতি ভিন ভিন ভাতিত বিভক্ত হৈ থাকিব তেতিয়ালৈকে কোনো এক জাতীয় সাহিত্যত কপাৰিত ঘটনাৱলী আৰু চৰিত্ৰসমূহে আন আন ভাতিসমূহক সন্মানে আকৰ্ষণ কৰিব নোৱাৰে কাৰণ ই সকলোৰে অস্তিত্ব একে অনুভূতিৰ ভাৱ অগাই নোহেনে। ফৰষ্টাৰ বা আন্ডোল টমৰ বিষয়ে এটা শব্দ বা এওৱাকাই ইংৰাজ ভাতিৰ মনত যি প্ৰতিবিম্ব কঢ়ি কৰে আন ভাতিৰ মনত ই একে ধৰণৰ প্ৰতিবিম্ব কঢ়ি কৰিব নোৱাৰে। সেইবাবে হুগান, ডীম, মৰ্চুচ, তবু বা গীতাৰ কোনো কথা শ শাহিনীয়ে ভাৰতীয় শিক্ষিত শ অশিক্ষিত বো কোনো মানুহৰ মনত যি এটা চিত্ৰৰ অনুভূতি কঢ়ি কৰে ভাৰতৰ মানুহৰ মনত হেৰেই হেৰে ভাৰতীয় পৌৰাণিক কাহিনী শ পৰ্যটনীত সম্পৰ্কৰ প্ৰতি সুৰাণ থকা হৰুত্ব তৰ ইংৰাজী অনুবাদে হেন ধৰণৰ অনুভূতি কঢ়ি কৰিব নোৱাৰে।

বিস্মৃতিৰ গৰ্ভত নীন হোৱা বহু অতীতৰপৰা আমাৰ দেশৰ বুৰঞ্জী গতে বহুতো মহৎ তথা উদাৰ মনৰ লোৰে' সন্ম লাভ কৰি বামাগণ আৰু মহাভাৰতৰ দৰে পুথিৰপৰা প্ৰেৰণা লাভ কৰি বীৰত্বপূৰ্ণ বানত আগ ভাগ গ্ৰহণ কৰিছে। আশংক্য নকৰি ভৱিষ্যতৰ যদে যদে কৰা-ছোৱানীয়ে মাৰণ বোলাত বহি মাত-বখা শিৰাদি লগে লগে এই অমৰ কাহিনীবোৰৰ কথা শুনিছিন। যন্তঃ সীতা-দ্রোপদীৰ হৰ্ষ আৰু বিষাদ, বাম-অৰ্জুনৰ বিনোচিত বাৰ্ষ্যাবলী, লক্ষ্মণ-হনুমানৰ ভক্তি আৰু আনুগত্যৰ আদৰ্শ তেওঁলোকৰ জীৱনৰ অৱলম্বনীৰ পথ প্ৰদৰ্শক হৈ উঠিছিল। তীৰনৰ ক্ৰম বৰ্দ্ধমান ভাটলতাই আশৰ বান্দৰ সকল যবজা জীৱন পদ্ধতিত পৰিবৰ্তন ঘটাইছে। এইটো স্বীকাৰ কৰিব লাগিব যে আমাৰ দেশত বামাগণ আৰু মহাভাৰতৰ বিষয়ে নতুন একশ্ৰেণীৰ মানুহ আছে, যদিও ইয়াৰ কাহিনীবোৰ ধৰ্মমজা আৰু লোকজীৱিৰ যোগে তেওঁলোকৰ মাজত প্ৰচাৰিত হৈছে তথাপি দেখা যায় যে ব্যাস বাস্কীকিত সত্যাদৰ্শৰ মৰ্য্যাদা এইলোকত বম পৰিমাণেহে বক্ষা কৰাৰ চেষ্টা কৰিছে। আইৰ কোলাত নহি মহাভাৰতৰ কাহিনী শুনাৰ আমাৰ যি সোভাণা হৈছিল আভিৰ দিনৰ কৰা-ছোৱানীলোকৰ সেই সোভাণ্যৰপৰা বঞ্চিত। সেই কাৰণে আভি দেবচন্দ্ৰমান আশৰপৰা নোৰ মনত এইটো কথা খেলাইছিল যে মোৰ বৰ্দ্ধনহল, জীৱনৰ অপমানো ঘিৰণিৰ সময় খৰচ কৰি যদি আমাৰ তামিল ভাই-ভনীগিহঁতৰ কাৰণে মহাভাৰতৰ কাহিনীবোৰ সহজ পণ্ডত লিখিব পাবো তেতিয়া হলে তেওঁলোকক এটা মহৎ উপকাৰ কৰা হব। ব্যাসদেৱৰ মহাভাৰতখন উৰোবিদ্যৰ সুত্ৰে পোতা বস্ত্ৰৰ ভিতৰত এটা মহান সম্পত্তি আৰু মোৰ ভাট বিশ্বাস যে নিৰ্ভুলভাৱে ইয়াৰ কাহিনীবোৰ বলে আৰু শুনিবো তাৰ প্ৰতি আগ্ৰহি ৰাখিব আৰু প্ৰভাৱত উন্মত্তি অনিৱাৰ্য্য। ই আমাৰ আশ্বাস বনিয়ান কৰি তোলে, আনে নোৱাৰিলে ই আমাৰ উচ্চাকাংক্ষাৰ বিফলতা আৰু বং আৰু দুখাৰ বিফলতা সহজে দ্ৰৱ্যকৰণ কৰি দিয়ে। দেবচন্দ্ৰমান আশতে 'সুন্দৰ তাম্বুলন' নাম দি শিশুপালৰ কাহিনীটো এখন তামিল ভাষাৰ আলোচনীত লিখিছিলো। সম্পাদকজনে ইয়াক ইমান ভাল পাইছিল যে তেওঁ গোটেই মহাভাৰতখনকে কাহিনীৰ আকাৰত শিশু লিখিলে অনুবাদ কৰিছিল। এই কামটো আৰম্ভ কৰোঁতে মোৰ মনত অসপ সন্দেহ উৰ খাছিল যে কামটোৰ মোহত পৰিবটো সবচেয়ে বৰদ ন্যাশি। আৰু ইয়াৰ প্ৰতি মই এলেকাৰ আকৃষ্ট হোৱা যে নিশি মাইতে মই কেন চকুৰ আগতে মোৰ মনৰ তামিল কৰা-ছোৱানীলোকৰ মোৰ চাৰিওফালে ২৫৩৫ কৰি

নানান আগ্রহেৰে আমাৰ মাতৃভূমিৰ তাহানিৰ দেৱতাৰ লৰে বীৰপুৰুষসকলৰ
 কাৰ্য্যৰ বিবৰণবোৰ শুনি আছে। নই আৰু আশা কৰো যে আমাৰ গাৰ্ৱলীয়া
 ৰাইজে শোটেই দিনটো কানৰ পিচত যেতিয়া কোনো নামঘৰ বা মন্দিৰৰ
 চোতানত জিৰাবলৈ শোটে খাব তাত এই কাহিনীবোৰ পঢ়িলে সিবিলাকৰ
 পক্ষে সেই সন্ধিয়া কানটো সতীৰ আৰু আনন্দময় হৈ উঠিব। ১০৭টি
 অধ্যায়েৰে শোটেই মহাভাৰতখন লিখা হৈছে। এইদৰে লিখোতে মোৰ
 জীৱন পবিত্ৰ আৰু মধুময় হোৱা যেন ভাবি মুগ্ধ হৈছিলো আৰু ইয়াৰ
 প্ৰত্যেকটো বাক্যই মোৰ কাৰণে জীৱন্ত অতীতৰ সুবাসিত শ্ৰাৱণ। ইংৰাজলৈ
 অনুবাদ কৰোতে অৱশ্যে সেই ওপৰোৰ বক্ষা কৰিব নোৱাৰিলো। সি
 যি নহওক নই আশা কৰো এই কিতাপখনো ৰাইজৰ কিছু উপকাৰত
 আহিব। নই নিজেই ইয়াৰ ভালেখিনি অংশ অনুবাদ কৰিছিলো কিন্তু
 মোৰ বন্ধুসকলেও এটা বিশেষ অংশ অনুবাদ কৰি মোক সহায়তা কৰিছিল।
 গাঁচা কথা কবলৈ গলে শ্ৰীপি শেখাট্ৰী আৰু শ্ৰীপি বৃন্দমূৰ্ত্তিৰ সহায় নোপোৱা
 হলে এই কাম সম্পূৰ্ণ হৈ নুঠিবহেঁতেন। নই তেখেতসকলক মোৰ আন্তৰিক
 ধন্যবাদ জ্ঞাপন কৰিছোঁ। সৰণেশ্বৰ মোৰ বন্ধু শ্ৰীমদবদৰ বানৰাওৰ প্ৰতি
 আন্তৰিক কৃতজ্ঞতা জ্ঞাপন কৰিছোঁ। যেনেহেঁতেন তেখেতে বন্ধু হিচাবে মোৰ প্ৰতি মেহ
 আৰু ৰাইজক সেৱাৰ নিৰ্ণয় স্বৰূপ এই কিতাপখনৰ পাণ্ডুলিপি দিবলৈ
 চাই-চিতি শুধৰাই দিছিল।

মাত্ৰা

১লা জুলাই, ১৯৫০

চন্দ্ৰদত্ত ৰাসাশোপানচাৰী

আগ কথা

৩ বামাখণ আৰু মহাভাৰত ভাৰতৰ দুখন অমৰ মহাকাব্য। মহাভাৰত বিখ্য বোলা হয় এই বিষয়ে মহাভাৰতৰ আদি পৰ্বৰ প্ৰথম অধ্যায়ত এমাবি কথা জোৰা লগাই দিয়া হৈছে—পুৰণি বানত এসময়ত বোলে দেৱতাসকলৰ মহাভাৰতখন জুৰিচাবৰ মন গল। তেওঁলোকে তুলাচনিধনৰ এফালে উপনিষদৰ সৈতে চাৰিখন বেদ আৰু ইফালে মহাভাৰতখন দিলে। ওজনত মহাভাৰতখন বেছি গুৰু হ'ল। তেতিয়াৰপৰা পৃথিৱীত এতখন মহাভাৰত নামে জনাজাত হ'ল। লগে লগে নিৰ্বাচন হ'ল—

“নহবে চ শুক্বে চ ব্ৰহ্মাণঃ যতোদিবন মহম্বদ
ভাৰতচাচ মহাভাৰতনুচ্যতে ॥”

এই উক্তিৰপৰা ইয়াকে বুজা যায় যে উপনিষদৰ সৈতে বেদৰ সকলোবোৰ মূলকথা মহাভাৰতত থকাৰ উপৰিও আন বহুত বিষয় আছে। সেই বানেই হ'বলা একেধাৰ প্ৰবাদ বাক্য শুনা যায়—মহাভাৰতত যি নাই সি ভাৰতততো নাই। *

মহাভাৰত ৰচনাৰ বহুগুণ পাৰ হৈ গৈছে যদিও মহাভাৰতৰ অত্মনিহিত তৰ চিৰ নতুন হৈয়ে আছে। যুগে যুগে মহাভাৰতৰ আদৰ্শই ভাৰতবাসীক উদ্বুদ্ধ কৰি আহিছে অনুপ্ৰেৰণা যোগাইছে আৰু সৰুচৰ সমাজত বিস্ময়ী চমকনিৰ দৰে পথৰ সন্ধান দিছে। মহাভাৰত নানা ভাষা, নানা পৰিভাষা, নানা জাতি-উপজাতিৰ বিশাল সৈন্য ভাৰতৰ সাংস্কৃতিক মহা মিলনৰ উৎস, অতীতৰ সৈতে বৰ্ত্তমানৰ যোগসূত্ৰ।

ব্যোমসেনবৃদ্ধ চক্ৰবৰ্তী ৰাজাপোপান্যচাৰী মহোদয়ে মহাভাৰতৰ আখ্যান সমূহকে নতুনকৈ লিখি তামিল ভাষা-ভাষীলোকসকলক উপহাৰ দিয়ে। অৰূপ দিনৰ ভিতৰতে ৰাজাৰীৰ তামিল মহাভাৰতৰ ইংৰাজী অনুবাদ ৰোখাইৰ ভাৰতীয় নিশাভৰনে প্ৰকাশ কৰে। ৰাজাৰীয়ে মহাভাৰতৰ ইংৰাজী সংস্কৰণৰ ভূমিকাত লিখিছে যে মহাভাৰতৰ এচোৱা তামিলৰপৰা ইংৰাজীলৈ অনুবাদ হোৱাতই কঠিন। ৰাষ্ট্ৰীয়গণ অন্যলোকে ভাঙিছে।

ইংৰাজী অনুবাদত—যে মুন আমিনৰ সৌন্দৰ্য্য বোকা নাই আৰু প্ৰকাশভঙ্গীৰ
 পূৰ্ণতাও অনেকখিনি হ্ৰাস পাইছে তাক তেখেতেই কৈছে। ইংৰাজীৰপৰা
 বঙ্গভাষা গুৰুগাটী ভাষা, আদি নহ'ল ভাষাটো এই পুথিখন অনুদিত হৈছে।
 ৰাজ্যজীৱ মহাভাৰতৰ ইংৰাজী সংস্কৰণৰপৰা অসমীয়া ভাঙনি কৰিছে
 অসমীয়া সাহিত্যিক সমাজত স্ব-পৰিচিত শ্ৰীমহাদেৱ শৰ্মাদেৱে। তেখেতেই
 অহোপূৰ্বস্বৰ্ণ কৰি পুথিখন অসমীয়াতৈ ভাঙিবলৈ আৰু অসমীয়া ভাঙনি
 প্ৰকাশ কৰিবলৈ স্বত্বাধিকাৰীৰপৰা অনুমতি লৈছিল। এতিয়া এই অনু-
 মতিৰ মূলেই প্ৰকাশন বৰ্ডে ৰাজ্যজীৱ মহাভাৰতৰ অসমীয়া সংস্কৰণ প্ৰকাশ
 কৰিবলৈ পাই আনন্দ পাইছে।

অসমৰ সাহিত্য-সংস্কৃতিৰ উন্নতি বিধানত সক্ষিয়ভাৱে সহায় কৰা
 নীতিস্বৰূপে অসম চৰকাৰৰ উদ্যোগত প্ৰকাশন পৰ্যদ (পাব্লিকেচন ব'ৰ্ড)
 প্ৰতিষ্ঠিত। প্ৰকাশন পৰ্যদৰ উদ্দেশ্য আৰু কাৰ্য্যক্ৰমৰ ভিতৰত বিবিধ বিষয়
 সোমাই আছে যদিও, সাহিত্যিকসকলে তেখেতসকলৰ ৰচিত গ্ৰন্থ প্ৰকাশৰ
 বাবে আধিক সাহায্য আৰ্হবোৱা আৰু পৰ্যদে নিম্নলিখিত গ্ৰন্থ প্ৰকাশ কৰা—
 এই বিবিধ ব্যৱস্থাকে সম্পৃতি প্ৰকাশন পৰ্যদে হাতত লৈছে।

উল্লেখযোগ্য যে ভাৰতীয় বিদ্যাতৰনে প্ৰকাশ কৰা পুথিৰ ভিতৰত
 এইখনেই প্ৰথম পুথি। প্ৰকাশন ব'ৰ্ডেৱো কদা-মহাভাৰতকেই প্ৰকাশ
 কৰিবলৈ প্ৰথমে হাতত লৈছে।

•

৩১ জুন, ১৯৬০
 চুৱাহাটী

বিশ্বনাৰায়ণ শাস্ত্ৰী
 সচিব প্ৰকাশন পৰ্যদ
 অসম

অনুবাদকৰ নিবেদন

ৰাজ্যাজীৰ মহাভাৰতখন সৰ্ব্বজন সমাদৃত কিতাপ । বহু ভাষাতৈ ইয়াৰ অনুবাদ হৈছে । কিতাপখন লিখাৰ প্ৰধানী অভিগ্ন । গল্প লিখাৰ দৰে লিখা হলেও মূল মহাভাৰতৰ বিষয় বস্তু আৱিকৃতভাৱে প্ৰকাশিত হৈছে ।

কিতাপখন অনুবাদ কৰিবলৈ মোৰ পোনতে নগাৱঁৰ শ্ৰীঅমলচন্দ্ৰ শৰ্ম্মাই উদ্ভূতি দিয়ে । তেওঁ পিচত এই বিষয়ত বহুতো সহায়তাও কৰিলে । কিতাপখনৰ স্বত্বাধিকাৰ স্বৰ্গীয় দেৱদাস গাৰ্হী । তেখেতৰপৰা অনুবাদ কৰি কিতাপখন প্ৰকাশৰ অনুমতি পাবলৈ বহুতো চেষ্টা কৰিব লগাত পৰিছিল । এই বিষয়ে দুজন বিশিষ্ট বন্ধুৰে সহায়তা কৰিছিল । সেই দুজন হল শ্ৰীযুত দেবেন্দ্ৰ শৰ্ম্মা এম, পি আৰু শ্ৰীপূৰ্ণচন্দ্ৰ শৰ্ম্মা এম, পি । অগুনতি পোৱাৰ পিচত প্ৰকাশ কৰিবলৈ অৰ্ধাভাৱ বা আন কোনো প্ৰকাশক নোলোৱাত ইমাণ দিনে প্ৰকাশ কৰিব পৰা নাছিলো ।

ইতিমধ্যে 'প্ৰকাশন পৰ্যদ' স্থাপিত হ'ল । সিবিলাকে এই অনুবাদ-খনকৈ-পোনতে প্ৰকাশ কৰিবলৈ সিদ্ধান্ত কৰিলে । নই কৃতজ্ঞ অন্তৰেৰে পৰ্যদক প্ৰকাশ কৰিবলৈ দিলো ।

মি অনুষ্ঠান আৰু মিসৰল লোবৰ সহায়তাত এই কিতাপখনি প্ৰকাশিত হ'ব পাবলৈ সিবিলাকলৈ ইয়াৰেই মোৰ কৃতজ্ঞতা জনাবোঁ । ইতি—

বিনীত—

শ্ৰীমহেন্দ্ৰ শৰ্ম্মা

বিষয়-সূচী

১।	গণপতি : কাবতী	১
২।	দেবযুত	৫
৩।	ভীষ্মৰ প্ৰতিশা	৭
৪।	অহা আৰু ভীষ্মেন্দ্ৰ	১২
৫।	দেবযাণী আৰু কচ	১৭
৬।	দেবযাণীৰ বিয়া	২০
৭।	যযাতি	২১
৮।	বিন্দুৰ	২২
৯।	কুতীদেৱী	২৫
১০।	পাণ্ডুৰ স্বৰ্ণযাত্ৰা	২৭
১১।	ভীম	৩১
১২।	কৰ্ণ	৪১
১৩।	শ্ৰোণীচাৰ্য	৪৬
১৪।	ভৰুগুহ	৪৭
১৫।	পাণ্ডবসকলৰ উদ্ধাৰ	৫৩
১৭।	শ্ৰীপতীৰ স্বৰূপ	৬৬
১৮।	ইন্দ্ৰপ্ৰস্ত	৭১
১৯।	সাৰেং পতী	৭৮
২০।	ভৰাস্ক	৮০
২১।	ভৰাস্কৰ বধ	৮৬
২২।	প্ৰথম অশ্ব	১০
২৩।	শকুনি	১৩
২৪।	পাণ্ডবসকলৰ অশ্ব	১৭
২৫।	পাণ্ডবসকলৰ পণ	১০১
২৬।	শ্ৰীপতীৰ বধ	১০৬

২৭। ধৃতবাহিন চিত্তা	১১২
২৮। শ্রীকৃষ্ণৰ প্ৰতিজ্ঞা	১১৭
২৯। পাণ্ডপাত অস্ত্ৰ	১২০
৩০। দুৰ্ধ-ভোগ নতুন কথা নহয়	১২৫
৩১। অগস্ত্য মুনি	১২৮
৩২। ঋষাশুচ	১৩৪
৩৩। যবকৃতৰ বিকল ভপগ্যা	১৩৯
৩৪। যবকৃতৰ মৃত্যু	১৪২
৩৫। অকল শিলাই যথেষ্ট নহয়	১৪৫
৩৬। অষ্টাবজ্জ মুনি	১৪৮
৩৭। ভীম আৰু হনুমান	১৫১
৩৮। মই বগলী নহওঁ	১৫৮
৩৯। দুষ্টৰ সুখ-শাস্তি নাই	১৬০
৪০। দুৰ্য্যোধনৰ অপমান	১৬৩
৪১। শ্রীকৃষ্ণৰ সুখ	১৬৭
৪২। কালিকা লগা মনোবৰ	১৭১
৪৩। দাস বৃত্তি	১৭৮
৪৪। মতীয়াৰ বক্ষণ	১৮৪
৪৫। মৎস্য দেশ সংবন্দন	১৮৯
৪৬। বিৰাটপুত্ৰ উদ্ভব	১৯৪
৪৭। প্ৰতিজ্ঞা পালন	১৯৯
৪৮। বিৰাটৰ ভ্ৰাস্তি	২০৪
৪৯। মন্ত্ৰণা	২১০
৫০। পাৰ্শ্ব-সাবধি	২১৬
৫১। শল্যৰ শত্ৰুপক্ষত যোগদান	২১৮
৫২। বুভুক্ষুৰ	২২২
৫৩। মহৰ্ষ	২২৬
৫৪। সপ্তম্বৰ দৌত্য	২৩১
৫৫। বিনায়ুক্ষে গোৰোঁ মই সূচ্যগ্ৰ সেদিনী	২৩৫
৫৬। শ্রীকৃষ্ণৰ দৌত্য	২৩৮
৫৭। আসক্তি আৰু কৰ্ত্তব্য	২৪৪
৫৮। পাণ্ডৱ সেনাপতি	২৪৭

৩৯।	কুব্জ সেনাপতি	২৪৯
৬০।	বলবান	২৫০
৬১।	ককিণী	২৫২
৬২।	অসহযোগ	২৫৫
৬৩।	কৃষ্ণৰ উপদেশ	২৫৮
৬৪।	যুধিষ্ঠির আশীর্বাদ ভিক্ষা	২৬০
৬৫।	প্রথম দিনৰ যুদ্ধ	২৬৩
৬৬।	দ্বিতীয় দিনৰ যুদ্ধ	২৬৫
৬৭।	তৃতীয় দিনৰ যুদ্ধ	২৬৮
৬৮।	চতুর্থ দিনৰ যুদ্ধ	২৭২
৬৯।	পঞ্চম দিনৰ যুদ্ধ	২৭৫
৭০।	ষষ্ঠ দিনৰ যুদ্ধ	২৭৮
৭১।	সপ্তম দিনৰ যুদ্ধ	২৮১
৭২।	অষ্টম দিনৰ যুদ্ধ	২৮৫
৭৩।	নবম দিনৰ যুদ্ধ	২৮৭
৭৪।	দশম দিনৰ যুদ্ধ আৰু ভীষ্মৰ পতন	২৮৯
৭৫।	ভীষ্ম আৰু কৰ্ণ	২৯২
৭৬।	একাদশ দিনৰ যুদ্ধ	২৯৪
৭৭।	ভীষ্মে যুধিষ্ঠির ধৰিবলৈ ফলী	২৯৬
৭৮।	দ্বাদশ দিনৰ যুদ্ধ	২৯৯
৭৯।	বীর ভগবন্ত	৩০২
৮০।	অভিন্নানু	৩০৭
৮১।	অভিন্নানু-বধ	৩১২
৮২।	পুত্রশোক	৩১৪
৮৩।	শিঙ্খবাত ভয়ভঞ্জন	৩১৮
৮৪।	কৰ্ণৰ ধাবণ	৩২৩
৮৫।	ধৰ্মপুত্ৰৰ চিন্তা	৩২৭
৮৬।	যুধিষ্ঠির আশঙ্কা	৩৩১
৮৭।	কৰ্ণ আৰু ভীম	৩৩৪
৮৮।	দ্রুপদেবীৰ আগত প্রতিজ্ঞা	৩৩৮
৮৯।	ভুবিহতা বধ	৩৪১
৯০।	অমৃত বধ	৩৪৬

৯১।	দ্রোণাচার্য্যৰ মৃত্যু	৩৪৯
৯২।	দুঃশাসনৰ বহুপান আৰু কৰ্ণ বধ	৩৫২
৯৩।	দুৰ্য্যোদন বধ	৩৫৬
৯৪।	পাণ্ডৱসকলৰ অপমান	৩৬০
৯৫।	অশ্বখানী	৩৬৪
৯৬।	প্ৰতিশোধ	৩৬৭
৯৭।	কোমে সাধনা দিব	৩৬৮
৯৮।	যুৰিষ্টিবৰ বিন্যাস	৩৭২
৯৯।	যুৰিষ্টিবক সাধনা দান	৩৭৪
১০০।	ঈৰ্ষা	৩৭৬
১০১।	উত্তৰ	৩৮০
১০২।	যৱৰানৰ পিঠাগুলি আৰু গোণৰ নেউল	৩৮২
১০৩।	যুৰিষ্টিবৰ বাজহ	৩৮৭
১০৪।	ধৃতবাহু	৩৮৯
১০৫।	ধৃতবাহু, কুন্তী আৰু গান্ধাৰীৰ বন গমন	৩৯২
১০৬।	খ্ৰীষ্টিয়ৰ তিবোৰান	৩৯৩
১০৭।	যুৰিষ্টিবৰ স্বৰ্গান্বোহণ	৩৯৬

কথা-মহাভারত

গণপতি : কাকতী

মহাশি ব্যাগলের পশাপদ মুনির পুত্র আছিল। বেশ বিভাগ ববিছিল
বুনি ব্যাগর আচল নাম বেশ-ব্যাগ আছিল। এখেতে মহাভারত স্বরূপ
পুণ্য কথা ভগতক দান সি গৈছে।

ভারত-গ্রন্থ মনে মনে বচন বরি ভগতত বেগেই প্রচার ববিব পাৰি
গেই বিষয়ে ব্যাগলেবে গভীৰভাৱে চিন্তা শবিলে। পিচত ব্ৰহ্মাক ধ্যান
কৰাত ব্ৰহ্মা আবিৰ্ভাৱ হ'ল। ব্যাগলেবে কবযোবে শিব নৌৱাই ভগানে
“হে ভগৱান, মই মনে মনে এখনি উভয় কাব্য বচনা কৰিছোঁ। কিন্তু
ইলাক লেখনীৰে প্ৰকাশ কৰিব পাৰে এনে এজন পুৰুষ এই ভগতত বিচাৰি
পোৱা নাই।” এই কথা শুনি সকলো প্ৰাণীৰে ব্ৰহ্মৰ ওৰি পিতামহ
ব্ৰহ্মই ব্যাগলেবেক বৰ প্ৰশংসা কৰি কলে “হে মহাশি, আগোলাৰ এনে
অনুপম মহাকাব্য লিখিবলৈ গণপতিক ধ্যান কৰক।” এই বুলিয়েই তেওঁ
অন্তৰ্ধান হ'ল। ব্ৰহ্মৰ উপলক্ষ সাৱোপত কৰি ব্যাগলেবে বিনাৱকক
(গণেশক) ধ্যান কৰা মাৰুবে বিন্দুক আবিৰ্ভাৱ হ'ল। ব্যাগলেবে
গণপতিক স্বীকৃতিৰে পূজা-অৰ্চনা কৰিলে। শেষত তেখেতে গণেশ
লৈতৰ ওচৰত প্ৰাৰ্থনা কৰিলে ‘হে গণনাথ মই ভাৱত-কাব্য কীৰ্তন
কৰিবলৈ আগ বাগিছোঁ। আপুনি কৃপা কৰি ত'ৰ লেখনীৰে প্ৰকাশ
কৰিব লাগে, এয়ে মোৰ প্ৰাৰ্থনা।’ শব্দৰে কলে ‘হে মুনিশ্ৰেষ্ঠ, আপুনি
চিন্তা নকৰিব, মোৰ ছাৰাই এই মহৎ কাব্য সম্পাদন হব। কিন্তু কথা
হ'ল, লেখনীৰে প্ৰকাশ কৰি মাওতে আপুনি অৱিধান এই মহাকাব্য কীৰ্তন
কৰি যাব লাগিব। কলম মোৰ লেখনীৰে লিখিবলৈ আবশ্যক কৰিলে

অকথো নৈ পাবিব নোতাৰে । ক্ৰমাগত বৰ্ণনা কৰি যাব পাবিলে নই আপোনাৰ কথাত নাস্তি হ'লোঁ ।”

অবিবান বৰ্ণনা কৰা এটা বৰ টান কথা । কিন্তু কাব্য সিদ্ধিৰ উদ্দেশ্যত ব্যাসদেৱে সম্ভৱত হৈ ক'লে “হে গণনাথ, মহাকাব্যখনি লেখনীৰে প্ৰকাশ কৰা সম্ভৱত আপুনি শ্লোকবিলাকৰ অৰ্থ হৃদয়ঙ্গম কৰি যাব লাগিব । অৰ্থাৎ কোনো কথা নিজে নুবুজাবৈ লিখি যাব নোৱাৰিব ।” এইদৰে ব্যাসদেৱে গণেশৰ ওপৰত এই ব্যৱস্থাবে ডাৰ অৰ্পণ কৰিলে ।

গণেশে ব্যাসদেৱৰ এই কথা ভানকৈ উপায় কৰি এটি নিচিন্ধিয়া হাঁহি মাৰি নাস্তি হ'ল । তাৰ পিচত মহামুনি ব্যাসদেৱে ভাৰতকাব্য কীৰ্ত্তন কৰি গৈ থাকোঁতে মাফে মাফে ছটিল শ্লোকবিলাক উলিয়াবলৈ ধৰিলে । তটিল শ্লোকবিলাকৰ অৰ্থ গনি-পিচিন্ধি থকাৰ সম্ভৱত গণেশৰ লেখনী চিলা হৈ যাব আৰু সেই ক্ষেত্ৰতে ব্যাসদেৱে বহুতো শ্লোক মনে মনে ৰচনা কৰি লবৰ সন্যোগ পাইছিল । এইদৰে ব্যাসদেৱে কীৰ্ত্তন কৰা মহাভাৰত কাব্য গণেশৰ হাবাই লিখা হ'ল ।

আগৰ দিনত নৃত্তা-মন্ত্ৰৰ প্ৰচলন নাছিল । পণ্ডিতসকলৰ স্মৃতিশক্তিৱেই আছিল এনে গ্ৰন্থবিলাক ৰক্ষা কৰাৰ একমাত্ৰ উপায় । এই মহাকাব্য ব্যাসদেৱে পুতেক শুকদেৱক শুনাইছিল আৰু পিচত অন্যান্য শিষ্যসকলৰ আগত কীৰ্ত্তন কৰিছিল । কাৰণ ইয়াকে নকৰা হলে ভবিষ্যতে গ্ৰন্থবিলাক লোপ পালোহঁতেন ।

বোৱা শুনা যাগ দেৱমি নাৰদে দেৱতাসকলক আৰু শুকদেৱে যক্ষ আৰু বাসুদেৱবিলাকৰ ভাৰত কাব্য শুনাইছিল । ব্যাসদেৱৰ প্ৰধান শিষ্য বৰ্ণশীল আৰু মহাজ্ঞানী বৈশম্পায়নে এই কাব্য মনুষ্যলোকত প্ৰকাশ কৰিলে । এই প্ৰবাদ মনুষ্য সমাজত অনাজাত । মহাবাহু পৰীক্ষিতৰ পুতেক জনমেজয়ে এক মহাযজ্ঞৰ আয়োজন কৰে । তেওঁৰ অনুৰোধত বৈশম্পায়নে সেই মহাযজ্ঞত ভাৰত কাব্য বহুলাই বৰ্ণনা কৰে । পিচত বৈশম্পায়নে বৰ্ণনা কৰা এই মহাকাব্য পুৰাণৰাজ্য স্মৃত মুনিৰে নৈমিষাৰণ্য-বাগী শৌনক মুনিক আৰু অন্যান্য আশ্ৰমবাসী মুনিসকলক শুনাইছিল এই বুলি যে—“ভগৱান ব্যাসদেৱে ৰচনা কৰা এই মহাভাৰত কাব্যত সকলো প্ৰকাৰ ধৰ্ম্মৰ উপদেশ আছে । মই সেই মহাকাব্য শুনিছোঁ আৰু তাৰে আপোনালোকক শুনাবলৈ ইচ্ছা কৰোঁ ।” স্মৃত মুনিৰ এই কথাত তপস্বী মনিসকলে বৰ আগ্ৰহৰে তেওঁক বেচি নৈ নিছ নিছ আগন্ত বহি ললে ।

তেতিয়া সূত মুনিৰে কলে “বাসুদেৱৰ আশ্ৰয়ানুযায়ী বৈশম্পায়ন মুনিৰে মহাভাৰত কথা আৰু উপকথা চননেজৰ বচাব যত্নত কীৰ্ত্তন কৰিছিল। তাক মই শুনিবলৈ সন্মোহণ পাইছিলোঁ। তাৰ পিচত মই বহু ভীৰু ভয় কৰিছোঁ। ভাৰতবৰ্ষ যি ঠাইত হৈছিল সেই স্বৰ্গক্ষেত্ৰ কুবক্ষেত্ৰ মই নিচ চকুৰে দেখিছোঁ। এতিয়া মই আপোনালোকৰ দৰ্শন লাভৰ অৰ্থে ইলৈ আহিছোঁ।” তাৰ পিচত তেওঁ গোটেই ভাৰত কাব্যখন তেওঁলোকৰ আগত ব্যাখ্যা কৰি শুনায়ে।

মহাৰাজ শান্তনুৰ পিচত তেওঁৰ পুতেৰ চিত্ৰাঙ্গৰ আৰু বিচিত্ৰবীৰ্য্যই যথাক্ৰমে হস্তিনাপুৰত বাচ্য শাসন কৰিলে। বিচিত্ৰবীৰ্য্যৰ দুটি ল'ৰা— বৃত্ৰাট্ট আৰু পাণ্ডু। বৃত্ৰাট্ট চন্দ্ৰমাক আছিল বাৰণে বাহুপাট পাণ্ডুৱে লাভ কৰিলে। কিয় এটা অপৰাধত পৰি পাণ্ডু পত্নীসকলৰ লগত বনলৈ গৈ তপস্যা কৰিব লগা হ'ল। বনত তেওঁ ভালেদিনো বচাব লগা হ'ল।

বনবাস কালছোৱাৰ ভিতৰতে পাণ্ডুৰ পাঁচোটি ল'ৰা জন্ম হ'ল। এওঁ- লোকেই ভগৱত 'পঞ্চ-পাণ্ডৱ' নামে জনাজাত হ'ল। প্ৰথম তিনিটি ল'ৰা বাছনাও কুন্তীদেৱীৰ গৰ্ভত আৰু শেষৰ দুটি ল'ৰা বাছনাও মাত্ৰীদেৱীৰ গৰ্ভত জন্ম গ্ৰহণ কৰিছিল। মহাৰাজ পাণ্ডুৰ বনবাসতে মৃত্যু ঘটা। বনবাসী ঐযিকালে পঞ্চ-পাণ্ডৱৰ লালন-পালন আৰু বক্ষণ-পালনৰ ভাৰ ললে। মোট পুত্ৰ যুধিষ্ঠিৰে যোল বছৰত ভৰি দিয়াত পঞ্চ-পাণ্ডৱ হস্তিনাপুৰলৈ লৈ গৈ ঐযিকালে বৃদ্ধ পিতামহ ভীষ্মদেৱে হাতত গম্বি দিলে।

বৃদ্ধ শূন্যপতি ভীষ্মদেৱে তদাৰ্থকালত পঞ্চ-পাণ্ডৱ অতি কম সময়ৰ ভিতৰতে বেঙ্গ-বেঙ্গল আদি সকলো শত্ৰুত দুৰ্গতিত আৰু কৃত্ৰিম শিষ্টাৰ্থ অগ্ৰতিবদী হৈ উঠিল। বাচ্যৰ সকলো প্ৰকাৰ তেওঁলোকৰ নিটীয়াৰূপত বোহ গৈ তেওঁলোকক প্ৰশংসা কৰিবলৈ ধৰিলে। সিহঁতে বৃত্ৰাট্টৰ পুতেক কৌৰৱসকলৰ পক্ষে এই কথা অসহনীয় হৈ উঠিল। তেওঁলোকে পঞ্চ-পাণ্ডৱক অশেষ মৰু-মৰুত দিলে।

অশেষত শূন্যপতি পিতামহ ভীষ্মদেৱে এইখান ক'ৰিছাৰ বীৰ-গা কৰি পাণ্ডৱ আৰু কৌৰৱসকলৰ মাজত বিত্ৰতা স্থাপন কৰিলে। সেইমতে পাণ্ডৱসকলে ইচ্ছাশূন্য আৰু কৌৰৱসকলে হস্তিনাপুৰত কি বচা পৰিচালনা কৰিলে।

এইমতে শূন্যপতি পিতামহ ভীষ্মদেৱে এইখান ক'ৰিছাৰ বীৰ-গা কৰি পাণ্ডৱ আৰু কৌৰৱসকলৰ মাজত বিত্ৰতা স্থাপন কৰিলে। সেইমতে পাণ্ডৱসকলে ইচ্ছাশূন্য আৰু কৌৰৱসকলে হস্তিনাপুৰত কি বচা পৰিচালনা কৰিলে।

ফলত পাণ্ডৱসকলে ৰাজ্য এৰি দি ধৰ্মপত্নী দ্ৰৌপদীৰ লগত নৈ বনৰাগ খাটিবলৈ গুচি গ'ল।

সেই পাশা খেলৰ ব্যৱস্থা অনুযায়ী পাণ্ডৱসকলে বাব বহুৰ বনৰাগ আৰু শেষত এবছৰ অজ্ঞাতবাসৰ পিচত নিজ ৰাজ্যলৈ উভতি আহিল। কিন্তু ৰাজ্য অপহৰণকাৰী দুৰ্য্যোধনে তেওঁলোকক তেওঁলোকৰ পূৰ্বৰাজ্য ঘূৰাই দিবলৈ অমান্তি হ'ল। ফলত যুদ্ধ আৰম্ভ হ'ল। সেয়ে 'ভাৰত-যুদ্ধ' নামে প্ৰখ্যাত হ'ল। এই যুদ্ধত দুৰ্য্যোধনক বৰ কৰি পাণ্ডৱসকলে পুনৰ সাম্ৰাজ্যৰ অধিকাৰী হ'ল।

ছয়ত্ৰিশ বছৰ বাল স্নেহেৰে প্ৰজাপালন কৰি পঞ্চ-পাণ্ডৱে নাতিনিযেক পৰীক্ষিতক ৰাজ্যভাৰ অৰ্পণ কৰি থাকিলি বনৰ পিহি ধৰ্মপত্নী দ্ৰৌপদীৰ সৈতে বানধৰ্ম অৱশ্যন কৰিলে।

এয়ে ভাৰত কাব্যৰ সাৰকথা। আমাৰ দেশৰ প্ৰাচীন কীৰ্ত্তিতত্ত্ব স্বৰূপ এই মহাভাৰতত পাণ্ডৱবনৰ ইতিহাসৰ লগতে বিচুমান নানা তৰহৰ জ্ঞানৰ জ্ঞানৰ উপকথা আৰু বিচুমান ৰাজবনীয়া উপদেশ সংযোজন কৰা হৈছে। দৰাচলতে মহাভাৰত অনু্য বহুৰাজ্যৰ এটি গ্ৰন্থ। মহাভাৰত আৰু বাৰাণস আনাৰ দেশৰ ধৰ্ম আৰু মাহাত্ম্যৰ সেন অনন্তকাল বোঁৱতী দুটি গুঁতি।

দেৱব্রত

গঙ্গাসেতীয়ে মানুহৰ ৰূপ ৰবি কুমাৰীবেশে মহাবাজ শাস্ত্ৰৰ সন্মত বিদ্
দিলেহি। মহাবাজে দেৱীৰ আলোকিব সৌন্দৰ্য্যত মোহ গৈ কলে “আপুনি
দেৱী বা মানৱী যেই বি নহওক আপোনাৰ ৰূপপত্নী হিচাপে গ্ৰহণ কৰিবলৈ
মোৰ নৰ নন গৈছে।”

দেৱীক নিমাত যেন সেৰি আকৌ তেওঁ বৰ আগ্ৰহেৰে ক’লে—“মোৰ বাস্য,
ধন, প্ৰাণ সকলো আৰ্জিবপৰা আপোনাৰ। মোৰ প্ৰাৰ্থনা পূৰ্ণ কৰি মোৰ
কৃতজ্ঞ কৰক দেৱি।”

উত্তৰত দেৱীয়ে ক’লে “মহাবাজ বেইমান দিয়াত প্ৰতিশ্ৰুতি পালে
নই আপোনাৰ নাহিযী হবলৈ সন্মত আছোঁ। অৰ্থাৎ আপুনি বা আন
কোনো মোৰ সহজে কেতিয়াও কোনো প্ৰশ্ন কৰিব নোৱাৰিব। ন্যায় বা
অন্যায় যিহকে কৰে। বাণে তাত যেন কোনোও হকাৰাধা নকৰে। কোনো
কথাতে মোৰ ওপৰত কেতিয়াও গং নকৰিব। মোক কোনো টান কথা
ভুনাৰ নোৱাৰিব। এই বোৰ প্ৰতিশ্ৰুতি ভঙ্গ কৰিলে মই আপোনাক সেই
মুহূৰ্ত্ততে ত্যাগ লবি ওচি যান। যে মহাবাজ, আপুনি ইয়াত সন্মত
আছেনে?”

মহাবাজ দেৱীৰ এই সৰ্ত্তবিলাক মানন কৰিবলৈ বাস্তি হ’ল।

গঙ্গাসেতীৰ নতুন আৰু গৰুণ আচাৰ ব্যৱহাৰত, স্বাভাৱিক তেওঁৰ অবদ্ৰি
প্ৰেমত বন্ধা হোৱা গ’ল। কানৰ গোঁতত ভবিষ্যতে কি হ’ব একো নভৱা
নিচিহ্নাকৈ বন্ধা শাস্ত্ৰ আৰু গঙ্গাসেতী দুয়ো আনন্দত দিন কটাবলৈ
ধৰিলে।

গঙ্গাসেতীৰ ভাৱেই সন্তান জন্ম হ’ল। কিন্তু তেওঁৰে-মুখে যুটী-কাটি
নোৱা প্ৰত্যেকটি সন্তানকে ওপৰা নাজেই গঙ্গাসেতীৰ বুকত ঢৰিয়াই সি
দেৱী হাঁহিমুখে বঢ়াব ওচবলৈ উভতি যায়।

সন্তানৰ প্ৰতি নাইৰ এই নিৰ্দ্ধাৰ ব্যৱহাৰত বন্ধা শাস্ত্ৰ বৰ আচৰিত,
পুণিত আৰু স্পৰ্শিত হয় গৈ, কিন্তু আগতে পদ্মা ৰূপ অনুমাৰী
নাহিযীক কোনো বন্ধনৰ টান বধা ন। সেই নিয়মে কোনো প্ৰশ্ন নকৰি

মদলো দুখ-বেজাব নীৰবে মহি থাকে । “এওনো কোন ? ক'বপয়া আহিছে ? বাশগীন দবেপেটৰ পোৱালিবোৰক দিন এনে নিকৰণ ভাবে হত্যা কৰি আছে ?” এনেবোৰ প্ৰশ্ন ননত সদায় উদ্ভৱ হলেও বজা ননে মনে থাকিবলৈ বাধ্য হয় ।

এনেদৰে এটি এটিকৈ গাতোটিটিক সন্তান গম্ভাব নুকুত ছাহ গ'ল । অষ্টম পুত্ৰটি ওপজা নাহেই বাণীয়ে সেইটিও গম্ভাব পাণীত পেলাই দ্বিতীয় মো-জা বৰাত বচাব পথে সেইটো বৰ অসহনীয় হৈ উঠিল ।

বজাই সেইবাব বাণীক বাধা দি ক'লে “আক এনে কাম নকৰিবা । এনে পাপ কামলৈ আগবাঢ়িহা নিয় ? নিজৰ পেটৰ পোৱালিনিলাকক এনেভাৱে মৃত্যুৰ মুখত পেলাই দিয়া বৰ গৰ্হিত কাম । নাক হৈ তোমাৰ পক্ষে এনে কাম অপো শোভা নাপায় ।”

বজাব বৰণ আবেদন শুনি দেৱীনে কলে “হে মহাবাহু, আপুনি দিয়া প্ৰতিশ্ৰুতিৰ কথা পাহৰি গ'লনে কি ? আপুনি পুত্ৰ-স্নেহত অৰু হৈছে । বৰ্ত্তমানে মই আৰু আপোনাৰ লগত থকা লোহকৰোঁ ইচ্ছা নকৰে । ভাল কথা, মই যাবলৈ ওলালোঁ । মই নাক এই লৰাটি গম্ভাব নুকুত নিদিওঁ । মোৰ চিনাকিটোও আঘি সি যাওঁ, শুনক ভেয়ে । —মুনিসকলে মোক কৰা গম্ভাদেৱী মৰেই । বশিষ্ঠ মুনিৰ অভিযাপত অষ্টবত্ৰসকল এই মৰতত জন্ম-গ্ৰহণ কৰিবলৈ বাধ্য হৈছিল । তেওঁলোকেই মোৰগৰ্ভত জন্ম লৈছিল । নৰ্ত্ত্য লোবত জন লভিবৰ বাবে মোৰ তেওঁলোকৰ মাতৃকপে অৱতীৰ্ণ হবলৈ প্ৰাৰ্থনা কৰিছিল । সেই গতিৰে মই আপোনাৰ যথানুকূলিপত প্ৰতি-শ্ৰুতিৰে মহিষী হোৱাত অষ্টবত্ৰে এজন এজনকৈ আপোনাৰ পুত্ৰকপে নৰ্ত্ত্যলোবত জন্মগ্ৰহণ নাজ কৰি শাপবুদ্ধ হৈ গুচি গ'ল । তেওঁলোকে এই ননুদ্য লোকত আপোনাৰ দৰে মহান লোবৰ পিতাকপে লাভ কৰিলে । এইটো উত্তম কথাই হ'ল । আপুনি যে উত্তম লোকলৈ গতি কৰিব তাত আৰু সন্দেহ নাই । এই অষ্টম পুত্ৰটিৰ অলপ দিন লালন পালন কৰি অলপ বুজন হ'লে আপোনাৰ গভাই দিনহি । যথাসময়ত এই পুত্ৰ বন আপুনি আকৌ লাভ কৰিব ।” এই বুলিয়েই গম্ভাদেৱী পুত্ৰসহ অন্তৰ্ধান হ'ল । এই অষ্টম কুমাৰটিয়েই দেৱব্ৰত অৰ্ধাৎ ভীষ্ম দেৱ ।

পূৰ্ব্বকালত অষ্টবত্ৰে নিজৰ নিজৰ ভাৰ্য্যাগৰ্ভক লগত লৈ বনে বনে ঘূৰি ফুৰোঁতে বশিষ্ঠ দেৱৰ আশ্ৰমৰ কাষ চাপিলগৈ । অতি উত্তম আৰু বৰ মনোবন ঠাই যেন লগাত তাতে তেওঁলোকে নানান প্ৰবাবৰ খেল ধেনালি কৰি ফুৰিবলৈ ধৰিলে । এনেতে সেই অষ্টবত্ৰৰ এণবাবীয়ে বশিষ্ঠ মুনিৰ

পানিত। গাই নন্দিনীক বনত চৰি ফুৰা দেখিলে । নন্দিনীৰ অগাধৰণ
ৰূপনাৰণ্য আৰু অনুপম সৌন্দৰ্য্যত মোহণে বৰকৈ প্ৰশংসা কৰি তেওঁৰ
সঙ্গিনী সকলক গাইজনী চাবলৈ ক'লে । অষ্টবহু আৰু তেওঁলোকৰ সঙ্গিনী
সকলৰ প্ৰত্যেকেই গাইজনীৰ ৰূপত মোহ পৈ থব লাগি চাই ব'ল । তাৰে
এগৰাকী বয়ুপত্নীয়ে এই শোভন পাদৰ নিমিত্তে নিতৰ স্বামীক কাতৰকৈ
প্ৰাৰ্থনা কৰিলে ।

তেতিয়া তেওঁৰ স্বামীয়ে ভাৰ্য্যাক শাসনাৰ জ্বৰত ব'লে "হে প্ৰিয়ে,
আমি দেববৃত্তত জন্ম গ্ৰহণ কৰিছোঁহক । আমাক গৰু বেলেই ? এই
গাইজনী বশিষ্ঠ দেৱৰ ধন-বহু-স্বৰূপা । বশিষ্ঠ দেৱেই এই সমস্ত তপো-
বনৰ অধিকাৰী । এই জনীৰ গাৱীৰ খালে মৰ্ত্যবাসী মানুহ বিলাক
অমৰ হ'ব । আমিহো অমৰেই । গতিকে আমাৰ এনে গাইন কোনো
প্ৰয়োজন নাই । আমি এই গাইজনী চুব কৰি নিলে বশিষ্ঠ মুনিৰ হোৱত
পৰিম ।" এইবাবে বুঢ়নি সি বহুৰে নিজৰ পত্নীক অৱৈৰ কৰ্ম্মৰ পৰা
নিবৃত্ত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলে ।

দ্বিত্ত বয়ুপত্নীয়ে সেৱিলে, বৰং কাৰো কৰি ক'লে "হে স্বামী, মৰ্ত্য-
লোকত মোৰ এগৰাকী প্ৰিয় লগৰী আছে । মই তেওঁৰ কাৰণেই এই
গাইজনী বিচাৰিছোঁ । বশিষ্ঠদেৱ আশ্ৰমলৈ উভতি অহাৰ আগতে আমি
গাইজনী লৈ বন এৰি গুচি যাইছোঁক । মোৰ অনুৰোধ আপুনি বাধিবই
নাগিব । ইয়াত বাহে আপোনাৰ ওচৰত মোৰ আৰু একো প্ৰাৰ্থনা
নাই ।" অৱশেষত বহু সন্মত হ'ল আৰু অষ্টবহু শেটখাই পোৱানিয়ে
সোতে নান্দনীক চুব কৰি লৈ আহিল ।

যথাসময়ত বশিষ্ঠ মুনি আশ্ৰমলৈ উভতিল । নিতৌ নিত্যকৰ্ম্মত মহা
কৰি অহা নন্দিনী আৰু পোৱানীটি মোদেখি তেওঁ শোচোঁই বনতে বিচাৰি
চ'লা কৰিলে । শেষত নাপাই নথৈ তেওঁ ধ্যানস্থ হল আৰু দিব্যজ্ঞানৰ
বনত সকলো ঘটনা সুস্পষ্ট পাবিলে । বশত একো নাই হৈ অষ্টবহুক
অভিশাপ দি ক'লে "অষ্টবহু স্বৰ্গলোকৰ উপযুক্ত নহয়, গতিকে তেওঁলোকে
মৰ্ত্যলোকেত জন্ম গ্ৰহণ কৰক ।" অভিশাপ শৈ সেই মুহূৰ্ত্তেই অষ্ট-
বহুৰ আগত উপস্থিত ।

অভিশপ্ত অষ্টবহু মুক্তিলাভৰ আশাত বশিষ্ঠাশ্ৰম ওলাবহি । নান্দন-
ভাৱে অনুন্নয়-বিনয় কৰি বশিষ্ঠ দেৱৰ ওচৰত বন প্ৰাৰ্থনা খুজি মুক্তি তিকা
মাগিলে ।

বশিষ্ঠদেৱে উত্তৰত বলে “শাপ নোচন বৰা মোৰ পক্ষে অগাধ্য । যিজনে পত্নীৰ বখাত মোৰ নন্দিনীৰ চুব বৰিবৰ নিমিত্তে আপোনালোকৰ সহায় নলে সেই প্ৰভাগে (বসু এজনৰ নাম) নৰ্ভ্যালোকত বহুদিন ধৰি সুখ্যাতিৰে বাস কৰিব । আৰু লগৰীয়া আন কেইজনে পৃথিৱীত জন্মগ্ৰহণ কৰা নাত্ৰেই শাপমুক্ত হ’ব । মোৰ বাক্যৰ লবচৰ হব নোৱাৰে, বেতল এনে ভাৱে শাস্তি কিছুপৰিমাণে নঘু হব পাৰে ।” নুনিবৰৰ ঋঃ উঠাৰ ফলত তেওঁৰ তপোবলৰ শক্তি অলপ কমি গ’ল আৰু সেই প্ৰতিবে বশিষ্ঠদেৱে আকৌ তপস্যা আৰম্ভ কৰিলে । তপঃশক্তি থকা নুনিৰাঘি সকল গাধননন্দ শক্তিৰ বলত অভিশাপ দিবলৈ সন্মত হলেও শাপ দিয়া বাবে তেওঁলোকৰ তপঃশক্তি কিছু ক্ষয় পাব ।

অভিশাপ অলপ পৰিমাণে কম হোৱাত বহুসকলে নামনাত্ৰ গকাই পাই গঙ্গাদেৱীৰ ওচৰলৈ গৈ সৰল্যে বখা ভাদ্ৰিপাতি বলে আৰু তেওঁক প্ৰাৰ্থনা জনালে “হে দেৱি, আপুনি আমাৰ অনাৰ্য কপ ধৰি আমাক এই বিপদত অলপ সহায় কৰক । অতি সোনকালে পৃথিৱীত অৱতীৰ্ণ হৈ আপুনি এজন সৰু পুৰুষক পতিকপে বৰণ কৰি আমাৰ শাপ-মোচনৰ দিহা কৰক । আমি জন্ম লোৱা নাত্ৰেই যেন আমাক এটি এটিবৈ নদীৰ বুকত পেলাই দিয়ে ।” গঙ্গাদেৱীয়ে অষ্টবসুৰ অনুৰোধ বখা কৰিবলৈ সন্মতি দি নৰ্ভ্যালোকত অৱতীৰ্ণ হ’ল আৰু বজা শান্তনুৰ নিজ পতিকপে গ্ৰহণ কৰিলে ।

অষ্টম কুমাৰক লৈ গঙ্গাদেৱীয়ে বজা শান্তনুক এৰি গুচি গ’ল । বজাই ভোগ-বাগনা পৰিহাৰ কৰি ৰাজ্যশাসনত মন দিলে । এদিন তেওঁ গঙ্গা মৈৰ দাঁতিত ফুৰি ফুৰোঁতে ইন্দ্ৰতুল্য ৰূপৱান, তেজীৱান এটি অপকপ ধুনীয়া কোৱঁবৰ শব্দ নাৰি নদীৰ প্ৰতিৰোধ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰা দেখা পাই বৰ আচৰিত হ’ল । “এই কোৱঁবেই নিশ্চয় বজা শান্তনুৰ পুত্ৰ—গঙ্গাদেৱীৰ গৰ্ভছাত অষ্টম কুমাৰ ।” বজা শান্তনুক দেখি অলপ দূৰৈত বৈ চাই থকা গঙ্গাদেৱীয়ে আৰ্হে-বেৰ্হে আগবাঢ়ি আহি পুত্ৰটিক বজাৰ হাতত সঁপি দি কলে “মহাৰাঘ, এই কুমাৰেই আপোনাৰ সেই অষ্টম পুত্ৰ নাম ৰাখিছোঁ দেৱত্ৰত ; মোৰ গৰ্ভতে এওঁৰ জন্ম । এই কুমাৰে সকলো প্ৰকাৰ অস্ত্ৰ বিদ্যা আৰু আন বিষয়বোৰ শিক্ষালত বৰিছে, অৰল সেয়ে নহয়, বশিষ্ঠ দেৱৰ আশ্ৰয়ত বেদ-বেদাঙ্গ আদি সকলো ধৰ্ম শাস্ত্ৰতো সুপণ্ডিত হৈছে । শুক্ৰাচাৰ্য্যৰ আশ্ৰিত শাস্ত্ৰও এওঁৰ সুবিদিত । যুদ্ধ বিদ্যাতো এই কুমাৰ পৰওমান সন্মত হৈছে । এই কুমাৰ এবাৰৰে ধনুৰ্দ্ধৰ, বীৰ, শাস্ত্ৰত আৰু নানানীতিত

হৈছে। ইমান দিন লাভ-প্ৰাপ্তি কৰিলোঁ, এতিয়া এই কুনাৰক গ্ৰহণ কৰক।” এই বুলি শাস্ত্ৰদ্বাৰে কুনাৰক আশীৰ্বাদ কৰি ঠাইতে অস্তৰ্হীন হ’ল।

ভীষ্মৰ প্ৰতিজ্ঞা

মাক শাস্ত্ৰদ্বাৰীয়ে ভীষ্মদেৱক শতাই দিয়াত বচা শাস্ত্ৰদ্বাৰে সেই বাৰ্য্যবান কৰ্ম্মান্বিত আনন্দমনে গ্ৰহণ কৰি আতৌ পুত্ৰোৰে বাচৰানীলৈ লৈ গ’ল। অনপ দিনক পিচুত তেওঁ ভীষ্মদেৱক নিদমনতে অভিষেক কৰি ৰাজ বোঁহৰ বিতাপ দিলে।

চাৰিটা বছৰ পাৰ হ’ল। এদিন বচাৰ মনুষ্য নৈৰ পাৰত ফুৰি ফুৰোঁতে এটা মনুষ্যীয়া শোভ পোৱা যেন লাগিল। ক’বপৰা এই শোভ আছিল, বিচাৰি ফুৰোঁতে এঠাইত দেখা পালেগৈ এগৰাকী অপৰূপ মূলৰী কন্যা এফালে ব’লাগি চাই পিয় সি আছে। এমন মুনিৰ বৰত এই কন্যাটিৰ দেখবপৰা এই স্থগত নোহৈ গোটেইখন মনননাই আছিল।

দেখা নাহে বচাৰ শাস্ত্ৰদ্বাৰীৰ কাৰণে মনত যি বিবহ, যথৰ্থা উপস্থিহিন সেইটো তেতিয়াই লোপ পালে আৰু লগে লগে এই কন্যাটিক নিজৰ ভাৰ্য্যাকৰূপে গ্ৰহণ কৰাৰ বাসনা তেওঁৰ মনত প্ৰবল হৈ উঠিল।

বচাই ততালিকে কন্যাটিৰ কথা চাপি নিজৰ গুপ্ত বাসনাৰ কথা জনালে। বচাৰ কথা শুনি কন্যাটিয়ে ক’লে “মহাৰাণ, নহি এতদী সানান্য ধীৰ-কন্যা। মোৰ পিতা ধীৰবৰিষাকৰ মুখিয়াল। আপুনি অনুগ্ৰহ কৰি মোৰ পিতাৰ মতানত লওকগৈ। আপোনিৰ বাসনা পূৰ্ণ হওক, সেয়ে মোৰ কামনা।”

কন্যাটিৰ কথাবোৰ তেওঁৰ ৰূপটিৰ দৰেই নোহেনশা আছিল। ছোৱানী-টিৰ বাপেক বৰ চিনক আৰু বুদ্ধিক মানুহ আছিল। শাস্ত্ৰদ্বাৰা শৈ তেওঁৰ আগত নিজৰ মনৰ কথা প্ৰকাশ কৰিলে।

শাস্ত্ৰদ্বাৰ প্ৰত্যুত্তৰ সেই মুখিয়াল জনে উত্তৰ দিলে “মহাৰাণ, মোৰ কন্যাটিক অৱশ্যে কোনো গৰু পাৰ্বতে শতান বুলি ভাবিয়েই থৈছে।

আব আপোনাক দেখিও নোব বিশ্বাস হৈছে যে আপুনিগেই তেনে উপযুক্ত মন্ত পাও । বাব যি হওক, আপুনি কিন্তু নোক এটা কথা দিব লাগিব ।”

শান্তনুৱে ক’লে “ভাব কথা, আপোনাৰ কথাটো যদি ন্যান্যমন্ত যেন পাও, তাক পালন কৰিবলৈ মই নিশ্চয় চেষ্টা কৰিম ।”

তেতিয়া মুখিগাৰ চনে ক’লে “মহাৰাজ, আপুনি এইটো কথা দিব লাগিব যে নোব বন্যাৰ গৰ্ভছাত সন্তান আপোনাৰ অবিহনে আপোনাৰ বাহ্যৰ উদ্ভবাদিকাৰী হব ।”

‘ কানানন্ত দক্ষ হলেও বচাই এনে গুৰুতৰ কথা শুনি তাত এনোপৰো মাতি হব নোৱাৰিলে । গঙ্গাদেৱীৰ গৰ্ভছাত সৰ্ব্বগুণী প্ৰাণৰ পুত্ৰনি সেই ভীষ্মদেৱ । তেনে এটি উপযুক্ত পুত্ৰক বচনা কৰি ৰাজপাট আনৰ হাতত দিয়া বচাব পদে বব কটেকৰ কথা হব । গতিকে বচা বিষয় মনোৰ্থ হৈ অতি কঠে মন বান্ধি নিছৰ বাহনানী হস্তিপূৰ্বলৈ উভতি গল । এই ঘটনা শুপুতে বাগি বচাই ননব দুখত দিন নিযাবলৈ বসিলে ।

বচাক এনে মনে সৰাৰ মন মাৰি থক। দেখি দেৱগ্ৰতে তেওঁৰ পিতালব তাব কাৰণটো কি জানিবৰ মনেৰে এদিন সুবিলে “পিতা, আপোনাক চোন আঙিৰালি বৰকৈ মনটো মাৰি থকা দেখোঁ, আপোনাৰ নো কি হল ? সকলোপ্ৰকাৰ সুখৰ ভিতৰতে থাকিও বিব আপুনি এইদৰে মন মাৰি কান বটাইছে ? আপোনাৰ শৰীৰ দিনে দিনে দেখোন খীনাই শুকাই গৈছে ? বওক পিতা, কি হৈছে আপোনাৰ ?” এইদৰে দেৱগ্ৰতে পিতাকৰ অন্তৰৰ দুখৰ কথা উলিয়াবলৈ চেষ্টা কৰিলে ।

বচা শান্তনুৱে চেনেহৰ সুৰত ক’লে “ৰাজা, তুনি যি অনুমান কৰিছা সেইটো অৱশ্যে গাঁচ । তুমিয়েই নোব বংশৰ একমাত্র উদ্ভাবিকাৰী ; আব তুমি সৰাৰ এজন বীৰ বোদ্ধা হবলৈ হাবিযাহ কৰি আছা । মানুহৰ জীৱন দেখাতে ধন্তেকীয়া । ইহলোকত সদায় যুদ্ধ-বিগ্ৰহ লাগি থকাকে দেখিছোঁ । যুদ্ধত কেনেবাটক তোমাৰ এটা অমঙ্গল ঘটিলে নোব বংশ লোপ পোৱাৰ সম্ভাৱনা আছে । তুনি এছনেই নোব এশ লৰাৰ সনান । কিন্তু পণ্ডিতসকলে কম এই পৃথিৱীত কেৱল এটি পুত্ৰ থকা কথাটো একে-বাবে পুত্ৰহীন হোৱাৰ নিচিনা । আনৰ বংশৰ ভবিষ্যত কল্যাণৰ কাৰণে কেৱল একোটি লৰাৰ জীৱনৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি থকা বাঞ্ছনীয় নহয় । নোব প্ৰাণৰ অকাঙ্ক্ষা এসে যে নোব বংশটো যেন ইহজগতত চিৰস্থায়ী হৈ

গালে, এই চিন্তাতে মোৰ মন গলায় আকুল হৈ আছে।” বচাই প্ৰাণৰ প্ৰসূত আকাঙক্ষাটো প্ৰকাশ কৰি নাহতে তনয়ৰ কৰি ব’ল।

কিন্তু নুৰিওক দেৱগ্ৰতে পিতাকৰ মনোভাৱ গহচে বুজিব পাৰিলে। তেওঁ পিতাকৰ সাৰবিবৰপৰা যমুনাৰ পাৰত ঘটা সমুদায় ঘটনাৰ সম্ভেদ উনিয়ালে। শেষত তেওঁ সেই বীৰবৰ নুৰিয়ান ঘনৰ ওচৰলৈ গৈ তেওঁৰ জীয়াৰী সত্যৱতীক পিতাকলৈ বিয়া দিবলৈ প্ৰাৰ্থনা জনালে।

দেৱগ্ৰতৰ আত্মবিকতাৰে কৰা প্ৰাৰ্থনা শুনি সেই নুৰিয়ানঘনে ক’লে “মোৰ ছোৱালীলৈ সঠিককৈয়ে ৰাত্ৰবাণী হবৰ উপযুক্ত। গতিকে তেওঁক গৰ্ভমাত পুত্ৰ সন্তান ভবিষ্যতে ৰজা হোৱাৰ উপযুক্ত বুলি আপুনি নাভাৱে ভানো? কিন্তু ৰজা শাক্তনুৰ পিচতে আপুনি ৰাণসিংহাসনৰ উত্তৰাধিকাৰী অভিষিক্ত হৈয়ে আছে। সেই বিনিমিতে মোৰ আপত্তিৰ কাৰণ। গতিকে নোক কমা কৰিব।”

এই কথা শুনি দেৱগ্ৰতে ক’লে “তেখে ডালকথা, আপোনাৰ কন্যাৰ গৰ্ভমাত সন্তানেই ৰজা হব। আছিলেই নই মোৰ ৰাণপাটৰ অধিকাৰ পৰিত্যাগ কৰিলোঁ।” এইবুলি দেৱগ্ৰতে গম্ভীৰ হৈ তেতিয়াই আৰু তাতে শপত খালে। উত্তৰত সেই নুৰিয়ানঘনে ক’লে “হে ভাৰত শিৱোমণি, এই পুৰিবাঁত এনে মহৎ কাম আছিলৈয়ে কোনেও কৰা ওচা নাই। আজি আপুনি হেনে কাম কৰি এই দেশত প্ৰসূত বীৰৰ চিনাকি দিলে। তেখেত আজিৰপৰা আপুনিৰেই এই কন্যাৰ সক্ষক। আপুনিৰেই পিতৃৰ দৰে এই কন্যাটো লৈ গৈ ৰজাৰ হাতত গঁপি দিবলৈ। কিন্তু যে বীৰহেৰ্ট, মই কন্যাৰ পিতৃ হিচাপে আৰু এটি কথা ব’ওঁ শুনক। আপোনাৰ কথাত মই অনুপোহ নকৰোঁ। কিন্তু আপোনাৰ ভবিষ্যত সন্ততিৰপৰা নিশ্চিত হম কেনেকৈ? আপুনি বেতিয়া স্বয়ং মহাবীৰ, আপোনাৰ পো-পোৱালীও তেনে বীৰ হৈয়ে উপস্থিত। তেতিয়া তেওঁলোকে মোৰ কন্যাৰ গৰ্ভমাত সন্তানৰ ৰাত্ৰ অধিকাৰী গুৱো বুলেৰে কাৰ্টি ববলৈ চোৱা নকৰিব নানো? এই এটা অশংকাই নোক আকৌ শঙ্কিত কৰি তুলিছে।”

পিতৃৰ মনোশঙ্কা পূৰণ কৰিবলৈ দৃঢ়প্ৰতিজ্ঞ পিতৃভ্ৰূ দেৱগ্ৰতে সত্যৱতীক পিতাকৰ এই ঘটনা আৰু অসমত ৰখাটো শুনি উপকাচি কৈ পেনালে “আপুনি তেখেত সেই বিষয়েও নিশ্চিত থাকক। মই আজীৱন ব্ৰহ্মচাৰী হৈ থাকিম বুলি অশীলৰ কৰিলোঁ। এই লেহত প্ৰাণ থকা পৰ্য্যন্ত মোৰ এই দেহৰ সহায়ত কোনো সন্তান-সন্ততি উৎপত্তি নহব এই কথা বুৰপা লাগিব।” এই কথা কৈ দেৱগ্ৰতে বীৰ-প্ৰধানৰ আগত পোহাৰি প্ৰতিজ্ঞা

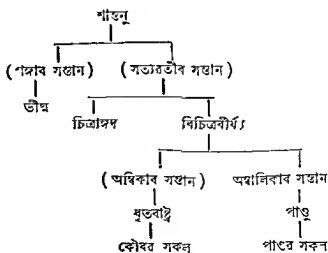
দৰিলে। লগে লগে দেৱতাসকলে সৰণৰ পদা দেৱতৃতৰ শিৱত পুষ্পবৃষ্টি
দৰিলে আৰু সেই মুহূৰ্ত্ততেই বৈদেৱাণী শুনা গল “ভীষ্ম, ভীষ্ম”। ভীষ্ম
শব্দৰ অৰ্থ ‘মি আনৰ কাৰণে অগাধ্য আৰু অদ্ভুত কাৰ্য্য সাধন কৰে।’

সেইদিনা ধৰি দেৱতৃতৰ নাম হ’ল ‘ভীষ্ম’। তাৰ পিচত ভীষ্মদেৱে
বীৰৱ-প্ৰধানৰ কন্যা সত্যৱতীক লগত লৈ আহি পিতাকৰ হাতত সমৰ্পণ
কৰিলে।

সেই সত্যৱতীৰ গৰ্ভত চিত্ৰাঙ্গদ আৰু বিচিত্ৰবীৰ্য্য নামে দুটি পুত্ৰ
জন্ম হ’ল। তেওঁলোক ইন্দুৱৰ পিচত গিছনকৈ হস্তিনাপুৰৰ ৰাজপাটত
উঠিল। চিত্ৰাঙ্গদ অবিবাহিত অৱস্থাতে মৃত্যুমুখত পৰিল। বিচিত্ৰবীৰ্য্যৰ
দুগৰাবী ভাৰ্য্যা আছিল—অদিকা আৰু অশালিকা। অদিকাৰ গৰ্ভত
বৃত্ৰবাঈ আৰু অশালিকাৰ গৰ্ভত পাণ্ডু এই দুটি সন্তান জন্ম হ’ল। বৃত্ৰ-
বাঈৰ পুত্ৰ কোৱৰ আৰু পাণ্ডুৰ পাঁচ পুত্ৰ পৰপাণ্ডৱ নামে প্ৰসূত হ’ল।

ভীষ্মদেৱ কুলৰ গুৰুজন হিচাপে সকলোৰে পূজনীয় হৈ ভাৰত মুকল
শেষলৈকে জীয়াই আছিল।

বংশতন্ত্ৰ

অম্বা আৰু ভীমসেন

সত্যৱতীৰ পুতেক চিত্ৰাঙ্গল যুদ্ধত এখন গৰুৰ্শ্বৰ হাতত প্ৰাণ ত্যাগ কৰিলে। তেওঁ অশ্বত্থৰ হোৱাৰ কাৰণে তেওঁৰ মুননীয়া ভায়েক বিচিত্ৰবীৰ্য্যই ৰাচপাট পালে। দিঙ বিচিত্ৰবীৰ্য্য তেতিয়া নাৰানক আহিন বুলি ভীমসেনে তেওঁৰ হৈ ৰাচ্য শাসনৰ ভাৰ গ্ৰহণ কৰিলে।

বীচিত্ৰবীৰ্য্য শাৰানক হ'লত ভীমসেনে তেওঁৰ বিয়াৰ কথা চিন্তা কৰিবলৈ ধৰিলে। কাশীৰাজৰ কন্যাৰ স্বয়ম্বৰ ৰাত্ৰি শুনি ভীমসেনে ৰণত উঠি সেই স্বয়ম্বৰ সভাত উপস্থিত হ'লগৈ। চান্দ-চন্দৰ্শ সাহ-পাৰেৰে কাচি পাৰি কোশল, ৰূপ, কলিঙ্গ, পুণ্ড্ৰ আদি ৰাজ্যৰ ৰাজকোঁৱৰগৰুৱা এজন এজনকৈ উলহ-মানহ কৰি সভাত উপস্থিত হ'লহি। কাশীৰাজৰ কুঁৱৰীসকল ৰূপ-গুণৰ ব্যাতি চাৰিওফালে বিয়পি পৰিছিল। সেয়েহে হবনা ৰাজকোঁৱৰগৰুৱা মান-পাৰত ইমান আতঙ্ক।

কিন্তু পুনৰ মানত ভীমসেনৰ ব্যাতি ফল নাছিল। অসম্ভৱতে সকলোৱে ৰাৰণা কৰিছিল যে ভীমসেনে স্বয়ম্বৰ সভাৰ উৎসৱলৈ চৰ্শক হিচাপেহে আহিছিল। কিন্তু লাহে লাহে দেখা গ'ল যে তেওঁ আন সৌৱৰ-সকলৰে শাবী পাতি নহি নৈছে। সকলোৱে দেখি তলৰ মানিলে। দ্বা-চকতে তেওঁ তেওঁৰ ভায়েক বিচিত্ৰবীৰ্য্যৰ কাৰণেহে আহিছিল। অৱশ্যে সেই কথা কাৰো দিল্লি নাছিল।

সেয়েহে ভীমসেনৰ এনে কাৰ্য্যকল্প দেখি আন আন ৰাজকোঁৱৰগৰুৱা এইদৰে কোৱালুই কৰিবলৈ ধৰিলে যে 'এখেত চোন ভাৰত-বুদ-চুতামনি। সিয়ালে জ্ঞান, বিদ্যা আৰু পাণ্ডিত্যত প্ৰবীণ। আকৌ বয়সতো প্ৰবীণ! তেন্তে স্বয়ম্বৰ সভাত পাণি-প্ৰাৰ্থাসকলৰ শাবীত বা কিয় বহিছে? আশৰ প্ৰতিজ্ঞা ক'লে গ'ল? চিৰ ব্ৰহ্মচাৰী বুলি জনাত যি বিয়াতি আছিল সেইমো তেন্তে নোপ পালে নেকি?' কাশীৰাজৰ কুঁৱৰীসকলেও ভীমসেনৰ বৰগীয়া খেন দেখি মানৰি কাটি হুচি গ'ল।

এইবোৰ দেখি-শুনি ভীমসেনে ৰঙে মূৰ চুৰি পালেগৈ। অসহনীয় হৈ সকলো ৰাজকোঁৱৰকে বুদ্ধ দিবলৈ অস্থান কৰি পোনতে অকলে তেওঁ

সবনোকে আশ্রমণ বনিলে আৰু লগে লগে বাণীৰাজৰ তিনিজনী কুঁৱৰীৰ বনেৰে চানি বধত তুলি লৈ হস্তিনাপুৰলৈ উলটি যাবলৈ গাড়ু হ'ল। সেই অৱস্থাত একমাত্ৰ গৌৰনৰায় শালুই ভীষ্মদেৱৰ সমুখীন হৈ প্ৰাণ টাকি বাৰা দিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। এই শালুৰাজৰে বাণীৰাজকুঁৱৰী অদ্বাই মনে মনে পতিবৃত্ত বৰণ কৰিছিল। দুই বীৰৰ মাজত তয়াময়া বণ লাগি উঠিল। ভীষ্মদেৱ মহাবীৰ। এই বধত শালু পৰাস্ত হ'ল। বিস্ত বাণী-ৰাজৰ কুঁৱৰীগৰজন একান্ত অনুৰোধত ভীষ্মই শালুৰ এদেবানে বধ মৰাবিলে।

ভীষ্মদেৱে ৰাসকুঁৱৰীগৰজন লগত লৈ হস্তিনাপুৰলৈ উলটি গল। বিচিহ্নবীৰ্য্যৰ লগত তিনিও কুঁৱৰীৰ বিয়াৰ আয়োজন চলিবলৈ ধৰিলে। বভা খলিত সকলোটি যেতিয়া উপস্থিত হ'লহি তেতিয়া অদ্বাই ভীষ্মদেৱৰ ভিনহাৰ কৰি বুলে, “আপুনি গঙ্গাৰ পুত্ৰ আৰু ধাৰ্ম্মিক নুলি বিখ্যাত। মই গৌৰনৰায় শালুৰ মনে মনে পতি বৰণ কৰিছোঁ। আপুনি বলাৎকাৰ কৰি নোক ইয়ালৈ লৈ আহিছে। আপুনি শাস্ত্ৰজ্ঞ, গতিৰে বৰ্ত্তমাণে যি ন্যায্য আৰু ধৰ্ম্মসম্মত তাকে বৰক।”

বভাৰ খলিতে অদ্বাৰ মুখত এই কথা শুনি ভীষ্মদেৱে ততালিকে উপযুক্ত অনুচৰ লগত দি অদ্বাৰ শালু বজাৰ ওচৰলৈ পঠাই দিলে। তাৰ পিচত বিচিহ্নবীৰ্য্যৰ লগত অদ্বাৰ ভনীয়েক অধিৰা আৰু অদালিকা দুয়োৰে সন্ধানৰে নিয়া হৈ গ'ল।

বখা সমস্ত অদ্বা গৈ শালুৰাজৰ আগত উপস্থিত হৈ বুলে “মহাৰাজ, পূৰ্ব্বতে মই আপোনাৰ পত্নীৰূপে বৰণ কৰিছিলোঁ। সেই বখা গন পাই ভীষ্মদেৱে নোক আপোনাৰ ওচৰলৈ পঠাই দিছে। আপুনি এতিয়া নোক শাস্ত্ৰজ্ঞতে বিয়া কৰাই গ্ৰহণ কৰক।”

শালুৰাজে কলে “ভীষ্মদেৱে প্ৰমথৰ সভাত বজাসকলৰ সাক্ষাতত নোক পৰাস্ত কৰি তোমাক হৰণ কৰি নিছে; এনে কাৰ্য্যত মোৰ অপমান হোৱা নাই জানো? এনে অৱস্থাত মই এতিয়া তোমাক কোন যুক্তিনতে পত্নীৰূপে গ্ৰহণ কৰিব পাৰোঁ? গতিকে তুমি এতিয়া আকৌ ভীষ্মৰ ওচৰলৈ উলটি যোৱাটো আৰু তেওঁৰ আদেশ পালন কৰি দাম কৰাটো।” এইবুলি শালুই অদ্বাক ভীষ্মৰ ওচৰলৈ ওলটাই পঠালে।

অদ্বাই পুনৰ ভীষ্মদেৱৰ সমুখত উপস্থিত হৈ সবলো ঘটনা বিবৰি বুলে। ভীষ্মদেৱে তেতিয়া বিচিহ্নবীৰ্য্যক ক'লে “শালুৰাজ অদ্বাৰ পত্নীৰূপে গ্ৰহণ কৰিবলৈ অসম্মত; গতিকে এতিয়া অদ্বাৰ পাণি-গ্ৰহণত তোমাৰ অপত্তি থাকিব নোৱাৰে।” তেতিয়া বিচিহ্নবীৰ্য্যই কলে “অদ্বাই

দেখোন মনে মনে শানুৰাজক পূৰ্বেই বৰণ কৰি থৈছে। ক্ষত্ৰিয় বীতি অনুসৰি ভেনে কন্যাক আনে বিনা কবোৱা উচিত নহয়। সেই গতিৰে মই অন্ধক পত্নীস্বৰূপে গ্ৰহণ কৰিবলৈ অপাৰগ।”

বিচিত্ৰবীৰ্য্যৰ এনে আপত্তিত অন্ধা নিকপায় হৈ ভীষ্মদেৱৰ শৰণাপন্ন হ’ল আৰু ক’লে “আপোনাৰ বিনে মোৰ এতিয়া অন্য গতি নাই। আপুনি-সেই মোক বিনা কৰাওক; এই ঘটনাৰ বাবে চাবলৈ গলে আপুনিবোহি দায়ী।”

ভীষ্মদেৱে উত্তৰত কলে “মই যে মোৰ প্ৰতিজ্ঞা ভঙ্গ কৰিব নোৱাৰোঁ।” আকৌ এবাৰ বিচিত্ৰবীৰ্য্যক এই বিষয়ত সন্মত কৰাবলৈ ভীষ্মদেৱে চেষ্টা কৰি চালে। কিন্তু বিচিত্ৰবীৰ্য্য একো পৰ্য্যো সন্মত নহল। ভীষ্মদেৱে নিকপায় হৈ অন্ধক কলে তুমি শাস্বৰ ওচৰলৈকে যাব লাগিব।” কিন্তু অন্ধাই ইমানৰ পিছত আকৌ শাল্বৰাজৰ ওচৰলৈ যাবলৈ নাক বটা যেন পালে। কলে “সেই কথা নহয়, মই বোনোপৰ্য্যো যাব নোৱাৰোঁ।” এইবুলি ঋচাংগৈ কৈ ভীষ্মদেৱক পত্নীৰূপে পোৱাৰ আশাত তেওঁৰ ঘৰতে বহুদিন বাস কৰিলে। তথাপি ভীষ্মদেৱ তিনমাহো বিচলিত নহল।

অৱশেষত নিকপায় হৈ লাজ-কাজ বাতি কৰি অন্ধা পুনৰ শাল্বৰ ওচৰ পালেগৈ। এইবাৰ শাল্বৰাজে কঠুৱা মাতেৰে জ্বলাই দিলে “পৰে কাটি নিয়া কন্যাক বিনা কবোৱা মোৰ পক্ষে অসম্ভৱ।”

অন্ধাই হস্তিনাপুৰবৰপৰা এবাৰ শাল্বৰাজৰ ওচৰলৈ, আকৌ ঘূৰি শাল্ব-ৰাজৰ ওচৰবৰপৰা হস্তিনাপুৰলৈ এইদৰে বাৰে বাৰে অন্ধা-বোৱা কৰিও একোপৰ্য্যো মনৰ বাগনা পূৰ্ণ কৰিব নোৱাৰাত দুখে-ভাগৰে তেওঁৰ পত্নী হুল হেন চকুচুৰিব পৰা চকুলো ব’বলৈ ধৰিলে। এনে ভাবেই দুখত ছবছৰ বাস উদলি গ’ল। অন্ধাৰ বুকু ভাপি গ’ল আৰু শৰীৰ দিনে দিনে স্বীণাই-উৰাই যাবলৈ ধৰিলে। ভীষ্মৰ ওপৰত অতিশয় ঋণ উঠিল। দেশ-বিদেশৰ ভালেমান বজাৰ ওচৰলৈ গৈ নিজে তেওঁৰ দুখৰ দূতান্ত জ্ঞানালে।

এনেদুৱা লাননাৰ পোতৰ তুনিবলৈ তেওঁ এখন এজনকৈ সকলো বজাকে ভীষ্ম-নিবনৰ কাৰণে গঠন হবলৈ কাৰুণ্য-মিনতিৰে নিবেদন কৰিবলৈ ধৰিলে। কিন্তু হয়! ভীষ্মলৈ সকলোৱে ভয় কৰি চলিছিল। সেই কাৰণেই এতলো বজাই অন্ধাৰ অনুৰোধ কক্ষা কৰিবলৈ সাহ নদৰিলে। নিকপায় হৈ অন্ধাই দেৱ-সেনাপতি কাত্তিকৰ কৃপাৰাত্ম্য আশাত ঘোৰ তপস্যা আৰম্ভ কৰিলে। এই তপস্যাত প্ৰস্তু হৈ দেৱ-সেনাপতি কাত্তিকে অন্ধাৰ কুলি থকা পত্নী হুলেৰে গোপা এখাৰ মাতা দি কলে “এই মায়াধাৰি যিজন

নীৰে ভিঙিত পিঙ্কিৰ পানিৰ তেখেতেই ভীষ্মদেৱৰ শত্ৰু হৈ দিয় দিব পাবিব ।”

অস্বাই সঙ্কল্প গিছিল আশা বুকত বান্ধি এই নানাধাৰী লৈ ভালেনান বজ্ৰিয় বজাৰ কাষ চাপি প্ৰত্যেক জনকে কনলৈ ধৰিলে “সেৱ সেনাপতিয়ে দান কৰা এই নানাধাৰি গ্ৰহণ কৰি আপুনি ভীষ্মক বধ কৰকগৈ ।” কিন্তু হাব ! ভীষ্মৰ বিৰুদ্ধে থিয় দিবলৈ কোনো বজ্ৰিয় বজ্জাবে সাহ নহল । তাৰ পিচত অস্বাই ভ্ৰূপদ বজ্জাৰ আগত উপস্থিত হৈ নিছন সঙ্কল্প নিবেদন কৰাত অপর বজাও সেই কথাত অমান্তি হ’ল । শেষত আন উপায় নেদেখি অস্বাই সেই নানাধাৰি ভ্ৰূপদ বজ্জাৰ কাৰেঙত ওলোমাই থৈ মগৰ বেজাবত বনলৈ গুচি গ’ল ।

বনলৈ গৈ তাত থকা তপস্বী সঙ্কলক নিছন এই অপমানৰ কথা নিবেদন কৰি কান্দিবলৈ ধৰিলে ।

তপস্বী সকলে অধাক প্ৰবোধ দি ক’লে “বাছা, তুমি পৰশুৰামত শৰণ লোৱাগৈ, তেখেতেই তোমাৰ এটা উচিত ব্যৱস্থা কৰি দিব ।” অস্বাই সেই উপদেশ মতে কান কৰিবলৈ গ’ল । অৱাৰ মুখৰ পৰা সকলো বৃত্তান্ত শুনি পৰশুৰামৰ অস্তৰ গলি যোৱাত চেনেহৰ মাতেৰে ক’লে “বাছা, তোমাৰ কি লাগে ? শাবুক অনুৰোধ কৰি তোমাৰ বিনাধনকে পাতি দিলে যদি হয়, মই সেইটো কৰি দিব পাবিব ।”

উত্তৰত অস্বাই ক’লে “নহব প্ৰভু, মোক আৰু সেইটো লাগে । এতিয়া মোৰ ভীষ্ম-নিবন হৈ কাৰনা ।”

অশাত্য ক্ষত্ৰিয় কুলৰ অৰি পশুৰামে ভীষ্মৰ লগত যুদ্ধ দিনেগৈ । দুয়ো সন্মান বীৰ, সন্মান যোদ্ধা আৰু সন্মানে জিতেন্দ্ৰিয় আছিল । যুদ্ধ বহুদিন ধৰি চলিল । শেষত পৰশুৰামে পৰাসয় স্বীকাৰ কৰিব লগা হলগৈ । তেতিয়া তেওঁ অৱাক ক’লে ‘বাছা, মোৰ সাধ্য মতে যি পাবিলোঁ কৰিনো, এতিয়া তুমি ভীষ্মৰেই শৰণ লোৱা ।’

অস্বাই গড়ে-বেছাবে অসহ্য হৈ হিমালয়লৈ গৈ মহাদেৱৰ অনুগ্ৰহ লাভৰ আশাত কঠোৰ তপস্যা আৰম্ভ কৰিলে । তেওঁৰ তপস্যাত তুষ্ট হৈ দেৱাদিদেৱ মহাদেৱ তেওঁৰ সমুখত আবিৰ্ভাৱ হৈ ক’লে “তোমাৰ আৰু এক জন্ম বাকী আছে, সেই জন্মত হে তোমাৰ হাতত ভীষ্মৰ মৃত্যু ঘটিব ।”

সেই কথা শুনাযাত্ৰে তেওঁ নিতান্ত হতাশ হল আৰু জন্মাত্তৰলৈ অপেশা কৰা টান দেখি অস্বাই চিত্তা জলাই তাত জঁপ দিলে । মহাদেৱৰ বৰৰ প্ৰভাৱত অস্বা গৈ ভ্ৰূপদ বজ্জাৰ কন্যা হৈ জন্ম ললেগৈ । এই দৰে বছৰ

দিয়েক পাব হ'ল। গিফালে শাৰেণৰ চ'ৰাত আঁৰি থৈ যোৱা ফুলা পদুমৰ নাশৰাব বোনেও আত্মকোপতি গ্ৰহণ কৰিবলৈ সাহ কৰা নাই। অৱশ্যে তেনে অৱস্থাতে টক্ টক্ কৈ ফুৰি থকা পদুমফুলৰ নাগা শৰ সোণা পাই ততালিকে ভিত্তি হুৱাই ল'লে। ইয়াকে দেখি অশ্বৰ বজাই নৱে নৱে ভাবিলে “হাং হাং! নোৰ গৰ্জনাশ উপস্থিত। নহি যে এতিয়া ভীমৰ কোপত পৰিল।” নৱ ভাই খাই বজাই কন্যাক ৰান্ধ-কাৰেণ্ডৰপৰা বাহিৰ বৰি দিলে।

অৱা নিৰপাৰ হৈ আকৌ বনলৈ গৈ তপস্যা আৰম্ভ কৰিলে। তপ-
স্যাৰ প্ৰভাৱত তেওঁ পুৰুষৰ বেষ্টনৈ কপাত্তৰিত হৈ বীৰ শিখণ্ডী নামে প্ৰখ্যাত
হ'ল। ভাৰত যুদ্ধত অৰ্জুনে এই শিখণ্ডীকে বধৰ সন্মুখত বাণি ভীমৰ
নগত যুদ্ধ কৰিছিল। এইযুদ্ধত ভীমৰ পতন হোৱাত অৱাৰ ঋং তুই
নাৰ গ'ল। শিখণ্ডীয়ে পোনতে তিৰতাৰ বেষ্টনৈ ভন্ন লৈছিল বুলিয়েই
ভীমই তেওঁৰ গাত অস্ত্ৰ নিক্ষেপ কৰা নাছিল। সেই প্ৰয়োগ লৈয়েই
অৰ্জুনে শিখণ্ডীৰ নুৰ আণত বাণি ভীমক ঘটুৱাব পাৰিছিল। এই
মহাৰত কালতো ভীমদেৱে দেখনপৰা অস্ত্ৰবিনাৰ উলিয়াই “এইবোৰ শিখ-
ণ্ডীৰ অস্ত্ৰ নহয়—অৰ্জুনৰ হে” বুলি কৈয়েই পিতামহ মাটিত চলি পৰিছিল।

দেৱতানী আৰু ৰচ

আগৰ দিনত এসময়ত ত্ৰিলোকৰ ৰাজত্বলৈ দেৱতা আৰু অহুৰ বিলাকৰ
মাৰুত ভীষণ যুদ্ধ লাগিছিল। দেৱতাসকলৰ স্তব বৃহস্পতি দেৱ শাস্ত্ৰত
পানদৰ্শী আছিল আৰু শুক্ৰাচাৰ্য আছিল অহুৰ বিলাকৰ পুৰোহিত।
হেৰেতো জ্ঞানী আৰু অশাৰ পণ্ডিত আছিল। এই দুগৰাকী শক্তিমান
পুৰুষৰ শক্তি আৰু সহায়তাবে ওপৰত নিৰ্তৰ কৰি দেৱতা আৰু অহুৰ-
বিলাক যুদ্ধত নামিল।

যুদ্ধত অহুৰবিলাকৰ যি য'ত নৰিল শুক্ৰাচাৰ্যৰ সঞ্জীৱনী নন্তৰ
বলত সেই সকলোবোৰ প্ৰাণ পাই উঠিল। নিহত অহুৰবিলাকে এনভাৱে
বাৰে বাৰে জীৱন লাভ কৰি দেৱতা সকলৰ লগত মহা পয়োভবে
যুদ্ধ দিবলৈ ধৰিলে। সঞ্জীৱনী নন্তৰ বলত নৱা নাহুৰ দীয়াৰ পৰা বখাটো

দেৱতা সকলৰ মাজত চলন্তি নাছিল। সেই বিদ্যা কুলগুৰু বৃহস্পতিৰ অবিদিত আছিল। সেইধাতিকে এই বুদ্ধত দেৱতা সকলৰ ভালেমান ক্ষতি হ'ল।

অৱশেষত দেৱতাগকল খোট খাই বৃহস্পতিৰ পুতেক কচৰ কাষ চাপি অনুন্নয় কৰি ক'লে "হে গুৰুপুত্ৰ ! দেৱকুল বন্ধাৰ নিমিত্তে আপুনি এটি বৰ ডাঙৰ কাম গমাধা কৰিব লাগে। আপুনি বয়সত চানুকাঁয়া, দেখাতো ধুনীয়া ; আপুনি এই ৰূপ-লাৱণ্যৰ গুণত সকলোৰে মন আকৰ্ষণ কৰিব পাৰিব। এতিয়া আপুনি অনুগ্রহ কৰি অশ্বৰ কুলৰ গুৰু শুক্ৰাচাৰ্য্যৰ ওচৰলৈ গৈ ব্ৰহ্মচৰ্য্য ব্ৰত অৱলম্বন কৰি, শিষ্যৰ দৰে তেখেতৰ সেৱা-শুশ্ৰূষা কৰি, তেওঁৰ বিশৃংগ আৰু চেনেহৰ পাত্ৰ হৈ, আৰু লগে লগে তেওঁৰ কন্যা দেৱযানীৰ প্ৰেমলাভ কৰি যি কোনো প্ৰকাৰে গম্ভীৰণী বিদ্যা ফেৰা লাভ কৰি আহি দেৱতা সকলক বন্ধা কৰিব লাগে, এয়ে আনাব নিৱেদন।"

দেৱতাগকলৰ এই অনুৰোধত কচ সন্মত হৈ শুক্ৰাচাৰ্য্যৰ কাষ পালেগৈ। শুক্ৰাচাৰ্য্য অশ্বৰ কুলপতি বৃষপৰ্ব্বৰ ৰাজধানীত বাস কৰে। কচ গৈ শুক্ৰাচাৰ্য্য ধৰা ঘৰত উপস্থিত হৈ ভক্তিভাৱে সেৱা জনাই শিব পোৱাই ক'লে "মই কচ। অগ্নিৰাগ মনিৰ নাতি আৰু দেৱকুলৰ গুৰু বৃহস্পতিৰ পুত্ৰ। কৃপা কৰি মোক শিষ্য বুলি গ্ৰহণ কৰক। মই পূৰ্ণ ব্ৰহ্মচাৰী হিচাপে আপোনাৰ আশ্ৰমত থাকিবলৈ আহিছোঁ।" যোগ্য শিষ্যক বিনুখ কৰা জ্ঞানবান আচাৰ্য্য পক্ষে উচিত কথা নহয় বুলি ভাবি শুক্ৰাচাৰ্য্যই চেনেহৰ মাতেৰে কলে "বাছা, তুমি সজ কুলত জন্ম লৈছা। গতিৰে মই তোমাৰ আজি শিষ্য বুলি গ্ৰহণ কৰিলোঁ। এই কথা বৃহস্পতিয়ে শুনিলেও গোৱৰ অনুভৱ কৰিব।" এই বুলি শুক্ৰাচাৰ্য্যই কচক যথা নিয়মে শিষ্য বুলি গ্ৰহণ কৰিলে।

কচে ভালেমান দিন আদৰ্শ শিষ্যহিচাপে গুৰু আৰু গুৰু কন্যাৰ সৈতে যত্ন কৰি শুক্ৰাচাৰ্য্যৰ লগত থাকিল। কোনো দিনে সিবিলাকৰ সেৱাত অলপো ত্ৰুটি কৰা নাছিল। শুক্ৰাচাৰ্য্যই তেওঁৰ একোটি ছোৱালী দেৱযানীক বৰ চেনেহ কৰিছিল। দেৱযানীৰ অভিলাষ অনুযায়ী কচে নাচ, গান, বাদ্য আদিৰে দেৱযানীৰ মন জোখাবলৈ চেষ্টা কৰিলে। দেৱযানীয়েও কচক অতি মৰমৰ চকুৰে চায়। ইমান ঘনিষ্ঠতাৰ ভিতৰতো কচৰ ব্ৰহ্মচাৰ্য্য ব্ৰত অটুট ৰাখিছিল, কাৰণ তেওঁ সম্পূৰ্ণ সংযমী আছিল।

“দেৱানীৰ গুৰু বৃহস্পতিৰ পুতেক বচ গুৰুচাৰ্য্যৰ শিষ্য হৈ আছে,” এই বাতৰি অহুৰবিনাকৰ মাজত প্ৰচাৰ হৈ গ’ল। এই কথাত অহুৰ-বিনাকে ভয় খাই গুণা-পুঁথী কবিতলৈ ধৰিলে। তাৰিলে, “কচে নিশ্চয় গুৰুদেৱৰপৰা সেই গুৰীৱনী বিদ্যা শিকি ল’ব।”

এদিন কচে হাবিৰ মাজত গুৰুদেৱৰ গৰু চৰাই আছিল। সেই অহুৰি পাই অহুৰবিনাক হঠাতে গৈ কচক ধৰি কাটি টুকুৰা টুকুৰ কৰি কুকুৰক খুৱালে। যেতিয়া গৰুনি হ’ল আৰু গৰুবিনাক গৰুদীয়া নোহোৱাতকৈয়ে আপুনি ঘৰলৈ আহিল, তেতিয়া দেৱানীৰ মনত সন্দেহ উপস্থিত। কচক নেদেখি দেৱানী অৰীৰ হৈ পিতাকৰ ওচৰলৈ গৈ বেজাৰ কৰি ক’বলৈ ধৰিলে, “পিতা বেলি মাৰ গ’ল। আপোনাৰ সন্মত কৰাও শেষ হল, কিন্তু ক’তা, কচ চোন এতিয়াও ঘৰলৈ নাহিল? গাই-বোৰ আপোনা-আপুনি ছেদেলি-ভেদেলি হৈ নিছে ঘৰলৈ আহিছে। পিতা, নিশ্চয় তেওঁৰ কিবা বিপদ ঘটিল। পিতা, মই যে তেওঁৰ লগ এৰি তিল-নানো থাকিব নোৱাৰোঁ।”

সন্তান-বৎসল গুৰুচাৰ্য্যই তেতিয়াই গুৰীৱনী মন্ত্ৰ মাতিয়েই কচক মাত দিলে “অঁহা কচ” বুলি। সেইমতে মতাৰ লগে লগে কচ সেই কুকুৰবিনাকৰ শৰীৰ ভেদ কৰি হাঁহি মুখে গুৰুদেৱৰ সমুখত উপস্থিত। কিম্বো ঘটিছিল, কিয়নো আজি ঘৰলৈ উলটি আহিবলৈ ইমান পলম হ’ল বুলি শোধাত কচে ক’লে “গৰু চৰাই অঁতাই হাবিৰ পৰা ধৰি লুৰি লুৰি উলটিবৰ সময়ত মই মুখে ভাগবে এজোপা আহঁত গছৰ তলত জিৰনি লৈছিলোঁ আৰু গাই দানুৰি, বিনাকেও গোট খাই সেই গছৰ তলতে জিৰনি লৈছিলহি। এনেতে কিছুমান অহুৰ আহি বোৰ কাষ চাপি “তুমি কোন” বুলি সুধিলে। মই “বৃহস্পতিৰ পুতেক” বুলি পৰিচয় দিবলৈহে পালোঁ সিহঁতে মোক ধৰি তেতিয়াই ধও ধও কৰি কাটি পেলালে। তাৰ পিচত কি হ’ল মই নাজানো। এতিয়া বোনোনতে জীৱ পাই কুকুৰ কিছুমানৰ পেৰিপৰা শুনাই আহি এই আপোনালোকৰ আগত থিয় দিছোঁহি।”

আন এদিন কচে দেৱানীৰ নিমিত্তে ফুলনিবাৰীত ফুল তুলি আছিল। তেনেতে অহুৰবিনাকে তেওঁক হঠাতে আক্ৰমণ কৰি তেওঁৰ শৰীৰটো পিহি গুৰি কৰি স্পৰ্শৰ পানীত পেলাই দি নাইকিয়া কৰি পেলালে। সেই দিনাও কচক ভালেমান পৰলৈ নহা দেখি দেৱানী অকৌ পিতাকৰ শৰণাপনু হ’লগৈ। শুনামাত্ৰেই গুৰুচাৰ্য্যই অকৌ গুৰীৱনী মন্ত্ৰ মাতিলে তাৰ

লগে লগে কচে প্ৰাণ পাই সাগৰৰ পাণীৰ নাজৰপৰা সোঁণবীৰে আহি
 গুৰুচাৰ্য্যৰ সমুখত উপস্থিত হৈ সবলো বৃত্তান্ত বৰ্ণনা কৰে।

এইদৰে বাবেপতি প্ৰাণ পোৱা দেখিও অশ্ববিলাসে কচৰ পিচ নেবিলে।
 দুনাই এদিন তেওঁলোকে কচক বধ কৰিবলৈ গাং পাতিলে। এইবাৰ
 কচক মাৰি তেওঁৰ ভেলটো পুৰি ভগ্ন ৰবি সেই ভগ্ন অৰ্ধৰ লগত মিহলাই
 সেই অৰ্ধ গুৰুদেৱক পান কৰিবলৈ দিলে। গুৰুচাৰ্য্যই অহানিতে সেই
 অৰ্ধ পান কৰিলে।

সিফালে গাঁজ লাগিবৰ হ'লত গাইবিনাৰ বৰ্ণনা নোহোৱাকৈয়ে ঘৰমুৱা
 হ'ল। দেৱযানীয়ে গৰু-গাইৰ লগত কচক অহা নেদেখি আকৌ পিতাকক
 গৈ বুলে “পিতা, আকৌ চোন কচ আজিও নাই, নিশ্চয় পাঁচগুহঁতে
 তেওঁক আজিও বধ কৰিছে। উঃ তেওঁক এৰি নই এৰা নওও জীয়াই
 থাকিব নোৱাৰোঁ। পিতা।”

গুৰুচাৰ্য্যই এইবাৰ দেৱযানীক বঢ়াই-বুজাই কলে “কচৰ বাবেপতি
 গল্পীৱনী মন্ত্ৰেৰে জীৱ দান দিলেও অশ্বৰহঁতে তেওঁৰ প্ৰাণ লবলৈ ৰাকটকৈয়ে
 নন ৰাখিছে। তুমি বুদ্ধিমতী ছোৱালী, এজনৰ নৃত্যত যে শোৰ কৰা
 উচিত নহয় এই কথা জানা। তেখেত বিয় তুমি এনে কথাত ইমান বেচাৰ
 কৰিছা? অগতঃ সকলো প্ৰাণীয়ে তোমাৰ শ্ৰদ্ধা কৰে, এনেদৰে তুমি
 শোক কৰা উচিত নহয়।” বিত্ত হয়। দেৱযানীয়ে কচক নিজৰ প্ৰাণ-
 তলৈও বেছি ভাল পায়। পিতাৰ সেই উপদেশত তেওঁ পতিয়ন
 নগৰ আৰু বুলে, “পিতা, কচ অশ্বিৰ নুনিৰ নাতি, আৰু দেৱগুৰু
 বৃহস্পতিৰ পুতেক। তেওঁ পূৰ্ণ ব্ৰহ্মচাৰী আৰু তপস্যাই তেওঁৰ এৰমাত্ৰ
 সম্পত্তি। অকল সেয়ে নহয়, তেওঁ সাহসী আৰু শ্ৰবত কৰ্মী পুৰুষ।
 এনে অসাধাৰণ গুণৱান কুমাৰটি নিহত হৈছে। তেওঁক এৰি নই থৈকে
 জীয়াই নাগাৰোঁ; ময়ো তেওঁৰ পিচ লম।” এই বুলি দেহত্যাগ কৰিবলৈ
 যথাবিধি যোগাচৰিত ৰহিল।

অতি আদৰৰ কীৰ্ত্তকৰ এই অৱস্থা দেখি গুৰুচাৰ্য্য অশ্ববিলাসৰ
 ওপৰত গুহত একো নাই হ'ল। “এই ব্ৰহ্মহত্যাৰ পৰা অশ্ববিলাসক
 ভয়ানক অমঙ্গল হব।” মনে মনে এই কথা ভাবি কচক জীয়াৰ মনেৰে
 গল্পীৱনী মন্ত্ৰ মাতিল। মন্ত্ৰৰ বশত কচৰ সংজ্ঞা লভ হ'ল। তেওঁ
 গুৰুচাৰ্য্যৰ পেটৰ ভিতৰৰ পৰাই নাত পি বিনয় সহকাৰে কলে “হে ভগৱান
 দাসক দয়া কৰ।” গুৰুচাৰ্য্য চম্ গাই উঠি কলে “হে ব্ৰহ্মচাৰী,
 তুমি মোৰ পেটৰ ভিতৰত সোমাই কি কৰিছা? অশ্ববিলাসে এই কামো

কৰিলেনে? ভাব বখা, ময়ো তেখেত আছি এই অম্বৰ কুল ধ্বংস কৰি দেৱতাসকলৰ লগ সন্নিগৈ। নাক ৰাহা, বোৱাচোন নোক ভাঙি পাতি বেনেবৈ এনে ঘটিল।” এই বখা শুনি ৰচে পেটৰ ভিতৰৰ পৰা অম্বৰিকা হলেও গুৰুদেৱৰ ওনাই সবলো বখা ভাঙি-পাতি কলে।

দৈশম্পাৱন মুনিয়ে বৈছে, মহানুভৱ, তপস্বী আৰু গুৰুজ্ঞানী গুৰুচাৰ্য্যই নিজেই অনুচৰ সেই অম্বৰবিলাৰে দিয়া স্নান পান কৰি এনে শোচনীয় অৱস্থাত পৰিছে বুলি জানিব পানি ৰঙত আৰু বিৰজিত স্নানত মুক্তি হৈ পিচলৈ মানৱ জাতিৰ বন্যাণৰ কাৰণে কলে “যি মানুহে আছিলপৰা অভ্যন্তৰীণ দৰে স্নান পান কৰিব তেওঁক তেতিয়া ধৰ্মে এৰা দিব আৰু সেইজন সবলোৰে পৰিহণাৰ পাত্ৰ হব, এয়ে মোৰ বচোৰ সিদ্ধান্ত। আছিলপৰা মোৰ এই সিদ্ধান্ত শাস্ত্ৰৰ বচন বুলি অগতঃ সকলোৱে গ্ৰহণ কৰিব লাগিব।”

অলপ তনুৰা নাৰি ৰং নাক বোৱাৰ পিচত শাস্ত্ৰভাৱে দেৱযানীৰ ফালে চাই অম্বৰিলে “ৰাহা, তুনি এতিয়া কি কৰিবা? এটা গমগ্যা তোমাৰ আগত উপস্থিত হৈছে। ৰচক জীৱনান দিবৰ হলে মোৰ পেট ফালি উলিয়াব লাগিব। মোৰ মৰণতহে ৰচৰ জীৱন লাভ ঘটিব।”

পিতাৰৰ মুখত এনে হিয়াতড়া বখা শুনি দেৱযানীৰ বাৰাধাৰে চৰুৰ লো ৰখলৈ বৰিলে। বালি বালি কলে “ৰচ নহ’লে বিবহৰ ভূয়ে মোৰ হিয়া দহি পুৰি নৰিব আৰু আপোনাবো প্ৰাণ গলে নহি বোনোমতেই জীৱন ধাৰণ কৰিব নোৱাৰিম। এতিয়াহে মোৰ যেনেকৈ হলেও মৃত্যু অনিবাৰ্য্য।”

এইবাৰ গুৰুচাৰ্য্যই কন্যাৰ পেটৰ কথা বুজি পালে আৰু ৰচক উদ্দেশ্য কৰি কলে “হে বৃহস্পতি পুত্ৰ, তোমাৰ সাধনা সদল হৈছে। দেৱযানীৰ কাৰণেই নহি তোমাক এতিয়া দীয়াই দীয়াই পেটৰ পৰা উলিয়াব লাগিব আৰু ময়ো তেওঁৰ কাৰণেই দীয়াই ধান্দিব লাগিব। এই দুয়োটা কাম সন্ধান কৰিবৰ হলে এটা মাত্ৰ উপায় আছে অৰ্থাৎ তোমাকো মোৰ সতীৱনী মন্ত্ৰটো শিকাই লব লাগিব। তুনি এতিয়া মোৰ পেটৰ ভিতৰতে থাকি সেই মন্ত্ৰ শুনি শিকি লোৱা। তাৰ পিচত তুনি মোৰ পেট ফালি ওলাই আহিলে মোৰ মৃত্যু ঘটিব। তুনি তেতিয়া এই মন্ত্ৰৰ বস্ত মোৰ জীৱন দান কৰি দেৱযানীৰ শোক নিৱাৰণ কৰি দুই কুল বন্ধা কৰিবা।” এই বুলি গুৰুচাৰ্য্যই যথাবিধি ৰচক সেই সতীৱনী মন্ত্ৰ শিখা দিলে। সেই নিশাৰ বস্ত ৰচ গুৰুচাৰ্য্যৰ পেটৰ পৰা পূৰ্ণ চন্দ্ৰৰ দৰে ৰপতান

হৈ যেতিয়াই পেট ফালি সোঁশবীৰে ওলাই আহিল তেতিয়াই সেই জ্ঞানৰ মুক্তি
 শুক্ৰাচাৰ্য্যৰ দেহটি প্ৰাণ এৰি মাটিত চলি পৰিল। বচেও ততালিকে
 গৰ্ভত লাভ কৰা সেই বিদ্যাৰ বলত শুক্ৰাচাৰ্য্যৰ প্ৰাণহীন শবীৰত প্ৰাণ
 দান কৰি দেৱযানীৰ গন্তোষ বিধান ধৰিলে আৰু নিজেও ধন্য হ'ল।
 তেতিয়া কচে হাতযোৰ কৰি গুৰুদেৱত কলে, “বিদ্যাহীন নানুহৰ যিজন
 বিদ্যা দান কৰে তেওঁ সেই বিদ্যাহীনৰ পিতৃত্ব লাভ কৰে। গতিকে আজিৰ
 পুৰা আপুনিও মোৰ পিতা। আপোনাৰ পেট ফালি জীয়াই জীয়াই আজি
 আকৌ এই পৃথিৱীলৈ আহিব পাৰিছে। দেখি আপুনি মোৰ মাতৃও হ'ল।”
 এই বুলি বচে শুক্ৰাচাৰ্য্যক দণ্ডবৎ প্ৰণাম কৰিলে।

ভালেমান দিন ধৰি বচে শুক্ৰাচাৰ্য্যৰ ওচৰত শিক্ষা লাভ কৰি থাকিল।
 ব্ৰহ্মচৰ্য্য ব্ৰতৰ কাল শেষ হোৱাত তেওঁ এদিন নিয়ম মতে গা-পা ধুই
 ওকদেৱৰ ওচৰলৈ গৈ বিদ্যা মাগিলে আৰু দেৱলোকলৈ উলটি যাবলৈ
 নিয়মমতে সাজু হ'ল। দেৱযানীয়ে সেই সময়ত তেওঁৰ বাঘ চাপি তলমূৰ
 কৰি কলে “হে অশ্বিনস নুনিৰ নাতি, আপুনি গদাচাৰ, বিদ্যা, কুলমহিমা
 আৰু ইন্দ্ৰিয় জয় আদি সজুওঁতে মোৰ অন্তৰ জয় কৰিছে। আপোনাৰ
 পূৰ্ণ ব্ৰহ্মচৰ্য্য ব্ৰতৰ কালছোৱাত নই যেনেকৈ পতীৰ প্ৰেমেৰে আপোনাৰ
 সেৱা কৰিছিলোঁ। প্ৰতিদান স্বৰূপ আজি আপুনিও সেইদৰে প্ৰেমৰ ডোলেৰে
 বান্ধি মোক আপোনাৰ মঙ্গিনী কৰি লওক। দেৱগুৰু বৃহস্পতি মোৰ
 পুৰুষীয় আৰু দেৱাৰ যোগ্য আৰু ঠিক সেইদৰেই আপুনিও মোৰ পুৰুষীয়
 আৰু দেৱাৰ পাত্ৰ। আশা কৰোঁ আপুনি মোক শাস্ত্ৰমতে বিয়া কৰাই
 কৃত্যৰ্থ কৰিব।”

সেই কালত জ্ঞানসম্পন্ন আৰু শিক্ষিত ব্ৰহ্মগবুৰাৰীসকলে পেটৰ
 মৰলো কথা নিঃসঙ্কোচে আৰু অকপটে প্ৰকাশ কৰিব পাৰিছিল। এনে
 দৃষ্টান্ত বিৰল নহয়।

দেৱযানীৰ কথা শুনি বচে কলে “আপুনি অতি গুণৱন্তী আৰু মোৰ
 গুৰুজন্যা। সেই হিচাপে ধৰ্ম্মমতে মোৰ পুৰুষীয়। আপোনাৰ পিতৃদেৱৰ
 উদ্দেশ্য ভেদ কৰি নই প্ৰাণ লাভ কৰিছোঁ। সেই হিচাপেও নই আপোনাৰ
 আতি মহোদয় ভাই। এনেদৰে ভাই হৈ ভগ্নীক কোন যুক্তিত বিয়া
 কৰাওঁ? গতিকে সেই বিষয়ে মোক যেন দুলাই আৰু অনুৰোধ নকৰে।”

এই কথাত নৰ্ম্মাহত হৈ দেৱযানীয়ে কথা চেটে হলেও কলে “দেখ
 দেখ কৰে আপুনি দেৱগুৰু বৃহস্পতিৰ পুত্ৰ, আপুনিহে মোৰ মহোদয় নহয়।

আন্তৰিক ভাল পোৱা শুৰ্ণেৰে আপোনাৰ বাবে বাবে জীৱ দান দিয়াত সহায় কৰি আহিছোঁ। পোন প্ৰথমবেপৰা নহি মোৰ শুদ্ধ প্ৰেমেৰে আপোনাৰ সেৱা কৰি আহিছোঁ আৰু পত্নীৰূপে পাবলৈ আশা কৰি আহিছোঁ। নহি নিকলৰ আৰু আপোনাৰ অনুৰাগিণী। মোক প্ৰত্যাখ্যান যেন নকৰে।”

কিন্তু কচে ঋটাংকৈ কৰে “হে গুৰু কন্যা আপুনি মোক এই বিদায় বেলিকা অশাস্ত্ৰীয় কাম কৰিবলৈ লোভ নেদেখুৱাব। হে গুৰু যুগনা, আয়ত-লোচনা দেৱযানী। বিবিৰতে নহি আপোনাৰ সহোদৰ ভাই। মোক শুভাশিষ্য দি বিদায় দিয়ক। অনপো ক্ৰটি নকৰাকৈ আপুনি আপোনাৰ পিতৃদেৱৰ সেৱাত ব্ৰতী হৈ থাকক, এয়ে মোৰ কামনা।” এইবুলি কচে মুখ ঘূৰাই দেৱযানীৰ নিবেদন প্ৰত্যাখ্যান কৰি দুবোৰো প্ৰণাম জনাই ইল্ললোকলৈ গুচি গ’ল।

সুহৃদাৰ্চাৰ্যই কন্যা দেৱযানীক গালে-মুখে দাত বুলাই বুজনি দিবলৈ ধৰিলে।

দেৱযানীৰ বিয়া

এদিন দেৱযানীয়ে লগৰীয়া অম্বৰ কন্যাৰিনাকৰে গৈতে হাবিত খেল-ধেনালি কৰি আহি পুৰুবীত গা গুৰলৈ নামিল। গা ধোৱাৰ আগতে পিছা সাজৰিনাক পাবত থৈ দিলে। এনেতে বতাহ ধুনুহা আহি আটাই কেউ-জনীয়ে পিছা কাপোৰবোৰ ঠান্ধান্ধ কৰি এঠাইত নি ৰপু ধুৱাই ধলে। গা বুই উঠি আটাই কেউজনীয়ে লৰাবপৰাকৈ গৈ কাপোৰ পিছাতে ভুলতে অম্বৰ বংশৰ বৃষপৰ্জ বজাৰ কুঁৱৰী শশিষ্ঠাই দেৱযানীৰ সাজটো পিছি পেনালে; তাকে দেখি দেৱযানীয়ে ৰংকৈ কলে “হেৰা অম্বৰ কুমাৰী, ওক-কন্যাৰ কাপোৰ চুৰলৈ তুমি ইমান সাহ পালানে? তোমাৰ দেখিছোঁ সকলো কাণ্ডজান নাই।”

দেৱযানীৰ কথা গঁচা হলেও তাত বিহুপৰ সুৰ আছিল। গতিকে তেওঁক অপমান কৰা যেন পাই শশিষ্ঠাৰ ৰঙে চুলিৰ আগ পালেগৈ। ফেপেৰি পাতি কলে “কি কলা দেৱযানী। অ’ তুমি হবলা নাজান যে তোনৰ পিতৃবাই নিতৌ পুতা-শহুলি আনাৰ পিতৃৰ ওচৰলৈ গৈ তিনাক

বাবুণে দাবো বৰি থাকেগৈ? নোৰ পিতাই দিয়া দান-দানিণী নৈসেই তোমানোবৰ পেট পোহ গৈ থকা নাইনে? নই হনোঁ। বজাব জীয়াবী, সকলোৱে নোক পূজা কৰে। নই দাতাৰ সন্তান আৰু তুমি হলা এহীতাব সন্তান। ফলমতো তুমি নোতকৈ শ্ৰেষ্ঠ নোহোৱা। গতিকে নোক এইদৰে অপমান কৰা তোমাৰ পক্ষে উচিত হোৱা নাই দেই।” বান্ধবন্যা শম্ভিটাব কঠুৱা তিবলান গুনি দেৱযানী খঙত কঁপিবলৈ ধৰিলে আৰু চাঙতে চাঙতে খঙত একো নাই হৈ শেষত শম্ভিটাই দেৱযানীৰ গালত এটা চৰ নাৰি দিলে আৰু খঙত বৰ নোৱাৰি আবেগে এনে এটা হেচা নাৰি দিলে যে তেওঁ বৰ নোৱাৰি ওচৰতে থকা এটা দ কুঁৱাত পৰি গল। দেৱযানী তাতে মৰিল বুলি ভাবি শম্ভিটাই আৰু আন অশ্বৰ কন্যাবিলাক কাৰেঙলৈ ধুৰি আহিল।

দেৱযানী কুঁৱাবপৰা বোনোনতেই উঠিব নোৱাৰি তাতে বৰ কষ্ট খাই পৰি থাকিল। দৈৱফনে ভাৰত বংশৰ গণ্য গণ্য যযাতি বনত মৃগয়া কৰি দুখে-ভাগবে পিয়াহত লাল-কাল হৈ পানী বিচাৰি বিচাৰি অকলে গৈ সেই কুঁৱাটোৰ বাঘ পালেগৈ। কুঁৱাটোৰ তিতবলৈ ভিঙি মেলি চাই দেখে যে তাৰ তিতবত কিহৰাৰ পোহৰ এটা থকা যেন অনুমান হল। আচৰিত হৈ ভালদৰে গন দি তললৈ চাই থাকোঁতে অনুমান হ'ল যে তাত এজনী হুগুৰী গাভৰু ছোৱালী অচেতন অৱস্থাত পৰি আছে। তেওঁ চকু খাই উঠিল। ইয়ালে গিকালে চাই বাবে ক'তো নেদেখি ছোৱালীটোৰ শ্বৰিলে কোন আপুনি কুঁৱাত পৰি আছে? কাৰ ছোৱালী আপুনি? আপোনাৰ জাত কুলনো কি? কেনেকৈনো আপুনি এই কুঁৱাত পৰিলহি?”

দেৱযানীয়ে চেতন পাই লাফৰাজ বাতি ধৰি কুঁৱাৰ তলিৰ পৰা মাত দিলে “নই অশ্বৰ বুল পুৰোহিত গুজ্জাচাৰ্য্যৰ কন্যা। নই এই কুঁৱাত পৰি থকা কথা পিতাই জনা নাই। কোন আপুনি? কৃপা কৰি মোক উদ্ধাৰ কৰিবনে?” এই বুলি দেৱযানীয়ে উদ্ধাৰৰ আশাত গৌহাতখন দাঁতি দিলে। যযাতিয়ে বহুত প্ৰবন্ধে দেৱযানীৰ হাতত ধৰি তেওঁক সেই কুঁৱাবপৰা তুলি আনিলে।

কুঁৱাৰ পৰা উদ্ধাৰ পাই দেৱযানীয়ে আৰু দুমাই অশ্বৰৰ বাতৰাণীলৈ উলটি যাবলৈ ইচ্ছা নকৰিলে। শম্ভিটাব আচৰণৰ কথা ভাবি ভাবি পিতাকৰ ওচৰলৈ গ'ল। আন কোনোবা ফালে গুচি যোৱাই উচিত বুলি ভাবিলে। অলপ পৰ তলকা মাৰি থাকি তললৈ কৰি যযাতিক উদ্দেশ্য কৰি ক'লে “আপুনি ব্ৰাহ্মণ কুমাৰীৰ পৌহাতত ধৰিছে। অনুমান কৰিছোঁ,

আপুনি নিশ্চয় বোনেৰা কীৰ্ত্তিমাৰ, শক্তিমান আৰু শাস্ত্ৰ প্ৰকৃতিৰ পুৰুষ ।
যেহে হওক আপুনি, আপুনিহেই মোৰ স্বামী হ'ব লাগিব ।”

এই কথা শুনি যতাহিহা কলে “হে মেহনতী শ্ৰাদ্ধ কন্যা, মোৰ
অস্তিত্ব সুখত তখন, আপুনি হ'ল শ্ৰাদ্ধ-কন্যা । এনেহলত আপোনাৰ
লগত এনে মন্ত্ৰ ঘৰোৱা মন্ত্ৰ নহয় । আপোনাৰ পিতা শুভাৰ্চনা মন্ত্ৰ
তপতন আৰ্চনা । সেই মহাপুৰুষৰে আপুনি কন্যা হৈ কেনেদৰে মোৰ
বলি হুটিছে ? নহয়, আপুনি পিতাকৰ ওচৰলৈ উঠি যাব ।” এই
বুলি কৈয়েই যতাহিহা নিজে হাতৰোৱা উঠি গ'ল ।

আগৰ দিনত এনে প্ৰথাও আছিল যে অস্তিত্ব বননীয়ে শ্ৰাদ্ধত বিয়া
গোনাৰ পাৰে, কিন্তু শ্ৰাদ্ধ বননীয়ে অস্তিত্বক বিয়া কৰাব নোৱাৰে । কুলৰ
শুদ্ধি কৰাৰ নিমিত্তে ত্ৰিৰোতাৰ পক্ষে অনুমান প্ৰথা (ওপৰ পুৰুষক
বিয়া কৰোৱা) শাস্ত্ৰমত আৰু প্ৰতিলোভ (তল পুৰুষক পত্নীৰূপে
গ্ৰহণ কৰা) প্ৰথা শাস্ত্ৰ বিৰুদ্ধ আছিল ।

শ্ৰেয়ানীৰ মনলৈ উঠি যোৱাৰ ইচ্ছা এবেদাবেই নাছিল । সেই
কাৰণে তেওঁ ওচাতে থকা বনৰ এমোপা গছৰ তলত বেচাৰ মনেৰে
পৰি থাকিল ।

শুভাৰ্চনাই শ্ৰেয়ানীক প্ৰাণতৰোনে বেছি ভাব পাৰ । লগীয়াসকলৰে
বংশবংশি কৰি বহু পৰলৈকে শ্ৰেয়ানীৰ উঠি নোযোৱা দেখি বৰ চিন্তাত
পৰি তেওঁ শ্ৰেয়ানীৰ বিচাৰ কৰিবলৈ এজনী শাস্ত্ৰ পাচিলে । শ্ৰেয়ানীয়ে
সৰী কেইজনীমানক লৈ যি যি ঠাইত আগে-পাচে বেৰলি কৰি থাকে
সেই সকলো ঠাইতে বিচাৰি চৰ্চা কৰিলে । বহুতো বিচাৰৰ অন্তত গৈ
শ্ৰেয়ানী থকা সেই গছৰ তল পাই তাতে বসে-বেচাবে তলমূৰ কৰি বাহ
থকা শ্ৰেয়ানীক দেখা পালে আৰু মন্ত্ৰৰূপে ‘ক হ’ল’ বুলি হুৰিলে ।

শ্ৰেয়ানীয়ে কলে “বাই, তোমালোক উঠি যোৱাৰ্থক, আৰু পিতাক
কোৱাটো যে শ্ৰেয়ানীয়ে আৰু কৃষ্ণৰূপ কৰাৰ বাজনাৰীত ভাব নিলগে ।”
এই বুলি শ্ৰেয়ানীয়ে তেওঁলোকক শুভাৰ্চনাৰ ওচৰলৈ ঘূৰাই পঠালে ।

নিৰপাৰ হৈ উঠি থকা পৰ্য্যটনৰ মুখত সকলো কথা শুনি আনন্দৰ
ছীয়াৰীৰ এনে পূৰ্ণতি হ’ল ভাবি তেওঁ ল'ৰাবলৈকে শ্ৰেয়ানীৰ ওচৰলৈ
গ’ল আৰু সাধনা দিবৰ মনেৰে কলে “আই, মানুহ মানুহে সুখ আৰু
দুখ নিজেৰে সং আৰু অসং কৰিবৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে । সেই কাৰণে
তুমি কাৰো ওপৰত থকা খোৱা উচিত নহয় । আনৰ সং বা অসং কৰিব
বলে বাকো ছুৰ নোৱাৰে ।” এনে কিছুমান জ্ঞানগৰ্ভ কথাৰে শুভাৰ্চনাই

ছৌমেকক খাওয়া দিবলৈ চেষ্টা কৰিলে । কিন্তু দেৱযানীৰ ঋং আৰু বেজা-
বেৰে দহি থকা অস্তৰ এনে সাধনায়ে একো কৰিব নোৱাৰিলে । তেওঁ
কলে, “পিতা, মোৰ সুখ, দুখ, ভান, বেয়া নোবে কৰ্ম্মফল নিশ্চয় । কিন্তু
বৃষপৰ্ৱ্বৰ বন্যা শল্লিষ্ঠাৰ এইদৰে বৰব কি অধিকাৰ আছে যে তৌৰ পিতা,
বজ্জাৰ গুণ-গান কৰি ফুৰা এজন পায়বহে—বিশেষতঃ তই ভিখাৰীৰ ছোৱা-
লীহে । তোয়ানোদ কৰি বজ্জাৰ পৰা দৈনিক ভিক্ষা গ্ৰহণ কৰা খাৱ ?
ইমানতো গম্ভীৰ নহৈ পঙতে মোৰ গানত এটা চৰ নাৰি দি ওচৰৰ সোঁ
কুঁৱাটোৱলৈ থেলা নাৰি পেলাই দি গুচি গৈছে । এনে গম্ভীৰ পিতাবৰ
বাজ্জাণীত কোনোনতেই নই থাকিব নোৱাৰোঁ ।” এই বুলি কৈ বান্দিবলৈ
ধৰিলে ।

কথাবোৰ শুনি আৰু দেৱযানীৰ বাস্তৱানত শুক্ৰাচাৰ্য্য গহীন হৈ উত্তৰ
দিলে “দেৱযানী, তুনি বেতিয়াও হাতযোৰ বৰি ফুৰা তোয়ানোদকাৰী
বা ভিক্ষুকৰ বন্যা নহব । তোমাৰ পিতাবাই কাৰো ওচৰত হাত পাতি
পেট প্ৰবৰ্ত্তন নকৰে । গোটেই জগৎ জোৰা মানুহে যাক গম্ভীৰ কৰে
তেনে এজন পুৰুষৰ বন্যা তুনি । এই কথা দেৱৰাজ ইন্দ্ৰকো বিদিত ।
অশ্বৰপতি বৃষপৰ্ৱ্বও মোৰ ওচৰত বিনয় ঋণী সেই কথা তেওঁৰ অজ্ঞাত
নহব । কিন্তু স্ত্ৰীলোকে নিজে নিজৰ গুণ গাই নুফুৰে । সেই বাৰণে
নমো মোৰ কথা আৰু বঢ়াই নকওঁ । তুনি মোৰ কুলৰ গৌৱৰ । আই মোৰ,
এতিয়া ব’লা । বেজাৰ নকৰিকা—শান্ত হোৱা । ব’লা আমি ঘৰলৈ যাওঁ ।”

ভগৱান ব্যাসদেৱে শুক্ৰাচাৰ্য্যই নিজৰ বন্যা দেৱযানীক দিয়া উপদেশৰ
চলতে গোটেই জগতৰ কাৰণে এই অনুরূপ উপদেশ দি গৈছে । শুক্ৰা-
চাৰ্য্যই দেৱযানীক উপদেশ দি কবলৈ ধৰিলে—“যি আনৰ নিদা বা কুংসা
বটনা শুনিও অবিচলিত আৰু শান্তভাৱে থাকে তেৱেঁই প্ৰকৃত জগৎজয়ী ।
যিজনে ঘোঁৰাৰ লেকান ধৰি বথ চলায় তেওঁ আচলতে সাৱধি নহয় । সেই-
জনেই আচল সাৱধি, যি ঘোঁৰাৰ লেকান ধৰি বথৰ নিচিনাকৈ নিজৰ ঋকপী
বথখন দমাই ৰাখিব পাৰে । সাপে যেনেকৈ তাৰ মোটটো সলাবলৈ
গুণা-পাঁখা বৰি নাথাকে, সেইদৰে যি মানুহে ঋং পাহৰি অবিচলিত হৈ থৈব
থাকে তেৱেঁই পুৰুষ-শ্ৰেষ্ঠ । যি মানুহে কঠোৰ শান্তি ভূগি থাকিলেও
নিম্বিকাৰ চিত্তে স্থিৰ হৈ থাকিব পাৰে তেৱেঁই প্ৰকৃততে কাৰ্য্যসিদ্ধি লাভ
কৰে । শাস্ত্ৰবিধি অনুসৰি যি প্ৰতিমাহে যজ্ঞৰ অনুষ্ঠান কৰি এশ বছৰ
বান কটাইছে তেওঁতকৈও সেই জনেইহে শ্ৰেষ্ঠ যজ্ঞবৰ্ত্তী—যিজনে আচলতে
জোৰক আহতি দি অহোদী হৈ থাকিব পাৰে । ঋণাল পুৰুষক ডাই, বহু,

ভাৰ্য্যা, পুত্ৰ, দাস-দাসী, ধৰ্ম, গতা সকলোৱে এৰা দিয়ে। জ্ঞানীসকলে নবা-ছোৱানীৰ কোনো কথাত দাম্ভ-দোষ নধৰে।

দেৱযানীয়ে তলনূৰ কৰি ক'লে “পিতা, মই এজনী সামান্য ছোৱানী হলেও আপোনাৰ উপদেশৰ গত্যাত্ম উপনক্তি কৰিছোঁ। সেইবুলি অনাচাৰী, মান-মৰ্য্যাদাৰ মোল নুবুজা মানুহৰ সঙ্গত থকা উচিত নহয়। জ্ঞানীসকলে কুলনিদাৰী মানুহৰ লগ কেতিয়াও নলয়। যিনানেই ধনবান নহওক তেনে মানুহ অনাচাৰী হলে সি চণ্ডালৰ তুল্য। সাধুসকলে তেনে মানুহৰ লগত সঙ্গ নকৰে। অৱধি কাঠত ঘঁহনি খাই যেনেকৈ জুই উঠি সেই কাঠক পুৰি তয় কৰে সেইদৰে বৃষপৰ্বৰ কন্যা শশ্বিষ্ঠাৰ কঠুৱা তিৰকাৰ-বিনাকৈ নোক দহিব লাগিছে। অত্ৰই কটা বা জুয়ে পোৰা যা সময়ত শুকাই যায়, কিন্তু বাক্যবাণে বিদ্ধা যিহা সি জীৱনলৈ থাকি যায়; কেতিয়াও নুগুকাই।

উপাধ্যাতৰ হৈ শুক্ৰাচাৰ্য্য বৃষপৰ্বৰ ওচৰত উপস্থিত হনগৈ আৰু শহীনভাৱে কলে “হে বাছনু, পাপ কৰ্মৰ ফল হাতে হাতে কেতিয়াবা নফলিয়াবও পাৰে। কিন্তু এদিন নহয় এদিন তাৰ ফল স্বৰূপে সেই পাপীসকলৰ বংশ লোপ পাবই লাগিব। বৃহস্পতিৰ পুতেক কচ তিতেজ্জিব, পূৰ্ণব্ৰহ্মচাৰী, নিষপাপ, ধাৰ্মিক আৰু মোৰ অক্লান্ত সেৱক। আপোনাৰ অভিসমিত অহুৰবিলাকে তেওঁক বধ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। সেই কথা মই সহ্য কৰি আছোঁ। মোৰ কন্যা দেৱযানীয়ে এই জগতত মান-সম্ভৱক শ্ৰেষ্ঠজ্ঞান কৰে। সেই দেৱযানীক আপোনাৰ কন্যা শশ্বিষ্ঠাই কঠুৱা মাতেৰে অপমান কৰিছে। অকল যিনানেই নহয়, তাইক গতা মাৰি এটা শুকান কুঁৱাত পেলাই দিছে। মান-সম্ভৱ নেওচা দি দেৱযানী আপোনাৰ বাহুবানীত আৰু থাকিব নোখোজে। তাইক এৰি ময়ো থাকিব নোৱাৰোঁ। সেই কাৰণে মই আপোনাৰ বাহুবানী পৱিত্ৰ্যাণ কৰিবলৈ ওলালোঁ। মহাবাজ, আপুনি দুঃখিত নহ'ব।”

এনে কথা দেৱগুৰু শুক্ৰাচাৰ্য্যৰ মুখত শুনি বজা মৰ্মাহত হৈ হাতযোৰ কৰি কলে “গুৰুদেৱ, আপুনি যিবোৰ কথাৰ বাবে মোক দোষাৰোপ কৰিছে, সেইবোৰ কথাৰ মই একোকে নাছানো। তথাপি মোক এৰি গলে মই নিশ্চয় জুইত জাপ দিম আৰু স্বেত্যাণ কৰিম।”

শুক্ৰাচাৰ্য্যই ক'লে ‘আপুনি কিয় যদি আটাইবোৰ অহুৰেও জুইত ছাপ দিয়ে বা সাগৰত পৰি নৰে—মই তাৰ বাবে অলপো চিন্তা নকৰোঁ। মই দেৱযানীৰ দুখ কোনোমতেই সহ্য কৰিব নোৱাৰোঁ। তাইক মই

প্ৰাণতকৈও বেছি ভাল পাওঁ। ভাইক চকুৰ আঁতৰ বোনোনতেই বাবৰ নোৱাৰোঁ। বিত্ত যদি আপুনি দেৱযানীৰ কোনো প্ৰকাৰে শাস্ত কৰিব পাৰে, ভাল বখা। নতুবা আপোনাৰ পবিত্ৰত্যাগ বৰাৰ বাহিৰে নোৰ আন উপায় নাই।”

বজাই এই কথাত ভৱমা পাই বাহুপৰিধান গৃহ গৈ সেই গছৰ তলতে দেৱযানীৰ পাই সবলোটি তেওঁৰ ভৰিত দীঘল দি পৰি শমা খুজিলে।

দেৱযানীয়ে কঠোৰভাৱে ক’লে “অন্তৰ কুলপতি, আপোনাৰ বন্যা শম্ভিটাই নোৰ ভিখাৰীৰ ছোৱানী বুলি কবৰ্খনা কৰিছে সেই শম্ভিটাক নোৰ লাগৰী স্বৰূপে নোৰ লগত থাকিবলৈ দিব লাগিব। পিতাই নোক যি যবলৈ নিয়া দিব, তাতো শম্ভিটাক নোৰ নিশিৰী হিচাপে যৌতুৰত দিব লাগিব।”

বৃষপৰ্বই নিকপায় হৈ দেৱযানীৰ এই কথাত সন্মতি জনাই শম্ভিটাক সেই ঠাইলৈ লৈ আহিবলৈ মানুহ পঠিয়ালে।

শম্ভিটাই আহি পানত সবলো কথা বজাব নুপে শুনি তেওঁ নিদ্ৰৰ অপৰাধ স্বীকাৰ কৰি ক’লে “গৰী দেৱযানীয়ে যি ভাল পায় সেইমতেই তেওঁৰ আদেশ পালন কৰি থাকিম। নোৰ অপৰাধৰ কাৰণে পিতাই কুলগুৰু পবিত্ৰত্যাগ কৰিব নানাগে। আজিৰপৰা মই দেৱযানীৰ নিশিৰী হালোঁ।” শম্ভিটাক বিনয় বচনত দেৱযানীয়ে শান্ত ভাব ধৰি পিতাকৰ সৈতে বাহুখানীলৈ উলটি গ’ল।

বনৰ মাজত এদিন হঠাৎ দেৱযানীয়ে আকৌ যযাতিৰ দেখা পালে। তেওঁৰ অনুময় বিনয় কৰি দেৱযানীয়ে বলে, “গুণ্ণাট, আপুনি নোৰ গৌহাতত থকাত নোক গ্ৰহণ বৰাৰ তুল্য হ’ল। এতিয়া নোক ভাৰ্য্যাকৰূপে গ্ৰহণ কৰি কৃত্যৰ বৰক।” যযাতিয়ে দোহাৰি কলে “কত্ৰিয়ই কেনেবৈ ব্ৰাহ্মণ কুমাৰীৰ পাণি গ্ৰহণ কৰে—সেই বখাতে মাত্ৰ বাবা।” মীমাংসাৰ কাৰণে দুয়ো শুভ্ৰাচাৰ্য্যৰ ওচৰ চাপিনগৈ। শুভ্ৰাচাৰ্য্যই ভাবি চিন্তি এই বিয়াত সন্মতি দিলে। আশৰ দিনত প্ৰতিলোন প্ৰধানতেও দুই-এক বিয়া নোহোৱা নহয়—এনে ভাল এটা পটন্তৰ। শাস্ত্ৰই কৈছে ‘এইবোৰ কান বৈৰ আৰু আনবোৰ অবৈৰ।’ বিত্ত এবাৰ কেনেকাকৈ অবৈধ আচৰণ হৈ গলে তাক ভাঙি পেলাই দিয়া ৰীতি নাছিল। এনেকুৱা বিনাকৈই স্পোচাবত পৰিণত হয়।

যযাতি আৰু দেৱযানীৰ বিয়া হৈ গ’ল। তাৰ পিচত দুয়ো ভালেমান দিন স্তৰেৰে বাস কৰি কটালে। শম্ভিটাই দেৱযানীৰ নিশিৰী স্বৰূপেই

ধাকিল। এদিন শমিষ্ঠাই যযাতিক অকলণবে পাই তেওঁৰো বিয়া বৰাবলৈ ববলৈ অনুৰোধ কবিলে। বহু যযাতিয়ে তাত নাপ্তি হৈ দেৱগানীৰ অঙ্গানতে শমিষ্ঠাক বিয়া কৰালে।

নাহে নাহে সেই কথা দেৱগানীৰ বাণত পবিল। বিয়াৰ গনয়ত যযাতিয়ে কৰা প্ৰতিশো ভ্ৰম কৰা দেখি মুখে-বেছাবে, খঙে-বিষে পিতৃক শুভাচাৰ্য্যত গোচৰ দিলেই। সেই কথা শুনি শুভাচাৰ্য্যৰ ঝং উঠিল আৰু এই নুহুৰ্ত্তেই যযাতি বুঢ়া হওক” বুলি অভিশাপ দিলে।

ভব ভেকাকালতে অকস্মাৎ আলৰ বুঢ়া হোৱাত যযাতিয়ে ভয় খাই শুভাচাৰ্য্যৰ শৰণাপন্ন হ'ল। শুভাচাৰ্য্যৰ নুৰব পৰা আচল কথাটো আনি “অপৰাধীক ক্ষমা কৰক” বুলি তেওঁৰ ওচৰত আঁঠু লৈ অনুৰণ কবিলে। যযাতি কন্যাৰ প্ৰাণ বক্ষাকৰী বুলি ভাবি শুভাচাৰ্য্যৰ ঝং দনি গল আৰু কোঁন্দনাই কলে “বন্য, আপুনি যি বুঢ়া হ'ল, হলেই; তাৰ সম্পূৰ্ণ প্ৰতিদাবৰ উপায় নাই। কিন্তু আন কোনো ভেকা নানুহব লগত আপোনাৰ এই বৃদ্ধ শৰীৰটো ইচ্ছা কবিলে গলগি কবি লব পাবিব— ইনানেই নোৰ অভিশাপ লায়ব হব পাৰে।” এই বুলি যযাতিক আশীৰ্বাদ কৰি গাৰুণা দিলে।

যযাতি

গম্ভাট যযাতি পাণ্ডৱসকলৰ পূৰ্বপুৰুষ আছিল। তেওঁ এজন প্ৰতাপী বন্য আছিল। পৰাতৰ কি বস্তু তাৰ ভূ তেওঁ নাপাইছিল। শাস্ত্ৰৰ বিধান মানি তেওঁ তেওঁৰ উপৰি পুৰুষসকলক আৰু দেৱতাসকলক ভক্তি আৰু পূজা কৰিছিল। প্ৰচাৰিত্তক গম্ভাট বুলি তেওঁ বিশেষ খ্যাতি অৰ্জন কৰিছিল।

এইহেন ধাৰ্মিক প্ৰচাৰিত্তক যযাতিৰে নিদ্রৰ ধৰ্মপত্নী দেৱগানীৰ ওচৰত কৰা এটা মাত্ৰ অপৰাধৰ দোষত শুভাচাৰ্য্যৰ অভিশাপত অকালতে বুঢ়া হৈছিল।

তাৰত কাব্য বৰ্চোতা ব্যাংগদেৱে উল্লেখ কৰা মতে যযাতি এজন বন্যাকাৰ আলৰ বুঢ়া হৈ বব দুখত দিন কটাইছিল। নানুহ মাত্ৰেই বুঢ়া বয়সত বহগব

কষ্টটো অনুভব কৰে। কিন্তু ভৰ বয়সতে যদি মানুহ বুঢ়াৰ দৰে হয় তেন্তে তেনে মানুহৰ কষ্ট গঁচাকৈয়ে বৰ্ণনাভীত।

বৰ্পনাভীত ভাৱে এনেকৈ বুঢ়া হোৱা গৰেও যযাতিৰ ভোগ-বাগনা অটুট আছিল। তেওঁৰ পাঁচটি ল'ৰা হ'ল। সেখাই শুনাই আটাই নেইটি সুন্দৰ আছিল। তেওঁলোক ক্ষত্ৰিয় বংশতো পাকৈত আৰু গৰ্ভগুণী আছিল। এদিন তেওঁলোক কেউটিকৈ কাষলৈ নাতি আনি যযাতিয়ে কলে “বাছাইঁত, তোমালোকৰ মাতামহ অশ্বৰ কুলগুৰু গুৰুচাৰ্য্যৰ অভিষাপত মই অকালতে বুঢ়া হলোঁ। মই মোৰ সকলো কৰ্ত্তব্য বামৰিলাক ধৰ্ম্মমতে পালন কৰি আহিছোঁ। কিন্তু মোৰ ভোগ-বাগনাৰ হেঁপাহ এতিয়াও যোৱা নাই। তোমালোকৰ ভিতৰত যি কোনো এজনে মোৰ এই বুঢ়া শৰীৰটো সলনি লৈ তোমালোকৰ ডেকা শৰীৰটো মোক দিবলৈ মান্তি হবানে ৭ খিটিয়েই এই কাম কৰিব তেৱেঁই মোৰ ৰাজ্যৰ অধিকাৰী হব। সেইজনৰে ডেকা শৰীৰটো লৈ মই মোৰ ভোগ-বাগনা পুৰাবলৈ ইচ্ছা কৰোঁ।”

পিতৃৰ এই কথা শুনি পোনতে ডাঙৰজন লবাই মাত দিলে “পিতা, আপোনাৰ এই বুঢ়া জীৱ শৰীৰটো ললে মোক মোৰ তিৰোতা আৰু লগুৱা-লিক্‌চৌবিনাকে বন্ধৰা কৰিব। গতিকে মই সেই কাম কৰিব নোৱাৰোঁ। আপোনাৰ নবমৰ আন কেইটি ল'ৰাক শ্বশি চাব পাৰে।”

দ্বিতীয়জন ল'ৰাক সোধাত তেওঁ তলনুৰ কৰি কলে “পিতা, মানুহ বুঢ়া হলে কেৱল বল আৰু ৰূপেই হানি নহয় তেওঁৰ বিবেচনা শক্তিটোও লোপ পায়। আপুনি মোক বুঢ়া জীৱ শৰীৰটো লবলৈ নকৰ। মই আপোনাৰ সেই আদেশ পালন কাৰবলৈ অক্ষম।”

তৃতীয়জনক সোধাত কলে “পিতা, বুঢ়া মানুহবিলাকে হাতী-ঘোঁৰাত উঠি ফুৰিব নোৱাৰে। কথা-বতৰা কলে জিভা দোবোল খাই যায়, কথা ভালকৈ নুফুটে। এনে শোচনীয় অৱস্থালৈ সকলো কামতে অকামিলা হৈ পৰে। তেনে অৱস্থা হলে জীয়াই থকা মিছা। গতিকে মই আপোনাৰ কথা বাখিব নোৱাৰোঁ।”

ইটোৰ পিচত সিটোটক তিনিটাকৈ লবাই ৰজাৰ কথা দলিয়াই পেলোৱাত ৰজাৰ ঋং চুলিৰ আগ পালেগৈ। এতিয়া চতুৰ্থ ল'ৰাটিৰ ফানে আশাৰে চাই ক'লে “তুমিয়েই মোৰ এই বৃদ্ধাৱস্থাটো লব লাগে। তুমি অলপ দিনৰ বাৰণে মাথোন মোৰ এই বুঢ়া শৰীৰটো লৈ তোমাৰ ডেকা শৰীৰটো দিয়া, মোৰ ভোগ-বাগনা পূৰ্ণ হলেই আৰোঁ তোমাক তোমাৰ যৌৱন ওলোটাৰ দি মোৰ পূৰ্বৰ অভিষপ্ত বুঢ়া শৰীৰটো ঘূৰাই লম।”

পিতাকৰ এনে বচন শুনি তেওঁ ক'লে “মহাবাহু, মোক ক্ষমা কৰিব, মই কেতিয়াও তেনে কথাত নাস্তি হ'ব নোৱাৰোঁ।” বুঢ়া হলে শৰীৰটো পৰিষ্কাৰ ৰাখিবলৈকে। আন এজনৰ সহায় লবগৈ লাগিব। এনে অৱস্থা অসহনীয়। মই আপোনাক যিমান ভাল পালেও এই কথাত নাস্তি হ'ব নোৱাৰোঁ।”

চাৰিটাকৈ সন্তানৰ ওচৰত এইদৰে প্ৰত্যাখ্যাত হৈ লাভত পৰি যযাতিৰ মনত বৰ দুখ লাগিল। ৰম্ভেক নিতান্ন মাৰি থাকি সদায় বাধ্য হৈ চলা চেনেহৰ নুমলীয়া লৰাটিৰ ফালে চাই ক'লে “বাছা মোৰ, এই অৱস্থাত তুমিয়েই মোক ৰক্ষা কৰিব লাগিব। শুভ্ৰাচাৰ্য্যৰ অতিশাপত এই বুঢ়া দেহাটো ধাৰণ কৰি, দুখে কষ্টই অকামিলা হৈ জ্বাৰোগত ভুগি নৰিহোঁ। মোৰ গাঁৱ ছান সোতোৱা পৰিছে, শৰীৰত শক্তি নাই আৰু চুলি পকিল। ই মোৰ পক্ষে অসহনীয় হৈ পৰিছে। তুমিয়েই মোৰ এই জ্বাৰ অৱস্থা গ্ৰহণ কৰি কিছুকালৰ কাৰণে মোক যৌৱন ভোগ কৰিবলৈ দিয়া। মোৰ কাননা পূৰ্ণ হলেই তোমাৰ যৌৱন ঘূৰাই পাবা। ককায়েবাহঁতৰ দৰে যেন তুমি মোক বিবুধ গৰুৱা।”

পিতাকৰ এনে অনুগ্ৰহ কৰা কথাত অতৰত পিতৃভক্তি জাগি উঠিল আৰু নুমলীয়া কোঁৱৰ পুৰুষে ক'লে “পিতা, মই আপোনাৰ আদেশ ৰংমনে শিবপাতি ল'লোঁ। বুঢ়া দেহৰ ভাব আৰু বাহ্যৰ ভাৱ এই দুইখন নাতিৰে কান্ন পাতি ল'ন।” এই কথাত বজা অপাৰ আনন্দত উত্থাৰল হৈ পুৰুষ আঁৰোৱানি ধৰিলে।

আঁকোৱালি ধৰা মাত্ৰকতে যযাতি বুঢ়া গুচি ডেকা হৈ পৰিল। নুমলীয়া বাজকোঁৱৰ পুৰুষে পিতাকৰ বুঢ়া শৰীৰটো পায়ো ধৰ্ম্ম অনুগৰি প্ৰজ্ঞা-পালন কৰি কীৰ্ত্তি অৰ্জন কৰিলে।

বজা যযাতিয়ে দুযোগবাৰী নহিষী লৈ বহুদিন ধৰি ভোগ-বাসনাত কাল কটালে। অন্তত ধনপতি কুনেৰৰ প্ৰমোদ বনলৈ গৈ তাতো এণবাৰী অপেশুৰীৰ লগত সুখেৰে কাল কটালে। এইদৰে তালেমান কাল ভোগ-লানসাত মতলীয়া হৈ থাকিও যযাতিৰ হেঁপাহ নপলাল। শেষত তেওঁ চেনেহৰ নুমলীয়া ল'ৰা পুৰুষ শৈ ক'লে “মৰমৰ সোণাই মোৰ, ভোণৰ কানাগি কেতিয়াও নুমাৰ নোখোছে। যিউ পৰি থাকিলে যেনেকৈ অগ্নি দুঙুণে জলি উঠে সেইদৰেই কান ৰাসনাও ভোগৰ সময়ত বাঢ়ি গৈছে থাকে, কমাটো দূৰৰ কথা। এই কথা মই শুনিছোঁ, পঢ়িছোঁ। কিন্তু উপন্যাস কৰিব পৰা নাই। বৰ্ত্তমানে মই এই সত্যত উপনীত হ'ব পাৰিছোঁ।

যে ধন, ধান, গৰু বা স্ত্রীলোক এইবোৰৰ এনোৱে ভোগ-লালসা পূৰ্ণ
কৰিবলৈ অক্ষম। অৰ্থ দুখৰ অতীত শাশ্ত্ৰ অৱস্থাত আনি উপনীত হ'ব
লাগিব। এই অৱস্থাইহে প্ৰকৃত 'ওৰ' অৱস্থা বা শ্ৰদ্ধাত অবস্থিতি অৱস্থা।
হে পুত্ৰ, এতিয়া তুমি তোমাৰ বোৱন মূৰাটো লৈ অৰ্থাতিবে ৰাজ্য পালন
কৰা।" এই বুলি কৈ যযাতিয়ে পুনৰাৰ নিছৰ বুঢ়া শৰীৰটো নিজে
এহণ কৰিলে। লগে লগে পুৰুষে পূৰ্ণ-যৌৱণ লাভ কৰিলে। তেওঁৰ
হাততে সমুদায় ৰাজ্যভাৰ অৰ্পণ কৰি নয়াতি বনৰাসী হৈ ওচি গ'ল আৰু
শিৱদান অব্যত তপস্যা কৰি স্বৰ্গাৰোহণ কৰিলে।

বিছৰ

নাওৰা মুনি এওঁৰাকী মানসিৰ শক্তি সশস্ত্ৰ আৰু শাস্ত্ৰৰ পুৰুষ আছিল।
বহুমান তপস্যা কৰি অৱশেষত লোকালয়ৰপৰা আঁতৰত এখন হাবিত
আশ্ৰম পাতি তাতে তেওঁ থাকিবলৈ ললে। এদিন আশ্ৰমৰ বাহিৰে এজোপা
আঁঠু গছৰ তলত তেওঁ মৌনব্ৰত ধৰি ৰহি আছে। এনেতে কেইটামান
দম্ভ আৰু আশ্ৰমৰ কাষ পালেহি। সেই দেশৰ বহাৰ পহৰীয়াই সিহঁতৰ
পিচ লোৱা গম পাই সাৰিবৰ আন উপায় নোহোৱা এই আশ্ৰমেই 'এবনাও
উপযুক্ত আশ্ৰমৰ গম বুলি ভাবি সেইখিনি ওলালহি। সিহঁতে আশ্ৰমৰ
এটা পঁজাৰ চুৰত ডকা দি অন্য বস্তুবিলাক ধৈ আশ্ৰমৰ আন এফালে
লুকাই থাৱিল। দজাৰ পহৰীয়াবিলাকে এই দম্ভ কেইটাৰ গম খেদি
আহি সেই আশ্ৰমৰ কাষ চাপিলহি।

মৌনব্ৰত ধৰি ধ্যানমগ্ন হৈ ৰহি থকা নাওৰা মুনিক দেখি পহৰীয়াৰ
মুখিয়ালজনক ক'লে "এইফালেদি কেইটামান ডকাইত আহিছিল নে?
সিহঁত কেনি গ'ল বেগাই বওকচোন। সিহঁতক এতিয়াই ধৰি লৈ যাব
লাগিব।" এই কথা ধ্যানমগ্ন হৈ থকা মুনিৰ কাণত নোহোৱাল। মুখিয়াল-
জনক আকৌ বদ কৰলৈ সূৰিলে যদিও ধ্যানমগ্ন মুনি ধ্যানমগ্ন হৈয়ে ব'ল।
ইতিমধ্যে দুই এজন পহৰীয়াই পিহু পিহু কৰি চাই আশ্ৰমৰ পঁজাৰ ভিতৰত
সোনাই ডকা দি নি দ'নাই থোৱা বস্তুবিলাক দেখি ওলাই গৈ মুখিয়ালজনক
নাতি নিলে। তেতিয়া সদনোৰোৰ ভিতৰ সোনাই দ'নাই থোৱা বস্তুবিলাক

৩৭ পাশ। ইহা গিয়া চাই আন পিচত বুসাই ৩৭ ডাইট
হঁতল ৩৭ পাশ।

স এই তও বানুধে দিয়া নোমুত ধৰি বহি আছে এতিয়াহ গন
পাশ। এওঁই ডাইটতলৈ গৈ। এওঁ কানাতৰে ডকাইতৰে
এওঁ বুতি অৱস্থা কৰিছে। এইদৰে তিনি মুখান পহলীয়াই বহীয়া
সিনাকল চান্দে পহৰা সি ধাৰিহৈল গাৱণী কৰি সি লালবিটৈ লহাৰ
ওচৰলৈ ১। ডলা গিয়া মান গহ ডাইট আৰু নাওক্য মুখিক ধৰি লহা
লহাৰ কথা চান্দে ১।

সেই বানুধেই ডাইটতলৈ পনপতি মুখি ধৰিৰ ভেগ বহি বানুধ
পাশ। কৰি ডাইটি কৰি লুগিছে বুনি বানুধা লৰি ১৩ বনিয়া হৈ
বাই আগাচ চিচিৰি মাংস মুখিক তেতিয়াই শুনত দিবলৈ আদেশ কৰিলে।
আদেশ পোৱা মতে মুখান পহলীয়াই আহলৈল বুনি ১। নাওক্য মুখিক
লহাৰ অৱস্থাত শুনত লিলে ১। আৰু ডলা বিয়া মান গহ ডকাইটতলৈ
কৰি সি বচাৰ পোয়াই লিলে ১।

বহুপাশ নাওক্য মুখি তলিটলৈলৈ শুনিক অৱস্থাত চৌৱাই আহিল।
লহাৰ অৱস্থাত শুনিক শোৱাত লোৰাৰ প্ৰভাৱত এওঁ লহা কৰিব
পৰিছিল। এই ঘটনা ল'ল বাই হ'ল বানুধী আ আ ধৰি মুখিকল
আহি লো আশ্ৰনত উলুৰি পাই পলিহি আৰু তপস্যা প্ৰভাৱত শিন্ধা
নাওক্য মুখিৰ শৰীৰলৈ এনে স্টে প'ল ঘৰা অৱস্থাত ৩৭ পাৰি হুৰিলে
হে তপস আশোৰ এনে অৱস্থা ঘটিবলৈ গাশ কেনেদৰ ?

মুখিৰে উলুৰ লিলে লে বানুধন নহৈ ক'ল অপৰাধী লুনি ল'ল ?
এওঁপালল বচাৰ আচৰকলৈলৈ মোশ এনে শান্তি বিচিছে।

শুনিক হৈ পল অৱস্থাত নাওক্য মুখি জীৱিত আচ আৰু বানুধী
আ আ মুখি ধৰিগৰা আহি তেওঁলৈ বেৰিলুৰি আছেহি—এই কথা
ল'ল লগত পৰত লহা আচৰিত হৈ বৰ বেজাৰ মতে মপৰিলৈলৈ গৈ
সেই আশ্ৰন পালে ১। পুণ্ডান মুখিৰ নাওক্য এনে শোচনীয় অৱস্থা
লৈ ব'ল মৰগাশিল হ'ল। সেই বুলুততে মুখিক শুনুত কৰিবলৈ
পৰিহাসলক আদেশ দিলে। শুনুত হোৱা মতেকে বচাশ মুখিৰ তলি
লিখৰ সি পৰি শতৰো কৰি কৰিলে ধৰিলে লে মুখাৰ অৱস্থাত
অহ হৈ এই অৱস্থা অপাৰ কৰিলে। লহা কৰি লগৰ লহা কৰল প্ৰতু

নাওক্য মুখি লিখ ১। বুচিল। বচাৰ কাষ চাপি গৈ তেওঁ এনে
অৱস্থা ল'ল সি ধৰিলে। নাওক্য মুখি তপাৰলৰ কথা বহুপাশ

অবিদিত নাছিল। সেই কারণে তেওঁ তব খাই ক'লে “হে তপোধন, আপুনি এই আশ্রমত থাকি বনৰ পশুপক্ষীবিলাকৰ হিংসা বৰি চলিছে। দান আৰু পাপৰ পৰিমাণ নিচেই কম হলেও দুয়োটাই বহুফল প্ৰদান কৰে এই কথা আপোনাৰ অবিদিত নহয়।”

ধৰ্ম্মবাহুৰ এই কথা শুনি নাভব্য মুনিয়ে বিচুৰ্দ্ধি খাই দ্বিৰিলে “এনে হিংসাৰ কান নোৰ পৰানো বেতিয়া হৈছিল?”

ধৰ্ম্মবাহু উত্তৰ দিলে “হে তপোধন, ল'ৰা কালতে আপুনি এনে বানত প্ৰবৃত্ত হৈছিল।”

তেতিয়া ধৰ্ম্মিয়ে ক'লে “ল'ৰাবালক অজ্ঞান অৱস্থাতে ঘট কানৰ বাবে আপুনি এনে গুৰুদণ্ড বিহাটো নিতান্ত অনুচিত হৈছে। এনে অনুচিত বিচাৰৰ বাবে আপুনি পৃথিৱীত মনুষ্য জন্ম লওকগৈ।” এই বুলি মুনিবাহুে ধৰ্ম্মবাহুৰ অভিপ্ৰাণ দিলে।

পাপপ্ৰসূ এই ধৰ্ম্মবাহুেই বিচিত্ৰবীৰ্য্যৰ ধৰ্ম্মপত্নী অশ্বিনিকাৰ এৰ্ঘ্যী নিগিৰীৰ গৰ্ভত জন্ম পৈ বিদূৰ নামে খ্যাত হ'ল।

ওপৰৰ কথাখিনিৰ পৰা আনি বুজিলোঁ যে ধৰ্ম্মবাহুেই এই বৰ্ণতত বিদূৰ অৱতাব বৰিছিল। বিদূৰ ধৰ্ম্মশাস্ত্ৰ আৰু দ্ব্যজ্ঞানীতিত অগাধ পণ্ডিত আৰু ধং বাগ নথকা বাৰ মহাপুৰুষ বুলি মানুহৰ সমাদৃত বিদিত আছিল। ভীষ্মদেৱৰ পৰামৰ্শ মানি বজা ধৃতবাহুেই বিদূৰক ল'ৰা কালতে মন্ত্ৰী পাতি লৈছিল।

ব্যাগদেৱৰ মতে বিদূৰৰ নিচিনা ধৰ্ম্মনিষ্ঠ আৰু ওখ ধাপৰ জ্ঞানী পুৰুষ ত্ৰিলোকতে নাই বুলিলেও বেছি বোৱা নহয়। বজা ধৃতবাহুেই নিজৰ পুত্ৰসৰলক পাঁচ-পাণ্ডৱৰ লগত পাশা খেলৰ সন্মতি দিবাত মন্ত্ৰনাতাত বিদূৰে বজাৰ আগত আঁঠুকাটি কৈছিল “মহাবাহু, এই পাশাখেলত যে আপুনি সন্মতি দিলে এই কথা নোৰ মনত সমুপি ভাল লগা নাই। এই খেলৰ পৰাই আপোনাৰ পুত্ৰসৰলৰ অনৰ্ব্ব ঘটব। এতেকে তেওঁলোকৰ এনে খেলৰ পৰা বিৰত হ'বল।”

বিদূৰৰ এই কথা শুনৈ পনি চাই বজা ধৃতবাহুেই বৰপুত্ৰ দুৰ্য্যোধনক বচাই বুজাই পাশা-খেলৰপৰা বিৰত হবলৈ উপদেশ দি ক'লে “বাতা দুৰ্য্যোধন, মন্ত্ৰী বিদূৰ কৰ বিচক্ষণ পুৰুষ আৰু আনাৰ সদায় হিতাবাজনী। তেওঁ এই খেলৰ কথা শুনি কৰ বেয়াৰ পাইছে। গতিকে মই আশা কৰিছোঁ তোমালোকে এই খেলৰ পৰা ক্ষান্ত থাকা। বিদূৰে যেতিয়াই যিটো কৰা বা কৰি আহিছে সেই সকলোবোৰ আমাৰ হিতৰ বাহিৰে অহিত কেতিয়াও নহয়। বিদূৰ ত্ৰিৰাশিৰ ঋষি বৃহস্পতিদেৱে ৰচনা কৰা সবনো

শীঘ্ৰতে দুপঙিত। বসন্ত নোভৈক গৰু হলেও চানি আৰু পাণ্ডিত্যত
 আনৰ বংশৰ সবাতোকৈ তেওঁ শ্ৰেষ্ঠ। ৰাজা, আৰু পাশা খেলিলে মন
 নেনেচিবা। এই খেলত আনৰ অতিপাত অনৰ্থ ঘটিব বুলি বিদূৰে ভবিষ্যত
 বাণী কৰিছে। এই পাশাখেলেই আনৰ ৰাজ্য ধ্বংসৰ কাৰণ হ'ব বুলি
 তেওঁ তেওঁৰ দিব্যজ্ঞানৰ বসন্ত দেখা পাইছে। বাহা, এনে গৰ্ব্বনশীল
 খেলৰ সঙ্কল্প একেবাৰে পৰিত্যাগ কৰা।” কিন্তু কুন্তি আৰু দুৰ্ৰূপীয়া
 দুৰ্য্যোধন পিতৃৰাজ্য আত্মসাৎ কৰিলে। অৱশেষত পুত্ৰ-স্নেহত অন্ধ
 বৃত্তিটোই যুধিষ্ঠিৰক পাশাখেললৈ আহ্বান কৰিবলৈ সন্মতি দিবলৈ বাধ্য
 হ'ল।

কুন্তীদেৱী

উত্তৰান শ্ৰীকৃষ্ণৰ ককায়েকৰ মানৱ বংশৰ আদিপুৰুষ শুব ৰজাৰ পুত্ৰ
 নামে এণবাকী ৰন্যা আছিল। ৰূপে গুণে তেওঁ অধিতীয়া আছিল।
 কুন্তীভোজ শুব ৰজাৰ পুত্ৰক আছিল। তেখেত নিঃসন্তান দেখি শুবৰাজে
 নিজৰ ভাৰ্য্যৰ জীয়াৰী পুত্ৰক দত্তা ৰন্যা হিচাপে কুন্তীভোজক অৰ্পণ
 কৰিলে। তেতিয়াৰপৰাই পুত্ৰ কুন্তীভোজৰ ৰন্যা দেখি কুন্তীদেৱী নামে
 প্ৰখ্যাত হ'ল।

কুন্তীদেৱীৰ সবকালতে এদিন দুৰ্ৰূপীয়া মুনী আলহীৰূপে পিতৃক
 খবৰলৈ খোৱাত কুন্তীদেৱীয়ে বৰ আনন্দ উলহ কৰি এবছৰ কাল সেৱা বহু
 কৰি ৰাখিলে। মহৰ্ষি দুৰ্ৰূপীয়া মুনিয়ে কুন্তীদেৱীৰ সেৱা-যত্নত বৰ তৃপ্তি
 পাই এটি দিব্য মন্ত্ৰ শিকাই দি ক'লে, “আই, তুমি এই মন্ত্ৰটি জপ কৰি
 যি দেৱতাকে আৱান কৰা, তেওঁ তোমাৰ আগত থিত হৈ দিব্যশক্তিৰ বলত
 তোমাক তেওঁৰ নিজৰ দৰে এটি মহিমান্বিত পুত্ৰ দান কৰিব।” দিব্য
 মন্ত্ৰৰ বলত ভবিষ্যতে কুন্তীৰ অমন্ত্ৰৰ লক্ষণ দেখি দুৰ্ৰূপীয়া মুনিয়ে কুন্তীক
 এই বৰ দিছিল।

ছোৱানীনতীয়া চপলতাৰ গুণত কুন্তীদেৱীয়ে পৰীক্ষা চাবলৈ বুলি
 দুৰ্ৰূপীয়া মুনী খোৱাৰ পিচতেই ৰুছিৰে দি খোৱা মন্ত্ৰটি জপ কৰি ত্যোতিৰ্ময়
 সুৰ্য্যদেৱক ধ্যান কৰিলে। লগে লগে আকাশখন ডাৱৰে ছাটি ধৰিলে।

ভগৱান আদিত্যদেৱে দিব্যৰূপ ধৰি ভাৱৰ ফালি চৌদিশ পোহৰ কৰি
বিশালাকী কুন্তীদেৱীৰ আগত আবিৰ্ভাৱ হ'লহি। কুন্তীদেৱীক দেখা
নায়েই আদিত্যদেৱৰ ননত অস্বৰ্ণীয় নোহ আৰু স্নেহৰ সখাৰ হ'ল।
আদিত্যদেৱৰ আৰুগ্নিক আবিৰ্ভাৱত চকুখাই কুন্তীদেৱীয়ে ক'লে "ধনু,
আপুনিবো কোন?" ভগৱান চেনেহৰ সূৰত ক'লে "হে প্ৰিয়ে, মই
সূৰ্য্যদেৱ। তুমি পুত্ৰপ্ৰদ নদেবে নোক আহ্বান কৰিছা নুনি মই আহি
তোমাৰ আগত উপস্থিত।"

এই কথাত কুন্তীদেৱীয়ে ভয়তে কঁপি উঠি ক'লে "হে দেৱতা, মই
এজনী সামান্য অৱলা ছোৱালী। বোতুহলৰ বশতঃ কেৱল পৰীমাৰ
কাৰণেহে দুৰ্ব্বল্যা মুনিয়ে দিয়া মগ্ৰটি জপ কৰি এমালিতে আপোনাৰ ধ্যান
কৰিছিলোঁ। ধনু, এই অৱলাৰ অপৰাধ নধৰিব। নোক ক্ষমা
কৰক।"

বিন্দু মগ্ৰৰ অনোধ শক্তি। আদিত্যদেৱ মুখি মাৰব উপায় নহ'ল।
তেওঁ মানা প্ৰকাৰে সাধনা দি ভগৱতৰ কুন্তীদেৱীৰ ভা গুচাবলৈ ডাঠ দি
চেনেহৰ সূৰত ক'লে "হে ৰাজকুঁৱৰী, ভয় নাপাৱ। মোৰ কৃপাত তোমাৰ
বোনো কলক মঘটে। মই তোমাৰ কামৰ পৰা আঁতৰি যোৱাৰ লগে লগে
তুমি আকৌ সেই বুনাৰী ছোৱালী হৈয়ে থাকিবা।"

বিশ্ব-জগতৰ পোহৰ কৰা আৰু সবলো প্ৰাণীৰে প্ৰাণনাশ ভগৱান
আদিত্যদেৱৰ প্ৰসাদত কুন্তীদেৱীয়ে সমবত অপূৰ্ণৰূপৰ কৰচ কুণ্ডলবাৰী,
সূৰ্য্যৰ দৰে দশোদিশ পোহৰ কৰা এটি পুত্ৰৰূপ লাভ কৰিলে। এই কুনাৰটি
ধনুৰ্দ্ধৰসকলৰ ভিতৰত এজন শ্ৰেষ্ঠ ধনুৰ্দ্ধৰ নুনি পৰিগণিত হৈ মহাবীৰ কৰ্ণ
নামে জগতত প্ৰখ্যাত হ'ল। লৰা ফলন হোৱা নায়েই আদিত্যদেৱৰ
আশীৰ্বাদত কুন্তীদেৱী গাভৰু গুচি বুনাৰী হৈ পৰিল।

এনে অৱস্থাত কুনাৰৰ কি গতি লগাব এৰো পিব কৰিব নোৱাৰি
কুন্তীদেৱী বিনোবত পৰিল। অস্তত ভাৱচিন্তি নিজে অপৰাধ গোপন
কৰিবলৈ সেই গহনাতক এটা নাটিৰ চৰত ভৰাই নৈৰ পানীত উঠাই
দিলে। কুনাৰৰ বুৰত নৈ ন্যুৰি চকুটো নৈৰ সোঁতত ভাহি যাবলৈ
এবিলে। ভালোৱান দূৰ গৈ থকাৰ পিচত এটা ঘাটত অৱিৰণ নানে এজন
বথৰ সাৰথিৰ নৈত গা ধুবলৈ আহোতে হঠাৎ সেই উটি বোৱা চৰটোত চকু
পৰিল। ততানিকে সাঁতুৰি গৈ তেওঁ চৰটো ৰামলৈ আনি দেখে যে তাত
এটি দীপ্ লিপ্ কেঁচুৱা মহান শুই আছে। লৰালবিকৈ চৰৰ পৰা সঘতনে
কেঁচুৱাটি উলিয়াই কোঁচত কৈ ৰবলৈ লৈ গৈ বৈদীয়েকৰ হাতত পোৱাই

দিন। তেতিয়াবপৰাই ভগৱান আশ্ৰিত্যন্তৰ সেই পুত্ৰবহু শাৰদাৰ
তোলনীয়া পো দিচ'পে প্ৰতিপালিত হৈ গ'ল।

সময়ত কুন্তীদেৱীৰ বিবাহকাল উপহিত হ'ল। বচা কুন্তীভোক্তে
স্বয়ম্বৰ সভাৰ আয়োজন কৰি বচা-বাহকৌতবগদনক সেই সভাত যোগদান
নিবলৈ আনয়ন কৰিলে। কুন্তীৰ দৰে কপৰতী শুণ্ডতী কন্যাৰ গাণি
গ্ৰহণৰ আশা এৰে কেনেকৈ? দেশ-বিদেশৰ পৰা তালেনান বচা, বাচ-
কৌতব আহি স্বয়ম্বৰ সভাৰ মণ্ডপ ভৰি পৰিলহি। ভাৰত-বুল-চুডানমি
পাণ্ডু বচাও আহি উপহিত হ'ল। তেওঁৰ অনৌদিক কপৰ আগত আন
সকলো বাচকৌতব ভৰ পৰিল। কুন্তীদেৱীয়েও সেই কপকে লক্ষ্য কৰি
নহৰ গতিৰে আগবাঢ়ি গৈ পাণ্ডুবচাৰ ভিত্তিতে বৰনান্য অৰ্পণ কৰি মেঠা
ঘনানে। যথাবীতি বিবাহকাৰ্য্য সমাধা হৈ গ'ল। কুন্তীদেৱী পাণ্ডুবচাৰ
লগত হস্তিনাপুৰলৈ গুচি গ'ল।

ৰাছবংশৰ ৰীতি অনুসৰি আৰু ভীষ্মদেৱ পৰামৰ্শ নতে কিছুদিনৰ
পিচত বচা পাণ্ডুৰ মহাবান্ধৱ তনীয়ক নাহীদেৱীকো পামি গ্ৰহণ কৰিলে।
সেই দিনত বংশবন্দাৰ গিনিতে বচাসবন্ধৰ বহুবিবাহৰ প্ৰথা চলন্তি আছিল।
কিন্তু সেই বুলি এইটো ভোগবাগনা তৃপ্তিৰ কাৰণে নাছিল।

পাণ্ডুৰ স্বৰ্গযাত্ৰা

এদিন পাণ্ডুৱাঙে এখন কনত নৃগতা কৰিবলৈ গৈছিল। সেই কনত
এজন ঋষি আৰু তেওঁৰ পত্নীয়ে নৃগৰূপ ৰবি খেল-বেলালি কৰি ফুৰিছিল।
নৃগ বুলি জনতে সেই নৃগৰূপৱানী ঋষিক বচাই কঁাত মাৰি পঠিয়ালে।
কঁাতৰ আঘাতত ঋষিৰ প্ৰাণ গ'ল। প্ৰাণ ছোৱাৰ সময়ত বচাক অভিশাপ
দি ঋষিয়ে কলে “বচা, তোমাৰ শ্ৰী মহাবান্ধৱ নৃত্য হব।” এই অভিসম্পাত
পাই পাণ্ডু শ্ৰিয়নান হৈ নিচ ৰাচ্যলৈ উলটি গৈ মনৰ বেজাৰত ভীষ্মদেৱ
আৰু বিনুবক ৰাচ্যভাৰ অৰ্পণ কৰি দুই ভাৰ্য্যাৰে সৈতে কনলৈ গুচি গ'ল
আৰু তাত ব্ৰহ্মচৰ্য্য ব্ৰত অৱলম্বন কৰি কান কটাবলৈ ধৰিলে।

নিঃসন্তান হৈ প্ৰাণত্যাগ কৰা অনুচিত বুলি ভাৰি পাণ্ডুবচাৰ অনুৰোধ
নতে দুৰ্ব্বাসা মুনিৰ পৰা লাভ কৰা মন্ত্ৰ ছপ কৰি দেৱতাসকলৰ প্ৰসান্ত

কুটী আৰু মাদ্ৰী দেৱীৰ গৰ্ভত পঞ্চ পাণ্ডৱৰ জন্ম হ'ল। পঞ্চ পাণ্ডৱে বনাতে জন্ম লৈ বনাতে তপস্বী আৰু ঋষিসকলৰ মাজত ডাঙৰ-দীঘল হৈ শিক্ষা-দীক্ষা লাভ কৰিলে। ধৰ্মপত্নী আৰু পুত্ৰসকলৰ সৈতে পাণ্ডৱসাই ভালেনান দিন সেই বনাতে অৰ্ধৰে কটালে।

এদিন বসন্ত কালত পাণ্ডৱাজে তেওঁৰ পত্নী মাদ্ৰী দেৱীক লৈ বনে বনে ঘূৰি ফুৰি গছ, লতা, ফল, ফুল, জীৱ-জন্তু আদিৰ প্ৰাকৃতিক সৌন্দৰ্য্যত মুগ্ধ হৈ তেওঁলোকে নিজৰ দুখ পাহৰি গ'ল। ঋষিৰ অভিশাপলৈ পাহৰি গৈ পাণ্ডৱে প্ৰাকৃতিক ভোগ বাসনা চৰিতাৰ্প কৰাৰ কথা মাদ্ৰীত জনালে। মাদ্ৰীয়ে মানান বকমে নিষেধ দিয়া সত্বেও পাণ্ডৱে খন্তেকীয়া বুদ্ধিমনত পৰি শাস্ত নহল। সেই সময় ফল স্বৰূপে অভিশাপ অনুযায়ী সহবাসৰ অৱস্থাতে পাণ্ডৱাজৰ প্ৰাণ বিয়োগ হ'ল।

নিজেই পতিৰ মৃত্যুৰ কাৰণ বুলি ভাবি মাদ্ৰী দেৱীৰ শোকে ধুন্দুমানৰি ধবাত বিয়াকুল হৈ স্বামীৰ চিত্তজুইত জাপ দি সতী গ'ল।

বনবাসী ঋষিসকলে শোকাকুলা কুটীদেৱীক পঞ্চ পাণ্ডৱেৰে সৈতে হস্তিনাপুৰলৈ লৈ গৈ ভীষ্মদেৱৰ হাতত শোধাই দিলে। সেই সময়ত বুৰিষ্ঠিৰ বয়স যোন্ন বছৰ মাত্ৰ।

বনবাসী ঋষিসকলৰ মুখে পাণ্ডৱাজৰ মৃত্যু বাতৰি পাই হস্তিনাপুৰৰ প্ৰজাসকল শোকাকুল হৈ পৰিল। ভীষ্ম, বিদুৰ, ব্যাস, ধৃতবাহু আৰু আন আত্মীয় কুটুম সকলো মিলি পাণ্ডৱাজৰ আত্মাদি কাৰ্য্য সমাপন কৰিলে। গোটেই ৰাজ্যৰ প্ৰতিজন প্ৰজাই নিজৰ মানুহ এজন হানি হোৱাৰ দৰে দুখ-বেতাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে।

পাণ্ডৱ বুঢ়ীমাক সত্যৱতীক প্ৰবোধ দি ব্যাসদেৱে বলে “বৰ্ত্তমানলৈকে আমি অৰ্ধৰেই কাল কটাই আহিছোঁ। কিন্তু ভবিষ্যতত বৰ দুখৰ দিন আহিছে। আহি থকা দিনবিলাকত অন্যায় অপৰ্য্যই দেশ ছাটি ধৰিব। তাৰ ফলত আমাৰ বংশত যি সৰ্বনাশ যটিৰ সেইটো আপোনাৰ পক্ষে অসহনীয় হৈ উঠিব। সেই কাৰণে আপুনি বনলৈ গৈ তপস্যা কৰি ভীৰৱ ধাৰণ কৰাহে নই উচিত হব বুলি ভাবোঁ।”

ব্যাসদেৱৰ সেই উপদেশ মানোৱত কৰি সত্যৱতীয়ে দুই বোৱাৰীয়েক অধিকা আৰু অমানিকাৰে সৈতে বনলৈ গুচি গ'ল। বনত কিছুদিন তপস্যা কৰাৰ পিচত বংশৰ অৱদল নো হবলৈ পাণ্ডৱেই তেওঁলোকে স্বৰ্ণাবোহণ কৰিলে।

ভীম

হস্তিনপুৰত পঞ্চপাণ্ডৱ আৰু কুন্তীৰ এণ পুত্ৰই মিনাপ্ৰীতিৰে খেল-
খেলা কৰি দিন দটোৱলৈ ধৰিলে। তেওঁলোকৰ ভিতৰত ভীমসেনৰ
গাত সকলোতকৈ বা বেছি আছিল। ভীমে সকলো ধৰণৰ খেলতে
সকলোকে পৰাস্ত কৰি, দুৰ্য্যোধনকে আদি কৰি এশজন ভাসেবৰ প্ৰত্যেককে
চুনিত ধৰি টানি-মঁহুৰি লাটি-ঘাটি কৰি নগুৰশাস্তি কৰিবলৈ ধৰিলে।
শেতিয়াবা আকৌ কোবৰহঁতৰ দহ-বাৰজনক একেলগে অঁটি টানি বন্দু
চোঁচোবাই পুখুৰীৰ পানীত পেলাই লৈ হেঁচা মাৰি ধৰি থাকে আৰু যেতিয়া
নাকে মুখে পানী ধাই কক্‌বকাই উঠে তেতিয়া এৰি দিয়ে। আকৌ বা
কেতিয়াবা তেওঁলোকে গছৰ ফল বিচাৰি গছত উঠিলেগৈ ভীমে তলত
বৈ থাকি গছতোপা ধৰি কোকাৰি দি আটাইজনকে গছৰ পৰা বগাবাই
লিখে। ভীমৰ এনে উৎপাতৰ দোবত একোদিনাখন কোবৰহঁতৰ বোনো-
জানৰ গা ঘাটি তেজেই ওলায়, কোনোৰ বা আকৌ গাৰ বিষত কেঁকান
উঠে। এইবোৰ কাৰণতে সবকানৰে পৰা ভীমৰ ওপৰত কোবৰহঁতৰ
খং উঠি আছিল।

বয়সৰ লগে লগে পাণ্ডৱ আৰু কোবৰবিনাকে কৃপাচাৰ্য্যৰ ওচৰত
অস্ত্ৰবিদ্যা আৰু আগ আন বিদ্যা শিক্ষা কৰিবলৈ ধৰিলে। ভীমৰ হাতত
এশটাকৈ ভায়েকৰ নানান লঘু লাফনাৰিনাক ঘাটি ধকা দেখি দুৰ্য্যোধনৰ
অসহনীয় হৈ উঠিল আৰু ভীমৰ ওপৰত দিনে দিনে আক্ৰোশ বাঢ়ি
যাবলৈ ধৰিলে। ভীমৰ বিৰুদ্ধে দুৰ্য্যোধনে নানান কুট অভিযান পাতিবলৈ আৰম্ভ
কৰিলে।

দুৰ্য্যোধনে ভাবিলে—‘আমাৰ পিতা অৰু বুৰি খুড়া পাণ্ডৱে ৰাজপাট
অধিকাৰ কৰিলে। তাৰ ফলত শেহত যুৰিষ্ঠিৰেই ৰাজকোঁৱৰ হিচাপে
ৰজা হবগৈ। অৰু পিতাই আনাক এইবোৰ লাফনাৰ হাত সৰুওৱা
টান হব।’ এনেকৈ ভাবি ভাব একো ঈশ্বৰ কৰিব নোৱাৰি দুৰ্য্যোধনে
নিজেই ভীমসেনক বধ কৰিবলৈ ছেলু বিচাৰিবলৈ ধৰিলে। ‘ভীমক বধ
কৰিব পাৰিলে পাণ্ডৱহঁতৰ সমুখীয়া শক্তি নষ্ট হব’ এইটোকে ধিৰাং কৰি
তেওঁ তাৰ উপায় উলিয়াবলৈ দ্বিৰ কৰিলে। “ভীমসেনক নৈৰ বুৰত
পেলাই দি, যুৰিষ্ঠিৰ আৰু অৰ্জুনক পোতাশালত বন্দী কৰি থৰ পাৰিলেই
নিৰাপদে ৰাজ্যভোগ কৰিব পাৰিম”—এই ভাবি দুৰ্য্যোধনে ভায়েকসকলৰে
যুক্তি কৰি উপায় ধিৰাং কৰিলে।

এদিন দুৰ্য্যোধনে জন-ক্ৰীড়াৰ কাৰণে বিশেষ আয়োজন কৰিলে। জন-ক্ৰীড়াৰ অন্তত পাণ্ডৱ আৰু কৌৰৱ সকলোটি গোট খাই নৈৰ দাঁতিত ভোজ ভাতৰ দিহা কৰি বিশ্রাম লবলৈ ধৰিলে। ভীমসেনে বেছি সময় খেল-ধেনালি কৰি থকাত তেওঁৰ বৰ ভাগৰ লাগি আছিল। সিকালে তেওঁৰ খোৱা বস্ত্ৰবিলাকত কৌৰৱহঁতে আগতে বিহ মিহলাই পোৱাত ভাগৰতে চোপনিয়াই অচেতন হৈ পৰিল। দুৰ্য্যোধনে ভীমৰ এই অৱস্থা লক্ষ্য কৰি আনৰ অজ্ঞাতসাৰে লগৰীয়া লতা-পাতেৰে বান্ধি নৈত পেলাই দিলে। যি ভোখৰ ঠাইত ভীমক পেলাই দিয়া হ'ল সেই ঠাই ভোখৰৰ পানীৰ তলিত দুৰ্য্যোধনৰ চক্ৰাস্তম্ভে আগতে বিদুমান সোণাল লোহাৰ শলা ওপৰ নুৱাকৈ পুতি থোৱা আছিল, যাতে ভীমক তাৰ ওপৰত পেলাই দিলেই সেইবোৰ ভীমৰ গাত ধৰাধৰ কুটি সোলাই তেওঁৰ শ্ৰাণ নাশ কৰে। কিন্তু ভাগ্য ভাল থকাত ভীমসেনে সেই পুতি থোৱা শলা বিলাকৰ ওপৰত নপৰিলগৈ। দৈবজনে সেই সময়তে পানীৰ সোঁতত উঠি অহা এটা বিষধৰ গৰ্গই গাব ওকিতে হঠাতে উঠা শব্দটো শুনি ধং উঠি ফোঁচ কৰে ভীমসেনৰ গাত ধোঁট মাৰি দিলে। কিন্তু শাপেই বৰ হোৱাদি সেই সাপৰ বিষ ভীমৰ গাত সোনোৱা মাত্ৰকে ভীমৰ গাত থকা বিহৰ ছাঁই গাইকিয়া হ'ল আৰু ততালিকে চোপনিৰ পৰা সাব পোৱা নাগুহৰ দৰে গংছা লাভ কৰি ভীমসেনে কৰকৰাই পানীৰ পৰা বামলৈ উঠি বুলৈ চেষ্টা কৰোঁতে পানীৰ চেউত তেওঁ বানত পৰিল। দুৰ্য্যোধনে দেখি অৰাৰ মানি ভাবিলে, “উঃ নৈৰ পানীত দেহু দেহু কৰে শূল পোতা আছে, লগে লগে বিষৰ সাপেও ধোঁট মাৰিছে ইমানতো ভীমসেন নমৰিল। হেনজানি এই ভীমসেনৰ শৰীৰত কিবা এটা নাযা আছে।” হতাশ হৈ দুখে-বেজাবে লৰালবিটৈ লগৰীয়া সকলৰ লৈ দুৰ্য্যোধন হস্তিনাপুৰলৈ উলটি গ'ল।

সিকালে ভীমক নেদেখি যুধিষ্ঠিৰে দুৰ্য্যোধনক তাৰ বাৰণ সোৱাত দুৰ্য্যোধনে কলে “ভীমসেন আগতে ঘৰলৈ গৈছে।” যুধিষ্ঠিৰে তাতে পতিয়ন গ'ল আৰু ভাবিলে “হয়তোবা আন কিবা কামত আগতে গৈছে।” থকা ঘৰলৈ আহি কুন্তীদেৱীৰ স্মৃতি যেতিয়া জানিলে যে ভীম তেতিয়াও ঘৰলৈ অহা নাই—এই কথা জানি যুধিষ্ঠিৰে ভাবিলে “তেন্তে ভীমৰ কিবা অনৰ্থ ঘটিল।” এইবুলি আশঙ্কা হোৱাত আটাইকেউজন ভায়েকক ধোঁটাই লৈ নৈৰ দাঁতিৰ-কাষৰে আৰু হাবি-বন চলাথ কৰি বিচাৰিবলৈ লাগিল। ভালেমান বেলা বিচাৰ কৰিও এবো উৱাদিহ নাপাই বেঙ্গাৰ নমনে নানান দুঃশিষ্টা পুৰুষত বান্ধি সকলোটি ঘৰনুৱা হ'ল।

সিমানাে তীমসেনে গংগা পাই নৈৰ কাষত ইফালে সিফালে ঘূৰা-পৰা কৰি লেনিও কাৰো নেনেগি ঘৰৰ ফালে গোস্ন নলে । পদুন্নিত ভৰি দিয়া মাত্ৰকে সবলোৱে তীমক দেখা পাই বৰি আহি আঁকোৱালি ধৰিলে । সকলোৱে আনন্দমনে তীমক বেৰি-কুৰি নি মাকক গটাই দিলেগৈ । এতিয়া তীমৰ শৰীৰত বিষ সোমোৱাত গাৰ শক্তি একোপ চৰিবহে । নাহে নাহে তীমে সকলো ঘটনা আটাইৰে আগত বিবৰি কবলৈ ধৰিলে ।

এইবোৰ দেখি ভুনি শৰ্কা লাগি কুত্ৰীন্দেৱীয়ে গোস্ননে বিদূৰক নতাই আনি দুৰ্য্যোধনৰ চন-চক্ৰান্তৰোৰৰ বধা ভাঙি-পাতি কলে পোনে “দুৰ্য্যোধন বৰ নিষ্ঠুৰ । তেওঁ যিবোৰ চন-চক্ৰান্ত পাতি ফুৰিছে সেইবোৰ ভনিবলৈকে বৰ ঘিণ লগা কথা । ৰাজ্যৰ লোভত তেওঁ তীমক হলে বলে প্ৰাণে বৰিবলৈ ঘড়য়ত্ৰ কৰি ফুৰিছে । এইবোৰ দেখি ভুনি মোৰ মনত বৰ শৰ্কা হৈছে ।”

এই কথা ভুনি বিদূৰে মাত লগালে আপোনাৰ অনুমান তেনেই গঁচ । কিন্তু সন্দেহতে এইবোৰ কথা গোস্ননে বাৰিৰ লাগিব । দুই প্ৰকৃতিৰ দুৰ্য্যোধনৰ কাণত পৰিলে তেওঁৰ আক্ৰোশ আৰু একোপ চৰিবহে । আপোনাৰ সন্তান কেইটি দীৰ্ঘায়ু হৈ ভীমাই থাকিব—গতিৰে আপুনি এইবোৰ কথালৈ অনপো চিন্তা কৰি নাধাবিব ।”

যুধিষ্ঠিৰে তীমক সাৱধানে চলিবলৈ উপদেশ দি কলে “তীমসেন, এইবোৰ ভুনি কাৰো আগত নককা—মনে মনে ধকাই জান । বৰ্ত্তমানে আনি সদায় ইটোৱে সিটোক সাৱধানে বন্ধা বৰি কান কটাব লাগিব ।”

তীমসেন গৌশৰীৰে উভতি অহা দেখি দুৰ্য্যোধন আচৰিত হল । তেওঁৰ আক্ৰোশ আৰু বিদ্বেষ ভাৱ আগতকৈ বাঢ়িল । কিন্তু এটা দীঘল ছমুনিবাহ কাটি দুখত খীনাই শুকাই যাবলৈ ধৰিলে ।

কৰ্ণ

পাঁচ পাণ্ডৱ আৰু বৃভৰাট্ৰিৰ পুত্ৰসকলে পোনতে কৃপাচাৰ্য্য আৰু তাৰ পিচত দ্ৰোণাচাৰ্য্যৰ ওচৰত অস্ত্ৰ শিক্ষা কৰিলে । এদিন তেওঁলোকৰ ভিতৰত অস্ত্ৰ বিদ্যাৰ প্ৰতিযোগিতা হ’ল । নাৰৰ সকলোকে সেই প্ৰতিযোগিতাত যোগদান দিবলৈ নিমন্ত্ৰণ খনোৱা হ’ল । প্ৰতিযোগিতা হোৱা ধনীত দৰ্শকৰ

প্ৰকোপত বিব দি গন্ধি পাবলৈ নাইকিয়া হ'ল। পাণ্ডৱ আৰু কোৱৰগকলৰ ভিতৰত তৃতীয় পাণ্ডৱ অৰ্জুনে অদ্ভুত বোশনেৰে শক্তি-সামৰ্থ্য আৰু অস্ত্ৰ-পৰিচালনা কৰি দেখুৱাই সকলোকে মুগ্ধ কৰিলে। এইটো কথাত দুৰ্য্যো-
দনৰ বিৰূপ আৰু ঘৃণাভাৱ বৰং বেছি হৈ উঠিল।

ঠিক সেই সময়তে সভাস্থলৰ প্ৰৱেশ-পথত হঠাৎ হাত-চাপৰিৰ বিৰট শব্দ শুনা গ'ল। দৰ্শকসকলে চকু খাই সেইফালে চাবলৈ ধৰিলে। দেখা গ'ল এজন তেজীয়া কুমাৰ ধীৰ-প্ৰভীৰ ধোঁৱত জনতা ঠেলি সভাৰ মাজলৈ সোমাই আহিছে। সেইজনেই কুমাৰ বৰ্ণ।

তেতিয়ালৈকে পঞ্চপাণ্ডৱে ভাগ্যৰ দেৱত জনাই নাছিল যে কৰ্ণ তেওঁ-
লোকৰ সহোদৰ ভাই। সভাত সোমাই তেওঁ (কৰ্ণই) অহতাবত ওয়লি
যেন চাবিওফালে চালে আৰু দ্ৰোণ আৰু কৃপৰ প্ৰতি নানানজ অভিৰাদন
কৰাই অৰ্জুনৰ ফালে গহীনভাৱে ধোঁৱ দি আগবাঢ়ি গ'ল আৰু কলে "হে
অৰ্জুন, তুমি যি যি বোশল দেখুৱাই দৰ্শকসকলক মুগ্ধ কৰিছা, তাতোকৈ
নই বেছি ভাল কোশল দেখুৱাব পাৰিম।"

দ্ৰোণৰ আজ্ঞা লৈ তেতিয়া যুদ্ধপ্ৰিয় কৰ্ণই অৰ্জুনে দেখুওৱা সকলো
প্ৰকাৰ অস্ত্ৰ চালনা সহজে যেন কৰি দেখুৱালে। ইয়াত দুৰ্য্যোদনৰ মলিন
মুখত আনন্দৰ চিন বিৰিঙি উঠিল। দুৰ্য্যোদনে ততালিকে আহি বৰ্ণক
আঁকোৱালি ধৰি কলে "গধা, আমাৰ সৌভাগ্যই যেন আপোনাৰ ইগালৈ
টানি আনিছে। নই আপোনাৰ আজ্ঞাধীন হৈ চলিম আৰু মোৰ ৰাজ্যও
ভেনেকৈ চলিব।"

কৰ্ণই কলে "হে ৰাছন, বৰ্ণ আপোনাৰ ওচৰত বৃত্তজ। মোৰ দুটা
কথা লাগে এটা আপোনাৰ ভাল পোৱা, আনটো হ'ল পাৰ্বৰ লগত যুদ্ধ।"
এই কথাত দুৰ্য্যোদনে কৰ্ণক আকৌ গাৱতি লৈ সাদৰে কলে "আমাৰ
ৰাজ্যৰ মাৰতীয় সম্পদ আপোনাবেই।"

দুৰ্য্যোদনৰ অস্ত্ৰত যেনেকৈ কৰ্ণৰ প্ৰতি চেনেহ ভাব উথলি উঠিছিল,
সেইদৰে বৰ্ণৰ এই দৰ্প দেখি অৰ্জুনৰ ঝং চুলিৰ আগ পালেগৈ। কঠুৱা
স্বৰত অৰ্জুনে কৈ উঠিল "কৰ্ণ, বিনা নিমন্ত্ৰণে যি সভালৈ আহে আৰু বিনা
প্ৰশ্নত যি উপযাচি কথা কয়, তেওঁৰ বাবে নবক তৈয়াৰ হৈ মোৰ অস্ত্ৰৰ
আঘাতলৈ নাখোন বৈ আছে।"

কৰ্ণই কলে "বোধকৰোঁ এই ঠাইত এই প্ৰতিযোগিতা সকলো অন-
সাধাৰণক চাবৰ কাৰণেই আগান দিয়া হৈছে, কেৱল তোমাৰ নিমিত্তেই
নহয়। শক্তিৰ ওপৰতে ৰামনীতি নিৰ্ভৰ কৰে। নিদ্রাতে তৰ্ক কৰি সময়

নষ্ট কৰাত লাভ নাই। তোমাৰ শক্তিকে তাৰ উদ্ধৰ দিয়া।” কৰ্ণই এনে-
ভাবে অৰ্জুনক যুদ্ধলৈ আহ্বান কৰা দেখি অৰ্জুনে গুৰু দ্ৰোণৰ অনুমতি লৈ
ককায়েকহঁতৰ সন্মান কৰি একালে আৰু আনফালে কৰ্ণইয়ো কুবপদ্বৰ
পৰা অনুমতি লৈ সশস্ত্ৰে সন্মুখত থিয় দিলে। সেই সময়ত আকাশত
দুলোভনৰে দেবপিতৃ হিচাপে ইন্দ্ৰ আৰু সূৰ্য্য দেৱতাই আগন্তুক যুদ্ধত
উভয়ে সন্তানক উৎসাহ দিবলৈ আকাশত দেখা দিলে।

সভাৰ মাজত হঠাৎ কৰ্ণৰ দেখা পাই তেওঁৰে নিজৰ পুত্ৰ বুলি
জানি কুন্তী দেৱী ততালিকে মূৰ্ছা গ'ল। নিমূৰে সেই ঘটনা লক্ষ্য কৰি
এহনী নিশিৰীৰ ওপৰত কুন্তী দেৱীৰ শুশ্ৰূষাৰ ভাৰ দিলে। ধন্তেৰ পিচতে
দেৱীৰ সংগ্ৰা আহিল গাঁচা কিন্তু কি কৰিব একো ধৰি কৰিব নোৱাৰি
ধৰ লাগি চাবৈ থাকিল। ঠিক এনে সময়তে কৃপাচাৰ্য্য, যি বন্দ যুদ্ধৰ
নিয়ম ভানদৰে জানে তেওঁ—কৰ্ণৰ ফানে চাই ক'লে “কৰ্ণ, কুব বংশৰ
পাণ্ডু-পুত্ৰ অৰ্জুনে তোমাৰ লগত যুদ্ধ দিবলৈ প্ৰস্তুত, কিন্তু তাৰ পূৰ্বেই
তোমাৰ বংশ পৰিচয় দিব লাগিব। তোমাৰ পিতা-মাতা কোৱা, কোৱা
ৰাজ বংশত জন্ম সেই কথা আগতে প্ৰকাশ কৰিব লাগিব, নতুবা কুল বা
কুলাচাৰ মন্ত্ৰণাকৈ ৰাজ কোঁৱৰসকলৰ ভিতৰত বন্দ যুদ্ধত গমা বিধান নাই।”
এই কথাত বাৰিষা ছয় পৰি যোৱা পদুম ফুলৰ দৰে কৰ্ণ বিবৰ্ণ হৈ তলমূৰ
কৰি ব'ল। লাজত মূৰৰ কান্দি মণি দেখালে।

সেই মুহূৰ্ত্তেই দুৰ্য্যোধনে থিা দি ক'লে “সেইটো কি কথা। কৰ্ণ-
নাচপুত্ৰ নহয় বুলিগেই যদি যুদ্ধ কৰিবলৈ অপাৰণ হয় তেন্তে মই এই
মুহূৰ্ত্ততে কৰ্ণক অঙ্গদেশৰ ৰাজ পাট দিম।” এই বুলি কৈয়েই দুৰ্য্যোধনে
পিতৃদেৱ বৃতবাট্টে আৰু পিতামহ ভীষ্ম দেৱৰ অনুমতি লৈ সেই সভাতে
তপতে ওপতে অভিষেক কাৰ্য্য সমাধা কৰি কৰ্ণক মণিমানা মুকু-
টেৰে মঙাই পৰাই দণ্ড আৰু গিংহামন দান কৰি অঙ্গদেশৰ অধিপতি
বৰণ কৰিলে। তেনে সময়তে কৰ্ণৰ অভিভাৱক সেই বুঢ়া সাবধিভনে
কঁপি কঁপি হাতত চাবুকডাল লৈ সভাৰ মাজলৈ সোমাই আহিল।

পিতৃত্ব্য বুঢ়া সাবধি অবিবৰ্ণ সভাত উপস্থিত হোৱা দেখি কৰ্ণই
আগৰ পৰা ততালিকে নামি আহি তেওঁক ভক্তি ভাৱে আদৰি নি ভৰি
চুই সেৱা জনালে। অধিবৰ্ণে কৰ্ণৰ এনে ব্যৱহাৰত আনন্দৰ চকুলো
মুচি, সাৰট মাৰি ধৰি নুৰে-শাই হাতফুৰাই চুমা খাবলৈ ধৰিলে। অভি-
ষেদৰ পৱিত্ৰ জনেৰে আৰা তিতা হৈ থকা নুৰ চুলিত অধিবৰ্ণৰ আনন্দৰ
চকুলো পৰি কৰ্ণৰ কপালেদি লৈ গ'ল।

তীৰসেনে এইটো দৃশ্য দেখা পাই হাঁহিব বোন তুনি ক'লে “হেৰা
সাবথি-নদন, তোমাৰ কুলৰ চিনাকিটো এতিয়াহে জনা গল। তোমাৰ
হাতত লাগান হৈ শোভা পাব। বি হওব। তোমাৰ অৰ্জুনৰ লগত
যুদ্ধ কৰি মৰিবৰো অবিবাহ নাই। অসু দেশৰ বজা হববতো তোমাৰ
অবিবাহ নাযেই।

তীৰৰ এনে শ্ৰেয়পূৰ্ণ কথা শুনি বৰ্ণ খঙতে কঁপিবলৈ ধৰিলে,
মুখৰ মাত হনিল, তেওঁ নাৰ যাৰ খোজা বেলিৰ ফালে তথা লাগি চাবৈ
থানিল।

বিন্দু দুৰ্য্যোধনে মহিৰ নোৱাৰি নিবলিবে বুলি “বৃকোদৰ, তোমাৰ
মুখত এনেবোৰ কথা শোভা নাপায়। সাহসেই বা বিহনেই শত্ৰুৰ
প্ৰধান চিনাকী। বীৰপুৰুষসকলৰ বা ডাঙৰ নদীৰ ওৰি বিচাৰিবৰ বি-
হেতু আছে। বহুতো মহৎ লোকৰ ওৰিণছ যে সিনান ভাল মহন সেইটো
বোনে নাজানে। তোমালোকৰ ওৰিতো যে কেবোণ নাই এনে নহয়।
বীৰ বৰ্ণৰ ফালে চালে তেওঁৰ চেহেৰা আৰু আভৰণ দেখি তেওঁৰ গদ্বংশৰ
বিষয়ে কোনো সন্দেহ নাথাকে। শৰ পত্ৰ পেটত ৰাখৰ পোৱালি নজ্ঞনে।
তুনি তেওঁক অসু দেশৰ বজা হবৰ অযোগ্য বুলিছা নই কিন্তু কওঁ তেওঁ
পৃথিৱীৰ অৱিশ্বৰ হবৰ যোগ্য।”

এইদৰে খঙেৰে উত্তৰ দি দুৰ্য্যোধনে কৰ্ণক ৰখত তুলিলে তাৰ পৰা
ওলাই গল।

সেই সময়তে বেলি নাৰ গল। গোটিখোৱা ৰাইজৰ মাজত শোল-
নালৰ বোল উঠিল। প্ৰত্যেকে নিজৰ নিজৰ বিচাৰ বুদ্ধি অনুযায়ী কোনোৱে
অৰ্জুনৰ, কোনোৱে বৰ্ণৰ ও কোনোৱে বা দুৰ্য্যোধনৰ ফলীয়া হৈ কখন-নখন
কৰি কোচাল লগালে।

সূৰ্য্যপুত্ৰ কৰ্ণৰপৰা ভৱিষ্যতে বিপদৰ আশঙ্কা আছে বুলি অনুমান
কৰি দেৱৰাজ ইন্দ্ৰই ব্ৰাহ্মণৰ ভেশ ধৰি দাতা কৰ্ণৰ পৰা তেওঁৰ দৰচ-কুণ্ডল
ছিল কৰি খুজি ল'লে। “এদিন দেৱৰাজ ইন্দ্ৰই তোমাৰ বিনাশৰ কাৰণে
ব্ৰাহ্মণৰ ভেশচন ধৰি তোমাৰ হাতৰপৰা কৰচ কুণ্ডল খুজি নিবহি” বুলি
সূৰ্য্য দেৱে সপোনত আহি কৰ্ণক সাবধান কৰি দিয়া সত্ত্বেও তিস্কাৰীক
বিশ্বাস কৰা নীতি-বিকল্প আৰু ঐর্ষ-বিৰুদ্ধ বুলি বিবেচনা কৰি কৰ্ণই কটাবীৰে
নিজ হাতে কাণৰ পৰা কৰচ-কুণ্ডল কাটি ব্ৰাহ্মণৰ দান কৰিলে।

লাজৰ কথা বুলি ডানিও আনন্দমনে দেৱৰাজ ইন্দ্ৰই কৰচ-কুণ্ডল
হাতপাতি লৈ কৰ্ণক প্ৰশংসা কৰি ক'লে “কৰ্ণ, তুনি আজি অসাধ্য সাধন

কবিতা । তোমাৰ এই কাৰ্য্যত মই সন্দেহ হৈ বৰ দান দিম গোটে ।
তুমি তোমাৰ অভীষ্ট বৰ প্ৰাৰ্থনা কৰ । ”

কৰ্ণই কবযোৰ কবি ক’লে “ব্ৰাহ্মণ, তেহে নোব এপাত
শত্ৰু-সংহাৰকাৰী শেন দান কৰক ।” ইহুই সেইমতেই এপাত শেন
দান কবি ক’লে “হে দানী বীৰ, মই দান কৰা এই শেনপাত যুদ্ধ-
হনীত এজন নাজ শত্ৰু সংহাৰ কৰি পুনৰ নোব ওচৰলৈ উভটি আহিব । ”
এইবুলি কৈয়েই দেৱৰাজ অশ্বৰূপ হ’ল ।

কৰ্ণই পৰশুৰামৰ আগত ব্ৰাহ্মণ বুলি চিনাদি দি অশ্ববিদ্যা শিক্ষা
কৰি আছিল আৰু আদৰ্শ শিষ্য হৈ তেওঁৰ লগত থাকি ব্ৰহ্মাস্ত্ৰ বিদ্যা শিক্ষা
লাভ কৰিলে । ইঠাং এদিন কৰ্ণৰ কোনোত নুব থৈ নিশ্চান কৰোঁতে
পৰশুৰামৰ টোপনি আছিল । ঠিক সেই সময়তে এটা বিঘাত পোলে
কৰ্ণৰ কৰুণত কানোৰ মাৰি দিয়াত তেওঁৰদৰে ধৰিলে । যত্নপাত
কৰ্ণ অস্থির হলেও কেনেবাকৈ শুৰদেৱৰ টোপনিৰ ব্যাঘাত হয় বুলি ভাব
কৰি সেই অসহনীয় বিষয়ে আওকাণ কৰি দিব হৈ বহি থাকিল । খন্তেক
পিচতে পৰশুৰামে টোপনিবপৰা সাব পাই তেওঁ বৈ থকা দেখা পালে ।
কৰ্ণৰ মুখত সকলো বৃত্তান্ত শুনি পৰশুৰামে আচৰিত হৈ গহীনাই ক’লে
“হে নোব শ্ৰিয় শিষ্য ! এনে বিঘাত পোকা কানোৰৰ যত্নগা ক্ষত্ৰিয় ভিনু
আনে মহা কৰি থাকিব নোৱাৰে । গঁচা কথা কোৱা, তুমি বোন ?”

কৰ্ণই গঁচা কথা স্বীকাৰ কৰি কলে “শুনন্দেৱ, গঁচাকৈয়ো মই
ব্ৰাহ্মণ মহান মহন, কৈৱৰ্ত্ত কুনৰ এজন মাৰদিব ল’ৰা হৈ ।”

এই কথা শুনা নাহে পৰশুৰাম খঙত অগ্নি উঠি, অভিষাপ দি কলে
তুমি শিক্ষাগ্ৰহণ কৰুনা কৰি যি ব্ৰহ্মাস্ত্ৰ বিদ্যালাভ কবিতা সেই বিদ্যাই
তোমাৰ তোমাৰ মৰণ কালত সুফল নিদি বিপৰীত ফল হৈ দিব । সেই
সময়ত সেই মন্ত্ৰ তুমি পাহৰি থাকিবা ।” ক্ষত্ৰিয়ৰ নান শুনিলেই পৰশু-
ৰামৰ হিংসাৰ ছুই কুৰা অগ্নি উঠে । প্রকৃত পৰিচয় শোপন কৰি অসত্যৰ
আশ্ৰয় লৈ কৰ্ণই ছলনা কৰা দেখি খঙত অসহ্য হৈ পৰশুৰামে এনে নিদাকণ
অভিষাপ দি কৰ্ণক বেদাই দিলে ।

এই অভিষাপৰ ফল স্বৰূপে কৰ্ণই আজীৱন সেই ব্ৰহ্মাস্ত্ৰ বিদ্যা
মনত ৰাখিও অৰ্জুনৰ লগত দিয়া যুদ্ধৰ অন্তিম কালত সেই মন্ত্ৰটোকি পাহৰি
প’ল ।

দৰ্বেয়াধনৰ বিশ্বাসী আৰু দুহুদ কৰ্ণই অন্তিম কাললৈকে কোবৰব
কলীয়া হৈয়ে আছিল । ভীষ্ম আৰু দ্ৰোণচাৰ্য্যৰ পিচতে কৰ্ণই কোবৰব
প্ৰধান সেনাপতি হৈ দুদিন অতি অল্পত কৌশলেৰে যুদ্ধ পৰিচালনা কৰিছিল ।

শেষত বধৰ চৰা মাটিত পোত ৰাই সোমাই বোৱাত অতুনে ছেগ নুজি শব
হানি বৰ্ণক বন কৰিছিল আৰু কুস্তী দেৱীয়ে সেই সংবাদ পাই শোকত
অনীৰা হৈ পৰিছিল।

জোণাচাৰ্য্য

জোণাচাৰ্য্য ভৰহাট নামে এজন ব্ৰাহ্মণৰ সন্তান আছিল। বেঙ্গ-
বেদান্ত আদি শাস্ত্ৰত সুপণ্ডিত হৈ শেষত অস্ত্ৰ বিদ্যাতো বৰ পটু হৈ
উঠিছিল। জোণাচাৰ্য্যৰ পিতাৰ ভৰহাজৰ লগত পাকাল দেশৰ ৰজাৰ
বৰ বন্ধু আছিল। জোণাচাৰ্য্য আৰু পাকাল ৰাজকোঁৱৰ অৰ্পদ লবাকাল
ডোখৰত একে আশ্রমতে থাকি এবেলগে শিক্ষা লাভ কৰিছিল। দুয়োৰে
মাজত বৰ মজাৰ আৰু ঘনিষ্ঠতা আছিল। এনেকি বালসুলভ গৰনতা
বশতঃ অৰ্পদে পিতাত গৈ তেওঁ ৰজা হ'ব পাবিলেই জোণাচাৰ্য্যক অৰ্দ্ধ
ৰাজ্য দান কৰিব এনে কথাও দিছিল হেনো।

শিক্ষা সাং কৰি জোণাচাৰ্য্যই কৃপাচাৰ্য্যৰ সহোদৰা ভনীয়েকৰ
বিয়া কৰালে। অশুবামা নামে তেওঁলোকৰ এটি পুত্ৰ সন্তান জন্মিল।
সন্তান আৰু মাবৰ ওপৰত তেওঁৰ অতিপাত আগতি উপজিছিল। খ্ৰী-
পুত্ৰৰ ভৰণ-পোষণত নিমিত্তে ধন ঘটিব লাগিব—এই চিন্তা জোণাচাৰ্য্যৰ মনত
বৰকৈ শিপাইছিল। পৰশুৰামে তেওঁৰ ধন সম্পত্তি ব্ৰাহ্মণসকলক দান
সূত্ৰে বিতৰণ কৰা শুনি জোণাচাৰ্য্যই হেপাহ কৰি পৰশুৰামৰ ওচৰ পালেগৈ।
কিন্তু জোণাচাৰ্য্য নো পাওঁতেই দানৰ বাস সন্মাপ্ত কৰি পৰশুৰাম বনলৈ
যাবলৈ যো-জা কৰিছিল।

জোণাচাৰ্য্যক দেখি পৰশুৰামে বলে “হে দ্বিতশ্ৰেষ্ঠ, আপোনাৰ
মদল হওক। ইতিপূৰ্বেই মোৰ সকলো ধন-সম্পদ ব্ৰাহ্মণ সকলক বাঁটি
দি শেষ কৰিলোঁ। বৰ্ত্তমানে মোৰ এই শৰীৰটো আৰু অস্ত্ৰ-সস্ত্ৰত বান্ধে
আন একো নাই।

জোণাই ক'লে “হে মুনিবৰ, আপুনি কৃপা কৰি মোক আপোনাৰ
সেই অস্ত্ৰ-বিদ্যা কণকে দান কৰি যাওক।”

পৰশুৰামে খীকাৰ কৰাত জোণাচাৰ্য্যই অস্ত্ৰবিদ্যা শিক্ষা কৰি ঘৰ-
মুৱা হ'ল।

পাকাল বাতৰ নৃত্যৰ পিছত ভূপদ পাকাল দেশৰ বাতৰপাটত বহিল । এই কথা দ্রোণাচার্যৰ কাণত পৰাত অপমান পূৰ্ণ প্রতিশ্রুতি অনুযায়ী অৰ্জুৰাজ্য বা কিছুমান ধন বহু লাভৰ আশা কৰি পাকাল ৰাজ্যলৈ খোজ নলে । শৈ শৈ বজাৰ সমুখত থিয় দি দ্রোণাচার্যই সহপাঠী বহু বুলি চিনাবিটো দিলে । দ্রোণাচার্যৰ এনে আকস্মিক আশমন আৰু চিনাকি দিয়াৰ ধৰণটো দেখি ভূপদ বজাই সমূলি ভাৱ নাপালে । ঃ উঠি কৈ দিলে “ব্রাহ্মণ, তুমি মোৰ সমুখলৈ আহি এনে আচৰণ দেখুওৱা অনুচিত হৈছে” । কোন সাহে তুমি নোক বহু বুলি চিনাকি দিছা ? ৰাজপাটত বহি থকা এজন নবপতিৰ নগত সামান্য এটা ভিক্ষাবীৰ বহু হ'ব পাৰে কেনেকৈ ? কোৱা, কোন সাহেবে তুমি কোটিকনীয়া এটা সামান্য পৰিচয়ৰ কথা লৈ এনে এখন বিশাল ৰাজ্যৰ অধিপতিৰ নগত বহুৰ দৰে বেনামি কৰিবলৈ আহিছা ? তোমাৰ পক্ষে এই কাম নিতান্ত গৰ্হিত হৈছে । ধনী আৰু দুখীয়া, মুৰ্খ আৰু পণ্ডিত, ভীক আৰু সাহিগালৰ ভিতৰত বহু ধাৰ্মিক পাৰে কেনেকৈ ? ঐশ্বৰ্য্য আৰু ধন বহু সমানে সমানে থাকিলেহে সৰ্ব্বিধ থাকিব পাৰে ? ৰাজ্যহীন মানুহৰ নগত এজন বজাৰ মিত্ৰতা কেনেকৈ সম্ভৱ হ'ব ?” এনে ধৰণৰ অসহনীয় তিতা মাতত দ্রোণাচার্যই সহপাঠী আৰু বান্দ্যবহু ভূপদ বজাৰ ওচৰত ব'ব অপমান বোধ কৰিলে ।

পেটৰ ঃ পেটেতে বাৰি এবো। সহাবি নিদিয়াটো নলে মনে কিবা এটা দৃঢ় সংকল্প আনচ কৰি দ্রোণাচার্য হস্তিনাপুৰলৈ উলটি শৈ নিজৰ বুনশালিয়েক কৃপাচার্যৰ নগতে থাকিবলৈ ন'লে ।

এদিন ৰাজকোঁৱৰসকলে নগৰৰ বাহিৰত ৰোপ খেলি আছিল । এবাৰ হঠাৎ যুৰিটিবৰ আঙঠিটো আৰু ৰোপটো ওচৰৰে কুঁৱা এটাৰ ভিতৰত পৰি গ'ল । আটাইবনে শৈ বেৰি কুৰি লৈ কুঁৱাটোত উবুৰি ৰাই চাই দেখা পালে যে পানীৰ তলিত আঙঠিটো জকুমকাই আছে । তেনেতে এজন বানুণ আহি সেই ঠাই পালেহি । ৰাজকোঁৱৰসকলে তেনেকৈ উবুৰি ৰাই থকা দেখি বানুণে সুধিলে “ৰাজকোঁৱৰসকল ! আপোনালোকে কি চাইছে ?” তেওঁলোকে কাণটো কোৱাত বানুণে কলে “এইটো কেনে কথা ? আপোনালোক সকলোটি হল ভৰত বংশৰ সন্তান, তদুপৰি ক্ষত্ৰিয় কুলত জন্ম, তেন্তে কুঁৱাৰপৰা সামান্য ৰোপটো তোলা কি বৰ টান কথা পাইছে ? কাঁড় এপাত মাৰি নই যদি সেইটো এতিয়াই তুমি আনি দিও, নোক কি দিব কওক !”

যুৰিটিবে হাঁহি এটা মাৰি কলে “হে ব্রাহ্মণ আনি দিব পাৰে যদি পুৰুষাৰ স্বৰূপে আনাৰ অশ্ৰঙক কৃপাচার্যৰ ঘৰত আপোনাৰ একমুখ ভোজনৰ

ব্যৱস্থা কৰি দি।” সেই কথা শুনি সেই ব্ৰাহ্মণকণী হোণাচাৰ্য্যই এটা বাঠৰ টুকুৰা বিচাৰি আনি তাৰ মাজৰে ভাৰি কঁৱাটোত পেলাই দিলে। সেই বাঠভোপৰ গৈ ধোপটো বিচাৰি লাগি ধৰিলে। তেতিয়া হোণাচাৰ্য্যই আক কেইটুকুৰানান বাঠ খোঁচাই সোৱা দি কঁৱাটত পেলাই দি সেই ৰোপ মেৰিয়াই ধৰা বাঠৰ টুকুৰাটো ৰোপৰহ হাকুন্নিয়াই পাবলৈ তুলি আনিলে। এই কথাত ৰাজকোঁৱৰগকলে তৰফ নাগিলে আৰু বৰ বং পালে। তাৰ পিচত ব্ৰাহ্মণজনৰ সেই আঙঠিটোও তুলি দিবলৈ কবো বৈ ধৰিলে। তেতিয়া ব্ৰাহ্মণে এপাত দাঁড় নাবি কঁড়ৰ আগত আঙঠিটো লগাই তুলি আনিলে।

সকলো কোঁৱৰ হতভয় হৈ তননুৰ দৰিলে। ব্ৰাহ্মণৰ মানে চাই মনুভাৱে কলে “হে দ্বিত্যশ্ৰেষ্ঠ, আপুনি আমাৰ ভক্তিপূৰ্ণ সেৱা গ্ৰহণ কৰক। আপুনিনো ফোন আনাৰ ক’বনে? আমিহো আপোনাৰ দি উপবাৰ কৰিব পাৰোঁ।”

উত্তৰত হোণাচাৰ্য্যই কলে “ৰাজকোঁৱৰগকল, তোমালোকে গৈ পিতামহ ভীমদেৱৰ সন্মিলেই মোৰ প্ৰকৃত পৰিচয় পাবা।”

কোঁৱৰগকলৰ মুখে ব্ৰাহ্মণৰ গাৰ্হাতি আৰু কাৰ্য্যকলাপৰ গাফ্ৰে পাই পিতামহ ভীমদেৱে মনতে চিৰাং ধৰিলে—‘বুজিছোঁ, এই ব্ৰাহ্মণেই নিশ্চয় সেই বিখ্যাত হোণাচাৰ্য্য। এখেতেই পাণ্ডৱ আৰু কোঁৱৰৰ প্ৰকৃত অস্ত্ৰওক হৰণ উপযুক্ত পুৰুষ।’ এইদৰে স্থিৰ কৰি কুমাৰগকলৰ তেখেতৰ ওচৰত অস্ত্ৰবিদ্যা শিক্ষা কৰিবলৈ দিহা কৰি দিলে।

অস্ত্ৰবিদ্যা শিক্ষা গাং হোৱাত দৰিণী স্বৰূপে হোণাচাৰ্য্যই কৰ্ণ আৰু দুৰ্য্যোধনক আদেশ দিলে পাতালৰাত ক্ৰপদৰ তীৰন্ত্ৰে বন্দী কৰি আনিব লাগে। আদেশ শিৰোধৰ্য্য কৰি তেওঁলোক গল হব, কিন্তু নোৱাৰি উভতি আহিল। অৱশেষত অৰ্জুনক আদেশ কৰাত তেওঁ গৈ ক্ৰপদ বজাক যুদ্ধত পৰাজিত কৰি মন্ত্ৰীসহ বজাক শিকলিৰে বান্ধি আনি অস্ত্ৰওক হোণাচাৰ্য্যক সমৰ্পণ কৰিলেহি।

ক্ৰপদ বজাক দেখা পাৱেই হোণাচাৰ্য্যই বিক্ৰম কৰি কলে “পিচে এতিয়া? বাক বীৰবৰ, তুমি মৰিব লাগিব বুলি ভয় থাৱ নানাগৈ আনিবা। লৰাকালত তুমি মোৰ সহপাঠী আৰু খেল-ধেমালিৰ সহচৰ হৈও ধনগৰ্ব্বত ওফলি পৰি মোক প্ৰবাল্য ৰাজসভাত কৰ্বৰণা আৰু আওহেলা কৰিছিল। নহয় ছানো? ৰাজ্যহীন মানুহে বজাৰ লগত বকুতা স্থাপন কৰা অগস্ত্ৰৰ বুলি যি তিবন্ধাৰ বাণী শুনাইছিল। তাৰে পোটক তুলিবলৈ এই যুদ্ধ

আয়োজন করা হ'ল—এতিয়া গম পাইছানে ? তুমি পৰাজিত হোৱাত তোমাৰ বাহ্য এতিয়া মোৰ হাতত । সেইবোৰ যি হ'ল হ'ল বাৰ—নই কিন্তু তোমাৰ বন্ধু হিচাপেই থাকিব খোজে । অৰ্দ্ধৰাত্ৰি তোমাৰ দান দিলোঁ । তোমাৰ নতে বন্ধুৰ অকুণ্ণ বাধিবৰ হ'লে তোমাকে মোৰে সমানে বাত্যা থকা যুগুত নহ'ব জানো ? তুমি এতিয়া আধা ৰাজ্যৰ ভাৰ গ্ৰহণ কৰা ।” এই কথা কৈ পূৰ্বৰ তিব্বতৰ পোষ্টক তুমি বন্ধুৰ প্ৰকৃত ৰূপটো দেখুৱাই দি অৰ্দ্ধৰাত্ৰি দান কৰিলে । লাভে অপমানে ৰূপদ বজা তনুৰ কৰি হিৰ হৈ থাকিল । ইমানেই চেন হৈছে বুলি ভাবি হোণাচাৰ্য্যই ৰূপদক মুক্তি দিলে । এইদৰেই ৰূপদ বজাৰ গৰ্ব থৰ্ক হ'ল । কিন্তু ঋণ আৰু হিংসাভাৱ প্ৰতিশোধৰে কেতিয়াও মনাব নোৱাৰি—বৰং একোপ চৰেহে । ৰূপদ বজাবো পেটে পেটে ঋণ আৰু হিংসা বাঢ়ি গৈ আছে । হোণ বৰৰ সঙ্কল্প কৰি এটি পুত্ৰ সন্তান আৰু লগতে অৰ্দ্ধনুৰক যোৱাই কৰি লবলৈ এটি কন্যাৰক লাভৰ কাৰণে ৰূপদ বজাই ভালোটি বাণ-মন্ত্ৰ, ব্ৰত-পুজা আদিৰ আয়োজন কৰিলে । দলত যথা সময়ত ৰূপদ বজাই ষ্টেণ্ডাৰ্ণ নামে এটি পুত্ৰ সন্তান আৰু হোপনী নামে এটি কন্যাৰক লাভ কৰিলে ।

পিচত গৈ এই ৰূপদ-পুত্ৰ ষ্টেণ্ডাৰ্ণই ভাবত যুছত অপ্রতিদ্বন্দ্বী বীৰখেষ্ঠ হোণাচাৰ্য্যক বধ কৰিছিল ।

জতু-গৃহ

তীনসেনৰ বাহুবন আৰু অৰ্দ্ধনুৰ অকুণ্ণজিৰ প্ৰকোপ দেখি দুৰ্য্যোধনৰ ঋণ আৰু বিবেচনাৰ দিনক দিনে বাঢ়িবলৈ ধৰিলে । হতবুদ্ধৰ মন্ত্ৰনাতা ৰূপে কৰ্ম আৰু শকুনি এই দুজনে দুৰ্য্যোধনৰ কলীয়া হৈ যোগ দিলেহি ।

পিতাক বৃতৰাষ্ট্ৰ এজন চানী লোক আছিল । সম্ভাৱন ভাই পাণ্ডুৰ লৰা কেইজনৰ যথেষ্ট প্ৰীতিৰ চকুৰ চাইছিল । কিন্তু হাচাৰ হ'লেও নিত্ৰৰ সন্তান কেইটিৰ প্ৰতি চেনেহৰ আকষণ স্বাভাৱিকভাৱে বেছি আছিল । আনফালে তেওঁৰ মানসিক শক্তিও বৰ দুৰ্বল আছিল । সেই কাৰণে

জান ধৰা। গন্ধেও তেওঁ ন্যায় পৰত চলিব নোৱাৰিছিল। পিতাকৰ এই দুৰ্দলতাৰ স্মৃতি নৈ দুৰ্য্যোধনে পাণ্ডৱ-মিত্ৰৰ কাৰণে নানা প্ৰকাৰ চেলু বিচাৰিবলৈ ধৰিলে। বিশ্বব গোপন সত্ত্ব প্ৰদানৰ্ণ আৰু মহানৰ কাৰণে নাথোন পৰুপাণ্ডৱসদলৰ যেনেতেনে প্ৰাণ বন্ধা পৰি আছিল।

প্ৰহ্লাদকনেও পৰুপাণ্ডৱৰ স্বভাৱ-চৰিত্ৰ দেখি তেওঁলোকৰ প্ৰশংসা কৰি আছিল। বাটে-ম্বাটে সভাই-সমিতিসে প্ৰচাৰ হৈ গৈছিল যে “যুধিষ্ঠিৰেই ৰাজপাটৰ যোগ্য লোক। মাছে সময়ে অনসাধাৰণৰ ভিতৰত বাটে-ম্বাটে চাবিছন খোট খালেই কোৱা-কুই কৰে “যুতৰাষ্ট্ৰে অন্নাক্ষ, সেই কাৰণে তেওঁ ৰাজপাট গ্ৰহণ নকৰিলে, কিন্তু বৰ্ত্তমানে তেওঁ নিতৰ হাতত ৰাজ্যখন ৰাখি থৈ চলাই থকা বখাটো উচিত হোৱা নাই। পিতামহ ভীষ্মদেৱ সত্যবাদী পুৰুষ, তেওঁ ৰাজ্যাধিকাৰী মহন বুলি শপত ৰাইছে। এনে অৱস্থাত যুধিষ্ঠিৰেই ৰাজপাটৰ ভাৱ দিয়া উচিত। তেওঁ সেই পদ পালে ৰাঘ্য আৰু কুৰুৰংশৰ সকলোকে ধৰ্ম্মমতে পানন ৰব্বিৰ তাত সন্দেহ নাই।” অনসাধাৰণৰ এনেবোৰ কথন-মখন দুৰ্য্যোধনৰ নাগত পৰি থকাত গাৰ পোৰণি ৰাতি যাবলৈ ধৰিলে। অস্তৰত তুঁহ ভুই অল্লাদি অলি মুখেৰে ৰাল কটাৰলৈ ধৰিলে।

এদিন যুতৰাষ্ট্ৰৰ নিবলে পাই দুৰ্য্যোধনে কলে “পিতা, ৰাজধানীৰ প্ৰায় সকলো প্ৰজাই নান্য ৰকমৰ অন্যান্য বখাবোৰ ৰাট যুৰিছে। সিহঁতে আপোনাৰ আৰু ভীষ্মদেৱৰো মানিৰলৈ চান পোৱা হৈছে। সিহঁতে যুধিষ্ঠিৰৰ আৰ্হি ধৰি যেন ৰাজপাটখন অপি দিলে। সেয়ে যদি হয় মোৰ গতি কি হব পিতা? আপুনি অৱ হোৱাৰ কাৰণেই ৰাজপাটৰপৰা বঞ্চিত হ’ল আৰু আপোনাৰ ভায়েক পাণ্ডু বজা হ’ল। তাৰ পিচত যুধিষ্ঠিৰ ৰজা হলে দেখোন চিৰকালৰ নিমিত্তে আনি ৰাজ্যলাভৰপৰা বঞ্চিত হব লাগিব। সেই অনুপাতে যুধিষ্ঠিৰৰ পিচতো তেওঁৰ সতি-সন্তান; বিনাৰেই ৰাজ্যৰ অধিকাৰ লাভ কৰিব। আনি আৰু আনাৰ পো-নাতি-বিনাৰেই চিৰকাল আনৰ তলত অপমান সহ্য কৰি থাকিব লাগিব। পেটৰ ভাতমুঠিৰ কাৰণেও সদায় আনি সকলোটিয়ে পৰব মুখলৈ চাই থাকিব লাগিব। ইয়াতকৈ দেখোন নবৰলৈ যোৱাই ভাল।

এইবোৰ কথা-বতৰা শুনি যুতৰাষ্ট্ৰ চিন্তিত হৈ শূন্য ভাৱেৰে কলে ‘ৰাছা, তোমাৰ কথা গঁচা। কিন্তু যুধিষ্ঠিৰ বৰ ধাৰ্ম্মিক, সকলোকে তেওঁ অকপট প্ৰেমৰ চকুৰ চায়। পিতাকৰ অনুকাপ তেৱেঁ। সৰ্ব্বগুণী আৰু সকলোৰে চেনেহৰ পাত্ৰ। তেওঁৰ বিৰুদ্ধাচৰণ কৰা মোৰ পক্ষে অসম্ভৱ।

গকনোবোবেই তেওঁৰ পক্ষপাতী। পাণ্ডুৰ মন্ত্ৰীসকল, সেনাপতি, অনুচৰ-
বিলাক আৰু মিত্ৰ-কুটুম্ব গকনোৱে যুধিষ্ঠিৰক সন্মান আৰু প্ৰীতিৰ চকুৰে
চায়। পাণ্ডুৰ জ্ঞানাত্মনা বুঢ়া-মেধা গকনোটি যুধিষ্ঠিৰৰ সমৰ্থক। এইবোৰ
কাৰণতে তেওঁৰ বৈৰিতা আচৰণ কৰি আনি জিকিৰ নোৱাৰিব। অৰ্ধশত
আচৰণ কৰিলে ৰাজ্যৰ প্ৰজাসকলে আনাৰ আৰু আনাৰফনীয়া গকনোকে
ৰাজ্যৰপৰা বাহিৰ কৰি দি হত্যা কৰিব। সেয়ে যদি হয় মনুষ্য সমাজত
আমি দুৰ্গুন আনাৰ বাহিৰে আন একো লাভ নহব।”

দুৰ্য্যোধনে কলে “পিতা, আপুনি এনেকৈ ভৱাটো যুক্তিসম্মত হোৱা
নাই। পিতামহ ভীষ্মদেৱে কোনো পক্ষ অৱলম্বন নকৰে। অশ্বখানাৰ
মোনায়েক কৃপাচাৰ্য্য আনাৰ পক্ষতে থাকিব। বিনুবেও প্ৰকাশ্যে আনাৰ
বিৰুদ্ধে নচলে আৰু আনাৰ বিৰুদ্ধে থাকিলে তেওঁৰ ক্ষমতাও নাই। গতিকে
এই মুহূৰ্ত্তেই আপুনি পঞ্চপাণ্ডৱক বনলৈ পঠিয়াই দি প্ৰমাণ চাওক—
মোৰ কথা গঁচানে মিছা। এনে যত্ন আৰু গতি থাকিব নোৱাৰে।
গদায় এইবোৰ চিত্তাই মোৰ অতৰখন দহিব লাগিছে পিতা। ৰাতিও
চোপনি মহাত পৰিছে। পিতা, মোৰ পক্ষে ভীষ্মাই থকা টান হৈ উঠিছে।
পাণ্ডুবিলাকক বাৰানাবতলৈ পঠাই দি মোৰ শক্তি বৃদ্ধিৰ বাটটো মুকলি
কৰি দিয়ক।”

তাৰ পিচত দুৰ্য্যোধনে কেইজনমান কুট-কৌশলী ৰাজনীতিজ্ঞ মানুহ
নিজৰ ফণীয়া কৰি লৈ তেওঁৰ পৰামৰ্শত সহায় কৰিবলৈ পিতাকৰ ওচৰলৈ
লৈ গ’ল। প্ৰধানকৈ শকুনিৰ মন্ত্ৰী কণিকাই দুৰ্য্যোধনৰ কথাবোৰ
সমৰ্পন কৰি ষড়ৰাষ্ট্ৰক মন্ত্ৰী দিবলৈ ধৰিলে। নানান বকনৰ বহনসনা
পটন্তৰ, নান লগোৱা যুক্তি প্ৰমাণেৰে তেওঁৰ নিজৰ বক্তব্যৰ মানবণি মাৰি
কলে “মহাৰাজ, এই ঘটনাত ধনীঘনেই শ্ৰেষ্ঠ পুৰুষ। পাণ্ডুপুত্ৰসকলক
সাতবাই নিজক ৰক্ষা কৰাৰ উপায় চিত্ত কৰক। পাণ্ডুপুত্ৰসকল আপোনাৰ
ভতিজা হলেও ভবিষ্যতৰ অনৰ্থৰপৰা সাৱধান হওক। তেওঁলোক বৰ
শক্তিশালী।” অলপ তলৰা মাৰি আকৌ কলে “মহাৰাজ, মোৰ কথাত
কি নাথাক। ৰজাসকলে গদায় তেওঁলোকৰ নিজ নিজ পৰাক্ৰম দেখুৱাই
গৈ থাকিব লাগে। নিজৰ শক্তি অটুট ৰাখিবৰ হলে শত্ৰুক কেতিয়াও
আসে প্ৰিয় উচিত নহয়। ৰাজদাৰ্ঘ্য গদায় গোপনে কৰা যুক্ত। এটা
কামত হাত দি তাৰ ফলাফল নোচোৱালৈকে তাৰপৰা পিচহোঁৱোৱা
নবা উচিত নহয়। কাঁইটে বিছাৰ পিচতে ডাক উলিয়াই নপেনানে
পিচত বঠৰ গীনা নোহোৱা হয়। পৰাক্ৰমী শত্ৰুক যিমান পাৰি সোনকালে

নিপাত কবি শেষ কবির লাগে। শত্রু যদি নিশবতীয়াও হয় তাব উলাই
কবাও উচিত নহয়। সামান্য কিৰিঙতি এটাৰপৰাও খাওৱ দাহ হয়।
যি কোনো উপায়ে শত্ৰুনাশৰ উপায় চিন্তক। শত্ৰুক দয়া-মনতা দেখুওৱা
বাহুণীয় নহয়। মহাবাজ, পাণ্ডৱবিলাকৰ হাতৰপৰা আপোনালোক
উদ্ধাৰ পাবই লাগিব। পাণ্ডৱসকল দেখাতে অতি বলবান পুৰুষ।” এইদৰে
শকুনিৰ নদ্বীয়ে অকাই-পকাই ধৃতবাহুৰ উচচাবলৈ ধৰিলে।

দুর্যোধনেও লগতে উজান দি কলে “পিতা, ধন আৰু সন্মানৰে
বৰ্হচাৰীসকলক ভালকি লগাই থৈছোঁ। তেওঁলোকে আমাক নিশ্চয়
নহায় কবিব। গোটেই নদ্বীণওলীৰে আমাৰ হাতত ৰাখিছোঁ। এতিয়া
আপুনি নাথোন ছল কৰি পঞ্চপাণ্ডৱৰ বাৰণাবতলৈ পঠাই দিয়ক। তেওঁ-
লোক আঁতৰি গলেই নগৰীয়া গাঁৱলীয়া সকলো প্ৰজা আমাৰ বশ হৈ
আমাৰ হাতৰ মুঠিত থাকিবলৈ বাধ্য হব। এইদৰে গোটেইখন ৰাজ্য
আমাৰ হাতলৈ অহাৰ পিচত পাণ্ডৱসকল উভতি আহিলেও আমাৰ আৰু
কোনো বিপদৰ আশঙ্কা নাথাকিব।”

এনেদৰে বাবেকুৰি মানুহ আহি দুর্যোধনৰ ফলীয়া হৈ নানান ববনে
উপদেশ দিবলৈ ধৰাত অন্ধ ধৃতবাহুৰ দুৰ্ব্বল মন চঞ্চল হৈ উঠিল। নিকপায়
হৈ তেওঁ পুতেকৰ কথাত সন্মতি দিলে। যথাযথ ব্যৱস্থাৰ আয়োজন
চলিল। পাণ্ডৱসকলে শুনাটৈ বাৰণাবতৰ সৌন্দৰ্য্য ৰখানি নানান কথা
প্ৰচাৰ হবলৈ ধৰিলে। যেনে ‘এইবাৰ বাৰণাবতত দেৱাদিদেৱ নহাদেৱৰ
নহোংসৰ বৰ সন্মোহেৰে আবৃত হব’—এইদৰেও কথাবোৰ প্ৰচাৰ হ’ল।
যাতে পাণ্ডৱসকলে উপযাচি সেই ঠাইলৈ যাবলৈ আগ্ৰহ দেখুৱায়। এইদৰে
বহুতো প্ৰবন্ধ কবিলৈ ধৰিলে।

ধৃতবাহুই অতি চেনেহ দেখুৱাই পাণ্ডৱসকলৰ নতাই আনি কলে
“ৰাজহঁত, বাৰণাবতৰ উৎসৱবিলাক এবাৰ চাই আহাঁগৈ যোৱাচোন।
তাৰ প্ৰজাসকলে তোমালোকক এবাৰ চাবলৈ বৰ হেঁপাহ কৰি আছে।
তেওঁলোকৰ হেঁপাহ পূৰ হলেই আৰো যুৰি আহিৰাহঁক।” পিতামহ
ভীষ্মদেৱকে আদি কৰি পুৰুষীয়া সকলোৰে ওচৰত বিদায় লৈ পঞ্চপাণ্ডৱে
বাৰণাবতলৈ যাত্ৰা কৰিলে।

এতিয়া দুর্যোধনক পায় কোনে? গোটেই যেন আনন্দত মত্তৰীয়া
হ’ল। নাক কুন্তী দেৱীকো পাণ্ডৱহঁতৰ লগতে পঠাই দিবলৈ কৰ্ম আৰু
দুর্যোধনে আলচ কৰি থৈছিল। পুৰোচন নামে এজন বিশ্ৰামী নদ্বীণ
লগত গোপনে যুক্তি কৰি বেইটানান কথাত তেওঁলোক এটা সিদ্ধান্তত
উপনীত হ’ল। সেই সিদ্ধান্তৰ কথা গোপন কৰি ৰাখিলে।

আবদ পৰাও বন্ধা কৰে। কিন্তু সেই অগ্নিৰ জুই চাৰিওফালে বিসপি পৰিলেও তাৰ পৰা সামান্য নিগনি সানি যাব পাৰে। বন্ধা-গাহনিৰে নাটি খান্দি গাঁতত সোনাই দাবানলৰ হাতৰপৰা নিশ্চয় বন্ধা কৰে। পণ্ডিতসকলেও নক্ষত্ৰ চাই দিক নিৰ্ণয় কৰিব পাৰে। এতেকে তোনালোবক বেছি একো কথা নকও।” এই দৰে বিদুৰে আনে নন্দনা ভাগাবে ঠাৰে চিৰ্যাবে দুৰ্য্যোধনৰ অভিসন্ধি আৰু যড়যন্ত্ৰৰ কথা আৰু লগে লগে তাৰ পৰা বন্ধা পাবৰ উপায় বিলাক বুজাই দি উপদেশ দি পঠানে। যুধিষ্ঠিৰেও সেই উপদেশৰ মৰ্ম বুজিব পাৰিছে বুলি ইন্দ্ৰিতেৰে জনালে। কুন্তী দেৱীয়ে পুতেক যুধিষ্ঠিৰৰ আশোৱালি ধৰি নুনে গাই হাত বুলাবলৈ ধৰিলে। সেই হেঁথতে যুধিষ্ঠিৰৰপৰা তেওঁ বিদুৰৰ উপদেশৰ মৰ্ম বুজি ললে। আনন্দত উৎফুল্ল হৈ পঞ্চপাণ্ডৱে আকুল চিত্তেৰে নাক কুন্তী দেৱীৰ লগত বাৰণাবতলৈ যাত্ৰা কৰিলে।

বাৰণাবতৰ প্ৰভাসকলে পঞ্চপাণ্ডৱ অহা বাতৰি শুনি দৰ আনন্দ পাই সবলোৱে আহি দৰ আলহু উদহুঁক আগবঢ়াই লৈ গনহি। পাণ্ডৱ সকলে আগেয়ে যুগুত কৰি কৰি ধোৱা অহাগী বহাধৰত সিগদিৱেৰ জিৰণি লৈ থাকিল। পিছত গতুনকৈ সঁজা ‘শিৱ’ নামৰ অটালিবা গদুশ ঘৰটোলৈ পুৰোচনে লৈ গ’ল। শিৱ’ অৰ্ধে মঙ্গল। কিন্তু এই অমঙ্গলীয়া ঘৰটোৰ নাম আকৌ ‘শিৱ’ হে ধোৱা হৈছিল। বিদুৰৰ উপদেশ বিলাকলৈ মনত পৰি যুধিষ্ঠিৰে ঘৰটোৰ বেৰফাল বিলাক পতি পতি কৈ পৰীক্ষা কৰি চাই ললে। জুই দি পুৰিবৰ নিমিত্তেই যে ঘৰটো সজোৱা হৈছে এই কথা যুধিষ্ঠিৰৰ বুজিবলৈ বাকী নাথাকিল। তেওঁ ভীষ্মৰ মতাই আনি কলে “ভীষ্মসেন, কথা এটা মন কৰিছানে? এই যে ঘৰটোত আনি আছেহঁক এইটো এটা ভীষণ আপদীয়া ঘৰ নহৈ এইটো ভানকৈ বুজিব পাৰিছোঁ। কিন্তু আমি যে দুৰ্য্যোধনৰ কু-অভিসন্ধি বুজিব পাৰিছোঁ সেই কথা যেন পুৰোচনে কোনোবাকনেই গম নাপায় সেই ভাৱে চলিব লাগিব। অযোগ আৰু ছেগ বুজি এই আপদীয়া ঘৰটোৰপৰা ওলাই গুচি যামহঁক। এতিয়া এনে এটা ভাৱ ধৰি থাকিব লাগিব যেন আমি কোনো বিপদ আপদৰ গোকৰে পোৱা নাই।”

এইদৰে সঠিক হৈ পাঁচ পাণ্ডৱে নিশ্চিকাৰ ভাৱ দেখুৱাই সেই ঘৰতে থাকিবলৈ ধৰিলে। ইয়াৰ ভিতৰতে বিচক্ষণ বিদুৰে স্তব্ধা গাঁত খান্দিব পৰা এজন পাটকত শিল্পী পঞ্চপাণ্ডৱৰ ওচৰলৈ পঠাই দিলে। সেই শিল্পী জনে গোপনে পাণ্ডৱসকলৰ লগত সাক্ষাত কৰি কলৈগৈ “মোক

আপোনালোকৰ মঙ্গলৰ কাৰণে বিদূৰে যানৰ অহাত ভাষানে যুৰিদ্ধিলৈ ইঙ্গিত দি আপোনালোকক নিপদৰপৰা উদ্ধাৰ হ'ব পৰা এটা উপায়ৰ কথা কৈ পঠাইছে। আপোনালোকে পতিয়ন যাবৰ কাৰণে মই আপোনালোকক সেই কথা গুচাই দিবলৈ আহিছোঁ। আৰু এই সহায় বৰিবলৈ মোৰ ওপৰতে ভৰসা কৰি পঠাই দিছে।”

সেই শিল্পীজনে পুৰোচনৰ অজ্ঞাতে গোপনে গোপনে বহুদিন এৰি সুবন্দৰ কান কৰি গ'ল। পঞ্চপাণ্ডৱৰ এই নিপদকালত ছত্ৰ-গৃহৰপৰা হেলাবঙে সাৰি যাবৰ নিমিত্তে সুবন্দ পথৰ নিৰ্মাণ কাৰ্য্য শেষ কৰি পেলালে।

পুৰোচন অহনিশে সেই অটালিকাৰ চ'ৰাৰ মুখতে থাকে। পঞ্চপাণ্ডৱে অতি সাবধানে অস্ত্ৰশস্ত্ৰে তপ্তভৈৰৱ হৈ চকুৰ টিপু গনৰাটক টোপনিৰ ভাও জুৰি বাতিৰ কেইটাৰ পৰি থাকে। সময়ে সময়ে তেওঁলোকে মৃণ্মালৈ বুলি ওলাই গৈ কেউদিশৰ বাটপথ আৰু আন আন ঠাইবোৰ তলু তলু কৰি চাই বুজি ধৰে। তেওঁলোকৰ সন্দেহ আৰু দুশ্চিন্তাৰ ভাৱ সমূলি গোপনে লুপ্ত, পুৰোচনক বৰ বিশ্বাস কৰাৰ ভাও দেখুৱাই বং বহুইচ কৰি দিন দান কটাবলৈ ধৰিলে। সেই নগৰৰ প্ৰজাসকলেও যাতে কোনোবাকৰ নিন্দাবাদ বা কোনো কথাত সন্দেহ কৰিব নোৱাৰে পুৰোচনে এনে ভাৱেই পাণ্ডৱসকলৰ প্ৰতি ব্যৱহাৰ দেখুৱাই এৰছৰ কাঁচেলু বিচাৰি অপেনা কৰি আছিল।

এটা গিদ্ধিষ্ট দিন ঠিক কৰি লৈ পুৰোচনে সেই ছত্ৰ-গৃহত অগ্নি-সংযোগ কৰিবলৈ সাধু হৈ ব'ল। পুৰোচনৰ সেই ঐতিহাসিক বিচক্ষণ বুদ্ধিৰ যুৰিদ্ধিৰ বৃত্তিলৈ নাকী নাগাকিন। যুৰিদ্ধিৰে সায় বুজি কেউজন ভায়েকৰ গোচাই লৈ ক'লে পাৰ্শ্বিষ্ঠ পুৰোচনে আমি এই ধৰত জুই দি আনাক লাহ কৰাৰ সংকল্প কৰা গ'ল পাইছোঁ। গতিলে আজি বাতিয়েই ভেগে বুজি আমি এই ঘৰ এৰি যোৱাৰ উপযুক্ত সময়।”

কুন্তী দেৱীয়ে সেইদিনাই এটা ভোজৰ দিয়া কৰিলে। যাতে ভাল ভাল বস্তু খাই পুৰোচনৰ পহৰীয়া বিনায়েক টোপনিত লাল কান হৈ পৰি থাকে এনে হিচাবে ভাল ভাণ কিছুমান আত্মপাতি লক্ষি বাঢ়ি তেওঁলোক সকলোকে খাবলৈ দিলে।

পানি-পহৰীয়া হ'তেও জুতি পাই পেট ভৰাই খাই বহি লৈ টোপনিত লাল কান হৈ শোৱাত ভীষসেনে ছলবুজি কেই ভোজবানান ঠাইত ঢুই লগাই দিলে। সেই অৱসৰতে তেওঁ নাক আৰু চাৰিওজন ককাই-ভায়েকক লগত লৈ সুবন্দইটি ওলাই গুচি গ'ল। ইবালে জুই বিয়পি গৈ ঘৰৰ

চাৰিউদানে হাতি ধৰিলে । পুৰোচনৰ শোৱা বোঠাটোও তুইনপৰা নাগাবিল । নগবৰ প্ৰতীক্ষণে পাওৰৰ থকা ঘৰটো জুৰে পুৰি ছাইবৰি পেনোৱা দেখি “হান হান, চিঃ চিঃ” বৰি বৰলৈ এবিলে “দুৰত দুৰ্যোগ-ধনহঁতে পাওৰসকলক ৰক্ষনা কৰি মাতি আনি এগেৰেনো বাক হত্যা কৰিব পাননে ?” খঙে দিমে তেওঁনোকে বৌৰসকলৰ নানা বুৰাৰ্থা প্ৰয়োগ কৰি গালি পাৰিবলৈ এলিলে । সেই বিৰাট অটালিকাটো চাওঁতে চাওঁতে পুৰি ভস্ম হৈ গ’ল । তলৰিৰ নোৱাৰাকৈ ভুই গৈ পুৰোচনৰ বোঠাটোও বেৰি ধৰাত পুৰোচনো সেই জুইতে পুৰি ভস্ম হ’ল । বাৰণা-ৰতৰ প্ৰজাসকলে “বাৰণাৰতৰ পাওৰ থকা শিৱ ভৱন জুৰে পুৰিলে, পঞ্চ-পাওৰৰ এজগো জীয়াই নব’ল” এই বাতৰিটো লবানবিটৈ হস্তিনা পুৰলৈ পঠাই দিলে ।

সেই বাতৰি পাই ধৃতবাস্তিৰ মনটো বেৰেবুৰা লাগিছিল ব্যাসদেৱে সেইটো এমেভাৱে বৰ্ণনা কৰিছে যে “গৰম দিনত ব’দ পৰি ৮ পুখুৰীৰ তলিৰ পানী যেনেকৈ বৰকৈ চেঁচা পৰি যায় আৰু ওপৰ ভাগৰ পানী গৰম হৈ থাকে, বাৰণাৰতৰ বাতৰিটো পাই সেই সময়ত ধৃতবাস্তিৰ মনতো এৰেগৰ্গে আগল আৰু বিম্বাদ এই দুই ভাৱেৰে উদয় হোৱা যেন অনুভৱ হৈছিল ।”

পাঁচ পাওৰৰ মৃত্যুত ধৃতবাস্তি আৰু তেওঁৰ পুতেকহঁতে গাব অনল্কাৰ-পাতি খহাই একবস্ত্ৰ হৈ পদ্মাত গা-পা ধুই যথানিয়মে তপস্কাৰি কৰি শোকত কান্দি বেজাৰৰ ভাৱ দেখুৱাবলৈ এলিলে । “এদিন উপজিলে এদিন মৰিবই লাগিব” অৰ্থাৎ মানুহ জন্ম-মৃত্যুৰ অৰীন এই পৰমার্থ জ্ঞানত বিদূৰে পঞ্চ-পাওৰৰ মৃত্যুত তেনে বিশেষ দুখ-বেজাৰ নকৰা যেন দেখা গ’ল । কিও আচলতে বিদূৰে ইয়াৰ গুচ বহুগ্যটো জানেই । তেওঁ ধৰি লৈছিল যে পাওৰসকল নিশ্চয় মৰাৰ পৰা বাচিছে । এই কাৰণেই তেওঁ বেজাৰ কৰা নাছিল । তেওঁ আন আন মানুহৰ আগত দুখ বেজাৰ কৰা যেন দেখুৱালেও সদায় পাওৰসকল ‘এতিয়া ব’ত বেৰেবৈ আছেগৈ’ তাৰে গণি-পঢ়ি গান ধৰি থাকিবলৈ চেষ্টা কৰি থাকে । ভীষ্মদেৱৰ দৰ শোকা-কুল হৈ পৰা যেন দেখি তেওঁ মনলো কথা শোপনে প্ৰকাশ কৰি বুজাই দিয়াত তেওঁৰ আনন্দত পান নোহোৱা হ’ল ।

ৰাতি ৰাতি উছাণেৰে কটাই নানান চিত্ৰত পৰি নাক কুণ্ডীন্দেৱী আৰু আটাই কেইজন ভাই বৰুইকে অৱশ্যে হৈ পৰা যেন দেখি পৰনবুনাৰ ভীমসেনে মাকক বান্ধত, নবুল সহস্ৰেক বোলাত আৰু যুধিষ্ঠিৰ অৰ্জুনক হাতত ধৰি হাতীৰ নিচিনাকৈ হাবিগলীয়া ৰাটৰ বাঁইট-নত ভাঙি যোৱ

অসহন্য হাবিয়ে হাবিয়ে গৈ সেই বাতিয়েই গাৰ দাঁতি পালে । নিবুৰৰ আশতীয়া বনোবন্ত অনুযায়ী সেই ঠাইতে এখন নাও বহা আছিল ।

নাৰদীয়াটো বিশ্বাসী নুনি অনুমান বৰি বাতিতে গা পাব হ'ল । পিচু দিয়া ধন পোহৰ হোৱাৰ লগে লগে বৰানবিকৈ গৈ হানি সোমাবলৈ । বাতি হোৱাৰ লগে লগে হাবিখন এমাবে চাটি পেলালে । কেউমালে বগৰীয়া চীৰ-হস্তৰ লোভান ওলা গ'ল ।

অৱশেষত কিছুমান ধুব হাবি ভাঙি বোৱাৰ পিচত দুখে ভাগলে 'ভোকে পিগাহে অৱশ হৈ খোজ নচলা হ'লত তেওঁলোক মাটিত ক্ৰান্ত হৈ বহিল । "কৌৱৰ্হতে মোক বৰি নিলেও নিগৰ মোৰ আৰু অগহা হৈছে" সেই বুলিয়েই কুড়ী দেৱী অগহা যন্ত্ৰণাত চলি পৰি অগ্নি হ'ল । ভীমসেনে সেই একাৰতে হাবিৰ মাজত হিন্দ'ল তাম্ৰি পানী বিচাৰিবলৈ ধৰিলে । অৱশেষত এঠাইত ডোকা এটাত পানী পকা দেখা পালে যদিও নিবলৈ একো পাত্ৰ নথকাত গাব বাপোৰকে অুবুৰিগাই তিয়াই লৈ আৰু এটা পুনৰ পাতত অ'লপ খোৱা পানী লৈ নাক আৰু তায়েৰ কেইজনৰ ভাগৰ মাৰিলে । পানী ৰাই অ'লপ সকাহ পোৱাত তাতে গাব বাপোৰ পাৰি লৈ চৌপনিত লানকাল হৈ ওলে । কিন্তু ভীমসেন চিতাবুল মনেৰে সন্মণ হৈয়ে বহি থাকিল । তেওঁ ভাবিবলৈ ধৰিলে "এই অৱগাধনত গছনতা বিনাকৈ ইটোৱে সিটোক সহায় কৰি কেনে সুন্দৰ ভাৱে জীয়াই আছে । কিন্তু দুৰাশা ধৃতবাষ্ট্ৰ আৰু কৌৱৰবিনাকৈ আনাক সৰ্ব্বতোভাৱে বঞ্চিত কৰি কিয়নো এনেদৰে হিংসা কৰিছে বাক ?" এইদৰে ভবা-শুণা কৰি নিঃপাপ ভীমসেনৰ বেজাৰে খুন্দা মাৰি ধৰি অতৰ'খন যাটি যাওঁ যাটি-যাঁও কৰিবলৈ ধৰিলে ।

তাৰ পিচত তেওঁলোকে বহুত দুখ কঠৈৰ মাত্ৰেদি নানাবৰণৰ বিপদ বিধিনিষপৰা হাত মাৰি থাকি হাবিয়ে বনানিয়ে ঘূৰিকুৰি দিন কটাবলৈ ধৰিলে । কেতিয়াবা কোনো কোনো অকলত খোজ বনাই দিব লগাত পৰিলে ভীমসেনে নাকৰ বোকোচাত তুলি লৈ গাব আৰু বাটকুৰি ৰাই ভাণৰ লাগিলে অ'লপ সময় খিৰদি জ্বিৰণি লয় । কেতিয়াবা আকৌ মনৰ দুখ পাতলাবলৈ বেনেলীয়া কথা কৈ সময় কটাবলৈ যত্ন কৰে ।

খোজ বাচি ফুৰোঁতে এদিন হঠাতে তেওঁলোকে ব্যাসদেৱৰ দৰ্শন পালে । দৰ্শন মাত্ৰেই সকলোৱে ব্যাসদেৱক ভক্তিভাৱে সেৱা জনাই তেখেতৰপৰা নানাবৰকমৰ সত্ত্ব উপদেশ আদি লাভ কৰি অতৰত ব'ল পালে । কুন্তি দেৱীয়ে সন্তান কেইটোৰ দুখ-দুৰ্গতিৰ কথা ব্যাসদেৱৰ আগত কওঁতে তেখেতে কলে "আই কোনো কোনোৱে কেৱল বৰ্ণ বৰ্ণ কৰিয়েই সন্তান থাকিব

নোৱাৰে। বৰিবৰ মন নাথাকিলেও বোনা এটা গনগত তেওঁ পাপ
বামত লিখ হ'ব লগা হ'ব। বোনোৰা পাপী মানুহেও আকৌ এই জগতত
বেৰল পাপত লিখ নাথাকে কোনো গনগত তেওঁ ধৰ্মৰ ফালে মতি গতি
দি ধৰ্ম নামত লিখ হ'ব লগা হ'ব। এই দৰেই এই জগতখনত মানুহ-
বিলাকে পাপ আৰু পুণ্য এই দুয়োটা বামতে লিখ হৈ থাকে। কৃত
ধৰ্মৰ ফল প্ৰত্যেকে ভোগ কৰিবই লাগিব। এই বোনকে চাই কোনো
কথাৰ বাবে বেজান কৰি থাকিব নালাগে।

তাৰ পিচত ব্যগদেৱৰ উপদেশ অনুযায়ী পাণ্ডৱসকলে একচক্ষা
নগৰীত এজন ব্ৰাহ্মণৰ আনহী হৈ ব্ৰাহ্মণৰ ভেশৰি থাকিবলৈ ল'লে।
তিম্মাত পোৱা চাউলপাত নাক বুড়ীদেৱীৰ হাতত দিযেহি। তাৰেই
ভাতপানী ৰান্ধি মাৰে লবাইতৰ দিনে আৰু লবাইতে তাকে ধায়। এই
দৰেই সিধিলাকৰ দিন যাবলৈ এবিলে। তেওঁলোকে ব্ৰহ্মচৰ্য্য ব্ৰত ধৰি
বাল বটাইছিল।

বকাসুৰ বধ

একজানগৰীত পঞ্চপাণ্ডৱে ব্ৰাহ্মণ বেশেৰে থাকিবলৈ ললে।
গাৱঁৰপৰা তিম্মা কৰি অনা চাউলপাত মাৰৰ হাতত গভাই দিগে আৰু
তাৰে মাৰে ৰান্ধি সকলোৰে ভগাই দি ৰাই বৈ দুখে কষ্টে দিন কটাবলৈ
এবিলে। পুতেকহঁতে তিম্মা কৰিবলৈ গলে উলটি নহালৈকে মাকে
চিহ্না কৰি বাটলৈ চাই থাকে। বেতিয়াবা উলটি অহাত পশম বৰা
দেখিলে তেওঁলোকৰ কিবা দুৰ্ঘটনা হ'ব বুলি ভাবি ছটফটাই থাকে।

বন্ধা ভাতৰ সমানে এখান ভীমৰ পাতত দি লাকীখিনি নাকৰে
ধৰি পাঁচোফনে ভগাই থাকলৈ ল'ব। ভীমসেন বায়ু পুত্ৰ বুলি তেওঁৰ
শক্তি যেনে বেছি তেনেবেছি খাবও পাবিছিল। বুৰৰ (ভেকুলীৰ) উদৰটি
নিচেই গৰহলেও বহুত বস্তু খালে যেনেকৈ তাৰ পেটটো নভবে ভোৰো।
নুওচে সেই দৰে বুৰোদৰৰ (ভীমৰ) পেটটি দেখাত গৰা হলেও তেনেকৈয়ে
তেওঁৰো খায়মানে পেট নভবে। সেয়েহে তেওঁৰ আন এটানাম বুৰোদৰ

আছিল। এই একচক্ৰানগৰীলৈ আহি ভিক্ষাব বস্ত্ৰৰে ভীমসেনৰ পেট নভৰা হৈ আছিল। দিনে দিনে তেওঁ শুকাই ধোঁৱাই যাবলৈ এবিনে আৰু চাওঁতে চাওঁতে চেৰেমা পৰি গ'ল। ভীমৰ এনে দুৰৱস্থা দেখি মানুহ কুড়ী দেৱী আৰু যুৰিতিবৰ অস্থৰ ব'লা পৰি গ'ল আৰু বৰ চিন্তাত পৰিল। এদিন ভীমে এজন কুমাৰৰ লগত গৰি বাহি চৰাহাৰি শাঙিবলৈ নিমিত্তে সবহিয়াটকৈ কুমাৰ নাটি গোটেই আনি দিলে। কুমাৰেও ভীমসেনৰ কাৰণে এটা বৰ ভাঙৰ নাটিৰ চকু তৈয়াৰ কৰি বানচ স্বৰূপে দিলে। সেইটো চৰকে লৈ ভীমসেন ভিক্ষালৈ গুৱাই যাব। ভীমসেনৰ ৰূপটো আৰু তেওঁৰ হাতৰ চকুটো দেখি গাঁৱৰ লৰা-ছোৱালীবিনাকৈ হাঁহি মানবদ নোৱাৰে। কাৰণ যেনে মানুহটি তেনে পাত্ৰটি।

এদিন তেওঁত বাহিৰে আন কেজন ভায়েক ভিন্দাৰ কাৰণে এলাই গ'ল। সেইদিনা ভীমসেন আৰু কুড়ীদেৱীৰ লগত ঘৰতে থাকিল। অন্য বেলি পিচাত কুড়ীদেৱীয়ে গৃহস্থঘৰৰ ঘৰলৈ তিত্তৰত কলা-কটোৰ কোঠাল শুনিবলৈ পালে। কাৰণটো জানিবলৈ নিমিত্তে কুড়ীদেৱী ঘৰলৈ তিত্তৰলৈ সোমাই গৈ দেখে যে মানুহ আৰু তেওঁৰ পৰিৱেশে কালি-কালি কৰাবতৰা হৈ আছে।

হাঁ ছমুনিয়াহ কাটি চকুপানী টুকি টুকি লামুণে কৈছে "হায় হত-ভাগিনি। মোৰ কষ্ট নুভুগিল। বাবে পতি নহৈ তোমাক এই স্থান এৰি ওচি যাবলৈ সোৱাতো, তুমি মাথলৈ সন্দত নহলা। নোক আকৌ উলটি বন্দা লোৱা। ইয়াতে ঘনম নৈহোঁ, ইয়াৰে অনুভৱ নাই ভাঙৰ দীঘল হৈহোঁ—এতিয়া এই ঠাই এৰি কটো যাব ? এই ঠাইতে মোৰ আই বোপাই, বহু ৰাছত, নিৰিৰ কুটন সকলোতে শৰীৰ পোহাইছে এই ঠাই কেনেকৈ এৰি যাব ?" তুমি মোৰ মহাপ্ৰিয়ী তুমি নোক কিমান আশ্বৰ্য কৰি আহিলা। পোনা কেইটা তোমাক গুতাই দি নহৈ নিশ্চয় নহৈ ঘূৰিহুৰে। এনে খলত নহৈ তোমাক নো কৰা নৰিবলৈ কেনেকৈ এৰি দিব পাৰে। তুমিয়ে মোৰ প্ৰাণতকৈও বেচি প্ৰিয়। এতিয়া নহৈ নিমকে বচাই তোমাক নৰণৰ বুকলৈ কেনেকৈ দিও ? বিধাতাই আনাৰ এই দোৱালীকণ আনাৰ চেষ্টাৰ পটাই দিছে। সৃষ্টিৰক্ষাৰ নিমিত্তে এইক এটা সত্তা পাত্ৰত লগ দিব লাগিব। তাইকলো বাক কোৱা সত্তা ঘৰৰ বুকলৈ দিয়াই দি পাৰে। সৃষ্টিৰক্ষাৰ নিমিত্তে সৃষ্টি কটাই দিমা এই কৰ্মাণীক নৰিবলৈ দিয়াটো অৰ্থৰ্হ হয়। ওঁঠ চেপিলে গাঁৱৰ মেৰুৱা এই লৰাৰপৰা ঘৰৰ বুৰত পোহই দিব নোৱাৰে। উপৰি পুৰুষৰ আৰু অন্যৰ পিণ্ড অধিকাৰী এই পোনকণক বুৰত বুৰত পোহই দি আনি কেনেকৈ ভীম

থাকো ? হাঁয় । হাঁয় । মোৰ কথাই তুমি তেতিয়া আওলাপ কৰিলা । তাৰ বল আনি এতিয়া ভোগ কৰিব যাগিব । নই নবিলে মোৰ ল'ৰা ছোৱালী কেইটা সংসাৰত জীয়াই থকা অসম্ভৱ । এতিয়া কি কৰোঁ । একো বুজিব পৰা নাই । আনি দেখিছোঁ দুয়ো একেলগে মৰণৰ মুখলৈ যোৱাই থৈব : ।”

ব্ৰাহ্মণীয়ে উত্তৰ দিলে “পতিয়ে যি উদ্দেশ্যে পূৰ্ণ কৰিবলৈ পত্নীৰ পাণি গ্ৰহণ কৰে সেইটো আপোনাৰ সম্বল হৈছে । আপুনি মোৰপৰা এটি পুত্ৰ আৰু এটি কন্যা পাই দান-পুণ্য দুয়োবোৰ ভাগী হৈছে । নই মোৰ ধাৰ শুভিলোঁ । পো-পোৱালিৰ লালন-পালনৰ ভাৰ আপোনাৰ ওপৰতে । আপোনাৰ অবিহনে পোনা কেইটাক ডাঙৰ দীঘল কৰি তোলা মোৰ পক্ষে অসম্ভৱ । গছৰ চৰাই-চিৰিকতিয়ে যেনেটৈ লোকৰ পেলাই দিয়া খোৱা বস্ত্ৰৰ আশাত ঘৰৰ মুখত পৰি বৈ থাকে, তেনেটৈ গৃহস্থ নোহোৱা তিক্ততা বিলাকেও লোকৰ দ্বাৰা বঞ্চিত হবলৈ মাথোন জীয়াই থাকে । দুৰ্জ্ঞান লোকেৰে ভৱপুৰ এই সংসাৰখনত অকলশৰীয়া ভাৱে অগাধিনী তিক্ততাই জীৱন যাপন কৰা কৰ টান কথা । ঘিউসনা বাপোৰ এডোখৰ পালে যেনেটৈ কুকুৰ বিলাকে ফালি ছিৰি পেলায় তেনেটৈ দুৰ্জ্ঞানৰ হাতত পৰিলে অগাধিনী তিক্ততা মানুহ বিলাকবোৰ লঘু লাঞ্জনৰ সীমা নাইকিয়া হয় । এনে অগাধিনীৰ পক্ষে পো-পোৱালি লালন-পালন কৰা এটা অসাধ্য কাম হৈ পৰে । পানী নোহোৱা পুখুৰীত যেনেটৈ মাছবোৰে ছুটফুটাই থাকে আপোনাৰ অবিহনে এই পোনাৰেইটাবোৰে সেই গতিয়েই হ'ব । হেন জানি মোকেই সেই বাফসৰ গৰাহত পৰিবলৈ দিয়ক । স্থানীৰ জীৱিত অৱস্থাত তিক্ততাৰ মৰণ কৰ ডাঙৰ ভাণ্যৰ কথা । এইটো শাস্ত্ৰবোৰ বচন । কৃপা কৰি মোক বিদায় দিয়ক । মোৰ পোনাৰেইটাক স্বৰ্গ কৰক । নই মোৰ ছেপাহ পলুৱাই সকলো স্নেহ ভোগ কৰিলোঁ । সকলো কাম জান বিশ্বাস নতে ধৰ্মমতেই কৰি আহিছোঁ । আপোনাৰ সেৱাৰ বল স্বৰূপে মোৰ পুণ্য লোকত বাস হ'ব । প্রভু ! নই মৰণলৈ নুঠেই ভয় কৰা নাই । মোৰ অবিহনে আপুনি আৰু এগৰাকী তিক্ততা বিয়া কৰাই সংসাৰ কৰিব । বং মনে মোৰ বাফসৰ গৰাহত পৰিবলৈ এৰি দিয়ক ।”

গৃহিনীৰ মুখত এই কথাবোৰ শুনি ব্ৰাহ্মণে তিক্ততা মানুহৰ দৰে উচুপি উচুপি বান্ধিবলৈ বৰিলে । খোকাখুকি মাতেৰে বলে “প্ৰিয়ে, হে মানিনি, তুমি মোক এনে নিষ্ঠুৰ কথা নক'বা । এনে জ্ঞানী তিক্ততাক যি মৰিবলৈ এৰি দিয়ে সি নিভীস্ত অধৰ । এই সংসাৰত সৰ্বভোভাৱে

নিজৰ ধৰ্মপত্নীক বক্ষা কৰি যুৱাটোহে ভাণী লোকৰ বৰ্ভন্য। কোনো কালে কেতিয়াও নিজৰ তিব্বতক পৰিত্যাগ বৰা উচিত নহয়। তেনাৰ দৰে এজনী নগিনী তিব্বতক ৰামসৰ হাতত মৰিবলৈ এৰি দিলে ধৰ্মনতে নই পতিত হন।

মাক-বাপেকৰ এনে ধৰণৰ কথা-বতৰাবিলাক শুনি তেওঁলোকৰ কন্যা-টিয়ে মাত দিলে “আই, পিতা, মোৰ কথা শুনক। তাৰ পিচত যি ভাল দেখে কৰিব। সকলো কথা বাদ দি মোকেই মৰিবলৈ এৰি দিয়াটো ভাল কথা হব। মোক ৰামসৰ গৰাহত পৰিবলৈ এৰি দিলেই আপোনালোক সকলোটি বক্ষা পৰিব। নাৱৰ সহায়ত যেনোকে নৈ বিন পাব হব পাৰি সেইদৰে মোৰ এই ক্ষুদ্ৰ জীৱনটোৰ বিনিময়ত আপোনালোক সকলোটি এই বিপদৰ পৰা উদ্ধাৰ হব পাৰিব। আপোনালোকৰ হানি হলে মোৰ ভাইটিও নিশ্চয় নৰি যাব। পিতা, আপোনাৰ হানি হলে আমি অমাধ নিৰাশ্রয় হৈ অশেষ কষ্ট খাই থাকিব লাগিব। আজি বংশৰ এই বিপদৰ সময়ত পৰিত্যাগ পাবলৈ নই তীয়াই আহোঁ। মোৰ প্ৰাৰ্থনা অনুযায়ী কান কৰিলে মোৰ জন্ম সফল হ’ল বুলি ভাবিম। মোৰ প্ৰবৃত্ত কল্যাণ কামনা কৰি যেন মোক ৰামসৰ মুখলৈ যাবলৈ দিয়ে এয়ে মোৰ প্ৰাৰ্থনা।”

বৰমান চেনেহী ছোৱালীটিৰ কথালোৰ শুনি মাক-বাপেক দুয়োৰে চকুৰ পানী ধাৰাধাৰে বৰলৈ ধৰিলে আৰু দুয়ো তাইক মাৰট মাৰি ধৰি চুমা খাবলৈ ধৰিলে। আটাইখনে বন্ধা-কটা বৰা দেখি কেচুৱা লৰাটিয়ে চকু মুকলি কৰি সকলোৰে মুখলৈ চাই ওচৰ চাপি কবলৈ ধৰিলে “পিতা, নাকালিয়া। আই বিবনো কালিছা? বাইদেউ তুমিও কালিছা? নাকালিয়া।” এইবুলি সকলোৰে কোচে কোচে একোবাৰ বহি মাউং বৰে এবাৰ লৰ মাৰি শৈ কাঠখৰি এডোখৰ দাঙি লই বৰকে ডাঠ দি গপ্পপাই কবলৈ ধৰিলে “তোমালোকে ভয় নৰবিবা, আজি নই এই কাঠখৰিবেই সেই ৰামসটো নিশ্চয় বধ কৰিম।” নাওমান লৰাটিৰ এনে সবলতাপূৰ্ণ কথাবোৰ শুনি ইমান দুশ্চিন্তাৰ মাজতো সকলোৰে হাঁহি সামৰিব নোৱাৰিলে। এইবৰ স্মৰণে পাই কুস্তীদেৱীয়ে মাত দি শুৱিলে “আজি আপোনালোকৰ এই দুখ-বেজাৰৰ কাৰণটো কি? মোক দয়া কৰি ভাঙি কওকচোন। নই ডাঠি বৈহোঁ ইয়াৰ যদি কিবা প্ৰতিবাৰ থাকে সেইটো কৰিবলৈ নই কথাগাধো চেষ্টা কৰিম।”

ব্ৰাহ্মণে বলে “আই মাতৃ, আপুনি নো কি কৰিব? বঙ শুনব,

এই নগৰৰ কাষতে এটা বৰ গুহা আছে। সেই গুহাত এটা অতি দুষ্ট বাসগ পাৰে। তাৰ নাম বকাসুৰ। সি অতিপাত বনবান। এই নগৰকে ধৰি এই গোটেই দেশখন তাৰ তলতীয়া কৰি লৈছে। আচি তেওঁ বহু হ'ল এই দেশখন তাৰ অধীনলৈ আহিছে। এই দেশৰ প্ৰকৃত বসোজন শত্ৰু। তেখেত সম্প্ৰতি বেজবীৰ নামে এখন নগৰত বাস কৰি আছেগৈ। আমাক বশ্য বৰা তেওঁৰ পক্ষে অসম্ভৱ হ'ল। সেই বাসগটোৱে সেই গুহাতে থাকি নগৰখনৰ নৰা-ছোৱালী, বুঢ়া-মেথা যাকে যেতিয়া মুখৰ আগত পায় তাকে গাবলৈ ধৰিলে। এনে উৎপাতৰ কোবত অতিষ্ঠ হৈ এই দেশৰ আৰু নগৰৰ বুঢ়া-মেথা সকলোটি গোট খাই ইয়াৰ এটা স্থব্যৱস্থা কৰিবৰ মনৰে বকাসুৰৰ ওচৰলৈ গৈ জনালগৈ যে "হে বাসগবাজ, এনেদৰে সনয়ে অসনয়ে শোধপোহ নোহোৱাই বাসগখনৰ মানুহবোৰক যাকে য'তে পায় বৰ কৰি আপুনি ৰাজ্য ধ্বংস কৰা বখাটো উচিত হোৱা নাই। এতিয়াৰপৰা আমি সকলোৱে যুক্তি কৰিছোঁহঁক যে প্ৰতি গুণাহে উপযুক্ত পৰিমাণে নগহ, ভাত, আজ্ঞা, লাওপানী, এবোটালৈ মানুহ, গাৰী টানিৰ পৰা এবোহাল পৰা আৰু শকত চাই একোটা সিহা আপোনাৰ ভোজনৰ বাবে গৰ্ভাভীত ভৰাই পঠাই দিমহঁক। এইবোৰকে ভোক গুচাই খাই ৰাজ্যখন বশ্য কৰক।" এই দিহাত বাসগ ৰংগে গমত হ'ল। সেই দিহামতেই আজিও সিহা পাতি চলি আছে আৰু তেতিয়াৰে-পৰা এই ধকুৱা বাসগটোৱে আন আন শত্ৰু আৰু বনৰীয়া জন্তু আদিৰ-পৰা এই দেশ আৰু নগৰখন বশ্য কৰি আহিছে।

এই বাসগৰ হাতৰপৰা কোনোবাই বক্ষা পাবৰ নিমিত্তে চেষ্টা কৰিলে বাসগে তাৰ গোটেই পৰিয়ালৰে ধৰি আনি বৰ কৰি খাই ধৰ। আমাৰ ঘাই বজাজন এই অধৰণী বাসগৰ হাতৰপৰা আমাৰ বক্ষা কৰিবলৈ অক্ষা। বজা যদি নিশৰতীয়া হয় তেন্তে সেই ৰাজ্যত ভিতৰতা হৈ, নৰা হৈ, আত্মীয় কুটুম হৈ বা বন্ধু-বান্ধৱ হৈ জন্ম লোৱা উচিত নহয়। প্ৰজাৰ পক্ষে প্ৰথম বশ্য এজন যোগ্যবান বজাৰ আৱশ্যক। তাৰ পিচতহে স্ত্ৰী, পুত্ৰ, ধন, ধান। যোগ্য বজা নহলে এইবোৰ থাকি লাভ কি? তেনে এজন যোগ্যবান বজাৰ অভাৱতে আজি আমি এই ঘোৰ বিপদত পৰিছোঁহঁক। এই গুণাহত সেই সিহাটোৰ লগত আমাৰ ঘৰৰ এজনৰ পাল পৰিছে। ধনলৈ সলাই আন বাবোৰক পঠাওঁ তেনে সামৰ্থ্যও আমাৰ নাই। নিজৰ তিবোতজনী, নৰাটো বা ছোৱালীজনী পঠাই দিবলৈ মোৰ প্ৰাণে কোনো পৰোই বৰ নোখোজে। তাৰিছোঁ আমি

আটাই কেইজন প্ৰাণী আৰু বান্ধৱ গুচবলৈ যাওঁ। আমি আটাইকে বান্ধৱে ধাই অস্ত্ৰ বৰুৱা আৰু আনাৰ দুখবোৰ তেওঁ পৰক। এনে দুখৰ কথা কৈ নহৈ আপোনাক আপোনাৰ ইচ্ছানুসৰে কট দিলোঁ। টম্বুবে সহায় কৰিব পাৰে কিন্তু আমি তাৰো আশা নকৰোঁ।

এই একচক্ষা নগৰীৰ কাহিনীখিনাকত বহুতো বাহনীতিৰ উৎস ইন্দ্ৰিত আৰু উপদেশ নুদাই আছে।

ব্ৰাহ্মণৰ মুখত তেওঁলোকৰ ঘটনাবোৰ শুনি কুন্তীদেৱীয়ে লবানবিকৈ ভীমসেনৰ গুচবলৈ গৈ তেওঁৰ বশত কিবা যুক্তি প্ৰমাণ কৰি উনটি আহি কলে, আপোনালোকে ইয়াৰ কাৰণে চিন্তা কৰিব নানাশে। টম্বুৰ বৃপাত এটা উপায় আছে। নোৱ লৰা পাঁচোটা। তাৰে এজন বাইলৈ বান্ধৱ গুচবলৈ গিবা লৈ যাব।”

এই কথা শুনি আচৰিত ভাৱে জাপ মাৰি উঠি ব্ৰাহ্মণে কলে, এনে কথা হবই নোৱাৰে! হাজাৰ হলেও আপোনালোক নোৱ অতিথি। আনাৰ সন্মতি আপোনালোক যাব নানাশে।

কুন্তীয়ে কলে “হে হিৰণ্যবৰ, আপুনি সেই বিষয়ে অকণো ভাব নকৰিব। নোৱ লৰাহঁত বীৰ আৰু নষ্ট ভণা মানুহ। সিহঁতৰ ভিতৰৰ যেই সেই এটায়ে বান্ধৱ কৰিব পাৰিব। আশে পাচে সিহঁতে বান্ধৱ বধ কৰা নহৈ নিছ চকুৰে দেখিছোঁ। কিন্তু আপুনি এই কথা হলে গোপনে ৰাখিব লাগিব, কাৰো আগত ভুলতো প্ৰকাশ নকৰে যেন। আনাৰ আগত কলেই বান্ধৱ নিৰন বিদ্যাটি অঞ্চলে যাব।” কুন্তীদেৱীয়ে এই কথা কোৱাৰ অৰ্থ এই যে পাণ্ডৱৰ শক্তিৰ কথা কেনেবাকৈ প্ৰকাশ পালে ‘ইহঁতেই যে পঞ্চপাণ্ডৱ’ সেইটো দুৰ্য্যোধনৰ চোৰাংচোৱাহঁতে শুন ধৰি তেওঁৰ কাণত পেলালে কিবা অঘটন ঘটি উঠিব।

কুন্তীদেৱীৰ এনে প্ৰস্তাৱত ভীমসেনৰ আনন্দ আৰু উৎসাহ দুওপে চৰিল। সন্ধিয়া সমনত ভাই-বোৰে কেইজনো ভিন্ধা লই বৰনুৱা হ’ল। ঘৰ পায়েই ভীমসেনৰ চকুৰে-মূৰে এটা অপকল্প আনন্দৰ চিন ফুটি উঠা দেখা পাই যুধিষ্ঠিৰে ভাবিলে ভীমে নিশ্চয় কিবা এটা গাৰ্হসিক কাম সমাধা কৰিবলৈ পাতি আছে। তেতিয়াই পোনেপোনে গৈ বান্ধৱ সন্মিলনে গৈ “আই, ভীমসেনৰ আজি মুখত ইমান আনন্দৰ চিন কি?” কুন্তীদেৱীয়ে তেতিয়া গোটেই বৃদ্ধান্তটো ভাঙি কলে।

যুধিষ্ঠিৰে কথাখিনি শুনি কলে ‘আই, এইটো কি কাম কৰিলা? এনে এটা নবগাৰু কানলৈ ভীমক যাবলৈ দিয়াটো যুগুত হোৱা নাই।

ভীমৰ পৰাক্ৰমৰ ওপৰতে ভবমা ৰাণি আনি নিশ্চিত হৈ আহোঁক। ভীমৰ এই পৰাক্ৰমৰ ওপৰতে ভবমা ৰাণি ভবিষ্যতে বেতিয়াবাটৈৰ দুৰ্য্যোদনে কাটি গিয়া নান্দা গুণাই ববলৈ আশা কৰি আহোঁক। এওঁৰ মহামতে ছত্ৰ-গৃহন পৰা নিকৃতি সম্ভৱ হৈছে। এই ভীমসেনৰ ওপৰতে আনাৰ বৰ্ত্তমানৰ মহান আৰু ভবিষ্যতৰ আশা ৰাখো, তেওঁৰ জীৱনটো এইদৰে গুৰুতাপন্ন কৰা ঠিক হোৱা নাই। নানান দুখ আৰু শোকে-তাপে তোনাৰ বুদ্ধি হত হোৱাত হে এনে কথা দিচ্চা যেন পাইছোঁ।

যুধিষ্ঠিৰৰ কথা শুনি কুন্তীদেৱীয়ে গহীন হৈ কলে “বাচোঁক, এই ব্ৰাহ্মণৰ ঘৰত আশ্ৰয় লৈ আনি অতদিন স্নেহেৰে কটানোঁক। মানুহ হৈ জন্ম ধৰি উপকাৰৰ প্ৰত্যাশ কৰাটো একান্ত বাঞ্ছনীয় আৰু বৰ্ত্তব্য বুলি ভাবোঁ। ভীমৰ পৰাক্ৰমৰ কথা নই ভাবিবৈ ছানো। তুমি তিনুনানো শঙ্কা নকৰিবা। ৰাৱণাবলৈ পৰা আনাক সকলোদে ৰক্ষা ৰবি অমা সেই ভীমসেনৰ শক্তিৰ ওপৰত মোৰ হলে সন্দেহৰ অকণো গন নাই। আৰু আনাৰ এই দুৰ্দ্ধিমৰ আশ্ৰয়দাতা ব্ৰাহ্মণ পৰিয়ালটিকো তেওঁলোকৰ বিপদত মহান ৰবাটো আনাৰ নিতান্ত বৰ্ত্তব্য।”

কুন্তীদেৱীৰ কথা ৰজিল। পিচদিনা নগৰীয়াসকলে মাংস, ভাত, মদ আদি গিৰাৰ সকলো যোগ্যৰ লৈ ৰামুণৰ ঘৰ ওলালহি। আশৰ দিহানতে এখন গৰখাঙীত সকলো যোগ্যৰপাতি ভৰাই লৈ ভীমসেনে নিজেই গাড়ী চলাই ৰাক্ষসৰ গুহালৈ বুলি যাত্ৰা কৰিলে। চোলে উগৰে নাগা বাদ্য বজাই বিছুমান নগৰীয়াই ভীমসেনৰ অলপদূৰ আগৰটাই থৈ গুচি আহিল। বাকীছোৱা ৰাতি ভীমসেনে অকলে গাড়ী চলাই গল গৈ। ওৰে ৰাতিটো বেৰল মৰা মানুহৰ নুৰ, চুলি, ভেজ, ছিগা হাত, ছিগা ভৰি ইত্যাদিবিলাক ভীমৰ চকুত পৰি গৈছে। হেঁপাহ পলাই কাউৰী, শগুন আদিয়ে ৰহি ৰহি সেইবোৰ খাই থকা দেখি গৈছে। ভীষণ দুৰ্গন্ধও পাই গৈছে। গুহাৰ ওচৰ পাগেই ভীম গাড়ী ৰখাই নানিল আৰু বেণাবেণিটৈ গিধাৰ থাৰ পৰা বস্ত্ৰবোৰ মোবোৰা-মোবোৰে খাবলৈ ধৰিলে। ৰাক্ষসৰ লগত যুঁজ কৰোঁতে কেনেকৈ বস্ত্ৰবোৰ ছিটিবি পৰি নষ্ট হব আৰু ৰাক্ষসক বধ কৰাৰ পিচত কেনেকৈ সেইবোৰ বেয়া হ'ল পাৰে বুলি ভাবি ভীমে সেইবোৰ আগতে খাই অস্ত ৰবিললৈ লাগি গল।

গিধা অহা পলম হোৱা বেন দেখি ৰাক্ষসে ঋঙে নিঘে চাৰিওফালে টেলেকা টেলেকা কৈ চাউতেই গুহাৰ মুখত গাড়ী এখনৰ ওপৰত ৰহি ভীমে গিধাৰ বিস্তৰিলাক খাই থকা দেখা পাই ৰাক্ষসৰ থং তিনিওগ চৰি

দ্রোপদীৰ স্বয়ম্বৰ

একচক্ৰা নগৰীত পাঁচ পাণ্ডৱে ব্ৰাহ্মণ বেণেৰে হৃদয়াকৰণ ধৰি ব্ৰাহ্মণৰ আচাৰ-ব্যৱহাৰ, নীতি-নিয়ম পালন কৰি গোপনে থাকিবলৈ ললে। সেই সময়ত পাৰ্শ্বাল দেশত ভ্ৰপদ বতাই তেওঁৰ নিজৰ জীৱেৰ দ্রোপদীৰ স্বয়ম্বৰ পাতিবলৈ যো-আ কৰিলে। দান-দক্ষিণা আৰু স্বয়ম্বৰ সভাৰ উৎসৱ দৰ্শনৰ লোভ সামৰিব নোৱাৰি একচক্ৰা নগৰৰ ব্ৰাহ্মণ পণ্ডিতসকলেও স্বয়ম্বৰ সভাত যোগদান কৰিবলৈ নম নেলিলে। তেওঁলোকৰ মুখে দ্রোপদীৰ স্বয়ম্বৰৰ কথা শুনি পাঁচ পাণ্ডৱো সেই সভাত যোগদান দিবৰ নম প'ল। এই কথাৰ গম্ভেদ পাই কুন্তীদেৱীয়ে যুৰিদ্ধিৰ নাতি আনি বলে "আনি এই নগৰত ভালদিনো কটালোহঁক। একে ঠাইতে গৰহ দিন ধৰা উচিত নহয়। পাকাল দেশখন বৰ নগোৱন বুলি শুনিহেঁ। এই নগৰৰ চুক-কোণ, হাবি-বন, ফুল-সল সকলো আমাৰ দেখা হৈ প'ল। চোৱাৰে চাই থাকিলে আগনি লাগে। ভিন্দাৰ বয়-বস্ত্ৰেও লাহে লাহে অবুশা হৈ আহিছে। গতিকে এভোপৰ নতুন ঠাইলৈ যোৱাটোহে মই ভাল বুলি ভাবোঁ। পাৰ্শ্বাল ৰাজ্যতে আনি স্নেহেৰে কটাল পাবিন যেন লাগিছে। তালৈকে যাওঁহঁক ব'লা।"

সাংসাৰিৰ কথাবিলাকত কুন্তীদেৱী আনতৰৈ কম ভানী নাছিল। তেওঁ লৰাইতল মনৰ কথা বুজি সিহঁতে সন্মোচ কৰা কথাও কুন্তীদেৱীয়ে নিচৰ বোধশক্তিৰ বলেৰে আগতে নিজেই কব পাৰিছিল।

স্বয়ম্বৰ সভাত যোগদান দিবলৈ ব্ৰাহ্মণসকল দলে দলে পাকাল ৰাজ্যৰ ফালে ধোম ললে। পঞ্চপাণ্ডৱ আৰু মাক কুন্তীদেৱীও তেওঁলোকৰ পিচ ললে। বহুদিন একেৰাহে ধোম কাঢ়ি তেওঁলোক ভ্ৰপদ বতাই সেই ননোমোহা নগৰখন পালেগৈ। নগৰখনৰ আৰু বত্ৰাৰ কাৰেও ঘৰৰ বেহ-কপ চাই তেওঁলোক মোহিত হ'ল। নগৰ পায়েই তেওঁলোকে এজন কুমাৰৰ ঘৰত আনহী হৈ থাকিবলৈ ললে। সেই পাকাল নগৰতো তেওঁলোকে ব্ৰাহ্মণৰ নীতি-নিয়ম পালন কৰিয়েই কাল কটাবলৈ ধৰিলে। তেওঁলোকৰ অচল পৰিচয় সেই ৰাজ্যৰ প্ৰজাসকলে কোনেও তনা নাছিল।

হেৰণচৰ্খা আৰু ভ্ৰপদ বতাই ভিতৰত ধৰা আগৰ ৰাহিয়াপখন মীনংগা এটা হৈছিল যদিও ভ্ৰপদ বতাই পেটে পেটে হোপৰ ওপৰত থং দাব যোৱা নাছিল। সেই কাৰণেই হবনা ভ্ৰপদ বতাই মুখমণ্ডলত

সন্মান এটা চিত্তাৰ বেথা পৰি থকা দেখা গৈছিল। তেওঁৰ পেটৰ কথা আছিল যে তেওঁৰ জীয়েকক পাৰ্ব্যমানো অৰ্জুনৰ হাতত সমৰ্পণ কৰিব। সেইটো কৰিব পাৰিনেই দ্রোণাচাৰ্য্যৰ আগৰ বৈবী ভাবটোও কমি আহিবৰ সম্ভৱ। তাত বাত্বেও কেতিয়াবা মুছবিগ্ৰহ লাগিলে তাত তেওঁৰ সন্মান বাঢ়িব। কিন্তু বাৰম্বাৰত পাণ্ডৱসকলৰ মৰণৰ বাতৰিটোৱে ভ্ৰূপৰ বজাক সন্মান শোকাকুল কৰি ধৈছিন। লোকৰ মুখে তেওঁ এই কথা শুনিছিল যে পাণ্ডৱসকল দৈৱক্ৰমে ছত্ৰু-গৃহবপৰা সাৰি গৈছে। এই বাতৰিটো পাই তেওঁৰ অন্তৰত এটা স্তীৰ্ণ আশাৰ সন্কাৰো হৈছিল।

স্বয়ম্বৰ সভাৰ বত্ৰাখন খৰ আভঙ্গবাবে গাছগছো কৰি বিতৰ্পন কৰি তোলা হৈছিল। ৰাছবোঁৱৰসকল আৰু আন অতিথি অত্যাগতসকল ধাৰ্মিকৰ নিমিত্তে মণ্ডপৰ চাৰিওকাষে ধুনীয়াকৈ সৰু সৰু বাঁহৰ সজা হৈছিল। চকুত লগা বাহকবনীয়া দুখ আৰু হৰেক বকনৰ বং-ধেমালিৰ ব্যৱস্থাও কৰা হৈছিল। একেবাহে চৈধ্য সিন্ধৈ এই উৎসৱ চনিছিল।

স্থিতিহি সকলো দাম্বৰপৰা আৰ্হি সভাঘৰত লোকসকল বহাৰ পিচত ভ্ৰূপৰ বজাই সকলোৰে আগত উপস্থিত হৈ ঘনালে “সভাঘৰত এখন বিৰাটাকাৰ ধেনু আছে। সেই ধেনুখন ভিৰাই লৈ তাত গুণ লগাই ওপৰত ঘূৰি থকা চকুৰিৰ সোঁমাজৰ দুকণ্ঠাইনি কাঁড় মৰকাই তাৰ ওপৰত আঁৰি গোৱা গোপোৱানী লক্ষ্যবস্ত্ৰটো যেনে বিকিৰ পাৰিব, তেওঁই মোৰ কন্যাৰ পাণি গ্ৰহণ কৰিব পাৰিব।”

চৌদিশৰপৰা বহুতো যুঁচোক বীৰ পুৰুষ আৰ্হি স্বয়ম্বৰ সভাত যোগ দিছিল। বৃতৰাষ্ট্ৰৰ লৰাইত, কৰ্ণ, শ্ৰীকৃষ্ণ, শিৱপাল, ঘৰ্দ্দাসন, শনাকৈ আদি কৰি শই শই বজাসকল গোটখাইছিলহি। স্বয়ম্বৰ সভা চাবলৈ ধুনি নন্দোপু হেন্দোনন্দোপুকে প্ৰসঙ্গকলো আহিছিল। সাগৰৰ চৌত উঠা গহীন শব্দৰ সৰে মানুহৰ ৰোলে সভা স্বৰত গুণগনি উঠিছিল। হৰেকবকনৰ বাল্য যয় আৰু দাৰ্শনিক শব্দ শুনা গৈছিল। বোঁৱৰপৰা নানি আগে আগে বাট দেখুৱাই বৃষ্টানু সভাঘৰীত উপস্থিত হ’লহি। পাচে পাচে হৰিহাৰিত হৈ, ধনুনিয়া বনকৰা কাপোৰ পিকি, হৰেক-বকনৰ অবত্ৰাৰ পাতিৰে সজ্জিত হৈ, ধুনীয়াকৈ ধোপা কৰি, দুগৰি হাৰেৰে মনুনিয়া হৈ, সৌন্দৰ্য্যৰে ভৰপূৰ মুৰব্বনি লৈ ছোপনী হ’তীৰ পিঠিৰপৰা লাহে লাহে ননি ননা এখনি হাতত লৈ কন্যাৰ মেছত সভাৰ মাজলৈ লাহে লাহে সোমাই আহিব। সভাৰ ৰূপকোঁৱৰ বীৰসকলৰ ফালে চাই চাই দ্রোপদী কেনীৰ তলত থকা আচুতীয়া আসনত বহিবলৈ। হোতা

সকলে মন্ত্ৰ উচ্চারণ কৰি অগ্নিত আহুতি প্ৰদান কৰিলে । স্বস্তিৰচনৰ অন্তত ৰাজনা আদি বহু হোৱাত ধৃষ্টদ্যুম্নই ভনীয়েক দ্ৰোপদীৰ হাতত ধৰিলে সভাধনত খিৰদি সভাস্থ বীৰসকলৰ ফালে চাই গহীন মাতাবে ক'লে "সমজুৱা বীৰ সকল, অনুগ্ৰহ কৰি শুনক । এয়া ধেনু বাঁড, সোৱা ওপৰত লক্ষ্য বস্তু । ওপৰত বুৰি থকা চৰবিৰ নাছৰ স্কন্ধটাইদি পাঁচনুখীয়া বাঁড এপাত মাৰি উচ্চৰংশৰ ৰূপবান বলবান যি জন পুৰুষেই সোৱা ওপৰত ওঠাৰি থকা লক্ষ্য বস্তুটি বিক্ৰিৰ পাবিব তেৱেঁই মোৰ মাদৰী ভনীটিক ধৰ্মপত্নী ৰূপে লাভ কৰিব পাবিব । এই কথা শুনকপ নুলি জানিব ।"

ধৃষ্টদ্যুম্নই তাৰপাচত দ্ৰোপদীৰ লগতলৈ সভাস্থ বীৰসকলৰ প্ৰত্যেকৰে লগত পৰিচয় কৰি দিবলৈ ধৰিলে ।

অৱশেষত কেইবাগৰাকীও প্ৰখ্যাত বীৰ ৰাজকোঁৱৰে এজন এজন বৈ উঠি গৈ বেনুত গুণ লগাবলৈকে অপাৰণ হৈ মাজত তলমূৰ কৰি উঠি গৈ মিছৰ মিছৰ আগবত ৰহিলগৈ । জান কি শিশুপাল, শল্য, তৰাসন আৰু দুৰ্য্যোধন আদি মহাবীৰ, মদলেও ধেনুত গুণ লগাবলৈকে অপাৰণ হ'ল ।

তাৰ পিচত মহাবীৰ বৰ্ণক আগবাঢ়ি উঠি অহা দেখি সভাস্থ সকলোৱে মনে মনে ভাবিলে "ঠিক, এওঁ নিশ্চয় ভয়নাত ৰহিব পাবিব ।" কৰ্ণই প্ৰাণ টাকি চেঁচা কৰি অন্যপৰ ৰাদৰ্শে বেনুত গুণ লগাবলৈ অপাৰণ হ'ল । সভাস্থ সকলোৱে এই কথাত চনকু খালে । কেউফালে কোঁৱাল উঠি । লাহে লাহে কোঁৱাল শান কটাত ব্ৰাহ্মণ সকলৰ নাছৰপৰা এজন তেলীগান পুৰষ উঠি আহিল ।

ব্ৰাহ্মণৰ বেশধৰি থকা অৰ্জুনৰ উঠি অহা দেখি সভাস্থ সকলো আশে কোঁৱাল উঠিল । ব্ৰাহ্মণ সকলৰ মাজতো তৰ্ক-বিতৰ্ক শুনা গ'ল । কোনোৱে উঠাই দিলে, কোনোৱে আগভোটা দিবলৈ ওচাৰ । এবোজন ক'লে "ইঃ, বৰ্ণ, শল্য আদি নামঘৰা বীৰ মদলে যিটো কথাত অপাৰণ হ'ল তেনোৱো কোন আনো বুদ্ধিঘোৰি এজন ব্ৰহ্মজাদীয়ে দৰিদ্ৰলৈ ওঠাইছে ? ব্ৰাহ্মণ মহাত্মৰ কৰ্ম আৰু অপৰাধৰ নাহিলে আন এশো লাভ নহ'ব যেন লাগে ।" কোনো কোনোৱে ক'লে "এলা, এওঁৰ হলে সোৱা ওপৰত নিশ্চয় মদী মৰ মনে লাগিলে । উল্লাহ আৰু বৈৰ্য্যৰ লক্ষণটো চাই এওঁ দৰিদ্ৰৰ অৱস্থা স্পষ্ট কৰিব পাৰিব যেন মনে ধৰে ।" শব্দটিৰ মদৰ লক্ষণ দেখেই থকা মনে লেপসিছিলও ব্ৰাহ্মণৰ অহাৰঃ হুংলা মদীৰ অৱস্থা

নেদ লাগিছে ! হেঁদ আমি এওঁৰ কাৰা দিয়া উচিত নহব ।” এইদৰে
স্বাৰ্থপোষক বৰি শোভিত ব্ৰাহ্মণ সকলে সেই ব্ৰাহ্মণ বেশী অৰ্জুনৰ আগীৰ্শ্বান
কৰি মানত আগবঢ়াইলৈ নত দিলে ।

অৰ্জুনে কেনুনাভলু কাম চাপি ধৃষ্টদ্যুম্নক কবিলে “হে শত্ৰুপদ
এই বেদুত ওণ লগাবলৈ ব্ৰাহ্মণৰ অশ্লিষ আছেন নাই ?”

ধৃষ্টদ্যুম্নে ততালিকে নাত দিলে “ব্ৰাহ্মণ শিৰোনগি, ব্ৰাহ্মণ, ক্ষত্ৰি,
বৈশ্য, শূদ্ৰ যেনে নহকে তেওঁ যদি বেদুত বাঁত লগাই মৰ্ম্য ভেদ কৰিব
পাৰে তেন্তে সেইমতেই মোৰ মহাদেৱা শ্ৰোপদীৰ স্বামী হব, এই কথাত
হিন্দুতো মদেহ নকৰিলি । মোৰ প্ৰতিজ্ঞা বেতিয়াও ভঙ্গ হব নোৱাৰে ।

ব্ৰাহ্মণ বেশী অৰ্জুনে মনে মনে নাৰমণক ৰক্ষা কৰি বেদু হাতত
তুলি লৈ গহয়ে ওণ লগাই মনে । তৰ পিচত হাঁহিমুখে পৰমুখী বাঁত
পাত চোঁৱাই লৈ ঘূৰি থকা চকৰিব হৰাশইটি মৰবাই দি ওপৰত থকা
মৰ্ম্য ৰঙাটি বিহি থকাই আনি বগবদৰ নচ মৰিয়াত পেলাই সকলোকে
তৰম লগালে । সকলোৰে নাচত বৰ কোলাল উঠি পৰিল । লগে লগে
চাবিউমালে ৰাস্যমত্ৰ দিনাক ৰাতি উঠিল । মাসনিক মত্ৰ আৰু উৰণিৰ
শউৰি উঠি গোটেই ভোণপাৰ লাগি গ’ল ।

ব্ৰাহ্মণৰ ভেগচাৰ ধৰা অৰ্জুনৰ বিমৰ নাভত সভাৰ ব্ৰাহ্মণ নওনীয়ে
নিজৰে নিজৰ বুলি ভাবি আনলত উত্ৰাৱল হৈ নিদৰ নিজৰ গাৰ কাপোৰ
ওপনলৈ চলিয়াই চলিয়াই নাচিবলৈ ধৰিলে । সেই সময়খিনিৰ ভিতৰত
সভানওপত হোৱা আনল কোৱাহৰ বৰ্ণনাভীত । শ্ৰোপদীও যেন নতুন
মাতেৰে মৰিত হৈ উঠিল । হাঁহিভৰা মুখেৰে উৰনি আৰু শয়ধুনিক
নাভত অৰ্জুনৰ সন্মুখলৈ গৈ বৰমানা পিছাই দি তললৈ ৰবি ব’ল । নাচ
কুস্তীপেত্ৰীক এইহেন ওভ সংৰূপটো তপতে তপতে দিবলৈ বুলি ঘূৰিভিব,
নতুন আৰু গহঙ্গেৰে ততাতৈয়াকৈ খোৱা দি কুমানৰ ঘৰ পালেগৈ । ক্ষত্ৰি
ৰাচবোঁৱৰ সকলৰ দ্বাৰা কেনেকাকৈ অবচন ঘটাব আশ্ৰয় কৰি ভৌমসেন
সভাধনীতে আনেকুলে চাই ননে ননে ৰহি আহিল ।

জীৱৰ আশঙ্কা গঁচাত পৰিপত হ’ল । ৰাচবোঁৱৰ সকলৰ মাতে
তানন্দ হৰাপুন লাগি উঠিল । কোনো মনে কলে যেনে ‘স্বৰূপৰ সভাৰ
প্ৰকা ব্ৰাহ্মণ সকলৰ নাভত প্ৰচলিত নাই । ক্ষত্ৰি ৰাচবোঁৱৰ সকলৰ
লগত বিদ্ৰা শোনাৰলৈ মন নাছিল যদি বিদ্ৰা নকৰাই চিত্তাভুত ছাপ দিয়াই
উচিত আছিল । কেনেকৈ এজন ব্ৰাহ্মণ মহানে এই কন্যা পাব পাৰে ?

স্বয়ম্বব থকা যাতে বন্দাপৰে আৰু ধৰ্ম্মও বন্দা হয় তাৰ বাবে এই বিয়া ভাদ্ৰি দিয়াত সবলোকে সি বোন্দো থকাৰে চেষ্টাকৰা উচিত ।” এই বখা লৈয়েই সভাৰ মাজত আলো তুলি লোচান লাগিল । চবুৰ নিমিষতে ভীমসেনে এবেকোপে গৈ গোটি গছ এডাল শিপাৰে সৈতে উভালি আনি ভাল পাত বোৰ হাতেৰেই ভাদ্ৰি মোহাবি লাগুটি এডালৰ নিচিনাৰে মুঠিমাৰি ধৰি বান্ধত পেলাই নৈ সভাৰ মাজত থিয় দিনেগৈ । দ্ৰোপদীয়ে ভাৰতে কোঁচ-মোছ খাই অৰ্জুনে পিদ্ধি থকা পহুচান ভোম্বৰ এটা চুবত খানোছ মাৰি ধৰি মনে মনে থিয় দি ব’ল ।

শ্ৰীবৃদ্ধ, বনবান, আৰু আন আন সজ্জন সভাসদসকলে তৰ্জ্জন গৰ্জ্জন কৰি যুৱা ৰাজ বোঁৱৰ সবলক শাস্ত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলে । অৰ্জুনে সেই ঢেগতে দ্ৰোপদীক হাতত ধৰি কুনাৰ পঁজাঘৰত বাটলৈ চাই বৈ থকা নাৰৰ ওচৰলৈ লৈ গ’ল ।

ভীম আৰু অৰ্জুনে দ্ৰোপদীক সৈতে সভাহল এৰি গুটি যোৱাত ঐষ্টদ্যুম্নই হাতত গাৰে ভৰিত গাৰে তেওঁলোকৰ পিচ ল’লে । সেইদৰে গৈ তেওঁলোকৰ থকা বহা, যববানী চাই চিন্তি ঘূৰি আহি পিতাৰক সবলো বৃত্তান্ত কৰেহি—“পিতা, মোৰ মনে ধৰিছে এওঁলোক নিশ্চয় পঞ্চ পাণ্ডৱেই হ’ব । অলপো সন্কোচ নকৰি দ্ৰোপদীয়ে সেই শ্ৰাৱণ বেণী বীৰঙ্গনৰ উৰণৰ পহুচানখনত খানোচ মাৰি ধৰি গুচি গ’ল । মই আঁৰে আঁৰে তেওঁলোকৰ পিচ লৈ সবলো চাইচিন্তি আহিছোঁ । তেওঁলোকৰ থকা পঁজা ঘনটোত এগৰাৰী তেজীমান তিব্বত মানুহ দেখা পালোঁ । তেখেত নিশ্চয় কুত্ৰীদেৱীয়েই হ’ব ।”

অপদবচনৰ নিমন্ত্ৰণ পাই কুত্ৰীদেৱী আৰু দ্ৰোপদীক লগত লৈ পঞ্চপাণ্ডৱ ৰাজ কাৰেঙত উপস্থিত হনগৈ । অপদ বচাই তেওঁলোকৰ প্ৰস্তুত পৰিচয় শোণাত ধৰ্ম্মৰাজ মুৰিঙিৰে ক’লে “আনিবোঁ পঞ্চপাণ্ডৱ । বৰ্ত্তমানে আমি পাঁচো ভানে আপোনাৰ কন্যা দ্ৰোপদীক বিয়া কৰিবলৈ মন কৰিছোঁহঁক ।” তেতিয়া এওঁলোকৰে পঞ্চপাণ্ডৱ মুনি ঠিৰাংকৈ তালি অৰ্পণ নকৰাই বৰ অনন্দ পালে । মনে ভাবিছে “দ্রোণাচাৰ্য্যৰ শত্ৰুতাৰ সম্পৰ্কে মোৰ আন এৰো চিন্তা নাই । বীৰ অৰ্জুনক আমি নই গৌৱাই পালোঁ ।” কিন্তু মুনিঙিৰৰ মুখত পাঁচোজন ভায়েকে দ্ৰোপদীক বিয়া কৰাৰ এই কথা শুনি মনে মনে ঘৃণা বোধ কৰিলে ।

বগাটো কি নুবুজি বাধ্য হৈ অবিবে “এইটো আকৌ বেনে ধৰণৰ কথা ? এনে আচাৰ দেখোন সকলোপিনৰপৰাই ধৰ্মবিৰোধী আৰু সমাজ বিৰোধী কথা । এনে ধৰণৰ পাপ কথা আপোনাগোবৰ নমত কেনেকৈ খোলাবলৈ পালে ?”

তেতিয়া সুবিদ্বিৰে বহুক বুছনি দি ক’লে “মহাবাচ, ফনা কৰিব । আমাৰ পাটোজন ভাই ককাইৰ ভিতৰত এই কথা বহা আছিল যে যেয়ে বেতিলাটো বিটো বস্ত্ৰ পাব তাৰে পাঁচোভায়ে সনানে ভাগ কৰি ভোগ কৰিব । যোৰ বিপদৰ সনমত এবেনৰে ধাৰোঁতে আমি এনেকৈ কথা বান্ধি লবলৈ বাধ্য হৈছিলোঁ । বোনো পৰ্য্যেই এই প্ৰতিজ্ঞা ভদ কৰা উচিত নেদেখোঁ । আমাৰ নাহুসলীয়েও এই কথাত সন্মতি দিছে ।”

শেষত জপদৰম্বাই ক’লে “বাক আপুনি, কুটীমেদী, বৃষ্টানু আৰু ছৌপনীয়ে এই কথাত বেতিয়া সন্মতি দিছে তেন্তে মোই দৰেই কান হ’ব ।” কথাটো ওগি তেতিয়া গণ্যমান্য সকলোৰ এই প্ৰস্তাৱত সন্মত হ’ল । শুভাকাংক্ষী শুভকাৰী স্বেচ্ছাক্ৰমে সন্মত হ’ল ।

ইজ্জত

গাঁৱৰ সাত কুঁৱৰী ছৌপনীৰ স্বামীজন সাতবি ইষ্টিকাৰ পাচোঁটো । লিঙ্গৰ সেই সাতবিহ বৰ আনন্দ পাট দেখাৰপৰিকৈ গৈ বৃষ্টাটোৰ আগত বহুটো সি ক’লে “দলই সেউ, আমাৰ কুৰব’শৰ এতিয়া শক্তি বৃদ্ধি হ’ল । জপত সাত কুঁৱৰী আৰু এতিয়া সাত মোৱাদী পালে । আমাৰ দিন ভালো আছিল ।”

কুৰ্বা’ৰ স্বামীজন সাত উপস্থিত আছিল । ছৌপনীৰ তেঁৱৰী সাত কৰ্ম্ম লিঙ্গৰ সখাৰপৰা এনে অনুমান কৰি পুত্ৰ শেহত অৰ বহু নত আনন্দত অসীৰ হৈ পৰি । লিঙ্গৰ সখাৰ এতিয়া একা কুৰব, আমাৰ দিন গাঁৱলৈ ভাল হৈছিল । লিঙ্গ এতিয়া ছৌপনীৰ শীলু অসীৰ সখা । উপস্থিত ভাৰ্য্যাক সন্তান অসীৰ অসীৰ দিন সখা ।”

তেতিয়া লিঙ্গৰ অচল কথাৰে ভাৰ্য্যাক— জপাৰ পাচোঁ

মন্দম তীয়াই আছে । অতুনেই ছোপনীৰ লাভ কৰিছে । পঞ্চপাণ্ডৱ
শাস্ত্ৰমতে নক্সোচাৰণ নৰি ছোপনীৰ পাণি এৰণ কৰিছে । সম্প্ৰতি তেওঁ-
লোকে নুঙী দেৱীৰে সৈতে অশ্বৰোহণ কৰিবলৈ সজ্জা কৰি বান বটাইয়াত ।”
বিদূৰৰ এনে দুতীয়া কথাবোৰ শুনি অৰু ধৃতৰাষ্ট্ৰৰ নেতৃত্বত ঠাই নাইনিয়া
হ’ল । কিন্তু মনৰ দুখ মনতে লুকাই ৰাখি ক’লে “ভায়ে বিদূৰ, তোমাৰ
কথাত বৰ মহোষ পালোঁ । মোৰ মনৰ পাণ্ডৱইত তীয়াই আছে ?
তুইত পুৰি মৰিন বুলি মিছাতে ক’ৰ গোল কৰিছিলোঁ । হওক তেওঁ, তোমাৰ
মুখত আৰি এই আনন্দ সংবাদ পাই মই অশ্বৰোহণ কৰ আনন্দ লাভ কৰিনোঁ ।
অপদ পূৰ্বৰী আমাৰ বোৱানী হৈছে; ই অতি নন্দনৰ কথা ।” এই কথা
লৈ তেওঁ যেন গচাটকৈ বৰ ভাণ পাইছে এনে ভাৱ ৰাখিনত দেখুৱালে ।

হতু-গৃহবপল গাৰি গৈ অজ্ঞাতে এবছৰ বান হাবিলে নৱে দটাই
পাণ্ডৱকলে ছোপনীৰ লাভ কৰিলে, আকৌ তাৰ পিচত অৰুদ নন্দৰ
কাৰেঙত থাকি গাত বৰ শক্তি বঢ়াই লৈছে এই কথা অনুমান কৰি দুৰ্য্যো-
ধনৰ খং দুওণে চৰি উঠিল ।

দুৰ্য্যোধন আৰু দুঃশাসন দুয়ো শব্দনিৰ ওচৰলৈ গৈ আমন সিমন
কৈ ক’লেগৈ “মামা, আমাৰ বৰ ভৱন কথা হ’ল । পুৰোচনক ভৱনা
কৰি আমাৰ সৰ্বনাশ চপাই ল’লোঁ । আমাৰ সবলো চেষ্টা বিকল হ’ল ।
মহাশত্ৰু পাণ্ডৱইত আমাত বৈ বেছি কৰ্ম-পটু । ভাগ্যদেৱীও তেওঁলোকৰ
প্ৰতি প্ৰসন্ন যেন দেখিছোঁ । তেওঁলোকলৈ যেনো নাই হবনা ! ধৃষ্টদ্যুম্ন
আৰু শিকণ্ডী তেওঁলোকৰ ফলদা হ’ল । আনি এতিয়া কি কৰিব পাৰোঁ ?

কৰ্ম আৰু দুৰ্য্যোধন দুয়ো লগলাগি অৰু ধৃতৰাষ্ট্ৰৰ ওচৰলৈ গৈ
বলে “পিতা, আপুনি ‘এতিয়া আমাৰ দিন ভাল’ বুলি বিদূৰৰ আগত
প্ৰকাশ কৰি বৈছিল নহয় ! কিন্তু পাণ্ডৱ সকল আজি আমাৰ দেখা দেখি
শত্ৰু । শত্ৰু বিলাকৰ বৰ বুদ্ধি বাঢ়ি গ’লে আমাৰ পক্ষে বেগোটক ওভ
হব প’ৰে ? নিশ্চয় তেওঁলোকে আমাৰ নাশ কৰিবলৈ চল চাই থাকিব ।
তেওঁলোকৰ নাশ কৰিবলৈ বৰা আমাৰ সকলো চেষ্টা অথলে গ’ল । এই-
বোৰ কাৰণতে আমাৰ আৰু বিপদৰ আশঙ্কা বাঢ়িহে গৈছে । এতিয়া
যি কোনো প্ৰকাৰে শত্ৰুক বিনাশ কৰিবলৈ লাগিব । সেয়ে নহলে উঠি
আমাৰ যে বিনাশ অনিবাৰ্য এই কথা বুজুপ । এই বিষয়ে আপুনি এতিয়া
চিন্তা কৰি আশঙ্কক বিগদৰপৰা উদ্ধাৰ পৰা উলিয়াওক ।”

ধৃতৰাষ্ট্ৰই উত্তৰ দিলে “বাহা, তুমি যি ক’লা সেইটো ঠিক কথা ।
কিন্তু আমাৰ গোপন আয়োচনাৰ কথাবোৰ বিদূৰৰ কাণত পেলোৱা যুওত

নহা। সেই পতিব্রতাই বিদূষক আগত সেইসঙ্গে কৈছিলো। বর্তমানে
হি কথ। বর্তমানে সেইকথা দেবদেবের অন্তোচ্চা পতি মোহ মোহ পতি।”

দুৰ্য্যোধনে ক’লে “বিত্ত, মোহ বুদ্ধি হত হৈছে। মনসে
কথাতে নই চৌশিখ আশ্রয় লৈ অ’হিলো। চিত্তত মোহ পতি পোহিলে।
যেনো পতিব্রত মনসি পতি বান্ধি পতি নাই। এটা কথা ভাবি পৈতল
যে পতিব্রতের আশ্রয়েই ন হৈলোনা নারীর মনসে মনসে নহা। নারী আশ্র
সুতীর কথা সেইসঙ্গে নারীত ভাই ভাই দাখিল। এখন লগাই চাব পুতিলো।
তেঁনোকর নারীত শরুতীর সখা প’হিলেই আশ্র মনসে কথো দুবিধা
হব বুনি মনসে কথিলো। হপন হপন ভালেমান ধনসে পি তেঁনোক
যি কোনো প্রকার হাত কবি আশ্রয় কথো পতি লব প’হিলেই আশ্রয়
উল্লেখ্য শিখি হব বুনি বিখ্যাস করো। ‘পঞ্চপাণ্ডব তেঁনোক
বিবাহ কথিলো’ এইটো কথাই বাহিলে তেঁনোক আশ্রয় নহু ভাবে হাত কবিবলৈ
আশ্রয় কবিব পারো। আশ্রয়েই আশ্রয় মনসে মনসে হব।”

দুৰ্য্যোধনে এই কথাতে ক’লে পোহাই কবি ক’লে, “তোমার এই
কথাবোৰ একেবাবে আপত্তি।”

দুৰ্য্যোধনে সেইকথালৈ আশ্রয় নহি আশ্রয় কবলৈ কবিলে,
“পঞ্চ পাণ্ডব এইখিনি পাই যাতে দাখ্যাত কবিবহি মোহাবে, তার
বাবে আমি মনসে উপায় উদ্ভাবন কবিব লাগিব। আমি ইদানীং
ভালেমান ব্রাহ্মণ পণ্ডিত পঞ্চাননে পঠাই পি তেঁনোকের হতুয়াই এইবাব
নাগান অদুৰ্ভাব কথা কিছুমান বচি কবিবলৈ লগাই দিও। এগেকৈ
এক একনৈ বহতো নাগের হতুয়াই প্রচার ক’বাই দিও। ‘হস্তিনাপুরলৈ
গ’লে পাণ্ডবের মন বিপন্নত পবিল।’ একেবাবে কথা তেঁনোকের
কথা পবিলে তেঁনোকের মতকাই আশ্রয় এই বাস্যলৈ আহিবলৈ ম’হ
ক’বিল।”

এই কথা শুনি ক’লে ‘নহা, নহা, এই উপদেশো নহা
নহা।’ দুৰ্য্যোধনে তেঁনোকের আশ্রয় কবলৈ কবিলে বাব দ্রৌপদীর
হতুয়াই পাঁচপাণ্ডব নারীত মনোবান চলেয়াব দিহা কবিব মোহাবি মোহো
প্রচলিত নিম্ন উল্লেখ্য কবিবলৈ একে পতিব্রতাক বিা কবিব এইটো
এটা ক’লে পতিব্রত। এই কথাটো দ্রৌপদীর মনসে অনুভব দিব পাবিলে
আশ্রয় মনসে পতিব্রত এটা ভাব উপায় হব যেন মন ব’ব। ক’লগাত
পাঠকত নাগের লগাই তেঁনোকের ভিতরত ইচ্ছা সিষ্টার মনসে মনসে
বীজ আশ্রয় দিহা দিব লাগিব। এনে কবিলে আশ্রয় উল্লেখ্য

গিদ্ধি হবই হ'ব । বিদ্যমান রূপরতী বেগ্যা ত্রিকতার হতুর্হাই পাঁচ পাণ্ডবর স্বভাব চবিত্রত বনবন বাহিনী গানি দ্রৌপদীর মনত যুগাব ভার তপাট দিন পানিলেও আনার কাননা গিদ্ধি হব বুলি অনুমান নবো । দ্রৌপদীর মনত যিহন পাণ্ডবর ওপরতে গান্ধেহ আক যুগাব ভার উপজিব সেইজন পাণ্ডবকে মুচুলাই হস্তিনা পুরলৈ আনি পিচন বর্জন্য গিনি নির্দ্বাবণ বনিব লাগিব । সেইবোর উপায়কো কর্ণই সমর্পণ ববিব নোরাবি ব'লে "গথা, তোমার এই পবাবর্ণ পিলাক এটাও যুক্তিপূর্ণ নয় । চল-চাতুরীবে পাণ্ডব বিদ্বয় অসম্ভব । হস্তিনাপুরত থকা কানত পাঁচ পাণ্ডব পাণ্ডিত্য চবাইব নবোই আছিল । তেতিয়া হাতত পাগো আনি কোণালেবে তেওঁলোকক বণ ববিব নোরাবিনো । তেওঁলোকক পাণ্ডি গিদ্ধি উবণীয়া হ'ল, বহুত বখাব ভু পোরা হ'ল । তদুপরি এতন সমতাপনা বস হাতত পালে । এতিয়া তেওঁলোকে তোমার অভিমতবিনাক হদবদন কবিবলৈ সমর্থ । সম্প্রতি এইবোর, যড়যন্ত্র আবারণ্যক । নিজভেদ বনি বিপদক দন বরা অসম্ভব । অপর বদা বিচক্ষণ আক উপযুক্ত পুৰষ । ভোট খুঁটাই তেওঁদ আনার ফলীয়া বরা অসম্ভব । পাণ্ডব পদ তেওঁ কেতিয়াও নেবে । দ্রৌপদীসে মনিগলেও পাণ্ডবদলন যুগাব চবুবে চাল নোরাবে । গতিব এটি মাত্র উপায় আনার পশে সম্প্রতি অরলখন কবিব পবা হৈ আছে । সেইটো হইছে পাণ্ডবর বলশক্তি আক বচাব আধাতে তেওঁলোকক বিবক্ষে মুঞ্চ ঘোষণা ববি তেওঁলোকক সমুবে খুংস কবাই একমাত্র উপায় । তেওঁলোকক বলীয়া হৈ আব'বহতো আপোন মানুহ ওলাবই । তার আগতেই তেওঁলোকক শেষ কবিব লাগিব । ব'হই মানব সেনাবাহিনী লৈ অপর বাহ্যনৈ অর্জন আধাতে পাঁচপাণ্ডব আক অপরক আক্রমণ কপি পাণ্ডব সবলক নাথ বনিব লাগিব । শত্রুদ আক্রমণ কবি সমুদকে বিনাশ কলাটোরেই ক্ষত্রি সবলন হাই নীতি । এইটো উপায় বর্জন্য আনার হাতত লোরা উচিত । চল চক্রান্তর কথাবোর বর তনাপিব আক সেইবোর বিমল চেটো মাধোন ।"

বর্ণব এনে বোর মন্ত্রনাত বৃত্তাট্টেই ধবৃত উপায় নির্গম কবিব নোরাবি এটা সহ সিদ্ধান্ত বনিলৈ ভীষ্মদেব আক দ্রোণাচার্য্যক নিমন্ত্রণ জনালে ।

"পঞ্চপাণ্ডব জীয়াই পানিব" এই বখা নিশ্চবকৈ জানি ভীষ্মদেবর আনন্দত ঠাই নাইবিয়া হ'ল । বৃত্তাট্টেই বনলৈ "ধূডা, পঞ্চপাণ্ডব জীয়াই আছে আক শুনিছে । তেওঁলোক পাঞ্চান নাম্যতে আছে । পিচে এতিয়া আনারনো বি বরা উচিত হব ?"

[illegible]

দেশচাৰ্য্যো বতৰৰে ভেদে পৰামৰ্শকে দি কলে এজা স্যা
বুঢ়া দুড পক্ষপাণ্ডবৰ ওচৰলৈ পঠাই দি তে'নো'বৰ লাত নিভিন'লি
কৰি অক্লব'ল্য এৰি দি যুথিষ্টিবক ব'লপ'টত ব'ব'বলৈ চোঁ। বৰা—গোশ
য'যিহু স'থা হব।

এটা কাঁচা শুনি নগর খ টটন। দুৰ্য্যোদ্ধৰ তেওঁ কব তল গৈ।
 একপাওঁক অন্ধৰা এনি দি। বাটেত তেওঁ কোঁপোৱা হা দিব
 পোৱাৰিলে। আত পূৰ্ণ হৈ নলে অপোহাবপৰা বাৰা সা-সম্পত্তি
 আদি যোৱা দেখাযাই অশি এটা পৰামৰ্শ দিলে। স্বৰ অচৰিত
 গািছে। মন্ত্ৰ দিওন গৈ। সম্পদ ব্যতিওৰি ভাৰি লৈছে তেঁ
 পৰা স্বৰ্ণ এক। স্বৰ উচিত। তে পৰাৰ স্বৰ্ণা শুা মন্ত্ৰে কামত
 উঠা উচিত হয়।

এই উক্তি বহু।
এই এটা কথা শুনি দে। চ'যা ৩২ নি গতি উক্তি টা পাতন
করা। এটিই কথা। চক মেনোনা যগ পোদি টা যব পুষ্টি।
মেনে এক সমা পোদি। মেনে অব জীমেরেব গা পাত
চলিয়া মোদনবিন্দন পাত আ বব - ঠিক পালি।

অরুণোদয় পূর্ব ১২ কঠিঁ ব'ল বিবুল নটনত নবদো নুনি
 পোব'ল বিবুলে লো নবপাঠে নুপতি তীমসের অন অচ'য় ধো।
 নি মুখি দিলো লো উড়া মুখি বুলি ম'য়া উবিছো। ল'ব'ক
 এ'নু। ল'লী ন'পু'ব'ল ২৭ উ'লো ল'লি অ'চ'িত ন'ব।
 ল'লি অ'ব'ল ২৮ চি'লি অ'ব'ল ২৯ ল'লি অ'ব'ল ৩০।
 চি'লি ১৪৭ ১৪৮ ১৪৯ ১৫০। ল'লি অ'ব'ল ১৫১
 ল'লি ১৫২ ১৫৩ ১৫৪ ১৫৫ ১৫৬ ১৫৭ ১৫৮ ১৫৯ ১৬০।
 ল'লি ১৬১ ১৬২ ১৬৩ ১৬৪ ১৬৫ ১৬৬ ১৬৭ ১৬৮ ১৬৯ ১৭০।
 ল'লি ১৭১ ১৭২ ১৭৩ ১৭৪ ১৭৫ ১৭৬ ১৭৭ ১৭৮ ১৭৯ ১৮০।

বৰ্ণৰ পৰামৰ্শ তেনেই অমূলক। তেঁও-গৃহত পুৰি নাবিবলৈ চক্ৰান্ত বৰি আৰি আজি যি বনছ অৰ্জুন বনিলোহঁৰ তাৰ নোচন বৰা অসম্ভৱ। তথাপি সেই বনছৰ নাম সাত্ৰও নামৰ নবিবলৈ চেঠা দৰাটো আনাৰ বৰ্তব্য। আজি থাচাসবলৈ পঞ্চপাণ্ডৱ জীয়াই আছে বুলি শুনি বৰ আনন্দ পাইছে আৰু তেওঁলোকৰ দৰ্শন-লাভৰ বাবে হেঁপাহেৰে বাট চাই আছে। এনেদৰে দুৰ্য্যোদনৰ পৰামৰ্শটো আপুনি বাণ বন্য উচিত নহব। ৰাজনীতি ক্ষেত্ৰত বৰ্ণ আৰু দুৰ্য্যোদন তেনেই চালুৰীয়া। এওঁলোকৰ পৰামৰ্শবিলাক তেনেই অমূলক। ভীষ্মদেৱৰ উপদেশহে এহণীয়।”

অতঃপৰা ধৃতবাস্তুই পাণ্ডৱসকলক অৰ্জুনাৰ এৰি দিশাটোৰে ভাল যেন দেখি, দ্ৰৌপদীৰে সৈতে তেওঁলোকৰ গৰ্ভগোষ্ঠীৰে হস্তিনাতলৈ লৈ আহিবলৈ বিদুবৰ পাঞ্চাল ৰাজ্যলৈ পঠাই দিলে।

বিদুৰে ৰাজ গম্ভাণৰ অৰ্থে ভান-ভোটি সহ ভালেমান খনৰ লৈ বংগনে ৰথত উঠি পাঞ্চাল ৰাজ্য পালেগৈ।

পাঞ্চালৰাজ কপদৰ লগত সাতাং বৰি যথাবিহিত সন্মান দেখুৱাই বিদুৰে পাঞ্চালীৰে সৈতে পঞ্চপাণ্ডৱক হস্তিনাপুৰলৈ পঠাই দিবৰ নিমিত্তে-ধৃতবাস্তুৰ প্ৰতিনিধি স্বৰূপে গোহানি জনালে।

অপদ ৰজাৰ বিজ্ঞ মনৰ সন্দেহ নগল। ধৃতবাস্তুৰ তেওঁ বিশ্বাস বনিলৈ টান পালে। ‘পাণ্ডৱসকলৰ ভাগ্যত যি আছে সেয়ে হব’ ইমানকৈ নৈ তেওঁ মৌন হৈ ব’ল।

বিদুৰে কুন্তীদেৱীক বাঘ চাপি তেওঁৰ ভক্তিভাৱে পোৱা জনালে। বিদুবৰ দেখিয়েই কুন্তীদেৱীৰে হৰ্ষমানে আশীৰ্বাদ দি কলে “হে বিচিত্ৰ-বীৰ্য্য সন্তান, তুমি মোৰ লবালেইটিৰ প্ৰাণ দান দিছা। পঞ্চপাণ্ডৱ তোনাৰ নিচৰ সন্তানৰ দৰেই। সিহঁতৰ তুমিগেই এৰনাত্ৰ ভৰণাৰ স্থল। তোনা-দেই মাথোন বিশ্বাস কৰিছোঁ। তুমি যিমতে পোৱা সেইমতেই আমি বান কৰিম।” ধৃতবাস্তুৰ ওপৰত কুন্তীদেৱীৰো বৰ সন্দেহ আছিল। সেই সৰণেই কুন্তীদেৱীৰ নগতো কুন্দুৱনি লাগি আছিল।

বিদুৰে কুন্তীদেৱীক ৰাটাই-পুতাই ভৰণা দি কলে “আই মাতৃ, আপোনাৰ সন্তান কেইটিৰ দিনাশ কেতিয়াও হব নোৱাৰে। তেওঁলোকৰ ৰাশ্যৰ অধিকাৰী হৈ অগ্নিত অৰ্হন কৰি অৰ্হন কৰিব। দগা কৰি এতিয়া মোৰ গাত হস্তিনাপুৰলৈ ওলাওক।” অৱশেষত অপদ ৰজাৰ অনুমতি নৈ বিদুৰে সকলোকে হস্তিনাপুৰলৈ লৈ আহিল।

ভীষ্মদেৱৰ নিৰ্দেশমতে পাণ্ডৱসকলক আপৰি আনিবলৈ হস্তিনাপুৰৰ

আনি-পদুনিবিনাৰ পৰিচাৰ ল'ৰি দুইকাষে কনপুনি পুতি পাতলুনাৰ
গতাই-পৰাই ধোৱা আছিল। সেই আনিবিনাকেনি পাঁচ পাণ্ডৱে গা
কুটীলেন্দ্ৰী আৰু ছোপনীল নগত লৈ বাচধানীত প্ৰৱেশ কৰিলে। নগ-
বাগীৰদাৰ আগলত উৰনীলুত হ'ল। বৃতৰাট্টেৰ পৰামৰ্শমতে পঞ্চপাণ্ডৱক
আদি নি অৰ্দ্ধনাভ্য দান কৰি বৰ্ণপুত্ৰ যুৰিতিবৰ যশা নিগনে বা-পটৈ
বহুৱালে।

ৰাজপদত অভিষিক্ত যুৰিতিবৰ বৃতৰাট্টেই আশীৰ্বাদ দি ক'লে "মোৰ
গৰভাই পাণ্ডৱে এই ৰা-্যৰ উন্মুখি কামনা ল'ৰি ভালেমান গা কাম ল'ৰি
গৈছে। তেওঁৰে সন্তান তুমি। তুমি ৰাজ্যভাৰ গ্ৰহণ কৰি যশ-মান অৰ্জন
ল'ৰি স্তম্বেৰে কা কামে। পাণ্ডৱ গৰ-ৰ মোৰ আদেশ আনন্দ নগে
পানন কৰিছিল। তুমিও বেন তেনে কৰা। মোৰ চাৰোৰ ৰৱ দুলাল
আৰু মহা অহঙ্কাৰী। সিহঁত নগত যাতে তোমাৰ কোনো মনোনাশিন্য
নহ'ব তাৰ কাৰণেই এনে সিহঁত ল'ৰা হৈছে। তোমালৈকে এতিয়া পাণ্ডৱ
প্ৰস্থলৈ গৈ স্তম্বে-সাহোৰ ৰা-্য পানন কৰি প্ৰজাৰ মঙ্গল বিধান ল'ৰাণে
এনে মোৰ অত্ৰব কামনা। আনৰ উপৰি পুৰুষ পুৰুষৰা, নহম আৰু
মহাতিৰে সেই বাচধানীত ধলি নিয়াবিলৈ ৰা-্য পানন কৰি লীতি
উপাৰ্জন কৰি গৈছে। সেই পাণ্ডৱ প্ৰ-ৰ আনৰ এই ৰাজবংশৰ অতীতৰে
লক্ষণী। এতিয়া তাক পুনৰ সংসাৰ কৰি কীৰ্ত্তিমান হোৱাটো এনে
মোৰ আশুবিদ কামনা।'

এইদৰে বৃতৰাট্টেই যুৰিতিবৰ বা-ই-বুজাই আশীৰ্বাদ ল'ৰি বিনায় দিলে।
পাণ্ডৱসকলে পট্টলৈ শিপীসন্দক লগাই সেই স্বংগাৱহাত পৰি ধৰা
পাণ্ডৱপ্ৰ-ৰ নগৰখনৰ পুনঃ সংসাৰ ল'ৰিলে। দুৰ্গ, লজকৰেং, আনি-পদুনি
আদি নহুন সংসাৰ ল'ৰি এটা ননোনাহা বাচধানীত পৰিপত কৰিলে।
সেই বাচধানীৰ সৌন্দৰ্য লৈ সকলোৰে ভো-বিহ্বল হ'বিল। এট
ইত্থপত্ৰ পাণ্ডৱসকলে একুটি তিনি বছৰ ল'ৰা নহু কুটীলেন্দ্ৰী মৰ
শৰ্পপতী ছোপনীয়ে লৈছে কামৰে ৰা-্য পানন কৰি অশেষ কীৰ্ত্তি অৰ্জন
কৰিলে।

সাৰেং পথা

পুৰাণৰ বৰ্ণাবিলাকত পোৱা যায় যে মানুহৰ দৰেই পশু-পক্ষীয়েও বন্ধা-বতৰা কৰ পাৰে। সিহঁতেও হৰেবৰ বকমৰ নীতিপূৰ্ণ আৰু আধ্যাত্মিক উপদেশৰ কথা কয়। মানুহৰ দৰেই নীতি আৰু উপদেশৰ কথা বলেও মাছে মাজে সিহঁতে নিজৰ স্বভাৱ অনুযায়ী বানবোৰ কবি পেলায় দেখিয়েই বুজা যায় যে সিহঁত মানুহ নহয় পশু-পক্ষীহে।

এনে ধৰণৰ চৰিত্ৰ আৰু বাৰ্য্য বচনাৰ উপযোগী নগোনোহা এই দুইটা কথাৰ আচৰিত সান্ধ্য পুৰাণৰ গল্পবিলাকত সোমাই আছে বুলিয়েই সেই বাহিনীবিনাক ইমান চিন্তাবৰ্ষৰ হৈছে। মহাজ্ঞানী নীতিজ্ঞ বীৰ হুমানো বোৰণৰ অন্তেষপুৰত এগৰাকী ৰূপৱতী তিবোতা মানুহ দেখা পাই তেওঁৰে গীতা বুলি আনন্দত মতনীয়া হৈ বান্দবৰ নিজা স্বভাৱৰ গুণত যি তাপ-মাৰি উঠিছিল সেই বন্ধা বানায়ণ পতা পাঠৰ মাজেই ভালকৈ জানে।

পশু-পক্ষীয়ে বন্ধা-বতৰা কয়—এই ধৰণৰ বহুগ লগা সৃষ্টিৰ সাধুৰূপা মাজে মাজে আমি যক যক লৰা-ছোৱানীবিনাকক কওঁহে। কিন্তু পশু-পক্ষীয়ে যে এনেদৰেই সঁচাকৈ বন্ধা-বতৰা হয় বয়সিয়াল মানুহবোৰ তাকে বুজাবলৈ পুৰাণ পুথিত আৰু অলপ বন্ধা ভোৰা দিয়া আছে।

এই কাৰণে পুৰাণ বচোঁতাই এটা অপূৰ্ণ নিয়ম অৱলম্বন কৰিছে। ‘পশু-পক্ষীবিনাকবোৰ পূৰ্বজন্ম আছিল’—এনোবোৰ কৌশলৰ আলম লোৱা-টোও পুৰাণ বচোঁতাৰ এটা ৰীতি। কিবা এটা কাৰণত, এজন ধৰ্ম্মিৰে পৰজন্মত এটা পছন্দৰ ৰবি জন্ম লৈছিল, নাইবা এজন বন্ধা শাপগ্ৰস্ত হৈ পৰজন্মত এটা শিৱাল হৈ উপজিছিল এনে ধৰণৰ বাহিনীবোৰ বৰ্ণনা কৰাটোও পুৰাণকাৰসকলৰ নিয়মৰ ভিতৰত সন্মাই লোৱা হৈছিল। এতিয়া কথা হ’ল যে “পছৰে জন্তৰ লৰে চনা-কুৰা কৰিব আকৌ সময়ত ‘পাকৈত এজন বতৰা দৰে বাচ্য শাসনৰ আনোচনাও কৰিব’—এনোবোৰ কৌশল অৱলম্বন কৰিলে যদলোৱে সেইবোৰ পাঠ কৰি বয় প’ব আৰু ত’ৰ লগতে নানান তত্ত্বগুণো লাভ কৰিব।

পাণ্ডৱসকলে উপৰি পুৰুষৰ বাতৰানী খাওৱা প্ৰহৰ পুনৰ সংকাৰ কৰি এখন নতুন নথিৰ আৰু উন্নত ধৰণৰ পাঠত পৰিণত কৰিলে। বহুকাষ ইয়াত বাতৰানী নথিত পোটেইখন হাবি-বনে ছাটি ধৰিছিল।

মন্দপান নামে এজন ঋষিবে অতীতন ধর্মের নামে মানি ব্রহ্মচর্য্য ব্রত ধরি তপস্যা করি প্রাণ এবিলে । তেওঁর আত্মা উর্দ্ধ লোকলৈ গমন বরাত সেই লোচন দূরবীক্ষকনে তেওঁ অপুত্রক বুলি তেওঁ প্রদ্রোণ নিষেধ করিলে । তেতিয়া নিরপাণ হৈ তেওঁ এক সাতঃ পক্ষীর রূপ ধরি ভবিতা নামে এজনী মাইকী সাবেগে নশত বাহ নলে । ভবিতাই চাৰিটা বগী পৰাত তেওঁ ভবিতাক এৰি ধৈ ভবিতা নামেবে আন এজনী সাবেগে বগী নলেগৈ । ভবিতার চাৰিটা বগীর পক্ষা চাৰিটা পোতালি কুটিল । সেই বেইটাই ওপবত উষ্মেধ বৰি অহা চাৰিটা পোতালি । আচনতে ঋষিপুত্র বুলিবেই সিহঁতে মানব সেই ধৰণৰ প্রবোধ দিয়া বধ্যবোধ বব পাবিছিল ।

মাইকীজনীয়ে অলপ তলবা মানি ভাবি পোতালি বেইটান বলে “সোণাইহঁত, এই গজভোপার শুভিত এটা এন্দুব গাঁত আছে । সেই গাঁতটোর ভিতরত তহঁতৰ অনুরাই ধৈ আছে । তহঁত তার ভিতরত সোমাই থাকিলে জুইব হাতবপৰা । সাবি হুগেবে জীয়াই থাকিবহঁক । মই সেই গাঁতৰ নুখত নাটি দি চাকি ধম যাতে তহঁতৰ সুইব ভাপেও ছুব নোরাবে । জুই নুমুরাব পিচত তহঁতক আকৌ তারপৰা উলিয়াই আনিম ।”

মানব বখা শুনি পোতালিবিলাকে ঠোঁট আছাৰি বলে “ওহৌ, গাঁতৰ ভিতরত এন্দুবে আমাৰ কামুৰি কানুৰি থাই পেনাব । তাতকৈ একেলগে সবলোটি জুইত পুৰি সবাই ভাল । এন্দুব হাতত আমাৰ স্রীর কেইটা আলাই-আখানি হৈ যাব । এনে যিগ লগা নবণ আমি বাসনা নকৰোঁ ।”

তেতিয়া নাকে তপবাই মাত দিলে “নহন বাছাইত, মই নিম্ন চবুবে দেখা পাইছোঁ । গাঁতৰ ভিতরত থকা এন্দুবটো গবড পক্ষীনে ধরি লৈ গ'ল । গতিকে তাত তহঁতৰ বিপদৰ আশঙ্কা নাই ।”

মানব এনে ভবগা দিয়া বখা শুনিও গাঁতৰ ভিতরত থাকিবলৈ মান্তি নহৈ পোতালি কেইটাই বলে “আই, সেই গাঁতত নিশচয় অৰক আন এন্দুব আছে । এটা এন্দুব নিলে বুলিবেই যে গাঁতৰ আনবিনাক এন্দুবে নাইবিয়া হ'ল এইটো যুক্তিৰ কথা নহন । আপোনাৰ দেহাটো আপুনি নশা ববক । তুই আহি সোৱা তেনেই শুচন পাবহি । এই গজত জুয়ে ধবান আগতে আপুনি প্রাণ লৈ পলাওক । গাঁতৰ ভিতরত থকা আমাৰ পক্ষে অগস্ত্র । আমাৰ নিমিত্তে আপুনি প্রাণ এৰা উচিত নহব । যাওক নেগাই । আমি আপোনাৰ একো ভাল কামত লাগিবলৈ নেপারোঁ । আনক জনম দি

আপুনি মাথোন দুখ-চেষ্টায়ে গলে। বাৰ যি হ'ল হ'ল—এতিয়া আপুনি আনক
এৰি নিব প্ৰাণটো বন্য কৰক। আপোনাৰ এতিয়াও বাস আছে—এতিয়াও
হঠাৎে দিন দেখোঁ কটাব পাৰিব। আনক এই ক্ষুদ্ৰ দেখা দেখোঁ অগ্নিত
অন্তি দিলে আমি নিশ্চয় উৰ্দ্ধ বোদনৈ গতি কৰিম। দেৱতাকৈ যদি
শীঘ্ৰে থাকোঁহক তেন্তে তুমি নুন্নৰ পিচত আপুনি আনক আহি আকোঁ
লোঁ পাৰ। সন্ধ্যা নষ্ট নকৰাকৈ আপুনি আঁতৰি যোৱা উচিত।” পোৱালি
কেইটাৰ এশত অনুবোধত নাইকী চৰাইজনী উৰি গুচি গ'ল।

তেতিয়াই সেই গহলোপাত আহি ছুই নাগিন। পোৱালিকেইটাই গৰ
নাগি বিপন্নত পৰিগৈ। বুলি ভাৱি ইটোৱে-সিটোৱে কোৱালুই কৰিবলৈ বহিলে।

প্ৰথম পোৱালিটোৱে স'নে “ভাইহঁত জানীসকলে বিপন্ন অহা গন
পালে চিত্ত দ্বিগ লগে। বিপন্ন ভাত তেঁলোকে অশ্রু নহয় অৰ্থাৎ
মন চকনতা প্ৰকাশ কৰে।”

গৰ পোৱালি এটাই ক'লে “আপুনি ধীৰ, দেবী বহুতৰ ভিতৰত
আপুনি অকলৈ বিপন্ন পৰিব পাৰিব পাৰে।” ত'ৰ পিচত হাঁহিনুগ
পোৱালিকেইটাই অগ্নিৰেতাক তুতি কৰি ক'লে ‘হে তপস্বী অগ্নিৰেত,
আৰে আনক এৰি গুচি গ'ল। পিতৃশ্ৰুণে আনক ভাণ্ডত নলৈ।
কণী দুটি ওলোৱাৰ আগতে হেনো পিতাই আনক এৰি গ'ল। হে বৃষ্ণেশ্বৰ,
আৰু ভগৱান, আমি পানি নগজা নিগহাৰ চৰাই পোৱালি। আপুনিহেই
মাথোন এতিয়া আনক এশনাত্ৰ গতি। আনক প্ৰতি অৰ সাৰো দা-
না নাই। আনক বন্য কৰক প্ৰভু। আমি আপোনাতে শ্ৰবণ কলোঁ।”

শাস্ত্ৰ ব্ৰাহ্মণৰ দৰে তেঁলোকে অগ্নিৰেতাক তুতি প্ৰাণ কৰিবলৈ
বহিলে।

অগ্নিৰেতালো গহলোপা পুৰিলে বিহু পোৱালিকেইটাক নুচুনেই।
বাকী গোটোঁইগন বন দাহ কৰি অন্ত হোৱাত ছুই নুন্নৰ গ'ল। পোৱালি
কেইটাৰ বাহিৰে বন্ত পলা সকলোবোৰ প্ৰাণী পুৰি ভয় হ'ল।

ছুই নুন্নৰ গন পাই নাইকী সাৰেংজনী ঘূৰি আহি পোৱালিকেইটো
নিৰাপদে ছীয়াই থকা দেখি আচৰিত হ'ল অৰ পোৱালিকেইটাক প্ৰত্যেক
ককে চুনা খাই আনন্দ লাভত নগু হ'ল।

সিফালে নত। সন্ধ্যাটোৱে ৭ ধৈৰী নতিয়াৰ আগত ‘হাঁ হাঁ মোৰ
পোৱালি কেইটা আহি ছুবে পুৰি ভয় কৰিলে চাণে।” বুলি শোক

প্ৰকাশ কৰিবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া নভিতাই ক'লে, "স্বামী, নই আপোনাৰ পেটৰ কথা নুনি পাইছোঁ। এতিয়া আপোনাৰ ভৱিষ্যত ওচৰলৈ যাবৰ মন গৈছে। মোৰ ওপৰত এতিয়া বিৰক্তি জন্মিছে। আপোনাৰ পোৱালি-বিনাদৰ ভূয়ে পুৰি পাবেনে? আপোনাৰ মুখেতে এদিন শুনিছিলোঁ নহয় যে আপোনাৰ পোৱালিবিনাদৰ ভূয়ো পুৰি নাবিৰ নোৱাৰে—এনে এটা নৰ অগ্নিস্থেৰতাই আপোনাৰ দিচিৰ নুনি? নিহাতে কিংনো এইবোৰ কথা বৈছে? মোক এৰি নবনৰ ভৱিষ্যত ওচৰলৈ যাবৰ মন গৈছে যদি গঁচা কথাটো কৈ গ'লেই হ'ল। নিশ্বাসহীন অসং প্ৰকৃতিৰ মানুহৰ হাতত নজিতা হোৱা বহু তীব্ৰতাৰ দৰে ময়ো অকলে বনে বনে ঘূৰি ফুৰিম। আপুনি এতিয়াই ওচি যাব পাৰে।"

মতা সাৰেংটোৱে ক'লে "তোমাৰ অনুমান গঁচা নহয়, নভিতা। আচনতে নই সন্তান লাভৰ আশাত পৰীক্ষণ ধৰি জন্ম লৈছোঁ। সেই কাৰণেই মোৰ পোৱালিনেইটোৰ কাৰণে এনে চিন্তা লাগিছে। সিহঁতক এবাৰ নাখোন চাই চকুৰ তৃপ্তি পনাই আহিব ধোৱোঁ। এইমূৰে ন বৈধীৰ শাস্ত্ৰনা দি মতা সাৰেংটো আগৰ ঠাইলৈ উৰি ওচি গ'ল।

মাইকী চবাইজনীয়ে পোৱালিকেইটা ভুইবপৰা বন্ধা পৰাৰ কাৰণে সিহঁতৰ লগত বং বেনালি কৰি আছিল। স্বামীক অহা দেখা পাই ভৱিষ্যত উপেক্ষাৰ চকুৰে চাই অৱজ্ঞান স্বৰূপে ক'লে "তুমি এতিয়া কিয় আহিলা?"

মন্দপাল নামে মতা সাৰেংটোৱে চেনেহৰ মাতেৰে ক'লে "মোৰ নবনৰ কেইটা ভালে আছে নে? ইহঁতৰ ভিতৰত কোনটো ডাঙৰ?"

ভৱিষ্যত উত্তৰত ক'লে "কোন ডাঙৰ কোন সৰু সেইবোৰ জানি তোমাৰ লাভ কি? অসহায় অৱস্থাত আমাক এৰি গৈ বিদেশী মাইকীৰ লগত স্বৰূপে আছিলগৈ এতিয়াও ঘূৰি আহিব লগতে লিন কাল কটোৱাটো।" মন্দপাল নামে মতা চবাইটোৱে ক'লে "পো-পোৱালি হোৱাৰ পিচত তিকতা নাৱেই মটাক অৱজ্ঞান চকুৰে চায়। এইটোৱেই জগতৰ বাঁতি। নিৰ্দোষ বশিষ্ঠকো অকল্পতীয়ে এনেকৈ অশঙ্কা কৰিছিল।"

জবাসন্ধ

ইঙ্গপ্রহ নগৰত পঞ্চপাণ্ডৱে দক্ষতাৰে প্ৰজা পানন কৰিবলৈ বসিলে। বাচসুৰ যন্ত্ৰ পাতি ধৰ্মবান যুধিষ্ঠিৰে 'ৰাচচক্ৰবৰ্ত্তী' নিতাপ লাভ কৰক— এনে বুলি পঞ্চপাণ্ডৱে হিতাকাঙক্ষী আৰু অনুৰাগী প্ৰজাসকলে আগ্ৰহ প্ৰকাশ কৰিবলৈ বসিলে। ইয়াৰপৰাই অনুমান কৰিব পাৰি যে মহাকাব্য মহা-ভাৰতৰ সিন্ধুত গান্ধাৰ্য্যৰ নোহ আছিল।

এই দিময়ে পৰানৰ্ণ কৰিবলৈ যুধিষ্ঠিৰে একান্ত হিতাকাঙক্ষী শ্ৰীকৃষ্ণক অনাবৰ নিমিত্তে দ্বাৰকাটলৈ দূত পঠালে। তেওঁৰ স্পৰ্শন আৰু পৰানৰ্ণ লাভৰ নিমিত্তে যুধিষ্ঠিৰে আগ্ৰহ সেৰি শ্ৰীকৃষ্ণ এখন অতি বেগৱান বপত উঠি ইঙ্গপ্ৰহলৈ বুলি যাত্ৰা কৰিলে।

শ্ৰীকৃষ্ণ আহি ইঙ্গপ্ৰহ পোৱা মাত্ৰকে যুধিষ্ঠিৰে যথাৰীতি ভক্তিভাৱে অভ্যৰ্থনা জনাই আশ্বি আৰু উপযুক্ত আগন্তুত বহুৱাই চৰণ সেৱা কৰি ক'লে "হে দ্বাৰকাধিপতি, মোৰ হিতাকাঙক্ষী প্ৰজাসকলে মোক বাচসুৰ যন্ত্ৰৰ আয়োজন কৰিবলৈ অনুৰোধ কৰিছে। কিন্তু যিছন পুৰুষ সকলো প্ৰকাৰে পুৰুষীয় তেৱেই নাথোন বাচসুৰ যন্ত্ৰৰ অনুষ্ঠান কৰি ৰাচচক্ৰবৰ্ত্তী হ'বৰ যোগ্য। এই দিময়ে পৰানৰ্ণ ল'বলৈ নই আপোনাৰ বাহিৰে আন কাৰো উপযুক্ত লেখা নাই। আন আন বহুসকলৰ নিচিনাকৈ আপুনি মোক চেনেহ কৰি মোৰ সোঁচাচোঁচ লুকাই ৰাখি মোৰ দৰীয়া হৈ উপদেশ দিব নানাণে। নিদৰ্ঘ স্বাৰ্থ পূৰণ কৰিবলৈ অতিৰিক্ত কৰি ধোঁচানোহ কৰা কথাৰে পৰিতোষ কৰাটো সাধাৰণ মানুহৰ স্বভাৱ। ঠিৰাংকৈ ছানো, আপোনাৰদ্বাৰা তেনে কান কেতিয়াও নহব।"

উদ্ভৱত শ্ৰীকৃষ্ণই ক'লে 'নগৰৰ বহু জবাসন্ধই আন আন বচাসকলক বুদ্ধত ঘটুৱাই নিজৰ তনতীয়া কৰি থৈছে। তেওঁৰ পৰাক্ৰমত ক্ষত্ৰিয় বচাসকলে ভয় ৰাই তেওঁৰ আজাবাহী হৈছে। শক্তিশালী শিশুপালকে আদি কৰি সকলো নৰপতি জবাসন্ধৰ আশ্ৰয়ত থাকিবলৈ বাধ্য হৈছে। জবাসন্ধৰ দীৰ্ঘতায়ত কোনেও ৰাচচক্ৰবৰ্ত্তী হ'ব নোৱাৰিব। উগ্ৰসেনৰ পুতেক হতবুদ্ধি কংসৰ দখা সকলো আপোনাৰ বিদিত। সেই কংস হ'ল জবাসন্ধৰ ভাগিনিয়েক, সেই কাৰণেই জবাসন্ধ তেওঁৰ প্ৰধান মহায়ক আছিল। কংস বৰ পিচতো জবাসন্ধ আৰু তেওঁৰ সেনাসকলে তিনিবছৰ ধৰি বৃজ দি শেষত আনাক যুৱালে। তেওঁৰ ভৱত উদ্ভৱ-মধুৰা এৰি গৈ

হাববাত বোঠ নাবি আৰু নগৰ পাতি সম্প্ৰতি তাতেই নিৰ্ভৰে বাস কৰি আছে। আপোনাৰ ৰাজচক্ৰবৰ্তী পদ লাভত বৰ্ণ, দুৰ্য্যোধন আদিৰ প্ৰকাশ্য আপত্তি নাথাকিলেও ভবাসক্ৰই দেখাদেখিকৈ বাধা দিব। যুদ্ধত তেওঁৰ পৰাজিত কৰিব নোৱাৰিলে এনে শুভ দাৰ্ঘ্যত বাধা জন্মিব। অজ্ঞেয় ভবাসক্ৰ জীয়াই থকাটোৱে আপোনাৰ ৰাজসূৰ বজ্জ পতা নহ'ব। যি কোনো উপানে তেওঁক বধ কৰি পোতাশালত বন্দী হৈ থকা বজ্জাসবনৰ নুলি দিয়াৰ পিচতহে আপোনাৰ এই শুভদাৰ্ঘ্য হাতত লোৱা উচিত হ'ব।”

শ্ৰীকৃষ্ণৰ মুখবপৰা এই কথা শুনি যুধিষ্ঠিৰে ক'লে “হে শ্ৰীকৃষ্ণ, আপুনি ঠিক কথাই বৈছে। মোৰ নিচিনা বহুতো বজ্জাই নিজৰ নিজৰ ৰাজ্য শাসন কৰি আছে। অসাধ্য সাধন কৰিবলৈ আশা কৰা নিছা। ‘ৰাজচক্ৰবৰ্তী’ খিতাপ লাভ কৰাৰ আশা মোৰ নিচিনা এজন সামান্য নৱপতিৰ উচিত হোৱা নাই। ভগৱানে শ্ৰুজন কৰা এই জগতখন অতি ডাঙৰ আৰু ধনে ধানে ভৰপূৰ। নিজ নিজ ৰাজ্য শাস্তিৰে পালন কৰিব পাৰিলেই আচল তৃপ্তি লাভ কৰিব পাৰি। আশাৰ গীমা নাই। সেই গতিৰে ৰাজচক্ৰবৰ্তী খিতাপৰ আশা এবোৰো পৰিহাৰ কৰি যিখন ৰাজ্য (ইন্দ্ৰপ্ৰস্থ) পাইছোঁ তাতেই সন্তুষ্ট থকা উচিত। ভীমকে আদি কৰি চাৰিওজন ভায়েও মোৰ এই খিতাপ লাভ কৰাটোৰে আশা কৰে। আপুনি স্বয়ং যেতিয়া ভবাসক্ৰৰ কাৰণে ভাৰ কৰিলে, তেতিয়া আনাৰ নিচিনা সামান্য বজ্জাই সাহ কৰা অনুচিত হ'ব।”

ধৰ্ম্মৰাজ যুধিষ্ঠিৰৰ মুখত এনে বৰণৰ বিনয় বচন আৰু সংযমৰ কথা শুনি ভীমৰ অগছ হ'ল।

ভীমসেনে মাত দিলে, “উচ্চ আৰাধ্যতা প্ৰজাপানক বজ্জাসবনৰ এটা বিশিষ্ট গুণ বুলি শাস্ত্ৰত উল্লেখ আছে। নিজৰ শক্তিৰ বিষয়ে অল্প পুৰুষৰ জন্মই বৃথা। সকলো বিষয়তে উদাসীন থাকি বোণোমতে জীৱনটো বটোৱা নহৈ কোনো পৰ্য্যে সমৰ্পন কৰিব নোৱাৰোঁ! এলাহ পৰিহাৰ কৰি ৰাজনীতিৰ কুট-কৌশলবোৰ ভালদৰে আৱত্ত কৰি ৰামত ধৰুৱাৰ পাৰিলে শিশুপালতকৈ বনবান বজ্জাকো জয় কৰিব পাৰি। উচ্চ আৰাধ্যতা, প্ৰেৰণা আৰু প্ৰচেষ্টাই অভিনমিত কৰা আনি দিলে। মোৰ এই শৰীৰৰ বল শক্তি, শ্ৰীকৃষ্ণৰ অলৌকিক শক্তিৰ বিচক্ষণতা, আৰু ধনশ্ৰয়ৰ বীৰৰ তথা যুদ্ধ সামৰ্য্য একেলগ হলে পৃথিৱীত কি সম্ভৱ হ'ব নোৱাৰে? আনি তিনিও একেলগ হৈ ভবাসক্ৰক আক্ৰমণ কৰিলে ভবাসক্ৰ নিশ্চয় শক্তিহীন হ'ব। দাদা, আপুনি সেই বিষয়ে অকণো সন্দেহ নকৰিব।”

শ্রীকৃষ্ণই ক'লে “অবাসহ বধ্য—সেই বিষয়ে অবগো সন্দেহ নাই। চানিবুনি ছুজগটৈ নবপতি তেওঁৰ পোতাশানত বনী হৈ আছে। অৱশিষ্ট চৌহুজন নবপতিক যুদ্ধত ঘটুৱাই বনী কৰিব পাৰিলেই অবাসহই এই এশজনকে ছাণনীৰ দৰে বলি দি অতীষ্ট পূৰণ কৰিব। ভীম আৰু অৰ্জুনৰ সন্মতি পালে কৌশলেৰে সেই দুবাত্ৰা অবাসহক বধ কৰি পোতাশানত থকা বহাগকলক মুকলি কৰিব পানিম—এই পৰামৰ্শত হলে মোৰ সন্মতন আছে।”

কিন্তু যুধিষ্ঠিৰৰ মনত এই যুক্তি নোগোমান। তেওঁ ক'লে “সাম্ৰাজ্যৰ প্ৰলোভনত মুগ্ধ হৈ ভীমৰ্জুনৰ দৰে মোৰ দুটাকৈ চৰু হেৰুৱাম? এনে বিপদসঙ্কুল কামলৈ তেওঁলোকক পঠাবলৈ মোৰ ইচ্ছা নাই। এই পৰামৰ্শ ত্যাগ কৰাই ভান।”

শেষত ধনহুয়ে গহীনাই ক'লে “বিখ্যাত বুৰবংশত জনমলৈ পৰামৰ্শ আৰু সাহসৰ কামত পিচ হোৱঁকা নৰি ছীয়াই থকাৰ সদাম নাই। সকলো বকনৰ গুণযুক্ত শক্তি থকা সত্বেও কানৰ বেলিকা উলসীন আৰু নিহৰ নিশকতীয়া বুলি ভাৱি থাকিলে ক্ষত্ৰিয়ৰ পক্ষে কীৰ্ত্তি অৰ্জন ল'ৰা অসম্ভৱ। বিদ্য লাভৰ একমাত্ৰ উপায় হ'ল উৎসাহ। বৰ্ত্তব্য কাম বিনাক বিৰূমেৰে সম্পন্ন কৰিলে ভাগ্যৱান হয়। সাধনাৰ সকলো বদনৰ সন্যোগ, সুবিধা আৰু আহিলা পাতিব যোগাব থকা সত্বেও সেইবোৰক নেওচা দিলে পৰাজয়ৰ সম্ভাৱনাই বেছি থাকে। নিজৰ শক্তিৰ বিষয়ে অৱতা আৰু সাহস অতীত এই দুবোটা কথা সকলো ক্ষেত্ৰতে পৰাজয়ৰ কাৰণ। অবাসহ বধৰ শক্তি আনাৰ ভিতৰত নিশ্চয় আছে। আনাৰ যোগ্যতা নাই—সদাই কিয় সেই কথা চিন্তা কৰে? উপযুক্ত বয়সত ভবি দিলেগৈ আমি শেৰতা বগন পিদ্ধি বানপ্ৰস্থ অৱলম্বন কৰিম নিশ্চয়। বৰ্ত্তমানে কিন্তু কুলধৰ্ম্মৰ মান বাখি সাহস দেখুৱাহে উচিত।”

অৰ্জুনৰ মুখত এই বীৰোচিত কথাখিনি শুনি শ্রীকৃষ্ণই বদ আনন পালে। তেওঁ কৈ উঠিল “হ্যা। এনে পৰামৰ্শই ভাস্কৰকুল চূড়ানথি কুন্তীনন্দন অৰ্জুনৰ মুখত পোতা পাব। এই জগতত এদিন নহয় এদিন সকলো নৰিবই লাগিব। যুদ্ধৰ ভয়ত হাত সাৰাটো বচি থাকিলেও মৰণৰ হাত সাৰিবৰ উপায় নাই। নীতিশাস্ত্ৰ নানি উপযুক্ত শক্তি আৰু তদুপযুক্ত অস্ত্ৰশস্ত্ৰ প্ৰয়োগ কৰি শত্ৰুক সংহাৰ কৰি জয়লাভ কৰাটোৱেই ক্ষত্ৰিয়ৰ প্ৰকৃত ধৰ্ম্ম।”

অৱশেষত তেওঁলোকে অবাসহক কৌশলেৰে বধ কৰাটোকে ধ্ৰেং বুলি ভাৱি যুধিষ্ঠিৰক নানা প্ৰশ্নোৎকাৰে বুজাই অস্ত্ৰত তেওঁৰ সন্মতি লাভ কৰিলেগৈ।

(বেবল এইখিনি কথাবপৰাই আনি বুজিব পাৰে। যে বৰ্ত্তমান যুগত প্ৰয়োগ বৰিবলগীয়া ভালেনান কথা সৰ্বকালৰ উপযোগী কবি তাহানিধনেই মহাভাৰতত বৰ্ণনা কৰি থোৱা আছে।)

জবাসন্ধ বধ

বগৰ ৰাজ্যত বৃহদ্ৰথ নামে এজন পৰাক্ৰমী ৰজাই ৰাজত্ব কৰিছিল। তেওঁৰ তিনি অশ্বোহিনী সেনা আছিল। ৰজাই নিজে প্ৰধান সেনাপতিৰ বাৰ লৈ বহুতো খ্যাতি উপাৰ্জন কৰিছিল। তেওঁ ৰাণীৰাজৰ যঁজা ছোৱালী দুয়োজনীকে বিয়া কৰিছিল। ৰজাই সেই দুয়োগৰাকী ৰাণীৰ ওচৰত শপত খাই কৈছিল যে তেওঁ তেওঁলোকৰ কোনো কথাও কেতিয়াও পক্ষপাত নকৰে।

বিয়াৰ পিচত বহুদিন এনেভাৱেই গ'ল। তেওঁলোকৰ গৰ্ভত কোনো সন্তান নজন্মিল। এইদৰে বৃহদ্ৰথ ৰজা ডেৰ। কাল পাৰ হৈ বুঢ়া হ'লগৈ। পিচত ৰজাই মন্ত্ৰীসকলৰ হাতত ৰাজ্যৰ ভাৰ গতাই দি ধৰ্মপত্নী দুগৰাকী লগত লৈ বনলৈ গৈ উপবাস কৰিবলৈ ধৰিলে। গৌতম মুনিৰ বংশৰ চণ্ডকৌশিক নামৰ এজন মুনিৰ ওচৰলৈ গৈ ৰজাই নিজৰ দুখৰ বৃত্তান্ত বৰ্ণনা কৰি বলে। চণ্ডকৌশিক মুনিৰ ৰজাৰ দুখৰ কথা শুনি বৰণা উপস্থিত আৰু ক'বলৈ "তোমাৰ এতিয়া মনৰ বাননা কি?"

বৃহদ্ৰথ ৰজাই ক'লে "প্ৰভু, নিঃসন্তান ৰাজ্য পৰিত্যাগী, বনবাসী এই হতভাগীয়াৰ মনৰ বাননা আপোনাৰ অবিদিত নহয়।"

এই কথা শুনি মুনিবৰৰ মৰ্য্য উপজি ধ্যানত বহিল। এনে গাঢ়তে ক'বপৰা এটা পক্ষ আৰু অক্ষৰপক্ষে তেওঁৰ কোচত পৰিলহি। ধ্যান ভগাত মুনিয়ে সেই আমটো হাতত লৈ ৰজাৰ হাতত তুলি দি ক'লে "হোৱা, এইটো ফল লোৱা, ইয়াবপৰাই তোমাৰ দুখৰ শান্তি হ'ব।"

আমটো লৈ ৰজাই মুনিক সোৱা জনাই বিদায় লৈ ঘৰলৈ গৈ সেইটো সন্মানে দুখান কৰি দুয়োগৰাকী ৰাণীকে খাবলৈ দিলে। কাৰো ফলিয়া হৈ কোনো কাম নকৰে। বুলি কৰা প্ৰতিজ্ঞা অনুযায়ী ৰজাই এনেকৈ সন্মানে ভগাই দিলে। দুয়ো ৰাণীয়ে সেই আম খোৱাত যথাসময়ত তেওঁ-

লোক দুয়োৰে এহাল এহানৰে দুটি পুত্ৰগ্ৰহণ জনম হ'ল। প্ৰত্যেকৰে এটি ভৰি, এটা হাত, এখন কাণ, এটা চকু, এহাল মুখে দুটি কদাৰ বৰা উপস্থিত। দুয়োটা কেঁচুৱাৰে এনে অৱস্থা লৈ গৈ তেওঁলোক আগতৈ বৈছি শোকাতুৰ হৈছে।

বাণী দুগৰাকীয়ে বৰ বেজাৰ মনেৰে এই অদ্ভুত আৰু অমঙ্গলীয়া বেঁচুৱা দুটাৰ বাপোৱেৰে চাকি চৌপোনা বান্ধি লিগিৰী এজনীৰ হতুৱাই আলিবাটৰ সৰব পেলোৱা ঠাইত পেনাই নিযানে।

বহুতক পিচত এজনী বান্ধনী সেই ফালেদি যাওৱ। জাৱৰৰ মাতত মন্থৰ শোক পাই চৌপোনা দুটা বেলি চাই দুবোটাতে চৌচৌপোনা মন্থৰ বেলি আনন্দত দুই ভোপৰকে একেলগ কৰি ধাৰদ মানৰে লগাশালে। তথা নাহে দুয়োদান গোট পাই এটি মুনীয়া বেঁচুৱা লৰা হৈ পৰিল। ইয়াকে লৈ শাক্ষীয়ে অকণমান বেঁচুৱা গ্ৰহণ বধ লৰা অনুচিত বুলি ভাবি এজনী দীপলিপ্ তিবোতা মানুহৰ ৰূপ ৰখি কেঁচুৱাটি লৈ আন্তেবেন্তে বহাৰ ওচৰ চাপিনটে আৰু বহাৰ হাতত কেঁচুৱাটি তুলি দি ক'লে "মহাৰাজ, এই কেঁচুৱাটি আপোনাবোৰেই পুত্ৰ গ্ৰহণ।"

বহাই এনে এটি সুন্দৰ কেঁচুৱা লৰা পাই আনন্দত মতলীয়া হৈ লৰালৰিকৈ গৈ বাণী দুগৰাকীৰ হাতত শোৱাই দিলে।

এই কেঁচুৱাটিয়েই ভবাসুৰ। ঋষিৰ বৰত ভবাসুৰৰ গাত অসীম শক্তি আছিল। সিহঁত তেওঁৰ শৰীৰটো দুভাগত বিভক্ত আছিল বুলি তেওঁৰ আঁহে আঁহে দুমাতকৈ সৰহে ফালি পেনাৰ পৰা হৈ থাকিল।

(এই হাঁহি উঠা বহস্যটোত পুৰাণ বচোতাই এটা তত্ত্ব কথা নিহিত কৰি থৈছে। সেহাটো এজন দুভাগ কৰি পিচত গৈ থুৱালেও ভবাসুৰৰ পূৰ্বৰ বন শক্তি হ্ৰাস পাবই। এখে ভবাসুৰৰ জন্মৰ গুচ বহস্য।)

শ্ৰীকৃষ্ণে পেটে পেটে ভাবিলে "ভবাসুৰৰ ফনীয়া হংসবদ্ধ, হিভিৰা আৰু কংস বৰিছেই। ভবাসুৰক বধ কৰাৰ এনে উপযুক্ত সময়। সৈন্য-সামন্ত নৈ লেগানেথিকৈ যুদ্ধ দি তাৰ বধ কৰা অসম্ভৱ। অকলৈ এভোখৰ নিজান ঠাইলৈ মাতি নি তাৰ লগত কাৰ্য্যৰ গুহ্ৰপাত কৰিছে তাক বৰিব লাগিব।

পুৰণিকনীয়া বীতি অনুসৰি শত্ৰুৰ যুদ্ধলৈ আহ্বান কৰিলে সত্ৰিয় নাহেই যুদ্ধ দিব লাগিব। কি হতাহতি যুদ্ধ, কি বধ্যযুদ্ধ, কি অস্ত্ৰযুদ্ধ যেই কোনো যুদ্ধলৈশে শত্ৰুক আহ্বান কৰিলে প্ৰকৃত বীৰ হলে তেওঁ যুদ্ধ

দ্বিধাই লাগিব। এই বাঁতিৰ আঁৰ নৈমেই শ্রীকৃষ্ণ আৰু পাণ্ডৱসকলে
কৌশল কৰি জৱাসন্ধ বন্দ চেষ্টা কৰিলে।

শ্রীকৃষ্ণ আৰু ভীমার্জুনৰে বান্ধলি বসন পিন্ধি হাতে হাতে একো একোটা
কুশ বন মুঠি মাৰি লৈ ব্ৰতীৰ ভাও ধৰি নিতৌপন লৈ, বননি আৰু গাওঁ-
ভুঁই নগৰ আদিৰে ভৰপূৰ মগধ ৰাজ্যত সোনালগৈ। লাহে লাহে আওৱাই
ধৈ তেওঁলোকৰ জৱাসন্ধৰ বাহুধানীত উপস্থিত হ'ল।

সিফালে জৱাসন্ধই বেউফালে অমঙ্গলীয়া লগণবিলাক দেখিবলৈ ধৰিলে।
সেইদোৰ দেখি আশঙ্কা লাগি তাৰ শান্তিলাভৰ কাৰণে তেওঁ পুৰোহিত ব্ৰাহ্মণ-
সকলক নতাই আনি হোম-যজ্ঞ আদি মাদলিন কাৰ্য্যৰ অনুষ্ঠান কৰিবলৈ
ধৰিলে আৰু নিজে ব্ৰতে উপবাসে পাকিল। অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ বিহীন হৈ শ্রীকৃষ্ণ
আৰু ভীমার্জুন ৰাজপ্ৰসাদ সোনালগৈ। উচ্চ বংশজাত অতিথিসকলক
ভোজনন দেখি ৰজা জৱাসন্ধই তেওঁলোকক যথাৰীতি সন্মান দেখুৱাই
আগবঢ়াই আদৰি নিলে। কথা কওঁতে বেণেবাকৈ মুখৰপৰা মিছা কথা
ওলোৱাৰ ভয়ত ভীমার্জুন মোন হৈ ব'ল।

জৱাসন্ধই প্ৰশ্ন কৰাত শ্রীকৃষ্ণই ক'লে “মোৰ লগৰীয়া বেইগৰাকী
ব্ৰতী হৈ থকাত মোন হৈ আছে। মধ্যনিশাৰ পিচতহে তেওঁলোকৰ
এই ব্ৰত ভঙ্গ হ'ব।”

জৱাসন্ধই সেই কথাত অতিথিসকলক যজ্ঞানয়ত থকাৰ দিহা লগাই পি
নিজৰ ঘৰলৈ গ'ল।

মাজ নিশা পাৰ, হোৱাত জৱাসন্ধ অতিথিসকলক আগত থিয় হুলাই।
উচ্চ বংশীয় ঋষিতুল্য অতিথিসকলক আগমনত জৱাসন্ধই সন্মান অসময়লৈ
আওবাণ কৰি সিবিলাকৰ সুবিধামতেই তেওঁলোকৰ আগত উপস্থিত হুলাই।
জৱাসন্ধৰ আগৰে পৰা এনে ৰীতি আছিল। সেই স্নিগ্ধ মাজনিশা পাৰ
হোৱাত বাট চাই থকা অতিথিসকলক কাষ চাপি সিবিলাকৰ কুশল বাৰ্তা
সুধিলে। বিস্তৃত তেওঁলোকৰ ব্যৱহাৰ দেখি মনটো কেনেবা বেণেবা লাগিছিল।
অতিথিসকলক হাতে-পাতে অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ ধাৰণৰ চিন থকা যেন আৰু আকৃতি-
প্ৰকৃতিতো তেওঁলোকক শস্ত্ৰিৰ বুলি অনুভৱ কৰিলে। “আপোনালোকে
সঁচা কথা ববনে? আপোনালোকে বোঁন ৰাক?” এই বুলি জৱাসন্ধই
প্ৰশ্ন কৰাত অতিথিসকলে উত্তৰ দিলে “আনি তোমাৰ শত্ৰু। এতিয়াই
আমাৰ লগত যুদ্ধ দ্বিধালৈ সাজু হোৱা। আমাৰ এই তিনিওৰে ভিতৰত
যি কোনো এজনক ৰাচি লৈ যুদ্ধ দিয়া।”

আগন্তুকসকলক প্ৰস্তুত পৰিচয় পাই জৱাসন্ধই ক'লে “কৃষ্ণ, তুমিতো

গোদানব ন'বা, অর্জুন দেখাত শকত-আরত নহয়, ভীমব অরশো দেহবন
প্রখ্যাত ; গতিকে মই তেঁবে নগতে যুদ্ধ দিবলৈ বাঢ়ী ।" কোরাব
নগে নগে ছবাসন্ধই ভীমসেনক নল্লযুদ্ধলৈ আহ্বান কবিলে । নল্লযুদ্ধব
আয়োজন কেবন ভীমসেনব হাতত বোনা অশ্র-শশ্র নবকাব গতিকেই ।

ভীমসেন আক ছবাসন্ধই দুয়ো দুয়োকে আহ্বান কবিলে । তেওঁলোকে
ইটোৱে গিটোব নগত হতা-হতি যুদ্ধ কবি আহাব নিহালৈ পাহৰি গৈ তেব
দিন ধৰি দিনে-বাতিগে যুদ্ধ ববিবলৈ ধৰিলে । চৈধ্য দিনৰ দিনা ছবাসন্ধ
ভাগবি পৰিল ।

ছবাসন্ধ বধৰ এয়ে একমাত্র সুবিধানক ক্ষণ নুনি ভাৱি শ্রীকৃষ্ণই
ভীমসেনক উদগনি দিবলৈ ধৰিলে । শ্রীকৃষ্ণৰ উদগণিত ভীমে ছল চাই
ছবাসন্ধৰ দুইখন হাততে ধাপ্ মাৰি ধৰি এণবাবনান পাকঘুবণি থুৱাই নাটত
বগবাই পেনালে । নাটত পৰা মাত্ৰকে ভীমে ছবাসন্ধৰ ভৰি দুটা দুহাতে
চেপা মাৰি ধৰি ওপটাই মই তেওঁৰ দেহাটো দুফাল কৰি নাটত পেনাই
নিলে । কিন্তু হঠাতে দুয়োফাল তৎক্ষণাৎ মোকা লাগি যোৱাত আকৌ
ছাঁৱ পাই ছবাসন্ধ ধস্তে ছাপ মাৰি উঠি ভীমৰ ফালে চোচা লোৱাত ভীম-
সেন আচৰিত হৈ কি কৰে। কি নকৰে। বুলি ধৰ লাগি ব'ল । তেতিয়া
শ্রীকৃষ্ণই ভীমৰ মুখৰ আগফালে ধিন হৈ হাতত বুগ এডাল লৈ তাক দুফাল
কৰি ফাল দুটা দুফালে আঁতৰাই দলি মাৰি পেনাই চতুৰ ঠাৱ দি দেখুৱালে ।
শ্রীকৃষ্ণৰ এই ইচ্ছিত ভীমসেনে বুজি পাই ছবাসন্ধক আকৌ থকা মাৰি ধৰি
বগবাই লৈ ভৰি হানত ধৰি আকৌ তেঁবে শৰীখটো দুফালকৈ ফালি দুফালে
আঁতৰাই দলি মাৰি পঠিয়ালে । এইবাৰ আক সেই ফাল দুটা মোকা খাব
নোৱাৰাত ছবাসন্ধৰ প্ৰাণবায়ু উৰি গ'ল ।

ছবাসন্ধ বধৰ পিচতে পোতাশান্ত বন্দী হৈ থকা বজাগবনক মুক্তি দি
ভবাসন্ধৰ পুতেক সহস্ৱেৰক বগবৰ ৰাজপাটত বহুৱাই শ্রীকৃষ্ণ আক ভীমার্জুন
তিনিও ইন্দ্ৰপ্ৰস্থলৈ উভতি গ'ল ।

তাৰ পিচত পঞ্চপাণ্ডৱে অশ্ৰুতিবদী হৈ দিশিদ্ৰয় ধৰি নিগাৰিকৈ
ৰাজস্থ যত্ৰ সনাপন কৰিলে । ধৰ্ম্মপুত্ৰ সুবিষ্টিবে তেতিয়া 'ৰামচক্ৰবৰ্ত্তী'
ধিতাপ পালে । সেই ৰাজস্থ যত্ৰতে শিশুপালে হেৰজ্ঞান কৰি কধা বোৱাত
শ্রীকৃষ্ণই তেওঁক বধ কৰে ।

পিচৰ অধ্যায়ত ইয়াৰ বহুল বৰ্ণনা আছে ।

ପ୍ରଥମ ଅର୍ଘ୍ୟ

ସଭା-ଶାସନିବିଳାସିତ ବୋଲୋ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେହାନ୍ତରୀୟ ମତ୍ୟର ମିଛାନ୍ତରତେ ଗୃହିତ ହ'ଲେ ଯେହି ପ୍ରସ୍ତାବର ନିବୋଧୀ ସଭାସବଳେ ନିଷୋଢ଼ ଦେଖୁଥାବନେ ବୁଲି ସଭାହଳ ତାହା କବି ଧ୍ବଟି ଯୋଗ୍ୟ ପ୍ରଧାତୋ ଆସିବେହି ନହନ୍ । ନହାତାବତର ଯୁଗତୋ ଏନେ ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଚଳନ ଧବା କଥାତୋ ନହାତାବତ ପାଠି କବୋତା ସବନୋବେ ନିଦିତ ଆହେ ।

ପାଞ୍ଚମସକଳେ ଇନ୍ଦ୍ରପ୍ରସ୍ତର ବାଘବାନୀ ହାମନ କରି ବାଘଶୂୟ ଯନ୍ତ୍ର ପାତିଲେ । ଯେହି କାଳତ ଭାରତବର୍ଷତ ବଢ଼ତୋ ବଢ଼ାଇ ଶ୍ରୀରାମଭାବେ ବାଘାଶାସନ ବାରିଲିନ । ସବଲୋ ବାଘାତେ ଏକେ ନିୟମ ଏବେ ଧର୍ମ ଚଳିତ ହେ ପାରିଲେଓ ଏହନ ବଢ଼ା ଶୈ ଆନ ଏହନ ବଢ଼ାର ବାଘାତ ଯୋଗ୍ୟ ଯୋଗ୍ୟାଲିଲିନ । କୋନୋ କୋନୋ ପରାଜନୀ ବଢ଼ାଇ ବାଘଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ହ'ବର ଆଶାତ ଦୁତ ପଠାଇ ଆନ ଆନ ବଢ଼ା-ସବଳର ମନ୍ମତି ଲେଲିନ । ଏନେ କବାର ଫଳତ କୋନୋ ବକ୍ତବ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧ-ବିଗ୍ରହ ଲଗାର ମନ୍ତ୍ରାବନା ଲାଲିନ । ବଢ଼ାଗବଳେ ବାଘଶୂୟ ଯନ୍ତ୍ରତ ଯୋଗ୍ୟ ଯି ପରାଜନୀ ବଢ଼ାର ଅଶ୍ରୀମତା ଶ୍ରୀକାର କରି ନିଜ ନିଜ ବାଘାତେ ଉନାଟି ଶୈଲିନ । ଚରାଗଦ ବଳ ପିଚତ ପରପାଞ୍ଚରେ ଏହି ନିୟମ ଅନୁସାରି ଗବଲୋ ବଢ଼ାକେ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରି ଆମି ବାଘଶୂୟ ଯନ୍ତ୍ର ମମ୍ପନ୍ନ କରିଲେ ।

ଉପସ୍ଥିତ ଆସନ୍ନିତ ବଢ଼ାଗବଳର ଯଥାନିକ୍ଷେ ମାନ ଧନିବର ମମ୍ପନ୍ନ ହ'ଲ । ପୋନତେ ବୋନଜନ ବଢ଼ାର ଅର୍ଘ୍ୟ ଅର୍ପାଂ ଆମି ମାନିନି ଦିବ ଏନେ ଏଟା ପ୍ରଶ୍ନ ହ'ଲ । ଏହି ପ୍ରଶ୍ନର ମୀମାଂସା କରିବଲେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୁବିତିବେ ବୁଦ୍ଧ ପିତାମହ ଭୀଷ୍ମଦେବର ହାବିବଲେ ଶ'ଲ । ପ୍ରଥମ ଅର୍ଘ୍ୟ ହାବକାବିପତି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣକେ ଦିଆଟୋରେହି ବିବେକ ବୁଲି ଭୀଷ୍ମଦେବେ ମତ ପ୍ରକାଶ କରିଲେ ।

ଭୀଷ୍ମଦେବର ଉପଦେଶ ଅନୁସାରେ ଯୁବିଦ୍ଧିବର ଆଦେଶତ ନୁନଳୀଳା ତାପେବ ମହାଦେବେ ଗୋବନ, ଅର୍ଘ୍ୟ ଆବି ସବୁପର୍କ ଆଦି ସବଲୋ ବସ୍ତ୍ର ଲେ ଯଥାବିଧି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣକ ଅର୍ପଣ କରିଲେ ।

ବାଘଦେବକ ଏନେକେ ପ୍ରଥମ ଅର୍ଘ୍ୟ ଦାନ ବବା ଦେଖି ଚେଦିବାଞ୍ଜ ଶିଶୁପାଳର କୋନୋ ପ୍ରବାବେ ମହା ନହ'ଲ । ତେଓ ଅବସ୍ଥାବ ତାରେବେ ହାହି ମାରି କବଲେ ଧରିଲେ "ଏହିଟୋ ଯୋବ ଅନ୍ୟାୟ ଆବି ବର ଆଚରିତ କଥା ! ଅବସ୍ଥା ଆଚରିତ ନହବଓ ପାରି । 'କୋନ ବଢ଼ାକ ପ୍ରଥମ ଅର୍ଘ୍ୟ ଦିବ ଲାଗେ' ବୁଲି ଯିଗବାବୀଦେ ପରାବର୍ଷ ହାବିଲେ ପୋନତେ ତେଓ ହ'ଲ ଉହବା । (ଅର୍ପାଂ ଶିଶୁପାଳେ କୁଞ୍ଜିଦେବୀର

পাঁচোটা নানা পাণ্ডুর ঔষধ হোৱা নহিঁন এতে ভাৱি কথো ক'লে)
 আকৌ যিগৰাকীটো সেই বিধা নিনে তেওঁ হ'ল জন বানে গতি বৰা
 এগৰাকীৰ গৰ্ভত জন্ম লোৱা পুৰুষ। (অৰ্থাৎ গঙ্গাঈৰ গৰ্ভত ভীষ্মদেৱ
 জন্ম হৈছিল অ'ৰ সেই গঙ্গা নদী হ'ল সিংগামী।) বিদ্যো আকৌ
 সেই অদ্য আংবাংই নিলেগৈ তেওঁৰ জন্মই অবৈধ। যিজনো সেই প্ৰথম
 অধ্যায় পালে তেওঁ হ'ল এছা গুৰু। এতেক এই গৰ্ভত এটা অবৈধ
 অ'ৰ অ'বনী যিগৰাকী দেখিও যিগৰাকী নিমিত্ত হৈ তেওঁ ন'চি চাই
 গ'কে, তেওঁগৰাকী নো'ব নতে হ'লে বেয়াৰ বহিৰে অ'ৰ একো নহ'ল।
 যোগা পুৰুষৰ ইয়াত ঠাই নাই অ'ৰ গ'ৰাটো ন'চি। শিউপনে
 এনে বৰণৰ উজ্জি গুণি কৈলোঁ তেওঁৰ দনীশ হৈ গ'ৰাটো খকপে হাঁহিবলৈ
 বহিলে। তেওঁ উজ্জি হৈ শিউপনে যুধিষ্ঠিৰৰ দলে চাই অ'ৰ
 কবলৈ বহিলে এই গৰ্ভত অ'বিন'ৰ ব'ৰা উপপত্তি হ'বও এই ক'ৰক
 প্ৰথম অধ্যায় নিয়া হ'ল নিমিত্ত। যোগা পুৰুষক উচিত গ'ৰা ন'ৰা অ'ৰ
 অযোগা পুৰুষক তেওঁৰ যোগাতকৈ বেছি গ'ৰা ল'বলৈ এই দুয়োটা
 ক'ৰাই নিদীশ অ'ৰ দুখীয়া। অ'পুৰি অ'ৰি ব'ৰচৰতটো যিটো
 ব'ৰলৈ নো'লৈ এই গ'ৰা কথো যুধি ংপনে নিমিত্ত। শিউপনে
 গ'ৰা ক'ৰাত কৈ গ'ল— এই গৰ্ভত ভনেটা মহা পুৰুষ অ'ৰ ন'ব ন'ব
 ব'ৰাগৰ উপপত্তি অ'ছে। এই গ'ৰাটো অ'হেনা ক'ৰি অ'পুৰি অ'ৰি
 এটা গ'ৰাৰ গ'ৰাটো এটা অ'ৰ। যিটো গ'ৰা? এই গ'ৰাটো
 ব'ৰাগৰ গ'ৰাটো হ'ল উজ্জি ব'ৰা এটা গ'ৰাৰ গ'ৰা। যেন অ'ৰ
 এটা অ'পত্তি যে ক'ৰা লো'লৈ ব'ৰাটো জ'ৰা গ'ৰা হ'ল। নৈদীৰ
 ন'ৰা ক'ৰা এটা অ'পত্তিৰ ক'ৰা অ'ৰ। য'কিনেও সেইটো ল'বলৈ
 এটা এই গ'ৰা হ'ল। প'ৰা গ'ৰাৰ গ'ৰাটো এটা অ'ৰ উপপত্তি হ'ল
 —ই। হে ব'ৰাগৰ অ'পত্তিৰ ব'ৰাটো যিটো চ'বলৈ। ব'ৰাটো
 প'ৰিচ'ৰা ন'ৰা গ'ৰিচ'ৰি অ'পত্তিৰ ব'ৰাটো এটা হ'ল —ই। ব'ৰা
 ভীষ্মদেৱৰ ব'ৰাটো প'ৰাটো এটা অ'ৰ অ'পত্তিৰ অ'ৰি ভ'ৰ
 অ'পত্তি ক'ৰিচ। ব'ৰাটো ল'বলৈ ব'ৰাটো এটা হ'ল অ'ৰ
 ভ'ৰাটো ব'ৰাটো ব'ৰাটো এই গ'ৰাটো এটা হ'ল এটা
 অ'ৰিচ। তেওঁ ব'ৰাটো ব'ৰাটো এটা হ'ল। ব'ৰাটো ব'ৰাটো
 হ'ল প'ৰাটো অ'ৰিচ। ব'ৰাটো ব'ৰাটো এটা হ'ল এটা
 হ'ল। ব'ৰাটো অ'পত্তিৰ ব'ৰাটো এটা হ'ল। অ'ৰ অ'ৰাটো এটা
 হ'ল। ব'ৰাটো অ'পত্তিৰ ব'ৰাটো এটা হ'ল। অ'ৰ অ'ৰাটো এটা
 হ'ল। ব'ৰাটো অ'পত্তিৰ ব'ৰাটো এটা হ'ল। অ'ৰ অ'ৰাটো এটা

যত্নৰ হোতাও নহয়। যত্নৰ প্ৰধান যাজ্ঞক বুলিয়েই আপুনি কৃষ্ণক প্ৰথম অৰ্ঘ্যটি দিছে নেবি ? বৈপায়ন বেদব্যাসো যত্নত উপস্থিত আছেই দেখোন। তেৱেঁই দেখোন যাজ্ঞক গবনৰ ভিতৰত অগ্ৰণী। তেওঁকো বকনা কৰিলে। এই প্ৰথম অৰ্ঘ্যটি কুলপতি ভীষ্মদেৱক দিয়া হ'লেও কাৰো আপত্তি নাধাৰিন-হেঁতেন। গিফালে আপোনালোকৰ কুলগুৰু কৃপাচাৰ্য্যকো এই সভাত দেখা পাইছে। প্ৰথম মানচো তেওঁক নিদি এই গুৱালটোক সি অতি হীন কাম কৰিছে। সোৱা সৰ্বশাস্ত্ৰ বিশাৰদ অশ্বখানাও উপস্থিত আছিল। তেওঁকো আওহেলা কৰিলে। কিম্ব এনে কাম কৰিলে ?

সোৱা, বাছাধিৰাজ দুৰ্য্যোধনকো দেখা পাইছে, পবনবানৰ প্ৰিয় শিষ্য মহাবীৰ্য্য বৰ্ণও আছে। এই কৰ্ণই এবালত মুদ্রত ভৰাসন্ধক পৰাস্ত কৰি খ্যাতি অৰ্জন কৰিছিল। এইগৰক গন্মানী পুৰুষ সভাত উপস্থিত থাকোঁতে এই কৃষ্ণকেইহে আপোনালোকে প্ৰথম অৰ্ঘ্য পাবৰ যোগ্য লোক বুলি বাচি উলিয়ালে নে ? বয়সত সব, বজাও নহয়, উত্তম যাজ্ঞকো নহয়—অথচ এটা সামান্য গুৱালক আপুনি আধমানে ধৰিলে ? কেৱল পঞ্চপাতিস্বৰ কাৰণেই আপুনি এই কাম কৰিলে। যত্ন পাতি মহাত্মা আৰু বজাগৰক এনেভাৱে লঘু কৰিবলৈকে আপুনি নিনয়ণ কৰি আনিছিল হ'বলা ?" এই বুলি কৈ যুধিষ্ঠিৰপৰা মুখ ঘূৰাই সভাসদগবনৰ ফালে চাই ব'লে "বন্ধু নৃপতিসকল, আমি বুভীপুত্ৰ যুধিষ্ঠিৰক ৰাজচক্ৰৱৰ্তী খিতাপ লাভৰ সন্মতি দিছোঁ—তেওঁৰ পৰাক্ৰমৰ ভৱত নহয় বা তেওঁৰ কৃপানাত কৰি ধন-সম্পদৰ আশাতো নহয়, কেৱল তেওঁ ধৰ্ম্ম নানি প্ৰজাপালন কৰা দেখি গুণমুগ্ধ হৈ তেওঁক আজি ৰাজচক্ৰৱৰ্তী খিতাপত সন্মতি দান কৰিছোঁহঁৰ—ইনানেই বখা। তেওঁ কিন্তু আজি আমাৰ সকলোকে অপদস্থ কৰিলে। ইয়াৰ পিচত আৰু তেওঁক ধৰ্ম্মাত্মা বুলি অভিহিত কৰা নহ'ব। অন্যায়কৈ ভৰাসন্ধক বধ কৰাত যি সহায় কৰিছে সেই দুৰাত্মক প্ৰথম অৰ্ঘ্য দিয়াৰ পিচতো এই যুধিষ্ঠিৰক ধৰ্ম্মাত্মা বিশেষণেৰে সন্মান প্ৰদৰ্শন কৰা আমি যুক্তি-যুক্ত বুলি নাভাৱোঁ। এতিয়াবৰা তেওঁক প্ৰৱক্ষক বুলি প্ৰচাৰ কৰাহে উচিত হ'ব।

হেৰা কৃষ্ণ, স্বেচ্ছাচাৰী পঞ্চপাতিৰে তোমাক প্ৰথম অৰ্ঘ্য বিয় দিলে ? তুমিয়েই বা তাক গ্ৰহণ কৰিলা বিয় ? ৰাজসভাৰ নীতি-নিয়ম তুমিও পাহৰি গ'লা নেকি ? হৰিষ্যাত্ম হলেও ঋতুজ্ঞ অভাৱত যেনি তেনি সিটৰতি হৈ পৰি থাকিলে সেইবোৰ কুকুৰৰ হে ভক্ষ্য হয়। সেইদৰে তোমাৰ উপযুক্ত নহলেও এই প্ৰথম অৰ্ঘ্য তুমি গ্ৰহণ কৰিছা। তোমাক

উপহাঙ্গ কবিতালৈকে পঞ্চপাৰওৰে এই সভাৰ আয়োজন কৰিছে। এইখন নাট তোমাক গন্মান দেখুৱাবলৈ বৰা নাই। এই সামান্য কথাটোও নুবুজিলানে? কথা মানুহক মনোমোহা বস্ত্ৰ চাবলৈ দিয়া আৰু নপুংসবক কন্যাস্পৰ্শ কৰা যেনে পেংলাই বৰা কথা, সেইদৰে তোমাৰ দৰে বাতাহীন পুৰুষ এজনকো বিহ্বল কৰিবৰ নিমিত্তে এনে ধ্বংস সভাৰ আয়োজন কৰিছে।

ৰাঘৱচৰিত্ৰটো বিতাপৰ আশাখানী যুধিষ্ঠিৰৰ আচল স্বভাৱটো আৰু ভীমৰো আচল স্বভাৱটো এই সভাৰ আয়োজন প্ৰণালীৰ ভিতৰেদি প্ৰকাশ পাইছে। ৰামুদেৱৰ প্ৰকৃত স্বভাৱটো কেনে ধ্বংস সেইটো আনি অনুভৱ কৰিব পাৰিছোঁ। এই আটাইকেগৰাকী মহাপুৰুষ একেডাল ডোনেৰে নেৰখাই থকা যেন দেখা গৈছে।”

এনে ধ্বংস দৃষ্টপূৰ্ণ কটুক্তি কৰি শিতপালে তেওঁৰ বনীয়া বসাগকলক লৈ ৰাজসভা ত্যাগ কৰি গুচি গ'ল।

যুধিষ্ঠিৰে তেওঁলোকৰ পিচে পিচে মিঠা মুখেৰে আৰু শান্তভাৱেৰে (তেওঁলোকক) শাসনা দিবলৈ চেষ্টা কৰিলে। কিন্তু তেনে চেষ্টাৰ কোনো ফল নধৰিলে। (বসাগকল আৰু শান্ত নহ'ল। শিতপানৰ অহংকাৰ লোপত লোপে ব্যক্তি গ'ল। ইয়াৰ পিচত শিতপান আৰু শ্ৰীকৃষ্ণৰ মাজত ভয়ানক যুদ্ধ লাগিল। অৱশ্যে দুই শিতপালে শ্ৰীকৃষ্ণৰ হাতত প্ৰাণ এৰিলে।)

ৰাঘৱ যন্ত্ৰ নিৰাধিকৈ সম্পন্ন হ'ল। যুধিষ্ঠিৰে ৰাঘৱচৰিত্ৰটো বিতাপ পালে।

শকুনি

ইন্দ্ৰপ্ৰস্থত পঞ্চপাৰওৰে পতা ৰাঘৱ যন্ত্ৰ সম্পন্ন হৈ গ'ল। শোণি গোৱা ৰজা আৰু মহাপুৰুষকলো বিলাস লৈ নিতৰ নিতৰ দেখিলে উলটি গ'ল। ৰাঘৱেৰে যুধিষ্ঠিৰৰপৰা বিলাস লবলৈ তেওঁৰ ওচৰত পিয় হ'ল। ধৰ্মপুত্ৰই অসনৰপৰা উঠি অহি বিহিনতে অৰ্ঘ্য দি আৰু চৰণ-সেৱা কৰি যথাস্থানত বহুতই নিজেও কাষতে অসন এখন অসনত বহিল। ৰাঘৱেৰে আশীৰ্বাদ কৰি ক'লে “কুন্তীপুত্ৰ, তুমিয়েই মৰনো ক'বৰপৰা চাবলৈ গ'লে ৰাঘৱচৰিত্ৰটো বিতাপৰ ৰোগ্য পুৰুষ। সেই বিতাপ অহি

তুমি লাভ কৰিছা। তোমাৰ পৰা কুব্জংশ আঁঠি গৌৰৱান্বিত হ'ল।
 ৰাজা, মই এতিয়া যাবলৈ গুনাৰোঁ ; মোৰ বিদায় দিয়া।” কুব্জংশৰ
 খেঁচ পিতামহ আৰু গুৰু ব্যাগদেৱৰ চৰণ চুই গৈয়া তেনাই যুধিষ্ঠিৰে আঁঠু লৈ
 হাত যোৰ কৰি ক'লে “হে শ্বৰদেৱ, মোৰ এটি সন্দেহ উপজিছে, আপুনি-
 য়েইহে তাক ভঙন কৰিব পাৰিব। মহাপুৰুষসকলে দিব্যজ্ঞানৰ প্ৰভাৱত
 জানিব পাৰিছে যে এই অগতত ঘোৰ অনৰ্বৰ দিন আহিব লাগিছে।
 শিশুপাল নবৰ লগতে সেই অনৰ্বৰ অন্ত পৰিল নে নাইবা আৰু কিবা অলপ
 বাকী আছে দয়া কৰি কওকচোন।”

উত্তৰত ব্যাগদেৱে ক'লে “ৰাছা, তেবেছৰ ৰাল তোমালোকৰ দিন অতি
 বষ্টৰ নাজেদি যাব। ক্ষত্ৰিয়কুল সমূলে বিনাশ হ'ব। এইটো অনৰ্বৰে
 সূচাইছে। শিশুপাল নবৰ লগতে সেইটো শেষ হোৱা নাই। আৰু
 ভালেমান ভয়াবহ ঘটনা ঘটিব। শয়ে শয়ে ব্ৰহ্মসকল বিনাশ হব আৰু,
 সেই সকলোবোৰৰ বাৰণ তুমিয়েই হবা। তুমি আৰু তোমাৰ ভায়েকসকলৰ
 লগত কৌৰৱসকলৰ শত্ৰুতাৰ ফলত অদূৰ ভবিষ্যতত ক্ষত্ৰিয় নিধনকাৰী
 এখন তগানৱা যুদ্ধৰ সূত্ৰপাত হ'ব। কালৰ সোঁতত যি ঘটিব লাগে সেইটো
 ঘটিবই ঘটিব। তাৰ এচুলিমানো ইফাল সিফাল নহয়। মন স্থিৰ কৰি
 নুকুত সাহ ৰাৱি লোৱা। মই এতিয়া বিদায় লোঁ। পূৰ্ণ সংযমী হৈ
 স্থিৰচিত্তে স্মৰেৰে ৰাজ্য পালন কৰি থাকা।” এইদৰে কৈ ব্যাগদেৱে
 আশীৰ্বাদ কৰি বিদায় লৈ গুচি গ'ল।

ব্যাগদেৱ চকুৰ আঁতৰ হোৱাবেপৰা যুধিষ্ঠিৰ অঠাই চিত্ৰাঙ্গৰৰত
 পৰিল। কেউজন ভায়েককে নতাই আনি ব্যাগদেৱৰ ভৱিষ্যদ্বাণীৰ কথা
 শুনাই বৰ খেদ কৰি ক'লে “মোৰ চেনেহৰ বীৰসকল, ব্যাগদেৱৰ এই
 ভৱিষ্যদ্বাণী ৰাণত সোমোৱাবেপৰা মোৰ জীৱনটোৰ ওপৰত বিৰোধ জন্মিছে।
 ব্ৰহ্মসকলৰ বিনাশৰ কাৰণ ময়ে হ'ম, এই কথা শুনিমো মই কোন গতে
 জীৱন ধাৰণ কৰি থাকিব পাৰোঁ।”

এই কথা শুনি অৰ্জুনে ক'লে, “আপুনি আজি সকলোৰে ভিতৰত
 খেঁচ বজা, আপোনাৰ মনৰ এনে চকুৰতা সমূলি ৰাষ্ট্ৰনীয় নহয়। সকলো
 বিষয়তে সকলো কথা ভালকৈ ভাবি চিন্তি লৈ সময়ৰ বৰ্ত্তব্য সময়ত সন্ধান
 কৰাটোহে আপোনাৰ পক্ষে উচিত হ'ব।” যুধিষ্ঠিৰে ক'লে “ভাইহঁত,
 ইখুৰে যেন আমাক ৰক্ষা কৰে। যাতে মোৰপৰা কোনো ৰাজিয়া-পেঁচাল
 নহয় সেইটো মই শপথ ৰাই লৈছোঁ। আজিৰপৰা তেৰ বছৰলৈকে
 তোমালোকক আৰু কৌৰৱহঁতকো কোনো টান কথা নকওঁ। সদায় বংশৰ

নীতি-নিয়ম নানি চলিবলৈ চেষ্টা বৰিন। আনৰ ভিতৰত কোনো বকমৰ এটাএবি হোৱাৰ সুবিধা নিদিওঁ। যথতখনত যতমানে বাজিয়া আৰু বুদ্ধ-বাণৰ হৈ আছে সেই মৰনোবিন্দকৰ মূলত এই মনোমানিয়া। কাহিনীৰ মূলতে খং, এই গুৰু দমাই নৈ দুৰ্য্যোদনাদিৰ অভিনায়ত কেতিয়াও পৰালি নিদি তেওঁলোকৰ ইচ্ছা অনুসৰি দিন কটাবলৈ চেষ্টা বৰিন। ব্যাসদেৱৰ উপদেশ নতে খং দমন কৰি চলিম।” এই কথাত বাকী পাওৱ কেইখনে ক’লে, “দাদা, আপোনাৰ কথা অতি ন্যায়সঙ্গত হৈছে। আনৰ পক্ষৰপৰাও কোনো বকমৰ কাৰ্জিৰাৰ সুত্ৰপাত নহয়।”

দুৰ্য্যোদনে পাণাধেনত ষোণ দিবলৈ পাণ্ডৱসকলক নিমন্ত্ৰণ কৰাত যুৰিদ্ধিৰে কোনো বকমৰ বাধা নিদি গমনতি দিলে। যুৰিদ্ধিৰ প্ৰতিজ্ঞাই গমনতিদানৰ দ্বাই কাৰণ। ভবিষ্যতে হাই-বাজিয়াৰপৰা হাত সাৰি থাকিবলৈ যুৰিদ্ধিৰে যি প্ৰতিজ্ঞা কৰিলে বৰ্ত্তমান ক্ষেত্ৰত সেই কাহিনীয়েই দ্বাই কাৰণ হৈ উঠিল।

পাণাধেনৰ নিমন্ত্ৰণ বক্ষা কৰি যুৰিদ্ধিৰে তাত যোগ দিয়াৰ ফলত হ’ল ভগ্ননক হোৱা, তাৰ পিচতে যুদ্ধ আৰু শেষত গৈ বংশনাশ।

মানুহৰ কোণল, সঙ্কল্প আৰু চেষ্টাই কেতিয়াবা কেতিয়াবা উদ্দেশ্যৰ সম্পূৰ্ণ বিপৰীত ফল দিয়ে। বৰ্ষপুত্ৰৰ প্ৰতিজ্ঞাও তাৰ এটা জলন্ত প্ৰমাণ।

কাৰ্জিয়া আৰু মনোবাদলৈ ভয় কৰি বৰ্ষপুত্ৰ যুৰিদ্ধিৰে ইত্ৰপ্ৰস্তুত হাঙ্গ কৰিছিল। কিন্তু যুৰিদ্ধিৰৰ স্বাস্থ্য বৰ্ত্তত যোগদান কৰা সময়ত ইত্ৰপ্ৰস্তুত হাঙ্গ সৌন্দৰ্য্য, সাজ-সজ্জা, চালৈ চকুৰোৱা। কটিকৰ তোৰণ, আডম্বৰ আৰু বহুমূলীয়া ধন-সম্পত্তিৰ বিপুল সন্মিলন দেখি দুৰ্য্যোদনৰ মনত হিংসা-তুহুতুই জ্বলাদি জ্বলি আছিল। যুৰিদ্ধিৰ সভাসম্পত্তি কেতিয়াও নেদেখা নুশুনা ধন সম্পত্তিৰ সৌন্দৰ্য্য আৰু মন-প্ৰাণ হৰা কাৰকাৰী আদি তেওঁ দেখিবলৈ পাইছিল। যুৰিদ্ধিৰে ভাবেনান বজাকো যে বহু হিচাপে পাইছিল সেই কথাও দুৰ্য্যোদনে লক্ষ্য কৰিছিল। এইবিলাক কথাতে তেওঁৰ মন খঙে চৰ্ঘাই অসহনীয় হৈ উঠিল। পাণ্ডৱসকলৰ হঠাতে হোৱা ইমানবিন্দক ঐশ্বৰ্য্য-বিভূতি দেখি তেওঁ ইমান চিন্তিত হৈ পৰিছিল যে ওচৰতে উপদেশ দি থকা শকুনিৰ কোনো কথাই তেওঁৰ কাণত নোসোৱাইছিল।

শকুনিৰে টানি নাট লগালে “কি হ’ল হে তোনাৰ দুৰ্য্যোদন। হনু-নিয়াহ পেনাইছাচোন ? কি কথাতে তোনাৰ ইমান বেতাৰ লাগিছে ?”

দুৰ্য্যোদনে ক’লে “দাদা, ভায়েকহঁতৰ সৈতে লগ লাগি আজি যুৰিদ্ধিৰে স্বৰ্গৰ ইচ্ছাৰ নিচিনাই হুৰেৰে ৰাজ্যপালন কৰিছে। অতৰোৰ বস-

নহাবদাব চক্ৰন আগতে শিশুপালক বধ কৰিলে। তান পোতক তুলিবলৈ এজন বচানো হাত এখন দাঙিবলৈ গাহ নকৰিলে। আটাইবিলাকে পাণ্ডৱকলৰ নৃত্তি দেখি চুত্ৰি হেৰুৱাই পুতলাৰ দৰে ধৰ হৈ ব'ল। বেপাৰী বৈশ্যসকলৰ দৰে বচাসকলে বুৰিঠিবৰ ভক্তি দেখুৱাই ধন বস্তু উপহাৰ দিছে। এইবোৰ দেখি শুনি কোন মতে নহি ধিবনে থাকিব পাৰে? ৭ নোৱ বুকু পুৰি আছে। নহিনো বাক এতিয়া কি লৈ চীয়াই থাকিব মানা?"

শকুনিয়ে এবোৰ দি ক'লে "দুৰ্য্যোজন, পঞ্চপাণ্ডৱ তানো তোনাৰে ভাই-কবাই নহয়? তেওঁলোকৰ ধন-দৌলত দেখি তোনাৰ বুকু পোকা উচিত হোৱা নাই। তেওঁলোকে হক মতে যি লাভ-ঐশ্বৰ্য্য লাভ কৰিছে তাকেইহে ভোগ কৰিছে। তেওঁলোকে ভাগ্যৰ বনেৰে উচচপদ পাইছে। আনৰ ওপৰত অনপো আত্মোশ বা হিংসাৰ ভাৱ নাৰাখি তেওঁলোকে নিজৰ অংশ অটুট ৰাখি তাৰ ওপৰতে ভিৰ দি উন্নতি কৰি গৈছে। তুমি বিন নিছাতে পেটত হিংসাৰ ভাৱ সন্মাই লৈ গিজৈ সেই পুৰি মৰিছা? তেওঁলোকৰ শক্তি আৰু আনন্দই তোনাৰ জানো কিবা হৰণ ভগন কৰিবলৈ আহিছে? তোনাৰ ভাইসকলে আৰু মিত্ৰ-কুটুমবিলাকেও তোনাৰ কথা-নতেই চলি আছে দেখোন। দ্রোণ, কৰ্ণ, অশ্বথামা এই সকলো তোনাৰ ঘনীয়া হৈছে আছে। নহি হলে বেণিও তোনাৰ বেজাবৰ কাৰণ দেখা নাপাওঁ। পিতানহ ভীষ্ম, গোসদন্ত, কৃপাচাৰ্য্য, জয়দ্রথ আৰু নহি তোনাৰ লগতে আছে। যেতিয়া তোনাৰ পক্ষে জগৎজয়ী হোৱা একো অসম্ভৱ নহয়। গতিকে খেদ কৰি নাথাবিবা।"

সেই কথাত দুৰ্য্যোজনে ক'লে "মানা, তান কথা তেন্তে; এইবোৰ মোৰেই ফনীয়া যেতিয়া, তেতিয়া পাণ্ডৱইতক যুদ্ধত ঘটুৱাই ইন্দ্ৰপ্ৰস্থৰ পৰা খেদাই দিয়াই তান হ'ব যেন পাইছোঁ।"

শকুনিয়ে ক'লে "নহয় নহয় সেইটো নকৰিবা। তাৰপৰা তোনাৰ বিপদ হবলৈ আছে। বিনা যুদ্ধে কেনেকৈ যুধিষ্ঠিৰক পৰাস্ত কৰিব পাৰি সেই উপায় বাক নোৱ হাতত আছে।"

দুৰ্য্যোজনৰ বেজাবত ছাপ খাব ধৰা চকুছুৰি শকুনিৰ মুণত এই কথা শুনা মাত্ৰকে আশাভৰা আনন্দত জলি বেন খাই গ'ল। তেওঁ আগহেৰে সুৰিলে "মানা, বানো প্ৰাণ নাশ নোহোৱাকৈ বাক পাণ্ডৱইতক ভয় কৰিব পাৰিম নে? তেনে কিবা উপায় আছেনে?"

শকুনিয়ে উত্তৰ দিলে "শুনা দুৰ্য্যোজন, যুধিষ্ঠিৰে পাশা খেলিবলৈ বৰ ভাল পায়। দিৱ তেওঁ সেই খেলৰ কটবিনাক একেবাৰেই নাছানে।

তেওঁক পাশা খেলিবলৈ নিষেধণ ছনানে ক্ষত্ৰিয়ৰ নিগম অনুযায়ী সেই খেলত যোগ দিবলৈ তেওঁ আহিবই লাগিব। পাশা খেলত নোব ভাৰ হাত আছে। সেই খেলত তোমাৰ ফতীয়া হৈ যোগ দিম। বিনা যুদ্ধে তেওঁলোকৰ বাহ্য আৰু ধন সোনত সকলো হৰণ কৰি তোমাৰ কাৰণে আনিব পাৰো নে নোৱাৰো, তুমি চাই থাক।”

পাশাখেলতৈ আহ্বান

দুৰ্য্যোধন আৰু শকুনি দুয়ো ধৃতৰাষ্ট্ৰৰ ওচৰলৈ গ'ল। শকুনিয়ে পোনতে কথা উলিয়ালে। তেওঁ কলে “মহাৰাজ, দুৰ্য্যোধন দেখোন দুখে-বেহাৰে, চিন্তাই-ভাৱনাই তেনেই ওবাই-দীপাই শেঁতা পৰি গৈছে। তেওঁলৈনো বাক আপুনি অনপো চকু দি নপায়নে? তেওঁৰ প্ৰতি আপোনাৰ এনে আওকণীয়া ভাৱৰ কাৰণটো কি মহাৰাজ?”

পুত্ৰবৎসন ধৃতৰাষ্ট্ৰই এই কথা শুনি দুৰ্য্যোধনক বুকত গাবাটি লৈ কলে “বাহা নোব, তোমাৰ চিন্তাৰ কাৰণ মই দেখোন একোৰে ভাবিব পৰা নাই। তুমিয়েই নোব সমস্ত ধন-সম্পত্তিৰ গৰাকী। আটাইবোৰ তোমাৰ হাৰ-ছকুৰ তনত। দেৱতাসকলৰ পৰেই তুমি দেখোন সকলো দুখ ভোগ কৰি আহ। তোমাৰ আকৌ চিন্তাত ব্যাৰুণ হব নগা কি কথা আছে? বেঙ্গাশ্ব, অশ্ববিপ্ল্যা আদি সকলো প্ৰকাৰ শিকা কৃপাচাৰ্য্য, বনৰান আৰু দ্ৰোণাচাৰ্য্যৰ ওচৰত লাভ কৰিল। তুমি নোব ছোৱা পুত্ৰ। বাজলক্ষ্মী তোমাৰ হাতৰ নুষ্ঠিত। ইমানৰ ওপৰতো আকৌ তোমাৰ দুখ-বেচাৰৰ কাৰণটো কি বোৱাচোন।”

দুৰ্য্যোধনে কলে “পিতা, মই বৰ্ত্তমানে এটা নগণ্য মানুহৰ দৰে খাই-লৈ জীয়াই আছোঁ নাত্ৰ। আৰু লগে লগে সকলো বকনৰ লঘু-নাঞ্চনা গৰি থাকি কান কটাইছে। এইদৰে বাক মইনো সন্মান দিম জীয়াই থাকিম পিতা?” দুৰ্য্যোধনে এইদৰে বেচাৰ কৰি নিতৰ দুখৰ কাহিনী পিতাকৰ আগত বহুলাই বৰ্ণনা কৰি ল'বলৈ বহিলে। ইত্ৰপ্ৰস্তুত পাণ্ডৱ-সকলৰ ঐশ্বৰ্য্য-বিভূতি দেখি তেওঁৰ অতৰত যিসুৱা চুই অলি আছিল সেই কথা পিতাকৰ আগত ভাঙি-পাতি কলে পোৱা বস্তুতে সন্তোষ লাভ কৰি বহি থকাটো শত্ৰুৰ স্বৰ্ণ নহব। এই ভণ্ডত ভব আৰু দয়া

এই দুনোটাই বখাই বত্ৰাগকলৰ গৌৰৱ হানি কৰে। যুৰিষ্টিৰ বজ্জাৰ ধন-দৌলতৰ পৰ্য্যোভৰ দেখিবৰে পৰা নোৰ নিজা ধন-সম্পদত অন্যপো সন্তুষ্ট থাকিব পৰা নাই। মহাবাহু, পাণ্ডৱসকলৰ দেখোন দিনৰ দিনে শ্ৰী বৃদ্ধি হবই লাগিছে—আনাব যেন দিনক দিনে টুটিছে গৈছে।”

দুতৰাষ্ট্ৰই বলে “প্ৰিয় পুত্ৰ, তুমি নোৰ বংশধৰ, তুমি ৰাজপাটৰ গৰাকী। তেনেস্থলত পাণ্ডৱসকলৰ লগত শত্ৰুতা আচৰণ কৰা তোমাৰ উচিত হোৱা নাই। এনে শত্ৰুতাৰপৰা অশেষ বষ্ট ভোগ কৰিবলৈ আছে—এনেকি শেষত গৈ নবগো বটিব পাৰে। সবলচিহ্নীয়া যুৰিষ্টিৰ ওপৰত তোমাৰ কিয় ইমান আক্ৰোশ ভাৱ হৈছে বাছা? তেওঁলোকৰ ঐশ্বৰ্য্যই আনাবো ঐশ্বৰ্য্য। আনাব মিতিৰ-বুটুনেই তেওঁলোকৰো মিতিৰ-বুটুন। আনাব ওপৰত তেওঁলোকৰ দেখোন তিলনানো শত্ৰু ভাৱ নাই। বংশ নৰ্য্যাদা আৰু পৰাজনত তুমি তেওঁলোকৰেই সমান। ভাইহঁতৰ ঐশ্বৰ্য্য-বিভূতি দেখি তোমাৰ মনত হিংসাৰ ভাৱ জগাই তোলা উচিত হোৱা নাই।” এইবুলি পুত্ৰবৎসল দুতৰাষ্ট্ৰই দুৰ্য্যোধনক সাধনাৰ বাবে উপদেশ দিলে।

বিস্ত পিতাকৰ এই চেনেহৰ উপদেশবিলাক দুৰ্য্যোধনৰ মনত দালাগিল। পিতাৰ লগত এইদৰে দুৰ্য্যোধনে ৰাজনীতি আলোচনা কৰিবলৈ ধৰি বলে “লৌকিক জ্ঞান মাথোঁবিনে শাস্ত্ৰ জ্ঞানৰপৰা কোনো ফল নহয়। খোৱা বস্ত্ৰ পেটৰ তিতবত থাকিলেও পেটে যেনেটো মোতাৰ লৰ নোৱাৰে সেইদৰে আপুনিও সদায় নীতিশাস্ত্ৰত মগ্ন থাকিলেও তাৰ আচল অৰ্থটো উপলব্ধি নকৰাটো এনে কথা কৈছে। বৃহস্পতিয়ে বৈছে “মাগুহৰ চলন, ফিৰণ, ৰাজনীতি হ’ল এটা বস্ত্ৰ, আৰু ৰাজধৰ্ম্ম হ’ল এটা সম্পূৰ্ণ সুকীয়া বস্ত্ৰ। সন্তোষ আৰু শমা সাব্যসণ মাগুহৰ ধৰ্ম্ম হলেও বজ্জাসকলৰ নিমিত্তে ই এটা ধৰ্ম্মই নহয়। বিদগ্ধ লাভৰ নিমিত্তে বৰা চেষ্টাই ক্ষত্ৰিয়ৰ ধৰ্ম্ম। বৰ্ম্মাধৰ্ম্ম বিচাৰ নবৰি বেৱল বিজয় লাভৰ বাবে বৰা চেষ্টাইহে ক্ষত্ৰিয়ৰ প্ৰধান ধৰ্ম্ম।”

ইয়াৰ পিচত শৰুনিয়ে পাণ্ডাৰ্থেনৰ কথা উলিয়াই পৰামৰ্শ দি বলে “মহাৰাজ, মই হলে বিনাযুদ্ধে দুৰ্য্যোধনৰ মনৰ বেত্ৰাৰ অঁতবাই দিব পাৰোঁ।”

এই কথাত দুতৰাষ্ট্ৰৰ মন চক্ৰন হৈ উঠিল। দুৰ্য্যোধনে সেইটো লক্ষ্য কৰি ভাবিবলৈ ধৰিলে “ঠিক এই সময়তে পিতাৰ মনমতি লবৰ সুযোগ উপস্থিত।” এই ভাবিয়েই তেওঁ পিতাদৰ ফালে চাই কলে “পিতা, গোপনেই হওক বা দেখাদেখিকৈ হওক, শত্ৰুক ত্যাগ কৰিবলৈ সকলো

বন্দন কন-লোশন প্রয়োগ কৰাটো ক্ষত্ৰিয়ৰ কৰ্তব্য। সেয়ে ক্ষত্ৰিয়ৰ অস্ত্ৰ—গিছিনাভৰ উপায়,—কেৱল অস্ত্ৰ-শত্ৰুই যে একনাজ উপায় এনে নহয়। শত্ৰু বা নিত্ৰ ছাত্ৰ-কুন বিচাৰ নবি নিৰ্ণয় কৰা টান। যাবে পৰাই আনি দুখ-কষ্ট ভোগ কৰে, সেয়েই আনাৰ শত্ৰু। এনে ভাববপৰা চালে নিজৰ ভায়ে শত্ৰু হব পাৰে। সকলো ক্ষেত্ৰতে গতোষ লাভ কৰি থিব ভাবে বহি থকাটো বজাগকনৰ ধৰ্ম হবই নোৱাৰে। শত্ৰুৰ শক্তি বঢ়া দেখিও উদাগীন থাকিলে নিজৰ বিনাশ অৱশ্যত্বাৱী। শত্ৰুৰ শক্তি বঢ়াৰ আগতে ভানলৰে আনি লৈ সন্মুখিত চেষ্টাৰে তাত বাধা দিয়াই বাত্ৰধৰ্ম। শত্ৰুৰ ওপৰত কেনেবাকৈ আকাণীৱতা পৰিলে সেই শত্ৰু যেনেকৈ নাহে নাহে নবহি যায়, আনাৰ বংশৰ ঐশ্বৰ্য্য-বিত্তিত্যেও তেনেকৈ আনাক বিনাশ কৰিব পাৰে।”

চোকা বুদ্ধিৰ পাশাৱা শত্ৰুনিয়ে কলে “মহাৰাজ, আপুনি যুধিষ্ঠিৰক পাশা-খেললৈ নিমন্ত্ৰণ কৰক। আপোনাৰপৰা আনি নাখোন এই কথাকে আশা কৰিছোঁ। বাকী যি কাম কৰিব লাগে তাৰ ভাৱ নোৱ ওপৰত থাকিল।”

দুৰ্য্যোধনে কলে “বিনা যুদ্ধে, বিনা বৰুপাতে, এটি ধাণীও হানি নোহোৱাকৈ শত্ৰুনিয়ে পাওবগকনৰ সকলো ধন-সম্পদ আনাক আনি দিব খুজিছে। আপুনি নাখোন যুধিষ্ঠিৰক মাতি আনি পাশাখেলত বহুৱাই দিয়ক।”

ধৃতৰাষ্ট্ৰই কলে “কিন্তু, এই পৰামৰ্শ নোৱ মনে হলে যুক্তিসঙ্গত বুলি নকয়। ভাই বিদূৰক আনি এই বিষয়ে এবাৰ গোৱা উচিত। তেওঁ এজন বিচক্ষণ পুৰুষ আৰু প্ৰায় সকলো কথাতে নই তেওঁৰে পৰামৰ্শ লওঁ।”

দুৰ্য্যোধনে কিন্তু বিদূৰৰ পৰামৰ্শ নোৱা কথাত নাস্তি নহল। তেওঁ কলে “বিদূৰে কেৱল গাৰাধণ ধৰ্ম উপদেশ বিনাকৈইহে দি থাকে। সেই-বোৰ উপদেশ জয়লাভত নাখাটে। ঘৰ পৰাজয়ৰ কথাত ধৰ্মক অঁতৰাই ধোৱাই বজাগকনৰ কৰ্তব্য। ধৰ্মশাস্ত্ৰত পাকৈত বিদূৰ আৰু ব্যাসদেৱ এই দুয়োজনই আমাৰ শ্ৰীবুদ্ধি হোৱাৰ বাটত কাঁইট হৈ আছে। নোৱ প্ৰতি বিদূৰৰ লেশমাত্ৰও মৰম-চেনেহ নাই। পাণ্ডৱ ফালেই তেওঁৰ চেনেহৰ আকৰ্ষণ বেছি যো মনে ধৰে। এই কথা আপুনিও নজনা নহয়।”

ধৃতৰাষ্ট্ৰই কলে “পঞ্চপাণ্ডৱ ৰব শক্তিশালী, তেওঁলোকৰ লগত শত্ৰুতা কৰি চলা উচিত বুলি নই নাতাৰোঁ। এই পাশাখেলেই শত্ৰুতাৰ কাৰণ হৈ উঠিব পাৰে। পাশাখেলতে বৈৰী তাৰ প্ৰবন হৈ উঠিব।”

পিতাকব কথাত দুৰ্য্যোধনে সাহ দি কলে “ভয়ত পিচ নুহইকি নিসব কৰ্ত্তব্য নিছে কৰাটোবেই বাছধৰ্ম্ম । শত্ৰুবে শক্তি গোটাৱলৈ নৌ পাওঁতেই গিহঁতক নাশ কৰিবলৈ যত্ন কৰা যুগুত । দুবনুটি ধকা নানুহ নাজবে এনে কৰা কৰ্ত্তব্য । ৰোধ বা মৃত্যুৱে আমাৰ নুখলৈ চাই বৈ নাথাকে । পাশাখেল আনাৰেই প্ৰথম আৱিকাৰ নহয় । উপৰি পুৰুষগকলে এই খেলৰ প্ৰচলন কৰি থৈ গৈছে । বিপদ-বিঘিনি নমটাকৈ বা কাৰো প্ৰাণ হানি নোহোৱাকৈ সত্ৰিয়গকলে এনে উপায়েৰেও কাৰ্য্যসিদ্ধি কৰিব পাৰে ।”

তেতিয়া ধৃতৰাষ্ট্ৰই অলপ গহীন হৈ কলে “নাচা, নই এতিয়া নুচা হৰোঁ । তুমিয়েই বৰ্ত্তমান ৰাজ্যৰ অধিকাৰী । যি ভান দেখা তাকে চাই-বুজি কৰাওঁ । কিন্তু তোমাৰ এই বীতিটো নই কোনোমতেই গমৰ্ণন কৰিব নোৱাৰোঁ । ভৱিষ্যতে ইয়াৰ ফলত তুমি অনুতপ্ত হব লাগিব । সম্ভৱতঃ এয়ে নিধিৰ বিধান ।”

পুতেকৰ গিতান্ত অনুৰোধত নিৰুপায় হৈ ধৃতৰাষ্ট্ৰই সন্তত পাশাখেলৰ গম্ভাতি দি তাৰ গিনিহে বভা-গোলাৰ আয়োজন কৰালে । দিত্ত নৰাইডৰ আঁৰত বিদূৰৰ লগত এই বিষয়ে আলোচনাও কৰিলে ।

বিদূৰে কলে “মহাৰাজ, এই পাশাখেলেই কাল হৈ ৰংশ নাশ কৰিব । এই খেলতে ৰঙা-খড়ি, কাজিয়া-পেচাল হৈ শেষত ৰংশৰ সৰ্কৰনাশ ঘটিব । আপুনি এতিয়াও ৰাণা দিয়ক, কোনোমতেই ইয়াত মত নিদিব ।”

ধৃতৰাষ্ট্ৰই পুতেকৰ বাবৌ-কাকুতি উপেক্ষা কৰিবলৈ অপাৰগ হৈ বিদূৰক বনে “ভাগ্য আমাৰ প্ৰতি সুপ্ৰসন্ন থাকিলে এই পাশাখেললৈ নই শঙ্কা ৰৰা নাই । কিন্তু কোনেবাকৈ বিধি পথালি দিলে আমাৰ সকলো যত্ন বিফল হব । গোটেই জগতখনেই নিধিৰ বিধান মানি চলি আছে । তুমি মোৰ প্ৰতিনিধি হৈ ইন্দ্ৰপ্ৰস্তলৈ গৈ যুধিষ্ঠিৰৰ পাশাখেললৈ নিমন্ত্ৰণ জনাই আহাঁওঁ, যোৱা বিদূৰ ।”

পাশাখেলৰ পণ

বিবিধ বিধান আৰু নিষেধ কৰ্তব্য কি সেই কথা জানিও মানুহৰ কু-বুদ্ধিবিলাক কেতিয়াবা নতন ভাণি উঠে। সেই কাৰণেই দুৰ্বলচিত্তীয়া বৃত্তবাহুই পুতেক দুৰ্য্যোজনৰ প্ৰতি আগন্তু হৈ তেওঁৰ অনাগি অনুবোধতো নাস্তি হ'ল। বৃত্তবাহুৰ আত্ম পালন কৰি ধৰ্ম্মায়া বিদূৰে যুধিষ্ঠিৰৰ ওচৰলৈ বুলি যাত্ৰা কৰিলে।

বিদূৰক দেখা পাই যুধিষ্ঠিৰে চিন্তিত হৈ সুবিলে “পুত্ৰ, আজি দেখোন বিনয় হৈ অহা দেখা পাইছোঁ? হস্তিনাপুৰৰ ধান্ধবৰ ভাণে? মহাবান আৰু কোঁৱৰগৰুৰ কুশল? প্ৰভাগৰু ভালে আছেনে? তেওঁলোকৰ ভাৱ-গতি সকলো ভালেই হব পাৰ?”

বিদূৰে উত্তৰ দিলে “বাহু, হস্তিনাপুৰত সকলো ভালেই আছে। তোনালোক সকলোটিৰে কুশল নে? গতনকৈ চাক-চমকেৰে সছোৱা পাশাখেলৰ বতৰখন চাবলৈ মহাবাহুৰ প্ৰতিনিধি হিচাপে তোনালোকক নিমন্ত্ৰণ জনাবলৈ আহিছোঁ। মহাবাহুৰ বৰ আগ্ৰহ হৈছে যে তুমি আটাই কেইজন ভায়েকক লগত লৈ হস্তিনাপুৰলৈ গৈ সেই বত্ৰ দৰ্শন কৰি লগতে দুই-এবেল পাশা খেলি আইগৈ।”

যুধিষ্ঠিৰে বুলে “পুত্ৰ, এই পাশাখেলবিলাক ক্ষত্ৰিয়সকলৰ কাৰিয়াৰ মূল মুদ্ৰ। চনা-বুঢ়া মানুহে এই খেল অনুশীলন নকৰে। আনি সন্দেহ আপোনাৰ কথা নানি আহিছোঁ। গতিকে এই বিষয়তো আনক এটা সৰু উপদেশ দি আন'ৰ কৰ্তব্য নিৰ্দ্ধাৰণ কৰি দিয়ক।”

তেতিয়া বিদূৰে বুলে “পাশাখেলেই যে সকলো বৰন অনৰ্থৰ মূল, এই কথা সকলোৱে জানে। এই খেল বহু কৰিবলৈ নই পাৰোঁনানে যত্নও কৰিলোঁ। কিন্তু মহাবাহুে সেই কথা নানানি তোনালোকক নাতি নিবলৈ নোক আদেশ কৰি পঠাই দিছে। এতিয়া তোনালোকৰ ইচ্ছানুসৰে কান কৰাইক।”

বিদূৰে এনেদৰে প্ৰকাৰতৰে সতৰ্ক কৰি দিয়াতো যুধিষ্ঠিৰে চাবিওমন ভায়েকক আৰু ভ্ৰোপসীকো লগত লৈ হস্তিনাপুৰলৈ গ'ল।

কান, পাশা আৰু নত এই তিনিটা বস্ত্ৰৰ ব্যৱহাৰে মানুহৰ বচন কৰি ধ্বংসৰ মুখলৈ লৈনি নিয়ে। পাশাখেল সকলো বৰন অনৰ্থৰ মূল বলি জানিও জানী যুধিষ্ঠিৰে কিয় এই নিমন্ত্ৰণতো গ্ৰহণ কৰিলে এইটো

গভাত সকলো নানুহ শব্দে বঁপি উঠিল।

যুধিষ্ঠিরে কলে “নোব ভাই সহদেবো ইনাতে আছে। গৰ্ভগাত্ৰত পণ্ডিত বুলি তেওঁৰ খ্যাতি আছে। তেওঁক পণ স্বৰূপে বধা অনুচিত বুলি আনিও পণ বাখিলোঁ।”

“বাক তেত্তে, চাই চোৰাঁ, এই পাশাটি মাঝিলোঁ আৰু এনা চোৰাঁ, অমনাত বখিলোঁ” বুলি শকুনিয়ে সহদেবকো জয়লাভ কবিলে।

ইমান পিচত যুধিষ্ঠিরে খেল এৰি উঠি যাব বুলি ভাবি দুৰাশা শকুনিয়ে নকৰা কৰি বলে “যুধিষ্ঠিৰ, মাত্ৰীপুত্ৰ দুজনতকৈ ভীম আৰু অৰ্জুন তোমাৰ মনত বেছি মূল্যবান নহয়োনো ?”

যুধিষ্ঠিরে বলে “মুৰ্খইহে এনে কথা কয়। বৃষিহোঁ, আপুনি আনাৰ ভিতৰত বাজিয়া খটব চেষ্টা কৰিছে। অৰ্ঘুই আপোনাৰ জীৱনৰ এবনাত্ৰ ধৰ্ম্ম। আনাৰ ভিতৰত যি ধৰ্ম্মৰ ভাৱ নিহিত আছে আপুনি অববনীয়ে তাৰ কি মৰ্ম্ম বুজিব ? যুদ্ধ সমুদ্ৰত অৰ্জুনেই আনাৰ আশ্ৰয়ৰ এবনাত্ৰ নাও। যুদ্ধত অপ্রতিবন্দী, পৰাক্ৰমী বিজয়ী সেই ধনশ্ৰয়কো নহি পণ বাখিলোঁ।”

শকুনিয়ে হাঁহি হাঁহি কলে “তেত্তে এই চোৰাঁ খেলৰ বাহাৰ।” এই বুলি পাশাটি মাৰি যুধিষ্ঠিৰক পৰাজিত কৰি তৃতীয় পাওৱকো জয় কবিলে।

বিবিধ বিড়ম্বনাত যুধিষ্ঠিৰক বেজাৰত ঠাই নাইকিয়া হ’ল। চল্চলীয়া চকুৰে তেওঁ ববলৈ ধৰিলে “বজ্জা, এইবাব আমাৰ যুদ্ধৰ সেনাপতি, স্বাৰ্ণস নিধনবাৰী, বজ্জধৰ ইন্দ্ৰতুলা, সবলোৰে মাননীয়, শাবীৰিক শক্তিত অধিতীয় চতুৰ্থ পাওৱ ভীমসেনক পণ বাখিলোঁ।” এইবুলি পৰনকুমাৰক পণ মাৰি পাশাটি মৰাত যুধিষ্ঠিরে তেওঁকো হেৰুৱালে।

তেতিয়া দুৰাশা শকুনিয়ে বলে “যুধিষ্ঠিৰ, পণ বাখিব পৰা বস্ত আৰু জানো কিবা ব’ল ?”

গহীন নাতেৰে যুধিষ্ঠিরে বলে “কিয় নাখাবিব ? নহি নিফৰে এইবাব পণ বাখিলোঁ। আপোনাৰ জিত হলে নমো ভাইহঁতৰ লগতে আপোনাৰ দাগ হৈ থাকিম।”

“ভাল কথা, এইয়া তেত্তে চোৱা”—এই বুলি পাশাটি মৰাত শকুনিৰেই জিত হ’ল। তেতিয়া বভাব তলত সভাৰ নাজন্ত থিয় হৈ শকুনিয়ে এজন এজনৰে নাম ধৰি পৰিপাওৱক নাতি তেওঁলোক যে তেওঁৰ দাগ হ’ল এই কথা সকলো নানুহৰ আগতে বুকু যিঙ্গাই ঘোষণা কবিলে।

এইবাব সমজুৱাসবলল শক্তিত কৰি শকুনিয়ে যুধিষ্ঠিৰলৈ চাই বলে “মুৰ্খবাজ, তোমাৰ আৰু এটি সম্পত্তি বাৰী আছে। এইবাব সেটোও

পণ বাধি তুমি হাত আজৰি কৰা। মোৱা তোনাৰ পত্নী পাৰানীকো
পণ বাধিব পাৰা।”

সেই কথাত যুধিষ্ঠিৰে দ্ৰৌপদীকো পণ বাধিলে। বুলি প্ৰতিজ্ঞা
কৰি ঘোষণা কৰাত মনত শৰ্মা উপাৰ্জি নিজে কঁপিবলৈ ধৰিলে।

সত্যৰ যি ভোৰৰ ঠাইত জ্ঞান-বুদ্ধিসকল বহিছিল তাত বোহাগ লগা
জ্ঞান গ'ল। 'বিদ্' বিদ্' বুলি বৰবৈ কোৱা শব্দও জ্ঞান গ'ল। আন
সন্দেহাসকলৰ ভিতৰত কোনোৱে চকুপানী টুকিলে, কোনোৱে নাচত
তল মূৰ কৰিলে, কাৰোৱা গা ঘামি গ'ল—ভাৱিলে পৃথিৱীৰ শেষ দিন যেন
উপস্থিত। ভাৱেকহঁতৰে দুৰ্ব্যোজন আৰু কণ্ঠই আনন্দত নাচি উঠিল; কিন্তু
বাল্মুকী নাথোন তলমূৰ কৰি লাভ আৰু ধনত অস্থিৰ হৈছিল। শকুনিয়ে
পাশাওটি মাৰি নিৱেই ভপিচাই উঠি বৰলৈ ধৰিলে “এয়া চাওক, চাওক
সবনোৱে, নোৱ ছিত হ'ল।”

তেতিয়া দুৰ্ব্যোজনে বিদূৰক নাতি নি কলে “আপুনি এতিয়াই যাকে
আৰু পাণ্ডৱহঁতৰ নবমৰ পত্নী দ্ৰৌপদীক এই সভালৈ লৈ আহকগৈ।

তাই দাসীৰ দৰে আনাৰ দৰত থাকি ঘৰবাৰী মাৰি-পুছি থাকিবহি লাগিব।”
বিদূৰে কৈ উঠিল “মুৰ্খ, নিজৰ মুৰ্খাচিত নিজকে নবিবলৈ আগবাঢ়ি
নিজিবাচোন। আজি তুমি বিপদশঙ্কু এটা পৰাৱৈত সূতাৰ সাঁকোত
বগাই পৰি নবিবলৈ ওলাইছা। চাপি অহা বিপদৰ কথা নজনা তাত তুমি
মুৰ্খৰ দৰে কথা কৈছা? তোনাৰ নিচিনা বাল্মুকীক এহমৰ মুখত এনে
অনুচিত কথা শুনাৱা মোতা নাপাৰ।” এই বুলি বিদূৰে দুৰ্ব্যোজনক
খঙেৰে চান কৰা কৈ সন্দেহৰ দানে চাই বৰলৈ ধৰিলে “আপোনানোৱে
ভাৰি চাওকচোন, বৰ্মপুত্ৰই নিজে পণ বাধি হাবি শকুনিৰ দল হোৱাৰ
পিচত আকৌ দ্ৰৌপদীক পণ বাধিব পাৰেনে বাক? কোৱলসকলৰ বিনাশৰ
সন্মত চাপি আহিছে নিশ্চয়। প্ৰকৃত হুহুৰ আৰু বজ্জসকলৰ উপদেশ
উনাই কৰি বৃত্তান্তৰ লৰাইতে নিজৰ নৰকৰ বাট নিজেই পৰিকাৰ কৰিছে।”

দুৰ্ব্যোজনে বিদূৰৰ কথা শুনি টিপ দি তেঁওৰ সাৱধি প্ৰতিকামীক
নতাই আনি কলে “এই বিদূৰে আনাৰ ভাৱৰ কাটোৱা সহিব নোৱাৰে।
তেওঁ পাণ্ডৱহঁতলৈ ভয় কৰে। তোনাৰ ভাৱে তেনে ভয় নাই। তুমি যুধিষ্ঠিৰৰ
ধৰ্মা দৰলৈ গৈ ততানিকে দ্ৰৌপদীৰ বাসসভালৈ লৈ আহাঁগৈ যোৱা।”

সুধিবলগীয়া কথা । ইমান তিনিটা ঘাই কাৰণ মহাভাবতত উল্লেখ থকা পোৱা যায় । ‘প্ৰথমে যুধিষ্ঠিৰৰ কাৰণে এটা খেলাৰ মোহ ; দ্বিতীয়তে ৰাজকুলৰ নীতি অনুসাৰে পাশাখেল খেলিবলৈ আহ্বান ৰবিলে ‘না’ কৰিব নাপায় ; তৃতীয়তে কাছিয়াৰপৰা গৈ বংশ নাশ হব পাৰে এনে এটা আশঙ্কাত যুধিষ্ঠিৰে সেই খেলত যোগ দিয়াটোও আন এটা কাৰণ । বিশেষতঃ তেখেতে আগতে বোনো প্ৰকাৰ ননোমানিযাবপৰা আঁতৰত থকাটো নিজে ননে ননে প্ৰতিজ্ঞা ৰবিছিল । এইবোৰ কাৰণত বুদ্ধিমান যুধিষ্ঠিৰে সেই খেলত যোগ দিবলৈ হস্তিনাপুৰলৈ গৈছিল । নগৰৰ দাঁতিতে নতুনকৈ সজা এটা ধুনীয়া ঘৰত তেওঁলোক থাকিবলৈ ললে । পথশ্ৰান্তি দূৰ হ’লত পিচদিনা পুৱাতে ঘান ৰবি যুধিষ্ঠিৰে পাশাখেলৰ বভাত উপস্থিত হ’লগৈ ।

মদন ৰাতৰি আদি শোধৰ পিচত শকুনিৰে কলে “যুধিষ্ঠিৰ, পাশাখেলৰ সকলো যোগাৰ-মন্ত্ৰ শেষ হৈছে । এতিয়া খেলা আৰম্ভ কৰা যাওক ?”

যুধিষ্ঠিৰে উত্তৰত কলে “বাবা, এই পাশাখেলটো ভাল বস্তু নহয় । ইয়াত যিটো পণ প্ৰথা আছে সেইটোৰপৰা বাৰো পৰাক্ৰম প্ৰকাশ নাপায় । অগিত, দেবল আৰু আন আন নৌকিক জ্ঞানসম্পন্ন ঋষিগৰলে কৈ গৈছে “পাশা খেলা অনুচিত, সি কলঙ্কযুক্ত ।” তেওঁলোকে আৰু কৈছে “সন্মুখ যুদ্ধত জয়লাভ বৰাটোৱেই ক্ষত্ৰিয়ৰ উপযুক্ত ৰীতি । এই কথা আপোনাবোৰ বিদিত ।”

এফালে যুধিষ্ঠিৰৰ পাশাখেললৈ পূৰ্বৰে পৰা অভ্যাসগত হেঁপাহ, আনফালে বিবেকৰ উচটনিত পাশাখেলত সন্কোচ—এই দোমোজাত পৰি যুধিষ্ঠিৰ দোখোৰ-মোখোৰত পৰিল । শকুনিৰ লগত কথা পতাৰ সময়ত তেওঁৰ মনৰ এই দুটা ভাৱ প্ৰকাশ পাইছিল । টানক অৰ্থাৎ হুচতুৰ শকুনিৰে যুধিষ্ঠিৰৰ এনে মনোভাৱ লক্ষ্য ৰবি কলে “ইয়াত নিশা বা যুদ্ধৰ কথা ক’ত ? বেদ-শাস্ত্ৰ জ্ঞান পুৰুষসকলৰ ভিতৰতো পণ ৰাখি নিজৰ নিজৰ পাণ্ডিত্যৰ পৰীক্ষা কৰাৰ নিয়ম আছে । পণ্ডিতে মুৰ্খক পৰাজয় কৰে । ক’ত ? এইটো নিশ্চিনীয় বুলি দেখোন কোনেও নকয় ? অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰত পাকৈত যোদ্ধাই অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰ অনভিন্ন মানুহক পৰাস্ত কৰে, এনে বিধান ধৰ্ম্মানুমোদিত । শক্তিমানে শক্তিহীনক পৰাস্ত কৰেই । ইয়াত আকৌ অৰ্পণৰ প্ৰশ্ন ক’ত ? শ্ৰেষ্ঠ লোকে নিকটৈজনক সদায় পৰাস্তিত কৰে । ইয়াত বেয়া কি ? অধৰ্ম্মই বা ক’ত হয় ? সেইদৰে পাশাখেলত পাকৈত খেলুৱৈয়ে কেঁচা খেলুৱৈ এজনক হৰুৱাব, এইটো নিশ্চিনীয় বুলি কেনেবৈ

কবা ? অৱশ্যে, তোমাৰ যদি ভয় লাগিছে পাশাখেলত যোগ নিদিবা । সেইবুলি ধৰ্ম্মৰ নাম লৈ পাশাখেলক নিষা নকৰিবা ।”

সেই কথা শুনি যুধিষ্ঠিৰে কলে “বাবু, মোৰ লগতনো কোনে খেলিব ?”

দুৰ্য্যোধনে ততালিকে মাত দিলে “পণ বাখিবলৈ মই ধন-বস্তু দান কৰিম । শকুনি মানাই মোৰ হৈ খেলত যোগ দিব ।”

যুধিষ্ঠিৰে ভাবিছিল যে তেওঁ দুৰ্য্যোধনক পাশাখেলত হৰাব পাৰিব । কিন্তু পাঁচকৈও শতবৰ্ষৰ শকুনিয়ে পাশাখেলত যোগ দিব বুলি শুনি যুধিষ্ঠিৰে ভয় খালে । যুধিষ্ঠিৰে কলে “এজনৰ হৈ আন এজনে খেলিব এইটো গচবাচৰ নিয়ম বুলি মোৰ মনে নবৰে ।”

শকুনিয়ে এই কথা শুনি অৱজ্ঞাৰ ভাবেৰে কলে “তুমি যিহওক এটা আপত্তি উলিয়াব পাৰিহা ।”

যুধিষ্ঠিৰে কলে “বাবু তেন্তে, মই আপোনাৰ লগতে খেলিম ।”

সতানওপ মানুহেৰে ভৰি পৰিছিল । সেই সভাত শ্ৰোণাচাৰ্য্য, কৃপাচাৰ্য্য, ভীষ্মদেৱ, ধৃতৰাষ্ট্ৰ, বিদুৰসে আদি কৰি সকলো উপস্থিত আছিল । পাশা-খেল কাৰ্জিয়াৰ কাৰণ বুলি জানিও বাধা দিবৰ উপায় নাই যেন দেখি সকলো নিচ নিত আগমত বহি থাকিল । আন আন কোঁৱৰসকলে খেলৰ যজ্ঞাদন আগ্ৰহেৰে চান্দলৈ ধৰিলে ।

পোনতে কিছুমান ধন-সোণ পণ স্বৰূপে আগবঢ়ালে । পিচত ঘোঁৰাৰে সৈতে বৰ আগবঢ়ালে । যুধিষ্ঠিৰে প্ৰতিবাবেই খেলত হাবি সকলো পণ হেৰুৱালে । তাৰ পিচত তেওঁ ভূতাসকলক পণ বাখিলে । তাতো হাবিল ।

গৰ, ছাগলী, মগৰ, দেশ, প্ৰজা আদি কৰি যুধিষ্ঠিৰে সকলোকে হেৰুৱালে । তথাপি তেওঁ মাত নহল । শেষত আটাই কেইজন ভায়েকৰ গাঁৱ অলকাৰ-পাতি, কাপোৰ-কানি আদি সকলোবোৰ পণ বাখি খেলত হেৰুৱাই অস্থ কৰিলে ।

তেতিয়া শকুনিয়ে সুধিলে “যুধিষ্ঠিৰ, পণ বাখিবলৈ আৰু তোমাৰ কিবা আছে চান্দো ?”

যুধিষ্ঠিৰে কলে “কি নহব ? শ্যাম বৰণীয়া ভাই মোৰ নকুল ইয়াতে থিয় দি আছে । তেওঁ মোৰ এটা সম্পত্তি । গতিকে তেওঁকো মই পণ বাখিলো ।”

শকুনিয়ে কলে “তেন্তে এয়া চোৱা, তোমাৰ সাদৰৰ সেই ভাইটিও আনাৰ অধীনলৈ আহিব ।” এই বুলি পাশাটি মাৰি দিয়াত পাশাই শকুনিৰে ছয় ঘোষণা কৰিলে ।

দ্রোপদীৰ বস্ত্ৰ হৰণ

প্ৰভু দুৰ্য্যোধনৰ আদেশত সাবধি প্ৰতিকানী গৈ দ্ৰোপদীৰ গুচৰ পালে ।

প্ৰতিবানীয়ে কলে “আই, অপদ ছীয়ানী, যুদ্ধিৰে পাশাৰেলৰ মোহত পৰি আপোনাৰ পণ বাধি খেলত পৰাচ্চিত হৈছে । আপুনি আঘিৰ পৰা মৃত্যুৰ দাগী হৈছে । এতিয়া নহি আপোনাক তেওঁৰ ওচৰলৈ লৈ যাবলৈ আদেশ পাই আহিছোঁ । গিৰিলাকৰ আদেশত আই, এতিয়া নোৰ লগতে যাব লাগে ।”

ৰাজগৃহ যত্ৰসম্পন্ন নহি ৰাজচক্ৰবৰ্তী বিতাপ পোৱা যুদ্ধিৰৰ পাটবাণী দ্ৰোপদীয়ে এনে বিদ্‌ম্‌শ কথা শুনি ধনহন নাই ব'ল । তেওঁ যুৰি স্মিলিলে “প্ৰতিকানী, তুনি এইনোৰ কি কৰিছা ? কোন নজাইনো কেতিয়া নিৰৰ বাণীৰ ৰাজগতাত পণ কথা শুনিছা ? পণ বাধিবলৈ আৰু আন এবো বস্ত্ৰ নাপালেনে কি ?”

প্ৰতিকানীয়ে উত্তৰ দিলে “আন বস্ত্ৰ আৰু এবো বাকী নাছিল নুনিয়েই যুদ্ধিৰে আপোনাক পণ বাধিবলৈ বাধ্য হ'ল ।” কি ভাৱেনো তেওঁৰ ধন-সম্পত্তি, সৈন্য গ্যামত, দাগ-দাগী আৰু ভাইগকলবো পণ বাধি পাশাত হাবিল আৰু অন্তত নিজক আৰু দোপদীকো হেৰুৱালেগৈ, সেই গোটেই বুজাতটো প্ৰতিবানীয়ে দ্ৰোপদীৰ আগত বৰ্ণনা কৰি ব'লে ।

প্ৰতিবানীৰ গা-শিঞৰি উঠা কথাবোৰ হিয়াতঙা আৰু মৃত্যু তুলা হলেও ক্ষত্ৰিয়কন্যা দ্ৰোপদীয়ে তৎসনাৎ মনস্থিৰ বৰি ভাবিবলৈ ধৰিলে । খঙত তেওঁৰ চকু-মুখ বঙা হৈ উঠিল । তেওঁ ববলৈ ধৰিলে “সাবধি, তুনি এতিয়াই উলাট যোৱা । যি গৰাবীৰে পাশাৰেলত নোক পণ বাধিছিল তেখেতক এই কথা স্মৃতি আঁহাগৈ যে আপুনি প্ৰথমে নিজক হেৰুৱালেনে নতুবা পত্নীক হেৰুৱালে ? মতাৰ মাজত স্পষ্টভাৱে এই প্ৰশ্ন স্মৃতি তাৰ উত্তৰটো লৈছে নোক নিবলৈ আহিবা । যোৱা এতিয়া ।”

সেইমতে প্ৰতিবানী গৈ সন্মাজৰ মাজত থিয় হৈ সবলোৰে আগত যুদ্ধিৰক দ্ৰোপদীয়ে বোৱা মতে প্ৰশ্ন কৰিলে ।

যুদ্ধিৰে সেই প্ৰশ্ন শুনি বজাহতৰ দৰে থৰ লাগি থিয় দি ব'ল ।
১ তেতিয়া দুৰ্য্যোধনে প্ৰতিবানীক ক'লে “পাকানীয়ে নিজে মজালৈ আহি

তেওঁৰ স্বামীক এই প্ৰশ্ন সোধক হি। যোৱাঁ, দ্রোপদীক লৈ আহাঁগৈ।”
সেইমতে প্ৰতিকাৰী আকৌ ঘূৰি গৈ দ্রোপদীৰ আগত তলমূৰ কৰি বসেগৈ
“হে ৰাজকুঁৱৰী, হীন দুৰ্য্যোধনে আপোনাক গভালৈ নি উপস্থিত কৰিবলৈ
নোক আদেশ দি পঠাইছে। তেওঁ কৈছে যে আপুনি নিজে গভালৈ গৈ
আপোনাৰ স্বামী যুধিষ্ঠিৰক সেই প্ৰশ্নৰ উত্তৰ স্মৰিবগৈ লাগে।”

দ্রোপদীয়ে ক’লে “নই নাযাওঁ। তুমি গভাত থকা সমজুৱাসকলক
নোৱ এই প্ৰশ্নৰ উত্তৰ দিবলৈ কোৱাঁগৈ। তেখেত সবলেই যেন মোৰ
প্ৰশ্নটোৰ উত্তৰ দিয়ে।”

প্ৰতিকাৰীয়ে আকৌ ঘূৰি গৈ গভাগদসকলক মনোভাৱৰ কথা কলেগৈ।
দুৰ্য্যোধনে এইবাৰ ঋত উৎসৱিত ধৰি ভায়েক দুঃশাসনক আদেশ দি
ক’লে “এই গাৰখিটো মুৰ্ব। ভীমক দেখি তাৰ ভয় লাগিছে। যোৱাঁ,
তুমি গৈ বলবে দ্রোপদীক টানি লৈ আহাঁগৈ।”

এই কথা শুনা নাত্ৰৰে দুৰ্য্য। দুঃশাসনে আনন্দত মতলীয়া হৈ
বেণীবেণী কৰি গ’ল। দ্রোপদীৰ ওচৰলৈ গৈ ক’লে “আহাঁ আহাঁ পলন
নকৰিবা। তুমি পৰাধিত হৈছা। এতিয়া লাভ কিহৰ? স্মৰণী।
ব’লা, কোৱবসকলৰ শৰণ লোৱাটো। তেওঁলোকে তোমাক ন্যায্যমতে লাভ
কৰিছে।” এই বুলি দুঃশাসনে তেওঁক বলবে লৈ যাবলৈ চেষ্টা কৰিলে।

পাকালীয়ে শোকে-তাপে, গড়ে-বিষে বলিহাৰ লবে হৈ ধৃতৱাষ্ট্ৰৰ
অন্তেষপুৰত সোনাল গৈ। পাপী দুঃশাসনে তেওঁৰ পিচে পিচে গৈ চলিত
ধৰি বলবে চোচোবাই টানি গভা-মণ্ডপৰ নাজলৈ লৈ আহিল।

(এই ঘটনাটো বৰ্ণনা কৰিবলৈ ধৰিলে বুদ্ধ কপিৰলৈ ধৰে। ধৃতৱাষ্ট্ৰৰ
ল’বাবোৰ আত্মবিক ভাবাপন্ন হৈ এনে পাপ কামত নিমগ্ন হ’ল।)

দ্রোপদী গভাৰ নামত উপস্থিত হৈ নিজে গমত কৰি তাত উপস্থিত
থকা গভাগদসকলক লক্ষ্য কৰি গহীনাই কবলৈ ধৰিলে “কপট পাশাংলত
চতুৰ অথচ অযোগ্য আৰু বিপণ্য। মানুহ কিছুমানে যত্ন কৰি বৰ্মপুত্ৰ
যুধিষ্ঠিৰক ঠগ প্ৰতৰুনা কৰি নোক পণ বাৰি তাতীয়া দাসী কৰিছে। এই
কথাত ৰাৰ আপোনালোকে ইয়াতৰ দিলে কেনেকৈ? পৰাধীন পুৰুষে
তেওঁৰ ত্ৰিৰস্তাক পণ বাৰি পাৰে কেনেকৈ? এই সত্যত গাণ্ডানা
আপোনালোক বহনোক উপস্থিত আছে, আপোনালোকে ত্ৰিৰস্তা,
ল’বাহোৱালী, বা-বোৱালী আছে। আপোনালোকে নোৱ এই প্ৰশ্নটোৰ
নীনাংগা কৰি দিহাচোন ৰাৰ।”

এইদৰে পাঞ্চালীয়ে অনাধিনী তিব্বতৰ দৰে নিম্নৰ দুঃখ নিবেদন কৰা দেখি ভীমসেনে আৰু সহি ধাৰিব নোৱাৰিলে তেওঁ ক'লে “দাস যুৰিছিব, পাশাখেল যাব ছীহিৰা, এনে হীন মানুহেও তাৰ ঘৰৰ দাগীৰ পণ নাৰাখে। জুপৰ দীয়াবীৰ আনি এই গীচ মানুহবিলাকৰ হাতত পেলাই দি লঘু-লাফনা কৰিবলৈ আপুনি আছি এনে ব্যৱস্থা কৰিছে ? এনে দুৰ্য্যোৰ অন্যায় বান মই কোনোমতেই সহি ধাৰিব নোৱাৰোঁ। এই মহাপাতকৰ নিমিত্তে আপুনিমই দায়ী। নবমৰ ভাই সহস্ৰে ! ভুই এবুৰা আনাছোন, এওঁ যি হাতেৰে পাশাখেল খেলিছিল, আজি সেই হাত পুৰি দ্ৰাই কৰি দিওঁ।” এইবুলি ভীমসেনে শব্দবলৈ ধৰিলে।

অৰ্জুনে ভীমৰ খঙত কহনুভি দেখি বাঘ চাপি গৈ শাত হাত বুলাই বোনল মাতেৰে ক'লে ‘ভাই, তুনিতো আগেয়ে পুজনীয় দাদাক এনে অৱজ্ঞা যুচাব কথা কোৱা নাই। আমাৰ শত্ৰু বিলাকৰ পাপ কৰ্ম্মই আমাকো এনে পাপ কামত লিপ্ত হবলৈ সন্মোহ দিছে। সেই বুলি আমিও এতিয়া নিজে তেনে পাপ বানত লিপ্ত হোৱা উচিত নহয়। আমিও যদি তেনে কৰোঁ তেন্তে শত্ৰুবিলাকৰ উদ্দেশ্য সফল হব। ভাই, গতিৰে আমি সাবধানে চলাই উচিত।”

এই বখাত ভীমৰ খঙ অলপ শান্ত হ'ল আৰু তেওঁ ননে ননে থাকিল।

পাঞ্চালীৰ এনে লাফনা দেখি শূতৰাষ্ট্ৰৰ নুমলীয়া পুতেক : বিকৰ্ণই কলে “কৃত্ৰিয় বীৰসকল, আপোনালোকে কি কাৰণত একো নামাতি বহি আছে ? মই বয়সত নিচেই সৰু। আপোনালোকক নিমাত দেখি মোৰ পেটৰ কথা আপোনালোকক বুলি ববলৈ ওলাইছোঁ। অনুগ্ৰহ কৰি শুনক। অন্যায়ভাৱে নিমন্ত্ৰিত হৈ যুৰিছিব আহি পাশাখেলৰ জালত পৰি দ্ৰোপদীক পণ ৰাখিলে। সেইটো বেতিয়াও যুক্তিবুদ্ধ হোৱা নাই। দ্ৰোপদী অকল যুৰিছিবৰে পত্নী নহয়। সেই কাৰণে তেওঁ অকলে তেওঁক পণ ৰাখিব নোৱাৰে। প্ৰথমতে তেওঁ নিজেই নিছক পণ ৰাখি আনৰ তলতীয়া হৈছে, তাৰ পিচত আকৌ তেওঁৰ আনক পণ ৰাখিবলৈ অধিকাৰ ক'ত থাকিল ? আকৌ চাওক, শকুনিৰেই প্ৰথমতে দ্ৰোপদীক পণ ৰাখিবলৈ যুৰিছিবক উচটাই দিছে। আনপক্ষৰ প্ৰত্যেক বক্তালৈকে চকু দি সেইপক্ষক সেই সেই বক্ত পণ ৰাখিবলৈ উচটাই দিয়া ধৰ্ম্মৰ বিৰোধী কথা। এনেদৰে ন্যায়সঙ্গত ভাৱে আলোচনা কৰিলে বুজিবলৈ বাকী নাথাকে যে পাঞ্চালীক পণ বখাটো নিতান্ত অৰৈৰ হৈছে।”

বিকৰ্ণৰ নিচিনা চালুদীয়া লৰা এটিৰ মুখত এনেটক সাহেবে কোৱা কৰাবোৰ শুনি সভাসদসকলে যেন স্বভাবিক জ্ঞান ঘূৰাই পালে । সভাৰ মাছত ভয়ানক কোঁচাল লাগি উঠিল । সকলোৱে এক মুখে বিকৰ্ণৰ প্রশংসা কৰি কবলৈ ধৰিলে ‘বৰ্ণবক্ষা হ’ল । ধৰ্মবক্ষা হ’ল ।’

তেতিয়া কৰ্ণই ধিয় হৈ উঠি ক’লে “বিকৰ্ণ, সভাত ভালেনান বুঢ়া-মেথা লোক উপস্থিত আছে । তুমি সকলবা এটিয়ে এই সভাত যুক্তি দেখুৱাই কথা কবলৈ আহিছা ? অৰণি কাঠ ঘহনি ধাই যেনেকৈ নিচৰ ভুইত নিজে পুৰি ছাই হয়, সেইদৰে তুমি তোমাৰ অজ্ঞতা আৰু এনে বৃষ্ট-ভাবে তোমাৰ ঘৰৰ সৰ্বনাশ কৰিব খুজিছা ? যুৰিঠিৰে পোনতে তেওঁৰ সকলো গা-সম্পত্তি পণ ৰাখি হেৰুৱাই পেলাইছে, সেই হিচাপৰ পৰাই প্ৰথমতে শ্রোপদীকো শকুনিৰ তনতীয়া কৰি ধলে । এই বিষয়ে কবলৈ আৰু একো ধৰ নাই । এতিয়া এওঁলোকৰ গাৰ কানি কাপোৰ সকলো আন বস্ত্ৰৰ দৰেই শকুণিৰ হস্তগত হ’ল । দুঃশাসন, তুমি এতিয়া পাওৱ-হঁতৰ আৰু শ্রোপদীৰ কানি-কাপোৰ বিনাক ধৰাই শকুণিক দি দিয়া ।”

কৰ্ণৰ এনে কঠুৱা কথা শুনি পাওৱসকলে বৰ্ষ পদীকাত শেষলৈকে ধিৰেৰে বৈৰ্য্য ৰবি সকলো দুখ বটে গছি থাকিব লাগিব বুলি ভাবি স্তম্ভেৰে একো নামাতি গাৰ কানি-কাপোৰ বুলি সভাৰ মাছলৈ পেলাই দিলে । ইয়াকে দেখি দুঃশাসনে শ্রোপদীৰ মুখৰ আগত চিয়হৈ তেওঁ পিতৃ কাপোৰ বিনাক আহুৰিবলৈ ধৰিলে । একমাজ ভণ্ডানেই প্ৰাণ কৰ্তা বুলি ভাবি শ্রোপদীয়ে চিঞৰি চিঞৰি কৃষ্ণ নাম স্মৰণ কৰি কবলৈ ধৰিলে ‘হে কৃষ্ণ কৰণানন্দ্ৰ, হে লোকপালক, হে জগদীশ্বৰ, হে বিপদ-বাৰণ শ্ৰীমকুন্দন, আতি মই এই দুৰৱস্থাত পৰিচোঁ, আপুনি মোক এৰি নিদিব প্ৰভু । মই আপোনাৰ শৰণাগত, মোক এই বিপদবৰণা বক্ষা কৰক ।”

ঠিক সেইসময়তে এটা আচৰিত ঘটনা ঘটি উঠিল । দুঃশাসনে শ্রোপদীৰ কাপোৰত ধৰি টানি থাকোঁতে তেওঁৰ গাৰপৰা নতুন নতুনকৈ অনবদত কাপোৰ ওলাই থাকি শোচনীয় ৰূপলিত কাপোৰে নৰবা হৈ পৰিল ।

দুঃশাসন ভাণিৰি বহি পৰিল । এই আচৰিত ঘটনাত সভাৰ সকলো মানুহ ভয়ত ৰংপি উঠিল ।

তীব্ৰ খণ্ডত ভীমসেনৰ হৈত কপিৰলৈ ধৰিলে । যত্ন কৰে ধিয় হৈ তেওঁ এটা ভীষণ প্ৰতিজ্ঞা কৰি ক’লে ‘ভাৰত সম্পদ কলহ এই মহাপদী দুঃশাসনৰ নতুন কানি বস্ত্ৰপান কৰি মই পিতৃ-স্নেহকৈ গতি কৰিম ।”

ঠিক সেইসময়ত বাহিৰত শিয়ালে হোৱা দিয়া শুনা গ'ল। চাৰিউফালৰ পৰা গাধ বিনাববো বিকট চিঞৰ শুনা গ'ল। কাউৰী-শওণ বিনাকে বতামওপৰ ওপৰত বিকট মাতেৰে বা কা গোঁ গোঁ শব্দ কৰি ঘূৰিবলৈ ধৰিলে।

কৌৱৰবিনাকৰ কৃত কৰ্মৰ ফলত বংশ নাশ হ'ব, অলি থকা হিংগাব তুই নাচি যাব, আৰু পুতেকহঁতৰ যোৰ বিপদ ঘটিব, এইবিনাক ভাৱি-চিন্তি ধৃতবাহুই দ্রোপদীক নতাই আনি কবলৈ ধৰিলে “আই ক্ৰপদ-বুমাৰী, তোমাৰ মনৰ কামনা কি কোৱাচোন।”

পুতেকহঁতৰ ওপৰত উঠা খণ্ডে বিঘে আৰু ঘৃণাৰ ভাৱে দ্রোপদীৰ অন্তৰ ভৰি থকা যেন অনুমান কৰি তেওঁক গাফনা দিবৰ মনোৰে ধৃতবাহুই এনে কথা কৈছিল। তাৰপিচত তেওঁ যুৰিষ্ঠিবক মাতি আনি ক'লে “হে অদ্ভাত-শক্ৰ, তোমাৰ মদন হওক। দুৰ্য্যোধনৰ অপৰাধ ক্ষমা কৰিবা। নাটু-স্বৰূপা বুলি গান্ধাৰীক আৰু পিতৃ স্বৰূপ বুলি মোলৈ চাই দুৰ্য্যোধনহঁতৰ অপৰাধ ক্ষমা কৰিবা। এতিয়া তোমাৰ ধন-বহু সকলোবোৰ গ্ৰহণ কৰি ইন্দ্ৰপ্ৰস্থলৈ উলাটি লুপ্তেৰে বাহ্যপানন কৰি থাকোঁ।”

ধৃতবাহুৰ মুখত এনে গাফনা সুচক কথাবোৰ শুনি পৰুপাওৱে সেই ধেনাৰ ঘৰবপৰা নিতান্ত হতভম্ব, আৰু বিবুদ্ধি হৈ ওলাই আহিল। এনে-ভাবে তেওঁবিনাকে বিপদৰপৰা মুক্ত হোৱাত আচৰিত বোধ কৰিলে। কিন্তু এই সকাহবোধ সবহ সময় নাখাবিল।

ধৃতবাহুৰ বখাত এইদৰে যুৰিষ্ঠিব ভায়েকহঁতক লৈ ইন্দ্ৰপ্ৰস্থৰ ফালে আহিবলৈ ধৰিলে। সিফালে কিন্তু কৌৱৰগকলৰ ৰাজ প্ৰাসাদত এনেদৰে সহজে সিদ্ধি হোৱা কামটো হঠাতে তেওঁলোকৰ পিতৃৰ দোষত আকৌ গতুনকৈ ছল পোতাৰ দৰে অৱস্থাত তেওঁলোকৰ মাজত তৰ্কাতৰ্কি আৰু খন্দাখন্দি হবলৈ ধৰিলে। দুঃশাসন, শকুনি আদিয়ে দুৰ্য্যোধনক উচটাবলৈ ধৰিলে যে তেওঁৰ পিতাকেই গন্য হোৱা কামটো হঠাতে নষ্ট কৰি দিলে। এতেকে এতিয়া আকৌ ধৃতবাহুৰ ধৰি সেই কথা নতুন কৰিব লাগে। দুৰ্য্যোধনে সেই মতে পিতাকক বুজালে যে বৃহস্পতি গুৰুৰ উপদেশ আছে যে প্ৰবল শক্ৰক পৰাজয় কৰিবলৈ যি কোনো উপায়েই গ্ৰহণ কৰিব পাৰি। পৰুপাওৱাৰ বৰ শক্তিশালী। তেওঁলোকক জব্দ কৰিবৰ হলে তেওঁলোকৰ দুৰ্বলতাৰ সুযোগ লবই লাগিব। তেওঁলোকৰ আত্মগন্যন তান যথেষ্ট আৰু অলপ অহঙ্কাৰো আছে। সেই কাৰণে

তেওঁলোকৰ আকৌ পাশাখনলৈ মাতিলে ক্ষত্ৰিয়ৰ যি নিয়ম আছে সেই নিয়ম ভঙ্গকৰি তেওঁবিলাক নহাকৈ নাথাকে। এতেকে পুনৰ সিবিলাকক পাশাখনলৈ মাতিবলৈ আপুনি অনুমতি দিয়ক। ধৃতবাষ্ট্ৰই এনে কথাত নিতান্ত এবাৰ নোৱাৰা অৱস্থা অনুভৱ কৰি পাকে প্ৰকাৰে হলেও পুনৰ পাশা খেললৈ যুধিষ্ঠিৰই তক নিমন্ত্ৰণ কৰিবলৈ সন্মতি দিলে।

ততালিকে এজন দূত যুধিষ্ঠিৰক দুনাই পাশা খেলিবলৈ নিমন্ত্ৰণ জনাবলৈ পঠোৱা হ'ল। দূতজনে যুধিষ্ঠিৰক ইন্দ্ৰপ্ৰস্থ নৌ পাওতে বাটতে লগ ধৰিলে। দূতৰ কথা শুনি যুধিষ্ঠিৰে কলে, “ভাণ্য বোনে বোধিব পাৰে সি ভালেই হওক বা বেগাই হওক। আনি যদি আকৌ খেলিব লাগে, খেলিম তাত কি কথা আছে? পাশা খেললৈ আহ্বান আহিলে কোনো সত্ত্ৰান্ত ক্ষত্ৰিয়ই তাৰ অস্বীকাৰ নকৰে।”

এই যিনিতে ব্যাসদেৱে লেখিছে—সোণৰ হৰিণা কেতিয়াও হোৱা নাই আৰু নহবও। তথাপি ৰামচন্দ্ৰ তাৰ পিচে পিচে খেদি শৈছিল বৰ কৰিবলৈ, বিপদৰ কালত মানুহৰ বুদ্ধি পোনতে লোপ পায়।

বিপদৰ সময়ত বুদ্ধি গাশ হয় ই এটা ভগতৰে নিয়ম। ভূ-ভাৰ পাতলাবৰ নিমিত্তে কনিৰ নাহাৱ্যৰ গুণত] সভাসদসকলে ইমানকৈ বাধা-লিয়াৰ ওপৰতো ধৰ্ম-পুত্ৰই শকুনিৰ লগত আকৌ পাশা খেলিবলৈ যুৰি আহিল আৰু সভাসদ সকলৰ নিতান্ত বাধা নামানি খেলিবলৈ মন প্ৰকাশ কৰিলে। এইবাৰ পাশা খেলিব এনে নিয়ম ৰাখি লোৱা হ'ল যে খেলত হাবিলে হৰাজনে নিম্নৰ মাতৃ গনন্বিতে ৰাৰ বছৰ বনবাস খাটিব লাগিব আৰু পিচত আকৌ এবছৰ অজ্ঞাত ৰাগ খাটিব লাগিব। অজ্ঞাত ৰাগৰ কথা কেনেবাকৈ প্ৰকাশ পালে আকৌ ঘূৰি ৰাৰ বছৰ বনবাস খাটিব লাগিব। এই ব্যৱস্থা অনুযায়ী আকৌ পাশা খেল আৰম্ভ হ'ল আৰু খেলত যুধিষ্ঠিৰ দুনাই পৰাস্ত হ'ল।

সেই মুহূৰ্ত্তে পাণ্ডৱসকলে অজ্ঞাতৰাগৰ দীক্ষা গ্ৰহণ কৰি সভাৰ সকলোৰে ওচৰত বিদায় লৈ গুনাই গ'ল। সভাসদ সকল লাভত তলমূৰ কৰি ব'ল।

ঠিক সেইসময়ত বাহিৰত শিনালে হোৱা দিয়া শুনা গ'ল। চাৰিউফালৰ পৰা গাধ বিনাকবোৰ বিকট চিঞৰ শুনা গ'ল। কাউৰী-শঙণ বিনাকে বতামণ্ডপৰ ওপৰত বিকট নাতেৰে কা কা নোঁ নোঁ শব্দ কৰি ঘূৰিবলৈ ধৰিলে।

কোবৰবিনাকৰ দৃত কৰ্মৰ যত্নত বংশ নাশ হ'ব, জলি ধৰা হিংগাৰ দুই নাচি যাব, আৰু পুতেকহঁতৰ ঘোৰ বিপদ ঘটিব, এইবিনাক ভাৱি-চিন্তি ধৃতবাষ্ট্ৰই দ্রোপদীক মতাই আনি কবলৈ ধৰিলে “আই ভ্ৰূপদ-কুনাৰী, তোমাৰ মনৰ কাননা কি কোৱাচোন।”

পুতেকহঁতৰ ওপৰত উঠা বঙে বিষে আৰু ঘৃণাৰ ভাবে দ্রোপদীৰ অন্তৰ ভৰি থকা যেন অনুমান কৰি তেওঁক গাধনা দিবৰ নগেনে ধৃতবাষ্ট্ৰই এনে কথা কৈছিল। তাৰপিচত তেওঁ যুধিষ্ঠিৰক মাতি আনি ক'লে “হে অজ্ঞাত-শত্ৰু, তোমাৰ মদল হওক। দুৰ্য্যোধনৰ অপৰাধ ক্ষমা কৰিবা। নাভু-স্বৰূপা বুলি গাফানীক আৰু পিতৃ স্বৰূপ বুলি মোলৈ চাই দুৰ্য্যোধনহঁতৰ অপৰাধ ক্ষমা কৰিবা। এতিয়া তোমাৰ ধন-বস্তু সকলোবোৰ গ্ৰহণ কৰি ইজ্জত্বলৈ উলটি অৰ্থেৰে বাচ্যপানন কৰি থাকোঁ।”

ধৃতবাষ্ট্ৰৰ মুখত এনে গাধনা শুনক কথাবোৰ শুনি পঞ্চপাণ্ডৱে সেই খেলাৰ ঘৰপৰা নিতাণ্ড হতভৰ, আৰু বিবুদ্ধি হৈ ওলাই আহিল। এনে-ভাবে তেওঁবিলাকে বিপদৰপৰা মুক্ত হোৱাত আচৰিত বোধ কৰিলে। কিন্তু এই সকলোবোধ গৰহ সময় নাথাকিল।

ধৃতবাষ্ট্ৰৰ কথাত এইদৰে যুধিষ্ঠিৰ ভায়েকহঁতক লৈ ইজ্জত্বলৈ যালে আহিবলৈ ধৰিলে। সিফালে কিন্তু কোবৰসকলৰ বাজ প্ৰাসাদত এনেদৰে সহজে সিদ্ধি হোৱা কানটো হঠাতে তেওঁলোকৰ পিতৃৰ দোষত আকৌ নতুনকৈ ছল পোতাৰ দৰে অৱস্থাত তেওঁলোকৰ মাজত তৰ্কাতৰ্কি আৰু খন্দাধাৰি হবলৈ ধৰিলে। দুঃশাসন, শকুনি আদিয়ে দুৰ্য্যোধনক উচটাবলৈ ধৰিলে যে তেওঁৰ পিতাকেই গনাৰা হোৱা কানটো হঠাতে নষ্ট কৰি দিলে। এতেকে এতিয়া আকৌ ধৃতবাষ্ট্ৰক ধৰি সেই কথা নতুন কৰিব লাগে। দুৰ্য্যোধনে সেই মতে পিতৃৰক বুজালে যে বৃহস্পতি গুৰুৰ উপদেশ আছে যে প্ৰবল শত্ৰুক পৰাজয় কৰিবলৈ যি কোনো উপায়েই গ্ৰহণ কৰিব পাৰি। পঞ্চপাণ্ডৱ বৰ শক্তিশালী। তেওঁলোকক জব্দ কৰিবৰ হলে তেওঁলোকৰ দুৰ্ব্বলতাৰ অযোগ্য নবই লাগিব। তেওঁলোকৰ আত্মগন্মান জ্ঞান বখেটে আৰু অলপ অহঙ্কাৰো আছে। সেই কাৰণে

তেওঁলোকৰ আকৌ পাশাখনেই নাতিৰ ক্ষত্ৰিয়ৰ যি নিষম আছে সেই নিষম ভদ্ৰকবি তেওঁবিলাক নহাকৈ নাথাকে । এতেকে পুনৰ সিবিলাকক পাশাখনেই নাতিবলৈ আপুনি অনুমতি দিয়ক । ধৃতবাহুই এনে কথাত নিতান্ত এবাৰ নোৱাৰা অৱস্থা অনুভৱ কৰি পাকে প্ৰকাৰে হলেও পুনৰ পাশা খেললৈ যুধিষ্ঠিৰইতক নিমন্ত্ৰণ কৰিবলৈ সন্মতি দিলে ।

ততালিকে এজন দূত যুধিষ্ঠিৰক দুনাই পাশা খেলিবলৈ নিমন্ত্ৰণ জনাবলৈ পঠোৱা হ'ল । দূতজনে যুধিষ্ঠিৰক ইন্দ্ৰপ্ৰস্থ নৌ পাওতে বাটতে লগ ধৰিলে । দূতৰ কথা শুনি যুধিষ্ঠিৰে কলে, “ভাগ্য কোনে বোধিব পাৰে সি ভালেই হওক বা বেয়াই হওক । আমি যদি আকৌ খেলিব লাগে, খেলিম তাত কি কথা আছে ? পাশা খেললৈ আহ্বান আহিলে কোনো সন্তোষ ক্ষত্ৰিয়ই তাৰ অস্বীকাৰ নকৰে ।”

এই ধিনিতে ৰাঘৱদেৱে লেখিছে—লোণৰ হৰিণা কেতিয়াও হোৱা নাই আৰু নহবও । তথাপি ৰামচন্দ্ৰ তাৰ পিচে পিচে খেদি গৈছিল বৰ কৰিবলৈ ; বিপদৰ কানত মাগুহৰ বুদ্ধি পোনতে লোপ পাব ।

বিপদৰ সময়ত বুদ্ধি নাশ হয় ই এটা অশতৰে নিষম । ভূ-ভাব পাত্ৰাবৰ নিমিত্তে কলিৰ নাহাশ্বৰ গুণত] সভাসদগকলে ইমানকৈ বাধা-লিয়াৰ ওপৰতো ধৰ্ম্ম-পুত্ৰই শকুনিৰ লগত আকৌ পাশা খেলিবলৈ ঘূৰি আহিল আৰু সভাসদ সকলৰ নিতান্ত বাধা নানানি খেলিবলৈ মন প্ৰকাশ কৰিলে । এইবাৰ পাশা খেলিব এনে নিষম ৰাঙ্কি লোৱা হ'ল যে খেলত হাবিলে হবাননে নিজৰ ব্ৰাতৃ সমন্বিতে বাৰ বছৰ বনবাস খাটিব লাগিব আৰু পিচত আকৌ এবছৰ অজ্ঞাত ৰাগ খাটিব লাগিব । অজ্ঞাত ৰাগৰ কথা কেনেকৈ প্ৰকাশ পালে আকৌ ঘূৰি বাৰ বছৰ বনবাস খাটিব লাগিব । এই ব্যৱস্থা অনুযায়ী আকৌ পাশা খেল আৰম্ভ হ'ল আৰু খেলত যুধিষ্ঠিৰ দুনাই পৰাস্ত হ'ল ।

সেই মুহূৰ্ত্তে পাণ্ডৱগকলে অজ্ঞাতবাসৰ দীক্ষা গ্ৰহণ কৰি সভাৰ সকলোৰে ওচৰত বিদায় লৈ ওলাই গ'ল । সভাসদ সকল লাজত তলমূৰ কৰি ব'ল ।

ধৃতবাস্তৱ চিন্তা

পাণ্ডৱগৰল বনলৈ যাবলৈ গাছি-কাছি গুলান। নগৰৰ সকলোৰে আলি-পসুনি মানুহৰ পয়োভৰত বিৰ্ দি গন্ধি পাবলৈ নোহোৱাত আগুৱাবলৈ চান হৈ পৰিল। ৰাজকাৰেং, মঠ, মন্দিৰ, গড়-গছনিৰ তলে-ওপৰে যেনে বতে পাৰে তাৰে পৰাই পঞ্চপাণ্ডৱ বনলৈ যোৱা দৃশ্য চাবলৈ উৎসুক। তিকতাগৰলৈ থিৰিহী আৰু বেবৰ ছনগাইদি তুমি চাবলৈ ধৰিলে। ছত্ৰ চানৰ চোলে-ডগৰে ছয়খনি দি, ৰাজ সন্মানৰে হৰেন্দ বৰমৰ অলঙ্কাৰ-পাতিৰে গা ঢাকি আগে আগে অনুচৰসকলে গাই যোৱা স্তুতি পাঠ শ্ৰৱণ কৰি যি ধৰ্মপুত্ৰ ৰাজচক্ৰবৰ্তী যুৰিঠিৰে যাত্ৰা কৰা উচিত আছিল সেই ধৰ্মপুত্ৰ যুৰিঠিৰে আজি সামান্য একোভোখৰ লাকলি বসন পিন্ধি উল। ভনিৰে খোজ কাটি বনলৈ যোৱা দেখি ধৰ্মসকলে 'হায়, হায়' কৰি চকুপানী টুকিবলৈ ধৰিলে।

ধৃতবাস্তৱে বিন্দুবক নতাই আনি স্মৰিলে “বিন্দুব, পাণ্ডুপুত্ৰসকল আৰু দ্ৰৌপদী বনলৈ কেনেকৈ যাত্ৰা কৰিলে কোৱাচোন। মোৰতো দৃষ্টিশক্তি নাই, মই একো নেদেখোঁ। তুমি তেওঁলোকৰ বন-যাত্ৰাৰ দৃশ্যটো বৰ্ণনা কৰি কোৱাচোন।

বিন্দুৱে বলে “মহাৰাজ, কুন্তীপুত্ৰ যুৰিঠিৰে কাপোৰেৰে মুখ ঢাকি গহীন হৈ খোজ ৰাঢ়ি গৈছে; ভীমসেনে তেওঁৰ ৰাজদুটাকে চাই চাই গৈ আছে; ধনঞ্জয়ে গাতিৰপৰা ধূলি এবোনুঠি লৈ ওপৰলৈ চতিয়াই চতিয়াই গৈ আছে; শোটেই গাতে ধূলি গানি গৈ নকুল আৰু সহদেৱ তেওঁলোকৰ পিচে পিচে গৈ আছে। দ্ৰৌপদীয়ে মেলাই লোৱা চুলিতাবেৰে মুখ ঢাকি চবুলো টুকি টুকি যুৰিঠিৰ পিচে পিচে খোজ ৰাঢ়ি গৈ আছে। পুৰোহিত ৰোমাই স্মৰ লগাই যমৰজাৰ সান গান গাই গাই পঞ্চপাণ্ডৱ আগে আগে গৈ আছে।”

বিন্দুবৰ মুখত পঞ্চপাণ্ডৱ বনলৈ যোৱা বিৱৰণটো শুনি ধৃতবাস্তৱ ভয়ানক অতৰ্ক আৰু চিন্তাত আকুল হৈ উঠিল। তেওঁ আকৌ স্মৰিলে “বাবু বিন্দুব, পঞ্চপাণ্ডৱ বন-যাত্ৰাৰ দৃশ্যটো চাই প্ৰজাসকলে কি কোৱা-মেলা কৰিছিল?”

বিন্দুৱে কলে “মহাৰাজ, সেই সময়ত বৰ্ণ-নিৰ্বিশেষে প্ৰজাসকলে নি কৈছিল শুনক। সকলোৰেই আনন্দ পৰিহা দি শোভিত বিগাবুল

হৈ কৈছে যে 'আনন্দ নেত্ৰাসকল আছিলপৰা আনন্দ এৰি বনলৈ গুচি গ'ল। কুবৰাংশৰ বৃত্তাসকল অত্ৰ আৰু তেঁনেই অৰোধ কেচুৱা লৰাৰ নিচিনা আচৰণ কৰিছে। শিশু কোৱলসকল। তেওঁলোকৰ দুৰাশা নিতান্ত যিখ লগা আৰু হীন। শূত্ৰৱাট্ট পাণ্ডৱসকলৰ বৰ বাপেক হৈও তেওঁলোকক বনবাসলৈ পঠাই দিলে। বিনামেৰে মন্থপাত হ'ল। পৃথিৱীখন কঁপি উঠিল আৰু আন বহুতো অমঙ্গলীয়া লক্ষণ প্ৰকাশ পাবলৈ ধৰিলে।"

শূত্ৰৱাট্ট আৰু নিম্বৰ কথাৰ মাজতে অকস্মাৎ শ্বেৱসি নামৰ উপস্থিত হ'লহি। "আছিলপৰা চৈধ্য বছৰৰ মূৰত দুৰ্য্যোধনৰ পাণ্ডৱ কোৱলসকল গাণ হ'ল" এই বুলি শূত্ৰৱাট্টৰ মানে চাই লৈয়েই তেওঁ অস্তহিত হ'ল।

সেই কথা শুনি হতভয় হৈ দুৰ্য্যোধন আৰু তেওঁৰ হিতাকাংক্ষীসকল ল' লাগি ভয়ে ভয়ে গৈ ভ্ৰোগাচাৰ্য্যক বাহ পালেগৈ। ভ্ৰোগাচাৰ্য্যক ল' ধৰি হাতযোৰ কৰি কলে "হে ওৰণেৰ, এই ৰাজ্য গোটাইখন আপোনা-বেই। আপুনিগেই আমাৰ ভাৰগাৰ ধন। আমাক এই দুৰ্দ্ধিত এৰি যেন কলৈকো নাযায়।"

সেই কথাত ভ্ৰোগাচাৰ্য্যই কলে "পাণ্ডৱসকল শ্বেৱতাৰ অংশ। তেওঁ-লোকক বন বৰা অগস্ত্ৰ—এনে ত্ৰানী পুৰষসকলৰ মত। এই কথা আনিও মোৰ শৰণাগত শূত্ৰৱাট্টৰ পুত্ৰসকলক এৰি ধৈ মই অৱশ্যে যাব নোৱাৰোঁ। তেওঁলোকৰ হিতৰ কাৰণে মই সাধ্যমতে সকলো প্ৰকাৰে চেষ্টা কৰিম। কিন্তু এটা কথা বুকুপ জ্বাৰি যে বিধিৰ বিধান অপৰাজনীয়া। বনবাস ৰটাৰ পিচত পাণ্ডৱসকল নিতান্ত বিবৰ্জ হৈ উলটি আহিব। ক্ৰপদৰ ওপৰত মোৰ এগনয়ত ৰং আছিল বুলি তেওঁক ৰাজ্যৰপৰা ৰেদাই অপমান কৰি থৈছে। সেই কাৰণে মোৰ বৰিবৰ কাৰণে তেওঁ যান-যত্ৰ পাতি শূট্ৰদ্যু নামে এটি পুত্ৰ লাভ কৰিছে। সেই শূট্ৰদ্যু বৰ্ত্তমানে পাণ্ডৱসকলৰ নিচেই আপোন হৈ পৰিছে। যুগুব-যানাককৈ শুনিবলৈ পাইছে। বোলে মোক মাৰিবলৈবে শূট্ৰদ্যু আৰু পাণ্ডৱসকলৰ মাজত হেনো এনে ঘনিষ্ট সম্বন্ধ ঘটিছে। তোমালোকে নিম্ব হাতে গতি অন্য বাৰ্য্য-বনাপৰিলাক দেখি মোৰ শঙ্কা হৈছে যে সেই শুনা কথাবিনাকৈই এদিন সত্যত পৰিণত হবগৈ। তোমালোকৰ কাল গুচৰ চাপি আহিছে। সোনকালে যাতে তোমালোকৰ মঙ্গল হয় এনে কিছুমান ৰান্ধৰ অনুষ্ঠান কৰাৱৰ। এখন মহাযজ্ঞৰ আয়োজন কৰ। চৈধ্য বছৰৰ অন্তত নিশ্চয় বিপদ ঘটিব। দুৰ্য্যোধন, ধৰ্ম্মপুত্ৰৰ লগত এতিয়াও তুমি সন্ধি স্থাপন কৰা। এইখিনি

ববলগীয়া কথা তোমাব আগত মই বলোঁ। তোমালোকে এতিয়া যেনে ভাল দেখা তাবে বৰা।”

শ্রোণীচাৰ্য্যৰ কথাবোৰ দুৰ্য্যোধনৰ বাণত নুঠেই নোসোনাল।

সত্তবে ধৃতবাস্তক কলে “মহাবাজ, আপুনি কিম ইমান চিত্তাকুল হৈছে?” অক ধৃতবাস্তই কলে “পাণ্ডৱসকলৰ শত্ৰু হৈ বেনেবৈ সদায় নিশ্চিত থাকিম সত্তব ?”

সত্তবে কলে “আপোনাৰ কথা অতি সঁচা। মৰিবলৈ ধৰা মানুহৰ বুদ্ধি হত হবই। তেওঁৰ মনত ভালৰ বেয়া আৰু বেয়াৰ ভাল যেন লাগিব। কালে হাতত লাখুটি লৈ মানুহক আহি টঙনিয়াই মূৰৰ ধোলা নাভাদেহি। কালে মানুহৰ গৎ অসৎ বিচাৰৰ জ্ঞান লোপ কৰি ধ্বংসৰ মুখত পেলাই দিয়ে। আপোনাৰ পুতেকসকলে পাৰ্শ্বলীক অপমান কৰিছে, তাৰ দ্বাৰা নিজৰ ধ্বংসৰ পথ গিফেই মুকলি কৰি লৈছে।”

ধৃতবাস্তই কলে “জানী বিদুৰে ধৰ্ম্ম আৰু ৰাজনীতিৰ সঙ্গত কথাকে নোৰ কৈছিল, কিন্তু মইহে সেই কথা নুঙনিলো। মূৰ্খ লবাইঁতৰ কথা ৰাখিবলৈ শৈ মই এনে বিপাকত পৰিছোঁ।”

বিদুৰে ধৃতবাস্তক যেনে যেনে প্ৰবোধ দিবলৈ ধৰিলে। তেওঁ কলে “আপোনাৰ লবাইঁতে বৰ ডাঙৰ পাপ ৰান্ধি ৰাখিছে। ধৰ্ম্মপুত্ৰ বঞ্চিত হৈছে। লবাইঁতৰ এনেবিলাক পাপ ৰান্ধিবপৰা অঁতৰাই অন্য আপোনাৰ উচিত আছিল। আপুনি দিয়া ৰাজ্য আকৌ পৰুপাণ্ডৱৰ ঘূৰাই দিয়া উচিত। এতিয়াও যুৰিষ্ঠিৰৰ বনৰপৰা ওলটাই আনি তেওঁৰ লগত সন্ধি কৰিবলৈ দিহা বৰব। আৰু দুৰ্য্যোধনে আপোনাৰ কামত হকা-বধা কৰিলে তাক ডাবি দি শাসন বৰা উচিত।”

পোনতে বিদুৰৰ এনেবিলাক কথা ধৃতবাস্তই তলকা মাৰি শুনি আছিল। বিদুৰ বৰ জানী পুৰুষ আছিল বুলি ধৃতবাস্তই তেওঁক সন্মান কৰি চলে।

কিন্তু বাৰেপতি বিদুৰৰ একে ধৰণৰ উপদেশ শুনি ধৃতবাস্তই ননত তিতা লাগি উঠিল।

এদিন ধৃতবাস্তই ধঙত অলি-পৰি বিদুৰৰ ক’লে “বিদুৰ, তুমি সদায় পাণ্ডৱৰ ঘনীয়াই দুৰ্য্যোধনৰ বিপক্ষ কথাবিলাক আলচ কৰি থাক। তোমাব শত্ৰু যেনে হৈ পাইহেঁ। তুমি আমাব কল্যাণ কামনা নকৰা হবলা। দুৰ্য্যোধন নোম ঔকসাত পুত্ৰ। মই তাক কেনেদৈ ত্যাগ কৰোঁ মোতা-

চোন। ন্যায় আৰু প্ৰকৃতিৰ বিৰুদ্ধে তোনাৰ পৰামৰ্শ লৈ মোৰ কেতিয়াও
মন্ত্ৰন নহব। মই আৰু তোনাৰ বিশ্ৰাম কৰিব নোৱাৰাত পৰিহোঁ। তোনাৰ
সহায় আৰু লগ মোৰ আৱশ্যক নাই। তোনাৰ বন গৈ তুমি পাওৱৰ
লগতে থাকিবলৈ পাবা।” বিদূৰৰ উত্তৰলৈ বাচি নাচাই শূত্ৰবাহুই উচাং
নাৰি অস্ত্ৰপুৰলৈ সোনাই গৈ।

বিদূৰে কোৱাৰকুলৰ ধ্বংস অনিবাৰ্য্য বুলি জনি বোৰালৈ বথ এখনত
উঠি পাওৱসকলৰ ওচৰলৈ গুচি গৈ।

গাঁচাগচিকৈ বিদূৰে নগৰ এৰি গুচি যোৱাত শূত্ৰবাহুৰ মনত আকৌ
চিত্ৰ সোনা। তেওঁ ভাবিবলৈ ধৰিলে “মই কি কাম কৰিলোঁ? পাওৱ-
হঁতৰ বল বৃদ্ধিৰ পথটো মই নিজেই নুকলি কৰি দিহোঁ। হায়, হায়
বিদূৰক পৰিত্যাগ কৰি মহা ভুল কৰিলোঁ।” এইদৰে ভাবি চিন্তি বিবুধি
হৈ গল্পৰ মতাই আনি ধৰে, “গল্পৰ বড় বৰ ঘটনা হৈ কিবা অনুচিত কথা
কৈ মৰমৰ ভাই বিদূৰকো ছেৰালোঁ। ঋগ্বেদে তেওঁ বনলৈ গুচি
গৈ। তুমি এবাৰ যোৱাচোন—কেনেবাকৈ তেওঁক বুজাই ৰাখি মোৰ ওচৰলৈ
ওলোটায়ে লৈ আহাটো যোৱ।”

গল্পৰ লবানবিতৈ বনলৈ গৈ পাওৱসকলৰ আশ্ৰম পালেগৈ। তেওঁ গৈ
দেখিলে শূণ্ণচৰ্চ পৰিধান কৰি পাওৱসকলে বনবাগী ঋষিকলৰ লগত
আনন্দমনে স্নান কটাইছে। বিদূৰকো তাতে দেখিলেগৈ। বিদূৰক অন্যান্য
ব্যৱহাৰ কৰি শূত্ৰবাহুই অনুভূত কৰিবলৈ কৈছিল—“মই পুৰি মৰিছে সেই কথা
গল্পৰে বিদূৰৰ আগত ৰখাৰি বুলি। গল্পৰে অনুভূত কৰিলে, “আপুনি যদি
কেনেবাকৈ উলটি যোৱাটো নহয় তেন্তে শূত্ৰবাহুই আৰু নিজৰ প্ৰাণ নাবাৰে।
আপুনি অতি সোনকালে গৈ ৰাজগজাত যোগদান কৰক। পাওৱসকলৰ
পৰা বিদায় লৈ অনুগ্ৰহ কৰি হস্তিনা পুৰলৈ বৰক।”

এই কথাৰে ধৰ্মপ্ৰাণ বিদূৰে যুধিষ্ঠিৰৰপৰা বিদায় লৈ হস্তিনাপুৰলৈ
উভতি গৈ।

শূত্ৰবাহুই বিদূৰক দুমাই কাষত পাই চেনেহতে পৰি গৈ আকোৱালি ধৰি
ছক ছক কৰে কাষি কাষি কৰলৈ ধৰিলে—“হে নিঃপাপ বিদূৰ, বিচাৰবুদ্ধি হত
হৈ মই তোমাক যি অসহায়ৰূপে কৰিছিলোঁ তাৰ বাবে মোক ক্ষমা কৰিবা।”

এদিন নৈত্ৰেয় ঋষি শূত্ৰবাহুৰ ৰাজগজাত উপস্থিত হন। বজাই
আথে-বেথে যথাবিধি ঋষিক পাণ্যাদিৰে অত্যাৰ্থনা কৰিলে। আসন গ্ৰহণৰ

কবনগীয়া কথা তোমাব আগত নহৈ কৰে। তোমানোকে এতিয়া যেনে ভাল দেখা তাৰে কথা।”

দ্রোণাচাৰ্য্যৰ কথাবোৰ দুৰ্য্যোধনৰ বাণত মুঠেই নোসোনাল।

সত্তয়ে শূত্ৰাষ্ট্ৰক কলে “নহাবাচ, আপুনি কিং ইনান চিন্তাকুল হৈছে?” অৰু শূত্ৰাষ্ট্ৰই কলে “পাণ্ডৱগৰুৰ শত্ৰু হৈ কেনেকৈ সদায় নিশ্চিত থাকিম সত্তয়?”

সত্তয়ে কলে “আপোনাৰ কথা অতি সঁচা। মৰিবলৈ ধৰা মানুহৰ বুদ্ধি হত হবই। তেওঁৰ মনত ভালৰ বেয়া আৰু বেয়াৰ ভাল যেন লাগিব। বালে হাতত লাগুটি লৈ মানুহৰ আহি টঙনিয়াই নুবৰ খোলা নাভায়েহি। কালে মানুহৰ গৎ অগৎ বিচাৰৰ জ্ঞান নোপ কৰি ধ্বংসৰ মুখত পেনাই দিগে। আপোনাৰ পুতেকসকলে পাকালীক অপমান কৰিছে; তাৰ দ্বাৰা নিজৰ ধ্বংসৰ পথ নিজেই মুকলি কৰি লৈছে।”

শূত্ৰাষ্ট্ৰই কলে “জানী বিনুৰে ধৰ্ম আৰু ৰাষ্ট্ৰনীতিৰ সঙ্গত কথাৰে মোক কৈছিল, কিন্তু নহৈছে সেই কথা নুশুনিলো। মূৰ্খ লবাইঁতৰ কথা বাৰিবলৈ গৈ নহি এনে বিপাকত পৰিছোঁ।”

বিনুৰে শূত্ৰাষ্ট্ৰক ঘনে ঘনে প্ৰবোধ দিবলৈ ধৰিলে। তেওঁ কলে “আপোনাৰ লবাইঁতে বৰ ডাঙৰ পাপ ৰান কৰিছে। ধৰ্মপুত্ৰ বঞ্চিত হৈছে। লবাইঁতক এনেবিলাক পাপ কামৰপৰা অঁতৰাই অনা আপোনাৰ উচিত আছিল। আপুনি দিয়া ৰাজ্য আকৌ পঞ্চপাণ্ডৱক ঘূৰাই দিয়া উচিত। এতিয়াও সুবিধিবক বনৰপৰা ওলটাই আনি তেওঁৰ লগত সন্ধি কৰিবলৈ দিহা বৰক। আৰু দুৰ্য্যোধনে আপোনাৰ ৰামত হকা-বধা কৰিলে তাৰ ডাবি দি শাসন কৰা উচিত।”

পোণতে বিনুৰৰ এনেবিলাক কথা শূত্ৰাষ্ট্ৰই তলকা মাৰি শুনি আছিল। বিনুৰ বৰ জ্ঞানী পুৰুষ আছিল বুলি শূত্ৰাষ্ট্ৰই তেওঁক সন্মান কৰি চলে। কিন্তু বাৰেপতি বিনুৰৰ এবাৰেৰে উপদেশ শুনি শূত্ৰাষ্ট্ৰৰ মনত তিতা লাগি উঠিল।

এদিন শূত্ৰাষ্ট্ৰই ঋতুত জলি-পৰি বিনুৰৰ ক’লে “বিনুৰ, তুমি সদায় পাণ্ডৱৰ ফলীয়াটো দুৰ্য্যোধনৰ বিপক্ষ ৰখাৰিলাক আলচ কৰি থাকা। তোমাক শত্ৰু যেন হৈ পাইছে। তুমি আমাৰ বৰ্যাণ কামনা নকৰা হবলা। দুৰ্য্যোধন মোৰ ঔবসজাত পুত্ৰ। নহি তাৰ কেনেকৈ ত্যাগ কৰোঁ বোৱা-

চৌন। ন্যায় আৰু প্ৰকৃতিৰ বিৰুদ্ধে তোমাৰ প্ৰদৰ্শন লৈ মোৰ কেতিয়াও
মন্ত্ৰন নহব। মই আৰু তোমাক বিশ্বাস কৰিব নোৱাৰাত পৰিছোঁ। তোমাৰ
সহায় আৰু লগ নোৱাৰ অৱশ্যক নাই। তোমাৰ মন গ'লে তুমি পাওৱৰ
লগতে থাকিবলৈ পাবা।” বিনুবৰ উত্তৰলৈ বাট নাচাই ধৃতবাঽঽৰ উচাং
মাৰি অতেষপুৰলৈ সোমাই গ'ল।

বিনুৱে কোৱৰকুলৰ ধ্বংস অনিবাৰ্য্য বুলি জানি বেণবান বধ এখনত
উঠি পাওৱসকলৰ ওচৰলৈ গুচি গ'ল।

সঁচাসচিৰৈয়ে বিনুৱে গণৰ এৰি গুচি যোৱাত ধৃতবাঽঽৰ মনত আকৌ
চিত্ৰ সোমান। তেওঁ ভাবিবলৈ ধৰিলে “মই কি কান কৰিলোঁ? পাওৱ-
হঁতৰ বন বৃদ্ধিৰ পথটো মই নিজেই মুকলি কৰি দিছোঁ। হায়, হায়
বিনুবক পৰিত্যাগ কৰি মহা ভুল কৰিলোঁ।” এইদৰে ভাবি-চিন্তি বিবুৰি
হৈ সন্তপ্তক নতাই আনি বনে, “গয়ৰ খঙৰ বশবৰ্ত্তা হৈ কিবা অনুচিত কথা
কৈ মৰমৰ ভাই বিনুবকো ছেৰালোঁ। ঋণ-বেহাৰে তেওঁ বনলৈ গুছি
গ'ল। তুমি এবাৰ যোৱাচৌন—কেনেবাকৈ তেওঁক বুহাই ৰুহাই নোৱাৰ ওচৰলৈ
ওলোটিহি লৈ আহাঠৈ যোৱ।”

সন্তপ্তক লবানবিকৈ বনলৈ গৈ পাওৱসকলৰ আশ্ৰম পালেগৈ। তেওঁ গৈ
দেখিলে নৃপাচৰ্ম পৰিধান কৰি পাওৱসকলে বনবাসী ঋষিসকলৰ লগত
আনন্দমনে দিন কটাইছে। বিনুবকো ভাঙে দেখিলেগৈ। বিনুবক অনায়াস
ব্যৱহাৰ কৰি ধৃতবাঽঽৰ অনুভূতি কেনেকৈ দহি-পুৰি নৰিছে সেই কথা
সন্তপ্তক বিনুবৰ আগত বখানি কলে। সন্তপ্তক নুভাৰে ক'লে, “আপুনি যদি
কেনেবাকৈ উলটি যোৱাটো নহয় তেন্তে ধৃতবাঽঽৰ আৰু নিজৰ প্ৰাণনাৰাধে।
আপুনি অতি সোনকালে গৈ ৰাভসভাত যোগদান কৰক। পাওৱসকলৰ
পৰা বিলায় লৈ অনুগ্ৰহ কৰি হস্তিনা পুৰলৈ বনক।”

এই কথাত বৰ্হপ্ৰাণ বিনুৱে সুৰিতিবৰণৰা বিলায় লৈ হস্তিনাপুৰলৈ
উভতি গ'ল।

ধৃতবাঽঽৰ বিনুবক বুহাই কামত পাই চেনেহতে পৰি গৈ আকোৱানি ধৰি
ছক ছক কৰে কাপি কাপি কন্ঠলৈ ধৰিলে—“হে নিঃপাপ বিনুব, বিচাৰবুদ্ধি হত
হৈ মই তোমাক বি অসহায়তা কৰিছিনোঁ ভাব বাবে মোক ক্ষমা কৰিবা।”

এদিন নৈত্ৰেয় ঋষি ধৃতবাঽঽৰ ৰাভসভাত উপস্থিত হনহি। বুহাই
আপো-বেথে বপাবিধি ঋষিক পাস্যাঙ্গিৰে অভ্যৰ্থনা কৰিলে। আসন গ্ৰহণৰ

পিছত ধৃতবাহুই ঋষিক প্রশ্ন বনিলে—“প্রভু মোর মনমন সন্তান বীর পঞ্চ-
পাণ্ডৱক ‘কুব্জবনত দেখিছিল নে ? তেওঁলোকৰ কুশলনে ? বনবাস তেওঁ-
লোকে আনন্দমনেৰে মানি লৈছেনে ? তেওঁলোকৰ এই বনবাসৰ বাৰণ
আমাৰ কুব্জবংশৰ নাজত থকা চেনেহৰ জোনদাল চিলা হৈ যাব নে কি ?
আপুনি আশীৰ্বাদ কৰক ঋষিৰাজ ।”

ঋষিয়ে উত্তৰত বুলে, “হয় । ধৰ্ম পুত্ৰৰ অবস্ৰমতে কান্যক বনত দেখা
পালোঁ । বনবাসী আন বহুতো ঋষি মুনি তেওঁক চাবলৈ বুলি তালৈ আহি-
ছিল । সেইখিনি পাই মই তাতে হস্তিনাপুৰৰ কুন্দীত্ৰিবিলাক গুনিবলৈ
পালোঁ । সেইবোৰকে গুনিহে মই ইয়ালৈ আহিলোঁ । অস্ততঃ
আপুনি আৰু কুলপতি ভীষ্মদেৱ জীয়াই থকাত এনেবোৰ গহিত কান হবলৈ
পোৱাতো উচিত নাছিল ।”

তাৰ পিছত সভাত বহি থকা দুৰ্য্যোধনৰ ফালে চাই কলে, “বাজকোৰ্ণৰ
তোমালোকৰ যাতে মঙ্গল হয় মই তেনে কথাকে ক'ম । পাণ্ডৱসকলক
বিনাশ কৰাৰ চেষ্টা নবৰিবাইব । তেওঁলোকৰ দেৱতাব অংশত জন্ম ।
ৰূপদ আৰু শ্ৰীকৃষ্ণ স্বয়ং তেওঁলোকৰ মহাত্ম । তেওঁলোকৰ লগত বিৰো-
ধিতা নিতান্ত অনুচিত হৈছে । এতিয়াও শান্তি স্থাপন কৰা ।”

ঋষিৰ কথা শুনি দুৰ্য্যোধনে পেংলাই কবি উকত চাপৰ মাৰি ভবিবে
মাটি খুচৰি খুচৰি ঋষিৰ ফালে পিঠি দি থিয় হৈ বুলি ।

এনে ব্যৱহাৰত থং উঠি ঋষিয়ে কবলৈ ধৰিলে, “দুৰ্য্যোধন, তোমাৰ
এই অহঙ্কাৰৰ উপযুক্ত ফল তুমি ভোগ কৰিয়া । তীমৰ গদাৰ বোৰত
তোমাৰ সেই উক ভাগি তোমাৰ প্ৰাণৰায় ওলাই যাব ।” এই কথা শুনি
ধৃতবাহু এবোজাপেই উঠি ঋষিৰ ভৰিত দীঘল দি পৰি মূৰ দোৱাই কবলৈ
ধৰিলে, “প্রভু, এনে অভিশাপ নিদিব ।”

নৈত্ৰেয়েই ক'লে—“মহাৰাজ তোমাৰ পুত্ৰই যদি পাণ্ডৱসকলৰ লগত
শক্তি স্থাপন কৰে তেন্তে মোৰ এই অভিশাপ নিষ্ফল হ'ব । নচেৎ এই
অভিশাপ ফলিয়াবই লাগিব ।” এই বুলি ঋষিয়ে তৎক্ষণাত উঠি বাজগতা
পৰিত্যাগ কৰি গুছি গ'ল ।

(মহাভাৰতৰ কথা অতি পুৰণি বাহিনী, কিন্তু মানুহৰ স্বভাৱ একেদৰেই
আছে । আজিকালিও থং আৰু শৃণুভাৱে মানুহৰ এবোদৰে—বয়স, লিঙ্গ
বা অৱস্থাতেই অনিষ্ট তথা ধ্বংসৰ বাৰণ হয় । এই আখ্যাগ পাঠ কৰি
হৃদয়মন কৰিব পাৰিলে বঙৰ হাত এবাই প্ৰকৃত জ্ঞান লাভ কৰি যোৱ
অপদাধৰ হাত সাৰি থাকিব পাৰি ।)

শ্রীকৃষ্ণৰ প্ৰতিজ্ঞা

শ্রীকৃষ্ণৰ হাতত শিশুপাল-বধৰ বাতৰিটো পাই শিশুপালৰ বন্ধু শাল্যবাহু
খঙত গৰজি উঠি সগৈন্যে দ্বাৰকা আক্ৰমণ কৰিনেগৈ। সেই সময়ত
শ্রীকৃষ্ণ দ্বাৰকাত নাছিল। শ্রীকৃষ্ণৰ অনুপস্থিতিত উগ্ৰসেনৰ হাতত দ্বাৰকা
বক্ষৰ ভাৰ আছিল। (নহাতাবতৰ ঘটনাবিলাকৰপৰা চাৰিবাৰ পাবি যে
আধুনিক যুদ্ধ বিগ্ৰহৰ বাঁহী-নীতিবিলাক সেই কালতো চলতি আছিল।)
দেখাত দ্বাৰকাখন এটা কোঠৰ দৰে। শত্ৰুৰ আক্ৰমণৰপৰা বক্ষা পাবপৰা
সকলো ব্যৱস্থা তাত আছিল। অগ্ৰণ্য সেনা থাকিব পৰাকৈ উপযোগী
ঠাই, যন্ত্ৰপাতি, সুবস্ত্ৰ আদিৰ একোৰে অভাৱ নাছিল। নানা তৰহৰ অস্ত্ৰ-
শস্ত্ৰ, গুলী-বাকুল্যে সৈতে আগুৱা অস্ত্ৰ আদি বৰি ভালেমান আহিলা-পাতি
মজুত কৰি থোৱা আছিল। ভালেমান নামজনা বীৰ সেই নগৰত বাস
কৰিছিল। 'শাল্যবাহুই দ্বাৰকা আক্ৰমণ কৰাৰ লগে লগে কোনো নগৰ-
বাসীয়ে মৰ চুব নোৱাৰিব' এনে বুলি উগ্ৰসেনে চৌদিশি নগৰত ঘোষণা
কৰি দিলে। আকৌ নগৰত কোনো বন্ধুৰ আনোশ কৰিব নোৱাৰিব,
এনেবুলিও আদেশ দাবী কৰা হ'ল। নগৰৰ ভিতৰত আলি-পদূলিত থকা
সেতুবিলাক ভাঙি দিয়া হ'ল। নগৰবীৰবিলাকত নাৱৰ চলাচলো বন্ধ কৰি
দিয়া হল। শত্ৰুৰ আক্ৰমণ প্ৰতিৰোধ কৰিবলৈ পানীত ডাঙৰ ডাঙৰ মোহাৰ
শনা পুতি থোৱা হ'ল। পকা বেৰবিলাকত থকা সুৰতবিলাক বন্ধ কৰি
কৰি দিয়া হ'ল। ৰাত আলিবিলাক নোৱাৰ ছালেৰে বেৰি পেলালে।
গোটেই দ্বাৰকা নগৰখনৰ গঠন এনেভাৱে কৰা হৈছিল যে শত্ৰুবিলাকৰ
পক্ষে নগৰ প্ৰবেশ কৰা একপ্ৰকাৰ দুঃসাধ্য আছিল। শাল্যবাহুৰ আক্ৰমণত
কিমানো কৃত্ৰিম উপায়ে অবলম্বন কৰা হৈছিল। বতাব নান মুদ্ৰাভিত্তি
কৰা গন্মতি পত্ৰ নোৱাৰাকৈ কোনেও নগৰৰ বাহিৰলৈ যোৱাৰ উপায়
নাছিল। সেইদৰেই নগৰত যোৱাৰো তেনে নিষ্পেক্ষীয়া ব্যৱস্থা কৰা
হৈছিল। সেনাসকলৰ বান্ধ বুদ্ধি কৰা হ'ল। তেওঁলোকে ততালিকে
সকলো সুবিধা লাভ কৰিলে। তেওঁলোকৰ সৈন্যতাৰ পৰীক্ষা
কৰা হ'ল।

শ্রীকৃষ্ণই দ্বাৰকা পাই নগৰবাসী প্ৰজাসকলৰ এনে অৱস্থা দেখি খঙত
অনি উঠিল। তেতিয়াই বিগ্ৰহভিত্তিৰে গৈ শাল্যক আক্ৰমণ কৰি ঘৰলৈ
কৰিলে। তাৰ পিচত হস্তিনাপুৰৰ সফলো বৃদ্ধৰ অৰ্থ পাণ্ডৱসকলৰ

বনবাগত ঘটা ঘটনাবোৰ ডুনি তহানিকে তেওঁ পাওৱগন্ধক চাব নবনে
গাভা কৰিলে ।

পাওৱগন্ধক পদন বহু ভোচ-বংশৰ নামকোঠন, বুকি-বংশৰ বহাগবনে
চেদিবাচ ধুঠেবত আৰু কেন্দ্ৰ নামকোঠনকে আশি কৰি গবনোবিনাকেই
শ্রীকৃষ্ণ ন'ত পাওৱগন্ধক ধনা ঠাইলৈ গ'ল ।

দুৰ্য্যোধন আশিনে পাওৱগন্ধক প্ৰতি কৰা অনাগ আচৰণ সম্পৰ্কে
পাওৱৰ মুখে সকলো বৃত্তান্ত ডুনি শ্রীকৃষ্ণকে আশি কৰি তেওঁলোক গবনো-
টিয়ে বৰ দুঃখ কৰিলে আৰু ঋত কবলৈ ধৰিলে 'পুণ্ডিত্যে এই মহা-
পাতকীবিলাকৰ তেজ পান কৰিব ।'

বহু বহাগবনৰ ন'ত মুষ্টিটিকৰ কথা-বতনা শেষ হোৱাত জ্যোপদী
ওলাই আহি শ্রীকৃষ্ণৰ কাণত পিগিলে ।

ঋত আৰু বেতাবত কনুনিগাহ পেলাই চকুৰপানী টুকি টুকি তেওঁ
কবলৈ ধৰিলে—“মই যেতিয়া একবত্ৰা হৈ আছিলোঁ তেনে অৱস্থাত পাঘও-
হঁতে মোৰ ৰাজসভালৈ বন কৰি টানি আনিলে । মৃত্যুৰ পুত্ৰকে
মোৰ অপমান কৰি উপহাস কৰিলে । সিহঁতে ভানি বালে যে মই সিহঁতৰ
দাগী হলোঁ । ভীষ্মদেৱ আৰু মহাৰাজ মৃত্যুৰুই মই যে তেওঁলোকৰ বোৱাবী
সেই কথা পাহৰি গৈ সভাৰ ৰাজত ভেৰা লাগি চাই ধানিল । হে অশ্বপাথ,
মোৰ নিজৰ স্বামীসকলেও মোৰ কথা গবাবিলে । এই বুলি কৈ জ্যোপদীয়ে
হুক্ হুক্ বনে ৰাঙ্গিবলৈ ধৰিলে । পিচত বিহাৰ আচৰণ আগেৰে চকু
মুচি আকৌ ধোকাখুকি নাতেবে কবলৈ ধৰিলে “নীচ মানুহৰ হাতত মই
লঘু হলোঁ । দ্বিতীয় পাওৱৰ শাৰীৰিক বন নিম্বল হৈ ব'ল । তৃতীয়
পাওৱৰ গাণ্ডীবো অৱৰ্ণ্য হৈ পৰিল । এই অশতত মানাৰণ নিশকতীয়া
মানুহেও সিহঁতৰ নিজৰ নিজৰ তিক্তাক ৰক্ষা কৰে । মহাপাদী দুৰ্য্যোধন
এতিয়াও জীয়াই আছে । মহাৰাজাধিৰাজ পাণ্ডু বোৱাবী হৈও মহাবীৰ
বুলি খ্যাতি থকা এই বোৱাৰগন্ধকৰ চকুৰ আগতে মোৰ চুলিত ধৰি টানি
সভাৰ ৰাজলৈ চোচোবাই আনিলে । হে নবুদন, এই অৱস্থাত বাক নই
কেনেকৈ জীৱন ধাৰণ কৰি থাকোঁ ? আশি মোৰ পতি নাই, পুত্ৰ নাই,
বহু নাই, ভাই-বকাই কোনো নাই । এই অৱস্থা দেখি আপুনিও মোক
পৰিত্যাগ কৰিলে নে কি প্ৰভু ?”

ঋত বেজাবে শ্রীকৃষ্ণৰ আগত হাঁ-হতাশ কৰি ৰালি-বাতি এইদৰে
জ্যোপদীয়ে বিলাপ কৰিবলৈ ধৰিলে । শ্রীকৃষ্ণই জ্যোপদীক বঢ়াই বুজাই

গহীনভাৱে কবলৈ ধৰিলে—“অপদ নদিনী। যিবিলাকে তোমাক এনে লঘু-লাঞ্ছনা কৰিলে তেওঁলোক সকলোবোৰেই যুদ্ধক্ষেত্ৰত যথাগম্যত তেজোৰে বাহনী হৈ প্ৰাণ এৰিব। এই বিষয়ে মই তোমাৰ ওচৰত প্ৰতিজ্ঞা কৰিছোঁ, পাণ্ডৱসকলক সকলো প্ৰকাৰে সকলো অৱস্থাতে মই মহাশয় কৰি থাকিম। তুমি কালত সাম্ৰাজ্যী হবা। আকাশ বহি পৰিব পাৰে, হিমালয় পৰ্বত ভাঙি বুলি হৈ মাটিত বাগৰি পৰিব পাৰে, পৃথিৱী বৰং হব পাৰে, মাগৰ শুকাই যাব পাৰে, তথাপি মোৰ এই কথা বদাপিও মিছা নহব। ই ধ্ৰুব গত্য বুলি জানি থবা।” এইবুলি শ্রীকৃষ্ণই দ্ৰোপদীৰ আগত ভীষণ প্ৰতিজ্ঞা কৰি ক’লে।

(আজিৰ যুগৰ মহাভাৰত-পাঠকসকলৰ ভিতৰত কোনো কোনোৱে শ্রীকৃষ্ণৰ অনোকিদ ক্ৰিয়া আৰু বখাবিলাকৰ গুঢ় তত্ত্ববিলাক সাধাৰণ ভাৱে চুন্ধি নাপাই তেওঁৰ কামবিলাকত সোধাৰোপ কৰি থাকে। কিন্তু তেওঁলোকে যদি স্থিৰচিহ্নে মনপুতি শ্রীকৃষ্ণৰ কাণ আৰু প্ৰতিজ্ঞাৰ গুঢ় তত্ত্ব-বিলাক বুচৰি চাবলৈ চেষ্টা কৰে তেন্তে তেওঁলোকৰ ওপৰে ওপৰে সোধাৰোপ কৰি ফুৰা প্ৰবৃত্তিবিলাক লোপ পাব।)

শ্রীকৃষ্ণৰ এনে প্ৰতিজ্ঞা শুনি দ্ৰোপদীৰ মনৰ দুখ পাতলি গ’ল আৰু চকুপানী মুচি অৰ্জুনৰ হালে চল্‌চলিয়া চকুৰে চাবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া অৰ্জুনেও দ্ৰোপদীক আশ্বাস দি কলে—“দ্ৰোপদী, শ্রীকৃষ্ণৰ কথা আধৰে আধৰে গঁচা এই কথা ধৰুপ জানিবা। কিছুদিন অপেক্ষা কৰা মাত্ৰ।”

শ্রীকৃষ্ণ আৰু অৰ্জুনৰ আশ্বাস বাণী কেনেকৈ বলিয়াৰ বৃঠৈদুয়োই তেওঁৰ ভনীয়েক ফঁহিয়াই কলে—“চাই থাকা, যুদ্ধ কৰি মই দ্ৰোণক বধ কৰিম, শিখণ্ডীয়ে ভীষ্মক যুদ্ধত নিবন্ধ কৰিব। ভীষ্মসেনে দুৰায়া দুৰ্য্যোধনৰ উক ভাঙি তাক বধ কৰিব আৰু অৰ্জুন সাবধিপুত্ৰ কৰ্ণৰ বন স্বৰূপ হব।”

পিচত শ্রীকৃষ্ণই কলে—“মই স্বাৰথাত নাছিলোঁ। মই থকা হলে কেতিয়াও এই পাশাৰেল হবলৈ নপায়। বৃতৰাষ্ট্ৰ আৰু দুৰ্য্যোধনে গতালৈ নিমন্ত্ৰণ নকৰা হলেও বিনা নিমন্ত্ৰণে মই গতালৈ আহিলোঁহেঁতো। ভীষ্ম, দ্ৰোণ, কৃপাচাৰ্য্য আদি বুঢ়া কেইজনৰ হতুৱাই পৰামৰ্শ দি এই সৰ্কনশীয়া পাশাৰেল বন্ধ কৰিলোঁহেঁতো। শাল্বৰাছক আক্ৰমণ কৰিবলৈ মই স্বাৰথ্য এৰি যাব লগা হৈছিল। ৰাজগুৰু যেনে মই শিঙপানক বধ কৰাৰ কাৰণে শাল্বৰাজে মোৰ অপুৰ্ব্বভিত্তি স্বাৰথ্য আক্ৰমণ কৰিছিল। স্বাৰথ্যকালৈ উলটি গৈ শাল্বৰাছৰ আক্ৰমণৰ বাতৰি পাই মই তেওঁক প্ৰতিৰোধ কৰিলোঁ গৈ আৰু অস্ত্ৰত শাল্বৰাছৰ মৃত্যু ঘটিল। তাৰ পিচত স্বাৰথ্যকালৈ গৈ পাশাৰেল

কথাবোৰ আৰু তোমালোকৰ বনবাগৰ বাতৰিটো পালেই ততালিকে তোমালোকক চাবলৈ আহিহেঁ। তোমালোকৰ মুখ ততালিকে আঁতৰাবৰ উপায় কৰিব নোৱাৰি মই নিজে ননত মুখ পাইচোঁ কিম্বা তোমালোকে জানা যে পানীৰ নান্দ ভাটিলে তাক দুনাট বন্ধ কৰোঁতে কিছুমান পানী বৈ যাবই।

ইয়াৰ পিচত শীক্ৰুই মৰমোনে ওচৰত বিদায় লৈ অৰ্জুনৰ পত্নী স্নত্ৰা আৰু পুত্ৰ অভিমান্যক লগত লৈ দাববালৈ গল আৰু বৃষ্টদ্যুম্নয়ো ছোপদীৰ পুতেক কেইজনৰ লৈ পাৰ্শ্বান বাঢ়োঁতে উনটি গ'ল।

পাণ্ডপত ভ্ৰম

বনবাগ নানছোৱাৰ আনতৰিতে ভীমসেন আৰু ছোপদীয়ে মাজে মাজে যুৰিঠিবৰ লগত তৰ্কবাদ কৰি থাকে। ঃ উঠা শত্ৰুগৰ এটা লক্ষণ। ফনা শত্ৰুগৰ উচিত (বাৰ্ধ্য) নহা। শাস্ত্ৰভাৱ আৰু ফনা এই দুটা কেতিয়াবা অপমানৰ কাৰণ হৈ উঠে। এই বিষয়ে মহাপুৰুষসকলৰ বচন আৰু যুক্তি প্ৰমাণ মৰ্ণাই ভীম আৰু ছোপদীয়ে যুৰিঠিবৰ লগত তৰ্কবাদ কৰি থাকে। যুৰিঠিৰে সময়ত ডাঠ দি বৈ দিয়ে—“সেই কথা নহব, আমাৰ প্ৰতিজ্ঞা বন্ধা কৰিবই লাগিব। ফনা আৰু সহ্যগুণ সকলোৰে নানত ডাঙৰ ধৰ্ম নুলি গণ্য হৈ আহিছে।”

বিশ্ব বনবাগত বেছিদিন নবটাই প্ৰথম ছোৱাতে দুৰ্ঘ্যোদন আৰু তেওঁৰ পক্ষৰ লোকসকলক গনুলে বিনাশ কৰা আৰু পুনঃ ৰাজ্য উদ্ধাৰ কৰাই আছিল ভীমৰ মূল অভিপ্ৰায়।

ভীমসেনে বয়—“দাদা, বেদৰ মন্ত্ৰবিলাকৰ অৰ্থ উপনক্তি নবৰাটকয়ে ভাটো চৰাইৰ দৰে আপুনি কথাবোৰ মুখৰ পাই থাকে। আপোনাৰ বুদ্ধিজন ঘটিছে। শত্ৰু বংশত আপোনাৰ জন্ম। এতিয়া আপুনি শত্ৰু বংশ পবিত্যাগ কৰি আন ধৰ্ম গ্ৰহণ কৰিবলৈ মন কৰিছে। আপুনি ব্ৰাহ্মণ জাতিৰ বৰ্ম অনুগৰণ কৰিবলৈ মন ৰেলিছে। তেনে কৰিলে আমাৰ উদ্দেশ্য সম্বল নহব। শাস্ত্ৰমতে ঃ আদি বজো ওণ শত্ৰুগৰ লক্ষণ। সহ্যগুণ বা ফনা শত্ৰুগৰ বৰ্ম নহব। দুৰ্ব্বতি দুৰ্ঘ্যোদনইতৰ যি অত্যাচাৰ তাৰ আমি সহি থকা উচিত নহব। মোৰ মতে প্ৰৱৰ্ত্তক শত্ৰু-

বিশুদ্ধ বিনাশ করি ক্ষতিকে তিনাই ও দীয়াই থকা বুঝা। তেনে
 প্রবেশ করি বিনাশ করি নরকগামীও হও তেনে সিও আনাব কান্য হোতা
 উচিত। সেই নান আনাব পক্ষ স্বৰ্গত্যা হব। আমি আপোনাৰ সমা
 তেমে মোৰ আৰু অৰ্জুনৰ তুইতৈকও অধিক তাপে দ্ৰব্য যেন লাগিছে।
 নীচ শত্রুবিলাকে আনাব বাতাবপৰা বঞ্চিত কৰি নিম্নে তাক ভোগ কৰিছে।
 নিম্নে কর্তব্যৰ বিষয়ে উল্লীখন হৈ আপুনি অশ্রুত মাখন দ্ৰবে নিশ্চয় হৈ
 পৰি আছে। আপুনি কৈছে যে—‘আমি প্রতিজ্ঞা পালন কৰিব লাগি।’
 কিন্তু তুবন বিন্দী অৰ্জুনে এই প্রতিজ্ঞা কেনেকৈ পালন কৰিব? হিনান্য
 পৰ্বত এমুঠি জাৰ নি চাহি থব পাৰি তানো? সিংহ মদুশ অৰ্জুন, নকুল
 আৰু মহেশ্বৰ কেনেকৈ অমাত্যবাসত পাচাকি থাকিব পাৰিব? এনেবোৰ
 অসাধ্য সাধন কৰিব পাৰিলেও পাণ্ডা দুৰ্য্যোধনে চোৰাংচোৰা পঠাই আনাব
 পন খেদি আনাব গৰলো সংলাপ আনি নব। প্রতিজ্ঞা পালন অসাধ্য হৈ
 উঠিব। আনাব সংলাপ পালেই আমি আকৌ যুঁবি তেৰ নহব কাল বনবাস
 লাগিব লাগিব। আজিলৈকে তেবনাই বনবাস খাটিলো। বৈদ্যৰ যজ্ঞত
 সোননতাব অত্যাচাৰ আন কিবা নত্যাও ব্যবহাৰ কৰি যজ্ঞ সমাপন কৰে।
 সেইসবে তেৰ নহবৰ সন্নি তেবনাই বনবাস খাটিলেই চেব হব। ইও
 এটা শাস্ত্ৰৰ মত। শত্রুৰ প্রবন্ধনাত পৰি আপুনি স্বা প্রতিজ্ঞাটো পালন
 নকৰিলেও প্রায়শ্চিত্ত কৰি অৰ্হিনি নিবাবণ কৰিব পাৰি। গাভী টনা
 বনবি পৰক এমুঠি ঘাঁহ খাবলৈ চি সাগৰণ অপৰাধৰ উচিত প্রায়শ্চিত্ত কৰা
 হয়। গতিৰে অচিনে শত্রু বৰ নিমিত্তে আপুনি মৰুপ দিব কবক।
 ইয়াৰ বাহিৰে ক্ষত্ৰিয়ৰ আৰু আন ধৰ্ম হব নোৱাৰে।”

এইসবে ভীমসেনে যুধিষ্ঠিৰৰ মতবাদ ভীম ভাষাৰে প্রতিবাদ কৰিছিল।
 দ্রোপদীয়েও মাত্ৰে মাত্ৰে দুৰ্য্যোধন, কর্ণ আৰু দুঃশাসনৰপৰা পোৱা নিজ
 অপমানৰ কথা বৰ্ণনা কৰি যুধিষ্ঠিৰৰ মনত ধঃ তোলাবলৈ চেষ্টা কৰিছিল।
 যুধিষ্ঠিৰে ভেতিয়া দীঘল হুনিয়াই পেলাই চিত্তানশু হন। ধৰ্মোপদেশব-
 পৰা একো ফল নহব বুলি ভাবি যুধিষ্ঠিৰেও এতিয়াবপৰা কেৱল নীতি
 আৰু উত্তৰ পক্ষৰ শক্তিৰ বিষয়েই আলোচনা কৰিবলৈ ধৰিলে।

যুধিষ্ঠিৰে এইসবে কবলৈ ধৰিলে—“ভূবিপ্ৰা, ভীমদেৱ, দ্রোণাচাৰ্য্য,
 কর্ণ আৰু অশ্বখানাই শত্রুইতৰ ফলীয়া হৈ যোগ দিছে। দুৰ্য্যোধন আৰু
 তাৰ ভায়েকসকল যুদ্ধত পাটকত। বহুতো বীৰ বজা দুৰ্য্যোধনৰ মালে
 আছে। ভীমদেৱ আৰু দ্রোণে দুৰ্য্যোধনক অসম্মানৰ চকুৰে চালেও তেওঁক
 এৰি যাব নোৱাৰে। অকল সেয়ে নহয়, তাৰ নিমিত্তে প্রাণত্যাগ কৰিব-

লৈকো প্রস্তুত । বৰ্ণ বব বিচক্ষণ । অগ্নি বিদ্যাত তেওঁ অদ্বিতীয় । তেওঁক পৰাভব কৰা অসাধ্য । তেওঁ এজন মহাবীৰ আৰু বব উৎসাহী । আমাৰ সম্প্ৰতি যুদ্ধ জয় কৰা অনিশ্চিত । হঠাতে বিৰা এটা কবি পেনালে একো বল নহব ।” এইদৰে যুৰিট্টিৰে যুদ্ধিৰে উপদেশ দি বব কঠেৰে ভায়েক-ইতক আৰু দ্রোপদীৰ ভাংকালিক প্ৰতিবাৰৰ বাগনাবিলাকবৰপৰা ক্ষান্ত কৰি ৰাখিছিল ।

শেষত গৈ ব্যাসদেৱৰ উপদেশত নতুন নতুন অগ্নি আৰু দেৱতা-গবনৰ বব লাভ কৰিবৰ নিমিত্তে অৰ্জুনে হিমালয় পৰ্ব্বতলৈ গৈ তপস্যা কৰিবলৈ সঙ্কল্প কৰিলে । অৰ্জুনে ভাই-বকাই বেছনৰ ওচৰত বিদায় লৈ দ্রোপদীৰ বাঘ পালেগৈ । অৰ্জুনৰ দেখা পাই দ্রোপদীয়ে ক’লে “আপোনাৰ বনকামনা সফল হওক এনে বোৰ ভগৱানৰ ওচৰত প্ৰাৰ্থনা । আপোনাৰ মাতৃ কুন্তীদেৱীয়ে আপোনাৰ জন্মৰ সময়ত যি যি সংকল্প কৰিছিল সেই সকলো যেন সফল হয় । আমাৰ সকলোৰে সুখ, মান, ঐশ্বৰ্য্য, ধন, সম্পদ এই সকলোবিলাক আপোনাৰ ওপৰতে গিৰ্ত্তন কৰিছে । অস্ত্ৰাদি লাভ কৰি যথাসময়ত উভতি আহে যেন ।” পাৰ্শ্বানীয়ে এইদৰে মান্দলিক ৰাক্যেৰে অৰ্জুনক বিদায় দিলে ।

অৰ্জুনে হিমালয়লৈ যাত্ৰা কৰিবৰ সময়ত দ্রোপদীৰ অস্ত্ৰ অৰ্জুনৰ প্ৰতি মাতৃ হৃদয়ত ওপচা ৰাংগল্য ভাৱৰ উদয় হৈছিল । দ্রোপদী ভাৰ্য্যা হৈও মাক কুন্তীৰ নিচিনাকৈ আশীৰ্বাদ দিবাৰি মান্দলিক কথাৰে বিদায় দিছিল । “মাতৃসংকল্প সফল হওক” —এই বুলি আশীৰ্বাদ দিছিল । দ্রোপদীৰ এই ভাৱৰ ভাংপৰ্য্য চিন্তা কৰি চাব লগীয়া ।

‘তপস্যাব বলত অগ্নিলাভ কৰিম’ বুলি যাত্ৰা কৰি অৰ্জুনে অটব্য অবধ্যৰ নাহেদি গৈ গৈ ইত্ৰকীল পৰ্ব্বত পালেগৈ । তাতে এজন বুঢ়া ব্ৰাহ্মণৰ সান্নাৎ পালে । সেই তপস্বী ব্ৰাহ্মণে নিচিনিয়া হাঁহি মাৰি চেনেহৰ মাতৃ দি কলে “ৰাজা, তোমাৰ হাতত চোন বেনু, কঁড়, বৰচ, তৰোৱান এইবোৰ স্কৰিটো ? তুনিনো কোন ? ইয়াত দেখোন এই-বোৰ অগ্নি-শব্দৰ একো প্ৰয়োজন নাই । বীৰ প্ৰকৃতিৰ সংঘনী তপস্বী-সকলৰ থকা ঠাইলৈ তোমাৰ এনে ক্ষত্ৰিয়ৰ বেগত অহাৰ দাবণ কি ?” বুলি কৈ ব্ৰাহ্মণে নিজৰ ৰূপ ধৰি তেওঁই যে ইত্ৰ এইটো অৰ্জুনক জানিবলৈ দিলে । পুত্ৰ স্পৰ্শৰ আনন্দ লাভৰ হেপাহত যে তেওঁ সেই ঠাইলৈ আগ-বাঢ়ি আহেহি সেই কথা অৰ্জুনৰ আগত বুলি ক’লে ।

তেতিয়া অৰ্জুনে ইন্দ্ৰদেৱক যথায়োগ্য গন্ধান দেখুৱাই নিবেদন কৰি ক'লে “নই অস্ত্ৰ-শত্ৰু লাভৰ আশাত ইয়াতৈ আহিছোঁ। কৃপা কৰি আপুনি মোৰ সেই কাগনা পূৰ্ণ কৰক প্ৰভু।”

ইন্দ্ৰই ক'লে “ধনশ্ৰয়, অস্ত্ৰ-শত্ৰুৰ কি প্ৰয়োজন? অভিনয়িত ভোগ সুখ আৰু উত্তমলোক পাবলৈ প্ৰাৰ্থনা নকৰা কিয়?”

অৰ্জুনে ক'লে “হে দেৱবাহু, মোক ভোগ সুখ কিম্বা উত্তম লোক একোকে নানাগৈ। পাৰ্শ্বানী আৰু ভাই-ককাই সকলোকে বনত এৰি গৈ আহিছোঁ। মোৰ একমাত্ৰ কাম্য অস্ত্ৰ-শত্ৰুহে।”

তেতিয়া ইন্দ্ৰই ক'লে “তপস্যা কৰি ত্ৰিনয়ন মহাদেৱৰ দৰ্শন লাভ কৰিব পাৰিনেই তেঁৱেপৰা দ্বিত্ব অস্ত্ৰ লাভ কৰা সম্ভৱ হ'ল।” এইবুলি নৈ তেওঁ অৱতীৰ্ণ হ'ল। ইয়াৰ পিচত অৰ্জুনে হিমাচলত বহুত দিন ধৰি দেৱদেৱ মহাদেৱৰ দ্যান কৰিবলৈ ধৰিলে।

কিছুদিনৰ পিচত মহাদেৱ উমাদেৱী গহ হাতত ত্ৰিশূল লৈ ব্যাধৰ ভেশ ধৰি অৰ্জুনৰ গম্ভীৰ উপহিত হ'ল।

ঠিক সেই সময়তে এটা বগবীণা গাহৰিয়ে অৰ্জুনক খেলা মাৰি আহিল। মহাদেৱে তৎক্ষণাত্ৰ ত্ৰিশূল আৰু লগে লগে অৰ্জুনেও গাভীৰব-পৰা শব্দমাৰি পঠিয়ালে। ব্যাধকণী মহাদেৱক অৰ্জুনে ধঙেৰে ক'লে “কোন তুমি, এইদৰে তিবত। লগত লৈ নগে বগে ঘূৰিছা? মোৰ লক্ষ্য বস্ত্ৰৰ ওপৰত তুমি কিয় অস্ত্ৰ নিক্ষেপ কৰিছা?”

ব্যাধে পেংলাই কৰি ক'লে “হেবা ধীৰ পুৰুষ, পুণ্ডপক্ষীৰে তৰা এই অৰণ্যত বনবাসীৰহে অধিকাৰ আছে। তুমাক দেখাপাই বুজিব পাৰিছোঁ যে তুমি সূৰ্য্য ভোগ কৰনেহে যোৱা ছন্দ লৈছা। তুমিগৈবা অললে অকলে এই বনত ঘূৰিপকি ফুৰিছা কিয়? এই গাহৰিটো মই লক্ষ্য কৰিছিলোঁ। আৰু মোৰ শব্দে সি নৰিল।” অৰ্জুনে এই কথা স্বীকাৰ নকৰাত ব্যাধে অৰ্জুনক হৃদয় বুদ্ধ দিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে।

অৰ্জুনে ব্যাধৰ সেই কথা শুনি বহুত অলি উঠিল। বিষয়ৰ সাপৰ নিচিনা কাঁড় এপাত ব্যাধৰ গাতৈ টোৱাই ন'বি পঠিয়ালে। সেই কাঁড় ব্যাধৰ ভৰিত লাগি ভোটা হৈ ব'ল, অৰ্জুনে সেইটো লক্ষ্য কৰি এবেলগে জাউৰিবে জাউৰিয়ে কাঁড় মাৰিবলৈ ধৰিলে। হিমালয় পৰ্ব্বতে যেনেকৈ কলহৰ মুখে ঢলা বৰষুণ অবাধে বুকু পাতি লৈ আচল হৈ থাকে সেইদৰে অৰ্জুনে হনা শব্দবিলাকে ব্যাধকণী মহাদেৱে প্ৰশান্তভাৱে হাঁহিমুখে গা পাতি ল'লে। কাঁড় অস্ত্ৰ পৰিলত অৰ্জুনে খেলুৱ মাৰিডালেবেই ব্যাধৰ

নুৰে গাঁই কোবাবলৈ ধৰিলে । তাতো ব্যাধৰ গাৰ ঋতুৱতিকে নমবিল ।
 ব্যাধে বৰং ধাপমাৰি অন্যায়গে অৰ্জুনৰ হাতৰপৰা গাণ্ডীৰখন কাঢ়িলে
 হাঁহিবলৈ ধৰিলে । গাণ্ডীৰখন অৰ্জুনে এটা বনবাগী ব্যাধৰ হাতত
 এনেভাৱে পৰায়ে স্বীকাৰ কৰিব লগা হোৱাত নৱ বেচাৰ পাই তলনুৰ
 নৰি ব'ল । ঋতুক পিচতে নুৰ তুলি হাতৰ ঋগধন দাঙি যুদ্ধ দিবলৈ
 চোঁচা মাৰি গ'ল । ঋগ দাঙি ব্যাধৰ নুৰত মাথু মাৰি দিয়াত ব্যাধৰ
 নুৰত পৰি সেই ঋগ ভাঙি ঠান্ ঠান্ হৈ গ'ল ।

অৰ্জুনে এইবাৰ ব্যাধৰ গাটৈ শিল দলিয়াবলৈ ধৰিলে । তাতো এবো
 দল নধৰিলে । দুয়োৰে ভিতৰত হতাহতি নালখুঁজ আবস্ত হ'ল । তেতিয়া
 ব্যাধে অৰ্জুনক টানি আনি আঁকোৱালি ধৰি দুৰ্বল কৰি পেলালে । এইবাৰ
 অৰ্জুন অৱশ হৈ বহি পবিল আৰু মহাদেৱৰ ধ্যান কৰিবলৈ ধৰিলে ।
 ঋতুক পিচতে তেওঁ দিব্যজ্ঞান পাই ছাৰিৰ পাৰিলে যে মহাদেৱ স্বয়ং
 ব্যাধ কপে তেওঁৰ মুখৰ আগতে থিয় দি আছে ।

তেতিয়াই অৰ্জুনে মহাদেৱৰ পাদপদ্মাত সাষ্টাঙ্গে প্ৰণিপাত কৰি তুতি
 কৰি ক'লে “প্ৰভু, ভগৱান, এই অধমৰ অজ্ঞানকৃত অপৰাধ মাৰ্জনা কৰব ।”
 মহাদেৱে হাত দাঙি হাঁহিনুখে ক'লে “বাছা, নই ক্ষমা কৰিছো ।
 উঠা ।”

অৰ্জুনৰ তপস্যাত সন্তুষ্ট হৈ তেওঁৰপৰা কাঢ়ি লোৱা গাণ্ডীৰ আৰু
 অস্ত্ৰ-মন্ত্ৰবিলাক ওভোতাই দি অৰ্জুনৰ অতীষ্ট মতে “পাণ্ডপত” অস্ত্ৰ দান
 কৰিলে ।

নালখুঁজৰ সময়ত মহাদেৱৰ শৰীৰৰ স্পৰ্শ পাই অৰ্জুনৰ শৰীৰ সৰলো
 প্ৰকাৰে বিস্তৃত হৈ অপকৰ্প তেজ শাঙিৰে তেজীয়াগ হৈ পবিল । ইয়াৰ
 পিচত মহাদেৱে অৰ্জুনক স্বৰ্গলৈ গৈ ইন্দ্ৰদেৱৰ দৰ্শন লাভ কৰি উলটি
 যাবলৈ উপদেশ দি অন্তৰ্হিত হ'ল । অৰ্জুনে মহাদেৱৰ অন্তৰ্হিত হোৱা
 দৃশ্যটো বেলিমাৰ যোৱা গমনৰ দৃশ্যৰ দৰে হেপাহ পলাই চাই ব'ল ।
 ননতে কলে “ধন্য নই, আছি সাক্ষাৎ মহাদেৱৰ দৰ্শন লাভ কৰিলোঁ ।
 তেওঁৰ দিব্য শৰীৰৰ প্ৰবেশো লাভ কৰিবলৈ পালোঁ । আৰু মোৰ একো
 অভাৱ নাই ।” আনন্দত চকুৰ লোতকেৰে অৰ্জুনৰ বুকু তিতি গ'ল ।
 পিচ মুহূৰ্ত্ততে ইন্দ্ৰৰ মাৰণি মাতলিয়ে এখন দিব্য বধ লৈ অৰ্জুনৰ সমুখত
 উপস্থিত হনচি । অৰ্জুন সেটৰপৰা উঠি ততালিকে ইন্দ্ৰপুৰী পালেগৈ ।

ছুখ-ডোগ নতুন কথা নহয়

বনবাগ কালত পাওৱসকলক এবাৰ চাবৰ মনেনে বনবান আৰু শ্ৰীকৃষ্ণই তেওঁলোকক নিত্ৰ-কুটুৰ সকলক লৈ পাওৱসকল ধকা ঠাইলৈ গ'ল।

পাওৱসকলক বনবাগ খাটি ধকা অৱস্থাটো দেখা পাই বৰ বেগাব মনেৰে বনবানে শ্ৰীকৃষ্ণক দালে চাই ক'লে “ভাই কৃষ্ণ, মোৰ বোধেৰে হ'লো ধৰ্ম আৰু অধৰ্মই এই সংসাবত মন দিবলৈ এবিলে। দুৰ্য্যোধনৰ কথাৰে বাক ভাৱি চোৱাছোন। তেওঁ আনি এজন ভূপতি হৈছে আৰু ধৰ্মাঙ্গা যুধিষ্ঠিৰে বাকনি বগন পিঠি বনবাগ খাটিব লাগিছে। বাক-মুখৰপৰা বকিত হোৱা যুধিষ্ঠিৰৰ ঘীৱন-মাপন আৰু দুৰ্য্যোধন আদিৰ বান্ধুখেৰে ঘীৱন-মাপন এই দুটা কথাৰে চালে দিশুবৰ ওপৰত মানুহৰ বিখ্যাস লুপ্ত হোৱাবে কথা। ইহ জগতত এনে ধৰ্মাধৰ্মলৈ চাই হ'লে ধৰ্মৰ উচ্চাসন সহজে শাস্ত্ৰত যিলোৰ কথাৰ উল্লেখ আছে সেইবোৰ গঁচা বুলি বিখ্যাস কৰিবলৈ টান হৈ পৰে। পৃথিৱীৰ অধিপতি হোৱাৰ মোহত পৰি বলিয়া হোৱা ধৃতৰাষ্ট্ৰই বাক মনৰ আগত থিয় হলেগৈ এনে ধৰ্মৰ কি জবাব দিব? নিৰ্দোষী পাওৱসকলক আৰু যত সহজতা দ্ৰোপদীক বনবাগত কাল কটোৱা দেখি পাষণ্ড হৃদয় পৰ্বতনালা আৰু সৰ্বসংহা বহুৰূপীও দুঃখত গলি গৈছে।”

গাতাকিও তাত উপস্থিত আছিল। বনবানৰ কথাবোৰ শুনি তেওঁ ক'লে “বনবান, বাক্যালাপৰ এইটো সময় নহয়। যুধিষ্ঠিৰে এইবিধয়ে একো কৰিবলৈ নকলেও আনাৰ কৰ্তব্য আনি কৰা উচিত। আপুনি, শ্ৰীকৃষ্ণ আৰু আন আন নিত্ৰকুটুৰ এই সকলোৰে জীৱিতাৱস্থাত পাওৱ সকলে কি কাৰণত বনবাগ খাটি থাকিব লাগে? কাৰো আহ্বানলৈ অপেক্ষা নকৰি আনি সকলো বহু বাহুৱে পাওৱসকলক সকলো প্ৰকাৰে এই বিপদৰপৰা উদ্ধাৰ কৰিবলৈ সহায় কৰিম। আনি সকলো ল'গালাগি দুৰ্য্যোধনক আক্ৰমণ কৰোঁক। বৃষ্ণিকুনৰ সৈ্যবিলাকৰ সহায়ত দুৰ্য্যোধনৰ সৈন্য বিলাকক মনৰ ঘৰলৈ পঠাই দিওঁহক। এইকাম সনাধা কৰিবলৈ আপুনি আৰু শ্ৰীকৃষ্ণই যথেষ্ট। কৰ্মৰ অগ্ৰ-শত্ৰু সোপাকে চুৰ্ণ-বিচুৰ্ণ কৰি মূৰটো কাটি আনিবলৈ মোৰ হেপাহ লাগি আছে। দুৰ্য্যোধনৰ যুদ্ধত বধ কৰি পঞ্চপাণ্ডৱৰ হেৰোৱা ৰাজ্য কাটিলৈ অভিনয়ৰ হাতত গতাই দিন। পাওৱ সকলে মন কৰে যদি বন বাগকে খাটি থাকক। মোৰ প্ৰবানৰ্ঘনতে যদি আপুনি কাম কৰে আনাৰ কীৰ্তি নাত হ'ব।”

এই সকলোবোৰ কথা নানপাতি শুনি শ্ৰীকৃষ্ণই মাত দি ক'লে "বাক, আপোনাৰ কথা গুচা বুলিয়েই মানিলোঁ, কিন্তু নিজে যুদ্ধ নকৰাটো আনে যুদ্ধ কৰি তেওঁলোকৰ হেৰোৱা ৰাজ্য পুনৰুদ্ধাৰ কৰি তেওঁলোকৰ গতাই দিব এই কথাত পাওৱগৰুৱে কেতিয়াও মন নিদিগে। বীৰৰ বংশত জন্ম লোৱা অপদ জীয়াবেও সেই দৰেই ভাবিব। নাম্যানাভৰ আশাত বা আনৰ ভগত যুধিষ্ঠিৰে কেতিয়াও ধৰ্ম্মত্যাগ নকৰে। প্ৰতিজ্ঞা পূৰ্ণ হ'লে পাকাল ৰাজ, কেবয়াবাহ, চেদিবাদ আৰু আনি পাওৱৰ ফলীয়া হৈ যুদ্ধত যোগদান কৰি আনি জয়ী হন। এই কথা গ্ৰহণ কৰা।"

শ্ৰীকৃষ্ণৰ মুখৰ কথা শুনি যুধিষ্ঠিৰে হৰ্ষমনেৰে ক'লে "শ্ৰীকৃষ্ণই যি ক'লে সি অতি সত্য কথা। আমাক আনাৰ গতাইহে ৰক্ষা কৰিব—ৰাজ্যই নবৰে। একমাত্ৰ গোবিন্দই মোৰ পেটৰ কথা আচলতে বুজি পাইছে। তেওঁ যেতিয়াই আদেশ দিব সেই মুহূৰ্ত্তই আনি যুদ্ধ ক্ষেত্ৰত নামিব। হে যুধিকুলৰ বীৰসকল, আপোনালোকে অনুগ্ৰহ কৰি এতিয়া বিদায় গ্ৰহণ কৰক। ধৰ্ম্ম পৰিত্যাগ নকৰিব। আকৌ এদিন আনাৰ দেখা সাক্ষাত হ'ব।" এইবুলি যুধিষ্ঠিৰে তেওঁলোকৰ বিদায় দিলে।

অত্ৰ লাভৰ আশাত অৰ্জুনে ভানেনান দিন হিমানয়ত থকা দেখি আৰু সোনবালে উভতি অহাৰ লক্ষণ নেদেখি ভীমসেনে বেজাবত মনমাৰি ধাৰি শেষত ঋতুত ব'ব নোৱাৰি অৱশেষত যুধিষ্ঠিৰক কনৈগৈ "আপোনাৰ আদেশত অৰ্জুনে দিবাঅত্ৰ লাভ কৰিবলৈ হিমানয়লৈ গ'ল। কিন্তু তেওঁৰনো ইমানদিনে বি ফাটিছে নঘাটিছে সেইটো আমি একো জানিবলৈ পোৱা নাই। বিপদত যদি তেওঁৰ প্ৰাণ হানি হয় আমাৰ গতি কি হ'ব এই কথা ভাবি চাইছে জানো? অৰ্জুনক হেৰুৱালে শ্ৰীকৃষ্ণ, পাকালৰাজ আৰু সাত্যকি বোনেও আমাক ৰক্ষা কৰিব নোৱাৰিব। অৰ্জুনৰ অভাৱ নাই কোনোমতেই সহি থাকিব নোৱাৰিব। আমাৰ এই সকলোবিলাক দুখ-দুৰ্গতিৰ মূল কাৰণ হ'ল আপোনাৰ সেই আপদীয়া পাশাখেল। সেই খেলৰ পিচৰপৰাই শত্ৰুবিলাকৰ বল বৃদ্ধি হৈ উঠিছে। বনৰাগ ক্ষত্ৰিয়ৰ বৰ্গ বিৰোধী, ৰাজ্য পালনহে ক্ষত্ৰিয়ৰ প্ৰকৃত ধৰ্ম্ম। স্বধৰ্ম্ম ত্যাগ কৰি বি সূত্ৰে এই যুক্তিহীন সংকল্প বৰিছিল আপুনি? এই কথা নই সন্মূলি বুজিবপৰা নাই। অৰ্জুনক ওলটাই আনি আৰু শ্ৰীকৃষ্ণকো মতাই আনি সকলোটি একেগোট হৈ ধৃতৰাষ্ট্ৰৰ পুতেক ইঁতক আক্ৰমণ কৰোঁটো। দুৰাশা দুৰ্য্যোধন, দুঃশাসন, শকুনি আৰু কৰ্ণক বধিব পাবিলেই মোৰ হেপাহ

পনাব । তাৰ পিচতো নাগে আপুনি বনলৈ আকৌ উলটি আহি তপস্যা কৰি থাকিবহি । লগৰ কাম লগতে নকৰি হেনাহি কৰি গমম নঠে কৰিলে নহা প্ৰনানহে ঘাটিব । শঠক শঠতাৰ দ্বাৰা নাশ কৰা কোনো পাপৰ কথা নহয় । নই ওনিছো যে অৰ্ধৰ্ক বেস্ত এনে বিধান আছে যে মন্ত শক্তিয়ে ব্ৰতৰ কাম সংক্ষেপে কৰিব পাৰে । সেইদৰে নয়ো যেন তেবেদিন পাব হলেই তেৰ বছৰ বনবাগৰ ঠাইত, চৈধ্য দিনৰ দিনা শৈ দুৰ্য্যোধানক বধ কৰি আহোঁ । দাদা, আপুনি মাথোন আদেশ কৰক । জনন্ত ভুইব দ'বে শৈ নই যেন এতিয়াই দুৰ্য্যোধান হঁতক নাশ কৰিন ।”

ভীমসেনৰ এনে উতলা কথাবোৰ শুনি যুৰিঙিৰে তেওঁক সাবতনাৰি ধৰি ক'লে “ভাই, অস্থিৰ নহবা, তেৰো বছৰ পাব হোৱা মাত্ৰে তুমি আৰু গাভীৰধাৰী বীৰ অৰ্জুন দুয়ো শৈ যে দুৰ্য্যোধানক বধ কৰিব পাৰিবা ইয়াত মোৰ লেশমানো সন্দেহ নাই । তেতিয়ালৈকে অনপ ধীৰ ভাৱে অপেক্ষা কৰা । উতলা নহবা ! পাপত পোত ধাই ধকা দুৰ্য্যোধান আৰু তেওঁৰ অস্তবৰ্ত্তী সকলো বিনাকৰে শান্তি এদিন হবই হ'ব ।”

যুৰিঙিৰে এইদৰে বিষণ্ণমনে ধকা ভায়েকহঁতৰ লগত কথাবতৰা হৈ ধকাৰ গময়ত মহৰি বৃহদশু আহি অশ্রমত উপস্থিত হন । পাণ্ডৱসকলে অনপ সময় জিৰণিৰ পিচত যুৰিঙিৰে বৃহদশুৰ কাম চাপি বহি ক'লে “মহৰি, প্ৰবন্ধক হঁতে ৰূপট পাশা খেললৈ মাতি নি আনাৰ যথাসৰ্ব্বস্ব হৰণ কৰি নিলে । তাৰ মনত নই মোৰ অপৰাত্ৰেয় বীৰ ভাই সকল আৰু পাকানীৰে সৈতে বন বাগ খাটিছোহি । অৰ্জুনে দ্বিৰা-অশ্র লাভ কৰিবৰ আশাত বহুদিনৰ আগতে হিন্দাৱ পৰ্বতলৈ গ'ল আন্ধিও উলটি নাছিল । অৰ্জুনৰ অবিহনে আন্ধি জীয়াতে মৰাব তুলা হৈ আছে । আশা পূৰ্ণ কৰি অৰ্জুন বাক উভতি আহিবনে চাশৈ ? তেওঁকনো বাক আকৌ দেখিবলৈ পাননে ? আনাৰ দুৰে কুলায়-পাচিয়ে নহবা হৈছেহি । চিত্ৰাত গৰ্ভ শেলি আছে । মোৰ নিচিনা হতভাগ্য জীৱ কোনো কালে কেতিয়াও নাছিল যেনহে অনুভব কৰিছোঁ ।”

এই কথা শুনি মহৰিয়ে ক'লে “যুৰিঙিৰ, মিহাতে দুঃখ নকৰিবা । অশ্র লাভ কৰি অৰ্জুন অচিৰে ঘূৰি আহিব । শত্ৰুজয় তোমালোকৰ পক্ষে অৱশ্যস্তায়ী । তোমাৰ নিচিনা ভাগ্যহীন পুৰুষ ইহলোকত নাই বুলি খেদ অৱশ্যস্তায়ী । তোমাৰ নিচিনা ভাগ্যহীন পুৰুষ ইহলোকত নাই বুলি খেদ কৰিহা ? এই কথা অনুৰূপ । তোমাতকৈও বেছি দুৰ্ভাগীয়া নল বহাৰ কথা বোধ কৰোঁ তোমাৰ অবিপিত নহয় । নিষধ দেশৰ বজা নলৰ কথা

কাৰো মুগ্ধত শুনা নাইনে তুমি ? পাশাপেক্ষত পুৰুষৰ হাতত পৰাজিত হৈ ৰাজ্য, ধন, সম্পত্তি গনলো হেৰুৱাই তেওঁ ৰাজ্যৰপৰা পেনা খাইছিল । বন-নাগৰ বানছোৱাত তেওঁৰ নিজৰ বুলিবলৈ লগত কোনো নাছিল । সেই অৱস্থাত তেওঁৰ গাত কলি নাপ্তি তেওঁক বুদ্ধিৰূপে কবি তেওঁৰ ৰাণী দময়ন্তিকো পৰিত্যাগ নকি নম পলাই গৈছিল । আৰু তুমি এই দেৱ-তুল্য ভায়েদাইতৰ লগত, মঙ্গলাকাঙ্ক্ষী ব্ৰহ্মগণসকলৰ মাজত দিন কটাবলৈ পাইছা । ধৰ্ম্মপত্নী দ্ৰৌপদীও তোমালোকৰ লগতে আছে । তোমাৰ বুদ্ধিৰনো ঘটা নাই । গতিকে ইমানবিলোক অগ্নৰ মাজত থাকি দুখ কৰাটো তোমাৰ পক্ষে উচিত হোৱা নাই । বৰং তুমি গঁচাকৈয়ে ভাগ্যবান ।” এই বুলি বৃহদশ্ব মুনিয়ে গন-দময়ন্তীৰ বৃত্তান্তটো বিবৰি ক’লে ।

(গলৰ কথাখিনি মহাভাৰতৰ অষ্টাবিংশ (একুবি আঠ) অধ্যায়ত ভাস্কৈ বৰ্ণনা কৰা আছে ।)

শেষত ঋষিয়ে ক’লে “হে পাণ্ডৱ, নলে অতিপাত কষ্ট ভোগ কৰাৰ পিচত তেওঁৰ মঙ্গল হবগৈ । তেওঁৰ নিচিনাবৈ কলিয়ে তোমালোকৰ ওচৰ চাপিবপৰা নাই । তেওঁৰ নিচিনাকৈ তোমালোক অকলণৰীয়াও হোৱা নাই ; ভাই ককাই আৰু দ্ৰৌপদী সন্মুখিতৈ সকলোটি একেলগে থাকিবলৈ পাইছা । নিতৌ ধৰ্ম্মচৰ্চা কৰি থাকিবলৈ সুবিধা পাই আছা । বেদ-বেদাঙ্গ আদি শাস্ত্ৰ সকলো পাঠ কৰি ব্ৰহ্মণ সকলে পুৰা-গধূলি তোমা-লোকৰ মঙ্গল বাৰ্ণনা কৰিবহি নাগিছে । এনেবোৰ পুণ্য-কথা শুনিবলৈ পাই দিন কটাব পৰা কম লোভাগ্যৰ কথা নহব । বাছা, অনাহকত দুখক লাই নিদিবা । আৰু এটা কথা, মনুষ্য জন্মত দুঃখৰ মাজেদি পৰীক্ষা দিয়া কথাটো নতুন নহব তাকো ভাবিবা ।”

এইদৰে মহাশিবে যুধিষ্ঠিৰক সাৱনা বাক্যেৰে সন্তোষ লগাই দি বিদায় ল’লে ।

অগস্ত্য মুনি

ইন্দ্ৰপ্ৰস্থত যুধিষ্ঠিৰৰ ৰাজত্ব কালত যিসকল ব্ৰহ্মণ তেওঁৰ আশ্ৰয়ত আছিল সেইসকলো ব্ৰহ্মণ যুধিষ্ঠিৰৰ বগবাসৰ কাল ছোৱাতো তেওঁৰ লগে লগে আছিল । কিন্তু লাহে লাহে তেওঁলোকৰ সিৰা পান্ধিৰ যোগান ধৰা পাণ্ডৱ-

সকলৰ পক্ষে টান পৰি আহিল। অৰ্ঘুন হিন্দানগৰৈ যোৱাৰ পিচত লোমশ নুনি এদিন পাণ্ডৱসকলক চাবলৈ আহিল। তেওঁ যুধিষ্ঠিৰক কলেহি “বাহা, তোোনালোকে এইছোণতে তীৰ্থস্থানত ফুৰা ভান। লগত থকা ব্ৰাহ্মণসকলক দিয়ায় দিয়া লগ-ভাগ কম হ'লে তীৰ্থ পৰ্য্যটনত সুবিধা পাবাইক।”

লোমশ নুনিৰ এই উপদেশ পাবলৈ কৰিবলৈ যুধিষ্ঠিৰে লগৰীয়াসকলক ক'লে “যি সকলে আনাৰ লগত থাকি কঠৈ পাইছে বা কম খাদ্যৰে থকাত টান পাইছে বা যি সকলে মাগোন আন্দৰ দেখুৱাবলৈ আনাৰ লগত আছে, গিৰিলাক যেন সম্প্ৰতি বৃত্তকাঠেৰ আশ্ৰয় লৈ যা, যদিহে তেখেতে আপোনা লোকক সমাদানে গ্ৰহণ নকৰে তেন্তে আপোনালোকে জপৰ বজাৰ আশ্ৰয় লবগৈ।” এইদৰে কৈ যুধিষ্ঠিৰে লগৰীয়াৰ সংখ্যা কমাই পেলালে।

ইয়াৰ পিচত পাণ্ডৱসকলে ভালেমান তীৰ্থ দৰ্শন কৰিলে। বিছুমান তীৰ্থত তেওঁলোকে বহুতো পুণ্য কথা শ্ৰৱণ কৰিবলৈ পাইছিল আৰু তীৰ্থ-বিনাকৰ পুৰণি কাহিনীবোৰ শুনি বৰ আনন্দ লাভ কৰিছিল। সেই সকলো পুণ্য কথাৰ ভিতৰত অশস্তা নুনিৰ কথাও শ্ৰৱণ কৰিছিল।

এদিন অশস্তা নুনিৰে দেখিলে যে তেওঁৰ উপৰিপুৰুষ সকলে গছৰ ভানত ভলনুৰ কৰি ওলমি থাকি অতিপাত ৰুঠ ভোগ কৰিছে। অশস্তা নুনিৰে কাষ চাপি গৈ সুধিলে “আপোনালোক নো কোন? কি কাৰণত আপোনালোকে এনে কঠৈ ভোগ কৰিব লগা হৈছে?”, উত্তৰত উপৰি পুৰুষ সকলে ক'লে “বাহা, আমি তোনাৰ উপৰি পুৰুষ। তুমি এতিয়াও অবিবাহিত। তোনাৰ অবিহনে আনাৰ পিও দান কৰিবলৈ আৰু কোনো নাথাকিব। সেই কাৰণেই আনাৰ আঙি এই গতি। তুমি যদি বিয়া কৰোৱা আৰু পুত্ৰসন্তান লাভ কৰিবপৰা তেতিয়াহে আমি এই দুঃখৰপৰা মুক্ত হ'ব।”

এই কথা শুনি অশস্তাই বিয়া কৰাবলৈ মন কৰিলে।

বিদৰ্ভদেশৰ বজা নিঃসন্তান বুলি মনৰ বেজাৰত কান কটাই আছিল। দুঃখ নিবাবণৰ আশাত তেওঁ গৈ অশস্তা নুনিৰ শৰণাপন্ন হ'ল। অশস্তা নুনিৰে তেওঁক বৰ দান দি ক'লে “চিহ্ন নকৰিবা বজা। তোনাৰ এটি কন্যা সন্তান হ'ব তুমি কিন্তু সেই কন্যাটি হ'লে মোলৈ বিয়া দিব লাগিব।” এইবুলি বৰ দিয়াত যথাসময়ত ৰাণীৰ গৰ্ভত এটি দীপ্ৰুপি কন্যাৰ জন্ম

হ'ল। বন্যাটির নাম রাখিলে লোপনুদ্র। অগস্ত্য মুনির সংস্কৰ্প অনুযায়ী লোপনুদ্রা বব কপবতী আৰু সুলক্ষণা হৈ উপজিল। কালত তেওঁ বিবাহৰ উপযুক্ত হ'ল।

বিদৰ্ভৰাজ কুঁৱৰীৰ কপনান্ধ্যৰ কথা স্তম্ভিত সন্মত বহল ভাবে প্ৰচাৰিত হ'ল। কিন্তু অগস্ত্যৰ ভয়ত বোনা স্তম্ভিত বাসকোঁৱৰে তেওঁক বিয়া বৰাবলৈ সাহ কৰিবপৰা নাছিল।

পিচত এদিন মুনিশ্ৰেষ্ঠ অগস্ত্যই বিদৰ্ভৰাজৰ ওচৰলৈ গৈ বুলে “নোৰ উপৰি পুৰুষ সকলৰ মঙ্গলৰ অৰ্থে নোৰ এটি পুত্ৰ সন্তানৰ প্ৰগোন্ধন হৈছে। এতিয়া আপোনাৰ কন্যাটি মোলৈ বিয়া দিব।”

অগণন সখীবিলাকৰ নাছত মুনি ফুৰি থকা আৰু অলেখ বাপী-বেটীৰ আন-ঠৈপচানৰ নাছত ডাঙৰ দীঘল হোৱা এক মাত্ৰ চেগেহৰ বন্যাটিক বনবাসী এজন মুনিৰ লগত বিয়া দিবলৈ বজাৰ তিনমাহো ইচ্ছা নাছিল। কিন্তু পূৰ্বৰ প্ৰতিশ্ৰুতি অনুযায়ী জীয়েকক মুনিলৈ বিয়া নিদিলেও পাচে মুনিৰ কোপত পৰি অষ্টম খটিৰ পাৰে বুলি বজাৰ মনত শঙ্কা হ'ল।

মুনিৰ প্ৰস্তাৱত বজা বাপী দুয়ো ঘোৰ চিত্তত পবিল। সেই কথা লক্ষ্য কৰি লোপনুদ্রাই শুৱিলে “আপোনালোকৰ ইমান চিত্তাৰ কাৰণ কি? নোৰ নিমিত্তে আপোনালোক শাপগ্ৰস্ত হোৱা উচিত নহব। নোৰ মুনি-ৰাজ্যৰ হাতত নিশ্চিত মনে অৰ্পণ বৰক আৰু তাৰ কাৰণে আপোনালোকে তিনমাহও বেজাৰ নকৰিব। আপোনালোকৰ পূৰ্ব প্ৰতিশ্ৰুতি পালন কৰিবলৈ সন্মতি দিয়াটোৱেই নোৰ একান্ত বৰ্তব্য।”

লোপনুদ্রাৰ কথাত বজাই আশ্বাস পালে। যথাবীতি তেওঁক অগস্ত্য মুনিত বিয়া দিলে। সকলো কাৰ্য্য সূচাৰুৰূপে সম্পন্ন হ'ল।

অগস্ত্য মুনিৰ লগত যাবলৈ ৰাজকুঁৱৰী সাজি ৰাছি ওলাল। তেতিয়া অগস্ত্যই ক'লে “প্ৰিয়ে, নোৰ লগত যাবৰ হ'লে তোমাৰ এইবোৰ বহু-মূলীয়া সাজ-পোছাক, অলঙ্কাৰ-পাতিৰ আৱশ্যক নাই। এই বিলাক ইয়াতে এৰি থৈ ব'লা।” সেই কথা শুনাতোঁতে লোপনুদ্রাই সবলোবোৰ অলঙ্কাৰ-পাতি সাজ-পাৰ গাবপৰা খহাই সবলোবোৰ নিজৰ লগীয়া সকলক বিলাই দি সাধাৰণ বাকলি বসন পিন্ধি ৰং মনে অগস্ত্য মুনিৰ পিচ ল'লে।

গঙ্গাদুৱাৰ নামে আশ্ৰমত লোপনুদ্রাই অগস্ত্যৰ লগত ভালেমান দিন থাকি ব্ৰত উপবাস পালন কৰি আৰু ৰীতিনতে পতিসেৱা কৰি অগস্ত্য

মুনিৰ গভীৰ প্ৰেম লাভ কৰিলে । এই মনে থাকি এদিন প্ৰেমৰ আবেগত লোপমুদ্ৰাক গৰ্ভধাৰণৰ কাৰণে অহাৰ কৰিলে । লোপমুদ্ৰাই লাফত তলমূৰ কৰি হাতযোৰ কৰি ক’লে “থলু, মই কৰ্তব্য পানন কৰিবলৈকে আপোনাৰ অনুগামী হৈছোঁ । নোৰ মনৰ কাননাও আপুনি পূৰণ কৰিব লাগিব ।”

মুনিয়ে লোপমুদ্ৰাৰ লাফত তলমূৰ কৰি থকা মুখখন দেখি নোহ গৈ ক’লে “বাক কোৱাচোন তোনাৰ কাননা কি ।”

তেতিয়া লোপমুদ্ৰাই ক’লে “মই পিতৃ গৃহত থাকোঁতে যেনে মূল্যবান অনন্ধ্যাৰ প্ৰাপ্তি পিন্ধিছিলোঁ ইয়াতো সেইবোৰ পিন্ধিচাবৰ মন গৈছে । আপুনিও এগাহ ভান কাপোৰ পিন্ধ । লগে লগে স্নান আৰু ৰাজ-ভুগ্ন স্নানত শয্যা ৰচনা কৰক তাৰ পিচতহে আমাৰ মিলন হ’ব । এয়ে নোৰ কাননা ।”

অগস্ত্য মুনিয়ে ক’লে “তোনাৰ কাননা অনুযায়ী ভান গাহ আৰু তেনে শয্যা ক’ত পান ? তুমিয়ে বা তেনে অনন্ধ্যাৰ প্ৰাপ্তি পাবা ক’ত ? আমি যে বনবাসী আৰু ভিক্ষাবী ।”

লোপ মুদ্ৰাই ক’লে “আপোনাৰ তপোবল যথেষ্ট আছে আৰু আপুনি ইচ্ছা কৰিলে পৃথিৱীৰ যাবতীয় ধন আপোনাৰ হাতৰ মুঠিলৈ আনিব পাৰে ।

অগস্ত্যই ক’লে “সেই কথা গাঁচ । কিন্তু তপোবলেৰে এনেবোৰ কাম কৰিলে যে তপস্যাৰ শক্তি হানি হয় । সেইটো উচিত বান হবনে ?”

লোপমুদ্ৰাই ক’লে “তেন্তে সেই উপায়েৰে শক্তিলোপ কৰি কোনো বস্তু মোক নানাগে । আপুনি গাধাৰণ উপায়েৰে আমাৰ স্নান আৰু স্বচ্ছ-ন্দতাবে থাকিব পৰাকৈ উপায় কৰক ।”

“বাক তেন্তে তেনে উপায়েকে বৰা যাওক” বুলি অগস্ত্যই সাধাৰণ এজন ব্ৰাহ্মণৰ ভাও ধৰি ৰাজহাৰত ভিক্ষা কৰিবলৈ ওলাই গ’ল ।

অগস্ত্য মুনিৰে নাম থকা এজন বৰ বনী ৰজাৰ ওচৰলৈ গৈ ৰজাক ক’লে “মহাৰাজ, মই অলপ ধনৰ আশা কৰি আপোনাৰ ওচৰলৈ আহিছোঁ । আনৰ হানি নোহোৱাকৈ মোক অলপ ধন-বস্তু দিব পাৰিবনে ?”

সেই ৰজাই তেওঁৰ ৰাজ্যৰ আয়-ব্যয় এৰোৰে শোপন নকৰাকৈ সকলো হিচাপ পত্ৰ প্ৰকাশ কৰি অগস্ত্যৰ ভাৰপৰা তেওঁৰ ইচ্ছানুসৰে ধনবস্তু যি পায় লৈ যাবলৈ অনুৰোধ কৰিলে । তেতিয়া মুনিৰে আয়-ব্যয়ৰ সবলো হিচাপ চাই বুজিব পাৰিলে যে ৰাজভৰালত উৎকৃষ্ট ধন বুলি এটি মুদ্ৰাও

নাথাবে । এইদৰে দেখা যায় যে আশৰ বানতো আশৰ অপুপাতেই ব্যৱ
হয় । উদ্ধৃত ধন প্ৰায়ে নাথাবে ।

আগন্ত্যই সেই অৱস্থা দেখি ব'লে “মহাবাজ, ইয়াৰপৰা চোন নই
অলপো ধন নিবলৈ হ'লে প্ৰজাসবলৰ পক্ষে সেই পৰিমাণ কষ্ট হব ।
হেন জানি নই আন ফালে যোৱাই মঙ্গল হ'ব ।” নুনিৰ ব'ৰা শুনি
আগন্ত্যৰ লগতে বজাও যাবলৈ ওলাল । তেতিয়া তেওঁলোক দুয়ো আন
এজন বজাৰ ওচৰলৈ গ'ল । তাতে তেওঁলোকে সেই একে অৱস্থাকে
পালেগৈ ।

ব্যৱস্থা মতে খৰচ কৰিবলৈ বাক্তৰ্ভালত যিমান ধন সোণ থকা আৱশ্যক
বেৱল সেই পৰিমাণেহে ধন বজাই প্ৰজাসবলৰপৰা সংগ্ৰহ কৰা উচিত,
এই কথাৰে ব্যাসদেৱে ওপৰত উল্লেখ কৰা কথাৰে প্ৰকাশ কৰিবলৈ চেষ্টা
কৰিছে । তাৰপৰা কোনো দান যদি আনক দিয়া হয় তেতিয়াহলে
সেই পৰিমাণে বোজা বাইজৰ ওপৰতে পৰে ।

আগন্ত্যই তেতিয়া বুজিব পাৰিলে যে ন্যায়মতে প্ৰজাসবলৰপৰা
কৰ-কাটল আদায় কৰি যি বজাই ধৰ্মমতে প্ৰজা পালন কৰে সেই বজাৰ
বাজ-বোম্বৰপৰা যি পৰিমাণে ধন বহু বজাই নিজ ইচ্ছাত খৰচ কৰে সেই
পৰিমাণে প্ৰজাসবলৰ দুঃখ কষ্ট বৃদ্ধি পায় । গতিকে তেওঁ ইলুল, নামে
এটা দুৰ্দ্ধান্ত অম্বৰৰ বাঘ চাপি ধনবহু ভিক্ষা পাবলৈ চেষ্টা কৰা উচিত
বুলি ভাবি তেওঁৰ ওচৰলৈ গ'ল ।

ইলুল আৰু তাৰ ভায়েক বাতাপী এই দুয়ো ব্ৰাহ্মণ সকলৰ চকুপাৰি
দেখিব নোৱাৰিছিল । মায়াবী ইলুলে ভায়েক বাতাপীক মায়া কৰি এটা
ছাগলীত পৰিণত কৰি তাক বধ কৰি তাৰ মঙহ আলহীৰোৱা ব্ৰাহ্মণ সকলক
খাবলৈ দিয়ে । সেইকালত ব্ৰহ্মণে মঙ্গল ধোৱাৰ প্ৰথা চলন্তি আছিল ।

আলহীসবলে ভাতপানী খাই হ'লেই ইলুলে ভায়েকক ‘অহ’ বুলি
নাভ দিয়ে । ইলুলে নিজহাতে নবা মানুহ জীয়াৰ পাৰে এনে এটা মন্ত্ৰ
শক্তি লাভ কৰিছিল । ককায়েকৰ আশ্ৰয় শুনাগত্রে বাতাপীয়ে আলহী
সকলৰ পেট ফালি ওলাই আহে আৰু তাতে লগে লগে সেই আলহী-
সকলৰ মৃত্যু ঘটে । এই দৰে ভালেমান ব্ৰহ্মণৰ প্ৰাণ হানি হ'ল ।

আগন্ত্যক অহা দেখি ইলুলে আনন্দত মতনীয়া হৈ পেটতে ভাৰিলে
“হওক, আজি তেওঁ এছা ভান ব্ৰাহ্মণ উপস্থিত ! এওঁকো আজি বাতাপীৰ
মঙহেৰে গৌৰুপোহু কৰি নোৱাৰে হেঁপাহ পনুৱাওঁ ।” এই ভাৱি বাতাপীৰ
মঙহেৰে আলহ উদহ কৈ আগন্ত্যক বুৱাই বুৱাই লৈ গচবাচৰ যি দৰে

‘বাতাপী আহ’ বুনি নাতে সেইসবে মাত দি অশস্তাকে শেষ কৰো বুনি মাত দিলে ।

সেই কথা শুনি অশস্তা নুনিৰে মাত লগালে “অশস্তাৰ কন্যাধৰ অৰ্ধে তই নোৰ পোতে দীপ যা ।” এই বুনি নুনিৰে পোত হাত ফুৰাবলৈ ধৰিলে । ইলুনে ভাষাই “বাতাপী বেগতে ওলাই আহ বুনি উৰিগৈ হৈ চিঞৰিবলৈ ধৰিলে । কিন্তু ইলুনে সেই আহ্বান অধৰে গ’ল । নুনিৰে ক’লে “বাতাপী নোৰ পোত ইতিমধ্যে জীপ হৈ গ’ল । মিছাতে চিঞৰি মাত গাই । তোমাৰ বুদ্ধি এইবাৰ শেষ ।”

তেতিয়া নিৰাপায় হৈ অহুৰে হাতখোৰ কৰি নুনিৰ ভৰিত পৰি তুতি নিমত্তি কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু নুনিক ধন বস্তু যি লাগে সকলো দি গুৰু কৰি দিগায় দিলে ।

নুনিৰে এই স’বে ধন বস্তু আদি সংগ্ৰহ কৰি লোপনুহাৰ নগৰ কাননা পূৰ্ণ কৰিলে ।

অশস্তাই তেতিয়া লোপনুহাক কহিলে “শ্রিয়ে, তোমাৰ মহোটা ল’ৰা লাগেনে, মাই মহাদেৱৰ সনানে শক্তি থকা এটি লৰা লাগে ?”

লোপনুহাই ক’লে “প্রভু, কীৰ্ত্তিমন্ত জ্ঞানী আৰু ধাৰ্মিক এটি লৰাই যথেষ্ট ।” কথিত আছে যে সেই প্রাৰ্থনা অনুযায়ী লোপনুহাৰ এটি অপুৰ্ব শক্তিশাল পুত্ৰ গহান জন্ম হ’ল ।

এসময়ত নেক পৰ্ব্বতৰ ওপৰত বিদ্যা পৰ্ব্বতৰ হিংসা উপজিল । সেই হিংসাৰ ফলত বিদ্যা পৰ্ব্বত নেক পৰ্ব্বততকৈ এধোপ বাঢ়ি গৈ এনে বি চত্ৰ-সূৰ্য্যৰ গতি বোধ কৰিবলৈকো মন নেলিলে । সেই সঙ্কটপৰা বন্ধা পৰিবলৈ দেৱতা সকল আহি অশস্তা নুনিৰ আশ্ৰয় ললেহি । তেতিয়া অশস্তা নুনি বিদ্যাচৰ্যৰ কাষলৈ গৈ ক’লে “হে পৰ্ব্বতৰাজ, মই এটা বিশেষ সকামত দাক্ষিণাত্যলৈ যাওঁ । দয়া কৰি মোক যাবলৈ বাট এৰি দিয়া । মই উলটি অহাৰ পিচত তুমি ইচ্ছামতে বাঢ়ি গৈ থাকিবা । তেতিয়ালৈকে তুমি বহি থাকিবা নাৱাকিবা আৰু ।

অশস্তা নুনিক বৰ সন্মান কৰে বুলি বিদ্যাপৰ্ব্বতে সেই প্রণত অৱস্থাতে বৈ থাকিবলৈ মান্তি হ’ল । অশস্তা নুনি গ’ল হয় কিন্তু উলটি আৰু নাহিল । গতিকে বিদ্যা পৰ্ব্বতে তেতিয়াবেপৰা সেই নুনিৰ কথা মতে সেই অৱস্থাতে থাকিব লগাত পৰিল । মহাভাৰতত বৰ্ণনা কৰা মতে কথাটো এনেভাৱেই ইয়াত দিয়া হ’ল ।

ঋষ্যশৃঙ্গ

কোনো কোনো মানুহে ভাবে যে গাংগাবিন্ধ ভোগ-সুখবপৰা ন'বা ছোতালী বিলাকক আঁতৰ কৰি ৰাখিব পাবিলে সিহঁতৰ পশে ব্ৰহ্মচৰ্য্য লাভ কৰাটো অতি সহজ হয় । কিন্তু সেই কথা ঠিক নহয় । এইদৰে হেঙাব বান্ধিলে শত্ৰুৱে অতি সোনকালে সেই হেঙাব ভাঙ্গি দিয়ে । এই সহজে মহাভাবত এটি সুন্দৰ কাহিনীৰ বৰ্ণনা আছে । এনে ধৰণৰ কাহিনীৰ সংক্ষেপ বৰ্ণনা বামাগণতো পোৱা যায় । কিন্তু মহাভাবত বিতংকৈ বৰ্ণোৱা আছে । বিভাওক মুনী স্ফটিকৰ্তা ব্ৰহ্মাৰ দৰেই তেজস্বী আছিল । তেওঁৰ একমাত্ৰ পুত্ৰ ঋষ্যশৃঙ্গক লৈ আশ্ৰনত বাস কৰিছিল । এই ঋষ্যশৃঙ্গই তেওঁৰ নিজ পিতৃৰ বাহিৰে জীৱনত আন কোনো পুৰুষ বা মহিলা দেখা নাছিল ।

একালত অদ্ৰদেশত ভীষণভাৱে আকালে দেখা দিয়ে । অনাবৃষ্টিৰ ফলত খেতিবাতি নোহোৱা হ'ল । মাটিৰ নোৱাৰা জীৱজন্তুবিলাকৰ দুঃখ-দুৰ্গতি কুলাই-পাচিলে নবৰা হ'ল । দুতিশবৰ কবাল গৰাহৰপৰা ৰাজ্য বক্ষা কৰিবলৈ অদ্ৰদেশৰ ৰজা বোমাপদে ব্ৰাহ্মণসকলক আমন্ত্ৰণ কৰি উপায় সন্ধানলৈ । ব্ৰাহ্মণসকলে উত্তৰ দিলে "মহাৰাজ, ঋষ্যশৃঙ্গ নামে এজন পূৰ্ণ ব্ৰহ্মচাৰী ঋষি কুমাৰ আছে । সেই ঋষিকুমাৰ ব্ৰহ্মতেজত তেজীযান বিভাওক ঋষিৰ সন্তান । তেওঁ পিতৃৰ লগতে বনত থাকে । ঋষ্যশৃঙ্গই পিতৃৰ বাহিৰে আন কোনো মানুহৰে জীৱনত দেখা নাই । তিবস্তা মানুহৰ বন্ধাই নাই । সেই ঋষিকুমাৰক আপোনাৰ ৰাজ্যলৈ নিমন্ত্ৰণ কৰি আনক । সেই উত্তৰপা কুমাৰ আহি ৰাজ্যত পদাৰ্পণ কৰা নাত্ৰে বৰষুণ আৰম্ভ হ'ব আৰু তাৰ ফলত দুতিশক আঁতৰি যাব ।" সাধনাৰ বলত তেওঁৰ সেই শক্তি থকাৰ কথা আনি আনো ।

বিভাওক ঋষিৰ আশ্ৰমৰপৰা ঋষ্যশৃঙ্গৰ এই অদ্ৰদেশলৈ কি উপায়ে অনা হ'ব সেই বিষয়ে মন্ত্ৰীসকলৰ লগত বোমাপদ ৰজাই পৰামৰ্শ কৰিলে । তেওঁলোকৰ পৰামৰ্শনতে ৰজাই নগৰৰ কেইজনীমান্য চতুৰা বৈশ্যক মতাই আনি ঋষ্যশৃঙ্গক যি কোনো উপায়েৰে বৈশালকমে ৰাজ্যলৈ লৈ আহিবলৈ আদেশ দিলে ।

বৈশ্যকেইজনীয়ে পোনতে ভয় ৰাই উঠিছিল । ৰজাৰ আদেশ অমান্য কৰিলেও ৰাজকোপত পৰিব নাশিব, আকৌ ৰজাৰ আদেশ মানিবলৈ

গ'লেও ঐশ্বৰ্য্য শাওপাত পৰিব পাৰে। বৈশ্যকেইজনী এই দোনোহাত পৰি বিনোদ হ'ল। শেষত যি হয় হব, ভগবানেই একমাত্র মহায়" এইবুলি ভাৱি বজাই দিয়া ধন-সোণ আৰু মূল্যবান অৰ্থচ চকুত লগা কিছু-নাং উপহাৰ সহ তেওঁলোক আশ্রমৰ ফালে বাওণা হ'ল।

প্ৰধান বৈশ্যগৰাকীয়ে যাত্ৰাৰ সময়ত এখন নাও গছ পাত ফুল ইত্যাদিৰে ফুল বাগিচাৰ নিচিনাকৈ সজাই লৈ তাত কেউগৰাকী বৈশ্যক তুলি লৈ যাত্ৰা কৰিলে। বাগিচাৰ সোঁ মাজতে ঐশ্বৰ্য্য আশ্রমৰ দ'বে এখন আশ্রমো সজোৱা আছিল। নৈৱেদি গৈ গৈ সেই নাও বিভাওক মূনিৰ আশ্রমৰ কাষ চপাত তেওঁলোকে সেইখিনিতে নাও চপাই বহি লগাই থাকি নানি গ'ল। অত্ৰুত ভয় থাকিলেও তেওঁলোক ঐশ্বৰ্য্য আশ্রম সোঁদালৈ গৈ।

সেই সময়ত বিভাওক মূনি আশ্রমত নাছিল। এনে উত্তম সুযোগ বুলি ঠাৱৰ কৰি বৈশ্যকেইগৰাকীয়ে মাসত তেওঁলোকৰ ভিতৰতে এজনী শুৱনী গাভৰু আগত লৈ ঐশ্বৰ্য্যকুমাৰ ঐশ্বৰ্য্যদেৱৰ কাষ চাপি গ'ল। আশ্রমৰ নিয়ম অনুযায়ী তেওঁলোকে ঐশ্বৰ্য্য কুমাৰৰ মঙ্গল বাতৰি সুৰি ক'লে "হে মূনি কুমাৰ, আপোনাৰ মঙ্গল নে? সম্ভৱতঃ ইয়াত আপোনাৰ লোকৰ পোৱাৰ কাৰণে ফলমূল আদি এবোৰে অভাৱ হোৱা নাই? ইয়াত ঐশ্বৰ্য্য-মূনি সবলৰ উপায় আদি সবলো কাৰ্য্য ভালে ভালে চলি আছে? আপোনাৰ পিতৃ দেৱৰ তপোবনৰ শ্ৰীবুদ্ধি হৈ আছে নিশ্চয়? বেদ পাঠ আদি সকলো কাৰ্য্য দীৰ্ঘত মতেই চলি থাকিব পাৰ?"

ইতিপূৰ্বে ঐশ্বৰ্য্য কুমাৰে কেতিয়াও এনে শুৱনী ৰূপ দেখা নাছিল আৰু এনে নিষ্ঠা ৰূপৰ মাত কাণেৰে শুনাও নাছিল। কিন্তু বৈশ্যজনী দেখি তেওঁৰ নিজৰ প্ৰবৃত্তিজাত সংকাৰ জাগি উঠিল। তেওঁ সেই বৈশ্যজনীক নিজৰ নিচিনাই ঐশ্বৰ্য্যকুমাৰ বুলি ধৰি ল'লে আৰু মনোমনে এটা অৰ্পণীয় আনন্দ অনুভৱ কৰিবলৈ ধৰিলে।

মতা আৰু তিৰতা এই দুয়োটাৰে বৈশ্য ৰজা বুলি ঐশ্বৰ্য্যকুমাৰে ভৱাই নাই। তেওঁ কলে "আপোনাৰ শৰীৰৰপৰা দেখোন কিবা এটা পোহৰ ওলাই পৰিছে? আপুনিনো বোন? আপোনাৰ সেৱা বনাইছে। আপোনাৰ আশ্রম কোনফালে? আপুনি কি ব্ৰত ধৰিছে?—" এইদৰে প্ৰশ্ন কৰি ঐশ্বৰ্য্যকুমাৰে বখাৰীতি আগ্ৰহ কৰি অতিথি শুশ্ৰূষা কৰিবলৈ ধৰিলে।

গাভৰুৱে উত্তৰ দিলে "এই ঠাইৰপৰা তিনি ঘোঁৰা আঁতৰত মোৰ

আশ্রম । আপোনাৰ কাৰণে বহুতো যত্নমূল আনিছে । নই আপোনাৰ পুছনীয়া নহয় । আমাৰ খেলৰ নিগম অনুযায়ী আপুনিহে মোৰ পুছনীয়া ।”

চহৰবপৰা অগা গোৱাঙ্গ লগা বস্ত্ৰ দিছমান গাভৰুৱে নিতহাতে ঋষিকুমাৰক খাবলৈ দি পিচত এধাৰ মন্থনলাই থকা ফুলৰ নানা পিচ্ছাই দিলে । এবাটি গোৱাঙ্গ লগা চৰ্পট খাবলৈ দি তেওঁ ক’লে “আমাৰ নিয়মনতে নই আপোনাৰ সেৱা জনাইছোঁ ।” এইবুলি গাভৰুৱে ঋষিকুমাৰক সাৰাটো মাৰি ধৰিলে ।

এইদৰে অলপ সময় বটোৱাৰ পিচত বিভাওক ঋষি আশ্রমলৈ উলটি অহাৰ সময় হোৱা যেন অনুভৱ কৰি গাভৰুৱে ননৈ ননৈ ভয় কৰি ক’লে “ঋষি কুমাৰ, মোৰ আহতিৰ সময় হৈছে, এতিয়া বিদায় কৰোঁ ।” এইদৰে ফাঁকি দি তেওঁৰ লগৰীয়া কেইজনীৰ লৈ হাতত গাৰে ভৰিভগাৰে আশ্রমবপৰা ওলাই গ’ল ।

বিভাওক নুনি আশ্রমলৈ উলটি আহি দেখা পালে যে খোৱা, বস্ত্ৰ কিছুমান চাৰিউফালে গিছবতি হৈ পৰি আছে ; আশ্রম ধনো আগৰ দৰে পৰিকান হৈ থকা নাই, এনেবি কুমাৰৰ মুখত আগৰ দৰে প্ৰশান্ত ভাৱ নথকা যেন অনুভৱ কৰিলে । কুমাৰৰ বুদ্ধিৱন্ত আৰু শেঁতাপৰা যেন দেখা পাই আচৰিত হল ।

নুনিৰে আশ্রমৰ এনে অৱস্থা আৰু পুতেকৰো দেখা পাই আগৰ দৰে প্ৰকৃতিস্থ নেদেখি স্থবিলে, বাপা, আজি বিষ খৰি গোটাৰি খোৱা নাই ? এই সব সব গছ পুলিবোৰ কোনে নহতিয়ালে ? গাইজনী ধীৰোৱা হননে ? তোমাক শুখা বৰিবলৈ ইয়ালৈ কোনোবা আহিছিলনেবি ? তোমাৰ গনত এনে ধুনীয়া ফুলৰ নানা বোনে দিলে আৰু তোমাৰ চিত্তিত যেন বিষ দেখি ? উত্তৰত ঋষি পুত্ৰই কলে পিতা, আজি আমাৰ আশ্রমলৈ এজন অতি কপৰান ব্ৰহ্মচাৰী আহিছিল । তেওঁৰ ৰূপটো ইমান তেজীয়া আৰু মাতটো ইমান মিঠা পালোঁ যে নই আপোনাৰ এতিয়া বুজাই বৰলৈ অকম । তেওঁৰ স্মৰদি মাত আৰু চকুৰ চাৱনিৰে মোৰ মুহি পেনাইছে । তেওঁ মোক সাৰাটোৰি এবাৰ মোৰ গাটো ঘিমান ছুৰ পৰি গ’ল সেইটো নই ফল-মূল খায়ো অনুভৱ কৰিব নোৱাৰোঁ ।” এই বুলি কুমাৰে গাভৰুৰ ৰূপ আৰু আন বাৰ্য্য কল্পাপৰ কথা পিতাৰৰ আগত বৰ্ণানিবলৈ বৰিলে । অলপ পিচত ঋষ্যশৃঙ্গই আকুল ভাৱে আকৌ ক’লে “পিতা, মোৰ শৰীৰটো দহিব লাগিছে । সেই ব্ৰহ্মচাৰীক বিচাৰি

যাবলৈ মোৰ গৰ হেপাহ নাহি আছে। তেওঁৰ কিবা উপায়ে বিচাৰি
নাতি আনি মোক গভাই দিব পিতা। তেওঁৰ ব্ৰত আৰু কপ নাৱণ্যৰ
কথা নহি আপোনাৰ দিবৰি কৰ মোৱাৰে।। তেওঁৰ অদৰ্শে মোক
দিবহ তুমি পুৰিব নাহিছে।

এইবিলাক কথা শুনি বিভাওক নুটিয়ে অনপ চিন্তা কৰি আচল
কথাটো বুজিব পাৰি ব লৈ 'বাছা সেইটো কোনো ব্ৰজাচাৰী গহন কোনোবা
ৰাক্ষসীৰ নায়া। ৰাক্ষসবিলাকে সদায় তপস্যাও বিধিৰি জ যাবলৈ
এইদৰে হুঁসুৰেণ ধৰি আছে। সিহঁতে গা উপায়ে তপস্বী
গৰুৰ না উদ্ধাৱন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰি ফুৰে। বিহওক ভৱিষ্যতে
আৰু কেতিয়াও সিহঁতক কাষ চাৰিবলৈ দিবা। বৰ সাবধানে থাকিবা।'
এইবুলি কৈ তেওঁ তি দিা ধৰি বচো বচো সেই তপস্যাৰ বিষুকাবিক
বিচাৰি ফুৰিও গাপাই অশ্লত আশ্ৰমলৈ উলটি আহিল।

আৰু এতিয়া বিভাওক নুটি ফল-ফল বিচাৰি আশ্ৰমৰ বাহিৰলৈ
ওলাই যাওঁতে হেণ বুজি আকৌ সেই বৈশ্যাজ্ঞী অকলগৰে মচো মচো
ঐশ্বৰ্য্যৰ কাষ পালেহি। কুমাৰে আঁতৰবপকা চাইক দেখা পোৱা
নাহে পাৰ ভাঙ্গি পানী ৰাগৰি অহাৰ দৰে একে চোঁচাই বৈশ্যাজ্ঞীৰ ওচৰলৈ
গৈ ক লৈ হে তেজস্বী ব্ৰজাচাৰী পিতা আহি নো পাওঁতেই মোক তত
লিকে আপোনাৰ আশ্ৰমলৈ লৈ ব লক। এইবুলি ঐশ্বৰ্য্যই কথা শেষ
কৰি মোকোৱাকৈয়ে বৈশ্যাজ্ঞীৰ পিচ ল লৈ। বৈশ্যায়ো ইয়াকে
বিচাৰি গোপনে তেওঁক লগ ধৰিছিল।

দুয়ো গাৱৰ বুকুত ধকা সেই কৃত্ৰিম আশ্ৰমৰ পালেগৈ। লগে
লগে অশ্ৰমৰ গহ গাওখা বাহু নুকাৰি হৈ কোবেৰে অদৰ্শৰ ৰাজ-
ধানীৰ ফালে ভাহি যাবলৈ ধৰিলে। এৰে বাটে কেউজনী বৈশ্যাই
গাৱৰকনৰ মচোমোহা কথাৰে ঐশ্বি কোৱৰক তুলাই চকাই গি বজাৰ
হাতত সমৰ্পণ কৰিলেগৈ। এতিয়া ঐশ্বৰ্য্যই শিচয় আশতকৈ অনপ
গা মাৰিক কথাৰ ভু বেছিকৈ পাইছিল।

বজা লোনপাদৰ আদৰ গীমা গাইকিয়া হ ল। ঐশ্বিকুমাৰক য
বোৰাশক্তি গা হুৰিধা লগাই ধৰা-ধোৱাৰ ফালে মচোবন কোঠা তেওঁক
ধাক্কিবলৈ দিহা কৰি দিলে। পূৰ্বে ঐশ্বি শ্ৰাদ্ধগৰুনে কোৱানতে ঐশ্বি
কুমাৰ গৈ ৰাজ্যত ভৰি দিয়াৰ লগে লগে ধাৰাঘাবে বৰঘুণ দিবলৈ ধৰিলে।
বৰঘুণৰ গানীৰে টা বিল তৰপুৰ হ ল। প্ৰজাসকলৰ আদৰ ঠাই
গাইকিয়া হ ল। তেওঁলোকৰ দুখৰ অন্ত পৰিল। বজা লোনপাদে তেওঁৰ

বন্যা শান্তাব ঋষিবুন্দাব হাতত অৰ্পণ কৰি বিদ্যা দিলে। বজা নোনপাদৰ আশা অনুগৰি সকলো কাম হৰেও ননত বৰ ভয় আছিল যে মুনিৰে জাণিলে তেওঁৰ শাপ দিব পাৰে।

গিদানে আশ্বনলৈ বিভাওক মুনি ঘূৰি আহি কুনাৰক নেদেখি চিন্তিত হ'ল। অনপ পিচতে তপোবনত গবনো কণা জাণিব পাৰিলে। ইফালে বজাৰ বিত্ত ঋষি শাপলৈ ভয় লাগিল। যাতে ঋষিৰ শাপপাত খাব নলগা হয় তাৰ এটা উপায় নিৰ্ণয় কৰিবলৈ মন্ত্ৰীসকলৰ লগত আলচ কৰিলে। আলোচনাৰ অন্তত বজাই সবনোৰে আদেশ শুনালে যে বিভাওক মুনিৰ আশ্বনৰপনা আবৃত্ত কৰি এই বাজধানীৰ নাজৰ আলিবিলাকত গৰ, ম'হ, গাৰ, ঘোঁৰা আৰু তাৰ বখীয়া বিলাবৰে লৈতে ঠায়ে ঠায়ে ছাব বাকি থাকিব লাগিব। বিভাওক ঋষিৰ সন্মানে আগবাঢ়াই আনিব লাগিব আৰু সেই গৰ, ম'হ, গাৰ, ঘোঁৰা আৰু খেতিৰ পথাৰবিলাক দেখুৱাই কৰ লাগিব যে এই সবনোলোৰ তেখেতৰ পুতেকৰ সম্পত্তি আৰু তেওঁলোক সকলোবোৰ তেওঁৰে দাগ। তেখেতৰ আদেশত আপোনাৰ আদৰি নিবলৈ আনাৰ আদেশ কৰিছে।

গিৰ লে মুনিৰে পুতেকৰ ক'তো বেৰিও বিচাৰি নাপাই বৰ খং উঠিল। 'এইটো নিশ্চয় অজবাহৰেই বান' বুলি জাণি বজাক তপোবলেৰে দণ্ড কৰিবলৈ মন কৰি ঋষিয়ে উগ্রমুখি ধৰি নৈ, খাল, নিল, পৰ্বত, পাহাৰ অতিক্ৰম কৰি লোমপাদৰ বাজধানী নুকা হৈ কিপ্ৰ গতিৰে আহিবলৈ ধৰিলে। ঋষিৰ দেখা পোৱা নাজে বজাই আগতে দিহা কৰি ধোৱামতে গৰখীয়া আৰু লগুৰাবিলাকে যথোচিত সন্মান দৰ্শাই ছাতবোৰ কৰি থিয় দি ব'ল আৰু সেই গৰ-শাই প্ৰভৃতি ছন্তবোৰ যে ঋষ্যশৃঙ্গৰ সেই বখা জনাই দিলে। এই কথাত ঋষিৰ খং বহু পৰিমাণে শান্ত কৰাটিলে আৰু শান্তভাৱে বাজধানীত সোমাল।

বাজকাৰেঙত সোমাই ঋষিয়ে দেখিবলৈ পালে যে ঋষ্যশৃঙ্গ ইন্দ্ৰৰ নিচিনাটোক বাজ প্ৰাসাদত দিবাচ কৰি আছে লগতে ৰূপৱতী বাজশূৰধী তেওঁৰ ধৰ্মপত্নী ৰূপে বিদ্যমান।

তেতিয়া ঋষিয়ে বজাৰ আশীৰ্বাদ দি পুতেকৰ ক'লে 'স্বৰ্গত মহোদয় দি সকলো কাম সফল সন্ধান কৰি থাকিব। আৰু এটি পুত্ৰসন্তান জন্ম হোৱাৰ পিচত কনলৈ পুনৰ উভতি নোৱৰ কাটলৈ যাব। ঋষ্যশৃঙ্গই শিব দেৱাই পিতাকৰ আদেশ মানি ল'লে।

“নন্দৰ যেনেকৈ দময়ন্তী, ধীৰানন্দ যেনে গীতাস্বামী, বশিষ্ঠ যেনে অৰুণাচলী, অগস্ত্য যেনে নোপমুখা আৰু যুধিষ্ঠিৰ যেনে ক্ৰোধনী, সেই ধৰেই শাস্ত্ৰাঙ্গীয়েও ঈশ্বৰশূন্য হোৱা শুভ্ৰা কৰি আত্মীয় উপায়াবলীৰ সন্ধানী হৈছিল। এয়ে সেই ঈশ্বৰশূন্যৰ আশ্রয়। এট নৈ খনিত মান কৰিলেও পবিত্ৰ হ'ল।” এই বুঢ়ি নোনশ মুনিয়ে কথা ক'বলৈ শেষ কৰিলে। পাণ্ডৱকলে তেতিয়া সেই নৈত মান কৰি তেওঁবিলাকৰ মৃত্যু ঘণাণ কৰিলে।

যবকৃত্তৰ বিফল উপায়া

পাণ্ডৱকলে তীৰ্থদৰ্শন কৰি মুনি গৰাক পাবলৈ বৈশাখ মাহৰ একাদশীৰ আশ্বিন পাণ্ডৱগৈ।

নোনশ মুনিয়ে পৰমপাণ্ডৱক সেই ঠাইতহোৱাৰ বিষয়ে সৰ্গমা কৰি ক'লে ‘সোৱা চোৱা আৰি গঙ্গা নৈৰ এটা মাট পাৰ্শ্বোতি। এট মাটতে দণ্ডায় পুত্ৰ ভৱতে গঙ্গামান কৰিছিল। যুগ মুনিৰ অমাত্যকৈ মথ মৰি টাট্ট ব্ৰহ্মহত্যা পাপবপক নুহি জাত কৰিবলৈ এট ঠাইতে গঙ্গামান কৰিছিল। শনকুনালৈও সিদ্ধিলাভ কৰিছিল এট পবিত্ৰ ভূমিপৰ্য্যন্ত। এট ঠাইতে দেৱকুনৰ মাতৃ অধিষ্টিয়ে পুজাভাঙৰ নিমিত্তে শত উপায়াপন কৰি চৰিমায়ু বান্ধি ভোজন কৰিছিল। তে ধৰ্মপুত্ৰ, এই ‘মহাবিদ্যা পুৰাণেৰে মাৰ্গ মোৰা সৌন্দৰ্য ওপৰত বহি তোনালোকৰ কাটি-বলাপ বিনাকৰ ‘শতবীৰ বিনাকৰ’ ৩৬ পেসোৱা। এট শোভনমণ্ডী গঙ্গাত মান কৰিবলৈ হোমমাৰি বিশ্ববিলাকৰ পৰা পবিত্ৰাণ পাব।” এট বুঢ়ি নোনশ মুনিয়ে পৰমপাণ্ডৱৰ আগত এট ঠাইৰ মহিমাৰিলাক বৰ্ণনাকৈ কৰিলে।

নামে এটি লভা আছিল। যববৃত্তে দেখিলে যে বিদ্বান বুলি বৈভাৱ সকলো ব্ৰাহ্মণে যিদৰে সন্মান দেখুৱায় সেইদৰে তেওঁৰ পিতাক ভবদাত্তক তেওঁলোকে সিনান সন্মান নেদেখুৱায়। বৈভা আৰু তেওঁৰ লভা দুটিয়ে অগাধৰ পাণ্ডিত্যৰ বলত খ্যাতি অৰ্জন কৰা দেখি হিংসাত পেটে পেটে যববৃত্তৰ অসহনীয় হৈ উঠিল। তেওঁ বেপ্ৰাৱ নগৰে সিন বটাবলৈ ধৰিলে।

এই অপমানৰপৰা নিছৰ গা সৰুৱাবলৈ যববৃত্তে ইন্দ্ৰৰ অনুগ্ৰহ লাভৰ আশাত ঘোৰ তপস্যাত নগ্ন হ'ল। ছুই বনাই লৈ তাৰ তাপত নিছৰ শৰীৰটো শুকুৱাই ইন্দ্ৰদেৱৰ মনত বেখা লগাবৰ সম্ভৱপ ৰবিলে। মানুহে নবসাহ দি কৰা তপস্যাই দেৱতাসকলৰ অস্তৰ গলাব পাৰে। যববৃত্তবোৰে তেনে ধৰণৰ উগ্ৰ তপস্যা দেখি দেৱদাত্তৰ অস্তৰ গলি গ'ল। তেওঁ যববৃত্তৰ মুখতলৈ আহি থিয় দি স্মৃধিলে “ৰাজা, তুমি কি বাবগত এইদৰে কঠোৰ তপস্যা কৰিছা?”

যববৃত্তে হাতযোৰ ৰবি ক'লে “হে দেৱদাত্ত, ব্ৰাহ্মণসকলে এতিয়ালৈ যি বেদ পঢ়া নাই সেই সকলো প্ৰকাৰ বেদত যেন মোৰ অগাধ পাণ্ডিত্য হওক, মই যেন বেদজ্ঞ পণ্ডিত বুলি বিখ্যাত হব পাৰোঁ!—এয়ে মোৰ কঠোৰ তপস্যাৰ ঘাই কাৰণ। বহুদিন ধৰি শুকৰ যবত থাকি, শুকৰ মুখৰপৰা লাহে লাহে বেদ মন্ত্ৰ শুনি, বেদৰ অৰ্থ মনত ৰাখি বেদ অধ্যয়ন কৰা মোৰ পক্ষে অসম্ভৱ। সহজতে বেদৰ বিময় বস্তুত অগাধৰ জ্ঞান লাভ কৰিবৰ নিমিত্তেই মোৰ এনে কঠোৰ প্ৰয়াস। মোৰ কৃপা কৰি আৰ্শাৰ্ক্ষাদ দিয়ক। ইন্দ্ৰই যববৃত্তৰ বৰ্ণাত হাঁহি নাৰি ক'লে “ব্ৰাহ্মণ কুমাৰ, তুমি আচল বাটে যোৱা নাই। ইয়াৰপৰা খুৰি গৈ উপযুক্ত শুকৰ ওচৰত বেদ অভ্যাগ বৰাটো। প্ৰকৃত জ্ঞান লাভ কৰিবলৈ হলে এৰনাত্ত উপায় অব্যয়নহে, তপস্যা নহয়।” এই বুলিয়েই দেৱদাত্ত খিতাতে অন্তৰ্ধান হ'ল।

কিন্তু ভবদাত্ত মুনিৰ পুত্ৰ ইমানতে এৰা তৰুত নহয়। তেওঁ তেতিয়াই আকৌ আগতকৈ আৰু একোৰ চৰাই ঘোৰ তপস্যাত নগ্ন হ'ল। এনে অৱস্থা দেখি দেৱদাত্তসকলে আকৌ ৰব কষ্ট পালে। দেৱদাত্ত ইন্দ্ৰ আকৌ আহি আবিৰ্ভাৱ হৈ যববৃত্তৰ বনেছি, “তুমি জ্ঞান লাভৰ আচল বাটটো এৰি দি এটা ভুল বাটে গৈছা। তোমাৰ পিতাক বেদত পুৰুষ। তোমাবোৰে তেওঁৰ দৰেই বেদৰ জ্ঞান লাভ কৰিবলৈ শক্তি আছে। আশ্ৰনলৈ ঘৰি গৈ শুকৰ ওচৰত বেদ অধ্যয়ন কৰাটো। এনে কঠোৰ তপস্যা পৰিত্যাগ কৰ।”

দেৱদাত্ত ইন্দ্ৰই এইদৰে দোহাৰি প্ৰবোধ দিয়া সত্বেও যববৃত্তে তালৈ

কাণকে নিদিলে। তেওঁ ক'লে “নোৰ নাব হেঁপাহ নপান্ধাৱাটেনে নোৰ শৰীৰৰ প্ৰতিটো অঙ্গ কাটি টুকুৰা টুকুৰ কৰি অগ্নিত আহুতি দিন। নই কোনোমতেই নোৰ তপস্যা অৰ্থলৈ যাবলৈ নিদিওঁ।”

এই বুলি তেওঁ আঁকোৰণচালি হৈ আকৌ ঘোৰ তপস্যাত মগ্ন হ'ল। তপস্যাৰ কালচোৱাৰ ভিতৰত এদিন গঙ্গাস্নান কৰিবলৈ যাওঁতে গঙ্গাৰ পাৰত গৈ দেখা পালে এজন কৃশকায় বুঢ়া বানুণে গঙ্গাৰ পাৰত বহি এমুঠি এমুঠি মাটি লৈ গঙ্গা নৈত পেলাই আছে। এনে কৰা দেখি যবকৃত্তে বুঢ়া বানুগৰ নক ক'লে “হেৰা বুঢ়া ককাই, সেইখনো কি কৰি আছা?” বুঢ়াই উত্তৰ দিলে “এ বোপাই, এই গঙ্গা নৈখন পাৰ হ'ব পৰাকৈ এটা মাটিৰ বান দিব খুজিছোঁ। মাটিৰে ভেটা এটা দি নব পাবিলে নানুহবিলাকৰ ইপাৰ সিপাৰ হোৱা ব'ব সুবিধা হ'ব। ভেটা নহলে গঙ্গা পাৰ হোৱা ব'ব টান কথা বোপাই। সেই কাৰণে নই এইকামত হাত দিছোঁ।”

সেই কথা শুনি যবকৃত্তে হাঁহি নাৰি ক'লে “ককাই, তুমি ব'ব কাম কৰিছা। এনে কোৱাল গাঁত ধৰা এইহেন ডাঙৰ দৌধা তুমি এমুঠি মাটিৰে বহুত সহস্ৰ কথা পাইছা হবনা? ইয়াৰপৰা উঠি গৈ আন কিবা সহজ কামতে হাত লিয়াই তান।

বুঢ়াই ক'লে, “কেনেই, আপুনি দেখোন বেঙ্গ নপঢ়াকৈয়ে বেদৰ ত্ৰোন লাভ কৰিবলৈ আশা কৰিছে অকল তপস্যা কৰিয়েই। মোৰটো কথালৈ তাতোকৈ আচৰিত নে?”

যবকৃত্ত এই কথাত আচৰিত হ'ল আৰু সেই বুঢ়াই যে ইচ্ছদেৱতা বুজিবলৈ বেছি সময় নালাগিল।

তেতিয়া যবকৃত্তে ইচ্ছক ভূতি বিনতি কৰি ক'লে “হে দেৱৰাজ, নোৰ চেষ্টা সফল হবলৈ বেদত্ৰা লাভ কৰিবলৈ আপুনি আশীৰ্বাদ কৰক।

দেৱৰাজ ইচ্ছাই সেইমতে যবকৃত্তক আশীৰ্বাদ দি ক'লে বাক নই ব'ব দিছোঁ তুমি আগুনলৈ উনটি গৈ বেদ পাঠ আৰম্ভ কৰাটো। পঢ়ি গলেই বেদত অগাধ পণ্ডিত হ'ব পাবিবা।”

যবকৃতৰ মৃত্যু

যবকৃতে বেদ পঢ়ি শেষত অগ্নীৰ পণ্ডিত হ'ল। “নই দেৱৰাজ ইন্দ্ৰ বৰত বেদ শাস্ত্ৰত গভীৰ জ্ঞান লাভ কৰিলোঁ” এই বুলি তেওঁৰ মনত অহঙ্কাৰ ভাৱ হ'ল। পিতাক ভৱদ্বাৰে পুতেকৰ এনে মনোভাৱ গনৰ্ধন কৰিব নোৱাৰিলে। ‘পুতেকে কেনেকাকৈ তেওঁৰ প্ৰিয়ভাৰ্জন বৈভাৱ’ অগম্ভান কৰিলে বৈভাৱ হাতত বিনাশ হ'ব পাৰে’ এনে এটা আশঙ্কাই তেওঁৰ মনত ঠাই পালে। সেইবাবে যবকৃতক গাৱধান ৰখি দিব লাগিব বুলি ঠিক কৰিলে।

ভৱদ্বাৰে পুতেকক ব'লে “অযোগ্য মানুহে নিজ ইচ্ছামতে তপস্যা কৰি দেৱতাক গতোষ লগাই ৰব লাভ কৰে। কিন্তু সেই মানুহবিলাক অস্তুত অসংযমী আৰু বুদ্ধি হত হৈ অচিৰে ধ্বংসৰ মুখত পৰে।” উপনা দি ভৱদ্বাৰে পুতেকক এটা পুৰাণৰ কাহিনী বৰ্ণাই শুনাৰে যে “তাহানিধন ‘বলধি’ নামে এজন ডাঙৰ ঋষি আছিল। তেওঁৰ এটি লৰা আছিল। হঠাতে এদিন সেই লৰাটিৰ মৃত্যু ঘটিল। ঋষিয়ে শোকত ব্যাকুল হৈ এটা অমৰ লৰা পাবৰ আশাত কঠোৰ তপস্যা কৰিলে। তপস্যাত সঙ্কষ্ট হৈ দেৱতাসকল আবিৰ্ভাৱ হৈ ব'লে “মানুহ অমৰ হ'ব নোৱাৰে। আবুসৰ এটা গীমা বন্ধা থাকে। তোমাৰ ভাবী সন্তানটিৰ কাৰণে এনে এটা গীমা ধৰা আবুস প্ৰাৰ্থনা কৰা।” ঋষিয়ে তেতিয়া ওচৰৰ এটি পৰ্ব্বতলৈ আহুলিয়াই ক'লে, “তেন্তে সো পৰ্ব্বতটো যিমান দিন পৃথিৱীত থাকিব সিমান দিন যেন মোৰ সন্তানটিও জীয়াই থাকে। এই বৰ দয়ক।” সেই বৰকে দি দেৱতাসকল অন্তৰ্জান হ'ল। ঋষিয়ে আশা অনুযায়ী বৰ লাভ কৰাত যথা সময়ত তেওঁৰ এটি পুত্ৰ সন্তান লাভ হ'ল। ঋষিয়ে লৰাৰ নাম ৰাখিলে ‘নেৰাবী’।

নেৰাবী ডেৰা হনত বৰ লাভ কৰি আবুস লাভ কৰা বৃত্তান্তটো শুনি ভাবিলে “তেন্তেতো মোৰ জীৱনত কোনো বিপদ বিঘিনিৰ আশংকা নায়েই যেতিয়া নই এই পৰ্ব্বতৰ দৰেই সদায় থিব হৈয়েই থাকিম।” এই বুলি গপতে গপাটোপ হৈ শুকুজ্ঞানসকলক গণাগণকে নকৰা হৈ উঠিল।

এদিন এই হতবুৰীয়া নেৰাবীয়ে অহঙ্কাৰত ওফলি পৰি ধনুপক্ষ নামে এগৰাকী মহাত্মক অপমান কৰিলে। মহাত্মাই খঙৰ কোবত নেৰাবীক অভিলাপ দি ক'লে “পাঘণ্ড, এই মুহূৰ্ত্তে তই ভয় হ'।”

বিন্দু নেধাবী অতিশাপগ্ৰস্ত হৈও দুহু শৰীৰেই ব'ল। এনে অৱস্থা দেখি মহাভাৰত আচৰিত হ'ল। অৱশ্যে পিচতে তেওঁৰ মনত পৰিল 'নেধাবীয়ে দীৰ্ঘায়ু হবলৈ দৰ লাভ কৰিছিল।"

নিৰাপায় হৈ ধনুপক্ষই নহুৱ বনত বনবীয়া ন'হ'ব কপ ৰবি লবি গৈ সেই পৰ্শ্বতটোৰ মাটি খান্দি ঠান ঠানকৈ ৰহাই ভাঙি পেলোৱে। লগে লগে নেধাবীৰ আয়ুস শেষ হৈ গ'ল। তেওঁ ততালিকে মাটিত ৰাগৰি পৰিল আৰু শেষ নিশ্বাস পেলোৱে।"

এইদৰে উপমা দি ভৱশাস্ত্ৰে পুতেকক বুজাই ক'লে "পুৰাণৰ এই গাৰৱা কথাটোৰ সাৰমৰ্ম বুজিবলৈ চেষ্টা কৰা। বৰ লাভ কৰিলেও অহঙ্কাৰত গুৰুশি ঘৰিও নাপা নকৰিয়া। আত্মসংযম কৰি কাল কটোৱা। মনয় সৰ্ব্বটো হৈ হুৰিয়া। কোনো দিনেও বৈভাৱ প্ৰতি গম্ভীৰ দেখু-
তাবলৈ সাপাহৰিয়া।"

তেতিয়া ৰাগু ঋতু। গ্ৰহনতাৰ কুঁহিপাত আৰু বনে ফুলে হাবি বন অকলকাই উঠিল। পৃথিৱীৰ সকলো জীৱ-জন্তু যেন চৰাই-চিৰিকতিৰ মাত শুনি আগলত নতনীয়া হৈ উঠিল।

অকল সেয়ে নহয় গোটেই পৃথিৱীয়েই দেখোন কম্পৰ প্ৰভাৱত অস্থিৰ। বৈভাৱ মূৰিৰ আশ্ৰমৰ ফুলগিত এদিন পৰাবহুৰ পত্নী গৰাকীয়ে অকলগৰে হুৰি আহিল। কপ, সাহ আৰু পবিত্ৰতা আদি গুণবিনাক একেলগে ধূপ খাই পৰাবহুৰ পত্নীগৰাকীৰ শৰীৰত এটি অপকৰণ শোভা ধৰি উঠিছিল। তেনে সময়তে যবকৃত শৈ তাত উপস্থিত হ'ল আৰু পৰাবহুৰ পত্নীৰ সেই কপ দেখি মোহ গ'ল। কান ভাৱত ভোল গৈ তেওঁৰ বুদ্ধি হত হ'ল।

যবকৃত তেওঁক মাত দি ক'লে "হেৰা সুন্দৰী, নোৱ ওচৰলৈ আহাচোন। পৰাবহুৰ পত্নীয়ে এই কথা শুনি লাহ আৰু ভয়ত কঁপিবলৈ ধৰিলে। কিন্তু ঋষিপুত্ৰ যবকৃতৰ অতিশাপটো ভয় কৰি তেওঁৰ কাষ চাপি আহিল। তেতিয়া দুৰাচাৰ মহাপাপী যবকৃত নিছৰ পাপ ৰাগনা চৰিতাৰ্থ কৰিলে।

বৈভাৱ মনয়নতে ভিন্দাৰপৰা আশ্ৰমলৈ উভতি আহিল। বোৱাবীয়েকে মনৰ বেজাৰত কান্দি বাটি থকা দেখি তাৰ কাৰণ হুৰি ক'লে "আই, তুনিনো কিয় কান্দি আহা ? কোৱাচোন বাক কি হৈছে ?" তেতিয়া বোৱাবীয়েকে লাহকাছ কাতি কৰি গোটেই বুজাতটো বৰ্ণাই ক'লে। সেই

বখা শুনি বৈভাব খঙে চুলিৰ আগ পালেগৈ। তেওঁ তেতিয়াই মূৰবপৰা চুলি এডাল হিঙি নম্বপুত কৰি জুইত পেলাই দিলে। জুইতপৰা মাত্ৰকে সেই পোৰা চুলিদালৰ ধোঁৱাবপৰা বোৱাৰীয়েকৰ নিচিনা এজনী দিপ্লিণ্ড ছোৱালী উদ্ভৱ হ'ল। ঋগিবে মূৰবপৰা আকৌ এডাল চুলি হিঙি জুইত পেলাই দিয়াত তাৰ পৰাও এটা বিকৃতাকাৰ প্ৰেত নুষ্টি আৰ্হিতাৰ হ'ল। এইদৰে আৰ্হিতাৰ ছোৱা দুগো নুষ্টিৰে ঋগিবে যবকৃতৰ বিনাশ কৰিবলৈ আদেশ দিলে। তেওঁলোকেও আদেশ মান্য কৰি ভৱম্বাজৰ আশ্ৰমৰ ফালে গতি কৰিলে।

প্ৰাতঃকৃত্য গমাপন কৰি বহি থকা অবস্থাত সেই কপৱতী বন্যাটি যবকৃতৰ আগত থিয় হ'লগৈ। নানান ভাৱৰ মনমোহা অঙ্গি-তঙ্গিৰে যবকৃতক নুহি তেওঁৰপৰা ছেগ বুজি কমণ্ডলুটো লৈ তাৰপৰা আঁতৰি গ'ল। এই ছেগতে সেই বদাকাৰ প্ৰেতটোৱে শেল এপাতেৰে যবকৃতৰ হানি বৰ কৰিবলৈ আগ বাঢ়ি গ'ল। যবকৃতে দেখা পোৱেই ভয়তে জাপ মাৰি থিয় দিলে। নিজৰ বক্ষা কৰিবলৈ হলে অশুচি অৱস্থাত নম্বই কোনো গুণ নধৰে বুলি ভাৱি হাত মুখ ধুবলৈ কমণ্ডলুটো বিচাৰিবলৈ ধৰিলে। কমণ্ডলুটো নাপাই পানী বিচানি ওচৰত থকা পুখুৰীলৈ লব ধৰিলে। কিন্তু পুখুৰীলৈ গৈ দেখা পালে যে তাতো পানী শুকাই আছে। তেতিয়া ওচৰতে থকা নৈখনলৈ পোনাই বেগাই যাবলৈ ধৰিলে। বিস্ত হাৰ। নৈবো পানী শুকাই তলি উদং হৈ আছিল। এইদৰে ক'তো পানী আৰু বিচাৰি নাপালে। সিয়ালে সেই বিকটাকাৰ প্ৰেতটো তেওঁৰ পিচ লৈ খেদি গৈ আছে। এইদৰে গৈ গৈ যবকৃতে আন উপায় নোদেখি পিতাৰৰ যজ্ঞ ঘৰত লোমাবলৈ চেষ্টা কৰিলে। যজ্ঞঘৰৰ দুৱৰীটোৰ এটা চকু বগা আছিল। যবকৃতৰ আউলী-বাউলী বিবৃত অৱস্থাটো দেখি সি তেওঁৰ চিন হেৰুৱাই বাটত আগভেটা দি থিয় দিলে। এই সুযোগতে সেই যম গদুশ প্ৰেতটোৱে শেল হানি যবকৃতৰ প্ৰাণ নাশ কৰিলে।

ভৱম্বাজ আশ্ৰমলৈ উভতি আহি দেখিলে যে তেতিয়ালৈকে চোন যন্ত্ৰ ঘৰত হোমৰ জোৰটো অলোৱা হোৱা নাই। দুৱাৰ মুখত শেলৰে হনা অৱস্থাত তেওঁৰ নিজৰ লৰাটিৰ নৃতদেহ পৰি আছে। ততালিকে তেওঁ বুজিব পাবিলে যে বৈভাব ওচৰত কিবা এটা গুৰুতৰ অপৰাধৰ ফলত তেওঁৰ লৰাৰ এই দশা হ'ল।

ভৱম্বাজে ব্যাকুল ভাৱে দালি কালি কৰলৈ ধৰিলে "হায় মোৰ বাছা ! নিজৰ অহঙ্কাৰৰ দোষত আত্মি তোৰ এনে দশা হ'ল। ব্ৰাহ্মণসকলৰ অজ্ঞাতে

বেদ তই দেবতার দ্রুত লাভ করিছিল। পূর্বাধর চণিত থকা ভঙ্গ বকাটো তোব পক্ষে বর অন্যায় কথা হৈছিল। সেই কাৰণতে অভিগুপ্ত হৈ তোব এই গতি হ'ল। তই নোব একেটি নাগো লবা আহিনি। বুড়িলো, তোব মৃত্যুৰ কাৰণ বৈভা। মনো অভিগুপ্ত দিলো সেই বৈভাৰো যেন তাব যেই কোনো এজন লগাৰ হাততে মৃত্যু হওক।" ভবদ্বাদে পুত্ৰশোকত অধীন হৈ আচা ঘটনাৰ গভ্ৰেদ নোবোৱাৰ্হেদে এনে অভিগুপ্ত দিলে।

থত্বেক পিচতে তেওঁৰ গং মাদ গল। তেওঁ তেতিয়া ক'লে হয়। এই গংগাবত অপুত্ৰক মানুহেইহে পুণ্যায়। নই নোব লগাও হেৰুৱালো আৰু বমুৰো অভিগুপ্ত দি হেৰুৱালো আৰু কি টো নই পৃথিৱীত ছীমাই থাকিব?" এই বুলি পুণ্ডৰ্ব গংগাব দৰিবনৈ মজা চিত্ততে নিজেও ছাপ দি ভবদ্বাদে প্ৰাণ বিগৰ্জ্জন দিলে।

অকল শিখাই যথেষ্ট নহয়

বৈভা ঋষিৰ শিষ্য বৃহদ্বানু নামে এজন বজাই মহাযজ্ঞৰ আয়োজন কৰিলে। যজ্ঞৰ কাম নিয়ামিতক সম্পন্ন কৰিবৰ মনোৰে বাগধৰু বৈভাৰ পৰাবহু আৰু অৰ্বাবহু মানব লবা দুটিক ৰাজধানীলৈ পঠাই দিবলৈ বৈভা মুনিৰ অনুৰোধ কৰিলে। পিতাৰ আনুজ্ঞা লৈ ঋষিক লবা দুটি বমনে বৃহদ্বানুৰ ৰাজধানীলৈ গ'ল।

যজ্ঞ চলি থকাৰ ভিতৰতে এদিন পৰাবহুৰ বৈগীৰেকৰ চাই আহিবৰ মন গ'ল। পৰাবহুৱে ওবে বাতি হাবিৰলীয়া বাট পাৰ হৈ দোকনোকৰ আশতে আশ্রম পালেগৈ। পিতাকে পছৰ ছালেবে গা চাকি টোপনিত লালকাল হৈ মাটিত শুই আছিল। পহ বুলি ভন কৰি পৰাবহুৱে কাঁড় মাৰি দিয়াত পিতাৰ মৃত্যু ঘটিল।

ভবদ্বাদ মুনিৰ অভিগুপ্তৰ দ্রুত পিতৃহত্যা কৰি পৰাবহু শোকত বৰ কাতৰ হৈ পৰিল। নিৰুপায় হৈ শেষত পিতাৰ অস্ত্যেষ্টী-জিয়া সমাপন কৰি ভায়েক সৰ্ব্বাবহুৰ বৰ দিবলৈ তেওঁ ৰাজধানীলৈ গ'ল। ভায়েকক গৈ কলে "ভাই, বজাৰ যজ্ঞত যেন কোনো ভ্ৰুটী নহয় সেইটোলৈ লক্ষ্য ৰাখিবা। নই অজ্ঞানত পিতৃহত্যা কৰি ব্ৰহ্মহত্যা পাপত লিপ্ত হালো। তুমি নোব প্ৰায়শ্চিত্তৰ নিমিত্তে ব্ৰত উপবাস আদি কৰি নোক

এই মহাপাপবপৰা উদ্ধাব কৰা। অজ্ঞানকৃত পাপৰ প্ৰায়শ্চিত্তৰ বিধান শাস্ত্ৰত উল্লেখ আছে। তুনি মোৰ হৈ ব্ৰত উপবাস খাটিলে মই অবলৈ যজ্ঞৰ গবলো কাম সূক্ষ্মপনু কৰিব পাৰিম। তুনি অবলৈ যজ্ঞৰ কাম কৰিব নোৱাৰিবা। সেই কাৰণেহে তোমাক এই বখা কৈছোঁ।” ধৰ্মপ্ৰাণ ভায়েক অৰ্ৰাবসুৱে এই কথাত সন্মত হৈ বুলে “বজ্জাৰ যাগ-যজ্ঞৰ বান আপুনিযেই ভালকৈ বৰাব পাৰিব। অবলে মোৰ পক্ষে টাং হব। ব্ৰহ্মহত্যা পাপৰ প্ৰায়শ্চিত্তৰ নিমিত্তে মই আপোনাৰ হৈ তপস্যা কৰিম অৰ্থাৎ প্ৰয়োজনীয় ব্ৰত উপবাস আদি সমাধা কৰিম।” এই বুলি অৰ্ৰাবসু বনলৈ গুচি গ’ল।

এই বখামতে অৰ্ৰাবসুৱে তপস্যা আৰু ব্ৰত উপবাস কৰি ককায়েকৰ পাপৰ প্ৰায়শ্চিত্ত শেষ কৰি ঘূৰি ৰাজধানীলৈ গৈ যজ্ঞকাৰ্য্যত যোগ দিলে।

কিন্তু পৰাবসুৱে নিজৰ ব্ৰহ্মহত্যা পাপ কৰি নিজৰ তাৰ ব্ৰত উপবাস পালন নবৰাত তেওঁ আচলতে পাপবপৰা নুজু নহল। তাৰ ফলত তেওঁৰ অন্তৰত আকৌ পাপ বান কৰিবলৈ প্ৰবৃত্তি জাগি উঠিল। যজ্ঞস্থলীলৈ ভায়েকৰ আৰৌ ঘূৰি অহা দেখি পৰাবসুৰ মনত হিংসা উপজিল। ভায়েকৰ মুখমণ্ডল ব্ৰহ্মতেজত তেজীমান হৈ অহা দেখি তেওঁৰ মনত হিংসা ভাৱ আৰু একোৰ চৰি উঠিল। অন্যায় অপবাদ দি অৰ্ৰাবসুক অপদহ কৰিবলৈ অগৎ উপায়বিলাক তেওঁ মনে মনে পাতিবলৈ ধৰিলে।

এদিন পৰাবসু বজ্জাৰ ওচৰলৈ গৈ কলে “মহাৰাজ, মোৰ ভাই অৰ্ৰাবসু ব্ৰহ্মহত্যা পাপত পৰি আছে। তেওঁ যজ্ঞস্থলীলৈ সোমাব নোৱাৰে।”

এই কথা শুনা নাত্ৰে বজ্জাই ৰঙৰ বেগত গৈ যজ্ঞমণ্ডপবপৰা অৰ্ৰাবসুক বাহিৰ কৰি উলিয়াই দি অপমান কৰিলে।

অৰ্ৰাবসুৱে চিঞৰি চিঞৰি কবলৈ ধৰিলে “মহাৰাজ, মইতো ব্ৰহ্মহত্যা পাপ কৰা নাই।” কিন্তু সেই কথালৈ কোনোও কাণকে নিদিলে। অপমান পাই তেওঁ যজ্ঞস্থলী পৰিত্যাগ কৰি গুচি গল।

অৰ্ৰাবসুৱে যাওঁতে বাটে বাটে কৈ যাবলৈ ধৰিলে “মই শপত ৰাই কৈছোঁ—মই ব্ৰহ্মহত্যা পাপ কৰা নাই। মোৰ ককায়েকে কৰিছিল। মই তেওঁৰ কথামতে তেওঁৰে হৈ ব্ৰত উদ্‌যাপন কৰি তেওঁক পাপবপৰা নুজু কৰিছোঁ।”

অন্যথাবশে এই কথা শুনি আগতৰৈ একোৰ চৰাই বিজাৰ দি অৰ্ৰাবসুক কবলৈ ধৰিলে “তুনিযেই ব্ৰহ্মহত্যা পাপ কৰি তাৰ প্ৰায়শ্চিত্তৰ নিমিত্তে ব্ৰত পালন কৰি আহিছা। এতিয়া নিজৰ কৰা পাপবিলাকৰ ভাৱ ককায়েকৰ ওপৰত আপি দি নিজৰ গা সৰহাবলৈ বিচাৰিছা?”

এনে অন্যায়ভাৱে নিত্ৰৰ ওপৰত বৰা মিছা দোষাবোপ আৰু জন-সাধাৰণৰ অপবাদ নবু-নাশনাবিলাক সহ্য কৰি অৰ্দ্ধাবস্থৰে নিমাত হৈ ৰাজধানী ত্যাগ কৰি বনত গৈ উগ্ৰ তপস্যা কৰিবলৈ এবিলে।

তপস্যাব প্ৰভাৱত তিষ্ঠিব নোৱাৰি দেৱতাসকল আবিৰ্ভাৱ হৈ বনেহি “বাছা, তুমি বৰ ধৰ্ম্মাৱলম্বী, বোৱাচোন তোমাক বাক কি বৰ লাগে?”

ককায়েকৰ মিছা অপবাদত নবু-নাশনা ভোগ কৰি অৰ্দ্ধাবস্থৰ বৰকৈ ঋণ উঠিছিল যদিও লাহে লাহে সেই সকলো ঋণ পাহৰি গ’ল। সেই কাৰণতে তেওঁ দেৱতাসকলৰ ফালে চাই কলে “হে দেৱতাসকল, আপোনা-লোকে দয়া কৰি মোৰ স্বৰ্গীয় পিতৃ দেৱতাৰ পুনৰ্জীৱন দান কৰি মোৰ জ্যেষ্ঠক পিতৃহত্যা মহাপাপৰপৰা মুক্তি দিয়ক। আৰু এটা প্ৰাৰ্থনা এই— ভৰষাজ ঋষি আৰু তেখেতৰ পুতেক যজ্ঞীতকো পুনৰ্জীৱন দান দিয়ক।”

দেৱতাসকলে “তথাস্ত” বুলি বৰ দি অন্তৰ্ধান হ’ল।

বৈভা মুনিৰ আশ্ৰমৰ কাষতে ৰহি এই কাহিনীটো লোমশ মুনিৰে যুধিষ্ঠিৰৰ ওচৰলৈ কলে “পাণ্ডৱসকল, এতিয়া তোমালোকে এই গঙ্গাৰ পানীত স্নান কৰি ছয় বিপুলপৰা মুক্ত হোৱাহঁক।”

পৰাবস্থ আৰু অৰ্দ্ধাবস্থ একেজন পিতৃৰে সন্তান আছিল। বৈভা মুনি বেদজ্ঞ পুৰুষ। লৰা দুটিয়েও পিতাদেৱেকৰ ওচৰত বেদ শিক্ষা মহাপণ্ডিত হৈছিল। শিক্ষা এটা বস্তু আৰু গৱণ্ডণ এটা বিভিন্ন বস্তু। গং আৰু অগং এই দুটি বিষয়ৰ আঁতি-গুৰি মাৰি আচল অৰ্থটো বুজি নোৱাৰ পিচত কোনেও যেন অগং বিষয়টো গ্ৰহণ নকৰে। কিন্তু শিক্ষাৰ পৰা লাভ কৰা জ্ঞান উপনদ্ধি কৰিব পাৰিব লাগিব। তেতিয়াহে শিক্ষা আৰু শিক্ষাৰপৰা লাভ কৰা জ্ঞান এই দুয়োটা গোট ৰাই এটা হৈ পৰিব। জ্ঞান বস্তুটো অত্ৰবত দটক নবহিলে সেইটো আচলবৈ কাৰ্য্যকৰী নহয়। সেয়ে নহলে কৰ্ম্মত পণ্ডিত নহৈ তৰ্কভহে পণ্ডিত হব পাৰিব। অৰ্থাৎ ই আমাৰ গাৰ পোষকহে প্ৰকৃত শৰীৰ নহয়।

অষ্টাবক্র মূৰ্তি

এইদৰে পাণ্ডৱসকলে ভালেমান তীৰ্থ ভ্ৰমণ কৰি থাকোঁতে এদিন উপনিষদত উন্নয়ন বা চিৰমনৱৰীৰ ঋষিকলৰ এখন আশ্রম পালেগৈ। সোনৰ মূৰ্তিৰে ভেটিয়া সেই ঠাইডোখৰৰ মহিমা বৰ্ণনালৈ ধৰিলে।

“উদ্ধালক এজন খেট ঋষি আৰু বেদান্তবিত্ত। তেওঁৰ বহোভ নামে এজন শিষ্য আছিল। তেওঁৰ বহুতো গুণ আৰু অগাধাৰণ ভক্তি আছিল। বিস্ত পঠন-পাঠনৰ গুণ তেওঁৰ কন আছিল। সেই কাৰণে আন আন শিষ্যসকলে তেওঁক সদায় বিজ্ঞপ কৰি থাকে। কিন্তু সেই শিষ্যজনৰ আচাৰ, নিয়ম, চাৰ-ভক্তি আদি বৰি গুণবিলাকলৈ চাই উদ্ধালক তেওঁৰ শিক্ষাৰ অভাৱৰ কথাটোৱে আওনাগ কৰিছিল। এমেকি শিষ্যৰ প্রতি মনতে তেওঁ নিজৰ কন্যা সূচাতাক বিয়া দিলে। বানত সূচাতাৰ গৰ্ভত এটি পুত্ৰ গভাৱৰ জন্ম হ’ল। পিতৃ-মাতৃৰ গুণবিলাক সন্তানৰ একবৰম জন্মগত সম্পত্তি। প্ৰবাদ আছে যে উদ্ধালকৰ মাতিনীয়েৰে মাকৰ গৰ্ভত থাকোঁতেই বেদৰ স্নান লাভ কৰিছিল। পিতাকৰ ভুলকৈ পঢ়া বেদ পাঠৰোৰ গুণি সহ্য কৰিব নোৱাৰি মাকৰ পেটত থকা অৱস্থাতে হাত-ভৰি আচাৰি থাকে। সেই কাৰণেই তেওঁৰ জন্ম হওঁতে তেওঁৰ শৰীৰটো আঠোটা ভাঁজ লৈ আহিছিল। সেয়েহে তেওঁৰ নাম অষ্টাবক্র আছিল। এদিন নিখিলাৰ সভাপণ্ডিত ভাণ্ডিৰ লগত তৰ্কবাদত প্ৰবৃত্ত হন। তাত বহোভ প্ৰস্তুত হন আৰু মিতান্ত অপমানিত বোধ কৰিলে। ইতিমধ্যে অষ্টাবক্র বিস্ত বেচুৱা বানৰ পৰাই বৰ বিদ্বান হৈ উঠিছিল। এনে কি তেওঁৰ বাৰ বছৰ বয়স নৌ হওঁতেই বেদ-বেদান্ত আদি শাস্ত্ৰবিলাক অধ্যয়ন কৰা শেষ হৈছিল।

এদিন অষ্টাবক্রৰ বাগন্ত পৰিল যে জনৰ বজাই এখন মহাযজ্ঞৰ আয়োজন কৰিছে। সেই যজ্ঞলৈ হেনো ডাঙৰ ডাঙৰ পণ্ডিতসকল আহিব আৰু যথানিয়মে পণ্ডিতসকলৰ ভিতৰত শাস্ত্ৰ চৰ্চ্চা হব। এই কথা শুনি অষ্টাবক্রই বাৰ বছৰ বয়সত ভাগিনীয়েৰ শ্ৰেতকেতুৰ লগত লৈ মিখিলালৈ বুলি খোজ ললে।

অষ্টাবক্র আৰু তেওঁৰ ভাগিনীয়েক মিটো বাটেদি যজ্ঞলৈ গৈছিল সেই বাটেদিয়েই বজা আৰু ৰাজপৰিষালৰ মানুহবিলাকে সোমাবলৈ গৈছিল।

বতাব অনুচরগৰলৈ আগে আগে গৈ থাকোঁতে বাটত থকা মানুহবিলাকক আঁতৰি দিটো চিঞৰি কৈ গৈছিল। বতাব অনুচরগৰলৈ এনে ধৰণৰ কথা শুনি অষ্টাবক্র বাটৰপৰা আঁতৰ নহল বৰং উদ্ভব দিলে অনুচরগৰলৈ, কথা, খোৱা, ভাবী আৰু তিৰতাগৰলৈ আৰু বেদন্ত ব্ৰহ্মণ্যগৰলৈ আন হে নানাশে বসিষ্ঠ বয়সো বাট এৰি দিব লাগে—এয়ে শাস্ত্ৰৰ অনুশাসন।

শ্ৰামণকুমাৰ এজনৰ মুখত এনে তানগৰ্ড কথা শুনি বজা বিচুতি হ'ল। তেওঁ অনুচরগৰলৈ কলে, এই শ্ৰামণকুমাৰৰ কথা নিতান্তই গঁচ। তুইৰ অনপেই হওক বা বেছিনেই হওক শক্তি দুয়োৰে এৰে। এই বুলি বতাই অষ্টাবক্র আৰু শ্বেতকেতুক বাট এৰি দিলে।

অষ্টাবক্র আৰু শ্বেতকেতুৱে যজ্ঞৰ ওপৰ তিতৰ পাঠতে দুটৰীয়ে আশোভোঁ দি কলে “এই মওপৰ তিতবত সৰু লৰা-ছোৱাণীৰ গোমাবলৈ মানা। বয়সীয়া বেদন্ত ব্ৰহ্মণ্যহে এই মওপত গোমাব পালে।”

অষ্টাবক্ৰই মুখপাতি কলে “আমিতো সৰু লৰা নহয়। আমি ব্ৰত পানন কৰি বেচ পঢ়া শেষ কৰি আহিছোঁ। বেচ-বেদান্তৰ কথাবোৰ আমি ডানকৈ উপনয়ন কৰিছোঁ। সেই শাস্ত্ৰবিলাক মিসকন লোকে আয়ত্ত কৰিব পাৰিছে তেনে লোকক অকল মুখলৈ চাই বয়স বুজি যোঁতা নিকপণ বৰা ঠিক নহয়।”

দুৱৰীয়ে কলে “থৈ দিয়াহে চেও, মিছা কথাৰে মোক ভুৰকিয়াললৈ নাহিবা ? মিছাতে বৰ কথাবোৰ নামাতিবা চেই। তোমাৰ দৰে সৰু লৰা এজনে বেদান্ত শাস্ত্ৰ আশ্ৰয় কৰিব পাৰিলানে ?”

অষ্টাবক্ৰই বলে “কোনোৱাটোৰ নিচিনা তিতৰ ফোপোলা হলে কি লাভ ? বাহিৰ চালেই ওপৰ প্ৰমাণ নাপাৰ। জ্ঞানীলোকগৰলৈ আবাৰত সৰু দেখা গলেও শাস্ত্ৰমতে তেওঁৰ আগন বৰ ওৰত। জান নথকা মানুহ বৰ ওৰ হলেও সন্মানৰ পাত্ৰ নহয়—তেওঁ ওপৰ নিকোঁদহে। এতেকে আনক যাবলৈ দিয়া।

দুৱৰীয়ে কলে “তুমি বয়সীয়াও নোহোৱা বা ওৰই-পাহৰে ডাঙৰো নোহোৱা কিন্তু কথা হলে জননী বুঢ়া ঋষিৰ দৰেই। শুচি বোৱা ইয়াৰ পৰা।”

অষ্টাবক্ৰই আকৌ কলে, “দুৱৰী, অকল পকা চুলি বেইভালেই জোনত বুঢ়া হোৱাৰ চিন নহয়। পকা চুলি, বুঢ়াকানটো, ধন-বস্তু, ডাঙৰ বংশ

এইনিলাকে নানুহক প্ৰবৃত্ত জানী নদিব নোৱাৰে—এয়ে ঐয়িককলৰ মত । মিচনে বেচ-বেদান্ত পঢ়ি তাব মৰ্ম বুজিছে আৰু গুণবৰ্ণ উপলব্ধি কৰিব পাৰিছে তেৱেঁই আচনতে ঐষ্ট পুৰুষ । নই মত্ৰ সভাত বামপণ্ডিত ভাণ্ডিৰ লগত তৰ্ক কৰিবলৈ মন দৰি আহিছে । বলা তনকক মোৰ এই নিবেদন ছনোৱাটো ।” ঠিক সেই সময়তে বলা আহি দুৱাবনুখ পালে । দেখা পালেই বলাই অষ্টাবজ্ৰ চিনি পালে । তেওঁক আগতে নাটত দেখা পাট অহা নবাটো বুলি চানিলে ।

বলাই তেতিয়া স্মৃশিলে “মোৰ ৰাজসভাত প্ৰধান পণ্ডিত ভাণ্ডিৰে আগতে ভালেমান পণ্ডিতৰ বিচাৰত পৰাজয় কৰিছে আৰু সেই পৰাজিত পণ্ডিতসকল সাধৰণত ছাপ দিব লগাত পৰিছে । সেই কথাই তোমাক একেটা ৰাটৰে নবলৈ ৰাধা গজ্ঞানাবনে ?”

অষ্টাবজ্ৰই বলে “আপোনাৰ সভাৰ ডাঙৰ পণ্ডিতজনে মোৰ নিচিনা বেদ আৰু বেদান্তৰ পণ্ডিতৰ লগত আগতে তৰ্ক কৰা নাই । সাধাৰণ পণ্ডিতসকলক তৰ্কত হৰুৱাই বৰ অহঙ্কাৰ আৰু গৰ্ব্ব অনুভৱ কৰিছে । মোৰ পিতাকো তেওঁ হৰুৱাইছিল আৰু মাতৃনপৰা জাণিব পাৰিছোঁ তেওঁ ভৃগুপাত কৰিব লগা হৈছিল । নই আজি সেই পিতৃ ঋণ পৰিশোধ কৰিম বুলিয়েই আহিছোঁ । আজি সেই পণ্ডিতজনৰ লগত তৰ্কত বহিম । আজি আপোনাৰ এই সভাপণ্ডিতজন নিশ্চয় চকাহীন গাড়ীৰ নিচিনা হৈ মোৰ সমুখত ঠেকেচা খাই পৰিব । আপুনি কেৱল সেই মহাপণ্ডিতজনৰ লগত নোক তৰ্ক কৰিবলৈ অনুমতি দিমক ।”

মুখিয়াল সভাপণ্ডিত ভাণ্ডিৰ লগত অষ্টাবজ্ৰৰ বিচাৰ আৰম্ভ হ'ল । শাস্ত্ৰ বিচাৰৰ অন্তত সভাৰ সকলোৱেই ষোষণা কৰিলে যে সভাপণ্ডিত হাবিছে আৰু অষ্টাবজ্ৰই জয়লাভ কৰিছে । মিথিলাৰ সেই পণ্ডিতজন লাজত তলনুৰ কৰি ব'ল । তৰ্ক-বিতৰ্কৰ ব্যৱস্থা অনুযায়ী তেওঁ সাগৰৰ বুকুত ছাপ দি প্ৰাণ বিসৰ্জ্জন দিলে ।

তেতিয়া অষ্টাবজ্ৰৰ পিতাৰ বহোভৰ আয়াই যেন পুতেকৰ খ্যাতি লাভত অতি আনন্দ লাভ কৰিলে । মহাৰাষ্য বচৌতা ব্যাসদেৱে বহোভৰ মুখেদি কোৱা কথাৰে আমাটলৈ তলত লিখানতে উপদেশ দিলে—

“পুতেক যে ৰাপেকৰ নিচিনাই হব এনে কোনো নিয়ম নাই । নিশ্চ-কতীয়া ৰাপেকৰ বলবান লৰাও জন্ম হব পাৰে । আকৌ পঢ়াশুনা গছনা পিতৃৰো পণ্ডিত পুত্ৰ হব পাৰে । নানুহৰ চেহেৰা চাৰেই তেওঁ কিমানৰ

মানুহ ঠাৱৰ দৰা টান । অকল বাহিৰ ফালে চাওঁহে মানুহৰ বুজা টান ।
সেখা যায় বহোঁড় গাঁত পণ্ডিত নহলেও সাধাৰণ জ্ঞান তেওঁৰ বগেটে আছিল ।

ভীম আৰু ইলুমান

নানান ভীম বনৰু কবি পাণ্ডৱসকল আশ্ৰমলৈ উভতি অহাৰ পিচত
এগ্নি শ্ৰোপনীয়ে ক'লে "এইকামাক বনত অৰ্জুনৰ অবিহনে বনৰ গোলম্বা-
বিনাক নোৱ চকুত ভান নগা নাই । শব্যসাচীক সেশা নাপাই নোৱ
বনত অকণো আনন্দ ওপজা নাই ।

অৰ্জুনে দ্বিবাশ্ৰম লাভ কৰিবৰ নগেৰে তপস্যা কৰিবলৈ হিমালয়লৈ
গৈছিল । তেওঁৰ অবিহনে পৰুপাণ্ডৱৰ বাকী চানি ভাই আৰু শ্ৰোপদীৰ
বনত বৰ অশান্তি লাগি আছিল ।

ভীমসেয়ে পাৰ্থনীক ক'লে "পাৰ্থনী, তুমি অৰ্জুনৰ কথা ভাবি
যিবোৰ কথা কৈছিল সেহিবোৰ শুনি মোৰ মনত অনুতপ নিচিনা লাগিছে ।
ভাইক নেদেখি প্ৰাকৃতিক বনৰ সকলো গোলম্বা মোৰ মনত শুকান শুকান
যেন লাগিছে , চাৰিউফালে আত্মাৰ মুখাৰ যেন দেখিছোঁ । শব্যসাচীক
ইমান দিন ধৰি লগত নোপোৱাত বনপ্ৰাণ ছুঁকটাই আছে । সহস্ৰে,
ভোনাৰ বাৰ কেনে লাগিছে ?"

সহস্ৰে ক'লে "দাদা, শব্যসাচীৰ অভাৱত ঘোঁটেই আশ্ৰমখনেই
উকল যেন লাগিছে । এই ঠাই এৰি এভোখৰ নতুন ঠাইলৈ গৈ এই
মনৰ বিকাৰ শুচাববহে বন গৈছে ।"

যুধিষ্ঠিৰে পুৰোহিত ধোম্যক ক'লে "অশ্ৰমভৰ নিমিত্তে মই সহোদৰ
ভাইক সশাস্ত্ৰবলৈ পঠাই দিছোঁ । তেওঁ যদিও বীৰ আৰু বিচক্ষণ যোদ্ধা
তথাপি কিবনো বাক এতিয়ালৈকে উভতি আহিব পৰা নাই ? ভীম,
শ্ৰোণ, কৃপ আৰু অশ্বথামা এই চাৰিজনৰ জয় কৰিবলৈকে অৰ্জুনে দেৱৰাজ
ইন্দ্ৰৰ আশীৰ্বাদ লাভ কৰিবলৈ বুলি হিমালয় অভিমুখে গুচি গ'ল । সেই
চাৰিজন মহাবীৰো যে দুৰ্য্যোধনৰ ফলীয়া হৈ আমাৰ লগত যুদ্ধ কৰিব
এইটো গঠিক কথা । কৰ্ম্ময়ো দ্বিবাশ্ৰম জানে—তেওঁৰে এজন মহাবীৰ ।
অৰ্জুনৰ লগত যুদ্ধ দিবলৈ তেওঁ আগ্ৰহ কৰি আছে । এটোনোকক জয়
কৰাৰ উদ্দেশ্যেই অৰ্জুনৰ এই অভিযান । কাৰ্য্যসিদ্ধিৰ নিমিত্তেই তেওঁক

যেৰ গছটাত পেলাই দি আনি সুখেৰে দিন কটাইছে। তেওঁৰ বিবহ অসহ্য হৈ উঠিছে। আৰু এইঠাইৰপৰাই তেওঁৰ বিদায় দিছিলোঁ। এই ঠাইতে থাকি থাকি তেওঁৰ বিবহটো বেহিটৈ অনুভব কৰিছোঁহঁব। ভাবিছোঁ আৰু এই ঠাই গলনি কৰি কিছুদিন আন ঠাইত থকা ভাল হ'ব। আপুনি এডোখৰ তেনে উপযুক্ত ঠাইৰ নাম বওকচোন।”

পুৰোহিত ধোমাই ভালেমান তপোবন আৰু তীৰ্থৰ প্ৰাবৃত্তিৰ সৌন্দৰ্য্যৰ কথা ক'লে। এই বিবহানলৰ তাপ শক্তিৰ বাবে সেই সেই ঠাই বিলাকলৈ গাবলৈ তেওঁলোক গাজি-কাচি ওলাল। এইদৰে ভালেমান ঠাই ঘূৰিফুৰি আৰু সেই ঠাইবিলাকৰ মাহাত্ম্যৰ কথাবোৰ শুনি শুনি বিবহৰ তুই সানান্যবন্ধনে হলেও পাতলাই কিছুদিন সেইদৰেই বটালে। মাজে মাজে দ্ৰৌপদীয়ে বনৰ মাজত আৰু পৰ্বতৰ ওপৰৰ হাবিনলীয়া আৰু শিলাময় বাটৰ ভাগৰত বাতৰ হৈ পৰে। গৰ্ভীৰ্ণ বাটবিলাক পাৰ হ'বৰ সময়ত ভীমসেনে সকলোকে উৎসাহ দি আৰু সেৱা শুশ্ৰূষা কৰি বাটৰ ভাগৰ নাব নিয়াবলৈ চেষ্টা কৰে। ভীমসেনৰ পুতেৰ ঘটোৎসবেও মাজে সময়ে আহি পাওৰ-গৰুৰ দুঃখকষ্ট নিৰাৰণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে।

হিমালয় প্ৰদেশৰ ভালেমান চকুত লগা দৃশ্য দৰ্শন কৰি এবাৰ তেওঁ শোকে এডোখৰ বৰ ডাঙ্গৰ আৰু ভয়লগা বন পালেগৈ। ঘূৰিটলিবে চিন্তাত পৰি ভীমৰ ক'লে “বিতীয় পাওৰ, এই দুৰ্গম আৰু অসুখীয়া বাটত দ্ৰৌপদীৰ পক্ষে ভবি চলোৱা টান হ'ব। নই, নকুল আৰু লোমশ-নুনি এই তিনিজন আগ বান্ধি যাও, তুমি আৰু সহস্বেৰে এই ঠাইতে দ্ৰৌপদীক লৈ অতি সাৱধানে প্ৰদাদুৰাবত বাগ ক'বা। আমি অলপ ঘূৰি আহি আকৌ তোলালোকৰ লগ লনহি।”

ভীমসেনে ক'লে “মহাবাহু, দ্ৰৌপদীয়ে এই কথা মানানিব। আৰু আমি থাকি গ'লে আপোনাবো দুশ্চিন্তা বান্ধি যাব। আপুনি ভীৰৱন ধাবণ কৰাই টান হ'ব। বাফস আৰু বনৰীয়া ভক্তৰে ভৰা এই হাবি-বনত আপোনাৰ এবি দিবলৈ মোৰ মনে কোনোপধ্যেই নানানে। পাখালী য়েও নত নিদিব। পাৰ হ'ব নোৱাৰা বাটপথবিলাকত নই তেওঁৰ দৃষ্টি লৈ যাব। নকুল সহস্বেৰে টান পৰিলে পিঠিত হোৱা বান্ধি লৈ যাব। এই নিমিত্তে আপুনি নিশ্চিত থাকিব।”

এই কথা শুনি ঘূৰিটলিবে ভীমৰ সাৰাই নাবি ধৰি ক'লে “ভাই মোৰ, তোনাৰ শৰীৰৰ বন কেন সিনে সিনে বান্ধি যাওব।” হাঁহিনাবি

বাধবি ছগাই আননি কবিবলৈ তোমাক পালে দিহে ? তোমাক নানুহ যেন দেখিছোঁ, তোমাব বিবেচনা শক্তিও আছে—পঙপৰীৰ তেনে শক্তি নাই । তেহেনো এই বিবেচনা শক্তি থকা নানুহে পঙপৰীৰ কৃপাব চকুৰে নাচায় বেনেই ? সেইটো দেখোন প্রভৃতিৰ নিম্নেই । তোমাব দৰে চোবা বুদ্ধিৰ নানুহে প্রাণী হিংসা বৰা অনুচিত, বুদ্ধিহা ? বাক, তুমিনো কোন হে ? বোমফালেনো যোৱা ? এই নিৰ্দিষ্ট কৰি থোৱা গীনা চেবাই আগ বাঢ়ি নাযাবা দেখে । এইখিনিৰপৰা সিকালে দেৱ-লোকলৈ যোৱা বাট । এই বাটেদি যাবলৈ নানুহৰ সাধ্য নাই । তোমাব কুশল হওক । এতিয়া সো কলবাৰীৰপৰা কল দুটিনান খাই অহা বাটেই উভতি যোৱাটো । মোৰ কথা নেপেলাবা যদি বুদ্ধিমান হোৱা ঘূৰি যোৱা, নোক আননি নবৰিবা ।

ভীমসেনৰ এনে ধৰণে ইতিকিং কৰি কোৱা কথা শুনি থং উঠিল আৰু দলে “তই কোন অ’ ? তই দেখোন বান্দৰ এটা হৈ বৰ তব্ব কথাবোৰ কৈছ ? মই কুৰা বংশত জন্ম লোৱা এজন অস্ত্ৰিয় বীৰ । মই কুন্তী দেৱীৰ সন্তান । বায়ু-পুত্ৰ ভীমসেন বুলি গোটেই জগতে নোক জানে । মোৰ বাটত আগ ভেটা নিদিবা দেখে । ভালে ভালে বাট এৰি দিয়া ।”

এইকথা শুনি বান্দৰটোৱে নিচিকুৰবে হাঁহি এটা মাৰি ক’লে । “মই এটা বান্দৰ সঁচা কিন্তু এই বাটেদি যাবলৈ চেষ্টা কৰিলে তোমাব প্রাণ নাধাবিব, ঠিক জানিবা ।” ভীমসেনে কলে তোমাব উপদেশ ধোৱা, মোৰ প্রাণ থাকক বা নাথাকক সেই ভয় দেখুৱাব নানাগে । বাট এৰি দিয়া ভালে ভালে । মোৰ থং ভোলাই নলবা বুদ্ধিছা । বান্দৰে ক’লে মোৰ উচিতৰ শক্তি নাই, মোৰ বখসো বৰ বেছি হৈছে । তথাপি তুমি যদি একান্তই যোৱা তেন্তে নোক চেবাবেই যাব লাগিব ।”

ভীমসেনে উত্তৰ কৰিলে “শাস্ত্ৰত আছে যে বোনো জীৱ ভেই যাব নাপায় । সেই কাৰণে তোমাক চেবাই যোৱা মোৰ পক্ষে অনুচিত হ’ব । নতুবা মই-তোমাকহে নানাগে সহজে এটা পৰ্কতো পাব হব পাৰে । তাহানি হনুৱানে জাপু মাৰি সাগৰ পাব হোৱাদি নৱো আপমাৰি তোমাক চেবাই গলোহেঁতেন ।”

বান্দৰে আচৰিত হোৱা বেন দেখুৱাই কলে, বাক ডাঙৰীয়া, সেই সাগৰ পাব হোৱা হনুৱানটোনো কোন আছিল ? যদি জানে তেওঁৰ বিষয়ে মোৰ কওকচোন ।

ভীমে বুকু দি দাঁহি ক'লে “বি হনুমাণে বামৰ পত্নী গীতাক বিচাৰি গৈ এশ যোজন সাগৰখন দাপু মাৰি পাব হৈ গৈছিল সেই হনুমানৰ তুমি চিনি নোপোৱানে ? তেৱেঁই মোৰ ফোৰ্ট সহোদৰ । বন, বীৰ্য আৰু পৰাক্ৰমত মই তেওঁৰ সন্মানাই । বিশেষ এটা কাম সন্মানা কৰিবলৈ মই এই দাপে আগবাঢ়ি আহিছোঁ । বেচি হ'ল, ভালে ভালে সোণফালে বাট এৰি দিয়া । নতুবা মোৰ ঋণ উঠিলে তোমাৰ অনিষ্ট হবই হ'ব ।

বান্দৰে উঠব দিলে “হে'ৰা, বীৰ পুৰুষ, তুমি বৈৰ্য ধৰাচোন । বীৰৰ লক্ষণ বৈৰ্য । এই বুঢ়া আৰু দুৰ্বলীৰ প্ৰতি অপৰ মেহভাৱ ৰাখাচোন । মোৰ এই বৰসত সহজে গা ডাঙিলেবে শক্তি নাই । মোক দেখে যাবৰ মন নকৰা যদি মোৰ নেত্ৰদানকে একতীয়া কৰি গৈ সেই কালে বাট উলিয়াই যাব পাৰা ।”

ভীমসেনে নিছৰ গাৰ বন শক্তিৰ ওপৰত বিশ্বাস কৰি পোণতে তেওঁ ভাবিলে মই ইয়াৰ নেওকত ধৰি চোচোবাট গোটাইছনকে অতলাই দিওঁ ।” এইবুলি বান্দৰৰ নেওকতানত ধৰি আতুৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলে । কিন্তু তালেনান বেচি চেষ্টা কৰিও নেওকতানকে লৰাব নোৱাৰিলে । তেতিয়া তেওঁ আচৰিত হৈ ভয়তে ধব দি ব'ল । আকৌ এবাৰ দুইহাতে প্ৰাণটাকি বনদি আতুৰি চালে । চকু ঘোপা হ'ল । ঘাদি-ছাদি গ'ল । তথাপি কোনোপধ্যে ভীমসেনে নেওকতানকে লৰাব নোৱাৰিলে । তেতিয়া তেওঁ লাজত তলমূৰ কৰি ব'ল । ভীমসেনে নম্ৰভাৱে সুধিলে “আপুনি কোন ? মোক ক্ষমা কৰিব । আপুনি সিহ্ন পুৰুষনে, লেভানে, নাইবা কোনোবা গুৰু ? আপোনাৰ পৰিচা দি মোক কুতৰ্ণ কৰক । ভীমসেনৰ তেওঁতকৈ এজন বনবান পুৰুষক পাই নিশ্চয় তেওঁলৈ ভক্তি হবই । কলে মই আপোনাৰ শিষ্য হনো আৰু আপোনাৰ শৰণ লওঁ ।” দয়া কৰি মোৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰ দিয়ক ।

ফোৰ্ট হনুমাণে ক'লে “হে গাৰাবী পাণ্ডৱ বীৰ, মই তোমাৰে ভাই হওঁ । মই তুমি ইয়াৰ আগতে কোৱা সেই হনুমান । এই ঠাইৰ সিহ্নানে যোৱা বাটতো সিপুৰীলৈ যোৱা বাট । সি যক্ষ আৰু বাকসব বাসস্থান । তোমাৰ কেনেকৈ বিধিনি দিছে বুলি মই বাট ভোঁ দি পৰি আছোঁ । এইটোৱেই লেবনোকলৈ যোৱা বাট । মানুহৰ শবীৰ লৈ এই বাটোদি যোৱা অসম্ভৱ । তুমি বিচাৰি অহা স্থগন্ধিকা ফুলৰ গছ সোঁ ওচৰৰে নৈখনৰ কাষতে আছে । সোৱা চোৱা—ইয়াৰপৰাই বিধি বিধি দেখা গৈছে ।”

বাহিনী বস্ত্র বা ব্যৰ্থ্যবাবণৰ সহায় নোপোৱাত কনতে লয় পায়। সেই বাবেণে আমি বেগা কানৰপৰা বহুতো বস্তা পাই থাকোঁহঁক। অগৎ গৰুপবিনাৰ যদি লগে লগে বানত খটুৱাই দিয়া যায় তেন্তে এই অগৎখনৰ দুখৰ ভাব দিনে দিনে বাঢ়ি গৈ মানুহৰ জীৱনৰ ভাব বহন কৰা টানেই হৈ পৰিলহেঁতেন।”

তাৰ পিচত কৌশিকে অনুতাপ ৰবি ভাবিলে “মোৰ মনৰ গৰুপটো খঙত পৰিণত হোৱাৰ বাবেণেই মোৰ এই অনুতাপৰ বাৰণ হৈ উঠিল। বেচেৰা নিৰ্দোষী চৰাইটোৰ মৰণৰ বাৰণটো হ’ল মোৰ মনৰ এই অনঙ্গনীয়া গৰুপটো।” এই ভাবি তেওঁ বেজাৰ মনেৰে তিস্কাৰ নিমিত্তে আগৰ নিচিনাকৈ গাঁৱৰ ফালে ওলাই গ’ল।

তিস্কাৰ নিমিত্তে তেওঁ এজন গৃহস্থৰ পদূলি মুখত থিয় দিলেগৈ। গিৰি-হঁতনীয়ে সেই সময়ত ঘৰৰ ভিতৰ ফালে ৰাচন কাঁহী-বাটি ধুই আছিল। সেই ৰাচন হৈ গলত গিৰিহঁতনীৰ চকুত পৰাকৈ কৌশিকে গা দেখুৱাই তাতে বৈ থাকিল। এনে সময়তে গিৰিহঁতজন গাঁৱৰ ফালৰপৰা উভতি ঘৰ পালেহি। ঘৰৰ ভিতৰলৈ গৈ ঘৰৰ ঘৈণীক সুধিলে “হেৰা, মোৰ বৰ ভোৰ লাগি আহিছে বিবা অনপ খাবলৈ জোগাব বৰাচোন।” এই কথা শুনি পদূলি মুখত বৈ থকা বৌশিবলৈ মন নকৰি আধেবেধে গিৰিহঁতৰ হাত ভৰি বুৰাই খাবলৈ জা-অনপান অতাই দিলে।

তিস্কাৰী শ্ৰাক্ষণজন পদূলি মুখেতে বৈ আছিল। গিৰিহঁতে খাই অঁতালত হাতত তিস্কা লৈ গিৰিহঁতনীয়ে বৌশিবৰ কাষ চাপি কলে “আপুনি ইয়াত ভানেপিনি বেলি বৈ থাকিল, মোৰ দায় দোষ নধৰিব প্রভু।”

কৌশিকে খঙত অগ্নিশৰ্ম্মা হৈ বনে “জানানে নই তিস্কা কৰিবলৈ বহুতো গৃহস্থৰ ঘৰলৈ যাব লাগিব। অতপৰে মোৰ ফালে লক্ষ্য কৰা নাই। এইটো বৰ অন্যায় কথা।”

গৃহস্থনীয়ে হাতযোৰকৈ ক’লে “প্রভু, মোৰ দোষ শমা কৰিব। নই গৃহস্থৰ শুশ্ৰূষাত লাগি আছিলোঁ—পতিৰকৈ অনপ পৰন হ’ল।”

শ্ৰাক্ষণে উভৰ দিলে “হন, পতিসেৱা অৱশ্যে ধৰ্ম্মকাৰ্য্য। কিন্তু তিস্কাৰী শ্ৰাক্ষণক অৱহেলা কৰাও অনুচিত কথা। বুজিছো, আপোনাৰ অহঙ্কাৰ হৈছে।”

গিৰিহঁতনীয়ে তলমূৰ কৰি ক’লে “প্রভু, ঋণ নাথাক। পতিসেৱা কৰা তিব্ৰতাৰ ওপৰত আপুনি ঋণ কৰা অনুচিত। নই বশনী নহওঁ। পতিভক্তি-পৰায়ণা তিব্ৰতাৰ ওপৰত আপোনাৰ বঙে একো বেয়া ফল নিদিয়।”

কৌশিক সেই বখাত অৰাক ! বগলীৰ কথাটো এই তিক্ততাহনীয়ে কেনেকৈ গম ধৰিলে । বৌশিকৰ চিন্তা হ'ল ।

গিৰিহঁতনীয়ে আকৌ কবলৈ ধৰিলে “হে মহাত্মা, ধৰ্ম্মৰ বহন্য আপোনাৰ অবিদিত নহয় । খং বহুটো মানুহৰ মহা শত্ৰু, কিন্তু ইয়াৰ গুণাৰ্থ আপোনাৰ অজ্ঞাত । মোৰ দাফ-দোষ নৰবিব । আপুনি ঋন্তেকৰ কাৰণে নিখিলালৈ গৈ ধৰ্ম্মব্যাধৰপৰা উপদেশ নওকগৈ ।”

এই কথাত বৌশিক মূনি আৰু আচৰিত হ'ল । পিচত ক'লে “আপোনাৰ মন্ত্ৰন হওক । আপোনাৰ বাক্য কঠোৰ হলেও সেয়ে যেন মোৰ পক্ষে মন্ত্ৰনজনক হয় । সকলো ক্ষেত্ৰতে আপুনি ভাগ্যৱতী হওক যেন ।” এই বুলি কৈ তেওঁ নিখিলালৈ বুলি যাত্ৰা কৰিলে ।

কৌশিক মূনি গৈ নিখিলাত সেই ধৰ্ম্মব্যাধৰ বিচাৰ লগালে ।

তেওঁৰ ধাৰণা আছিল তেওঁ উপদেশ লব ধোজা ধৰ্ম্মব্যাধৰবাকী নিশ্চয় কোনোবা ঋষি বা মূনি হব । কিন্তু তালেনমান বেলিলৈকে ধুনীয়া ধুনীয়া ঘৰবাৰী, মনোমোহা ফুলনি বাগিচা বিনাৰ আৰু শান্তিপূৰ্ণ আশ্রমবিনাকৃত বিচাৰি চলাই কৰি গাপাই গৈছে অত্যন্ত এঠাইত বচাইব দৰে সেই ধৰ্ম্মব্যাধক মন্ত্ৰহ বিহী কৰি থকা অৱস্থাত দেখা পালেগৈ ।

ব্ৰাহ্মণে হতবুদ্ধি হৈ আঁতৰতে ধৰ লাগি ব'ল । তেতিয়া কচাইকনে উঠি আহি কৌশিকৰ ওচৰ চাপি আবেৰেখে ক'লে “প্ৰভু, আপোনাৰ মন্ত্ৰন নে ? সেই পজিৱতা গিৰিহঁতনীয়ে আপোনাৰক মোৰ ওচৰলৈকে পঠাই দিছে হবলা ?”

এই কথা শুনি ব্ৰাহ্মণৰ মুখৰ মাত হবিল । কচাইকপী ধৰ্ম্মব্যাধে তেতিয়া ক'লে “দেৱ, আপোনাৰ অহা কাৰণটোও মোৰ ঘনা আছে । বাৰ এতিয়া মোৰ লগতে আহকচোন ।” এই বুলি ধৰ্ম্মব্যাধে কৌশিকক তেওঁৰ থকা বহালৈ লগতে লৈ গ'ল । ব্ৰাহ্মণে দেখা পালে যে ব্যাধে তেওঁৰ ঘৰ পাৰ্কেই বাপেক মাকক ভক্তিভাৱে সেৱা কৰিলে । তাৰ পিচত তেওঁ কৌশিকক মনুষ্য জীৱন, জীৱিকাপ উপায়, আৰু কৰ্ত্তব্য কান আদিৰ বিষয়ে তালেনমান বহুমূলীয়া উপদেশ দিলে । শেষত কৌশিক নিছৰ গাৱলৈ উভতি আহিল আৰু উপেক্ষা কৰা পিতৃ-মাতৃৰ সেৱা কাৰ্য্যত মন-প্ৰাণ অপি দিলে ।”

ধৰ্ম্মব্যাধৰ উপদেশ আৰু গীতাৰ উপদেশ একে বস্তু । সকলোৰে পৰীৰত দেখিব আছে বুলি সকলো জীৱকে সেৱা শুশ্ৰূষা কৰা কথাটো

তেতিয়া ভীমসেন অত্যন্ত আনন্দিত হৈ হনুমানক ভক্তিতারে সেৱা কৰাই ক'লে “আপুনি মোৰ জ্যেষ্ঠ ভাই, আপোনাৰ দৰ্শন পাই আশি নহৈ ক'লা হলোঁ। মোতকৈ আৰু ভাগ্যবান বোধকৰোঁ। তথ্যত নাই। আপুনি তপস মাৰি সাগৰ পাৰ হৈ যোৱা ৰূপটো মোৰ এই চকুৰে চাবলৈ বৰ হেপাহ লাগিছে।”

হনুমানে মিচিনিয়াই হাঁহি এটা মাৰি নিজৰ গাটো ভাঙৰ কৰি দ্বিতীয় হিমানয় পৰ্ব্বতৰ দৰে দশোদিশ আবৰি থিয় দিলে। ভীমসেনে আগতে হনুমানৰ অভিনয় ৰূপৰ কথা শুনি আনন্দ পাই আছিল। এতিয়া সেই ৰূপটো নিজৰ চকুৰে দেখা পাই আচৰিত হ'ল আৰু লগে লগে অপাৰ আনন্দত বুৰ দিলে। বেৰিৰ পোহৰৰ দৰে দশোদিক পোহৰোৱা হনুমানৰ ৰূপটো দেখি চৰু চাট মাৰি ধৰাত অসহ্য হৈ ভীমসেনৰ চকু তপাই ধৰিলে।

হনুমানে ক'লে “ইয়াতকৈ আৰু বিৰাট ৰূপ দেখুৱাবৰ সময় এইটো নহ'ল। মুখৰ আগত শত্ৰুক দেখা পালে মোৰ এই শৰীৰটো আৰু বাঢ়ি যায়।”

এই বুলি বৈ হনুমানে সেই বিৰাট শৰীৰটো কোচ ধুৱাই আনি ভীমসেনক সাৰাট ধৰিলে। হনুমানৰ বিশাল বক্ষৰ পৰশ পাই ভীমসেনৰ সবলো দুখ ভাগৰ আঁতৰি গ'ল। সেই পৰশত ভীমসেনৰ বল যেন আগতকৈ বাঢ়ি গ'ল বুলি ভগৱান ব্যাসদেৱে মহাভাৰতত এইদৰে বৰ্ণনা কৰি গৈছে।

হনুমানে ভেতিয়া ক'লে “বীৰ ভীমসেন, এতিয়া তোমাৰ গন্তব্য স্থানলৈ যোৱা। বেতিয়াৰা ‘আৱশ্যক’ যেন দেখিলে নোক স্বৰ্গবিধা। তোমাৰ মনুষ্য শৰীৰটো সাৰাট ধৰি আছি যি দিবা পৰশৰ স্পৰ্শ পালোঁ তাহানি ভগৱান শ্ৰীৰামচন্দ্ৰৰ শৰীৰটো সাৰাট ধৰি ঠিক এনে স্তৰ্ধেই অনুভৱ কৰিছিলোঁ। তোমাৰ মনৰ ঘোৰাৰে এটা বৰ স্তুতি লোৱা।”

ভীমে ক'লে “দাদা, আপোনাৰ দৰ্শনতে আমি পৰভাই ভাগ্যবান হলোঁহঁৰ। আপোনাৰ আশীৰ্বাদিত শত্ৰুহৰ্ষ কবিত পাৰিন এই কথা ধুকপ আনিবোঁ।”

হনুমানে ভেতিয়া ভীমক বিদায় দিবৰ আশীৰ্বাদ দি ক'লে “যুদ্ধৰ সময়ত যেতিয়া তুমি সিংহনাদ কৰিবা তেতিয়া তোমাৰ সেই নাদৰ লগত মোৰো নাদ যুক্ত হৈ শত্ৰুৰ নাজত এটা ভয়ৰ কম্পন তুলি তন্তু কৰিব। তোমাৰ ডায়েৰা অৰ্জুনৰ বধৰ ধ্বংসৰ ওপৰত নই থিত লৈ থাকিব। তোমালোকৰ যুদ্ধ ভয় স্তম্ভিত।”

তাক পিচত ভীমৰ নগত গৈ হনুনায়ে ওচৰৰ বিনামত ছোপনীৰ
মালিকদৰ সৎসাহিত্য কুৰ কুৰি স্পুৰাই গিলে। সেই কুৰ স্পুৰাই পোতা
নায়ে ছোপনীৰ বনবাগৰ কঠৈৰ কথা আৰু কুৰ নিৰ কথা ভীমসেনা
নগত পৰি। নবাববিকৈ ভীম কুৰ দ্বিতি গৈ ছোপনীৰ কাগলৈ বেগা-
বেগিকৈ উঠি।

মই বগলী নহওঁ

বনবাগৰ কাগলৈকে ভিতৰতে এদিন নাক্ষত্ৰে ধ্বি পাওৱাকৰ
আশ্ৰনগৈ আহিল। স্বৰ্গপুত্ৰই যথাবীতি আনৰ গমন স্পুৰাই শ্ৰীমন্তৰ
গুণ বগানি কবলৈ ববিলে “তিবতৰ মহাওণ আৰু বনা গুণতকৈ এই
দুগতত আচৰিত কথা আৰু একা নাই। তিবত্ৰা মানুহে মহামাহ মহলি
গতাক গৰ্ভত এৰণ কৰি, মঙ্গলো বকনৰ দুখ কঠৈ গছি থাকি, নিচা
প্ৰাণৰ নাগাও এৰি দি অৱশেষত সেই গতান প্ৰগৰ কৰে আৰু গতানৰ
লান—পানৰ গিনিত্তে নানান চিত্ৰ-ভাৱনা আৰু দুখ দুৰ্গতি নাজো
স্নেহভাৱ অটুট শনিবলৈ প্ৰাণপণ চেটো কৰি থাকে। তিবত্ৰাগকো
বহুত গন্যত পুৰুষৰ হাতত লাহনা-শত্ৰুনা গছিও উজ্জিভাৱে পতিব সেৱা
যত কৰিবলৈ হেলা নকৰে। এইটো এটা কৰ আচৰিত কথানে, মুনিবাহ?”

সেই কথাত নাক্ষত্ৰে ধ্বিয়ে সেই বিষয়ে এটা পুণ্য বাহিনী বৰ্ণনা
কৰি ক’লে—

“তাহানিচন এজন নিষ্ঠাবান শাস্ত্ৰাণ নিৰ্দ্ধাৰ যুগচৰ্য্য যুত পান
কৰি স্বৰ্গকাৰ্য্যবিনাক বনাগ কৰি থাকে। তেওঁৰ নাম আহিল কৌশিক।
এদিন এজোপা গছৰ তলত বহি তেওঁ বেদ পঠি আহিল। এনে গন্যতে
তেওঁৰ মূৰত এটা চবাইৰ বিঠা পৰিল। ওপৰলৈ চাই দেখে যে গছজোপাৰ
ডাঠ এটাত বগলী চবাই এটা বহি আছে। এই বগলীটোৱে এনে অপকৰ্ম
বুলি ভাবি তেওঁৰ খঙে মূৰ পালেগৈ। খঙত চকু বগা কৰি তাৰ ফাৰে
দৃষ্টি কৰা নায়ে বগলীটো মৰি নাটত বাগৰি পৰিল। বগলীৰ শটো দেখি
শ্ৰাৱণে মনে মনে বৰ বেদাৰ পালে।

মানুহৰ সহ সঙ্কল্পবিলাক কানত ঋতুৱাবলৈ হলে ভালেমান বাহিৰা
বহু আৰু কাৰ্য্যকাৰণৰ সহায় নব লগা হয়। কিন্তু অসং সঙ্কল্পবিলাক

বাহিৰা বস্ত্ৰ বা কাৰ্য্যকাৰণৰ গহন নোপোৱাত ননতে লগ পায়। সেই কাৰণে আমি বেনা কানৰপকা বহুতো কথা পাই থাকোঁঁক। অগতঃ সঙ্কল্পবিলাক যদি লগে লগে কানত ঝুঁৱাই দিয়া যায় তেন্তে এই অগতঃকনৰ দুখৰ ভাব দিনে দিনে বাঢ়ি গৈ নানুহৰ দীৱনৰ ভাব বহন কৰা টানেই হৈ পৰিবহেঁতেন।”

তাৰ পিচত বৌশিকে অনুভাপ কৰি ভাবিলে “নোৰ মনৰ সঙ্কল্পটো ঝঙত পৰিখত হোৱাৰ কাৰণেই নোৰ এই অনুভাপৰ কাৰণ হৈ উঠিল। বেচেৰা নিৰ্দোষী চৰাইটোৰ নৰণৰ কাৰণটো হ’ল নোৰ মনৰ এই অনশ্লীয়া সঙ্কল্পটো।” এই ভাবি তেওঁ বেজাৰ মনেৰে তিস্কাৰ নিমিত্তে আগৰ নিচিনাকৈ গাৱঁৰ ফালে ওলাই গ’ল।

তিস্কাৰ নিমিত্তে তেওঁ এজন গৃহস্থৰ পদূলি মুখত থিয় দিলেগৈ। গিৰি-ইতনীয়ে সেই সময়ত ঘৰৰ ভিতৰ ফালে বাচন কাঁহী-বাটি ধুই আছিল। সেই কাম হৈ গলত গিৰিইতনীৰ চকুত পৰাকৈ বৌশিকে গা দেখুৱাই তাতে বৈ থাকিল। এনে সময়তে গিৰিইতজন গাৱঁৰ ফালৰপৰা উভতি ঘৰ পালেহি। ঘৰৰ ভিতৰলৈ গৈ ঘৰৰ ঘৈণীক সুধিলে “হেৰা, নোৰ বৰ ভোক লাগি আহিছে কিবা অলপ খাবলৈ জোগাব কৰাচোন।” এই কথা শুনি পদূলি মুখত বৈ থকা কৌশিকলৈ মন নবৰি আথেবেথে গিৰিইতৰ হাত ভৰি ধুৱাই খাবলৈ জা-জলপান জতাই দিলে।

তিস্কাৰী ব্ৰাহ্মণজন পদূলি মুখতে বৈ আছিল। গিৰিইতে ৰাই অঁতালত হাতত তিনা লৈ গিৰিইতনীয়ে কৌশিকৰ বাঘ চাপি কলে “আপুনি ইয়াত ভালেখিনি বেচি বৈ থাকিল, নোৰ দায় দোষ নধৰিব প্ৰভু।”

কৌশিকে ঝঙত অগ্নিশৰ্ম্মা হৈ কলে “জাগানে নই তিস্কা কৰিবলৈ বহুতো গৃহস্থৰ ঘৰলৈ যাৰ লাগিব? অতপৰে নোৰ ফালে লক্ষ্য কৰা নাই। এইটো বৰ অন্যায় কথা।”

গৃহস্থনীয়ে হাতফোৰকৈ ক’লে “প্ৰভু, নোৰ দোষ কন্না কৰিব? নই গৃহস্থৰ শুশ্ৰূষাত লাগি আছিলোঁ—গতিকৈ অলপ পলম হ’ল।”

ব্ৰাহ্মণে উত্তৰ দিলে “হয়, পতিসেৱা অৱশ্যে ধৰ্ম্মবাৰ্য্য। কিন্তু তিস্কাৰী ব্ৰাহ্মণক অৱহেলা কৰাও অনুচিত কথা। বুজিছোঁ, আপোনাৰ অহঙ্কাৰ হৈছে।”

গিৰিইতনীয়ে তলমূৰ কৰি ক’লে “প্ৰভু, ৰং নাখাব। পতিসেৱা কৰা তিক্ততাৰ ওপৰত আপুনি ৰং কৰা অনুচিত। নই বগলী নহওঁ। পতিভক্তি-পৰাণী তিক্ততাৰ ওপৰত আপোনাৰ ঝঙে একো বেয়া ফল নিদিয়।”

কৌশিক সেই কথাত অস্বাক। বগলীৰ কথাটো এই তিব্বতানীয়ে বেলেগেই গম ধৰিলে। কৌশিকৰ চিন্তা হ'ল।

শিবিহঁতনীয়ে আবেগী কননৈ বনিলে “হে মহাত্মা, ধৰ্ম্মৰ বহুত্ব আপোনাৰ অবিদিত নহব। থং বস্তুটো মানুহৰ মহা শত্ৰু, নিষ্ঠু ইয়াৰ গুণাৰ্থ আপোনাৰ অজ্ঞাত। মোৰ দায়-দোষ নৰখিব। আপুনি যন্ত্ৰেকৰ কাৰণে নিখিনালৈ গৈ ধৰ্ম্মব্যাধৰপৰা উপদেশ লওকগৈ।”

এই কথাত কৌশিক নুনি আৰু আচৰিত হ'ল। পিচত ক'লে “আপোনাৰ মঙ্গল হওক। আপোনাৰ বাক্য কঠোৰ হলেও সেয়ে যেন মোৰ পক্ষে মঙ্গলজনক হয়। সবলো ক্ষেত্ৰতে আপুনি ভাগ্যবতী হওক যেন।” এই বুলি কৈ তেওঁ নিখিনালৈ বুলি যাত্ৰা কৰিলে।

কৌশিক নুনি গৈ নিখিনাত সেই ধৰ্ম্মব্যাধৰ বিচাৰ লগালে।

তেওঁৰ ধাৰণা আছিল তেওঁ উপদেশ নব খোজা ধৰ্ম্মব্যাধগৰাকী নিশ্চয় কোনোবা ঋষি বা নুনি হব। কিন্তু তালেনান বেলিলৈকে ধুনীয়া ধুনীয়া ঘৰবাৰী, মনোমোহা ফুলনি বাগিচা বিনাক আৰু শান্তিপূৰ্ণ আশ্ৰমবিলাকত বিচাৰি চলাথ কৰি নাপাই নথৈ অস্তত এঠাইত বচাইব দৰে সেই ধৰ্ম্মব্যাধক মঙ্গল বিক্ৰী কৰি থকা অৱস্থাত দেখা পালেগৈ।

ব্ৰাহ্মণে হস্তবুদ্ধি হৈ আঁতৰতে ধৰ নাগি ব'ল। তেতিয়া কচাইজনে উঠি আহি কৌশিকৰ ওচৰ চাপি আবেবেধে ক'লে “প্ৰভু, আপোনাৰ মঙ্গল নে? সেই পতিব্ৰতা শিবিহঁতনীয়ে আপোনাৰ মোৰ ওচৰলৈকে পঠাই দিছে হবলা?”

এই কথা শুনি ব্ৰাহ্মণৰ মুখৰ মাত হৰিল। কচাইকপী ধৰ্ম্মব্যাধে তেতিয়া ক'লে “দেৱ, আপোনাৰ অহা কাৰণটোও মোৰ জ্ঞান আছে। বাক এতিয়া মোৰ লগতে আহকচোন।” এই বুলি ধৰ্ম্মব্যাধে কৌশিকক তেওঁৰ থকা বহালৈ লগতে লৈ গ'ল। ব্ৰাহ্মণে দেখা পালে যে ব্যাধে তেওঁৰ ঘৰ পায়েই বাপেক মাৰৰ ভক্তিতাৰে সেৱা কৰিলে। তাৰ পিচত তেওঁ কৌশিকক নমুখা জীৱন, জীৱিকাৰ উপায়, আৰু কৰ্ত্তব্য স্বাম আদিৰ বিষয়ে তালেনান বহুনুলায় উপদেশ দিলে। শেষত কৌশিক নিজৰ গাৰলৈ উভতি আহিল আৰু উপেক্ষা কৰা পিতৃ-মাতৃৰ সেৱা কাৰ্য্যত নন-প্ৰাণ অপি দিলে।”

ধৰ্ম্মব্যাধৰ উপদেশ আৰু গীতাৰ উপদেশ একে বস্তু। সকলোৰে শৰীৰত দৈশুৰ আছে বুলি সকলো জীৱৰে সেৱা শুশ্ৰূষা বৰা কথাটো

দৈশ্বৰক সেৱা কৰাৰ তুলা । মানাছিব নিয়ম বা অৱস্থা নিৰ্ণয়্যত নাইবা নিজে গা-নাগি বৰা চেষ্টাৰ দলত মানুহ যেই সেই এটা কাম কৰি জীৱিকা নিৰ্ব্বাহ কৰে । মানুহৰ বৃত্তি যিয়েই নহওক সেইটো ধৰ্ম্মনতে কৰিলে সেই বৃত্তিটোৱেই গৈ ভগৱানৰ পূজাত লাগে । কচাইৰ বৃত্তিটোও গাঁচাবৈয়ে ভগৱানৰ পূজাত পৰিণত হৈছিল । এই প্ৰসিদ্ধ বাহিনীটো মহাত্মা নাৰ্কণ্ডেয় মুনিয়ে যুধিষ্ঠিৰৰ আগত বৰ্ণনা কৰি কৈছিল । বেদব্যাসে কৌশল কৰি এই বাহিনীটো মহাভাৰতত উল্লেখ কৰি থৈছিল ।

দুষ্টৰ স্মৃতি-শাস্তি নাই

পাণ্ডৱকল বনবাগত থকা কালত বহুতো ব্ৰাহ্মণে দেখা কৰিবলৈ যায় তাৰে এজন ব্ৰাহ্মণে বনবাগী পাণ্ডৱকলৰ লগত সাক্ষাত কৰি হস্তিনা-পুৰলৈ গৈ ধৃতৰাষ্ট্ৰৰ ওচৰ পালে । মহাৰাজ ধৃতৰাষ্ট্ৰই ব্ৰাহ্মণক দেখি যথোচিত মান সৎকাৰ কৰিলে । ব্ৰাহ্মণে বনবাগী পাণ্ডৱকলৰ প্ৰকৃত অৱস্থাৰ কথা মহাৰাজৰ আগত বৰ্ণনা কৰি কলে । ব'দে বতাহে ঘূৰি পাণ্ডৱকলে অশেষ দুৰ্গতি ভোগ কৰা শুনি মহাৰাজে ইয়াৰ শেষ ফলৰ কথাটো ভাবি বৰ কঁতৰ হ'ল ।

তেওঁ ভাবিলে ধৰ্ম্মপুত্ৰৰ হাব বচন মানি ভীমসেনে কিমান দিন ধংসামৰি থাকিব পাৰিব ? এদিন নহয় এদিন পাণ্ডৱকলে খঙৰ গীনা চেৰাই ভয়ানক অনৰ্থ ঘটাব । এয়ে ধৃতৰাষ্ট্ৰৰ ভয়ৰ কাৰণ ।

অন্ধ ধৃতৰাষ্ট্ৰই বিনাপ কৰি কবলৈ ধৰিলে “হায় হায় ! ভীমে আৰু অৰ্জুনে নিশ্চয় এদিন নহয় এদিন আমাক শাস্তি বিহিবহি ! শকুনি, কৰ্ণ, দুৰ্য্যোধন আৰু দুষ্টবুদ্ধি দুঃশাসন প্ৰভৃতিয়ে গছৰ আগত উঠি নো বিচাৰিছে আৰু গিয়ালে ভীমসেনৰ ঋণে ম' কঁৱাটোৰ দৰে কোবৱহঁতক গিলি খবলৈ মুখ নেলি হা কৰি বৈ আছে !”

ধৃতৰাষ্ট্ৰই এইদৰে চিন্তাকুল হৈ শোকত কবলৈ ধৰিলে “হায় ! হায় ! ধন-সম্পত্তিৰ বোহত এইদৰে জাহ যাবলৈ নোক কিহে পাইছিল ? আমাৰ দেখোন একোৰে অভাৱ নাছিল । আনিনো বাক কিয় এনে কৰিলো ? আনি দুৰ্নীতিৰ পথ কিয় গ্ৰহণ কৰিলো ? আমাৰ ধন-সম্পত্তিবোৰ ভাল

মানত খবচ নকরি, তখক নেওচা মি এনে দুনাশা গোদণ ফবিনটো আমাক
পাইছিা কিহে ? এইটো ধুকপ কথা যে মানাব উপযাচি কবা কানব ক্যা
আনিহেই ভোণ কবির লাগিব । ধনত্বে স্বৰ্গ বাসাতৈ শৈ শ্ৰিয়া অস্ত্ৰ লাভ
কবি উাচি আহিহে । তেওঁ গোণনীৰে স্বৰ্গতৈ শৈও উভতি আহিব
পাবিহে । আনাব পাপৰ শাস্তিৰ কাৰণেই তেওঁ এনে কাম কবিনতৈ বাধ্য
হৈছে । নহলে যানো কোনোয়া নুদ্যাই ইন্দ্ৰলোকতৈ শৈ আকৌ এই
নবতনৈ উভতি আহিব গোহে নে ? আহিহে হেৰা আমাব শাস্তিৰ কাৰণে ।

এইনৰে ধৃতনাঐ মনে মনে অতিশয় চিত্তিত হ'ল । আনকালে
দুৰ্য্যোধন আৰু নুনাশন এওঁলোকৰ এনেলোকৰ চিত্তি ননত ঠাইহে নাপালে ।
তেওঁলোকৰ ভাব হ'ল আন বকন । ভাণ্য ভানব মানে আহিহে বুলি ভাবি
তেওঁলোকে ইটোৱে গিটোৱে ভাঙোপ নবা কথাৰে আনন মনে দিন
কটাবতৈ ধবিলে । কৰ্ণ আৰু শকুনিৰে দুৰ্য্যোধনক ক'লে “বুধিচিৰৰ বাধ্য
আনাব হাতৰ মুক্তি । আমাব হিংসা-বিদ্ৰোহত পুনি নবির আৱশ্যক নাই ।
আপোনাৰ ঢোকা বুদ্ধিৰ কাৰণেই এই মহং কাৰ্য্য সনাধা হ'ল ।” এই
কথা শুনি দুৰ্য্যোধনে ক'লে “কৰ্ণ, তুমি চিদ কথা সৈহা । কিন্তু পাণ্ডৱ
দুখ-দুৰ্গতিবিনাক এবাৰ নিম্ন চকুৰে চাবৰ বব ইচ্ছা আছে । শকুৰ দুৰ্গতি-
বিনাক নিম্নৰ চকুৰে চাবতৈ পালে আনন দুওণে চবিল । কিন্তু ইয়াৰ
বাক উপায় কি ? বনতৈ শৈ এবাৰ তেওঁলোকৰ বিনৈবোৰ চাই অহা
যাওক কি কোৱা ? কিন্তু পিতাৰ অনুমতি পোৱা টান হ'ব ।” এই বুলি
তেওঁ চিত্তিত হৈ ব'ল ।

অলপ পিচতে তেওঁ আকৌ কৰ্ণৰ মানে চাই ক'লে “পৰুপাণ্ডৱ
ভপস্যাৰ শক্তি দেখি পিতাই ভয় ৰাইছে । বনতৈ শনেই আমাব বিপদ
হব বুলি ভাবি আমাক অনুমতি নিদিব । ভ্ৰোপনী, ভীম আৰু অৰ্জুনৰ
বনবাস খটা কঠেবিনাক এই চকুৰে যদি সোখাই নাপালোঁ তেন্তে আমি
অতবোৰ কবাৰ লাভ হ'ল কি ? এনেয়ে বানপাটিত বহি হুখ ভোণ কবি
নোব হলে হেপাহ শুচাই নাই । বনতৈ যাবই লাগিব । পাণ্ডৱৰ দুখ-
দুৰ্গতিবিনাক চাবই লাগিব । তুমি আৰু শকুনি দুইজনে শৈ বেনেতেনে
পিতাৰ অনুমতি লবতৈ যত্ন কৰাশৈ ।

পিচদিনা নিচেই পুৱাতে কৰ্ণ শোৱাৰপৰা উঠি দুৰ্য্যোধনৰ ওচৰতৈ
গ'ল । কৰ্ণৰ দুখধন আনন্দত উপচি থকা দেখি তাৰ কাৰণ সুবিলে ।
কৰ্ণই ক'লে “মই এটা উপায় উনিয়াইছোঁ । যেন বনত আমাব এটা
শো-শালা আছে । বহুবেকত অস্ত্ৰতঃ এবাৰ শব্দ-শাইবিনাক গণনা কবি

অহা আৰু গৰখীয়াবিলাককো ধা-ধবৰ নোৱাটো আমাৰ কৰ্তব্য। আগৰ দিনতো এনে এটা নিয়ম আছিল। এনে এটা সুযোগ নৈ আমি বন্ধাৰ অনুমতি ল'ব পাৰিলে বনলৈ যোৱাটো সুচল হ'ব। কৰ্মৰ এই যুক্তি মনত লগাত দুৰ্য্যোধন আৰু শকুনিৰে বৰ আনন্দ পালে। এয়ে বনলৈ যাৰ পৰা উপায় বুলি ভাবি শকুনি আৰু দুৰ্য্যোধনে দুয়ো আনন্দত কোলা-কুলি কৰিবলৈ ধৰিলে। লগে লগে হাঁহিৰে তালমাল লগালে।

মুখিয়াল গৰখীয়াটোলৈ দুৰ্য্যোধনে তেওঁলোকৰ মোৱাৰ বাতৰিটো পঠাই দিলে আৰু এই বিষয়ে পিতাক শূত্ৰবাহুব ওচৰলৈ আহি পৰামৰ্শ কৰি যাবলৈ তেওঁক অনুৰোধ জনালে।

মুখিয়াল গৰখীয়াটো আহি শূত্ৰবাহুব নিবেদন জনাই ব'লে "মহাৰাজ, বনৰ মাজত এডোখৰ মনোবন ঠাইত গৰুবিলাক নিয়মনতে লালন-পালন কৰি ৰখা হৈছে। ৰাজকোঁৱৰসকল বনৰ ফালে গ'লে গৰুবিলাক চাই-চিতি আহিব পাৰিব আৰু অনায়াসে গণনা কৰিবও পাৰিব। পিচত গৰুবিলাকৰ ভিত্তিত এবোটা চিন দি আহিব। সেইবোৰ কৰি পিচত সিবিলাকে মুগয়া আদি কৰি নিয়ম ৰক্ষা কৰি আহিব।" কোঁৱৰসকলেও বনৰ ফালে ফুৰিবলৈ যাবৰ নিমিত্তে নেৰা-নেপেৰাকৈ পিতাকৰ অনুমতি বিচাৰিবলৈ ধৰিলে।

শূত্ৰবাহুই বিস্তৃত সন্মতি নিদিলে। তেওঁ ক'লে, ৰাজকোঁৱৰসকলৰ পক্ষে মুগয়া কৰা এটা প্ৰধান কাম। আৰু গৰুগাইবিলাকৰ সংখ্যা গণনা কৰাও তেওঁলোকৰ এটা কৰ্তব্য। বিস্তৃত এটা কথা, সেই বনত সম্প্ৰতি পাণ্ডৱসকল আছে। তালৈ এতিয়া তোমালোক যোৱা উচিত নহব। এতিয়াও তোমালোকৰ ওপৰত পাণ্ডৱসকলৰ আক্ৰোশ যোৱা নাই। সেই বাবেই তুমি আৰু অৰ্জুনৰ ওচৰ চাপি তোমালোকৰ যাৰ দিবলৈ নোখোজোঁ।"

দুৰ্য্যোধনে মাত লগালে "পিতা, পাণ্ডৱসকল যি ফালে আছে, সেইফালে আমি নাযাওঁ। অতি সাৱধানে আমি দূৰে দূৰে থাকিমগৈ।"

বজাই ব'লে "তোমালোক যিমানৈ সাৱধান নোহোৱা, তোমালোকৰ বিপদ ঘটাব সম্ভৱনা আছে। পাণ্ডৱসকলে বনবাস খটা দুঃখ আৰু শোকত জৰ্জৰিত হৈ আছে। তেনে ঠাইলৈ এনে অৱস্থাত তোমালোক যোৱাটোৱেই অনুচিত। তোমালোকৰ কোনোবা লগুৱা-লিকচো দৈৱাং সেইফালে গৈ পাণ্ডৱসকলৰ বনবাসী বুলি অপমান কৰিলেই ভয়ানক গওগোলৰ সৃষ্টি হ'ব পাৰে। তোমালোকৰ মননি আন কাৰোবাক পঠাই গৰুবিলাকৰ গণনাৰ কামটো কৰাই আনিব পাৰা।"

শকুনিয়ে ক'লে “মহাৰাজ, যুধিষ্ঠিৰ ধাৰ্ম্মিক পুৰুষ। সভাৰ মান্তত তেওঁ প্ৰতিজ্ঞা কৰি থৈছে। আন পাণ্ডৱ সকলোটিয়ে তেওঁৰ কথা নতেই চলে। সেই কাৰণে কুন্তীপুত্ৰহঁতে আনাৰ ওপৰত ঝং নকৰে। দুৰ্য্যোধন নৃপত্যাৱলম্বিত। তেওঁলোকে এই মন্ত্ৰলপত তেওঁক বাধা নিদিব। আশা কৰাৰ নিময়মতে গৰবিনাকৰ গণনা কৰাটো উচিত কাম। নয়ো তেওঁলোকৰ লগতে গৈ তেওঁলোকক চকু দি চনাই যান। বনৰ যি অংশত পাণ্ডৱসকল আছে সেই অঞ্চলৰ ফালে আমি নাযাওঁহক।” এইদৰে শকুনিয়ে ভৱা দি অনুমতি বিচাৰিলে।

“বাক তেওঁ তোনালোকে যেনে ভাল দেখা কৰা বুনি কৈ বুতৰাট্টাই চিন্তা কৰিবলৈ ধৰিলে।

(হিংস্ৰক প্ৰকৃতিৰ নানুহৰ প্ৰতিহিংসাৰ হেপাহ কেতিয়াও নপলায়। জনি থকা ছুইকুৰা যেনেকৈ নতুন নতুন ডকান কাঠ পালে বেহিঁকৈহে জনে, সেইদৰে হিংসাৰ ছুই যাৰ বুকত জনি থাকে স্বেযোগ পালেই তেওঁৰ সেই ছুইকুৰাও বেহিঁকৈ জনি গৈ গোটেই অস্তৰখন দহি থাকে। তিত্তৰতে ঘূৰি ঘূৰি পুৰি সেই আৰু বেহি অন্যায়ৰ স্বেযোগ বিনাকৰ আকাংক্ষা বাঢ়ি গৈ থাকে।)

দুৰ্য্যোধনৰ অপমান

ভাৰেনান সৈন্য-সানন্ত আৰু অনুচৰ লৈ দুৰ্য্যোধনে বৈত বনলৈ যাত্ৰা কৰিলে। বন পাই পাণ্ডৱসকলৰ দুঃখ কটৈ চাই আনন্দ উপভোগ কৰিব এইটো কথাকে কৰ্ম আৰু দুৰ্য্যোধনে ভাবি ভাবি বাটে বাটে গৈ আছিল। পাণ্ডৱসকলৰ আশ্ৰয় ধনীরপৰা দুইত্ৰোণ আঁতৰত তেওঁলোকে বাহৰ সজালে।

কৌৰৱসকলে গৰবিনাক গণনা কৰি সিহঁতক অন্ধৰে একোটা চিন দি গ'ল। তাৰ পিচত গৰবীয়াবিনাকে দেখুৱা খেন-খেনানি চাই বৰ আনন্দ পালে। ইয়াৰ পিচত তেওঁলোক নৃপত্যাৱলম্বিত কাৰণে বাহিৰ হৈ গ'ল।

নৃপত্যাৱলম্বিত কৰি দুৰ্য্যোধন গৈ পাণ্ডৱসকলৰ থকা ঠাইৰপৰা অনুপ ওচৰৰে এখন বিনৰ দাঁতি পালেগৈ। সেই বিনৰ পাৰতে ৫০দিনমান থাকিবলৈ মনস্থ কৰি অনুচৰবিনাকক তাত বাহৰ সাজিবলৈ আ- কৰিলে।

সেই সময়ত হৈত বনৰ সেই বিনখনৰ পাবতে গন্ধৰ্বৰাজ চিত্ৰসেন আৰু তেওঁৰ পৰিবাৰ বৰ্গৰে বাহৰ বৰি আছিল। গন্ধৰ্বসকলে দুৰ্য্যোধনৰ অনুচৰবিনাকক ক'লে “তোোনাকোকে এই ঠাইত বাহৰ বৰিব নোৱাৰিবা। ততালিকে এই ঠাই পৰিত্যাগ কৰ।” অনুচৰবিনাককে এই নাতৰি দুৰ্য্যোধনক দি ক'লেগৈ “বিনৰ পাবত গন্ধৰ্বসকলে বাহৰ বৰি আছে। তেওঁ-নোকোকে আমাৰ বাধা দিছে, বাহৰ গাছিবলৈ নিদিগে।”

সেই কথা শুনি দুৰ্য্যোধনে খঙত বলিমাৰ দৰে হৈ ক'লে “কোন বান্ধাই মোৰ আদেশ পালন কাৰ্য্যত বাধা জন্মাইছে? সৈন্যসকল তহঁতে তুবন্তে গৈ সিহঁতৰ খেদি দিবি আৰু আমাৰ বাহৰ গাছিবি।”

দুৰ্য্যোধনৰ আদেশ মতে অনুচৰসকলে কিছুমান সৈন্য সামন্ত লগত লৈ ধুমধান বাহৰ সজাত লাগিলগৈ। তাকে দেখি গন্ধৰ্বসকলে খঙত সিহঁতৰ আক্রমণ কৰিলে। সংখ্যাত সবহ দেখি সিহঁতে বলে নোৱাৰিলে আৰু পলাই ঘূৰি আহিব লগাত পৰিল।

এই কথা কাণতপৰা মাত্ৰে দুৰ্য্যোধনৰ খঙে মূৰৰ চুলি পালেগৈ। তেওঁ সবহকৈ কিছুমান সৈন্য লৈ তেওঁৰ কামত বাধা দিয়া গন্ধৰ্বহঁতক শেষ কৰিম বুলি বিনৰ পাৰ পালেগৈ।

দুই পক্ষৰে এখন তয়াময়া বণ লাগি উঠিল। পোণ প্ৰথমতে সাধাৰণ হিচাপে যুদ্ধ বৰাত গন্ধৰ্বসকলে বিশেষ একো কৰিব পৰা নাছিল। তেতিয়া চিত্ৰসেনে খঙৰ কোবত মাথা অস্ত্ৰ প্ৰহাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে। সেই মাথা অস্ত্ৰৰ আগত তিষ্ঠিৰ নোৱাৰি কৰ্ণৰে আদি কৰি কুক বাঁৰ সকলোৱে বথা, ধ্বজ আদি সকলো যুদ্ধৰ সঁজুলি এৰি পৃষ্ঠতঙ্গ দি পলাই পত্নঃ নাৰিলে। দুৰ্য্যোধনে অবলে অকলে বণস্থলীত বিয় দি থাৰিল। গন্ধৰ্বৰাজ চিত্ৰসেনে দুৰ্য্যোধনক তেনে অৱস্থাত পাই ধৰি বহিৰে বান্ধি বধত তুলি লৈ বিজয় শব্দ বজালে। ভালেমান বুক বাঁৰ গন্ধৰ্বৰ হাতত বন্দী হ'ল। কিছুমানে যেনি পায় তেনি পলাই গৈ পাণ্ডৱসকলৰ বাহৰত পৰ্য্যন্ত আশ্ৰয় লব লগাত পৰিল।

সেই দৃশ্য দেখা পাই ভীমসেনৰ আনন্দ চাৰ কোনে? তেওঁ হাঁহি হাঁহি যুধিষ্ঠিৰক কলেগৈ—“দাদা, আমাৰ কৰিবলগীয়া সকলোখিনি কাম গন্ধৰ্ব সকলেই শেষ কৰিলে। আমাৰ এই বনবাসৰ দুখ দুৰ্গতিবিলাক চাই আমাৰ বিৰূপ নৰিবলৈ বা বটাঘাত ধাৰনি চালিবৰ মনেৰে দুৰ্য্যোধনহঁতে আহি এইখিনি পাইছিলহি। তাৰ অনুচিত ফল পালে। পবন নিত্ৰ গন্ধৰ্ব-

বাজে আনাব ভাবখন নিষে বান্ধপাতি নোৱাৰা বাবে তেখেত আনাব ধন্যবাদৰ পাত্ৰ ।’

ধৰ্ম্মপুত্ৰই কলে, “বাহা এই কথাত তুমি আনন্দ বৰা অনুচিত । আনাবেই বংশৰ দুৰ্য্যোধন আছি বন্দী অৱস্থাত । তাৰ এটা প্ৰতিবাৰ নিবিচাৰি তুমি আনন্দ লাভ বৰা কথাটো ভাল হোৱা নাই । ততালিকে গৈ দুৰ্য্যোধনৰ মুক্তিৰ বাবে যত্ন কৰাটোৱে ।”

যুধিষ্ঠিৰৰ এই কথাত ভীমৰ মন ভৰি গল । ভীমসেনে কলে “যি দুৰাচাৰ দুৰ্য্যোধনে আমাক সৰ্ব্বপ্ৰকাৰে বঞ্চিত কৰি, জতুগৃহতো জুই দি আমাৰ গৰংশে বিনাশ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল তেনে এটা মহাপাপীকো এতিয়া আমিহে মুক্তি দিব লগীয়া হ'ল ? যি পায়গুই মোৰ আহাৰৰ লগত বিহ মিহলাই মোৰ অচেতন কৰি বচিলে বান্ধি নৈৰ বুৰত জাহ মাৰলৈ পানীত পেলাই দিছিল সেইহে পায়গুৰ আপুনি পুতৌহে বৰিবলৈ বৈছে ?”

দ্রোপদীক প্ৰকাশ্য সভাৰ মাজত যি পাপিষ্টই অপমান কৰিবলৈ বুজিত নহৈছিল তাক এতিয়া আপুনি ভাই বুলি মৰম দেখুৱাবলৈহে আগ্ৰহ কৰিছে ? ঠিক তেনে সময়তে বন্দী দুৰ্য্যোধনে চিঞৰি চিঞৰি বন্দা যেন শুনা গ'ল । সেই কান্দোনিৰ বোল বাগত পৰাত যুধিষ্ঠিৰ চঞ্চল হৈ উঠিল । ভীমৰ যুক্তিবিলাক ন্যায়সম্মত নহয় যেন ভাবি ভায়েক বেউজানৰ দুৰ্য্যোধনৰ সহায়ৰ কাৰণে লবানবিটৰে পঠাই দিলে ।

ভীম আৰু অৰ্জুন দুয়ো হেঁচৰ আদেশত গৈ হেঁদেলি-ভেঁদেলি হৈ যোৱা কোঁৱৰ সৈন্যবিলাকক ধোঁটাই লৈ গন্ধৰ্বসবলৰ সৈতে যুদ্ধ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে ।

পাণ্ডৱসকলে যুদ্ধ দিবলৈ আগবাঢ়া দেখি গন্ধৰ্বৰাজ চিত্ৰসেনে বলে পাণ্ডৱসকলৰ লগত যুদ্ধ কৰিবৰ ইচ্ছা নোৱ নাই, মই পাপ মাতিবোৰৰৰ গৰ্ভ ৰৰ্ভ কৰিবলৈ যুদ্ধ কৰিবলৈ বাধ্য হৈছিলোঁ । এইবুলি গন্ধৰ্বৰাজে দুৰ্য্যোধনকে আদি কৰি কোঁৱৰ বন্দীসকলক মুক্তি দি বিদায় কৰিলে । তেতিয়া কোঁৱৰসকলে লাম অপমানত তলমূৰ কৰি হস্তিনাপুৰলৈ উলটি গ'ল । যুদ্ধক্ষেত্ৰ এৰি আগতে পলাই যোৱা বৰ্ণয়ো আদৰাটোতে দুৰ্য্যোধনৰ লগ পাই তেওঁৰ লগতে উলটি গ'ল ।

বাটত যাওঁতে দুৰ্য্যোধনে কলে “কৰ্ম, গন্ধৰ্বৰাজ চিত্ৰসেনৰ হাতত মোৰ মৃত্যু হোৱা হলেও ভাল আছিল ।”

কৰ্ণই নানা প্ৰকাৰে বুঢ়নি দিয়াতো দুৰ্য্যোধনৰ মনৰ বেদ গুচাব নোৱাৰিলে । দুৰ্য্যোধনে কলে—“মই হস্তিনাপুৰলৈ আৰু নাযাওঁ । ইয়াতে

অনশন কৰি প্ৰাণত্যাগ কৰিন । দুঃশাসন তুনি যোৱাঠৈ, তুনিগেই বাঘপাট
এহণ নৰি ৰাজ্যশাসন কৰাঠৈ । শত্ৰুৰ চৰুত আজি নই হাঁহিয়াতৰ পাত্ৰ
হৈ পৰিলোঁ । শোৰ নৃত্যুৱেই ধোৱাঃ ।”

দুঃশাসনে কবায়োকৰ ভৰিত ধৰি বান্ধি বান্ধি কলে—“দাদা, এনে
বান কেতিয়াও নবৰিব ।” দুইভায়েকৰ এনে কথা-বতৰা শুনি বৰ্ণন
অসহ্য হ’ল ।

বৰ্ণই ডাঠ দি কলে—“বৌৱসকল, এইসবে দুখ-বেজাৰ বৰা আপোনা-
লোকৰ উচিত হোৱা নাই । গাধাবণ মানুহৰ দৰে গামান্য এটা ঘটনাতে
ইমান ব্যাকুল হৈ বন্দা-বচা বৰা নিতান্ত অনুচিত । শোৰ বৰি লাভ বি ?
বুকুত সাহ বাৰুৰ । তাত ৰাজে আন একোতে লাভ নাই । পাণ্ডৱসকললৈ
চাওক । তেওঁলোকে ইমান দুখ-কষ্ট ভোগ কৰিও নানা লক্ষ্য-লাঞ্ছনা হৈও
এদিনলৈবো লয়োনে থাকি নৃত্য বৰণ বৰাৰ কথা ভবা নাই । তেওঁলোকে
একনাত্ৰ শত্ৰুজনৰ কথাটোকে ভাবি ভাবি তাৰ বাবে সাতু হৈছে ।”

শকুনিৰে বুজাবলৈ ধৰিলে “ভাগিন, কৰ্ণৰ কথা শুনা । তোমাৰ দুখ
কিহৰ ? পাণ্ডৱসকলৰপৰা কাটি লোৱা ৰাজ্য স্বৰ্গেৰে ভোগ কৰা উচিত ।
নৰণৰ কথা ভবা কেলেই ? ননৰ গৰুৰূপবিলাক বিপৰীত মুখী কৰিছা
কেলেই ? শোৰ বৰা অনুচিত, বৈৰ্য্য ধৰা । এতিয়ালৈকে যিবোৰ ধান
কৰি আহিছা সেইবোৰ যদি আজি বেয়া হৈছে বুলি ভাবা তেন্তে পাণ্ডৱ-
সকলৰ লগত নিত্ৰতা কৰি তেওঁলোকৰ ৰাজ্য ওভোটাই দি ননৰ স্বৰ্গেৰে
থকাহে ভাল ।”

শকুনিৰ কথা শুনি দুৰ্য্যোধনৰ মনত আকৌ পূৰ্ব্বৰ দুৰ্ব্বুদ্ধিবিলাক
মনত পৰিল । পোৱা ৰাজ্য ঘূৰাই দিয়া অসম্ভৱ, এই কাৰণে অলপ
আগতে যিবোৰ কথা কৈছিল সেইবোৰ মনোনে যেন লাগিল । ততালিৰে
তৰ্জ্জন-গৰ্জ্জন কৰি বৈ উঠিল—“নই পাণ্ডৱক কন বৰিনেই ।”

বৰ্ণই কলে—“এয়েহে ৰাজ্যোচিত কথা । বৰ ভাল কথা । নৃত্য
বৰণ বৰাৰ আৱশ্যক বি ? জীয়াই থকা দিন বেইটাত্তেহে কান বৰি
স্বনান অৰ্জ্জন কৰিব পাৰি ?” এইবুলি বৈ কৰ্ণই দুৰ্য্যোধনক সাৱটি
ধৰিলে ।

তাৰ পিচত সকলোটি ঘৰাধৰি উভতি গ’ল । বিদায়ৰ সময়ত কৰ্ণই
দুৰ্য্যোধনক কলে—“সখা, নই শপত ৰাই কৈছোঁ আপোনাৰ আগত যি
প্ৰতিজ্ঞা বন্ধ হৈ আছে সেই অনুযায়ী তেৰ বচৰৰ অন্তত নই অৰ্জ্জুনক বধ
কৰিনেই ।” এই বুলি কৰ্ণই তবোৱান ছুই আকৌ শপত খালে ।

শ্রীকৃষ্ণৰ ক্ষুধা

পাণ্ডৱসকলৰ বনবাসৰ কালছোৱাৰ তিতবতে দুৰ্য্যোধনে মহা পৰ্যো-
ভবেৰে এক মহাযজ্ঞৰ আয়োজন কৰিলে। পোণতে তেওঁ ৰাজসুয় যজ্ঞকে
পাতিৰ বুলি ভাবিছিল কিন্তু ব্ৰাহ্মণসকলে কলে, “বৃত্ৰহাষ্ট আৰু যুধিষ্ঠিৰ
চীৱিত কালছোৱাৰ তিতবত আপোনাৰ ৰাজসুয় যজ্ঞ পাতিবলৈ অধিকাৰ
নাই। বিকু-যজ্ঞ নামে আৰু এক ডাঙৰ যজ্ঞৰ কথা শাস্ত্ৰত উল্লেখ আছে।
ৰাজসুয় যজ্ঞৰ সলনি আপুনি তাৰেই আয়োজন কৰক।”

সেই উপদেশমতে দুৰ্য্যোধনে বিকু-যজ্ঞ সম্পন্ন কৰিলে। যজ্ঞৰ অন্তত
নগৰীয়া প্ৰচাসকলে আনচ কৰিবলৈ ধৰিলে—ইনো কি যজ্ঞ? যুধিষ্ঠিৰে
যি ৰাজসুয় যজ্ঞ পাতিছিল ই তাৰ কুৰি ভাগৰ এভাগো নহয়।” কিন্তু
দুৰ্য্যোধনৰ পক্ষৰ মানুহবিলাকে দুৰ্য্যোধনৰ গুণ বৰ্ণানি যজ্ঞৰ নহিবা দুই মুখে
বৰ্ণাবলৈ ধৰিলে আৰু এই যজ্ঞ বৰ্ণাতি, নাকাতা আৰু ভৰতে পতা
যজ্ঞতকৈ কোনো গুণে কম হোৱা নাই।” এই গুণ গান কাণত পৰাত
দুৰ্য্যোধনে বৰ আনন্দ পালে।

ৰাজসদনত থকা ধোচানোদকাৰী কৰ্মচাৰীসকলে দুই মুখে দুৰ্য্যোধনৰ
গুণ বৰ্ণানি কৰলৈ ধৰিলে। সেই সময়তে কৰ্ণ আহি দুৰ্য্যোধনক কলেহি—
“অচিৰেই পাণ্ডৱবিলাকক যুদ্ধত পৰাস্ত কৰিম। তেতিয়ালৈকে নাথোন
ৰাজসুয়-যজ্ঞ বন্ধ থাকিব। নই হলে অৰ্জুনক বধ কৰিম। যেতিয়ালৈকে
তেওঁক বধিব নোৱাৰোঁ। তেতিয়ালৈকে মই মাংস নাখাওঁ। বদৌ স্পৰ্শ
নকৰোঁ। আৰু কোনো তিথ্যবীক বিনুথ নকৰোঁ।” সভাৰ মাজতে
কৰ্ণই এইবুলি প্ৰতিজ্ঞা কৰিলে।

এই কথা শুনামাত্ৰে সভাত থকা কৌৰৱসকলৰ আনন্দৰ গীণা নাইকিয়া
হ’ল। কৰ্ণৰ প্ৰতিজ্ঞা শুনি সকলোৱে ভাবি ললে যে “পাণ্ডৱসকলৰ কাল
চলু চাপিল।”

চোৰাংচোৱাবনুখে কৰ্ণৰ প্ৰতিজ্ঞাৰ কথা পাণ্ডৱসকলে জানিবলৈ পালে।
বৰ্ণপুত্ৰ যুধিষ্ঠিৰ চিন্তিত হ’ল। বহুদিন তেওঁ সেই চিন্তাতে দিন কটাবলৈ
ধৰিলে। ভাবিলে “কৰ্ণ হ’ল কৰুচ কুণ্ডলধাৰী আৰু বৰ পৰাক্ৰমী বীৰ।
তাতে আশা দিনো বেয়া।”

এদিন পুৱঁতী নিশা যুধিষ্ঠিৰে এটা সপোন দেখিলে। সাধাৰণতে
মানুহে চোপনিৰ আগভাগতে বা শেষভাগত সপোন দেখে। যুধিষ্ঠিৰে সেই

সপোনত দেখা পালে দ্বৈত বনত থকা বনৰীয়া জন্তুবোৰ আহি যেন তেওঁৰ আগত কান্দিবাৰি কৈছে—মৃগয়া কৰি বৰি আপোনালোকে আমাৰ গঁচ মাৰিব খুজিছে। এইদৰে গঁচ মাৰি শেষ বৰাটো আপোনালোকৰ পৰে উচিত হোৱা নাই। দক্ষা বৰি আপোনালোকে এই ঠাই এৰি আন ঠাইলৈ গুচি গলেই আনি নিশ্চিত নহ'ব পাৰিব পাৰোঁক। আপোনালোকে কৃপা বৰিলে আমাৰ বংশ আকৌ বৃদ্ধি হ'ব। ইমানতে দয়াৰ চকুৰে চায় যেন। আপোনালোকৰ নন্দন হ'ব।” সপোন দেখি বুদ্ধিভিৰে মনত ব'ব আঘাত পালে। ভায়েকহঁতক চপাই লৈ সপোনৰ কাহিনীটো কোৱাত সকলোটিয়ে গৈ বন পৰিত্যাগ কৰি আন ঠাইলৈ আঁতৰি গল।

(বনৰ পশু-পক্ষী সম্পূৰ্ণৰূপে বিনাশ বৰা যে অনুচিত এই কথা আমাৰ উপৰি পুৰাণমতে ভানকৈ উপলব্ধি কৰিছিল।)

এদিন দুৰ্ভাগা মুনিয়ে দহ হাজাৰ শিষ্য সমগ্ৰিতে দুৰ্য্যোধনৰ ওচৰলৈ গ'ল। অভাৰ্হগাত বেগেবাৰে জুটী হলে ঋষিৰ শাপত পৰিব লাগিব এই ভয়ত মাৰধানে ভক্তিযুক্ত হৈ দুৰ্য্যোধনে নিজে ঋষিৰ আলপৈচান ধৰি অতিথি সংসাৰ কৰিলে। সেই আলপৈচানত সন্তোষ পাই ঋষিয়ে দুৰ্য্যোধনৰ ব'ব দিবলৈ ইচ্ছা প্ৰকাশ কৰি কলে, “বাছা তোমাক কি ব'ব লাগে নোৱা।”

উগ্ৰমুণ্ডি দুৰ্ভাগা মুনি তেওঁৰ সেৱাত তুটৈ হৈছে বুলি ভাবি দুৰ্য্যোধনে পুণৰ্জন্ম পোৱাৰি পালে। দুৰ্য্যোধনৰ আনন্দৰ সীমা নাই। আত্মীয়স্বজনৰ লগত আলোচনা কৰি পাপী দুৰ্য্যোধনে দুৰ্ভাগাৰ কাষ চাপি কলেগৈ—প্ৰভু, আপুনি শিষ্য সমগ্ৰিতে মোৰ যেনেকৈ অতিথি হৈছেহি সেইদৰেই যেন আপুনি সকলোকে লৈ বনৰায় খাটি থবা। তাই পাওৱসকলৰো অতিথি হয়গৈ। মহানহিনান্বিত কুল শ্ৰেষ্ঠ যুগিষ্ঠিবৰ অতিথি হৈ তেওঁলোকক কৃতাৰ্হ কৰকগৈ। এইদৰে কৈয়েই তেখেতে এনে এটা সময়ত গণিষ্যে মুনিক মাৰলৈ কলে। যেতিয়া পৰুপাওৱৰ খোৱা শেষ হয় আৰু বোনো অতিথি গলে থাকিলে দিবৰ উপায় নাথাকে।

নাগুহক পৰীক্ষা কৰি চোৱাই দুৰ্ভাগা মুনিক এটা কানৰ দৰেই দুৰ্য্যোধনৰ কথাত তেওঁ সন্তত হ'ল আৰু কলে, ভাল কথা, নই সেইটোৰে কবিন।

এইদৰে ব'ব খোৱা কানটোত দুৰ্য্যোধনৰ এটা অভিসন্ধি লুকাই আছিল। ভানকৈ আলপৈচান ধৰি দিন দুপৰীয়া ভোজনৰ পিচত অতিথি সংসাৰ কৰিবলৈ বহু-বেহাৰিৰ যোগাৰ দিব নোৱাৰিলে দুৰ্ভাগাৰ দৰে অতিথিয়ে

খঃ উঠি পাণ্ডৱসকলক অভিশাপ দিব—এয়ে দুৰ্য্যোধনৰ পোৰা ভাৱ । ঋষিক
নম্ৰ হৈ কৰি দুৰ্য্যোধনে নিতৰ মন্ত্ৰনৰ অৰ্থে বৰ নুগুজি শত্ৰুৰ অহিতৰ অৰ্থে
প্ৰকাৰান্তৰে বৰ ঋজি ললে । এইটো সেৱ সেৱ কৰে হীন মানুহৰ প্ৰবৃত্তি ।

দুৰ্য্যোধনৰ প্ৰাৰ্থনা অনুযায়ী দুৰ্ভাগা মূনি গৈ পাণ্ডৱসকলে দুপৰীয়া
খাই-বৈ উঠি দিখান কৰা সন্মুখেতে তেওঁলোকৰ পত্নী ঘৰৰ পদূলি মুখত শিখা
সন্মুখেতে উপস্থিত হনগৈ । পাণ্ডৱসকলে ঋষিক দেখা পাই ভক্তি গুণ হৈ
যথাবীতি পাণ্ড-অৰ্ঘ্যাদিৰে ঋষিৰ সেৱা সংকাৰ কৰি বহিবলৈ আগম পাবি
দিনে । ঋষিয়ে তেতিয়া যুধিষ্ঠিৰলৈ চাই কলে “আনান বৰ ভোক লাগি
আহিছে । আনি এতিয়াই গৈ নৈত খান কৰি আহিন । তুমি লবানবিটৈ
ভোজনৰ দিহা কৰা ।” এইবুলি কৈগৈ ঋষিয়ে শিষ্যসকলক লৈ গৈব কালে
খোঁচ ললে ।

বনবাসন আগভাগতে যুধিষ্ঠিৰৰ তপস্যাৰ ফলত স্বয়ং আদিত্যদেৱ
আবিৰ্ভাৱ হৈ পাণ্ডৱসকলক এটি অক্ষয় পাত্ৰ দান কৰি বৈছিল—“এই
পাত্ৰটিৰপৰা তোমালোকে এই বাৰ বছৰ কাল সকলো প্ৰকাৰৰ খোৱা বস্তু
পাই থাকিব । এই পাত্ৰটি হাতত লৈ দ্ৰোপদীয়ে বিনান মানুহক অনুদান
কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰে সেই সকলোখিনি ইয়াৰপৰা পাই থাকিব । কিন্তু
সকলোৰে শেষত দ্ৰোপদীৰ ভোজনৰ অন্তত ইয়াৰ সেই গুণ সেই সেই দিনৰ
কাৰণে অন্ত পৰিব ।” এয়ে আছিল আদিত্য দেৱৰ বৰ ।

ভগৱান আদিত্য দেৱৰ আশীৰ্বাদ স্বৰূপ সেই পাত্ৰটি পাই পাণ্ডৱসকলে
নিতৌ বিকোনা অতিথি সংকাৰ কৰিবলৈ সন্মত হৈছিল । অতিথি সংকাৰৰ
পিচত ভায়েক কেইজনৰ পোৱা হলেহে যুধিষ্ঠিৰে খাবলৈ বহে । অৱশেষত
দ্ৰোপদীয়ে খাই-বৈ আহৰি হন । কিন্তু সেই দিনা দুৰ্ভাগা মূনি আহি নৌ
পাওঁতেই দ্ৰোপদীয়ে পাণ্ডৱসকলৰ ভোজন শেষ হোৱাত নিজেও খাই-বই
উঠিল । গতিকে সেই দিনৰ নিমিত্তে সেই অক্ষয় পাত্ৰটিৰ দান শক্তি অন্ত
হৈছিল ।

মুনীৰ দুৰ্ভাগা ঘটাবপৰা শিষ্য সন্মুখেতে উভতি আহি পালে তেওঁ-
লোকক কি উপায়ে ভোজন কৰাৰ সেই কথাটো দ্ৰোপদী মহা চিন্তাত পৰিল ।
নিৰুপায় হৈ তেওঁ বামনি ঘৰত সোমাই ভগৱান শ্রীকৃষ্ণক একান্ত নৱে
চিন্তা কৰিবলৈ বৰি হাতছোৱা কৰি কলে—“প্ৰভু এই শৰণাগতৰ বন্ধা
কৰা ।” হিৰচিন্তে দ্ৰোপদীয়ে কাতৰকৈ কাঙ্ক্ষিত কৰি তেওঁক ধ্যান কৰি-
বলৈ ধৰিলে ।

দ্রোপদীৰ ঐকান্তিক প্রাৰ্থনাত ভুট্ট হৈ সেই নুহুটেই এই গন্ধৰ্বপৰা পৰিত্রাণ কৰিবলৈ ভগবান শ্ৰীকৃষ্ণ স্বয়ং আৱিভান হৈ দ্রোপদীক কলেহি—
 “দ্রোপদী মোৰ বৰ ভোক লাগিছে, ততালিবে মোৰ বিয়া অলপ খাবলৈ দিয়া তাৰ পিচতো তোমাৰ কথা শুনিব।”

দ্রোপদীয়ে ব্যাবুল হৈ বলে—“হায়। হায়। প্রভু। ই মাৰৌ কেনে পৰীক্ষা তোমাৰ ? মোৰ খোৱা-বোৱা শেষ হৈ গল। সূৰ্য্য দেৱতাৰ দানত পোৱা অশ্বয় পাত্ৰৰ শক্তিও আজিৰ বাবে অস্ত হ'ল। তদুপৰি দুৰ্ব্বাসা নুনিও শিষ্যসমন্নিতে আহি এতিয়া ভোজনৰ বাবে উপস্থিত। মই তেতে এতিয়া কৰোঁ কি ? বিবুদ্ধিত পৰিলোঁ। মান্যন্তে দুৰ্ব্বাসা নুনি সশিষ্যে আহি পাবহিছে লাগে। ইয়াৰ ওপৰত মাৰৌ তুমিও ভোকে লখোনে আহি পানাহি ?” বিস্ত ভগবান শ্ৰীকৃষ্ণই ধৰু ভাও দেখুৱাই কলে—
 “মোৰ যে ভোকত পেট গৈ পিঠি পালেগৈ। কিবা অলপ খাবলৈ দিয়া বেগেতে। এতিয়া এইবোৰ কথা শুনিবৰ সময় নহ'ব। বেগাই চকটোকে লৈ আহাটৈ যোৱাটোন। মই তাৰে এবাৰ চকু ফুৰাই চাই নওঁ।” দ্রোপদীয়ে নিকপায়ত পৰি চকটোকে ডাঙি আনি শ্ৰীকৃষ্ণৰ আগত দিলেহি। চকটোৰ কাণতে শাকৰ কণিকা আৰু ভাতৰ কণিকা এটি লাগি থকা দেখা পাই শ্ৰীকৃষ্ণই সেই কণিকাটিকে হাতত লৈ নিজৰ মনতে কবলৈ ধৰিলে, “এই বুদমান অনুকণেই বিশ্বাস্য শ্ৰীহৰিৰ তুস্তত শোটেই বুঢ়াওবগৰে ভোক গুচাই দিবক।” তাৰ পিচত শ্ৰীকৃষ্ণই সেই শাবানু কণিকাটি ভোজন কৰিলে।

ইকালে দ্রোপদী লাজ আৰু চিন্তাত বিনোদ হৈ ব'ল। কাতৰ হৈ মনতে কবলৈ ধৰিলে “মই আজি চকটো ভাঙলৈ বুৰলৈ নহ'ল হবলা। সেই কাৰণেই এই কণিকাটো কেনেবাকৈ বৈ গ'ল। মোৰ এৰা পাত্ৰৰ বস্ত্ৰছে আজি শ্ৰীকৃষ্ণৰ ভোগত লাগিল ?” এই হোঁতে শ্ৰীকৃষ্ণই বাহনি যবৰ বাহিবলৈ গৈ ভীমসেনক মাতি ক'লে “ভীমসেন, তুমি ততালিবে নৈৰ ঘাটলৈ গৈ ভোকাভূৰ হৈ পকা ঋষিসৰলক খাবলৈ মাতি আনাটৈ যোৱা।”

ভীমসেনে লহালবিকৈ গৈ দুৰ্ব্বাসা নুনিৰ কাষ পালেগৈ। সেই সময়ত দুৰ্ব্বাসা ঋষি আৰু তেওঁৰ শিষ্যসকলে ডিঙিৰ গুৰিলৈকে ভোজন কৰি উপানি পকাৰ প'লে উপানি পকা দেখা পালে। আৰু শিষ্যসকলে লাজত তনুৰ কৰি পকা দুৰ্ব্বাসা ঋষিক কোৱা শুনিলে “শুকদেৱ, আপুনি ঋষ-পুত্ৰৰ ভোজনৰ সোণাৰ কৰিবলৈ কৈ আহিল হয়, ইকালে এতিয়া দেখোন

আনাৰ পেটত ভোকৰ নান-শোকেই নাই ? ভোজনত তৃপ্তিবোধ আনাৰ এনেয়ে যেন হৈ আছে । পিচ মুহূৰ্ততে ভীমক দেখা পাই দুৰ্কাৰ্গা নুনিয়ে মাত দিলে “আনাৰ ভোজন হৈ গৈছে । যুধিষ্ঠিৰক কৰাটো আনাৰ শেষ যো সন্মত কৰে ।” এই নুনি কৈয়েই দুৰ্কাৰ্গা নুনি গণিঘো তাবপৰা উঠি আনফালে গুচি গ’ল ।

গোটেই বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ড শীতলানৰ অস্তবতে আছে । ভাৱান শ্ৰীকৃষ্ণই কণিকা মাত্ৰ শ্যাক্য ভোজন কৰি তৃপ্ত হোৱাত সেই সময়ৰ নিমিত্তে ব্ৰহ্মাণ্ডৰ সকলো প্ৰাণীৰে গোৱাৰ তৃপ্তি অনুভূত হৈছিল । দুৰ্কাৰ্গা নুনিও ইয়াৰ ভিতৰতে পৰিছিল ।

কালিকা লগা সৰোবৰ

নানান দুখ-দুৰ্গতিৰ মাজেদিয়েই পাণ্ডৱসকলৰ বনবাস এটি থকা বাদ বহুৰ কা পাৰ হওঁ হওঁ হ’লগৈ ।

ইয়াৰ ভিতৰতে এদিন এজন বাৰাগী নিচলা ব্ৰাহ্মণৰ অৰণি কাঠত (জুই জনা টিঙিবি) এটা পহু আহি গ’ল মৰা হৈতে তাৰ জটীয়া শিঙত সেই কাঠডাল সোনাই লাগি ধৰিলে ।

[আগৰ কালত জুই কাঠৰ (জুই শলাইৰ) ব্যৱহাৰ নাছিল । সেই কাৰণে জুই উলিয়াবৰ নিমিত্তে আগ্নেয়াগ্নীকলে “অৰণি কাঠ” ব্যৱহাৰ কৰিছিল । অৰণি হ’ল দুডোৰ কাঠৰ টুকুৰা । সেই কাঠ দুডোৰৰ মধ্য মাৰি দিলেই জুই ওলায় ।]

শিঙত সেই অৰণি কাঠৰ টুকুৰাটো লাগি ধৰাত চকু খাই পহুটো তবানবা ছিঙি নব মাৰিলে । ব্ৰাহ্মণজনে সেইটো দেখা পাই হতাশভাৱে কবলৈ ধৰিলে “হা হা পহুটোৱে মোৰ অৰণি কাঠ টুকুৰা লৈ গ’ল । এতিয়া নহি জুই বৰিন কিহেৰে ?” এইদৰে ব্যাকুলভাৱে গৈ ওচৰতে থকা পাণ্ডৱসকলৰ আগত উপস্থিত হৈ ব্ৰাহ্মণে নিজৰ বিপদৰ কথাটো নিবেদন কৰি সাহায্য প্ৰাৰ্থনা কৰিলে ।

সেই কথা শুনা মাত্ৰে পাণ্ডৱসকলে ততালিকে পহুটোৰ পিচ লৈ ৰেদি গ’ল । বিজ্ঞ সেই পহুটো আছিল মাৰাৱী । ভালেমান দূৰ পিচে পিচে ৰেদি যোৱাৰ পিচত হঠাৎ পহুটো অদৃশ্য হ’ল । পাণ্ডৱসকল ভাণৰি

পৰি এনোপা আঁহত গঢ়ব তলত বহিল। পিয়াহত গৰলোবে অণ্ঠ-কণ্ঠে শুকাই গৈছিল। নকুলে যুৰিষ্ঠিবৰ ফালে চাই ক'লে "দাদা, ব্ৰাহ্মণৰ এই গানান্য উপকাৰ ফেলা আৰি বৰিব নোৱাৰিলোহক! এতিয়া বুদ্ধক আনাৰ বল শক্তি কিমান টুটি গৈছে।"

নকুলৰ এনে পৰিতাপৰ বাক্য শুনি ভীমসেনে মাত লগালে "যেতিয়া দ্ৰোণদীক পায়ওহঁতে সভাৰ মাজলৈ লম্বু-লাহুনা কৰিবলৈ টানি আনিছিল সেই সময়ত আনাৰ পক্ষে সেই পায়ওহঁতৰ হত্যা বৰা উচিত আছিল। সেইটোকে নকৰাৰ ফলত আজি আনাৰ এই অৱস্থা।" ভীমে এইদৰে কৈ বিষণ্ণ মনেৰে এবাৰ অৰ্জুনৰ ফালে চালে।

অৰ্জুনে ক'লে "ঠিক কথা। মৃতপুত্ৰৰ কৰ্মশ বচন শুনিও মই নগ্নে নগ্নে থাকিলোঁ। সেইহে আৰি আনাৰ এই অৱস্থা।"

ভাগৰে যোগৰে গৰলোটিৰে মনলৈ অহা দুখ বেচাৰ আৰু মাংসিক দুৰ্বলতালৈ লম্বা কৰি যুৰিষ্ঠিব নিমাত হৈ ব'ল। বানত লগাই অনান্যমন্ত্ৰ কৰিবৰ অভিপ্ৰায় কৰি এইবাৰ তেওঁ ক'লে, মোৰ বৰ পিয়াহ লাগিছে। নকুলৰ ফালে চাই ক'লে "ভাই নকুল, এই গৃহজোপাত উঠি ওচৰে পানীৰে ক'বাত পানী দেখানে চোৱাচোন।"

নকুলে ততালিকে গৃহত উঠি চানিউফালে চকু বুৰাই চাই ক'লে "দাদা, অলপ দূৰৈত পানী খকা যেন অনুমান কৰিছোঁ। তাত পানীত হোৱা ঘাঁহ বন আৰু বগলী আদি চবাই বিছুনান দেখা গৈছে। তাত পানী অৱশ্যে আছে।"

এই কথা শুনি যুৰিষ্ঠিৰে নকুলক আদেশ দিলে "ভাই, তুমি লবানৰিটেক গৈ ভাবপৰা অলপ পানী আৰি আনলৈ দিয়া। পিয়াহত প্ৰাণ যায় যেন লাগিছে, মোৰ।"

নকুলে লবানৰিটেক সেই বিনৰ ফালে খোজ দিলে। ওচৰ পাই দেখে তেওঁৰ অনুমান ঠিক। বৰ আনন্দ পালে! পোণতে নিজে পানী অলপ খাই পিয়াহ গুচাই লৈ আনৰ কাৰণে পিচত পানী লৈ যাব বুলি ভাবি পুখুৰীত নামিল। কিন্তু পানীত হাত দিয়া নাজেই এটা মাত শুনি, ক'লে "হে মাত্ৰীপুত্ৰ, এনে মৰগাহ নকৰিবা। এই বিলখন মোৰ। মোৰ প্ৰশ্ন কেইটামানৰ উত্তৰ দিব পাৰিলেহে পানী খাব পাৰিবা।"

নকুল হতবুদ্ধি হ'ল। কিন্তু পিয়াহত ব'ব নোৱাৰি চলু মাৰি পানী এচলু খালে। এইদৰে পানী খাই পানলৈ উঠি আহোঁতেই জলা-বলা লাগি নাটিত চলি পৰিল আৰু মৰাৰ দৰে হৈ পৰি ব'ল।

ইমালে নকুলৰ উলাটি অহা পনন হোৱা দেখি যুৰিঠিৰে সহস্ৰেক মাতি নকুলৰ ধৰদ কৰিবলৈ সেই বিনখনৰ ফালে পঠাই দিলে। তেওঁ শৈ বিনৰ পাব পায়েই দেখা পালে নকুল অচেতন অৱস্থাত মাটিত মৰাৰ দৰে পৰি আছে। ভাবিলে নিশ্চয় নকুলক কোনোবাই হত্যা কৰিলে। কিন্তু এতিয়া কি কৰা যাৰ দ্বিৰ কৰিবলৈ নৌ-পাওঁতেই পিৰাহত ৰব নোৱাৰি তেওঁ লৰানবিকৈ সেই বিনৰে পানী অনপ ধাবলৈ ধৰাত আকৌ তেওঁ সেই মাত শুনিলে। “হেৰা সহস্ৰে, এইখন গবোবৰ নোৰ। নোৰ প্ৰশুৰ উৰে দিলেহে পানী ধাব পাৰিব।”

পিৰাহত অশেষ-কশেষ উকাই ধৰাত অসহ্য হৈ সহস্ৰেও পানী খালে। পিচত পাবলৈ উঠিহেই নকুলৰ নিচিনাবৈধে অচেতন হৈ মাটিত পৰি ৰ’ল।

দুই ভায়েককে উলাটি অহা পনন হোৱা দেখি যুৰিঠিৰে অৰ্জুনক মাতি ক’লে “অৰ্জুন পানী এটোপা আনিবলৈ শৈ নকুল সহস্ৰে দুয়ো আৰু ঘূৰি নাহিল দেখোন? তেওঁলোকৰ কিবা অশুভৰ ঘটছে নেকি বিচাৰ কৰি চোৱাচোন।” সেই কথা শুনি অৰ্জুনে লৰানবিকৈ সেই গবোবৰৰ ফালে গ’ল। গবোবৰ পাই দুয়ো ভায়েকক মৰাৰ দৰে হৈ পৰি থকা দেখা পালে। তেওঁ সেই দৃশ্য দেখি দুঃখিত হৈ ভাবিলে কোনোবা গুপ্ত শত্ৰুয়ে এওঁলোকক বধ কৰিলে। কিন্তু তেওঁৰো অসহ্য পিয়াহ লগাত পানী খাবলৈ ধৰোঁতেই আগৰ দৰেই অশৰীৰি শব্দ উঠিল “মধ্যম পাওঁৰ অৰ্জুন, এইখন নোৰ গবোবৰ, নোৰ প্ৰশুৰ সন্নিধান নিদিয়াটো পানী খালেই তোমাবো ভায়েকাইতৰ গতিয়েই গতি হ’ব।”

অৰ্জুনৰ ঋণ উঠি ক’লে “কোন তুমি? নোৰ সন্মুখলৈ আহি বাধা নিদিয়াহি কিয়? নই এই ৰেনুকেই তোমাৰ প্ৰাণ বধ কৰিম।” এই বুলি অৰ্জুনে শব্দভেদী বাণ এপাটি মাৰি পঠিয়ালে। তেতিয়া সেই অশৰীৰিয়ে মাত দিলে “অৰ্জুন, তোমাৰ বাণে মোক স্পৰ্শ কৰিব নোৱাৰে। ভালে ভালে প্ৰশুৰ সন্নিধান দি তোমাৰ পিয়াহ মাৰা। নহলে তুমিও প্ৰাণ এৰিব লাগিব।”

শব্দভেদী বাণ অথলে মোৱা দেখি অৰ্জুনে বোৰ যুদ্ধ দিবলৈ গাহু হ’ল। কিন্তু যুদ্ধ নৌ কৰোঁতেই পিয়াহ নিৰাৰণ কৰি লবৰ মন্ত্ৰেৰে গবোবৰত নানি চনুৱে চনুৱে পানী ধাবলৈ ধৰিলে। পানী ধাই উঠি পাব পোৱা নাজেই তেৱেঁ। অচেতন হৈ মাটিত ৰাণৰি মৰাৰ দৰে পৰি থাকিল।

যুধিষ্ঠিৰে ভীমক মাতি আনি ক'লে “বাছা ভীমসেন, শত্ৰু সংহাৰক অৰ্জুনো দেখোন উলটি নাহিল ? তুমি সেই গৰোবৰ ফালে গিহঁতক বিচাৰি যোৱাচোন । ভাৱেবাইতৰ খবৰো কৰাটো, পানী এটোপাও আনাটো । আমাৰ সন্মুখটো বৰ বেগা হৈ অহা যেন অনুমান হৈছে । তোমাৰ মঙ্গল হওক বাছা । মোৰ পিগাহত প্ৰাণ যায় যায় লাগিছে ।”

ভীমসেনে তৰা-নৰা হিঙি গৰোবৰ ফালে খোছ ললে । গৈ দেখেগৈ পুখুৰীৰ পাৰত তিনি ভাই অচেতন অৱস্থাত পৰি আছে । ভায়েকহঁতৰ এনে দূৰৱস্থা দেখি ভীমে বৰ শোক পালে । মনে মনে ভাবিলে “এইটো যক্ষৰ দান যেন লাগিছে । সিহঁতৰ ষাঠিৰে বুচি বধ কৰিছে । বিস্ত সন্মুখতে পানী এটোৰা খাই পিগাহটো পলুৱাই লওঁ ।” এই বুলি পানীত নানিল ।

ভীমেও আগৰ দৰে অশৰীৰীৰ শৰ্মা গুনিবলৈ পালে, “বাছা ভীমসেন, নৰগাহৰ কান নকৰিবা । এই পানী মোৰ । মোৰ প্ৰখৰ উদ্ভৱ দি পানী ধোৱাঁ । মোৰ কথা অমান্য কৰি পানী খালে তোমাবো নৃত্য স্থনিশ্চিত ।”

“মোক বাধা দিবলৈ তুমি কোন ?” বুলি ভীমে পানী ফেইচলুমান খায়েই পাৰত আহি অচেতন হৈ পৰি গ'ল ।

ভীমসেনকো যেতিয়া নহা দেখিলে তেতিয়া যুধিষ্ঠিৰে মনে মনে ভাবিলে “বৰ আচৰিত কথা । ইমান বেগি হ'ল, এটা ভায়ে উলটি আহিব গাপায় নে ? কাৰণ কি ? আটাইকেইটি ধাৰবাৰ অভিষাপতে পৰিল নেকি ? নতুবা পানীকে বিচাৰি চাবিওফালে যুধিষেই ফুৰিছে ? নই নিজেই এবাৰ চাবগৈ লগা হ'ল ।” এই বুলি ভাবি যুধিষ্ঠিৰে শঙ্কিত মনেৰে ভায়েকহঁতক বিচাৰি ওলাল ।

নৰমন্মুখ্যৰ সন্মুখৰ নথকা, পহ, বৰা-গাহৰি আদি বনৰীয়া পশু-পক্ষীৰে ভৰি থকা হাৰি বন পাৰ হৈ যুধিষ্ঠিৰ সেই বালিবা লগা গৰোবৰ পাৰ পালেগৈ । গৰোবৰত সেউজীয়া ঘাঁহ-বন আৰু পুনি আদিৰে ঢাক খাই থকা দেখিলে । পাৰত দেখে চাবিউটি ভায়েক মাটিত অচেতন অৱস্থাত নৰাৰ দৰে পৰি আছে । এই দৃশ্য দেখি যুধিষ্ঠিৰ চকু খাই উঠিল আৰু শোকে খুন্দা নাৰি ধৰিলে । শোকৰ আবেগ সহিব নোৱাৰি চকুৱেদি পানী বৰলৈ ধৰিলে ।

সেই অৱস্থাতে গৈ অৰ্জুন আৰু ভীমৰ গাত হাত বুলাই তেওঁ বিলাপ কৰি কবলৈ ধৰিলে “ভীম, তোমাৰ প্ৰতিজ্ঞা কলৈ গ'ল ? বনৰাগৰ শেষ অৱস্থাতে তুমি প্ৰাণ হেৰুৱাবা ? দেৱতাসকলৰ বাক্য অথলৈ গ'ল !”

ভায়েক কেইজনৰ নৃতদেহ কেইটালৈ চাই চাই তেওঁ অস্থিৰ হৈ কবলৈ ধৰিলে “তোমালোকক বধ কৰিবলৈ কোন শত্ৰুৱে ইমান মৰগাহ কবিলে ? উঃ এই প্ৰাণহীন নকুল আৰু সহস্ৰেৰ নিষ্পল শৰীৰ কেইটি দেখি মোৰ প্ৰাণ যায় যায় কৰিছে। এই ভণ্ডত আৰু মোৰ জীয়াই থকাৰ বাৰ নাই।” এই বুলি যুধিষ্ঠিৰে নিজকে নিজে বিভাৰ দিবলৈ ধৰিলে।

কিছু সময় যোৱাত শোক অলপ পাতনিত যুধিষ্ঠিৰে গভীৰ চিন্তা কৰি গহীন হৈ কবলৈ ধৰিলে “এইটো নিশ্চয় কোনোবা নাগাবীৰ কাণ্ড। ভাইহঁতৰ এজনৰ গাটো অকণো আঘাতৰ চিন-মোকাম নাই। মুখৰ দালে চালে এটোলোকক ওই থকা যেনহে দেখি ! কোনো শত্ৰুৰ ভবিৰ বোজৰ চিনো দেখা পোৱা নাই। এইটো দুৰ্য্যোদনৰ কিবা চক্ৰান্তও হ'ব পাৰে। পানীতেই কিবা বিহ নিহলোৱা আছিল বা ?” এই বুলি সেই পানীকে যুধিষ্ঠিৰে ‘বাই চাওঁ’ বুলি পানীলৈ মানি গ'ল। সেই মুহূৰ্ততেই সেই অশ্ববীৰীয়ে মাত দিলে “বৰ্মপুত্ৰ, তোমাৰ ভায়েকাহঁতে মোৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰ নিদিয়াটোৰ বাধা গামানি পানী ৰাইছিল ! তুমি যেন তেনে নকৰা। মোৰ প্ৰশ্নৰ উচিত সন্নিধান দি পানী ৰাই তুচ্ছ গিবাৰণ কৰা। এই গৰোবৰ মোৰ।”

অশ্ববীৰীৰ কথাবোৰ শুনি যুধিষ্ঠিৰে এইটো কোনোবা যক্ষৰ মায়া বুলি ঠিৰাং কৰিলে। তেতিয়া তেওঁ সেই শব্দ অহাৰ কালে মূৰ দাঙি ক'লে, “ভাল কথা, আপোনাৰ প্ৰশ্ন কি কওকচোন যাক।”

শুনাবপৰা অশ্ববীৰীয়ে বহুতো প্ৰশ্ন কোবোৰে কৰিবলৈ ধৰিলে। যুধিষ্ঠিৰেও তলত উল্লেখ কৰা মতেই প্ৰশ্নৰ যথাযথ উত্তৰ দিলে।

প্ৰশ্ন—কাৰ আদেশত বেলি সন্ধ্যা ওলায় ?

উত্তৰ—ব্ৰহ্মৰ শক্তি।

প্ৰশ্ন—মানুহক কিহে বিপন্নত বক্ষা কৰি থাকে ?

উত্তৰ—সাহসেই মানুহক বিপন্নপৰা বক্ষা কৰি আছে।

প্ৰশ্ন—কোন শাস্ত্ৰ পঢ়িলে মানুহ বিচক্ষণ জানী হ'ব পাৰে ?

উত্তৰ—কোনো শাস্ত্ৰ পঢ়ি মানুহ জানী হ'ব নোৱাৰে। মহাপুৰুষসকলৰ সন্তোষৰ পৰাহে মানুহ জানী হয়।

যক্ষই আকৌ সুধিলে :—

প্ৰশ্ন—পৃথিৱীতকৈ কোন বস্তুৱে আনাক ষোণ্যভাৱে বক্ষা কৰি আছে ?

উঃ—সহনশীলা কল্যাণদায়িনী মাতৃ পৃথিৱীতকৈও অধিক কল্যাণী।

প্রঃ—আকাশতকৈ ওখ কি ?

উঃ—পিতা ।

প্রঃ—বায়ুতকৈও বেগবান কোন ?

উঃ—মন ।

প্রঃ—শুকান কুটাডালতকৈও মহনশীল কোন ?

উঃ—শোকাতুর হৃদয় ।

প্রঃ—ধ্বংসের নমু কোন ?

উঃ—বিদ্যা ।

প্রঃ—যদ্যত ধনা মানুষের ভিতরত নমু কোন ?

উঃ—পৃথিবী ।

প্রঃ—মৃত্যুর পাচত মানুষের লগত কি যায় ?

উঃ—ধর্ম । মৃত্যুর পিচত সেয়ে সকলে আত্মার লগনীনা হৈ যায় ।

প্রঃ—আধার ভিতরত সকলোতকৈ ডাঙর আধার কি ?

উঃ—পৃথিবী । কিয়নো, সকলো বস্তু পৃথিবীতে থাকে ।

প্রঃ—স্বপ্ন কিহত ?

উঃ—সজ্ঞ প্রকৃতিতে বা আচরণতে স্বপ্ন উদ্ভব হয় ।

প্রঃ—মানুষে কি বস্তু ত্যাগ করিলে সকলোবে প্রিয়ভাজন হয় ?

উঃ—আত্মাভিমান ত্যাগ করিলে সকলোবে প্রিয়পাত্র হয় ।

প্রঃ—কি বস্তুর অভাব হলে দুখের অন্ত পবে ?

উঃ—ঋণ । ঋণ যদি নোহোৱা হয় তেহে তেওঁ আত্ম দুখত নপবে ।

প্রঃ—কি বস্তু নহলে মানুষ ধনী হব পাবে ?

উঃ—আশা বা বাসনা পরিত্যাগ করিলে পাৰিলে মানুষে সম্পত্তিশালী হয় ।

প্রঃ—প্রবৃত্ত ব্রাহ্মণের গুণ কিহত ? জ্ঞাতিত, সজ্ঞ বৃত্তিত, নে শিক্ষাত ?

উঃ—জ্ঞাতিতে বা অকল পাণ্ডিত্যতে ব্রাহ্মণের নাধাবে । সজ্ঞ বৃত্তিয়েই বা চরিত্রই ব্রাহ্মণের প্রবৃত্ত লক্ষণ । তাব অভাবত মানুষ ব্রাহ্মণ হ'ব নোৱাবে শিক্ষা লাভ করিও দুর্ভৃত্ত হ'লে ব্রাহ্মণ হব নোৱাবে । চারি বেদ পঢ়িও যদি দুর্ভৃত্ত হয় তেওঁ পণ্ডিত হৈয়ে থাকিব ।

প্রঃ—অগতত সকলোতকৈ আচরিত কথা কি ?

উঃ—দিনে দিনে মানুষ নবির লাগিছে । তাক দেখিও যি মানুষে নিজে মবার কথাটো পাহরি চিবছীৱী হবনৈ বাধ্য করি থাকে এইটোৱেই সবাতোকৈ আচরিত কথা ।

এনে ধরণের ভাসেনান প্রশ্নের যথাযথ উত্তর বিচক্ষণভাৱে যুক্তিবব

পৰা পাই অশবীৰী গুপ্ত হ'ল। পিচত সেই অশবীৰীয়ে ক'লে "বহু, তোমাৰ প্ৰাণহীন ভায়েকসকলৰ ভিতৰত কেৱল এজনহেহে প্ৰাণ লাভ কৰিব। তুমি এতিয়া কোনজনৰ প্ৰাণ বিচৰা ?

যুৰিষ্ঠিৰে নুহুৰ্ভনান ভাবি ক'লে "শ্যাম কলৈব, পশুনোচন, বিশাল বুকু আৰু দীৰ্ঘবাহ ধকা ভাই নকুলৰে প্ৰাণ দিয়ক।"

অশবীৰীয়ে তেতিয়া যুৰিষ্ঠিৰৰ প্ৰতি প্ৰসন্ন হৈ সুবিলে "দহ হাজাৰ হাতীৰ বল ধকা ভীমসেনক এৰি নকুলৰ প্ৰাণ তিকা কৰাৰ অৰ্থ কি বজা ? ভীমসেনক তুমি সকলোতকৈ বেছি ভাল পোৱা দেখোন ? তদুপৰি সকলোতকৈ বেছি চোকা বুদ্ধিৰ বীৰ অৰ্জুন দেখোন তোমাৰ একমাত্ৰ বন্ধক ? এই দুজনক এৰি নকুলৰ প্ৰাণ তিকা কৰাৰ অৰ্থ কি ?"

যুৰিষ্ঠিৰে ক'লে "হে মায়াবৰ, কেৱল ধৰ্ম্মইহে মানুহৰ বন্ধক—ভীম বা অৰ্জুন নহব। ধৰ্ম্মক অৱজ্ঞা কৰিলে মানুহৰ স্বেচ্ছাদেখি মৰণ মিলিব। মোৰ পিতাৰ দুগৰাকী পৰিবাৰ—কুন্তীদেৱী আৰু মাত্ৰীদেৱী। কুন্তীদেৱী এটি পুত্ৰ নই এতিয়াও জীৱিত। মাত্ৰীদেৱীকো এটি পুত্ৰ জীৱিত থাকিলে আমি সন্মান হৈ থাকিম। গতিকে নকুলৰেই প্ৰাণ তিকা দিয়ক।"

সেই কথা শুনি অশবীৰীয়ে ক'লে "বাহু ধৰ্ম্মপুত্ৰ, বুজিলো তোমাৰ গাত সচাকৈয়ে পক্ষপাতিৰ দোষ নাই। বাক এতিয়া আটাই কেইজন ভায়েকই প্ৰাণ লাভ কৰক। তোমাকো মঙ্গল হওক।"

সাক্ষাত ধৰ্ম্মৰাজ যেনে পোনতে পছ কপ ধৰি আৰু পিচত শৈ তেৱেই অশবীৰী তুত হৈ এই ঘটনা কৰিছিল। পুতেক যুৰিষ্ঠিৰক ধাৰ্ম্মিক আৰু বিচক্ষণ পুৰুষ বুলি জানিবলৈ পাই বৰ আনন্দ পালে। তেওঁ তেতিয়া গো-শৰীৰে যুৰিষ্ঠিৰৰ আগত নিয় দি তেওঁৰ গাত হাত বুলাই ঘেহাশিষ দিলে। লগে লগে ভীমৰ্জুন আদি কৰি সকলোটি ভায়েকৰ শৰীৰত প্ৰাণ গহাৰ হ'ল।

তাৰ পিচত ধৰ্ম্মৰাজ যেনে পুতেক যুৰিষ্ঠিৰক বৰ দি ক'লে "বাৰ বছৰ বনৰাগৰ কাল অস্ত হবলৈ আৰু নাথোন কেইদিনমানহে বাকী আছে। তোনালোকৰ অস্নাতবাসৰ এবছৰ কাল হোৱাও নিৰাপদেই পাৰ হ'ব। তোমাৰ শ্বশুৰীলৈকে তোনালোকৰ কোনো সন্ধান নাপায়। তোনালোকৰ সকলো মনোবাঞ্ছা সম্পূৰ্ণৰূপে পূৰণ হ'ব।" এইদৰে বৰ দি তেওঁ অন্তৰ্জান হ'ল।

বনৰাগ খটা সকলো দুখ-কষ্ট পাণ্ডৱসকলে সহি থাকিল যদিও গিফালে তেওঁলোকৰ নাভো বন হোৱা নাছিল। অৰ্জুনে পিতৃ দেৱৰাজ ইন্দ্ৰৰপৰা

দ্বিতীয়-অল্প লাভ কবি নিবাসনে উলটি আহিবগৈ। তিনগনেও স্বধৰ্ম্মিকা কুলৰ বিনয় পাবত হনুমানৰ দৰ্শন আৰু পৰশুৰাম দুয়োটা লাভ কৰি আগত-বৈও বেছি শক্তিমানে হ'ল। দানিকা লগা গৰোবৰত ধৰ্ম্মপুত্ৰ যুধিষ্ঠিৰে পিতৃ ধৰ্ম্মৰাজৰ দৰ্শন, আশীৰ্বাদ আৰু নব লাভ কৰি পৰম পবিত্ৰ হ'ল; তেওঁৰ কান্তি আগতকৈও দৃষ্টিও বেছি উজ্জ্বল হ'ল।

ধৰ্ম্মৰাজৰ প্ৰশ্নৰ অন্তত বৈশম্পায়ন মুনিয়ে বচা অনন্যৈক্য কৰে "ধৰ্ম্মৰাজৰ নিতুদৰ্শনৰ পুণ্য কাহিনী যি শুনিব, তেওঁৰ মন কেতিয়াও অন্যায় বাটোদি নাযায়। নিত্ৰ বিচ্ছেদ আৰু পৰহৰ্য্য গ্ৰহণ কৰা ইচ্ছা তেওঁৰ মনলৈ আহিব নোৱাৰে। অৱৈৰ প্ৰণয়ৰ ফালেও তেওঁ মন নেনেলে। যুগ্মীয় দ্বন্দ্বত তেওঁৰ কেতিয়াও প্ৰবৃত্তি নহয়।"

নোৱ এই লেখনীৰপৰা ওলোৱা মহাকাব্যৰ ভাঙনি পাঠিও পাঠকসকলৰ মন সেই স্মৃতি হওক এয়ে নোৱ ভগৱানৰ ওচৰত ধাৰণা।

দ্বিতীয় বৃত্তি

যুধিষ্ঠিৰে বনবাসলৈ লগত অহা ব্ৰাহ্মণসকলক সন্মান কৰি ক'লে "হে শ্ৰেষ্ঠ হিৰণ্যকেশ, মহাৰাজ শূত্ৰবাহুৰ পুত্ৰসকলৰ চক্ৰান্তত মোৰ ধন, মান, ৰাজ্য আদি সৰ্বস্ব হেৰুৱায়ো আপোনালোৰৰ সঙ্গ লাভ কৰি আমি ইমান দিনে এব' প্ৰবাস সুখে গতোষে কটালো। এতিয়া আমাৰ বনবাস কাল চোৱাৰ ত্ৰয়োদশ বছৰটো চাপি আহিছে। বিধান মতে বৌৰৱসকলৰ অজ্ঞাতে আমাৰ সেই শেষৰ বাৰটা মাহ বচাব লাগিব। সম্পূৰ্ণ এই বাৰটা মাহ আপোনালোৰৰ লগত এৰা-এৰি হৈ থাকিব লাগিব। আকৌ কেতিয়া আপোনালোৰৰ লগত বিনা ভয়ে বা সফোচে দেখা-দেখি হৈ কথা বতৰা হব পাবিম সেই কথা এক মাথো ভগৱানেহে জানে। এতিয়া আপোনা-লোকে আমাক আশীৰ্বাদ দিয়ব। ভয় আৰু অৰ্থলোভৰ বশবৰ্ত্তী হৈ অজ্ঞাতবাসৰ বালছোৱাত বৌৰৱহঁতৰ আগত আমাৰ সন্মান দিবলৈ বহুতো মানুহে চেষ্টা কৰি ফুৰিব। তেওঁলোৰৰপৰাও আমি আঁৰে আঁৰে ফুৰিবলৈ যত্ন কৰি থাকিব লাগিব।" এই বুলি যুধিষ্ঠিৰে থোকাথুকি মাতেৰে কপি-বলৈ ধৰিলে।

তেতিয়া পুৰোহিত ধোমাই শাৰদা দি কবলৈ ধৰিলে "বাছা, তুমি

শাস্ত্ৰে পুৰুষ আৰু জ্ঞানী । তোনাৰ পক্ষে এনেকৈ শোক বৰা বা মানসিক দুৰ্ব্বলতা দেখুৱা অশোভনীয় । ধৈৰ্য্যবৰি বুকত সাহ বাহি তৰিঘাতৰ চিন্তা বৰা । তাহানি স্তেৰবাৎ ইন্দ্ৰই সৈত্যবিনাকৰ হাতত বঞ্চিত হৈ ব্ৰাহ্মণ বেশেৰে নিষাদ দেশত লুকাই আছিলগৈ । তেওঁ এইদৰে লুকাই থাকি শত্ৰুৰ শক্তি খৰ্ব কৰিবৰ মনেৰে নানা প্ৰকাৰ গোপন চেষ্টা কৰিছিল । তুমিও এতিয়া তেনে পন্থাকে অবলম্বন কৰা উচিত । তপ্তান বাহুদেৱে কাৰ্য্যসিদ্ধিৰ নিমিত্তে অদিতিৰ গৰ্ভত যিত লৈ বানন ৰূপ ধৰি ছপাতত অৱতাব হৈছিল । তেওঁ ছপ কৰি বনিবছাৰ বাহ্য বাঢ়ি লৈ ছপাতৰ কল্যাণ সাধন কৰিছিল । বুঢ়াসুৰক বধ কৰিবৰ নিমিত্তে তপ্তান নাৰায়ণে ইন্দ্ৰৰ বহুৰ ভিতৰত সোনাই লুকাই আছিল । স্তেৰকাৰ্য্য সিদ্ধিৰ নিমিত্তে অগ্নিদেৱে পানীৰ ভিতৰত লুকাই আছিল । প্ৰতিদিনে সূৰ্য্যদেৱ অস্তাচলত নাৰ গৈ আছে । বাৰণ বধৰ নিমিত্তে স্বয়ং তপ্তানে দশবধৰ ঘৰত জন্ম গ্ৰহণ কৰি বহুতো দুঃখ কষ্ট ভোগ কৰিলে । এনেদৰেই তালেনান মহা মহা পুৰুষে গোপনে থাকি নিজৰ নিজৰ কাৰ্য্য সিদ্ধি কৰিছিল—এতিয়া তুমিও সেইদৰে অস্ৰোতবাগ কৰাৰ পিচত শত্ৰুজয় কৰি ভাণ্ডালক্ষ্মী লাভ কৰা ।”

ব্ৰাহ্মণসকলৰ সন্মতিক্ৰমে যুৰিটিয়ে তেওঁলোকক আৰু আন আন মিত্ৰ কটুসকলক বেছাৰ মনেৰে বিনায় দিলে । তেওঁলোক ধৰাঘৰি উলটি গৈ ‘নাহবাতি পাণ্ডৱসকলে তেওঁলোকক এৰি থৈ ক’ববালৈ গুচি গ’ল’ বুলি নিজৰ নিজৰ গাঁৱত প্ৰচাৰ কৰিনেগৈ । প্ৰজাসকলেও সেই কথা শুনি বৰ বেছাৰ পালে ।

পাণ্ডৱসকলে বনৰ মাজত এভোৰৰ গোপা ঠাইত বহি তৰিঘাতৰ কৰ্মপন্থা আলোচনা কৰিবলৈ ধৰিলে । ধৰ্মপুত্ৰই অৰ্জুনক সুধিলে, “ভাই, গোটেই ছপাতৰ কথা তোনাৰ ছাত । শেষৰ এই বাৰটো নাহ বাক ক’ত কেনেকৈ কটোৱা সম্ভৱ হ’ব কোৱাচোৱা ?”

অৰ্জুনে উত্তৰত ক’লে “দাদা, ব্ৰহ্ম ধৰ্মৰান্ধৰপৰা আপুনি বৰ আৰু আশীৰ্বাদ লাভ কৰিছেই । তথাপি আমি এই বাৰটো নাহ অতি লীয়া ভাৱে অস্ৰোতে কটাব নাগিব । সকলোটি একে ঠাইতে থকা যুক্তি সম্ভৱ হ’ব । মনে ভান পোৱা ঠাই তালেনান আছে । পাকান, নংস, শাৰবাছা, বৈদেহ, বাহ্লিক, দম্পাৰ, শুবসেনৰ বাছা, কলিচ, নগৰ আদি দেশবিনাকই আনাৰ অসম্ভৱ বাসৰ উপযুক্ত ঠাই । এইবিনাকৰ ভিতৰত

আপোনাৰ যি ভোগৰ ঠাইকে মনে ধৰে তাতৈকে যাওঁক । মোৰ মনেৰে বিৰাট বজাৰ মৎস্য দেশতে বাস কৰা সৰাতোতৈৰ ভান হ'ব । সেই দেশ অতি মনোহৰ আৰু ঐশ্বৰ্য্যৰে ভৰপূৰ । আপোনাৰ ইচ্ছা কি প্ৰবাণ কৰক । আপুনি চিন্তা বা বেজাৰ বৰি নাথাকিব ।”

যুধিষ্ঠিৰে ক'লে “মৎস্য দেশৰ বজা বিৰাট অৱশ্যে বৰ শক্তিশালী আৰু বৰোবুদ্ধ । দুৰ্য্যোধনৰ কথা তেওঁ নানানে । বিৰাট বজাৰ ৰাজ্যতে অজ্ঞাত বাস কৰাটোৱেই আনাৰ ধেমঃ । সেয়ে মোৰ ইচ্ছা ।”

তেতিয়া অৰ্জুনৰে ক'লে “দাদা আপোনাৰ ইচ্ছানতেই বাস হ'ব । পিচে বিৰাট বজাৰ যবত আপুনি কোনটো কাৰ্য্যভাৰ গ্ৰহণ কৰি থাকিবলৈ ভাল পাব ?”

এই প্ৰশ্ন কৰাৰ সমগত অৰ্জুনৰ শোকে শূল্যনাৰি ধৰিছিল । তেওঁ ভাবিলে—এই নিকপট ধৰ্ম পুত্ৰই ছল-চাতুৰী এৰোবে তু নাপায় । ৰাজ-সুয় যজ্ঞ পাতি ৰাজ চক্ৰবৰ্তী হোৱা যুধিষ্ঠিৰে আজি এজন বজাৰ কৰ্মচাৰী হৈ থাকিব লাগিব ।”

যুধিষ্ঠিৰে উত্তৰ দিলে “মই বিৰাট বজাৰ ৰাজসভাত থাকি কি কামৰ ভাৰ লমঠৈ তাকে ভাবিছোঁ । বাক, মই বিৰাট বজাৰ লগত পাশাখেল খেলি মোৰ বিচক্ষণতাবে তেওঁক সন্তোষ লগাই থাকিম ।” সেইসময়ত মই সন্ধ্যাতীৰ ভেগচন কৰি বন্ধু নামলৈ তাত, পাশাখেল কৰিম, জ্যোতিষ, শকুন শাস্ত্ৰ, বেদ-বেদান্ত, নীতিশাস্ত্ৰ, ৰাজনীতি আদি বিঘবত পাণ্ডিত্য দেখুৱাই বজাক সন্তোষ লগান । লগে লগে সভাৰ কামো চলান । সভাত প্ৰচাৰ কৰিম যে মই বহুদিন ধৰি যুধিষ্ঠিৰৰ বন্ধু হিছাপে তেওঁৰ লগত বাস কৰি এইবোৰ ধৰ্ম শাস্ত্ৰ শিক্ষা কৰিছিলোঁ । এনে চলনা কৰি অতি সাবধানে বাল বটাম । মোৰ নিমিত্তে তোনালোকে চিন্তা নকৰিবা । বাক ভীম, তুমি নো বিৰাট বজাৰ কোনটো কাৰ্য্যভাৰ গ্ৰহণ কৰিবা ? তুমি ভালেমান যক্ষ ৰাক্ষস জয় কৰিছা । ব্ৰাহ্মণৰ বলাণৰ কাৰণে তুমি বকাস্থৰক বধ কৰি এবচক্ৰা নগৰ বন্ধা কৰিলা । হিড়িম্বৰ বধ কৰিলা । জটীস্থৰক বধ কৰি আনাব বন্ধা কৰিলা । তুমি ক্ৰোধ আৰু শক্তি দুই টানে অতিনাদায় লাভ কৰিছা । তুমি যথার্থ বীৰ । তুমি বিৰাট বজাৰ যবত কি কাম কৰি গোপনে থাকিব পাৰিবা বুলি ভাবিছা ?” এইকথা গোন্ধোতে যুধিষ্ঠিৰ চকু চুলচুলীয়া পৰিল ।

ভীমসেনে টপবাই নাত দিলে । “বছা, মই হ'লে বিৰাটবজাৰ যবত বাহনি সোনাই বাহনি যবতে গোপনে থাকিম বুলি ভাবিছোঁ । বন্ধা-

বান কানত যে মই নিপুণ সেই কথা আপোনাৰ বিদিত । বিবাট বজাই নেদেখা নুঙনা চৰ্চা, চুয়া, নেহা, পেয় নানান বচিকৰ খাদ্য প্ৰস্তুত কৰি তেওঁৰ তৃপ্তি লগাই থাকিম । হাবিবপৰা কাঠ-বাঁহ গোটায়ে আনি তেওঁৰ বাক্‌নি-ঘৰ ভৰাই পেলান । যি সকল বীৰ বাহু গভালৈ আছে তেওঁলোকৰ লগত মানু-মুঁহ বৰি তেওঁলোকক পৰাও বৰি দেখুৱাই থাকিম ।” এই কথা শুনি যুধিষ্ঠিৰ চিত্তাত পৰিল । তাৰিলে ‘মানু-মুঁহ কৰিবলৈ হলে দেখোন ভীমবৰপৰাই আমাৰ অশ্রুত বাস প্ৰকাশ হৈ যাব । লগে লগে বিপদেও বেৰি ধৰিবহি !’ যুধিষ্ঠিৰ চিত্তাৰ ভাব লক্ষ্য কৰি ভীমসেনে আগুৱা দি ক’লে “ভয় নাথাব দাদা । মই কাকো বধিবলৈ নাযাওঁ । মানু-মুঁহ বৰি বিপক্ষক কেবল যন্ত্ৰণাহে দিম । তাত বাজেও বনৰীয়া চন্দ্ৰবিলাক ধৰি আনি বধ কৰি বজাক সন্তোষ লগাই থাকিম । সেই কাল হোৱাত মই ‘বল্লভ’ নাম লৈ থাকিম ।”

তাৰ পিতৃ যুধিষ্ঠিৰে অৰ্জুনৰ যালে চাই ক’লে “ভাই অৰ্জুন, তুমি বিবাটৰ ঘৰত যি বান লৈ বচান বুলি ভাবিছা ? বাছা, তোমাৰ বীৰত্বৰ কথা ক’তো গোপন হৈ থকা নাই । তাতনো বাৰ তুমি তোমাৰ শৌৰ্য্য-বীৰ্য্য কেনেদৰে লুকাই ৰাখিবা ?” যুধিষ্ঠিৰে এইদৰে অৰ্জুনক প্ৰশ্ন কৰি একুৰি প্লোকেৰে তেওঁৰ শৌৰ্য্য-বীৰ্য্যৰ কথা বখানি প্ৰকাশ কৰিলে । অৰ্জুনৰ দৰে কীৰ্ত্তিনত পুৰুষ এই জগতত বিৰল ।

অৰ্জুনে উত্তৰ দিলে “দাদা, নপুংসৰ ধাৰণ কৰি আৰু তাৰ ব্যৱহাৰ কৰি কৰি মোৰ হাতে কান্ধে সকলোতে দাগ বহি গৈছে । আশ্ব গোপন কৰিবলৈ হ’লে মই নপুংসৰৰ ভেদচন কৰি তিক্ততা মানুহৰ সাজ-পাৰ পিন্ধি বিবাট বজাৰ অন্তেষ পুৰত থাকিম । আগেয়ে উৰ্বশীৰ ওচৰত মই নপুংসক হোৱাৰ অভিপ্ৰায়ে পাই থৈছোঁ । পিতা ইন্দ্ৰদেৱতাৰ অনু-গ্ৰহত সেই শাপৰ নাথোন এবছৰ ভোগ স্বাৰ নিকপিত হ’ল, তাকো মোৰ ইচ্ছা মতে যেতিয়াই লও নব পাবো । এতিয়া এই সময়ত সেই শাপ আৰু বৰ দুইটাৰে বাৰ্য্যত পৰিণত কৰাৰ এষে উত্তম সুযোগ । শঙ্খৰ স্বাক পিন্ধি, ধোপাবান্ধি, তিক্ততাৰ ভেদত অন্তেষ পুৰত বাস কৰিম আৰু তিক্ততাসকলক নাচগান ইত্যাদি শিক্ষা দিম । ‘এনে কানত মোৰ যথেষ্ট হাত আছে’—এই-দৰে প্ৰচাৰ কৰি কম যে মই এই কাম যুধিষ্ঠিৰৰ প্ৰগাদত থাকি দ্ৰৌপদীক শিক্ষা দিছিলোঁ । এইদৰে বৈ মই বজাৰ অন্তেষপুৰত থাকিম । এই বুলি কৈয়েই তেওঁ দ্ৰৌপদীৰ ফালে চাই এটা মিচিকীয়া হাঁহি মাৰিলে ।

যুধিষ্ঠিৰে বিত্ত বেছানত চকুপানী টুকি টুকি ক'লে “কীৰ্ত্তি আৰু
নামদেৱে গদুশ, বীৰকুল চুড়ামণি, নেকপৰ্জ্জিতৰ দৰে উজ্জ্বল এই অমৰ্জ্জুন
আহি নপুংসকৰ ভাও তুৰি কিনাট বজাৰ অষ্টমপুৰত চাকৰি বিচাৰি যাব
লগা হ'ল ? হাঁয় ! হাঁয় ! নোৰ কপালত ইয়াকো চাবলগা আছিল ?
কি দুৰ্ভাগ্য আনাব !”

তাবপিচত নকুললৈ চাই যুধিষ্ঠিৰে ক'লে “বাজ, নকুল, তোনাৰ
এই নোনোহো শ্যামবৰণীয়া শৰীৰটো এবনাজ অগ্নভোগৰহে উপযোগী !
বৰ্ত্তমান আনাব এই সফটৰ সময়ত তুনিয়ো কোনটো কাম কঢ়িলব বুঢ়িহা ?”
এই প্ৰশ্নৰ সময়ত মাজী দেৱীলৈ মনত পৰি যুধিষ্ঠিৰ বৰ কাতৰ হৈ পৰিছিল।

নকুলে ক'লে “মই বিৰাটবজাৰ ঘোঁৰা শালত থাকি ঘোঁৰা বখীয়াৰ
বান চলাব। ঘোঁৰাত উঠা আৰু গিহঁতক বখীয়েলা কাম মই ধৰ ভাল
পাও। ঘোঁৰাৰ বোগ ব্যাধিৰ চিনিংগাতো নোৰ হাত-মথ আছে। ঘোঁৰা
শিনান হ'লে তাক দনাবলৈ নোৰ সবহ সময় লাগায়ে। বথত ঘোঁৰা
ছুঁট দিয়াত মই পাকৈত। পাওৱগবনৰ ঘোঁৰা বখীয়া আছিলোঁ বুলি
চিনাকি দি মই বিৰাট বজাৰ ঘোঁৰাবখীয়া কাম লনগৈ।”

সকলোৰে শেষত যুধিষ্ঠিৰে সহদেৱক স্নিহিলে “সহদেৱ, তুমি অগ্নি
দেৱগুৰু বৃহস্পতি গদুশ বুঢ়িমান আৰু অম্বৰ গুৰু শুভ্ৰচাৰ্য্যৰ দ'ৰে নীতি-
শাস্ত্ৰ বিদ্। অস্ত্ৰগা-দানত তুমি অধিতীয়। তোনাৰ মনৰ বাহা বেলে
কোৱাছোন বাহা ?”

সহদেৱে ক'লে “নকুল যেতিয়া ঘোঁৰাবখীয়া হ'ল, মই গবখীয়া হৈ
থাকিব বুলি স্থিৰ কৰিছোঁ। বিৰাট বজাৰ গৰুগাইবিলাক বনৰীয়া জন্তুৰ
হাতৰপৰা বক্ষা কৰি ফুৰিব। গৰু-গাইবিলাকৰ চিকুনে বাধি, পো-পোৱালি
বুঢ়ি হৈ যাতে সংখ্যাত সবহ হয় আৰু গাখীৰ পানীও বাঢ়ি যায় তাৰ
উপায় বৰিব। গৰুগাইৰ লক্ষণ গৰুহেও নোৰ যথেষ্ট জ্ঞান আছে।”

পিছত দ্ৰৌপদীৰ পালপৰাত তেওঁনো বিৰাট বজাৰ ঘৰত কি কান
কৰি থাকিবগৈ সেই প্ৰশ্ন যুধিষ্ঠিৰে চেষ্টা কৰিও অধিবলৈ তেওঁৰ সন্তু নগল।
শোকে বুঢ়ামাৰি ধৰিলে। প্ৰাপত্তকৈও প্ৰিয়, মাতৃৰ দ'ৰে পুছনীয়া,
কোমলমতি বাজকুঁৱনী দ্ৰৌপদীৰ হতুৱাইনো কি লাচনি-পাচনি বাম কৰাব ?
ভাবোঁতে ভাবোঁতে যুধিষ্ঠিৰ হতবুদ্ধি হ'ল।

যুধিষ্ঠিৰ ভাৱশক্তি লক্ষ্য কৰি দ্ৰৌপদীয়ে নিজে মাত লগালে “বজা,

যেব কাৰণে বোধকৰে। আপুনি বৰ চিন্তাকুন হৈ পৰিছে ? বেছাৰ নকৰিব স্থানী । নই বিৰাটবজাৰ অস্ত্ৰেপুৰত বান-বন কৰিয়েই থাকিব বুলি স্থিৰ কৰিছো । বজাৰ বোৱাদী সকলৰ নগত সখিপাতি তেওঁলোকৰ আনটোপচান ধৰি দিন কটাব । মোৰ কিন্তু গতীৰ ধৰ্ম আৰু ব্যক্তিৰ বজাই বাধি চলিব । সৈবিন্দীৰ এনে অধিকাৰ আছে । পঞ্চপাণ্ডৱ অস্ত্ৰেপুৰত থাকি নই এনে কামত পাৰ্বেত হৈ আছোঁ—এনে কথা প্ৰকাশ কৰিব । নই বিৰাট ৰাজনহিন্দীৰপৰা কাৰ্য্যভাৱ গ্ৰহণ কৰি সকলোৰে অভাৱে থাকিব ।

তেতিয়া মুখিদ্ধিৰে ভ্ৰোপদীক প্ৰশংসা কৰি ক'লে “কন্যাগী তুমি অৱশ্যে বংশৰ নৰ্য্যদা বন্ধা কৰা কথাকে কৈছা ।”

এইদৰে পঞ্চপাণ্ডৱে নিছৰ নিছৰ বিষয়-বান স্থিৰ কৰি ল'লে । পুৰোহিত যোনাই তেতিয়া তেওঁলোকক আশীৰ্বাদ দি ৰুচাই বজাই ক'লে “বজাৰ বিষয়াসকল সদায় অতি সাৱধানে থকা উচিত । তেওঁলোকে সন্ময় নাত-কথাত সংযত হৈ থাকিব লাগে আৰু শাস্ত্ৰভাৱে বজাৰ সেৱা কৰিব লাগে । বজাই স্থিৰিলেহে নহণা দিব, নচেৎ মোন হৈ থাকিব । কান যদি অতি সৰুও হয় তথাপি বজাৰ আঁৰত সেইটো বিষয়া সকলে কৰাটো অযুগত । বজা নবলেন্ধবাৰী, অগ্নিলেন্ধতা মনুষ । অগ্নিৰ পৰা যেনেকৈ মানুহ অৰণ্য আঁতৰি থাকে তেনেকৈ বজাৰ গাঁৱ কাঁৱৰপৰাও আপ আঁতৰি থকা বিষয়াসকলৰ কৰ্ত্তব্য । কিন্তু অৱজ্ঞা বা অশ্রদ্ধা কৰি দূৰত থকাও উচিত নহয় । সেৱাসাধাৰ নিমিত্তে সদায় প্ৰস্তুত থকাটো সৰ্পভো ভাৱে বিশেষ । বজাৰ অতি নিশ্চাসী আৰু বজাৰ তলত বিশেষ বিকা অধিকাৰ পালেও সন্ময় মনত বাধা লাগিব যে ততানিকে সেই নিশ্চাস বা অধিকাৰ হেৰুৱাব লগাত পৰিব পাৰে । এই কথা মনত ৰাখি বিশেষ সাৱধানে থকা একান্ত যুগত । বেয়া বজাৰ ওপৰতে নিৰ্ভৰ কৰি নিশ্চিত হৈ থকা উচিত নহয় । বজাৰ চকুত পৰিছো বুলি ভাবি তেওঁৰ বহা আসনত তেওঁ উঠা বান-নাহন্ত বহা বা উঠা অযুগত । বজাৰ বিষয়াসকল সন্ময় তৎপৰ আৰু সংযতী হৈ থকা উচিত । বজাৰপৰা সন্মানাভাৱ বা অৱজ্ঞা লাভ কৰা এই দুৰ্ন্যায়িক সন্মান চকুৰে চাব লাগে । সন্মান লাভত বং পোৱা আৰু অৱজ্ঞাত বেয়াৰ পোৱা উচিত নহয় ।

শোপনীয়া কথা প্ৰকাশ কৰা অযুচিত । প্ৰমাণকৰণৰপৰা কোনো

বকনৰ ভাব-ভেটি গ্ৰহণ কৰি নাপায় । গনহৰ বিদ্যাৰ দিবা উন্মত্তি দেখিলে হিংসা কৰা উচিত নহয় । বজাই কেতিয়াবা অভিত্ত কৰ্মচাৰীৰ পৰা বিদ্যাৰ কাৰ্টি লৈ অনভিত্ত মানুহৰ হাতত সেই বাব শোধাই দিয়াৰ প্ৰয়োজন দেখে । তেনে বজাত বিচলিত হোৱা অনুচিত । অস্ত্ৰে পুৰত ধৰা থাী কৰ্মচাৰী সকলৰপক্ষেও তেনেকৈ সাবধানে চলা বৰ্তব্য । তেওঁলোকৰ নগত কোনো সম্পৰ্ক ৰাখিব নাপায় ।”

এইদৰে বজাৰ বিদ্যাগৰুৰ কৰ্তব্য সহজে মানান উপদেশ দি ধোমাই শেষত আশীৰ্বাদ দি ক’লে “হে পাণ্ডৱসকল, এবছৰ নাত্ৰ বিৰাট বজাৰ দাগৰূপে তেওঁৰ আনপৈচান ধৰি সংযমী হৈ থাকিব। আকৌ তোনালোকে তোনালোকৰ হেৰোৱা ৰাজ্য ঘূৰাই লৈ সুখে গন্তোষে কাল বটাবলৈ পাবাইক ।”

সত্যত্বৰ বক্ষণ

ধৰ্মপুত্ৰই সন্ত্যাগীৰ বেষ ধাৰণ কৰিলে, অৰ্জুনে নপুংসকৰ ভাও আৰু আন আন সবলোটিয়ে আলোচনা অসুযাৰী ভেদচন কৰি বিৰাট বজাৰ আগত উপস্থিত হনগৈ । ভেদচন কৰিলেও তেওঁলোকৰ সহজাত আবেৰ্ণী শক্তি আৰু তেজ বলৈ যাব ? তেওঁলোকে নতুন বেষ ধৰা গন্ত্ৰেও তেওঁলোকৰ বজাৰ দ’ৰে ব্যৱহাৰ বিলাক প্ৰকাশ পাইছিল । পঞ্চ-পাণ্ডৱৰ এনে ৰাজনক্ষণবুদ্ধ ভাৱভঙ্গি দেখি বিৰাট বজাই তেওঁলোকৰ হতুৱাই ৰাম-বন কৰাবলৈ নিজকে অপাবগ যেন ভাবি পোনে পোনেই দাগ হিচাবে গ্ৰহণ কৰিবলৈ ইতস্ততঃ কৰিলে । বিস্ত তেওঁলোক পাণ্ডৱসকলৰ গৰব হৈ থকা প্ৰকাশ হোৱাৰ পিচত তেওঁলোকক তেওঁলোকৰ অভিত্তি নতে বামত নিষুদ্ধ কৰিলে ।

যুধিষ্ঠিৰে বিৰাটবজাৰ ৰাজগতাত বজাৰ সঞ্চা হিচাবে থাকি পাশা খেল আদিয়ে বজাৰ মনোবঞ্ছন কৰি থাকিবলৈ ধৰিলে । ভীমসেনে ঘাই ৰাঙ্কনিৰ বাব লৈ থাকিল । মাল্-যুজ্জাকসকলৰ লগত মাল্-যুজ্জ কৰি তেওঁলোকক ঘটুৱাই আৰু বনৰীয়া জন্তুবিলাকক ৰশ কৰি বজাৰ মনো-বঞ্ছন কৰি থাকিবলৈ ধৰিলে ।

অৰ্জুনে ‘বৃহন্নলা’ নাম লৈ বিৰাট ৰাজকুঁৱৰী উত্তৰা আৰু তেওঁৰ

সৰীয়েক সকলক নাচগান শিকোৱাৰ ছেনু লৈ অস্ত্ৰে পুৱত কাল কটাবলৈ ধৰিলে। নকুনে ধোঁৱা বহীয়া হৈ সেইবোৰক প্ৰতিপালন কৰি আৰু সিহঁতৰ বোগ হ'লে চিকিৎসাপাতি কৰি সময় কটালে। গহদেৱে বজাৰ গৰুগাইবিনাক বন্দণাবেশুণৰ ভাবলৈ থাকিল।

দ্রোপদীয়ে বিৰাটবন্দাৰ মহিষীৰ আন-পৈচান ধৰি তেওঁৰ সন্তোষ লগাবলৈ অস্ত্ৰেপুৰত সৈবিন্দ্ৰী নাম লৈ কাল কটালে। পৰুপাণ্ডৱ প্ৰতিজ্ঞা বন্দাৰ কাৰণে তেওঁ নিঃসঙ্কোচে সেই ভাব গ্ৰহণ কৰিলে।

ৰাজমহিষী স্নেহকাৰ ভাবেক কীচক বিৰাট বজাৰ প্ৰধান সেনাপতি হৈ আছিল। তেওঁ আৰু তেওঁৰ গোট-জাতি সকলে বিৰাট বজাৰ সৈন্য বিভাগত থাকি বৃদ্ধ বজাৰ সৈন্যবল অটুট ৰাখিছিল। মংগ্য দেশৰ বজা দৰাচনতে বিৰাট গহৱ, কাৰ্য্যত কীচকে আচন বজা হৈ উঠিছিল, সৰ্ব-সাধাৰণে এইদৰেই কোৱা-বন্ধনা কৰা দেখাটোৱাছিল। কীচকৰ প্ৰতিপত্তি ইমানেই প্ৰকাণ হৈছিল।

বল, বিহ্বল আৰু বজাৰ ওপৰত থকা অসাধাৰণ প্ৰতিপত্তিৰ বলত কীচক ভয়ানক অত্যাচাৰী আৰু কাঠচিঁতীয়া হৈ উঠিছিল। দ্রোপদীৰ কপত মোহ গৈ তেওঁ তেওঁক গানান্য লিগিৰী জ্ঞান কৰি গহজে তেওঁক হাত কৰিব পাৰিব বুলি ভাবিছিল। সেইকাৰণে তেওঁ কেবাবাৰো চেষ্টাও কৰিছিল।

এই ঘটনাটোৰ কথা সুন্দৰোকে আদিকবি ৰাজ পৰিয়ালৰ তিৰতা সকলৰ কাণ চুৱাবলৈ দ্রোপদীয়ে বৰ কুণ্ঠা বোধ কৰি আছিল। দ্রোপদীয়ে ৰাহিবত প্ৰকাশ কৰিছিল যে “কোনোবাই মোক হীন চকুৰে চালে মোৰ বক্ষক শীৰ্ষ সকলে তেওঁৰ প্ৰাণ বৰ কৰিব।” দ্রোপদীৰ চান-চলন, চৰিত্ৰ আৰু তেজীয়া কথাবতৰা দেখি শুনি সকলোৱে ভাবিলে যে দ্রোপদীয়ে যি কৈছে সেইটো নিশ্চয় সচা হ'ব পাৰ। কিন্তু কীচকে সৈবিন্দ্ৰীৰ কথাটো বৰ্জ্য নকৰিলে। তেওঁ সৈবিন্দ্ৰীক লাভ কৰিবলৈ যড়যন্ত আৰম্ভ কৰিলে। যেতিয়া সকলো চেষ্টা নিষ্ফল হ'ল তেতিয়া তেওঁ ভনীয়েক সুন্দৰোৰ আগত নিম্নৰ হীন অভিপ্ৰায়ৰ কথা প্ৰকাশ কৰিলেগৈ।

কীচকে ভনীয়েকক কাৰো কৰি ক'লে “সুন্দৰো, তোমাৰ দামী সৈবিন্দ্ৰীক দেখিবৰেপৰা মোৰ ভাত পানী নাইকিয়া হৈছে। তুমি তেওঁক মোৰ হাতত অৰ্পণ কৰ।”

সুন্দৰোই ককায়েকক নানা প্ৰকাৰ ভাৱ কথাবে বুজাই নিবন্ত

কবিত্ব চেষ্টা কবিলে । কিন্তু কীচকে কোনো কথাকে নামানিলে । অরশেষত নিরুপায় হৈ সুদেষ্কাই কবায়কের ইচ্ছা পূরণ কবিত্বলৈ মান্তি হ'ল । দুয়ো পৰামৰ্শ কবি ঢলৈ-বলৈ গোপনে দ্রোপদীক তলত পেনাবলৈ চেষ্টা কবিলে ।

এদিন বাতি কীচকৰ শোৱনী বোঠাত ভাল ভাল খোৱা বস্ত্ৰ আৰু নন্দ আদি যতনাই থৈছিল । সুদেষ্কাই সৈবিক্তীৰ মতাই আনি তেওঁৰ হাতত এটা সোণৰ লোটা দি ক'লে “সৈবিক্তী, যোৱাচোন, এই লোটাটোতে কীচকৰ বোঠাৰ পৰা এলোটা নন্দ লৈ আহাগৈ ।”

সৈবিক্তীয়ে তলমূৰ কৰি ক'লে “এই বাতিখন মই কীচকৰ ঘৰৰ ভিতৰলৈ মাৰ নোৱাৰোঁ । নোৰ ভয়লাগে । কৃপা কৰি আন কাৰোবাৰ পঠাওক ।”

কিন্তু সুদেষ্কাই সেই কথা নামানিলে । ধঙেৰে ক'লে “তুমি যাবই লাগিব । মই আন কাৰো পাচিব নোৱাৰোঁ ।” এইবুলি তেওঁ সৈবিক্তীক ডাবি মাৰি কীচকৰ ঘৰলৈ পঠাই দিলে ।

সৈবিক্তী ভগত বোহাগোহু খাই কীচকৰ শোৱনী বোঠাত লোমানগৈ । বাৰমাতুৰ কীচকে নানান্ মন যোগোৱা কথাবে কাৰো-বোৰালি কৈ সৈবিক্তীৰ মন পাৰলৈ চেষ্টা কবিলে । সৈবিক্তীয়ে কীচকৰ সেইবোৰ কথাত অসন্মতি প্ৰকাশ কৰি ক'লে “আপুনি ৰাজপৰিয়ালৰ লগত ঘনিষ্ঠ হৈ আছে । মোৰ নিচিনা তলখাপৰ লিগিৰী এজনীৰ মন কিয় বিচাৰিছে ? অধৰ্ম্মৰ বাৰণে হাবিলাগ কৰিছে কিয় ? মই আনৰ বিবাহিতা তিৰতা । গতিৰে তেনে তিৰতাৰ আগত এনে কুৎসিত প্ৰভাৱ একেবাৰে অবৈধ । মোৰ ওপৰত বলপ্ৰয়োগৰ চেষ্টা কবিলে আপোনাৰ প্ৰাণহানি ধুকপ বুলি জানিব । মোৰ বক্ষৰ শত্ৰুৰ্গ গকলে আপোনাৰ নিশ্চয় বন কৰিব ।”

সৈবিক্তীয়ে অসন্মতি প্ৰকাশ কৰাত মোহাৰ পাপী কীচকে তেওঁৰ হাতত থাপুমাৰি ধৰি বল প্ৰয়োগ কবিত্বলৈ ধৰিলে । কিন্তু সৈবিক্তীয়ে গাব নবোৰে কীচকৰ ছাত্ৰপৰা আক্ৰোঁৰ মাৰি হাত এৰুৱাই লৈ ঘৰৰ বাহিৰ ওলাই লব মাৰি গুচি গ'ল । কীচকে খঙত একো নাই হৈ নিচে পিচে খেদি গ'ল । ৰাজ মজাঘৰৰ কাষেদি পলাই যোৱা সৈবিক্তীক মতলীয়া কীচকে সকলোৰে গাফাতত গৌৰ মাৰি দি ক'লে “তই দাগীহে ।” ৰজাৰ ওপৰত প্ৰভাৱ দেখুৱাই সকলোকে নিছৰ বহতীয়া কৰি বখাত মহাপাপী কীচকে এনে নীচ কাম কবিত্বলৈ সাহ পালে । এই কাৰ্য্য দেখি সকলোৱে ভয় খালে । কিন্তু কীচকৰ এনে অন্যায়া ব্যবহাৰত কোনোও বাধা দিবলৈ সাহ নকৰিলে ।

সৈবিকীয়ে নিছৰ অপমান আৰু অসহায় অৱস্থান কথা ভাবি শোকত ব্যাকুল হৈ পৰিল। তেওঁ অজ্ঞাত বাগৰ কথা তন পেলাই বাতি ভীম-সেনৰ শোৰা কোঠাত গোমাই তেওঁক চৌপন্থিপৰা ঘৰাই গৰলো কথা ধৰ্মাশ কবিনেগৈ।

ঠোকাঠুনি মাতোৱে তেওঁ কলেগৈ “নই আৰু নহি থাকিব নোৱাৰে”। এই নীচ বীচকক এতিয়াই বন কৰিব লাগিব। আপোনা-লোকৰ প্ৰতিয়া বৰান কাৰণেই নই ইয়াতৈ আহি চন্দন ঘঁহা আদি কাম কৰি অনাগা মানুহবিলাকৰ আনপৈচান ধৰিহোঁহি। মাতৃ কুহীসেবীক আৰু আপোনা-লোকক কোনো দিনে ভয় কথা নাই। কিন্তু এতিয়া এই বাজ-মতেদপুনত দিনে বাতিয়ে ভয়ে ভয়ে আনু ধৰি ফুৰিব লাগি হৈছে। চাওকচোন নোৰ হাত দুখনতৈ।” এইবুলি ছৌপদীয়ে তেওঁৰ হাত দুখন ভীমসেনৰ আগত নেলি দেখুৱালে। ভীমসেনে হাতদুখন দেখা পাই আৰ্হে-বোৰে টানি গি নিসৰ কপাতত স্পৰ্শ কৰালে।

সৈবিকীৰ চৰুপানী মুচি গি ভীমসেনে ক’লে “কল্যাণি, নই আৰু যুৰিতিবৰ প্ৰতিয়া পাননত সহায় কৰিবলৈ অপাৰণ। ধনত্ৰয়ৰ মৰণাও শুনিবলৈ অসমৰ্প। বীচক আৰু তাৰ সহকাৰীবিলাকক নই এই মুহূৰ্ত্তে গৈ বধ কৰিবগৈ।” এইবুলি তেওঁ চাৰিপাটি এবি একেছাপেই থিয় দিলে।

হেতিয়া সৈবিকীয়ে ভীমসেনক বুজনি গি ক’লে “হঠাতে কোনো এটা কাম কথা উচিত নহয়।” এইবুলি দুয়ো ভূতপ আলোচনা কৰি সঙ্কল্প দিব কৰি ল’লে। “বীচকক ছল কৰি বাতিৰ ভিতৰতে গোপনে নাটকবলৈ নাতি গি বধ কৰিব লাগি” এইটোকে দ্বিবাং কৰি ল’লে।

পিচলি পুৱা বীচকে সৈবিকীক দেখা পাই ক’লে “সেখিলা সৈবিকী, বচাব চকুৰ আগতে হোৱাক গোৱ মাৰি দিহাত্তো দেখোন হোৱাক বচা কৰিবলৈ কোনো আশংগি নাহি। কিবাক, এই মত্যা দেখেৰ নানত্ৰয় বচা। প্ৰধান সোণপতি হেনও পৰাচলত মনাইয়ে এই দেখেৰ বচা। এই কথাটো আমি হোৱাক চলাই থলোঁ। নোৰ কাম চাপিলে হোৱাক সকলোপ্ৰকাৰে স্থৰ হ’ব। পটেশ্বৰীৰ পৰে কুঁৱি সৰলো দুখ ভোগ কৰিবলৈ পায়। নই হোৱাকৰ জগ হৈ থাকিব।” বীচকে এইবুলি আকৌ নিসৰ দেখেৰ কথা কৈ কলহী কৰিবলৈ ধিলে।

সৈবিকীয়ে এইকৰ বীচকৰ স্বৰূপ সন্দতি গি ক’লে “বীচক, বোৰ কবাত বিশ্বাস কৰহ। অসৰ নিসৰ কথা যেন দেখোও পাৰ লাগত।

নই দুৰ্গাম মহিবলৈ চান পাম । কথাটো যদি এদাত্ত গোপন নহি বাধিন
বুলি প্ৰতিশ্ৰুতি দিবে নই আপোনাৰ সন্নিগী হবলৈ স্বীকাৰ নহিটো ।

এইকথা শুনা মাতে আনন্দত নতনীয়া হৈ কীচকে সৈবিন্দ্ৰী থকা
ঘৰলৈ অকলৈ যাম বুলি কথা দিবে ।

তাৰপিচত সৈবিন্দ্ৰীয়ে ক'লে “নাটঘৰত দিনৰ ভাগত তিনত
সকলে নাচগান শিৰি থাকে আৰু বাতি হ'লে সকলো দিহাদিহি গুচি
যায়গৈ । তাৰ পিচৰপৰা নাটঘৰ নিৰ্ভৰন হৈ থাকে । বাতিৰ ভাগত
আনি এই নাট ঘৰতে লগালগি হ'ব । আজি বাতি আপুনি সেই নাটঘৰলৈ
যাব । নই দুৱাৰ নম্বপোৱাকৈ তাৰ ভিতৰত শুই থাকিন ।’

এইকথা শুনি কীচকৰ আনন্দৰ পাব নাইকিনা হ'ল ।

সেইদিনা কীচকে ভালকৈ গা-পা ধুই জক্‌নকীয়া গাল-পাৰ পিচ্ছি
হাতত-গাৰে, ভৰিত-গাৰে বাতি মেলি খোৱা দুৱাৰ খনেদি লাহে লাহে
নাট ঘৰলৈ সোমাই গ'ল ।

নাটঘৰ সোমানেই পালেঙত বোনোৰা মানুহ শুই থকা যেন দেখা
পাই তেৱেঁই সৈবিন্দ্ৰী বুলি বীচৰে অনুমান কৰিলে । চক্‌নকীয়া বগা
পাটৰ কাপোৰ পিন্ধি থকা ভীমসেনেৰে সৈবিন্দ্ৰী বুলি ভাবি কীচকে তেওঁৰ
গাই পাই হাত বুলাবলৈ ধৰিলে । ভীমসেনে গিঃহৰ দৰে গোত্ৰবৰ্ণি
মাৰি চকুৰ পচাবতে বীচৰক থাপু মাৰি ধৰি নাটত বগবাই পেলালে ।

এমাবে মুহাৰে দুয়োৰে ভিতৰত নম-যুদ্ধ আৰম্ভ হ'ল । “এইটো
নিশ্চয় সৈবিন্দ্ৰীৰ গৰ্ভৰ্ব্ব স্বামীয়েই হ'ব—কীচকৰ এনে ধাৰণা হ'ল ।
কীচকো ভীমৰ দৰেই বলী আছিল । সেই বলত ভীম, কীচক, আৰু
বলৰাম এই তিনিও নানবুজত শ্ৰেষ্ঠ বীৰ বুলি খোটেই দেশত লেখত উঠিছিল ।
বালী অৰু সুগ্ৰীৱৰ যুদ্ধৰ দৰেই ভীম আৰু কীচকৰ মাল-যুদ্ধ চলিবলৈ
ধৰিলে ।

অৱশেষত ভীমসেনে কীচকক বৰবৰি তেওঁৰ শৰীৰটো পিহি এটা
কোনোৰা যেন কৰি পেলাই দিলে । তাৰ পিচত দ্ৰৌপদীৰপৰা বিদায়
লৈ ধৰ্‌খেদাকৈ বান্ধনি ঘৰলৈ গৈ হাত-পাত, গা-পা বুই গাত চলন যঁহি
আনন্দ মনে শুই থাকিলগৈ ।

দ্ৰৌপদীয়ে নাটঘৰৰ বৰীয়াবিলাকৰ জগাই দি ক'লে “কীচকে
নোৰ ওপৰত অত্যাচাৰ কৰিবলৈ যোৱাত নোৰ স্বামী গৰ্ভৰ্ব্বই এওঁক বধ
কৰিলে । তোমালোকৰ সেনাপতিৰ অৰ্হ আচৰণৰ পৰিণাম চোৱাগৈ

—গোৱা মাটিত লুটিখাই পৰি আছে।” এইবুলি সৈবিন্দ্ৰীয়ে সেই কোমোবা যন হৈ পৰি থকা কীচকৰ মঙ্গলৰ টোপোনাটো আদুনিবাই দেখুৱালে।

মৎস্য দেশ সংৰক্ষণ

কীচক বধৰ পিচৰপৰাই দ্বৌপদীক দেখা পালেই সকলোৱে কোচ নোহু খাই থকা হ'ল। সকলোৱে ভাবিলে—‘এওঁ যেতিয়া কপৱতী, এওঁৰ কপত সকলো বনিবা হৈছে। এওঁৰ বধীয়া হ'ল গন্ধৰ্বগকল। তেওঁলৈ চালেই অপৰাধ লগা যেন হ'ল।’ এইটো নগবৰাগী আৰু ৰাঅ কাৰেঙত থকা সকলো মুনিহ তিব্বতৰ পক্ষে বৰ বিপদৰ কথাটো পৰিল। ‘গানান্যটক কিবা এটা অগৰ লগালেও গন্ধৰ্বগকলে আমাক সুখেৰে নেবে। আন কথা নাই, এনে অৱস্থাত সৈবিন্দ্ৰীক কিবা উপায়ে নগবৰপৰা অঁতৰাই পঠোৱাহে আমাৰ পক্ষে মঙ্গল হ'ব।’ এনেকৈ কখন নগন কৰি প্ৰজা সকলে সৈবিন্দ্ৰীক নগবৰ ৰাজ কৰি দিবলৈ বুলি সুদেফাৰ ওচৰত গোহাৰি জনালেগৈ।

সুদেফাই সেইকথা শুনি সৈবিন্দ্ৰীক পৈ কলে “আই, তুমি পুণ্যৱতী তিব্বত। দয়া কৰি আনাৰ গঙ্গ পৰিত্যাগ কৰি বিদায় লোৱা। এতিয়ালৈকে তুমি আনাৰ যি আলপৈচান ধৰিলা সেয়ে বহুত।”

অজ্ঞাতবাসৰ কাল অস্ত পৰিবলৈ আৰু মাখোন এমাহ মনন বাকী। সুদেফাৰ কথা শুনি বিয়নুননে সৈবিন্দ্ৰীয়ে ক'লে আই মোৰ ওপৰত ঋণাধাৰ। বই দেখোন জনাত একো চপৰ লগোৱা নাই। মাত্ৰ একুৰি দহোটা দিন অপেক্ষা কৰক। এই দিন কেইটাৰ ওৰ পৰিলেই মোৰ বানী গন্ধৰ্ব সকলৰ অতীট গিল্ল হ'ব। তেতিয়া বই তেওঁলোকৰ লগ লমগৈ। গন্ধৰ্বগকল বিৰাটৰজা আৰু আপোনাৰ ওচৰত চিব কৃতজ্ঞ থাকিব। আই, নোক এতিয়াই বিদায় নিদিব।”

আৰু আহকাল কবিলে কেনেকাকৈ সৈবিন্দ্ৰীৰ ঋণ উঠি অনৰ্ণ ঘটাব বুলি ভাবি ভয়ে ভয়ে সুদেফা সৈবিন্দ্ৰীৰ কথাত মান্তি হ'ল।

বাৰ বছৰ কাল অস্ত পৰাৰ লগে লগে দুৰ্য্যোজনৰ আত্মনতে তেওঁৰ

চোবাং চোবাবিলাকে পাওরসকলৰ অগ্ৰাভাগৰ কাষ চোবা আবহু দোবা নামৰদেহে ভালেমান দেশ, নগৰ, গাওঁ, নানা গোপন ঠাই সাধ্যনতে বিচাৰি চ'লাধু কৰি কোনো শুং-যজ্ঞৰে উলিয়াব নোৱাৰিলে। এইদৰে বেবানাহো পাব হ'ল, তথাপি পাওরসকলৰ দত্তো চিনচাব নাপালে। অৱশ্যেও চোবাংচোবাবিলাকে দুৰ্য্যোধনৰ ওচৰলৈ গৈ তেওঁলোকৰ নিম্ম-নতাব কথা জনালে।

তেওঁলোকে কলেগৈ “নহাবাহ, মানুহৰ, সনাগন থকা কোনো ঠাই বাৰ নিদিয়াকৈ পাওরসকলক বিচাৰি চালে।। অটব্য অৱণ্য দত্তো বাৰ পৰা নাই। বনত থকা আশ্রন, পৰ্শ্বতৰ টিং আৰু নানান দেশ বিস্দেশলৈ গৈও কতকৰনে বিচাৰিলো। কিন্তু পাওরসকলৰ কোনো চিন-চানেই নাপালো। অন-মানৱেৰে ভবপুৰ নগৰবিলাকতো পাতি পাতি কৈ চালে। কিন্তু তেওঁলোকৰ বাবো ছাঁটোও নেদেখিলো। আমি ঠিৰাঙেই কৰিলো যে তেওঁলোক আৰু এই সংগাবত নাই।”

অলপ দিনৰ পিচত মহা শক্তিশালী কীচকক কোনোবা গন্ধৰ্বই তিৰতাৰ তেচন ধৰি হত্যা কৰিলে এই সংবাদ হস্তিনাপুৰ পালেগৈ। ‘কীচকক বধিবপৰা শক্তি এইজগতত নুঠেই তিনিঘনৰ আছে। তেওঁলোকেৰে এজন হ'ল ভীমসেন। ক্ৰিষ্ণানিলা ভীমসেনেই কীচকক বধ কৰিলে। হত্যাৰ কাৰণে গহুৰ ভ্ৰোপদীয়েই হব’—দুৰ্য্যোধনে এনে এটা ধাৰণা কৰিলে। আৰু সেই কথা বাৰু গভাত ভাঙি-পাতি ক’লে “মোৰ অনুমান, পাওরসকলে নিশ্চয় বিৰাট বজাৰ যবত ধোপনে বাস কৰি আছে। বিৰাট বজাই মোৰ নগত নিজতা কৰিবলৈ অমান্তি হৈছিল। সেই কাৰণে মোৰ মনেৰে বিৰাট বাজ্য আক্ৰমণ কৰি তেওঁক শাস্তি বিহা উচিত। পোণতে তেওঁৰ গৰুগাইবিলাক হৰণ কৰি আনিম। পাওরহঁত তাত থকাটো হলে আনাৰ নগত যুঁজ দিবলৈ নিশ্চয় আগ বাঢ়ি আহিব। অগ্ৰাভাগ বাসৰ কানৰ ভিতৰত তেওঁলোকৰ গহ্বান উলিয়াব পাবিলে তেওঁলোকক আকৌ ঘূৰি বাব বছৰ বাল বনবাসলৈ পঠাবপৰা যাব। পাওরহঁতক তাত নাপালেও আনাৰ এবো কতি নহব।”

দুৰ্য্যোধনৰ সেই কথা শুনি ত্ৰিাৰ্জ্জবাজ অশ্বৰ্শ্বাই তেওঁৰ মতপ্ৰকাশ কৰি ক’লে “মৎস্য দেশৰ বজা বিৰাট নোবো শক্ত। কীচকে মোৰ কেবাবাবো লাঞ্ছনা দিছিল। তেওঁৰ মৃত্যুত বিৰাটৰ শক্তি কমি গৈছে। এই ছেপতে বিৰাটক সৈন্যে আক্ৰমণ কৰিবলৈ মোৰ অনুমতি দিয়ব।”

কণই সেই প্ৰস্তাৱ অনুমোদন কৰিলে। ইয়াৰ পিচত সকলোৰে

পৰামৰ্শনতে সূৰ্য্যৰাই সৈন্য গান্ধ নৈ বিৰাট নগৰৰ দক্ষিণ অংশ আক্ৰমণ কৰাটোকে দিব কবিলে । তেতিয়া হ'লে বিৰাটে সকলো সৈন্য নৈ ধৈ সেইমানেই বাধা দিবলৈ আৰু বাঢ়ি যাব । আৰু সেই ছেগতে দুৰ্য্যো-ধনেও তেওঁৰ সৈন্যবাহিনী নৈ উত্তৰ ভাগত আক্ৰমণ চলাব ।

এইনতে বন্য সূৰ্য্যৰাই মৎস্য দেশৰ দক্ষিণ ভাগত আক্ৰমণ চলাই বিৰাট বজাৰ গৰা-গাইবিনাক হৰণ কৰি ডব খেতিৰ দিনৰ পথাৰবিনাকৰ শস্য-বিনাক এঘানবপৰা নষ্ট কৰি উত্তৰনুৱাকৈ আগবাঢ়ি যাবলৈ ধৰিলে । গুৱানবিনাকে ততালিকে এই সংবাদ বজাৰ আগত দিলেগৈ । কীচকৰ অভাৱত বিৰাট বন্যই প্ৰমাণ গ্ৰহণলৈ ধৰিলে । তেতিয়া হৃদ্যবেশী বন্ধই নাত লগালে মহাৰাহ ! আপুনি কিয় চিন্তা কৰিছে ? মই গৈকৰাবসন পৰিধান কৰিলেও অস্ত্ৰশস্ত্ৰ বিল্যত পাৰ্গত । মই কবচ ধাৰণ কৰি বখত উঠি শত্ৰুক ধমন কৰি শক্তি পঠান । তাৰ কাৰণে আপুনি লেশমাত্ৰও চিন্তা নকৰিব । ৰাভনি বয়ত, আপোনাৰ অশ্ববকক ধৰ্ম্মগ্ৰহি আৰু গো-বকক তস্মীপালক বধ একোখন সি আনাক সহায় কৰিবলৈ আদেশ কৰক । তেওঁলোক কেজনো ধীৰ বুলি নোৰ ঘনা আছে । কেৱল মাত্ৰ বধ আৰু অস্ত্ৰশস্ত্ৰৰ যোগাৰ পালেই হয় ।”

সেই কথা শুনি বিৰাট বজাই বব আনন্দ পালে আৰু তেতিয়াই সেই সকলো বস্ত্ৰ যোগাৰ কৰি সিয়াব দিয়া কবিলে । বধবিনাক অনাই মানান অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰে সূৰ্য্যবিত্ত কৰিলে । অৰ্জুনৰ বাহিৰে চাৰিওজন পাণ্ডৱ সকলো বকনৰ অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰে সান্নি-কাটি সূৰ্য্যক আগভেটা দিবলৈ যাত্ৰা কৰিলে ।

দুৰ্য্যোপকৰ তিতবত এখন তৱা-বজা বধ লাগি উঠিল । দুয়ো পক্ষৰে ভাবোনান সোনা হতাহত হবলৈ ধৰিলে । সূৰ্য্যৰাই বিৰাট বজাৰ বধ আক্ৰমণ কৰি চুৰীকৃত কৰি পেলালে । বিৰাট বজাই নাতিত পিয় দি যুঁজ কৰিবলৈ ধৰিলে । সেই অৱস্থাত সূৰ্য্যৰাই বিৰাটক বন্দী কৰি বখত তুলি লৈ বিময় ধৰ্ম্মে আগবাঢ়িবলৈ ধৰিলে । বিৰাট বজা শত্ৰুৰ হাতত বন্দী হোৱাৰ বাত-বিতো প্ৰচাৰ হোৱা নাহে বিৰাট সৈন্যবিনাকে ছত্ৰভঙ্গ দিবলৈ ধৰিলে ।

সেই অৱস্থা লৈ যুধিষ্ঠিৰে ভীমসেনক আদেশ কৰিলে—“ভীমসেন, হাত মাজি কৰি থাকিবৰ সময় নহয় । বিৰাট বজাহ মুক্ত কৰিবলৈ ছত্ৰভঙ্গ দিয়া সৈন্যবিনাকক গোণিই তৈ সূৰ্য্যক আক্ৰমণ কৰা ।”

যুধিষ্ঠিৰৰ আদেশ পোৱা নাহে ভীমসেনে বুৰৰ আগত পদা প্ৰকাণ্ড গুহ এচাপ উত্থানি লবলৈ চেষ্টা কৰা লৈ যুধিষ্ঠিৰে নাধা সি কলে “নহয়, সেইটো নকৰিবা । হোৱাৰ আগৰ অভাৱ অনুযায়ী গুহ উত্থানি সিংহনাদ

ববিলেই তোমার চিন ওনাই পৰিব । সাধাৰণ ৰীতি অনুসাবে বণত উঠি ধনু-কাঁড় নৈ যুদ্ধ কৰা ।”

ভীমে তাৰে কবিলে । শেষত তেওঁ বিৰাট বজ্জাক নুহুত বৰি স্মৰ্শ্বাৰ্হ আক্ৰমণ কবিলে । ছত্ৰভঙ্গ দিয়া নংস্য সৈন্যবিলাকে ভীমসেনৰ পৰাক্ৰম দেখা পাই নতুন উদ্যমেৰে সৰলো গোটি ৰাই স্মৰ্শ্বাৰ্হ সৈন্যক যুদ্ধত পৰাজিত কবিলে ।

স্মৰ্শ্বাৰ্হ পৰাজিত কৰি বন্দী কৰা ৰাতৰিটো গৈ নগৰত প্ৰচাৰ হোৱাত বিৰাট বজ্জাৰ প্ৰসাংগবলে যুদ্ধ ভয়ৰ আনন্দত কুল, মানা, বলপুলি আদিৰে নগৰখন সজাই পৰাই তমস্কাৰ কৰি বিৰাট বজ্জাক আদৰি আনিবলৈ আগ-বাঢ়ি গ'ল ।

নগৰবাগী প্ৰভাগকলে এইদৰে আদৰি অনাৰ যো-জা কৰি থাকোতেই সিকালে নগৰৰ উত্তৰ ভাগেদি সোনাই দুৰ্য্যোদনৰ সৈন্যবিলাকে বজ্জাৰ গৰ-গাইবিলাক চুব কৰি লৈ গ'ল । কোঁৱৰৰ সৈন্যবিলাকে গৰবোৰ বেৰি-কুৰি লৈ হাঁহিৰে বিৰীলি পানিবলৈ ধনিলে । বিৰাটৰ গুৱানবিলাকে এই গৰবটো ৰাজকোঁৱৰৰ উত্তৰক ঘনালৈগৈ ।

সিহঁতে কলেগৈ “ৰাজকোঁৱৰ, শত্ৰুসৈন্যই অনাৰ গৰ-গাইবিলাক ৰাঢ়ি লৈ গ'ল । বিৰাট বজ্জাই দক্ষিণ ভাগত স্মৰ্শ্বাৰ্হ আগভেটা দিবলৈ গৈছে । আমি অবকিত হোৱাত বিপদত পৰিলো । আপুনি আগবাঢ়ি গৈ গৰবিলাক বন্ধা কৰক । এই গৰ-গাইবিলাক বংশৰ এটা শৌৰৱৰ চিন স্বৰূপ যেতিয়া সিহঁতক বন্ধা কৰিবই লাগিব ।”

গুৱানবিলাকে অস্ত্ৰযুগললৈ গৈ এইদৰে কন্দা-বচা কৰি সংবাদ দিয়াত ৰাজকোঁৱৰৰ উত্তৰে উদ্বেগিত হৈ কলে “আজি মোৰ উপযুক্ত সাধৰি থকা হ'লে নহি এই গৰ-গাইবিলাক উদ্ধাৰ কৰিব পাবিলোঁহেতেন । মোৰ যুদ্ধৰ কৌশল দেখিলে শত্ৰুবিলাকে নোক সাক্ষাৎ অৰ্জুন নুলি অন্তমান হৈ থাকিব ।”

এই কথা গৈ সৈবিক্ৰীৰ কাণত পৰিল । তেতিয়াই তেওঁ ৰাজকোঁৱৰী উত্তৰাৰ কাষলৈ গৈ কলে “ৰাজকোঁৱৰী, দেশত যোৰ বিপদ উপস্থিত । কোঁৱৰ সেনা নগৰৰ উত্তৰ ভাগেদি সোনাই হেনো গৰ-গাইবিলাক ধ্বংস কৰি নিলেহি গুৱানবিলাকে উদ্ধাত ৰাই আহি এই সংবাদ ৰাজকোঁৱৰক দিছেহি । ৰাজকোঁৱৰে এজন সাধৰি বিচাৰিছে বোলে । সাধৰিৰ অভাৱতে এতিয়া বিধিনিষিটৰ । নহি ঘনাত বৃহন্নলাই পোলে অৰ্জুনৰ সাধৰিৰ কান কৰিছিল । নহি

পাণ্ডৱসকলৰ মনত থকা সন্দেহান্তে এই কথা জানিব পাৰিছিলোঁ। গতৰতঃ বৃহন্নাথই অৰ্জুনৰপৰা অস্ত্ৰ শিক্ষাও লৈছিল। গতিকে তুমি গৈ তেওঁক উত্তৰৰ সাৰথিৰ কাৰণে এবাৰ শ্বৰাটোচোন।”

উত্তৰাই সেই কথাত নবানবিকৈ ভাবেকক কলেগৈ “উত্তৰ, মই গন পাইছোঁ, বৃহন্নাথই বোলে সাৰথিৰ কামত পাঠকত। তুমি এতিয়াই বৃহন্নাথক সাৰথি ধৰি বাহ্য বস্ত্ৰৰ ব্যৱস্থা কৰাটো। মোৰ গৰী সৈবিক্ৰীয়ে কৈছে বোলে এই বৃহন্নাথই পাণ্ডৱ সাৰথিৰ কাম কৰি বৰি বৰ নিপুণ হৈ পৰিছিল।”

“বৰ ভান সংসাৰ” বুলি উত্তৰ যাবলৈ গমনত হ’ল। তেওঁলৈ বাট নাচাই উত্তৰাই ধৰখেদাকৈ গৈ নাটঘৰ সোমালগৈ। তাতে বৃহন্নাথক লগ ধৰি সকলো কথা ভাঙি কলে, “বৃহন্নাথ, আমাৰ পিতাৰ গো-বনবিনাক কৌৰৱবিনাকৈ আহি হৰণ কৰি নিলে। বহুৰ অনুপস্থিতিত কৌৰৱহঁতে ঘেঁগুচাই নগৰ আক্ৰমণ কৰিছেহি। সখি সৈবিক্ৰীয়ে কৈছে যে আপুনি হেনো অৰ্জুনৰ সাৰথি হৈ অস্ত্ৰবিদ্যা লাভ কৰিছিল। মদ্য কৰি বাহুবোঁৱৰ উত্তৰৰ সাৰথি হওক।” এইদৰে কাণ্ডবাওঁক কোৱাত পোনতে আচৰিত হোৱা যেন দেখুৱাই পিচত বৃহন্নাথই গম্ভীৰি ছগালে। দৰচ হাতত লৈ লুটিয়াই পিতাৰ ভাও দেখুৱালে। তেনে কৰা দেখি নাটঘৰত থকা সকলো ত্ৰিৰঙাই গিল্‌গিল্‌ কৰে হাঁহিবলৈ ধৰিলে। এইদৰে অল্প বেলি বং ধেনালি কৰি বৃহন্নাথ গাছি-কাচি উত্তৰৰ ওচৰলৈ গৈ সাৰথিৰ বাৰ লৈ লগত উঠি পাঠকত সাৰথিৰ দৰে বথ চলাই যুদ্ধ-যাত্ৰা কৰিলে। তেওঁৰ বথ পৰিচালনাত সকলো মোহ গ’ল। বথ কিপ্ৰ বেণে যুদ্ধ-হনীৰ ফালে যাবলৈ ধৰিলে।

যাত্ৰাৰ সময়ত ত্ৰিৰঙাসকলৰ ফালে চাই বৃহন্নাথই কলে, “চাই থাকা সকলোৱে, বাহুবোঁৱৰ জয়ী হৈ আহিবই। শত্ৰুক পৰাভিত কৰি তেওঁলোকৰ বস্ত্ৰাৱলম্বিনাক কাটি আনি তোনালোকক উপহাৰ দিমহি।” বৃহন্নাথৰ কথা শুনি বাহুবোঁৱৰ ত্ৰিৰঙাসকলে উনাহেৰে উকলী দি জয়ধ্বনি কৰিবলৈ ধৰিলে।

বিবাতপুত্র উত্তৰ

ৰাজকোঁৱৰ উত্তৰে বৃহনুলাক সাৱধি কৰি লৈ ব; মনেনে যুদ্ধ যাত্ৰা কৰি ৰাওঁবাবেওঁপনা ওলাই গ'ল। তেওঁ বৃহনুলাক আদেশ কৰি কলে-
 “যি ফালে সোনাট নৌবৰহঁতে আনাৰ গোন্ধা হৰণ কৰি দিছে, সেই মান, লৈকে আনাৰ বধ কোনেবে চলাই দিয়া।”

ঘোঁৰা বিহুলা-বেণেৰে চলিবলৈ বহিলে। গাংৱেৰ ভিতৰতে কুৰ সৈন্য চৰুত পৰিল। ভবিৰ বুলিৰে আবাশ বোঁৱা-কোঁৱা কৰি থকা অৱস্থান নাহতো কুৰ সৈন্যবিনাৰে গৰা-গাইবোৰ বেৰি ধৰি থকা দেখা পালে। উত্তৰে দেখা পালে, উত্তৰ ফালে ভীম, হোণ, নৃপ, বৰ্ণ আৰু দুৰ্য্যোজন বেচ মাতি লৈ থিয় দি আছে।

সেই দৃশ্য দেখি উত্তৰে অমানিতে ভৱত কঁপিবলৈ বহিলে। ভগতে হাতেৰে চৰু তপাই বহিলে। সেইফালে চাবলৈ আৰু গাহ নহল।

তেওঁ সাৱধি কলে, “এই অপূৰ্ণ বীৰ যোদ্ধা সকলৰ লগত নহি কোন সাহে যুঁজ কৰে।” আজি মোৰ অৱলৈ কোবৰ লগত যুদ্ধ কৰাৰ শক্তি নাই। পিতা বিবাত বজাই সকলোবোৰ সৈন্য লৈ গৈ স্তৰ্গাৰ লগত যুদ্ধ কৰিছে। গোটেই নগৰ আদি বশকৰিহীন হৈ আছে। মোৰ কাৰণে আৰু সৈন্য বা সেনাপতি বোনা নাই। মই গিতাত অসহায়। এই হেম প্ৰসিদ্ধ বীৰসকলৰ লগত বি নতে নহি যুদ্ধ দিম। বৃহনুলা, নোৱাৰিন যুদ্ধ কৰিব। বধ বিবাই লোৱা।”

এই কথা শুনি বৃহনুলাই হাঁহি মাৰি কলে “ৰাজকোঁৱৰ, ভিকতা গবলৰ আগত বধ কথা মাতি মোৰ সাৱধি পাতি যুদ্ধলৈ আগবাঢ়ি আহিছে। প্ৰতিজ্ঞা কৰি বধত আবোধণ কৰিছে। এতিয়া নগৰৰ প্ৰভাসবলৈ আপোনাৰ ওপৰতে তেওঁলোকৰ জীৱন বশাব বধ নিৰ্ভৰ কৰি আছে। সৈবিক্ৰীয়ে মোৰ প্ৰশংসা কৰাত আপোনাৰ সন্মতি লৈ নহি আপোনাৰ লগত আহি এইখিনি পাইছোঁহি। কাচি নিয়া ধোঁৱন উদ্ধাব নকৰি উলটি থ'লে মানুহে আনাক ইতিবিং কৰিব। নহি বিত্ৰ উলটি যাব নোৱাৰে। আপুনি থিৰহৈ যুদ্ধ কৰক।” এইবুলি উত্তৰলৈ পাচি নাচাই বৃহনুলাই বধ চলাই আগুৱাই যাবলৈ ধৰিলে। শত্ৰুসেনাৰ বাধ চপাই বধ বাধি দিলে। চৰুৰ আগতে কুৰ সৈন্যৰ দেখা পাই উত্তৰে ভৱত কঁপিবলৈ বহিলে।

উত্তৰে কলে, “বৃহনুলা, মই যুদ্ধ কৰিব নোৱাৰিন। কোবৰহঁতে সিহঁতৰ ইচ্ছামতে গৰা-গাই লৈ যাওব। ভিকতাসকলে তিবন্ধাব কৰিলেও

কবিব। মুহুৰ্ত্তি কি হব ? একো লাভ নেনেহোঁ। নই হ'লে যুদ্ধ নকৰাকৈয়ে উভতি নাওঁ। ব'লা, ব'লা, বথ ঘূৰাই নোৱা। তাকে যদি নবৰা, নই হলে এতিয়াই বথবপৰা ছাপ দি পনাই নব নাবিন।" এইবুলি কৈয়েই বৃহনুনায়ে অপেক্ষা নকৰি বথবপৰা ছাপ নাৰি উত্তৰে নগৰৰ ফালে ভিৰাই নব নাবিনে।

(পাঠকসকলে নাভাবিব যে এনে কথা গল্প বা গাৰুকথাতেহে সত্ত্বে। উত্তৰৰ নিচিনা ৰাজকোঁৱৰ নাজেই এনে কাম কৰে। আজি কালিৰ যুদ্ধ বিনাকতো বহুত বীৰে পোনে পোনে কথাৰে তান-ফাল নগাই পিচত ভয়তে বলিগাৰ নিচিনা কানবোৰ কৰি পেলায়। তালেনান বীৰ পুৰুষৰ এনে বৰণৰ তালেনান কাহিনীৰ বৰ্ণনা পোৱা যায়। ভয় মনৰ এটা দুৰ্ব্বলতাৰ চিন নাথোৱা। তাৰ ফলত বহুতো শাৰীৰিক লক্ষণ প্ৰকাশ পাবলৈ ধৰে। বীৰসকলে প্ৰথমতে ভয়কপী শব্দৰ লগত যুদ্ধ কৰি ভয়শূন্য হৈ অত্যন্ত আত্মশক্তিয়ে বুকু ৰাখি নিজৰ দুৰ্ব্বলতা দূৰ কৰি অৱমুক্ত হন।)

উত্তৰৰ এনে ধুবুৰা দেখি পিচে পিচে ধেমি গৈ অৰ্জুনে কলেগৈ, "ৰাজকোঁৱৰ ভয়ত পনাইছা কিয় ? নো যুদ্ধ লাগোঁতেই পনাই নব নৰা ক'ত উলিছা ? সন্ধিয়া এনে নিয়ম ক'তো নাই। উভতি ব'লা।" উত্তৰে জ্বৰ্জ্বৰ নকৰি নগৰৰ ফালে লৰিবলৈ ধৰিলে। বৃহনুনায়ো নুবৰ চুলি আৰু গাৰ চান্দৰ বতাহত উৰাই নৈ প্ৰাণটাকি উত্তৰৰ পিচে পিচে ছাপলি নেলিলে। বেনেৰাকৈ বৃহনুনায়ে আগহি বৰে বুলি উত্তৰে ৰণিগা-ৰণিগৈ লৰিবলৈ ধৰিলে। কোৱলসকলে এই কাণ্ড দেখি পাই আচৰিত হৈ নিন্দা-বৰ্ণনা কৰাত লাগিল।

দ্রোণই কলে, "এইটো কোন ? দেখাত মতা মানুহ যেন লাগে, কিন্তু গাত দেখোন তিক্ততাৰ বেশ। অৰ্জুন নেকি ?"

কৰি কলে, "এইটো অৰ্জুন নে ? হলেইবা অৰ্জুন, আনবিলাক পাণ্ডৱ নাই যেতিয়া অকলে তেওঁ আনাক কি কৰিব ? বিবাট বজাই উত্তৰৰ হাতত নগৰ বন্দাব ভাৰ দি অশ্বপুৰ লগত যুদ্ধত ব্যস্ত। এই দুৰ্ব্বলচিহ্নীয়া ৰাজকোঁৱৰটোৱে এমনি দাসীক সাৱধি নৈ যুদ্ধ কৰিবলৈ আহিছে— ইমানেন্ধে কথা ?"

বৃহনুনা গৈ উত্তৰৰ কাষ চপাত উত্তৰে কাণবাওকৈ কবলৈ ধৰিলে, "মোক নৰবিৰা দেও। তোমাক ধন, সম্পদ, কানি-কাপোৰ যি লাগে তাকে দিম। মোক নৰবিৰা। তুমি বৰ সাহিৱান মানুহ। মোক এবি দিয়া,

নাবো দৈ দৈয়ে। আইৰ নই এনেটি ন'বা। তাতে নই নিচেই সৰু ন'বা, বয়সো বন। এতিয়াও আইৰ কোনো এৰা নাই। মোৰ বৰ ভা লাগিছে বহু।" এইবুলি চিক্ৰি-বাখৰি সেহাই-কোপাই হাঁ-চমুনিয়াহ কাটি বৃহনুনাৰপৰা গাৰি মাৰিলে অঁকাই পৰাই চাপনি নেলিলে।

বৃহনুনাও এৰা ভৰত নহয়। যেনে তেনে ধৰি লৈ তানি বনপি আনি বপত তুলি নলে।

উত্তৰে উপায়ত্ব হৈ কাম্বিৰলৈ ধৰিলে—"নই এটা অজ্ঞান বালক। নিম্নকে বীৰ বুলি ভাবিছিলোঁ। হায়। হায়। নই এতিয়া কি কৰোঁ? কলৈ যাওঁ? নই বৰ হতভাগীয়া।"

বৃহনুলাই বুজনি দি কলে "বাছকোঁৱৰ, তয় খাইচা কৈলেই? কোৱ-ইত্তৰ লগত নই যুদ্ধ কৰিম। তুনি কেৱল ঘোঁৰাৰ লেগামভাল ধৰি থাকা। তুনি বৰখন চলাব পাৰিলে বাবী সবলো কাম নই চলাই দিব পাৰিম। নই নিশ্চয়কৈ কলোঁ, আনি জয়ী হমই। পলাই গলেই নিগনে মৰিকা। মোৰ অশ্ব চানগাত বোঁৱৰগবলে ছত্ৰভঙ্গ দিয়েনে নিদিয়া চাই থাকা। তোমাৰ গোধ্য উদ্ধাৰ কৰিনেই। যশ-মান সকলো তোমাবেই হব।" এইদৰে বচাই-বুজাই বৃহনুলাই উত্তৰৰ হাতত ঘোঁৰাৰ লেগাম গতাই দি "শশানৰ ওচৰত থকা গমিধ গছ এছোপাৰ তলত বৰখন বাধিবলৈ উত্তৰক ইঙ্গিত কৰিলে।

এই দৃশ্য দেখা পাই ভ্ৰোণই তেওঁৰ অৰ্জুন বুলি ধিৰ কৰি ভীষ্মক ইঙ্গিতেৰে বুজাই দিলে। ভ্ৰোণাচাৰ্য্যৰ সেই ইঙ্গিত বুজি পাই দুৰ্য্যোধনে কৰ্ণৰ ফালে চাই কলে "তেওঁ যেনে নহওক, আমাৰ চিন্তাৰ এৰো কাৰণ নাই। যদি অৰ্জুনেই হয়, আমাৰ আৰু এটা কাৰ্য্য সিদ্ধি হব। পূৰ্বৰ কথামতে যদি ধৰা পৰে তেন্তে পাণ্ডৱহতে আকৌ বাৰ বছৰ বনবাস খাটিব লাগিব।"

গছৰ ওৰি পাই বৃহনুলাই বাছকোঁৱৰ উত্তৰক কলে "বিৰাট পুত্ৰ, তোমাৰ জয় হওক। এতিয়া বৰখৰপৰা ঘোঁৰা খুলি দি এই গছৰ ওপৰলৈ উঠি গৈ সো অশ্ব-শস্ত্ৰবিলাক লৈ আহাঁগৈ।"

বাজকোঁৱৰ হতবুদ্ধি হৈ ধিয় দি ব'ল। তদন্ত কঁপিবলৈ ধৰিলে। বৃহনুলাই আকৌ নাভ লগালে "বৰত থকা অশ্ব-শস্ত্ৰবিলাক মোৰ কামত নাহে। এই গছৰ ওপৰত পাণ্ডৱসকলৰ ভালেমান অশ্ব-শস্ত্ৰ টোপোলা বাছি লুকাই থোৱা আছে। সেই সকলোবোৰ তুনি তললৈ নমাই আনা।"

উত্তরে ভা পাই শলে "মানুষের মুখত উল্লিখিত এই গহত হেনো এটা
বুঝা যায় বৈদ্যবৈদ্যের নবা ৭ ওলোমাই খোয়া আছে। এতিয়া নই শতো
চুন কেনেই ৭ নোক তেনে কাননে কিয় আগুদাই দিহা ৭"

বুহনুলাই বলে "বাহকোঁরব যিটো বহু এমি থকা সে। পাইজা,
সেইটো নবা ৭ নহয়। সেইটো পাওগকনর অহু শহুর টোপোনাহে।
নই এইটো ভানকৈ ভালে। দিহা বোব নকরি গহুপকা সেইটো ননাই
আগা। পলন করিনে বিপক দাউব, উঠা, থব করা।"

নিবপায় হৈ কোঁরবে চশুরক ভাবি-চিহ্নি গহুত উঠি সেই বাকি খোয়া
অহুশহুর টোপোনাটো নাকৈ-মুখে গোপা লৈ তল্টল ননাই আনিলে।
টোপোনাটো শহি খোয়া চান-দাপোবকন খুলি বুহনুলাই বেলিৰ পোহবর
দবে ঘকুনকাই থকা অহুশহুরিনাক উলিয়াই বধুত তুলি ললে।

মনুষ্যবিনাকর তিববিবিধি সেবি বাহকোঁরব উত্তর চকু অপ খাই
গ'ল। তার পিচত সেপ চুকি বুকু ডাঠ করি অহুশহুরিনাক এপাত
এপাতকৈ লুটিলই থকাই চানলৈ গবিলে। হাতের চোতা নাকহতে
উত্তর সিমকে গজিনা বীর যেন অনুত্তর করিবলৈ গবিলে।

তেতিয়া উত্তরে উল্লাহ নলেনে করলৈ গবিলে 'গাবি, কি অচবিত।
এইবোর তুলি পাওগকনর লুলি কৈলা ৭ তেইগক সেখো বাচানপকা
পেলা পাই মানুহর চকুর খবত ক'লকাত সাগ করি আচেই। তুলি
পাওগকনক চিনি গোয়া নেকি ৭"

তেতিয়া বুহনুলাই খিট পুত্র উত্তরর আগত তেইর সিমর মা
ডাইকনর মাঝ প্রোপসৌ চিনাপি নি করলৈ গবিলে। 'বমার সন্তেদর
অর্থা সি সন্তই বমার নগত পাগা খেলি থাকে তেইই বুঝিবে। বিনল
প্রোপসৌক নিভাত সোহর নগা তুস্তিকর বহুসিগক বাহি সিয়ে তেইই
হ'ল ভীমসন। দি সৈবিকীল প্রোপসৌর প্রধান সেপসি কীচক
চীং চকুরে চাই নবা পবিল সেই সৈবিকীলে গহ'ল। বোঁকবীরা বহু-
গহি অবা সে পাক প্রোপসৌ হ'ল অকুর অবা সন্তেদর। মনুষ্য
সন্তেদর। এতিয়া প্রোপসৌ উত্তর কোলা করণ লই। বোর বহুসিগক
এতিলাই নি চকুর সেপা পলা। প্রোপসৌ অবা অধুনা বহুসিগক
অন্তে কেবরল পবতিত করি গহ'লইবাক উত্তর করি অগিল।
প্রোপসৌ সন্তেদর বুদ্ধি হ'ল।"

সেই সন্তেদর উত্তর সন্তেদর প্রোপসৌর করি সন্তেদর সে পলা বীর
মহু অগিল সন্তেদর। বিনল নিভ মুক্তি ধরি অগিল বোর বীর বোর

সজাই দিলেহি । স্বচক্ষে ভিত্তবন বিখ্যাত ধনত্ৰয়ৰ দৰ্শন বৰি বহুপুণ্যৰ
জাগী হ'লোঁ । মোৰ অজ্ঞানকৃত গবনো অপৰাধ মনা হ'বব ।”

অৰ্জুনে উত্তৰ ননত গাহ চম্ভাবলৈ নিছৰ পৰাক্ৰমৰ কথাবোৰ বৰ্ণা-
বলৈ ধৰিলে । তাৰ পিচত কোৱৰ সেনাৰ গনুখলৈ বধ চলাই যুদ্ধস্থলিত
নামি পৰিল আৰু সন্তোষ ভগৱানৰ জুতি বৰি ল'লে । হাতৰপৰা শাখা
বলন আদি অনকাৰ-পাতি থহাই ধৈ তাৰ ঠাইত বৰচ পিছি ল'লে । তাৰ
পিচত কাপোৰেৰে চুলিতাব বান্ধি লৈ পুনৰুয়া হৈ পিষ দি সকলোবোৰ অস্ত্ৰ
সেৱা কৰি বধত উঠিল । গাভীৰত বাণ ছুৰি তিনিবাৰ শব নিক্ষেপ কৰিলে ।
চৌদিশৰপৰা প্ৰতিশবনি উঠিল । সেই শব শুনি কোৱৰ বীৰগৰলে
'এইটো গাভীৰ শবনি' বুলি অনুমান কৰিলে । নিজৰ চিগাবি দিবলৈ
বধত উঠি পিষ হৈ অৰ্জুনে দেৱদত্ত শব্দত হুঁ দিলে । এই শব্দ শুনি
কোৱৰ সেনা ভয়ত কঁপিবলৈ ধৰিলে । সকলোৱে "সেনা পাওৱগকল
ওলালহি ।” বুলি ভয় খাই চিঞৰ-বাখৰ লগালে ।

ঘৰত তিকতাগৰনৰ আগত বৰ এজন বীৰৰ ভাও দেখুৱাই যুদ্ধক্ষেত্ৰৰ
পৰা ভয়াত পৃষ্ঠভঙ্গ দিয়া কথাটো যে বেৱল হাঁহি বেনালিৰ নিমিত্তেহে
যে বৰ্ণনা দৰা হৈছে এনে নহব । গুণী নানুহে সাধাৰণতে গুণহীনৰ
ধিণ কৰে, বলীয়ে দুৰ্ব্বলীক নিন্দা কৰে—ই এটা নানুহৰ স্বভাৱ । সেই
বুলি ধনগ্ৰমে বিস্ত তেনে দৰা নাই । তেওঁ প্ৰবৃত্ত বীৰ আৰু মহাত্মা ।
উত্তৰৰ দুৰ্ব্বলতা লক্ষ্য কৰি তেওঁ হতাশ নহৈ উত্তৰৰ অন্তৰত বল সঞ্চয়
কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলে আৰু গবনো হ'ল । ধৈৰ্য আৰু গাহ অৰ্জুনৰ
জন্মগত গুণ বুলিয়েই তেওঁ অহকাৰশূন্য হৈ উপযুক্ত শিক্ষা দি উত্তৰক
প্ৰকৃত বীৰ আৰু কীৰ্ত্তিমান কৰি তুলিলে ।

অৰ্জুনে বদাপিও আত্মশক্তি লজঘন কৰি (অৰ্থাৎ শক্তিৰ অতিবিক্ত)
কোনো কামত হাত নিদিছিল । এইখিনিৰেই অৰ্জুনৰ লগত অহা সংস্কাৰ ।
হঠাতে মুখৰ আগত আহি পৰা স্ত্ৰোণৰ চেলু লৈ তেওঁ বদাচিতো কোনো
যুগলীয় বাম দৰা নাছিল । অৰ্জুনৰ কেবাটাও নাম জনাজাত আছিল ।
তাৰ এটা হ'ল 'বীভৎস' অৰ্থাৎ বুৎসিৎ বাম কৰিবলৈ তেওঁ বৰ লাঘ
কৰিছিল । সেই কাৰণে তেওঁ কোনো অন্যান্য কাম নকৰিছিল ।

শেষলৈ উত্তৰ অৰ্জুনৰ অহতে বীৰ হৈ উঠিছিল । পিচত গৈ কুব-
ক্ষেত্ৰৰ যুদ্ধত তেওঁ হাতীৰ পিঠিত উঠি শলাৰ মুখানুখি হৈ যুদ্ধ কৰি বীৰৰ
দৰে দৰ্শনাত কৰিছিল ।

প্রতিজ্ঞা পালন

অসুখেও পচিনা কচি কোন্‌র সোণ সন্ধান। গাণ্ডীর
টোকাও লোন্‌র সোণ বুলু সঁপি উঠি।

হোণই সোণ আনার সোণ সাধনা যনাওণ সবি দুহু আন্ত সবির
লাবি। অসুখ আশি উপস্থি।

হোণ সোণ সাণি দুয়োণর না পুত হন। তেওঁ কথর কালে
চাই কহো পশাওণত সবি সারবর সোণা সাঁব পিচত আক এষহু
অশাওণা সবি সাঁব এশ আশি পাওণর এতি।। তে সোণ আশিও
পুবা হোতা আই। সোণ পুখই অসুখে আশি আনা গা তে গি দিহেহি।
পাওণ আনা তে লোণে সোণ তে আই। পাওণসনে পুবা
সারবর সাঁব সোণা সাঁব লাগি। হোণই অশক তা আইছে।
পাওণকর বসোণে এশ। পসর সোণকহে সোণে পুচবি সোণি ছাশ।
এশোণক সিট পোণি আশি আ। সোণকর বস।

সোণি দুয়োণর সোণত হা সি সোণে সোণসনে সোণোণোণ
দুহুত সোণোণ আশেত তা আইসাই। তে সোণ উণি সোণোণ
সোণ কহা সোণোণ সোণোণ অসুখ বুলি সোণ সোণ। তেওঁ সোণ
সোণ পসরোণা সোণ আনা সোণি কি সোণ নই অশক তেওঁক সোণি সোণ।
সোণোণর আশে তেণি। সোণ গুণি। সোণি সোণি। সোণ এতি।। সোণ
সোণ। সোণ সোণোণ তে সোণোণ সোণ সোণোণ নই অশক
সোণ পসরোণা সোণ। তে সোণ সোণ সোণ সোণ সোণোণ এশ
সোণোণ নই অশক। সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ। সোণ সোণি তে
সোণ সোণোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ।

সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ
সোণ। সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ
সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ
সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ

সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ
সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ
সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ
সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ সোণ

ননা অনুচিত। এনেবোৰ নানুহৰ যুদ্ধক্ষেত্ৰতৈ অনাটোৱেই তুল। প্ৰভুৰ অনু ভোজন কৰি গিৰনৰ মহাপুৰুষ ইয়াতৈ আহিছে সেইসকল উভতি যাওব। নই কিন্তু যুদ্ধ কৰিয়েই বেদ নম্ৰ নাতি থকা সকলে, শত্ৰুৰ যশ কৰা ব্ৰাহ্মণসকলে, এই ঠাই পবিত্ৰাণ কৰাই উচিত।”

বৰ্ণই আচাৰ্য্যসকলৰ প্ৰতি এনে নিন্দাবাদ বৰা শুনি অশুখানাব অসহ্য হ'ল। তেওঁ আছিল কৃপাচাৰ্য্যৰ ভাণিনিগেৰ। তেওঁ শুনাই দিলে “হেৰা বৰ্ণ, আমি গৰগাইবিলাৰ এতিয়ালৈকে হস্তিনাপুৰলৈ গিব পৰা নাই এথোন। এটা কানো নিছিত্ৰলৈ নবৰাটক অনৰ্ধন আশ্ৰয়শংসা কৰি নৰিছা বিব ? আনিতো শত্ৰু নহয়। আমি যথাবীতি বেদ পঢ়ি শাস্ত্ৰজ্ঞান লাভ কৰিছোঁ। পাশাখেলত জয়লাভ কৰি বোনো বজাৰ ৰাজ্যবপৰা বঞ্চিত কৰি পেলোৱা বোনো শাস্ত্ৰতে উল্লেখ পোৱা নাই। যুদ্ধ কৰা কৰি যি শত্ৰুৰ ৰাজ্য লাভ কৰে তেনে লোকে কেতিয়াও আশ্ৰয়শংসা কৰা শুনা নাই। তোমালোকে বি এনে ডাঙৰ কান কৰিলা যে এনেটো নিজেই নিতৰ গুণ বৰ্ণনা কৰি অস্থিৰ হৈ উঠিছা ? জুনে নীৰৱে ভুজ বস্ত্ৰ হজম কৰি যায়। সূৰ্য্যকো নীৰৱে কণ্ঠত পোহৰ বিলাই থাকে। পৃথিৱীয়েও কোনো প্ৰশংসা নৈ অপেক্ষা নকৰি সদায় সকলোকে নীৰৱে বুকাট বৰি আছে। পাশাখেলত অন্যায়ভাৱে জয়লাভ কৰি ৰাজ্যলাভ কৰা কথাটোত নো প্ৰশংসাৰ খল ক'ত ? ব্যাধে যেনেকৈ চৰাই চিৰিবিতিৰ প্ৰলুপ্ত কৰি ডালত আৰু কৰে সেইদৰে তোমালোকেও পাশাখেলত জয়লাভ কৰি পাণ্ডৱসকলক ৰাজ্যজট কৰি প্ৰতিজ্ঞাত আৰু কৰি ৰাখিছা। ইয়াত নো আকৌ আশ্ৰয়শংসাৰ খল ক'ত ? বৰ্ণ, দুৰ্য্যোজন, বোৱাচোন বাৰ, তোমালোকেনো বোনিখন যুদ্ধত পাণ্ডৱসকলৰ লগত জিকিব পাৰিছা ? এবৰজা দ্ৰৌপদীৰ প্ৰকাশ্য মন্তব্য মাজত হীনভাৱে অপমান কৰিলা। তোমালোক মূৰ্খ, সুগতি লাভৰ আশাত চন্দন গছ গুৰিভে কাটি পেলোৱাৰ দৰে স্তম্ভভোগৰ আশাত তোমালোকে বোৱৰ বংশ উচ্ছেদ কৰিবলৈ ওলাইছা। পাশাখেলি যিমান সহজে ইন্দ্ৰপ্ৰস্থ জয় কৰিছা আজি পাৰ্বক চৰা দৰা সিমান সহজ বুলি নাভাবিবা। গাণ্ডীৰ তীক্ষ্ণ শব্দ আগত আজি ভৰ্ত্তিৰিত হবাইব। আতি গাণ্ডীৰপৰা জয়লাভৰ চিন থকা অৰু নোনান ওলাব এনাকুৰা জনা জুই নাগোন। আৰু সেই জুইৰ তাপত তোমালোক ছেদেলি-ভেদেলি হৈ পৰিবাইব। অহঙ্কাৰী দুৰ্ভৰ্ত্তা, সাৱধান হৈ বৈ থাৱা। আজি আৰু তোমালোকৰ মিত্ৰ নাই। ৰাভসভাত মহাপানী শব্দনিৰ চক্ৰান্তত তোমালোক জয়ী হব পাৰা কিন্তু ধৰ্ম্মক্ষেত্ৰ স্বৰূপ যুদ্ধক্ষেত্ৰত আতি ভয়ৰ আশা নকৰিবা।”

কুক্কাৰকসকলক অৰ্ধব্যভাৱে এনেকৈ কাৰ্জিয়া কৰি থকা দেখি ভীষ্মদেৱে বাহেটক মাত লগাই ক'লে “মোৰ কথা শুনাইব। জনাবুজা মানুহে নিজৰ আচাৰ্য্যক অপমান নকৰে। দেশকাল পাত্ৰ ভানকৈ ভানি বুজি লৈহে যুদ্ধত নমা উচিত। পণ্ডিতসকলৰো নিজৰ বেনিকা কেতিয়াবা বুদ্ধিজন ঘটাব দেখা যায়। মহা বুদ্ধিমান দুৰ্ব্যোধনেও বধত উদ্ভি বহি থকা ধনশ্ৰয়ক চিনিবকে নোৱাৰিলে। খঙৰ কোবত তেওঁৰ বুদ্ধিজন ঘটছে। অশ্বখানা, কৰ্ণই যি কথা কৈছে সেইটো পূজ্জনীয় কৃপাচাৰ্য্যক প্ৰকাৰান্তৰে উৎসাহ দিবৰ নিমিত্তেহে। গতিকে সেইটো ভাবলৈ লক্ষ্য কৰি তেওঁৰ কথা গহিবলৈ চেষ্টা কৰা। নিজৰ ভিতৰত এখন কাৰ্জিয়াৰ সৃষ্টি কৰিবৰ সময় এইটো নহয়। শ্ৰোণাচাৰ্য্য, কৃপাচাৰ্য্য আৰু অশ্বখানা, আপোনালোকক ক্ষমা কৰিব। শ্ৰোণ আৰু অশ্বখানা এই দুগৰাকী শ্ৰাৱণৰ ভিতৰত শ্ৰাৱণৰ আৰু ক্ষত্ৰিয় এই দুয়োটা গুণৰ গানশ্ৰয় পৰা দেখা যায়। এনে দুজন পুৰুষৰ সহায় আজি কোৱৰগৰলে বহু ভাগ্যৰ ফলত লাভ কৰিছে। শ্ৰোণাচাৰ্য্যৰ পৰাক্ৰম ইমান বেছি যে পৰশুৰামৰ বাহিৰে এই ভগতত তেওঁৰ সন্মুখ কোনো নাই। আচাৰ্য্যপুত্ৰ ইমানতে ক্ষমা কৰিব। কাৰ্জিয়া পৰিহাৰ কৰক। আমি সকলোটি এবাৰোহে হলেই পাৰ্শ্বক ভয় কৰিব পাবিম। এতিয়া ভৱিষ্যত কৰ্ত্তব্য সম্পৰ্কেহে আলোচনা কৰি স্থিৰ কৰিব লাগে। আমাৰ ভিতৰত কাৰ্জিয়া হলে ধনশ্ৰয়ক পৰাভূত কৰা আৰু মৃত্যু নহয়।”

এইদৰে কুলপতি ভীষ্মদেৱে নানান প্ৰকাৰে বুজাই বাঢ়াই ভিতৰৰ কাৰ্জিয়াখনৰ অন্ত পেলালে।

দুৰ্ব্যোধনৰ ফালে চাই ভীষ্মদেৱে ক'লে “বজা, ধনশ্ৰয় আহি যুদ্ধক্ষেত্ৰত উপস্থিত হৈছেহি। কানিনেই তেৰ বছৰ অত্ৰ পৰিছে। তোনালোকৰ গণনা ভুল হৈছে। বছৰ, মাহ, পক্ষ আদি কৰি ভাগবিলাক আৰু কালৰ গতি সম্পৰ্কে জ্যোতিষীসকলে মোৰ মতকে গমৰ্ণন কৰিব। অধিনাস ধৰি গণনা কৰাত তোনালোকৰ লেখনো ভুল হৈছে। অৰ্জুনে গাওঁৱত বাণ যোজনা কৰি টকাৰ দিছে শুনা। মই ভানকৈনে কোনো অজ্ঞাতবাগৰ কালছোৱা কানিনেই পূৰ্ণ হৈ গ'ল। যুদ্ধত নমাৰ আগতে বুদ্ধি স্থিৰ কৰি যুদ্ধ পৰিচালনা কৰিব লাগিব। দুৰ্ব্যোধন, তুনি পাণ্ডৱসকলৰ লগত কিবা স্বৰূপে নিতনাত কৰিব ধোনা যদি এয়ে উপযুক্ত সময় বুলি জানিবা। যুদ্ধ বা সন্ধি কোনটো বিচৰা এতিয়াই তাক চিন্তা কৰি লোৱা।”

দূৰ্য্যোদনে ঠেপনাই ক'লে "নই গন্ধি আৰু শাস্তি এটাবো প্ৰণামী নহওঁ । এখন গাৱঁ । পাওৱহঁতক নিদিওঁ । যুদ্ধৰ সম্পূৰ্ণ আনোহন কৰক ।"

শ্ৰোণাচাৰ্য্যই আদেশ দিলে "চাৰিতাগৰ এভাগ সৈন্য লৈ দূৰ্য্যোদন হস্তিনাপুৰলৈ উঠাটো যাওক । চাৰিতাগৰ এভাগে কাচি অন্য গৰুগাইবিলাক আগুৰি হস্তিনাপুৰলৈ ধেদি লৈ যাওক । কাৰণ, গৰুগাইবিলাক এবি দিয়া কৰাটো পৰাছন স্বীকাৰ কৰাৰ নিচিনা হ'ল । নানী যি আৰু সৈন্য থাকিব তাৰে আৰি পাঁচজন অৰ্জুনৰ সৈতে যুদ্ধ কৰিব । মোৰ এই সিদ্ধান্তে বান কৰিনেই দূৰ্য্যোদনৰ মন্ত্ৰ হ'ল ।"

কৌৱৰ পৌনসবলে দূৰ্য্যোদনক বক্ষা কৰিবলৈ এনে ব্যৱস্থা কৰিলে । গিফানে অৰ্জুনে উঠবক ক'লে "উঠক । শত্ৰু সৈন্যৰ নাস্ত দেখোন দূৰ্য্যোদনৰ বধ দেখা নাপাওঁ ? ভীষ্মদেৱে কৰচ ধাৰণ কৰি সোৱা দুবৈত থিয় দি আছে । দূৰ্য্যোদনক কিন্তু দেখা নাযায় । এওঁলোকৰ এৰা দি দূৰ্য্যোদনৰ লক্ষ্য কৰি বধ চলাই ব'লা । মোৰ মনে ধৰিছে গৰুগাইবিলাক মানবি লৈ দূৰ্য্যোদন পিছুৱাই গৈ আছে ।" সেই কথা ভাবি অৰ্জুনে আগ কুৰুগৈন্যাকলক এবি গৰুগাইবিলাক আৰু দূৰ্য্যোদনৰ লক্ষ্য কৰি ধেদি গ'ল ।

আগৰুগাই পূৰ্ব্ব মুহূৰ্ত্তত অৰ্জুনে গাণ্ডীবৰপৰা দুপাত শব শ্ৰোণাচাৰ্য্য আৰু ভীষ্মদেৱৰ ভবিৰ ওচৰত পৰাই নিষেপ কৰি বীৰোচিত প্ৰণাম জনালে ।

দূৰ্য্যোদনে গাৰ বনেৰে ধেদি লৈ যোৱা গোৱা উদ্ধাৰ কৰিবলৈ বুলি অৰ্জুনে পোনে পোনে গৈ কুৰুগৈন্যবিলাকৰ শৰেৰে হানি ছেদেলি-ভেদেলি কৰি পেলালে । তাৰ পিচত গৰুগাইবিলাকৰ ঘুৰাই নিছ ঠাইলৈ আগুৰি লৈ মাৰলৈ গুৱালবিলাকৰ আদেশ বৰিলে । গুৱালবিলাকেও সেই আদেশ মানিব বৰি বংননে সেইবিলাক আগুৰি লৈ ঘবনুৱা হ'ল ।

অৰ্জুনে দূৰ্য্যোদনৰ ফালে বোৰাকুৰিবৈ ধেদি যোৱা দেখা পাই ভীষ্মকে আদি কৰি কুৰুগৈন্যবলে অৰ্জুনৰ পিচ লৈ তেওঁৰ ওপৰত শব বৰঘিবলৈ ধৰিলে । অৰ্জুনেও বোনোফালে জৰ্জৰ নকৰি বিশেষ দক্ষতাৰে যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে । প্ৰথমতে কৰ্ণক আক্ৰমণ কৰি তেওঁক যুদ্ধক্ষেত্ৰ পৰিত্যাগ কৰিবলৈ বাধ্য কৰিলে । তাৰ পিচত শ্ৰোণাচাৰ্য্যক আক্ৰমণ কৰিলে । শ্ৰোণাচাৰ্য্যকো পৰাছন স্বীকাৰ কৰিলে । পিতাক পৰাতিত হোৱা দেখি অশ্বখানাই আগবাঢ়ি আহি অৰ্জুনৰ মুখামুখি হ'ল । কিন্তু অৰ্জুনে সেই সন্দেহত শ্ৰোণাচাৰ্য্যক যুদ্ধক্ষেত্ৰ পৰিত্যাগ কৰি মাৰলৈ অৱসৰ দিলে । সেই

অৱসৰতে হোণই যুদ্ধ ক্ষেত্ৰ এৰি ওচি গ'ল। তেতিয়া অৰ্জুন আৰু অশ্বখানাব ভিতৰত এখন তুনল যুদ্ধ লাগি উঠিল। অশ্বখানা ব্ৰাহ্ম হৈ পৰাত কৃপাচাৰ্য্য আহি তেওঁৰ লগত যোগ দিলেহি। তেওঁলোক পৰাজিত হ'ল। এইদৰে সকলো বীৰ পৰাজিত হোৱাত কুব্জসৈন্য ছত্ৰতঃ দি পলাই গ'ল।

এই অৱস্থা দেখি ভীষ্মদেৱে বড় কৰি কুব্জসৈন্যবিলাক গোটাই লৈ নিছে গৈ অৰ্জুনক আক্ৰমণ কৰিলে। পৰ্ব্বত পাহাৰ যেনেবৈ বৰফে ঢাকি পেনাগ সেইদৰে ভীষ্মৰ শৰে অৰ্জুনক ঢাকি পেনালে। বিত্ত ধন্তেকতে অৰ্জুনে কুব্জবীৰগকনৰ আক্ৰমণ ব্যৰ্থ কৰি সকলোকে ভীষ্মভাৱে আক্ৰমণ কৰিলে। ভীষ্ম আৰু অৰ্জুনৰ এই যুদ্ধখন চাবলৈ হেনো স্বৰগৰ দেৱতাসকলো গানি আহিছিল।

কৌৰৱৰ প্ৰধান পাঁচজন বীৰে যেতিয়া দুৰ্য্যোধনৰ পিচ লোৱা অৰ্জুনক ভেটা দিবলৈ অক্ষম হ'ল তেতিয়া অৰ্জুনে দুৰ্য্যোধনক অকলশৰীয়াকৈ পাই নানান নগুৰ শাস্তিৰে লাঞ্চিত অপমানিত কৰি এৰি দিলে। এইদৰে লঘু-লাহুনা পাই দুৰ্য্যোধনে যুদ্ধক্ষেত্ৰৰপৰা প্ৰাণ লৈ পলাই গাবিবলৈ উপায় বিচাৰিবলৈ ধৰিলে।

তেতিয়া অৰ্জুনে দুৰ্য্যোধনক ক'লে “তোমাৰ সন্মান আৰু হুখ্যাতিত কলঙ্ক গানি পলাই যাব খুজিছা কিম ?” সেই কথা শুনা মাজেই দুৰ্য্যোধনৰ খঙে মূৰ পালেবৈ আৰু বেটীগাপৰ দৰে মোহুফোচাই খেদি অৰ্জুনৰ মুখৰ আগত ছপিয়াই পৰিলহি। কিন্তু ভীষ্মৰে আদি কৰি কুব্জবীৰগকনে সেই দৃশ্য দেখা পাই নৰি আহি দুৰ্য্যোধনক বেৰি ধৰি ৰক্ষা কৰিলেহি। অৰ্জুনে তেতিয়া যুদ্ধ কৰি সকলোকে পৰাত কৰি মোহিনী বাণ নাবি আটাইকেজনকে টোপনিত লানকান বনি তেওঁলোকৰ পিছা কাপোৰবিলাক কাটি ললে। যুদ্ধৰ কাপোৰ-কানি কাটি ৰুঁহি লৈ যোৱাটো সেই কালত সৰ্ব্বশেষ ঘটনাভৰ চিন বুলি প্ৰচলিত আছিল।

দুৰ্য্যোধনৰ চেতন অহাৰ পিচত ভীষ্মদেৱে তেওঁক হস্তিনালৈ উভতি যাবলৈ উপদেশ দিলে। সেইদৰে সকলো কুব্জসৈন্য লৈ তেওঁ হস্তিনাপুৰলৈ উভটি গ'ল।

তেতিয়া অৰ্জুনে উভৰৰ ফালে চাই ক'লে “ব'লা এতিয়া, নগৰৰ ফাল বণ চলাই দিল। তোমাৰ শোৰণ উদ্ধাৰ হ'ল। পৰাজিত হৈ শত্ৰুবিলাক পলাই ওচি গ'ল। দ্বাৰকোঁৱৰ এতিয়া তুমি মুন-চন্দন পিছি নগৰ প্ৰবেশ কৰা।”

উলটি যাওঁতে নাটত সন্নিধ গছৰ ওপৰত পাণ্ডৱসকলৰ অস্ত্ৰশস্ত্ৰ বিনাক আগৰ দৰে গানৰি থৈ অফুৰ্গে পুনৰ বৃহগ্ননাৰ ভেঁগচন ধৰি নিজে বধৰ সাৰথি হৈ বধ চলাই নগৰৰ ফানে যাবলৈ ধৰিলে। উঠেৰে অগ্নিভাৱ কৰি আহিছে—এই সংবাদ নগৰত আগতীয়াকৈ প্ৰচাৰ কৰিবলৈ বৃহগ্ননাই শীঘ্ৰে দূত পঠাই দিলে।

বিবাটৰ ভাষ্টি

ত্ৰিগৰ্ত্তবাজ্যৰ অধিপতি হুশাৰ্দ্দাক ভয় কৰি বিবাট বহা নিত ৰাডালৈ উলটি আহিল। নগৰৰ প্ৰহাৰকলে বিজয়লাভৰ চিন-স্বৰূপে আনন্দ বোলাইল কৰিবলৈ ধৰিলে। অস্ত্ৰেশপুৰলৈ গৈ ৰচাই উত্তৰক দেখা নাপাই “উত্তৰ ব'লৈ গ'ল” বুলি বিচাৰ লগালে। অস্ত্ৰেশপুৰত ত্ৰিৰতাগকলে উৎসাহেৰে কবলৈ ধৰিলে “তেওঁ বোৰগহঁতক ভয় কৰিবলৈ বুলি নগৰৰ উত্তৰ ফাললৈ গৈছে।” ত্ৰিৰতাগকলে ধাবণা কৰিছিল যে ৰূপবান বাঁৰ উত্তৰে গবনো যুদ্ধতে ভয়লাভ কৰি উলটি আহিব আৰু সেই ভাবেই বিবাটৰ আগত সেই বাৰ্তা দিছিল।

বহা চিন্তিত হৈ উঠিল আৰু কথাটোৰ ওবিগছ লবলৈ সকলোৰে স্তুৰি কুৰিবলৈ ধৰিলে। পিচত গোটেই বৃদ্ধান্তটো গন পাই তেওঁ উষ্মিগু হৈ মহা চিন্তাত পৰিল।

এটা নপুংসকক সাৰথি কৰি ৰাজকোঁৱৰ এনে এটা বিধিনিপুৰ্ণ কামলৈ আগ ৰাচি গ'ল। মোৰ এটি নাজ প্ৰাণাৰিক পুত্ৰ। নিশ্চয় সি আৰু পৃথিৱীত নাই। নিশ্চয় ইয়াত কোনো সন্দেহেই নাই।” এইদৰে চিন্তা কৰি ৰজা কাতৰ হৈ পৰিল।

তাৰ পিচত মন্ত্ৰীসকলক বতাই আনি তেওঁ আদেশ শুনালে বোলে “শীঘ্ৰে সৈন্যসামন্ত লৈ যুদ্ধক্ষেত্ৰলৈ যোৱা হ'ক। উত্তৰক জীয়াই থকা যেন দেখা পালে যি কোনো প্ৰকাৰে তেওঁক বধ কৰি লৈ আহিবলৈ নাপাহৰিবা।” যুদ্ধক্ষেত্ৰত উত্তৰ কেনি কি ভাৱে আছে তাক জানি আহিবলৈ দূতক আদেশ কৰিলে।

বহুটো বহাৰ সাধনা দিবলৈ চেষ্টা কৰিলে। বলে “আপুনি ৰাজ-

কৌতুকৰ নিমিত্তে নিশ্চিত থাকক। বৃহন্নলা তেওঁৰ সাৰথি হৈ গৈছে। তেওঁৰ কথা আপোনাৰ অবিম্ভিত নহয়। নই তেওঁৰ শক্তিৰ কথা ভানকৈ নানো। তেওঁক সাৰথি পালে বখাবোহী যিয়েই নহওক বিজয়নাত ত তিনিবাজেও সন্দেহ নাধাবে। অশুৰ্গৰ পৰাজয়ৰ বাতৰি কুকসৈন্যৰ নাত ইতিমধ্যে নিশ্চয় প্রচাৰ হৈ গৈছে। বৌৰ সৈন্য এতেপৰে যুদ্ধত পৰাজিত হৈ পলাই পৰাং দিছে। এই কথাত বিবাট বজাই অলপ গাধনা পালে।

ইতিমধ্যে উত্তৰৰ দুতসকল আহি প্রচাৰ কৰি দিলেহি যে “উত্তৰৰ জয় হৈছে আৰু কুৰসেনা ছত্ৰভঙ্গ দি পলাই গৈছে। কাচি নিয়া, গোঁধন আনাৰ হস্তগত হৈছে।” দুতৰ মুখৰ এই কথাবিনাকত কিন্তু বিবাট বজা প্রত্যয় নানিব নোৱাৰিলে।

বজাই বজাক ক'লে “এই বিষয়ে সন্দেহৰ কোনো কাৰণ নাই। দুতহঁতৰ কথা নিছা নহয়। বৃহন্নলা সাৰথি হৈ গৈছে যেতিয়া জয়নাত অশুনিশ্চিত। আপোনাৰ কুমানৰ জয় হৈছে—এই কথাত গমলি সন্দেহ নকৰিব। নই ধুবপটৈ ভানো কৃষ্ণৰ সাৰথি বা দেৱৰাজ ইত্ৰৰ সাৰথিয়েও বৃহন্নলাৰ লগত দেৱ নাৰিব নোৱাৰে।” কহিব কথাত বজা পতিয়ন গ'ল। আনন্দত অধীৰ হৈ দুতসকলক নানান ধন-বস্তু উপহাৰ দিলে।

ইয়াৰ পিচত বজাই আদেশ জাৰি কৰিলে যে “গৰ গোটেইখন জাক-জমককৈ বজাই ধুনীয়া কৰিব লাগে। নই অশুৰ্গৰ পৰাজয় কৰাটো এটা সামান্য কথা। বাচকৌতুকৰ জয়টোহে প্রকৃত জয়। প্রতি হবে হবে পূজা-পাঠ, মান-কীৰ্ত্তন হ'ব লাগে। গোটেই নগৰৰ ঘাই আনিবিনাকৰ ঠায়ে ঠায়ে বিজয় নিচান আঁৰি লিয়া হ'ব। ডাৰা শত্ৰু আদি নান্দিক ধ্বনিৰে শোভামায়া সহকাৰে নৌৰ বীৰ পুত্ৰক আশ্বি আনিবলৈ সকলো প্ৰকাৰৰ আয়োজন সম্পূৰ্ণ কৰা।”

বিস্ময়ী পুতেকক বখাযোগ্য অভিনন্দন জনাবলৈ বিবাট বজাই মহী-সকলক, সৈন্যসান্ৱলিনাকক আৰু বাচকৌতুকীসকলক আশেৰে জনাই অস্ত্ৰ-পুৰলৈ সোমাই গৈ সৈবিক্তীক বনেগৈ। “নই পুত্ৰৰ বিজয়ী লাভৰ আনন্দত নতলীয়া হৈছোঁ। তুমি এতিয়া আনাৰ খেঁৰ সকলো সমল ততানিকে লৈ আহাটো যোৱা।” তাৰ লগে লগে তেওঁ কহিব লগত বহি পাশাৰেণ্ড নগু হৈ পৰিল।

লৈৰ লগে লগে কথা-বতৰাও চলিবলৈ ধৰিলে। স্বাভাৱিকতে বজাই পুত্ৰৰ বহুৰ আৰু শক্তিৰ কথা বজাই কৰি কবই। নৌৰ ল'ৰাৰ যশস্যাৰ আৰু গৌৰৱৰ সশা চান্দি। তাৰ শক্তিয়ে প্ৰদিক্ত কুৰখীসকলৰ

মুহূৰ্ত্তশেষত পৰা পলাবলৈ বাধ্য কৰালে। চাঁহি নাৰি কহুই উত্তৰ দিলে “হম আপোনাৰ পুত্ৰৰ সৌভাগ্যৰ বাবেই তেওঁ বৃহন্নলাৰ সাৰথি হিচাপে লাভ কৰিলে। বাতৰোঁৱৰ গঁচাতৈয়ে বৰ সৌভাগ্যবান পুৰুষ—ইগাত লেশমাত্রও সন্দেহ নাই।”

কহুৱাৰ মুখত বাবে বাবে বৃহন্নলাৰ প্ৰশংসা বাক্যবোৰ শুনি বহুই খঙত অসহনীয় হৈ কলে “আপুনি যেন যেন এটা নপুংসকৰ প্ৰশংসাহে বৰি আছে দেখোন? মোৰ লৰাৰ বিদ্যৰ বাৰ্তা শুনি আপুনি অস্তেযপুৰত সোনাই থকা সেই নপুংসক সাৰথিৰ হে গুণ গাই আছে, মোৰ লৰাৰ জয়লাভ যেন একোৱেই নহয়?”

বহুই তেতিয়া অলপ চান খৰত প্ৰতিবাদ কৰি কলে “নই যি বৈজ্ঞানিক-শুনিমেই বৈজ্ঞানিক। বৃহন্নলা সাৰথিৰ পুনৰ নহয়। তেওঁ যাৰ সাৰথিৰ দায়িত্ব গ্ৰহণ কৰে তেওঁৰ বোনেও যুক্তত পৰাভূত কৰিব নোৱাৰে। তেওঁ চলোৱা বথত যি আবোহণ কৰে তেওঁ জগতত আন বোনেও কলে নোৱাৰা বানো সমাধা কৰিব পাৰে।” বহুৱাৰ মুখত আকৌ বৃহন্নলাৰ যশস্যা বাক্য শুনি খঙে-বিষে বচা অধৈৰ্য্য হৈ পৰিল।

বহুই বিপৰীত ভাৱৰ গুণ বখনা অসহ্য হোৱাত খং চত্ৰালিৰ নোৱাৰি কহুৱাৰ গালত এটা চৰ মাৰি দিলে আৰু পাশাৰ পাশাটি মুখলৈ দলি নাৰি পঠিয়ালে। গুটিৰ খুন্দা বহুৱাৰ বপালত লাগিল আৰু তাৰপৰা তেজ ওলাবলৈ ধৰিলে।

সৈবিক্তী সেই গৰ্ভত ওচৰতে আছিল। তেওঁ লৰা নাৰি আহি বিহাৰ আঁচলেবে বহুৱাৰ তেজৰ বাবিলাক নহি সেই তেজ লগা কাপোৰখন এটা সোণৰ পাত্ৰত পানী লৈ তাত জুবুৰিয়াই থলে।

সৈবিক্তীৰ এই কাৰ্য্য দেখি বিৰাটৰ খং আৰু এখোপ চৰি উঠিল। কলে “সৈবিক্তী, সেইবোৰ কি কৰিছা? সোণৰ পাত্ৰত কাপোৰখন জুবুৰিয়াই থৈছা কিয়?” সৈবিক্তীয়ে উত্তৰ দিলে “মহাৰাজ, সন্যাসীৰ তেজৰ এটা টোপ যদি কেনেবাকৈ নাটত পৰে আপোনাৰ অকল্যাণ হব। সন্যাসীৰ তেজত যিনানবিনাৰ কণিকা আছে সেইবোৰ নাটত পৰিবলৈ পালে যিনান শূন্যৰ আপোনাৰ ৰাজ্যত অনাবৃষ্টি হৈ থাকিব। আপোনাৰ ৰাজ্যৰ মচলৰ কাৰণেই এই তেজ লগা কাপোৰখন সোণৰ পাত্ৰত জুবুৰিয়াই থৈছোঁ। নই তালো আপুনি কহুৱা নহিনা এতিয়াও বুজা নাই।

ঠিক সেই সময়তে দূৰৰী আহি জনালেহি “উত্তৰ আৰু সাৰথি বৃহন্নলা দুয়ো উপাতি আহিছে। ৰজাৰ স্মৰণ পাবলৈ কোঁৱৰ দূৰাৰত উপস্থিত।”

সেই কথা শুনা নাত্ৰকে বহুই আবেগত আসন এৰি ছাঁই মাৰি উঠি কলে
“বাহুকোঁৱৰক এই মুহূৰ্ত্তে মোৰ কাষটো লৈ আহাঁ বোদ্ধা।” সেই
সমতে কহুই দূৰবীৰ নহে নহে কৈ পঠালে “দেৱন বাহুকোঁৱৰক
লৈ আহিবা, বৃহনুনা যেন ইয়াটো নাহে।”

কহুৱ কপানৰপৰা তেওঁ বৈ থকা দেখা পালে বৃহনুনা অৰাঁৰ হৈ
পৰিব, এই কথা তেওঁ ভাবিছিল আৰু থং দ্ৰুত নোৱাৰিলে কেনে ঘটনা
হব কোনে জানে। বুদ্ধক্ষেত্ৰৰ বাহিৰে আন কাৰোৱাৰা স্বৰ্গপুত্ৰৰ গাত
আঘাত নগা অৰুনে সহিব নোৱাৰিব। সেই কাৰণে কহুই দূৰবীৰ
বৃহনুনাক লগত লানিবলৈ ইচ্ছিত কৰিছিল।

বাহুকোঁৱৰ উত্তৰ অত্ৰেয়পুৰলৈ যোৱাই গৈ ভক্তিভাৱে পিতাকক
সেৱা কৰাই কহুৱ ফালে যুৰি সন্মান ঘনাবলৈ বৰি দেখা পালে তেওঁৰ
কপালত তেওঁ বৈ আছে। দেখি তেওঁ চিঞৰ মাৰি উঠিল। কাৰণ,
তেওঁ ইতিমধ্যে জানিছে এই কহুই স্বৰ্গপুত্ৰ বুদ্ধিৰ। তেওঁ বিৰক্ত ভাবেৰে
সুধিলে “বাহু, এই মহাঅনন্তৰ কপালত যা কেনেকৈ লাগিল আৰু
তেওঁ লৈ আছে?”

বিবাট বহুই উত্তৰলৈ চাই কলে ‘বাহু, এই কথাত মো ইমান
ভাবিব নগা কি হৈছে। নহে তেওঁক নবা গাঁচ। নই যেতিয়া তোমাৰ
বিজয় বাৰ্তা শুনি আনন্দ সাগৰত নগু সেই সময়ত তেওঁ তোমাৰ কপ
উনাই কৰি নব; তোমাৰ সাৰথি হৈ বোদ্ধা সেই নপুংসকটোৰ যশস্যাৰে
কবিলৈ ধৰিলে। তোমাৰ বল বিহীনৰ কথা কলে এই দুৰ্ভাগীয়া শ্ৰাক্ষে
তোমাৰ সাৰথিজনৰে প্ৰশংসা কৰে। এইটো নিশ্চয় উপভুক্ত কৰা কথা
অৱশ্যে নই মুগ্ধিত যে তেওঁক আঘাত কৰিলোঁ। বাক্য এতিয়া সেই বখাৰ
বখনা-বখনি নিম্প্ৰয়োজন।

বাহুকোঁৱৰে সেই কথা শুনা নাত্ৰে ভাত কঁপি বঁপি পিতাকক কলে
পিতা, আপুনি সৰ্পনাশ কৰিলে। বৰ ভাঙৰ ভগৰ লগালে। পিতা,
আপুনি এইটো বৰ ভাবে অপৰাধ কৰিছে। এতিয়াই এই মহাপুৰুষক
হাতে-ভৰিয়ে ধৰি কনা ধোৱক। নহলে আমি আৰু সৰ্বশেষে নিৰ্মূল হ’ব।”

বাহুকোঁৱৰ এই কথাৰ একো অসংগত বুজিব নোৱাৰি বলা কিংকৰ্ত্তব্য
স্বিচু হৈ দ্বিত্ব উত্তৰ ইমান উৰিগু আৰু ব্যাকুল হৈ উঠিছিল তেওঁ
নিজেই বুদ্ধিৰক প্ৰণাম কৰি ননা প্ৰাৰ্থনা কৰিলে।

ইয়াৰ পিচত বহুই দ্বিত্ব পুতেকক সাদৰি ধৰি তেওঁক শহুৱাই লৈ
ক’লে “বাহু, তুমি নিশ্চয় এখন মহাবীৰ, কেনেকৈ কোৱৰকৰদ পৰাশ

কবিতা ডানিনলৈ নহৈ বৰ অৰ্ঘ্য হৈ আছে। কেনেবৈ বোবৰক হেৰুৱাই গৰুগাইবিলাক উদ্ধাৰ বৰি আনিলে? শীঘ্ৰে সকলো বখা বিতংকৈ মোক বুজাই বোৱা।

ৰাজকোঁৱৰে তলমূৰ হৈ উত্তৰ দিলে “পিতা, নহৈ কোনো কুব্ৰসেনা ঘন বৰা নাই। গৰুগাইবিলাকে নহৈ উদ্ধাৰ বৰা নাই। সকলো নাম সন্মান কৰিলে এজন দেৱবুনাৰেহে। তেৱেঁই আমাৰ বাৰ্য্যতাৰ গ্ৰহণ বৰি মোক বক্ষা কৰিলে আৰু বোবৰসেনা ছত্ৰভঙ্গ বৰি আমাৰ গোধন উদ্ধাৰ বৰি আনিলে। নহৈ গঁচাই একোৰে বৰা নাই।”

বিবাট বজাই এই কথা শুনি আচৰিত হৈ স্মৰিলে “ব'ত সেই দেৱ-কুমাৰজন? তেওঁক এই নুহুৰ্তে ইয়ালৈ আনিব আনা। মোৰ পুত্ৰক যিজন মহাবীৰ পুৰুষে শত্ৰুক পৰাস্ত কৰি বক্ষা কৰি আনিলে, সেই বীৰশ্ৰেষ্ঠৰ মুখদৰ্শন বৰি জীৱন ধন্য বৰে।” নহৈ আজিয়েই মোৰ বন্ধ্যা উত্তৰাক তেওঁৰ হাতত অৰ্পণ কৰিব। বিৰিমেতে তেওঁৰ আজি পূজা কৰিবৰ ইচ্ছা হৈছে। ৰাজা, ৰোৱা, নুহুৰ্ততে তেওঁৰ ইয়ালৈ লৈ আহাটো।”

ৰাজকোঁৱৰে ক'লে “সেই বীৰ দেৱতাজন যুদ্ধজন কৰিয়েই নিৰক্ষেশ হ'ল। ৰাইলৈ বা পৰহিলৈ সম্ভৱতঃ আনাক দেখা দিবহি। উত্তৰক এইদৰে কোৱাৰ অৰ্থ আছে। তেওঁ দেৱৰাজ ইন্দ্ৰৰ পুত্ৰ যেতিয়া দেৱ-কুমাৰেই। বিশেষ তেওঁ এতিয়া বৃহন্নলাৰ ভেণ এৰি নিৰক্ষেশ হোৱা কথাটোও গঁচ।

পিচত যেতিয়া বিবাটৰ ৰাজসভা আৰম্ভ হ'ল তেতিয়া ৰজা আৰু ৰাজকোঁৱৰৰ বিষয় লাভত তেওঁলোকৰ সম্বৰ্দ্ধনা জনাবলৈ ৰাজ্যৰ লেখত লবলগীয়া গণ্যমান্য ভদ্ৰনগুনী আহি নিজৰ নিজৰ আসন গ্ৰহণ কৰি বহিল। ৰুদ্ৰ, বলভ, বৃহন্নলা, তন্ত্ৰীপাল আৰু ধৰ্ম্মগ্ৰহী এই সকলো ৰজা আৰু ৰাজকোঁৱৰৰ বিজয় লাভত প্রকৃত সহায়কাৰী আছিল। তেওঁলোক ৰাজসভালৈ আহি, নিজৰ ইচ্ছাতে ৰাজকোঁৱৰগৰুৰ আসন অধিকাৰ কৰি বহিল।

সকলোৱে ভাবিলে বতাব আদেশ পাইছে এই পাঁচগৰাকী ৰাজবৰ্গচানী ৰাজকোঁৱৰগৰুৰ আসনত বহিবলৈ সাহ কৰিছে। ইবিলাকে বিপদৰ সময়ত ৰজাক বনতো উপকাৰ কৰাত আৰু মুদ্ধৰ সময়ত বৰ বীৰত্ব আৰু কন্যতা প্রকাশ কৰা দেখি এই পাঁচোজন বীৰক সন্মান প্রদৰ্শন কৰিবলৈ এনে এটা আয়োজন কৰা হৈছে। গঁচাইবনে এই পাঁচগৰাকী বীৰে এনে সন্মান পোৱাৰ আশা।

বিবাট বজাই সভামণ্ডপত প্ৰবেশ কৰিয়েই সন্ধ্যাগী কৰ, বান্ধনি বস্ত্ৰত, নটুৱা বৃহত্তলা, ঘোঁৰাবৰীয়া তন্ত্ৰীপাল আৰু গোৱাল ধৰ্ম্মগ্ৰন্থীক নিশ্চিন্তমনে সিংহাসনত বহি ধৰা দেখা পাই বহুত কন্দ্ৰমুক্তি ধৰিলে। বজাই বঙতে অলপ সময় কিবাকিৰি কথা কোৱাত পঞ্চপাণ্ডৱে তাৰিলে ইমানেই বহুত হৈছে এতিয়া নিছৰ পৰিচয় দিয়া উচিত। এই তাৰি ছদ্মবেশী পাণ্ডৱ-সকলে নিছৰ নিছৰ পৰিচয় সভাত ঘোষণা কৰিবলৈ ধৰিলে। সেই ঘোষণা শুনা নাজে সভাস্থ সকলোবিলাক আনন্দত অতিভূত হ'ল আৰু বিস্ময় মানিলে।

এবছৰ কাল ধৰি পাঁচ পাণ্ডৱ আৰু দ্ৰৌপদীয়ে বাহু কাৰেঙত থাকি ৰাজ পৰিয়ালৰ সেৱা যত্ন আৰু যুদ্ধত বজা-বাছকোঁৱৰৰ প্ৰাণ ৰক্ষা কৰি বিবাট ৰাজ্যৰ যে কি মহৎ উপকাৰ গাৰিলে সেই কথা তাৰি আগল আৰু কৃতজ্ঞতাত বিবাট বজাৰ দুই গালে আগল্যাপ্ত ববলৈ ধৰিলে। বজাই যুধিষ্ঠিৰক হাতযোৰ কৰি ক'লে "হে ধৰ্ম্মপুত্ৰ, এই ঋণ অত্যাধিক কেনেকৈ পৰিশোধ কৰিম? ইয়াৰ প্ৰতিশোধৰ সময় মোৰ কি আছে?" এই বুলি ধৰ্ম্মপুত্ৰক সাৰট নাৰি ধৰিলে।

বজাই সেই নুহুৰ্তে তেওঁৰ গোটেই ৰাজ্য ধৰ্ম্মপুত্ৰক দান কৰিলে ধৰ্ম্মপুত্ৰই পুনৰ সেই ৰাজ্য ঘূৰাই দিলে। বজাই তেতিয়া নিছৰ জীয়েক উত্তৰাক অৰ্জ্জুনলৈ বিয়া দিয়াৰ প্ৰভাৱ দাঙি ধৰিলে।

সেই কথাত অৰ্জ্জুনে মাত লগালে "বিবাটৰাজ, এইটো যুক্তিমূলক কথা নহ'ব। কাৰণ মই গুৰু হিচাপে ইমান দিন উত্তৰাক নাত পান শিক্ষা দি আহিছোঁ—মই তেওঁৰ পিতৃস্বৰূপ।" কিন্তু সকলোৱে আলোচনা কৰি অস্তত অৰ্জ্জুনৰ পুতেক অতিনন্দ্যৰ লগতে উত্তৰাৰ বিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰিলে।

ইতিমধ্যে দুৰাশ্বা আৰু প্ৰহৰক দুৰ্য্যোধনৰ ওচৰবপৰা কেইজনমান দূত আহি উপস্থিত হ'লহি। দূতসকলে যুধিষ্ঠিৰক ক'লে "হে ধৰ্ম্মপুত্ৰ, বজা দুৰ্য্যোধনে আমাক আপোনাৰ কাষলৈ পঠাইছে। তেখেতে জনাইছে যে ধনপ্ৰয়ৰ অসাৱধানতাৰ ফলত আপোনালোকৰ অজ্ঞাতবাগৰ কথা ধৰা পৰিছে। সেইকাৰণে আপোনালোকে আকৌ যুৰি বাৰ বছৰ বনবাস খাটিব লাগিব। তেৰ বছৰ নৌ পূৰ হওঁতেই তেওঁ গা দেখা দিছে। গতিকে পূৰ্বৰ প্ৰতিজ্ঞা অনুযায়ী আপোনালোকে যুৰি বনবাস খাটিব লাগে।

ধৰ্ম্মপুত্ৰই হাঁহি নাৰি ক'লে "দূতসকল, এতিয়াই হস্তিনাপুৰলৈ উভতি যোৱাহঁক। প্ৰতিজ্ঞা অনুযায়ী তেৰ বছৰ কান পূৰ হ'বনে নাই সেই কথাৰ

বিচাৰ কবিন পৰা পুৰুষ ভীষণ পিতৃনন্দ আৰু আচাৰ্য্য হোৱাৰপৰা ভালকৈ
বুঢ়ি লবলৈ দুৰ্য্যোধনৰ বোৱাইগৈ৷ তেওঁ নন্দৰ পৰা হোৱাৰ পিচতহে
ধনঞ্জয়ৰ গাভীৰপৰা টকাৰ উঠি শত্ৰুসকলৰ বুকুত কঁপনি তুলিছিল আৰু
পনাৰ লগাত পৰিছিল।”

মন্ত্ৰণা

তেওঁ নন্দৰ শেষ হলত পাণ্ডৱসকলে বিৰাট ৰজাৰ ৰাজধানী পৰিত্যাগ
কৰি বিৰাট ৰাজ্যৰ ভিতৰতে থকা উপপ্ৰভা নামে এখন নগৰত প্ৰকাশ্য
ভাৱে বাস কৰি থাকিল। তাৰপৰা নিত্ৰ-বুটুৱাকললৈ দূত পঠাই থব
ৰাতিৰি দিলে।

হাবৰাবপৰা শ্ৰীকৃষ্ণ, বলৰাম, স্নত্ৰা, অভিমন্যু আৰু যদুবংশৰ
ভালেনান খেট্ট বীৰ আহি উপপ্ৰভা নগৰ পালেহি। অগাধনৰ
আগমন ৰাতিৰি পঞ্চপাণ্ডৱে দ্ৰোপদী আৰু বিৰাট ৰজাক লগত লৈ নানা
বাদ্য বজাই সন্মান পূৰ্ব্বক আদৰি গিলেহি। অজ্ঞাতবাসৰ প্ৰথমছোৱাত
পঞ্চপাণ্ডৱ যিসকলে অনিচ্ছা সৰেও এৰি ৰাবলৈ বাধ্য হৈছিল সেই
ইল্লসেনকে আদি কৰি সকলো আহি পাণ্ডৱসকলৰ দেখা কৰিলেহি।
কাশীৰাজে লগত দুই অক্ষৌহিনী সেনা লৈ যুধিষ্ঠিৰৰ সাক্ষাৎ কৰিলেহি।
পাঞ্চালৰাজ ভ্ৰপদেও তিনি অক্ষৌহিনী সেনা লৈ পঞ্চপাণ্ডৱ লগ ললেহি।
দ্ৰোপদীৰ লৰাবেইটি, শিৰণী, বৃষ্টদ্যুম্ন আদিৰেও ভ্ৰপদ ৰজাৰ লগতে
আছিল। ইয়াত ৰাজেও ভালেনান ৰজাই সৈন্য সামন্ত লৈ পাণ্ডৱসকলৰ
সাহায্যৰ্থে গোট খালেহি। পোনপ্ৰথমতে শাস্ত্ৰমতে অভিমন্যু আৰু উত্তৰাৰ
বিয়খন হৈ গ’ল। তাৰ পিচত ৰজা আৰু বীৰসকল সকলো গোটখাই
বিৰাটৰ ৰাজসভাত মন্ত্ৰণা আৰম্ভ কৰিলে। সেই সভাত বিৰাট ৰজাৰ
কাষত ভাৱান শ্ৰীকৃষ্ণ আৰু কৰ্মপুত্ৰ যুধিষ্ঠিৰে আসন গ্ৰহণ কৰি ৰহিল
আৰু ভ্ৰপদ ৰজাৰ কাষত বলৰাম আৰু সাত্যকীয়ে আসন গ্ৰহণ কৰিলে।
ভালেনান বীৰপুৰুষ আৰু মহাপুৰুষ আহি পৰোভৰ কৰি সভাহল ভৰি
পৰিল। সভাগৃহৰ হাই উৰনি শান্ত পৰিলত সকলোৱে নিস্তৰ্হ হৈ শ্ৰীকৃষ্ণ
ফালে চাই ব’ল। তেতিয়া শ্ৰীকৃষ্ণই পোনতে আগমনপৰা উঠি কথা
আৰম্ভ কৰিলে।

যুগিষ্ঠিৰ কপট পাশাৰ্বেলত হাবি তাৰ কসতে তেওঁ বাহ্যাবগৰা খেলা
খাই বাৰ বছৰ কাল বনবাস আৰু অস্তত এবচৰ অসাত বাসত থাকি কটালে।
পাণ্ডৱসকলৰ প্ৰতিজ্ঞা অনুযায়ী এই দেৱ বছৰ ধৰি যি দুখ দুৰ্গতিৰ নাহেবে
তেওঁলোকে স্নিহ কটালে সেই কথা আপোনাৰলোকৰ প্ৰায় সফলোৱেই
হানিছে। কত কটৈ কত দুখ কত যেনশু-লাহুনা সহ্য কৰি থাকিব লগা
হৈছিল তাৰ ওৰ পাৰ নাই। সেইবোৰ যি হবলগা হৈ গ'ল। এতিয়া
যাতে দুৰ্য্যোধন আৰু ধৰ্ম্মপুত্ৰ দুয়োৰে কন্যাগণ হয়। ন্যায় আৰু ধৰ্ম্ম
যাতে থাকে তাৰ উপায় আলোচনা কৰি আদিব সভাত স্থিৰ কৰিব লাগে।
অধৰ্ম্মযুক্ত কোনো কথাকে ধৰ্ম্মপুত্ৰই আশা নকৰে। ধৃতবাহুৰ যি পুতেক-
সকলে তেওঁক ছলনা কৰি পাৰেনানে দুখ কটৈ লশু-লাহুনা ভোগালে সেই
কৌৰৱসকলৰ মন্ত্ৰন আৰু প্ৰাতিশ্ৰেহে ধৰ্ম্মপুত্ৰই বাধ্য কৰে। কৌৰৱ-
সকলৰ নোত আৰু ধৰ্ম্মপুত্ৰৰ ধৰ্ম্মবুদ্ধি এই দুইটা কথা ভালকৈ আলোচনা
কৰি আপোনাৰলোকে মহাশী স্থিৰ কৰক। দুৰ্য্যোধনৰ পোত কি আছে
আৰি নাহানো। ঢোকা বুদ্ধি আৰু সততঃ সম্পন্ন এখন মৃতক দুৰ্য্যোধনৰ
ওচৰলৈ পঠাই সি আমাৰ সভাৰ অভিমত চলাই স্নিহ লাগিব আৰু পঞ্চ-
পাণ্ডৱক অৰ্হ্ববাহ্য দান দিয়াৰ প্ৰস্তাৱ কৰি দুৰ্য্যোধনৰ ওচৰলৈ গন্ধিব দেখাৰে
পঠাই দিহক।" এইদৰে সভাৰ আগত নিজৰ মন্তব্য প্ৰকাশ কৰি শ্ৰীকৃষ্ণই
ককায়েক বাৰানৰ ফালে চালে।

বনবাসে ক'লে 'কৃষ্ণই ঠিক ধৰ্ম্ম আৰু বাহ্যনীতিগত মহাশীকে
দিছে। আপোনাৰলোক সকলোৱে শুনিছেই। দুৰ্য্যোধন আৰু ধৰ্ম্মপুত্ৰ
দুয়োৰে ভানৰ কাৰণেই কৃষ্ণই তেনে পৰামৰ্শ দিছে। নহি তেওঁৰ প্ৰভাৱ
সাদৰেৰে সমৰ্থন কৰিছে। কুণ্ডীৰ পুত্ৰসকলে তেওঁলোকৰ আধাবাহ্য
ওভোতাই পাবলৈ বাধ্য কৰিছে। তাকে যদি গন্ধিৰে লাভ কৰিব পাবে
তেহে দুই পক্ষৰে আৰু প্ৰভাসবনবো মন্ত্ৰন হব তাত অলপো সন্দেহ
নাই। সেই কাৰণেই দুৰ্য্যোধনৰ কাষলৈ এজন বিশ্বাসী দূত পঠোৱা
যুগত হব। কৌৰৱ আৰু পাণ্ডৱসকলৰ মাজত গন্ধি স্থাপন কৰিব পাবে
এনে এজন উপযুক্ত লোক বাচি দিহক। ভীষ্মদেৱ, ধৃতবাহু দ্ৰোণাচাৰ্য্য,
বিনুব, কপ, অশ্বথামা, কৰ্ণ আৰু শকুনিৰ লগত আলোচনা কৰি সেই
দূতজনক কুন্তিপুত্ৰসকলৰ নিমিত্তে নম্ৰভাৱে আধাবাহ্যৰ কথাটো জনাব।
তেওঁ নিজে যেন সেই আলোচনাত কোনো ঋং উঠা কথাৰ পাতনি নেনেলে।
ধৰ্ম্মপুত্ৰই জানি শুনি পাশাৰ্বেলত যোণদান কৰি বাধ্য হৈবৰাইছে। নিত্ৰ
কুটুম্বসকলৰ বাধা নামানি তেওঁ নিজৰ দুৰ্দ্ধৃতিতাৰ দোষত পাশা খেল সমৰ্থন

কবিছিল। শকুনি হ'ল পাশাখেলত অঘেয়। এই কথা জানিও যুধিষ্ঠিৰে
 চুইত ছাঁপ দিলে। সেই গতিৰে মহাবাজব ওচৰত পাঁচ পাণ্ডৱৰ আধা-
 নাম্যৰ নিমিত্তে কাতুৰ্দাঁদ কৰি অনুৰোধ জনাব লাগিব। যি
 জনেই দৃত হৈ যাৰ তেওঁ যেন যুদ্ধপ্ৰিয় নোক নহন। যি কোনো প্ৰকাৰে
 গন্ধি স্থাপন বৰাত পাটকত যেন অনুমান হয় সবলোৱে এখনত হৈ তেনে
 এমন নোকৰে পঠোৱা যুগুত। দুৰ্য্যোধনৰ ওচৰত সকলো হৈ কথাৰে
 ভোল নিয়াব লাগিব। হে বাঘেজয়কন, আপোনালোকে যুদ্ধৰ কথা
 ননলৈ নাগিবহি। গন্ধিৰে হাত কৰিবপৰা ধন সম্পত্তিৰ গাৰ্হকতা বেছি।
 যুদ্ধ ঘটিলেই নানা প্ৰকাৰ দুৰ্নীতিৰ আশ্ৰয় নব লগা হৈ উঠিব পাৰে আৰু
 তাৰ লগে লগে নানান লটিঘটিও হব লাগিব।”

বলবানৰ অভিব্যক্তি এইটোৱেই আছিল যে জানি গুনি যুধিষ্ঠিৰে
 পাশাখেলিবলৈ গৈছিল। প্ৰতিজ্ঞা অনুযায়ী তেওঁলোকে বনবাসত বাল
 কটালে। আকৌ ঘূৰি বনবাস খটাব কোনো প্ৰয়োজন নাই। বৰ্ত্তনানে
 স্বাধীনভাৱে থকাৰ অধিকাৰ তেওঁলোকৰ বৰ্ত্তিছে। কিন্তু হেৰোৱা ৰাজ্য
 ওভোতাই পাবলৈ দুৰ্য্যোধনৰ ওচৰত পাণ্ডৱগণৰ দাবী নবজে। পাশা
 খেলৰ সময়ত পণ ৰখা ৰাজ্য ওভোতাই দিয়াৰ প্ৰশ্ন উঠা নাছিল। এৰি
 দিয়া ৰাজ্য এৰা পৰিষেই থাকিব। গতিৰে ভুল ভাৱে খুজিলে পাণ্ডৱ-
 গণেই যি হয় এটা অংশ পাব পাৰে। কিন্তু অধিকাৰ সূত্ৰে হেৰোৱা
 ধনৰ ওপৰত দাবী নবজে। পাশাখেলত ধন সম্পত্তি পণ ৰখা কথাটো
 বুৰ্জামিৰ বাহিৰে ত্ৰান একো নহয়। সত্যানে পাশাখেলত ধনবস্তু হেৰুৱালে
 সেইবোৰ হেৰোৱাতে থাকি যায়। হেৰোৱা ধন ওভোতাই লোৱা কথাটো
 এবোপধ্যে সমৰ্থন কৰিব নোৱাৰি। একেটা বংশতে জন্ম লৈ ইটোৱে
 গিটোৱে যুঁজ বাগৰ কৰি থকা কথাটো বলবানে সমৰ্থন নকৰিলে। তেনে
 যুদ্ধৰপৰা নানান অনৰ্থৰ সূত্ৰপাত হব পাৰে—এয়ে আছিল বলবানৰ শঙ্কা।

(ব্যাসদেৱে বলবানৰ এই ভাবৰ যোগেদি জগৎবাসীক সদায় এই
 উপদেশ মানি চলিবলৈ ইন্দ্ৰিত কৰিছে।)

বলবানৰ মুখত এনে বাৰ্য্য গুনি সত্যাবিমে সহি থাকিব নোৱাৰিলে।
 তেওঁ ঋক্ মূলকৈ ক'লে “বলবানৰ কথাখিনি নহি হলে কোনো পধ্যেই
 ন্যায়সম্মত বুলি সমৰ্থন কৰিব নোখোৱোঁ। প্ৰত্যেকেই নিজৰ নিজৰ
 স্বাৰ্থ বাৰ্হিবলৈ নিজৰ কথা-যুক্তি দেখুৱায়। প্ৰত্যেকে
 নিজৰ নিজৰ কথাবোৰ বৰাণ্ণি।”

ধৰ্ম হ'ব নোৱাৰে। বিবিনাক কথা অনীতি সি কেতিয়াও নীতি হ'ব নোৱাৰে। বলদেৱৰ কথা নই যুক্তিৰে ধ্বংস কৰিম। সেইবোৰ কথা নই সমূলি সমৰ্থন কৰিব নোৱাৰোঁ। একেজনী মাকৰ গৰ্ভত ওপচা, দুটা সন্তানৰ এটা বীৰ আৰু আনটো ভীৰ হোৱা দেখা যায়। একেজোপা গছতে এটা গুটি ধৰা কলি আৰু এটা গুটি নোহোৱা কলি হোৱাও দেখা যায়। কৃষ্ণৰ উক্তি ধৰ্মসম্বন্ধত আৰু বলৰামৰ উক্তি তেনে নহয়। ধৰ্ম-পুত্ৰৰ বাচাটোৱা কথাবিলাক যিজনো সত্যত প্ৰকাশ কৰিছে তেওঁৰ উক্তিৰ পৰা বুজা যায় তেওঁ দুৰ্য্যোধনৰ ভয়ত ভীত হৈছে। বৰ্ণনা কথা কোৱাৰ নিমিত্তে নোক সত্যসদৃশকৈ কমা কৰে যেন। যুধিষ্ঠিৰ পাশাখনত নিপুণ নহয় আৰু সেই সময়ত খেলিবলৈ অনিচ্ছুক আছিল। তথাপি তেওঁক নানান চক্ৰান্ত কৰি নাতি নি কপটি পাশাৰে পৰাজিত কৰিলে। তেওঁ তেওঁৰ প্ৰতিজ্ঞা আখৰে আখৰে পালন কৰিলে। তেওঁ এতিয়া বি-বিশেষ কাৰণত দুৰ্য্যোধনৰ মুখলৈ চাই তেওঁৰ ওচৰত ৰাজ্য তিকা কৰিবলৈ ? যুধিষ্ঠিৰতো তিকাৰী নহয় ? নুব দৌৱাই ৰাজ্য তিকা কৰিবৰ কোনো কাৰণ যিটো নাই। পাণ্ডৱসকলে যথাবিধি বাৰ বছৰ কাল বনবাস খাটি শেষ কৰিলে। তাৰ উপৰিও এবছৰ কাল অজ্ঞাতবাস খাটি অন্ত কৰিলে। এনে স্থলতো দুৰ্য্যোধনে দূত পঠাই এই বাতৰি দিছে যে পাণ্ডৱসকলে অজ্ঞাতবাসৰ বছৰটো পূৰা নোৱাৰি হওঁতেই গা দেখা দিলে। এনে অধৰনী দুৰ্য্যোধনকে আদি কৰি কোৱাৰহঁতক যুদ্ধত পৰাস্ত কৰি ধৰ্মপুত্ৰৰ ভবি-ভুই কমা প্ৰাৰ্থনা ৰোজাইহে এৰিব। সিহঁতে তাকে নুবৰে যদি সিহঁতৰ সকলোৰে যমপুৰীলৈ পঠান। ধৰ্মযুদ্ধৰপৰা দুৰ্নীতি ঘটিব নোৱাৰে। অজ্ঞপ্তৰ যুদ্ধত শত্ৰু হানি হলে অধৰ্ম হ'ব নোৱাৰে। শত্ৰুৰ ওচৰত হেয় হৈ থকা ব'ব নীচ কথা। দুৰ্য্যোধনে যুদ্ধ বাজা কৰিলে আনি যুদ্ধ দিবলৈ সাজু হ'ব। একান্তকৈ পলম নকৰি আনি কৰ্তব্য স্থিৰ কৰি পেলান। বিনা যুদ্ধই দুৰ্য্যোধনে ৰাজ্য ওভোভাই নিদিয়। ওভকাৰ্য্য পলমকৈ কৰা দুৰ্নীতিৰ কথা।

সত্যকিৰ এনে ভাটি কোৱা কথাখিনি শুনি ভূপদ ৰজাই ব'ব বং পালে আৰু ক'লে—“ঠিক কথা, সত্যকিৰ কথা সম্পূৰ্ণ সঁচা। সেইটো নই সমৰ্থন কৰিছোঁ। মন্ত্ৰ উপদেশ শুনি দুৰ্য্যোধন মন্ত্ৰ পথত যোৱা লোক নহয়। যুদ্ধৰ নিমিত্তে আনি অবিৰাম চেষ্টা কৰি থাকিব লাগিব। বহু-বাহুৱসকলৰ ওচৰলৈ দূত পঠাই আনি সৈন্য-সামন্ত আৰু যুদ্ধৰ আহিলাপাতি সংগ্ৰহ কৰিব লাগিব। শল্য, বৃষ্টকেতু, জয়ন্তসেন, কেকয় আদি কৰি

বজাসকলৰ ওচৰলৈ ল'বালবিতৈ দূত পঠোৱা উচিত । ধৃতৰাষ্ট্ৰৰ ওচৰলৈকো এজন যোগ্য দূত পঠাব লাগে । মোৰ সভাপণ্ডিত আৰু পুৰোহিতক ধৃতৰাষ্ট্ৰৰ ৰাজসভালৈ পঠাই দিম । দূতৰ মুখেদিয়েই আনি আনাৰ বজ্জনা ধৃতৰাষ্ট্ৰৰ জনান । ভীষ্মদেৱ, ধৃতৰাষ্ট্ৰ, দ্রোণাচাৰ্য আৰু দূৰ্য্যোধন এই কেইজনৰ প্ৰত্যেকৰে আনাৰ বজ্জনা কৰিলে দূতক যথাযথ উপদেশ দি পঠাই দিম ।”

ঐপদৰাজৰ এনে পৰামৰ্শ শুনি ৰাশ্ৰদেৱ দিগ হ'ল । ঐপদৰ ফালে চাই তেওঁ ব'বলৈ ধৰিলে—“আপোনাৰ পৰামৰ্শ অতি যুক্তিপূৰ্ণ । তাকে কৰা উচিত । এয়ে ৰাজনীতি । বলবান আৰু মোৰ লগত কোৱৰ আৰু পাণ্ডৱকলৰ যনিষ্ঠতা একে ধৰণৰ । উদ্ভাৱ বিয়ালৈ বুলিহে আনি আহিছিলো । এতিয়া আনি ছাববালৈ উভটি যাব । জ্ঞান আৰু ৰস এই দুয়োটাতে আপুনি শ্ৰেষ্ঠ পুৰুষ । আপুনি আনাৰ শুকতুলা । ধৃতৰাষ্ট্ৰয়ো আপোনাৰ সন্মানৰ চকুৰে চায় । শ্ৰোণ আৰু কৃপ আপোনাৰ ৰাল্যবহু । ধৃতৰাষ্ট্ৰৰ ওচৰলৈ গৈ ব'বগৈ লাগে সেইমতেই দূতক উপদেশ দি পঠাই দিমক । সকলো প্ৰকাৰে চেষ্টা কৰি দূৰ্য্যোধনক সজ ৰাটলৈ আনিব নোৱাৰিলে আমালৈ সংবাদ পঠাব ।”

মন্ত্ৰণা আৰু আলোচনা এইদৰে শেষ কৰি শ্ৰীকৃষ্ণ সদলবলে ছাবকালৈ উভতি গ'ল । বিৰাটৰাজ, ঐপদৰাজ আৰু যুধিষ্ঠিৰে যুদ্ধৰ সকলো আয়োজন কৰিবলৈ ধৰিলে । বজাসকললৈ দূত পঠাই বাতৰি দিলে । পাণ্ডৱ মিত্ৰৰজা সকলোৱে সৈন্যসামন্ত সংগ্ৰহত ব্যস্ত হ'ল ।

সিফালে দূৰ্য্যোধন আদি কোৱৰ বীৰসকলেও হাত সাৰটি বহি থকা নাছিল । তেওঁলোকেও যুদ্ধৰ যাৱতীয় আয়োজন কৰিবলৈ যথাযোগ্য ব্যৱস্থা লগালে । সৈন্য সামন্ত সংগ্ৰহৰ কাৰণে তেওঁলোকৰো ইষ্ট-মিত্ৰ ৰাজন্যবৰ্গৰ অনুৰোধ জনালে । এইদৰে ভাৰত জুৰি যুদ্ধৰ সবলো আয়োজন আৰম্ভ হ'বলৈ ধৰিলে ।

পুৰাণ লেখকে বৰ্ণনা কৰিছে সেই সময়ত চাৰিওফালে বজাসকলৰ তিতৰত উখল-নাখন লাগি উঠিছিল । ভাৰতৰ সকলো ঠাইতে সৈন্য সামন্তৰ অহা-যোৱা ৰবাত শোটেই দেশখন মানুহৰ সমাগমত তল বলাই উঠিছিল বুলি পুৰাণ লেখকে বৰ্ণনা কৰা আছে । (আজিকালিৰ নিচিনাকৈয়ে তাহানিখনো যুদ্ধৰ আগতীয়া আয়োজন হুনধানেৰে চলিছিল)

ঐপদৰাজে তেওঁৰ পুৰোহিতক মতাই আনি কলে—“পণ্ডিতপ্ৰবৰ, আপুনি পাণ্ডৱসকলৰ ফলীয়া হৈ ধৃতৰাষ্ট্ৰৰ ৰাজসভালৈ যাব লাগে । কোৱৰ

আৰু পাওৱ এই দুয়োপক্ষৰে প্ৰকৃতি আপোনাৰ ভালকৈয়ে বিচিতি আছে ।
 শূত্ৰবাহুৰ জাতিগৰে পাওৱগৰু এনেভাৱে বৰ্ণিত হৈছে । বিনুৰে শৰ্ম্ম
 আৰু ন্যায়সম্মত কথা কোৱাতো শূত্ৰবাহুই তালৈ জ্ঞানপ্ৰদান কৰিলে । সেইজন
 বৃদ্ধ বজাই পুত্ৰলৈহে অহভাৱেই পুত্ৰকৰ অন্যায়া অনুবোধ বন্ধা কৰি
 চলিছে । আপুনি এতিয়া তালৈ গৈ শূত্ৰবাহুৰ আগত শৰ্ম্ম আৰু নীতিসম্মত-
 ভাৱে আলোচনা কৰকগৈ । বিনুৰে আনাৰ মন্তন নাশ কৰিয়েই পৰানৰ্ণ
 দিব । কিন্তু ভীষ্ম, ভ্ৰোণ, কৃপ আদি নহী আৰু বীৰসকলৰ মাজত মতান্তৰ
 হব পাৰে । নহীসকল আৰু যোদ্ধা বীৰসকলৰ ভিতৰত মতৰ অনিন যেন
 পালে ন্যায় সম্মতভাৱে আলোচনা কৰি একমতলৈ আনিবৰ হলে বিশেষ-
 বৰ্ণনে বহু কৰিব লাগিব আৰু তাৰ বাবে মনোযোগ লাগিব পাৰে । সেই
 চোণতে পাওৱসকলে যুদ্ধৰ আয়োজন চনু চপাব পাবিব । আপুনি ইতিমধ্যে
 পুৰত স্থানীভাৱে থাকি সন্ধিৰ আলোচনা চলাই থাকিলে তেওঁলোকৰ যুদ্ধৰ
 আয়োজন চিলা ভাবে চলিব পাৰে । যদি কেমেবাকৈ সন্ধি স্থাপিত হয়
 ভালবেই কথা । কিন্তু দুৰ্য্যোধনে যে সন্ধিত মত দিব সেই কথা মোৰ মনে
 নধৰে । সন্ধিৰ প্ৰস্তাৱ লৈ মৃত শূত্ৰবাহুৰ ৰাজসভালৈ গলেই আনাৰ পক্ষে
 ভালেনান সুযোগ ওলাই পৰিব ।”

(পুৰণি কালত শত্ৰুৰ লগত সন্ধি স্থাপনৰ চন কৰি মৃত পঠাই নানাভাৱে
 নত ভেনৰ ফল কৰি বুঝাই পকাই বীমাংগা কৰিবলৈ মন্ত কৰোঁতে বহুতো
 সময় লাগিছিল । আনকালে সেই সুযোগৰ ফলতে তলে তলে যুদ্ধৰ
 আয়োজন সম্পূৰ্ণ কৰি লোৱাৰ নিম্ন আধিকাৰিৰ দৰেই সেই কালতো
 চনপ্তি আছিল । আনেকি আৰু ছাপানৰ ভিতৰত লগা যোৱা যুদ্ধতো
 দুয়োপক্ষৰ দুতসকলে কৰা সন্ধি স্থাপনৰ চেষ্টা নিম্ন হোৱাত পিচুদুৰ্ভতে
 ছাপানীহতে ১১৪১ চনৰ ভিতৰেই নহত আনেকিৰ নৌশক্তি চূৰ্ণাকৃত
 কৰি আনেকিৰ অধিকাৰত থকা পাৰ্শ্ব হাৰাৰ হস্তগত কৰে । এইটো
 আশৰ ক্ষত্ৰিয় বহাগকলৰ বীতিৰ লগত নিৰ থকা যেন লাগে । পৃথিৱীত
 (সূৰ্য্যৰ উলত) একোৱেই নতুন নহয় ।)

পাৰ্থ-সাবৰিথ

পাণ্ডৱসকলে গন্ধি স্বাপনৰ প্ৰস্তাৱ দি হস্তিনাপুৰলৈ পুত পঠালে। লগে লগে তেওঁলোকৰ পক্ষৰ বহু গৰাকী সৈন্য আৰু যুদ্ধৰ গননপাতি গোটাৰলৈ অনুবোধ জনালে। অৰ্জুনৈ নিজে স্বাক্ষৰ কৰিলে।

চোৰাংচোৱা পঠাই দুৰ্য্যোধনে পাণ্ডৱসকলৰ সকলো সংবাদ সংগ্ৰহ কৰিলে। হাত সাৰটি বহি নাথাকি তেওঁ যুদ্ধৰ যাৱতীয় আয়োজন কৰিবলৈ দিহা কৰাত লাগিল। অৰ্জুন স্বাক্ষৰ কৰিলে যোৱা সংবাদটো পাই তেওঁ নিজেও এখন বেগী বধ লৈ স্বাক্ষৰ কৰিলে। দুয়ো একেদিনাই স্বাক্ষৰত উপস্থিত হল।

শ্ৰীকৃষ্ণ তেতিয়া শয়নত আছিল। দুয়ো শ্ৰীকৃষ্ণৰ ওচৰ গৰাকীয়া আৰু বন্ধু আছিল বুলি নিঃসঙ্কোচে শোৱনী কোঠালৈ সোমাই তাত অপেক্ষা কৰি থাকিলে। আগতে দুৰ্য্যোধনে শ্ৰীকৃষ্ণৰ শোৱনী কোঠাত সোমাই তেওঁৰ নুৰ শিতানৰ ফালে ধকা এখন ওখ আসনত বহি ললে। পিচত অৰ্জুন সোমাই গৈ ভবিৰ ফালে হাত খোৱাকৈ থিয় দি ব'ল।

শ্ৰীকৃষ্ণৰ টোপনি ভগাত চকুমেৰি ভবিৰ ফালে ধকা অৰ্জুনক দেখা পাই গাধৰ সন্তোষ জনালে। তাৰ পিচত নুৰ ঘূৰাই দুৰ্য্যোধনক দেখা পালে। তেওঁকো গাধৰ সন্তোষ জনাই হাঁহি হাঁহি সুধিলে—“অ’ আপোনা-লোক দুয়ো দেখোন ? কথাটো ৰা কি ?” দুৰ্য্যোধনে মাত দিলে “এবা, এতিয়া আনাৰ ভিতৰত যুদ্ধ এখন হোৱাৰ সম্ভাৱনা হৈছে। যুদ্ধ লাগিলেই আপুনি আমাক সহায় কৰিব লাগিব। অৰ্জুন আৰু নই দুয়োজনেই আপোনাৰ নৰন চেনেহ সন্মানে পাই আহিছে। আত্মীয়তা ভাৱৰ ফালৰপৰা আৰু দুয়ো সন্মান। এজনৰ বেছি আনজনৰ বম এনেও নহয়। জয় জয়তে ময়েই আপোনাৰ ৰাঘ চাপিছোঁহি। মহাপুৰুষসকলৰ বীতি যে পোনতে অহা অভ্যাগতক বিনুৰ কৰা উচিত নহয়। মহাত্মা-সকলৰ ভিতৰত আপোনাৰ স্থান সকলোৰে ওপৰত। হে জগদ্বৰ্দ্ধন, আপুনি সকলোৰে পথপ্ৰদৰ্শক। মহাপুৰুষসকলৰ বীতি-নীতিবিলাক আপুনি আৰু কটকটীয়া কৰিব লাগিব। নই হলে আগতে পাইছোঁহি এই কথা আপুনি লক্ষ্য কৰিব।”

দুৰ্য্যোধনৰ কথা শুনি পুৰুষোত্তমে কলে—“আপুনি অহাটো অৱশ্যে আগ হ'ব পাৰে, কিন্তু হে ৰাজন, মাৰ পাই চকু মেৰিয়েই নই পোনে পোনে কুন্তীপুত্ৰকহে দেখা পালোঁ। আপুনি আহিছে আগতে গঁচা কিন্তু নই হলে

আগতে অৰ্জুনবাহে দেখা পানোঁ । সেই কাৰণে এই নিমন্ত্ৰিত দুয়ো সনান সনান হ'ল । গতিকে নই দুয়োকে সনানে সহায় কৰিবলৈ বাধ্য । যি কোনো বহু উপহাৰ জিবলৈ হলে পৌৰাণিক নিয়মনুসারে পোনে পোনে সৰল হাতত উপহাৰ জিব লাগে । সেই গতিকে নই পাৰ্ধকে প্ৰথম বৰটো দিম । যুদ্ধৰ বেলিকা নোৰ নাৰায়ণী সেনাৰ প্ৰত্যেকজনাই নোবেই নিচিনা বীৰ যোদ্ধা । তেওঁলোক আটাইখন গোটে খালে এটা বিৰাট সেনানন্দ গঢ়িত হৈ পৰে । যুদ্ধত কোনো পক্ষই তেওঁলোকৰ সন্মুখীন হৈ যুদ্ধ দিয়া অসম্ভৱ । তেওঁলোকৰ শোচেই সৈন্য বাহিনীয়ে এফনীয়া হৈ যুদ্ধ কৰিব । বিপক্ষত নই অশ্ৰ-শত্ৰুহীন হৈ যোগ দিম । পাৰ্ধ, তুমি শিৰভাৱে চিন্তা কৰি চোৱা । তোমাক কোন পক্ষৰ সাহায্য লাগে কোৱা । অশ্ৰ-শত্ৰুহীন নোক লাগেলে নতুবা বীৰ নাৰায়ণী সৈন্যৰ সাহায্য লাগে ? বয়সত তুমি সৰু কাৰণেই তোমাৰ উত্তৰটো আগৈয়ে শুনিব খোজো ।

শ্ৰীকৃষ্ণৰ কথা শুনি তন্নুহুৰ্ত্ততে ধনত্ৰয়ে আনন্দননেৰে ভক্তিতাৰে কৈ উঠিল—“সুনাহাতে আপুনিহেই নোৰ যথেষ্ট সহায় হব ।”

অৰ্জুন প্ৰভাৱিত হ'ল বুলি ভাবি দুৰ্য্যোধনে পেটে পেটে বৰ ভান পালে । বাহুসেৰে সৈন্যসকলে তেওঁৰ ফনীয়া হৈ থাকিব বুলি দুৰ্য্যোধনে সন্মতি জনালে । এটা বিৰাট সৈন্য বাহিনী তেওঁ লাভ কৰিলে বুলি ভাবি দুৰ্য্যোধনে অপাৰ আনন্দ পালে । তাৰ পিচত তেওঁ বলবানৰ কাষ চাপি সকলো কথা তেওঁৰ আগত ভাতিপাতি কৰেগৈ । ভীম শৰ শক্তিশালী বলবানে দুৰ্য্যোধনৰ কথা শুনি কলে—“হে দুৰ্য্যোধন বিৰাটৰ বাহুকুৰাঁবীৰ বিজ্ঞাৰ সন্মত নই যি কথা কৈছিলোঁ বোৰকৰোঁ । তুমি শুনিছিলি । নই তোমাৰ ফনীয়া হৈয়েই সভাৰ নাহত কথা কৈছিলো । কোৱাৰ আৰু পাণ্ডৱ আনাৰ নানত দুয়ো সনান । এই কথা নই কৃষ্ণক বাবে বাবে কৈ আহিছোঁ । কিন্তু কৃষ্ণই নোৰ কথাটো কাণ দিয়া নাই । নইনো কি কৰিব পাৰোঁ ? য'ত কৃষ্ণ নাই নই তাত থকা অসম্ভৱ । নই পাৰ্ধৰ পক্ষও নলও । তোমাৰ পক্ষও লব নোৱাৰোঁ । কৃষ্ণলৈ চাই নই ইয়াকে ত্ৰিবাং কৰিছোঁ । দুৰ্য্যোধন, তুমি সন্তোষ বংশৰ পুৰুষ । সকলো বজাই তোমাক সন্মানৰ চকুৰে চায় । ক্ষত্ৰিয় ধৰ্ম অনুসৰণ কৰি যুদ্ধ কৰিবা ।”

দুৰ্য্যোধনে পেটে পেটে ভাবিবলৈ ধৰিলে—“অৰ্জুন ভানকৈয়ে প্ৰভাৱিত হ'ল । স্বাৰকাৰ বিশাল সৈন্য বাহিনীটো নোৰ হাতলৈ আহিল । বলবান নোৰ হিতাকাংক্ষী হৈয়ে ব'ল । বাহুসেৰে সৈন্যহীন আৰু অশ্ৰহীন । নোক

আমি কোনে পায় ?" এইদৰে যুদ্ধৰ ভয়নাট স্থানিচিত বুলি সিদ্ধান্ত কৰি
আনন্দমনে দূৰ্য্যোধন দ্ৰুতগামিবলৈ উভতি গ'ল।

"গৰি ধনত্ৰয়, নাৰায়ণী সৈন্য বাহিনী এৰি দি তুমি এইটো কি কাম
কৰিলা ?" এই বুলি শ্ৰীকৃষ্ণই পিচত অৰ্জুনক শোধাত অৰ্জুনে কলে—
"আপুনি যি কীৰ্তি অৰ্জুন কৰিছে নম্বো তাকে কৰিবলৈ যাচ্ছা কৰিছে।
হুণীকেশ। আপুনি অকলে গকলোণিনাক বচাব শক্তি নষ্ট কৰিব পাৰে।
নম্বো অকলে গকলোকে যুদ্ধত পৰাও কৰিব পৰা শক্তি হাতত ৰাখিছে।
আপুনি অল্প ধৰি নানাৰ্থে কেৱল নোব বধত বহি সাবধি হৈ থাকিব।
সেয়ে হলেই নই ভয়নাট কৰিব। চিবকান নই এই আশাকে অস্তবত
পুহি আছোঁ। আজি আপুনি নোব সেই আশা পূৰ্ণ কৰিলে প্রভু।"

পাৰ্ধৱ কথাত শ্ৰীকৃষ্ণই হাঁহি মাৰি কলে—"পাৰ্ধ, তুমি নোব লগত
ধেনালি কৰিছা। অৱশ্যে এই কথা তোমাৰ মুখতহে শোভা পায়।"
এই বুলি বাহুদেৱে অৰ্জুনক আশীৰ্বাদ কৰিলে আৰু অৰ্জুনে প্রকৃত পথ
নিৰ্ণয় কৰিবলৈ গমন হৈছে বুলি ভাবি তেওঁক প্রশংসা কৰিলে।

শ্ৰীকৃষ্ণ পাৰ্ধৱ সাৱণি হ'ল। এসে সেই পুণ্য কথা।

শল্যৰ শত্ৰুপক্ষত যোগদান

মদ্ৰবাজ শল্য নকুল আৰু মহদেৱৰ নোনামেক আছিল। উপপ্লব্যত
পাণ্ডৱসকলৰ যুদ্ধৰ আৰোজন চলি থকা গম পাই মদ্ৰবাজ শল্যকো পাণ্ডৱ-
সকলৰ ফলীয়া হৈ যুদ্ধত যোগদান কৰিবলৈ নম্ব কৰিলে।

সেইমতে মদ্ৰবাজ সৈন্যকো উপপ্লব্যলৈ যাত্ৰা কৰিলে। তেওঁৰ বিৰাট
সৈন্যৰ দলটো তিনি মাইল বাট ছুৰি আগুৱাবলৈ ধৰিলে। তেওঁ বাওঁতে
বাটত ঠায়ে ঠায়ে বিপ্লৱ কৰি গৈছিল। মদ্ৰবাজে এই বিৰাট সৈন্যবাহিনী
লৈ পাণ্ডৱসকলৰ লগত যোগ দিবলৈ যোৱা বাতৰিটো দূৰ্য্যোধনৰ কাণত
পৰিলগৈ। বাতৰিটো পোৱা নাত্ৰে তেওঁ ভাবি ললে যে পাণ্ডৱহঁতৰ লগ
নো লওঁতেই কিবা উপায়ে মদ্ৰবাজক বাটতে ধৰি মেলি তেওঁৰ ফলীয়া
কৰিবলৈ যত্ন বৰা উচিত হ'ব। ইয়াকে ভাবি তেওঁ তেওঁৰ অনুচৰবিলাকক

আদেশ দি ক'লে “মহাবাহু শতাই পাণ্ডবপক্ষত যোগেশন কৰিবলৈ আগবাঢ়ি গৈছে। তোনালোকে কিছুমান উৎকৃষ্ট উপচৌকণ দি মানান গা-দুবিধা দৰ্শাই তেওঁক আনাব বনীয়া কৰিবলৈ চেষ্টা কৰাটোইক।” দুৰ্য্যোধনৰ এনে আদেশ পাই অনুচৰবিনাকে ভলভাৰে ঠায়ে ঠায়ে হুল্লৰ হুল্লৰ বিজ্ঞান-ধৰ নিৰ্মাণ কৰি মহাবাহু আৰু তেওঁৰ শোটেই সৈন্যবাহিনীলৈ মানান তবহৰ উপহাৰ পঠাই দিলে। বেহা নগাই হৰেক বকনৰ ধোৱা বস্ত্ৰ আৰু পিৱাহ গুচাবলৈ মানান তবহৰ সববং, মদ আদি যতনাই ধলে। ওৰে বাটে ভালেমান খাল্যবস্ত্ৰ আৰু হেপাহ পনাই আনান কৰিব পৰাটো বিজ্ঞান-গাৰ পাই মহাবাহু আৰু তেওঁৰ সৈন্যসানহবিনাকে বৰ বং পালে।

মহাবাহু শতাই ভাণিন যুধিষ্ঠিৰেই এনেবোৰ দুব্যৱস্থা কৰিছে বুলি অনুমান কৰি সৈন্যলো আঙৱাই যাবলৈ ধৰিলে আৰু লগে লগে ই এটা বৰ ভাঙৰ সন্ধান দিয়া হৈছে বুলি ভাবি বৰ আনন্দ অনুভৱ কৰিলে। তেওঁ তেতিয়া উপহাৰটি লৈ অহা অনুচৰবিনাকক মতাই আনি ক'লে “আপোনালোকে নোক আৰু নোৰ সৈন্যবিনাকক যি সন্মান ধৰ্ম্মশৰ্ম্ম কৰিছে আৰু লগে লগে আনাব গা-দুবিধাৰ কাৰণে যিনানবিনাক সমল পাত্তিৰ যতন কৰিছে তাৰ নিমিত্তে আনি বৰ বং পাইছোঁ। সেই পাত্তিকে মই আপোনালোকক কিবা পুৰস্কাৰ দিবলৈ ইচ্ছা কৰিছোঁ। তাৰ পূৰ্বে অৱশ্যে মই কুন্তিপুত্ৰ যুধিষ্ঠিৰৰ অনুমতি লোৱাটো উচিত হ'ব। সেই কাৰণে মই তুৰন্তে যুধিষ্ঠিৰক কান্ধলৈ গৈ নোৰ অহা বাতৰিটো জনাই তেওঁৰ অনুমতি লৈ আহোঁগৈ।” সেই কথা শুনি অনুচৰবিনাকে সেই ধৰণটো ততালিকে গৈ দুৰ্য্যোধনক দিলেগৈ। অনুচৰবিনাকৰ লগতে দুৰ্য্যোধনো আঁবে আঁবে গৈ আছিল। এই কথা কাণতপৰা মাজে দুৰ্য্যোধন নিজে আগবাঢ়ি গৈ শতাক গা দেখা দিলেগৈ।

শতাই বিচুতি হৈ স্মৰিলে “দুৰ্য্যোধন, আপুনিহে এইবিনাক উপহাৰ দি নোক সন্মান জনাইছিল? বাক তেওঁ, নইনো আপোনাৰ এতিয়া কি প্ৰত্যুৎপকাৰ কৰিব পাৰে। কণ্ঠকচোন।” শতাই ভাবিছিল মই পাণ্ডব-সকলক সহায় কৰিবলৈ অহা বুলি জানিও দুৰ্য্যোধনে আজি নিজৰ উপবতাব গুণত ক্ৰোধৰ নীতি অনুসৰণ কৰি নোক এনেদৰে সন্মান দেখুৱাইছে।

দুৰ্য্যোধনে উত্তৰ দিলে “মহাবাহু, একান্তই যদি আপুনি প্ৰত্যুৎপকাৰ কৰিবলৈ বিচাৰিছে তেন্তে নোৰ শোহাৰি এয়ে যে আপুনি বৃহত নোৰ বনীয়া হব লাগে। আপোনাৰপৰা এইফেৰা উপকাৰকে বাহা কৰিছোঁ।”

সেই কথাত শত সন্তোষিত হৈ পৰিল।

পুৰাণত ধৰ্মোপদেশ আৰু সোণাচাঁৰ এই দুয়োটা কথাৰে বৰ্ণনা পোৱা যায়। এনে কথাত কোনো কোনোৱে কিম্বদন্তি মানিছিল আৰু আমিও মানি থাকোঁ। তেওঁলোকে কয় ই আকৌ কি ধৰণৰ শাস্ত্ৰ ? ইয়াত দেখোন অধৰ্মৰ উপদেশাদিও বৰ্ণোৱা আছে। এনেবিলাক অন্যায় কথাৰ উল্লেখ কৰা উচিত হোৱা নাই।

ফেৱন ধৰ্মোপদেশ দিয়া কথাবোৰ পুৰাণৰ লক্ষ্য বস্তু হলেও সাংসাৰিক আচাৰ নীতিবিলাকত মানুহৰ কোন কোন খলত বন আৰু কোন কোন খলত জটী প্ৰলাপ আদি গটে সেই বন্ধাও দেখুৱা আছে। মানুহে অনুধ্যাত অৰ্জুন কৰাৰ বাটত কি কি ধৰণৰ বাধা-বিঘিনিবিলাক আহি মানুহবিলাকক আওবাটে পৰিচালিত কৰে আৰু কেনে ধৰণৰ বাধা-বিঘিনি উপস্থিত হৈ বিপদগামী কৰে সেইবিলাকৰপৰা উদ্ধাৰ পাবৰ কাৰণে ইয়াত গল্পন, পণ্ডিত আৰু মহাপুৰুষসকলৰ পতনৰ কথা নাহে নাহে উল্লেখ ধৰা পোৱা যায়। এইবিলাকলৈকে চাই গল্প বাট ধৰি চলিবলৈ মানুহে শক্তি উপাৰ্জন কৰি লব লাগে। এইবোৰৰ কাৰণেই পুৰাণত ঠায়ে ঠায়ে এনেবোৰ ঘটনাৰ উল্লেখ আছে। মহাত্মা, মহাপুৰুষ এনেকি অৱতাৰ সকলৰো নাহে নাহে পতন হোৱা কথা পুৰাণত উল্লেখ কৰা আছে। তাৰ কাৰণ এয়ে যে মানুহে যিনানেই শিক্ষা লাভ নকৰক, পতন আৰু অন্যায় বাটৰপৰা নিজক বঁচা কৰিবৰ কাৰণে বহু পৰিমাণে তেওঁৰ আয়ুঃকাল খাৰিব লাগিব ; অন্যায় কথা বা কানৰ বিৰুদ্ধে সন্নাগ ভাৱটো আৰু বেছিকৈ দৃঢ় কৰি লবলৈকে এনেকৈ ঘটনাবোৰৰ বৰ্ণনা কৰা হৈছে। শুদ্ধা তন্ত্ৰ আৰু অগাধ বৰিষ শক্তি এই দুয়োটা নিলাই লৈ পুৰাণ আদি শাস্ত্ৰবিলাক লিখা হৈছে। সেইবিলাক পাঠ কৰিলে শত্ৰু আৰু বিস্ময়ত মূৰ দোঁ খাই যায়।

শ্ৰীৰামচন্দ্ৰ আৰু ধৰ্মপুত্ৰই নাহে সন্মুখে অধৰ্মৰ কামো কৰিছিল—এই কথা পুৰাণ বচোঁতাই এইদৰে বৰ্ণনা কৰাৰ কি উদ্দেশ্য আছিল ? কাৰো অনুবোধত তেওঁলোকে এনে বৰ্ণনা কৰা নাছিল। এইদৰে বৰ্ণনা কৰি মানুহৰ মনত সন্দেহ নগোৱা উদ্দেশ্য সিবিলাকৰ নাছিল। বাল্মীকি আৰু ব্যাসদেৱে নিজে চিন্তা কৰি নিজৰ মনত উদয় হোৱা ভাৱেৰে বাসায়ণ আৰু মহাভাৰত বচনা কৰিছিল। বাল্মীকি আৰু ব্যাসদেৱ দুয়োজনে তেওঁলোকৰ কাব্যত বৰ্ণনা কৰা পুৰুষসকলক ধৰ্মসঙ্কটত পেলাই দি বহুত ঠাইত তেওঁলোকক আকৌ অধৰ্মৰ কানত লগাই দেখুৱাই তেওঁলোকৰ চৰিত্ৰ বচনা কৰিছিল। এনেবিলাক বৰ্ণনাৰ নিয়ম অনুযায়ী পাঠকসকলৰ মনত কেৱল ধৰ্মভাৱেই উদয় হৈ অন্তৰতো বহুমূল হোৱা সম্ভৱ। অন্যায়,

অৰ্ধ্ৱ আৰু অসত্য ঘটনাৰ কথাবোৰ পঢ়িলেই পাঠকসকলৰ মনত বেতিয়াও অন্যান্য, অৰ্ধ্ৱ আৰু অসত্যৰ ভাৱে ৰখিত নলয়। তেওঁলোকৰ বচনা প্ৰণালীৰ এয়ে অদ্ভুত কোণল। তেওঁলোকৰ কাব্য পাঠ বহিলে আনৰ মনত সদায় ঘাণি থকা ভাৱ, পাপ কানলৈ ভয়, আত্মসংযম আৰু ধৰ্মচিন্তা দৃঢ়ভাৱে বহুমান হ'ব।

আজিকালিৰ বোলছবিবিলাকত হৰেকৰকনৰ বুৎপত্তিৰ দৃশ্যবিলাক দেখুৱা হয়। বোলছবিৰ পৰিচালকসকলে নিজৰ স্বাৰ্থলৈ লক্ষ্য ৰাখি এনেবোৰ কুংগিৰ দৃশ্য দেখুৱাবলৈ অনপোৱা দিহা বোধ নকৰে। ফলত দৰ্শকসকলে এনেবিলাক দৃশ্যত নোহ গৈ নিজৰ নিজৰ মন কলুষিত কৰি তোলে। পুৰাণ আদি শাস্ত্ৰবিলাকত এনে নীতি অবলম্বন কৰা হোৱা হোৱা নাই। পুৰাণৰ বাহিনী আৰু বোলছবিৰ কাহিনীৰ মাজত এয়ে পাৰ্থক্য। পুৰাণবজ্জা আৰু বোলছবি উদ্যোক্তাসকলৰ ভিতৰত নীতিৰ পাৰ্থক্য থকাত প্ৰত্যেক কাৰ্য্যক্ষেত্ৰতে তেনে পাৰ্থক্য দেখা যায়।

দুৰ্য্যোধনে ক'লে “আপোনাৰ ওচৰত পাওৱসকল যেনে চেনেহৰ পাত্ৰ নযোৱা ঠিক তেনেই। আপুনি দয়া কৰি মোৰ মহায় কৰিন বুলি কথা দিয়ব।”

নিকপায় হৈ মন্ত্ৰবাজ শল্যই “তথাস্ত” বুলি কোৱাৰ ফলীয়া হবলৈ সন্মতি দিলে।

দুৰ্য্যোধনৰপৰা শ্ৰেষ্ঠ উপহাৰ পাই মন্ত্ৰবাজ শল্য ভ্ৰমত পৰি ওচৰ গম্ভীয়া আৰু চেনেহৰ পাত্ৰ পাওৱপক্ষ পৰিত্যাগ কৰি কোৱৰপক্ষ অৱলম্বন কৰিবলৈ স্বীকৃত হ'ল।

আন ৰজাসকলৰ ওচৰলৈকো নানা প্ৰকাৰ উপহাৰ পঠাব পাৰিলে তেওঁলোকবোৰ শল্যৰ দৰেই এনে অনাৰ্হ ঘটাবৰ সম্ভাৱনা আছে।

ইয়াৰ পিচত যুধিষ্ঠিৰক দেখা নকৰাকৈ উলটি যোৱা অনুচিত হব বুলি ভাবি শল্যই দুৰ্য্যোধনক ক'লে “বাৰ দুৰ্য্যোধন, আপুনি নোক বিশ্বাস কৰক—মই আপোনাৰ ওচৰত প্ৰতিজ্ঞাবদ্ধ হৈ ব'লোঁ। কিন্তু সেই বুলি মই যুধিষ্ঠিৰক এবাৰ দেখা কৰি নোযোৱাটো অবুজ হব বুলি ভাবোঁ। সকলোবোৰ কথা তেওঁক ভাঙিপাতি বৈ অহাটো মোৰ কৰ্ত্তব্য বুলি ভাবোঁ।”

দুৰ্য্যোধনে ক'লে “ভাল কথা, আপুনি ততালিকে গৈ যুধিষ্ঠিৰক দেখা ৰবি আহকগৈ। কেৱল নোক দি যোৱা কথালৈ নাপাহৰিব।”

শল্যই ক'লে “দুৰ্য্যোধন, আপোনাৰ মন্ত্ৰল হওক। আপুনি নিশ্চিত হৈ হস্তিনাপুৰলৈ উলটি যাওক। মই প্ৰতিজ্ঞা কেতিয়াও লংঘন নকৰোঁ।

এই বুনি মন্ত্ৰবাত শনাই যুধিষ্ঠিৰৰ উদ্দেশ্যে উপস্থান্য নগৰলৈ যাত্ৰা কৰিলে।

পঞ্চ পাণ্ডবে মন্ত্ৰবাজক দেখা পাই গানৰ সন্তোষ ঘনালে। মক্ৰুল আৰু মহেশ্বৰে নোনায়েকক অহা সেনি বৰ আনন্দ পালে। পঞ্চপাণ্ডবে তেওঁলোকৰ দুখৰ বাহিনীবিলাক ভাঙি-পাতি দৈ কোবৰ লগত আগন্তুক যুদ্ধত তেওঁৰ সাহায্য আশা কৰিলে। তেতিয়া শন্যনো তেওঁৰ ইতিমধ্যে হৈ যোৱা ঘটনাটোৰ বিবৰণ দি দুৰ্ঘ্যোবনৰ ওচৰত কৰি অহা প্ৰতিজ্ঞাৰ কথাটো কলে।

পাণ্ডৱসকলে কিন্তু ধাৰণা কৰিছিল যে নোনায়েক মন্ত্ৰবাজে তেওঁলোকৰ পক্ষকে অৱলম্বন কৰিব। সেই কাৰণে তেওঁলোকে শল্যবাজৰ সাহায্যৰ কথাটো লৈ কোনো যত্নকে কৰা নাছিল। এই কথাটো সেইফেৰা অগাব-নাগতাব ফলতে ঘটিলে পালে। যুধিষ্ঠিৰে নগৰ বেজাৰ নগতে বাখি নোনায়েকক কলে “বীৰ নানা, আপুনি দুৰ্ঘ্যোবনৰপৰা উৎকৃষ্ট উপহাৰ পাই যি কথা সি আহিল তাক অৱশ্যে বক্ষা কৰাটো বাহনীয়। আপুনি যুদ্ধ নিল্যাত দ্বাৰুদেৱ গন্য। যুদ্ধস্থলীত কৰ্মই অৰ্জুনৰ বৰ কৰিবলৈ আপোনাক সাৰথি পাতি লব। তেতিয়া আপুনি তানো অৰ্জুন বধৰ কাৰণ হব পাৰিব? বৰং অৰ্জুনৰ বক্ষা কৰিবলৈ হে চাব? যদিও এই প্ৰশ্নটো মোৰ পক্ষে অসম্ভৱ হৈছে তথাপিও আজি মই সেই কথাটোকে সুবিছোঁ।”

শন্যই বলে “বাছা, মই বঞ্চিত হৈ দুৰ্ঘ্যোবনক কথা দি পেলালোঁ। তেওঁৰ পক্ষত থাকিয়েই তোমালোকৰ বিৰুদ্ধে অস্ত্ৰ ধৰিব লাগিব। কিন্তু অৰ্জুনৰ লগত যুদ্ধ দিবলৈ মোক সাৰথি ললে মই কটুজি কৰি কৰ্মৰ তেজ কৰ্মই দি অৰ্জুনক বক্ষা কৰিম। সেইবাবে চিন্তা নকৰিবা। পাশা-খেলাত ছলনা কৰি দ্ৰৌপদী আৰু পঞ্চপাণ্ডৱ যি দুখ-কষ্ট ভোগালে সোনকালে তাৰ কাৰ চাপি আহিছে। তোমালোকৰ ভালৰ দিন আহি আছে। বিবতাব লিখন কোনেও থগাব নোৱাৰে। বাছা, মোৰ দোষ ক্ষমা কৰিবা।”

বৃত্তান্ত

এসময়ত ত্ৰিলোকৰ অধিপতি দেৱবাহু ইন্দ্ৰই দেৱতাসকলৰ যোগ্য নৰ্ঘ্যাদ পাহৰি অহকাৰত ওফলি উঠিল। শাস্ত্ৰত লিখা আছে যে সন্মান

দেখুৱাবলৈ হলেও সিংহাসনত বহি থকা বজ্জাগকলে আসন এৰি উঠি যোৱাটো যুগুত নহয়। দেৱৰাডৰ এই কথা বিদিত আছিল যদিও গুৰুজন আহিলে তেওঁ কোনো সময়তে আসনত বহি থাকিব নোৱাৰিছিল। কিন্তু যেতিয়া অহঙ্কাৰত বুদ্ধি লোপ পালে তেতিয়া এদিন দেৱগুৰু বৃহস্পতিৰ আগমনত তেওঁ আসন এৰি উঠিও নাহিল আৰু অভ্যর্থনাৰ কাৰণে কোনো উপচাৰো আগ নবঢ়ালে। অহঙ্কাৰত নষ্ট হৈ গহীনভাৱে সিংহাসনত বহি থাকিল। বিদ্যা বিশাৰদ বুলি যি সকলোৰে তিত্তৰত খেঁচ, মহান আৰু দেৱাত্মবৰ পুছনীয়া সেই দেৱগুৰু বৃহস্পতিয়ে ইচ্ছাৰ এই অহঙ্কাৰ লক্ষ্য কৰি বৰ বেজাৰ পালে। দেৱৰাডৰ এই অহঙ্কাৰৰ উৎপত্তি কেৱল ঐশ্বৰ্য্যৰ কাৰণেই হোৱা বুলি ভাবি তেওঁ ততালিকে সভাগৃহ পৰিত্যাগ কৰি ঘৰমুৱা হৈ উলটি গুচি গ'ল। দেৱগুৰুৰ অনুপস্থিতিত সভাস্থলীৰ সৌন্দৰ্য্যত নোলান পৰিল।

দেৱৰাড ইচ্ছাই এই কথাটো টং কৰি নিছৰ অহঙ্কাৰৰ শেষত এনে হৰলৈ পালে বুলি ভাবি আৰু তাৰ দলত ভবিষ্যতত কিবা অশান্তি হ'বৰ আশঙ্কা কৰি বৰ ভয় খালে। পিচত তেওঁ উঠি গৈ গুৰুদেৱৰ চৰণত পৰি ক্ষমা প্ৰাৰ্থনা ধুতিবলৈ দিব কবিলে।

কিন্তু দেৱগুৰু যোগেশ্বৰত দেৱৰাডৰ মুখৰ আগতে অস্থিত হ'ল। ইচ্ছাই নানান চেষ্টা কৰিও গুৰুদেৱক দেখা নাপাই ঘোৰ চিন্তাত পৰিল।

আচাৰ্য্যৰ অভাৱত দেৱৰাড ইচ্ছা শোকত বিহ্বল হৈ পৰিল। চিন্তা সাধৰত পৰি দিনে দিনে ক্ষীণাই শুকাই যাবলৈ ধৰিলে। আনফালে অম্বৰ-বিনাকৰ বল-বীৰ্য্য দিনে দিনে বাঢ়ি যাবলৈ ধৰিলে। মাত্ৰে সময়ই সিহঁত আৰ্হি দেৱভাগদলক লক্ষু-লাহুনা কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। দেৱভাগদলৰ এনে দুৰৱস্থা লক্ষ্য কৰি বৃত্তাৰ বৰ বেখা ছলিল। তেওঁ কলে—“দেৱভাগদল, গুৰুদেৱৰ অভাৱত আপোনালোকৰ বল শক্তি দিনে দিনে হ্ৰাস হৈ আহিছে। এইটো কেৱল ইচ্ছাৰ দুৰ্ভিক্ষৰ কাৰণতে হ'বলৈ পাইছে। বৃত্তাৰ পুত্ৰ তপস্বী বিগ্নকপৰ ভক্তি তনাই তুই কৰি সোনবালে তেওঁক আচাৰ্য্য বৰণ কৰি আনক। তাকে কৰিলেই আপোনালোকৰ কাৰ্য্য সিদ্ধি হ'ব।”

বৃত্তাৰ এই উপদেশ দেৱভাগদলে বশবৰ্ত্তন পালন কৰিলে। বৃত্তাৰ লৰাটি নিচেই কমবয়সীয়া হলেও মহাতপস্বী আছিল। সকলো দেৱভাগ শৈ বিগ্নকপৰ কাষচাপি কলেই—“তাপসকুমাৰ, আপুনি বসন্ত গৰু হলেও সকলো শাস্ত্ৰতে পাঠকৃত। কৃপা কৰি আপুনি আমাৰ আচাৰ্য্য পদটি গ্ৰহণ কৰিব লাগে।”

বিশ্বকপ সেই কথাত মাতি হ'ল ।

সুস্থ আৰু তপস্বী বিশ্বকপে নিয়মিত শিক্ষা দান কৰাত দেৱদাস ইন্দ্ৰ আৰু দেৱতাসকলে অসুৰনিলাকৰপৰা নিকৃতি লাভ কৰিবলৈ গনৰ্প হ'ল ।

বিশ্বকপ ঋষ্টাৰ পুত্ৰ হলেও তেওঁৰ মাতৃ অসুৰ বংশৰ তিব্বতা আছিল । সেই কাৰণে ইন্দ্ৰই পেটে পেটে বিশ্বকপৰ ওপৰত গম্ভেহ পোষণ কৰিছিল । তেওঁ মনতে ভাবিছিল “এওঁৰ মাক আনান শত্ৰুদূৰৰ তিব্বতা । গতিকে বিশ্বকপে ভিতৰে ভিতৰে অসুৰহঁতৰ পক্ষ লব পালে ।” এই গম্ভেহ ইন্দ্ৰৰ মনত দিনে দিনে বাঢ়িবলৈ ধৰিলে ।

বিশ্বকপ আচাৰ্য্য হৈ থাকিবলৈ হলে কেতিয়াবা বিপদ ঘটিব বুলি শঙ্কা কৰি ইন্দ্ৰই বিশ্বকপৰ তপস্যা ভঙ্গ কৰিবলৈ মনে মনে কেইগৰাকীমান অপেশ্বৰী পঠাই দিলে । তেওঁলোক গৈ নাগান বকন ডাৱ-ভঙ্গীয়ে নাচ-গান কৰি বিশ্বকপৰ ওচৰত থাকিবলৈ ধৰিলে । কিন্তু বিশ্বকপ অচল-অটল হৈ ব'ল । ইন্দ্ৰই এই উপায়েৰে বলে নোৱাৰা যেন দেখি এটা নীচ উপায়েৰে বিশ্বকপৰ অবলম্ব্য চিত্তা কৰিলে । অৱশেষত তেওঁ বহু হানি বিশ্বকপক হত্যা কৰিলে ।

এই বিষয় পুৰাণত বৰ্ণিত আছে যে ইন্দ্ৰৰ এই পাপত পৃথিৱীত আন পক্ষে যোৰভৰভাৱে প্ৰাণচিহ্ন আবৃত্ত হ'ল । ইন্দ্ৰৰ পাপৰ ফলত অগতত নৰভূমি, স্ৰষ্টি হ'ল তিব্বতাসকলৰ স্বভাৱতে হোৱা শাৰীৰিক কষ্ট বাঢ়িল আৰু পানীত বুৰবুৰনিৰ স্ৰষ্টি হ'ল । নিম্বৰ গন্তান এনে অন্যায্যকৈ হত হোৱা ছানি ইন্দ্ৰৰ ওপৰত ঋষ্টাৰ অতিপাত ৰং উঠিল । ফলত তেওঁ এক মহাযজ্ঞৰ আয়োজন কৰিলে । সেই যজ্ঞৰ ফলত ইন্দ্ৰৰ প্ৰধান শত্ৰু বৃজাসুৰৰ জন্ম হ'ল । গান্ধাৰ্য অগ্নিবৰপৰা উদ্ভৱ হোৱা অসুৰক দেখা পাই ঋষ্টাই কলে—“হে ইন্দ্ৰৰ শত্ৰু, তোমাৰ উন্নতি হওক । তুমি ইন্দ্ৰক বধ কৰিব লাগিব ।” এই বুলি ইন্দ্ৰক আক্ৰমণ কৰিবলৈ ঋষ্টাই বৃজাসুৰক পঠাই দিলে ।

বৃজাসুৰ আৰু ইন্দ্ৰৰ ভিতৰত এখন যোৰ যুদ্ধ লাগি উঠিল । বৃজাসুৰৰ বল শক্তি ইন্দ্ৰতকৈ বেছি আছিল । ইন্দ্ৰৰ পৰাজয় অৱশ্যত্বাৱী বুলি আশঙ্কা কৰি দেৱগণ আৰু দেৱতাসকল গৈ বিষ্ণুৰ শৰণ ললেগৈ । তেতিয়া মহা বিষ্ণুৱে কলে—“বাক তোমালোকে ভয় নকৰিবা । নই সময় বুজি গৈ ইন্দ্ৰৰ বহুব্ৰত নাজত লুকাই থাকিমগৈ । শেষত দেৱবাহুৰেই জয় হ'ব ।”

দেৱতাসকলে সেই কথাত আশ্বাস পাই উলটি আহিল । তাৰ পিচত ঋষিসকলে বৃজাসুৰৰ কাষ চাপি কলেগৈ—“তুমি ইন্দ্ৰৰ লগত নিত্ৰতা স্থাপন কৰা । তোমালোক দুয়ো গনান বীৰ । এই যুদ্ধৰ ফলত পৃথিৱীৰ

মানুষবিলাকে বন কষ্ট পাইছে।” এই কথাতে বৃত্তান্তে ঋষিকলর ফালে হাতঘোর কবি ক’লে—“হে ধাৰ্মিক ঋষিকল, আপোনালোকে নোক ক্ষমা কবিব। ইচ্ছা আৰু নোৰ ভিতৰত পৰস্পৰ বন্ধ হোৱা অসম্ভৱ। দুজন এক গমান শত্ৰু পুৰুষৰ ভিতৰত কেনেকৈ নিম হব পাৰে?”

ঋষিকলে ক’লে—“এনে গন্ধেহৰ কোনো কাৰণ নাই। সংলোকৰ একতা কেতিয়াও নষ্ট নহয়।”

বৃত্তান্তে শেষত সৈমান হৈ ক’লে—“বাক নই যুদ্ধৰপৰা নিবৃত্ত হৈছো। কিন্তু মই ইচ্ছাৰ ওপৰত বিশৃংগ স্থাপন কৰিবলৈ অক্ষম। যি হওক বাক আপোনালোকে নোক এই বুলি এটা বৰ দিয়ক যে শিল, লোহা, শুকান বা পানী লগা কোনো অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰ দ্বাৰা ইচ্ছাই নোক বধ কৰিব নোৱাৰে। দিন বা ৰাতি নোৰ যেন মৰণ নঘটে। এই বাবে নোক আশীৰ্বাদ স্বৰক।”

দেৱতা আৰু ঋষিকলে সেই প্ৰাৰ্থনা শুনি “তপান্ত” বুলি কলে।

বৃত্তান্তৰ গন্ধেহৰ পন যথেষ্ট আছিল। বৃত্তান্তে যুদ্ধ স্থগিত কৰা গৰ্বেও ইচ্ছাই তেওঁৰ প্ৰতি গভীৰ স্থাপন কৰিব নোৱাৰিলে। বৃত্তান্তৰ বধ কৰিবলৈ তেওঁ হেঁচা চাই ফুৰিলে। এদিন কাল গহিৰা বৃত্তান্তৰ বন্ধনা ফৰি বধ কৰিবলৈ এনে উতন সূৰোণী বুলি তাৰি ইচ্ছাই তেওঁক হঠাতে আক্ৰমণ কৰিলে। তালৈমান বেলি দুয়োৰে ভিতৰত যুদ্ধ চলিবলৈ ধৰিলে। বহুসময় যুদ্ধৰ পিচত বৃত্তাই ক’লে—“হেৰ অৰম, কিয় পুনৰ কৰিছ? বৃত্তা-গুণ হানি নোক বধ নকৰ কিম? বিকুৰ তেম তোৰ বৃত্তৰ ভিতৰত লুকাই আছে। সেই অস্ত্ৰকে নোৰ গাত নিক্ষেপ কৰ, সেয়ে নোৰ কান্ধ আৰু মই হৰিব কৃপাত স্বৰ্ণলাভ কৰিম।”

সেই কথালৈ আগবাঢ়ি কবি ইচ্ছাই বৃত্তৰ গাঁহাতখন কাটি পেলালে। বৃত্ত তাত নেশনাত্ৰও বিচলিত নহয়। তেওঁ বাওঁহাতেৰে লোহাৰ গদাৰে গাত কোব মাৰি দিলে। তেতিয়া বাওঁহাতখনো ইচ্ছাই কাটি পেলালে। দুইখন হাত হেৰুৱাই বৃত্তাই ইচ্ছাক মুখ নেলি গিলি পোৱালে। তেতিয়া দেৱতাসকলে বিনাপ কৰিবলৈ ধৰিলে।

কিন্তু ইচ্ছাৰ প্ৰাণ মোৱা নাছিল। বহুদৈৰ্ঘ্যতে তেওঁ বৃত্তান্তৰ পেটফালি ওলাই আহিল আৰু মাগিব কাদ চাপিল। তাত ইচ্ছাই পানীৰ বুৰবুৰনিৰ নাহত বৃত্তপাত সুনুৱাই সেই বুৰবুৰনি উঠা পানীৰ নাচেদি বৃত্তান্তৰলৈ নহা-বিকুৰ তেম সোমাই থকা বৃত্তান্তৰ নাৰি পঠালে। সেই অস্ত্ৰৰ আঘাতত বৃত্তান্তৰ প্ৰাণ নাহিব হৈ নাটকিত বাগৰি পৰিল।

তালৈমান নিম যুদ্ধৰ দুঃখ কষ্টত নতি-যতি হৈ থকা তপতখনত শান্তি

প্ৰতিষ্ঠা হ'ল। কিন্তু ইজ্ৰাই বুদ্ধহত্যা পাপ আৰু গভীৰ অপনাপ বৰাৰ ফলত নিম্নৰ নতে অপমান পালে। তেওঁৰ দেৱশক্তি ক্ৰমে হৰি আহিল। লাহ পাৰি তেওঁ সকলোবেপৰা আঁতৰি বনত লুকাই থাকিল।

বাক্সশক্তিৰ অভাৱত প্ৰজাগৰুৱৰ দুখ-কষ্টৰ সীমা নাথাকে। বাক্সশক্তিটো এজন মানুহত, এটা বংশত নাইবা এখন গভীৰ মাজতহে নিহিত হৈ থাকিব পাৰে। সেই গতিকে ইজ্ৰৰ অবিহনে দেৱতা আৰু ঋষিগৰুৱে অশেষ দুখ-কষ্ট ভোগ কৰি থাকিব লগা হ'ল।

বজা নহৰ পৰাক্ৰমী, কীৰ্ত্তিনন্ত আৰু মন্ত্ৰ শুনী পুৰুষ আছিল। দেৱতা আৰু ঋষিগৰুৱে তেওঁৰ ওচৰলৈ গৈ ক'লে—“দেৱতাগৰুৱৰ সিংহাসন গ্ৰহণ কৰি আনাৰ দেৱেশ্বৰ পদটো পূৰণ কৰক।” দেৱতা আৰু ঋষিগৰুৱৰ এনে প্ৰাৰ্থনা শুনি নহয়ে নম্ৰতাৰে ক'লে—“দেৱেশ্বৰ পদ পূৰণ কৰিবলৈ মই অপাৰগ। আপোনালোকক বক্ষা কৰা শক্তি মোৰ নাই। ব'ত ইজ্ৰ আৰু ক'ত মই।”

দেৱতাগৰুৱে সেৱানেপেৰাকৈ আকৌ অনুৰোধ জনাই ক'লে—“আনাৰ সকলোটিৰে তপস্যাৰ ফল আপুনি লাভ কৰক। বিনা সঙ্কোচে আপুনি দেৱৰাজৰ পদটি গ্ৰহণ কৰক। যাবৈ ওপৰত আপুনি দৃষ্টি পেলাব তেওঁৰে সকলো শক্তি আপুনি হৰণ কৰিব পাৰিব। সেই কাৰণতে আপুনি মহাশক্তি-শালী হবলৈ সক্ষম হব আৰু লগে লগে আপুনি স্বৰ্গৰ দেৱৰাজৰ পদৰ যোগ্যতা অৰ্জন কৰিব।” এই কথা শুনি নহয় মান্তি হ'ল। এজনৰ অভাৱত আন এজন বজা বা নেতা ৰাছি লোৱা নিয়মটো নতুন নহয়। ইজ্ৰৰ অভাৱত দেৱতাগৰুৱে নহৰক দেৱৰাজ পদৰ বাৰণে ৰাচি ললে। তাৰ পিচত নহৰৰ কেনেকৈ পতন হ'লগৈ সেইটো ঘটনাত শিকিবলগীয়া বহুত কথা আছে।

নহৰ

বুদ্ধহত্যা পাপত লিপ্ত হৈ ইজ্ৰই লাজত ৰাজপদ পৰিত্যাগ কৰি কোনোবা বনত লুকাই থাকিলগৈ। নহৰ দেৱৰাজৰ পদত অভিষিক্ত হ'ল।

প্ৰথম ছোৱাত নহৰে যথেষ্ট আদৰ গন্মান পালে। পৃথিৱীত বজা হৈ

থকা বানহোৱাত তেওঁ যি কীৰ্ত্তি আৰু পুণ্য অৰ্জন কৰিছিল দেৱবাৰ্জৰ পদ নাত বৰাব পিছত সেইখিনি পুণ্যৰ বনত কিছু দিনলৈ বক্ষা পৰি থাকিল। পিছত সেই পুণ্যৰ প্ৰভাৱ কৰি অহাৰ লগে লগে তেওঁৰ দুৰ্দ্ধিন আবৃত্ত হ'ল। দেৱবাজৰ পদ নাত কৰি তেওঁৰ মনত অহঙ্কাৰ উপজিল। ক্ৰমে তেওঁৰ কীৰ্ত্তি পুণ্য, সংঘৰ্ষ, সঙ্ঘগুণ সবলোবোৰ লোপ পাবলৈ ধৰিলে।

স্বৰ্ণলোক এখন সুখ ভোগৰ ঠাই। সেই গতিকৈ নৱমহোত্ম-বিনাসত গা চালি দিলে। তেওঁ বিপুল দাস হৈ পৰিল। এদিন তেওঁ ইন্দ্ৰপত্নী শচীদেবীক দেখা পাই বোহ গ'ল। দুৰ্দ্ধ্বিজে লগ লোৱাত তেওঁ সত্যসদ-সকলক সুধিলে—“দেৱবাজ ইন্দ্ৰৰ মহিষী মোৰ কাষলৈ নাহে বিয় ? এতিয়া আচনতে নয়েই দেৱবাজ। এই বৃহৰ্ত্তে শচীদেবীৰ মোৰ কাষলৈ আনিব লাগে।” এই বুলি তেওঁ অনুচৰবিনাকক শচীদেবীৰ লৈ আহিবলৈ আদেশ কৰিলে।

এই সংবাদত শচীদেবী আতঙ্কিত আৰু খঙত অধিৰ হৈ পৰিল। নিৰপায় হৈ তেওঁ দেৱগুৰু বৃহস্পতিৰ শৰণাপন্ন হৈ তেওঁৰ আগন্তুক বিপদৰ কথা ভাঙি ক'লে—“ঈশদেৱ, মোক এই পায়ণৰ হাতৰপৰা বক্ষা বৰব।”

বৃহস্পতিয়ে তেতিয়া শচীদেবীক আশ্বাস দি ক'লে—“ইন্দ্ৰাণী তয় নাধাৰা। সোনকালেই ইন্দ্ৰ ঘূৰি আহিব। সম্প্ৰতি বাক তুমি মোৰ ঘৰতে বাস কৰি থাক। তুমি তোমাৰ স্বামীক আকৌ ঘূৰাই পাবা।”

শচীদেবীয়ে নৱমৰ আদেশ অমান্য কৰি দেৱগুৰু বৃহস্পতিৰ আশ্ৰয়ত আছে বুলি গম পাই দেৱবাজ নৱমৰ খঙে মূৰ পালেগৈ।

নৱমৰ এনে হীন নতি গতি দেখি দেৱাতাসকল বিচুতি হ'ল। তেওঁ-লোকে নৱমক কলে—“দেৱবাজ, আপুনি খং কৰিছে বিয় ? আপোনাৰ খং উঠিলে গোটেই তপস্বীগীৰ দুৰ কটৰ গীনা নাইকিয়া হ'ব। শচীদেবী সাক্ষাৎ ইন্দ্ৰৰ ধৰ্ম্মপত্নী। তেওঁক নাত কৰিবলৈ বাহা কৰাটো আপোনাৰ পক্ষে ন্যায়াসম্মত হোৱা নাই। আপুনি ধৰ্ম্মৰ বাটেদিহে চলিবলৈ চেষ্টা কৰিব লাগে।” কামাতুৰ নৱমে দেৱাতাসকলৰ কথাটো কাণকে নবৰিলে। বৰং প্ৰতিবাদ কৰি ক'লে—‘তাহানিৰন যেতিয়া এই ইন্দ্ৰই অহল্যাৰ কাষলৈ গৈছিল তেতিয়া তোমালোকৰ ধৰ্ম্ম কত আছিল ? তেতিয়া দেখোন তোমা-লোকে হৰা-বধা কৰা নাছিলাইক ? মোক এতিয়া বাবা দিয়াৰ কাৰণটো কি ? তপস্বী বিশ্বকৰ্প ইন্দ্ৰই হত্যা কৰিলে তাৰেইবা প্ৰতিবিধা তোমা-লোকে কি কৰিলা ? শচীদেবীয়ে মোৰ বাসনা পূৰণ কৰিলে তেওঁৰ মঙ্গল-ইহে হব। তেওঁক কোনোমতে সন্তুষ্ট কৰাই মোৰ ওচৰলৈ লৈ আহাইক,

নহলে ভোনালোবো নদন নহা।" এই বুলি নহায়ে দেৱতা সকলকো আদেশ কবিলে।

দেৱতাগকলে নহায়ে থং দেৱি ভৱাই দেৱতকৰ কাগচাপি শচীদেৱীক মাতি কবাই নহায়ে কাগচো পঠাই দিয়াটোকে দিব কবিলে। সেইমতে সন্দো দেৱতা বৃহস্পতিৰ চেনলৈ গ'ল। তেওঁকোকে দেৱতকৰ নহায়ে প্ৰতাপৰ কথা ভাৱিপাতি হৈ শচীদেৱীক নহায়ে কাগচলৈ পঠাই দিবলৈ গোহাৰি কবিলে। এই কথা শুনাতেই শচীদেৱী ভয়ত কম্পমান হ'ল।

তেতিয়া শচীদেৱীয়ে বিলাপ কৰি দেৱতক বৃহস্পতিক ক'লে—"হায়। হায়। ওকলে মোৰ এতিয়া কি গতি হব? নই নৰি গলেও এনে পাপ কামত লিপ্ত হব নোৱাৰোঁ। নই আপোনাৰ শৰণ পৰিলোঁ। নোক বন্ধ কৰক দেৱমি।"

বৃহস্পতিয়ে তেওঁক সাধনা দি ক'লে—"মি পুৰাণে শৰণাপতক শত্ৰুৰ হাতত গপি লিয়ে তেওঁৰ বিনাশ অৱশ্যত্বাৱী। তেওঁৰপৰা হোৱা বীজ-বিলম্ব নৌ নাটি ফুটি ওলাওঁতেই নষ্ট হৈ যাব। তোনাক নই পৰিত্যাগ নকৰোঁ। নহায়ে মুখ্য ওচৰ চাপিছে। তুনি নিৰ্ভয়ে থাক। কালক্ৰমত শত্ৰুট আহি পৰিছে। পুনৰ য'গা গনয়ত ইয়াৰ অন্ত পৰিব।" এইবুলি যুক্তিৰে বৃহস্পতি দেৱতকৰে শচীদেৱীক এই গৰুটৰপৰা পৰিত্যাগ পোৱা দৰ্শিত বৈ দিলে। বুদ্ধিবন্তী শচীদেৱীয়ে সেই কথা বুজি পাই মুকুত সাহ বাহিৰ (নহায়ে) ওচৰলৈ যাত্ৰা কবিলে।

শচীদেৱীৰ দেৱী পোৱা নাহে কান ভাবত বলিয়া হৈ নহায়ে বুদ্ধি লোপ পালে। "স্মৃতিহীন, উদ্ভৱন, হৈ তেওঁ ক'লে—"স্মৃতি, নই এতিয়া তিনোৱৰ অধীশ্বৰ, তুনি পাপলৈ ভৱ ধাৰ লোৱাণে। নোক নাথোন পতিকৰে বৰণ কৰা।"

পাপনতি নহায়ে কথা শুনি, পতিব্ৰতা শচীদেৱী ধৰ লাগি সল। অলপ পিচত বৈৰ্য্য ধৰি কলে—"হে দেৱতক, আপোনাৰ কাগচ, থকা মোৰ পক্ষে উচিত হব, কিন্তু মোৰ এটা গোহাৰি আছে। ইয়াৰ এতিয়াও দীৱিত আছে নে নাই সেই কথা মোৰ জানিবলৈ ইচ্ছা হৈছে, তেওঁ যদি গঁচাই দীৱিত আছে তেন্তে তেওঁ এতিয়া ব'ত আছে এই কথাৰ ভুলৈ লিচাদি উলিয়াব নোৱাৰিলে। ইয়াৰে তেতিয়াই আহি আপোনাৰ লগত বসি। তেতিয়া হলে ভৱিষ্যতে মোৰ গাত আন কোনো চেৰা নাথাকিব।"

এই কথা শুনি নহায়ে বুলি ক'লে—"এৱা, তোনাক কথাটো, যুক্তিপূৰ্ণ কথা নহায়ে। ভাবকৰা, তুনি তেন্তে লিচাদি আহাটো। মোৰ কথা

আৰু তোমাৰ প্ৰতিভা নাপাহৰিবা কিম্বা ।” সেই কথাত মান্তি হৈ শচীদেৱী বৃহস্পতিৰ ঘৰলৈ উনটি আহিল ।

দেৱতাসকল মহাবিক্ৰম ওচৰলৈ গৈ নহমৰ সকলো কথা বিবৰি কৈ তেওঁৰ ওচৰত প্ৰাৰ্থনা কৰাই কলে—“হে নাথ, বৃদ্ধক যি শক্তিয়ে নিহত কৰিলে সেইটো আপোনাৰেই শক্তি । কিম্বা ইচ্ছা বৃদ্ধহত্যা পাপত লিপ্ত হ’ল । তেওঁলোক অপৰাধৰ ভয়ত কোনোবা অজান ঠাইত লুকাই আছেগৈ । তেওঁৰ এই পাপৰপৰা মুক্ত হব পৰা উপায়টো আপুনিয়েই দিয়া কৰি দিব কৰক প্ৰভু ।”

ভগবান নাৰায়ণে তেতিয়া কলে—“ইচ্ছাই নোক আৰাধনা কৰিলেই মুক্ত হব । লগে লগে দুষ্টবুদ্ধি নহমবো বিনাশ হ’ব ।”

শচীদেৱীয়ে ভগবানৰ কৃপা ভিক্ষা কৰি দেৱতাসকলৰ অনুগ্ৰহত ইচ্ছা সকলত কৰিলেগৈ । মানস সৰোবৰত পদ্মফুলৰ ঠাৰিৰ ভিতৰত অঁহৰ লগত তেওঁৰ দেখাটো সুতা কেন কৰি বিনাই তাতে লুকাই আছিল । কেতিয়ানো পাপৰপৰা মুক্তি লাভ কৰি স্থলিৰ দেখা পাব তালৈকে বাট চাই তপস্যা কৰি আছিল । শচীদেৱীয়ে স্বামীক এই অৱস্থাত দেখা পাই শোকাভূৰ হৈ বিনাশ কৰিবলৈ ধৰিলে । তাৰ পিচত শচীদেৱীয়ে নিজৰ কথা আদ্যোপাত্ত ইচ্ছাৰ আগত বৰ্ণনা কৰি ক’লে ।

সেইবোৰ শুনি ইচ্ছাই তেওঁক গাখনা দি কলে—“পাপাত্মা নহমৰ বান ওচৰ চাপিছে । তুমি এতিয়া গোপনে নহমৰ ওচৰলৈ গৈ তেওঁৰ ইচ্ছানতে কাম কৰাৰ ভাও চুৰিবা আৰু বৰা “গণ্ডধিয়ে বই নিজা পালিকত উঠি আপুনি নোৰ কাষলৈ আহিব লাগিব ।” এইটো বান কৰিলেই নহমৰ বিনাশ ঘটিব ।

ইচ্ছাৰেৰ পৰানৰ্ণ অনুমানী শচীদেৱী নহমৰ ওচৰলৈ গ’ল । দিযোৱা কথামতেই শচীদেৱী উনটি অহা দেখি মূৰ্খ নহমে আনন্দত উদ্ভৱন হৈ ক’লে—“কন্যাগী মই এতিয়া তোমাৰ কথামতে কাম কৰিবলৈ গাতু আছোঁ । তোমাৰ প্ৰতিভা তুমি ঠিকমতেই পানন কৰিবা ।”

শচীদেৱীয়ে কলে—“দেৱৰাজ, মই আহিবোঁ । আপুনিয়েই নোৰ পতি হব পাৰিব । আপুনি ত্ৰিযোক্তক অবিপত্তি । বাক এতিয়া আপুনি নোৰ ননোখোৱা কাম এটা গমোৱা কৰিবনে ? ভগবান বিষ্ণু, মহাদেৱ, দেৱতাসকল আৰু অহুৰবিয়াকে মিহাখনত ফেট্টিয়াও উঠা নাই তেনে এখন বাহনত উঠি আপুনি নোৰ ওচৰলৈ আহিব লাগিব । প্ৰভু ১ গণ্ডধিয়ে, বৈনিমা

এখন পাল্কাতি উঠি আপুনি নোব বামতৈ আহক, তেতিয়া নহে আপোনাক আননি আনি।”

নহমে উদ্বন শিন্বে—“হে কল্পানাব শক্তিবদী নপহী, তোমাব এই গল্পপটো নোব বন নহে গাইছে। তোমাব অভিনাচিত বাহনখনো বন অপকপ হব। নহো তাকে বন দাননা কৰি আছে। ‘চক্ৰ যুৰাই যাবে ওপবত দৃষ্টি পেলান তেতিয়াই তেওঁৰ গৰলো শক্তি হৰি আনি’ এনে এটা বন নহে আগতে লাভ কৰিছে। মহম্মদকলে নোক বহন কৰি নিব এইটো অৱশ্যে নোহেইহে শোভা পায়। তান কথা, নহে তেওঁ তোমাব এই অভিনায পুৰণ কৰিম।” এইবুলি কৈ নহমে শচীদেবীক নিশান দিলে। তান পিচত নদোন্নত নহমে মহম্মদকলৰ আহ্বান কৰি তেওঁৰ পাল্কাতি বন নিবতৈ আদেশ কৰিলে। নহমৰ এই অন্যায আৰু পাপ গল্পপৰ কথা শুনি ভগতনাগীৰ বিস্ময়ৰ গীনা নাইকিয়া হল।

মহম্মদকলে বহন কৰি নিয়া পাল্কাতি উঠি আগবাঢ়ি গৈ থকা অৱস্থাত প্ৰতি ধোমতে নহমৰ পাপো বাঢ়ি গৈ থাকিল। শচীদেবীৰ কপৰ প্ৰতি নোহ ভাৱত বিভোন হৈ নহমৰ আৰু বেছি খবকৈ মানলৈ তত হেৰাই গ’ল। বাহক মহম্মদকলৰ আৰু খবকৈ মানলৈ আদেশ কৰিলে। বাহক-গৰলৰ ভিতৰত অগন্ত্য ঋষিও আছিল। নহমে তেওঁক ধোৱমাৰি দি ‘গৰ্গ’ ‘গৰ্গ’ বুলি চিঞৰি কবলৈ ধৰিলে।

‘গৰ্গ’ শব্দৰ অৰ্থ হ’ল বেণাই যোৱা। এইটো এটা আদেশ নুচক বচন। অগন্ত্যক গোৱ মৰা মাজে নহমৰ পাপৰ মাজা পূৰ্ণ হ’ল।

অগন্ত্যই তেতিয়াই অভিপা দি বলে—“হেৰ এখন তই স্বৰ্গচ্যুত হৈ পৰিবি। ‘গৰ্গ’ ‘গৰ্গ’ কৰি নুনিগৰলক আদেশ কৰাব ফলত তই পৃথিৱীত গৈ গৰ্গ জন্ম লৈ থাকিবি।”

সেই মুহূৰ্ত্তেই নহম পাল্কাতিপৰা ওপৰলৈ ভৰি কৰি মাটিত বাগৰি পৰিল আৰু সাপ কপ ধৰি সেই পাপ মোচনৰ কাৰণে বহুকাল অপেক্ষা কৰি থাকিব লগা হ’ল।

ইদ্রই আৰো দেৱৰাজ পদ পাই স্বৰ্গৰাজ্যত বাস কৰিলে। শচীদেবী নিশ্চিত হ’ল।

এইদৰে উপপ্লব্যত যুৰিষ্টিৰ আৰু দ্ৰোপদীৰ আগত মোনায়েক শলাই, ইল আৰু ইল্লাণীৰ দুখৰ বৃত্তান্ত বৰ্ণনা কৰি তেওঁলোকক সাহনা দিবলৈ চেষ্টা কৰিলে।

শনাই পিচত ইনাকো ক'লে—“ক্ষমাশীল আৰু মহনশীল মানুহৰ
বিজয় লাভ অৱশ্যত্বাৱী। ধন-ঐশ্বৰ্য্যত মত্তনীয়া হৈ থকা মানুহৰ নাশ
হবই হব। ইজ আৰু শচীদেবীৰ নিচিনাকৈ তোোনালোকে আৰু দ্রোপদীয়ে
অশেষ যত্নণা ভূণি আছাইক। সেই সকলোবোৰ দুখৰ সোণকালেই ওৰ
পৰিব। তোোনালোকে পুনৰ বাছ্যনাত কনি স্নেহে-সন্তোষে কাল কটাব
পাবিবা। মহম্বৰ দৰে দুষ্ট বুদ্ধি দুৰ্য্যোধন আৰু কৰ্ণৰ বিনাশ ঘটিবই।

সঞ্জয়ৰ দোভা

বিৰাট ৰাজ্যৰ উপথুব্য নগৰতে পাণ্ডৱসকলে বাসকৰা সময়ত দ্বিত্ব
বছাগদলৰ ওচৰলৈ দূত পঠাই সৈন্য সামন্ত আৰু যুদ্ধৰ আহিলা পাতি
যোগাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে। এইদৰে সংগ্ৰহ কৰোঁতে পাণ্ডৱসকলে সাত
অক্ষৌহিণী সৈন্য গোটালে। আগকালে কৌৰৱ পক্ষতো এনেদৰে সৈন্য
সংগ্ৰহ কৰাত লাগি গ'ল। তেওঁলোকৰ এঘাৰ অক্ষৌহিণী সৈন্য গোট
গালে।

এক অক্ষৌহিণী আধিকানিৰ হলে এটা বিভাগীয় সৈন্যদলৰ গনান।
প্ৰতিটো বিভাগতে সকলো ধৰণৰ সৈন্য থাকে। বিভাগবিলাক আকৌ
কিছুমান সৰু সৰু দলত ভাগ কৰি লোৱা হয়। এনেধৰণৰ প্ৰতিটো সৰু
দলতে একোখন ৰথ, এটাকৈ হাতী, তিনিটা ঘোঁৰা আৰু পাঁচজনকৈ পদা-
তিক সৈন্য থাকে। প্ৰতি অক্ষৌহিণীত একৈশ হাজাৰ আঠশ
সত্তৰখন ৰথ, সেই অনুপাতে হাতী, তান তিনিগুণ ঘোঁৰা আৰু পাঁচগুণ
পদাতিক সৈন্য থাকে। সেই অক্ষৌহিণীৰ লগত উপযুক্ত পৰিমাণে যুদ্ধৰ
নাবতীয় সৰস্ত্ৰাৰ থাকে। আদি কানিৰ লোহাদে আকৃত যান-সাহনবিলাকে
বিবিধাক কাম কৰে আৰু স্নিত সেইবোৰ কানত ৰথ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল।
আধিকানিৰ 'চৈকবিলাকৰ কান আৰু কানত হাতীৰে কৰোৱা হৈছিল।

ক্ৰপৰ বচাব পুৰোহিতে ভীষ্মদেৱৰ ওচৰলৈ গৈ যথা নিয়মে কুশাধি
প্ৰশ্ন কৰাৰ পিচত বাঘসভাত পাণ্ডৱসকলৰ হৈ সকলো কথা বিস্তৃতভাৱে
আলোচনা কৰি হলে—“কৰ্ণৰ যে আশি অস্ত্ৰ নাই এই কথা সকলোৰে
বিনিত। শূত্ৰাষ্ট্ৰ আৰু পাণ্ডু এই দুয়ো বচা বিচিত্ৰ বীৰ্য্যৰ পুত্ৰ। পিতৃ

সম্পত্তিত দুয়োবে সনান অধিকাৰ । এতিয়া মৃতবাহুব পুত্ৰসকলে গোটেই
বাৰ্য্য ভোগ কৰি আছে আৰু পাণ্ডু পুত্ৰসকলে বাৰ্য্যশ্ৰেষ্ঠ হৈ কান কটাইছে ।
এইটো বেনেকৈ ন্যায় মাত্ত কৰা হব পাৰে ? কুৰা বংশৰ পাণ্ডৱসকলে
তেওঁলোকৰ সকলোবোৰ দুখ-কষ্ট পাহৰি এতিয়া সন্ধি কৰিবলৈ প্রস্তুত ।
যুদ্ধৰপৰা নানান অনৰ্বৰ সৃষ্টি হয় ; এই কথা ভাবিয়েই পাণ্ডৱসকলে যুদ্ধ
কৰিবলৈ হাবিমাগ কৰা নাই । ধৰ্ম, ন্যায় আৰু প্রতিজ্ঞা অনুযায়ী
তেওঁলোকৰ যি প্ৰাপ্য তাকে যি শান্তি স্থাপনৰ চেষ্টা কৰক অনৰ্বক পনম
নকৰিব ।”

জান বুদ্ধ আৰু বীৰ শ্ৰেষ্ঠ ভীষ্মদেৱে বনে—“তগনানৰ অনুগ্রহত পাণ্ডৱ-
সকলে সুখেবেই কান কটাই আছে । ভালেমান বৰাৰ মহাৰ পোতা গন্ধেও
তেওঁলোক যুদ্ধ কৰি অনৰ্ব সৃষ্টি কৰাৰ পক্ষপাতী নহয় । তেওঁলোক সন্ধি
স্থাপনৰহে পনপাতী । তেওঁলোকে পাবলগীয়া বাৰ্য্যশ্ৰেষ্ঠ তেওঁলোকৰ
ঘূৰাই দিয়া উচিত আৰু এয়ে ধৰ্ম ।”

ভীষ্মদেৱৰ কথা নৌ শেষ হবলৈ পাওঁতেই কৰ্ণই খঙেৰে দূতৰ সভাৰ
মাজতে কৈ দিলে—“দূত তোমাৰ আন বিৰা নতুন কথা কব লগা আছে
যদি কৈ দিয়া । পুৰণা কথাবিলাক পাণ্ডৱি নাধাবিৰা—লাভ নাই । পাণ্ডা
ধেনত যুৰিষ্ঠিৰে দেখেদেখিৰে গোটেই বাৰ্য্য আৰু ধন সম্পদ সকলো হেৰ-
বালে । হেৰোৱা সম্পদৰ ওপৰত আৰো দাবী চলে কেনেকৈ ? যুৰিষ্ঠিৰে
তেওঁৰ প্রতিজ্ঞা যথানুযায়ী পালন কৰি কুবল্যতালৈ আহি বিৰা অলপ পাবৰ
কাৰণে তিকা কৰি চাব পাৰে । বিৰাট আৰু কুপদ বজান সৈন্য বলৰ
ওপৰত ভৰণা কৰিয়েই হবলা তেওঁ হেৰোৱা বাৰ্য্য উদ্ধাৰ কৰিবলৈ চেষ্টা
কৰিছে ? ভয় দেখুৱাই দুৰ্য্যোদ্ধনৰ হাডৰপৰা যংকিৰি কিবা অলপ লাভ
কৰাটোও অসম্ভৱ বুলি জানিবা । তেওঁটো বছৰ নৌ পূৰ হওঁতেই আত্মপ্ৰকাশ
কৰি তেওঁলোকে তেওঁলোকৰ প্রতিজ্ঞা ভঙ্গ কৰিছে । সেই কাৰণতে
আকৌ বাৰ বছৰ কাল তেওঁলোকে বনবাস খাটিবগৈ লাগিব ।”

ভীষ্মদেৱে তেতিয়া বনে—“হেৰা সাৱণি পুত্ৰ, কিয় মিছা কথাবোৰ
কৈছা ? এই দূতৰ পৰানৰ্বনতে কান নকৰিলে যুদ্ধত আমাৰ পৰাত্ম
অনিৰ্বাৰ্য্য আৰু বৌৱৰৰ সকলো বীৰৰ পতন অনিৰ্বাৰ্য্য ।”

এই কথা শুনা মাজৰে সভাৰ মাত্ত বোচান লাগি উঠিল । তেতিয়া
দূতবাহুই মাত লগালে—“পৃথিৱীৰ কল্যানৰ অৰ্থে আৰু পাণ্ডৱসকলৰ মঙ্গল
কামনা কৰি মই সশ্ৰৱৰ পাণ্ডৱসকলৰ ওচৰলৈ পঠাবলৈ মনতে পাতি আছোঁ ।
দূত, আপুনি যুৰিষ্ঠিৰৰ ওচৰলৈ ঘূৰি গৈ এই সংবাদটো দিবগৈ ।”

তার পিচত গল্পগুচ্ছ নাতি আনি ধৃতবাহুই কলে—“গল্পগুচ্ছ তুমি পাওপুত্র-সকলৰ ওচৰলৈ গৈ কৃষ্ণ সাত্যকি আৰু বিৰাট, আদি সকলোকে মোৰ সৈতে সত্ৰাঘণ জনাই তেওঁলোকৰ কুশল বাতৰি লবা। তাত গোটখোঁৱা বচাসকলকো মোৰ সান্দৰ সত্ৰাঘণ জনাবা। ঃ উঠা কোনো কৰ্ম্মৰ অৱতাৰণা নকৰি যাতে ভালে ভালে যুদ্ধ নঘটে তেনে এটা স্থানীয়াগাৰ ব্যৱস্থা কৰি আহাটৈ।”

সেইমতে গল্পগুচ্ছ বৃষ্টিৰ ওচৰলৈ যাত্ৰা কৰিলে। উপপূৰ্ব্বা নুগুৰ্ত্তি গোটখাই থকা সকলোটি বহাকে সান্দৰ সত্ৰাঘণ জনাই সভাৰ মাজত পিয় সি হাতযোৰকৈ গল্পগুচ্ছ কলে—“হে ধৰ্ম্মপুত্ৰ, আপোনাৰ আকৌ দৰ্শন পাই মোৰ নয়ন সৰ্ব্বক কৰিলো। চোপাশে বেবি থকা বচাসকলৰ মাজত আপোনাক দৰ্শন কৰি ইচ্ছাৰ নিচিনা লাগিছে। এই দৃশ্য দেখি আমি মোৰ মন-প্ৰাণ আনন্দ-সাগৰত ডুবুখাই গৈছে। মহাবাহু ধৃতবাহুই আপোনালোক সকলোটিৰে কুশল বাতৰি সুবি পঠাইছে। তেওঁ যুদ্ধক দৰ যিণ কৰে। তেওঁ শান্তি বান্ধা কৰি পঠাইছে।”

এই কথা শুনি ধৰ্ম্মপুত্ৰই বৰ আনন্দমনেৰে কলে—“এইদৰে নীনাংগ হলে কোৱাৰসকল নবৰ হাতৰপৰা বন্ধা পৰিব। আমিও যুদ্ধ-বিগ্ৰহৰ নানান লটি ঘটৰপৰা সকলোটি বন্ধা পৰিম। মনো শান্তিকে কাননা কৰি আহোঁ। যুদ্ধৰ সত্ৰলপত মোৰ অস্তৰখন বিয়াকুল হৈ পৰে। আমাৰ বাত্ৰা ওভোতাই পালেই আনি পূৰ্ব্বৰ সকলো দুখ কষ্ট পাহৰি যাম।”

গল্পগুচ্ছ উঠৰ লিলে—“ধৃতবাহুৰ পুত্ৰসকল নিতান্ত দুৰ্ব্ব। পিতামহৰ উপদেশটো আওকাণ কৰি নিজৰ নিজৰ মতে চলি আছে। সি বি কি নহওক বাবা আপুনি ক্ষান্ত হৈ থাকক। ধৰ্ম্মপুত্ৰ, আপুনি সদায় ধৰ্ম্ম বাটে-দিনেই চলি আহিছে। যুদ্ধৰ নিমিত্তে একো আনোজন নকৰিব। যুদ্ধ কৰি ঐশ্বৰ্য্য লাভ কৰা একো সুখৰ কথা নহয়। আত্মীয় স্বজনৰ বৰ কৰি বাত্ৰালাভ কৰাত সুখ ক’ত? হে ধৰ্ম্মপুত্ৰ, যুদ্ধৰ কথা মনলৈ নাগিব। আমাৰ বাত্ৰালাভ কৰিলেও বাৰ্হক্য আৰু মৃত্যু এই দুটা অৱহাৰ হাত সাৰিবৰ উপায় নাই। দুৰ্য্যোধনহঁত সঁচাকৈয়ে অতি দুৰ্ব্ব। আপুনি আপোনাৰ ধৰ্ম্ম আৰু ধৈৰ্য্য নষ্ট নকৰিব তেওঁলোকে বাত্ৰা এনটাই নিশিয়েও যদি আপুনি দিহু ধৰ্ম্ম পৰিত্যাগ নকৰিব।”

যুষ্টিৰে কলে—“গল্পগুচ্ছ, আপোনাৰ কথা সঁচা হব পাৰে। ধৰ্ম্ম সদা-টোকে ভাওব বস্তু। কিন্তু আনিতো এতিয়া অধৰ্ম্ম কৰিবলৈ আগবাঢ়ি নাই। ধৰ্ম্মৰ প্ৰকৃত বহুগাটো ধীৰুই মানে। তেওঁ দুৰ্য্যোধনৰ দিহু চিত্ত কৰে।

সেই বান্ধুদেরে বি পৰানৰ্ণ দিয়ে সেই অনুযায়ী আমি সেইমতে কান ববাই উচিত হব এই কথা ধুকপ জানিব ।”

তেতিয়া শ্রীকৃষ্ণই প্রকাশ কৰি বুলে—“নই পঞ্চপাণ্ডবৰ সদান মঙ্গলকে কাননা কৰি আহিছোঁ । ধৃতবাহু আৰু তেওঁৰ পুতেকসকলেও সুখেৰে দিন বটাওব সেইটোও মোৰ কাম্য । বৰ্ত্তমানে এইটো এটা জটিল সমস্যা আহি পৰিছে । নই নিজে হস্তিনাপুৰলৈ গৈ ইয়াৰ এটা স্ত্রীমাংসা কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰিছোঁ । পাণ্ডৱসকলৰ মঙ্গলত যাতে কোনো বিধিনিষেধ নঘটে সেই ভাবে কোৱকলৰ লগত সন্ধি স্থাপন কৰাটোৱেই মোৰ কাম্য । তাকে কৰিব পাৰিলে কোৱকলৰে মৃত্যুৰ হাত সাৰি থাকিব পাৰিব । নযো এটা মহৎ পুণ্যৰ কাম সাৰি আনন্দ লভিব । সন্ধি অনুযায়ী পাণ্ডৱসকলে হেৰোৱা ৰাজ্য পালেও তেওঁলোকে ধৃতবাহুৰ ওচৰত ৰাধ্য থাকি তেওঁৰ সেৱা-শুশ্ৰূষাত ব্ৰতী থাকিব । সেই মূলি তেওঁলোক যুদ্ধৰ কাৰণেও প্রস্তুত হৈ আছে । স্ত্রীমাংসাৰ কাৰণে এতিয়া আমাৰ সমুখত দুটা পথ আছে । ধৃতবাহুই যিটোকে লবলৈ ইচ্ছা কৰে সেই পথেই তেওঁৰ কাৰণে মূলি হৈ থাকিব ।”

মূলিটোৱে সন্মত বুলে—“সন্মত, বৌৱৰ সভালৈ উলটি গৈ তুমি অধিৰা পুত্ৰ ধৃতবাহুৰ আশা হৈ কোৱাটো যে আপোনাৰ মহত্বৰ গুণত আমি লৰা কালতে ৰাজ্যলভ কৰিছোঁ । এসময়ত আপুনিমহেই আমাৰ ৰাজবোৰৰ ৰিতাপ দান কৰি ৰাঢ়পাটত বহুৱাইছিল । আজি আমাক ৰাজ্যৰপৰা বঞ্চিত কৰি পৰমুখাপেক্ষী হৈ জীৱন-যাপন কৰিবলৈ দিয়া আপোনাৰ উচিত হৈছে জানো ? আপুনি আমাৰ ভক্তি ভাৱন পিতৃমনুষ । দুয়ো পক্ষৰে জীৱিকা নিৰ্দ্ধাৰৰ সম্বন্ধ অনুপাতে ভালেনান নাটক-বৃষ্টি আছে । আমাক সেইবিনাৰপৰা বঞ্চিত কৰি আপোনাৰ পুত্ৰসকলক আমাৰ প্ৰতি শত্ৰুভাৱ লৈ থাকিবলৈ নিদিব । মোৰ এই বিনীত কথা কেইফালি মহাৰাজ ধৃত-বাহুৰ জনাওকগৈ । পিতামহ ভীষ্মদেৱক মোৰ সেৱা জনাই মোৰ হৈ কবগৈ যে তেওঁৰ নাতিসকলে নিজভাৱে থাকি যাতে জীৱন যাপন কৰিব পাৰে তাৰ কাৰণে তেখেতে যেন এটা পথ উন্নিয়াই দিয়ে । বিদূৰৰ আগতো এনে কথাকে কবগৈ । তেওঁ আমাৰ বংশৰ হিতৰ কথাৰে কব । দুৰ্য্যোদনক শান্ত কৰি মোৰ হৈ কব যে চেনেহৰ ভাই, তোমালোকে ৰাজবোৰৰসকলৰ পছন্দল পিঠাই কলৈ খেদি পঠালা, দ্ৰোপদীক সভাৰ মাজত অগমান কৰিবলৈ আগবাঢ়িলা, সেই সবলোবোৰ আমি সহি থাকিলোঁ । এতিয়া আমাক আমাৰ প্ৰাপ্য ৰাজ্যও এৰি দিয়া । আনৰ বস্ত্ৰ আৰু বিচৰা নাই । আমাৰ পাঁচ ভাইৰ পাঁচখনি মাত্ৰ গাওঁ এৰি দি শান্তি স্থাপন কৰা । যে

কুল তিনক আনি সকলোকে সঙ্গে মতোয়ে ছীতন যাপন কবোইক ।
সত্য়, মই এতিয়া মুক্ত আৰু শান্তি এই দুয়োটাৰ নিমিত্তে গাছ হৈ আছো ।”

যুধিষ্ঠিৰ এই কথা শুনি শ্ৰীকৃষ্ণ, উপস্থিত দ্বন্দ্বাঙ্গকলক আৰু পৰুপাণ্ডৱ
ওচৰত বিনয় নৈ সত্য় হস্তিনাপুৰলৈ উভটি গ’ল ।

বিনামূল্যে নেবে। মই সূচ্যগ্র মেদিনী

সত্য়ক পাণ্ডৱ ওচৰলৈ পঠাই দি মহা চিন্তাত পৰি ধৃতৰাষ্ট্ৰৰ ওবে
ৰাতি টোপনি নাহিলেই । বিদূৰ আহি পানত ওচৰলৈ নতাই নি আলোচনা
কৰি ৰাতিটো কটাই দিলে ।

বিনুৰে ধৃতৰাষ্ট্ৰক ডাঠি কলে—“বৰ্তমান পাণ্ডৱসকলক ৰাখা বুৰাই দিগাই
একমাত্ৰ উপায় । তাৰে কৰিলে দুয়ো পক্ষৰে মঙ্গল হ’ব । আপুনি পাণ্ডৱ-
সকলক নিহত সন্তানৰ দৰে চাওক । যেনেই একমাত্ৰ উপায় আৰু সেয়ে
কৰ্ব ।”

পিচিন্না নিচেই পুৰাতো সত্য় হস্তিনালৈ উভটি আহিল । যুধিষ্ঠিৰ
সভাত বিনিলাক কথা আলোচনা হৈছিল সেই সকলোবোৰ ভাঙিপাতি কলে ।
তেওঁ কলে—“মইকৈ অৰ্জুনে কোৱা কথাবিনাক দুৰ্য্যোধনে শুনা উচিত ।
অৰ্জুনে বিৰাট ৰজাৰ ৰাঘসভাত কৈছিল যে—মই শ্ৰীকৃষ্ণৰ সৈতে লগ
হৈ দুৰ্য্যোধন আৰু তেওঁৰ পক্ষৰ সকলোকে নিৰ্মূল কৰিম—এই কথাত
তিনমানো সন্দেহ নাই । মুছৰ কাৰণে গাণ্ডীৰ নাচি আছে । তাত শব
নুছৰিলেও নিজেই উৰি যাবলৈ প্ৰস্তুত হৈ আছে । কাপোৰৰ মাজত
চাক ৰাই ধকা অগ্ন-শত্ৰুবিলাকে মূৰ উলিয়াই সুৰিৰ লাগিছে—কাহানি যুদ্ধ
লাগিব বুলি । আমি দেৱৰাজ ইন্দ্ৰকে আদি কৰি দেৱতা সকলকো পৰাজিত
কৰিবলৈ গমৰ্ব । বিস্ত মূৰ দুৰ্য্যোধনে নিজেই নিজৰ মৰণ চপাই লবলৈ
আনাক যুদ্ধলৈ আহান কৰিছে ।”

সত্য়ৰ মুখত অৰ্জুনৰ কথাবিনাক শুনি ভীষ্মদেৱে দুৰ্য্যোধনক বহুতো
বুজাই-বঢ়াই ক’লে—“অৰ্জুন আৰু শ্ৰীকৃষ্ণক নৰ আৰু নাৰায়ণ বুলি ছানিবা
তোনালোকে তেওঁলোকৰ বিৰুদ্ধে যুদ্ধত ধিয় দিলেই এই কথাৰ সঁচা মিছা
গন্য পাবা ।” ইয়াৰ পিচত ভীষ্মদেৱে ধৃতৰাষ্ট্ৰৰ ফালে চাই কলে—“পাণ্ডৱ-

গম্বাক, বম্বাকবিবলৈ যে বৰ্ণই ভাৰ্য্যাপ মানি আছে সেই বৰ্ণ পাওৱগকনব
যোম, ভাৰ্য্য এভাণো নহয়। তেওঁৰ বৰ্ণামতে চলি তোমাব পুত্ৰগবলৈ
নিম্নে নিত্ৰন, নিনাশক, বাট নুফলি কৰিছে নাথোন। নিবাট নগৰ আত্মন
বদিবলৈ গৈ অৰ্জুন হাতত আনাব গৰ্জ বৰ্জ হৈ আছে। সেই যুদ্ধত
গৰ্জ ও আছিল। গৰ্জগকলে তোমাব পুত্ৰৰ বদী কৰাত ইয়াত তৰ্জ-
গৰ্জ কৰি ধকা বৰ্ণই তেতিয়া দি কৰিছিল? তেওঁ সেই গম্বত কোন
কালে পুত্ৰই পত্ৰ নাবিছিল? কেরন অৰ্জুনেই সেখোন গৰ্জগকলক
পত্ৰান্ত কৰি তোমাব পুত্ৰৰ ধাণ বৰ্ণ কৰিছিল।”

তেতিয়া দ্বুতৰাট্টই কলে—“এই বংশৰ ওবিয়ান ভীষ্মসেৱে যি কৈছে
সেইমতেই বান কৰা, আনাব পক্ষে যুগুত কথা। যুদ্ধ কৰা অনুচিত, শান্তি
স্বাৰ্জা শক্তি স্বাৰ্গনৈ উত্তৰ কাৰ্য্য। কিন্তু নোৰ যে কমতা কৰি গৈছে।
এই উদ্ধত পুত্ৰবিলাকে নোৰ কথা মানানি নিম্বৰ মতেহে
চলিবলৈ বিচাবে। প্রত্যেকজন জানীলোকে কৈ আছে শক্তি আৰু
শান্তি স্বাৰ্গন কৰাটোৱেই শ্ৰেয়ঃ। নোবো সেয়ে নহু।” এইবিলাক আলো-
চ্যামূলক কথা শুনি ধাকি দুৰ্য্যোধনে মাত লগালে “মহাবাহু, আনাব নিমিত্তে
আপুনি শত্ৰু কৰি থাকিব নানাথে। আমি আনাব সবলো
শক্তি সংগ্রহ কৰি লৈছোঁ। যুদ্ধত আনাব জগলাত স্থনিশ্চিত; ইয়াত
তিলনাত্ৰও গন্ধেহ নাই। যুধিষ্ঠিৰে পাৰ্বোতে ছানো এতিয়া গোটেই
ইন্দ্রপ্ৰস্থৰ আশা পৰিহাৰ কৰি বেৱন পাঁচখন গাৱঁৰ প্ৰস্তাৱ কৰিছে ইমান-
পৰাই আপুনি বুজিব লাগিছিল যে যুধিষ্ঠিৰে আনাব এঘাৰ অপোহিণী
সেনাব গান শুনি ভাৰ্য্য এনে কৰিছে। ইমান এটা নিবাট সৈন্য বাহিনীৰ
সম্মুখীন হোৱা পক্ষপাণ্ডৱৰ পক্ষে এটা অসম্ভৱ কথা। গতিকে আনাব
বিজয় সম্বন্ধে শত্ৰু কৰাব কোনো প্ৰশ্নই নুঠে।” এইদৰে দুৰ্য্যোধনে
পিতাকক সাহ দিবলৈ ধৰিলে।

দ্বুতৰাট্টই কলে—“ৰাজা, যুদ্ধ কৰা কথাটো এটা অতি বেয়া কথা।
অৰ্দ্ধৰাজ্য ভোগ বৰিয়েই তুণ্ড থকা উচিত হব। আনাব পক্ষে সেয়ে
বহত।”

পিতাবৰ কথা দুৰ্য্যোধনৰ অসহনীয় হৈ উঠিল; তেওঁ কলে—“নহয়
পিতা, বিনাযুদ্ধে বেদীৰ আগ এটানানো ভূমি এবি নিদিওঁ।” এই কথা
কৈয়েই দুৰ্য্যোধনে উচাট মানি সভাস্থল পৰিত্যাগ কৰিলে। লগে লগে
সভা ঘৰত ভয়ানক বোতাল লাগি উঠিল।

সিদ্ধান্তে গল্পৰ হস্তিনাপুৰলৈ যুৰি যোৱাৰ ক্ষণে পুৰুষোত্তমকলৰ মৃত্যুত আনোচনা আবৃত্ত হ'ল। যুৰিছিলে শ্রীকৃষ্ণক—“দুৰ্য্যোধন, গল্পৰ বৃত্তান্তৰ দ্বিতীয় প্ৰাণ স্বৰূপ। তেওঁৰ কথাবশৰ বৃত্তান্তৰ পেটৰ কথাটো নই উপন্থি কৰিছোঁ। আনৰ একেবাৰে বৰ্জিত বৰি সন্ধিৰে শান্তি স্থাপন কৰাটোৱেই বৃত্তান্তৰ গোপন উদ্দেশ্য। পোনে পোনে গল্পৰে বৰ কোণালৰে কথাবোৰ আনোচনা কৰিছিল। বোৰো শুনি প্ৰথমতে মনত বৰ আনন্দ লাগিছিল। কিন্তু পিচৰ কথাবোৰ শুনি সেই আনন্দৰ ভাৱ জাহ গৈ গদেহ উপজিবলৈ ধৰিলে। মাজতে তেওঁ সন্ধিৰে শান্তি স্থাপনৰ কথাও উলিয়াইছিল কিন্তু অন্তত যিখিনি কথা কৰেগৈ তাৰপৰা সেইবোৰ অন্যায় যুক্তি বুলি অনুমান কৰিবলৈ বাধ্য হ'লোঁ। বৃত্তান্তই দৰাচলতে গবল' মনৰে আনোচনা কৰাৰ ভাৱ কৰা নাই। এতিয়া দেখিছোঁ আনৰ পৰীক্ষাৰ সময় উপস্থিত। বৰ্ত্তমান এই গৰুট কালত আপোনাৰ বাজে আনৰ জ্ঞানবৰ্ত্তা আৰু কোনো নাই। পাঁচখনি নাথোঁ। গাওঁ ভিত্তি কৰি নাই গোহাৰি ছনাইছিলোঁ। দুষ্ট কৌৱৰইতে তাৰো অস্বীকাৰ কৰিলে। এই অন্যায় আমি কোনগতে গহি থাকোঁ? এনে এটা মুহূৰ্ত্তত আমাৰ উপায় বুদ্ধি দিয়াৰ পৰাবী আপোনাৰ বাজে আন কাকো দেখা নাই। আপোনাৰ বাহিৰে ধাৰ্মিক, নৈতিক আৰু সমুপায় দিব পৰা আন কোন হব?”

যুৰিছিলে কথা শুনি শ্রীকৃষ্ণই গহীনাই কলে—“দুৰ্য্যোধনৰ হিতৰ কাৰণে নই নিজে হস্তিনাপুৰলৈ যোৱাটোকে স্থিৰ কৰিছোঁ। বৃত্তান্তৰ বাজমজাত উপস্থিত হৈ বিনামুক্তি আপোনালোকৰ প্ৰাপ্য বাহ্য উদ্ধাৰ কৰিবলৈ যত্ন কৰিমগৈ। বোৰ এই চেষ্টা ফলৱতী হলে জগতৰ বলাণ সাধন কৰা হব।”

যুৰিছিলে কলে—“নহয়, আপুনি কৌৱৰৰ বাজমজাত কেতিয়াও নাযাব। শত্ৰুৰ মাজলৈ গলে একো ফল নহব। মূৰ্খ দুৰ্য্যোধনে তাৰ কথা নেৰে। সিহঁতৰ মাজলৈ গৈ আনোচনা চলোৱা কথাটো নই মুঠেই সমৰ্পন বৰিব নোৱাৰোঁ। আনৰ কল্যাণ সাধা কৰিবলৈ গৈ আপুনি বিপদত পৰিবগৈ এইটো নই হবলৈ দিব নোৱাৰোঁ। সিহঁত অৰক্ষী বোনা এটা অন্যায় কানলৈ সিহঁতে পিছ নোহোঁৱে।”

শ্রীকৃষ্ণই কলে—“বৰ্ণপুত্ৰ, দুৰ্য্যোধনৰ প্ৰকৃতিটো বোৰ ভালকৈ বুজা আছে। ভবিষ্যতে লোৰে যাতে নোক আৰু আপোনালোকক দুখিব নোৱাৰে তাৰ কাৰণেই বোৰ তালৈ যোৱাটো উচিত হব। নই যে শান্তিৰ নিমিত্তে একো যত্ন নকৰিলোঁ লোৰে এই অপবাদটো বোৰ ওপৰত আপুনি চান।

এনে সোমাবোপ কৰা স্মৃতিবাটো দিয়া নহৈ উচিত বুলি গাভাৰো। শান্তি স্থাপনৰ উদ্দেশ্যে কৰিয়েই নহৈ কুৰু-গভালৈ দূত হৈ যাব খুজিছোঁ। গতাত মোক ফেনেবালৈ অগৎ ব্যৱহাৰ কৰিলে ততালিকে মোৰ হাতত সিহঁতৰ ছৌৰ নাধাকিব। তালৈ গৈ শান্তি স্থাপন কৰিব নোৱাৰিলেও আমি লোক অপনাদৰ হাত গাবি থাকিম। গতিকে নহৈ যোৱাটোৱেই শ্ৰেয়ঃ। আপুনি আৰু আপত্তি নবৰে যেন।”

তেতিয়া যুধিষ্ঠিৰে কলে—“হে বৃক, আপুনি গৰ্ভপুত্ৰ। দুয়োপক্ষকে আপুনি ভানকৈ আনে। আলোচনাৰ কথাবিনাৰ পৰিপাটিকৈ ছুকিয়াই প্ৰবাস কৰাত আপোনাত বাধে আৰু এই অগতঃ দ্বিতীয় এজনৰ ক্ষমতাও নাই।”

শ্ৰীকৃষ্ণই কলে—“হে অত্যন্ত শত্ৰু ধৰ্মপুত্ৰ, আপোনাৰ পেটৰ কথা নহৈ বেচনৈ আনো। আপোনাৰ অন্তৰ্বৰন গততে ধৰ্মযুক্ত। সিপক্ষৰ অন্তৰবিনাৰ সদায় কলুষিত। আমাৰ বক্তব্যখিনি মাত্ৰ নহৈ বনগৈ। বিনা যুদ্ধে গন্ধিৰে যি লাভ কৰিব পাৰি তাতে আপুনি সন্তুষ্ট হৈ থাকিব। নাম মাত্ৰ হলেও তাকে যথেষ্ট জ্ঞান কৰিব। এই কথা মনত লৈ নহৈ তেওঁলোকৰ লগত আলোচনা কৰিব। কিন্তু অস্তত লক্ষ্যবিনাৰলৈ চাই যুদ্ধৰ আশঙ্কাহে মনে ধৰিছে। তথাপিও শান্তিৰ কাৰণে চেষ্টা কৰা কৰ্ত্তব্য।”

এই বুলি যুধিষ্ঠিৰৰ ওচৰত বিদায় লৈ শ্ৰীকৃষ্ণই হস্তিনাপুৰলৈ যাবলৈ বুলি বখত উঠিল।

শ্ৰীকৃষ্ণৰ দৌত্য

শান্তি স্থাপনৰ উদ্দেশ্যে শ্ৰীকৃষ্ণই সাত্যকিক লগত লৈ বখত উঠি হস্তিনাপুৰলৈ যাত্ৰা কৰিলে।

যাত্ৰা কৰাৰ আগতে তেওঁ পাণ্ডৱসকলৰ লগত আৰোঁ এবাৰ বাহন্য-ভাৱে কথাবোৰ আলোচনা কৰি ললে। বীৰ শ্ৰেষ্ঠ ভীমসেনে কলে—যুদ্ধত বংশ নাশ অনিবাৰ্য্য, গতিকে আমি সেইটো কামনা কৰা নাই। শান্তি স্থাপন কৰি সুখেৰে বাল কটোৱাকে কামনা কৰিছোঁ।”

ভাঙৰ ভাঙৰ কমাণীল বীৰসকলে অগতঃ শান্তি কামনাকে বৰে।

শান্তি বান্ধা কথা ভীকৃত্য নহা এই সত্যটো অগতঃ প্রচাৰ কৰিবলৈ ব্যাসদেৱে ভীমসেনৰ হতুৱাই প্ৰকাশ কৰি পৈছে।

বিশ্ব ভ্ৰোপদীয়ে কোৱাৰহঁতৰ হাতত পোতা অপমান আৰু লাঞ্ছনাৰ কথা পাহৰিব পৰা নাই। মুক্ত চুলিটোৰ হাতেৰে ধানুচি এৰি তেওঁ শ্ৰীকৃষ্ণৰ সন্মুখলৈ আহি কলে—নবুহুদন নোৰ এই মুক্ত বেশলৈ চাই যি ভান দেখা তাকে কৰিব। অৰ্জুনে আৰু ভীমে যুদ্ধৰ কথা পাহৰি গ'ল। কিন্তু নোৰ বৃদ্ধ পিতা আৰু নোৰ পাঁচোটা পুত্ৰসন্তান যুদ্ধক্ষেত্ৰলৈ যাবই যাব। পিতাই যুদ্ধ কৰিব নোৱাৰা যেন দেখিলে যতদূৰ পুত্ৰ অভিনয়ক সেনাপতি ৰবি নোৰ পুত্ৰহঁত কোৱাৰ সন্মুখীন হ'বলৈ। একমাত্ৰ ধৰ্মপুত্ৰৰ কাৰণেই নহি এই তেওঁ বহুৰ নোৰ পেটৰ ঋণ পেটতে গানৰি সহ্য কৰি আছে। এতিয়া আৰু সেই ঋণ গানৰি ৰখা অসম্ভৱ হৈ পৰিছে।”

চকুনোৰে গান ভাৰি থকা ভ্ৰোপদীৰ মুখত এনেবিলাক কথা শুনি শ্ৰীকৃষ্ণই কলে—“ভ্ৰোপদী, নাকানিৰা। শূত্ৰৰাষ্ট্ৰৰ পুত্ৰসকলে নোৰ এই শান্তিৰ প্ৰস্তাৱ অগ্রাহ্য কৰিবই। শিয়াল কুকুৰৰ খাদ্য হৈ গিহঁত অচিৰে মাটিত ৰাণৰি পৰিব। ধৰ্মৰ জয় তুনি অচিৰে নিম্ন চকুৰে দেখিবলৈ পাবা আৰু সেয়ে আগন্তু হৈ আহিছে।”

এই কথা শুনি ভ্ৰোপদীৰ অন্তৰৰ দাহ অৱশ্যে পাতলিল।

কুশল নামে এখন গাঁৱত শ্ৰীকৃষ্ণই এবাতিৰ কাৰণে জিৰণি ললে। শ্ৰীকৃষ্ণ অহা বাতৰি পাই হস্তিনাপুৰ নগৰ গোটেইখন আডমৰেৰে সজাই পৰাই দিখাত লক্ষনকাই উঠিল। শূত্ৰৰাষ্ট্ৰৰ আশ্ৰিত নগৰৰ চুক কোণ কেউফালে নিৰ্ধুতিভাৱে চাফটিকণ কৰি পৰিহাৰকৈ সজোৱা হল। জনাৰ্দ্দনক যথা সম্ভৱ আডমৰেৰে আদৰি আনিবলৈ হস্তিনাপুৰৰ প্ৰজাসকলে উলহ মানহকৈ আয়োজন কৰিলে।

দুঃশাসনৰ অটালিকাটো দুৰ্ব্যোধাৰটোতকৈ বেছি চকুত লগা আছিল। সেই কাৰণে শূত্ৰৰাষ্ট্ৰই শ্ৰীকৃষ্ণৰ বাসস্থানৰ কাৰণে দুঃশাসনৰ অটালিকাটোকে সজাই পৰাই ঠিক কৰি ধলে। কৃষ্ণক আদৰি আনিবৰ নিমিত্তে ৰাজপথৰ মূৰে মূৰে বিতোপাকৈ ভোষণ তৈয়াৰ কৰা হৈছিল।

শূত্ৰৰাষ্ট্ৰই বিদূৰৰ লগত মন্ত্ৰণা কৰি কলে—“গোবিন্দক সন্মুখলৈ জনাবৰ কাৰণে হাতী, ঘোঁৰা, ৰথ আদি নানা ভৰহৰ উপহাৰৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগিব।”

বিনুৰে কলে—“এইবোৰ উপহাৰ দি গোবিন্দক তুষ্ট কৰিব নোৱাৰিব। যি উদ্দেশ্য লৈ তেওঁ কুৰুসভালৈ আহিছে সেই ব্যৱস্থাটো কৰি দিব পাৰিলেই

তেওঁ আচনাতে স্তম্ভী হ'ব। তেওঁ একনাশ শান্তি স্থাপনৰ বথানেহে আহিছে এতিয়া কেন্দ্ৰল তাৰ ব্যৱস্থা কৰি থওক। আন হাজাৰ বস্ত্ৰবেও তেওঁৰ তৃপ্তি সাধন অসম্ভৱ।”

গোবিন্দ বথানগত আহি হস্তিনাত উপস্থিত হল। স্মৃতিত নাজ-আনিত প্ৰজাগদনৰ প্ৰতাপত নিৰদি বাট পানলৈ টান হোৱাত নান্দৰ বথ নহ'ব গতিৰে আৰু নাচিবলৈ ধৰিলে। শ্ৰীকৃষ্ণ গোনে গোনে ধৃতবাহুৰ বাবেওৰ ফালে গ'ল। তাত আদৰ সনাদৰ পাই তাৰপৰা নিদুবৰ ঘননুৱা হৈ গ'ল। কুন্তীদেৱীনে শ্ৰীকৃষ্ণৰ দৰ্শন পাগেই পুত্ৰগদনৰ দুখ দুৰ্দশাব বথালৈ মনত পৰি উচুপি উচুপি কান্দিবলৈ ধৰিলে।

শ্ৰীকৃষ্ণই তেওঁক বঢ়াই-বুঢ়াই দুৰ্যোগদনৰ ঘৰৰ ফালে গ'ল। দুৰ্যোগ-ধনেও শ্ৰীকৃষ্ণক গাদৰ অভ্যৰ্ণনা কনাই তেওঁৰ ঘৰতে আহাৰ কৰিবলৈ অনুৰোধ কৰিলে। শ্ৰীকৃষ্ণই হাঁহি মাৰি কলে—“দুতৰ বান শেষ কৰিলেহে আহাৰ বৰা নিয়ম। নোৱ পোতা-বাৰ্ঘ্য শেষ হলেই নোৱ আহাৰৰ বানৰণে নিমন্ত্ৰণ কৰিব।” এই বুলি কৈ তেওঁ বিদুবৰ ঘনলৈ গৈ পোতা-নোৱা শেষ কৰি তাতে অলপ বিধান কলে।

তাৰ পিচত বিদুব আৰু শ্ৰীকৃষ্ণ বিশদভাৱে আলোচনাত বহিল। অতন্ত বিদুৰে শ্ৰীকৃষ্ণক কলে “হে কৃষ্ণ, তীক্ষ্ণ জ্ঞান আদি বীৰগবলে দুৰ্যোগদনৰ ফলীয়া হৈ বুদ্ধ কৰিবই আৰু সেই বুদ্ধত জবী হোৱা স্থানিচিত বুলি ধৰি লৈ দুৰ্যোগদন গপত ওকলি আছে। এই কাৰণতে তেওঁৰ আগত গন্ধিব প্ৰস্তাৱ দাঙি ধৰাৰ লাভ দেখা নাই। সেই দূৰ্বৃত্তইতৰ ৰাজসভালৈ আপুনি যোৱাটো উচিত বুলি নোৱ মনে নকয়।” বিষৰলে দুৰ্যোগদন আদিৰ প্ৰকৃতি আৰু চৰিত্ৰৰ বিষয়ে জানে তেওঁলোকৰ সবলোটিয়েই পেটে পেটে সন্দেহ কৰে যে এই দূৰ্বৃত্তইতৰ সভালৈ গলে শ্ৰীকৃষ্ণৰ প্ৰাণ হানিৰ আশঙ্কা আছে।

উদ্বত শ্ৰীকৃষ্ণই কলে “বিদুব, আপোনাৰ কথা অৱশ্যে সঁচা। শান্তি স্থাপন কৰিব পানিব বুলি আশা ৰাখি নহৈ ইবালৈ অহা নাই। অপবাদৰ হাত সাৰি থাকিব পানিব বুলি ভাবিয়েই নহৈ কুকুসভাত যোগ দিবলৈ আহিছে। নোৱ নিমন্ত্ৰণ জীৱনৰ কাৰণে তিলনান্যো চিন্তাৰ কাৰণ নাই।”

পিচদিনা পুৱাতে দুৰ্যোগদন আৰু শবুনি শ্ৰীকৃষ্ণৰ ওচৰলৈ আহি কলে “মহাৰাজে আপোনাৰ কাৰণে অপেক্ষা কৰি আছে।” এইদৰে নিমন্ত্ৰণ পাই বিদুবৰ লগত শ্ৰীকৃষ্ণ ৰাজসভালৈ গ'ল।

দাস্ত্ৰম্বেৰ গৈ গভাঘৰত উপস্থিত হোৱা নাত্ৰে গভাঘৰ গৰলোৱে থিা হৈ তেওঁৰ গন্যন প্ৰদৰ্শন কৰিলে। শ্রীকৃষ্ণকো বয়োবৃদ্ধগৰলক প্ৰণাম জনাই আগন গ্ৰহণ কৰিলে। শিষ্টাচাৰ আদি দেখুৱাব পিচত গোবিন্দই শ্বত্ৰুৱাটুক লক্ষ্য কৰি তেওঁৰ অহাৰ কাৰণটো প্ৰকাশ কৰিলে। পাণ্ডৱগৰলৰ গোহাৰি জনাই কলে “মহাৰাজ, অগাধকত প্ৰচা নাশ নকৰিব। ইমানদিনে ভানটোকে বেয়া আৰু বেগাটোকে ভাল বুলি আপুনি কান কান আহিছে। পুত্ৰগৰলক অধীনত ৰাখি শাসন কৰাহে আপোনাৰ কৰ্ত্তব্য। পাণ্ডৱগৰল যুদ্ধৰ কাৰণেও প্ৰস্তুত। কিন্তু তেওঁলোকে শান্তি কামনাহে কৰিছে। আপোনাৰ আশ্ৰিত হৈ থাকি তেওঁলোকে শান্তিৰে কাল কটাবলৈ হাবিগোহ কৰে। তেওঁলোককো নিঘৰ গভানৰ দৰে চেনেহ কৰি আপুনি সৌভাগ্যবান হওক এয়ে মোৰ কাননা।”

শ্বত্ৰুৱাটুক কলে “গভাগৰলক, মোৰ একো দোষ নাই। দাধৰৰ পৰামৰ্শ নভেই মই কান কৰিবলৈ প্ৰস্তুত। কিন্তু মই শক্তিহীন। মোৰ পুৰ্ণাশ্ব পুত্ৰহঁতে মোৰ পৰামৰ্শ লৈ কান কৰিব নোপোৱে। হে কৃষ্ণ, আপুনি দুৰ্য্যোধনক এবাৰ বুজাবলৈ চেষ্টা কৰক।”

শ্রীকৃষ্ণই ক’লে “হে দুৰ্য্যোধন, আপুনি এক বিখ্যাত উচ্চ বংশত জন্ম গ্ৰহণ কৰিছে। আপুনি ধৰ্ম পবিত্ৰাণ নকৰিব। আপোনাৰ মগৰ ধাৰণাবিনাক নীচ মানুহৰ ধৰণৰ দৰে। আপোনাৰ এই হীন গৰলপৰ কাৰণে আপোনাৰ এই বিখ্যাত বংশটো বংশোন্মুখ হৈছে। পাণ্ডৱগৰলে আধোনাক যুৱৰাজ আৰু শ্বত্ৰুৱাটুক মহাৰাজ পদত প্ৰতিষ্ঠা কৰিবলৈ ইচ্ছা প্ৰকাশ কৰিছে। পাণ্ডৱগৰলক অৰ্ধ ৰাছ্যা দি শান্তিস্থাপন কৰক।”

ভীষ্ম আৰু দ্ৰোণাচৰ্য্যাই শ্রীকৃষ্ণৰ কথামতে দুৰ্য্যোধনক শান্তিস্থাপনৰ কাৰণে টানি কোৱাতো দুৰ্য্যোধনে কোনো মত প্ৰকাশ নকৰিলে।

পিচত বিনুৰে ক’লে “দুৰ্য্যোধনৰ এনে হীন মানসিক অৱস্থা দেখি আই শাক্কাৰী আৰু পিতা শ্বত্ৰুৱাটুক ৰব কাতৰ হৈ পৰিছে। তেওঁলোকৰ এনে দুৰৱস্থা দেখি মোৰ মন ৰব অস্থিৰ হৈ উঠিছে।”

মহাৰাজ শ্বত্ৰুৱাটুক পুতেকক সঙ্গ ৰাটলৈ আনিবলৈ আকৌ এবাৰ চেষ্টা কৰি ক’লে “দুৰ্য্যোধন, গোবিন্দৰ পৰামৰ্শ মানি কান কৰি চোৱাচোন। নহলে কোৱৰ বংশৰ ধ্বংস অনিবাৰ্য্য বুলি জানিবা।”

ভীষ্ম আৰু দ্ৰোণেও বাৰেপতি দুৰ্য্যোধনক সঙ্গ উপদেশ দি তেওঁৰ এই হীন গৰলপ পৰিহাৰ কৰিবলৈ বহু বত্ৰ কৰিলে। তেওঁলোকে পোনপটীয়াকৈ ক’লে “শান্তিস্থাপনেই বংশ বৰ্দ্ধাৰ একমাত্ৰ উপায় বুলি জানিবা। বৃদ্ধত প্ৰবৃত্ত নহবা।”

এইসবে সকলোৱে দুৰ্য্যোধনৰ উপসেণ দিবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া দুৰ্য্যোধনে ক'লে "মধুসূদন, আপুনি পাণ্ডৱসকলক বেছি নবনৰ চকুৰে চায়। সেই কাৰণেই আপুনি বাবেপতি নোবে দোষাবোপ কৰি আছে। সভাস্থ লোকসকলেও মোৰ দোষৰ কথাৰে গাঁৱ লাগিছে। মই কিন্তু নিজে কোনো অন্যায় কাম কৰিছোঁ বুলি নাভাওঁ। পাণ্ডৱসকলে নিজে ইচ্ছা কৰি পাশাখেঁলত যোগ দি পৰাস্তিত হৈ ৰাজ্য হেৰুৱাইছে। তাৰ কাৰণে মই দায়ী হলোঁ কেনেকৈ? পাশাখেঁলত পৰাস্তিত হৈ বনলৈ গৈছে। এনেস্থলত মোৰ কোনটো অন্যায় কামৰ নিমিত্তে তেওঁলোকে মোৰ বিৰুদ্ধে যুদ্ধ ঘোষণা কৰিবলৈ উদ্যত হৈ যুদ্ধত মোৰ বধ কৰিবলৈ সঙ্কল্প কৰিছে? যুদ্ধৰ ভয় দেখুৱাই মোৰ সঙ্কল্পচ্যুত কৰিব নোৱাৰিব। মোৰ লৰাকালতে এবাৰ তেওঁলোকে অন্যায়ভাৱে ৰাজ্য লাভ কৰিছিল। অত্ৰান বশতঃ বা ভয়ত কুলপতিসকলে এনে অন্যায় কাম কৰিছিল। তেতিয়া ময়ো সন্মতি দিছিলোঁ। কিন্তু আজি তেওঁলোকে ভাগ্য দোষত ৰাজ্য হেৰুৱাইছে। এতিয়া সেই ৰাজ্য বুৰাই দিবলৈ মই বেতিয়াও সন্মতি দিব নোৱাৰোঁ। ইয়াত মোৰ একো দোষ বা ত্ৰুটি নাই। পাণ্ডৱসকলৰ বেজীৰ আগ এটা-মানো ভুনি এৰি দিবলৈ মই অক্ষম।"

দুৰ্য্যোধনে নিজৰ নিৰ্দোষিতাৰ যুক্তি দেখুৱাই দিয়াত শ্ৰীকৃষ্ণই হাঁহি হাঁহি ক'লে "মুঢ়, আপুনি শকুনিৰ লগত যোগ হৈ ছল কৰি পাশাখেঁলৰ আয়োজন কৰিলে, দ্ৰৌপদীক বল প্ৰয়োগ কৰি টানি আনি সভাত অপমান কৰিলে, এতিয়া আপুনি অকৌ কোনো অন্যায় কাম কৰা নাই বুলি সভাত বুকু ফুলাই আশ্ৰয় কৰিছে? এইবিলাক দেখ দেখ মিছা কথা নহয়নে?" দুৰ্য্যোধনে পাণ্ডৱসকলৰ ওপৰত যিনানবিলাক অন্যায় অত্যাচাৰ কৰি আহিছে সেই সবলোৰোৰ শ্ৰীকৃষ্ণই সভাত প্ৰকাশ কৰি বুলে।

ভীষ্ম আদি সকলোৱে শ্ৰীকৃষ্ণৰ উক্তিবিলাক সমৰ্থন কৰিলে। এইবোৰ দেখি শুনি দুঃশাসনে ক'লে "দাদা, এওঁলোক সকলোটিয়ে শোট খাই আপোনাৰ এতিয়াই বন্দী কৰি পাণ্ডৱহঁতক ৰাজ্যখন দিব যেন অনুমান হৈছে। আপুনি এই সভাগৃহ পৰিত্যাগ কৰক। এই সভাত আমি আৰু থকা অনুচিত।"

দুঃশাসনৰ এই বথাত দুৰ্য্যোধনে ভায়েকহঁতক লৈ সভাস্থৰ এৰি গুচি গ'ল।

তেতিয়া গোবিন্দই সভাৰ সবলোকে ওলাই ক'লে "হে মনীষীসকল, কংস আৰু শিশুপাল বধ হোৱাত যদুকুল আৰু বৃষ্ণিকুলৰ লোকসকলে

অৰ্থেৰে জীৱন কটাইছিল। বংশ বংশৰ নিমিত্তে গনয়ে গনয়ে বংশৰ
কণ্টক স্বৰূপ লোবৰিনাকক ধ্বংস কৰি পেলাব লগা হয়। আন্তি এই
কুবকুল বকাবে সেই উপায়কে কৰিব লগা হ'ল।”

ধৃতবাহুই বিদুবক কাষলৈ নাতি নি ক'লে “নবনৰ ভাই বিদুব, বোৱা,
গান্ধাৰীদেৱীক সভালৈ লৈ আহাণে। তেওঁৰ ভানেধিনি দূৰদগিতা গুণ
আছে। তেওঁৰ কথা দুৰ্য্যোধনে মানিব পাৰে।” কেইজনমান বিষয়া
লগত লৈ বিদুব গান্ধাৰীদেৱীক আনিবলৈ অস্তেষপূৰলৈ গ'ল।

গান্ধাৰীদেৱী ৰাজসভাত উপস্থিত হৱহি। তেওঁ আৰু ধৃতবাহুই
দুৰ্য্যোধনক সভালৈ বুৰাই আনিবলৈ মানুহ পঠাই দিলে। খঙে বিষে
কহ্ননুতি ধৰি দুৰ্য্যোধনে চকু বজা কৰি সভাৰ মাজলৈ আহিল। নাক
গান্ধাৰীয়ে নানা প্ৰকাৰ উপদেশ দি ৰাচাই-বুঢ়াই তেওঁৰ সঙ্কল্প পৰিৱৰ্ত্তন
কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলে। কিন্তু দুৰ্য্যোধনে “মই নোব সঙ্কল্প পৰিত্যাগ
কৰিব নোৱাৰোঁ।” ৰুপি উচাট মাৰি আকৌ সভাৰ ত্যাগ কৰিলে।

তাৰপৰা গৈ পোনে পোনে লগৰীয়াবিনাক গোটাই লৈ দুৰ্য্যোধনে
নানা বকনৰ কুটনাট কথা আনোচনা কৰিবলৈ ধৰিলে। দূত শ্ৰীকৃষ্ণক
ৰাজি লৈ অপমান কৰিবলৈ যত্নব্ধ কৰিলে। এই গংবাদ সভাৰত
প্ৰচাৰ হোৱাত কেযোগানে বু-বু, বা-বা চলিবলৈ ধৰিলে। ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই
এইকথা আগতেই অনুমান কৰিছিল। তেতিয়া তেওঁ সভাৰ মাজত
বিথুকপ সেবুৱাই দিলে। অহা ধৃতবাহুই সেই বিথুকপ দৰ্শন কৰিবলৈ
খন্তেকৰ কাৰণে দুট্টপজি নাতি কৰিছিল। (এইশ্বেৰ ব্যাগদেৱে বৰ্ণনা
কৰি গৈছে।)

সেই সময়ত ধৃতবাহুই হাতযোৰ কৰি প্ৰাৰ্থনা জনাই ক'লে “হে
পুণ্ডৰীকাক, আপোনাৰ এই বিথুকপ দৰ্শন কৰি আন্তি নোব নয়ন মন সাৰ্ধক
হ'ল। এই নখনেৰে ভগৱত আৰু আন একো দৃশ্য চাবলৈ হাবিয়াহ
নকৰোঁ। নোব নয়ন আকৌ অন্ধ হওক।” ধৃতবাহুৰ নিজৰ প্ৰাৰ্থনা
অনুযায়ী তেওঁ আকৌ অন্ধ হৈ ৰ'ল।

তেতিয়া ধৃতবাহুই গোবিন্দৰ ফালে চাই ক'লে “নাৰদ, আনাৰ সকলো
চেষ্টা অধৰ্ণে গ'ল। দুৰ্য্যোধনে কোনো কথালৈকে কাণ নকৰিলে।”
পিচত সাতাকি আৰু বিদুব দুয়োকে দুফালে লৈ শ্ৰীকৃষ্ণই সভাস্থল পৰিত্যাগ
কৰি গুচি গ'ল।

শ্ৰীকৃষ্ণই কুন্তীদেৱীৰ ওচৰলৈ গৈ সকলো বৃত্তান্ত ভাঙি ক'লে।
কুন্তীদেৱীয়ে পুত্ৰকলনৰ উদ্দেশ্যে আশীৰ্বাদ দি ক'লে “নোব ৰাচাইত

নন্দনে থাকক।” আৰু ক’লে “কৃত্ৰিয় তিব্ৰতাই যি উদ্দেশ্য কৰি পুত্ৰ লাভ কৰে নোৰ পুত্ৰহঁতৰো সেই উদ্দেশ্য সফল কৰাব গনয় উপস্থিত। নোৰ পুত্ৰবেইটিৰ বন্ধাৰ ভাৰ আপোনাতে অৰ্পণ কৰিলোঁ যাদব।”

কৃত্ৰিয় জগনীগৰলে যুদ্ধত বনিদানৰ কাৰণেই পুত্ৰলাভ কৰে।

পুৰুষোত্তম তেতিয়া বধত উঠি উপপ্লব্যতৈ খবধবটৈ যাত্ৰা কৰিলে।

বৰ্জমান ক্ষেত্ৰত একনাক্ষ যুদ্ধইহে গতি বুলি ধাৰণা হৈ ব’ল।

আসক্তি আৰু কৰ্ত্তব্য

শ্ৰীকৃষ্ণ হস্তিনাপৰবপৰা উভতি অহাত সন্ধিৰে শান্তিহাপনৰ ক্ষীণ আশা যে বিলোপ পালে এই কথা উপলব্ধি কৰিবলৈ কাৰো বাকী নাথাকিল।

শ্ৰীকৃষ্ণ উপপ্লব্যতৈ উভতি যোৱাৰ পিচত যুদ্ধই বংশনাশৰ কাৰণ হ’ব বুলি ভাবি কুন্তীদেবীয়ে দুখে বেজাৰে বান্ধিবলৈ ধৰিলে।

কুন্তীদেবীয়ে মগত ভাবিলে “কৌৰৱৰ হাতত অপমান গহি থাকি যুদ্ধ কৰি অনৰ্থ নষ্টাবলৈ লবাহঁতৰ কবলৈ নোৰ জিবা কোচ খাই গৈছে। কৃত্ৰিয় কুলত জন্ম গ্ৰহণ কৰি যোৰ লবাকেইটিয়ে কেনেকৈ সেইকথা গহি থাকিব? যুদ্ধত উভয়পক্ষৰ লোক মৰি-হাজি বংশ উপাত্ত হ’ব। শেষত গৈ লাভৰ ভিতৰত একো নাথাকিব? লবাহঁতেনো পিচত কি সুখটো পাবগৈ বাক? এই সঙ্কটৰ সন্মুখত মই চাবিউপিনে আঁহাৰ দেখিছোঁ।”

এহাতে বংশনাশ আনহাতে কৃত্ৰিয় ধৰ্ম্ম। এনে এটা পৰস্পৰ বিৰোধী কথাত কোনটো প্ৰমাণ গ্ৰহণীয় এই কথাটো লৈ কুন্তীদেবী ভাবি গুণি বিনোবত পৰিল। আকৌ ভাবিলে “বাক, ভীষ্ম, দ্ৰোণ, বৰ্ণ এই তিনিজন বীৰকনো নোৰ পুত্ৰহঁতে কেনেকৈ পৰাস্ত কৰিব? এই তিনি বীৰ জগতত অজ্ঞেয়। এই তিনিজনৰ কথা নোৰ মনলৈ আহিলে অস্তৰধন কঁপি উঠে। আনবিলাকৰ কাৰণে চিন্তা নাই। কুৰুসেনাৰ ভিতৰত এই তিনিজন বীৰেই নোৰ পুত্ৰহঁতৰ প্ৰাণ নাশ কৰিবপৰা হৈ আছে। এওঁলোকৰ ভিতৰত আচাৰ্য্য দ্ৰোণে হয়তো নিজ শিষ্যপুত্ৰ বুলি ভাবি মনতে যুদ্ধ কৰি গিহঁতক প্ৰাণে নানাবিধ পাৰে। পিতামহ ভীষ্মস্বৰেও হয়তো নোৰ লবাহঁতৰ প্ৰাণ নাশৰ কাৰণ নহ’ব পাৰে। কিন্তু কৰ্ণতো পাণ্ডৱৰ আচল

শত্রু ? তেওঁ মোৰ এই কথা কেইটাৰ প্ৰাণ বৰ কৰি দুৰ্য্যোধনৰ তৃপ্ত কৰিবলৈ দৃঢ়সঙ্কল্প । কৰ্ম যে মহাবীৰ ইয়াত লেশনানো গলেহ নাই । কৰ্মৰ কথা মনত পৰিলেই মোৰ বুকুত পোৰণি উঠে । তেওঁৰ লগত দেখা কৰি তেওঁৰ জন্মৰ আশোপাস্ত ঘটনাটো বুলি প্ৰকাশ কৰাৰ এইটোৱেই সময় ! সেই তনু বৃদ্ধান্ত তুলিলে তেওঁৰ ভাৰতৰ ঘটিবই ঘটিব ।”

পুত্ৰ চিত্ৰত বিভোৰা কুন্তীদেবীয়ে গম্ভাৰ পাৰত কৰ্মৰ উপাসনা ঠাইলৈ বুলি খোৱা ললে ।

কৰ্মই নিশ্চিষ্ট ঠাইতে বহি ধ্যানমগ্ন হৈ আছিল । পূৰ্বমুখ হৈওপৰলৈ হাত তুলি তেওঁ সূৰ্য্যোদয়ৰ আৰাধনাত নিমগ্ন । আৰাধনা শেষ হোৱালৈকে কুন্তীদেবী কৰ্মৰ পিচফালে থিয় দি আছিল । ব’ম্বৰ তাপত পিঠিৰ পোৰণি গুঠালৈকে কৰ্ম একান্তমনে ধ্যানত মগ্ন আছিল ।

আৰাধনা শেষ হোৱাত পিঠিকালে মূৰ ঘূৰাই কৰ্মই কুন্তীদেবীক দেখা পালে । ব’ম্বৰ তাপবগৰা মূৰটো বন্ধা কৰিবলৈ কুন্তীদেবীয়ে কৰ্মই গাত লৈ থকা চাদৰবগৰ আগটোৱে মূৰটো ঢাকি লৈ থিয় দি আছিল । মুখ ঘৰাই কৰ্মই এই দৃশ্য দেখি আচৰিত হ’ল । কাৰণ তেওঁ ভাবিলে যে পাণ্ডৱজাৰ প্ৰধান মহিষী হৈ আৰু পঞ্চপাণ্ডৱৰ জগনী হৈ কুন্তীদেবীয়ে সামান্য এটা সাধুপুত্ৰৰ গ’ৰ চাদৰ মূৰত তুলি লৈছে কিয় ?

পুৰুষীয় নোকক যিভাৱে নাম আৰু বংশৰ পৰিচয় দি সেৱা সংকাৰ কৰিব লগে তেনেভাৱেই কুন্তীদেবীক সেৱা জনাই কৰ্মই নিজৰ পৰিচয় দি ক’লে “মাতৃবাৰা অ’ক পিতা অধিবধৰ সন্ধান নাই । মোৰ নাম কৰ্ম । নাই আপোনাৰ সেৱা জনাইছোঁ । আপোনাৰ কেৱলভাৱে শুশ্ৰূষা কৰিব লগে ক’ব মাতৃ নাই তেনেভাৱেই শুশ্ৰূষা কৰিবলৈ প্ৰস্তুত ।”

কুন্তীদেবীয়ে ক’লে “কৰ্ম, তুমিতো বাৰাৰ সন্ধান নোহোৱা আৰু সাধুপি অধিবধো তোমাৰ পিতা নহয় । তুমি স্নাত কৃত জন্ম লৈছা বুলি নাভাবিবা । বাচকন্যা কুন্তীদেবীৰ গৰ্ভত তোমাৰ জন্ম । সৌ হোয়াতিৰ্ভগ্ন সূৰ্য্যোদয়তো তোমাৰ পিতা । বাছা, তুমি কুশলে থাকা ।” এই বুলি কুন্তীদেবীয়ে কৰ্মৰ আগত তেওঁৰ জন্মৰ কাহিনী বৰ্ণাই কবলৈ ধৰিলে । কুন্তীদেবীয়ে ক’লে “কৰ্ম, কবচ কুণ্ডল ধাৰণ কৰি দেৱকুমাৰ হৈ তুমি জন্ম লৈছা । তুমি ভাগ্যবানৰ লগত অচিনাকি হৈ থকাৰ কাৰণেই দুৰ্য্যোধনৰ লগত লগ লাগি সেই ভাই-বকাইৰ লগত বিৰোধ আচৰণ কৰিবলৈ ওল’ইছা । বৃতৰাষ্ট্ৰৰ পুত্ৰসকলৰ সুৰীপেক্ষী হৈ তুমি জীৱন ধাৰণ কৰা কথাটো বৰ অপমানৰ কথা বুলি ভাবোঁ । নিজৰ মাতৃ অৰ্জুনৰ

লগত লগ লাগি বীৰব দৰে ৰাজ্য শাসন কৰা । তুনি আৰু অৰ্জুন দুয়ো
একেলগে থাকি দুটেক দমন আৰু শিষ্টক পালন কৰি থাকা । গোটেই
জগতে তোমানোৰে বীৰ্য আৰু ছয় ঘোষণা কৰিব । শ্ৰীকৃষ্ণ আৰু
বনবানৰ নিচিনাকৈ তোমানোক দুয়ো ভাষে পৃথিৱীত বহুতো খ্যাতি লাভ
কৰিব পাৰিবা । তুনি আটাই কেউজন ভায়েকৰ ভিতৰত শ্ৰেষ্ঠ । পাঁচ
ভাইৰ মাজত দেৱতাসকলে বেৰি ধৰি থকা ব্ৰহ্মাৰ দৰে তুনিও প্ৰকাশ পাই
থাকিবা । শাস্ত্ৰত আছে যে ধৰ্ম্ম সৰুটোৰ সময়ত পিতৃ-মাতৃৰ সন্তোষ লগোৱা-
টোৱেই সৰাতোকৈ শ্ৰেষ্ঠ ধৰ্ম্ম ।”

ভগৱান সূৰ্য্যদেৱতাৰ পুজাৰ পিচতে বৰ্ণই গৰ্ভধাৰিণী মাতৃ বৃদ্ধীদেবীৰ
মুখত নিম্নৰ জন্মবৃত্তান্ত আৰু অন্তৰৰ বাননাৰ কথা শুনি তেওঁৰ মনত
এনে এটা ভাব হ’ল যেন তেওঁৰ পিতৃ সূৰ্য্যদেৱে যেন তেওঁলোকৰ সন্মুখত
উপস্থিত হৈ তেওঁৰ সবলো কথা সত্য বুলি বৈছেহি । কিন্তু ক্ষত্ৰক
পিচতে বৰ্ণই ননটো ডাঠ কৰি ভাবিলে “নহয়, ভগৱান সূৰ্য্যদেৱে এইদৰে
মোৰ ধৈৰ্য আৰু মনোবল পৰীক্ষা কৰিবলৈৰে মোৰ মনত এনেভাৱ জগাই
তুলিছে ।” এই বুলি ভাবি বৰ্ণই মনক আৰু ডাঠ দি কুটীৰ ফালে চাই
ক’লে “হে সত্ৰিয় জননী, আপোনাৰ কথাবিলাৰ ধৰ্ম্মবিকল্প বুলি ভাবোঁ ।
নই আপোনাৰ ভূপ্ৰীয়াতৰ কাৰণেই সত্ৰিয় ধৰ্ম্ম এৰি দিব নোৱাৰোঁ ।
সত্ৰিয় ধৰ্ম্ম পৰিত্যাগ কৰিলে মোৰ যি অমঙ্গল সাধন হ’ব যুদ্ধক্ষেত্ৰত
কোনো শত্ৰুৱে মোৰ ৰধ কৰিও তেনে অমঙ্গল সাধন কৰিব নোৱাৰিব ।
জন্মগ্ৰহণৰ পিচ নুহুৰ্ত্ততে আপুনি মোক শপাৰ বুকত উটাই দিছিল ।
মোৰ সংস্কাৰ আৰু বৰ্ণৰ সময় পাৰ হৈ যোৱাত আজি আপুনি আহি মোক
সত্ৰিয় বুলি গৌৰবাই দিছেহি । মাতৃৰ বৰ্তব্য যথাসময়ত নকৰি এতিয়া
পঞ্চপুত্ৰৰ মঙ্গলৰ কথা সুঁৱৰি মোৰ ধৰ্ম্ম পৰিত্যাগৰ কাৰণে উপদেশ দিছেহি ।
আজি পঞ্চপাণ্ডৱৰ লগত যোগদান কৰিলে সমস্ত জগতে ভাবিব যে এতিয়া
বৰ্ণই পঞ্চপাণ্ডৱৰ ভয়ত ভীত হৈ পাণ্ডৱৰ পক্ষ অৱলম্বন কৰিলে । কোৰক-
সকলৰপৰা নই ৰাজ্য, ৰিতাপ, সন্মান আদি লাভ কৰিছোঁ । এনে
অৱস্থাত তেওঁলোকক ৰক্ষণা কৰি মোক পাণ্ডৱৰ পক্ষ লবলৈ উপদেশ
দিছেহি । যুদ্ধৰ সাগৰখন পাৰ হবৰ কাৰণে কোৰকসকলে মোৰে ‘তৰণে
নৌকা’ বুলি এৰি নিশ্চিত হৈ আছে আৰু নযো যুদ্ধৰ কাৰণে তেওঁলোকক
উৎসাহিত কৰি আছে । এনে অৱস্থাত নই তেওঁলোকক কি বুলি প্ৰভাৱণা
কৰি নিপদগ্ৰস্ত কৰিম ? উপকাৰৰ প্ৰত্যাশকাৰ কৰাৰ উপযুক্ত সময় উপস্থিত ।
এনে সময়ত প্ৰৱৰ্ত্তনা কৰি তেওঁলোকৰ অনিষ্ট সাধন চিন্তি কেনেকৈ সঙ্গমানে

ছীৱন ধাৰণ কৰিম ? নাহ, নোক নোৰ ঋণ পৰিশোধ কৰিবলৈ সুবিধা
নয়ক। প্ৰাণ দিও নহি তাক কৰিব লাগিব। নকৰিলে মই সাধাৰণ
চোৱৰ দৰে ইমান দিনে তেওঁলোকৰ আশ্ৰয়ত কৰাহে হব। গতিকে
নোৰ সমস্ত শক্তি সংগ্ৰহ কৰি আপোনাৰ পুত্ৰসকলৰ বিৰুদ্ধে যুদ্ধ কৰিব
লাগিব। অন্যথাৰ মই ঘৃণিত আৰু অকৃতজ্ঞ হব লাগিব। আপোনাৰ
সাক্ষাতত মিছা কথা কোৱা উচিত নহব। আপুনি নোক কমা কৰিব
নাহ। কিন্তু সেই বুলি আপোনাৰ এই চেষ্টা অথলৈ নাযায়। আপোনাৰ
পাঁচোটা সন্তানৰ ভিতৰত একমাত্ৰ অৰ্জুনৰ সৈতেহে মই যুদ্ধ কৰিম।
সেই যুদ্ধত তেওঁৰ বা নোৰ যেই সেই এজনৰ মৃত্যু ঘটিব। আপোনাৰ
আন কেইটি সন্তানে নোৰ হাজাৰ অন্যান্য কৰিলেও মই তেওঁলোকক সম্ৰাঘাত
নকৰোঁ। গতিকে আপুনি চিৰকাল পৰাপুত্ৰৰ জননী হৈয়ে থাকিব।
যুদ্ধৰ শেষত আপোনাৰ বাকী চাৰি দীৰ সন্তানৰ লগত আৰু এটি যোগ
হৈ আপুনি বীৰ জননী হৈ ব'ব। এতিয়া আপুনি বিনাশ গ্ৰহণ
কৰক।”

সোষ্ঠ সন্তানৰ মুখত কৃত্ৰিম ধৰ্মৰ কথাবিনাক তনি কুন্তীদেবীয়ে
কৰ্মক সাৰটমাৰি ধৰি চকুপানী টুকিবলৈ ধৰিলে।

কুন্তীদেবীয়ে ক'লে “বিধিৰ বিধান কোনে ধৰাব ? মক ভায়েক
কেইটিক তুমি যে অত্য দান কৰিলা সেয়ে বহত। তোমাৰ মঙ্গল হওক।”
কৰ্মক এইবুলি আশীৰ্বাদ দি বীৰজননী কুন্তীদেবী উলটি গ'ল।

পাণ্ডৱ সেনাপতি

গোবিন্দ উপপ্লব্য নগৰলৈ উলটি আহি হস্তিনাপুৰৰ সকলো বৃত্তান্ত
কলেহি। অৱশেষত কলে, “কন্যাৰ কাননা কৰি গাঁচা কথাৰে তেওঁলোকৰ
কাৰণেও ভালেমান উপদেশ দিয়া হ'ল। কিন্তু সকলো অথলৈ গ'ল।
এতিয়া চতুৰ্ভ উপায় দল লগোৱাৰ বাহিৰে আন নাই। বয়সস্থ সকলেও
নানান উপদেশ দিয়া সৰেও নৰ্ব দুৰ্বোধ্যনে তালৈ কাণসাৰকে নকৰিলে।
এতিয়া পলম নকৰি যুদ্ধৰ সকলো আয়োজন কৰিব লগা হ'ল। কুৰু-
ক্ষেত্ৰই বৰ বলি লবলৈ আগ্ৰহেৰে বাট চাই আছে।”

যুধিষ্ঠিৰে ভায়েক কেইজনৰ বনে, “বীৰগবন, আৰু শান্তিৰ আশা নববিধা। আমাৰ সৈন্য গানপত্ৰ লৈ বেহু বচনা কৰিব লাগে।”

সেই কথাৰতে সৈন্যবিনাকক গাতভাগে ভাগ কৰা হ’ল। একাদিক্ৰমে ভ্ৰপদ, বিৰাট, ধৃষ্টদ্যুম্ন, শিখণ্ডী, গাত্যদি, চেকিতান, ভীমসেন এই গাতজনৰ প্ৰতিজনৰে এটা এটা বিভাগৰ নামৰ নিযুক্ত কৰা হ’ল। তাৰপিচত এতিয়া সবলোৰে ওপৰৰ সৰ্ব্বাধিনায়ক কাক নিযুক্ত কৰা হব সেই লৈ আলোচনা আৰম্ভ হ’ল।

যুধিষ্ঠিৰে ভয়ে ভয়ে সহদেৱক সুবিলে, “সহদেৱ তুমি কোৱাটোন এই গাতজনৰ ভিতৰত বোনতনক সৰ্ব্বাধিনায়ক পতা যাব? সাক্ষাত অগ্নি সদৃশ অবিদমনবাৰী ভীষ্মদেৱৰ সন্মুখীন হব পাৰে আৰু গোটেই সৈন্য-বাহিনীক যোগ্যভাৱে পৰিচালনা কৰিব পাৰে এনে এজন বীৰ পুৰুষক সৰ্ব্বাধিনায়ক পতা উচিত। তোমাৰ মতে এই বিষয়ত কোন যেন অনুমান হয়?”

আগৰ দিনত এনে নিয়ম আছিল যে কোনো এটা কথাৰ মীমাংসা কৰিবৰ হলে সবলোতৰে কনিষ্ঠজনৰ পোনতে সুধিব লাগে। এনে কৰিলে ডেবাসবলৰ উৎসাহ আৰু স্বাধীন চিন্তাৰ ভাব বৃদ্ধি পায়। সেই কাৰণেই এনে প্ৰথাৰ চনতি আছিল। পোনতে জ্যেষ্ঠজনৰ সুবিলে কনিষ্ঠ-জনৰ স্বাধীন মত প্ৰকাশ কৰাৰ ক্ষমতা লোপ পায়। শেষত কনিষ্ঠজনৰ মত লবলৈ গলে তেওঁৰ মৰ্য্যাদাবোধ ক্ষুণ্ণ হোৱাৰ আশঙ্কা থাকে।

সহদেৱে বলে—“অজ্ঞাতবাগৰ বালছোৱাত যিজন বজাৰ আশ্ৰয়ত আমি অজ্ঞাতবাগ সন্মাপন কৰি আহিলোঁ আৰু যাৰ ছাঁত আশ্ৰয় লৈ আমি আমাৰ ন্যায্য অধিকাৰ দাবী কৰিবলৈ যো-জা কৰিছোঁ সেই বিৰাট বজাৰে সৰ্ব্বাধিনায়ক হিচাবে নিৰ্ব্বাচন কৰা মোৰ মতে উচিত হব।”

তাৰ পিচত নকুলৰ সোধাত তেওঁ বলে—“বয়সত, জ্ঞানত, সাহসত, বংশ গৌৰৱত আৰু বল বুদ্ধিত যিজনৰেই সকলোতকৈ শ্ৰেষ্ঠ সেই ভ্ৰপদ বজাকে প্ৰধান সেনাপতি বৰণ কৰা উচিত বুলি ভাবোঁ। ভৱদ্বায়ৰ ওচৰত তেখেতে অস্ত্ৰ বিদ্যা শিক্ষা লাভ কৰিছিল। দ্ৰোণাচাৰ্য্যৰ বিৰুদ্ধে থিয় দিবলৈ তেখেতে অভিলাষ কৰিছে। তেখেত সবলোৰে পুত্ৰনীয়। তেখেতেই দ্ৰোণদীৰো পিতাক। সেই ফালৰপৰাও তেখেত আমাৰ পিতৃ তুল্য। গতিকে ভ্ৰপদ বজাকে প্ৰধান সেনাপতি বৰণ কৰিলে আমি ভীষ্মদেৱ আৰু দ্ৰোণাচাৰ্য্য এই দুয়োজনৰে সন্মুখীন হব পাৰিম।”

তাৰ পিচত যুধিষ্ঠিৰে ধনঞ্জয়ক প্ৰশ্ন কৰিলে।

অৰ্জুনে কলে—“দ্রোণাচাৰ্য্যৰ মন স্বৰূপ ত্ৰিভৈৰৱ্য ষ্ঠৈদ্যুন্নকে সেনাপতি নিৰ্ব্বাচন কৰা উচিত হব বুলি মই ভাবোঁ। পৰশুৰাম বিজয়ী ভীষ্মদেৱৰ অস্ত্ৰৰ গম্ভীৰ হবলৈ একমাত্ৰ ষ্ঠৈদ্যুন্নই সক্ষম। ক্ৰপদ পুত্ৰৰ বাহিৰে আন কেৱে পিতামহৰ গম্ভীৰ হব পাৰিব বুলি মোৰ মনে নধৰে। তেখে-
তকে এই পদত অভিষেক কৰক।”

ইয়াৰ পিচত ভীষ্মদেৱে কলে—“হে ৰাঘৱ, অৰ্জুনে যি কৈছে সেইটো ময়ো সমৰ্থন কৰোঁ।; কিন্তু ভীষ্মদেৱক বৰ কবিতৰ কাৰণে শিখণ্ডীয়ে তন্ন গ্ৰহণ কৰিছে বুলি ঋষি-মুনিগৰুৱৰ মুখে শুনিবলৈ পাইছোঁ। পৰশুৰামৰ দৰে তেওঁয়ান সেই শিখণ্ডীৰ প্ৰধান সেনাপতি বৰণ কৰাটো মোৰ মতে উচিত হব বুলি ভাবোঁ। শিখণ্ডীৰ বাহিৰে ভীষ্মদেৱক অস্ত্ৰ কৰা আনৰ পক্ষে সম্ভৱ নহয়।”

অৱশেষত মীনাংসাৰ কাৰণে যুধিষ্ঠিৰে শ্রীকৃষ্ণক প্ৰশ্ন কৰি কলে—
“হে কৃষ্ণ, এই বিষয়ে আপোনাৰ এটা সুপৰামৰ্শ বিচাৰোঁ।”

শ্রীকৃষ্ণই কলে—“বীৰকলৰ নাম প্ৰকাশ হৈছে সেই সকলো কেইজন বীৰেই সেনাপতিৰ যোগ্য। প্ৰতিঘনেই দুৰ্য্যোধনৰ বুকু কঁপাই তুলিবলৈ সক্ষম। তথাপি মই অৰ্জুনে কোৱামতে ষ্ঠৈদ্যুন্নকে প্ৰধান সেনাপতি পদত বৰণ কৰিবলৈ অনুৰোধ কৰিছোঁ।”

কুৰু সেনাপতি

ক্ৰপদৰাজে নিজৰ ভীয়েক দ্ৰোণদীৰ অৰ্জুনৰ হাতত অৰ্পণ কৰিছিল। কুৰুসভাত দ্ৰোণদীৰ অপমানৰ পোতক তুলিবলৈ তেওঁ তেওঁৰ বাট চাই আছে। এতিয়া তেওঁৰে বীৰপুত্ৰ ষ্ঠৈদ্যুন্ন প্ৰধান সেনাপতিৰ পদত অভিষিক্ত হ'ল। বীৰকলৰ সিংহনাঢ়, শঙ্খ-বনি, দুমুতি আদিৰ শব্দত আৰাণ-পাতাল বিদীৰ্ণ হ'ল। মহাপয়োভবেৰে পাণ্ডৱসৈন্য গৈ কুৰুক্ষেত্ৰত গোট খালে।

ভীষ্মদেৱ কোৱাৰ সেনাৰ প্ৰধান সেনাপতি নিৰ্ব্বাচিত হ'ল। দুৰ্য্যোধনে কৰপুটে তেওঁৰ গুণবৰ্ণনা প্ৰাৰ্থনা জনালে—“কাস্তিক যেনেকৈ দেৱতাসকলৰ সেনাপতি, সেইদৰে আপুনিও আমাৰ সেনানায়ক হৈ বিজয় আৰু কীৰ্ত্তি অৰ্জন কৰক। আমি আপোনাৰ অনুগৰণ কৰিম।”

ভীষ্মদেবে কলে “গেয়ে হওন, কিন্তু নোব হলে এটা কথা তোমানোবে বুজি লবা। ধৃতবাহুৰ পুত্ৰ তোমানোকৰ লগত নোব যি গধৰু পাণ্ডৱ পুত্ৰ-সকলৰ লগতো নোব সেই একেটা সৱদ্ধই। তোমানোকৰ ওচৰত যি প্ৰতিজ্ঞা কৰিছোঁ সেইটো পালন কৰি নহৈ ঋণ পৰিশোধ কৰিন। নহৈ দহ হাজাৰ বীৰক লগত ধৰাশায়ী কৰিন। কিন্তু পঞ্চপাণ্ডৱক বন কৰিব নোৱাৰিন। এই যুদ্ধ নোব নতত হোৱা নাই। পাণ্ডৱসকলক বধ নকৰি নহৈ আন সবলো কৰ্ত্তব্য গমাধা কৰিন। আৰু এটা কথা, তোমাৰ প্ৰিয় বন্ধু স্ত্ৰত পুত্ৰই সদায় নোব বিৰুদ্ধাচৰণ কৰি থাকে। পোণতে তেওঁক গোথাগৈ তেওঁ সেনাপতি হব খোজে নে নোখোজে। তাত কিন্তু নোব গুলি আপত্তি নাই।” আগৰ পৰাই কৰ্ণৰ ব্যৱহাৰ ভীষ্মদেৱৰ মনত মুঠেই ভাল লগা নাছিল।

অহঙ্কাৰত নতনীয়া হৈ কৰ্ণই দৃঢ়স্বৰে নাত দি কলে “ভীষ্মদেৱ ছীৱিত থকালৈকে নহৈ আঁতৰে আঁতৰে থাকিন। তেওঁৰ পতনৰ পিচতহে নহৈ যুদ্ধত যোগ দিমহি। তেতিয়া অৰ্জুনক আক্ৰমণ কৰি নহৈ নিম্নহাতে বন কৰিন।”

মনীষীসকলৰ ভিতৰতো সননীয়া মানুহৰ প্ৰতি এটা অসহিষ্ণুতাৰ আৰু নিজতকৈ শক্তিমান লোকৰ ওপৰত এটা দীৰ্ঘাভাৱ আগৰ দিনতো দেখা গৈছিল।

ভীষ্মদেৱৰ ব্যৱস্থানতে দুৰ্য্যোধনে ভীষ্মদেৱক সেনাপতিৰ পদত অভিষিক্ত কৰিলে। পিতামহৰ নেতৃত্বত কুৰুসৈন্য অপাৰ সাগৰৰ দৰে কুব্জদেশৰ বণধনীত অৱতীৰ্ণ হলগৈ।

বলৰাম

বীৰশ্ৰেষ্ঠ বলৰাম পাণ্ডৱৰ ছাউনীত উপস্থিত হলহি। দীৰ্ঘবাহু, নীল-বস্ত্ৰৰ বাপোবেৰে শৰীৰ আবৃত হলায়ুধে গিংহ বিক্ৰমেৰে ছাউনীলৈ সোমাই অহা দেখা পাই শ্ৰীকৃষ্ণ আৰু পাঁচ পাণ্ডৱে তেওঁক সসন্মানে অভ্যৰ্ণনা জনালে। বয়োবৃদ্ধ কপদবাজ আৰু বিৰাট বজ্জাক যথাবিহিত সন্মান প্ৰদৰ্শন কৰি বলৰামে ধৰ্মপুত্ৰৰ বাঘ চাপি বহিলগৈ।

বলৰামে তেতিয়া কলে “ভৰত বংশত হিংসা, খিয়াল আৰু খণ্ডবাগ

সাক্ষি গৈছে। শাস্তিৰ গৰলো চেপ্তে দিবল হ'ল। এতিয়া যুদ্ধলৈ দুয়ো-
পক্ষই কাঢ়ি-পাৰি গুৱাইছে। সেই প্ৰতিবে নই কুৰক্ষত্ৰলৈ আহিছোঁ।”

মনৰ দুখ আৰু কোতত অৱশ্যে সময় নীৰৱে থাকি তেওঁ আকৌ কবলৈ
ধৰিলে “হে শৰ্মপুত্ৰ, গছটো কান ওচৰ চাপিন। গোটেই পৃথিৱীখন এতিয়া
স্বত বিকৃত শৰীৰবিনাকৰে কলুণিত হৈ পৰিব। বিবিধ বিধানত পৃথিৱীৰ
অজিয় কুল যমৰ ঘনলৈ যাবলৈ কুৰক্ষত্ৰত গোট ৰাইছেহি। নই কৃষ্ণক
বাৰে বাৰে কৈ আছোঁ যে আনান মানত কোৱৰ আৰু পাণ্ডৱ দুয়ো গনান।
তেওঁলোকৰ দুয়ো পক্ষই অনাগ কানত হাত দিছে। সেই কাৰণে আনান
পক্ষে কোনো পক্ষতে যোগ দিয়া উচিত নহয়। কিন্তু নোৱৰ কথাটো কৃষ্ণই
আওকাণ কৰিলে। অৰ্জুনৰ প্ৰতি কৃষ্ণৰ প্ৰাণৰ এটা অসাধাৰণ আকৰ্ষণ
আছে। সেই কাৰণে তেওঁ তোমালোকৰ পক্ষ অৱলম্বন কৰি তোমালোকৰ
যুদ্ধ কৰিবলৈ অনুমতি দিছে। একপক্ষত কৃষ্ণ আৰু আন পক্ষত নই থকা
কথাটো বাৰুণীয় নহয়। তুমি আৰু দুৰ্য্যোধন দুয়ো নোৱৰ ওচৰত গদাযুদ্ধ
শিক্ষা কৰিছিল। দুয়োজনেই নোৱৰ শিষ্য। দুয়োকে নই গনানে স্নেহ
কৰোঁ। কোৱৰৰ নাথ নই কোনোমতেই গহ্য কৰিব নোৱাৰিম। তোমা-
লোকে যাক যুদ্ধত নামাইক। হত্যা কাণ্ডই গীনা অতিহীন কৰক। নই
তীৰ্থ ভ্ৰমণৰ কাৰণে গুনালোঁ। ঘৰত অধৰ্ম্মবিনাক দেখি দেখি নোৱৰ
তিতা লাগি উঠিছে।”

এইদৰে দুখ প্ৰকাশ কৰি শ্ৰীকৃষ্ণৰ ছোৰ্ট গহোন্দন বনবানে মনৰ
বেজাৰত পৰম বুদ্ধক ধ্যান কৰি তীৰ্থযাত্ৰা কৰিলে। এইদৰে ব্যাগদেৱে
বৰ্ণাই গৈছে।

দুটা বা ততোধিক কৰ্তব্যৰ ভিতৰত কোনটো সমাধা কৰা যুগুত তাক
ঠিৰাং কৰিব নোৱাৰা অৱস্থাটোকে ধৰ্ম্ম-গছটো বোলে। নাহে নাহে শ্ৰেষ্ঠ
পুৰুষসকলৰ ভিতৰতো এনে ধৰ্ম্ম-গছটো ঘটা দেখা যায়। কিন্তু অযোগ্য
পুৰুষৰ ভিতৰত এইবোৰ গছটো নাই। তেওঁলোকে তেওঁলোকৰ ইচ্ছামতে
কাম কৰি যায়। কিন্তু মহাপুৰুষসকলে কাননা বাসনা পৰিত্যাগ কৰি
নাহে মনৰে এনে ধৰ্ম্ম-গছটো পৰে। মহাভাৰতত দেখিবলৈ পাব যে
ভীষ্মদেৱ, বিদূৰ, যুধিষ্ঠিৰ আৰু কৰ্ণৰ বহুতো সময়ত ধৰ্ম্ম গছটো ঘটিছিল।
সেই গছটোৰপৰা তেওঁলোকে কেনেকৈ বক্ষা পৰিছিল সেই কথা ভাৰত
কাব্যত পোৱা যায়। তেওঁলোকে প্ৰকৃতিৰ গুণত, বুদ্ধিৰ বলত আৰু
গছশিক্ষাৰ গুণত এনে গছটোৰপৰা বক্ষা পাবলৈ উপায় উলিয়াব পাৰিছিল।
কিন্তু আধিকালি সমানোচক্যকলৰ ভিতৰত কোনোৱে এই কথা পাহৰি

এবেখন তুনাচালনীতে সবলোকে গনানে জুখিবলৈ চেষ্টা কৰে। সেইটো এটা বৰ অন্যায় কথা। বানায়ণত দশবধ, কুন্তবৰ্ণ, মাৰীচ ভৰত আৰু লক্ষ্মণৰ ভিতৰতো নাহে নাহে ধৰ্ম-সঙ্কটৰ উপস্থিত হৈছিল। কিন্তু যি কোনো প্ৰকাৰে উপায় উদ্ভাৱন নকৰি সেই সবলোকে উদ্ধাৰ পাইছিল। সেইবোৰ আলোচনা কৰি থাকিলে আনাৰ উপকাৰ হব। এইদৰেই বল-বানে ধৰ্ম সঙ্কটত পৰি যুদ্ধক্ষেত্ৰ ত্যাগ নকৰি তীৰ্থযাত্ৰী হৈ গুছি গল। কুব্জ-ক্ষেত্ৰৰ যুদ্ধবপৰা নাথোন দুজন পুৰুষ আঁতৰি আছিল। এজন বলবান আনজন ভোমৰাছ বন্ধুবান্ধৱ। ভোমৰাছৰ ঘটনাটো ব্যাখ্যা কৰিবলৈ এৰ অধ্যায় লাগিব। বন্ধুৰ নুনলীনা ভনীয়েক বন্ধিণী শ্ৰীকৃষ্ণৰ পত্নী আছিল।

বন্ধিণী

বিদৰ্ভৰ বহা ভীষ্মৰ পাঁচোটি লৰা আৰু এটি ছোৱালী আছিল। ছোৱালীটিৰ নাম বন্ধিণী। বন্ধিণী আছিল কপে ওপে অতুলনীয়া। শ্ৰীকৃষ্ণৰ যশ-গুণৰ কথা শুনি বন্ধিণীয়ে তেওঁক পত্নীৰূপে বৰণ কৰিবলৈ বৰ হেঁপাহ কৰিলে। আত্মীয় কুটুম সবলো এই প্ৰস্তাৱত সন্মত হ'ল। কিন্তু ভীষ্মৰ ছোৱা পুত্ৰ কৰ্ম্মাই আগবেপৰা শ্ৰীকৃষ্ণৰ ওপৰত মনে মনে হিংসা ভাব ৰাখি আছিল। তেওঁ বন্ধিণীৰ শ্ৰীকৃষ্ণৰ হাতত অৰ্পণ নকৰি চেদিৰাজ শিশুপালৰ হাতত বৰং অৰ্পণ কৰিবলৈ পিতাকক অনুৰোধ কৰিলে। পিতাক বুঢ়া হৈ অহাৰ পত্নীকে লৰাৰ বন্ধাতে হতভম্ব দিনে। গৈ ধৈ বন্ধিণীৰ শিশুপালৰ হাততে সপি দিয়াৰ সম্ভাৱনাই দেখা দিলে।

শ্ৰীকৃষ্ণৰ চৰণত নিৱেদিতা আৰু সাক্ষাত ভগৱতী স্বৰূপিনী বন্ধিণীয়ে আশুবিৰ স্বভাৱৰ শিশুপালক কোন সতে আশ্ব সমৰ্পণ কৰিব? বুঢ়া পিতাকে তেওঁক বন্ধা কৰিবলৈ অপায়ণ। আনফালে ককায়েক কৰ্ম্মাই তেওঁৰ শিশুপালৰ হাতত গভাই দিবলৈ দৃঢ়সঙ্কল্প। এনে দোমোজাত পৰি বন্ধিণী অতিশয় ব্যাকুল হৈ পৰিল।

পিচত এদিন বন্ধিণীয়ে বুকু ভাঠ কৰি এই সঙ্কটবপৰা যি কোনো উপায়ে পৰিত্ৰাণ পাবলৈ এটা উপায় উদ্ভাৱনৰ কাৰণে স্থিৰভাৱে চিন্তা কৰিলে। এই বিষয়ে তেওঁ এজন বুদ্ধিমান ব্ৰাহ্মণৰ ওচৰলৈ গৈ পাৰমৰ্শও

কবিলে। খ্রীষ্টনত নাচ-নাচ কান্দি কবি তেওঁ সেই শ্রাস্তগচনক খ্রীকৃষ্ণ কামটল পঠাই দিলে। নিচৰ বিপদৰ কথা নিবেদন কবি তেওঁক এই গল্পটোৰপৰা উদ্ধাৰ কৰিবলৈ অনুৰণ বিনয় কবি শ্রাস্তগচন দূতৰূপে খ্রীকৃষ্ণ ওচৰলৈ যাবলৈ অনুৰোধ কৰিলে।

শ্রাস্তগচনৈ ঘাবকাত উপস্থিত হৈ খ্রীকৃষ্ণৰ আগত কক্সিণীৰ বিপদৰ কথা জনাই তেওঁৰ বন্দাব কাৰণে প্রাৰ্থনা কৰিলে। ইয়াৰ পিচত তেওঁ কক্সিণীৰ মনৰ দুখৰ কাহিনী বৰ্ণাই নিবি দিয়া পত্ৰখন খ্রীকৃষ্ণৰ হাতত দিলে।

পত্ৰত লিখা আছিল "মই আপোনাক পতি বৰণ কৰিলোঁ। মোৰ মন-প্রাণ সকলো আপোনাৰ চৰণত অপিত হোৱাত মই আপোনাৰ সম্পত্তি হালোঁ। আপোনাৰ এই সম্পত্তি শিতপালে কাটি নিয়াৰ পূৰ্বেই আপুনি আহি আপোনাৰ নিচৰ সম্পত্তি বন্ধা কৰকহি। কাইলৈকে আপুনি অহা উচিত হব। শিতপাল আৰু ঘৰাগৰৰ সৈন্যবিনাকৰক বধ কৰি আপুনি এই সম্পত্তি উদ্ধাৰ কৰি নিব লাগিব। আপুনি বীৰশ্ৰেষ্ঠ। নিশ্চয়কৈ আপোনো আপুনি আপোনাৰ সম্পত্তি উদ্ধাৰ কৰিবলৈ সক্ষম। শিতপালৰ লগত নোক বিয়া দিবলৈ দাদাই দৃঢ় গল্পকৰিছে। বিবাহৰ নিয়ম অনুযায়ী মই আগতে দেৱী পূজাৰ কাৰণে নিতিৰ-কুটুম্বসকলক লৈ দেৱী নন্দিবলৈ যান। সেই ছোৱতে আপুনি আহি আপোনাৰ এই সম্পত্তি উদ্ধাৰ কৰকহি। নতুবা মই এই প্রাণ বিসৰ্জন দিবলৈ বাধ্য হম। আৰু ঘূৰি জননত মই নিশ্চয় আপোনাক লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হম।" পত্ৰ পাঠ শেষ কৰিয়েই খ্রীকৃষ্ণ লবানবিকৈ গৈ বধত উঠিল।

বিদৰ্ভৰ ৰাজধানী কুণ্ডিন নগৰ অগ্ৰস্কৃত হৈ উঠিল। ভীষক ৰজাৰ আদেশত কক্সিণীৰ বিবাহ আয়োজন বুনবানেৰে চলিবলৈ ধৰিলে। শিতপাল আৰু তেওঁৰ বহুবৰ্গ সকলো আহি উপস্থিত হ'ল। এওঁলোকৰ সকলোটিয়েই খ্রীকৃষ্ণৰ শত্ৰু আছিল।

খ্রীকৃষ্ণ অকলে বধত উঠি যাবলৈ ওলাইছে—এই কথা গৈ বলবানৰ কাণত পৰিল। বলবানে ভাবিলে "বিদৰ্ভৰ ৰাজকুঁৱৰীৰ কাৰণেই কৃষ্ণৰ এই অভিযান।" ভায়েক কৃষ্ণ যে তালৈ গলেই শত্ৰুহঁতে তেওঁৰ অনিষ্ট কৰিব পাৰে, এই বুলি ভাবি সেই নুহুৰ্ত্তে বলবানে অসংখ্য সৈন্যৰ এটা বাহিনী লৈ নিজে কুণ্ডিন নগৰলৈ যাত্ৰা কৰিলে।

কক্সিণীয়ে অস্ত্ৰপুৰবৰণা ওলাই দেৱী নন্দিবলৈ যাবলৈ সাজু

হৈ ওলাল। নগত ইষ্ট-মিত্ৰ-বুটুয় আৰু সৈন্য-সানন্ত ওলাল। নগিব
 প্ৰবেশ কৰি তেওঁ বিবাহ সম্পাদনৰ উদ্দেশ্যে বৰি পূজা সেৱা সমাপন কৰিলে।
 দেবীৰ চৰণত ভক্তিভাৱে সেৱা জনাই প্ৰাৰ্থনা কৰিলে “হে ভগৱতী, আপোনাৰ
 চৰণত দণ্ডৱৎ জনাইছোঁ। মোৰ আশীৰ্বাদ বৰব নাভু—মোৰ যেন কৃষ্ণ
 লাভ হয়। এই বৰকে মই শ্ৰীচৰণত প্ৰাৰ্থনা কৰিলোঁ।” কক্কিণীয়ে
 একান্তনে এই বুলি দেবীৰ চৰণত আত্ম নিবেদন কৰিলে।

নগিবৰপৰা বান্ধলৈ ওলোৱা নায়ে কক্কিণীয়ে শ্ৰীকৃষ্ণৰ বখত উঠি
 অহা দেখা পালে। চুৰবে টনা লোহাৰ দৰে তেওঁ পোনে পোনে গৈ
 নিজে শ্ৰীকৃষ্ণৰ বখত উঠিলগৈ। শত্ৰুৰ মুখৰ আগতে শ্ৰীকৃষ্ণই কক্কিণীক
 বখত তুলি লৈ তেওঁলোকৰ নাভেদিয়েই বধ চলাই আগবাঢ়ি যাবলৈ ধৰিলে।

কক্কিণীৰ লগত অহা সৈন্য-সানন্তবিলাকে লবালবিকৈ গৈ বিদৰ্ত
 ৰজাৰ আগত সকলো বৃত্তান্ত কৈ গোচৰ দিলে।

কক্কুই শুনি ততালিকে কলে “মই জনাৰ্দনৰ বধ নকৰাবৈ উলটি
 নাহোঁ।” এই বুলি প্ৰতিজ্ঞা কৰি ডাঙৰ সৈন্য বাহিনী এটা লৈ কক্কুই
 শ্ৰীকৃষ্ণৰ পিচে পিচে ৰেদি গ’ল। সেই ছোঁতে বলবানো গগৈয়ে
 তাত উপস্থিত হনগৈ। দুয়োপক্ষৰ মাজত তুমুল বণ আৰম্ভ হ’ল। বল-
 বান আৰু শ্ৰীকৃষ্ণই শত্ৰুসৈন্য ছত্ৰভঙ্গ কৰি যুদ্ধত জিৰি দাবকালৈ উলটি
 গ’ল। দাবকাত শ্ৰীকৃষ্ণৰ লগত কক্কিণীৰ বিবাহ-কাৰ্য্য যথাৰীতি সম্পন্ন
 হ’ল।

৫

যুদ্ধত পৰাস্ত হৈ কক্কুই নায়ে অপমানে ঘূৰি আৰু কুণ্ডিনলৈ উলটি
 নগল। যুদ্ধৰ স্থলীতে এখন নতুন নগৰ স্থাপন কৰি তাতে ৰাজ্য শাসন
 কৰিবলৈ ধৰিলে।

কুব্জেন্দ্ৰ যুদ্ধ আৰম্ভ হব বুলি জানি ৰজা কক্কুই এক অক্ষৌহিণী
 সৈন্য লৈ কুব্জেন্দ্ৰত উপস্থিত হনগৈ। গৈয়েই ধনত্ৰয়ক কলেগৈ “হে
 পাণ্ডৱ, আপোনাৰ শত্ৰু সৈন্য বহুত বেছি। আপোনালোকৰ সাহায্যৰ
 কাৰণে মই গগৈয়ে আহিছোঁ। শত্ৰুহঁতৰ যিটো বিভাগকে আক্ৰমণ
 কৰিবলৈ আদেশ দিব মই সেই বিভাগকে আক্ৰমণ কৰিম। দ্ৰোণ, কৃপ
 বা ভীষ্ম ইবিলাকৰ ভিতৰত যেই কোনো এজনক আক্ৰমণ কৰিবৰ শক্তি
 মোৰ আছে। নোটতে আপোনালোকক জয়যুক্ত কৰাই মোৰ একমাত্ৰ
 কাম। আপোনাৰ কেনে ইচ্ছা, প্ৰকাশ কৰি বওক।”

বন্ধুৰ কথা শুনি অৰ্জুনে বাহুদেৱৰ মালে চাই উদ্ভৱ দিলে “হে ভোক্তাৰ্থ বন্ধু, আমি শত্ৰুপক্ষৰ বিপুল সৈন্য দেখি ভয় খোৱা নাই। আপোনাৰ সাহায্য আমাক নানাগে। সম্প্ৰতি আপোনাৰ মন গলে ইয়াতে থাকিব পাৰে, কিম্বা ঘূৰিও যাব পাৰে।”

ৰঙে-লাজে বন্ধু গঠৈন্যে গৈ দুৰ্য্যোধনৰ ওচৰ পাই বলে “পাণ্ডৱকলে মোৰ সাহায্য উপেক্ষা কৰিলে। মই এতিয়া আপোনাক সহায় কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰিছোঁ।”

দুৰ্য্যোধনে কলে “পাণ্ডৱকলে আপোনাক উপেক্ষা কৰাতহে আপুনি মোৰ ওচৰলৈ আহিছে। পাণ্ডৱৰ উপেক্ষিত সাহায্য নোক নানাগে।” উভয় পক্ষৰপৰা অপমানিত হৈ বন্ধু নিকপায় হৈ স্বদেশলৈ ঘূৰি গ'ল।

যুদ্ধত যোগ দিয়া নিদিয়া কথাটো নানান কাৰণত হব পাৰে। কোনো কোনো সাধ্বিক ভাবাপন্ন মানুহে যুদ্ধ-বিগ্ৰহ ভাল নাপায়। বজোঁগৰ কাৰ্য্যবিলাকত, অহঙ্কাৰ, স্বেচ্ছাচাৰ আদি অপকাৰী গুণবিলাকৰ বশবৰ্ত্তী হব লাগে বুলি বহুতে যুদ্ধ বেয়া পায়। আকৌ কোনোৱেৰা আলস্য বা ভয় আদি কৰি তমোগুণৰ বশবৰ্ত্তী হৈ যুঁজ-বাগৰ আদিত যোগ নিদিয়ৈ। বলৰামে ভাৰত যুদ্ধত সাধ্বিক ভাবাপন্ন পুৰুষ হিচাবে যোগ নিদিলে। ধৰ্ম্মমতে বৰ্ত্তব্য নিৰ্দ্ধাৰণ নকৰি বন্ধুই নিজৰ গপতে ওফলি পৰিছিল বুলিয়েই উভয় পক্ষৰ হাততে লধু-লাহুনা ভোগ কৰিলে।

অসহযোগ

যুদ্ধ আৰম্ভৰ প্ৰথম দিনা কুক সেনাপতি ভীষ্মদেৱে দুৰ্য্যোধনক অত্যাধি নিজৰ পক্ষৰ বীৰসকলৰ বীৰত্ব, পৌৰ্য্য, পৰাক্ৰম আদিৰ গুণ বৰ্ণনা কৰি উৎসাহ দিবলৈ ধৰিলে। কথা প্ৰসঙ্গত কৰ্মৰ বিষয়েও আলোচনা কৰিলে।

ভীষ্মদেৱে কলে “দুৰ্য্যোধন, কৰ্মৰ শক্তি মোৰ ভৰসা নাই। তেওঁ তোমাৰ প্ৰীতি লাভ কৰিছে। পাণ্ডৱসকলৰ লগত তোমাৰ শত্ৰুতা বৃদ্ধি কৰিবলৈ তেওঁ নানা প্ৰকাৰে চেষ্টা চলাই আহিছে। আত্ম প্ৰশংসা কৰি তেওঁ নিজকে বৰ বীৰ বুলি ববাই কৰি ফুৰে। তেওঁ অহঙ্কাৰত মত্তনীয়া

কৃষ্ণৰ উপদেশ

(গীতা শাস্ত্ৰ)

যুদ্ধ আৰম্ভ হোৱাৰ আধ মুহূৰ্ত্তত উভয় পক্ষৰ বীৰগকলে পূৰ্ণৰ বীৰ্য্য অনুগৰি চনি অহা কিছুমান নিয়ম মানি চলিবলৈ প্ৰতিজ্ঞাবদ্ধ হৈ লয়। যুদ্ধৰ নিয়ম প্ৰণালীবিন্যাসৰ বাবে অনুযায়ী মানসলনি হৈ থাকে। সেই কালৰ যুদ্ধৰ নিয়মবিন্যাসলৈ দৃষ্টি ৰাখি সেইমতে চিন্তা কৰিলেহে মহাভাৰতৰ যুদ্ধৰ প্ৰকৃত তথ্য ভালদৰে গম ধৰিব পাৰি। সেয়ে নহলে তাত বৰ্ণনা বৰা কিছুমান কথা বুজিবলৈ টান বা অসম্ভৱ যেন লাগে।

তেতিয়াৰ দিনত যুদ্ধৰ এনে নিয়ম আছিল যে প্ৰতিদিনৰ যুদ্ধ সূৰ্য্য অস্ত হলেই যুদ্ধ স্বৰ্গিত হয় তাৰ পিচত উভয় পক্ষৰ সৈন্য নিরাপত্তাবে গোটে থাকে। যুদ্ধও সন্মানে সন্মানেহে চলে। ধৰ্ম্মবিৰোধী যুদ্ধ কৰা নিষেধ আছিল। বথাবোধীয়ে বথাবোধীৰ লগত, গজাবোধীয়ে গজাবোধীৰ লগত, পদাতিৰে পদাতিৰ লগত, অশ্বাবোধীয়ে অশ্বাবোধীৰ লগতেহে যুদ্ধ কৰিছিল। আশ্ৰয়প্ৰার্থী শত্ৰু আৰু শৰণাগতৰ পাত্ৰ অশ্বাঘাত নিষেধ আছিল। যুদ্ধত লিপ্ত থকা দুজন যুঁজাৰ লোকৰ ভিতৰত দুয়ো দুয়োকে অস্ত্ৰ প্ৰয়োগ কৰাত বাধা ৰাখিবৰপৰা আন কোনোদৰ্ভা অস্ত্ৰ অশ্বাঘাত কৰি তেওঁলোকৰ এজনকো বধ কৰা নিয়ম নাছিল। নিৰস্ত্ৰ, অগ্ৰাধান, কৰচ-বিহীন, পলায়মান কোনো সৈনিক বা সেনাপতিৰ ওপৰত অস্ত্ৰ প্ৰয়োগ কৰা নিষেধ আছিল। যুদ্ধৰ আহিলা-পাতি যোগ-নিয়াৰৰ বা শত্ৰু-ভেদী আদি ৰাদবসকলৰ ওপৰত অস্ত্ৰ প্ৰয়োগ কৰা নিষেধ আছিল। 'এইদৰে যুদ্ধৰ নীতি-নিয়ম পালন কৰি যুদ্ধ আৰম্ভ কৰিব' এই বুলি কোৱাৰ আৰু পাওৱ উভয় পক্ষই প্ৰতিজ্ঞাবদ্ধ হৈছিল।

কালৰ গতিত দেখা যায় যে মানুহৰ মনত ন্যায় আৰু অন্যায়বোধ কথাটোৰ সালসলনি হৈ থাকে। আজিকালিৰ যুদ্ধত একোৱেই আক্ৰমণৰ বহিৰ্ভূত নহয়। আজিৰ যুগত আনকি অজ্ঞাৰ, নিমাত পশু, অশ্ব আৰু অশ্ববক্ষ, উট, খচৰ আৰু ঔষধালয় আদি আৰু যুদ্ধত লিপ্ত নথকা যেই কোনো বস্তুৰ মানুহকো ধ্বংস কৰা যুদ্ধৰ ধৰ্ম্মবিৰোধী নহয় বুলি ভাবে। এতিয়া আৰু শত্ৰু পক্ষ ধ্বংস কৰাৰ কোনো সীমাবেধ নাই থাকে যতে যেনেভাবে পাৰে বধ কৰা দোষৰ কথা নহয়; কিন্তু আগৰ দিনত এনে নাছিল।

মহাভাৰতৰ যুদ্ধৰ দিনত প্ৰচলিত নীতি-নিয়মবিন্যাস

গনয়ে গনয়ে বিশেষ কিবা কাৰণত তপ্ত কৰা হৈছিল। ভাৰত যুদ্ধত উভয় পক্ষই মানবোচিত আৰু মৰ্যাদা যুদ্ধ ভাবেই যুদ্ধ কৰিছিল তথাপি কেতিয়াবা নিয়মবিলাক ঘটনাক্ৰমে তপ্ত হোৱা দেখা যায়। গতিকে যুদ্ধত নানি নোৱা নীতিবিলাকৰ ভিতৰত কোনো কোনোটো গনয়নতে কাৰণ বশতঃ তপ্ত কৰিলেও গৰহ ভাগেই পালন কৰা হৈছিল। কিন্তু নিয়ম তপ্ত কৰা নিশ্চিনীয় বুলি গণ্য কৰা হৈছিল আৰু নিয়ম লংঘনকাৰীসকলেও সেই কথাত লজ্জা বোধ কৰিছিল।

পিতামহ জীয়েই তেখেতৰ অধীনত থকা যুদ্ধাৰ্থী কোঁৱৰসকলৰ দানে চাই কলে “হে বীৰসকল, তোমালোকৰ পক্ষে গৌৰৱপূৰ্ণ সন্মোগ উপস্থিত। তোমালোকৰ সন্মুখত আজি স্বৰ্গৰ দুৱাৰ বুলি ধোৱা আছে। ইন্দ্ৰ, ব্ৰহ্মাকে আদি কৰি স্বৰ্গৰ দেৱতাসকলৰ নগত বাস কৰিবৰ সৌভাগ্য আজি অপেক্ষা কৰিছে। তোমালোকৰ উপৰি পুৰুষসকলৰ পত্নী অৱলম্বন আৰু ক্ষত্ৰিয় ধৰ্ম অনুসৰণ কৰা। আনলেৰে যুদ্ধ কৰি হয় বিজয় লাভ বা স্বৰ্গ লাভ কৰা। এয়ে আনাৰ কুলৰ সন্মান ধৰ্ম। চিত্তা পৰিহাৰ কৰা। আনন্দ নহে যুদ্ধ কৰি কীৰ্তি আৰু মহিমা অৰ্জন কৰাইক। ধৰম ভিতৰত সোমাই থাকি মানান ৰোগৰ আক্ৰমণত মৰণ বৰণ কৰাটো ক্ষত্ৰিয়ৰ ধৰ্ম নহয়। যুদ্ধক্ষেত্ৰত অস্ত্ৰৰ বৰি হোৱাটোহে ক্ষত্ৰিয়ৰ ধৰ্ম।”

সেনাপতি জীয়েদেৱৰপৰা এনে উদগনি পাই কুৰুবীৰসকলে উৎসাহিত হৈ বিজয় আৰু কীৰ্তি লাভৰ আশাত উত্ৰাল হৈ বৰ্ষক্ষেত্ৰত যোগ দিবৰ আৰু সন্মতি জনাবৰ কাৰণে বৰ্ষবাদ্য বজাবলৈ হুকুম কৰিলে লগতে কোঁৱৰৰ জয়ধ্বনি দিলে।

জীয়েদেৱৰ বৰ্ষৰ চুড়াল ওপৰত তালগছ আৰু পৰু নক্ষত্ৰৰ চিহ্ন শোভা পাইছিল। অশ্বখানৰ বৰ্ষৰ চুড়াত আঁকি ধোৱা সিংহৰ নেজ বতাহত উৰিবলৈ ধৰিলে। দ্রোণাচাৰ্য্যৰ বৰ্ষৰ চুড়াত গোণবৰণীয়া পতাকাত কমণ্ডলু আৰু ধনু প্ৰকাশ পাইছিল। কৃপাচাৰ্য্যৰ স্বৰ্জত বৃষত, জয়দ্রথৰ স্বৰ্জত বৰাহৰ প্ৰতীক শোভা পাইছিল। দুৰ্য্যোধনৰ পতাকাত কেঁটাগাপ ফণাযুক্ত হৈ সশৰ্ৰে উৰিছিল। এইদৰে আন আন বীৰসকলৰ স্বৰ্জও নানান চিহ্নেৰে শোভিত হৈ উৰিবলৈ ধৰিলে।

বেহৰে আগুৰি থকা কোঁৱৰ সেনাবাহিনী দেখা পাই যুৰিষ্টিৰে অৰ্জুনক আদেশ কৰিলে “শত্ৰুৰ সেনাবাহিনীটো বৰ বিশাল। আমাৰ সৈন্য সংখ্যা কম গতিকে সেনাবিলাক ধূপ বন্ধা কোণলেৰে যুদ্ধ কৰিবলৈ দিব লাগিব যাতে আনভাবে সৈন্য সন্মবেশত হিঁদ্র থাকে তেতিয়া হলে আমাৰ সেনাবোৰ

:

হৈ ফুৰিছে। কৰ্ণক নই হলে মহানবী বুলি শব্দৰ নোৱাৰে।। সদায় পবনিন্দা কৰি ফুৰাই তেওঁৰ স্বভাৱ। তেওঁৰ জন্মগত বৰচ-কুণ্ডল লোপ পালে। তাৰ কাৰণেই যুদ্ধক্ষেত্ৰত পৰাক্ৰম দেখুৱা তেওঁৰ অস্ত পৰিছে। পবনবানৰ অভিলাষত বিপদকালত তেওঁৰ স্মৃতিৰূপ ঘটিব। অৰ্জুনৰ লগত যুদ্ধত তেওঁৰ মৃত্যু অবশ্যস্বাভাৱী।” ভীষ্মদেৱৰ এনে অধীন গতা কথাবিলাক দুৰ্য্যোদন আৰু কৰ্ণৰ কাণত বেছীৰ খোচৰ মিচিলা লাগিল।

ভীষ্মদেৱৰ বখা সন্মৰ্শন কৰি শ্রোণেও কলে “বৰ্ণ অহঙ্কাৰত মতনীয়া। তেওঁৰ বিবেচনা শক্তি লোপ পালে। অসাবধানতাৰ কাৰণেই তেওঁৰ পৰাজয় ঘটিব।”

এই বখা শুনি কৰ্ণ খঙত বনিয়া হোৱাদি হ'ল। চকু বজা কৰি তেওঁ ভীষ্মক বলে “পিতামহ, মোৰ বোনো দোষ নাই। অথচ আপুনি নিতৌ মোক বিনা কথাত অপমান কৰি থাকে। মোক ঘেৰ আৰু দৰ্শা ভাবে কথাবোৰ কৈ মোৰ অন্তৰত আঘাত দি থাকে। মই বিত্ত এই সবলোবোৰ কেৱল দুৰ্য্যোদনলৈ চাই সহ্য কৰি থাকোঁ। যুদ্ধত মোৰপৰা কোনো উপকাৰ নহ'ব বুলি আপুনি প্ৰকাশ কৰিছে। মোৰ অন্তৰৰ বখা কওঁ শুনক। দবাচলতে চাবলৈ গলে এই যুদ্ধত আপোনাৰ কোনো প্ৰযোজন নাই। আপুনি অনৰ্থক মিছা কথাবোৰ কৈ নাথাকিব। কোৱৰ-গফলৰ প্ৰতি আপোনাৰ অলপো স্নেহভাৱ নাই। বজাই এই কথা নাজানে। আপোনাৰ আঁহফলা কথাবিলাকে মোৰ আৰু দুৰ্য্যোদনৰ মাজত থকা প্ৰীতি ভাৱ নষ্ট কৰিছে। নিজ বিচ্ছেদ ঘটাবৰ কাৰণেই মোৰ প্ৰকৃত পৰাক্ৰম উলাই কৰি নিন্দাবাদ কৰি আছে। আপোনাৰ এনে আচৰণ আন কোনেও সহ্য কৰি নাথাকে। সত্ৰিগণকলৰ ভিতৰত বাৰ্দ্ধক্যটোৱেই সন্মানৰ বস্তু নহয়। প্ৰকৃত শক্তি থাকিলেহে সন্মানৰ পাত্ৰ হয়। দুৰ্য্যোদন আৰু মোৰ ভিতৰত যি প্ৰীতিৰ বান্ধোন আছে সেই বান্ধোন ছিদ্ৰি দিব পাবলৈ তুমি সক্ষম নহৱিৰ।” এই বুলি কৰ্ণই ভীষ্মক কথাত উলাই দিলে।

তাৰ পিচত কৰ্ণই দুৰ্য্যোদনলৈ চাই কলে “বীৰ দুৰ্য্যোদন, দকৈ চিন্তা কৰি নিছৰ মঙ্গলৰ পথ আৱিষ্কাৰ কৰক। পিতামহক আপুনি বিশ্বাস নকৰিব। বীৰ যোদ্ধাগণৰ ভিতৰত এখেতে আঁহ-যালিবলৈ যত্ন কৰি ফুৰিছে। মোৰ বখা এখেতে যি বুলি প্ৰকাশ কৰিছে তাৰপৰা যুদ্ধত আপোনাৰ বিধিনিহে ঘটিব। মোৰ শক্তি নষ্ট কৰি মোৰ উৎসাহ দমন কৰিবলৈহে এখেতে উদ্ভি-পৰি লাগিছে। বাৰ্দ্ধক্যত ভৰি দি এখেতৰ মন তললৈ গৈছে। এখেতৰ কান চাপি আহিছে আৰু লগে লগে ‘নই’

ভাবটো বৰকৈ ব্যক্তি গৈছে। ঘণতত এখেতে কাকো গন্নাগৰ চকুৰে নাচায়। বুঢ়ালোকৰ কথা তুনিৰ নাগে গঁচা কিন্তু শাস্ত্ৰমতে বুঢ়া বয়সৰো এটা গীনা আছে। এখেতে দুনাই বান্যকান লাভ কৰিছে। এনেকুৱা বুঢ়াৰ পৰামৰ্শ কোনো কানতে নালগে। আপুনি এইহেন পুৰষক সেনাপতি পদত বৰণ কৰিছে? আন পুৰষৰ বীৰত্বৰ ওপৰত ভিৰ দি এখেতে কীৰ্ত্তি অৰ্জন কৰিবলৈ বিচাৰিছে। এওঁৰ তলত নই যুদ্ধ নকৰে।। ভীষ্মৰ পতনৰ পিচত নই যুদ্ধত যোগ দিব।”

অহঙ্কাৰী মানুহে নিজৰ অহঙ্কাৰৰ কথা নমানাকৈ থাকে। যি আনৰ অহঙ্কাৰৰ কথা আলোচনা কৰি তেওঁক স্মৰ্থানে চলিবলৈ উপদেশ দিয়ে সেইমানে তেওঁকেই হে অহঙ্কাৰী বুলি ভাবে। পনৰ সোধ প্ৰকাশ কৰাটো তেওঁ মহাদোষ বুলি ভাবে। কৰ্ণ আৰু ভীষ্মৰ কথাবপৰা এই ভাৱটো প্ৰকাশ পাইছে।

তেতিয়া ভীষ্মই মাত নগালে “স্বত পুত্ৰ, এইটো অতি গৰুটৰ গময় বুলি ভাবি নই আজি তোমাৰ এই অসহনীয় কথাবোৰ গহি থাকিলোঁ। সেই কাৰণেই আজি তুনি ঘীৰিত অৱস্থাত মোৰ সন্মুখত থিয় দি থাকিব পাৰিছা। তোমাৰ এই বিষয়ে ভাৱৰ বুদ্ধিৰ উদ্গনি পাই কোবৰগকলৰ আজি এনে মোৰ অনঙ্গল ৰাটিছে।” এই বুলি কৈ ভীষ্ম মৌগ হৈ ব’ল।

দূৰ্য্যোধনে ভীষ্মদেৱক কলে “হে পাদ্ৰেয়, আপোনালোক দুয়ো গৰাকীৰে পৰা নই মঙ্গল কামনা কৰিছোঁ। আপোনালোক দুয়োজনই বীৰোচিত কাম কৰিব বুলি বাহা কৰিছোঁ। কাইলৈ পুত্ৰৰপৰা যুদ্ধ আৰম্ভ হব। এই বিষয়ে আপোনালোকে যেন আৰু বাসানুবাদ নকৰে এয়ে কামনা।”

ভীষ্মদেৱৰ নেতৃত্বত কৰ্ণই যুদ্ধক্ষেত্ৰত তৰি নিদিয়ে বুলি প্ৰতিজ্ঞা কৰিলে। দূৰ্য্যোধনে ভাতে সন্মত হ’ল। কৰ্ণৰ প্ৰতিজ্ঞাও ৰক্ষা হ’ল। এই মতে ভাৰত যুদ্ধৰ প্ৰথম দহ দিন কৰ্ণ যুদ্ধৰপৰা আঁতৰি থাকিল কেৱল তেওঁৰ সৈন্যবিলাককেহে যুদ্ধ ক্ষেত্ৰলৈ পঠাই দিলে। দশম দিনত ভীষ্মদেৱৰ সৰ্ব্বশৰীৰ শৰেৰে ঠকা-গৰকা হোৱাত তেওঁ যুদ্ধক্ষেত্ৰত চলি পৰিল। সেই সময়ত কৰ্ণই তেওঁৰ কাষ চাপি নিজৰ অপবাধ স্বীকাৰ কৰি ক্ষমা খুজিলে। তেওঁ পিতামহৰ আশীৰ্বাদ তিকা কৰিলে। তাৰ পিচত কৰ্ণৰ কথামতেই দ্ৰোণাচাৰ্য্য সেনাপতি পদত অভিষিক্ত হ’ল। কৰ্ণয়ো যুদ্ধত যোগ দিলে। দ্ৰোণাচাৰ্য্যৰ মৃত্যুৰ পিচত কৰ্ণ কোৱৰ সেনাপতি নিযুক্ত হ’ল।

কৃষ্ণৰ উপাদেশ

(গীতা শাস্ত্ৰ)

যুদ্ধ আৰম্ভ হোৱাৰ আগ নুহুৰ্ত্ত উভয় পক্ষৰ বীৰগৰ্ৱলে পূৰ্বৰ বাঁতি অনুগৰি চলি অহা বিছুমান নিয়ম মানি চলিবলৈ প্ৰতিজ্ঞাবদ্ধ হৈ নহয় যুদ্ধৰ নিয়ম প্ৰণালীবিনাকৰ বান অনুযায়ী সালসলনি হৈ থাকে। সেই বানৰ যুদ্ধৰ নিয়মবিনাকলৈ দৃষ্টি ৰাখি সেইমতে চিন্তা কৰিলেহে মহাভাৰতৰ যুদ্ধৰ প্ৰবৃত্ত তথা ভাৱলৈ গম ৰখিব পাৰি। সেয়ে নহলে তাত বৰ্ণনা বৰা বিছুমান বধা নুজিবলৈ টান বা অসম্ভৱ যেন লাগে।

তেতিয়াৰ দিনত যুদ্ধৰ এনে নিয়ম আছিল যে প্ৰতিদিনৰ যুদ্ধ সূৰ্য্য অস্ত হলেই যুদ্ধ স্থগিত হয় তাৰ পিচত উভয় পক্ষৰ সৈন্য নিশাপ্ৰীতিৰে গোট খায়। যুদ্ধও সন্মানে সন্মানেহে চলে। ধৰ্ম্মবিনোদী যুদ্ধ কৰা নিষেধ আছিল। বধাৰোহীয়ে বধাৰোহীৰ লগত, গজাৰোহীয়ে গজাৰোহীৰ লগত, পদাতিকে পদাতিকৰ লগত, অশ্বাৰোহীয়ে অশ্বাৰোহীৰ লগতেহে যুদ্ধ কৰিছিল। আশ্বপ্ৰাণী শত্ৰুক আৰু শৰণাগতৰ গাত অস্ত্ৰাঘাত নিষেধ আছিল। যুদ্ধত লিপ্ত থকা দুজন যুঁজাৰ লোকৰ ভিতৰত দুয়ো দুয়োৰে অস্ত্ৰ প্ৰয়োগ কৰাত বাধে বাহিবৰপৰা আন কোনোবাই আহি অস্ত্ৰাঘাত কৰি তেওঁলোকৰ এজনকো বধ কৰা নিয়ম নাছিল। নিবস্ত্ৰ, অস্বাৰধান, কৰচ-বিহীন, পলায়মান বোনা সৈনিক বা সেনাপতিৰ ওপৰত অস্ত্ৰ প্ৰয়োগ কৰা নিষেধ আছিল। যুদ্ধৰ আহিলা-পাতি যোগ-নিয়াৰক বা শত্ৰু-ভেৰী আদি বাদকসকলৰ ওপৰত অস্ত্ৰ প্ৰয়োগ কৰা নিষেধ আছিল। 'এইমৰে যুদ্ধৰ নীতি-নিয়ম পালন কৰি যুদ্ধ আৰম্ভ কৰিব' এই বুলি কোৱাৰ আৰু পাওৱ উভয় পক্ষই প্ৰতিজ্ঞাবদ্ধ হৈছিল।

কালৰ প্ৰতিত দেখা যায় যে মানুহৰ মনত ন্যায় আৰু অন্যায়বোধ কথাটোৰ সালসলনি হৈ থাকে। আজিকালিৰ যুদ্ধত এবোৱেই আক্ৰমণৰ বহিৰ্ভূত নহয়। আজিৰ যুগত আনকি অস্ত্ৰাগাৰ, নিমাত পশু, অশ্ব আৰু অশ্বশৰ্কক, উট, ৰচচৰ আৰু ঔষধালয় আদি আৰু যুদ্ধত লিপ্ত নথবা যেই বোনা বয়সৰ মানুহবোৰ ধ্বংস কৰা যুদ্ধৰ ধৰ্ম্মবিৰোধী নহয় বুলি ভাবে। এতিয়া আৰু শত্ৰু পক্ষ ধ্বংস কৰাৰ কোনো সীমাবেধা নাই থাকে যতে যেনেভাবে পাবে বধ কৰা দোষৰ বখা নহয়; বিত্ত আগৰ দিনত এনে নাছিল।

মহাভাৰতৰ যুদ্ধৰ দিনত প্ৰচলিত নীতি-নিয়মবিনাক

সময়ে সময়ে বিশেষ কিবা কাৰণত ভঙ্গ কৰা হৈছিল। ভাৰত যুদ্ধত উভয় পক্ষই মানবোচিত আৰু মৰ্য্যদা যুক্ত ভাবেই যুদ্ধ কৰিছিল তথাপি কেতিয়াবা নিয়মবিলাক ঘটনাক্ৰমে ভঙ্গ হোৱা দেখা যায়। গতিকে যুদ্ধত নানি নোৱা নীতিবিলাকৰ তিতবত কোনো কোনোটো সময়মতে কাৰণ বশতঃ ভঙ্গ কৰিলেও গৰহ ভাগেই পালন কৰা হৈছিল। কিন্তু নিয়ম ভঙ্গ কৰা নিন্দনীয় খুলি শূণ্য কৰা হৈছিল আৰু নিয়ম নংঘনকাৰীসকলেও সেই কথাত লজ্জা বোধ কৰিছিল।

পিতামহ ভীষ্মই তেখেতৰ অধীনত থকা যুদ্ধাৰ্থী কৌৰবসকলৰ ফালে চাই কলে “হে বীৰসকল, তোমালোকৰ পক্ষে শৌৰৱপূৰ্ণ সন্মোগ উপস্থিত। তোমালোকৰ সন্মুখত আজি স্বৰ্গৰ দুৱাৰ খুলি থোৱা আছে। ইজ, ব্ৰহ্মাকে আদি কৰি স্বৰ্গৰ দেৱতাসকলৰ লগত বাস কৰিবৰ সৌভাগ্য আজি অপেক্ষা কৰিছে। তোমালোকৰ উপৰি পুৰুষসকলৰ পত্নী অৱলম্বন আৰু ক্ষত্ৰিয় ধৰ্ম্ম অনুসৰণ কৰা। আগলৈকে যুদ্ধ কৰি হয় বিজয় লাভ বা স্বৰ্গ লাভ কৰা। এয়ে আনৰ কুলৰ সনাতন ধৰ্ম্ম। চিত্তা পৰিহাৰ কৰা। আনন্দ মনে যুদ্ধ কৰি কীৰ্ত্তি আৰু মহিমা অৰ্জন কৰাৰ্থক। ঘৰৰ তিতবত সোমাই থাকি নানান ৰোগৰ আক্ৰমণত মৰণ বৰণ কৰাটো ক্ষত্ৰিয়ৰ ধৰ্ম্ম নহয়। যুদ্ধক্ষেত্ৰত অস্ত্ৰৰ বলি হোৱাটোহে ক্ষত্ৰিয়ৰ ধৰ্ম্ম।”

সেনাপতি ভীষ্মদেৱৰপৰা এনে উপগনি পাই কুৰুৱীৰসকলে উৎসাহিত হৈ বিজয় আৰু কীৰ্ত্তি লাভৰ আশাত উদ্ভাৱল হৈ ৰণক্ষেত্ৰত যোগ দিবৰ আৰু সন্মতি জনাবৰ কাৰণে বণবাদ্য বজাবলৈ ছকুন কৰিলে লগতে কোঁৱৰৰ জয়ধ্বনি দিলে।

ভীষ্মদেৱৰ বথৰ চুড়াৰ ওপৰত তালগছ আৰু পল্ল নক্ষত্ৰৰ চিহ্ন শোভা পাইছিল। অশুৰানৰ বথৰ চুড়াত আঁকি থোৱা সিংহৰ নেজ বতাহত উৰিবলৈ ধৰিলে। দ্ৰোণাচাৰ্য্যৰ বথৰ চুড়াত সোণবৰণীয়া পতাকাৰ কমণ্ডলু আৰু ধনু প্ৰকাশ পাইছিল। কৃপাচাৰ্য্যৰ ধ্বজত বৃষভ, জয়ধ্বজৰ ধ্বজত ববাহৰ প্ৰতীক শোভা পাইছিল। দূৰ্য্যোধনৰ পতাকাৰ ফৈটীসাপ ফণাযুক্ত হৈ সগৰ্বে উৰিছিল। এইদৰে আন আন বীৰসকলৰ ধ্বজও নানান চিহ্নেৰে শোভিত হৈ উৰিবলৈ ধৰিলে।

বেছৰে আগুৰি থকা কোঁৱৰ সেনাবাহিনী দেখা পাই যুধিষ্ঠিৰে অৰ্জুনক আদেশ কৰিলে “শত্ৰুৰ সেনাবাহিনীটো ৰব বিশাল। আনৰ সৈন্য সংখ্যা কম গতিকে সেনাবিলাক ধূপ বহা কোণলৈকে যুদ্ধ কৰিবলৈ দিব লাগিব যাতে আনভাবে সৈন্য সমাবেশত ছিদ্ৰ থাকে তেতিয়া হলে আনৰ সেনাবোৰ

নাশ পাব পাৰে। গতিকে সুচিন্তন (বেছী নুখীয়া) বেহ গাতি আনাৰ
গৈয়া গমাবেশ কৰা।”

এইদৰে উভয় পক্ষৰে সেনাপতিগণৰ বেহ বচনা কৰা হ’ল। অৰ্জুনে
যেতিয়া উভয় পক্ষৰ যোদ্ধাসকলক দেখা পালে আৰু বিশেষতঃ আৰ্দ্ৰায়সকলক
দেখি অৰ্জুন বৰ কাতৰ হৈ পৰিল। তেতিয়া শ্ৰীকৃষ্ণই অৰ্জুনৰ কাতৰতা
বা অৱগমতা আৰু সন্দেহ দূৰ কৰিবৰ নিমিত্তে তেওঁক যি কৰ্মযোগ্য উপদেশ
প্ৰদান কৰিলে, সেইবোৰ কথা শ্ৰীভগৱানৰ নিজৰ মুখৰ বাণী বুলি আৰ্জিও
লক্ষ লক্ষ লোকে বিশ্বাস কৰে আৰু পৃথিৱীত এনে গাহিত্য অৱিতীয়
আৰু অনুলা বুলি গৃহীত হৈছে। ইয়াৰ যাই উপদেশ বাণী এয়ে যে
মানুহে কৰ্ত্তব্য কাম শ্ৰদ্ধাৰে কৰিব লাগে, ফলাকাংক্ষা ৰাখিব নালাগে বা
তাৰ প্ৰতি যেন কোনো আশঙ্কি নাথাকে। এইদৰে সকলো বকনৰ বা
শ্ৰেণীৰ ধনী-দুখীয়া, উচ্চ-নীচ, পণ্ডিত-বুৰ্জ সবলোৱে পালন কৰিলে জীৱনত
সমস্যাবহন সংসাৰত যে পোহৰ পাব সন্দেহ নাই। ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণৰ
শ্ৰীমুখবপৰা ওলোৱা এই অনুলা উপদেশাৱলীয়েই ‘শ্ৰীমত্তপস্বদগীতা’ নামে
জন্মগ্ৰাস্ত।

যুধিষ্ঠিৰৰ আশোৰ্দ্ধাদ ডিঙ্কা

যুদ্ধ আৰম্ভ হবলৈ সকলো আয়োজন সম্পূৰ্ণ। সকলোৱে ভাবিলে
যুদ্ধ আৰম্ভ হ’ল। এনে সময়তে ধৈৰ্য্যাশীল বীৰ যুধিষ্ঠিৰে কবচ আৰু
ধনু-শৰ পৰিত্যাগ কৰি ৰথৰপৰা নানি খোজ ৰাতি আগবাঢ়ি কোৱবৰ
সেনাপতিজনৰ বৰ্ষৰ ফালে যাবলৈ ধৰিলে। যুধিষ্ঠিৰক এনে অৱস্থাত
দেখা পাই সবলোৱে কোৱাকুই কবিলে “যুধিষ্ঠিৰে ই কি কৰিছে ?
হঠাতে আৰু মনে মনে এইদৰে গৈছে কটল বা কৰে কি ?”

ধনুৱাৰো আচৰিত হল আৰু ততালিকে ৰথৰপৰা নানি ককায়েকৰ
অনুসৰণ কৰিলে। সকলোৰে মনত সন্দেহ আৰু চিন্তা হ’ল—যুধিষ্ঠিৰে
সম্ভৱতঃ তেওঁৰ স্বাভাৱিক গাভ্ৰিক ধৰ্ম্মভাৱৰ অনুপ্ৰেৰণাত যি কোনো সৰ্বত
যুদ্ধ পৰিত্যাগ কৰিবৰ নিমিত্তে কুৰু সেনাপতিৰ ওচৰ চাপি গৈছে।

আগবাঢ়ি অৰ্জুনে গৈ ধনুপুত্ৰক সুবিলে “মহাৰাজ, আপুনি কিয় এনে

আচৰিত ধৰণে শত্ৰুসেনাৰ ফালে আগ বাঢ়িছে? আপুনি আনাক একো কোৱা নাই। গিফালে শত্ৰুগৰুৱে কৰচ ধাৰণ কৰি অস্ত্ৰ-শাস্ত্ৰে স্তম্ভিত হৈ থকা অৱস্থাত কিয় আপুনি গৰুলোবোৰ অস্ত্ৰ পৰিত্যাগ কৰি যুদ্ধৰ আৰম্ভণিতে অকলৈ খোজ কাঢ়ি আগ বাঢ়িছে?

গভীৰ চিন্তাত মগ্ন হৈ থকাত যুধিষ্ঠিৰে কোনো কথাৰ উদ্ভৱ নিন্দি আগুৱাই যাবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া ৰাশ্মদেৱে কলে “অৰ্জুন, নই এখেতৰ সঙ্কল্প বুজিব পাৰিছোঁ। যুদ্ধাৰম্ভৰ আগে আগে এখেতে গুৰুজনগৰুৱাৰ আশীৰ্বাদ লাভ কৰিবলৈ যাত্ৰা কৰিছে। গুৰুজনৰ অনুমতি আৰু আশীৰ্বাদ লাভ নকৰাকৈ যুদ্ধ কৰা নীতিগত নহয়। পিতামহ আৰু দ্ৰোণাচাৰ্য্যৰ পৰা সেই অনুমতি আৰু আশীৰ্বাদ লাভ কৰিবলৈকে এওঁ ধনুশৰ আৰু কৰচ ত্যাগ কৰি আগ বাঢ়ি গৈছে। এয়ে ধৰ্ম আৰু বিজয় লাভৰ ৰীতি।”

যুধিষ্ঠিৰে ভীষ্মদেৱৰ সন্মুখীন হৈ প্ৰণামান্তৰ কৰপুটে থিয় হোৱা দেখি কোৱাৰ সেনাগৰুৱে কবলৈ ধৰিলে “সোৱা চোৱাঁ, আনাৰ বিৰাট সৈন্যবাহিনী দেখি ভয়ত যুধিষ্ঠিৰে গতিৰ প্ৰত্যাহ লৈ শিৰদৌৰাই আনাৰ নান্দত উপস্থিত হৈছেহি। এই কাপুৰুষে ক্ষত্ৰিয় জাতিৰ কলঙ্ক স্বৰূপ হৈ পৃথিৱীত জন্ম লৈছে।” এইদৰে কুৰুসেনাই যুধিষ্ঠিৰক নিন্দা কৰি নানান কথাৰে এফালে বিদ্ৰূপ আনফালে ৰঙা লগোৱা কথাৰে আগন্দ কৰিবলৈ ধৰিলে।

গমস্ত শত্ৰুসেনাৰ নান্দত পোনাই পিতামহ ভীষ্মদেৱৰ চৰণত পৰি নম্ৰভাৱে কলে “হে অজয় ৰীৰ, আমি আপোনাৰ লগত যুদ্ধ দিবলৈ প্ৰস্তুত হৈছোঁ। এতিয়া আপোনাৰ অনুমতি আৰু আশীৰ্বাদ ভিক্ষা কৰিছোঁ।”

পিতামহ ভীষ্মদেৱে আশীৰ্বাদ দি কলে “ৰাছা, ভৱতকূলত তোমাৰ জন্ম, তুমি কুলধৰ্ম মানি চলিছা। নই বৰ আনন্দ পাইছোঁ। যোৱা যুদ্ধ কৰাটো। নই পৰাধীন হৈ আছোঁ কাৰণে কোৱাৰ পক্ষত যোগ দিবলৈ বাধ্য হৈছোঁ। কিন্তু যুদ্ধত তোমাৰ পৰাজয় নহয়।”

এইদৰে অনুমতি আৰু আশীৰ্বাদ লাভ কৰি যুধিষ্ঠিৰে পিতামহক প্ৰণিপাত জনাই বিদায় ললে। তাৰ পিচত তেওঁ আচাৰ্য্য দ্ৰোণৰ কাষলৈ গৈ তেওঁকো কৰপুটে প্ৰদক্ষিণ কৰি নিজৰ নিয়ম ৰক্ষা কৰি তপসুযাৰী প্ৰাৰ্থনা জনালে। আচাৰ্য্যদেৱে ধৰ্মপুত্ৰক আশীৰ্বাদ দি কলে “অৰ্ধ কাৰো দাগ নহয়, নানুহ নিজেহে অৰ্ধৰ দাগ। নই কোৱাৰুৱাৰ ওচৰত

ঋণী। তেওঁলোকৰ পক্ষেই যুদ্ধ কৰিব। কিন্তু ধৰ্মপুত্ৰ, তেমাৰ জয় স্তম্ভিচিত জানিবা।” এইদৰে যুধিষ্ঠিৰে কৃপাচাৰ্য্য আৰু নোনায়েক শল্যৰ পৰাও আশীৰ্বাদ লাভ কৰি নিজৰ যুদ্ধস্থানলৈ উলটি আহিল।

যুদ্ধ আৰম্ভ হ’ল। জৰ্বে জৰ্বে হৃদ্য যুদ্ধ আৰম্ভ হ’ল। এজনে এজনৰ লগত সমানে সমানে ধনু বাঁড লৈ যুদ্ধ আৰম্ভ কৰিলে। ভীষ্মই পাৰ্শ্বৰ লগত, গাত্যকিয়ে কৃতবৰ্ম্মাৰ লগত, অভিমন্যুয়ে বৃহন্নলাৰ লগত, ভীমে দুৰ্য্যোধনৰ লগত, যুধিষ্ঠিৰে শল্যৰ লগত যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে। ধৃষ্টদ্যুম্ন আৰু দুৰ্য্যোধনৰ মাজত তয়াময়া বণ লাগি উঠিল। বীৰসকলে যুদ্ধৰ নিয়ম পালন কৰি যুদ্ধ চলাবলৈ ধৰিলে।

এইদৰে সমকক্ষ বীৰসকলৰ মাজত অগণন হৃদ্য যুদ্ধ চলিবলৈ ধৰিলে। হৃদ্য যুদ্ধৰ বাহিৰেও ‘সঙ্কুল’ যুদ্ধ চলিবলৈ ধৰিলে। একেলগে দুয়ো পক্ষৰ বীৰসকলে জুন বান্ধি যেয়ে যাবে পাৰ তাকে আক্ৰমণ কৰি যুদ্ধ কৰাকে সঙ্কুল যুদ্ধ বোলে। এই ভীষণ সঙ্কুল যুদ্ধত দুয়ো পক্ষৰ ভালেনান বীৰে বলিয়াৰ দৰে যুদ্ধ কৰি কৰি প্ৰাণ এবিৰলৈ ধৰিলে। তেজ্জে-মজ্জে মাটিয়ে-বালিয়ে একাকৰ হৈ পৰিল। চাওঁতে চাওঁতে বহু সৈন্য, হাতী, ঘোঁৰা আদি চানে চানে পালে পালে নৰি গোটেই বণখলিখন উপচি বোকা হোৱাত বণ চলা পৰ্য্যন্ত টান হ’ল। বীৰসকলৰ তিতবত সেই যুদ্ধৰ ধলিত কাৰো কতো বণ আগবাঢ়িব নোৱাৰা অৱস্থা হ’ল। সকলোৰে তিতবত হৃদ্য যুদ্ধ বন্ধ হৈ সঙ্কুল যুদ্ধত পৰিণত হ’লগৈ। বৰ্ত্তমান কালৰ যুদ্ধত হৃদ্য যুদ্ধ নাই। আফ্ৰিকালিৰ যুদ্ধমাজেই সঙ্কুল যুদ্ধ।

পিতামহৰ অধীনত কোৱৰ বীৰসকলে দহ দিন ধৰি যুদ্ধ কৰিলে। ভীষ্মদেৱৰ পতনৰ অন্তত দ্রোণাচাৰ্য্য কুক সেনাপতি নিযুক্ত হ’ল। তেখেতৰ নৃত্যৰ পিচত কৰ্ণই সেনাপতিৰ পদ লাভ কৰিলে। যুদ্ধৰ সোতৰ দিনৰ দিনা কৰ্ণই অৰ্জুনৰ হাতত প্ৰাণ বিসৰ্জ্জন দিলে। ইয়াৰ পিচত শল্য সেনাপতি হৈ কুকসেনাৰ যুদ্ধ চলালে। সেই অষ্টাদশ দিনেই যুদ্ধৰ শেষ দিন।

ভাৰত যুদ্ধ ঠঠৰ দিন ধৰি চলিছিল। যুদ্ধৰ শেষ ছোৱাত অন্যায় বীতি-নীতি অনুসৰণ কৰা হৈছিল। ধৰ্ম একেদিনাই শেষ নহয়। সৰুটাপন্য অৱস্থাত ধৰ্মৰ পৰীক্ষা চলি থাকে। সৰুট কালত মহাপুৰুষসকলেও অধৰ্ম আচৰণ কৰা দেখিলে বহুতো নানুহে অন্যায় কাম কৰিবলৈ পিচ নোহোঁ-হঁকে। এইদৰে ধৰ্ম আৰু নীতি নিয়মবিলাক লোপ হৈ জনে অধৰ্ম আৰু অসত্যই জগতখন গ্ৰাস কৰি পেলায়। যুদ্ধৰ এয়ে শেষ বন।

প্রথম দিনৰ যুদ্ধ

কুকুসৈন্যৰ তিতবত ঘনে ঘনে দুঃশাসনৰ বাহিনীটো আগবাঢ়ি গ'ল। সিংহনাদ, শঙ্খনাদ, গিঙাৰ শব্দ, ভেৰীনিগাদ, ডম্বক বাদন, ঘোঁৰাবিনাকৰ হেঁচাবব, হাতীৰ চিঞৰ-বাধৰ আদি বনকণিত পৃথিৱী তল-ওপৰ হৈ উঠিল। অস্ত্র-শস্ত্ৰবিনাক তক্ তক্ কৰে চক্ৰমকাবলৈ ধৰিলে। বাপেকে পুতেকক, পুতেকে বাপেকক হত্যা কৰিবলৈ ধৰিলে। মোনাই ভাগিনৰ তিতবত কটাকটি নৰাননি লাগি উঠিল।

প্রথম দিনতে ভীষ্মদেৱৰ প্ৰবল আক্ৰমণ দেখি পাণ্ডৱসকলৰ বুকু কঁপি উঠিল। ভীষ্মদেৱৰ বধ যেনি পাই তেনি চৰিবলৈ ধৰিলে। যেনিয়েই বধ যায় তেনিয়েই যেন বৃত্ত্যৰ মহানাবী লাগিবলৈ ধৰিলে। এনে অৱস্থা দেখা পাই অৰ্জুন তললৈ অভিন্যুয়ে অসহনীয় হৈ পিতামহক আক্ৰমণ কৰিবলৈ আগবাঢ়ি গ'ল। উভয় পক্ষৰ বীৰসকলৰ তিতবত একেবাৰে নুনলীয়া অভিন্যুয়ে বনোবন্ধ ভীষ্মদেৱৰ নগত যুদ্ধ কৰা দেখি দেৱতাসকলেও তৰষ মানিলে। অভিন্যুৰ বধৰ পোণৰ কলচিও গছৰ ছবি অঙ্কিত আছিল। অভিন্যুৱে কৃতবৰ্ম্মৰ ওপৰত এপাত বাণ, শল্যৰ ওপৰত পঞ্চবাণ আৰু ভীষ্মদেৱৰ ওপৰত ন পাত বাণ বৰ্ষণ কৰিলে। অভিন্যুৰ এপাত শৰতে দুৰ্ম্মধৰ সাৰথিৰ নুব ছিগি মাটিত বাগৰি পৰিল আৰু এপাত শৰত কৃপৰ অস্ত্ৰ ধঙ-বিধঙ হৈ গ'ল। অভিন্যুৰ যুদ্ধৰ কৌশলদেখি স্বৰ্গৰ দেৱতাসকলে পুষ্প বৃষ্টি কৰিবলৈ ধৰিলে। ভীষ্মদেৱ আৰু তেওঁৰ সহকাৰী বীৰসকলে 'অভিন্যু অৰ্জুনৰ যোগ্য পুত্ৰ' বুলি প্ৰশংসা কৰিবলৈ ধৰিলে।

ইয়াৰ পিচত কোৱৰ বীৰসকলে অভিন্যুক বেবি-কুৰি ধৰি আক্ৰমণ কৰিলে। অভিন্যুৱে হেনাবদে যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে। ভীষ্মৰ আটাই-বিনাক অস্ত্ৰ অভিন্যুৰ হাতত ধঙ-বিধঙ হৈ গ'ল। তেওঁৰ এপাত অস্ত্ৰও লক্ষ্যৰ্ষ্টে নহল। অভিন্যুৱে এপাত শৰ মাৰি ভীষ্মদেৱৰ বধৰ চুড়াৰপৰা তালগছৰ ছবি থকা পতাকা বহাই মাটিত পেলালে। এই দৃশ্য দেখি ভীষ্মসেনাৰ অপাৰ আনন্দ হ'ল। পিতৃব্য ভীষ্মসেনাৰ সিংহনাদ কাণত পৰাত অভিন্যুৰ উৎসাহ বাঢ়ি গ'ল। কোনল বয়সীয়া লৰাটিৰ অদ্ভুত যুদ্ধকৌশল দেখি ভীষ্মদেৱে বৰ আনন্দ পালে। লৰাটিৰ ওপৰত গাৰ বনেৰে অস্ত্ৰ হানিৰ লাগিব বুলি এবাৰ ভাবি ভীষ্মদেৱে মনত বৰ কষ্ট অনুভৱ কৰিলে। ভীষ্মদেৱৰ ধনুৰপৰা অভিন্যুৰ গাৰ ওপৰত ধাৰাগাৰে

অস্ত্র ববিষণ হবনৈ ধবিলে । বিবাটবাজ, তেওঁৰ পুতেক উত্তৰ, ভ্ৰপদপুত্ৰ
ধৃষ্টদ্যুম্ন আৰু ভীমে অভিনন্যাব বক্ষা কৰিবলৈ পিতামহক আক্ৰমণ কৰিলে ।
তেতিয়া ভীষ্মই অভিনন্যাব এৰি তেওঁলোকক আক্ৰমণ কৰিলে ।

সেই সময়তে বিবাটপুত্ৰ উত্তৰে হাতীত উঠি শল্যৰ আক্ৰমণ কৰিলে ।
হাতীৰ ভৰিৰ লাঠিত শল্যৰ বথৰ আঠোটা ধোঁৰা হত হ'ল । ইয়াকে দেখি
উত্তৰৰ ওপৰত শক্তি অস্ত্ৰ প্ৰয়োগ কৰিলে । সেই অস্ত্ৰই উত্তৰৰ কৰচ
ভেদি পেলালে । উত্তৰৰ হাতৰ অঙ্গুষ্ঠ আৰু তোমৰ খহি পৰিল । হাতীটোও
মতলীয়া হৈ উঠাত উত্তৰ আচাৰ খাই নাটিত বাগবি পৰি প্ৰাণ এৰিলে ।

মতলীয়া হাতীটোৱে শল্যৰ ফালে খেদা নাৰি গ'ল । শল্যসো শক্তি-
শেল লৈ হাতীক খেদি গ'ল । হাতীসে শেলৰ খোচ খাই ভীষণ তৰ্জ্জ্বন
গৰ্জ্জ্বন কৰি নাটিত লুটি খাই প্ৰাণ এৰিলে । ভায়েক উত্তৰৰ প্ৰাণ যোৱা
দেখি বিবাটৰ শ্বেত নামৰ আন এটি পুত্ৰই খঙত উগ্ৰনৃত্তি ধৰি নিজৰ বথ
লৈ শল্যক বেণেৰে খেদা নাৰি গ'ল । শ্বেতৰ বাণত শল্যৰ প্ৰাণ যায়
যায় দেখি কোৱৰ সৈন্যৰ সপ্তৰথীয়ে তেওঁক বেচি ধৰিলে । দুয়ো পক্ষৰ
যুদ্ধ আৰম্ভ হ'ল । কোৱৰ পক্ষৰপৰা ববিষণ হোৱা চোৰা চোৰা বাণ-
বিলাক শ্বেতই নিজৰ অস্ত্ৰেৰে ছিন্ তিন্ কৰি কাটি পেলালে । শেষত
সপ্তৰথীয়ে একেলগে শ্বেতৰ ওপৰত শক্তিশেল হানিবলৈ ধৰিলে । শ্বেতই
সেই সাতোজনৰ বাণ খণ্ড খণ্ড কৰি পেলালে । শ্বেতৰ অস্ত্ৰত যুদ্ধ বোঁশল
দেখি দুই পক্ষৰে বীৰসকলে তবৰ মানিলে । শল্যৰ বিপদ লক্ষ্য কৰি
দূৰ্ঘ্যোবনে এটা ডাঙৰ সৈন্য বাহিনী সাহায্যৰ বাবে পঠাই দিলে ।
দুয়ো দলৰ তুনুল যুদ্ধ লাগি উঠিল । সেই যুদ্ধত ভালেমান বীৰে প্ৰাণ
বিসৰ্জ্জন দিলে । বথবিলাক ভাগি চুৰ্ণাব হ'ল । অগণন হাতী ধোঁৰা
যুদ্ধত পৰি মৰিল । শ্বেতই দূৰ্ঘ্যোবনৰ সৈন্য বাহিনী ছিন্ তিন্ কৰি
ভীষ্মদেৱক আক্ৰমণ কৰিবলৈ ধৰিলে । দুয়োৰে ভিতৰত ভয়ানক বণ
লাগি উঠিল ।

শ্বেতই ভীষ্মৰ বথৰ চুড়া ছিঁতি পেলালে । তেতিয়া ভীষ্মই শ্বেতৰ
ধ্বজ কাটি পেলাই সাবধিৰ প্ৰাণ বধ কৰিলে । শ্বেতই শক্তিশেল এপাত
ভীষ্মলৈ টোৰাই মাৰি পঠিয়ালে । কিন্তু ভীষ্মদেৱে সেই শেল কাটি খণ্ড
খণ্ড কৰি পেলালে ।

ইয়াৰ পিচত শ্বেতই ভীষ্মৰ বথৰ ওপৰত গদাঘাত কৰিবলৈ ধৰিলে ।
সেই গদাঘাতৰ বোৰত বথখন চুৰ্ণাব হৈ ভাগি যোৱাৰ আশঙ্কা দেখি ভীষ্ম-

সেৱা বধবপৰা ছপিয়াই নাটিত পৰিল। লগে লগেই বধখন ধ্বজে সৈতে ভাগি চুবাব হৈ গ'ল। পিতামহে তেতিয়া বঙত উগ্রমুখি ধৰি আন এখন বধত উঠি এপাত শক্তিশালী বাণ শ্বেতলৈ চোৱাই মাৰি পঠিয়ালে। সেইপাত বাণত শ্বেত যমপুৰী পালেগৈ। দুঃশাগনে বাদ্যতওৰ তালে তালে আনন্দত কিবীনি পাৰি নাচিবলৈ ধৰিলে। তাৰ পিচত পিতামহে আকৌ পাণ্ডৱ সেনা আক্ৰমণ কৰিবলৈ ধৰিলে।

প্ৰথম দিনৰ যুদ্ধত পাণ্ডৱ পক্ষৰ বিত্তৰ ক্ষতি হ'ল। ধৰ্ম্মপুত্ৰই প্ৰনাদ গণিলে। দুৰ্য্যোধনৰ অপাৰ আনন্দ। পাণ্ডৱসকল গোট খাই শ্ৰীকৃষ্ণৰ কাষ চাপি বেজাৰ মনে সুধিলে “আমি এতিয়া কি উপায় কৰোঁ?”

শ্ৰীকৃষ্ণই যুধিষ্ঠিৰৰ ফালে চাই কলে “হে ভাৰত শ্ৰেষ্ঠ, কিয় চিন্তা কৰিছে? মহাবীৰ আটাই কেইটি ভায়েক আপোনাৰ লগে লগে আছেই দেখোন। ভয়ৰ কাৰণ কি হ'ল? সাত্যকি, বিৰাট, ভীষ্ম, ধৃষ্টদ্যুম্ন আদি ব্ৰহ্মসকল আৰু মই স্বয়ং আপোনাৰ পক্ষত থিয় দি আছোঁ। গতিকে আপোনাৰ চিন্তাৰ একো কাৰণ যদি উঠা নাই। ভীষ্ম-নিবনৰ কাৰণে শিখণ্ডীয়ে ষাট চাই দিন গণি আছে—সেই কথা পাহৰি গলে নেকি?” এইবুলি শ্ৰীকৃষ্ণই যুধিষ্ঠিৰক ডাঠ দিবলৈ ধৰিলে।

দ্বিতীয় দিনৰ যুদ্ধ -

প্ৰথম দিনৰ যুদ্ধত পাণ্ডৱ সৈন্যই ভয় ধোৱা বেন দেখি পাণ্ডৱ সেনাপতি ধৃষ্টদ্যুম্ন চিন্তিত হৈ পৰিল। সেই কাৰণে তেওঁ পিচদিনা যুদ্ধৰ নিমিত্তে সৈন্যবিলাকৰে এখন সুদৃঢ় বেহ তৈয়াৰ কৰি তেওঁলোকৰ নানা প্ৰকাৰে উদ্‌গনি দিবলৈ ধৰিলে।

দুৰ্য্যোধনে অহঙ্কাৰত বুকু ফিলাই নিজৰ সৈন্যসামন্তবিলাকৰ ফালে চাই চিঞৰি কবলৈ ধৰিলে “বীৰসকল, আমাৰ বিজয় লাভ সুনিশ্চিত। প্ৰাণৰ মমতা পৰিত্যাগ কৰি যুদ্ধ কৰি ধোৱাঁ।” ভীষ্মৰ নেতৃত্বত কুৰু সেনাসকলে দ্বিতীয় দিনাও পাণ্ডৱসেনাক আক্ৰমণ কৰিলে আৰু বেহ ছেদেলি ভেদেলি কৰি পাণ্ডৱ সেনা বধ কৰিবলৈ ধৰিলে।

তেতিয়া অৰ্জুনে তেওঁৰ গাৰখি শ্ৰীকৃষ্ণক কলে “আমি এনেকৈ অগাধৰান

হৈ যুদ্ধ কৰিলে পিতামহে আনাৰ সকলো সেনা বধি অস্ত কৰিব। ভীষ্ম-
দেৱক বধ কৰিব নোৱাৰিলে আনাৰ আৰু বশ্য নাই।”

শ্ৰীকৃষ্ণই কলে “অৰ্জুন, গোৱা চোৱাঁ, পিতামহৰ বধ বৈ আছে।
আনাৰ বধো সেইফালে লৈ যাওঁ। তেওঁক আক্ৰমণ কৰিবলৈ তুমি গাছ
হোৱা।” এই বুলি কৈ শ্ৰীকৃষ্ণই ভীষ্মৰ ফালে বধ চলাই দিলে।

তেওঁকে চোৱাঁই অৰ্জুন অহা দেখি ভীষ্মদেৱে অস্ত্ৰেৰে আশ্বৰ্য্য গঢ়াঘণ
ঘনালে। বীৰ চুভানুগি অধৰিখাত পিতামহে অনাৰ্ধ্য শব্দ গছান কৰিলে।
পিতামহক সদায় গুৰুপৰ্ণে বশ্য কৰি চলিব লাগিব দুৰ্য্যোধনে সেনাবিনাকক
এনে আদেশ শুনাই পৈছিল। এতিয়া ভীষ্মৰ সহকাৰী বীৰসকলেও
অৰ্জুনক আক্ৰমণ কৰিবলৈ ধৰিলে।

ধনঞ্জয়ে কোনোপিনে জৰ্জৰ কৰা নাছিল। ধনঞ্জয়ৰ লগত যুদ্ধ
দিব পৰা ক্ষৌৰসকলৰ ভিতৰত মুঠেই তিনিজন বীৰ আছিল। তেওঁলোক
পিতামহ ভীষ্ম, দ্ৰোণাচাৰ্য্য আৰু কৰ্ণ। আৰু সেই কথা সকলোৰে ঘনাছাত।
অৰ্জুনে শত্ৰুৰ মাঘত সোনাই বধী মহাবধী সকলোৰে বুকু কঁপাই তুলিলে।
তেওঁ গাভীয়েৰে অবলীলাক্ৰমে শত্ৰুসৈন্য ব্যাভৰ কৰিবলৈ ধৰিলে।
শত্ৰু পক্ষৰ বধবিলাকৰ মাঘত তেওঁৰ বধ চকুৰে মনিব নোৱাৰা যেন হৈ
অদ্ভুত কৌশলত যেনি তেনি ঘূৰাবলৈ ধৰিলে। তেনে দেখি দুৰ্য্যোধনৰ
বুকু কঁপি উঠিল। ভীষ্মৰ ওপৰত তেওঁৰ আস্থা কমি আহিল।

দুৰ্য্যোধনে ভীষ্মক কলে “গাঙ্গেয়, আপুনি আৰু দ্ৰোণ জীৱিত থকাতো
অৰ্জুন আৰু শ্ৰীকৃষ্ণই আনাৰ সকলো সেনা শেষ কৰি আনিছে। মোৰ
প্ৰতি যিজনৰ গঁচাকৈয়ো ধ্ৰেন আছে সেই কৰ্ণই আজি কেৱল আপোনাৰ
কাৰণেই যুদ্ধৰপৰা আঁতৰি আছে। নই আপোনাৰ সেনাপতি পদত
বৰণ কৰি বক্ষিত হব নগা হ’ল। ফাল্গুনীক বধিবলৈ এতিয়াই বিয়া
উপায় আছে যদি বৰব।”

ভীষ্ম আৰু অৰ্জুনৰ যুদ্ধখন চাবৰ নিমিত্তে গৰণৰপৰা দেৱতা আৰু
গন্ধৰ্বসকল মানি আহি যুদ্ধক্ষেত্ৰ পালেহি। দুৰ্য্যোজন বীৰৰ বধত বগা
ঘোঁৰা বোঁটা আছিল। দুৰ্য্যোজন সনকক বীৰ আৰু দুৰ্য্যো নিজৰ নিজৰ
যুদ্ধকৌশল দেখুৱাবলৈ আগ্ৰহ প্ৰকাশ কৰিছিল। তালোমান বেলি যুদ্ধ
চলিবলৈ ধৰিলে। দুৰ্য্যো বীৰে অগণন শব্দ বৰিষণ কৰিলে। এজনৰ
অস্ত্ৰ আনজনে কটাকটি কৰিবলৈ ধৰিলে। বোণো বোণো সন্মত ভীষ্ম-
দেৱৰ ভীষ্ম বাণে শ্ৰীকৃষ্ণৰ বক্ষ হানিবলৈ ধৰে। শববিদ্ধ ঠাইৰপৰা
তেজৰ সোঁত বৈ আছিল। তেজৰে ৰাফলী হৈ শ্ৰীকৃষ্ণক ফুলি থকা

পনাশ ফুৰাৰ লগে লগে জৰ্জৰকাই ধকা যেন শব্দ শোনা গৈছিল। নাশৰ দিবা স্বেহত আঘাত লগা শনি অৰ্জুনে বিশেষ কিপ্ৰতাবে পিতানহৰ ওপৰত নানান তৰহৰ শব বৰষিবলৈ ধৰিলে।

দুয়ো বাঁবে কাকো কোনেও পৰাস্ত কৰিব নোৱাৰিলে। অৰ্জুন আৰু ভীষ্মদেৱে ভাৰেনান বেলি অদ্ভুত কৌশল দেখুৱাই যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে। দুয়োৰে বধ দুখন ইফালে সিফালে এনে এৰণে চলিবলৈ ধৰিলে যে দুয়ো পক্ষৰ সৈন্যাবিনাকে কেৱল বধৰ শব্দ দেখিহে কাৰ কোন বধ চিনিব পাৰিছিল। শব্দ চিহ্নৰ বাহিৰে অৰ্জুন আৰু ভীষ্মৰ বধ চিনাক্ত কৰিবলৈ আন উপায় নাছিল। এইদৰে অদ্ভুত ধৰণে যুদ্ধ চলাই ভীষ্ম আৰু অৰ্জুনে কুব্জকেন্দ্ৰৰ যোদ্ধাসকলক আৰু সৰণৰ দেৱতাসকলক তৰহ লগাইছিল। আনফালে দ্ৰোণাচাৰ্য্যৰ লগত তেওঁৰ ঘোৰ শত্ৰু ধৃষ্টদ্যুনুই যুদ্ধ চলাই আছিল।

দ্ৰোণাচাৰ্য্যই অতি কিপ্ৰতাবে ধৃষ্টদ্যুনুৰ গাত আঘাত কৰিবলৈ ধৰিলে। কিন্তু ধৃষ্টদ্যুনুই অটলভাৱে কঠুৱা হাঁহি মাৰি দ্ৰোণৰ সেই আঘাত ওনোটাই দি তেওঁৰ গাত শব বৰষিবলৈ ধৰিলে। দ্ৰোণেও অতি দক্ষভাৱে ধৃষ্টদ্যুনুৰ আঘাত প্ৰতিৰোধ কৰিবলৈ ধৰিলে। এনেদৰে বহুবাৰ দ্ৰোণই ধৃষ্টদ্যুনুৰ বাণ, ধঙা আৰু শৰাঘাত তেওঁৰ অস্ত্ৰেৰে প্ৰতিৰোধ কৰিলে। ধৃষ্টদ্যুনুৰ সাৰণি মুত্থা মুখত পৰাত তেওঁ বধৰপৰা নামি গল লৈ দ্ৰোণক আক্ৰমণ কৰিবলৈ আগ বাঢ়ি গল। দ্ৰোণৰ শৰৰ কোবত ধৃষ্টদ্যুনুৰ গদা মুঠিৰ পৰা ছলকি পৰিল। তেতিয়া ক্ৰপৰ পুত্ৰই খঙত উগ্ৰমুগ্ধি ধৰি সিংহৰ দৰে গোচৰণি মাৰি দ্ৰোণক ধঙা লৈ আক্ৰমণ কৰিলে। দ্ৰোণেও শব হানি ক্ৰপৰ পুত্ৰৰ গতি বোধ কৰি পেনালে। ধৃষ্টদ্যুনুৰ এই অৱস্থা লক্ষ্য কৰি ভীমসেনে লৰি আহি বাণ মাৰি দ্ৰোণৰ গতি বোধ কৰি ধৃষ্টদ্যুনুক বক্ষা কৰিলে আৰু তেওঁক নিজে বধত তুলি ললে।

তাকে দেখি দুৰ্য্যোধনে ভীমক আক্ৰমণ কৰিবলৈ কলিঙ্গসেনাক আদেশ দিলে।

ভীমসেনে পাই কলিঙ্গ সৈন্যবাহিনীক ছত্ৰভঙ্গ কৰি পেনালে। যুদ্ধ ক্ষেত্ৰত প্ৰচাৰ হৈ গল যে যেনেহে যেন ভীমৰ ৰূপ ধৰি কলিঙ্গ সেনাবিনাকক এফালৰপৰা লুগি গিছে। লগে লগে কলিঙ্গ সেনা নিহত হোৱা দেখি ভীষ্মদেৱে তেওঁলোকৰ বক্ষাৰ কাৰণে আশবাচি গ'ল। ভীষ্মই ভীমক আক্ৰমণ কৰা দেখা পাই সাত্যকি অভিনব আদি বীৰসকলে ভীষ্মদেৱক আক্ৰমণ কৰিলে। সাত্যকিৰ শৰাঘাতত ভীষ্মৰ সাৰণিয়ে স্বৰ্ণ লাত কৰিলে। যোৱাবিনাকে চকু ৰাই বধসহ তৰানবা ছিঙি যুদ্ধক্ষেত্ৰ এৰি

পলাই গ'ল। এই দৃশ্য দেখি পাণ্ডৱসকলে বৰ উৎসাহ পালে। তেতিয়া তেওঁলোক গোট খাই এবেলগে বুৰসেনাক ভীষণভাৱে আক্ৰমণ কৰিবলৈ ধৰিলে। সেই দিনৰ যুদ্ধত অৰ্জুনৰ অদমনীয় পৰাক্ৰমত কৌৱৰ বাহিনীৰ ভালেমান ক্ষতি হল। কৌৱৰসকলে নিৰাশ ভাৱে বেলি নাব যাবলৈ বাট চাই ব'ল।

বেলি নাব গলত ভীষ্মই হ্ৰোণক কলে “আজিলৈ যুদ্ধ এবোবাৰে বন্ধ ৰখাই ভাল। আমাৰ সৈন্যবিলাক ভয় আৰু ভাগবত অৱশ্য হৈ পৰিছে।” পাণ্ডৱ পক্ষত ধনঞ্জয় আদি সকলো বাৰে বাদ্যভণ্ড বজাই জয়োন্নাস কৰি নিছৰ ছাউনীলৈ উলটি গ'ল। প্ৰথম দিনৰ যুদ্ধত পাণ্ডৱসকলে যেনেকৈ ভয় খাইছিল দ্বিতীয় দিনৰ যুদ্ধৰ অন্তত কৌৱৰসকলেও সেইদৰে ভয়ত হতাশ হৈ পৰিছিল।

তৃতীয় দিনৰ যুদ্ধ

তৃতীয় দিনা ৰাতি পুৱাৰ লগে লগে ভীষ্মদেৱে তেওঁৰ সৈন্যবিলাক লৈ গৰুড বেহ সাজি নিজে সকলোৰে আগত থাকিল। দুৰ্য্যোধনে বেহৰ পিচকালে নিছৰ সৈন্যবাহিনী লৈ বেহ বন্ধাৰ ভাব ললে। বিশেষ গাৰ-ধানেৰে সকলো ব্যৱস্থা শে্ষ কৰা হ'ল। সেইদিনা পাণ্ডৱৰ পক্ষে বেহভেদ কৰা অসম্ভৱ ধুলি কৌৱৰসকলে চিৰাং কৰিলে।

পাণ্ডৱসকলেও তেওঁলোকৰ সেনাবিলাক লৈ দূতভাৱে বেহ বচনা কৰিলে। ধনঞ্জয় আৰু ধৃষ্টদ্যুম্নই কৌৱৰ পক্ষৰ গৰুড বেহ আক্ৰমণ কৰিবৰ মনেৰে অৰ্ছচক্ৰাকৃতি বেহ বচনা কৰিলে। সোঁকালে ভীমসেনে আৰু বাঁওফালে অৰ্জুনে বেহ বন্দা কৰি থাকিল।

এইদৰে দুয়োপক্ষই ইদলে সিদলক আক্ৰমণ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। দুয়ো পক্ষৰ সকলো সেনাই যুদ্ধত যোগ দিলে। যুদ্ধক্ষেত্ৰত তেজৰ নৈ বৰলৈ ধৰিলে। বথ, ঘোঁৰা আৰু হাতীৰ লৰা ধপৰাত শোটেই আকাশ ধূলিময় হৈ গ'ল। ধনঞ্জয়ে কল্পমূৰ্ত্তি ধৰি আক্ৰমণ চলায়ো শত্ৰুৰ বেহ ভেদ কৰিব নোৱাৰিলে।

ইয়াৰ পিচত কুকসেনাই পাণ্ডৱৰ বেহ ভেদ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলে।

কৌবৰসকলে সমস্ত শক্তি প্ৰয়োগ কৰি অৰ্জুনক হেচি ধৰিলে। তীক্ষ্ণধাৰ চক্ৰমৰ্দ্দাই ধকা শব্দবিনাক, শেন, গদা, মুগ্ধাৰ আদি নানা বক্ৰমৰ অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ অৰ্জুনৰ বধৰ ওপৰত ধাৰাঘাৰে পৰিবৰ্তে ধৰিলে। শ্ৰীকৃষ্ণৰ অদ্ভুত বধ পৰিচালনাৰ স্বেয়োগ লৈ অৰ্জুনে অতি দক্ষতাবে অস্ত্ৰ নিক্ষেপ কৰি শত্ৰুপক্ষৰ সকলো চেষ্টা বিকল কৰি পেলালে।

আনন্দানে শকুনি আৰু তেওঁৰ বিৰাট সৈন্যবাহিনীটো গাত্যকি আৰু অভিনয়্যৰে ভীষণভাৱে আক্ৰমণ কৰিবলৈ ধৰিলে। গাত্যকিৰ বধ চূৰ্ণ-বিচূৰ্ণ হৈ গ'ল। তেওঁ ততানিকে অভিনয়্যৰ বধত উঠিবলৈ। দুৰোধীৰে লগ লাগি শকুনিৰ সৈন্যবাহিনীক আক্ৰমণ কৰি নিধূন কৰিলে। ভীম আৰু দ্ৰোণই যুৰিষ্টিৰ সৈন্য বাহিনীৰ ওপৰত প্ৰৱণ আক্ৰমণ চলালে। নকুল আৰু মহমেদে বৰ্ষপুত্ৰৰ সহায়ৰ কাৰণে দ্ৰোণৰ সৈন্যদল আক্ৰমণ কৰিলে। ভীম আৰু ধৰ্ম্মোৎকচে দুৰ্য্যোদনক আক্ৰমণ কৰিলে। এই যুদ্ধত ধৰ্ম্মোৎকচে তেওঁৰ পিতাকতকৈও বেছি পৰাক্ৰম দেখুৱাইছিল।

ভীমসেনৰ শৰাঘাতত দুৰ্য্যোদন মুৰ্ছা গৈ বধৰ ওপৰত বাণবি পৰিল। দুৰ্য্যোদনৰ তেনে অৱস্থা দেখা পাই গাবধিয়ে যুদ্ধক্ষেত্ৰৰপৰা বধ লৈ পলাই আঁতৰ হৈ গ'ল। দুৰ্য্যোদন মুৰ্ছা যোৱা দেখি কুৰুসেনাই বেহতস হোৱাৰ আশঙ্কা কৰিলে। গাবধিয়ে বধ লৈ পলোৱা দৃশ্যটোৱেই তদ্বৰ কাৰণ হ'ল। তেতিয়া কুৰুসেনাবিলাকেই বিতত হৈ হতভম্ব দিয়াত আপোনা আপুনি বেহ ভাগি গ'ল। পলাতক সেনাবিনাকৰ পিচে পিচে খেদি গৈ ভীমসেনে যাকে য'তে ধৰিব পাৰিলে তাকে ত'তে ধৰি শেষ কৰিলে।

কৌবৰ সেনাৰ এনে বিনাই দেখি ভীম আৰু দ্ৰোণই বহু পুৰস্কাৰ কৰি সৈন্যবিনাকক আকৌ গংগঠন কৰিবলৈ ধৰিলে। দুৰ্য্যোদনে সংসা পাই যুদ্ধক্ষেত্ৰত উপস্থিত হৈ হতভম্ব দিয়া সৈন্যবিনাক গোট খুৱাবলৈ ধৰিলে।

তাৰ পিচত তেওঁ ভীমসেনৰ কাষ চাপি গৈ কলেগৈ 'পিতামহ, আপোনাৰ আৰু দ্ৰোণাচাৰ্য্যৰ নেতৃত্বত কৌবৰ সেনাই আতি হতভম্ব হি যেনি পাই তেনি পলাই গৈছে। এনে অপমান আজি আপোনালোকে কেনেকৈ সহি আছে? নোৰ ৰোধেৰে পাণ্ডৱৰ প্ৰতি আপোনালোকৰ স্নেহেই ইয়াৰ মূল কাৰণ। পাণ্ডৱ, ষ্টেয়ায়ু আৰু শতাকিক আপুনি আক্ৰমণ নকৰে বুলি নোক আঁতে নহনালে কিয়? আপোনালোকে অতি সহজে তেওঁলোকক আক্ৰমণ কৰিব পাৰে। আপুনি আৰু দ্ৰোণাচাৰ্য্যই যদি একাটাই নোক পৰিত্যাগ কৰিব বুলি পেটে পেটে ভাবিছে সেই কথা নোক

খুলি বৈ দিব।” এইদৰে দুৰ্য্যোধনে পিতামহক তিবন্ধাব ববিবলৈ ধৰিলে।

যুদ্ধত পৰাজয় ঘটিব বুলি আশঙ্কা বৰি আৰু নিজৰ ক্ৰুৰতাৰ নিমিত্তে পিতামহৰ অসন্তোষৰ কাৰণ ঘটাবুলি অনুমান কৰি দুৰ্য্যোধনে পিতামহক বুটুজি কৰি হেঁপাহ ওচালে।

মুখ দুৰ্য্যোধনৰ বখাবিলাৰ শুনি ভীষ্মদেৱে হাঁহি মাৰি ব’লে “ৰাজন, মই আগতে সজ উপদেশপূৰ্ণ কথা বৈছিলোঁ—তুনি তালৈ আওকাণ কৰিলা? তুনি পাণ্ডৱসকলক বেতিয়াও জয় বৰিব নোৱাৰিবা। আজ্ঞান্যায়ান গাঁচা কথাটো আগতে নহি বৈ থৈছোঁ। জানি-শুনিও তুনি যুদ্ধত নানিছা। ইয়াত মোৰ বিন্দুমাত্রও দোষ বা তুল হোৱা নাই। তথাপি মই তোমাৰ কাৰণেই বৰ্ত্তব্য পালন কৰিছোঁ। নহি বৃদ্ধ হৈছোঁ। মোৰ শক্তিয়ে আটে মানে যি কৰিছোঁ সবলো অকপট ভাবেই কৰিছোঁ। মোৰ সমস্ত শক্তি তোমাৰ চৰুৰ আগতে শত্ৰুৰ ওপৰত প্ৰয়োগ কৰিছোঁ।” এইবুলি ভীষ্মদেৱে পুনৰ যুদ্ধ কৰিবলৈ আবণ্ড কৰিলে।

দিনৰ আগভাগতে অস্থিত বণ-বোশল দেখুৱাই শত্ৰুসেনা কয়াকৰ বৰি শেষভাগত পাণ্ডৱসকল ভাণৰি গৈছিল। ভীষ্মদেৱে যে ছেগ বুজি ছত্ৰভঙ্গ দিয়া সেনাবিলাক গোটাই লৈ আকৌ হঠাতে আক্ৰমণ চলাব সেই কথা পাণ্ডৱসকলে কল্পনাও কৰা নাছিল। দুৰ্য্যোধনৰ কৰুৱা বাধ্য শুনি ভীষ্মদেৱৰ ধঙে নুব পাইছিলগৈ। সেই ৰঙতে তেওঁ বিজুলী সকাৰে গৈ শত্ৰুসেনাৰ ওপৰত জপিয়াই পৰিলগৈ। নাতুত-নাশ্ৰুত এখন যুদ্ধ লাগি উঠিল। সকলোৱে ভাবিলে কিবা মায়াৰ বলত অশ্বপন ভীষ্ম আহি বণস্থলীত যুদ্ধ দিবলৈ অৱতীৰ্ণ হৈছেহি। ছগা যেনেকৈ দলে দলে জুইত পুৰি নৰে সেইদৰে পালে পালে পাণ্ডৱসেনা ভীষ্মৰ শবৰ মুখত পৰি নবিবলৈ ধৰিলে। বাকী পাণ্ডৱ সেনাই ধৰকাচুটি হেৰুৱাই যেনি পাই তেনি হাঁৰিঙি ছিটিকা দি যাবলৈ ধৰিলে। পাৰ্ব, শ্ৰীকৃষ্ণ, শিশুগী আদি পাণ্ডৱ বীৰসকলে সেই সৈন্যবিলাক আগচি বাৰিবলৈ অনেক চেষ্টা কৰিও বিফল হ’ল। তেতিয়া শ্ৰীকৃষ্ণই অৰ্জুনক ক’লে “এতিয়া তোমাৰ পৰীক্ষাৰ সময় ওচৰ চাপিছে। ভীষ্ম, দ্ৰোণ আদি কুৰুবীৰসকলক বধ কৰিবলৈ তুনি প্ৰতিজ্ঞা কৰি থৈছিল। সেই প্ৰতিজ্ঞা পালনৰ এয়ে সুবৰ্ষ সুযোগ। আনাৰ ফালৰ সৈন্য-বিলাক ভয়ত বিস্তৰ হৈ পৰিছে। এতিয়া তুনি ভীষ্মদেৱক আক্ৰমণ কৰা।”

অৰ্জুনে ক’লে “হে কৃষ্ণ, উঠন কথা তেখেত, আনাৰ বধ ভীষ্মৰ আগলৈ লওক।”

ততালিকে ধনুৰৰ বধ ভীমৰ ফালে আগবাঢ়ি গ'ল। তাকে দেখি পিতামহে শব বৰফিবলৈ ধৰিলে। অৰ্জুনে গাভীৰত তিনি পাত শব যোজনা কৰি পিতামহৰ ধনুৰখন ভাঙি পেলালে। পিতামহে ততালিকে আন এখন অস্ত্ৰলৈ যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে। পিতামহৰ হাতৰ সেই অস্ত্ৰখনো অৰ্জুনে ধ্বংস কৰি পেলালে। অৰ্জুনৰ বীৰত দেখি ভীমই বৰ আনন্দ লাভ কৰি 'আঁহা বীৰ' বুলি আকৌ এপাত শব অৰ্জুনৰ গাটো চৌৱাই অৰ্য্যৰ কৈ নাৰি পঠিয়ালে। অৰ্জুনে কিপ্ৰতাবে সেই শব ভোট দি ৰাখিলে। কিন্তু অৰ্জুনৰ এই ভোট দিয়া ৰীতি শ্ৰীকৃষ্ণৰ মনঃপুত নহ'ল। পিতামহৰ শবৰ কোবটো বৰ শক্তিশালী আছিল। পিতামহৰ প্ৰতি অৰ্জুনৰ গভীৰ ভক্তি আৰু শ্ৰদ্ধা থকাত পিতামহৰ শবৰ বেগটো ভেটোদিবলৈ ইচ্ছাশূন্য কৰিছিল। শ্ৰীকৃষ্ণই মনতে ভাবিলে যে পাণ্ডৱ সৈন্যবিনাকে যেনি তেনি বিশ্বখন হৈ পৰিছে যেতিয়া এনে অৱস্থাত অৰ্জুনে চিনাই দিয়াটো যুক্তি সঙ্গত নহয়। শ্ৰীকৃষ্ণই অতি কৌশলেৰে বধ পৰিচালনা কৰিবলৈ ধৰিলে। শ্ৰীকৃষ্ণ আৰু অৰ্জুন দুয়ো কেইবাটাও আঘাত সহিব লগা হৈছিল। জনাৰ্দ্দনৰ লাহে লাহে ঋণ উঠি আহিছিল।

শ্ৰীকৃষ্ণই নাত লগালে "পাৰ্ধ, আৰু সহ্য নহও, নই বহুতে ভীমক বধ কৰে। দিয়া।" এইবুলি কৈয়েই পোতাৰ লেগান এৰি তি চক্ৰবৰ্ণ কৰি বধৰপৰা জপিয়াই পৰি ভীমৰ ফালে খেলা নাৰি গ'ল।

ইয়াকে দেখিও ভীম বিচলিত নহ'ল। বৰ আনন্দ মনেৰে ভীমই কবলৈ ধৰিলে "হে পশুপোচন, মাৰব, লোকনাথ, মৃত্যুকৰি আগবাঢ়ি আহক। নই আপোনাক কাকুতি কৰি আত্মান কৰিছোঁ। মোলৈকে চৌৱাই আপুনি বধৰপৰা নানি আহিছে। আপুনি মোৰ প্ৰাণ সংহাৰ কৰক প্ৰভু। সেইটো ঘটিলেই মোৰ ব্যাতি তিনোকন্ত বিচাপি পৰিব। আপোনাৰ হাতত প্ৰাণ এৰিবলৈ পালে নই পৰম পুত্ৰ লাভ কৰিবলৈ সন্মত হ'ল।"

শ্ৰীকৃষ্ণৰ এই কাৰ্য্য অৰ্জুনে সন্মত কৰিব নোৱাৰি ততালিকে তেওঁ বধৰপৰা নানি শ্ৰীকৃষ্ণৰ পিচে পিচে খেলা নাৰি গৈ বৰ কষ্টেৰে শ্ৰীকৃষ্ণৰ হাতত ধৰি ক'লে "বাহুস্তেৰ, ঋণ নকৰিব। বধলৈ উলটি ব'লক। নই এই কাম সনাক্ত কৰিব, আপুনি বধত উঠক গৈ।" অৰ্জুনে এইদৰে কাকুতি বচনৰে শ্ৰীকৃষ্ণক প্ৰবোধ দিয়াত শ্ৰীকৃষ্ণই উত্তৰিত গৈ বধ চলাবলৈ ধৰিলে। ইয়াৰ পিচত অৰ্জুনে কিপ্ৰতাবে কুৰুসেনা আক্ৰমণ কৰি অগণন শত্ৰুসেনা বধ কৰিলে। বেচি নাব মোৱাৰ আগে আগে কোবৰ সেনা পৰাক্ৰিত হৈ ভগ্ন-মোৰখ হৈ ছাউনীলৈ উলটি গ'ল।

খুলি বৈ দিয়ব ।” এইদৰে দুৰ্য্যোধনে পিতামহক তিবন্ধাৰ কবিবলৈ ধৰিলে ।

যুদ্ধত পৰাজয় ঘটিব বুলি আশঙ্কা কৰি আৰু নিজৰ ক্ৰটিৰ নিমিত্তে পিতামহৰ অসন্তোষৰ বাৰণ ঘটাবুলি অনুমান কৰি দুৰ্য্যোধনে পিতামহক কটুক্তি কৰি হেঁপাহ ওচালে ।

মূৰ্খ দুৰ্য্যোধনৰ কথাবিলাক শুনি ভীষ্মদেৱে হাঁহি মাৰি ক’লে “ৰাজন, মই আগতে সজ উপদেশপূৰ্ণ কথা কৈছিলোঁ—তুমি তালৈ আওকাণ কৰিলা ? তুমি পাণ্ডৱসকলৰ কেতিয়াও জয় কৰিব নোৱাৰিবা । জাজ্ঞান্যমান গঁচা কথাটো আগতে মই কৈ থৈছোঁ । আনি-শুনিও তুমি যুদ্ধত নামিছা । ইয়াত মোৰ বিন্দুনাভও দোষ বা তুল হোৱা নাই । তথাপি মই তোমাৰ কাৰণেই বৰ্তব্য পালন কৰিছোঁ । মই বৃদ্ধ হৈছোঁ । মোৰ শক্তিয়ে আটে নানে যি কৰিছোঁ সকলো অৰুপট ভাবেই কৰিছোঁ । মোৰ সনস্ত শক্তি তোমাৰ চকুৰ আগতে শত্ৰুৰ ওপৰত প্ৰয়োগ কৰিছোঁ ।” এইবুলি ভীষ্মদেৱে পুনৰ যুদ্ধ কবিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে ।

দিনৰ আগভাগতে অদ্ভুত বণ-বোশল দেখুৱাই শত্ৰুসেনা ক্ষয়াক্ষয় কৰি শেষভাগত পাণ্ডৱসকল ভাগবি গৈছিল । ভীষ্মদেৱে যে ছেগ বুজি ছত্ৰভঙ্গ দিয়া সেনাবিলাক গোটাই লৈ আকৌ হঠাতে আক্ৰমণ চলাব সেই কথা পাণ্ডৱসকলে কল্পনাও কৰা নাছিল । দুৰ্য্যোধনৰ কৰ্ত্তব্য বাক্য শুনি ভীষ্মদেৱৰ খঙে মূৰ পাইছিলগৈ । সেই খঙতে তেওঁ বিজুলী সকাৰে গৈ শত্ৰুসেনাৰ ওপৰত অপিয়াই পৰিলগৈ । নাতুত-নাশ্ৰুত এখন যুদ্ধ লাগি উঠিল । সকলোৱে ভাবিলে কিবা মায়াৰ বলত অগণন ভীষ্ম আহি বণবলীত যুদ্ধ দিবলৈ অৱতীৰ্ণ হৈছেহি । ছগা যেনেকৈ দলে দলে জুইত পুৰি নবে সেইদৰে পালে পালে পাণ্ডৱসেনা ভীষ্মৰ শব্দৰ মুখত পৰি মৰিবলৈ ধৰিলে । বাকী পাণ্ডৱ সেনাই ধবকাচুটি হেৰুৱাই যেনি পাই তেনি ফঁৰিঙি ছিটিকা দি যাবলৈ ধৰিলে । পাৰ্ধ, শ্ৰীকৃষ্ণ, শিবঙী আদি পাণ্ডৱ বীৰসকলে সেই সৈন্যবিলাক আগচি বাৰিবলৈ অনেক চেষ্টা কৰিও বিফল হ’ল । তেতিয়া শ্ৰীকৃষ্ণই অৰ্জুনক ক’লে “এতিয়া তোমাৰ পৰীক্ষাৰ সময় ওচৰ চাপিছে । ভীষ্ম, দ্ৰোণ আদি কুবৰীৰসকলক বধ কৰিবলৈ তুমি প্ৰতিজ্ঞা কৰি থৈছিল। সেই প্ৰতিজ্ঞা পালনৰ এয়ে সুবৰ্ণ সুযোগ । আমাৰ ফালৰ সৈন্য-বিলাক ভয়ত বিয়ল হৈ পৰিছে । এতিয়া তুমি ভীষ্মদেৱক আক্ৰমণ কৰা ।”

অৰ্জুনে ক’লে “হে কৃষ্ণ, উত্তম কথা তেন্তে, আমাৰ বধ ভীষ্মৰ আগলৈ লওক ।”

বৰষিৰলৈ ধৰিলে । অভিনয়্যৰ ঋতুৰ নুতি দেখি দুৰ্য্যোধনে নিজৰ সেনা-
 বাহিনী লৈ গৈ শল্যক বেচি ধৰি বন্ধা কৰিলেগৈ । সেই মুহূৰ্ত্ততে
 ভীমসেনো তাত উপস্থিত হনহি ।

ভীমসেনে প্ৰচণ্ড বেগে গদা যুদ্ধ আৰম্ভ কৰিলে । সেই দৃশ্য
 দেখি দুৰ্য্যোধনৰ ভায়েক কেইজন কঁপি উঠিল । কিন্তু দুৰ্য্যোধনে ঋতু
 বন্ধ নুতি ধৰি ভীমক আক্ৰমণ কৰিলে । হাতীৰ পিঠিত উঠি অহা এজন
 সেনা ভীমসেনৰ ফালে চোঁৱাই আহিল । তেতিয়া ভীমসেনে এডাল
 নৌহ গদা লৈ বধৰপৰা নানি হাতীবিলাক আক্ৰমণ কৰিবলৈ ধৰিলে ।
 ভীমৰ আক্ৰমণৰ প্ৰতাপত হাতীবোৰ উজ্বল হৈ পৰিল । সিহঁতে উৰা-
 পিহু নাপাই ইটোৱে সিটোক আক্ৰমণ কৰিবলৈ ধৰিলে । হস্তী বাহিনীবো
 এনে পৰিণাম ঘটাবলৈ কৰা আশৰ কানতো দেখা গৈছিল । পাণ্ডৱসকলে
 সেই ছেগতে নন্দিত হাতীবিলাকৰ ওপৰত শৰ বৰষিণ কৰি আৰু মতলীয়া
 কৰি তুলিলে ।

ভীমসেনে সেই হাতীবিলাকৰ নাছলৈ সোমাই গৈ গদাবে কোবাই
 হাতীবোৰ এদালৰপৰা বৰি যাবলৈ ধৰিলে । ইন্দ্ৰই যেনেকৈ পৰ্ব্বত
 বিলাকৰ শক্তি হীন কৰি পেলাইছিল ভীমেও সেইদৰে হাতীবিলাকৰ শক্তি
 নধিনুৰ কৰি পেলাইছিল । হাতীৰ নৰাশৰে ধ'ন বাহি বগহলী পৰ্ব্বত-
 কাৰ হ'ল । যি দুই চাৰিটা ঘোঁৰাই ব'ল সেই কেইটা যেনি তেনি পলাবলৈ
 ধৰাত সিহঁতৰ গচকত পৰি ভালেমান কুক সৈন্যই প্ৰাণ হেৰুৱালে । তেতিয়া
 দুৰ্য্যোধনে নিৰুপায় হৈ বাকী আটাইবিলাক কুৰসৈন্যক ভীমসেনৰ বিৰুদ্ধে
 যুদ্ধ দিবলৈ আদেশ কৰিলে । ভীমসেনে কিন্তু নেকপৰ্ব্বতৰ দৰে অটল
 হৈ ব'ল ।

পাণ্ডৱ বীৰ-সকলেও ভীমসেনৰ সহায়ৰ অৰ্থে আগবাঢ়ি গৈল ।
 দুৰ্য্যোধনৰ চোকা চোকা শৰবিলাকে ভীমৰ বুকু ভেদ কৰিবলৈ ধৰিলে ।
 ভীমসেনে আকৌ বৰত উঠি গাৰখিক কলে “বিশোক, এই যুদ্ধ
 কেন্দ্ৰত ধৃতৰাষ্ট্ৰৰ পুত্ৰহঁত আহি নোৰ সন্মুখীন হোৱাত নই বৰ বং
 পাইছোঁ । হেপাহৰ বহু লাভ কৰাৰ দৰে এটোলোকক আজি নই হাতৰ
 নুতিত পাইছোঁ । তুমি কেৱল কোণলৈৰে বধ চালনা কৰা নই আজি
 এটোলোকক একে একে যবৰ ঘৰলৈ পঠাই দিওঁ ।” এইবুলি ভীমে
 দুৰ্য্যোধনৰ ওপৰত অসংখ্য শৰ বৰষিৰলৈ ধৰিলে । কৰচ নথকা হেতেন
 সেইদিনাই দুৰ্য্যোধনৰ ঘোঁৰন শেষ হনহেতেন । সেই দিনাৰ বুদ্ধত ভীম-
 সেনে দুৰ্য্যোধনৰ সাতোচাকৈ ভায়েকক হত্যা কৰি অস্ত কৰিলে । দুৰ্য্যো-

সকলোৱে কবলৈ ধৰিলে “ঠিক কথা, অৰ্জুনে জয়লাভ কৰাটো ঠিকেই হৈছে।” সেইদিনা অৰ্জুনৰ যুদ্ধ কৌশল এনে চমৎকাৰ আছিল।

চতুৰ্থ দিনৰ যুদ্ধ

(যুদ্ধৰ নীতি-নিয়ম প্ৰতি দিনে একে ধৰণৰে আছিল। যুদ্ধ বুলিলেই হত্যা, আক্ৰমণ, শব্দৰা এইবিলাক চলিযেই থাকে। সেই একে ধৰণৰ বিবৰণবোৰ পঢ়ি বিশেষ বিধা তৃপ্তি পাব বুলি মনে নকৰে। কিন্তু কথা হ’ল—মহাভাৰতৰ কাহিনী বুলিলে যুদ্ধই মূল ঘটনা। যুদ্ধৰ বৰ্ণনাধিনি বাদ দিনে মহাভাৰতত উল্লেখ কৰা পুৰুষ গবলৰ চৰিত্ৰবিলাক প্ৰবৃত্ত নতে গাঁৱৰ কৰা বঠিন হৈ পৰে।)

চতুৰ্থ দিনা ৰাতি পুৱালতে ভীষ্মদেৱে কৌৰৱ সেনাগবলৰ লৈ বেছ বচনা কৰি ললে। তেওঁক দ্ৰোণ আৰু দুৰ্য্যোধনে আগুৰি ল’লে। সেই দৃশ্য দেখি এনেহে লাগিছিল যেন দেৱতা সকলে ইন্দ্ৰৰহে বেচি ধৰি আছে। বেছবন্ধ সেনাগবলক মহাৰথ, হাতী আদিৰে সজাই পৰাই লোৱাত মেঘাচ্ছন্ন আকাশৰ দ’ৰে দেখা গৈছিল। পিতামহে সেনা সকলক আগ বাঢ়িবলৈ আদেশ দিবলৈ। কপিধ্বজ নামৰ ৰথত আৰোহণ কৰি অৰ্জুনে পিতামহৰ কৌশল প্ৰণালী চাই ল’লে। তেওঁ যুদ্ধৰ কাৰণে প্ৰস্তুত হ’ল। দুয়োদলৰ যুদ্ধ আৰম্ভ হ’ল।

অশ্বখামা, ভূবিশ্বা, শল্য, চিত্ৰসেন আৰু শল্যপুত্ৰ এই পঞ্চবখীয়ে অৰ্জুন পুত্ৰ অভিমন্যুক আক্ৰমণ কৰিলেগৈ। এটা সিংহই যেনেবৈ বহুতো হাতীক অবলৈ আক্ৰমণ কৰে সেইদৰে অভিনু্যৰেও পাচৌজন বীৰৰ আক্ৰমণ প্ৰতিবোধ কৰিবলৈ ধৰিলে। যুদ্ধৰ শক্তি এখোপ চৰি উঠিল। ভালেমান বীৰে পুতেকক আক্ৰমণ কৰা দেখি অৰ্জুনে খঙত সিংহনাদ কৰি সেই বীৰসকলক আক্ৰমণ কৰিলেগৈ। ধৃষ্টদ্যুম্নই এটা বিৰাট সেনা বাহিনী লৈ সেই যুদ্ধত যোগদান কৰিলে।

যুদ্ধত শল্যৰ পুতেকৰ প্ৰাণ যোৱাত শল্যই ধৃষ্টদ্যুম্নৰ কোবেৰে আক্ৰমণ কৰিবলৈ ধৰিলে। শল্যৰ এপাট বাণতে ধৃষ্টদ্যুম্নৰ ধনু ষণ্ড বিধও হৈ গ’ল। তাকে দেখি অভিনু্যৰে শল্যৰ ওপৰত ভীক্ষু বাণ

পঞ্চম দিনৰ যুদ্ধ

ধৃতবাঈই সন্ধ্যাক কলে সন্ধ্যা নহৈ যো সাগৰত ডুবা গাবৰ যাত্ৰী
ধুমুহা সৰুল সাগৰত সঁতুৰি পাব হবলৈ চেষ্টা কৰিছে। কিন্তু বুজিছে নহৈ
এই শোক সাগৰত ডুব যাব লাগিব।

যুদ্ধ ক্ষেত্ৰৰ বীভৎস কাণ্ডবিনাক সন্ধ্যাে বৰ্ণনা কৰোতে গুণি থাকি
নাছে নাছে বৃদ্ধ আৰু অন্ধ ধৃতবাঈই শোকে-বেজাবে অভিতুত হৈ পৰিছিল।

ধৃতবাঈই কন্দামুৰাই কলে নোৰ পুত্ৰহঁতক তীব্ৰসেমে বধ
কৰিব বুলি আশঙ্কা হৈছে। তেওঁলোকক বন্ধা কৰিবপৰা বীৰ আনাৰ
পক্ষত তাই যেমতেই আশা কৰিছে। যুদ্ধত আনাৰ সৈন্যবোৰ পলাই
যোৱা দেখি ভীষ্ম ভ্ৰোণ কৃপ আৰু অশ্বখামাই হাত সাৰাটো আছে যে কি ?
নোৰ পুত্ৰ দুৰ্য্যোধনৰ হিতৰ কাৰণে তেওঁলোকে কি ব্যৱস্থা কৰিছে ?
দীৰ্ঘ নোৰ পুত্ৰহঁত জীৱিত থাকিবলৈ চাণৈ ?'

সন্ধ্যাে নাট লগালে 'মহাৰাজ শিৱ হওক। পাণ্ডৱসকলৰ
সকলো কৰ্ম ধনুৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত। সেই কাৰণেই তেওঁলোক জয়যুক্ত
হৈ আছে। আপোনাৰ পুত্ৰসকল বীৰ হলেও তেওঁলোকৰ সঙ্কল্প অতি
হীন। সেই শক্তিকে তেওঁলোক শক্তিহীন হৈ পৰিছে। পাণ্ডৱসকলৰ
ওপৰত তেওঁলোকে ত্যাগ অত্যাচাৰ কৰি আহিছে। তেওঁলোকে এতিয়া
সেই দুৰ্ভাগ্যৰ ফল ভোগ কৰিব লাগিব। পাণ্ডৱৰ শক্তিত কোনো নাশাছান
নাই। স্বজিৱৰ বীতি নাই তেওঁলোকে যুদ্ধ চলাইছে। শক্তি আৰু
ত্যাগ পথ অনুসৰণ কৰি তেওঁলোক শক্তিমান হৈছে। নিত্ৰসকলৰ পৰামৰ্শ
লৈ আপুনি আগ্ৰহ কৰিছিল। বিনুৰ ভীষ্ম ভ্ৰোণ আৰু ময়ো এই
অত্যাগ যুদ্ধৰপৰা বিৰত থাকিবলৈ আবেদন কৰা সত্ত্বেও আপুনি তালৈ
আগ্ৰহ কৰিলে। তিতি ওফৰ পাখাও বুলি কৈ মুখ যেনেকৈ
যত্নগা ভোগ কৰে সেইদৰে আপুনিও আনাৰ হিত বচাবিনাক অহিত বুলি
তাবি নিত্ৰৰ সপ্ৰাণ কথাৰে সন্ধ্যা কৰি বৰ্ণনা সাগৰ পথ পৰিভ্ৰমণ কৰি
শোকাকুল হৈ পৰিছে। এতিয়া আপুনি ধনুৰ সাগৰত নিশা। যুদ্ধৰ
চতুৰ দিয়া বাতি দুৰ্য্যোধন ভীষ্মক আপোনাৰ মিচিকাকৈয়ে কথা সুধিছিল।
সেই বৃত্তান্ত শুক। এইবুলি সন্ধ্যাে দুৰ্য্যোধনৰ প্ৰশ্নবোৰৰ কথা কবলৈ
ধৰিলে।

ধনেও নানান অস্ত্র ভীমৰ গাটলৈ মাৰিবলৈ ধৰিলে । দুৰ্য্যোধনৰ শব্দৰ আঘাতত ভীমৰ ধনুখন দুটুকুৰা হৈ গ'ল । ভীমসেনে ততালিকে আন এখন ধনু লৈ দুৰ্য্যোধনক ভেটো দিলে । দুৰ্য্যোধনে তেতিয়া এপাত ভীক্ষু শব্দ অৰ্থাৎ সন্ধান কৰি ভীমলৈ মাৰি পঠিয়ালে । সেই শব্দাঘাতত ভীমসেন মূৰ্ছা গ'ল ।

সেই মুহূৰ্ত্ততে বাবী পাণ্ডৱসকল আৰু অভিনু্যৱে দুৰ্য্যোধনক ধৰি লৈ আক্ৰমণ কৰিলে । পিতৃৰ দুখাৱস্থা দেখা পাই ঘটোৎসৱচেও ৰঙত বলিয়া হৈ ঘোৰ যুদ্ধ চলালে । ঘটোৎসৱৰ এই প্ৰচণ্ড আক্ৰমণ বুঝেনাই মহিৰ নোৱাৰিলে ।

ভীষ্মই ক'লে "এই বাক্‌সৰ লগত যুদ্ধ কৰিবলৈ মই অক্ষম । আমাৰ সৈন্যবিলাকো ভাগৰি পৰিছে । বেলিও মাৰ যাঁও যাঁও হৈছে । ৰাতি হলেই বাক্‌সৰ বিক্ৰম ৰাতি যায় । অহা কালিলৈ ইয়াক ৰখিবলৈ চেষ্টা কৰিব লাগিব ।" ভ্ৰোণৰ ফালে চাই এই কথা বৈ ভীষ্মদেৱে কোৱাৰ সেনাক ছাউনীলৈ উলটি যাবলৈ আদেশ কৰিলে । 'দুৰ্য্যোধনে সেইদিনাৰ যুদ্ধত কেবাখনো স্নাত্ হেৰুৱাই স্বৰ শোবনগেৰে ছাউনীলৈ উভতি গৈ কাতৰ হৈ পৰিছিল ।

সপ্তমৰ মুখত যুদ্ধৰ বিৱৰণ শুনি ধৃতৰাষ্ট্ৰই বলে "বাছা সপ্তম, মোৰ পুত্ৰ কেইজন আৰু আমাৰ পত্নৰ বীৰবিলাক যুদ্ধত নিহত হৈ থকা সংবাদকে তুনি মোক নিতৌ দি আছে । সেইবোৰ শুনি শুনি মই বৰ বেজাৰ পাইছোঁ । কি উপায়েনো বাক্‌ দুৰ্য্যোধনে যুদ্ধত জয়লাভ কৰিব ? মোৰ বৰ শঙ্কা লাগি আছে । মোৰ বিশ্বাস জন্মিছে যে পুৰুষৰ প্ৰচেষ্টাতকৈ বিধিৰ বিধান বেছি বলৱান ।"

সেই কথা শুনি গল্পয়ে ক'লে "আপোনাৰপৰাই এই অনৰ্থ ঘটিবলৈ পালে । এতিয়া বেজাৰ কৰি লাভ নাই । মই ভাল খবৰ কেনেকৈ নিজে সাজি বম ? মনৰ চকুলতা দূৰ কৰি স্বিৰ চিন্তে সত্য ঘটনাবিলাক শুনি যাওক ।"

"এবা, বিদূৰৰ কথাবিলাক সঁচা হ'বগৈ যেন মনে ধৰিছে ।"—এই বুলি কৈ ধৃতৰাষ্ট্ৰ অতিশয় শোকাবুল হৈ পৰিল ।

পঞ্চম দিনৰ যুদ্ধ

ধৃতবাহুই সত্ত্বয়ক ক'লে “সত্ত্বয় নই যেন সাগৰত ডুবা নাৱৰ যাত্ৰী
খুনুহা সঙ্কল সাগৰত সঁতুৰি পাৰ হবনৈ চেষ্টা কৰিছোঁ । কিন্তু বুজিছোঁ নই
এই শোক সাগৰত ডুব যাব লাগিব ।”

যুদ্ধ ক্ষেত্ৰৰ বীভৎস কাণ্ডবিন্যাস সত্ত্বয়ে বৰ্ণনা কৰোতে শুনি থাকি
নাছে নাচে বুদ্ধ আৰু অহ ধৃতবাহুই শোকে-বেচাবে অভিভূত হৈ পৰিছিল ।

ধৃতবাহুই কন্দনমুৱাই ক'লে “মোৰ পুত্ৰহঁতক ভীনসেনে বধ
কৰিব বুলি আশঙ্কা হৈছে । তেওঁলোকক বন্ধা কৰিবপৰা বীৰ আনাৰ
পক্ষত নাই যেনেই অনুমান কৰিছোঁ । যুদ্ধত আনাৰ সৈন্যবোৰ পলাই
যোৱা দেখি ভীষ, ভ্ৰোণ, কৃপ আৰু অশ্বখানাই হাত সাৰাটো আছেনে কি ?
নোৰ পুত্ৰ দুৰ্য্যোধনৰ হিতৰ কাৰণে তেওঁলোকে কি ব্যৱস্থা কৰিছে ?
হাঁ, নোৰ পুত্ৰহঁত চীৱিত থাকিবনে চাই ?”

সত্ত্বয়ে মাত লগালে “নহাবাহু হিব হওক । পাণ্ডৱসকলৰ
সকলো কৰ্ম্ম ধৰ্ম্মৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত । সেই কাৰণেই তেওঁলোক ছয়যুদ্ধ
হৈ আছে । আপোনাৰ পুত্ৰসকল বীৰ হলেও তেওঁলোকৰ সঙ্কল্প অতি
হীন । সেই গতিকে তেওঁলোক শক্তিহীন হৈ পৰিছে । পাণ্ডৱসকলৰ
ওপৰত তেওঁলোকে নানান অত্যাচাৰ কৰি আহিছে । তেওঁলোকে এতিয়া
সেই দুৰ্ব্বৰ ফল ভোগ কৰিব লাগিব । পাণ্ডৱৰ শক্তিত কোনে মায়াচান
নাই । ক্ষত্ৰিয়ৰ বীৰি নাই তেওঁলোকে যুদ্ধ চলাইছে । শক্তি আৰু
ন্যায় পথ অনুসৰণ কৰি তেওঁলোক শক্তিনান হৈছে । নিত্ৰসকলৰ পৰানৰ্শ
লৈ আপুনি আগবাঢ় কৰিছিল । বিনুব, ভীষ, ভ্ৰোণ আৰু নয়ো এই
অন্যায় যুদ্ধৰপৰা বিৰত থাকিবলৈ অনুৰোধ কৰা নহেও আপুনি তালৈ
আগবাঢ় কৰিলে । “ত্ৰিহা ঠেঘৰ নাধাওঁ” বুলি কৈ নুৰ্ণ যেনেকৈ
বহুগা ভোগ কৰে সেইদৰে আপুনিও আনাৰ হিত বচনবিন্যাস অহিত বুলি
ভাবি নিত্ৰৰ সন্তানৰ কথাৰূপে সমৰ্থন কৰি বংশ নাশৰ পথ পৰিহাৰ কৰি
শোকাবুদ হৈ পৰিছে । এতিয়া আপুনি পুৰ্ব সাগৰত নিৰ্গু । যুদ্ধৰ
চতুৰ্থ দিনা ৰাতি দুৰ্য্যোধনে ভীষক আপোনাৰ নিচিনাকৈয়ে কথা সুধিছিল ।
সেই সূত্ৰাত উনক ।” এইবুলি সত্ত্বয়ে দুৰ্য্যোধনৰ প্ৰশ্নবোৰৰ কথা কবলৈ
বিলে ।

যুদ্ধৰ চতুৰ্থ দিনা ৰাতি দুৰ্ব্যোধনে পিতামহৰ কাষ চাপি সগম্ভনে ক'লে “আপুনি, দ্রোণ, কৃপ অশ্বথামা, কৃতবৰ্মা, অদক্ষিণ, ভূবিশ্বা, বিকৰ্ণ আৰু ভগদত্তই মৃত্যুভয় কি নষ্ট তাক নানানে । এয়ে সকলোৰে ধাৰণা । আপোনালোকৰ বল বিক্ৰমৰ অন্ত নাই । পাণ্ডৱ পক্ষৰ সকলো-
নীৰ গোট খালেও আপোনালোকৰ এজনকো পৰাস্ত কৰিব নোৱাৰে । এনে স্থলতো কুন্তীপুত্ৰ সকলে প্ৰতিদিনে আমাক ভীষণ ভাৱে আঘাত কৰি আনান পক্ষৰ বহুতো বীৰৰ প্ৰাণ নাশ কৰিছে । ইমান মূল কাৰণটো কি ?”

উত্তৰত পিতামহে ক'লে “ৰাঘন, মোৰ কথা শুনা । নই বহুবাৰ তোমাক হিত কথা কৈ আহিছোঁ । বুঢ়াসকলৰ কথাটো তুমি বাণকে দিয়া নাই । পাণ্ডৱসকলৰ লগত গছি কৰা উচিত হ'ব । এনে কবিলে তোমাকো কল্যাণ হ'ব আৰু জগতৰো কল্যাণ হ'ব । তোমালোকে পাণ্ডৱ-
সকলোৰে সৈতে লগ লাগি এই ৰাজ্য ভোগ কৰি থাকিব পাৰা—এই কথাৰে ৰাৰেপতি কৈ আছোঁ । তুমি বিস্ত সেই কথা গ্ৰহণ কৰা নাই । পাণ্ডৱক তুমি বেয়া ভাৱে উলাই কৰিছা । এতিয়া তাৰেই কৰ্মফল ভোগ কৰিছা । শ্ৰীকৃষ্ণৰ আশ্ৰিত পাণ্ডৱসকলে জয়ী হোৱা সুনিশ্চিত—তাত লেশমানো সন্দেহ নাই । এতিয়াও শান্তিস্থাপন কৰিব পাৰা । নব-নাৰায়ণ স্বৰূপ শ্ৰীকৃষ্ণজৰ্জুনক অবমাননা কৰিলে অচিৰে তোমাৰ নাশ হ'ব ।”

দুৰ্য্যোধনে এবো নামাতি বিদায় লৈ গোঁ গোঁকৈ ছাউনীত উলটি বিশ্রাম লবলৈ চেষ্টা কৰিলে । কিন্তু দুশ্চিন্তাত সেই ৰাতি তেওঁৰ চকু জ্বিপকে নাখালে ।

পঞ্চম দিনা ৰাতি পুৱাওঁতেই দুয়ো পক্ষ সৈন্যসামন্ত সহিতে যুদ্ধক্ষেত্ৰত উপস্থিত হ'ল । ভীষ্মদেৱে কুব্জসৈন্যসকলক গোটাটো লৈ বটুকটীয়াকৈ বেছ এখন ৰচনা কৰিলে । পাণ্ডৱসৈন্যসকললৈ যুধিষ্ঠিৰেও তদনুৰূপ দৃঢ় বেছ সজ্জিত কৰি প্ৰস্তুত হ'ল । যথাবীতি সেনাবাহিনীৰ আগ ভাগত ভীমসেন থাকিল । শিখণ্ডী, ধৃষ্টপুয়ুগ্ম আৰু সাত্যকিয়ে ভীমসেনক সহায় কৰিবলৈ আগবাঢ়ি গ'ল । আন বীৰসকলে তেওঁলোকৰ পিচফাল ৰক্ষা কৰি থাকিল । যুধিষ্ঠিৰ নকুল আৰু সহদেৱ সকলোৰে পিচত ব'ল ।

ভীষ্মদেৱৰ ধনুৰপনা শৰ বৰিষণ হবলৈ ধৰিলে । ভীষ্মৰ আক্ৰমণৰ কোবত পাণ্ডৱসকল বিচলিত হৈ পৰিল । সৈন্যসকল ক্ৰন্তমান হোৱা দেখি অৰ্জুনে ভীষ্মদেৱক আক্ৰমণ কৰিবলৈ ধৰিলে ।

দুৰ্য্যোধনে শ্ৰোণাচাৰ্য্যৰ ওচৰলৈ গৈ কটুক্তি কৰাৰে তেওঁৰ ঋং তুলি লোৱাত শ্ৰোণই কলে “মুৰ্খ তুমি, পাণ্ডৱকনৰ পৰাক্ৰমৰ কথা শাহাণা বুলিয়েই তুমি এনে মাত মাতিছ। মই কিন্তু অৰপো কপটতা কৰা নাই।” এই বুলি শ্ৰোণই পাণ্ডৱ সৈন্যক প্ৰহাৰভাৱে আক্ৰমণ কৰিবলৈ ধৰিলে। সাত্যকি আৰু শ্ৰোণৰ নাৰত ভীষ্ম যুদ্ধ লাগি উঠিল। শ্ৰোণৰ আক্ৰমণ সাত্যকিয়ে সহ্য কৰিবলৈ টান পালে। তাকে দেখি ভীমে শ্ৰোণক আক্ৰমণ কৰিলেগৈ।

এইদৰ যুদ্ধৰ গতি ভীষ্ম হৈ উঠিল। সেই মুহূৰ্ত্তত শিখণ্ডীয়েও ভীষ্ম আৰু শ্ৰোণৰ ওপৰত শব বৰিষণ কৰিবলৈ ধৰিলে। শিখণ্ডীক দেখা পোৱা নাহে ভীষ্মই সেই ঠাই পৰিত্যাগ কৰি গুচি গ’ল। শিখণ্ডী বহুদিন তিব্বত হৈ আছিল। ক্ষত্ৰিয় নিয়ম অনুযায়ী তিব্বতৰ ওপৰত অস্ত্ৰ প্ৰয়োগ কৰা অবিধি বুলি ভীষ্মদেৱে শিখণ্ডীৰ ওপৰত অস্ত্ৰ প্ৰয়োগ নকৰিলে। অন্তত এই গীতিৰ কাৰণেই বিধিৰ বিধানত ভীষ্মৰ মৃত্যু ঘটিবলৈ পালে।

ভীষ্মদেৱে কাণ্ডৰ্শি আঁতৰ হোৱাত শ্ৰোণে শিখণ্ডীক প্ৰহাৰভাৱে আক্ৰমণ কৰিলে। মহাবীৰ শিখণ্ডীয়ে শ্ৰোণাচাৰ্য্যৰ প্ৰহাৰ আক্ৰমণ সহিব নোৱাৰিলে। তেওঁ পিছুৱাই গ’ল।

শ্লিৰ আগছোৱাত ধোৰ সৰুন যুদ্ধ চলিল। দুয়োপক্ষৰ ডালেনান সৈন্য বগত পৰিল। শ্লিৰ শেষছোৱাত সাত্যকিক আক্ৰমণ কৰিবলৈ দুৰ্য্যোধনে এটা ডাঙৰ সৈন্যবাহিনী পঠাই দিলে। কিন্তু সাত্যকিয়ে সেই সৈন্যবাহিনীটো ছিন্ধুভিত্তি কৰি তাৰ মাছৰপৰা ভূবিপ্ৰক উলিয়াই লৈ তেওঁক আক্ৰমণ কৰিবলৈ ধৰিলে। ভূবিপ্ৰক এজন প্ৰবল পৰাক্ৰমী বীৰ। সাত্যকিৰ সৈন্যবিলাকে ভূবিপ্ৰকৰ আক্ৰমণ সহিবলৈ টান পাই বগত পৰিছিল। সাত্যকিয়ে অকলৈ বীৰ বিক্ৰমেৰে যুদ্ধ দিবলৈ ধৰিলে। লগে লগে সাত্যকিৰ দহোটা পুত্ৰয়ো ভূবিপ্ৰকৰ আক্ৰমণ কৰিলে।

ভূবিপ্ৰকই সেই দহোটা নবাক অকলৈ ভেটা দিলে। দহোজন বীৰ-পুত্ৰই তেওঁক বেচি লৈ তেওঁৰ ওপৰত শব বৰিষলৈ ধৰিলে। ভূবিপ্ৰকই বিপুল বিক্ৰমেৰে সেই আক্ৰমণ বাৰ্ধ কৰি দহোজন বীৰকে বধ কৰিলে। দহোটিকৈ পুত্ৰ বজ্ৰপাত পৰা গছৰ দৰে মাটিত বাণবি পৰাত শোক আৰু খঙত ক্ৰম্ভূতি ধৰি সাত্যকি বিজ্ঞানী সঞ্চাৰে গৈ ভূবিপ্ৰকৰ আক্ৰমণ কৰিলে। দুয়োৰে বধ ভাণি চূৰ্ণাকৃত হ’ল। তেতিয়া দুয়ো খড়্গ যুদ্ধ আৰম্ভ কৰিলে। ভীমসেনে দেখা পাইয়েই ততালিকে গৈ সাত্যকিক নিজৰ বগত তুলিলেগৈ আৰু সেই ঠাই এৰি গুচি গ’ল। খঙা যুদ্ধত ভূবিপ্ৰক বলে পৰা অসম্ভৱ বুলি ভীমে জানিছিল। সেই কাৰণে ভীমে এনে কৰিছিল।

বেলি পৰি অহাৰ লগে লগে অৰ্ছুনে অগ্ৰণ কৰা গৈয়া বধ কৰিলে । পাৰ্শ্বক বধিবৰ কাৰণে দুৰ্যোগদনে অসংখ্য নীৰ সৈন্য পঠাইছিল । সেই সবলোবান আহি অনা ছুইত হুগা পৰাদি অৰ্ছুনৰ শৰত পৰি মৰিবলৈ ধৰিলে । পাণ্ডৱপন্থৰ বহু সৰলে পাৰ্শ্বক বেলি লৈ অগ্ৰভাষা বজাবলৈ ধৰিলে । লগে লগে বেলিও মাৰ গ'ল । ভীষ্মদেৱৰ আদেশত ভাৰ্য্য পৰা কুৰুগৈন্যবিলাকে হাতী বোনা লৈ যুদ্ধক্ষেত্ৰ পৰিত্যাগ কৰি নিজৰ শিবিৰলৈ বিদায় ললে ।

ষষ্ঠ দিনৰ যুদ্ধ

যুধিষ্ঠিৰৰ আদেশমতে দৃষ্টদ্যুতাই পাণ্ডৱ সেনাসকলৰে মকৰ বেহু প্ৰণয়ন কৰি ললে । কুৰুগৈন্যই সেই দিনা ক্ৰোধবেহু বচনা কৰিছিল ।

সেই ৰাত্ৰ পণ্ডপক্ষীৰ নামানুযায়ী বেহু বচনা কৰা হৈছিল । যোগ সাধনৰ কাৰণে হিন্দুশাস্ত্ৰত যিবিলাক আগনৰ কথা উল্লেখ কৰা আছে তাৰ ভিতৰতো কোনো কোনো আগন পণ্ডপক্ষীৰ নামৰ অনুকৰণ কৰা হৈছিল । সৈন্য কেনেভাৱে সজোৱা উচিত, সৈন্যসকলে কি ধৰণে গৈ প্ৰতিপক্ষক আক্ৰমণ কৰিবগৈ, কোন কোন ভাগত কোন কোন সেনাপতি কোন ঠাইত থাকি নিজৰ নিজৰ সৈন্য চলনা কৰিব, কি ভাৱে শত্ৰুপক্ষক আক্ৰমণ কৰি শত্ৰুনাশ কৰিব লাগিব তাৰ বাবে কৰি লোৱা ব্যৱস্থাটোকে 'বেহু' বুলি কয় । আঁতৰৰ পৰা বেহু এটা দেখিলে পণ্ডপক্ষীৰ আকাৰ যেন মনে ধৰে । সেই আকাৰ চাই বেহুৰ মৎস্য, শত্ৰুৰ আদি নাম বখা হয় । সেই দিনত যুদ্ধত নানা প্ৰকাৰ বেহুৰ ব্যৱহাৰ আছিল ।

প্ৰতিদিন ভাবত যুদ্ধত সেই দিনটোৰ কাৰণে যুদ্ধ বাৰ্ষ্যৰ লক্ষ্য মনত ৰাখি দুয়োপক্ষই যুদ্ধ আৰম্ভ কৰে । সেই লক্ষ্যমতে বেহু আদি সকলো কথা সেনাপতিৰ নিৰ্দেশমতে বচনা কৰা হয় । কোনটো বীতি মানি যুদ্ধ কৰিলে উদ্দেশ্য সিদ্ধিৰ সম্ভাৱনা আছে সেই কথা বিশেষভাৱে চিন্তা কৰি সেনাপতিয়ে সেই বৰণৰ উপযুক্ত বেহু বচনা কৰি লৈছিল ।)

ষষ্ঠ দিনৰ যুদ্ধত ৰাতিপুৱা ভাৰ্য্যতে ভালেমান সৈন্য হানি হ'ল ।

দ্রোণৰ সাবধিৰ প্ৰাণ গ'ল । দ্রোণই নিজে বধ চলাই তুলাৰ মাজত জুই সোমোৱাদি পাণ্ডৱ সেনাৰ মাজত সোনাই পাণ্ডৱসেনা দংশিবলৈ ধৰিলে ।

খন্তেকৰ ভিতৰত দুই পক্ষৰ বেছ ছেদেনিভেদেনি হৈ পৰিল। দুয়োপক্ষই বেছ বাধিব নোৱাৰাত স্বাভাৱিকতে গধূল যুদ্ধ কৰিবলৈ লাগি গ'ল। ধাৰাধাৰে তেজৰ নৈ বৈ গ'ল। গোটেই যুদ্ধস্থলী, নৰা সৈন্য, নৰা হাতী, ঘোঁৰা, ভগাছিগা বধ আৰু ঋণ-বিধণ হোৱা অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰে পৰ্ব্বতাকাৰ হ'ল।

তেনে অৱস্থাতে ভীমসেনে শত্ৰুসেনাৰ নাজত সোমাই লৈ দুৰ্য্যোধনৰ বাতৃগন্ধক বিচাৰি ফুৰিলে। তেওঁলোকেও গৰহপৰ বিচাৰ কৰিব নলগাকৈ ততালিকে ভীমসেনক আগুৰি ধৰিলে। দুঃশাসন, দুৰ্দ্ধিসহ, দুৰ্দ্ৰদ, জয়, জয়ংসেন, বিকৰ্ণ, চিত্ৰসেন, সূদৰ্শন, চাকচিৱ, সূৰ্য্য, দুৰ্দ্ধকে আদি কৰি গকলো বীৰে আহি ভীমসেনক বেচি ধৰি একেলগে আক্ৰমণ চলালে। দুৰ্য্যোধনৰ ভায়েক কেইঘনে ভাবিছিল যে সেইদিনা ভীমসেনক জীৱন্ত বন্দী কৰিব পাৰিব। যুদ্ধৰ প্ৰকোপ চৰি উঠিল। এই যুদ্ধ তাহানি দেৱা-সুৰৰ যুদ্ধৰ দৰেই ভীষণ যেন অনুমান হৈছিল। ভীমসেনে শেষত অৰীৰ যুদ্ধৰ যুদ্ধৰ দৰেই ভীষণ যেন অনুমান হৈছিল। ভীমসেনে শেষত অৰীৰ হৈ গদা হাতে বধৰপৰা ছপিয়াই পৰি সাৰথি বিশোকক ক'লে “বিশোক, তুমি খন্তেক ইয়াতে বৈ থাক, মই অকলৈ বৃতৰাষ্ট্ৰৰ লৰা কেইটাক যমপুৰীলৈ পঠাই আহোঁ।” এই বুলি কৈয়েই ভীমে এফালৰপৰা গদাৰে শত্ৰুপক্ষৰ বধ, ঘোঁৰা, হাতী সৈন্য আদি দলি দংশি গৈ বৃতৰাষ্ট্ৰৰ পুত্ৰসকলৰ গমুৰীলৈ গ'লগৈ।

ভীমসেন বধগহ শত্ৰুৰ নাজত অদৃশ্য হৈ পৰা দেখি বৃষ্ণদ্যুত্ৰই বিজুলী-সৰুৱাৰে ভীমক গহাৰ কৰিবলৈ আহিল। কিন্তু ভীমক বধত নেদেখি চকুলো টুকি ব্যাকুলভাৱে সাৰথিক সোধিলে, “বিশোক প্ৰাণধিক ভীমসেন ক'ত ?” তেওঁ ভাবিছিল বধৰ ওপৰত নাই যেতিয়া ভীমসেন যুদ্ধত পৰিল।

সাৰথিয়ে তলনুৰ কৰি ক'লে “মোক ইয়াতে অপেক্ষা কৰিবলৈ কৈ বধৰপৰা নানি গদা হাতে আগবাঢ়ি গৈছে। বধাৰোহণ কৰি যুদ্ধৰত বৃতৰাষ্ট্ৰৰ পুত্ৰসকল আৰু তেওঁলোকৰ সেনাৰ নাজত সোমাই তেওঁ অদৃশ্য হৈ পৰিছে।” এই গংৱাদ পাই ভীমসেনৰ আগলৈ বিপদৰ কথা চিন্তা কৰি বৃষ্ণদ্যুত্ৰ ততালিকে শত্ৰুৰ নাজত সোমাল। ভীমৰ গদাঘাতত ধৰাশায়ী হোৱা হাতী ঘোঁৰাবিলাকৰ পন পেদি ভীমক বিচাৰি গ'ল।

বৃষ্ণদ্যুত্ৰই গৈ গৈ ভীমসেনক শত্ৰু নাজত দেখা পালে। বধাৰোহণ কৰি যুদ্ধ কৰা শত্ৰুৰ নাজত বজাজ দেহেৰে ঋণত কল্পমুৰ্তি ধৰি গলাহাতে ভীমে যুদ্ধ কৰি আছে। চকুৰ পচাৰতে বৃষ্ণদ্যুত্ৰ গৈ তেওঁক নিজৰ বধত তুলি লৈ তেওঁৰ গাৰপৰা শৰবিলাক টানি উলিয়াই পেলালে।

দুৰ্য্যোধনৰ আদেশত কুৰবীৰসকলে গনবেত হৈ জপনপুত্ৰ আৰু ভীম-সেনক প্ৰবলভাৱে আক্ৰমণ কৰিবলৈ ধৰিলে। দুৰ্য্যোধনে আদেশ কৰিলে

চোৱা, শত্ৰুহঁত যুদ্ধত অৱশ্যত হৈ পৰিছে। এই ছেগতে তেওঁলোকক তুবন্তে বধ কৰা।” দুৰ্য্যোধনৰ সেই আদেশ পাই কুববীৰসকলে অৱশ্যত ধৃষ্টদ্যুম্ন আৰু ভীমসেনৰ আক্ৰমণ কৰিলে।

তেতিয়া ধৃষ্টদ্যুম্নই দ্ৰোণাচাৰ্য্যৰপৰা লাভ কৰা এটা অস্ত্ৰত অস্ত্ৰবিদ্যাৰ বলত শত্ৰুসেনাবিলাকৰ অচেতন কৰি পেলালে। দুৰ্য্যোধনে এনে দৃশ্য দেখি তাত উপস্থিত হৈ নোহনাশৰ অস্ত্ৰৰ সহায়ত কুবসৈন্যবিলাকৰ চেতন আনি পুনৰ যুদ্ধ দিবলৈ আদেশ কৰিলে।

ইতিমধ্যে যুধিষ্ঠিৰে অভিনয়ৰ বাৰজ্ঞন বীৰ সহ ভীমসেন আৰু ধৃষ্টদ্যুম্নৰ সহায়ৰ কাৰণে পঠাই দিলে। স্তত্ৰাৰ বীৰপুত্ৰ সৈন্যে গৈ উপস্থিত হোৱাত ধৃষ্টদ্যুম্নই দৃগুণ উৎসাহেৰে যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে। ভীমসেনেও ছেগ বুজি পানী এটোপৰ খাই লৈ কেবল বজাৰ বধত উঠি যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে। কিন্তু সেইদিনা দ্ৰোণাচাৰ্য্যৰ পৰাক্ৰম অতি উগ্র হৈছিল। তেওঁ ধৃষ্টদ্যুম্নৰ সাৰথি আৰু ঘোঁৰা বধ কৰি বথখন চূৰ্ণাকৃত কৰিলে। তেতিয়া ক্ৰপদপুত্ৰই অভিনয়ৰ বথত উঠি যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে। পাণ্ডৱ সেনা জয়মান হ’ল। কোৱৰবীৰসকলে দ্ৰোণক প্ৰশংসা কৰিবলৈ ধৰিলে।

তাৰ পিচত ভীষ্ম সকল যুদ্ধ আৰম্ভ হ’ল। হাজাৰ হাজাৰ বীৰ সৈন্যৰ পতন হ’ল। দুৰ্য্যোধন আহি ভীমৰ আগত থিয় হ’লহি। দুয়োৰে পূৰ্বৰ হিংসা তাৰ জাগি উঠিল। পোনতে বাক্যযুদ্ধ আৰম্ভ কৰি পিচত অস্ত্ৰযুদ্ধ আৰম্ভ কৰিলে। বৰ্থাবোধন কৰি দুয়ো যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে। যুদ্ধই ভীষ্ম আকাৰ ধাৰণ কৰিলে। দুৰ্য্যোধনে এবাৰ প্ৰবল আঘাত পাই মুচ্ছা গ’ল। কৃপ আহি বৰ চতুৰতাৰে নিজৰ বথত তুলি ললে। সেইবাৰলৈ তেওঁৰ কৰ্ম্মপি প্ৰাণ ৰক্ষা পৰিল। ভীষ্মদেৱ সেই মুহূৰ্ত্তত উপস্থিত হলহি। তেওঁ অকলৈ যুদ্ধ কৰি পাণ্ডৱ সেনা পিছুৱাই দিলে। বেলি নাৰ যোৱাৰ অলপ আগতে অলপ সময়ৰ কাৰণে ভীষ্মদেৱে যুদ্ধ চলি আছিল। সেই ঋন্তেকৰ ভিতৰতে অগণন বীৰে প্ৰাণ এৰিলে। তাৰ পিচত বানিনুনি হোৱাত সঙ্কেত পাই সেইদিনৰ কাৰণে দুয়োদলে যুদ্ধৰ গামৰণি মাৰিলে। সেই দিনাৰ যুদ্ধত ভীমসেন আৰু ধৃষ্টদ্যুম্নই কৰ্ম্মপি প্ৰাণ লৈ শিবিৰলৈ উলটি আহিব পৰাত যুধিষ্ঠিৰে বৰ আনন্দ অনুভৱ কৰিলে।

সপ্তম দিনৰ যুদ্ধ

আগদিনাৰ যুদ্ধত অগ্ৰাঘাতত আহত হৈ দুৰ্য্যোধনে পিতৃমহৰ কাষ চাপি বনৈগৈ। “প্ৰতি দিনে যুদ্ধ জিনি পাওৱগকলে আনাৰ বেহ ভেদ বৰি বীৰসকল বধি অস্ত্ৰ কৰি আনিছে। এনে অৱস্থা দেখিও আপুনি স্থিৰ হৈ আছে দেখোন?”

ভীষ্মদেৱে দুৰ্য্যোধনৰ সাঙ্ঘ্য দিবলৈ বুলি ক’লে “বজ্জা, নই আৰু ভ্ৰোণ, শাবু, কৃতবৰ্ম্মা, অশ্বখান্না, বিকৰ্ণ, ভগদত্ত, শৰুনি, অৱন্তি দেশৰ দুই ভাই, ত্ৰিগৰ্ভবাজ, মগধবাজ, কৃপাচাৰ্য্য এই সকলোবিলাকেই তোমাৰ কাৰণে প্ৰাণ দিবলৈ কৃতসঙ্কল্প হৈ যুদ্ধ কৰা তুমি নিজ চকুৰে দেখি আহ। তেনেদৰে তোমাৰ চিন্তাৰ কাৰণ কি? ব্যাকুল নহবা।” এইবুলি ভীষ্মদেৱে সেই দিনৰ কাৰণে বেহ বচনা কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে।

ভীষ্মদেৱে আকৌ এবাৰ দুৰ্য্যোধনলৈ চাই ক’লে “চোৱা সোৱা হাজাৰে হাজাৰে বধ, বধী, বোঁৱা, হাতী, নানাদেশৰপৰা অহা অস্ত্ৰশস্ত্ৰ আৰু এই বিৰাট পদাতি সৈন্য লৈ দেৱতাসকলকো পৰাজয় কৰিবপৰাকৈ প্ৰস্তুত হৈছোঁ। ভয় নকৰিবা।” এইদৰে প্ৰবোধ দি দুৰ্য্যোধনৰ আঘাতৰ বট লাগিব হোৱা এপালি ঔষধ প্ৰয়োগ কৰিলে।

ঔষধ প্ৰয়োগত দুৰ্য্যোধনৰ ঘাৰ বিষ কম পোৱাত বুকুত সাহ বাঢ়ি গুপ্তন দিনৰ যুদ্ধ আৰম্ভ কৰিলে। সেইদিনা কুবাকেনাই ‘মণ্ডন’ বেহ বচনা কৰিলে। ওচৰাওচৰিকৈ দহজন বাঁড়ী আৰু প্ৰতিকাঁড়ীৰ কাষে কাষে দহজন চৰ্ম্মধাৰী সেনা থিয় দিলে। সকলোবোৰে পৰিপাটিকৈ কৰচ ধাৰণ কৰি ললে। এই বিশাল সেনাবাহিনীৰ মাজত দুৰ্য্যোধন বৰত উঠি দেৱ-সভাৰ মাজত সাক্ষাৎ ইন্দ্ৰৰ নিচিনা উজলি শোভা ধৰি আছিল।

যুধিষ্ঠিৰে পাণ্ডৱ সেনালৈ সেইদিনাৰ যুদ্ধৰ কাৰণে “বজ্জ” বেহ বচনা কৰিলে। সেই দিনাৰ যুদ্ধত ভালেমান ঠাইত খণ্ডযুদ্ধ চলিছিল। অৰ্জুনৰ আক্ৰমণত ভীষ্মই প্ৰতি আক্ৰমণ কৰিলে। আনফালে ভ্ৰোণ আৰু বিৰাট বজ্জাৰ মাজত যুদ্ধ চলিল। এঠাইত শিখণ্ডী আৰু অশ্বখান্নাই যুদ্ধ কৰিছিল। আন এঠাইত দুৰ্য্যোধন আৰু ধৃষ্টদ্যুম্নই যুদ্ধ কৰিছিল। এফালে নকুল আৰু সহদেৱে নোমায়োৰ শল্যক আক্ৰমণ কৰিছিল। অৱন্তি দেশৰ দুই আৰু সহদেৱে নোমায়োৰ শল্যক আক্ৰমণ কৰিছিল। অৱন্তি দেশৰ দুই ভায়ে ধামন্যুৰ সৈতে যুদ্ধ দিছিল আৰু আন এফালে যটোংকচৰ নগত

ভগদত্তৰ দুৰ্য্যোদন বধ লাগি উঠিছিল। আন এমুখত অননুঘে গাত্যবিব আক্ৰমণ কৰা চকুত পবিল। নগে নগে ভুবিশ্বৰাই ধুষ্টকৈতুক, যুৰিষ্টিবে শ্ৰুতানুক আৰু চেৰিতানে কৃপাচাৰ্য্যৰ লগত যুদ্ধ কৰি আছিল।

দ্রোণ আৰু বিৰাটৰ যুদ্ধত বিৰাটৰ পৰাজয় ঘটিল। বধ আৰু সানথি হেৰুৱাই বিৰাটৰাছে পুতেক শম্ভুৰ বধত উঠিলগৈ। বিৰাট পুত্ৰ উত্তৰ আৰু শ্বেতই প্ৰথম দিনৰ যুদ্ধতে প্ৰাণ হেৰুৱালে। গণ্ডন দিনৰ যুদ্ধত চকুৰ আগতে শম্ভুও নিহত হ'ল।

ৰূপদ পুত্ৰ শিখণ্ডীয়ে অশুখানাব আক্ৰমণত বধ হেৰুৱালে। বধৰ পৰা জপিয়াই তেওঁ চাল-তবোৱাল লৈ যুদ্ধ বদলিলৈ ধৰিলে। অশুখানাব শবত শিখণ্ডীৰ চাল-তবোৱাল দুটুকুৰা হৈ গ'ল। ধনুৰ কোবত শিখণ্ডীয়ে ভগা তবোৱালখনক বোৰেৰে অশুখানাব গাটল মাৰি পঠিয়ালে। চকুৰ পঁচাবতে অশুখানাই সেই ভগা তবোৱালখন তীক্ষ্ণ শৰ হানি লক্ষ ব্ৰষ্ট বৰি পলে। শিখণ্ডীয়ে ক্ষত দেহেৰে লবি আগবাঢ়ি গাত্যকিৰ বধত উঠিলগৈ।

গাত্যকি আৰু অননুঘৰ যুদ্ধত গাত্যকিয়ে পোনতে বৰ আঘাত পাইছিল। কিন্তু শেষত অননুঘে পৰাজয় মানি কোনোমতে প্ৰাণ লৈ পলাল। ধুষ্টদ্যুগ্মৰ হাতত দুৰ্য্যোদনৰ বধ ভাগিল আৰু ঘোঁৰা বৰিল। ধনুৰ হাতত লৈ তেওঁ ধুষ্টদ্যুগ্মক খেদি গৈ আক্ৰমণ কৰিলে। শকুণিয়ে ইতিমধ্যে দুৰ্য্যোদনৰ বধত তুলি ললেগৈ আৰু আনফালে গুচি গল। কৃতবৰ্ম্মাই ভীমসেনক প্ৰৱলভাৱে আক্ৰমণ কৰিলে। অৱশেষত কৃতবৰ্ম্মা পৰাজিত হ'ল। কৃতবৰ্ম্মাৰ সৰ্ব্বশৰীৰ শৰাকতত জৰ্জৰিত হৈ বটোপহৰ নিচিনা হৈ পৰিল। বধ ঘোঁৰা সকলো হেৰুৱাই পৰাজয় মানি লবি লবি শকুণিৰ বধত উঠিবলৈ গল।

অৱন্তি দেশৰ দুই ভাই বিন্দ অনুবিন্দই যুধামন্যুক আক্ৰমণ কৰি পৰাজয় স্বীকাৰ কৰিলে। তেওঁলোকৰ সেনাবিলাকো মৰি অস্ত হ'ল। ভগদত্তই হাতীৰ পিঠিবৰা ঘটোৎসৰচক আক্ৰমণ কৰি জয়লাভ কৰিলে। ঘটোৎসৰচৰ সৈন্যসামন্তবিলাক পৃষ্ঠভঙ্গ দি পলাই সাবিল। বিন্দ ঘটোৎসৰচ পলাই নগৈ আৰো যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে। দুয়োৰে ভিতৰত এখন তবানয়া বধ লাগি উঠিল। শেষত ঘটোৎসৰচে পৰাজয় মানি যুদ্ধক্ষেত্ৰ পবিত্যাগ কৰিলে। বোৱৰসৰনে আনন্দত জয়বনি কৰিবলৈ ধৰিলে।

আনফালে শলাই তেওঁৰ ভাগিনীষেক নকুল আৰু সহদেৱল সৈতে যুদ্ধ দিছিল। নকুলৰ বধ চূৰ্ণ হ'ল আৰু ঘোঁৰা হত হ'ল। তেতিয়া

তেওঁ সহদেৱৰ বধত উঠি দুয়ো এৰে বগেবেই যুদ্ধ চলালে। সহদেৱৰ তীক্ষ্ণ শৰাঘাতত শল্য মুঢ়্হা গ'ল। তাকে দেখি গাৰখিয়ে শল্যৰ বধৰণ আনফালে লৈ গুচি গ'ল। বহুদূৰে পিঠি দিয়া দেখা পাই কুব্জসৈন্য অৰীৰ হৈ পৰিল। দুই মাত্ৰীজননে বিদগ্ধ শব্দ বজাই শল্যৰ ভালেমান সৈন্য বধ কৰিলে।

ঠিক দুপৰ হ'লত যুৰিদ্ধিৰে শত্ৰুসকল লক্ষ্য কৰি বধ চলাই দিলে। ধৰ্মপুত্ৰৰ শৰ শত্ৰুসকলৰ শব্দত খণ্ড-বিখণ্ড হ'ল। তাৰ পিচত শত্ৰুসকলে গগনবাণ মাৰি যুৰিদ্ধিৰৰ কবচ ভেদি তেওঁক যুগীয়া কৰিলে। তেতিয়া ধৰ্মপুত্ৰই খঙৰ বেগত শত্ৰুসকলৰ বুকুতৈ চোৱাই এপাত তীক্ষ্ণ শৰ মাৰি পঠিয়ালে।

(সহদেৱৰ বৰ্ণনামতে সেইদিনা ধৰ্মপুত্ৰই নিম্ন প্রকৃতি পৰিত্যাগ কৰি খঙত অৰীৰ হৈ পৰিছিল।)

অৱশেষত বধ, ঘোঁৰা আৰু গাৰখি সকলো হেৰুৱাই শত্ৰুসকলে যুদ্ধক্ষেত্ৰ এৰি পলাই গ'ল। তাকে দেখা পাই কুব্জসৈন্যবিলাক বিহ্বল হৈ পৰিল।

চেকিতানে কৃপাচাৰ্য্যক আক্ৰমণ কৰাৰ ফলত বধৰণ হেৰুৱালে। তাৰ পিচত হাতত গদা লৈ একে কোবেই কৃপৰ ঘোঁৰা আৰু গাৰখিক বধ কৰিলে। তেতিয়া কৃপই বধৰণৰ নামি লৈ যুদ্ধ আৰম্ভ কৰিলে। চেকিতানে কৃপৰ শৰাঘাতত বৰ কাতৰ হ'ল। পিচত গদা ঘূৰাই ঘূৰাই গৈ কৃপক প্ৰাণটাকি আক্ৰমণ কৰিলে। কৃপয়ো শৰেৰে প্ৰতিবোধ কৰিবলৈ ধৰিলে। পিচত চেকিতানে খঙা লৈ কৃপৰ ওপৰত ছপিয়াই পৰিল। তেতিয়া কৃপয়ো খঙা যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে। এই খঙা যুদ্ধত দুয়ো আহত হৈ মাটিত বাগৰি পৰিল। সেই মুহূৰ্ত্তত ভীষ্মেন আহি চেকিতানৰ তেওঁৰ বধত তুলি লৈ আঁতৰি গ'ল। তেনেতে শকুনিয়োও তালৈ গৈ কৃপক তেওঁৰ বধত তুলি আনফালে গুচি গ'ল।

ধৃষ্টকেতুৱে ভূবিশ্ৰবালৈ যটনবতি নামৰ এবিধ অস্ত্ৰ প্ৰয়োগ কৰি তেওঁৰ বুৰত আঘাত কৰিলে। সেই অস্ত্ৰাঘাতত ভূবিশ্ৰৱা বহুবিধাৱিত হৈ জিলিকি উঠিল। এই অৱস্থাতো ভূবিশ্ৰৱাই ধৃষ্টকেতুৰ এনে প্ৰকোবেৰে আক্ৰমণ কৰিলে যে ধৃষ্টকেতু বিব্ৰত হৈ পলাই যাবলৈ বাধ্য হ'ল। তাৰ পিচত দুৰ্য্যোধনৰ তিনিজন ভায়েক আহি অভিন্যূক আক্ৰমণ কৰিলে। কিন্তু তেওঁলোক তিনিও সেই যুদ্ধত অভিন্যূৰ হাতত ভীষণভাৱে হাবি গ'ল। অভিন্যূৱে তেতিয়া কলে “শ্ৰেষ্ঠ ভীষ্মেনে তোনালোকক বধ কৰিবলৈ

প্রতিজ্ঞা কবিছিল সেই কাৰণে নই আজি তোমালোকক মুক্তি দিলাম।” এইবুলি কৈ অভিনয় আন কালে গুচি গেল। ইয়াৰ পিচত তীব্র আহি অভিনয়ক আক্রমণ কৰিলে। তাকে দেখি অৰ্জুনে শ্রীকৃষ্ণক কলে “হে কৃষ্ণ, পিতামহৰ ফালে বেগাই বধ চলাওক তেওঁক আক্রমণ নবোঁগৈ।” আন আন পাণ্ডৱকলেও অৰ্জুনক সহায় কৰিবলৈ আগবাঢ়ি গ’ল। পিতামহে পাণ্ডৱবলৰ আক্রমণ বাৰ্ধ কৰিলে। যুদ্ধ কৰোঁতে কৰোঁতে বেগি নাৰ গ’ল। বৰ ভাগল লগাত আৰু শৰাঘাতত সকলোৰে শৰীৰ ধ্বংসকৰা হোৱাত সৈন্যবিলাক নিম্ন নিম্ন শিবিৰলৈ উলটি গ’ল।

চাউনীলৈ গৈ বীৰকলে নিম্ন নিম্ন গাঁৱপৰা শৰবিলাক আহিব কৰি আৰু ঘাৰিলাক ধুই পৰিলাক বৰি ঔষধাদি প্ৰয়োগ কৰি বিক্ৰাম ললে। অলপ সময় তেওঁলোকে গীত বাদ্য শুনি আনন্দ লাভ কৰিলে। স্বৰ্গীয় ভাৱৰ গীতত যুদ্ধৰ দুখ ভাগৰ পাহৰি অলপ সময়ৰ কাৰণে তেওঁলোকে স্বৰ্গস্থ গমন কৰিলে।

(ব্যাসদেৱৰ নিধনীত সেই দৃশ্য অতি মনোহৰ হৈছিল বুলি বৰ্ণনা কৰা হৈছে। মহাভাৰতৰ বৰ্ণিত উপদেশ আৰু তত্ত্ববিলাকৰ মৰ্ম সহজে ইয়াৰ পৰাই বুজিব পাৰি।)

• অষ্টম দিনৰ যুদ্ধ

আজি যুদ্ধৰ অষ্টম দিন। ভীষ্মদেৱে কুৰুসৈন্য লৈ ‘কুৰ্ব্বে বেহ’ বচনা কৰিলে। যুধিষ্ঠিৰে ধৃষ্টদ্যুম্নক কলে “সো দেখিছা, কৌৰৱকলে আজি কুৰ্ব্বেবেহ বচনা কৰিছে? সেই বেহ ভেদ কৰিবলৈ হলে আমাৰ সৈন্যবিলাক লৈ তাৰ উপযোগী বেহ বচনা কৰা।”

ধৃষ্টদ্যুম্নই সেইমতে পাণ্ডৱ সেনাবে ‘ত্ৰিশিখৰ’ বেহ বচনা কৰি ললে। এক শিখৰত ভীমসেন, এৰ শিখৰত গাত্যকি আৰু মধ্যম শিখৰত যুধিষ্ঠিৰ নিজে বসিব হৈ ললে।

(আমাৰ পূৰ্বপুৰুষসকল যুদ্ধবিদ্যা বিশাৰদ আছিল। এই যুদ্ধবিদ্যা ক্ৰত্ৰিয়কুলৰ মাজত বংশানুক্ৰমে প্ৰচলিত হৈ আছিল। শিক্ষা মুখে মুখে চলিছিল। কোনো পুথি-পাঁজিত সেই বিদ্যা লিপিবদ্ধ নাছিল। শত্ৰুৰে

যি যি অস্ত্ৰ প্ৰয়োগ কৰে সেইবোৰক ভেঁটা দিবলৈ প্ৰতিপক্ষৰ বচাসকলেও তাৰ উপযোগী অস্ত্ৰশস্ত্ৰ আৰু কোশল অৱলম্বন কৰিছিল।

কুব্জকেন্দ্ৰৰ যুদ্ধ বহু হাৰাৰ বচন আশাতে ঘটিছিল। ভাৰত কাব্যত বৰ্ণনা কৰা যুদ্ধৰ বীৰ্য-নীতি আধুনিক যুগৰ বীৰ্য-নীতিৰ লগত তুলনা কৰি সেই দিনৰ যুদ্ধ প্ৰণালীক অনৌকিক কিম্বা কাল্পনিক বুলি ভাবি তাত বাস্তৱতাৰ একো নাই বুলি ভবা উচিত নহয়। ইংৰাজ বীৰ নেত্ৰচনে মুঠেই ভেৰ শ বচনৰ আশাতেহে নৌ-যুদ্ধত অশেষ বীৰ্য দেখুৱাইছিল। তেওঁৰ নৌ-শক্তিৰ লগত আফ্ৰিকালিৰ নৌ-শক্তি তুলনা কৰিলে সেইদিনাত ব্যৱহাৰ কৰা অস্ত্ৰপাতি আৰু নাৱৰ অৱস্থা অতি হীন আছিল বা সেই দিনৰ অৱস্থা অতি গানান্য যেন লাগে। নেত্ৰচনৰ নৌ-যুদ্ধৰ ঘটনা মাথোঁ স্তেত শ বচনৰ আশাৰ কথা। কিন্তু মহাত্মাব্দৰ যুদ্ধ তেনে বহু বছৰৰ আশাত ঘটিছিল। গতিকে এতিয়াৰ তুলনাত বহু আচৰিত হ'ব লগা কথা একো নহয়।

আগ্নি আৰু এটা কথা ভাবি চোৱা উচিত। কবি বা লিখকসকলে যুদ্ধৰ যি বিবৰণ দিয়ে তাৰপৰা প্ৰকৃত যুদ্ধকোশল, নীতি-নিয়ম, অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰ পৰিচালনা আদি কথাবোৰ ভালকৈ উপলব্ধি কৰাৰ আশা পোষণ কৰা উচিত নহয়। যুদ্ধবিদ্যা যুদ্ধবহস্য, যুদ্ধতত্ত্ব আদি কোশলবিলাক সেই কালত যুদ্ধ ব্যৱসায় অৰ্থাৎ কজিয়াসকলে বংশানুক্রমে মুখে মুখে শিকি লৈছিল। কবি আৰু ঋষিসকলৰ পুথিপঞ্জীত সেইবোৰ যুদ্ধ কোশলৰ বৰ্ণনা পোৱা নাযায়। যদিও আধুনিক একোখন উপন্যাসত বোণীৰ চিকিৎসা আৰু ঔষধ-পাতিৰ বৰ্ণনা দেখা যায়, তথাপিও সেই বৰ্ণনাই চিকিৎসা বিদ্যাত পাৰ্গত এখন লোকক আকৃষ্ট কৰিব নোৱাৰে। সেইদিনৰ নকববেহ, কুৰ্মবেহ, শববৰ্ণণ, অস্ত্ৰই অস্ত্ৰক কটাকটি কৰা, ঘূৰীয়া হৈও জীয়াই থকাৰ ক্ষমতা, কবচধাৰীয়ে কবচ লৈ বন্ধা পোতা আদিৰ বৰ্ণনা ব্যাসদেৱৰ কাব্যত নাই। ব্যাসদেৱে যে যুদ্ধৰ ইমান বিতং বৰ্ণনা কৰি থৈছে সেইটোৱেই আচৰিত কথা।

যুদ্ধৰ প্ৰথম ভাগতে ভীমসেনে বৃত্তবাহুৰ আঠোজন ল'ৰা বধ কৰিলে। দুৰ্য্যোধনে অতৰত বৰ আঘাত পালে। ভীমসেনে সত্যৰ মাহত যি প্ৰতিজ্ঞা কৰিছিল সেইটো আজিয়েই পালন কৰা কথাটো ভাবি কুব্জসেনা বৰ শঙ্কিত হৈ পৰিল।

সেইদিনা অৰ্জুনৰ পক্ষে এটা বৰ্ম্মান্তিক বেজাবৰ কথা ঘটিছিল। তেওঁৰ চেনেহৰ পুত্ৰ ইৰাবান যুদ্ধত পৰিল। ইৰাবান অৰ্জুনৰ ঔৰসত নাগকন্যাৰ ধৰ্ম্মজাত সন্তান আছিল। এই বীৰপুত্ৰই পাণ্ডৱপক্ষত থাকি যুদ্ধ কৰাত

কৌবরৰ অশেষ ক্ষতি সাধিত হৈছিল। এওঁৰ বিৰুদ্ধে যুদ্ধ দিবলৈ দুৰ্য্যোধনে বাক্য অন্বয়ক পঠাইছিল। দুয়োৰে মাজত যোৰ যুদ্ধ হৈছিল। অন্তত ইবাবানে যুদ্ধত প্ৰাণ বিসৰ্জ্জন দিলে।

এই বাতৰি পাই বৰ বেজাৰ মনেৰে অৰ্জ্জুনে বায়ুদেৱক বৈছিল “যুদ্ধত যে যোৰ বিপদ ঘটিব বিদূৰে সেই কথা আগতে উনুৰিয়াই থৈছিল। ধন-সম্পদৰ লোভত আনি সৰ্ব্বনশীয়া বাৰ্ষ্যত হস্তক্ষেপ কৰিছোঁ। এই-বিলাক হত্যাৰাওৰপৰা আনি দুই পক্ষই কি লাভ কৰিম? মৰুগুদন, যুধিষ্ঠিৰে দুৰ্য্যোধনৰ ওচৰত বেরল পাঁচখন প্ৰাণ্ড তিক্ষা কৰি সন্নিবেশ কৰিছিল। তেওঁৰ সেই কামৰ মৰ্ম আৰু দূৰদৰ্শিতা মই এতিয়াহে উপলব্ধি কৰিছোঁ। নুৰ্ব দুৰ্য্যোধনে পাঁচখন গাৱঁ দিবলৈ সন্মত নহল। তেৱেঁই এই হত্যাৰাওৰ নিমিত্তে দায়ী। লোকে নোক ভীক বুলি নিন্দা কৰিব বুলি ভাবি মই যুদ্ধ কৰিছোঁহি। যুদ্ধক্ষেত্ৰত বীৰসবলৰ পতন দেখি মোৰ অন্তৰ ব্যথিত হৈছে। আনৰ জীৱন সঁচাকৈয়ে মহাপাপৰ জীৱন।” এইবুলি অৰ্জ্জুনে বৰ অনুতাপ কৰিবলৈ ধৰিলে।

অৰ্জ্জুনপুত্ৰ ইবাবান যুদ্ধত নিহত হোৱাত ভীমৰ পুতেক ঘটোৎকচে তৰ্জ্জম-গৰ্জ্জন কৰি সৈন্যে শত্ৰুৰ মাজত প্ৰবল আক্ৰমণ চলাই এফালৰ পৰা বহু সৈন্য নংশি যাবলৈ ধৰিলে। তাকে দেখি সৈন্যসকল সেই আক্ৰমণত ত্ৰস্ত হৈ ছত্ৰভঙ্গ দিয়াত দুৰ্য্যোধন স্বয়ং আহি তাত উপস্থিত হলহি।

দুৰ্য্যোধনৰ সহায়ৰ অৰ্থে বঙ্গৰাজে চন্দ্ৰী সেনাগহ তেওঁৰ লগত যোগ দিলেগৈ। অষ্টম দিনৰ যুদ্ধত দুৰ্য্যোধনে বৰ সাহ দেখুৱাইছিল। তেওঁ ভালেমান শত্ৰুসেনা বধিছিল। সেই অৱস্থাত বিৰাজি আৰু খঙত জাজ্জ্বল্যমান হৈ ঘটোৎকচে এপাত বিৰাটাকাৰ শৰ দুৰ্য্যোধনলৈ টোৱাই মাৰি পঠিয়ালে। বঙ্গৰাজে ততালিকে তেওঁৰ নিজৰ হাতীৰে আগভেটা দিহে দুৰ্য্যোধনৰ বক্ষা কৰিলে। সেই শব্দত হাতী বাগৰি পৰি নিহত হ’ল।

দুৰ্য্যোধনৰ সন্ধতাগনু দেখি ভীষ্মদেৱে ভ্ৰোণৰ অৰীনত এদল সৈন্য তেওঁৰ সহায়ৰ কাৰণে পঠাই দিলে। কৌবরৰ সেই শক্তিমান বাহিনীক ঘটোৎকচে প্ৰৱলভাৱে আক্ৰমণ কৰিলে। কিন্তু নিজে বিপদত পৰিল।

তেতিয়া ঘটোৎকচে বিপদৰ সঙ্কেত জনাই গৰ্জ্জন কৰাত যুধিষ্ঠিৰে ভীষ্মক পঠাই দিলে। ভীষ্মৰ উপস্থিতিত যুদ্ধই ভীষণ আৰাৰ ধাৰণ কৰিলে।

অষ্টম দিনৰ যুদ্ধত দুৰ্য্যোধনৰ যোদ্ধাৰ ভায়েক নৃত্যৰ মুখত পৰিল

নবম দিনৰ ধুম

নৱম দিনা যুদ্ধ আৰম্ভ নো হওঁতেই দুৰ্য্যোধনে পিতামহৰ কাষলৈ গৈ নিজৰ পৰাজয়ৰ কথাত অসন্তোষ প্ৰকাশ কৰি কৰ্কশভাৱে বাক্যবাণেৰে আঘাত কৰি পিতামহক কবলৈ ধৰিলে। কিন্তু পিতামহ ইমানতো ধৈৰ্য্য ধৰি প্ৰশান্ত ভাৱে থাকিল। পিচত বেজাৰ মনেৰে ভীষ্মদেৱে বলে “দুৰ্য্যোধন, যজ্ঞাশ্লিত ঘটাহতিৰ দৰে মই নোৰ শক্তি অনুযায়ী তোমাৰ কাৰণে নিতে নিতে যুদ্ধত প্ৰাণশক্তি ক্ষয় কৰি আছে। তোমাৰ নিমিত্তে এই যুদ্ধত মই প্ৰাণ বিসৰ্জ্জন দিবলৈকো কৃতসঙ্কল্প। ইমানতো তুমি কৰ্কশ ৰচনেৰে মোৰ মনত আঘাত দিছা কিয়? কেনেকৈ আৰু কিমানলৈকে কি কোৱা উচিত বা বি বোৱা অনুচিত এই কথা চিন্তা নকৰাকৈ তুমি এইদৰে হীন কথাবিলাক কৈছাছি। নৰিবৰ গনয়ত গছ-গছনিও সোণালী যেন দেখি—এনে এটা প্ৰবাদো আছে। তুমিও কথাবোৰ আওপাকৈ বুজি লৈছা। নিজে নিজৰ শত্ৰুতা কৰি পৰক ঘিণ কৰাব কুফল অৰ্জন কৰি এতিয়া তাৰ ফল ভোগ কৰিছা। পুৰুষত নেহেৰুৱাই বীৰবিক্ৰমে যুদ্ধ কৰাটোহে তোমাৰ কৰ্ত্তব্য। তোমাৰ ধৰ্ম্মও সেয়ে। শিখ-গুৰি লগত মই হলে যুদ্ধ নকৰোঁ। স্ত্ৰী বধৰ তাৰ মই লব নোৱাৰোঁ। পাণ্ডৱসকলক বধ কৰাটোও মোৰ হাৱা নহব কাৰণ সেইটো কৰিবলৈ মোৰ মনে নকয়। ইয়াত বাজে মই আন সকলো বীৰৰ লগত যুদ্ধ দিন। ক্ষত্ৰিয় ৰীতি অনুসৰি হৃদয়ৰ দুৰ্কলতা এৰি যুদ্ধ কৰা যোৱা। যুদ্ধ ক্ষেত্ৰত হতাশ হৈ লাভ নাই। ক্ষত্ৰিয়ৰ দৰে যুদ্ধ কৰিলে তোমাৰ খ্যাতি অনিবাৰ্য্য ফল যেনে নহওক। পিতামহে দুৰ্য্যোধনক এইদৰে সাৱনা বাক্যৰে উপদেশ দি সেই দিনাৰ যুদ্ধৰ কাৰণে বেহ ৰচনা কৰিবলৈ আদেশ দিলে।

দুৰ্য্যোধন অৱশ্যে শান্ত হৈ দুঃশাসনৰ ওচৰলৈ গৈ ক’লে “ভাই দুঃশাসন, আজি আনি সকলো শক্তি প্ৰয়োগ কৰি যুদ্ধ কৰিব লাগিব। পিতামহে শুদ্ধ সঙ্কল্প লৈ আমাৰ নিমিত্তে যুদ্ধ কৰি আছে। তেওঁ কেৱল শিখগুৰি লগতহে যুদ্ধ নকৰোঁ বুলি কৈছে। আনবিলাকৰ নিমিত্তে আমাৰ চিন্তা কৰিবলগীয়া নাই। আনি সদাই সাৱধানে লক্ষ্য কৰি থাকিব লাগিব যাতে শিখগুৰিয়ে পিতামহক আক্ৰমণ কৰিবলৈ সূযোগ নাপায়। অসাৱধান হলে এটা সামান্য নিৰ্গানিয়েও সম্ভৱত সিংহক বধ কৰিব পাৰে।

সেইদিনা অভিনয় আৰু অৱশ্যেৰে মাজত যোৱা যুদ্ধ চলিছিল। অভি-

মনুই বীৰশ্ৰেষ্ঠ পিতা ধনঞ্জয়ৰ নিচিনাকৈয়ে ভীষণ পৰাক্ৰম দেখুৱাই অলম্বক বধ পৰিত্যাগ কৰি যুদ্ধক্ষেত্ৰপৰা পলাই যাবলৈ বাধ্য কৰিলে।

গাতাকি আৰু অশুখানাব নাহতো তথানয়া যুদ্ধ চলিছিল। স্ৰোণে অৰ্জুনক আৰু ভীষ্মই আন আন পাণ্ডৱসকলক আক্ৰমণ কৰিছিল। দুৰ্য্যোধনে পিতামহক সহায় কৰিবলৈ দুঃশাসনক পঠাই দিছিল। সেইদিনা ভীষ্মদেৱে পাণ্ডৱসকলক প্ৰবলভাৱে আক্ৰমণ কৰিছিল কাৰণে পাণ্ডৱ গৰলো যত্ন বিফল হৈ পৰিছিল। এই যুদ্ধত পাণ্ডৱপক্ষৰ অশেষ ক্ষতি হ'ল। হাবিত বাট হেৰুৱাই গৰ-গাইবিলাক যেনেকৈ যেনি পায় তেনি যাবলৈ ধৰে সেই দিনা পাণ্ডৱ সৈন্যৰো তেনে গতি হৈছিল।

সেই অৱস্থাত বধ শূৰাই শ্ৰীকৃষ্ণই অৰ্জুনক বলে “পাৰ্ধ, তুনি আৰু তোনাৰ ভ্ৰাতৃগৰলে আজি তেৰবছৰ ধৰি যিটো মুহূৰ্ত্তৰ কাৰণে অপেক্ষা কৰিছিল। আজি সেই মুহূৰ্ত্তটো উপস্থিত। সত্ৰিগ ধৰ্ম্ম স্মৰণ কৰা। আজি ভীষ্মক বধ কৰিব লাগিব।”

সেই কথা শুনি অৰ্জুনে তলমূৰ কৰি ন'লে “আচাৰ্য্য আৰু পিতামহক কোনোমতেই বধ কৰিব নোৱাৰি। তাতলৈ বনবাসেই নোৰ কাৰণে ভাল আছিল। কিন্তু আপোনাৰ আদেশত আজি নই সেই কাম সমাধা কৰিব লগাত পৰিলোঁ। আপুনি ভেঙে বধ চলাওক।” অনিচ্ছাসম্বোধ ব্যাকুলভাৱে অৰ্জুনে ভীষ্মৰ লগত যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে। সেই সময়ত ভীষ্মদেৱক ঠিক দুপৰৰ বেৰিটোৰ দৰে জলি থকা দেখা গৈছিল।

পাৰ্ধৰ বধ পিতামহৰ ফালে যোৱা যেন দেখি পাণ্ডৱ সেনাসকলৰ উৎসাহ বাঢ়ি গ'ল। ভীষ্মই এনেভাৱে অৰ্জুনৰ বধৰ ওপৰত শৰ বৰষিবলৈ ধৰিলে যে শৰবৃষ্টিৰ প্ৰকোপত অৰ্জুনৰ বধ ঘোঁৰা এনেকি শ্ৰীকৃষ্ণ অৰ্জুন আদি সকলোৰো চকুৰে গণিব নোৱাৰা হৈ পৰিল। শ্ৰীকৃষ্ণই অলপো বটাক নবৰাকৈ বধ চলাবলৈ ধৰিলে। অৰ্জুনৰ অস্ত্ৰঘাতৰ প্ৰত্যাপত পিতামহৰ অস্ত্ৰ কেবাবাৰে ব্যৰ্থ হৈ পৰিছিল। পিতামহে অৰ্জুনক মনে মনে প্ৰশংসা কৰি পূৰ্ণোদ্যমে অৰ্জুন আৰু শ্ৰীকৃষ্ণক শৰাঘাত কৰিবলৈ ধৰিলে।

তেতিয়া শ্ৰীকৃষ্ণই অৰ্জুনক ক'লে “তুনি আজি প্ৰবৃত্ত বীৰৰ দৰে যুদ্ধ কৰা নাই।” এইবুলি বৈ শ্ৰীকৃষ্ণই বধৰপৰা জাপ মাৰি দিলে। হাতত চক্ৰ ধৰি তেওঁ পিতামহক খেদি গ'ল।

বান্ধুদেৱক ধঙৰ মতি ধৰি অহা দেখি পিতামহে শিৱ দোৱাই গম্গা নাতেৰে ক'লে “হে পদ্মপত্নীৰ লোচন আহক, আপোনাৰ শ্ৰীহস্তত নোৰ দেহৰপৰা প্ৰাণ ওলাই গলে কৃতৰ্শ হ'ম। আহক প্ৰভু।”

অৰ্জুনে ততানিলৈ কেশৱৰ পিচে পিচে গৰি গৈ তেওঁক দুটামতে শাবণি ধৰি কাকূতি কৈ ক'লে "নাশত, যুদ্ধত অস্ত্ৰ ধাৰণ নকৰে। বুলি আপুনি প্ৰতিজ্ঞা কৰিছিল, সেইটো ভঙ্গ নকৰিব। ই নোবোৰেই কৰ্তব্য। মোৰ পূজাপাৰ আৰু ভক্তিতাম্বন পিতামহক নহেই মোৰ শাৰেৰে বধ কৰিম। বাদ আপুনি বধ চাওক গৈ।" অৰ্জুনৰ কাকূতিত ভনি বাহুসেৰ শাও হৈ পুনৰ বধৰ ফালে উলটি গ'ল।

ভীষ্মস্বৰে আকৌ যুদ্ধ দৰিবলৈ ধৰিলে। পাণ্ডৱ সৈন্য সেই যুদ্ধৰ ধকোপত অস্থিৰ হৈ উঠিল। তেনেতে বেণি নান গ'ল। নগে নগে সেই ভিতলৈ যুদ্ধৰো মানবণি পৰিল।

দশম দিনৰ যুদ্ধ আৰু ভীষ্মৰ পতন

যুদ্ধৰ ষষ্ঠম দিনা শিখণ্ডীক সন্দুৰত ৰাখি অৰ্জুনে পিতামহ ভীষ্মৰ ওপৰত আশ্ৰয় চাবলৈ ধৰিলে। ঘূইত দিউ পৰি প্প্প্প কৰে সলি উঠাৰ পৰে ভীষ্মস্বৰো আশতকৈ একোৰ বেছি বলত আৰু তেজীয়াৰ দেখা গ'ল।

শিখণ্ডীৰ শৰে যুদ্ধ পিতামহৰ বক ভেঙি যাবলৈ ধৰিলে। ভেতিয়া পিতামহৰ চকুৱেদি ঘূইৰ কিৰিঙতি ওলাবলৈ ধৰিলে। সেই অৱস্থা দেখি এনেহে মনে ধৰিলে যেন পিতামহৰ কোপ দৃষ্টত পৰি শিখণ্ডী সেই মুহূৰ্ততে ভয় হৈ ৰাৱ। কিন্তু পিচ মুহূৰ্ততে পিতামহৰ সেই মূৰ্ত্তিয়ে শান্তভাৱ ধাৰণ কৰিলে। পতনৰ সময় আগন্তু বুলি অনুমান কৰি পিতামহে ভিৰতাব ওপৰত অস্ত্ৰপ্ৰণোণ অৱিণেয় বুলি ভাবি কাত্ৰ হৈ ৰল। পিতামহৰ এনে স্বীৰ ভাৱ দেখি সকলো সৈন্যই অদ্ভুত মানিলে। দেৱতাগৰনেও বিস্ময় মানিলে।

পিতামহৰ এনে নিঃসন্দৰ্ভাকো অৱজ্ঞা কৰি শিখণ্ডীয়ে পিতামহৰ ওপৰত ধাৰাসাৰে শৰ নিক্ষেপ কৰিবলৈ ধৰিলে। পিতামহক যুদ্ধত নিঃসন্দ হৈ থকা দেখি অৰ্জুনে মন ভাঠ কৰি পিতামহৰ মৰ্মহল লক্ষ্য কৰি শৰ নাৰি পঠিয়ালে।

সৰ্গৰাৱীৰ শৰবিদ্ধ হৈ পৰাত পিতামহে নিচিকিয়া হাঁহি মাৰি দুঃশাসনক ক'লে "এই সকলোবোৰ অৰ্জুনে নৰা শৰ, শিখণ্ডীৰ নহয়। কেঁচুৱাট

যেনেকৈ মাকৰ সুহি পেনায় সেইদৰে এই শববিলাকে মোৰ প্ৰাণবায়ু সুহি আনিছে।” প্ৰিয় শিষ্য অৰ্জুনৰ শববিলাক পিতামহে এই ভাবেবেই গ্ৰহণ কৰিছিল।

তেতিয়া পিতামহই এপাত ভয়ানক শক্তিশালী শব অৰ্জুনলৈ টোকাই মাৰি পঠিয়ালে। তিনিপাত শবৰেই অৰ্জুনে সেই বাণ খণ্ডখণ্ডকৈ কাটি পেলালে। এখে তেওঁৰ শেষ যুদ্ধ বুলি চিৰাং বৰি পিতামহে খঙা আৰু চান লৈ বথবপৰা নামি যাবলৈ চেষ্টা কৰিলে। কিন্তু তাৰ আগতে অৰ্জুনে পিতামহৰ হাতৰ চান শবৰে হানি খণ্ড খণ্ড কৰিলে। পিতামহৰ শবীৰত বিক্ৰি থকা অৰ্জুনৰ শববিলাকৰ ইপাত সিপাতৰ ব্যৱধান এক বা দুই আঙুলিবোৰমহে আছিল। তেতিয়াই পিতামহে তললৈ মূৰ বৰি বথবপৰা বাগৰি পৰিল। পৰিষৰ সময়ত সৰগবপৰা দেৱতাসকলে ভীষ্মৰ প্ৰতি কনযোৰে প্ৰণাম জনালে আৰু সেই মুহূৰ্ত্তত সুগন্ধ আৰু শীতল বায়ু বলিষলৈ ধৰিলে।

গঙ্গাদেবী জীৱন বন্যাগৰ অৰ্ধে স্বৰ্গবপৰা মৰ্ভটলৈ নামি আহিছিল। মাতৃস্বৰূপা জাহ্নবীয়ে মৰ্ভ্যবাসীসকলৰ জীৱন বন্ধাৰ কাৰণে পানী আৰু খাদ্য দান কৰি ধন্য হৈছে। জাহ্নবীৰ পবিত্ৰ পানীত স্নান কৰি জগৎ-বাসীয়ে নিজৰ নিজৰ মঙ্গল সাধন কৰি আহিছে। মাতৃস্বৰূপা সেই গঙ্গাদেবীৰ পুতেকেই এই ভীষ্মদেৱ। এখেতে তেখেতৰ পিতৃদেৱতাৰ আনন্দ দিবলৈকে নিজৰ পাণ্ডিৱ সুখৰ আকাংক্ষা পৰিত্যাগ কৰি নিঃসন্তান হৈ থাকিবলৈ অবিবাহিত জীৱন যাপন কৰি কঠোৰ ব্ৰহ্মচাৰ্য্য ব্ৰত পালন কৰিছিল। এই গৰাকী বীৰ পুৰুষে পৰশুৰামৰ লগত যুদ্ধজয় কৰি পৃথিৱীত অপ্রতিদ্বন্দ্বী বীৰ বুলি খ্যাতি লাভ কৰিছিল। দুৰ্য্যোধনৰ সন্দেহ ভগ্ন কৰিবলৈ আৰু নিজৰ মৃত্যু প্ৰমাণ কৰিবলৈকেহে বেনে এখেতে যুদ্ধত জতুত-পূৰ্ণ পৰাক্ৰম দেখুৱাই সৰ্বশবীৰত শববিদ্ধ হৈ পৰিছিল। অৱশেষত নিজৰ কৰ্ত্তব্য সমাপন কৰি ভাৰত যুদ্ধৰ দৰ্শন দিয়া বথবপৰা শববিদ্ধ হৈ মাটিত বাগৰি পৰিছিল।

পিতামহ ভীষ্মদেৱৰ পতনৰ লগে লগে কৌৰৱসকলৰ মন ভাগি গ'ল। ব্যাসদেৱে এইদৰে বৰ্ণনা কৰিছে।

পিতামহৰ শবীৰ ভূমিস্পৰ্শ নোহোৱাকৈ ব'ল। সৰ্বশবীৰ শবৰেই তাক ধাই থকাত তেওঁৰ শবীৰ শবৰ ওপৰতে বৈ থাকিল। এই শবশয্যাত

শুই পৰা ভীষ্মদেৱৰ শৰীৰৰপৰা এটি অপূৰ্ণ অভিন্ন জ্যোতি বাহিৰ হৈ আগতকৈও তাতিকাৰ হৈ পৰিছিল। সেই মুহূৰ্ত্ততে উভয় পক্ষৰ সৈন্য-সকলে যুদ্ধ স্থগিত ৰাখি দলে দলে আহি শবশয্যাতে পৰি থকা পিতামহৰ দৰ্শন লাভ কৰিবলৈ উবুৰি খাই পৰিল। প্ৰজাপতি ব্ৰহ্মাক যেনেকৈ সকলো দেৱতাই বেচি ধৰি ভক্তিভাৱে সেৱা জনায় সেইদৰে পিতামহকো উভয়পক্ষৰ ৰজা আৰু সেনাগৰো ভক্তিভাৱে সেৱা গংকাৰ কৰি বিষণ্ণ মনে থিয় দি ব'ল।

শবশয্যাৰ ওপৰতে শুই পিতামহে মাত লগালে “মোৰ মূৰটো ওপনি আছে। মূৰটো পোণাই দিলে অপপ ভান পান।” উপস্থিত থকা ৰত্ন-সকলে লবানবিকৈ গৈ পাটৰ কাপোৰেৰে মেৰিয়াই এটা কোমল গাৰ লৈ আহিলগৈ। সেইটো দেখি পিতামহে ক'লে “সেইটোৰ আৱশ্যক নাই।” পিচত চকুফুৰাই অৰ্জুনৰ ফালে চাই ক'লে “বাছা পাৰ্ধ, মোৰ মূৰটো পোণাই ৰাখিবলৈ এটা উপযুক্ত ব্যৱস্থা কৰি দিব নোৱাৰানে?”

যি অৰ্জুনে প্ৰাণৰাটী অস্ত্ৰ নিক্ষেপ কৰিছিল সেই প্ৰিয় শিষ্যৰ ফালে হাঁহি এটা মাৰি চাই এনে আভা কৰাত অৰ্জুনে চকুৰ পচাৰতে সাৱধানে গ'ণ্ডীৰপৰা তিনিপাত শৰ মাৰি পিতামহৰ মূৰটো ত'ৰ ওপৰত তুলি ভেজা দি ধলে।”

তেতিয়া পিতামহই ক'লে “হে ৰজাসকল, অৰ্জুনে যি গাৰ দিলে সেইটো মোৰ উপযোগী গাৰ হোৱাত আনন্দ লাভ কৰিছোঁ। প্ৰাণ পৰিত্যাগ কৰি স্বৰ্গপ্ৰাপ্ত হোৱা উপযুক্ত সময় আহি পৰা নাই। উত্তৰায়ণনৈকে নহি এই ভাৱেই থাকিব লাগিব। নহি সেই সময়লৈকে জীৱিত থাকিম। যি-সকল লোক সেই সময়লৈকে জীয়াই থাকিব তেওঁলোকে মোক ইচ্ছা কৰিলে দেখা পাব।”

ইয়াৰ পিচত পিতামহে অৰ্জুনৰ ফালে কেৰাহিকৈ চাই ক'লে “মোৰ বৰ পিয়াহ লাগিছে। মোক অপপ পানী আনি দিয়া।”

অৰ্জুনে সেই আদেশ পালন কৰিবলৈ ততালিকে গ'ণ্ডীৰ হাতত লৈ পিতামহৰ সোঁফালে মূৰৰ কাষতে নাতিত এপাত শৰ মাৰি পঠিয়ালে। সেই শৰে পাতাল ভেদ কৰি অদৃশ্য হৈ পৰাত শৰ ভেদ কৰা ছিহুইচি তৎক্ষণাত এটি পানীৰ ধাৰা ওলাই ভীষ্মৰ মূৰত পৰিবলৈ ধৰিলে। নাভু-গঙ্গাদেবীয়ে নৰনৰ সন্তানৰ তৃষ্ণা নিবাৰণৰ কাৰণে পাতাল ভেদ কৰি আবিৰ্ভাৱ হ'ল। ব্যাসদেৱে এইদৰে বৰ্ণনা কৰি গৈছে। সেই অন্ত তুল্য পানী খাই পিতামহৰ তৃষ্ণা নিবাৰণ হোৱাত বৰ তৃপ্তি পালে।

তেতিয়া পিতামহে দুৰ্য্যোধনৰ ফালে চাই ক'লে “বজা, তোমাৰ এতিয়াও ক্ষুব্ধি হওব। অৰ্জুনে মোৰ তুচ্ছা নিৰাৰণৰ অৰ্ণে বেনেটক পানী উলিয়াই আনিছে সেইটো স্বচক্ষে দেখিলা। এই পৃথিৱীত অৰ্জুনৰ বাহিৰে আন কোনেও এই বান বৰিব নোৱাৰে। মোৰ শেষ নিশ্বাসৰ লগে লগে এই যুদ্ধৰ সানৰণি মাৰা। বাছা, মোৰ বখা মানি লোৱাঁ। আৰু পন্থা নকৰিবা। তেওঁলোকৰ লগত সন্ধি কৰা। পাণ্ডৱৰ লগত আৰু যুদ্ধ নকৰিবা। ততালিৰে সন্ধিৰ কাৰণে প্ৰস্তুতহোৱাঁ।” কিন্তু হাব, মৃত্যু আসন্ন হ'লে বোঁগীৰ মুখত ঔষধ আদি যেনেকৈ তিতা লগে পিতামহৰ এই উপদেশবিলাকো দুৰ্য্যোধনৰ মনত তেনেকুৱাই লাগিল। বজাসকলেও লাহে লাহে নিজ নিজ শিবিৰলৈ প্ৰস্থান কৰিলে।

ভীষ্ম আৰু কৰ্ণ

“পিতামহ শৰশয্যাতে পৰি আছে। এই বাতৰি শুনি কৰ্ণ পিতামহৰ কাষলৈ গৈ তেওঁৰ চৰণ চুই সেৱা কৰিলে।

কৰ্ণই কলে “হে কুলনায়ক, মই নিৰপকাৰী, বিড় আপুনি মোৰ বৰ ঘৃণাৰ চকুৰে চাই আহিছে। সেই বাণপুত্ৰ মই আজি আপোনাক প্ৰণাম জনাইছোঁহি।”

প্ৰণামান্তে মূৰ তোলা পিতামহে তেওঁৰ মুখত ভয়ৰ চিন ফুটি উঠা দেখা পালে। বেকা লাগি পিতামহে বৰ্ণব আশীৰ্বাদ কৰি গাতে হাত ফুৰাবলৈ ধৰিলে। শৰাঘাতত তেওঁৰ দৃষ্টিশক্তি প্ৰায় লোপ হৈ আহিছিল। তথাপি পিতামহে সেই শৰজালৰ মাৰ্চেদিয়েই কৰ্ণৰ ফালে চকু ঘূৰাই কবলৈ ধৰিলে “বাছা, তুমিতো নাৰাৰ পুত্ৰ নোহোৱাঁ। তুমিও কুন্তীৰেই পুত্ৰ। লোকবহস্যৰ সত্ত্বেদ বখা নাৰদ মুনিয়ে নোক এই কথা বৈছিল। সন্তপুত্ৰ, দৰাচলতে তোমাৰ ওপৰত মোৰ কোনো বোধ্য নাই। অকাৰণ কথাত তুমি পাণ্ডৱসকলৰ ওপৰত হিংসা ভাব লৈ আছা বুলি মই বেয়া পাই আছিলোঁ। তোমাৰ শৌৰ্য্য-বীৰ্য্য মই ভাবকৈয়ে জানো। শৌৰ্য্য-বীৰ্য্যত তুমি যে ফাল্গুনি আৰু শ্ৰীকৃষ্ণৰ সনকক্ষ তাত সন্দেহ নাই। তুমি পাণ্ডৱৰ সহোদৰ। তেওঁলোকক চেনেহৰ চকুৰে চাবা। সেয়ে ধৰ্ম্ম। যুদ্ধক্ষেত্ৰত

নোৰ কৰ্তব্য শেষ হ'ল। নোৰ অৱসানৰ বৰ্ষতে যেন তোনাৰ আৰু পাণ্ডৱ-
সকলৰ বৈবাহিকৰো অৱসান ঘটে এনে নোৰ মনৰ শেষ কান্ধা।”

এই কথা শুনি কৰ্ণই বিনীত ভাৱে কলে “পিতামহ, মই যে কুটী
সেৱীৰে পুত্ৰ সেই কথা নকোৱা চানো। মই যে সাঁচাকৈয়ে মানপি পুত্ৰ
নহয় সেইটোও চানো। কিন্তু দুৰ্য্যোধনৰ সম্পত্তি ভোগ কৰি আছে
যেতিয়া তেওঁৰ ওচৰত মই ধৰ্মী। তেওঁক আমি ত্যাগ কৰি তেওঁৰ শত্ৰুৰ
বৰ্গত যোগ দান কৰা নোৰ পক্ষে অসম্ভৱ। দুৰ্য্যোধনৰ পক্ষে মই যুদ্ধ
কৰিবই লাগিব। সেই কথাত আপোনাৰ অনুমতি আশা কৰিছোঁ। নোৰ
কথা আৰু দামত বহুতো ভন ধাতি আছে। নোৰ সেই সকলো অপৰাধ
মাৰ্জ্জনা কৰি নোক আশীৰ্বাদ কৰব পিতামহ।” কৰ্ণই এইমানে পিতামহৰ
ওচৰত ক্ষমা ভিক্ষা গুছিলে।

ধৰ্ম্মপ্ৰাণ ভীষ্মদেৱে কৰ্ণৰ কথাখিনি শুনি অলপ দিব হৈ চিত্তা কৰি
কলে “ভান কথা, তোনাৰ ইচ্ছানুসৰেই কাম কৰি যোৱা। ধৰ্ম্মৰ অৱ
স্থানিষ্ঠ।”

পিতামহৰ মৃত্যুৰ অন্ততো তাৰত যুদ্ধৰ ওৰ নপৰিল। পিতামহৰ
চিকিত্সাপেশে আওকাণ কৰি কোৱৰ বীৰসকলে পুনৰ যুদ্ধত প্ৰস্তুত হল।
পিতামহৰ নেতৃত্বৰ অবিহনত কুৰুসেনাগৰুৰ বধীশবিহীন ছাণীৰ পালৰ
দৰে হৈ পৰিল। সেই সত্যসক পিতামহৰ পতন হোৱাত কোৱৰসকলে
কৰ্ণক কলে “হে বীৰশ্ৰেষ্ঠ কৰ্ণ, তুমি এতিয়া আমাৰ কৰ্ণধাৰ হোৱা।”
এই বুলি তেওঁলোকে লগে লগে সেই কথা ঘোষণাও কৰিলে।

কোৱৰসকলৰ দৃঢ় ধাৰণা আছিল যে কৰ্ণই যুদ্ধত যোগ দিলেই তেওঁলোক
যুদ্ধত লিখিব। পিতামহৰ নেতৃত্বত মহদিন ৰবি যুদ্ধ চলিল। কৰ্ণই
তেতিয়ালৈকে যুদ্ধত যোগ দিয়া নাই। পিতামহে কৰ্ণৰ গৰ্ভ গৰ্ভ কৰি
কথা কোৱাত কৰ্ণই কৈছিল “আপোনাৰ নেতৃত্বত মই যুদ্ধ নকৰোঁ।
আপুনি যুদ্ধত পাণ্ডৱহঁতক বধ কৰি দুৰ্য্যোধনৰ অধী কৰি দিলেই মই
তেওঁৰপৰা বিদায় লৈ বনলৈ গুচি যাম। আপোনাৰ মানত মই মহাবীৰ
নহওঁ। আপোনাৰ মাজত পাঁচ পাণ্ডৱ আৰু তেওঁলোকৰ পশুৰ বীৰ-
সকলহে মহাবীৰ। বিত্ত যুদ্ধত আপোনাৰ পতন হলে মই আপোনাৰ
নিৰ্দ্ধাৰিত মহাবীৰসকলৰ পৰাতুত ৰবি দুৰ্য্যোধনৰ ভিত্তিত জয়মান্য
পিতাই দিম। এনে এটা প্ৰতিজ্ঞা কৰি কৰ্ণই যুদ্ধৰ প্ৰথম মহোটা দিন
যুদ্ধক্ষেত্ৰপৰা আঁতৰি আছিল। এতিয়া তেওঁ পদ্মভূমে পিতামহৰ কাষ

চাপি গৈ দিনীতভাৱে কলে “হে পৰশুৰাম নিজগী বীৰশ্ৰেষ্ঠ, শিপঙীৰ শৰাঘাতত আপোনাৰ আছি পতন হ'ল। ধৰ্ম্মৰ আকাৰ স্বৰূপ মৰ্ব্বণ্ডী হৈমো আছি আপোনাৰ এনে অৱস্থা হৈছে। গতিকে এই কথা ধুকপ যে এই ভগতত আৰু আন কোনেও পুণ্যমল লাভ কৰিবলৈ সমৰ্থ নহ'ব। আপুনি বৌৱৰকুলৰ জ্ঞানকন্ডা হিচাপে তেওঁলোকৰ নিপদ সাগৰত তৰণী স্বৰূপ হৈ আছিল। ইয়াৰ পিচত পাণ্ডৱসকলৰ আক্ৰমণৰ প্ৰকোপ বৌৱৰ-সকলে সহ্য কৰিবলৈ ব'ব কষ্ট খাব লাগিব। জুইৰ লগত বতাহ লগ লাগি যেনেটকৈ অৱণ্য দাহ কৰি যাম অৰ্জুনৰ লগত শ্ৰীকৃষ্ণ লগ লাগি সেইদৰে কুৰুসেনাও দহি যাব তাত আৰু সন্দেহৰ থল নাই। আপোনাৰ শুভদ্ৰষ্টি যেন নহৈ লাভ কৰিব পাৰে। এবে মোৰ অস্তিন প্ৰাৰ্থনা।”

ভীষ্মদেৱে বৰ্ণক আশীৰ্বাদ দি বলে “বাছা কৰ্ণ, গৈলিলাবৰ যেনেটকৈ আধাৰ হ'ল সাগৰ, বীৰবিলাবৰ আধাৰ নাটী, প্ৰাণীসকলৰ প্ৰাণ হ'ল মেঘ, সেইদৰে তুমিও তোমাৰ নিজস্ববলৰ দ্বিৰ আধাৰ স্বৰূপে থিয় দিছা। দুৰ্য্যোধনক ৰক্ষা ৰদিবা। তেওঁলোকৰ নিমিত্তে তুমি কৰোছ দেশ জয় কৰিলা। তেওঁলোকৰ নিমিত্তে তুমি হিনালয় দুৰ্গবাসী বিৰাতসৰলৰ দমন ৰবিছিল। তেওঁলোকৰ নিমিত্তে তুমি গিৰিগুহাৰ ৰজাসকলকো জয় কৰিলা। তেওঁলোকৰ নিমিত্তে তুমি কেইবাটাও সংকাৰ্য্য সাধন ৰবিছা। এতিয়াও তুমি কুৰুসেনাৰ ৰক্ষক হৈ থাকা। তোমাৰ মৰল হওক। শত্ৰুৰ লগত যুদ্ধ ৰবাগৈ। কুৰুসেনাৰ নিষৰ সেনা বুলি ভাব ৰবি ৰক্ষা কৰি থাকিবা।” এই বুলি পিতামহে বৰ্ণক আশীৰ্বাদ ৰবিলে।

পিতামহৰ আশীৰ্বাদ লাভ ৰবি কৰ্ণই ৰং মনে বখত উঠি যুদ্ধক্ষেত্ৰত উপস্থিত হ'লগৈ। কৰ্ণক পাই দুৰ্য্যোধন আনন্দত অধীৰ হৈ পৰিল আৰু লগে লগে পিতামহৰ অভাৱ পাহৰি গ'ল।

একাদশ দিনৰ যুদ্ধ

দুৰ্য্যোধন আৰু কৰ্ণ দুয়ো ৰহি সেনাপতি নিৰ্ব্বাচনৰ বাবে পৰামৰ্শ ৰবিলে।

কৰ্ণই কলে “যিসকল ক্ষত্ৰিয় বীৰে আপোনাৰ পক্ষ লৈ যুদ্ধ ৰবিছে তেওঁলোকৰ প্ৰত্যেকেই সেনাপতি পদৰ উপযুক্ত পুৰুষ। শক্তি, পৰাক্ৰম,

সাহ, বুদ্ধি, ধৈর্য্য, শৌৰ্য্য, বংশ গৰিমা, ত্রান আদি সকলো বিষয়ে আটাই কেজন বজাই সমান যেন নোব নহে। তেওঁলোকৰ ভিতৰত এজনক সেনাপতি পদত বৰণ কৰিলে আন কেমনে অসন্তুষ্ট অনুভব কৰিব পাৰে। তাত আনৰ ক্ষতিৰ সম্ভাৱনা আছে। এনে অৱস্থাত নোব বোধেৰে আচাৰ্য্য হোণকে সেনাপতি পদত বৰণ কৰিলে উত্তম সন্মান হ'ব। মনুৰ্কবগদনৰ ভিতৰত তেওঁই শ্ৰেষ্ঠ। কোনো ক্ষত্ৰিয় তেওঁৰ সনকক হ'ব নোৱাৰে। তেওঁকেই সেনাপতি পদত অভিষিক্ত কৰক।" কৰ্মৰ পৰামৰ্শত দুৰ্য্যোধন সন্তুষ্ট হ'ল।

ক্ষত্ৰিয় বীৰসকলৰ সাক্ষাতত দুৰ্য্যোধনে হোণাচাৰ্য্যৰ ফালে হাতযোৰ কৰি কলে "ওবন্দেৱ, চাতি, কুন, শাস্ত্ৰজ্ঞান, বয়স, বুদ্ধি, বীৰ্য্য, মানৱ্য আদি সকলো গুণত আপুনি আনৰ ভিতৰত শ্ৰেষ্ঠ হান অধিকাব কৰিছে। আতি আপোনাক সেনাপতি পদত অভিষিক্ত কৰিবলৈ মানস কৰিছোঁ। আপোনাৰ নেতৃত্বত নিশ্চয় যুদ্ধটিৰক যুদ্ধত পৰাজিত কৰিব পাৰিব বুলি আনৰ দূৰ বিশ্বাস।"

এই কথা শুনা মাত্ৰকতে সকলো বজাই সনভাৱে উচ্চৈস্বৰে সিংহনাদ কৰি দুৰ্য্যোধনৰ উৎসাহ বৰ্দ্ধন কৰিলে। যথাবীতি হোণৰ অভিষেক কাৰ্য্য সম্পন্ন হৈ গ'ল। চয়ম্বনিখে আকাশ-পাতাল ভেদি গ'ল। বন্দনাকাৰী সকলৰ স্বতিপাঠ আৰু চয়ম্বনি শুনি কোৱলসকলে অত্যধনীয় উৎসাহ পাই ভাবি ললে যে তেওঁলোকে যুদ্ধত জয়লাভ কৰিবই।

সেনাপতি হোণাচাৰ্য্যই সেনাসকলক লৈ শকত বেহ বচনা কৰিলে। ইমান দিন কৰ্ণ যুদ্ধৰপৰা আঁতৰি আছিল। এতিয়া তেওঁৰ বধ যুদ্ধস্থলিত ইফালে সিফালে চলি থকা দেখা পাই কোৱল সেনাই নতুন প্ৰেৰণা পালে। সেনাসকলৰ ভিতৰত আলোচনা হল যে পিতামহে পাণ্ডৱসকলক বধিবলৈ অনিচ্ছুক হৈ যুদ্ধ কৰি আছিল। কৰ্ণই কিন্তু তেনে নকৰে। এইবাৰ কিন্তু পাণ্ডৱসকলৰ নিস্তাৰ নাই।

হোণাচাৰ্য্যই কোৱল সেনাপতি হিচাপে পাঁচ দিন যুদ্ধ পৰিচালনা কৰিলে। বুদ্ধ হলেও ভেকাৰ দৰে যুদ্ধক্ষেত্ৰৰ সকলো দিশে ঘূৰি উন্নতৰ দৰে যুদ্ধ চলাবলৈ ধৰিলে। বতাহে যেনেকৈ ভাৱববিলাক ছেদেলি ভেদেলি কৰি পেলায় হোণাচাৰ্য্য সেইদৰে পাণ্ডৱ সেনাবিন্যাসক বচিত বেহ ভেদ কৰি ছেদেলি ভেদেলি কৰি পেলাবলৈ ধৰিলে। সাত্যকি, ভীম, অৰ্জ্জুন,

ধৃষ্টদ্যুম্ন, অভিমন্যু, দ্রপদ, বাণীৰাম আদি ভাগেনান বীৰক দ্রোণাচাৰ্য্যই অকলে আহৰণ কৰি যুদ্ধত পৰাস্ত কৰিলে। দ্রোণাচাৰ্য্যই পাঁচ দিনৰ সেনাপতিত্বত পাণ্ডৱ পক্ষৰ নানাভাৱে বিযুত কৰি আৰু অশেষ ক্ষতিগৰন কৰিলে।

জীৱন্তে যুধিষ্ঠিৰক ধৰিবলৈ চক্ৰদ্বীপ

দ্রোণাচাৰ্য্য সেনাপতি হোৱাত দুৰ্য্যোধন, কৰ্ণ আৰু দুঃশাসনে গোপনে পৰামৰ্শ কৰি এটা সিদ্ধান্ত কৰিলে। সেইমতে দুৰ্য্যোধনে দ্রোণৰ কাষ চাপি কলেটো “আচাৰ্য্য, আপুনি এটা উপায় কৰি তীৱন্ত অৱস্থাত যুধিষ্ঠিৰক ধৰি আমাৰ ওচৰলৈ আনিব পাৰিলে বৰ ভাল হয়। ইয়াত নাভে আনি আন একো কাননা নকৰোঁ। আপুনি এইকেবা কাম গনাণা কৰি দিব পাৰিলে আমি সকলোৱেই মঠে কৃতজ্ঞ হম।”

দুৰ্য্যোধনৰ কথাত দ্রোণে বৰ আনন্দ লাভ কৰিলে। পাণ্ডৱসকলৰ বৰ বৰিবলৈ আচলতে দ্রোণৰ ইচ্ছা নাছিল। কৰ্ত্তব্যৰ অনুবোধত পৰি তেওঁ যদিও যুদ্ধত যোগদান দিছিল তথাপি পাণ্ডু পুত্ৰসকলৰ বিশেষকৈ যুধিষ্ঠিৰক বন্দী কৰা কথাটোত তেওঁ আনন্দ অনুভৱ কৰিলে।

দ্রোণে কলে “দুৰ্য্যোধন, দেখিছে। তুমিও যুধিষ্ঠিৰক প্ৰাণ বক্ষাৰ বাবে যত্নপৰ হৈছা। তোমাৰ মন্ত্ৰন হওক। বৰ্দ্ধপুত্ৰৰ প্ৰাণহানি কৰা গঁচাকৈয়ে অনুচিত, তুমিও যেতিয়া তাৰেই বিবেচনা কৰিছা তেতিয়া তেওঁ যে অজাতশত্ৰু তাত আৰু সন্দেহৰ পল নাই। বৃদ্ধীপুত্ৰৰ অজাতশত্ৰু বুলি গোটেই জগতে জানে। আতি তোমাৰ মনতো তেনে ভাব থকা প্ৰকাশ পোৱাত সেই কথাটোৰ সত্যতা প্ৰমাণিত হৈ পৰিছে। জীৱন্তে তেওঁৰ বন্দী কৰি আনিবলৈ যত্ন কৰিব লাগিব যেহেতু তুমিও হত্যাৰূপৰ পক্ষপাতী নহম। এই কথাৰপৰা যুধিষ্ঠিৰক বাঁতি দহঙগ বৃদ্ধি হৈছে। গঁচাকৈয়ে তেওঁ সোভাগ্যশালী পক্ষ।”

অৱশ্যে পৰ বৈ দ্রোণই আকৌ কলে “বাছা, তোমাৰ কথাৰপৰা নহি এইটো অনুমান কৰিছোঁ যে যুদ্ধ জয় কৰি পাণ্ডৱসকলৰ তেওঁলোকৰ প্ৰাপ্য ৰাজ্য দান কৰি সন্ধি স্থাপন কৰিবা। সেই কাৰণেই তোমাৰ মনত জীৱন্তে যুধিষ্ঠিৰক বন্দী কৰাৰ কথাটো উদয় হৈছে হবলা?” এই বুলি দ্রোণাচাৰ্য্যই প্ৰকৃৰমনেৰে দুৰ্য্যোধনৰ মানে চাই ব'ল।

ধৰ্মৰ চকু সুনিশ্চিত ভাৱি ছোণই পেটে পেটে তৃপ্তি অনুভৱ কৰি ভাবিলে "বুদ্ধিমান ধৰ্মপুত্ৰৰ জীৱন গীচাকৈয়ে শ্ৰেষ্ঠ জীৱন। কৃত্তীপুত্ৰ প্ৰকৃততে সোভাগ্যশালী পুৰুষ। তেওঁৰ ওপে শত্ৰুৰ হৃদয়ে স্পৰ্শ কৰি ছয় লাভ কৰিছে।"

দুৰ্য্যোধনে ব্ৰত্ৰেহ যো পাহৰিব পৰা নহি এই কথা ভাৱি ছোণে মনে মনে দুৰ্য্যোধনক বৰ ভান পালে।

মুখিচিৰক ভীৰৱে বন্দী কৰিবলৈ ছোণে দলি কৰা কৰাটো চোৰাং-চোৰাবপৰা দানিৰ পাৰি আৰু আচাৰ্য্যই সেই বান সনাৰা দৰিবলৈ প্ৰতিজ্ঞাবদ্ধ হোৱা ধৰবটোও শুনি পাণ্ডৱসকল অলপ শঙ্কাযুক্ত হৈ পৰিল। আচাৰ্য্যদেৱৰ শৌৰ্য্য-বীৰ্য্য অস্ত্ৰ কোণল আদিৰ কথা তেওঁলোকৰ ভনা আছে। গতিলে মুখিচিৰক লগত উপযুক্ত মহাশয় গাবধি আৰু গা-চোৱা ৰাখিবলৈ গকলো তৎপৰ হৈ পৰিল।

সেই অনুযায়ী পাণ্ডৱসকলৰ যুদ্ধৰ গতিবিধি নিৰ্দ্ধাৰণ কৰি নোৱা হ'ল। মুখিচিৰক সমুৱে বন্ধা কৰিবৰ নিমিত্তে পাণ্ডৱসকলে তদুপাত্তে যুদ্ধৰ বেহ ৰচনা কৰি ললে।

ছোণৰ নেতৃত্বত একাংশ দিগা কোৱত সেনাই বিপুল বিক্ৰমেৰে যুদ্ধ কৰিলে। আচাৰ্য্যদেৱৰ পৰাক্ৰমে লেখত লবনশীল হৈছিল। জুৱে বেগেকৈ হাৰি বন জুৰি লৈ এফালৰপৰা দংশি ছাদৰাৰ কৰি লৈ যাব সেইদৰে পাণ্ডৱসকলেও, ছোণে এফালৰপৰা সৈন্যসামন্ত দংশি দংশি নিয়া যেন দেখিবলৈ পালে। ছোণই ভীৱ বেগে যেনি ভেনি বধ চানল কৰি যমৰ দৰে ভাওৱ নৃত্য কৰিবলৈ ধৰিলে। ষ্টুৰ্য্যদ্যুৰ সৈন্যবিনাক ছত্ৰভঙ্গ কৰি দিলে। লানান ঠাইত মহাবীৰসকলৰ তিতবত হতাহতি যুদ্ধ চলিবলৈ ধৰিলে। চতুৰ শকুনিৰ লগত সহদেৱে যুদ্ধ কৰিছিল। দুয়োৰে বধ লাগিল। চতুৰ শকুনিৰ লগত সহদেৱে যুদ্ধ কৰিছিল। দুয়োৰে বধ লাগি চুৰমাৰ হ'ল। যেন দুটা দীৱন্ত পৰ্কটবহে সংঘৰ্ষ হৈছে। ভীমৰ লগত বিৰিংগতিৰ যুদ্ধ চলিছিল। তেওঁলোকৰ বথো ভাগি চুৰীকৃত হৈছিল। শনাই তেওঁৰ ভাগিনীয়েক নকুলৰ লগত যুদ্ধ কৰি হাঁহি এটা হৈছিল। শনাই তেওঁৰ ভাগিনীয়েক নকুলৰ লগত যুদ্ধ কৰি হাঁহি এটা নাবি বৰ বোৰেৰে তেওঁক আঘাত কৰিলে। সেই আঘাতত নকুলৰ ঋণ উঠি বোমায়েকৰ বৰ বৰ আৰ ছত্ৰ বও বও কৰি কাটি মাটিত বগৰাই পোনালে। পিচত নকুলে শত্ৰুস্বনি কৰি বিদগ্ধ ঘোষণা কৰিলে। কৃপা-চাৰ্য্যই ষ্টুৰকৈতুক আশ্বৰ্ষ কৰি বৰ আঘাত কৰিলে। গাত্যকি আৰু কৃতবৰ্ম্মৰ তিতবত ভীষণ যুদ্ধ লাগি উঠিল।

বিৰাট বজাই বৰ্ণন আক্ৰমণ কৰিলেগৈ। অভিনয়ৰ পৰাক্ৰম অভূত-পূৰ্ব হৈছিল। তেওঁ অকলে পৌৱ, কৃতনৰ্মা, অমৰ্দ্ধ আৰু শল্য এই চাৰিওজন বীৰকে আক্ৰমণ কৰি যুধীয়া কৰিলে।

ইয়াৰ পিচত তীব্ৰ আৰু শল্যৰ মাজত তীষণ গদাযুদ্ধ আৰম্ভ হ'ল। শেষত শল্যই পৰাজয় মানি যুদ্ধ পৰিত্যাগ কৰিবলৈ বাধ্য হ'ল। তেতিয়া কৌৰৱ সেনা হতাশ হৈ পৰিল। এই হেগতে পাণ্ডৱ সৈন্যই কৌৰৱ সেনাৰ ওপৰত বায়ুৰেণে জপিয়াই পৰি ছত্ৰভঙ্গ কৰি দিলে।

সেই অৱস্থা দেখা পাই সৈন্যসকলক উৎসাহিত কৰি তুলিবৰ মনোৰে দ্ৰোণাচাৰ্য্যই যুধিষ্ঠিৰলৈ লক্ষ্য কৰি বণ চলাই দিলে। সিহু দেশৰপৰা অগা আঠোটা শক্তিমান আৰু গুৱনি ঘোঁৰা দ্ৰোণাচাৰ্য্যৰ বথত যোৱা আছিল। দ্ৰোণৰ বথ যুধিষ্ঠিৰৰ ফালে বিজুলী সঞ্চাবে যোৱা দেখা পাই যুধিষ্ঠিৰে বাচি বাচি তীব্ৰ বাণ দ্ৰোণৰ ওপৰত নবৰষিবলৈ ধৰিলে। কিন্তু আচাৰ্য্য তাত বিচলিত নহৈ সেই সকলো বাণ প্ৰতিৰোধ কৰি এনেভাৱে যুধিষ্ঠিৰলৈ লক্ষ্য কৰি শব হানিবলৈ ধৰিলে যে তাৰ কোবত যুধিষ্ঠিৰৰ ধনু ভাগি মাটিত বাগৰি পৰিল। আচাৰ্য্য আহি যুধিষ্ঠিৰৰ সন্মুখত উপস্থিত হল। যুধিষ্ঠিৰে বাণা দিবলৈ যথাসাধ্য চেষ্টা কৰিও বিফল হ'ল। দ্ৰোণক বাণা দিবলৈ কোনো সক্ষম নহল।

‘যুধিষ্ঠিৰ বৰা পৰিল’ বুলি খবৰ এটা যুদ্ধক্ষেত্ৰত ওলাই গল।

সেই মুহূৰ্ত্ততে অৰ্জুন বিজুলী সঞ্চাবে গৈ সেই ঠাইত উপস্থিত হ'ল। আহোঁতে বাটত তেওঁ ঠয়ে ঠালে তেজৰ সোঁত বৈ থকা আৰু নদৰৰ টুকুৰা গিচৰতি হৈ পৰি থকা দেখা পাই আহিছিল। আহি পায়েই তেওঁ দ্ৰোণাচাৰ্য্যৰ ওপৰত তীব্ৰভাৱে শব হানিবলৈ ধৰিলে।

শব গুণত লগোৱা আৰু নিষ্পেদ কৰাৰ মাজত ব্যৱধান নোহোৱা হৈ পৰিল। গাণ্ডীৱবৰ্ণৰা ধাৰাৰাৰে শব বৰষিণ হবলৈ ধৰিলে। বাণে বাণে যুদ্ধৰ ধলী অন্ধকাৰ হৈ পৰিল। গোটেই আকাশ বাণে ছাটি পেলালে।

অৰ্জুনৰ এই অস্ত্ৰৰ আগত তিষ্ঠিব নোৱাৰি দ্ৰোণ পিচ ছুঁহি যাবলৈ ধৰিলে। যুধিষ্ঠিৰ বৰা নপৰিল। সেইদিনৰ বাৰণে যুদ্ধও অন্ত পৰিল। দৌৰৰ সেনাসকলে অস্ত্ৰভাঙ ভয় নৈয়েই শিবিৰলৈ উলটি গ'ল। পাণ্ডৱ-সকলে সশৰ্মে শিবিৰলৈ উলটিল। পিচে পিচে কেশৱ আৰু অৰ্জুনৰে কথা-পাতি শোৱিল। এইভাৱে ভাৰত যুদ্ধৰ একাদশ দিনৰ যুদ্ধ সামৰণি পৰিল।

দ্বাদশ দিনৰ যুদ্ধ

যুধিষ্ঠিৰক জীৱন্তে বন্দী কৰাৰ প্ৰথম চেষ্টা অথলৈ যোৱাত দ্ৰোণে দুৰ্য্যোজনক বলে “ধনঞ্জয় যুধিষ্ঠিৰৰ লগত থাকে নানে তেওঁক জীৱন্তে ধৰা অসম্ভৱ। মই অলপো প্ৰত্যাশা কৰা নাই। অৰ্জুনক বিৰা স্বৰূপে আঁতৰাই ৰাখিব পাবিলে মই পাণ্ডৱবাহিনী ভেদ কৰি যুধিষ্ঠিৰক হাত কৰিব পাৰোঁ। তেওঁ যুদ্ধৰ ঠাইবপৰা পলাই নাগাবিলে তেওঁক মই বন্দী কৰি আনিবোঁ। সৈবাং তেওঁ যুদ্ধক্ষেত্ৰবপৰা পলাই গলেও আমাৰ ভয় নাভেই হব।”

দ্ৰোণাচাৰ্য্যৰ এই কথা শুনি ত্ৰিগৰ্ত্তবাজ শূৰপাৰ্থই তেওঁৰ ভায়েকৰ লগত এটা গোপন পৰামৰ্শ কৰিলে। সংসপ্তক বৃত্ত ধৰি অৰ্জুনক তেওঁলোকৰ লগত যুদ্ধলৈ আহ্বান জনালে যুধিষ্ঠিৰবপৰা আঁতৰাই ৰাখিব পৰা যাব এই সঙ্কল্পকে তেওঁলোকে সিদ্ধান্ত কৰিলে। সেইমতে কৌৰৱসকলে নিজৰ ভিতৰবপৰা এদল সেনা ৰাচি উলিয়ালে। তেওঁলোকে যথাৰীতি অগ্নিপূজা কৰি কুশৰ মেখেলা পিদ্ধি ‘প্ৰাণত্যাগ কৰিম’ বুলি সঙ্কল্প ললে। সঙ্কল্পটো এই বুলি ললে যে “অৰ্জুন ৰথ নহব নানে আনি যুদ্ধবপৰা উলটি নাহে। ভয়ত পৃষ্ঠভঙ্গ দি পলাই আহিলে অগ্নি মহাপাপাৰ ভাগী হম।” ইয়াৰ পিচত তেওঁলোকে মৰণ কালত কৰিব লগা দান আদি কাৰ্য্য সমাপ্ত কৰি নৃত্য বৰণ কৰিবলৈ স্থিৰ কৰি যুদ্ধলৈ আগবাঢ়ি গল।

কৌৰৱৰ এই সংসপ্তক বাহিনী গৈ অৰ্জুনৰ যুদ্ধৰ কাৰণে আহ্বান জনালে।

(এটা বিশেষ উদ্দেশ্য সাধনৰ কাৰণে এজন বা ততোধিক সেনাই নিজৰ প্ৰাণৰ মায়া পৰিত্যাগ কৰি নৃত্য বৰণ কৰে। তাৰ পটভূমি আজি-কালিৰ যুদ্ধতো দেখিবলৈ পোৱা যায়। অৰ্জুনক যুধিষ্ঠিৰবপৰা আঁতৰাই নিদান উদ্দেশ্যে ত্ৰিগৰ্ত্তসেনা বাহিনীয়ে সংসপ্তক বৃত্ত অৱলম্বন কৰি অৰ্জুনক যুদ্ধলৈ আহ্বান জনালে।)

অৰ্জুনে তেতিয়া ধৰ্ম্মপুত্ৰক কলে মহাৰাজ, অগ্নি শত্ৰুপক্ষৰ সংসপ্তক বৃত্ত ধৰা সৈন্যদলে মোৰ নাম ধৰি যুদ্ধলৈ আহ্বান জনাইছে। যুদ্ধৰ কাৰণে মোক কোনোবাই আশ্ৰয় জনালে মই পিছ ভৰি নিদিওঁ এনে এটা প্ৰতিজ্ঞাত আবদ্ধ হৈ আছোঁ। শূৰপাৰ্থ! অৰু তেওঁৰ লগৰীয়াসকলে মোক যুদ্ধলৈ আহ্বান জনাইছে। মই ইহঁতক বৰ কৰি শূনি অগ্নিবলৈ আনত কৰক।” যুধিষ্ঠিৰে কলে “বহু, তুমি দ্ৰোণৰ সঙ্কল্পৰ কথাটো আনিছাই নহয় ?

সেই কথা ভাবি কান বৰা । জীৱন্তে নোক বন্দী কবিন বুলি দুৰ্যোগ্যবন
আগত তেওঁ প্রতিজ্ঞা কৰি থৈছে । হোণ মহা শক্তিমান, বীৰ, অস্ত্ৰবিদ্যা
বিশাবদ, বঠ গহিষু আৰু আনগ্যাহীন পুৰুষ ।

সেই কথাত অৰ্জুনে কলে “আপোনাৰ বন্দাব ভাব বীৰ সত্যজিতৰ
ওপৰত দিয়া হৈছে । তেওঁ আপোনাৰ লগে লগে থাকিব । তেওঁৰ দেহত
প্ৰাণ থাকে গানে আপোনাৰ লেখনানো বিপদৰ শঙ্কা নাই ।” এইবুলি
ধৰ্মপুত্ৰৰ পাঞ্চাল ৰাছকোৱৰৰ সত্যজিতৰ ওচৰত গতাই দি সংশপ্তবসকলৰ
আহ্বানমতে সুধাৰ্ত্ত সিংহৰ দৰে অৰ্জুন শত্ৰু সেনা আক্ৰমণ কৰিলে ।

অৰ্জুনে শ্ৰীকৃষ্ণক বলে “হে কৃষ্ণ, চাওক সোৱা ত্ৰিগৰ্ত্ত সেনাবিনাক
ধিয় দি বৈ আছে । বৃত্তৰ মহিমাত শোকৰ সমবতো তেওঁলোক হাঁহিনুগেই
আছে । স্বৰ্গ সূৰ্যতকৈও অধিক সূৰ্যত যেন তেওঁলোক অধীৰ হৈ পৰিছে ।”
এইবুলি অৰ্জুনে শত্ৰুসেনাৰ মাদ্ৰত প্ৰবেশ কৰিলে ।

অশ্ৰি ভাবত যুদ্ধৰ স্বাপ্ন দিন । চাওতে চাওতে যুদ্ধই ভীষণ আৰাৰ ধাবণ
কৰিলে । অৰ্জুনৰ শবত সংসপ্তক সৈন্যৰ হাহাকাৰ উপস্থিত হল । ত্ৰিগৰ্ত্তৰাজে
সৈন্যসকলক নাৱধান বাণী শুনাই বৰ আশ্চৰ্যান কৰিবলৈ ধৰিলে ।

বীৰসকলে উৎসাহিত হৈ বৰতৈ গিলে “হে বীৰ সৈন্যসকল, মহা মহা
ক্ষত্ৰিয়সকলৰ আগতে আমি শপথ থাই বৃত্ত গ্ৰহণ কৰিছোঁ । এনে ভীষণ
আৰু কঠোৰ শপথ গ্ৰহণৰ পিচত যুদ্ধৰ কাৰণে ভয় পোৱা বা বিচলিত হোৱা
আমাৰ পক্ষে অনুচিত । সেয়ে হলে আমি সংসাৰত হাঁহিয়াতৰ পাত্ৰ হম ।”
এইবুলি বৈ শপথ নিদাদ কৰি যোৱাৰ যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে ।

অৰ্জুনে বলে “হৃষীকেশ, প্ৰাণান্ত নহয় মানে এওঁলোকে যুদ্ধ ত্যাগ
নকৰে—এওঁলোকে ভয়ো নকৰে । বধ ভালকৈ চলাওন ।”

মহুৰুদনে তীব্ৰ গতিৰে বধ পৰিচালনা কৰিলে । দেৱাত্মক যুদ্ধত
ইন্দ্ৰৰ বধৰ দৰে গান্ধি শ্ৰীকৃষ্ণকো নানা প্ৰকাৰ গতিৰে চহ্ৰাবাবে যুদ্ধ
ধনিত বধ চাবনা কৰিবলৈ ধৰিলে । অৰ্জুনৰ গাভীৰে পূৰ্ণ শক্তি প্ৰয়োগ
কৰি সংসপ্তক সৈন্য বধ কৰিবলৈ ধৰিলে । সংসপ্তক সৈন্যই চবুৰ আগত
শ শ অৰ্জুন দেখিবলৈ বদিলে । আঘাত পোৱা বীৰসকল ধ্বাশানী হৈ
মাটিত পৰা পনাশুলৰ দৰে শোভা পাবলৈ ধৰিলে ।

তুনুৰ বধ লাগি উঠিল । বাণ বৰ্ষণৰ প্ৰকোপত মহুৰুদন তিতবতে
অৰ্জুনৰ বধ আৰু ধ্বংস অন্ধকাৰত নেন্দো হৈ পৰিল ।

জেতি খোলাইই স্থানিত বায়ব তুনি ছোয়াই অচান, বহলে
গঁহাতি নি কান হয় মদ্য কৃষ্ণ নই ছোয়াই আছা। ॥ গীতন বা
সম্বন্ধিত অচান অত্র এতিবাব হৈ নিন।

এন্য কনর বহু চাওর এই বুদ্ধকেহতে লেখিনে গোরা নি।
মুণ্ডীয়া নবক ঠাণ ঠাণ হৈ পরা লেখাবান বুদ্ধকনী টাটি এনি এক
জীর্ণ দৃশ্যত এবিধত হন।

ম মধুর সোনার বাত অর্জুনে বুদ্ধত নিপ্ত হৈ মন্য অচান মো ॥
চায়াই বেহবদ্ধ হৈ মন্য পাওরকনর তিনত সুবিবিনে লক্ষ্য কনি
বদ চান। কবিতৈ গানধিক আশ্রয় নবিন। স্রোণাচায়া অধীত
এটা ভাব সৈত্যবাহিনী তেঁনৈল টোরাই আশাি মোল মুখিটবে
লোম পানে। জেতিয়া তেও বহুদুঃখ সাধবান লবন আশ্রি তি মনে
সেই প্রাণ। মোল বদী কবিতা বহুবেই আশাি আশিচ্। অতি
সদধাে আনান সৈত্য বসন নবিন।

স্রোণাচায়া আশ্রয়ণে বাট পাচাই অপর পুত্র বিপুলী লবন
লোম আচরিত আশ্রয়। কবিতা বদ চনাই শিল। কান স্ক বহুদুঃখ
তেঁনৈল টোরাই মন্য লোম পাই আচায়াই এক মুণ্ডন লব। মুখব
আতি যন লোমি লেখি তত আশ্রয় সৈ পবিন। ২ ব হতত বেদ
নবধ আচে এম এম আশ্রয় কবি তেও বদ মুখই অপর বহান ফান
গুটি ১৭।

ধৰাশাগী হৈ প্ৰাণ এৰিলে। যুধামন্যু, সাত্যকি, শিখণ্ডী আৰু উত্তমৌজাক শৰেৰে ঘূৰীয়া কৰি দ্ৰোণাচাৰ্য্যই যুৰিষ্ঠিবৰ ফালে চোঁচা ললে। সেই মুহূৰ্ত্তত ক্ৰপদপুত্ৰ পাঞ্চালে নিজৰ প্ৰাণ তুচ্ছ কৰি দ্ৰোণৰ ওপৰত প্ৰবলভাৱে আক্ৰমণ চলালে। তেওঁ প্ৰবল শৰাঘাতত উল্কাৰ দৰে প্ৰাণ এৰি বগৰ পৰা চলি মাটিত পৰিল।

তেতিয়া দুৰ্য্যোধনে কৰ্ণক বুলে “বান্ধে, দ্ৰোণৰ পৰাক্ৰম দেখিলেনে? ইমান পিচত আৰু পাণ্ডৱসকলে যুদ্ধলৈ হেঁপাহ নকৰে। চোৱাঁ চোৱাঁ সোৱা তেওঁলোকৰ সৈন্যবিলাকে ছত্ৰভঙ্গ দি পলাইছে।

বৰ্ণই সেই বখা শুনি মূৰ জোকাৰি বুলে “নহয় দুৰ্য্যোধন, পাণ্ডৱসকল ইমান সহজে পৰাতুত নহয়। সহজে যুদ্ধ এৰি নাযায়। বিহ, ছুই, পাশাখেল আৰু দীৰ্ঘকাল বনবাসত তেওঁলোকে যিমান দুখ-বষ্ট ভোগ কৰিছে সেইটো তেওঁলোকে ইমান সহজে পাহৰিব নোৱাৰে। চোৱাঁ, চোৱাঁ, সোৱা পাণ্ডৱসকলে গোট বান্ধি আবেঁ দ্ৰোণক আক্ৰমণ কৰিছেহি। ভীম, সাত্যকি, যুধামন্যু, ক্ষত্ৰবৰ্ণী, নকুল, উত্তমৌজা, ক্ৰপদ, বিৰাট, শিখণ্ডী, বৃষ্ণকেশু আদি ভালেমান বীৰে যুৰিষ্ঠিবৰ বশ। কৰিবলৈ গোট বান্ধি আগ বাঢ়িছে। দ্ৰোণ ভীষণ বৰমে আক্ৰান্ত হৈ পৰিছে। দ্ৰোণাচাৰ্য্যৰ ওপৰত ইমান এটা গুৰুভাৱ দি আমি দুবৈবপৰা বৈ চাই থকা নিভাঙ অনুচিত হৈছে। মহাবীৰসকলৰো দায়ীৰ বহন কৰাৰ এটা সীমা আছে। ভালেমান ভেৰুলী একগোট হৈ মহা হুঙীকো বৰিব পাৰে। দ্ৰোণৰ সহায়ৰ কাৰণে আমি ততালিকে আগবঢ়া উচিত। তেওঁক অকলৈ এৰি দিয়া উচিত নহয়।”

বীৰ ভগদত্ত

যুৰিষ্ঠিবক কৰিবলৈ দ্ৰোণে কেবাবাৰো বিমল চেষ্টা কৰিলে।

দুৰ্য্যোধনে এটা বিৰাট সেনাবাহিনী ভীমৰ বিৰুদ্ধে পঠাই দিলে। ভীমে বগৰ ওপৰত থিয় দি সেই সৈন্যবাহিনী আক্ৰমণ কৰিলে। ভীমসেনাৰ অৰ্দ্ধচন্দ্ৰাকাৰিত বাণৰ প্ৰকোপত দুৰ্য্যোধনৰ বখ, ধ্বজা আৰু ধনু খণ্ড-বিখণ্ড হৈ ছিগি-ভাঙি গ'ল। দুৰ্য্যোধনৰ এই দুৰৱস্থা দেখি দ্ৰোণৰাজ অসহ্য এটা প্ৰকাণ্ড হাতীৰ পিঠিত উঠি ভীমসেনাক আক্ৰমণ কৰিলে। ভীমে

অস্ত্ৰ হানি অস্ত্ৰৰ হাতী আৰু অস্ত্ৰৰাজ দুয়োৰে বধ কৰিলে। তেতিয়া কুক সৈন্যবিলাকে ভয় খাই ঘেনি-ভেনি পলাবলৈ ধৰিলে।

কৌৰৱৰ হাতী, বধৰ ঘোঁৰা বিব্রাণ্ত হৈ পলাবলৈ ধৰিলে। শই শই পদাতিক সেনা যুদ্ধত পৰিবলৈ ধৰিলে। এইদৰে কৌৰৱ সেনা পলাবলৈ ধৰা দেখি প্ৰাণ্ণজ্যোতিষৰ বীৰ বজ্জা ভগদত্তই সহি থাকিব নোৱাৰিলে। তেওঁ তেতিয়া তেওঁৰ প্ৰখ্যাত 'সুপ্ৰতীক' নামৰ ভয়ঙ্কৰ হাতীটোৰ ওপৰত উঠি তীব্ৰ কালে আগবাঢ়ি গৈ তীব্ৰক আক্ৰমণ কৰিবলৈ হাতীক ইচ্ছিত দিলে। লগে লগে হাতীটোৱে কাণ দুখন মেৰি লৈ ভঁৰেৰে কোবাই কোবাই তীব্ৰসেনাৰ বধ ঘোঁৰা সকলো চূৰ্ণকৃত কৰি পেলালে। তীব্ৰসেনা হাতীৰ নৰ্ম্মস্থানৰ সন্ত্ৰেচ ডানিছিল। বধ আৰু ঘোঁৰা হেৰুৱাই তীব্ৰসেনা জাপু মাৰি নাটত পৰিষেই হাতীৰ দুই ভৰিৰ মাজত সোমাই হাতীৰ নৰ্ম্মস্থানত গাঁৰ বলেৰে ডুকুৰাবলৈ ধৰিলে। হাতীয়ে যন্ত্ৰণাত বনিয়াৰ দৰে হৈ কুমাৰৰ চাকৰ লৰে ঘূৰি ঘূৰি তীব্ৰক ভঁৰেৰে মেৰিয়াই ধৰি আঁতৰলৈ দলি মাৰি দিবলৈ চেষ্টা বিচাৰিলে। শেষত তীব্ৰক ভঁৰেৰে পকাই ধৰি গুৰিয়াবলৈ ধৰিলে। কিন্তু তীব্ৰসেনা নুৰপোলোকা দি আনোঁ নৰ্ম্মস্থানত ডুকুৰাবলৈ আৰম্ভ কৰিলে।

সেই হেগতে পাণ্ডৱ পক্ষৰ কোনোবা হাতী আহি ভগদত্তৰ হাতীটোক আক্ৰমণ কৰিবলৈ বুলি আশা কৰিয়েই তীব্ৰসেনা সেইদৰে সময় কটাইছিল। হাতীৰ তলত সোমাই তীব্ৰসেনা নেদেখা হৈ পৰাত সকলোৱে ভাবিলে যে আজি ভগদত্তৰ হাতীৰ স্বচকত তীব্ৰসেনাৰ প্ৰাণ গল। এই খবৰ যুদ্ধক্ষেত্ৰত প্ৰচাৰ হৈ গল।

তীব্ৰসেনা সঁচাসঁচিৰেয়ে বিপদগ্ৰস্ত হৈছে বুলি ভাবি যুধিষ্ঠিৰে ভালেমান বীৰসেনা ভগদত্তৰ বিৰুদ্ধে যুদ্ধ দিবলৈ পঠাই দিলে। ইতিমধ্যে দশাৰ্ণৰাজে এটা যুদ্ধৰ হাতীৰ পিঠিত উঠি ভগদত্তৰ হাতী আক্ৰমণ কৰিলেগৈ। দুয়োটা হাতীৰ মাজত ভয়ঙ্কৰ যুদ্ধ চলিবলৈ ধৰিলে। অৱশেষত দশাৰ্ণৰাজৰ হাতী বাগৰি পৰিল। সেই স্থযোগতে তীব্ৰসেনা হাতীৰ আক্ৰমণৰপৰা হাত সাৰি আহিল।

ভালেমান মহাবীৰ হাতত আক্ৰান্ত হৈও ভগদত্ত চলি নগল। বৰ তেওঁ দাৱাশিৰ লৰে জলি-পকি উঠিল। আক্ৰমণকাৰী সকলো বীৰকে উপেক্ষা কৰি ভগদত্তই সাত্ত্বিক আক্ৰমণ কৰিবলৈ নিজৰ হাতীটোক ইচ্ছিত কৰিলে। সুপ্ৰতীকে সাত্ত্বিক বধ আক্ৰমণ কৰি ভঁৰেৰে মেৰিয়াই ধৰি বধৰন দূৰলৈ আহাৰ মাৰি পঠিহালে। সাত্ত্বিকিয়ে নিৰুপায় হৈ

চব্বুৰ পটানতে নাট্যিত অপিহাই পৰি কণনপিহে প্ৰাণ বশ্য কৰিলে ।
গাবপিয়ে নিচৰণতানে বখ আৰু ঘোঁৰা বশ্য কৰি যুদি আহি গাতাবিন
বাক পালেহি ।

ভগদত্তৰ হাতীটো পাণ্ডৱ সেনাৰ মাজলৈ গোনাই গৈ ভানেনান বীৰক
বখে গৈতে বগনাই পেলাই আতঙ্কৰ সৃষ্টি কৰিবলৈ ধৰিলে । ঐশ্বৰ্য্যবত
উঠি ইহুই যেনেকৈ অস্ত্ৰৰ দমন কৰি ফুৰিছিল ভগদত্তয়ো সেইদৰে নিজৰ
হাতীত উঠি পাণ্ডৱ সেনাৰ নগ্নবশাস্তি কৰিবলৈ ধৰিলে ।

কুলা যেন বাণ দুখন বোঁৱাই বোঁৱাই, অসামৰণ দীপনীয়া গুঁৰডালেনে
গৈতে এই হাতীটোৱে অগণন বখ, ঘোঁৰা, বীৰসেনা আদি দমন কৰি
যাবলৈ ধৰিলে । অশ্বৰ গোট গালেই হাতীটোৰ উৰুগালি চৰিহে যায় ।
গৰখীয়াই গৰবোৰ সেনেনৈ পেদি লৈ যায় ভগদত্তয়ো এই হাতীটোৱে
পাণ্ডৱ সৈন্যবাহিনী পিচুৱাই পেদি নিলে । ভীম নিৰপায়ত পৰি বধত
উঠি ভগদত্তক পুনৰ আক্ৰমণ কৰিলেগৈ । হাতীটোৱে গুঁৰডাল ওপৰলৈ
দাঙি পানীৰ খোলাহনি তুলি বৰকৈ গোছবণি মাৰি ভীমৰ ঘোঁৰা কেইটা
আক্ৰমণ বনাত বখ এৰি পলাই নব মানিলে ।

সেই সময়ত আন এফালে অৰ্জুনে সংগপ্তক সৈন্যৰ লগত যুদ্ধত ব্যস্ত
আছিল । পাণ্ডৱ সৈন্যবাহিনীৰ মাজৰপৰা ধূৱলি কুঁৱলী ধূলি উৰা দেখা
পাই আৰু হাতীৰ গোছবা গোঁৱা শব্দ শুনি অৰ্জুনে ভাবিলে পাণ্ডৱ
সেনাৰ নিশ্চয় কিবা বিঘিনি ঘটিছে । তেতিয়া তেওঁ শ্ৰীকৃষ্ণক কলে “হে
মহুগদুন, এইটো ভগদত্তৰ হাতীৰ গোছবণি, সেই বিখ্যাত সুপ্ৰতীৰবেই
গোছবণি যেন অনুমান হৈছে । হাতীৰে যুদ্ধ কৰাত ভগদত্তৰ সমবন্ধ
নীৰ এই পৃথিৱীত আৰু কেও নাই । তেওঁ আত্ম আনাৰ গৰ্ৱনাশ ঘটাব ।
আমি তুবন্তে সেই ঠাইলৈ যোৱা উচিত । সংগপ্তকৰ লগত যুদ্ধ অলপ
সময়ৰ বাবেগৈ ক্ষান্ত দিয়া যাওক । জোণ আৰু যুধিষ্ঠিৰে যুদ্ধ কৰি থকা
ঠাইলৈ বখ চলাই লৈ বলা ।”

সেইমতেই শ্ৰীকৃষ্ণই সেইফালে বখ চলাই নিলে । স্বপৰ্শ আৰু তেওঁৰ
অনুচৰগকলে “বৰা, বৰা, কলৈ যোৱা” বুলি পিচৰ পৰা চিঞৰি চিঞৰি
আক্ৰমণ কৰিবলৈ ধৰিলে ।

প্ৰত্যেকৰ বাবেগৈ অৰ্জুনে উভয় গচ্ছটত পৰিল । তেওঁ ভাবিলে ‘সংগপ্তক
সেনাই মোক যুদ্ধলৈ আহ্বান কৰি আনিছে । নই তালৈ পিঠি দিয়া অনুচিত
হব । আনফালে আনাৰ সৈন্য ছেদেলি-ভেদেলি হৈ গচ্ছতাপন্ন অৱস্থাত
পৰিছে । তাত গৈ সহায় নকৰিলেও মনুহ বিপদ ঘটিব ।”

এই ছেগতে এপাত শক্তিশালী শেল সূক্ষ্মৰ্শাই অৰ্জুনৰ গালৈ আৰু এপাত ভনান্দনৰ গালৈ চোৱাই মাৰি পঠালে। কিন্তু চকুৰ পচাৰতে অৰ্জুনে তিনিপাত শব মাৰি সূক্ষ্মৰ্শাক পৃষ্ঠভঙ্গ দিবলৈ বাধ্য কৰিলে। তেতিয়া তেওঁ তীব্ৰ বেগে যুদ্ধাৰম্ভ কৰিলে বথ চলাই দিবলৈ শ্ৰীকৃষ্ণক অনুৰোধ কৰিলে।

অৰ্জুনৰ উপস্থিতিত পাণ্ডৱ সেনাই নতুন বল পালে। তেতিয়া দুৰ্য্যোধনৰ ভিতৰত ভীষণতৰ যুদ্ধ আৰম্ভ হল। বনৰীয়া হাতীয়ে বাঁহবাৰী দলি যোৱাৰ দৰে অৰ্জুনে চাওঁতে চাওঁতেই কোৱৰ সেনা দলি মোহাৰি গৈ ভগদত্তৰ মুখানুখি হনুগৈ। অৰ্জুনক দেখা পাই ভগদত্তই সূপ্ৰতীকক হেৰুচি অৰ্জুনক আক্ৰমণ কৰিবলৈ ইন্দ্ৰিত কৰিলে। সূপ্ৰতীকে বানাস্তক যনৰ দৰে 'হঃ' কৰি অৰ্জুনৰ বথৰ ওপৰত অপিহাই পৰিলগৈ। শ্ৰীকৃষ্ণই চকুৰ নিমিষতে বথখন অতি বিচক্ষণভাৱে পাক মাৰি বক্ষা কৰিলে।

ভগদত্তই হাতীৰ ওপৰৰপৰা অৰ্জুন আৰু শ্ৰীকৃষ্ণৰ ওপৰত শব বৰষিবলৈ ধৰিলে। অৰ্জুনে পাণ্ডৱৰপৰা শব মাৰি হাতীৰ কবচ ভেদ কৰিলে। এই শবাতত হাতীটো বৰ ঘাইল হ'ল। তেতিয়া ভগদত্তই এপাত শক্তিশালী শেল শ্ৰীকৃষ্ণলৈ চোৱাই মাৰি পঠিালে। অৰ্জুনে সেই শেল শৰেৰে খণ্ড খণ্ড কৰি পেলালে। ভগদত্তই দুলাই আন এপাত তীব্ৰতৰ কাঁড় অৰ্জুনৰ গালৈ মাৰি পঠিালে। সেইপাতে অৰ্জুনৰ কিৰীটিটো খহাই পেলালে।

অৰ্জুনে ততালিকে নুৰত কিৰীটিটো ধুৱাই লৈ ভগদত্তক কলে "ভগদত্ত শেষবাৰৰ কাৰণে এবাৰ অগতখন চাই লোৱা।" এইবুলি অৰ্জুনে পাণ্ডৱত টকাৰ ফুটালে।

ভগদত্তৰ চুলি পৰি চান সোঁতোৰা সোঁতোৰ হৈ বুঢ়া হৈছিল যদিও তেওঁৰ মুখখন সিংহৰ দৰে ভয়াবহ আছিল। কপালৰ ছাল ওলৰি পৰি চকু পোত ৰাই পৰাত পাটৰ টুকুৰাৰে লৰালবিকৈ সেই চান ওপৰলৈ তুলি বান্ধি ললে। অগ্ৰতিমন্ত্ৰী বীৰ এই ভগদত্তৰ ভয়ত আৰু আন সজগুণত ভগবানৰ আছিল। মানুহে তেওঁক ইজ্জৰ সখা বুলি অৰ্থাৎ দিছিল। শেষবাৰ অগতখন চাই লোৱা বুলি কৈয়েই অৰ্জুনে ভগদত্তৰ ওপৰত বাণ বৰষণ কৰিবলৈ ধৰিলে। সেই বাণৰ প্ৰচণ্ডতাত ভগদত্তৰ মৰ্মাহত ভেদি গ'ল। সেই দিনত বীৰসকলে কবচ ধাৰণ কৰি লয়। কবচৰ কোনোবা অংশ ভাঙি গ'লে সেই ভাঙা অংশই দি শব মাৰি শত্ৰু বধ কৰিব পাৰি। এইবোৰ কোশন সেই কালৰ যুদ্ধ কলাৰ অঙ্গ আছিল।

বুঢ়া ভগদত্তই ধনুকাঁড় হেনুয়াই তেওঁৰ অক্লুশ পাতকে নম্র উচ্চাৰি অৰ্জুনৰ গাতৈ মাৰি পঠিয়ালে। সেই অক্লুশ অৰ্জুনৰ গাত পৰা হলেই তেওঁৰ নৃত্য অনিবাৰ্য্য আছিল। বিত্ত চকুৰ পলকতে শ্ৰীকৃষ্ণই সেই অক্লুশ নিজে বুকুপাতি গ্ৰহণ কৰিলে। বৈষ্ণৱ নম্ৰেৰে নম্রপুত অক্লুশ নাঞ্চৰ বুকুত পৰি বনমালাৰ ৰূপ ধৰি তেওঁৰ কণ্ঠত শোভা পালে।

তেতিয়া অৰ্জুনে মাত দিলে “জনार्दन, আপুনি শত্ৰু নিষিদ্ধ অস্ত্ৰগ্ৰহণ কৰিলে কিয়? আপুনি যুদ্ধ নবৰি বৈষ্ণৱ বথেই চলাব বুলিহে প্ৰতিজ্ঞা বৰিছিল? মই অস্ত্ৰেণে সজ্জিত হৈ থকা দেখিছেই এনে অৱস্থাত আপুনি তাত কি বুলি হস্তক্ষেপ কৰিলে?”

শ্ৰীকৃষ্ণই উত্তৰত বনে “সখা, তুমি নাজানো, এই অক্লুশাৰ ভোমৰ প্ৰাণনাশৰ কাৰণ আছিল। সেইটো মোৰেই সম্পত্তি, মোৰ সম্পত্তি মোলৈ বেগেক উলটি আহিল চোৱা।” এই বুলি শ্ৰীকৃষ্ণই মিচিকীয়া হাঁহি এটা মাৰি সেই বনমালা অৰ্জুনক দেখুৱাই দিলে।

তাৰ পিচত পাৰ্ধই এপাত শৰ স্প্ৰতীকলৈ টোৱাই মাৰি দিলে। সেই শৰ সাপৰ নিচিনাকৈ গৈ স্প্ৰতীকৰ নুবেদি সোমাই অদৃশ্য হৈ পৰিল।

তেতিয়া ভগদত্তই পুনৰ অৰ্জুনক আক্ৰমণ কৰিবৰ মনেৰে হাতীটো হেঁচুৰিবলৈ ধৰিলে। কিন্তু নিৰ্ধনী মানুহৰ বৈষ্ণৱে যেনেকৈ গৃহস্থৰ কথা উপেক্ষা কৰে হাতীটোৱেও এইবাৰ নিজৰ শৰীৰটোৱে নাগা অগ্নিভঙ্গী কৰি দাঁতেৰে মাটি খান্দি ভীষণ গৰ্জ্জন কৰি মাটিত চাচ কৰে বাগৰি পৰি নৰি থাকিল।

হাতীটোক নামাৰি অৰ্জুনে ভগদত্তৰ বধিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। সেই-টোত অকল হৈ অৰ্জুনে বৰ বেয়াৰ পালে। অৰ্জুনৰ শৰত ভগদত্তৰ কপালৰ বাহুটো ছিগি পৰিল। কপালৰ ওলোনা ছালে ভগদত্তৰ চকু জাপ খুৱাই দিলে। তেতিয়া তেওঁ আত্মা-মুখৰ দেখিলে। ইয়াৰ পিচত এপাত চোকা শৰ মাৰি অৰ্জুনে ভগদত্তৰ বুকু বালি পেলালে।

পৰ্বতৰ টিঙৰপৰা যেনে ফুলে ভাতিকাৰ হৈ থকা গছ এদোপা বাগৰি আহি মাটিত পৰাৰ দৰে গোণৰ গুটি মণিৰে তলবনাই থকা বহল বুকুখন নই ভগদত্ত মাটিত বাগৰি পৰিল। কোবৰ সেনাবিনাক বিনোবত পৰি যেনি তেনি ফাঁহিচিটকা দি পলাবলৈ ধৰিলে।

তাকে দেখি শকুনিৰ দুজন সহোদৰ বৃষ আৰু অচলে লগ লাগি অৰ্জুনক আক্ৰমণ কৰিলেহি। সন্মুখৰপৰা এজনে আৰু পিচফালৰপৰা আনজনে আক্ৰমণ কৰিবলৈ ধৰিলে। অৰ্জুনৰ হাতত তেওঁলোকৰ বধ চূৰ্ণীকৃত হল।

অৰ্জুনে তেতিয়া তেওঁলোকৰ সেনাবিলাক ছেদেনি-ভেদেনি কৰি পেনানে।
বৃষ আৰু অচল দুয়োৰে আকৃতি একে বৰমৰ আছিল। দুই বীৰেই
অৰ্জুনৰ হাতত মৃত্যু বৰণ কৰিলে।

ব্যাগদেৱে বৰ্ণনা কৰি কৈছে, “যুদ্ধ ক্ষেত্ৰ এৰি পনাই নোবোৱাৰ
কাৰণে এই দুটি বীৰৰ শৰীৰৰপৰা পবিত্ৰ কীৰ্ত্তিৰ ডেউতী ওলাই চৌদিশ
পোহৰ হৈ পৰিছিল।”

অশ্ৰতিমন্দী বীৰ সহোদৰ দুটিৰ মৃত্যুত শকুনিৰে খঙত উগ্ৰমুগ্ধি ধৰি
কপট যুদ্ধ বীতিৰ আশ্ৰয় লৈ মায়া অশ্বলৈ অৰ্জুনক আক্ৰমণ কৰিবলৈ
আছিল। অৰ্জুনে ততালিকে শব মাৰি সেই মায়া অশ্ব চূৰ্ণ কৰি পেনালে।
অৰ্জুনৰ শৰাঘাতত শকুনি অতিষ্ঠ হৈ বধ লৈ তীব্ৰ বেগে বগক্ষেত্ৰৰপৰা
পনাই গাবিল। তাৰ পিচত পাণ্ডৱ সৈন্যই হোণাচাৰ্য্যৰ সেনাবাহিনীক
ভীষণভাৱে আক্ৰমণ কৰি অসংখ্য কুৰবীৰৰ প্ৰাণ বধ কৰিলে। তেজৰ
সোঁতেৰে নৈ বৰলৈ ধৰিলে। কুৰসৈন্যসকল কৱচহীন হৈ ঘাইল হৈ ভয়ত
বিহ্বল হৈ পৰাত হোণে দ্বাদশ দিনাৰ যুদ্ধৰ সানৰণি মাৰিলে। কৌৱৰপক্ষই
ভাৰাক্ৰান্ত হৃদয়ে শিবিৰলৈ যাব ধৰিলে, কাৰণ তেওঁবিলাকৰ হানী প্ৰচুৰ
হৈছিল। আনফালে পাণ্ডৱ সৈন্য হাঁহিমুখে শিবিৰ পাই যোদ্ধা-
সকল জুইৰ চাৰিওকাষে বহি বংশনে কথা পাতিবলৈ ধৰিলে আৰু অৰ্জুন
প্ৰভুতী বিজয়ী বীৰসকলৰ গুণ বখানিবলৈ ধৰিলে।

অভিমত

পিচ দিনা নিচেই পুৱাতে দুৰ্য্যোধন মনত তীব্ৰ বিৰক্তি আৰু খঙ লৈ
হোণৰ ওচৰ প'ই বিহিত অভিমান জনাই কলে “হে ব্ৰাহ্মণশ্ৰেষ্ঠ, কালিৰ
যুদ্ধত যুৰিষ্ঠিবক হাততে প'য়ো বন্দী নকৰি এৰি নিলে। আপুনি না কৰা-
হেঁতেনেই হয়। যুৰিষ্ঠিবক বন্দী কৰিবৰ ইচ্ছা থকা হলেই কালি অ'পেনাক
কোনেও বাধা দিব নোৱাৰিলেহেঁতেন। আপুনি নো'ব আশত যি বুলি প্ৰতিশ্ৰুতি
কৰিছিল সেইটো বন্ধা কৰিব নোৱাৰাৰ কাৰণ নই হলে ধৰিব পৰা নাই।
মহাপুৰুষসকলৰ কাৰ্য্যকৰণ বুজাই বৰ জটিল যো লাগে।” দুৰ্য্যোধনে
ভাত উপস্থিত থকা কেইবাগৰাকীও বীৰৰ সন্মুখতে হোণাচাৰ্য্যক এনেদৰে
দোষাৰোপ কৰিবলৈ ধৰিলে।

দুর্য্যোধনৰ কথাবোৰ শুনি হোণে প্ৰাণত নব আঘাত পালে। তেওঁ কলে “দুর্য্যোধন, তোমাৰ নিমিত্তে নই অৰ্পণচিহ্নে মোৰ সন্যস্ত শক্তি প্ৰয়োগ কৰিছোঁ। কিন্তু তোমাৰ গৰুপ আৰু বাক্য এটাও বাচোঁচিহ্ন হোৱা নাই। নই পূৰ্বতে কৈছোঁ যুধিষ্ঠিৰৰ কাষত অৰ্জুন উপস্থিত থাকিলে আনৰ উদ্দেশ্য গফল বৰা অসম্ভৱ। যদি অৰ্জুনক আঁতৰাই ৰাখিবৰ দিগ্ৰা ব্যৱস্থা কৰিব পাৰা তেন্তে আজিও নই প্ৰাণপনে চেষ্টা কৰিব পাৰোঁ। এইবাবে আশ্বাস দি দুর্য্যোধনক সাহসনা কৰিলে।

অযোধ্যা পিনাও সংগ্ৰামক সৈন্যই অৰ্জুনক যুদ্ধলৈ আদান চানালে। তেওঁলোকক আক্ৰমণ কৰি বৰি অৰ্জুন দক্ষিণমুখ হৈ যাবলৈ ধৰিলে। সেইমানে গৈ দুর্য্যোধনৰ মাজত ভীষণ যুদ্ধ লাগি উঠিল। এনে যুদ্ধ কাহানিও হোৱা নাই আৰু ভৱিষ্যতেও হবৰ সম্ভাৱনা নাই।

ধনতয়ে এইদৰে শনিৰ ভাগত যুদ্ধত আৱদ্ধ পৰাত হোণে তেওঁৰ সৈন্যদল লৈ ‘পদ’বেহ ৰচনা কৰি যুধিষ্ঠিৰৰ বিনাশক যুদ্ধ আৰম্ভ কৰিলে। ভীম, নাভাকি, ঘটোৎকচ, চেকিডান, ধৃষ্টদ্যুম্ন, অৰ্পণ, যুধানন্য, শিখণ্ডী, উত্তমোজা বিৰাট, কেবল আৰু মহাশয়বৰৰ বাহিৰেও ভালেমান পাণ্ডৱ সৈন্যই দ্ৰোণৰ সৈন্য বাহিনীৰ গতি মোৰ কৰিবলৈ প্ৰাণান্ত চেষ্টা কৰিও বিফল হল। দ্ৰোণৰ ভীষণ আক্ৰমণৰ প্ৰতাপ দেখি গৰলো স্তম্ভিত হল।

সুভদ্ৰা পুত্ৰ অভিমান্য বয়সত ৰালক হলেও যুদ্ধ বিদ্যাত শীৰ্ষ আৰু অৰ্জুনৰ দৰেই বিখ্যাত হৈ উঠিছিল। তেওঁক মাতি আনি যুধিষ্ঠিৰে কলে “বাছা অভিমান্য, দ্ৰোণাচাৰ্য্যই ভীষণভাৱে আক্ৰমণ কৰি আমাক অতিষ্ঠ কৰি তুলিছে। কিবা স্বৰূপত আমাৰ পৰাভয় ঘটিলে আমি অৰ্জুনৰ নিন্দাৰ পাত্ৰ হব লাগিব। দ্ৰোণৰ বেহভেদ কৰিবলৈ আমাৰ এজন বীৰবো সাধ্য নহল। কিন্তু তুমি সেই বান কৰিবলৈ সন্মত হবা বুলি মোৰ বিশ্বাস। তুমি গৈ দ্ৰোণৰ সৈন্য প্ৰতিৰোধ কৰাটো গৈ।”

অভিমান্যুৱে কলে “নই শত্ৰুৰ বেহ ভেদ কৰিব পাৰিম তাত সন্দেহ নাই, কিন্তু বেহৰ মাজত বিৰা অনৰ্থ ঘটিলে ওলাই আহিবলৈ উপায় নাপান।

তেতিয়া যুধিষ্ঠিৰে কলে “বীৰপুত্ৰ তুমি ৰাক বেহত প্ৰৱেশ কৰাটো গৈ। তোমাৰ পিচে পিচে আমি গৰলো বেহৰ মাজলৈ সোমাই যান। তুমিবেহৰ বেহ ভেদ কৰি সোমোৱাৰ দিগ্ৰা কৰা আনি গৰলো বীৰকে লৈ তোমাক ৰক্ষাৰ ব্যৱস্থা কৰিম।”

ধৰ্মপুত্ৰৰ এনে বাণী শুনি ভীমসেনেও দৃঢ়ভাৱে কলে, “তোমাৰ পাচে

পাচে বহু প্রবেশ কৰিব। শূঠলুনা সাতাৰি, পাকান সোণা, কেৰুৰ আৰু
নংগা সোণা সকলোবোৰ হোৱাৰ পিছলৈ শৰুৰ বেহুৰ ভিতৰলৈ সোমাই
যাব। কোনো প্ৰকাৰে বেহু ভেঙ কৰি এবাৰ সোমাই লব পাৰিলে আনৰ
হাতত শৰুসোণা ধ্বংস হৈ যাব।

অভিনয়্যে কলে "ভান কৰা, আঘি হেস্তে মোৰ পৰাক্ৰম দেখুৱাই
নানা আৰু পিতাক আগলৈ গিব পাৰিব।" এই বুলি কৈ অভিনয়্যে মনতে
খৌকুৰ আৰু অৰ্জুনক স্মৰণ কৰি বিপুল উদ্যমেৰে যুদ্ধ আৰম্ভ কৰিলে।

"হোৱাৰ বল-বিক্ৰম নুহি হওক"—বুলি যুৰিঙিৰে অভিনয়্যক আশীৰ্বাদ
কৰি আগবঢ়াই গিলে।

অভিনয়্যে তেওঁৰ গাবধিক কলে "শুনিত্ৰ, সোৱা স্ৰোণাচাৰ্য্যৰ বধ
দেখা গৈছে। সেই বধলৈ পোনাই আনৰ বধ চলাই দিয়া।" গাবধিয়েও
সেইদৰে বধ চালনা কৰিলে।

"বধ ধৰকৈ চলোৱা" বুলি অভিনয়্যে গাবধিক বাবে বাবে বৰলৈ
ধৰিলে। গাবধিয়ে অনুভাৱে কলে "আবুগ্ৰাম, যুৰিঙিৰে আজি আপোনাৰ
গুৰুভাৰ অৰ্পণ কৰিছে। স্বীকৃত্যৰে ধন্থক চিত্ত কৰি লৈ বেহুত প্ৰবেশ
কৰিব। স্ৰোণ অতি যুদ্ধনিদাৰা বিশাৰদ, বনী আৰু আপুনি তেনেই বানক।"

অভিনয়্যে বিচিকিয়া হাঁহি এটা মাৰি কলে "খৌকুৰ যাৰ মানা,
অৰ্জুন যাৰ পিতা, ভয়কপী ভূত তেওঁৰ কাষ চাপিব নোৱাৰে। এই শৰু
শক্তি মোৰ শক্তিৰ মোলভাণৰ এভাগো নহয়। তুমি আৰু বেগেৰে স্ৰোণৰ
ফালে বধ লৈ বনী। ভয় নাই।" গাবধিয়ে সেইদৰে তীব্ৰবেগে বধ
চলাবলৈ ধৰিলে।

অভিনয়্যৰ বধৰ যোঁৱা মাত্ৰ তিনিঘণ্টাৰ সময়ৰ আছিল। বধ আছিল
সোণৰ। বধ বামুৰেগৈ চলিছিল। কোৱৰ সোমাই বধ দেখা মানে চিঞৰি
চিঞৰি কবলৈ ধৰিলে—"সোৱা অভিনয়্য আহিছে, অভিনয়্য আহিছে"
বুলি। আন পাওৰ সকলো অভিনয়্যৰ পিছে পিছে গৈ আছিল। অভি-
নয়্যক দেখা পাই কোৱৰ সোমাকলে ভাবিলে "এওঁতো অৰ্জুনতকৈও
শক্তিসম্পন্ন বীৰ।" এই ভাবি সকলো সজ্জা হৈ পৰিল। হাতীৰ পালক
যেনেকৈ সিংহ পোৱানীয়ে আক্ৰমণ কৰে অভিনয়্যেও সেইদৰে ধৈ কুৰ-
সৈন্যক আক্ৰমণ কৰিলে। সাগৰৰ মাজত পানীৰ পাক যুৰণি উঠাদি
কোৱৰসোনাৰ মাজতো সেইদৰে এটা হেন্সোলনিৰ পাক উঠিল। চাই

ধাক্কোতেই দ্রোণাচার্য্যর চক্ৰৰ আগতে অভিন্যূয়ে কুব্জবেহ ভেদ কৰি গ'ল। ছুইত ছগা পবাদি অভিন্যূয়ৰ অস্ত্ৰ নুখত মলে মলে কুব্জসৈন্য জাহ যাবলৈ ধৰিলে। যি যি বীৰেই এই বানকৰ পূৰ্ণ বোধ কৰিবলৈ আগবাঢ়ি গৈছিল সেই সবলো বীৰৰে কবচ ভেদ কৰি অভিন্যূয়ে তেওঁলোকৰ নৰ্ম্মস্থানত আঘাত কৰিছিল। যজ্ঞস্থলী কুশাগননয় হৈ পকাপি যুদ্ধস্থলীখনো কুব্জসৈন্যৰ শব্দেহেৰে উপচি পৰিছিল। ধেনু, শব, গদা, চান, তৰোৱান, অক্ষুণ, শেল, শূন আদি অস্ত্ৰবিলাকেৰে গোটেই ধনিধন গিঁচনতি হৈ পৰিল। যেনিগেই চকু দিয়া যায় তেনিয়েই কেৱল মানুহৰ ভগা ছিগা হাত ভৰি, কটা নুৰ আদিয়ে চকুত পৰে।

যুদ্ধত অভিন্যূয়ৰ পৰাক্ৰম দেখি দূৰ্য্যোধনৰ খঙে নুৰ পানেগৈ আৰু নিজেই তেওঁক আক্ৰমণ কৰিবলৈ আগবাঢ়ি গ'ল। স্বয়ং বজ্জাই অভিন্যূয়ক আক্ৰমণ কৰিবলৈ যোৱা দেখি দ্রোণে দূৰ্য্যোধনক বন্ধা কৰিবলৈ চাৰিও-ফালৰপৰা সৈন্যবিলাকক আগবাঢ়ি আহিবলৈ আদেশ কৰিলে। কিছুসময় যোৰ যুদ্ধ চলিল। অতি বঠেৰে কুব্জবীৰসকলে দূৰ্য্যোধনৰ প্ৰাণ বন্ধা কৰিলে। অভিন্যূয়ে বেজাৰ মনে ভাবিলে “মুঠিৰ গৰাহ গিলিবলৈ নাপালোঁ।” এই বুলি মনে মনে অনপ দুখ কৰিলে। মিসকল বীৰ দূৰ্য্যোধনক বন্ধা কৰিবলৈ আগবাঢ়ি গৈছিল, তেওঁলোকৰ সকলোটি অভি-ন্যূয়ৰ আক্ৰমণৰ প্ৰকোপত পৃষ্ঠভঙ্গ দি পলাই গাবিল।

তেতিয়া কুব্জবীৰসকলে নিকপাৱত পৰি যুদ্ধৰ নীতি আৰু মৰ্য্যদা ভঙ কৰি বানকৰ একেলগে বেৰি লৈ আক্ৰমণ কৰিবলৈ ধৰিলে। বানি চাপৰিয়ে যেনেকৈ সাগৰৰ চৌবিলাক ৰোৱ কৰি যায় অভিন্যূয়েও সেইদৰে সেইদৰে শত্ৰু সেনাৰ আক্ৰমণ ৰোৱ কৰিবলৈ ধৰিলে। দ্রোণ, অশ্বখানা, কৃপা, কৰ্ণ, শকুনি, শল্য আদি নহা নহা ধনুৰ্দ্ধবসকলে বধত উঠি অভিন্যূয়ৰ ওপৰত ধাৰাঘাৰে শব বৰষিবলৈ ধৰিলে। অসুমনষ নামেৰে এজন বজ্জাই তেওঁৰ বধত উঠি মাথাৰেগেৰে গৈ অভিন্যূয়ক আক্ৰমণ কৰিলে। অভিন্যূয়ে হাঁহিমুখে এপাত শব মাৰি তেওঁক বধি ধলে। তাৰ পিচত অভিন্যূয়ে এনেভাৱে এপাত শব মাৰি কৰ্ণৰ কবচ ভেদ কৰিলে যে সেই শবঘাতত কৰ্ণ থতমত হৈ গ'ল। এইদৰে ভালেমান বীৰে অভিন্যূয়ৰ শবঘাতত আহত হৈ যুদ্ধ ক্ষেত্ৰ এৰি লব মাৰিলে। বহুত বীৰে বণাঙ্গনত প্ৰাণত্যাগ কৰিলে। সাংঘাতিক শবঘাতত শল্য বধৰ ভিতৰতে পৰি মূৰ্চ্ছা গ'ল। তাকে দেখি শল্যৰ ভায়েকে প্ৰচণ্ড বেগেৰে গৈ অভিন্যূয়ক আক্ৰমণ কৰিলেগৈ। কিন্তু অৰ্জ্জুন পুত্ৰৰ শবঘাতত তেওঁৰ বধ ভাগি চূৰ্ণাকৃত হল। লগে লগে তেওঁৰ

প্রাণে গা। বোনাত্মক হীৰুৰ আৰু পিতৃক অৰ্জুনৰপৰা অভিনয়ৰে
দিনিতাক অস্ত্ৰ শিক্ষা নৈছিল সেই সকলোবিনাক আঘি শক্তৰ ওপৰত প্ৰয়োগ
কৰিছিল। এনে নথিত আছে যে নানকৰ বন-বিহন দেখা পাই ভ্ৰোণৰ
কিনন্ত চকু বেল খাই গা।

ভ্ৰোণই ৰূপৰ আশত কলে "অভিনয়ৰ মনকক বীৰ যে অশতত
দিনা এইটো অতি গাঁচা কথা।" সেই কথা দুৰ্য্যোধনৰ কাণত পৰাততেওঁ
বঙত উত্থানুতি ধৰি কলে "আচাৰ্য্যই নিশ্চয় অৰ্জুনক বনন কৰে। আৰু
সেই কাৰণেই তেওঁ আহি তেওঁৰ পুত্ৰকৰ গুণ গান কৰিছে। তেওঁ
অভিনয়ক ইচ্ছা কৰি বশ নকৰি এদি গিলে।" আচলমতে অভিনয়ক
বোধ কৰিবলৈ আচাৰ্য্যৰ সাধ্যাতীত আছিল। অৰ্থৰ যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হৈ
দুৰ্য্যোধনে এইবাবে ভ্ৰোণ আৰু ভীষ্মেৰ ওপৰত গণেশ পোষণ কৰি
নিছেই পিচত পৰিতাপ কৰিবলগীয়া হৈছিল। তেনেতে দুঃশাগনে মাত
নিলে "গতোক অপেক্ষা কৰক, নহি এই নুৰ্ত্তে এইমূৰ্গ বানকক বৰ কৰিম।"
এই মূলি সিংহনান কৰি অভিনয়ক আক্ৰমণ কৰিলেগৈ।

নানা প্ৰকাৰে বধ পৰিচালনা কৰি দুয়ো যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে। অস্তত
দুঃশাগনে ভীষণ শৰাঘাতত মাধা নবা অৱস্থাত বধৰ ওপৰত লুটি খাই পৰিল।
সেই অৱস্থা দেখা পাই দুঃশাগনৰ মাৰমিয়ে লবানবিতৈ ৭৭ ঘূৰাই যুদ্ধক্ষেত্ৰ
এদি গ'ল। শক্তিনান দুঃশাগনৰ পৰাজয় হোৱা দেখি পাণ্ডৱসকলে আনন্দ
ধৰি কৰিবলৈ ধৰিলে।

ইমান পিচত কৰ্ণৰ প্ৰচণ্ড আক্ৰমণত অভিনয় কাতৰ হৈ পৰিল।
তথাপি সূত্ৰা-পুত্ৰই অবিচলিতভাৱে অৰ্য্য মহানত এপাত শৰ মাৰি কৰ্ণৰ
ধনু ভাঙি তেওঁক মাটিত লুটি বুৰাই পেলালে। কৰ্ণৰ এই অৱস্থা দেখা
পাই তেওঁৰ ভায়েকে অধিবৰ্ষৰ পুতেকে অভিনয়ক আক্ৰমণ কৰিলেগৈ।
পিচ দুৰ্ত্ততে অভিনয়ৰ শবত তেওঁৰ মূৰ ছিঙি মাটিত বাগৰি পৰিল।
তাৰ পিছত অভিনয়ৰ শবৰ প্ৰকোপত কৰ্ণ আৰু তেওঁৰ সৈন্য-সানপ্ত সকলো
পনাই লৰ মাৰিবলৈ বাধ্য হল। তেনে অৱস্থা দেখা পাই বাকী কুৰ
সৈন্যবিনাক ছত্ৰত হৈ পৰিল। ভ্ৰোণে তেওঁলোকক নিৰ্ভয় দিয়া মৰেও
সকলোবোৰ পনাই যেনি পাই ভেনি গুছি গল। অভিনয়ৰে কিন্তু ছহকালি
হাবিত ছুই লাগি এফানৰপৰা দহি যোৱাৰি শক্তসৈন্যক মৰিমূৰ কৰিবলৈ
ধৰিলে।

অভিনন্দ-বধ

পাণ্ডৱসকলৰ পৰামৰ্শ অনুযায়ী অভিনন্দ্যৱে বেহ ভেন কৰি শঙ্কৰ নামলৈ সোমাই যোৱাত তেওঁলোকে তেওঁৰ অনুসৰণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলে । তাৰে সৈধি শূত্ৰাট্টৰ ভাগিনিয়েক মহাপৰাক্ৰমী সিদ্ধবাচ চন্দ্ৰপথে উন্নত হাতীৰ দৰে পাণ্ডৱসকলক প্ৰচণ্ড বেগেৰে আহৰণ কৰিলে । তেওঁৰ বিহ্বল, সাহ, উপস্থিত বুদ্ধি আৰু সন্মোপযোগী বৌদ্বল সৈধি কুব্জসৈন্যৰ সাহ নাকিল । যিডোধৰ ঠাইত চন্দ্ৰপথে পাণ্ডৱসকলক আগভোগি দিলেগৈ ভালেমান কুব্জসৈন্য গৈ সেই ঠাইত গোটগাই পৰিল । বেচৰ হৰাণ্ডা মুখপাই গল । সিদ্ধবাচৰ ৰূপালী স্বহা দেখা পাই কুব্জসৈন্য বৰনন্দ হৈ উঠিল । অভিনন্দ্যৱে উলিয়াই মোৱা বেহৰ পথ বন হৈ গল ।

যুধিষ্ঠিৰে শৰ মাৰি চন্দ্ৰপথৰ অস্ত্ৰ কাটি পেলালে । চকুৰ পঢ়াবতে আন এৰণ ধনুৰে চন্দ্ৰপথে মহাপাত শৰ যুধিষ্ঠিৰৰ গাতলৈ মাৰি পঠিয়ালে । ভীমসেনে ততালিকে চন্দ্ৰপথৰ বধ আৰু ধনু ভাঙি চূৰ্ণ নিচূৰ্ণ কৰি পেলালে । সিদ্ধবাচে নিতীকভাৱে আন এৰণ অস্ত্ৰেৰে ভীমসেনৰ ধনু ভাঙি পেলালে । পিছত ভীমৰ বধৰ যোঁদাও বধ কৰিলে । ভীমসেনে ততালিকে বধৰপৰা তপিয়াই পৰি লৰি গৈ গাতাকিৰ বধত উঠিল ।

এইদৰে চন্দ্ৰপথে নানা ছল বৌদ্বল কৰি ভাগি যোৱা বেহ পুনৰ মতুন কৈ ঠিক কৰি লৈ পাণ্ডৱসকলৰ পথ বোৰ কৰি পেলালে । বেহৰ মাফত অভিনন্দ্যৱে নিঃসহায় ভূৱস্থাত অবলৈ যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে ।

কৌৰৱৰ বেহ ভেন কৰি শূত্ৰাপুত্ৰই কৌৰৱ বীৰ সকলক এফালৰপৰা বৰি যাবলৈ ধৰিলে । যিসবলে তেওঁক আক্ৰমণ কৰিবলৈ ধেদি গল সেই সকলো সাগৰৰ বুকুত মূৰ দাঙি উঠি নাৰ বোৱা চৌৰ দৰে চিনচাব নোহোৱাবৈৰ অনন্ত সাগৰত লীন হৈ গল । দুৰ্য্যোধনৰ কুমাৰ বীৰ লক্ষণ দেখাত বৰ ধুনীয়া বিস্ত বীৰ্য্যবান যোদ্ধা আছিল । সকলো বীৰ যেতিয়া অভিনন্দ্যৰ আক্ৰমণত তিষ্ঠিৰ নোৱাৰি পিছুৱাই গল তেতিয়া সেই বালক যোদ্ধা আগবাঢ়ি বীৰদৰ্পে অভিনন্দ্যৰ আক্ৰমণ কৰিলেগৈ । তেতিয়া সাহপাই পিছুৱাই যোৱা কুব্জবীৰসকলেও আৰো উলটি কুমাৰ লক্ষণৰ সহায় কৰিবলৈ আগুৱাই গল । কুব্জবীৰসকলে পৰ্বতৰ ওপৰত ৰাৰাঘাৰে বৰষুণ পৰাদি অভিনন্দ্যৰ ওপৰত শৰ বৰিঘিবলৈ ধৰিলে ।

দূৰ্য্যোদন পুত্ৰই পৰাক্ৰমেৰে যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে। অস্ততঃ সূত্ৰা
পুত্ৰৰ এপাত তীক্ষ্ণ সৰ্পাকৃতি বাণ গৈ লক্ষণৰ গাত পৰিলগৈ। লৱণী
মুৰবন্ধিৰে চিকুণ চুলিতাবেৰে স্তৱনী হৈ ধকা দিপলিপ কুমাৰ লক্ষ্যণ
অভিনয়ৰ সেই শৰাঘাতত ধৰাশায়ী হৈ চকু মুদিলে।

কুব্জেনাৰ মাজত চাৰিওফালে হায়া, হায়া বৰ উঠিল।

দূৰ্য্যোদনৰ কাণত সেই কৰাণ শব্দ পৰাত তেওঁ শঙ্কিত উঠি কলে
“তুৰন্তে এই পাতকী অভিনয়ৰ বৰ কৰাইক।”

এই আদেশ পাই দ্ৰোণ, কৰ্ণ, কৰ্ণ, অশ্বপাণা, বৃহদন আৰু কৃতবৰ্ণা
এই ছত্ৰোক্তন মহাৰথীয়ে অভিনয়ক বেচি ধৰিলে।

দ্ৰোণে কৰ্ণক কাণে কাণে কলে “এওঁৰ কৰচ ভেদ কৰা অসম্ভৱ।
দ্বিৰ লক্ষ্য কৰি এওঁৰ ঘোঁৰাৰ লেগান ছেদ কৰি পোনোৱা কিন্তু পিচফালৰ
পৰা আঘাত কৰিব।”

সূৰ্য পুত্ৰয়ো তাকেই কৰিলে। পিচফালৰপৰা আক্ৰমণ কৰি তৰো-
ৱালেৰে অভিনয়ৰ ধনুধন ভাঙি পেলালে। অভিনয়ৰ ঘোঁৰা আৰু গাৰখি
দুয়োটা বৰ কৰিলে। অভিনয় বধহীন, গাৰখিহীন আৰু ধনুহীন হৈ
পৰিল। ক্ষত্ৰিৰ গৌৰ্য্যৰ অৱতাৰ স্বৰূপ অভিনয়ৰে তেতিয়া চাল তৰোৱাল
লৈ যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে। সেই সময়ত অভিনয়ৰ শক্তি, গানৰ্য্য আৰু
নিচিহ্ন পৰাক্ৰম দেখি শক্ৰসৈন্য ভয় আৰু বিস্ময়ত অস্তমান হল। সেই
তৰোৱালেৰে আক্ৰমণকাৰীয়ে সকলোকে বাধা দিবলৈ ধৰিলে। তুমি স্পৰ্শ
নকৰাকৈ অভিনয়ৰে যেন আলাগতে যুদ্ধ কৰি আছে সকলোৱে তেনেয়েন
দেখিবলৈ পালে। পিচত দ্ৰোণাচাৰ্য্যৰ একপ্রচণ্ড শৰাঘাতত অভিনয়ৰ
হাতৰ তৰোৱালখনো দুৰণ্ড হৈ পৰিল। কৰ্ণৰ এপাত শব্দ তেওঁৰ চাল-
খনো ভাঙি গল। তেতিয়া অভিনয়ৰে ভগ্ন বধধনৰ চকা এটা আহুৰি
তুলি লৈ সূৰ্যশৰাৰী মহা বিষ্ণুৰ দৰে চক্ৰাকাৰে তাৰেই যুদ্ধ কৰিবলৈ
ধৰিলে। বধৰ চকাৰ ধূলিকণাবিলাক গাত সৰি পৰি তেওঁৰ শৰীৰৰ সৌন্দৰ্য্য
বাচি উঠিছিল বুলি পুৰাণাকাৰে এইখিনিও এটি সূন্দৰ বৰ্ণনা দিছে।

বহুতকৈ বেচি অভিনয়ৰে দ্বিতীয় জনাৰ্দ্দনৰ দৰে প্ৰৱন পৰাক্ৰমেৰে
মহাযুদ্ধ আৰম্ভ কৰিলে। তেতিয়া নিকপাষত পৰি সকলো শক্ৰসৈন্যই
একেদৰে শব্দ বৰখি অভিনয়ৰ হাতৰ সেই বধচক্ৰও খণ্ড বিখণ্ড কৰি পেলালে।
তেনেতে দুঃশাসনৰ পুতেকে এডাল গলালৈ যুদ্ধ আৰম্ভ কৰিলে। দুয়ো
দুয়োকৈ প্ৰহাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে। শেষত দুয়ো মাটিত বাগৰি পৰিল।
দুঃশাসন পুত্ৰই ততালিকে জাপ মাৰি থিয় দিলে। পিচ মুহূৰ্ত্ততে অভিনয়

উঠা নাক্ষত্রে দুঃশাসন পুত্ৰই তেওঁৰ মুক্ত গদানে কোব মাৰি দিলে । হাছান হাছান বীনৰ নগ্নত যুদ্ধ দি অৱশ হৈ অহা অৱস্থাত অভিন্যূয়ে সেই গদা-
ঘাত গহিব নোৱাৰি বাগনি পৰি নুচুৰ্ছ। গল । অনপ পিচত তেওঁৰ প্ৰাণ বায়ু
বাহিব হৈ স্বৰ্গী হল ।

গল্পে ধৃতবাষ্ট্ৰক কলে “বহন এটা পন্থন পুৰুষীত গোমাই লৈ হাতীয়ে
যেনেকৈ পানী বোকা মছন বৰে অভিন্যূয়েও বিৰাট কুব্জবাহিনীক তদুপ
মছন কৰি অন্তত নৃত্য বৰণ বনিলে । এই প্ৰাণহীন অভিন্যূব বেচি লৈ
আপোনাৰ পক্ষৰ সৈন্য সামন্ত সকলে বনবীণা ছত্ৰ বৰ কৰি পশুবুদ্ধিৰ
চিকাৰীবোৰে ঘূৰি ঘূৰি নৃত্য কৰাদি জপিনাই জপিনাই নৃত্য কৰিবলৈ
বনিলে । যিসকল প্ৰকৃত বীৰ আছিল তেওঁলোকে কিন্তু চবুনো টুকিলে ।
আবশত চনাই-চিববতিবিলাকে বেৱন কৈ গল “ই মহা অধৰ্ম্ম, মহা
অধৰ্ম্ম ।”

কুববীৰগৰলে অভিন্যূ বধত আনন্দত উত্ৰাল হৈ আশ্ৰয়লৈ বৰিবলৈ
ধৰিলে । কেৱল ধৃতবাষ্ট্ৰৰ পুতেক যুযুৎসুৱে খঙত চিঞৰি চিঞৰি কবলৈ
ধৰিলে “এইটো নিতান্ত অধৰ্ম্মৰ কাম নবিলে । সৈন্যসকল আপোনালোকে
যুদ্ধৰ বৰ্ম্ম পাহৰি গল । আপোনালোকে লাভ ৰাজ কাতি ৰবি বং ধেমালি
হে কৰিছে । ছিঃ ছিঃ ! হে ক্ষত্ৰিয় নাম বাবীৰীগৰল, মহাঅধৰ্ম্মত লিপ্ত
হৈ আসন্ন বিপদলৈ আওকাণ কৰি মুৰ্খৰ দৰে আপোনালোকে এনে বিজয়ো-
ন্মগ আক্ৰমণ কৰিছে ।” এই বুলি তেওঁ অস্ত্ৰ শত্ৰু দূৰলৈ দলি মাৰি পেলাই দ
যুদ্ধক্ষেত্ৰ পৰিত্যাগ কৰি গুছি গল । যুযুৎসু বৰ ধৰ্ম্মভীৰু আছিল । তেওঁৰ
কথাবোৰ বৌদ্ধসকলে মনত তিত্ত লাগিছিল যদিও তেওঁৰ মনৰ প্ৰকৃত ভাব
প্ৰকাশ কৰি বৈছিল ।

পুত্ৰাশোক

যুদ্ধিষ্ঠিৰ শোক সাগৰত নিমগ্ন

ভ্ৰোণ, অশ্বখামা আৰু দুৰ্য্যোধনক যুদ্ধত পৰাস্ত কৰি যি বীৰপুৰুষে
অগ্নি সদৃশ পৰাক্ৰমেৰে অতৰিলাৰ শত্ৰুসৈন্য সংহাৰ কৰিলে সেইজন
বীৰ আজি অনন্ত শয্যাত শুই আছে আৰু মাত্ৰ নাপায় । হে মহাবীৰ,
তুমি দুঃশাসনক যুদ্ধত পৰাস্ত কৰিছিলে বান্ধ কৰিছিলে । গঁচাকৈয়ে তোমাৰ

পৰিব। উঠা, তুমি তেওঁলোকৰ সাহস আৰু ভবঘাৰে দিয়া উচিত। শোৰ পৰিত্যাগ কৰা।”

অলপ শান্ত হৈ বীৰপুত্ৰৰ মৃত্যু বাহিনীটো অৰ্জুনে ভালকৈ শুনিবলৈ হেপাহ কৰাত যুধিষ্ঠিৰে বনে “নযেই অভিনম্যক উৎসাহ দি কনো, 'পদ্মবেহ ভেদ কৰি বাটটো মুকলি কৰি দিব পাৰিলেই আমি তোমাৰ পিচে পিচে গৈ বেহৰ নাজত সোমামগৈ। তোমাৰ বাহিৰে এই বেহ ভেদ কৰা বৌশল আমাৰ সকলোৰে অজ্ঞাত। তোমাৰ নামা আৰু পিতাই ভাল পোৱা বামটো আজি তুমি সমাধা কৰা।’ সেই বখাত অভিনম্যৰে বংমনে সেই দুৰ্ভেদ্য বেহ ভেদ কৰি বেহৰ নাজলৈ সোমাই গ’ল। আমিও তেওঁৰ পিচে পিচে গলোঁ। কিন্তু সোমোৱা বাটৰ মুখতে পাতৰী জয়দ্রথ আমাৰ ভেটা দিলে। অভিনম্য বেহত সোমাই যোৱাৰ লগে লগে বেহৰ বাট ততালিকে আপ খাই গ’ল। সিন্ধুবাজে প্ৰচণ্ডৰূপে আহি আমাৰ প্ৰৱেশ পথ কল্ল কৰি দিলে। অসংখ্য মহাবীৰ একে গোটেই হৈ ক্ষত্ৰিয় ধৰ্ম্মৰ সকলো নীতি উলংঘা কৰি বীৰ অভিনম্যক গণ্ডবখীয়ে একেলগে যুঁজি ধৰ কৰিলে।

যুধিষ্ঠিৰৰ মুখত ঘটনাৰ বৰ্ণনা শুনি “হা পুত্ৰ” বুলি এটা কৰুণ ধ্বনিৰে অৰ্জুন মাটিত বাগৰি পৰি মুচ্ছা গ’ল। ক্ষত্ৰক পিচত সংজ্ঞা পাই উগ্ৰমুখি ধৰি প্ৰতিজ্ঞা কৰি কলে “মোৰ পুত্ৰৰ মৃত্যুৰ কাৰণ জয়দ্রথ মই বানিলৈ বেলি নোঁ নাৰ যাওঁতেই তাৰ প্ৰাণ বধিম। তাৰ বন্ধাৰ কাৰণে দ্ৰোণ আৰু কৃপাই যোগ দিলেও সেই আচাৰ্য্যসকলকো অস্ত্ৰহানি স্বৰ্গলৈ পঠিয়াম। এয়ে মোৰ প্ৰতিজ্ঞা।” এই বুলি অৰ্জুনে গাভীৰত টকাৰ দিলে। শ্ৰীকৃষ্ণয়ো লগে লগে পাৰ্শ্বজনা শত্ৰু ফুঁকি উৎসাহ দিলে।

ভীমসেনে ভেতিয়া কলে “এই টকাৰ আৰু শত্ৰু ধ্বনি ধৃতবাহুৰ পুত্ৰসবলৰ বিনাশ-সংক্ৰান্ত বুলি সকলোৱে জানি লোৱা।”

সিন্ধুবাজ জয়দ্রথ

অভিনম্যৰ মৃত্যুৰ কাৰণ একমাত্ৰ জয়দ্রথ। বাইলৈ বেলি নোঁ নাৰ যাওঁতেই অৰ্জুনে তেওঁক বধিবলৈ প্ৰতিজ্ঞা কৰিছে। চোবাংচোৱাৰ মুখে এই সংবাদ কৌৰৱসকলে শুনিবলৈ পালে।

বৃদ্ধকৃত নামে সিদ্ধু দেশৰ এজন খ্যাতনামা বজা আছিল। বঠোৰ' তপস্যাব ফলত জয়দ্রথ নামে তেওঁ এটি নৱা সন্তান লাভ কৰিলে। নৱা ভূমিস্থ হোৱা মাত্ৰে আকাশবাণী শুনিলে “এই কোঁৱৰ জগৎবিখ্যাত বীৰ হ'ব আৰু এওঁ এগৰাকী বিখ্যাত ক্ষত্ৰিয় বীৰ শিবোমণিৰ হাতত নিধন হৈ উৰ্দ্ধলোকলৈ গমন কৰিব।”

‘ভীৰৱাত্ৰেই মৃত্যুৰ অধীন’ এই কথা সকলোৰে জনাজাত হ'লেও মৃত্যুৰ নাম শুনিলে পণ্ডিত কিম্বা ঋষি-মুনিসকলোৰে প্ৰাণত ভয়ৰ সন্ধান হয়। বৃদ্ধকৃত বজাই সদ্যোজাত শিশু পুত্ৰটিৰ মৃত্যুৰ বাৰণটি আৰাধনাগীৰপৰা শুনিবলৈ পাই বজা অতিশয় দুঃখিত হ'ল। বৃদ্ধ বচাই তেতিয়াই “আকাশবাণী সঁচা হ'লে পুত্ৰৰ শিব যিজনৈ ছেদ কৰিব তেওঁৰ শিবো যেন সেই মুহূৰ্ত্তে আপোনা-আপুনি চূৰ্ণাকৃত হব” এই বুলি অভিশাপ দিলে।

জয়দ্রথৰ বয়স হোৱাত বৃদ্ধকৃতই পুতেকৰ হাতত ৰাজ্যভাৰ গতাই দি তপস্যা কৰিবলৈ বনলৈ গুচি গ'ল। তেওঁ শৈ গামতক নামে এখন ভাঙৰ পঞ্চাৰৰ কাষত আশ্ৰম এখনত বাস কৰিবলৈ ধৰিলে। পিচত সেই পঞ্চাৰখনেই পিচত কুব্জকৃত নামে জনাজাত হ'ল।

অৰ্জুনৰ প্ৰতিভাৰ কথা শুনি জয়দ্রথে তাহানিৰ আকাশবাণী মতে তেওঁৰ অস্তিম কাল চাপিন বুলি শকা কৰিলে। তেতিয়া তেওঁ দুৰ্য্যোধনৰ কাষলৈ গৈ কলে “মই আৰু যুদ্ধত যোগদান নকৰোঁ। এতিয়া মই ৰাজ্যলৈ উলাটি যাওঁ।”

সেই কথাত দুৰ্য্যোধনে ডাঠ দি কলে “সৈন্যস্বৰ্গ, আপুনি বিচলিত হৈছে কিয়? আনি বহুত বীৰ একেলগে গোটখাই আপোনাক ৰক্ষা কৰিব। কৰ্ণ, চিত্ৰসেন, বিৰিংশ, ভূবিপ্ৰবা, শল্য, বুঘসেন, পুৰোচিত্ৰ, দ্ৰুপদ, ভোজ, কৰ্ণোজ, সুদক্ষিণ, সত্যব্ৰত, বিকৰ্ণ, দুৰ্ম্মুখ, দুঃশাসন, সুবাহু, কলিঙ্গ, অৱন্তীৰ ৰজাসকল, দ্ৰোণ, অশ্বথামা, শকুনি আৰু নই স্বয়ং তীয়াই থাকোঁতে আপুনি যুদ্ধক্ষেত্ৰ পৰিত্যাগ কৰা অনুচিত হব। আপোনাৰ বন্ধাৰ কাৰণে মই আছি নোৰ গোটেই সেনাবাহিনী নিযুক্ত কৰিব। এনে সঙ্কটৰ সময়ত আপুনি আনক পৰিত্যাগ নকৰিব।” দুৰ্য্যোধনৰ আশ্বাস ৰাক্য শুনি জয়দ্রথে যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হ'বলৈ সন্মতি দান কৰিলে।

জয়দ্রথে তেতিয়া দ্ৰোণাচাৰ্য্যৰ কাষ চাপি সুধিলেগৈ “ওৰাণ্ডে, আপুনি নোৰ আৰু অৰ্জুন দুয়োৰে অশ্ৰদ্ধক। আনাৰ দুজনৰ ভিতৰত কিবা কম-বেছি আছে নে কি?”

দ্ৰোণই উত্তৰত ক'লে, “বাহু, মই শুন্দৰ কৰ্ত্তব্য দিচাবে দুয়োকে

শীত পৰি যোৱা ঋণ আৰু জনস্ত জুয়েই জগতৰ জীৱকুলৰ মৃত্যুৰ ৰূপ ধৰি শীত পৰি গ'ল। জীৱসকলৰ জন্ম-মৃত্যু নিগম্ভাধীন কবিতাৰ মনেৰে বোগ-ব্যাধি আৰু বিপদ-বিঘিনি জীৱকুলৰ স্বাভাৱিক ধৰ্মৰ দৰে হৈ কাৰ্য্যত পৰিণত হৈ পৰিছে। “মৃত্যু” বোলা কথাটো জীৱৰ হিতৰ কাৰণে হোৱা এটা ব্যৱস্থাহে নাথোন। এনে মৃত্যুত দুখ বৰা বা শোকাকুল হোৱা উচিত নহয়। জীৱৰ মৃত্যু দেখি পৰিতাপ কৰাৰ একো কাৰণ নাই। জীৱিতসকলৰ কাৰণেহে দুখ বেজাৰ কৰিব লাগে।” এইদৰে অতীতৰ বখা, ইতিহাস আৰু তত্ত্বজ্ঞানৰ বিষয়ে নানান উপদেশ দি পিতামহ কৃষ্ণ হৈপায়নে যথিষ্ঠিক সাধনা দিলে। পুনৰ ববলৈ ধৰিলে “বাছা, জগতত যিগৰলে বেছি উদ্ভৃতি লাভ কৰি সৌভাগ্যৱান আৰু ঐশ্বৰ্য্যশালী হৈছে তেওঁলোক গৰলো এই মৃত্যুৰ অধীন—এই কথা তোমাৰ অজ্ঞাত নহয়। নৰক, স্ত্ৰহোজ, অঙ্গ, শিৱি, শ্ৰীৰামচন্দ্ৰ, ভগীৰথ, দিলীপ, মাক্ৰাতা, যযাতি, অশ্বৰীষ, শশিবিদু, কায়া, বহুদেৱ, ভবত, ভৃগু, পৰশুৰামৰে আদি কৰি মহাপুৰুষসকল আৰু ভালেমান নামজনা ৰাজচক্ৰবৰ্ত্তীগৰল মৃত্যুৰ মুখত পৰিছে। এতেকে তুমি পুত্ৰৰ কাৰণে আৰু শোক কৰি নাথাকিবা। তন্মুহুৰ্ত্তে অভিমন্যুৱে স্বৰ্গ লাভ কৰিছে। সেই স্বৰ্গগামী আত্মাৰ কাৰণে শোক কৰিব নাপায়। শোকাকুল লোকৰ শোব বাঢ়িহে গৈ থাকে। যথাবিবেকী পুৰুষ শোক পৰিত্যাগ কৰি সৰ্ব বীৰ্য্য-লাভৰ কাৰণেহে যত্ন কৰা যুগত।” ব্যাসদেৱৰ এনে সাধনা বাৰ্য্যত বৰ্মপুত্ৰৰ মনৰ দুখ লায়ন হোৱাত তেওঁ সেই ঠাই এৰি গুচি গল।

সংশপ্তৰ সৈন্য মৰিমুৰ কৰি বৰি শ্ৰীকৃষ্ণসহ ধনঞ্জয় শিবিবলৈ উলটি আহিল।

বাটত ধনঞ্জয়ে কৃষ্ণক কলে “গোৱিন্দ, মোৰ আজি মনটো বিৰা উৰঙা উৰঙা লাগিছে—একো বুজিব পৰা নহি। নুৰুদি যেন বখাকে নোলায় যেন লাগিছে। বুকুৰ ভিতৰখনত যেন বেজাৰে খুলা মাৰি ধৰা দি ধৰিছে। যুৰিষ্ঠিৰ ভালে কুশলে আছেনে ছাটো? তেওঁৰ বোৰ কৰে। কোনো বিঘিনি ঘটাই নাই নহননে?”

বাসুদেৱে কলে “ধনঞ্জয়, আটাই বেজান ভায়েকে সৈতে ধৰ্মপুত্ৰ মদলে আছে। তেওঁৰ কাৰণে সন্মুখি চিন্তা নকৰিবা।”

বাটতে সায়ংকৃত্য আহিব আদি সন্মাপন কৰি পুনৰ বখত উঠি নিদ্রাৰ ছাউনীৰ কাষ পালেগৈ। যিহানেই ছাউনীৰ কাষ চাপি গ'ল অৰ্জুণৰ মনত সিনানেই বিৰা এটা আশঙ্কা ৰাতি যাবলৈ ধৰিলে।

অৰ্জুনে শ্রীকৃষ্ণৰ ফালে চাই কলে “জ্ঞানার্জন, ক’তা শিবিৰত দেখোন
প্রতিদিন বাছি উঠা বাস্তবত্বৰ শব্দ নুওনো? বীৰ যোদ্ধাসকলে দেখোন
আমাৰ আঁতৰৰ পৰাহে অভিবাধন জনাইছে? তেওঁলোকৰ এছনো দেখোন
আমাৰ ওচৰলৈ আগ বাঢ়ি অহা নাই? এইবোৰ দেখোন কিবা অসাধাৰণ
আৰু পেনিয়েনি যেন লাগিছে! হে মানৱ, সঁচাকৈয়ে মোৰ ভাইসকল
কুশলে আছেনে? নই দেখোন মনটোক একোপধ্যে শান্ত কৰিব পৰা নাই।
অভিন্যূয়েও দেখোন তেওঁৰ ভাষেক কেইটিক লৈ নোক আদৰি নিবলৈ
অহা নাই, কি হ’ল?” এই বুলি কৈ কৈ তেওঁ ছাউনীৰ তিতৰ সোমাল।

“কাৰো মুখত আনন্দ নাই—সকলোৰে মুখ ওশোল খাই পৰিছে।
অভিন্যূ ইয়াত নাই কিয়? ক’তা, মোৰ লগত কোনেও নাভ-বোল কৰাহি
নাই। শ্ৰোণাচাৰ্য্যই আছি যুদ্ধত পদুবেহ বচনা কৰাৰ কথা শুনিছিলো।
সেই বেহ ভেল বৰিব পৰা শক্তি স্তম্ভ পুত্ৰৰ বাহিৰে কাৰো গাধ্য নাই।
তেওঁ অভিন্যূ বেহ ভেল কৰি তাতে সোমাই ব ল নেকি? কিও বেহৰ
পৰা বাহিৰ হব পৰা কোশল নইতো তেওঁক শিকোৱা নাছিলো। তেওঁ
কি তেওঁ বেহৰ তিতৰতে নিহত হৈ ব’ল?” এইদৰে বনতৰে আচল
কথাটো অনুমান কৰিয়েই ব ল শোকাভূৰ হৈ পৰিল।

তাৰ পিচত অৰ্জুনে বিনাপ কৰি কবলৈ ধৰিলে “হায় হায়! মোৰ
চেনেহৰ গহনাটি আছি কানাতক যমৰ আলহী হ’ল। যুধিষ্ঠিৰ, ভীমসেন,
ধৃষ্টদ্যুম্ন, পৰাশৰ্মী গাতাকি এই সকলো জীৱাই থকাতো স্তম্ভ তনয় আছি
শত্ৰুৰ হাতত প্ৰাণ বিসৰ্জন দিব লগা হ’ল। উঃ স্তম্ভাক নই এতিয়া
কি বুলি সাধনা দিব? শ্ৰোণীদীকে বা কি বুলি কনঠে? উত্তৰাকো
সাধনা দিবলৈ আছি কোন আছে?”

তেতিয়া পুত্ৰ শোকাভূৰ বীৰ অৰ্জুনক বাহুদেৱে গাত হাত বুলাই
কলে “হে মহাবীৰ অৰ্জুন, তুমি এইদৰে শোক নকৰিবা। আনি যে
কৰিয়। অশ্ৰুশত্ৰই হ’ল আমাৰ জীৱনৰ জীৱন আৰু অশ্ৰুশত্ৰই আমাৰ
নৰণো। যি বীৰে যুদ্ধক্ষেত্ৰ এৰি পলই নাগাৰ তেওঁৰ গহনেই হ’ল একমাত্ৰ
স্বত্ব। মহাবীৰসকলৰ প্ৰতি অকাল মৃত্যুটো অতি মহত্ব কথা। পুণ্যাশ্ৰা-
স্বত্ব। সকলে যি খেষ্ঠ লোক লাভ কৰে অভিন্যূয়েও তাক লাভ কৰিছে।
যুদ্ধক্ষেত্ৰত প্ৰকৃত বীৰপুৰুষসকলে নৰণ বৰণ কৰিবলৈ হাবিগাহ নকৰে
চানো? আছি যি ক্ষেত্ৰত বীৰ অভিন্যূয়ে নৰণ বৰণ কৰিছে সেই যুদ্ধ-
ক্ষেত্ৰই ক্ষত্ৰীয়াসকলৰ একমাত্ৰ সম্মতন লক্ষ্য। তুমি এনেকৈ শোকত
ব্যাকুল হৈ পৰিলে তোমাৰ ভাইসকল আৰু নৃপতিসকলো ব ল অৰীৰ হৈ

ଓଁ ନାମୋ ସ୍ତୁତ୍ୟାୟ ନମଃ । ସେହି ମନ୍ତ୍ର ଦିଲେ । ହାତୀର ହାତୀର ବୀରର ଲଗତ ଯୁଦ୍ଧ ଦି ଅରଣ୍ୟ ହେ ଅହା । ଅରଣ୍ୟର ଅଭିମନ୍ୟୁରେ ସେହି ମନ୍ତ୍ର-
ସାତ ଗହ୍ୱିର ନୋରାରି ବାଗାରି ପରି ଗୁରୁ ଗଲ । ଅନ୍ତର ପିତାତ ତେଣୁର ପ୍ରାଣ ବାଧୁ
ବାହ୍ୟ ହେ ଅରଣ୍ୟ ହଲ ।

ସମସ୍ତେ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ବଳେ “ବହନ ଏତା ପଦ୍ମ ପୁରୁଷୀତ ମୋମାୟି ନୈ ହାତୀରେ
ସେନାକେ ପାନୀ ବୋବା ମହନ ବଳେ ଅଭିମନ୍ୟୁରେ ଓ ବିବାଟ ବୁଦ୍ଧବାହିନୀର ତରୁଣ
ମହନ ବଳି ଅନ୍ତର ମୃତ୍ୟୁ ବରଣ ବଳିଲେ । ଏହି ପ୍ରାଣହୀନ ଅଭିମନ୍ୟୁର ଶେଷ ନୈ
ଆପୋନାର ପକ୍ଷର ମୋମାୟି ସମସ୍ତେ ବନବୀରୀ ଶତ ବଧ ବଳି ପଦ୍ମବନ୍ଧିବ
ଚିକାବୀବୋରେ ସୁନି ସୁନି ମୃତ୍ୟୁ ବରାଦି ଶ୍ରୀମନ୍ତ୍ରାୟ ଶ୍ରୀମନ୍ତ୍ରାୟ ମୃତ୍ୟୁ ବଳିବନେ
ବଳିଲେ । ସିଂହର ପ୍ରକୃତ ବୀର ଆছিল ତେଣୁନୋକେ ବିଷ ଚକ୍ରୁଲେ ଟୁଲିଲେ ।
ଆବାସର ଚରାୟ-ଚିରବିତ୍ତିବିନାକେ ବେରଳ ବୈ ଗଲ “ହି ମହା ଅରଣ୍ୟ, ମହା
ଅରଣ୍ୟ ।”

କୃଷ୍ଣବୀରବଳେ ଅଭିମନ୍ୟୁ ବନ୍ଧୁ ଆନନ୍ଦର ଉଦ୍ଧାରଣ ହେ ଆଶ୍ୱାତଥ୍ୟ ବଳିବନେ
ବଳିଲେ । କେରଳ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରର ପୁତ୍ରର ସୁଯୁକ୍ତରେ ଶତ ଚିତ୍ରାବି ଚିତ୍ରାବି ବଳିଲେ
ବଳିଲେ “ଏହିଟୋ ନିତାତ ଅରଣ୍ୟର ବାସ ବଳିଲେ । ମୋମାୟିର ଆପୋନାଲୋରେ
ସୁଦ୍ଧର ଧର୍ମ ପାହାରି ଗଲ । ଆପୋନାଲୋରେ ଲାଜ କାଜ ବାତି ବଳି ବନ୍ଧେମାଲି
ହେ କବିଜ୍ଞେ । ହିଃ ହିଃ । ହେ କବିଜ୍ଞ ନାନ ଧାରୀବୀବଗଳ, ମହାଅରଣ୍ୟର ଲିପ୍ତ
ହେ ଆଶ୍ୱାତଥ୍ୟ ବିପଦନେ ଆଠକାଣ କବି ସୁଧର ଦରେ ଆପୋନାଲୋରେ ଏନେ ବିଜ୍ଞମୋ-
ମାୟି ଆବନ୍ତ ବଳିଜ୍ଞେ ।” ଏହି ବୁଲି ତେଣୁ ଅନ୍ତ ଶତ୍ରୁ ଦୂରନେ ଦଳିମାରି ମେଳାୟି ଦ
ସୁଦ୍ଧକେତ୍ର ପବିତ୍ରାଣ ବଳି ଶୁଦ୍ଧି ଗଲ । ସୁଯୁକ୍ତ ବର ଧର୍ମତୀର ଆছিল । ତେଣୁର
କଥାବୋର କୋରମକଳେ ମନର ତିତ୍ତା ଗାମିଥିଲି ଯଦିକ୍ ତେଣୁର ମନର ପ୍ରକୃତ ତାବ
ପ୍ରକାଶ କବି ବୈଜ୍ଞି ।

ପୁରାଣୋକ

ସୁଧିଷ୍ଠିର ଶୋକ ମାଗବତ ନିମନ୍ତ

ହୋ, ଅଶ୍ରୁଧାରୀ ଆବ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନକ ଯୁଦ୍ଧର ମନ୍ତ୍ର ବଳି ସି ବୀରପୁରଣେ
ଅଗ୍ନି ମନ୍ତ୍ର ମନ୍ତ୍ରବଳେ ଅତସିନାକ ମନ୍ତ୍ରମୋମାୟି ଗନ୍ଧାର ବଳିଲେ ସେହିମନ
ବୀର ଆଜି ଅନ୍ତ ଶୟାତ ଶୁଦ୍ଧି ଆହେ ଆବ ମାରି ନାମାୟ । ହେ ମହାବୀର,
ତୁମି ଦୁଃଶାସନକ ଯୁଦ୍ଧର ମନ୍ତ୍ରମୁଖ ହବନେ ବାଧ୍ୟ କବିଥିଲା । ମନ୍ତ୍ରାକେତେ ତୋମାରି

মৃত্যু হৈছেনে? তেহে কিহৰ কাৰণে আছি আনাব এই বিষয় অভিযান? কিহৰ কাৰণে বাচ্য? উঃ নই অৰ্জুনক কি বুনি সাধনা দিন। সুভদ্রা বৎসহাৰা গাভীৰ দৰে হৈছে নই তেওঁক নো কি বুনি সাধনা দিন? ফলহীন কথা তেওঁলোকক কেনেকৈ ক'ব? লোভী মানুহৰ বুদ্ধি হত হয়। মন লোভীয়ে যিদৰে তলদফালে মন নকৰি অকল ওপৰফালৰ নোচাকলৈ চাই থাকোঁতে হঠাৎ তলৰ গাঁতত অনেক পৰি নৰে সেইদৰে ময়ো বাধ্যলোভী হৈ বহুকাল সুখৰ আশা কৰি এই ফোমল বয়সৰ লৰাটি যাব সুখ আৰু আনন্দত দিন গৈছিল সেই প্ৰাণৰ নিৰিক কাশ্যন্তক যুদ্ধক্ষেত্ৰলৈ পঠাই দিলোঁ। মোৰ নিচিনা অৰণ্য নৰ্ব এই পৃথিৱীত আৰু কোনো নাই। অৰ্জুনৰ অনুপস্থিতিত তেওঁৰ চেমেকৰ লৰাটিক বন্ধা নকৰি বৰং মৃত্যুৰ কবান গৰাহত পেনাই দিলোঁ।

এইদৰে যুধিষ্ঠিৰে তেওঁৰ শিবিৰত বহি বিশাপ কৰি কৰি শোকত বিহ্বল হৈ পৰিল। তেখেতৰ চাৰিওফালে তাত থকা বীৰসকলে 'বেৰি বৰি অভিনন্দ্যৰ পৰাক্ৰম আৰু শৌৰ্য্য-বীৰ্য্যৰ কথা সুৱনি মৰণাত্মক বেতাৰত তলনুৰ কৰি ব'ল।

অসহ্য শোকত যেতিয়া পাণ্ডৱসকল গ্ৰিহমাণ হৈ থাকে সেই সময়ত পাণ্ডৱসকলৰ আচাৰ্য্য গুৰু পিতামহ ব্যাসদেৱ সেই ঠাইত উপস্থিত হৈ সাধনা দিবলৈ আহে। এতিয়াও তেওঁ যুধিষ্ঠিৰৰ আগত উপস্থিত হল। যুধিষ্ঠিৰে ব্যাসদেৱক যথাবিহিত সন্মান প্ৰদৰ্শন কৰি আসনত বহুৱালে আৰু কলে "গুৰুদেৱ, মনলৈ কোনোমতে শান্তি আনিব পৰা নাই। বহুতো চেষ্টা কৰি আছোঁ।

তেতিয়া ব্যাসদেৱে কলে "তুমি জানী ঈশ্বৰ শাস্ত্ৰৰ পুৰুষ। শোকৰ অৰীন হৈ এইদৰে হতবুদ্ধি হোৱা তোমাৰ পক্ষে উচিত হোৱা নাই। মৰণৰ কথা তুমি জানিও এইদৰে অজানীৰ দৰে শোকাকুল হোৱা তোমাৰ পক্ষে অশোভনীয়।" এইদৰে ব্যাসদেৱে ধৰ্ম্মপুত্ৰক সাধনা দিবলৈ বৰিলে। আৰু কলে "এই বিশুদ্ধগতৰ্জন ব্ৰহ্মাই সৃষ্টি কৰিলে, ক্ৰমে ক্ৰমে অীৱসকল বুদ্ধি পাই জগতৰ্জন ভৰি পৰিল। দিনক দিনে তুমিৰ বুদ্ধি পাবলৈ বৰিলে। তাকে দেখি কি স্বৰূপে এই মহাজাৰ কন্যৰ পানি ব্ৰহ্মাই তাৰ উপায় চিন্তিবলৈ বৰিলে। অনেক চিন্তা কৰিও তেওঁ কোনো উপায় উদ্ধাৱন কৰিব নোৱাৰিলে। সেই চিন্তাতে অলি পুৰি অস্তত তেওঁ চীৱকুল ভাঙ কৰিবলৈ অগ্ৰসৰ হ'ল। তেতিয়া ভগৱান বহুই তেওঁৰ কাষলৈ গৈ উপায় দেখুৱাই দিয়াত তেওঁৰ মন্য জুই শান্ত হৈ পৰিল। অৰ্থাৎ ব্ৰহ্মৰ সেই

শাঁত পৰি যোৱা ঋং আৰু জলন্ত জুমেই অগ্নতৰ জীৱকুলৰ নৃত্যৰ ৰূপ ধৰি শাঁত পৰি গ'ল। জীৱকুলৰ জন্ম-নৃত্য নিয়ন্ত্ৰাধীন কৰিবৰ নমনেৰে—ব্যাধি আৰু বিপদ-বিধিনি জীৱকুলৰ স্বাভাৱিক ধৰ্মৰ দৰে হৈ কাৰ্য্যত ১৭।৩ হৈ পৰিছে। “মৃত্যু” বোলা কথাটো জীৱৰ হিতৰ কাৰণে হোৱা এটা ব্যৱস্থাহে নাথোন। এনে মৃত্যুত দুখ কৰা বা শোকাকুল হোৱা উচিত নহয়। জীৱৰ মৃত্যু দেখি পৰিতাপ বৰাৰ একো কাৰণ নাই। জীৱিতসকলৰ কাৰণেহে দুখ বেজাৰ বৰিব লাগে।” এইদৰে অতীতৰ বখা, ইতিহাস আৰু তত্ত্বজ্ঞানৰ বিষয়ে নানান উপদেশ দি পিতামহ কৃষ্ণ বৈপায়নে যথিষ্ঠিবৰ সাধনা দিলে। পুনৰ বৰলৈ ধৰিলে “বাছা, অগ্নতত যিসকলে বেছি উদ্ভৃতি লাভ কৰি সৌভাগ্যৱান আৰু ঐশ্বৰ্য্যশালী হৈছে তেওঁলোক সকলো এই মৃত্যুৰ অধীন—এই কথা তোমাৰ অজ্ঞাত নহয়। নৰক, স্ত্ৰহোজ, অঙ্গ, শিৱি, শ্ৰীৰামচন্দ্ৰ, ভগীৰথ, দিলীপ, মাৰুতা, যযাতি, অম্বৰীষ, শশিৰিন্দু, কামা, বসুদেৱ, ভৰত, ভৃগু, পৰশুৰামৰে আদি বৰি মহাপুৰুষসকল আৰু ভালেমান নামজলা বাহুচক্ৰবৰ্ত্তীগৰল মৃত্যুৰ মুখত পৰিছে। এতেকে তুমি পুত্ৰৰ কাৰণে আৰু শোক বৰি নাখাবিবা। তন্মুহূৰ্ত্তে অতিন্যূৱে স্বৰ্গ লাভ কৰিছে। সেই স্বৰ্গগামী আত্মাৰ কাৰণে শোক কৰিব নাপায়। শোকাকুল লোৰৰ শোক বাঢ়িহে গৈ থাকে। যথার্থ বিবেচী পুৰুষ শোক পৰিত্যাগ কৰি সজ্জ কীৰ্ত্তি-লাভৰ কাৰণেহে যত্ন ধৰা যুগুত।” ব্যাসদেৱৰ এনে সাধনা ধাৰ্য্যত ধৰ্মপুত্ৰৰ মনৰ দুখ লাঘব হোৱাত তেওঁ সেই ঠাই এৰি গুচি গল।

সংশপ্তক সৈন্য মধিনুৰ কৰি বৰি শ্ৰীকৃষ্ণসহ ধনঞ্জয় শিৱিলৈ উলটি আহিল।

বাটত ধনঞ্জয়ে কৃষ্ণক কলে “গৌৱিল, মোৰ আজি মনটো কিবা উৰঙা উৰঙা লাগিছে—একো বুজিব পৰা নাই। নুৰেদি যেন বখাবে নোনাথ যেন লাগিছে। বুকুৰ ভিতৰখনত যেন বেজাৰে খুন্দা মাৰি ধৰা দি ধৰিছে। যুৰিষ্ঠিব ভালে কুশলে আছেনে ছাটো? তেওঁৰ বোধ কৰে। কোনো বিধিনি ঘটাই নহয়নে?”

বাসুদেৱে কলে “ধনঞ্জয়, আটাই কেদৰ ভায়েকে সৈতে ধৰ্মপুত্ৰ মদলে আছে। তেওঁৰ কাৰণে সমূলি চিন্তা নকৰিবা।”

বাটতে গায়ংকৃত্য আত্মিক আদি সমাপন কৰি পুনৰ বখত উঠি নিঘৰ ছাউনীৰ কাষ পালেগৈ। যিহানেই ছাউনীৰ কাষ চাপি গ'ল অৰ্জুনৰ মনত সিনানেই কিবা এটা আশঙ্কা বাঢ়ি ফাবলৈ ধৰিলে।

অৰ্জুনে শ্রীকৃষ্ণৰ ফালে চাই বলে “জগদ্বৰ্দ্ধন, ক’তা শিবিৰত দেখোন
প্রতিদিন বাজি উঠা বাদ্যভণ্ডৰ শব্দ নুশুনো? বীণ যোদ্ধাগুলে দেখোন
আমাক আঁতৰৰ পৰাহে অভিবাদন জনাইছে? তেওঁলোকৰ এজনো দেখোন
আমাৰ ওচৰলৈ আগ বাঢ়ি অহা নাই? এইবোৰ দেখোন কিবা অসাধাৰণ
আৰু খেলিনেলি যেন লাগিছে। হে মাধৱ, গঁচাকৈয়ে মোৰ ভাইগুল
কুশলে আছেনে? মই দেখোন মনটোক একোপধ্যে শাস্ত কৰিব পৰা নাই।
অভিনব্যাৰেও দেখোন তেওঁৰ ভাষেক কেইটুকুৰ লৈ মোক আদৰি দিবলৈ
অহা নাই, কি হ’ল?” এই বুলি কৈ কৈ তেওঁ ছাউনীৰ ভিতৰ সোমাল।

“কাৰো মুখত আনন্দ নাই—সকলোৰে মুখ গুদোশ ধাই পৰিছে।
অভিনব্যু ইয়াত নাই কি? ক’তা, মোৰ লগত কোনোও মাত-বোল কৰাই
নাই। দ্ৰোণাচাৰ্য্যই আজি যুদ্ধত পদ্মবেহু বচনা কৰাৰ কথা শুনিছিলো।
সেই বেহু ভেদ কৰিব পৰা শক্তি স্বভাৱ পুত্ৰৰ বাহিৰে কাৰো গাধ্য নাই।
তেওঁ অতিশয় বেহু ভেদ বনি তাতে সোমাই ব ল নেকি? কিন্তু বেহু
পৰা বাহিৰ হৰ পৰা বৌশল মইতো তেওঁক শিকোৱা নাছিলো। তেওঁ
বি তেওঁ বেহুৰ ভিতৰতে নিহত হৈ ব’ল?” এইদৰে ধনুৰে আচল
বৰাটো অনুমান কৰিয়েই বৰ শোকাভূৰ হৈ পৰিল।

তাৰ পিচত অৰ্জুনে বিলাপ কৰি কবলৈ ধৰিলে “হায় হায়! বোৰ
চেনেহৰ গহাগটি আমি কালান্তক যমৰ আলহী হ ল। যুধিষ্ঠিৰ, ভীমসেন,
ধৈৰ্ম্ম্যনু, পৰাক্ৰমী গাত্যকি এই সকলো জীয়াই ধকাতে স্বভাৱ তনয় আছি
শত্ৰুৰ হাতত প্ৰাণ বিসৰ্জ্জন দিব লগা হ’ল। উঃ স্বভাৱক মই এতিয়া
কি বুলি সাধনা দিম? দ্ৰোপদীৰে বা কি বুলি কনঠৈ? উত্তৰাকো
সাধনা দিবলৈ আজি কোন আছে?”

পৰিব। উঠা, তুমি তেওঁলোকৰ সাহস আৰু ভৰযাহে দিয়া উচিত।
শোক পৰিত্যাগ কৰা।”

অলপ শান্ত হৈ বীৰপুত্ৰৰ নৃত্য বাহিনীটো অৰ্জুনে ভালবৈ শুনিবলৈ
হেপাহ কৰাত যুধিষ্ঠিৰে বলে “নসেই অভিন্যুৰ উৎসাহ দি কলো,
‘পদ্মবেহ ভেদ কৰি বাটটো মুৰলি কৰি দিব পাৰিলেই আমি তোমাৰ
পিচে পিচে গৈ বেহৰ মাজত সোমামগৈ। তোমাৰ বাহিৰে এই বেহ
ভেদ কৰা বৌশল আমাৰ সবলোৰে অজ্ঞাত। তোমাৰ নামা আৰু পিতাই
ভান পোৱা কামটো আজি তুমি সমাধা কৰা।’ সেই কথাত অভিন্যুৱে
বংমনে সেই দুৰ্ভেদ্য বেহ ভেদ কৰি বেহৰ মাজলৈ সোমাই গ’ল। আনিও
তেওঁৰ পিচে পিচে গ’ল। কিন্তু সোমোৱা বাটৰ মুখেতে পাতকী জয়দ্রথে
আমাক ভেটা দিলে। অভিন্যু বেহত সোমাই যোৱাৰ লগে লগে বেহৰ
বাট ততালিকে জাপ খাই গ’ল। সিমুৰাজে প্ৰচণ্ডৰূপে আহি আমাৰ প্ৰৱেশ
পথ বন্ধ কৰি দিলে। অসংখ্য মহাবীৰ এৰে গোটা হৈ ক্ষত্ৰিয় ধৰ্মৰ সকলো
নীতি উলংঘা কৰি বীৰ অভিন্যুক সপ্তৰথীয়ে এবেলগে যুঁজি বধ কৰিলে।

যুধিষ্ঠিৰৰ মুখত ঘটনাৰ বৰ্ণনা শুনি “হা পুত্ৰ” বুলি এটা কৰণ ধ্বনিৰে
অৰ্জুন মাটিত ৰাণবি পৰি নুৰ্ছা গ’ল। ক্ষত্ৰক পিচত সংজ্ঞা পাই
উগ্ৰমুৰ্ত্তি ধৰি প্ৰতিজ্ঞা কৰি কলে “মোৰ পুত্ৰৰ নৃত্যৰ কাৰণ জয়দ্রথ
মই কালিলৈ বেলি নোৱাৰ মাওঁতেই তাৰ প্ৰাণ বধিম। তাৰ বধৰ কাৰণে
দ্ৰোণ আৰু কৃপাই যোগ দিলেও সেই আচাৰ্যসকলকো অস্ত্ৰ হানি স্বৰ্ণলৈ
পৰিণাম। এয়ে মোৰ প্ৰতিজ্ঞা।” এই বুলি অৰ্জুনে গাভীৰত টকাৰ দিলে।
ঐকৃষ্ণকো লগে লগে পাক্ৰম্য শত্ৰু ফুঁকি উৎসাহ দিলে।

ভীমসেনে তেতিয়া কলে “এই টকাৰ আৰু শত্ৰু ধ্বনি মৃতবাহুৰ
পুত্ৰসকলৰ বিনাশ-সংকেত বুলি সকলোৱে জানি লোৱা।”

সিদ্ধুবাজ জয়দ্রথ

অভিন্যুৰ নৃত্যৰ কাৰণ একমাত্ৰ জয়দ্রথ। কাইলৈ বেলি নোৱাৰ
মাওঁতেই অৰ্জুনে তেওঁক বধিবলৈ প্ৰতিজ্ঞা কৰিছে। চোৰাংচোৰাৰ মুখে
এই সংবাদ কোৱাৰকলৈ শুনিবলৈ

বৃদ্ধক্ষত্র নামে সিদ্ধু দেশৰ এখন খ্যাতিমান বজা আছিল। কঠোৰ তপস্যাব ফলত ভয়দ্রথ নামে তেওঁ এটি লৰা সন্তান লাভ কৰিলে। লৰা ভূমিস্থ হোৱা মাত্ৰে আকাশবাণী শুনিবলৈ "এই বোঁৱৰ ভগৎবিখ্যাত বীৰ হ'ব আৰু এওঁ এগৰাকী বিখ্যাত ক্ষত্ৰি় বীৰ শিবোমণিৰ হাতত নিবন হৈ উৰ্দ্ধলোকলৈ গমন কৰিব।"

'জীৱমাত্ৰেই মৃত্যুৰ অধীন' এই কথা সকলোৰে জনাত হ'লেও মৃত্যুৰ নাম শুনিবলৈ পণ্ডিত কিম্বা ঋষি-মুনিসকলোৰে প্ৰাণত ভয়ৰ সঞ্চাৰ হয়। বৃদ্ধক্ষত্র বচাই সদ্যোজাত শিশু পুত্ৰটিৰ মৃত্যুৰ কাৰণটি আকাশ-বাণীৰপৰা শুনিবলৈ পাই বচা অতিশয় দুঃখিত হ'ল। বৃদ্ধ বচাই তেতিয়াই "আকাশবাণী সঁচা হ'লে পুত্ৰৰ শিব বিচনে ছেদ কৰিব তেওঁৰ শিবো যেন সেই মুহূৰ্ত্তে আপোনা-আপুনি চূৰ্ণাকৃত হব" এই বুলি অতিশাপ দিলে।

ভয়দ্রথৰ ৰায়স হোৱাত বৃদ্ধক্ষত্ৰই পুতেকৰ হাতত ৰাজ্যভাৰ গতাই দি তপস্যা কৰিবলৈ বনলৈ গুচি গ'ল। তেওঁ গৈ গানতক নামে এখন ডাঙৰ পথাৰৰ কাষত আশ্ৰম এখনত বাস কৰিবলৈ বহিলে। পিচত সেই পথাৰ-খনেই পিচত কুৰুক্ষেত্ৰ নামে জনাজাত হ'ল।

অৰ্জুনৰ প্ৰতিজ্ঞাৰ কথা শুনি ভয়দ্রথে তাহানিৰ আকাশবাণী মতে তেওঁৰ অন্তিম কাল চাপিল বুলি শঙ্কা কৰিলে। তেতিয়া তেওঁ দুৰ্য্যোধনৰ কাষলৈ গৈ কলে "মই আৰু যুদ্ধত যোগদান নকৰোঁ। এতিয়া মই বাঘালৈ উলটি যাওঁ।"

সেই কথাত দুৰ্য্যোধনে ডাঠ দি কলে "সৈন্যবহু, আপুনি বিচলিত হৈছে কিয়? আনি বহুত বীৰ একেলগে শোটিবাই আপোনাক বচা কৰিব। কৰ্ণ, চিত্ৰসেন, বিৰিংশ, ভূৰিখৰা, শল্য, বৃষসেন, পুৰোনিজ, অয়, ভোজ, কৰ্ণোজ, হুলকিণ, সত্যব্ৰত, বিকৰ্ণ, দুৰ্ম্মৰ্খ, দুঃশাসন, সুবাহ, কলিষ্ট, অৱতীৰ ৰচাসকল, দ্ৰোণ, অশ্বথামা, শকুনি আৰু নই স্বয়ং মইয়াই থাকোঁতে আপুনি যুদ্ধক্ষেত্ৰ পৰিত্যাগ কৰা অনুচিত হব। আপোনাৰ বচাব কাৰণে মই আজি মোৰ শোটেই সেনাবাহিনী নিদুৰ্দ্ধ কৰিম। এনে সঙ্কটৰ সময়ত আপুনি আনক পৰিত্যাগ নকৰিব।" দুৰ্য্যোধনৰ আশ্বাস বাক্য শুনি ভয়দ্রথে যুদ্ধত প্ৰস্তুত হ'বলৈ সন্মতি দান কৰিলে।

ভয়দ্রথে তেতিয়া দ্ৰোণাচাৰ্য্যৰ কাষ চাপি শুধিনেগৈ "ওৰসেই আপুনি মোৰ আৰু অৰ্জুন দুয়োৰে অস্ত্ৰধৰ। আনৰ দুজনৰ ভিতৰত কিবা কম-বেছি আছে নে কি?"

দ্ৰোণই উত্তৰত ক'লে, "বাহা, নই ওৰৰ কৰ্তব্য হিচাবে দুয়োকে

সমান শিখা দিওঁ। শিখাৰ ধৰণ এৰে হলেও অভাৱ আৰু অন্যৱসায়ৰ ফলত তোনাতকৈ অৰ্দ্ধুন কিছু ওপৰত আছে। সেই বুলি তুমি ভয় খোৱা অনুচিত। মই অৰ্দ্ধুনৰ অভেদ্য বেহু বচনা কৰি তোমাক সকলোৰে পিচত থৈ বন্ধা কৰি থাকিম। তুমি আগলৈ মনেৰে ধৰ্মবন্ধা কৰি যুদ্ধ কৰি থাকিবা। সময়ত আমি সকলো ফলৰ দৰেই লাগিব। যুদ্ধক্ষেত্ৰত বীৰসকলে তপস্বীসকলৰ দৰে কঠোৰ তপস্যা কৰি অৰ্জ্জুন কৰা শ্ৰেষ্ঠলোক অতি গহ্বৰে লাভ কৰে। গতিকে ভয় ত্যাগ কৰি যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হোৱা।”

ৰাতিপুৱানত সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ অশ্ববিদ্যা বিশাৰদ দ্ৰোণই কৰুসৈন্য লৈ বেহু বচনা কৰিলে। জয়দ্ৰথ আৰু তেওঁৰ বন্ধাৰ্হে ভুবিধৰা, কৰ্ণ, অশ্বখামা, শল্য, নৃয়গেন আৰু কৃপই সকলো প্ৰকাৰৰ সৈন্যসামন্ত লৈ বেহুপৰা দাবনাইল পিচত থাকিল। জয়দ্ৰথক বন্ধক বীৰসকল আৰু পাণ্ডৱসকলৰ মাজলৈ ঠাইনিহিত দ্ৰোণাচাৰ্য্যই তেওঁৰ সৈন্য লৈ শবট বেহু বচনা কৰি ললে। শবট বেহু পিচত পদ্মবেহু আৰু তাৰ পিচত গুটীবেহু বচনা কৰি লোৱা হ'ল। এই গুটী বেহু পিচত জয়দ্ৰথ সদলবলে নিত ললে। শবট বেহুৰ সমুখ ভাগত দ্ৰোণ থাকিল। বগা বৰচ বগা ভূষণ বগা দিৰীটি পিন্ধি লোৱাত দ্ৰোণাচাৰ্য্যৰ তলবলাই জ্বলিদি পকা দেখা গৈছিল। বঙা বঙৰ ঘোঁৰা যুতি লোৱা বধৰ ধ্বজাত যজ্ঞবেদীৰ চিহ্ন আৰু পহুছালৰ প্ৰতীক দেখা গৈছিল। সেইবিলাক বতাহত উৰি পকা দেখা পাই কৌৰৱসকলৰ উৎসাহ বাঢ়ি গৈছিল। বেহুৰ বচনা শক্তি আৰু কোশল দেখি দুৰ্য্যোদনৰ মনলৈ বিশ্বাস ঘূৰি আহিল।

এহেজাৰ বথ, এশ হাতী, তিনিহাজাৰ ঘোঁৰা, দহ হাজাৰ পদাতিব সেনা আৰু এহেজাৰ পাঁচশ অশ্ববাৰী বীৰ লৈ ধৃতৰাষ্ট্ৰৰ পুতেক দুৰ্মৰ্শণ কৌৰৱ সেনাৰ সমুখ ভাগত থিয় হৈ শব্দ ফুঁকি ঘোষণা কৰিলে “খঙত গুমনি থকা অজ্ঞেয় ধনঞ্জয় ক'ত ? আজি আমাৰ লগত যুদ্ধ দি শিলত আফালি টুকুৰা টুকুৰ হৈ পৰা মাটিৰ চৰৰ দৰে তেওঁ আজি আমাৰ লগত যুদ্ধত খঙ-বিংগ হৈ যাব।”

যি ঠাইত অশ্ব পৰিবৰ্ত্তে পাৰে তেনে ঠাইৰপৰা অলপ আঁতৰত থিয় দি অৰ্দ্ধুনে শব্দৰে প্ৰতিবেদন কৰিবলৈ ধৰিলে। লগে লগে কৌৰৱ সেনায়ে শব্দৰে কৰিবলৈ ধৰিলে।

অৰ্দ্ধুনে তেতিয়া শ্ৰীকৃষ্ণ কলে “তেনেদৰে, দুৰ্মৰ্শণৰ ফালে বথ

পৰিচালনা কৰা। তেওঁৰ হস্তী বাহিনীটো আক্ৰমণ কৰি বেহ ভেদ কৰোঁৱৈ।”

প্ৰৱন বতাহৰ কোব খাই ডাৱেৰিনাক যেনেকৈ ঠানবান হৈ যায় সেইদৰে অৰ্জুনৰ প্ৰৱন আক্ৰমণত দুৰ্বৰ্ণৰ সৈন্যবিনাক ছত্ৰভঙ্গ দি যেনি পাই ভেনি পনাবলৈ ধৰিলে। সেই অৱস্থা দেখি দুঃশাসনৰ বৰ ঝং উঠিল তেওঁ এটা ডাঙৰ হস্তী বাহিনী লৈ অৰ্জুনক বেচি ধৰিলে।

দুঃশাসন অতি দূৰত হলেও যুদ্ধত বৰ পৰাক্ৰমী আছিল। অতি পৰাক্ৰমেৰে তেওঁ যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে। কিন্তু অৰ্জুনৰ হাতত কুব্ৰসৈন্য নৰি শোটেই যুদ্ধৰ পলিখন ভৰি পৰিল। যুদ্ধকেইটি ভীষণ আকাৰ ধাবণ কৰিলে। অৰ্জুনৰ প্ৰৱন পৰাক্ৰমত তিষ্ঠিৰ নোৱাৰি দুঃশাসনৰ সৈন্যবিনাশ পনাই পত্ন; মাৰিলে। শেষত দুঃশাসনেও প্ৰাণ লৈ পনাই দ্ৰোণৰ শৰণাপন্ন হ’লগৈ।

ব্যৱসায়ীৰ বগো পিচে পিচে গৈ দ্ৰোণৰ সন্মুখত উপস্থিত হ’ল। ধনত্বেয়ে দ্ৰোণাচাৰ্য্যক ক’লে “হে নৰশ্ৰেষ্ঠ, পুত্ৰশোকত মৰ্ম্মাহত হৈ মই গিৰুৰাজৰ উদ্দেশ্যে আহিছোঁ। মোৰ প্ৰতিজ্ঞা পালন কৰিবৰ নিমিত্তে আপীৰ্বাদ কৰক।” দ্ৰোণই মিচিকিয়াই হাঁহি এটা মাৰি ক’লে “অৰ্জুন, নোক পৰাজয় কৰিব নোৱাৰিলে ঘৰদ্রথক হত্যা কৰা অসম্ভৱ বুলি জানিবা।” সেই কথাত যুদ্ধ আৰম্ভ হ’ল। দ্ৰোণে ধনুত টকাৰ দি অৰ্জুনৰ ওপৰত শৰ বৰষিবলৈ ধৰিলে।

পাৰ্শ্বৰো দ্ৰোণাচাৰ্য্যক শৰাঘাত কৰিবলৈ ধৰিলে। সেই সকলো শৰ দ্ৰোণই অনাগ্ৰাসে বোধ কৰি ক্ৰৌঞ্চ আৰু অৰ্জুনৰ ওপৰত অগ্নিবাণ নিক্ষেপ কৰি তেওঁলোকক ঠেকত পনাবলৈ চেষ্টা কৰিলে। অৰ্জুনেও দ্ৰোণৰ ধনুৰ্ধন ভাঙি পেনাবলৈ চল নিচাৰিলে। সেই ভাৰি অৰ্জুনে ধনুত শৰ যোজনা কৰিব বোঁজোতেই দ্ৰোণই অৰ্জুনৰ ধনুৰ গুণ কাটি পেলালে। তাৰ পিচত দ্ৰোণই হাঁহি হাঁহি অৰ্জুনৰ বগ, ঘোঁৰা, সাৰথি আৰু অৰ্জুনৰ ওপৰত শৰাঘাতে শৰ বৰষিবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া অৰ্জুনৰ বৰ ঝং উঠিল। আৰু ‘আচাৰ্য্যক সম্বৰণ কৰিবই লাগিব’ বুলি ননতে ভাৰি লৈ একেলগে ভালেমান শৰ মাৰি পঠিয়ালে।

দ্ৰোণই সেই সকলোবিনাক শৰ বোধ কৰি চকুৰ পচাবতে এনে ক্ৰিপ্ৰ-ভাবে শৰ হানিবলৈ ধৰিলে যে শৰৰ প্ৰকোপত অৰ্জুনৰ বগ আৰু ঘোঁৰা এনেকৈ ছাতি ধৰিলে যে বগপনী এছাবত নেদেখা হৈ পৰিল।

সমানে শিক্ষা দিহোঁ । শিক্ষার ধরণ একে হলেও অভ্যাগ আৰু অব্যবসায়িক বলত তোনাতকৈ অৰ্জুন কিছু ওপৰত আছে । সেই বুলি তুমি ভয় ধোঁৱা অনুচিত । মই অৰ্জুনৰ অভেদ্য বেহু বচনা কৰি তোমাক সবলোকে পিচত থৈ বন্ধা বৰি থাকিম । তুমি আনন্দ মনোৰে ধৰ্ম্মবন্ধা বৰি যুদ্ধ বৰি থাকিবা । গমগত আমি সবলো যমৰ ঘনতৈ যাবই লাগিব । যুদ্ধ-ক্ষেত্ৰত বীৰগবলে তপস্বীগবনৰ দৰে কঠোৰ তপস্যা কৰি অৰ্জুন বৰা ধৈৰ্যলোক অতি সহজে লাভ বৰে । প্রতিবে ভগ ত্যাগ কৰি যুদ্ধত প্রবৃত্ত হোৱা ।”

নাতিপুৰাতন সৰ্বশ্রেষ্ঠ অগ্নিবিদ্যা বিশাৰদ দ্ৰোণই কুব্জসৈন্য লৈ বেহু বচনা কৰিলে । জগদ্রথ আৰু তেওঁৰ বশ্যাবে ভুবিশ্বতা, বৰ্ণ, অশ্বখানা, শল্য, বৃষসেন আৰু কুপই সবলো প্ৰবাবন সৈন্যগামন্ত লৈ বেহুৰপৰা বাবনাইল পিচত গাবিল । জগদ্রথৰ বন্ধক বীৰগবল আৰু পাণ্ডৱগবলৰ মাজৰ ঠাইখিনিত দ্ৰোণাচাৰ্য্যই তেওঁৰ সৈন্য লৈ শকট বেহু বচনা কৰি ললে । শকট বেহুৰ পিচত পদ্মবেহু আৰু তাৰ পিচত সুচীবেহু বচনা কৰি লোৱা হ’ল । এই সুচী বেহুৰ পিচত জয়দ্রথ সদলবলে থিত ললে । শকট বেহুৰ গমুখ ভাগত দ্ৰোণ থাকিল । বগা কবচ বগা ভূষণ বগা বিৰীণি পিকি লোৱাত দ্ৰোণাচাৰ্য্যক তলবনাই জ্বলিবি থকা দেখা গৈছিল । বঙা বঙৰ ঘোঁৰা যুতি লোৱা বধৰ ধ্বজাত যত্নবেদীৰ চিহ্ন আৰু পহুছালৰ প্ৰতীক দেখা গৈছিল । সেইবিলাক বতাহত উৰি থকা দেখা পাই কোৱন্তগবলৰ উৎসাহ বাঢ়ি গৈছিল । বেহুৰ বচনা শক্তি আৰু কৌশল দেখি দুৰ্য্যোদনৰ মনতৈ বিশ্বাস ঘূৰি আহিল ।

এহেজাব বধ, এশ হাতী, তিনিহাজাৰ ঘোঁৰা, দহ হাজাৰ পদাতিক সেনা আৰু এহেজাব পাঁচশ অগ্নিধানী বীৰ লৈ শূত্ৰাষ্ট্ৰৰ পুতেক দুৰ্ম্মধন কোৱন্ত সেনাৰ গমুখ ভাগত থিয় হৈ শব্দ ফুঁকি ঘোষণা কৰিলে “খঙত গুমাৰি থকা অজ্ঞেয় বনশ্ৰম ব’ত ? আছি আমাৰ লগত যুদ্ধ দি শিতত আফালি টুকুৰা-টুকুৰ হৈ পৰা নাট্যৰ চৰন ধৰে তেওঁ আছি আমাৰ লগত যুদ্ধত খণ্ড-বিখণ্ড হৈ যাব ।”

সি ঠাইত অগ্নি পৰিবৰ্ত্তে পাৰে তেনে ঠাইৰপৰা অগ্নি আঁতৰত থিয় দি অৰ্জুনে শব্দৰে প্ৰতিধ্বনি কৰিবলৈ ধৰিলে । লগে লগে কোৱন্ত সেনায়ে শব্দধ্বনি কৰিবলৈ ধৰিলে ।

অৰ্জুনে ত্ৰেতীয়া ঈৰ্ষাক বলে “ও কেশৱ, দুৰ্ম্মধন ফালে বধ

পৰিচালনা কৰা। তেওঁৰ হস্তী বাহিনীটো আক্ৰমণ কৰি বেহ ভেদ কৰোঁগৈ।”

প্ৰথম বতাহৰ কোৰ খাই ভাৱবিলাক যেনেকৈ ঠানবান হৈ যাব সেইদৰে অৰ্জুনৰ প্ৰথম আক্ৰমণত দুৰ্মৰ্ষৰ সৈন্যবিলাক ছত্ৰভঙ্গ দি যেনি পাই তেনি পলাবলৈ ধৰিলে। সেই অৱস্থা দেখি দুঃশাসনৰ বৰ ধং উঠিল তেওঁ এটা ডাঙৰ হস্তী বাহিনী লৈ অৰ্জুনক বেচি ধৰিলে।

দুঃশাসন অতি দুৰন্ত হলেও যুদ্ধত বৰ পৰাক্ৰমী আছিল। অতি পৰাক্ৰমে তেওঁ যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে। কিন্তু অৰ্জুনৰ হাতত কুব্জসৈন্য নৰি শোটেই যুদ্ধৰ ধনিখন ভৰি পৰিল। যুদ্ধক্ষেত্ৰই ভীষণ আকাল ধাৰণ কৰিলে। অৰ্জুনৰ প্ৰথম পৰাক্ৰমত ভিঙি নোৱাৰি দুঃশাসনৰ সৈন্যবিলাক পলাই পত্নঃ মাৰিলে। শেষত দুঃশাসনেও প্ৰাণ লৈ পলাই দ্ৰোণৰ শৰণাপন্ন হ’লগৈ।

সব্যসাচীৰ বন্ধো পিচে পিচে গৈ দ্ৰোণৰ সন্মুখত উপস্থিত হ’ল। ধনৱন্তে দ্ৰোণাচাৰ্য্যক ক’লে “হে নবশ্ৰেষ্ঠ, পুত্ৰশোকত মৰ্মাহত হৈ নহৈ সিকুৰাৰ উদ্দেশ্যে আহিছোঁ। মোৰ প্ৰতিজ্ঞা পালন কৰিবৰ নিমিত্তে আশীৰ্বাদ কৰক।” দ্ৰোণই মিচিকিয়াই হাঁহি এটা মাৰি ক’লে “অৰ্জুন, নোক পৰাজয় কৰিব নোৱাৰিলে ছবপ্ৰথক হত্যা কৰা অসম্ভৱ বুলি জানিবা।” সেই কথাত যুদ্ধ আৰম্ভ হ’ল। দ্ৰোণে ধনুত টকাৰ দি অৰ্জুনৰ ওপৰত শৰ বৰষিবলৈ ধৰিলে।

পাৰ্শ্বৰো দ্ৰোণাচাৰ্য্যক শৰাঘাত কৰিবলৈ ধৰিলে। সেই সকলো শৰ দ্ৰোণই অন্যায়সে বোধ কৰি শ্ৰীকৃষ্ণ আৰু অৰ্জুনৰ ওপৰত অগ্নিবাণ নিক্ষেপ কৰি তেওঁলোকক ঠেকত পেলাবলৈ চেষ্টা কৰিলে। অৰ্জুনেও দ্ৰোণৰ ধনুখন ভাঙি পেলাবলৈ চন বিচাৰিলে। সেই ভাৰি অৰ্জুনে ধনুত শৰ যোজনা কৰিব বোঁদ্ধোতেই দ্ৰোণই অৰ্জুনৰ ধনুৰ গুণ কাটি পেলালে। তাৰ পিচত দ্ৰোণই হাঁহি হাঁহি অৰ্জুনৰ বধ, ধোঁৱা, সাৰথি আৰু অৰ্জুনৰ ওপৰত শৰাঘাতে শৰ বৰষিবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া অৰ্জুনৰ বৰ ধং উঠিল। আৰু ‘আচাৰ্য্যক গৰ্বণ কৰিবই নাগিব’ বুলি মনাতে ভাৰি লৈ একেলগে ভালমান শৰ মাৰি পঠিয়ালে।

দ্ৰোণই সেই সকলোবিলাক শৰ বোধ কৰি চকুৰ পচাবতে এনে কিপ্ৰ-তাবে শৰ হানিবলৈ ধৰিলে যে শৰৰ প্ৰকোপত অৰ্জুনৰ বধ আৰু ধোঁৱা এনেকৈ ছাতি ধৰিলে যে বনৰণী এছাৰত নোদেখা হৈ পৰিল।

শ্রীকৃষ্ণই দ্রোণৰ পৰাক্ৰম দেখি অৰ্জুনক কলে “পাৰ্শ্ব, আৰু চাই থকাৰ সকাম নাই, দ্রোণৰ ইয়াতে এৰি আনফালে যোৱাই ভাল। ইনান শৰা-মাততো এই ব্ৰাহ্মণৰ ভাগৰ লগা নাই।” সেই বুলি কৈ শ্রীকৃষ্ণই দ্রোণৰ বাওঁহাতেদি বথ চলাই আন সৈন্যবিনাকৰ সন্মুখীন হ’লগৈ।

তাকে দেখি দ্রোণই অৰ্জুনক কলে “বাছা, ক’লৈ পনাইছা? যুদ্ধত শত্ৰুৰ পৰাহৰণ নবৰাকৈ আন ঠাইলৈ যোৱা অনুচিত। মোৰ লগত যুদ্ধ দিয়া।”

উত্তৰত অৰ্জুনে কলে “আপুনিতো মোৰ শত্ৰু নহয়। আপুনি মোৰ গুৰু আৰু নহি আপোনাৰ পুত্ৰসম শিষ্য। আপোনাক পৰাজিত কৰিব পাৰে এনে বীৰ পৃথিৱীত বোনো নাই।” এই বুলি অৰ্জুনে আওকণীয়া ভাও ধৰি দ্রোণৰ ওচৰৰপৰা আনফালে যুদ্ধ দিবলৈ ওচি গ’ল।

অৰ্জুনে ভোজ সৈন্যবিনাকৰ মাজত সোমাই এবেনৰগৈ বৃত্তবৰ্মা আৰু সুদক্ষিণক আক্ৰমণ কৰি পৰাজিত কৰিলে। তাৰ পিচত শ্ৰুতায়ুয়ে অৰ্জুনৰ আক্ৰমণ কৰাত অৰ্জুনেও তেওঁলৈ শৰ হানিবলৈ ধৰিলে। ভয়ানক যুদ্ধ লাগি উঠিল। শ্ৰুতায়ুৰ ঘোঁৰা বগত পৰিল। তেতিয়া শ্ৰুতায়ুয়ে এডাল গদা লৈ শ্রীকৃষ্ণৰ গালৈ নাৰি পঠালে। শ্রীকৃষ্ণই যুদ্ধ বৰা নাছিল। কিন্তু তেওঁৰ গালৈ মৰা গদা নিম্নলৈ উলটি শ্ৰুতায়ুৰ গাতহে পৰিলগৈ। ফলত সেই গদাঘাতত শ্ৰুতায়ুৰ ততালিকে প্ৰাণ গ’ল। ইয়াৰ ঘাই কাৰণ তেওঁৰ মাতৃৰ বৰ লাভ।

শ্ৰুতায়ুৰ মাক পৰ্জাশাই বৰণ দেৱতাৰ তপস্যাতে তুঠ কৰি প্ৰাৰ্থনা জনাই কৈছিল যে ‘মোৰ পুত্ৰ যেন শত্ৰুৰ অৰণ্য হয়।’ সেই প্ৰাৰ্থনাত বৰণ দেৱতাই সন্তুষ্ট হৈ বৰ দি কলে যে “তোমাৰ পুত্ৰৰ এপাত অতি সুন্দৰ অস্ত্ৰ দিম। সেই অস্ত্ৰ লৈ যুদ্ধ কৰিলে তেওঁক বোনেও অৰণ্য কৰিব নোৱাৰিব। কিন্তু যুদ্ধ নবৰাকৈ থকা বোনো বীৰৰ সেই অস্ত্ৰেৰে আঘাত কৰিলে কিন্তু সেই অস্ত্ৰই উলটি ধৈ তোমাৰ পুত্ৰকে আঘাত কৰিব। এই কথা কৈ বৰণে তেওঁৰ হাতত এডাল সুন্দৰ গদা দিলে। যুদ্ধত মতলীয়া হৈ সেই কথা পাহৰি শ্ৰুতায়ুয়ে শ্রীকৃষ্ণক আঘাত কৰাত শ্রীকৃষ্ণই সেই গদাঘাতত বুকুপাতি ললে। মস্তোচ্চাৰণত ভুল হলে যেনেকৈ সেই মস্তোচ্চাৰণ বৰোঁতাছনৰ অনিষ্ট ঘটে সেইদৰে শ্ৰুতায়ুৰ ভুল প্ৰয়োগৰ ফলত সেই গদাযুৰে উলটি শ্ৰুতায়ুৰে বৰ কৰিলে। লগে লগে বতাহত উভৰি পৰা গছৰ দৰে শ্ৰুতায়ু ভূনিশায়ী হৈ প্ৰাণ এৰিলে।

তার পিচত কয়োটব বতা স্থলক্ষিপে অর্জুনক প্রবল বেগেবে আক্রমণ
করিবনৈ ধবিলে । যনতঃ যুদ্ধত তেওঁব বধ জাণি পবি প্রাণ হেব-
বালে ।

নহাবীৰ শ্ৰুতায়ু আৰু সুনক্ষিণৰ পতনত কুব্জসৈন্য ভয়ত বিতৰন হৈ পৰিল। তাকে দেখি আন দুজন শ্ৰুতায়ু আৰু অশ্ৰুতায়ু নামে মহোদৰ বীৰ আহি অৰ্জুনক দুফালৰপৰা আক্ৰমণ কৰিলে। এই তীক্ষ্ণ যুদ্ধত অৰ্জুন আহত হৈ খৰ্ভ স্তম্ভত আঁঠুৰি বহি বিশ্রাম লৈ। শ্ৰীকৃষ্ণই তেতিয়া অৰ্জুনক উৎসাহ দিবলৈ ধৰিলে। ৰংগে ৰং বিশ্রাম লৈ অৰ্জুনে পুনৰ যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে। অশ্ৰুত সেই দুই বীৰ মহোদৰে অৰ্জুনৰ হাতত প্ৰাণ লিলে। তেওঁলোকৰ লগত অহা দুজন পুতেকে আঁঠুৰি আহি অৰ্জুনৰ লগত যুদ্ধ দিলে। তেওঁলোকেও অৰ্জুনৰ শৰাঘাত সহিব নোৱাৰি প্ৰাণ বিসৰ্জন কিলে।

এইসৰে আৰু ভানোনান বীৰৰ প্ৰাণ নৈ গাভীৰধাৰী অৰ্জুনে কৃতকাৰ্য্য-
তাবে শহসৈন্য ভেদ কৰি শৈ চন্দ্ৰহৰ উদ্দেশ্যে বেগাই বধ চনাই গিলে।

କବଚ ପାତ୍ର

সত্যৰ মুখে অৰ্জুনৰ বিজয় বাৰ্ডা। ওনি হুতাশ্ৰুই কলে "হে সত্য,
শান্তি স্থাপনৰ প্ৰত্যাহ নৈ ঘনান্ধন হস্তিনালৈ আহোঁতে নহৈ দুৰ্য্যোধনক লুটাই
লুটাই বৈহিলে। 'দুৰ্য্যোধন, এয়ে উপযুক্ত হুযোগী নিমিছে, এই হুযোগী
এৰি নিম্বি। ভায়েবাহঁতৰ লগত সন্ধি স্থাপন কৰা। আনৰ নষ্ট
বাহা কৰিছেই দেশৰ আশ্বিন হৈছে। তেওঁৰ পৰানৰ্গলৈ আশ্বিন
নকৰিবা। কিন্তু দুৰ্য্যোধনে নোৰ সেই কথাটো দাবসাৰ নকৰিলে। কৰ্ম
আৰু দুঃশাসনৰ কথাটোহে তেওঁ কাণ লিলে। কালে তেতিয়া ধৰিছে
তেতিয়া তেওঁ এই সৰ্ব্বনশীয়া পথ বিচাৰি লৈছে। হোণ যুদ্ধৰ পক্ষপাতী
নাহি। ভীষ্মদেৱ, ভূবিপ্ৰা, কৃপ আৰু অন্যান্য ভায়েকান বীৰে যুদ্ধৰ
বিপৰীতেই পৰানৰ্গ লিহি। কিন্তু নোৰ বুৰ্হ সত্যানে সেই কথা নুতনি
ৰাখা নোতত অহ হৈ হীন সৰ্ব্বলক্ষ বশতঃ বিবেচ, যুগা আশি বিপূৰ বশতঃ
হৈ যুদ্ধ আৰম্ভ কৰিলে।" হুতাশ্ৰুই এইসৰে বোচাৰ কৰিবলৈ ধৰাত
সত্যে কলে "এতিয়া আপোনাৰ পৰিত্ৰাণৰ একো ফল নাই। সকলোখিনি

প্ৰাণৰস্ত পানী ওলাই অস্ত হৈ গ'ল এতিয়া ভেঁটা দি আৰু লাভ নাই। এতিয়া পৰিতাপ কৰিলে কি লাভ হব? পাশাধেনবপৰা আপুনি ধৰ্ম-পুত্ৰক অঁতবাই নানিলে কিয়? সেইটো বৰা হ'লেই দেখোন আজি এনে মহাদুখ হবলৈ নাপালেহেঁতেন। তাৰ পিচতো যুদ্ধৰ প্ৰথম আয়োজনৰ সময়তে আপুনি নিজৰ পুত্ৰেবৰ যুদ্ধ বৰিনলৈ বাধা নিদিলে কিয়? সেইটো বৰা হ'লেও আজি এনে মনোবষ্ট ভুগিবলৈ নাপালেহেঁতেন। পিতৃৰ বৰ্ভব্য পালন কৰি পুত্ৰক কুলনাশ বাৰী এই যুদ্ধধনবপৰা বিবত বৰা হলেই এই দুঃখবপৰা হাত সাৰি ধাবিব পাৰিলেহেঁতেন। বুদ্ধিমান পুৰুষসকলৰ ভিতৰত আপুনি এজন শ্ৰেষ্ঠ পুৰুষ। আপুনিযেই তেতিয়া বিবেক বুদ্ধিহীন হৈ বৰ্ণ আৰু শকুনিৰ হীন পৰামৰ্শ সমৰ্থন কৰিছিল। কেশৱ, যুধিষ্ঠিৰ আৰু দ্ৰোণই আজিও আপোনাৰ বুদ্ধি আৰু পৰামৰ্শত আস্থা বখা নাই। ৰাত্ৰদেৱে আপোনাৰ ৰাজ্যলোভী আৰু ৰপটীয়া ধাৰ্মিক বুলিহে গণ্য কৰিছে। ক্ষত্ৰিয় ধৰ্ম অনুসাৰে প্ৰখ্যাত বীৰৰ দৰে কোৱৰ-সকলে যথাগাধ্য চেষ্টা কৰিছে। তেওঁলোকক আপুনি নিশা কৰিব নোৱাৰে। প্ৰাণৰ নাম্মা এৰি তেওঁলোকে যুদ্ধ কৰি আছে। অৰ্জুন, শ্ৰীকৃষ্ণ, সাত্যকি আৰু ভীমসেনৰ বিৰুদ্ধে তেওঁলোক যুদ্ধ দিবলৈ অক্ষম। তথাপি আপোনাৰ পুত্ৰ দুৰ্য্যোধনে যথাগাধ্য চেষ্টা কৰিছে। বৰ্ত্তমানে তেওঁক কিহা আন যুজ্জাবল্যকলক নিশা বৰা নিছা।”

ধৃতৰাষ্ট্ৰই কলে “ৰাজা সত্ত্বয়, নই মোৰ কৰ্ত্তব্যত জটী স্বীকাৰ কৰে। তোমাৰ বখা গঁচ। ৰপালৰ লিখন কোনেও ৰঙাৰ নোৱাৰে। তুমি প্ৰকৃত ঘটনা বিস্তৃত ভাবে কৈ যোৱা। বঙ্গল, অনঙ্গল, দুঃখ, সুখ সকলো বিবৰি কৈ গৈ থাক।” এই বুলি কৈ ধৃতৰাষ্ট্ৰই চিত্তান্বিত হৈ সত্ত্বয়ৰ বিবৰণ শুনি যাবলৈ ধৰিলে।

অৰ্জুনৰ বঞ্চন সিদ্ধুৰাজৰ ফালে আগবাঢ়ি যোৱা দেখি দুৰ্য্যোধন চিত্তাকুল হৈ দ্ৰোণৰ ওচৰ চাপি গ'ল।

দুৰ্য্যোধনে অভিযোগ তুলি কলে “বেহ ভেন কৰি অৰ্জুন ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল। আনাৰ পৰাভয়লক্ষ্য কৰি জয়প্ৰথৰ বক্ষক বীৰসকলে ধৈৰ্য্য-চ্যুত হব পাৰে। আচাৰ্য্যৰ পিচ পেলাই অৰ্জুন এখোছো আগ ৰাঢ়ি যাব নোৱাৰিব বুলি ৰজাসকলে ধাবণা কৰিছিল। কিন্তু এতিয়া সেই ধাবণা অমূলক বুলি প্ৰতিপন্ন হ'ল। আপোনাৰ চকুৰ আগতে তেওঁ ৰথ চলাই আপোনাকো চেবাই আগুৱাই গ'ল। আপুনিও পাণ্ডৱসকলৰ মঙ্গল চিত্তাকে কৰি আছে বুলি অনুমান হৈছে। মোৰ মন ৰৰ বিচলিত হৈ

পৰিছে। আপোনাৰ ওচৰত নই কিবা শোধ বা ক্ষমা কৰিছোঁ নেকি ? নোক কি কাৰণত পৰিত্যাগ কৰিব খুজিছে ? এই কথা আশতে কেনেবাকৈ ঘনা হলে নই ভয়দ্রৱক যুদ্ধত মানিবলৈ নিদিৰ্লোহেঁতেন। তেওঁ নিজ বাগ্যলৈ উঠি যাবলৈ বিচাৰিছিলেই কিন্তু নোৰ অনুৰোধত তেওঁ তেনে নকৰি যুদ্ধত নিপ্ত হ'ল। এতিয়া নই বুজিলোঁ তেনে কৰাটো নোৰ পক্ষে যোৰ অন্যায় হৈছিল। যদি কেনেবাকৈ অৰ্জুনে ভয়দ্রৱক আক্ৰমণ কৰিবলৈ পায় তেওঁৰ আৰু নিস্তাৰ নাই। নই ননৰ বিকাৰত যদি বন বৰিছোঁ, নোক নিছগুণে ক্ষমা কৰিব আচাৰ্য্যদেৱ। আপুনি দয়া কৰি নিজে সিদ্ধৱাতক বক্ষা কৰকগৈ।”

সেই কথাত ভ্ৰোণই ক'লে “বজা, তুমি এইবোৰ অনুৰূপ কথা কৈছা। তোমাৰ ওপৰত নই একো ধং কৰা নাই। তুমি নোৰ পুত্ৰতুল্য। নোৰ নানত অশুভাৱা যেনেকুৱা তুমিও তেনেই। তুমি নোৰ কথা মানি চলা। নোৰ এই কবচটো তুমি ধারণ কৰা। এইটো পিন্ধি ললেই তুমি অৰ্জুনক আক্ৰমণ কৰিবলৈ সক্ষম হবা। নই এতিয়া এই ঠাই এৰি যাবৰ সাধ্য নাই। পাণ্ডৱ লোণাই আনাক প্ৰৱনভাৱে আক্ৰমণ কৰিছেহি। অৰ্জুনবিহীন হৈ যুধিষ্ঠিৰে যুদ্ধ চলাইছে। এওঁক ধৰিবৰ নিমিত্তে নই সকলো প্ৰকাৰ চেষ্টা কৰি আছোঁ। এতিয়া সেই সুযোগ হাতত পাইছোঁ। তেওঁক বন্দী কৰি তোমাক গুতাই দিব লাগিব। সেই সুযোগ এৰি অৰ্জুনক আক্ৰমণ কৰিবলৈ যোৱা অন্যায় হব। বেলেৰ মুখ এৰি গলেই যোৰ অনৰ্থ ঘটিব। যোৱা তুমি নোৰ কবচ ধারণ কৰি যুদ্ধ কৰাগৈ। ভয় নাৰাৱা। তুমি এজন শ্ৰেষ্ঠ বাৰ। কোনো অস্ত্ৰই এই কবচ ভেদ কৰিব নোৱাৰে। নস্ত্ৰপুত এই কবচে তোমাক বক্ষা কৰি থাকিব। ব্ৰহ্মাৰপৰা কবচ লাভ কৰি যেনেকৈ দেবেন্দ্ৰ যুদ্ধলৈ গৈছিল সেইদৰে তুমিও নোৰ এই নস্ত্ৰপুত কবচ ধারণ কৰি যুদ্ধ কৰাগৈ। তোমাৰ মন্তন হওক।”

দ্বিধ্য কবচ ধারণ কৰি সুৰ্য্যোদনে বহুতো আশুপ্ত হল আৰু পুত্ৰনীয় আচাৰ্য্যৰ উপদেশ সাৰোণত কৰি বিশাল সৈন্যবাহিনী এটা লৈ সাহেবে বুদ্ধ ৰাধি অৰ্জুনক আক্ৰমণ কৰিবলৈ আশ বাঢ়ি গ'ল।

অৰ্জুনে কুব্ৰসৈন্য অতিক্ৰম কৰি ভালেমান দূৰ আগবাঢ়ি গ'ল। বধৰ ঘোঁৰা সূতা ভাণৰি পৰা দেৱি শ্ৰীকৃষ্ণই ৰত্নক চিৰণিৰ কাৰণে বধ ৰখাই ঘোঁৰাৰ লেগান ধুনি দিবলৈ উপহাস কৰিলে। তেনেতে দ্বিপ আৰু অনুবিশ্ব নামে দুই ভাই ককায়েক আদি অৰ্জুনক আক্ৰমণ কৰিলে। অৰ্জুনে

ততালিকে তেওঁলোকৰ সৈন্য-সামন্তবিলাকৰ আক্ৰমণ কৰি নও-ভও কৰিলে আৰু দুই ডাইককাইৰ বধ কৰিলে। তাৰ পিচত শ্ৰীকৃষ্ণই যোঁৱা দুটা সোণো কাই দি অলপ ঘিৰাবলৈ দিলে। বহুতক জিৰণিৰ পিচত ভাণৰ পনোৱাত শ্ৰীকৃষ্ণই পুনৰ যোঁৱা ছুঁটি লৈ অসম্ভৱৰ ফালে বণ চলাই দিলে।

শ্ৰীকৃষ্ণই বাটত অৰ্জুনক ব'লে “ধনঞ্জয়, পিচফালে নন কৰাচোন দূৰ্য্যোধনে আনৰ পিচ লৈছে। ইয়াতকৈ আৰু ভাল স্থিতি নাপাবা। বহুদিন গাঁচি খোৱা নগৰ খংটো নাৰ নিগাবলৈ তৎপৰ হোৱা। সকলো অনৰ্থৰ মূল হ'ল এই দূৰ্য্যোধন। এতিয়া লক্ষ্য গভীৰ ভিতৰত পৰিছে। এওঁ মহাবীৰ আৰু দূৰবৰষা আক্ৰমণ কৰিবলৈ এওঁ বন পাৰ্গত। গত নহাধনু জিৰাব পৰা শক্তি নিহিত আছে। তেওঁ অস্ত্ৰবিদ্যা-বিশাৰদ, যুদ্ধৰ সময়ত নত হাতীৰ দৰে শক্তিশাল হৈ পৰে আৰু আমাৰ হোৱা শত্রু।” এইবুলি দূৰৈত থকা দূৰ্য্যোধনৰ ফালে আহুনিয়াই অৰ্জুনৰ দৃষ্টি আকৰ্ষণ কৰিলে। শ্ৰীকৃষ্ণই ততালিকে বণ দুৰাই লৈ দূৰ্য্যোধনক আক্ৰমণ কৰিবলৈ ইচ্ছিত কৰাত অৰ্জুনে দূৰ্য্যোধনক আক্ৰমণ কৰিলে।

দূৰ্য্যোধনে সেই আক্ৰমণলৈ বেবেপ নকৰিলে। তেওঁ অৰ্জুনক কলে “অৰ্জুন, তুমি মহৎ কাৰ্য্য সমাধা কৰিব পৰা বুলি মানুহৰ মুখত শুনিবলৈ পাওঁ। মই কিন্তু সেই কথা এই দুটা চকুৰে দেখিবলৈ পোৱা নাই। তোমাৰ খ্যাতিৰ মূল কথা হ'ল তোমাৰ পৰাক্ৰম। তাকে এতিয়া এবাৰ দেখিবলৈ আশা কৰিছোঁ। তোমাৰ পৰাক্ৰমটো নাৰ আজি দেখুৱাচোন।”

দুয়োৰে ভিতৰত এখন তুলন যুদ্ধ লাগি উঠিল।

শ্ৰীকৃষ্ণই অৰ্জুনক কলে “পাৰ্থ, কি আচৰিত কথা হৈছে? আজিচোন তোমাৰ অস্ত্ৰই দূৰ্য্যোধনৰ আহত কৰিব পৰা নাই? মই আজি এই প্ৰথম দেখিলোঁ যে গাণ্ডীৱৰ শৰ অথলৈ যায়। ই নোহোৱা-নোপজা কথা? তোমাৰ অস্ত্ৰধাৰণৰ শক্তি হৰি আহিল নেবি? নতুবা গাণ্ডীৱে তেওঁৰ স্বভাৱ আজি পৰিত্যাগ কৰিলে? নহলে আজি দূৰ্য্যোধনৰ ওপৰত যিবিলাক শৰ বৰষিছা সেইবোৰ ব্যৰ্থ হৈ মাটিত উফৰি পৰিছে কিয়?”

তেতিয়া অৰ্জুনে ব'লে “কৃষ্ণ, এওঁ আজি আচাৰ্য্যদেৱৰ কৰচ ধাৰণ কৰি যুদ্ধ কৰিছে বুলি অনুমান হৈছে। এই কৰচৰ সাহায্য পূৰ্বে আচাৰ্য্যদেৱে নোক শুনাইছিল। নৱে ৰবিছে আচাৰ্য্যদেৱে তেওঁৰ সেই বৰচকে দূৰ্য্যোধনক ধাৰণ কৰাই যুদ্ধলৈ পঠাই দিছে। ভাববাহী পশুৰ দৰে এওঁ

অনৰ্থক সেই কৰচ ভাব লৈ ফুৰিছে। এতিয়া মোৰ ক্ষমতা চাই লওক।” এই বুলি অৰ্জুনে এপাট শৰ নাৰি দুৰ্য্যোধনৰ ঘোঁৰা, গাবণি আৰু বথ গৰুনোবোৰ স্বংগ কৰি পেনানে। তাৰ পিচত দুৰ্য্যোধনৰ হাতৰ কৰচ ভেদি পেনানে। শৰীৰৰ সি অংশ কৰচে নচকাটকৈ আছিল সেই ঠাই নক্ষ্য কৰি অৰ্জুনে এপাট শৰ নাৰি পঠিয়ালে। হাতৰ তলুৱা আৰু গান উদং অংশত অৰ্জুনে শৰাঘাত কৰাত দুৰ্য্যোধনে তিষ্ঠিব নোৱাৰি যুদ্ধধনি এৰি পনাই যাবলৈ বাধ্য হ’ল।

দুৰ্য্যোধনে পৃষ্ঠভঙ্গ দিয়াত শ্ৰীকৃষ্ণই বিঘ্ন শৌৰৱ ঘোষণা কৰি পাৰ্শ্বদক্ষ্য শব্দত ফুঁক দিলে।

অয়ত্ৰধক বক্ষাকাবী বীৰগকল ভয়ত ত্ৰস্তমান হৈ উঠিল। ভূনিহৰা, শাবু, কৰ্ণ, বুধসেন, কৃপ, শল্য, অশ্বত্থা আৰু অগস্ত্য এই আঠোজন বীৰেই বণাবোহণ কৰি অৰ্জুনক আক্ৰমণ কৰিলে।

ধৰ্মপুত্ৰৰ চিন্তা

দুৰ্য্যোধনক অৰ্জুনৰ পিছে পিছে ৰেদি যোৱা দেখা পাই পাণ্ডৱসকলে শত্ৰুসৈন্যক ভীষণভাৱে আক্ৰমণ কৰিবলৈ ধৰিলে। জয়দ্রথৰ বক্ষাব নিমিত্তে দ্ৰোণ যাবলৈ পালে তেওঁলোকৰ সৰ্কনাশ ঘটিব বুলি ভাবি ধৃষ্টদ্যুম্নই আচাৰ্য্যৰ বিবন্ধে সৈন্য পঠাই দিলে। ভ্রপদ পুত্ৰৰ এই চক্ৰান্তৰ ফলত কুৰুসৈন্য তিনিভাগে বিভক্ত হৈ দুৰ্ব্বল হৈ পৰিল।

ধৃষ্টদ্যুম্নই তেওঁৰ বধত উঠি গৈ দ্ৰোণৰ বণৰ ওপৰত আঘাত কৰিবলৈ ধৰিলে। দ্ৰোণাচাৰ্য্যৰ বজা বৰণৰ ঘোঁৰা আৰু ধৃষ্টদ্যুম্নৰ বণা বৰণৰ ঘোঁৰা ওচৰা-ওচৰি হোৱাত বেলি নাৰ যোৱাৰ সময়ত নেদৰ ওপৰত পৰা বজাৰ দৰে দেখা গ’ল। ধৃষ্টদ্যুম্নই হাতত চাল-ভৰোৱাল লৈ দ্ৰোণৰ বণৰ ওপৰত জপিয়াই পৰিল। বথ আৰু ঘোঁৰাৰ ওপৰত দুই ভৰি দি থিয় হৈ দ্ৰোণক আক্ৰমণ কৰিলে। শোন চৰায়ে যেনেকৈ নডহ চোঁ মাৰি লৈ যাবৰ সময়ত ইফালে সিফালে চকু বজা কৰি চোঁ মাৰে ধৃষ্টদ্যুম্নয়ো সেইদৰে চকু বজা কৰি ইফালে সিফালে অগ্ৰ চালনা কৰি আজন্ম শত্ৰু দ্ৰোণকো অত্যাঘাত কৰিবলৈ ধৰিলে। এইদৰে ভালেমান সময় যুদ্ধ চলিল। পিচত দ্ৰোণৰ বৰ ঞ্

উঠাত ধুটপুটৰ ওপৰত প্ৰাণঘাতী বাধ বৰখিবলৈ ধৰিলে, কিন্তু গাত্যকিয়ে চকুৰ পচাবতে আগবাঢ়ি গৈ সেই বাধৰ ওপৰত বাধ নাৰি লও-ভও কৰি পেলালে। তেতিয়া ছোণে গাত্যকিক আঘাত কৰিব খোজাত পাকানবদী-গকলে ধুটপুটৰ অঁতবাই লৈ গ'ল।

ছোণে ব'লা ফেটী সাপৰ দৰে বঙত উত্থানুত্তি ধৰি গাত্যকিক আক্ৰমণ কৰিলে। পাওৰপক্ষত গাত্যকি অন্যতম প্ৰধান বীৰ আছিল। ছোণে তেওঁৰ ওপৰত প্ৰবলভাৱে আক্ৰমণ কৰা দেখি তেওঁৰ বীৰদৰ্পে তেওঁৰ গম্ভীৰ হ'ল।

গাত্যকিয়ে তেওঁৰ সাৰথিক ক'লে "এওঁ কুলধৰ্ম পৰিত্যাগ কৰি স্বত্ৰিয় বৃত্তি অবলম্বন কৰি পাওৰগকলৰ অনৰ্থ সৃষ্টি কৰিছেহি। এওঁই দুৰ্য্যোধনৰ অহঙ্কাৰ নুল বাৰণ। এওঁ নিজেও মহাবীৰ বুলি অহঙ্কাৰ কৰে। গতিকে বধ বেগাই চলোৱা—এওঁৰ সেই দৰ্প চুৰ্ণ কৰে।।"

সাৰথিয়ে বায়ুবেগে বধ চলাবলৈ ধৰিলে। ছোণ আৰু গাত্যকি দুয়োৰে বাধ বৰিষণৰ প্ৰতাপত বেলিৰ পোহৰ ঢাব খাই পৃথিৱীধন আক্কাৰ হৈ পৰিল। গাঁতৰপকা ওলোৱা সাপৰ দৰে দুয়ো ভীষণ বেগেৰে নাৰাচ নামে লোহাৰ বাণ হানিবলৈ ধৰিলে। দুয়োৰে বধ ভাগি চুবুৰাৰ হৈ গ'ল। দুয়ো বীৰ বজাৰ-বলৈৰ হৈ পৰিল। আন বীৰসকলে নিম্ন নিজৰ যুদ্ধ পাহৰি এই দুই বীৰৰ যুদ্ধ চাবলৈ ধৰিলে। তুৰ্জ্জন-গৰ্জ্জন, সিংহনাদ, শব্দ আৰু দুষ্টুতিৰ শব্দ গকলো নিতাল মাৰিলে। নানান তৰহৰ অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰেৰে দুয়ো যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে। দেৱতা, বিদ্যাধৰ, গন্ধৰ্ব, যক্ষ, বক্ষ, আদি সকলোৱে আবাশবণৰা এই দৃশ্য ধৰ লাগি চাবলৈ ধৰিলে।

গাত্যকিৰ প্ৰচণ্ড শৰাবাতত ছোণৰ ধনু ভাগি খাৰিল। তৰফাৰ পুত্ৰই ততালিকে আন এখন ধনু লৈ তাত গুণ দিলে। সেই ধনুও গাত্যকিৰ বাণা-ধাতত ভঙ্গ হল। ছোণে তেতিয়া পুনৰ আন এখন ধনু লৈ শৰগন্ধান কৰিবলৈ ধৰোঁতেই গাত্যকিয়ে সেই ধনুখনো ভাঙি পেলালে। গ্ৰীৱাম, কাৰ্ধবীৰ্য্য, ধনঞ্জয়, ভীষ্মদেৱ এইসকলৰ দৰেই গাত্যকিয়ে যুদ্ধ কৰা দেখি দ্ৰোণাচাৰ্য্যই তৃপ্তি অনুভৱ কৰিলে। শত্ৰুসকলৰ প্ৰকৃত বীৰত্ব, শৌৰ্য্য-বীৰ্য্য, শক্তি আদি দেখা পালে আচাৰ্য্যসকলে স্বাভাৱিকতে সন্তোষ লাভ কৰে। যি বীতি অনুযায়ী দ্ৰোণে অস্ত্ৰ প্ৰয়োগ কৰিছিল গাত্যকিয়েও তদনুকূপ বীতিৰেই অস্ত্ৰৰ প্ৰতিপ্ৰয়োগ কৰিছিল। এইদৰে ভালেমান বেলি যুদ্ধ কৰাৰ পিচত দ্ৰোণা-চাৰ্য্যই গাত্যকিৰ প্ৰাণ বধ কৰিবলৈ আগুৱাত্ত যোজনা কৰিলে। গাত্যকিয়ে ততালিকে সেই অস্ত্ৰৰ প্ৰতিবিধান কৰিবলৈ বৰণাত্ৰ প্ৰয়োগ কৰিলে।

শেষত সাত্যাকি যেতিয়া শক্তিহীন হৈ পৰিল সেই অৱস্থা দেখি কোবৰ সেনাৰ আনন্দত ঠাই নাইকিয়া হ'ল।

তেনে অৱস্থাত সাত্যাকি আহত হব পাওন বুলি আশঙ্কা কৰি যুধিষ্ঠিৰে বীৰসকলক ক'লে "বীৰশ্ৰেষ্ঠ সত্যসহ, পৰাক্ৰমী সাত্যাকি শ্ৰোণৰ হাতত বেগাকৈ আহাশ্ব হৈ পৰিছে। ততালিকে তেওঁক সহায় কৰিবলৈ আগ বাঢ়ি যোৱা।"

ধৃষ্টদ্যুতকো পাই যুধিষ্ঠিৰে ক'লে "তুনিও যোৱা শ্ৰোণক এই মুহূৰ্ত্তে আহ্বন কৰাওঁ। সেই ব্ৰাহ্মণে সাত্যাকিক বধিবলৈ উপক্ৰম কৰিছে। পন্থন নকৰিবা, তুৰন্তে যোৱা।" নতুবা শ্ৰোণৰ হাতত আজি আনাৰ সম্ভাৱনা নাই। সৰু সৰু ল'ৰাবোৰে যেনেকৈ চবাই পোৱালী ৰবি ভৰিত বচি লগাই উবাই ৰেননি চায়, সেইদৰে শ্ৰোণয়ে সাত্যাকিক লৈ উননি আছে। সাত্যাকিয়ে অৱণ হৈ আৰু যুদ্ধ কৰিবলৈ অক্ষম হৈ পৰিছে। লগত আৰু কেইজনমান বীৰ লৈ ততালিকে যোৱা।" যমৰ মুখৰ ভিতৰত শূপাৰি দাঁতৰ মাজত সাত্যাকি ওননি বৈ আছে।" এই বুলি সকলো পাণ্ডৱ সেনাক শ্ৰোণৰ বিৰুদ্ধে যুদ্ধ কৰিবলৈ আদেশ দিলে।

পাণ্ডৱ সেনাসকলে ততাতৈয়াকৈ গৈ শ্ৰোণৰ লগত যুদ্ধ কৰি সাত্যাকিক অতি কষ্টেৰে উদ্ধাৰ কৰি আনিলে।

তেনেতে পাঞ্চজনা শব্দৰ নিদান শুনা গ'ল। যুধিষ্ঠিৰে সেই শব্দ শুনি শুনি চিত্তিত হৈ পৰিল। ব্যাকুলভাৱে তেওঁ সাত্যাকিক কনোঁ "সাত্যাকি, কেৱল পাঞ্চজন্যৰ নিদানকে কাণত পৰিছে দেখোন? গাভীৰ টকাৰ দেখোন নুশুনো? পাৰ্শ্বৰ কাৰণে চিত্তা লাগিছে। ভৱদেৱৰ বক্ষক বীৰ-সকলে বেৰি ৰবি তেওঁ আকৌ কিবা বিপদত পেলাইছে বা? মনুখফালে সিহঁত সৈন্য, পিচফালে শ্ৰোণৰ সৈন্য। এই দুই দলৰ মাজত পৰি অৰ্জুন বিপদাপন্ন হৈছে বেন পাইছোঁ। অৰ্জুন বেৰি নো ওলাওঁতেই শত্ৰুৰ মাথলৈ সোনাই গৈছিল—এতিয়া বেৰি আহি লাহ লিলেহি। পাঞ্চজন্যৰ ধ্বনি শুনি অৰ্জুনৰ প্ৰাণান্ত হৈছে বুলি শঙ্কা হৈছে। অকলৈ বাহুদেৱেই যুদ্ধ কৰি আছে হবনা। সাত্যাকি, তোমাৰ অশ্বাশ্ব একো নাই। অৰ্জুন তোমাৰ সখা আৰু আচাৰ্য্য। তেওঁ আজি সৰুচাপন্ন। সাত্যাকি, তোমাক শত্ৰুয়েও প্ৰশংসা কৰি কয় বোলে সাত্যাকিৰ নিচিনা পৰাক্ৰমী মহাবীৰ অতি বিৰল। বনবাসৰ কালতো নোক তেওঁ এই কথা বাবে বাবে কৈ আছিল। সোৱা চোৱা যুদ্ধ ক্ষেত্ৰত বুলি উৰিছে। নিশ্চয় অৰ্জুনক শত্ৰুসেনাই বেৰি ৰাখিছে।

জয়দ্রথ মহাবীর । তেওঁর বশাব কাবণে ভালেনান বীৰে প্রাণ দিবলৈ অগ্রগব হৈছে । যোৱা বেগাই যোৱা ।” এইবুলি যুধিষ্ঠিৰে উৱাউল হৈ গাত্যকিক অৰ্জুনৰ মহাগন কাবণে যাবলৈ আদেশ কৰিলে ।

যুধিষ্ঠিৰৰ মুখত এনে কথা শুনি গাত্যকিয়ে বলে “আপুনি তো কেতিয়াও ধৰ্ম্মচ্যুত হোৱা নাই ? আপোনাৰ আদেশ নোব শিনোৱাৰ্থ্য । ধনঞ্জয়ৰ নিমিত্তে নই কি কৰিব নোৱাৰে ? তেওঁৰ অৰ্পে নোব প্রাণ তুচ্ছ বুলি ভাবোঁ । আপোনাৰ আদেশ পালে নই দেৱভাগৱলবো গনমুণীন হন পাবো । কিন্তু বাহুসেৱ আৰু অৰ্জুনে নোক যি কৈ গৈছিল সেই কথা নিবেদন কৰিব খোজোঁ । নোক তেওঁনোকে কৈ গৈছে যে আমি জয়দ্রথক বধ কৰি উনাট নহা পৰ্য্যন্ত তুমি যুধিষ্ঠিৰক বক্ষা কৰি থাকিব । অতি সাৱধান থাকিব । তোনাৰ ওপৰত ভৰসা কৰিনেই আমি জয়দ্রথৰ উদ্দেশ্যে যাত্ৰা কৰিলোঁ । কুব্জ সৈন্যৰ ভিতৰত একনাজ দ্ৰোণৰ ওচৰতে ধুব সাৱধান হৈ থাকিব । তেওঁৰ প্রতিজ্ঞা তোনাৰ অজ্ঞাত নহয় । ধৰ্ম্মপুত্ৰক তোনাৰ আশ্ৰয়তে ৰাখি আমি নিশ্চিত হৈ ওলাইছোঁ । এনেদৰে শিবিলাকে আদেশ কৰিছে যি স্বনত নই সেই আদেশ কেনেকৈ উলংঘা কৰে ? আপুনি অৰ্জুনৰ কাবণে চিন্তা নকৰিব । তেওঁ অজ্ঞেয় । সিদ্ধুৰাজ বা অন্যান্য ৰজাৰ এজনো তেওঁৰ ঘোৱ ভাগৰ এভাগো নহন । হে ধৰ্ম্মপুত্ৰ, আপোনাক কাৰ আশ্ৰয়ত ৰাখি যাওঁ ? দ্ৰোণৰ আক্ৰমণ বোধ কৰিব পৰা বোৱো এজনবো ইয়াত দেখা নাই । দটেক গনি চাই নোক যি কৰিবলৈ কয় নই সেইমতেই কৰ্ত্তব্য পালন কৰিব ।”

যুধিষ্ঠিৰে বলে “নই-দটেক ভাবি চিন্তিয়েই তোনাক অৰ্জুনৰ মহাঘৰ কাবণে যাবলৈ পাচিছে । নোব অনুমতি লৈ তুমি ভুবন্তে যাত্ৰা কৰ । মহাবলী ভীম, ধৃষ্টদ্যুনু আদি ভালেনান বীৰকল নোব ওচৰত আছে । নোব কাবণে গমূলি চিন্তা নকৰিব ।” এইবুলি তেওঁ ততালিকে অতি বেগী ধোঁৱাবে আৰু অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰে মজ্জিত কৰি সত্যকিক ৰথ এখন দিবৰ কাবণে আদেশ কৰিলে । ৰথ গজোৱা হনত যুধিষ্ঠিৰে আশীৰ্বাদ কৰি গাত্যকিক অৰ্জুনক মহাগন কৰিবলৈ পঠাই দিলে ।

“ভীমসেন, ধৰ্ম্মপুত্ৰৰ বক্ষা কৰিব ” বুলি বিড়িয়াই কৈ গাত্যকিয়ে ধনঞ্জয়ৰ উদ্দেশ্যে যাত্ৰা কৰিলে ।

গাত্যকিক যোৱা দেখি কুব্জসৈন্যই তেওঁক ভীষণভাৱে ভেটা দি ধৰিলে । সকলো আক্ৰমণকাৰীকে একালৰপৰা পৰাস্ত কৰি অতি দোবেৰে গাত্যকি

আঙুঠাই গল। বাটে বাটে অগ্ৰগণন শত্ৰু সৈন্যৰ সন্মুখীন হবলগীয়া হোৱাত অৰ্জুনৰ কাষ পাবলৈ তেওঁৰ বহুতো পনন হৈছিল।

সাত্যকিয়ে যুধিষ্ঠিৰক পৰিত্যাগ কৰি যোৱা কথাটো লক্ষ্য কৰি দ্ৰোণই পাণ্ডৱ সেনাক ভীষণভাৱে আক্ৰমণ কৰিলে। সেই আক্ৰমণ গহিব নোৱাৰি পাণ্ডৱ সেনা ছেদেনি-ভেদেনি হৈ পৰিল আৰু পিছুৱাই যাবলৈ ধৰিলে। যুধিষ্ঠিৰ যোৰ চিন্তাত পৰিল।

যুধিষ্ঠিৰৰ আশংকা

“অৰ্জুন যুৰি নাহিল, তেওঁক বিচাৰি পঠোৱা সাত্যকিও এতপৰেও দেখোন উলটি নাহিল? ভীম, ভোমাৰ কণিষ্ঠৰ কাৰণে মহা চিন্তাত পৰিছো। পাণ্ডৱ্য শত্ৰুৰ লগে লগে গাওঁৱৰ টকাৰ নুশুনি মোৰ অস্তৰ কঁপি উঠিছে। মহাপাত্ৰজনী বীৰ সাত্যকি আমাৰ অতি বিশ্বাসভাজন বহু তেওঁৰ সহায়ৰ কাৰণে পঠানো। তেওঁক কোনো ধৰৰ সহ উলটি নাহিল। মোৰ চিন্তা বাঢ়িহে গৈছে।” এইবুলি যুধিষ্ঠিৰে ভীমৰ আগত ধেম কৰি চিন্তিতভাৱে মৌন হৈ বস।

ভীমসেনে কলে “লভা মই কেতিয়াও আপোনাক ইমান চিন্তিত হোৱা দেখা নাই। বৈৰ্য্য ধৰক দান। কি কৰিব লাগে অনুমতি দিয়ক। কোনো চিন্তা উদ্ভিগ্নতাৰ বোকাও নগটো নিবগ্ন হবলৈ নিদিব।”

যুধিষ্ঠিৰে কলে, “মৰমৰ ভীম ভোমাৰ জাত নৃত্যৰ সুৰত পৰিল বুলি মোৰ শঙ্কা হৈছে। ভোমাৰ সেই দ্ৰাভূৰ নৃত্যৰ পিচত শ্ৰীকৃষ্ণই নিজে ধনুশৰ ধৰি যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিছে। মই কেৱল মাৰবৰ শত্ৰুৰণি হৈ শুনি আছো। ধনুশৰৰ গাওঁৰ নিস্তক। আৰ্হি অগ্ৰতিহৰী মহাবীৰ প্ৰাণপ্ৰতিন ধনুশৰৰ পতন হৈছে নিশ্চয়। মোৰ বুদ্ধিবল ধৰিছে। মোৰ কথা শুনা বাছ। তুমিও এই মুহূৰ্ত্তে ধনুশৰৰ ওচৰলৈ যোৱা। সাত্যকি আৰু ধনুশৰৰ অনুগ্ৰহান কৰি কৰ্ত্তব্য পালন কৰাগৈ। মোৰ আদেশ মানি সাত্যকিয়ে কুৰুসৈন্য ভেদ কৰি ধনুশৰৰ উদ্দেশ্যে আশংকাটি গৈছে। তুমিও শৈ তেওঁলোকক ভালে থকা দেখা পালেই সিংহনাদ কৰি মোক ভোমালোকৰ কুশলবাৰ্ত্তাৰ জাননী দিবা।”

ভীমসেনে বলে “প্রভু, শোক নবনিব । মই তুনন্তে তালৈ গৈ তেওঁ-লোকৰ কুশল বাৰ্তা জনাব ।” আৰু এবো। নটৈ ভীমসেনে ধৃষ্টদ্যুম্নৰ ওচৰলৈ গৈ বলে “পাঞ্চাল, ধৰ্ম্মপুত্ৰক হাত কৰিবলৈ দ্ৰোণাচাৰ্য্যই নানান বোঁশল প্ৰয়োগ কৰিব লাগিছে সেইবন্ধা আপুনি জানে । বজাৰ বন্ধা কৰা প্ৰধান বৰ্ত্তব্য, কিন্তু তেওঁৰ আদেশ পালন কৰিবলৈ বাধ্য হৈ মই ধনঞ্জয়ৰ উদ্দেশ্যে যাত্ৰা কৰিব লগা হ'ল । আপোনাৰ ওপৰতে সৰ্ব্বভৰসা কৰি মই ওলালোঁ ।”

মহাবীৰ দ্ৰোণৰ থকান শত্ৰু ধৃষ্টদ্যুম্নই বলে “ভীম, কোনো চিন্তা নকৰিব । আপুনি নিশ্চিন্তমনে যাৰ পাবে । মোক আশতে বধ নকৰাবৈ দ্ৰোণৰ গাৰ্য্য নাই যুধিষ্ঠিৰক বন্দী কৰিবলৈ ।” সেই কথা শুনি ভীমসেনে ক্ৰতপদে অৰ্জুনক বিচাৰি গুছি গ'ল ।

ভীমসেনেও ধনঞ্জয়ক বিচাৰি গুচি যোৱা দেখি বুকু সৈগ্যবিনাকে তেওঁক আশতেটা দি বেৰি ললে । ভীমসেনে সিংহ বিক্ৰমেৰে বুকুসৈগ্য আৰু বৃতবাষ্ট্ৰৰ বাৰজন কুনাৰৰ প্ৰাণ সংহাৰ কৰি দ্ৰোণৰ মুখানুখি দলগৈ । দ্ৰোণে তেওঁক আশচি ধৰি কলে “ভীমসেন, মই তোমাৰ শত্ৰু, মোক পৰাজিত নকৰাবৈ তুমি এখেজো আশবাচিৰ মোৱাৰা । তোমাৰ স্বাতৃ অৰ্জুনেও মোৰ অনুমতি লৈহে শত্ৰুৰ মাজত সোনালগৈ । কিন্তু তোমাক মই অনুমতি নিদিওঁ ।”

দ্ৰোণাচাৰ্য্যৰ ধাৰণা আছিল যে ভীমসেনেও ধনঞ্জয়ৰ দৰেই তেওঁক সন্মান দেখুৱাব । কিন্তু দ্ৰোণৰ কথা শুনি ভীমে উগ্ৰমুষ্টি ধৰি কলে “ব্ৰাহ্মণ, ধনঞ্জয়ে কেতিয়াও আপোনাক অনুমতি নৈ শত্ৰুৰ মাজলৈ যোৱা নাই । শৌৰ্য্য-বীৰ্য্য আৰু পৰাক্ৰম দেখুৱাই হে তেওঁ শত্ৰুৰ বেহ ভেদ কৰি গৈছে । মই অৰ্জুনৰ দৰে আপোনাক দয়া দেখুৱাবলৈ অহা নাই । মই আপোনাৰ শত্ৰু । এসময়ত আপুনি আমাৰ পিতৃতুল্য আৰু শুক আছিল । সেই সময়ত আমি আপোনাক যথেষ্ট ভক্তি দৰ্শাইছিলো । কিন্তু আপুনি এইমাত্ৰ কলে যে আপুনি আমাৰ শত্ৰু । সেয়ে হওক ।” এইবুলি কৈয়েই ভীমসেনে গদা ধৰাই দ্ৰোণক আক্ৰমণ কৰিলে । গদাৰ প্ৰচণ্ড আঘাতত দ্ৰোণৰ বধ ভাগি ঠান ঠান হৈ গ'ল ।

দ্ৰোণে লৰানবিকৈ আন এ-এন বধত উঠিলগৈ । কিন্তু ভীমৰ গদাঘাতত সেই বধো ঠান ঠান কৰি ভাঙি পেলালে । এইদৰে দ্ৰোণক গদাঘাতেৰে অৰাণ্য কৰি বুৰান্দীৰগকলক খেদি নাট মোকলাই ভীমসেনে শত্ৰুবেহ ভেদ কৰি বণেশ্ৰৱৰ নামলৈ সোমাই গ'ল ।

সেইদিনা দ্ৰোণৰ আঠখন বধ ভাগি চুৰনাৰ হন। তাৰ পিচত ভোজ সেনাসকলে ভীমসেনক আক্ৰমণ কৰাত ভীমসেনে তেওঁলোককো ধ্বংস কৰি কৰি আগুৱাই যাবলৈ ধৰিলে। ইয়াৰ পিছতো যি সকলে তেওঁৰ সন্মুখীন হৈছিল সেই সকলকো বৰি অস্ত্ৰ কৰিলে। তেতিয়া তেওঁ শীঘ্ৰে আগবাঢ়ি গৈ দূৰত দেখা পালে যে অৰ্জুনো তেতিয়াও ছয়দ্রথৰ সেনাৰ লগত যুদ্ধ চলাই আছে।

ভীমে অৰ্জুনক দেখা পাবেই সিংহনাদ কৰাত সেই নাদ শুনি কৃষ্ণ আৰু অৰ্জুনৰ চিন্তা দূৰ হন। সিহঁতকে আনন্দত বিজয় ধ্বনি কৰিলে। যুধিষ্ঠিৰে সেই সিংহনাদ শুনি তেওঁৰ মনৰ সন্দেহ দূৰ হন আৰু চিন্তা শূন্য হৈ আনন্দ পালে। কিন্তু মনে মনে ভাবিলে, “বেলি নো মাৰ যাওঁতেই অৰ্জুনে তেওঁৰ প্ৰতিজ্ঞা অনুসাৰে অভিব্যুৎ বৰকাৰী সিংহনাদ ছয়দ্রথক বধ কৰি উলটি আহিব; ধনৱন্তৰ হাতত ছয়দ্রথ বধ হলে দুৰ্য্যোধনে শক্তিৰ প্ৰভাৱ দাঙি ধৰিব পাৰে, তেওঁৰ ভাতৃসকলৰ মৃত্যুৰ পিচত মুৰ্খ দুৰ্য্যোধনৰ নতিগতি ভাল হব পাৰে অগ্নিগিত খেষ্ঠ ৰজা আৰু বীৰসকলৰ পতন হ'ল বুলি ভাবি ভাবি সেই বন্দুজিয়ে নিছৰ বুদ্ধি বুদ্ধিৰ পাৰি শান্তি স্থাপনৰ চেষ্টাও কৰিব পাৰে; পিতৃমহৰ ভীষ্মৰ পতনৰ পিচত এই পাপ শত্ৰুভাৱ দূৰ হৈ যিসকল জীয়াই থাকিলগৈ তেওঁলোকৰ বকাৰ কিবা উপায় ওলাবনে চাওঁ?” এনেকৈ যুধিষ্ঠিৰে মনে মনে ভাবি চিন্তি শান্তি স্থাপনৰ সপোন দেখিছিল।

যেতিয়া যুধিষ্ঠিৰে এইদৰে নিজৰ মনতে শান্তি স্থাপনৰ সপোন দেখি আছিল সেই সময়ত ভীম, শাত্যকি আৰু ধনৱন্তৰ লগত ছয়দ্রথৰ তুমুল বণ চলি আছিল।

ছয়দ্রথৰ নীতি-নিয়মবিলাক কেনেকৈ প্ৰতিপালিত হ'ব আৰু তাৰ কাৰণে কি ভাবিনো চেষ্টা চলাব লাগিব সেই কথা একমাত্ৰ ভগৱানৰ বাহিৰে আন কোনে জানিব পাৰে? তেওঁৰ সকলো যে অভাৱনীয়।

কৰ্ণ আৰু ভীম

যেতিয়া পাণ্ডৱসকলে অভিনয়ক বন্ধা কৰিবলৈ আগ বাঢ়ি গৈছিল তেতিয়া জনদ্ৰথে তেওঁলোকক আগচি ধৰিছিল। তাৰে বলত অভিনয় বন্ধ হ'ল আৰু তাৰ প্ৰধান কাৰণ হ'ল জনদ্ৰথ। তাৰে পিচদিনা সেই জনদ্ৰথৰ বন্ধ কৰিবলৈ মহৰ্ষি বৰি অৰ্জুনে তেওঁৰ অনুমতিত যাত্ৰা কৰিলে। কিন্তু অৰ্জুনৰ উলাটি অহা পলন দেখি যুধিষ্ঠিৰ অতিষ্ঠ হৈ গাত্যকিক আৰু পিচত ভীমসেনকে অৰ্জুনৰ অন্ত্ৰেষণত পঠাই দিছিল। অৰ্জুনৰ মদন গংবাদ যুধিষ্ঠিৰক জনাবলৈ তেওঁক কৈ অহা অনুগাৰে ভীমসেনে গিংহনাদ কৰিছিল। সেই শব্দ শুনি যুধিষ্ঠিৰে অৰ্জুন নিৰাপদে জীৱিত আছে বুলি বুজি মনত শান্তি আৰু আনন্দ ফিৰাই পাইছিল।

মহাভাৰতৰ বণিত যুদ্ধৰ চতুৰ্দ্ধশ দিনত অতি প্ৰহৰাতাৰে বিভিন্ন ঠাইত যুদ্ধ হৈছিল। গাত্যকি আৰু ভূবিশ্বা, বৰ্ণ আৰু ভীম, অৰ্জুন আৰু জনদ্ৰথৰ মাজত অতি ভীষণ আৰু গাতুত-নাশ্ৰুত যুদ্ধ লাগি উঠিছিল। পাঞ্চাল আৰু পাণ্ডৱসকলৰ আক্ৰমণ প্ৰতিৰোধ কৰি আকৌ উলাটি তেওঁলোকক আক্ৰমণ কৰি দ্ৰোণে পুনৰ বেহৰ মুখত নিছৰ ঠাই নলেগৈ। অৰ্জুন আৰু জনদ্ৰথৰ যুদ্ধত দুৰ্য্যোদনে নিজে জনদ্ৰথৰ লগত যোগ দিছিলগৈ। কিন্তু দুৰ্য্যোদনে অৰ্জুনৰ আগত তিষ্ঠিৰ নোৱাৰি পিছ হুঁহুৰি যাবলৈ বাধ্য হ'ল।

এইদৰে নানান ঠাইত নানান ভাৱে তুৰুল বণ লাগি উঠিছিল। দুয়ো পক্ষৰে গমুগ আৰু পিছভাগত বৰ গছুল অৱস্থা হৈ পৰিছিল। সেই অৱস্থাত দুৰ্য্যোদনে দ্ৰোণৰ বাঘ চাপি অভিযোগ বৰি কলে "অৰ্জুন, ভীম আৰু গাত্যকিয়ে কুক সৈন্য ভেদ কৰি সিহঁতৰ আক্ৰমণ কৰি পেপুৰা লগাইছে। ভীষণ বকনে যুদ্ধ চলিব লাগিছে। আপোনাৰ নেতৃত্বত আমাৰ বেহ ঠান্-বান্ হৈ গ'ল আৰু লগে লগে আমাৰ সকলো উদ্দেশ্য অধৰে গ'ল। এইটো বৰ আচৰিত যেন লাগিছে! সকলোৱে কেৱল প্ৰশ্ন তুলিছে বনুবিদ্যা বিধাৰন দ্ৰোণাচাৰ্য্যৰ পৰাজয় ঘটিব কেনেকৈ? নই নিৰতৰ। আপোনাৰ হাতত দেখোন আজি আমাৰ এনে দশা হৈ যটিবলৈ পালে? কাৰণটো কি?"

দ্ৰোণে উত্তৰ দিলে "তুমি বোক অনাহকত নিদা কৰিছা দুৰ্য্যোদন। ই গত্য আৰু ধৰ্মবিৰুদ্ধ কথা। অতীত কৰ্ম্মৰ নিমিত্তে পিচত অনুতাপ

কৰি পৰক টান কথা শুনাই একো লাভ নাই। ভবিষ্যতৰ কৰ্মপন্থা নিৰ্দ্ধাৰণ কৰি বৰ্ত্তমানে কৰ্ত্তব্য কৰি যোৱাহে উচিত।

চিন্তাগ্ৰস্ত দুৰ্য্যোধনে কলে “বৰ্ত্তমানে কি কৰ্ত্তব্য সেইটো আপুনিয়েই চিন্তা কৰি স্থিৰ কৰক। পৰিপাট্টিকৈ আলোচনা কৰি এটা স্থানীয়াংসা উদ্ভাৱন কৰি তাক কাৰ্য্যত পৰিণত কৰাহে যুগুত।”

দ্রোণে কলে “বাছা, সম্প্ৰতি যুদ্ধৰ অৱস্থা অতি সঙ্কটাপন্ন। তিনিজনকৈ মহাবীৰয়ে আনাক ভেদ কৰি গৈছে সঁচা, তথাপিও তেওঁলোক যিমান আগুৱাই গৈছে বুলি আমি ভয় ৰাইছো তুমি পিচত থাকি বাধা জন্নাই আছা বুলি পাণ্ডৱসকলেও সিমান ভয় ৰাইছে। পাণ্ডৱসকলৰ দুই হালে আমি আছোঁহঁক। সেই কাৰণে তুমি এতিয়া বুকু ডাঠ ৰবি জয়দ্রথৰ লগে লগে থাকি তেওঁক যৎপৰোনাস্তি সহায় কৰি থাকি। চিন্তা নৃত্যৰ এটা কাৰণ বুলি জানিব। গতিকে সেই চিন্তাক ৰবি থাকিলে একো লাভ নহব। মই এই ঠাইতে থকাটো বাঞ্ছনীয় বুলি ভাবোঁ। আৱশ্যক বুজি বীৰসকলক আৰু বি লগে সৈন্য-সামন্ত বা যুদ্ধৰ আহিলা-পাতি তোনালোকৰ সহায়ৰ বাবে পঠাই থাকিম। ইয়াতে ধোপনি লৈ পাণ্ডৱসকলক আৰু পাঞ্চাল সেনাবাহিনীৰ ওপৰত আক্ৰমণ চলাই থাকিব।”

আচাৰ্য্যৰ পৰামৰ্শ অনুযায়ী দুৰ্য্যোধনে সৈন্যসামন্ত লৈ পুনৰ অৰ্জুনক আক্ৰমণ কৰিবলৈ জয়দ্রথৰ লগ লাগিলগৈ।

আজিকালি যুদ্ধৰ এটা পদ্ধতি আছে যে শত্ৰুসৈন্য যি ঠাইত অপেক্ষা কৰি থাকে সেই ঠাই এৰি আন এফালে আগবাঢ়ি গৈ শত্ৰুসৈন্যৰ পিচহানৰ পৰা আক্ৰমণ কৰেগৈ। এইদৰে শত্ৰুসৈন্যক এবাৰ আগবাঢ়ি যাওঁত যি লাভ আৰু বিপদৰ আশঙ্কা থাকে সেই বিষয়ে তেতিয়াৰ সিনত্ৰো যথেষ্ট চিন্তা কৰি বুজিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। মহাভাৰতৰ দিনৰ যুদ্ধতো সেই যুদ্ধৰ চতুৰ্দ্ধগ দিয়া অৰ্জুনে অদ্ভুত কৌশলেৰে বুৰসৈন্য ভেদ কৰা দেখি দ্রোণ আৰু দুৰ্য্যোধনে তেনে ৰূপে চিন্তা কৰি কৰ্ত্তব্য নিৰ্দ্ধাৰণ কৰিছিল। শত্ৰু সৈন্য ভেদ কৰি বিছুলী সন্মুখৰে আগবাঢ়ি গৈ পিচহানৰপৰা আক্ৰমণ কৰাকে অতিক্ৰম বুলি কোৱা হয়। অৰ্জুনেও এনে কৌশল অবলম্বন কৰি যুদ্ধত দুৰ্য্যোধনক বিজয় কৰি তুলিছিল।

সেইদিনা ভীম আৰু কৰ্ণৰ মাজত যি যুদ্ধ হৈছিল তাৰ বৰ্ণনা শুনিলে আজিকালিৰ যুদ্ধৰ ভীষণতাৰ কথাটো মনত পৰে।

পোনতে ভীমসেনে আক্ৰমণকাৰী কৰ্ণক চেবাই গৈ অৰ্জুনৰ বাঘ পাবগৈ বুলি মনতে ভাবি নৈছিল। কিন্তু বাধা-নন্দনে ভীমক আগুি ধৰি আক্ৰমণ কৰিবলৈ ধৰিলে। কৰ্ণই ফুটি উঠা পদুম ফুলৰ দৰে নিচিৰিয়া হাঁহি এটা মাৰি “যুদ্ধ কৰি ধাৰোঁতে মপলাবা, যুদ্ধত পৃষ্ঠভঙ্গ নিদিবা” বুলি ইতিবিং কৰি কবলৈ ধৰিলে। বৰ্ণৰ সেই কথা শুনি ভীমৰ গা জলি গল। তেতিয়া দুয়োৰে ভিতৰত ঘোৰ বণ লাগি উঠিল। কৰ্ণই হাঁহি হাঁহি কৰ্তব্য পালন কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু ভীমসেনে খঙতে গৰজি যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে। কৰ্ণই লক্ষ্য স্থিৰ কৰি বাণ প্ৰয়োগ কৰিলে। ভীমসেনে তালৈ আওকাণ কৰি তীব্ৰভাৱে কৰ্ণক আক্ৰমণ কৰিলে। স্থিৰ চিত্তে কৰ্ণই কৰ্তব্য পালন কৰি গ’ল। ভীমসেনে বৰ্ণৰ ভাব লক্ষ্য কৰি অপমান পাই উগ্রমতি ধৰি কৰ্ণৰ ওপৰত খাবাঘাৰে বাণ বৰিষণ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে।

চাওঁতে চাওঁতে ভীমসেনৰ সৰ্ব্বশৰীৰ শৰেৰে ধকাগৰকা হৈ পৰিল। সেই সময়ত ভীমক অশোৰ গাছৰ ফুলি উঠা ফুলৰ দৰে ঝাঙলী দেখা গৈছিল। কৰ্ণৰ শব্দাতলৈ আওকান কৰি ভীমে গদাবে কোবাই কৰ্ণৰ বধ, ঘোঁৰা, ধনু আদি সবলোৰোৰ ভাঙি চুৰমাৰ কৰিলে।

আন এখন বণ বিচাৰি কৰ্ণই ফানৰি কাটি পলাই যাবলৈ বাধ্য হ’ল। আন বণত উঠিবলগীয়া হোৱাত কৰ্ণৰ মুখৰ আনন্দ মলিন হৈ পৰিল। লাজে-অপমানে অমায়গ্যাব দিনা উঠাউল হৈ উঠা সাগৰৰ চৌৰ দৰে খঙে-বিষে কষ্ট মুক্তি ধৰি কৰ্ণই ভীমসেনৰ পৰল পৰাক্ৰমেৰে আক্ৰমণ কৰিবলৈ ধৰিলে। শৰীৰৰ শক্তি দুয়োছমৰে বাঘৰ দৰে আছিল, লক্ষ্য আছিল শেন চৰাইৰ দৰে আৰু শ্বং আছিল কেঁচী সাপৰ দৰে। দুয়োৰে মাজত তুমুল বণ লাগি উঠিল। তেতিয়া ভীমসেনৰ মনত আগৰ দুখৰ কথাবিলাক জাগিবলৈ ধৰিলে—পাঁওৰসকলৰ লাজনা, দ্ৰৌপদীৰ লাজনাৰ কথা। তেতিয়া ভীমসেনে প্ৰাণৰ মায়া এৰি প্ৰাণ টাকি যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে। দুয়োৰে বথে বথে যঁহনি লাগি উঠিল। কৰ্ণৰ বশা ঘোঁৰাৰ লগত ভীমৰ কলা ঘোঁৰাৰ জোঁটা-পুতি লাগিবলৈ ধৰিলে—যেন বগা মেঘৰ লগত কলা মেঘৰ হৈ সংঘৰ্ষ হৈছে।

কৰ্ণৰ ধনু ভাগি গ’ল। কৰ্ণৰ গান্ধি আহত হৈ মাটিত বাগৰি পৰিল। তেতিয়া কৰ্ণই ভীমলৈ এপাত শক্তিশেল মাৰি পঠিয়ালে। ভীমসেনে চকুৰ পচাৰতে সেই শেল বোধ কৰি ধনুত শব জুৰিলে। কৰ্ণই আন এখন ধনু লৈ ভীমৰ ওপৰত শব বৰষিবলৈ ধৰিলে। কৰ্ণৰ বণ পুনৰ চুৰীকৃত হল।

কৰ্মৰ সকলো অৱস্থা নক্সা কৰি দুৰ্য্যোধনে তেওঁৰ ভায়েক দুৰ্ছয়ক জনে "এই পাপিষ্ঠ পাণ্ডৱে কৰ্মৰ প্ৰাণ গণ কৰিব বুলি অনুমান হৈছে। তুমি তুৰন্ত গৈ ভীমক আহ্বান কৰি সৰ্বক বশ্য কৰাওঁ।" সেই আশা পাই দুৰ্ছয়ে তেতিয়াই ভীমক আহ্বান কৰিলেগৈ। খঙে-বিষে ছল্লসিত হৈ থকা বৃকোদ্ৰৱে সাতপাত বাণ নাবি দুৰ্ছয় আৰু তেওঁৰ বধৰ যোঁৱা সাৰণি সকলোৰে প্ৰাণ বধ কৰিলে। দুৰ্ছয়ৰ মৃতদেহ নাতিত বাণবি পৰা দেখি কৰ্মন আৰু মহা মহন। চকুলো টুকি টুকি কৰ্মই দুৰ্ছয়ৰ মৃতদেহ প্ৰশসিণ কৰিলে। ভীমসেনে কিন্তু ক্ৰোধ মহন। আকৌ কৰ্মৰ ওপৰত শৰ হানি কৰ্মক বিতৰ্ত কৰি পেলালে।

বধবিহীন কৰ্মই আকৌ এগন বধ সংগ্ৰহ কৰি ভীমক পুনৰ আহ্বান কৰিলে। কৰ্মৰ শৰৰ প্ৰকোপত এইবাৰ ভীমসেনে বৰ বেয়া ভাৱে আহত হ'ল। খঙত বনিয়া হৈ ভীমে কৰ্মৰ পালৈ এডাল গল ধুৱাই নাবি পঠিয়ালে। সেই গলৰ প্ৰহাৰত কৰ্মৰ যোঁৱা আৰু সাৰণি দুয়ো বাণবি পৰিল আৰু শ্বসনওও ভাণি গল। তেতিয়া কৰ্মই হাতত ধনু-শৰ লৈ নাতিত ছপিয়াই পৰিল।

এই অৱস্থা দেখা পাই দুৰ্য্যোধনে ভায়েক দুৰ্মুখক আদেশ কৰিলে "ভীমৰ হাতত কৰ্মৰ বধ আকৌ চুৰনাৰ হ'ল। এই মুহূৰ্ত্তে তুমি গৈ তেওঁক তোনাৰ বধত তুলি নোৱাওঁ।" সেই আদেশ পাই দুৰ্মুখে কৰ্মৰ হালে বধ লৈ আগবাঢ়ি গল।

শ্বত্ৰুবাঈৰ আৰু এটি পুতেক আৰু ৰাতি অহা দেখা পাই ভীমে আনন্দতে শুঁঠ চেলেকি চেলেকি দুৰ্মুখৰ ওপৰত ন পাত শৰ নাবি পঠিয়ালে। কৰ্মই গৈ বধত উঠাৰ লগে লগে দুৰ্মুখৰ কবচ ভেদ হৈ গল। দুৰ্মুখৰ প্ৰাণহীন দেখা নাতিত বাণবি পৰিল। দুৰ্মুখক শৰীৰ তেখেৰে ৰাঙলী হৈ নাতিত পৰি থকা দেখি কৰ্মৰ চকুচুলচুলীয়া হৈ পৰিল। তেওঁ ৰথেক পৰ ধৰ লাগি বন। ভীমসেনে কিন্তু তালৈ নক্সা নকৰি চোকা চোকা শৰ বৰষিবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া কৰ্ময়ো ভীমৰ ওপৰত শৰ হানিবলৈ ধৰিলে। শৰাঘাতৰ প্ৰকোপত যন্ত্ৰণা পাই আৰু তেওঁৰ কাৰণেই দুৰ্য্যোধনৰ দুৰ্ভগটো ভায়েকৰ মৃত্যুত শোশ্লগত কৰ্ম বিহ্বল হৈ যুদ্ধক্ষেত্ৰ এৰি পলাই যাবলৈ বাধ্য হ'ল।

তেতিয়া ভীমসেনে আহত অৱস্থাত নুৰাবলৈ ধৰা ছুইব ধৰে যুদ্ধক্ষেত্ৰত থিয় দি বিছয় শ্বনি কৰিবলৈ ধৰিলে। সেই শ্বনি কাণত পৰাত কৰ্মই পুনৰ উলটি আহি যুদ্ধৰ নিমিত্তে গাছ হ'ল।

কুন্তোদেবীৰ আগত প্ৰতিজ্ঞা

প্ৰতিজ্ঞা প্ৰতিপালন

ধৃতবাট্টই তেখেতৰ সন্তানগৰলৰ মৃত্যু আৰু বৰ্ণৰ বিপত্তিৰ কথা শুনি সঙ্কল্পৰ আগত হতাশভাৱে ববলৈ ধৰিলে “হায়, হায়, ভুইত পৰি নবা পতঙ্গৰ দৰে নুৰ্ব দুৰ্য্যোধনৰ কথা মতে তেওঁৰ মৰমৰ ভায়েক দুৰ্গুণ আৰু দুৰ্জ্জই দুয়ো গৈ যুদ্ধ কৰি মৰণৰ মুখত জাহ শল ! ‘বৰ্ণৰ সমান বীৰ জগতত আৰু নাই ! বৰ্ণ সহায় থাকিলে যুদ্ধত দেৱতাগৰলৈও আনাক পৰাজিত কৰিব নোৱাৰে ! পাণ্ডৱ কোন কুটা ? তেওঁলোকে আনাক বি গাৰো জয় কৰিব ?’ ইত্যাদি ববনে নুৰ্ব দুৰ্য্যোধনে বব বৰ কথা কৈ আছিল । এতিয়া ভীমৰ হাততে পৰাজিত হৈ লৈ বৰ্ণই পৃষ্ঠভঙ্গ দি লব নাৰিলে । দুৰ্য্যোধনৰ এতিয়াও জ্ঞান নহবনে ? সঙ্কল্প, বৰাল কাল সন্মুখ নহাবলী মহা পৰাজনী বায়ুপুত্ৰৰ লগত দুৰ্য্যোধনে চিৰকলীয়া শত্ৰুতা কৰিছে হায়, আমি গঁচাকৈয়ে অৰুপাতে যাব খুজিছো ।”

বৃদ্ধ বজাৰ এনে অনৰ্থক শোক বেজাৰত মাথনা দিবলৈ সঙ্কল্পে কবলৈ ধৰিলে “বুদ্ধিভ্ৰষ্ট পুতেকৰ কথা শুনি আপুনি পাণ্ডৱসকলৰ লগত চিৰ শত্ৰুতাৰ সূত্ৰপাত কৰিছিল নহয় ? ভীমসেনৰ আদি কৰি জ্ঞানীসকলৰ উপদেশ অৱহেলা কৰি আপুনি যি বিপদ চপাই ললে তাৰেই ফল এতিয়া আপুনি ভোগ কৰিবলৈ ধৰিছে । আপুনি এতিয়া নিঃস্বৰ্গ বিহাৰ দিবলৈ এৰি অনাহকত কৰ্ম প্ৰভৃতি যোদ্ধাসকলক বিহাৰ দিছে নিন ?” এইবুলি অন্ধ নবপতিক দোষাবোপ কৰি সঙ্কল্পে পুনৰ যুদ্ধৰ বাহিনীবিনাক বৰ্ণাবলৈ ধৰিলে ।

ভীমসেনৰ হাতত বৰ্ণৰ পৰাজয় হোৱা দেখি ধৃতবাট্টৰ পুতেক দুৰ্মৰ্ধণ, দুঃসহ, দুঃদ, দুৰ্দ্ধৰ আৰু অৱ এই পাঁচ বীৰে গৈ ভীমৰ আক্ৰমণ কৰিলে । এওঁলোকৰ আগমনত কহি গাহ পাই ভীমসেনৰ ওপৰত পুনৰ শৰ বৰষিবলৈ ধৰিলে । তেতিয়া ভীমসেনে ধৃতবাট্টৰ লৰাইতলৈ আগবাগ কৰি কৰ্ণকে আক্ৰমণ কৰিলে । কিন্তু ধৃতবাট্টৰ লৰা কেইজনো কৰ্ণক চান্দিওফালে আগুৰি বন্ধা কৰি ভীমসেনৰ ওপৰত আক্ৰমণ চলোৱা দেখি ভীমসেনে উগ্ৰমুষ্টি এৰি তেওঁলোকৰ ওপৰত তীব্ৰভাৱে বাণ প্ৰহাৰ কৰি আটাই কেইটাকৈ যমুদীলৈ পঠানে । পাঁচোজন বীৰ সন্তানে তেওঁলোকৰ বধ

যোঁৱা সাৰথি সকলো হেৰুৱালে। বতাহত উৰি গৈ পাত্ৰ হোৱা ফুল
গন্ধে ফুল-ফুল আত্মিক হৈ বৰষুণত উভৰি গৈ আচে যেন দেখা গৈ।

তীনসেনৰ হাতত আৰু গাঁচাটি সুনৰ নিহত হোৱা দেখি কৰ্মৰ
থঙে চুনিৰ আশ পাৰলৈ। প্ৰবৰ পৰাক্ৰমে কৰ্মই তীনক আকৌ
আক্ৰমণ কৰাত তীনসেনও কৰ্মৰ পূৰ্বৰ কুৰ্ব্বগিলাক স্মৰণ কৰি পূৰ্ণবেগে
কৰ্মৰ ওপৰত চোকা চোকা বাণ বৰিষণ কৰিবলৈ ধৰিলে। কৰ্মৰ ধনু
জাণি পৰিল, মণে মণে গোঁৱা আৰু সাৰথিও বৰিল। কৰ্মই তৎক্ষণাত
বধৰপৰা অধিগাই গৈ গৈ এডাল নাৰি পাঠিলে। তীনসেনে শব
নাৰি সেই গৈ বোধ কৰি কৰ্মৰ ওপৰত বাণ বৰিষণ কৰিবলৈ ধৰিলে।
এইদৰে কৰ্মই পিতৃ হ'লি পুত্ৰ হ'লি গ'লি।

কৰ্মৰ এনে চুবুৰী দেখি দুৰ্বেয়াগন বিম্বিত হৈ পৰিল। চিত্ৰ,
উপচিত্ৰ, চিত্ৰাক, চাকচিত্ৰ, শবাসন, চিত্ৰাৰুণ আৰু চিত্ৰবৰ্ষ এই গাতোজন
ভায়েকক কৰ্মৰ সহাবে কাৰণে পঠাই দিলে। নানা অদ্ভুত কৌশলেৰে
তেওঁলোকে তীনক আক্ৰমণ কৰাত তীনে গালে কোবাই এটা এটাকৈ
গাতোজন বীৰৰে প্ৰাণ বধ কৰিলে। পুনৰ কৰ্ম আৰু তেওঁৰ ভিতৰত
প্ৰচণ্ডভাৱে যুদ্ধ লগাত বিচুলা গতিত বহুপাত্ৰৰ শব্দ আৰু চক্ৰমণ্ডিত
পোহৰ হৈ উঠা দেখৰ দৰে দেখা গ'ল। গাতাকি, শ্ৰীকৃষ্ণ আৰু অৰ্জুনে
তীনৰ সেই পৰাক্ৰম দেখি বৰ আনন্দ লাভ কৰিলে। কোবৰ পক্ষৰ ভূমিধ্বা,
কৃপ, অশ্বখানা, শল্য, অগ্ৰতপ আৰু অনান্য সকলো বীৰে তীনৰ পৰাক্ৰম
দেখি তৰৰ নাগিলে।

এই ঘটনা দেখি দুৰ্বেয়াগন অধীৰ হৈ পৰিল। কৰ্মৰ কাৰণে বৰ
চিত্ৰাঘ্ৰিত হৈ কবলৈ ধৰিলে “গোৱা, চোৱা তীনৰ শবত কৰ্মৰ প্ৰাণ
যায় হে নাগে। কোন ক'ত আহা যোৱাৰ, এই মুহূৰ্ত্তে গৈ তীনক বেচি
ধৰি আক্ৰমণ কৰাওঁ।” এইবুলি মুখৰ আগত থকা শক্ৰতপ, বিকৰ্ণ
আদি আৰু গাতজন ভায়েকক তীনসেনৰ বিৰুদ্ধে পঠাই দিলে। তেওঁ-
লোকে গৈ তীনক চাৰিওফালৰপৰা বেচি ধৰি শব হানি অস্থিৰ কৰি
তুলিলে। কিন্তু শেষত এই গাতজন বীৰো তীনসেনৰ হাতত নিহত হ'ল।

সকলোৰে আশ্বৰ বিকৰ্মই অবিচলিত-চিত্তে যুদ্ধ কৰি প্ৰাণ ত্যাগ
কৰা দেখা পাই তীনসেনে ব্যাকুলভাৱে বুলে “হে ধৰ্ম্বেয়াগন, ন্যায় পৰামৰ্শ
বিকৰ্ণ, ক্ষত্ৰিয় বৰ্ষ বন্ধা কৰিবলৈ গৈ যুদ্ধত আজি তুমি প্ৰাণ এৰিলা।
তুমি কোনো মোৰ হাতত বধ হ'লা? যি যুদ্ধত তোমাৰ আৰু পিতামহৰ
প্ৰাণ গ'ল, সেই যুদ্ধ গাঁচাকৈ বৰ হীন যুদ্ধ।”

দুৰ্য্যোদনৰ ভায়েক কেইমানে তেওঁৰ বশ্যতা কাৰণেই এটি এটিকৈ প্ৰাণ হেৰুৱা দেখি কৰ্ণ শোকত বিহ্বলভাৱে চকু মুদি বগৰ ওপৰতে শুলে। অন্য পিচত পুনৰ চকু মেলি বৈৰ্য্য ধৰি যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে।

ভীমৰ বাণত এইবোৰো কৰ্ণৰ ধনু ভাঙি পৰাত পুনৰ আন এখন ধনু লৈ যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে। এইসৰে সেই দিনৰ মুকুত ওঠৰ বাৰ বৰ্ণৰ ধনু ভাঙি পৰিছিল। ইয়াৰ পিচত কৰ্ণই শাস্তাৰ পৰিহাৰ কৰি গা-ছোৱাবি বঙত ছত্ৰাৰ কৰি উঠিল। দুয়ো দুয়োৰে ফালে চকু বগা কৰি ভীষণভাৱে যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে। সেই সময়ত ভীমসেনে যি সিংহ-নাদ কৰিছিল সেই নাদৰ ধ্বনি যুৰিঠিবৰ কাণত পৰিলগৈ। তেতিয়া বৰ্মপুত্ৰই দুওণ উৎসাহেৰে দ্ৰোণক আক্ৰমণ কৰিবলৈ ধৰিলে।

কৰ্ণ আৰু ভীমৰ বণে যোৰতৰ কপ ধাৰণ কৰিলে। এইদৰে বৰ্ণৰ হাতত ভীমৰ বধ আৰু সাৰণি হেৰাল। পিচত বনধনো ভাঙি চৰনাৰ হল। অস্তত গৈ ধনুখনো ভাঙি পৰিল। তেতিয়া ভীমে কৰ্ণৰ বধৰ ওপৰলৈ শক্তিশেল মাৰি পঠিয়ালে। বৰ্ণই শৰ মাৰি সেই অস্ত্ৰ বোৰ কৰিলে। তাৰ পিচত ভীমে চাল-তৰোৱাল লৈ বৰ্ণক আক্ৰমণ কৰিলে। চকুৰ পঁচাবতে ভীমে বৰ্ণৰ শৰত চাল হেৰুৱালে। চাল হেৰোৱাত ভীমে কৰ্ণৰ গাতলৈ তৰোৱালখন মাৰি দিলে। তৰোৱালৰ কোৰ লাগি বৰ্ণৰ ধনুখন ভাঙি থাকিল। বৰ্ণই আন এখন ধনু লৈ অপূৰ্ব কৌশলেৰে ভীমসেনৰ শাত শৰ হানিবলৈ ধৰিলে। ভীমে তেতিয়া ফালাতক মুক্তি ধৰি কৰ্ণৰ বধৰ ওপৰত ছপিয়াই পৰিল। বৰ্ণই লবালবিকৈ ধ্বজৰ খুটা এটাৰ আঁতৰত লুকাই ভীমৰ হাতবৰ্ণা বক্ষা পৰিল। পিচত ভীমসেন মাটিতলৈ নামি গৈ নৰা হাতী এটাৰ আঁৰ লৈ বিচিৰ কৌশলেৰে যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে। হাতত আন অস্ত্ৰ নথকাত পৰি থকা ভগ্না বধৰ চকা, নৰা ঘোঁৰা হাতী আদি দলিয়াই ফৰ্মুটিয়াই কৰ্ণৰ ভেটা দিবলৈ ধৰিলে। অৱশেষত ভীম নিতান্ত অস্ত্ৰহীন হৈ সঙ্কীৰ্ণ অৱস্থাত পৰাত কৰ্ণই আগৰ প্ৰতিজ্ঞা স্মৰণ কৰিলে। তেওঁ কুন্তী দেৱীৰ ওচৰত প্ৰতিজ্ঞা বৰা আছিল যে এবমাত্ৰ অৰ্জুনৰ বাহিৰে তেওঁ আন কোনো সন্তানকে বধ নকৰে।

তেতিয়া বৰ্ণই ভীমসেনক উচঠাৰ নগেৰে মৰুৱা কৰি কলে “মুৰ্খ, কেঁচাই গোৱা, যুদ্ধ শাস্ত্ৰৰ কথা তুমি কি বুজিবা? বনতলৈ গৈ তুমি ফলমূল খাই থাকাকৈ যোৱা। ক্ষত্ৰিয়ৰ যুদ্ধনীতিবপৰা তুমি এতিয়াও বহুত আঁতৰত আছা। ওচি যোৱা।” বৰ্ণই বিজ্ঞপায়ন আৰু নৰ্মাহত হোৱা বগাৰে অসহায় ভীমৰ ভীষণ ধং তুলি জনাই মাৰিলেও পূৰ্বতে কুন্তী দেৱীক

দ্বিগুণ প্রতিশ্রুতি মনত বাণি বধ কবাব পৰা নিবাস্ত থাকিল। তেনে অৱস্থা দেখা পাই শ্রীকৃষ্ণই অৰ্জুনক কলে “চোতা, কৰ্মৰ হাতত ভীমসেন বেয়াইক আহত হৈ পৰিছে।” বীৰ ভাৱেৰে সেই দৃশ্য দেখি বনভ্ৰমৰ চকু ধৰত বহা পৰি উঠিল। অৰ্জুনে তেতিয়া গাভীৰত শৰ ছুনি কৰ্মক আক্ৰমণ কৰিলে আৰু কৰ্ময়ে এতিয়া ভীমক পৰিত্যাগ কৰি অৰ্জুনৰ লগত যুদ্ধ কৰিব ধৰিলে। কৰ্মৰ কুস্তী দেখিব ওচৰত কৰা প্ৰতিশ্ৰুতিৰ কথাটো মনত পৰিল আৰু এনে নাপোনে পুৱাহে বধ কৰিব বুলি দিয়া কথামতে অৰ্জুন-নৈকে সেই বধ কবাব পৰা বাণি ভীমসেনক অব্যাহতি দিলে।

ভূমিশ্রম বধ

শ্রীকৃষ্ণই অৰ্জুনক কলে “অৰ্জুন চোৱাঁ, তোমাৰ শিষ্য আৰু সখা বহু পৰাক্ৰমী সাত্যকিয়ে শত্ৰুসেনাৰ বেহ ভেদ কৰি বিজয় শৌৰৱে তোমাৰ সহায়ৰ কাৰণে আগ বাঢ়ি আহিছে।”

অৰ্জুনে কলে “নাৱৰ, ধৰ্মপুত্ৰক অকলে এৰি সাত্যকি গুচি অহাটো নহৈ ভাল নাপালোঁ। হোৱাৰে সেই ঠাইতে এনে এটা সন্মোহনৰ কাৰণেই অপেক্ষা কৰি আছে। ধৰ্মপুত্ৰৰ বন্ধাৰ কাৰণে তাত সাধাৰণ তেওঁ এইফালে গুচি অহাটো উচিত হোৱা নাই। ভদ্ৰদ্রথ এতিয়াও দ্বীৰিত। সৌদাম্ণ্য চাওক, ভূমিশ্ৰমাই সাত্যকিক আক্ৰমণ কৰিছেহি। ধৰ্মপুত্ৰই সাত্যকিক ইয়াতৈ পঠাই দি নিবাস্ত ভূম কাম কৰিছে।” ভূমিশ্ৰম আৰু সাত্যকিৰ ভিতৰত আগৰে পৰা বংশত কাছিয়া আছিল।

শ্রীকৃষ্ণৰ ভাৱী জননী দৈৱকী পৃথিৱীত অৱতীৰ্ণ হ'ল। তেওঁৰ স্বয়ম্বৰত সোমদত্ত আৰু শিনিৰ মাজত এখন ভয়ানক যুদ্ধ লাগিল। বহুসংখ্যক নিমিত্তে শিনিৰে সোমদত্তক পৰাস্ত কৰি দৈৱকীক তেওঁৰ বধত তুলি লৈ গুচি গ'ল। তেতিয়াৰে পৰাই দুয়ো বংশৰ মাজত কাছিয়াৰ সূত্ৰপাত হয়। সেই শিনিৰে নাতি এই সাত্যকি। সোমদত্তৰ পুতেক ভূমিশ্ৰম আৰু সোমদত্ত। সাত্যকিক দেখা পাই পৰ্ব্বৰ শত্ৰুতা সম্বন্ধ কৰি ভূমিশ্ৰমই তেওঁক যুদ্ধতৈ আহ্বান কৰিছে।

ভূমিশ্ৰমাই সাত্যকিক মাত দি কলে “সাত্যকি, তুমি নিজেই মহাবীৰ

বুলি কবাই কবি কুৰা । চাই লোৰাঁ, এতিয়া মোৰ হাতত তোমাৰ প্ৰাণ
যাব । বহুদিনৰপৰা তোমাক এইদৰে যুদ্ধত পাবলৈ আশা কৰি আছোঁ ।
দশবধ-পুত্ৰ লক্ষ্মণে যেনেবৈ বেষণাদক বধিছিল সেইদৰে আজি তুমিও
মোৰ হাতত যনপুৰী দেখা পাবা । তোমাৰ মৃত্যুত তোমাৰ হাতত হত
হোৱা বীৰসকলৰ বিধবাগৰলে আনন্দ পাব ।”

সাত্যকিৰে ইতিবিং কৰি হাঁহি মাৰি কলে “অনাহবত চুপাটি নাৰি
লাভ কি? কথাৰে বান নহয় আৰু বোদ্ধাৰ ভব দেখুৱাবলৈ নাযাবা ।
কথা এৰি যুদ্ধ কৰি পৰাক্ৰম দেখুৱা । শবৎকালৰ নিষ্ফল মেঘ গৰ্জ্জনৰ
দৰে মিছাতে গাজি-গুনৰি নৰিছা কিয়?”

এই বুলি দুয়ো তুনুল সংগ্ৰামত প্ৰবৃত্ত হল । দুয়ো সিংহ বিক্ৰমে
যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে ।

দুয়োৰে ধোঁৱা নবিল । ধনু ঠান ঠান হল । দুয়োৰে বধ দুখনো
চুবনৰ হোৱাত দুয়ো মাটিৰ পৰাই খড়্গ আৰু ঢাল লৈ যুদ্ধ কৰিবলৈ
ধৰিলে । অদ্ভুত কৌশলেৰে দুয়ো দুয়োৰে আঘাত কৰিবলৈ ধৰিলে ।
এইদৰে কিছু সময় খড়্গযুদ্ধ চলিল । পিচত দুয়োৰে খড়্গ ভাগি যোৱাত
মুঠি যুদ্ধ আৰম্ভ হল ।

দুয়ো দুয়োৰে আক্ৰমণ কৰি কৰি মাটিত বাগৰি পৰিল । মাটিত
পৰি ইজনৰ ওপৰত এবাৰ সিজন আৰু সিজনৰ ওপৰত এবাৰ ইজন এইদৰে
বগবা বগৰি কৰি দুয়ো ভীষণভাৱে যুদ্ধ কৰিলে । এইদৰে ডালেমান
বেলি পাব হৈ গল । সেই সময়ত অৰ্জুন সিদ্ধুবাজৰ লগত যুদ্ধ কৰি
থকাত এইফালে সাত্যকি আৰু সোমদত্তৰ পুত্ৰ ভুবিশ্ৱৰাৰ মাজত হোৱা
যুদ্ধলৈ মন দিব পৰা নাছিল । বিস্তৃত মাৰখি শ্ৰীকৃষ্ণই পূৰ্বৰ কথা জনাত
অলপ চিন্তিত হৈছিল আৰু অৰ্জুনৰ কলে “অৰ্জুন, সাত্যকি ভাগৰি
পৰিছে । ভুবিশ্ৱৰাই সাত্যকিক হত্যা কৰিব বুলি অনুমান হৈছে ।”
তথাপিও অৰ্জুনে জয়দ্রথৰ লগত যুদ্ধত হে ব্যস্ত হৈ আছিল ।

শ্ৰীকৃষ্ণই আকৌ কলে “কুৰুসেনাৰ লগত যুদ্ধ কৰি যেতিয়া সাত্যকিক
ভাগৰ লাগি আহিছিল সেই সময়ে ভুবিশ্ৱৰাই তেওঁক যুদ্ধলৈ আহ্বান
কৰিছিল । সেই কাৰণেই এই যুদ্ধ সমানে গনানে হোৱা নাই । সাত্যকিৰ
বক্ষাৰ কাৰণে ততালিকে আগ বাঢ়িব লগা হৈছে নতুবা আমাৰ প্ৰিয়
সাত্যকিক ভুবিশ্ৱৰাই যি কোনো মুহূৰ্ত্ততে নধ কৰিব ।”

শ্ৰীকৃষ্ণৰ কথা নো শেয হঠাতেই ভুবিশ্ৱৰাই সাত্যকিক ধৰি ওপৰলৈ

তুমি পিচত নাটিত খেদেহা মাৰি পেনাই দিনে। 'যুযুধান মদিন' বুলি
ক'ব গৈনাই কোলাহল কৰি উঠিল।

শ্রীকৃষ্ণই অৰ্জুনক মোহাৰি কবলৈ ধৰিলে "চোৱাঁ চোৱাঁ, বীৰকুল
চূড়াননি তোৱা নাটিত বাণনি পৰিল। তোনাৰ বন্ধান কাৰণেই তেওঁ
ইমানৈ আহিছিল। তোনাৰ চকুৰ আগতে তেওঁ মৃত্যু মুখত পতিত হৈছে।
আজি তোনাৰ আগতে তোনাৰ সৰাৰ প্ৰাণ যায়। তুমি সেইবালে চায়ে
আচা দিহু একো কৰা নাই।"

সিংহই যেনেকৈ নাটিত পৰি থকা হাতীক বন দি টানি আছৰি
থাকে ভূমিধৰায়ে সেইদৰে নাটিত পৰি থকা গাত্যকিক হাতেৰে টানি
টানি আছৰিবলৈ ধৰিছে।

অৰ্জুন উভয় সঙ্কটত পৰি বিনোৰ হন।

অৰ্জুনে শ্রীকৃষ্ণৰ ফালে চাই কলে "মোৰ নগত যুদ্ধ দিবলৈ ভূমিধৰা
অহা নাই বা নগো তেওঁক আহ্বান কৰা নাই। বিশেষ তেওঁ যেতিয়া
গাত্যকিক নগত যুদ্ধত লিপ্ত সেই অৱস্থাত ভূমিধৰাৰ ওপৰত শৰ হনা
মোৰ পক্ষে অসম্ভৱ কথা হ'ব। অৱশ্যে মোৰ চকুৰ আগতে মোৰ কাৰণেই
গাত্যকিক ভীৰৱ বিপন্ন হোৱাটোও সহ্য কৰিব নোৱাৰোঁ। মোৰ পক্ষে
উভয় সঙ্কট।"

অৰ্জুনে এই কথা কোৱাৰ লগে লগেই ছবদধৰ এজাক শৰে আকাশ
ছাটি পেলালে। অৰ্জুনেও নিৰপাৰ হৈ ছবদধৰ ওপৰত শৰ বৰষিবলৈ
ধৰিলে। মাজে মাজে গাত্যকিক ফালে কেবাহিকৈ চাই তেওঁৰ সঙ্কটাত্মা
লেনি বেজাবো কৰিবলৈ ধৰিলে।"

শ্রীকৃষ্ণই পুনৰ অৰ্জুনক কলে "অগাধ বীৰৰ লগত যুদ্ধ দি আজি
গাত্যকি কাতৰ হৈ পৰিছে। এতিয়া একেবাৰে নিৰস্ত হৈ ভূমিধৰাৰ
হাতত প্ৰাণ যায় যাঁ। ইও গনানে গনানে যুদ্ধ নহয়।

অৰ্জুনে এক মুহূৰ্ত্ত মুখ ঘূনাই লৈ পালে যে ভূমিধৰাই নাটিত বাণনি
পৰা অৱস্থাত গাত্যকিক শোৰ মাৰি বতৰে কাটিবলৈ হাত দাঙিছে।
সেই দৃশ্য চাব নোৱাৰি চকুৰ পঁচাবতে অৰ্জুনে ভূমিধৰালৈ চোৱাই এপাট
শৰ মাৰি পঠিয়ালে। সেই শৰত ভূমিধৰাৰ ঋতুসহ হাত দুটুকুৰা হৈ
নাটিত ধৰি পৰিল। হাত কটা অৱস্থাত ভূমিধৰাই পিচবানে উলতি
অৰ্জুনলৈ চাই চিঞৰি কবলৈ ধৰিলে "কোন্তেয়, তুমি আজি এনে বীৰৰ
গহিত কান কৰিবা, নই সেইটো আশা কৰা নাছিলো। তোমাক নেদেখি
নই আনৰ নগত যুদ্ধত লিপ্ত আছিলো—এনে অৱস্থাতে তুমি ওপতাবে

শব মাৰি নোৰ হাত দিখও বৰিলা। হায়। তোমাৰ এনে কুবৰ্ম্মবপৰা এয়ে প্ৰমাণ পালোঁ যে সম্ভব দোষত সদায় এনে ঘটনাই ঘটে। ধনন্তৰ, তুমি তোমাৰ জ্যেষ্ঠ সহোদৰ ধৰ্ম্মপুত্ৰৰ ওচৰলৈ গৈ আনৰ লগত যুদ্ধত লিপ্ত হৈ থকা অৱস্থাত নোৰ হাত খন বি বুলি বাটীলা তাৰ বি সমিধান দিবাকৈ? বোনে তোমাৰ এনে ধৰণৰ যুদ্ধনীতি শিক্ষা দিছিল? পিতা ইন্দ্ৰ নাইবা আচাৰ্য্য দ্ৰোণ বা কৃপাই? তোমাৰ লগত তে নোৰ যুদ্ধ হোৱা নাই? আনৰ লগত যুদ্ধ বৰি থকা অৱস্থাত তুমি কোন ধৰ্ম্মমতে এই কাম বৰিলা? আজি বিয় এনে হীন বৰ্ম্মত হাত দিলা? আজি তোমাৰ বীৰ্য্যিত কলঙ্ক সাগিলা কিয়? নিশ্চয় তুমি গিল্লে এনে অৰ্পণ বান বৰা নাই। বাহুদেৱৰ উচটনিত এনে বান বৰিলা বুলি নগে ধৰিছে। এই কাম অন্ততঃ তোমাৰ প্ৰকৃতি বিকল বুলি মই জানো। বোনো প্ৰকৃত বীৰে আন বাৰ্য্যত ব্যস্ত থকা আৰু অগাধান অৱস্থাত থকা ৰাজবংশৰৰে বোনো বীৰক বেতিয়াও গোপনে আক্ৰমণ নকৰে। আজি তুমি গোৱাল কৃষ্ণৰ উচটনিত হে এনে হীনবান সন্না কৰিলা—মই ধুকপ জানিলোঁ।”

গোঁহাতখন হেকৰাই ভুৰিগৰাই যুদ্ধক্ষেত্ৰত থিয় দি শ্ৰীকৃষ্ণ আৰু অৰ্জুনৰ এনেভাৱে নিন্দাবাদ কৰিবলৈ ধৰিলে।

পাৰ্ৱই তেতিয়া উত্তৰ দিলে “ভুৰিগৰা, বাৰ্দ্ধক্যত ভৰি দি আপোনাৰ বুদ্ধি ভ্ৰম ঘটাইছে। যুদ্ধনীতি আপোনাৰ সুবিদিত। আপুনি অনৰ্থক শ্ৰীকৃষ্ণ আৰু নোৰ নিন্দা কৰিছে। নোৰ বক্ষা কৰিবলৈ আহি গাত্যকিৰ প্ৰাণ বিপন্ন হৈছে; তেওঁ নোৰ প্ৰাণৰ বন্ধু। তেওঁ যেতিয়া শক্তিহীন সংজাহীন অৱস্থাত মাটিত বাগৰি পৰিছিল তেতিয়ানো আপুনি কোন ধৰ্ম্মমতে তেওঁৰ প্ৰাণ ৰখা কৰিবলৈ উদ্যত হৈছিল? সেই দৃশ্য মই কোন প্ৰাণে চাই থাকিম? বিপদত বন্ধুৰ বক্ষা নকৰিলে যে মই নবৰত পৰিব লাগিব। মানৱৰ সদা ত পৰি মই অনশ্ৰী হৈছোঁ বুলি কৈছে? মানৱৰ সদা ত থাকিলে যদি অৰ্পণহে হয় তেন্তে সকলো জীৱই মানৱৰ গুণলাত কৰিবলৈ বাধ্য কৰে কিয়? নিশ্চয় আহি আপোনাৰ বুদ্ধি ভ্ৰম ঘটাত এনে প্ৰলাপ কৰিবলৈ ধৰিছে। বেৰাজনো মহাবীৰ সৈতে যুদ্ধ কৰি দুখে ভাগবে চৰ্ছৰিত আৰু অশ্ৰহীন অৱস্থাত গাত্যকিৰ পৰাজিত কৰি আপুনি বিজয়ী বুলি গৰ্ব্বিত হৈছে। মাটিত পৰি থকা অৱস্থাত ঘৰী হৈছে বুলি ভাবি বোন ধৰ্ম্মমতে তেওঁক ৰখা কৰিবলৈ হাত পাতিছিল? অশ্ৰহীন, ভ্ৰম কৰচকাৰী, ভাগবত জলাকলা হৈ থকা পুত্ৰ নোৰ অভিন্যাস ৰখা কৰা কাৰ্য্যক আপোনালোকে কেনেকৈ সমৰ্থন কৰিছিল?”

অৰ্জুনৰ এই উদ্ভৱ শুনি ভূমিধৰাই সাত্যকিক পৰিত্যাগ কৰি বাওঁ হাতেৰে ধৰি ধকা খজাবলৈ মাটিত পৰিয়াই পেনাই সি ততালিকে যোগাসনত বহি প্ৰণামোপবেশনত কুন্তক কৰি পবন শ্ৰব্ধক ধ্যান কৰিবলৈ বহিলে। তাকে দেখি কুৰুগৈনাই তেওঁক প্ৰশংসা কৰিলে আৰু কৃষ্ণাৰ্জুনৰ নিদাৰাণ কৰিবলৈ ধৰিলে।

অৰ্জুনে তেতিয়া বীৰসকলৰ সালে চাই কলে “হে বীৰসকল, মোৰ এয়ে ব্ৰত যে মোৰ শৰৰ গতি কিমান দূৰ যাব সেই গভীৰ ভিতৰত পদা কোনো পাওৱ সৈন্যৰ কোনো প্ৰকাৰ অনিষ্ট ঘটাবলৈ নিদিওঁ। মোৰ অনাহকত নিন্দা কৰা আপোনালোকৰ উচিত হোৱা নাই। ধৰ্মৰ প্ৰকৃত অৰ্থ নানানি এনে নিদাৰাণ কৰিছে। সাত্যকিক ৰক্ষা কৰা মোৰ ধৰ্ম।” তাৰ পিচত তেওঁ ভূমিধৰালৈ চাই কলে “হে শৰণাগত জ্ঞাতা পুৰুষশ্ৰেষ্ঠ বীৰ, আপোনাৰ কৃতকৰ্মৰ ফলত আজি আপোনাৰ এনে দৃশ্য হৈছে। মোক নিশা কৰি লাভ নাই। সকলো প্ৰকাৰ অদৰ্শৰ কাৰণে মই তেতিয়া হলে ক্ষত্ৰিয় ধৰ্মটোকে নিশা কৰিব লাগিব।”

অৰ্জুনৰ কথা শুনি ভূমিধৰাই মৌন হৈ শিৰ নত কৰি ভূমি স্পৰ্শ কৰিলে।

অনপ বেদি পিচত ভাগৰ পলোৱাত সাত্যকি থিৰ দি উঠিল। চকুৰ আগত ভূমিধৰাক দেখা পাই বঙত অগ্নিনুষ্টি ধৰি হাতত বঙা লৈ তেওঁক ধেমি গল। তাকে দেখি সেনাসকলে হায়, হায়। কৰি উঠিল। শ্ৰীকৃষ্ণ আৰু অৰ্জুনে তেওঁক ক্ষান্ত কৰিবলৈ কলে ‘সাত্যকি, এনে কান নকৰিবা, ক্ষান্ত হোৱা।’ কিন্তু সাত্যকিয়ে বঙৰ বেগ বোৰ কৰিব নোৱাৰি একে কোবে গৈ যোগাসনত বহি ধকা অৱস্থাতে ভূমিধৰাৰ মূৰটো বঙাৰে কাটি মাটিত বগৰাই দিলে।

সিদ্ধ মহাপুৰুষ আৰু দেৱতাসকলে ভূমিধৰাক অনেক প্ৰশংসা কৰি সাত্যকিক নিশা কৰিবলৈ বহিলে। সেই কথাত সাত্যকিয়ে কৈ উঠিল “যুদ্ধক্ষেত্ৰত যেতিয়া মই মাটিত বাগৰি পৰিছিলো তেতিয়া সেই অৱস্থাতে ভূমিধৰাই মোক ভৰিৰে উৰিয়াই বৰ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। তেওঁ এতিয়া যি ব্ৰতকে নধৰক তেওঁ মোৰ বধ্য।” কিন্তু ভূমিধৰা বৰৰ কথাটো সূয়ো পক্ষৰ কোনো এজনই সন্মৰ্ষন কৰিব নোৱাৰিলে।

ভাৰত কাব্যত এনে ধৰণৰ ভালেমান ধৰ্ম সঙ্কটৰ কথা বৰ্ণনা কৰা আছে। ভূমিধৰা বৰৰ কথাটোও এনে ধৰ্ম সঙ্কটৰ কাহিনীৰে এটা। বং আৰু হিংগাৰ বণীভূত হৈ মানুহে বুদ্ধি আৰু ধৰ্ম দুইটা নষ্ট কৰে।

জয়দ্রথ বধ

দুৰ্য্যোধনে কৰ্ণক বনে “কৰ্ণ, আনাৰ দুটা দিঘৰ ভিতৰত এটাৰ নীমাংগাৰ গনয় উপস্থিত। আজি সন্ধ্যাৰ আগতে অৰ্জুনৰ প্ৰতিজ্ঞা অনুযায়ী জয়দ্রথ-বধৰ বাৰ শেষ হ'বৰ কথা, সেয়ে নহলে অৰ্জুনে লাজতে প্ৰাণ ত্যাগ কৰিব। অৰ্জুনৰ নৃত্য ঘটিলে বাৰী পাণ্ডৱগৰলৰ নিধন অনিবাৰ্য্য। তেতিয়া হলে আনি শত্ৰুবিহীন হৈ গোটেই ৰাজ্য নিম্বিনাদে শাসন কৰিবলৈ পান। অৰ্জুনৰ বুদ্ধিমন ঘটাত এনে আশ্চৰ্য্যবিশী প্ৰতিজ্ঞাত আবদ্ধ হৈছে। এইটো আনাৰ পক্ষে মননজনক বুলি ধৰিব লাগে। এনে সুযোগ এৰি দিয়া আনাৰ পক্ষে উচিত নহ'ব। যি কোনো প্ৰকাৰে অৰ্জুনৰ প্ৰতিজ্ঞা-পালনত বাধা জন্মাব লাগিব। আজি তুমি তোমাৰ পৰাক্ৰম দেখুৱাবলৈ সুযোগ পাইছা। সোৱা চোৱাঁ, বেলি প্ৰায় নাৰ যাগ যায। বাকী সময়-ছোৱাৰ ভিতৰত অৰ্জুন আৰু জয়দ্রথৰ কাষ চাপিবলৈ অক্ষম। নই, অশ্বখানা, কৃপ আৰু তুমি বেলি নাৰ নোযোৱালৈকে কোনো নকমে জয়দ্রথক বন্ধা ৰখি থাকোঁটৈ বলা। ধনঞ্জয়ক আজি কোনোপধ্যে তেওঁৰ প্ৰতিজ্ঞা পালন কৰিবলৈ নিদিব।”

সেই কথা শুনি কৰ্ণই বলে “ৰজা, ভীমসেনৰ হাতত বৰ আঘাত পাই মোৰ সৰ্ব্বশৰীৰ বিষত জৰ্জৰিত হৈ আছে। অতিপাত ভাগবত শৰীৰটো বৰ গধুৰ গধুৰ লাগিছে। তথাপি নই মোৰ সাধনতে বৰ্তব্য সম্পাদন কৰিবলৈ ক্ষীণ নবৰোঁ। আপোনাৰ কাৰণেইহে এই প্ৰাণ ধৰি আছে।”

এইদৰে বুদ্ধক্ষেত্ৰতে কৰ্ণ আৰু দুৰ্য্যোধনে আলচ কৰিলে। ঠিক তেনে সময়তে অৰ্জুনে কুকসেনাৰ ওপৰত প্ৰৱলভাৱে আক্ৰমণ চলালে। কোবৰৰ বেহ ভেদ কৰি জয়দ্রথৰ কাষ চাপি যাবলৈ অৰ্জুনে তন্মানৱা যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে।

শ্ৰীকৃষ্ণই পাণ্ডৱান্য শত্ৰুত ঋষত ধ্বনি তুলি ফুঁক দিলে। সেই শব্দ শুনি পূৰ্বৰ দিহানতে শ্ৰীকৃষ্ণৰ নিজৰ বধ লৈ তেওঁৰ সাৰথি দাৰুক বিজুলী বেণে আহি উপস্থিত হলহি। সেই বধত সাত্যকি উঠি লৈ কৰ্ণক হৃদয়-ভাৱে আক্ৰমণ কৰিবলৈ ধৰিলে। দাৰুকৰ সাৰথ্য আৰু সাত্যকিৰ হৃদয়ক অস্ত্ৰ পৰিচালনা এই দুয়োটা গোট গোৱাত যি যুদ্ধ আৰম্ভ হল সেই যুদ্ধ দেখি দেৱতাসকলেও চমক খালে। কৰ্ণৰ এটাৰ পিচত এটাকৈ চাৰিটা

যোৰ। যুদ্ধত পৰিল। গাবণিও নিহত হন। তাৰ পিচত বধ শ্বশুৰ স্তম্ভ সকলো চুৰনাৰ হন। কৰ্মই বধ হেৰুৱাত কুৰ সৈন্যই হায় হায় কৰিবলৈ ধৰিলে। কৰ্মই নৰালৰিকৈ গৈ দুৰ্য্যোধনৰ বধত উঠি যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে।

এই সংবাদ শুনিয়ে বুতৰাহুৰ আগত বৰ্ণনা কৰি কলে মহাবাহু, অগতঃ শ্রীকৃষ্ণ, পাৰ্শ্ব আৰু মাতৃকি সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ ধনুৰ্দ্ধৰ। ধনুৰ্দ্ধৰত তেওঁ-লোকৰ সনকক কেও নাই।”

অৰ্জুনে কুৰসেনাৰ শ্ৰেষ্ঠ অংশটো শ্বংস কৰি অন্নপূৰ্ণাৰ সন্মুখীন হনগৈ। অভিনৱা বধ আৰু পাণ্ডৱসকলৰ নবু-নাহুৰাৰ কথাবিনাক সনৰণ কৰি স্নাত্ত ছুইব দৰে ধাত্ত স্নিউঠি অৰ্জুনে দুই হাতেৰে পাণ্ডৱৰ পৰা শব বৰষিবলৈ ধৰিলে। দুই হাতেৰে অৰ্জুনে শবনাৰিৰ পালে বুলিয়েই অৰ্জুনৰ আৰু এটি নাম আছিল সৰ্যাসাটী। ছেদেলি ভেদেলি দি যোৱা কুৰসৈন্যকল হততৰ হৈ অৰ্জুনে সাকাত কালাত্তক যনৰ মুক্তি ধৰি যুদ্ধ কৰা কপটো চাই থাকিল।

শিকুৰাহুৰ বন্ধা কৰিবলৈ অশ্বখানাকে আদি কৰি যিসকল মহাবধীয়ে তেওঁৰ চৌকামে গাৰ্জি কাটি আছিল তেওঁলোকৰ লগত অৰ্জুনৰ দুৰ্য্যোধ বধ লাগি উঠিল। ব্যাগন্তেৰ বাহিৰে সেই যুদ্ধৰ বৰ্ণনা দিব পৰা আন কাৰো সাধ্য নাই।

অন্নপূৰ্ণাৰে বৰি ধৰি যুদ্ধ দিয়া সকলো মহাবধীকে যুদ্ধত পৰাত্ত কৰি অৰ্জুনে অন্নপূৰ্ণাৰ মূৰৰ আগত থিয় দিলে।

ভালেমান বেৰি ধৰি যুদ্ধ চলিবলৈ ধৰিলে। দুয়ো বেৰিটোৰ ফালে কেবাহিকে নালে নায়ে চাবলৈ ধৰিলে। শিকুৰাহু মহাপৰাক্ৰমী আছিল। অৰ্জুনৰ হাতত তেওঁ গহগ্ৰে পৰাজয় নয়া পাত্ৰ নাছিল।

শিফালে বেৰি নাৰ যাওঁ যাওঁ হন। লাহ দিয়া বেৰিয়ে বহু বং ধৰিলে। যুদ্ধ তেতিয়াও চলি আছে।

দুৰ্য্যোধনে কথাটো টং কৰি পেটে পেটে বং পালে। ভাবিলে নিচেই অলপ সময় নাৰোঁ বাকী। অন্নপূৰ্ণা বন্ধা পৰিল। আৰ্জি অৰ্জুনৰ প্ৰতিজ্ঞা অধনে গন।” সেই সময়ত হঠাতে চৌদিশ আন্ধাৰে চাকি পোনালে।

পাণ্ডৱ সেনাসকলে চিঞৰি কবলৈ ধৰিলে হায় হায় বেৰি মাৰ গন—অন্নপূৰ্ণা বধ নহল—অৰ্জুনৰ প্ৰতিজ্ঞা বন্ধা নহল।” আনফালে কোবৰ সৈন্যই আনন্দত কিখিলি পাৰিবলৈ ধৰিলে।

অমৃতদেও বেলিৰ ফালে চাই মনতে ভাবিলে “মই আছিল বশা পৰিলোঁ।” তেতিয়া বেলি দেখা নগৈছিল আৰু অৰ্জুনৰ প্ৰতিজ্ঞাৰ সময় পাব হ'ল। সেই সময়ত শ্ৰীকৃষ্ণই অৰ্জুনক ইচ্ছিত দি বুলে “ধনশ্ৰয়, সিকুৰাছে বেলিৰ ফালে দৃষ্টি দিছে। এই অন্ধকাৰ নয়ে সৃষ্টি কৰিছে।—আচনাতে বেলি এতিয়াও নাব যোৱা নাই। এই সন্ধ্যোগতে তুমি তোমাৰ প্ৰতিজ্ঞা পূৰ্ণ কৰা।”

তেতিয়া খন্তেকতে বনতয়ে গাভীৰবপৰা নাছিল ধোৱা এপাত শৰ জয়দ্রথলৈ মানি পঠিয়ালে। শেন চৰায়ে যেনেকৈ চোঁ মানি নাছৰ মূৰ ছিঙি পেলায়, গাভীৰব সেই শৰপাতেও সেইদৰে গৈ জয়দ্রথৰ মূণ হেঁদ কৰি পেলালে।

তৎমুহূৰ্ত্তে শ্ৰীকৃষ্ণই অৰ্জুনক কলে “অৰ্জুন, সাৱধান, জয়দ্রথৰ মূৰটোৱে যেন তুমি স্পৰ্শ নকৰে। সেই মূৰটো শবেবে আলাসতে তুমি লৈ গৈ তেওঁৰ পিতাক বৃদ্ধক্ষত্ৰৰ কোলাত পেলাই দিয়া।” অৰ্জুনৰ শবে সেই নতে জয়দ্রথৰ মূৰটো আলাসতে লৈ আকাশলৈ উঠি গ'ল। এই দৃশ্য অতি চমকুণী হৈছিল।

বজা বৃদ্ধক্ষত্ৰ তেওঁৰ আশ্রয়ত সন্ধ্যাপূজাত মগ্ন হৈ আছিল। আচমিতে কলা চুলি টাবিৰে, সোণৰ বুওলযুক্ত কাণেৰে জয়দ্রথৰ মূৰটো ধ্যানমগ্ন পিতাবৰ কোলাত পৰিলগৈ। সন্ধ্যাজপ শেষ কৰি বৃদ্ধক্ষত্ৰই চকু মেলি থিয় হ'লত কোলাবপৰা পুতেকৰ মূৰটো মাটিত সৰি পৰিল। সেই মুহূৰ্ত্তে বৃদ্ধক্ষত্ৰৰ মূৰটোও টুকুৰা টুকুৰ হৈ ভাগি পৰিল। পুতেক জয়দ্রথৰ মূৰৰ লগতে পিতাবৰ মূৰটোও লগ লাগি বীৰৰ যোগ্য স্বৰ্গ লাভ কৰিলে।

তেতিয়া বৃষ্ণ, ধনশ্ৰয়, ভীম, গাতাবি, যুধামন্যু, উত্তমোজা আদি সকলোৱে বিপুল শব্দধ্বনি কৰি জয় ঘোষণা কৰিলে। সেই ধ্বনি শুনি ধৰ্মপুত্ৰই অৰ্জুনৰ হাতত সিকুৰাজৰ নিধন হ'ল বুলি স্থিৰ কৰি বৰ আনন্দ লাভ কৰিলে।

তাৰ পিচত সমস্ত পাণ্ডৱ সৈন্য সংগ্ৰহ কৰি লৈ যুধিষ্ঠিৰে দ্ৰোণক প্ৰবলভাৱে আক্ৰমণ কৰিলে। চতুৰ্দশ দিনৰ যুদ্ধ বাতিলৈকে চলি আছিল। যুদ্ধই শেষত প্ৰচল আৰাৰ ধাৰণা কৰিলে। শেষত গৈ যুদ্ধৰ নীতি-নিয়ম-বিলাবে মৰ্য্যদা চেৰাই এটি এটিকৈ লোপ পাবলৈ ধৰিলে।

জোণাচাৰ্য্যৰ মৃত্যু

নহাভাবতৰ পাঠক নামেই জানে যে ঘটোৎকচ ভীমৰ অশ্বপত্নীৰ গৰ্ভস্থাত মৃত্যু। নহাভাবতত বৰ্ণনা কৰা লোকসকলৰ ভিতৰত বীৰৰ, শৌৰ্য্য-বীৰ্য্য আৰু কীৰ্ত্তি আদি সকলোবোৰ গুণ কেৱল মাত্ৰ দুজন মৃত্যুৰ গাত প্ৰকাশ পোৱা দেখা যায়। এজন অৰ্জুনৰ পুত্ৰ অভিনব আৰু আনজন ভীমৰ পুত্ৰ ঘটোৎকচ। এই দুয়োটি বীৰ পুত্ৰই পাণ্ডৱপক্ষ অৱলম্বন কৰি যুদ্ধত সকলোকে চমকু লগাই কীৰ্ত্তি লাভ কৰিছিল।

দুয়োপক্ষৰ ভিতৰত হোৱা বেধ, ঋ, হিংসাৰ প্ৰকোপত দিনৰ যুদ্ধতে অস্ত্ৰ নপৰি ৰাতিৰ কালতো যুদ্ধ চলিবলৈ ধৰিছিল। চৌদ্ধ দিনৰ দিনা বেলি নাৰ বোৱাৰ পিচতো যুদ্ধ চলাই থাকিবলৈ ভোটা জনাই পোহৰ কৰি নোৱা ৰাৱস্থা হৈছিল। ৰাতিৰ যুদ্ধ অশ্বপত্নীৰ পক্ষে বৰ সুবিধাজনক আছিল। এনে সুযোগ পাই ঘটোৎকচে তেওঁৰ সঙ্গীসকলক লৈ কুৰুসৈন্যক বৰ পৰাক্ৰমেৰে আক্ৰমণ কৰিছিল। ৰাতিৰ যুদ্ধ অদ্ভুত ধৰণৰ আছিল। তেতিয়ালৈকে ভাৰতত এনে ঘটনা ঘটা নাছিল। হাছাৰ হাছাৰ ভোটা জনাই লৈ দুয়ো পক্ষৰ বীৰসকলে যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হৈছিল।

কৰ্ণ আৰু ঘটোৎকচৰ ভিতৰত এখন তয়ানৱা ৰণ লাগি উঠিল। ঘটোৎকচ আৰু তেওঁৰ সঙ্গীসকলে কৰা আক্ৰমণত অসংখ্য বীৰৰ পতন হোৱা দেখি দুৰ্য্যোদনৰ বুকু কঁপি উঠিল। সকলো কুৰু-বীৰ লগ লাগি কৰ্ণৰ ওচৰলৈ গৈ অনুৰোধ কৰিলে “হে কৰ্ণবীৰ, এই অশ্বৰক্ষ সোনকালে বধ কৰিব লাগে। নতুবা আমাৰ সকলো সৈন্য শেষ হব। ইয়াৰ এটা ৰাৱস্থা ততালিকে কৰক।”

ঘটোৎকচৰ ওপৰত কৰ্ণৰো বৰ ঋ উঠি আছিল। ঘটোৎকচৰ কোৰ ধাই কৰ্ণৰ ঋ আৰু এৰোপ চৰি উঠিল। তেওঁ পেটে পেটে ভাবিলে যে ইন্দ্ৰদত্ত অস্ত্ৰ পাতেৰে ঘটোৎকচক শেষ কৰিম। কৰ্ণই সেইপাত অস্ত্ৰ অৰ্জুনৰ ওপৰত প্ৰয়োগ কৰিবলৈ বৰ যত্নেৰে গাঁচি ধৈছিল। কিন্তু এতিয়া বাধা হৈ তেওঁ সেই অস্ত্ৰপাত ঘটোৎকচলৈ নাৰি পঠিয়ালে। তাৰ ফলত অৰ্জুন বন্দা পৰিল। অৰ্জুনৰ সন্নি ভীমৰ চেনেহৰ সন্তান ঘটোৎকচৰ প্ৰাণ গ'ল। সেই অজ্ঞাতত ঘটোৎকচৰ প্ৰাণহীন দেহা মাটিত ৰাখি পৰিল। পাণ্ডৱসকলে সেই কথাত বৰ বেজাৰ পালে।

যুদ্ধ চলিয়েই থাকিল। দ্ৰোণৰ ধনুৰপৰা অনৰ্ণল শব বৰষি থকাত

পাণ্ডবগৰলে ভয় ধালে। ভেতিয়া খীৰুকাই অৰ্জুনক কলে "অৰ্জুন, দ্রোণক জয় কবিল পৰা বীৰ এই অগতত নাই। এওঁ যি মুহূৰ্ত্তলৈকে হাতত অস্ত্র ধাৰণ কৰিবলৈ সক্ষম হৈ থাকিব সেই পৰ্য্যন্ত তেওঁক জয় কৰা অসম্ভৱ। ধৰ্ম্মাধৰ্ম্ম বিচাৰ নবৰি আন উপায় অৱলম্বন কৰিবলগীয়া হ'ল। নতুবা অন্য গতি নাই। 'অশ্বখানা হত' বুলি এটা বাতৰি তেওঁৰ কাণত পেলাই দিব লাগিব।"

এই কথা শুনি অৰ্জুন বিচুড়িত হ'ল। অসত্য বীতি এটাৰ আশ্ৰয় লবলৈ তেওঁ কোনো পথ্যে নাপ্তি নহ'ল। অৰ্জুনৰ আন সঙ্গীসকলেও সেই কথা মানি লবলৈ বৰ টান পালে। এনে অধৰ্ম্মৰ কথামতে চলিবলৈ যিণ লগা যেন অনুভৱ কৰিলে।

যুধিষ্ঠিৰে ভালেমান পৰ গভীৰভাৱে চিন্তা কৰি শেষত তেৱেঁই সেই কাম কৰিবলৈ গাত ললে।

সমুদ্ৰ মন্থনৰ সময়ত দেৱতাসকলৰ কাৰণে মহাদেৱে বিষ পান কৰিছিল। বিশ্বাসী স্মৃতীৱক বন্ধা কৰিবলৈ ঈৰ্ষানচক্ৰই অগত্যা অন্যায় যুদ্ধ কৰি স্বামীক বধ কৰিছিল। সেইদৰেই ধৰ্ম্মপুত্ৰগো তেওঁৰ সজ কীৰ্ত্তিৰ মৰ্য্যদা পৰিহাৰ কৰি দ্রোণৰ ওচৰলৈ গৈ অশ্বখানাৰ মিছা নৃত্য সংবাদ প্ৰচাৰ কৰিবলৈ সঙ্কল্প কৰিলে।

ভীমসেনে লোহাৰ গদাৰে অশ্বখানা নামৰ এটা বৰ ডাঙৰ বুঢ়া হাতী মাৰি পেলালে। তাৰ পিচত তেওঁ দ্রোণৰ সৈন্যবিলাকক শুনাই কবলৈ ধৰিলে "মই অশ্বখানাৰ বধ কৰিলোঁ।"

ব্যাসদেৱে পৰিস্কাৰকৈ বৰ্ণনা কৰি দৈছে যে যি ভীমসেনে স্বপ্নতো মিছা কথা কোৱা নাই, সেই ভীমসেনে আজি এই কথা উচ্চাৰণ কৰি বৰ লাভ পালে।

তেনে সময়তে দ্রোণই পাণ্ডৱ সেনাৰ ওপৰত ব্ৰহ্মাস্ত্ৰ প্ৰয়োগ কৰিব খুজিছিল। পুতেক হত হোৱা বাতৰি পাই আচৰিত হৈ উঠিল। সেই কথা স্তেতিয়াও গঁচা নহয় বুলি তেওঁৰ সন্দেহ হ'ল। ননৰ সন্দেহ দূৰ কৰিবলৈ দ্রোণই যুধিষ্ঠিৰক স্মৰিলে "হে ধৰ্ম্মপুত্ৰ, পুত্ৰ অশ্বখানা গঁচাবৈয়ে নিহত নেনি?" ত্ৰিলোকৰ আধিপত্যৰ বিনিময়তো যুধিষ্ঠিৰে মিছা কথা নকয়—দ্রোণে এই কথা ভানকৈ দানে।

সেই সময়ত খীৰুকাৰ বৰ ব্যাকুল হোৱা দেখা গৈছিল। তেওঁ ভাবি আছিল 'যুধিষ্ঠিৰে ধৰ্ম্ম পৰিত্যাগ কৰিবলৈ ভয় কৰিলে পাণ্ডৱসকলৰ পতন অবশ্যজাৰী। দ্রোণৰ ব্ৰহ্মাস্ত্ৰ অব্যৰ্থ।"

নিছা কথাৰ আশ্ৰয় লবলগীয়া হোৱাত যুধিষ্ঠিৰেও বৰ লাজ অনুভৱ কৰিলে। আনফালে যুদ্ধত জয়লাভৰ আশাও এবিটলৈ টান পালে।

‘নোৱ পাৰেই হওক’ বুলি ভাবি যুধিষ্ঠিৰে বৰ বৰকৈ কলে ‘অশ্বনাৰ্হা নিহত হোৱা গঁচা’। কিন্তু নিছা কথাখাৰ উচ্চাৰণ কৰিবৰ সময়ত অৰ্ধৰলৈ ড়য় কৰি তেওঁ গৰা নাতেৰে তাতে এটি কথা লগাই দিলে যে ‘অশ্বনাৰ্হা নামৰ হাতী এটাহে নিহত হৈছে’ (অশ্বনাৰ্হা হত ইতিশব্দঃ)।

সত্ত্বে শূত্ৰাষ্ট্ৰৰ আগত এই কথা বৰ্ণনা কৰোঁতে কলে “বজ্জা, এইদৰে অৰ্ধৰৰ কান এটা সনাধা হ’ল।”

যুধিষ্ঠিৰৰ মুখেদি এই নিছা কথাখাৰ ওলোৱা মাতে তেওঁৰ বথৰ চকা মাটিত লাগি ধৰিলে। ইতিপূৰ্বে ধৰ্ম্মপুত্ৰৰ বথৰ চকা মাটিবপৰা সদায় চাৰি আঙুল ওপৰত আছিল।

অৰ্ধৰই এই জগতত প্ৰকৃতিগত হৈছে। ধৰ্ম্মপুত্ৰ কেৱল সত্যৰ কাৰণেই এতিয়ালৈকে অসত্যপূৰ্ণ জগতত এৰোপ ওপৰত আছিল। ব্যাগ-দেৱে বৰ্ণনা কৰিছে “জয়লাভৰ আশাত ধৰ্ম্মপুত্ৰই যেতিয়াই নিছাৰ আশ্ৰয় ললে তেতিয়াই তেওঁৰ বথে মাধাৰণ লোকৰ শাৰীত পৰিণত হোৱাৰ চিন স্বৰূপে বথেও একে পথকে অৱলম্বন কৰি পৃথিৱী স্পৰ্শ কৰি চলিবলৈ ধৰিলে।

অশ্বনাৰ্হা হত হোৱাৰ বাতৰি পাই দ্ৰোণৰ সকলো আকাংক্ষা লুপ্ত হ’ল আৰু প্ৰাণৰ মনত পৰিত্যাগ কৰি হাতৰ শৰ পৰিত্যাগ কৰি বথত স্থিৰ হৈ ব’ল। তাকে দেখি ভীমসেনে কৰ্কশ নাতেৰে তেওঁক মৰ্দ্দাহত কৰি বৰলৈ ধৰিলে আপুনি ব্ৰাহ্মণ হৈও স্বৰ্ধৰ্ম্ম-ত্যাগ কৰি ক্ষত্ৰিয় বৃত্তি অৱলম্বন কৰাৰ কাৰণেই বহুতো বজাৰ নৃত্যৰ কাৰণ হৈছে। ব্ৰাহ্মণ কুনত অন্ন লৈ অন্নগত বৃত্তি লৈ যদি আপুনি বিপথগামী নহলহেঁতেন তেন্তে যুদ্ধত ইমানবোৰ বজা ননবিনহেঁতেন। আপুনি অহিংসা পৰম ধৰ্ম্ম বুলি জানে আৰু সেই অহিংসা ধৰ্ম্মৰ প্ৰতিপালক বক্ষক আৰু প্ৰসাৰক হ’ল ব্ৰাহ্মণসকল। এনেস্থলত আপুনি সেই ব্ৰাহ্মণ কুলোডৰ হৈ নিৰ্মলজৰ দৰে হিংসাবৃত্তি গ্ৰহণ কৰিছেহি। আনাবে দুৰ্ভাষাৰ কাৰণে আপুনি এই পাপত নিৰণু হ’ল।”

এনেদৰে পুতেকৰ মৃত্যু বাতৰিৰে দ্ৰোণৰ প্ৰাণলৈ মনত নোহোৱা কৰিলে তাতে ভীমৰ এনে কঠুৱা মাত শুনি মৰ্দ্দাহত হ’ল। সেই মুহূৰ্ত্তে তেওঁ ধনু-শৰ চলিয়াই পেনাই বথৰ ওপৰতে স্থিৰভাৱে ধ্যাননগু হৈ বহিল। ঠিক তেনে সময়তে শূটদ্যুতই হাতত বজ্ৰ লৈ দ্ৰোণৰ বথত ছপিয়াই

পাণ্ডৱসকলে ভয় খালে। তেতিয়া ঐকৃষ্ণই অৰ্জুনক কলে “অৰ্জুন, দ্রোণক ভয় কৰিব পৰা নীৰ এই তথ্যত নাই। এওঁ যি মুহূৰ্ত্তলৈকে হাতত অস্ত্ৰ ধাৰণ কৰিবলৈ সময় হৈ থাকিব সেই পৰ্য্যন্ত তেওঁক ভয় কৰা অসম্ভৱ। ধৰ্ম্মাধৰ্ম্ম বিচাৰ নকৰি আন উপায় অৱলম্বন কৰিবলগীয়া হ’ল। নতুবা অন্য গতি নাই। ‘অশ্বখানা হত’ বুলি এটা বাতৰি তেওঁৰ বাণত পেলাই দিব লাগিব।”

এই কথা শুনি অৰ্জুন বিচুৰ্দ্ধি হ’ল। অসত্য বীতি এটাৰ আশ্ৰয় লবলৈ তেওঁ কোনো পধ্যে নাস্তি নহ’ল। অৰ্জুনৰ আন গদ্যগকলেও সেই কথা মানি লবলৈ বৰ টান পালে। এনে অধৰ্ম্মৰ কথামতে চলিবলৈ যি লগা যেন অনুভৱ কৰিলে।

যুধিষ্ঠিৰে ভালেমান পৰ পৰীক্ৰমণে চিন্তা কৰি শেষত ভেৱেই সেই কাম কৰিবলৈ গাত ললে।

সমুদ্ৰ মন্থনৰ সময়ত দেৱতাগৰলৰ কাৰণে মহাদেৱে বিষ পান কৰিছিল। বিধাগী সূত্ৰীক বক্ষা কৰিবলৈ ঈৰ্ষানচক্ৰই অগত্যা অন্যান্য যুদ্ধ কৰি বালীক বধ কৰিছিল। সেইদৰেই ধৰ্ম্মপুত্ৰয়ো তেওঁৰ গজ কীৰ্ত্তিৰ নৰ্য্যদা পৰিহাৰ কৰি দ্রোণৰ ওচৰলৈ গৈ অশ্বখানাৰ মিছা মৃত্যু সংবাদ প্ৰচাৰ কৰিবলৈ গল্পৰূপ কৰিলে।

তীনসেনে লোহাৰ গদাৰে অশ্বখানা নামৰ এটা বৰ ডাঙৰ বুঢ়া হাতী নাৰি পেনালে। তাৰ পিচত তেওঁ দ্রোণৰ সৈন্যবিলাকক শুনাই কবলৈ ধৰিলে “মই অশ্বখানাক বধ কৰিলোঁ।”

ব্যাসদেৱে পৰিহাৰকৈ বৰ্ণনা কৰি কৈছে যে যি তীনসেনে স্বপ্নতো মিছা কথা কোৱা নাই, সেই তীনসেনে আজি এই কথা উচ্চাৰণ কৰি বৰ লাজ পালে।

তেনে সময়তে দ্রোণই পাণ্ডৱ সেনাৰ ওপৰত ব্ৰহ্মাস্ত্ৰ প্ৰয়োগ কৰিব খুজিছিল। পুতেক হত হোৱা বাতৰি পাই আচৰিত হৈ উঠিল। সেই কথা স্মৃতিযোগ গঁচা নহয় বুলি তেওঁৰ সন্দেহ হ’ল। নগৰ সন্দেহ দূৰ কৰিবলৈ দ্রোণই যুধিষ্ঠিৰক সোধিলে “হে ধৰ্ম্মপুত্ৰ, পুত্ৰ অশ্বখানা গঁচাকৈয়ে নিহত নেবি?” ত্ৰিলোকৰ আৰিপত্যৰ বিনিময়তো যুধিষ্ঠিৰে মিছা কথা নকয়—দ্রোণে এই কথা ভানটো আনে।

সেই সময়ত ঐকৃষ্ণক বৰ ব্যাকুল হোৱা দেখা গৈছিল। তেওঁ ভাবি আছিল “যুধিষ্ঠিৰে ধৰ্ম্ম পৰিত্যাগ কৰিবলৈ ভয় কৰিলে পাণ্ডৱসকলৰ পতন অবশ্যপ্ৰাৰ্থী। দ্রোণৰ ব্ৰহ্মাস্ত্ৰ অব্যৰ্থ।”

নিহা কথার আশ্রয় নবনগীয়া হোৱাত যুধিষ্ঠিৰেও বৰ লাভ অনুভৱ কৰিলে। আনফালে যুদ্ধত ছয়নাতৰ আশাও এবিধেই টান পালে।

‘মোৰ পাৰ্শ্বই হওব’ বুলি ভাবি যুধিষ্ঠিৰে বৰ বৰকৈ কলে ‘অশ্বখানা নিহত হোৱা গাঁচ’। বিস্ত নিহা কথাকাৰ উচ্চাৰণ কৰিবৰ সময়ত অৰ্ধৰত্নৈ ভয় কৰি তেওঁ গৰা নাতেৰে তাতে এটি কথা লগাই দিলে যে ‘অশ্বখানা নামৰ হাতী এটাহে নিহত হৈছে’ (অশ্বখানা হত ইতিগতঃ)।

গতয়ে ধৃতৰাষ্ট্ৰৰ আগত এই কথা বৰ্ণনা কৰোঁতে কলে “বজ্জা, এইদৰে অৰ্ধৰত্ন কান এটা গন্য হ’ল।”

যুধিষ্ঠিৰৰ মুখেদি এই নিছা কথাকাৰ ওলোৱা নাহে তেওঁৰ বথৰ চকা নাটিত লাগি ধৰিলে। ইতিপূৰ্বে ধৰ্মপুত্ৰৰ বথৰ চকা নাটিবপৰা সদায় চাৰি আঙুল ওপৰত আছিল।

অৰ্ধৰত্ন এই অশতত প্রকৃতিগত হৈছে। ধৰ্মপুত্ৰ কেৱল গতাৰ কাৰণেই এতিয়ালৈকে অসত্যপূৰ্ণ অশতত এৰোপ ওপৰত আছিল। ব্যাস-সেৱে বৰ্ণনা কৰিছে “অয়নাতৰ আশাত ধৰ্মপুত্ৰই বেতিয়াই নিছাৰ আশ্রয় ললে তেতিয়াই তেওঁৰ বথে গাধাৰণ লোকৰ শাৰীত পৰিগত হোৱাৰ চিন স্বৰূপে বথেও একে পথকে অৱলম্বন কৰি পৃথিৱী স্পৰ্শ কৰি চলিবলৈ ধৰিলে।

অশ্বখানা হত হোৱাৰ বাতৰি পাই দ্রোণৰ সকলো আকাংক্ষা লুপ্ত হ’ল আৰু প্ৰাণৰ মনত পৰিত্যাগ কৰি হাতৰ শব পৰিত্যাগ কৰি বথত থিৰ হৈ ব’ল। তাকে দেখি ভীমসেনে কৰ্কণ নাতেৰে তেওঁক মৰ্মাহত কৰি কবলৈ ধৰিলে আপুনি ব্ৰাহ্মণ হৈও স্বধৰ্ম-ত্যাগ কৰি ক্ষমিয় বৃত্তি অৱলম্বন কৰাৰ কাৰণেই বহুতো বচাৰ মৃত্যুৰ কাৰণ হৈছে। ব্ৰাহ্মণ কুলত জন্ম লৈ জন্মগত বৃত্তি লৈ যদি আপুনি বিপথগামী নহলহেঁতেন তেন্তে যুদ্ধত ইমানবোৰ বচা নমৰিলহেঁতেন। আপুনি অহিংসা পৰম ধৰ্ম বুলি জানে আৰু সেই অহিংসা ধৰ্মৰ প্ৰতিপালক বক্ষক আৰু প্ৰসাৰক হন ব্ৰাহ্মণসকল। এনেহলত আপুনি সেই ব্ৰাহ্মণ কুলোদ্ভৱ হৈ নিৰ্বজ্জৱ দৰে হিংসাবৃত্তি গ্ৰহণ কৰিছেহি। আনাবে দুৰ্ভাগ্যৰ কাৰণে আপুনি এই পাপত নিমগ্ন হ’ল।”

এনেয়ে পুতেকৰ মৃত্যু বাতৰিৰে দ্রোণৰ প্ৰাণলৈ মনত নোহোৱা কৰিলে তাতে ভীমৰ এনে কঠুৱা মাত শুনি মৰ্মাহত হ’ল। সেই মুহূৰ্ত্তে তেওঁ ধনুশৰ দলিয়াই পেলাই বথৰ ওপৰতে থিৰভাৱে ধ্যানমগ্ন হৈ বহিল। ঠিক তেনে সময়তে ধৃষ্টদ্যুম্নই হাতত ধৰ্ম লৈ দ্রোণৰ বথত জপিয়াই

পবিত্রগৈ। 'হায় হায়' বুলি সৈন্যসকলে কোচাল লগাই দিলে। সেই কোচালৰ মাছতে ধুঙেনুই খঙৰে ঘোণৰ নুব কাটি পেলালে। ভবঘাঘ পুত্ৰৰ আত্মা বণেশ্বৰীৰ দৰ্শকগবনৰ চকুৰ আগতে জ্যোতিৰ্গম কৰি স্বৰ্গলৈ গতি কৰিলে।

মহাভাৰতত মনুষ্য ঘগতৰ দুঃখ কষ্টৰ সবলোবোৰ কাহিনী অদ্ভুত কৌশলেৰে চিত্ৰিত কৰি থোৱা আছে। এই ধৰ্ম্মগ্রন্থনিয়ৈ মানুহৰ দুঃখ-ভাপবিলাক পৰিকাৰ ৰূপে দেখুৱাই দি উৰ্দ্ধলোকৰ পোহৰৰ গন্ধান দিছে। সেই পোহৰে আনাৰ অন্তৰো পোহৰ কৰি উগুতি পথত আগুৱাই নিছে। সাধাৰণ গৰুপবিলাকৰ বীতি এবদকম আৰু মহাভাৰতৰ কাহিনীবিলাকৰ বীতি আন বদকম। সাধাৰণ কথা কাহিনীৰ এয়ে যে লেখকসকলে বিচুমান চমক লগোৱা বৰ্ণনা দি তেওঁলোকক মুগ্ধ কৰিবৰ মনেৰে গৰুপৰ নায়কজনক নানান দুঃখ কষ্টৰ মাজেদি লৈ গৈ শেষত আকৌ সেইবোৰ দুঃখ কষ্টৰ পৰা উদ্ধাৰ কৰি নানিকাব লগত নিলনৰ ব্যৱস্থা কৰি দিয়ে। নায়কক অৰ্থেৰে দিন কটাবলৈ সুযোগ দি দেখুৱায় বা নায়কক নানান আশা-নিবাশাৰ মাজত পেলাই অৱশেষত তেওঁক সকলো প্ৰকাৰে বঞ্চিত কৰি দুখৰ সাগৰত বুৰাই দিয়ে। কিন্তু বানামণ মহাভাৰত আদি ধৰ্ম্মগ্রন্থৰ এয়ে বীতি যে সেইসকলে পাঠকৰ মন কোমলাই দি আনন্দ আৰু দুখৰ ভাব লগাই তোলে আৰু জাগতিক সুখ-দুখৰ অশাৰতা আৰু অনিত্যতা প্ৰতিপন্ন কৰি তেওঁলোকৰ পৰম গত্য আৰু নিত্য বস্তু উপনদ্ধি কৰিবলৈ একান্তভাৱে সহায় কৰে।

৫

দুঃশাসনৰ স্বৰূপ আৰু কৰ্ণ-বধ

দ্রোণাচাৰ্য্যৰ পতনৰ পিছত কৌৱৰপক্ষৰ বজাগকলে কৰ্ণক সেনাপতি পদত বৰণ কৰিলে। শলাই পৰিচালনা কৰা এখন দিব্যৰথত কৰ্ণ উঠিল। কৰ্ণৰ তেজস্বিতা তীব্ৰভাৱে তেওঁৰ মুখৰ ওলত ফুটি উঠিল। তেওঁৰ নেতৃত্বত যুদ্ধই আৰু ভীষণাৱৰ ধাৰণ কৰিলে।

জ্যোতিষীসকলৰ গণনা অনুসৰি এটি শুভমুহূৰ্ত্ত চাই অৰ্জুন আৰু গাৰখীয়া হিচাপে তেওঁৰ মহোদৰ ভীমসেন এই দুয়ো বধত উঠি এবেলগে কৰ্ণক আক্ৰমণ কৰিলে।

দুঃশাগনে সেইটো দেখা পাই ভীমৰ ওপৰত শব বৰখিবলৈ ধৰিলে। ভীমে কলে "দুঃশাগন, আছি তুমি মোৰ হাতত পৰিছ। স্বপ্নে সৈতে আছি সকলো ঋণ পৰিশোধ কৰিম। শ্রোপদীক অপমান কৰিবৰ সময়ত নই যি প্রতিজ্ঞা কৰিছিলোঁ। তোক পানন কৰা পিন আছি উপস্থিত।" পূৰ্বৰ লাঞ্ছনাৰ কথাবিনাক ননটো অহাত ভীমে এবাৰ আপোনাৰ দুঃশাগনৰ বধৰ ওপৰত উঠিলে। আৰু চকুৰ পঁচাৰতে শ্রোপদীৰ অপমানকাৰী পাৰিষ্ঠ দুঃশাগনক বধৰপৰা একে চোঁচাই টানি মাটিত বগাবাই লৈ ভীমে তেওঁৰ হাত-ভৰিবিলাক খচকি মোহাবি ভাঙি পেলাবলৈ ধৰিলে। তাৰ পিচত কলে "হেৰ পাৰিষ্ঠ, এই হাতেবেই তই শ্রোপদীৰ চুলিত ধৰিছিলি, এতিয়া এই হাত ছিঙি মূবলৈ দিয়াই পোন। তোক সহায় কৰিবলৈ আছি যেয়ে আহিব তাৰো সেই একে মশা হব। কাৰ শক্তি আছে তোক বক্ষা কৰিবলৈ আশ্বাচি আহক, চাওঁ আছি।" দুৰ্য্যোধনক ওলাই ওলাই ভীমসেনে এইদৰে আশ্বাসন কৰিবলৈ ধৰিলে। তাৰ পিচত তেওঁ খঙৰ কোবত দুঃশাগনৰ হাত দুখন ভাঙি শুনি কৰিলে। আৰু লগে লগে দুই হাতেৰে নথ বহুৰাই দুঃশাগনৰ বুকুখন ফালি তেজ পিবলৈ ধৰিলে। সকলোৰে মনত তেতিয়াৰ এই দৃশ্যটো দেখা পাই বনবীয়া হিংস্কৰ প্ৰাণীৰ আচৰণৰ দৰে লাগিছিল। ভীমসেনে কলে "মোৰ কাৰ্য্য শেষ হ'ল। এই পাৰিষ্ঠৰ বহু পান কৰিম বুলি নই যি প্রতিজ্ঞা কৰিছিলোঁ সেইটো আছি পানন কৰিলোঁ। এতিয়া বাকী মাত্ৰ দুৰ্য্যোধনক বধ কৰা প্রতিজ্ঞা পানন। সেই বহুপতকো সাধু হবলৈ সাৱধান কৰিলোঁ।" এই বুলি কৈ ভীমসেনে যুদ্ধক্ষেত্ৰত কালকণী যনৰ দৰে ভাওৱণ্ডা কৰিবলৈ ধৰিলে। সেই ভয়াবহ দৃশ্য দেখি সকলোৰে অন্তৰ কঁপি উঠিল। কৰ্ণৰ শৰীবো কঁপিবলৈ ধৰিলে।

তেতিয়া শনাই কৰ্ণক প্ৰবোধ আৰু উৎসাহ দি কলে "আপোনাৰ নিচিনা এজন মহাবীৰৰ পক্ষে এনেকৈ ভয়ত কঁপা উচিত হোৱা নাই। দুৰ্য্যোধনৰ মন ভাণি গৈছে। এনে সময়ত আপুনি সাহস হেৰুৱাই অন্যায় কৰিছে। শ্রোণৰ মৃত্যুৰ পিচত সকলোৰে আপোনাৰ ওপৰতে নিৰ্ভৰ কৰি আছে। সকলো ভৰসা আপোনাতো। ক্ষত্ৰিয় ধৰ্ম পানন কৰক। অৰ্জুনক আক্ৰমণ কৰি জয়ী হৈ স্বৰ্গ লাভ কৰক।"

সানখি শন্যৰ কথাত কৰ্ণৰ চকু মেল খালে আৰু খঙত বহু পৰি উঠিল। তেতিয়াই উগ্ৰমুখি ধৰি অৰ্জুনক আক্ৰমণ কৰিবলৈ খেদা মানি গ'ল। অৰ্জুনক হাত "এই বহু বৰ্তনানে স্বৰ্গিত বধা উচিত। শত্ৰুতা

পৰিহাৰ কৰা। বাছা দুৰ্য্যোধন, পাণ্ডৱগৰলৰ সৈতে মিত্ৰতা স্থাপন কৰা। যুদ্ধ এৰি পেলোৱা।”

দুৰ্য্যোধনে কলে “মুৰ্খ ভীমসেনে বনবীয়া পশুৰ দৰে দুঃশাসনৰ বক্তৃতা শুন কৰি যি কৰ্কশ ৰচনাবোৰ বিকল্প কৰিছে সেই কথা কি আপোনাৰ কাণত পৰা নাই? আপুনিভো বাঘতে আছিল। ইয়াত সন্ধি আৰু শান্তিৰ থল ক’ত? অনৰ্থক এইবিলাক কথা কৈ লাভ নাই।” এইবুলি কৰুসৈন্য লৈ বেহ ৰচনা কৰি দুৰ্য্যোধনে পাণ্ডৱ সেনাক আক্ৰমণ কৰিবলৈ আজ্ঞা দিলে। কৰ্ণ আৰু অৰ্জুনৰ মাজত তুমুল ৰণ আৰম্ভ হ’ল। বিষমৰ সৰ্পৰ দৰে কৰ্ণই এপাত অগ্নিৰাণ অৰ্জুনলৈ মাৰি পঠিয়ালে। সেই মুহূৰ্ত্ততে শ্ৰীকৃষ্ণই ভৰিৰে বথখন হেঁচা মাৰি ধৰি পাঁচোটা আঙুলিৰে মাটিত ধোপনি লৈ বথখন বাৰি অৰ্জুনক সেই শৰাঘাতবৰা ৰক্ষা কৰিলে। অৰ্থাৎ বথখন সেইভাৱে চপবাই দিয়াত সেই অগ্নিৰাণ অৰ্জুনৰ মূৰৰ ওপৰেদি তেওঁৰ কিৰীটি স্পৰ্শ কৰি ওচি গ’ল। সেই ঘটনাত অৰ্জুনৰ ঋং উঠি ধনুত কাঁড় জুৰি ললে। সেই সময়তে কৰ্ণৰ বথখন মাটিত পোত ৰাই তললৈ ৰহি গ’ল।

তেতিয়া কৰ্ণই কলে “অৰ্জুন, কস্তেক বৰা—নোৰ বথৰ চকা মাটিত ৰহি গৈছে। বথখন তুলি ঠিক কৰি লবলৈ দিয়া। মাত্ৰ অলপ সময়। ‘কৃত্তিৰ ধৰ্ম্ম’ মানি যুদ্ধ কৰা বুলি তোনাৰ ব্যাতি আছে, সেই ব্যাতি নষ্ট নকৰিবা। তুমি বথৰ ওপৰত আছা আৰু মই মাটিত থিয় দিছোঁ—এনে অৱস্থাত নোৰ ওপৰত শব হ’না উচিত নহ’ব। এই মুহূৰ্ত্তে মই বথৰ চকা তুলি লম। সেই মুহূৰ্ত্তটো মাত্ৰ তুমি কান্ত হোৱা।”

শ্ৰীকৃষ্ণই কৰ্ণৰ সেই কথাটো উদ্ধৰ কৰিলে “হে কৰ্ণ, তোনাৰ এতিয়া ধৰ্ম্মৰ ৰখা মনত পৰিল নেকি? সৰুটোত পৰি ধৰ্ম্ম চিন্তা কৰিবলগীয়া হ’ল নেকি? তুমি, দুৰ্য্যোধন, দুঃশাসন আৰু শকুনি এই চাৰি বীৰ গোটে ৰাই দ্ৰোপদীক সভাৰ মাজত যেতিয়া অপমান কৰিছিলাহক তেতিয়ানো ধৰ্ম্ম চিন্তা ক’ত লুপ্ত হৈ আছিল? প্ৰতিজ্ঞা অনুযায়ী বাৰটা বছৰ বনবাস আৰু তাৰ পিচতো এবছৰ কাল অজ্ঞাত বাসত কটাই পাণ্ডৱগৰলে তেওঁলোকৰ প্ৰাপ্য ৰাজ্য প্ৰাৰ্পনা কৰোঁতে তোনালোকে সেই ৰাজ্য ওনটাই দিবলৈ টান পাইছিল? সেই সময়তে বা তোনাৰ ধৰ্ম্মভাব ক’লৈ গৈছিল? ভীমক বিষপান কৰাই হত্যা কৰিবলৈ চেষ্টা কৰোঁতে তুমিও দুৰ্য্যোধনৰ সহযোগ কৰা নাছিলি জানো? পাণ্ডৱগৰল জতুগৃহত শুই থকা অৱস্থাত তেওঁলোকক ঘৰতে পুৰি মাৰিবলৈ জুই লগাই দিছিল নহয়? সেই

সনমত ধৰ্মৰ কথা পাহৰি গৈছিলো নেহি? ত্রোপশীক অপমান কৰাৰ সনমত স্বেচ্ছাৰে তুমি সেই দুটা চকুৰে দেখিও আনন্দত নাচি-বাগি বিৰূপ হৈ কৰিছিলো? তেতিয়া ধৰ্মৰ কথা মনলৈকে নাছিল নহয় ছানো? নিৰ্গল্ভৰ পৰে শিত অভিনয়াক গধৰখীয়ে বেৰি ধৰি বধ কৰিছিল। তাৰে এজন তুমি ছানো নহয়? সেই সনমত এই ধৰ্মতাৰ মনলৈ কিয় নানি-ছিলো? পাপিষ্ঠ কৰ্ম, এতিয়া ধৰ্মৰ কথা আনক লোৱাবলৈ আহিছা?"

শ্রীকৃষ্ণৰ মুখত এই কথাবিনাক তনি কৰ্মই তনুবৰ কৰি নিৰন্তৰ হৈছে'ল। তাৰ নিচত পোত ৰাই থকা বধৰ ওপৰত উঠি যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে। কৰ্মই অৰ্য্যৰ সন্মানেৰে এপাত তীক্ষ্ণ বাণ হানি অৰ্জুনক ধস্তেৰ কৰাৰে নিপকটীয়া কৰি ধলে। সেই ছোণতে কৰ্মই বধৰপৰা নানি চকা আহুৰি ওপৰলৈ টানি উনিয়াবলৈ চেষ্টা কৰিলে। আশ্রয় চেষ্টা কৰিও কৰ্মই বধৰ চকা টানি উনিয়াবলৈ অসমৰ্থ হ'ল।

তেতিয়া কৰ্মই পৰতমানেৰে বৰত লাভ কৰা অস্ত্ৰৰ কথা স্মৰণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলে। কিন্তু পূৰ্ণৰ অভিপায়ৰ ফলত সেই অস্ত্ৰৰ কথা একোপধ্যে মনলৈ নাছিল।

নাথৰে সেই মুহূৰ্ত্ততে অৰ্জুনক কলে "অৰ্জুন এয়ে উত্তম সুযোগ। অনপো পৰম নকৰিয়া। একেপাত শৰতে যাতে এই পাপিষ্ঠৰ মূৰ ছিগি নাটত ৰাণৰি পৰে, অৰ্য্যৰ সন্মানেৰে এনে এপাত শৰৰ সন্ধান কৰা।"

প্ৰভুৰ সেই আদেশ পাই অৰ্জুনে এপাত শৰ হানি কৰ্মৰ মূৰ কাটি নানিত পেলাই দিলে। এই ধৰ্ম বিৰুদ্ধ কান অৰ্জুনৰ হাৰা সংঘটিত হল এই কথা কোনেও স্মৰণ কৰিব নোৱাৰিলে। ইও এটা ভণ্ডানৰে লীলা বুলি ব্যাখ্যাসেৰে বৰ্ণনা কৰিছে। কৰ্মই অৰ্জুনৰ গালে মৰা শৰৰপৰা বকা কৰিবলৈ শ্রীকৃষ্ণে বধৰ চকা তনলৈ হেঁচি বহুৱাই দিছিল। নাটত পোত থোৱা বধৰ চকা তুলিবলৈ যত্ন কৰি থকা অৱস্থাৰ সুযোগ লৈ শ্রীকৃষ্ণেই উচঠনিত অৰ্জুনে কৰ্মক বধ কৰিলে। সেই কানতো যুদ্ধ বিগ্ৰহৰ তিতবত এনেবোৰ কান ধৰ্ম-বিৰুদ্ধ বুলিয়েই গণ্য হৈছিল। তেনে ধৰণৰ অধৰ্মৰ ভাৱ গ্ৰহণ কৰিব পৰা শক্তি স্বয়ং ভণ্ডানৰ বাহিৰে আন কাৰো নাছিল।

কেৱল শাৰীৰিক শক্তিৰ যোৰত যুদ্ধ কৰি আক্ৰমণ প্ৰতিৰোধ কৰা চেষ্টা নিছা। ধৰ্মৰ কাৰণে যুদ্ধ কৰিলেও অধৰ্ম যটা স্বাভাৱিক। মুঠতে এনেবোৰ ঘটনাৰপৰা অগতঃ অধৰ্ম বৃদ্ধি হোৱাটো আচৰিত নহয়।

দুৰ্য্যোধন-বধ

কৰ্ণ যুদ্ধত পৰা শুনি অগহনীম শোবন্ত দুৰ্য্যোধন শ্ৰিয়মান হৈ পৰিল দুৰ্য্যোধনৰ অৱস্থা দেখি কৃপাচাৰ্য্যই মহানুভূতি দেখুৱাই কলে “ৰাঘ্যালোভৰ নশবৰ্তী হৈ যিগৰল লোকৰ হাতত মিনিনাক কৰ্তব্য সম্পাদন কৰিবলৈ জান দিছিল। সেই সকলোজনে যথানীতি বংশনে সেই সকলো কান গনাপন কৰিবলৈ যাওঁতে যুদ্ধক্ষেত্ৰত প্ৰাণ আহতি দি উৰ্দ্ধনোকলৈ গতি কৰিলে। এতিয়া একমাত্ৰ তোমাৰ কৰ্তব্য বাদী। পাণ্ডৱকলৰ লগত শান্তি স্থাপন বৰাই এখনাত্ৰ পশু বুলি আনি ভাৱে। হে ৰাজন, আৰু যুদ্ধ কৰা উচিত নহয়।”

দুৰ্য্যোধনৰ মন ভাণি গ'লেও কৃপাচাৰ্য্যৰ পৰামৰ্শ তেওঁৰ মুঠেই ভাল লাগিল। দুৰ্য্যোধনে কলে “ভয়ত পিচ ছইকিনৰ সময় এইটো নহয়। এতিয়া মোৰ যুদ্ধ কৰি থকাটোহে কৰ্তব্য। মিত্ৰ-কুটুম্ব সকলো হেৰুৱাই নই অকলে এই জীৱন ধাৰণ কৰি লাভ কি? তাত লোকনিদ্দাৰ ৰাহিৰে একো নহব। নিদ্দাৰ পাত্ৰ হৈ জীৱন ধাৰণত একো সুখ নাই। জাই-সকল আৰু বহুসকলৰ মৃত্যুৰ পিচত শান্তিৰ নাম কৰি ৰাজ্য বন্ধা কৰি যল কি? তাত নই কি সুখ ভোগ কৰিম?”

দুৰ্য্যোধনৰ এই কথা তেওঁৰ পক্ষৰ আন বীৰসকলেও অনুমোদন কৰিলে। সকলোৱে দুৰ্য্যোধনৰ কথা ন্যায়সম্মত বুলি ভাবিলে। তাৰ পিচত সকলোৰে পৰামৰ্শত শল্যৰ সেনাপতি বৰণ কৰা হ'ল। শল্য এজন মহা পৰাক্ৰমী বীৰ আছিল। তেওঁৰ পৰাক্ৰম আন বজাৰসকলতকৈ কোনো গুণে কম নাছিল। তেওঁৰ নেতৃত্বত ভীষণ যুদ্ধ আৰম্ভ হ'ল।

পাণ্ডৱপক্ষত যুধিষ্ঠিৰেই নেতৃত্ব গ্ৰহণ কৰি নিজে গৈ শল্যক আক্ৰমণ কৰি আগভেটা দিলে। সেই সময়লৈকে যাক শান্তিৰ প্ৰতীক বুলি সকলোৱে বিশ্বাস কৰি আছিল এতিয়া তেওঁ যোৰতৰভাৱে যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হোৱা দেখি সকলোৱে বিস্ময় মানিলে। ভালেমান বেচি ধৰি যুদ্ধ চলিল। পিচত যুধিষ্ঠিৰে শল্যৰ গালৈ শক্তিশেন নাৰি পঠিয়ালে। সেই শেলৰ আঘাতত উভলি পৰা গছৰ দৰে শল্য মাটিত ৰাগৰি পৰি প্ৰাণত্যাগ কৰিলে।

শল্য নিধনৰ পিচত আৰু যুদ্ধ কৰি একো ফল নহব বুলি আশংকা কৰি কোৱতসকল হতাশ হ'ল। কিন্তু বাকী থকা ধৃতৰাষ্ট্ৰৰ পুত্ৰহঁত পোটি ৰাতি চৌদিশৰপৰা আহি ভীমসেনক বেচি লৈ আক্ৰমণ কৰিলে। ভীমসেনৰ

হাতত এটি এলিটেক সকলোটিয়ে প্ৰাণ দিলে । তেবন্ধৰ ধৰি যিবুবা ভুয়ে বাঘপুত্ৰৰ বুকু দহি আছিল সেইকুবা ভুইৰ গ্ৰাণ আদি নীত পৰিল । ছীৰন নক্ষত হ'ল বুলি ভাবি ভীনসেনে আছিল অপাৰ আনন্দ লাভ কৰিলে ।

ইয়াৰ পিচত শকুনিৰে মহদেবক আক্ৰমণ কৰিলে । মহদেৱে এপাত তীক্ষ্ণ শৰ ধনুত ছুৰি লৈ শকুনিৰ ব'লে, “বুৰ্হ, তোনাৰ পাপৰ ফল এইবাৰ ভোগ কৰা ।” এই বুলি সেই তীক্ষ্ণ শাৰৰ প্ৰহাৰত কুবকুলৰ সকলো পাপৰ মূল শকুনিৰ মূৰটো ছিঙি মাটিত বৰাবাই পেলালে ।

সাৰথিহীন হোৱাত কুৰাপক্ষৰ সৈন্যসকল হতাশ হৈ চাৰিওফালে ছেদেনি-ভেদেনি হৈ পলাবলৈ ধৰিলে আৰু তেনে পলাতক সৈন্যবিনাক পাণ্ডৱপক্ষই বেদি যাক যতে পায় বধ কৰিবলৈ ধৰিলে । এইদৰে শত্ৰুসৈন্য প্ৰায় নিঃশেষ হ'ল । সত্ৰয়ে অন্ধ ধৃতৰাষ্ট্ৰক বৰ্ণনা কৰি কলে, “হে ভাৰত, আপোনাৰ পক্ষ সমৰ্পনকাৰী হাজাৰ হাজাৰ ৰাক্ষসাবৰ্গই তেওঁলোকৰ শক্তি আৰু সামৰ্থ্য অনুযায়ী বুদ্ধ কৰি নিঃশেষ হ'ল । কেৱল মাত্ৰ বিষাদগ্ৰস্ত আৰু কৃত-বিকৃত দেহা লৈ দূৰ্য্যোধনক যুদ্ধক্ষেত্ৰত বিচৰণ কৰা দেখা গৈছে । দূৰ্য্যোধনে পনাই যোৱা সৈন্যবোৰ গোটাবলৈ চেষ্টা কৰি বিফল হ'ল । বিশেষতঃ দূৰ্য্যোধনৰ বাহিৰে তেওঁৰ সকলোটি ভায়েক যুদ্ধত পৰি অস্ত হ'ল ।” তেতিয়া সৈন্যহীন, বধহীন, শোকাকুল দূৰ্য্যোধনে হাতত গদা ধৰি এখোজ মোৰোছকৈ এটা পানীৰ পুখুৰী বিচাৰি গ'ল । শৈ শৈ বাটৰ কাষতে এটা পুখুৰী দেখা পাই শৰীৰৰ পোৰনি মানিবলৈ সেই পুখুৰীৰ পানীলৈ নামি গ'ল । “নহাছানী বিনুৰে ভবিষ্যতৰ কথা আগতে কৈ থৈছিল”—এইবাৰ কথা তেতিয়া মনে মনে ভাবি ভাবি পানীত নামি যাবলৈ ধৰিলে । কিন্তু হায়, অসময়ত প্ৰকৃত জ্ঞানৰ সন্ধান পালে তাৰ কোনো ফল নহয় । কৃত-কৰ্ম্মৰ ফল ভোগ কৰিবই লাগিব । এয়েতো বিধান ।

দূৰ্য্যোধনক আক্ৰমণ কৰিবৰ মনেৰে যুৰিঠিৰে আন আন পাণ্ডৱসকলক লগত লৈ বিচাৰি বিচাৰি সেই পুখুৰীত পালেগৈ ।

পুখুৰীৰ পানীৰ মাজত দূৰ্য্যোধনক দেখি যুৰিঠিৰে মাত লগালে “হেৰা দূৰ্য্যোধন, নিদ্ৰ-কুটুৰ আৰু বংশ সকলো নাশ কৰি তুমি এতিয়া পুখুৰীৰ পানীৰ আশ্ৰয় লৈ প্ৰাণ ৰক্ষা কৰিবলৈ বিচাৰিছা নে ? আহাচোন পুখুৰীৰ পৰা উঠি আহি যুদ্ধ দিয়াহি । কত্ৰিষ বংশত জন্ম লৈ যুদ্ধক্ষেত্ৰৰপৰা পনাই আহি প্ৰাণৰক্ষাৰ উপায় বিচৰা উচিত নহয় ।”

যুধিষ্ঠির কথাত দুৰ্য্যোধনে মনত আঘাত পালে আৰু নিজেৰ সন্ত্ৰুণ বান্ধি উত্তৰ দিলে "ধৰ্মপুত্ৰ, প্ৰাণ বন্ধাৰ কাৰণে মই ইমালৈ অহা নাই। কাৰণৰ ভয়ত যে মই এই ঠাই পাইছোঁহি সেই কথা নাতাবিৰ। মই শৰীৰৰ ভিতৰৰ ভীষণ তাপ শান্ত কৰিবলৈহে এই শীতল পানীত পৰিছোঁ। যুধিষ্ঠিৰ, মই যুদ্ধলৈকো সন্মতি দিব নকৰোঁ। আৰু প্ৰাণৰ মমতাও নোব নাই। গতিকে নোব আৰু যুদ্ধ কৰিবলৈ ইচ্ছা যোৱা নাই। নোব আত্মীয়-স্বজন আৰু নোব পদৰ সঙ্গী গবলো বীৰ নৰি উপাত্ত হ'ল। ৰাজ্য লাভৰ আশা পৰিত্যাগ কৰিলোঁ। এতিয়া সমস্ত ৰাজ্য নিকটকভাৱে আপোনাৰেই হ'ল। নিশ্চিত নহলে এতিয়া সেই অনুদায় ৰাজ্য ভোগ কৰক।"

ধৰ্মপুত্ৰই তেতিয়া সোঁৱৰাই ক'লে "কেলেই? বেঘীৰ আগ এটানানো ৰাজ্য নিদিন বুলি এযমত কৈছিল। নহয়? শাস্তিৰ কাৰণে প্ৰাৰ্পণ কৰোঁতে তুমি দেখোন গৰিহনাহে দিছিল।? এতিয়া চোন গোটেই ৰাজ্যকে উপযাচি দিছা? তোমাৰ পাপৰ বাহিনীবোৰ দোহাৰি কৰ লাগিব নেৰি? আমাৰ ওপৰত তুমি যিবিলাক অত্যাচাৰ কৰি আছিল, যৌপদীক যি লাঞ্ছনা দিছিল, তোমাৰ প্ৰাণৰ বিনিময়তহে তাক পৰিশোধ কৰিব লাগিব। আমি যুদ্ধ ত্যাগ নকৰোঁ।"

সম্মুখীন হৈ কলে "যুধিষ্ঠিৰৰ সুৰবপৰা এনে কটুক্তি শুনি আপোনাৰ পুতেকে হাতত গদা লৈ পুৰুষীৰপৰা পাবলৈ উঠি আহিল।"

পাবলৈ উঠি আহি দুৰ্ভগীয়া দুৰ্য্যোধনে কলে "যুধিষ্ঠিৰ, আহক, সকলোটি আহক বা এজন এজনকৈহে আহক মই কিন্তু অকলেই আছোঁ। কিন্তু আপোনালোকৰ পাঁচোজনো গোটিখাই মোক আক্ৰমণ নকৰে যেন। তেতিয়া হলে অন্যায় হব। নোব গাঁত কৰচ নাই আৰু মই ক্লান্ত। শৰীৰৰ বেইবা ঠাইটো যা লাগি আছে।"

যুধিষ্ঠিৰে উত্তৰ দিলে "এজনক বহুতে বেচি ধৰি বধ কৰা অন্যায় বুলি জানাই যদি অভিমন্ত্ৰৰ নৃত্যটোনো কেনেভাৱে হৈছিল বুলি কব খোজা? তোমাৰ অভিসন্ধিনতেই জানো সকলোনোৰে বেচি ধৰি সেই শিশুটিক অন্যায়কৈ বধ কৰা নাছিল।? নিজৰ বেৰিবা হলে ধৰ্মশাস্ত্ৰৰ উপদেশ বিলাকলৈ মনত পৰে নহয় জানো? ভাল কথা, কৰচ ধাৰণ কৰি আমাৰ ভিতৰত যি কোনো এজনক বাচি লৈ যুদ্ধ কৰাঁহি বাক। হয় নৃত্যবধ কৰি স্বৰ্গলৈ গতি কৰা নতুবা জয়ী হৈ ৰাজ্য ভোগ কৰা।"

তেতিয়া ভীম আৰু দুৰ্য্যোধনৰ ভিতৰতে গদা যুদ্ধ আৰম্ভ হ'ল।

দুয়ো নহে। ছীওঁ-সোঁ-আধিকৈ যুদ্ধ কৰিলে। একো একোবাৰ দুই গনাব
বৰ্ষণত ছুইব ফিবিঙতি উঠিবলৈ ধৰিলে। ভালেমান বেগি যুদ্ধ চলিল।
জয় পৰাঘন একো বাটাং নহ'ল।

দৰ্শকসকলে দুয়োৰে ভিতৰত কোন জিহ্মিৰ এই কথাটো বাদানুবাদ
কৰিবলৈ ধৰিলে। দুৰ্য্যোধানৰ উৰু ভঙ্গ কৰি ভীমে তেওঁৰ প্ৰতিজ্ঞা পূৰণ
কৰিবই এনে আশাৰ কথা শ্ৰীকৃষ্ণই কোৱা যেন ভীমে শুনিবলৈ পালে।
সেই মুহূৰ্ত্ততে ভীমসোনে সিংহৰ দৰে ভূপিয়াই দুৰ্য্যোধানৰ ওপৰত পৰিল।
আৰু লগে লগে গনাবে কোবাই দুৰ্য্যোধানৰ উৰু ভঙ্গ কৰি দিলে। দুৰ্য্যো-
ধান তেতিয়াই মাটিত বাগৰি পৰিল। গৰু কোবত ভীমে পৰিধকা অৱস্থাত
দুৰ্য্যোধানৰ মূৰত গোৰ মাৰি দিলে।

তেতিয়া ধৰ্ম্মপুত্ৰ যুধিষ্ঠিৰে ভীমক নিশা কৰি কলে—“ছিঃ ছিঃ ভীম,
এইটো বৰ অন্যায় কাম কৰিলা। তোমাৰ ঋণ পৰিশোধ হৈ গ'ল। তাৰ
পিচতো তুমি তেওঁৰ মূৰত গোৰ মাৰি বৰ গৰ্হিত কাম কৰিলা। দুৰ্য্যোধান
হাছাব হলেও ৰাজবংশত জন্ম গ্ৰহণ কৰা পুৰুষ, তদুপৰি তেওঁ আমাৰ
ভাই। ই তোমাৰ অন্যায় হৈছে।”

তাৰ পিচত শ্ৰীকৃষ্ণই ক'লে “এই পাপিষ্ঠৰ প্ৰাণবায়ু এতিয়াই ওলাই
যাব। পাণ্ডৱসকল, এতিয়া দুৰ্য্যোধান আৰু তেওঁৰ সকলো বহুবৰ্ণ মৰি
মৃত্যু হ'ল। ইয়াত আৰু বৈ থকাৰ সকল নাই, এতিয়া বধত উঠাইক।”

সেই সময়ত ভগ্ন পদ অৱস্থাত পৰিধকা দুৰ্য্যোধানৰ মুখখন ধসে-ৰিষে
আৰু যুগা ভাৱে ভৰপূৰ হৈ বগা পৰি উঠিল। তেওঁ শ্ৰীকৃষ্ণৰ দানে
কেৰাহীকৈ চাই কলে “ধৰ্ম্ম-বীৰ্য্যে যুদ্ধ আৰম্ভ কৰি ভালেমান বীৰক
অন্যায়ভাৱে বধ কৰাৰ মূলত তুমিয়েই। তুমি নিতান্ত নিলাজ। ভীষ্মদেৱ,
দ্ৰোণ আৰু কৰ্ণ এই তিনিজন বীৰৰ লগত ন্যায়ভাৱে যুদ্ধ কৰা হলে
তেওঁলোকক পৰাধিত কৰা কাৰো সাধ্য নাছিল।”

মুখৰ দুৰ্য্যোধানৰ মূৰত এই বিজ্ঞপৰ কথা শুনি শ্ৰীকৃষ্ণই ক'লে “অনৰ্থক
প্ৰশ্নাপ বৰিছা কিয়? ৰাজ্যলোভত আৰু অহঙ্কাৰত ঢংদি পৰি যিমান-
বিলাক পাপ কাৰ্য্য কৰিছিল। তাৰ জীনাগৰ্হা নাই। তাৰেই দল তুমি
আজি ভোগ কৰিছা।”

দুৰ্য্যোধানে কলে “নিলাছ, জীৱন্ত কানত মই প্ৰখ্যাত বজা, উলাৰ বহু
আৰু শত্ৰুৰ বন স্বৰূপ আছিলোঁ। মোৰ ভাগ্যত মই ক্ষত্ৰিয়োচিত নৰণকে
লাত কৰিছোঁ। মই জীৱন্ত ৰাজ্য স্বৰূপকৈ অধিক সুখ ভোগ কৰিছোঁ।
সেই সুখ দেৱতায়ো অৰজা নকৰে। একশত বীৰৰ দৰে মোৰ মৃত্যু

হৈছে। নোতৰৈ আৰু ভাণ্যবান নাই। আজি মোৰ আত্মীয়-কটুৰ সকলোৰে লগত স্বৰ্গলৈ যাবলৈ ওলাইছে। তুমি হীন আৰু ঘৃণিত— সেই কাৰণেই এতিয়াও জীয়াই আছা। মই মাটিত পৰি আছোঁ। এনে অবস্থাত তীনে মোৰ মূৰত পদাঘাত কৰিছে। তাত মোৰ কোনো বেজাৰ নাই। ঋতুৰ পিচতে গৰু আৰু শত্ৰুগৰোৰেও আহি মোৰ মূৰত গোৰ লাঠি মাৰিবহি।”

দুৰ্য্যোধনে এনে বীৰোচিত্ত কথা কোৱাৰ লগে লগে আকাশৰপৰা পুষ্পবৃষ্টি হবলৈ ধৰিলে। এইবুলি ব্যাসদেৱে বৰ্ণনা কৰিছে।

ৰাভা লোভত দুৰ্য্যোধন অধৰ্ম্মৰ বাটেদি গৈছিল আৰু তাৰ ফল স্বৰূপে ঋতুৰ বশবৰ্ত্তী হৈ দুৰ্য্যোধনক অশেষ অধৰ্ম্ম ঘটনলৈ পাইছিল। তথাপি সকলোৱে স্বীকাৰ কৰিব লাগিব যে ধৃতবাস্তৱ পুত্ৰসকলৰ অজেয় পৰাক্ৰম আছিল।

পাণ্ডৱসকলৰ অপমান

যুদ্ধ চমু চাপি অহাৰ লগে লগে বলবানে তীৰ্থ ভ্ৰমণ শেষ কৰি আহি কুব্জক্ষেত্ৰত উপস্থিত হ'ল। সেই সময়ত তীন আৰু দুৰ্য্যোধনৰ মাজত গদাযুদ্ধ চলি আছিল। তীনে গদাঘাতত দুৰ্য্যোধনৰ উৰু ভঙ্গ কৰা দেখি বলবানে সেইখন ধৰ্ম্মযুদ্ধ নহয় বুলি জানি ঋতুত অলি-পকি উঠিল।

তোমালোক সকলোকে ধিক্। কোনো ক্ষত্ৰিয়ই নাভিদেশৰ তলত অশ্লাঘাত কৰিব নাপায়। তীনে গিলাহুভাৱে সেই নিয়ম ভঙ্গ কৰিছে বুলি বলবানে ঋতুতে চিঞৰি বলে। তাৰ পিচত শ্ৰীকৃষ্ণৰ ওচৰ পাই কলে “তুমি নিজে এনে অন্যায় আচৰণ দেখিও নিষিদ্ধকাৰ হৈ আছা কিয়? মই বিস্ত এইটো সহ্য কৰিব নোৱাৰোঁ।” বুলি বলবানে তেওঁৰ নাঙলটো দাঙি লৈ ভীমলৈ খেদা মাৰি গল। শ্ৰীকৃষ্ণৰ হাতত চক্ৰৰ দৰে বলবানৰ ঘাই অস্ত্ৰ নাঙলটোৱেই।

বলবানে উগ্ৰনুষ্টি ধৰি ঋতুৰে ভীমক আক্ৰমণ কৰিবলৈ যোৱা দেখি শ্ৰীকৃষ্ণই ভয় ঘাই বলবানক আগচি ধৰিলে।

শ্ৰীকৃষ্ণই কলে “পাণ্ডৱসকল আনাৰ পুৰণি বন্ধু আৰু নিচেই আপোন

মানুহ। দুৰ্য্যোধনে তেওঁলোকক অতিপাত নাহনা অসহনীয় কষ্ট দিছে। শ্রোপদীক সভাৰ মাজত অপমান কৰাত ভীমে প্ৰতিজ্ঞা কৰিছিল যে “এই শব্দে দুৰ্য্যোধনৰ উৰু ভঙ্গ কৰি বধ কৰিম।” সেই কথা সকলোৱে জানে। যিভাৱে প্ৰতিজ্ঞা কৰা হয় তাক সেইভাৱে পালন নকৰাটো পাপৰ কথা। আমাৰ আত্মীয় নিৰ্দোষী পাণ্ডৱসকলৰ ওপৰত বিনা বিচাৰে বধ নকৰিবা। কোৱলসকলে কৰা নাহনা আৰু অত্যাচাৰবিনাশলৈ লক্ষ্য কৰি বিচাৰ কৰিব লাগিব। ঘটনাবিন্যাসৰ তিতবত পূৰ্বৰ ঘটনাৰ কথা পাহৰি কেৱল শেষৰ এটা কাম সেধিয়েই ধৰ্ম্মাধৰ্ম্ম বিচাৰ বৰাটো তুল হব। বৰ্তমান সময়ত কলিকাতা ওচৰ চাপিছে। দুৰ্য্যোধনে বহুবাৰ নাহনা কৰি আহিছে। সেই দুৰ্য্যোধনৰ গাতিৰ তলছোৱাত ভীমে আঘাত কৰা কথাটো কোনো অন্যায় হব নোৱাৰে। দুৰ্য্যোধনৰ উচটনিত কৰ্ণই অন্যায় যুদ্ধত পিচৰ ফালৰপৰা আক্ৰমণ কৰি অভিনয়ৰ ধনু ভাঙি পেলাইছিল। বধ আৰু ধনু হেৰুৱাই অৰ্জুন কুমাৰ খিয় দিলত কুৰবীৰ-সকলে একেলগে সপ্তৰথী গোট ৰাই তেওঁক বেৰি ধৰি বধ কৰিলে। জন্মৱধি দুৰ্য্যোধনে বহুনা গীতিকে অগুণৰণ কৰি আহিছে। তেওঁ কুলনাশকাৰী মহা পাপিষ্ঠ। এনে পাপিষ্ঠক ভীমে বধ কৰাটো একো অধৰ্ম্মৰ কথা নহয়। সভাৰ মাজত কৰা প্ৰতিজ্ঞাৰ কথা ভীমে আজি ভেৰ বহুৰ ধৰি পেটত গাঁচি থৈছিল। উৰতঙ্গ কৰি ভীমসেনে যে তেওঁক বধ কৰিব এইকথা দুৰ্য্যোধনে জনকৈ জানি আছিল। অমানুষিক অত্যাচাৰত অলাকনা পাণ্ডৱসকলৰ লগত যুদ্ধ কৰি থকা অৱস্থাতো দুৰ্য্যোধনৰ সেইকথা সম্বন্ধ হৈ আছিল। গতিৰে “ভীমৰ এনে কাৰ্য্যত তেওঁক নিন্দা কৰা বা অন্যায় হৈছে বুলি কোৱাটো অযুক্তিকৰ।” এইদৰে বৈ শ্ৰীকৃষ্ণই বলবানৰ ৰস্তেকতে জলি উঠা ধৰ্ম্ম নাৰ নিয়াবলৈ যত্ন কৰিলে।

শ্ৰীকৃষ্ণৰ এনে যুক্তিপূৰ্ণ কথা শুনিও বলবানৰ মন্ত্ৰৰ কোনো মানসলনি নাহল। কিন্তু তেওঁৰ সেই উগ্ৰ ধৰ্ম্ম নাৰ গল।

বলবানে কলে “দুৰ্য্যোধনে কিন্তু বীৰোচিতভাৱেই স্বৰ্ণ লাভ কৰিব। ভীমৰ চিৰকালৰ কাৰণে কলঙ্ক বল। পাণ্ডুপুত্ৰই অন্যায়ভাৱে দুৰ্য্যোধনক বধ কৰিছে—লোকে এইবুলি তেওঁৰ এই কুশল চিৰকাল বধ আৰু তেওঁৰ নিন্দাই হৈ থাকিব। মোৰ এই ঠাইত থাকিবলৈ ঘৃণাবোধ হৈছে।” এই বুলি বিৰক্তভাৱে বলবানে সেই মুহূৰ্ত্ততে হাবকাৰ ফালে ধোঁহ ললে।

তেতিয়া শ্রীকৃষ্ণই যুধিষ্ঠিরৰ সন্মিলনে “যুধিষ্ঠির, আপুনি কি ভাবি এইদৰে গাঁৱৰে আহে ?

ধৰ্মপুত্ৰই কলে “হে নাথৰ, নাতিত বাগদি পৰি থকা নৃতপ্ৰায় ভাই দুৰ্য্যোধনৰ গাত ভীমে জাপ্ মাৰি উঠিল আৰু নৃত পৰাশাত কবিলে । এই কাৰ্য্যত মই অতিশয় দুঃখিত । আমাৰ বংশ গৌৰৱ নাশ হোৱা মই দেখা পাইছোঁ । কোনবৰগৰলে আমাক বঞ্চিত কৰিছে । বৃকোদৰন অন্তৰখন অতিপাত বৰমে দুখ আৰু ধৰ্মে দহি আছিল—সেইটো মই জানো । সেই কাৰণে যুক্তিহীনভাৱে তেওঁক সোণাবোপ নকৰোঁ । দুৰ্য্যোধনক আনি বধ কৰিলোঁ । তেওঁৰ অতিপাত লোভ আছিল আৰু বোধশক্তি কম আছিল । এতিয়া তাৰ যুক্তি-যুক্ততা বিচাৰ কৰি লাভ নাই ; বিশেষতঃ চুড়াণ্ড অন্যায়েৰ প্ৰতিশোধ লোৱা কাৰ্য্যৰ শূন্য বিচাৰত লাভ কি ?” যুধিষ্ঠিৰে কিল্ব ননত বৰ বটে পাইছিল । সময়ত মানুহে অধৰ্মৰ কাম কৰিও তাত যে কোনো অন্যায়েৰ চেকা ধাৰিব নোৱাৰে এইকথা প্ৰমাণ কৰিবলৈ নানা প্ৰকাৰ যুক্তি দেখুৱালেও তাত প্ৰকৃত শাস্তিৰ ধল নাই । মহা বুদ্ধিমান অৰ্জুন মোন হৈ বন । তেওঁ ভীমৰ কাৰ্য্য সমৰ্পন কৰি একো নকলে । বেয়া বুলিও নকলে । কিল্ব ওচৰত থকা আগ নকলোৱে দুৰ্য্যোধনৰ দোষবিলাক ফঁহিয়াই ফঁহিয়াই দুৰ্য্যোধনক নিশা কবিলে আৰু দোষাবোপ কৰি মত প্ৰকাশ কৰিবলৈ ধৰিলে ।

শ্রীকৃষ্ণই তেওঁলোকৰ ফালে চাই কলে “হে ক্ষত্ৰিয় বীৰগৰু, আহত, নিহত, মূৰ্খ আৰু ভুলুঠিত শত্ৰুৰ নিন্দাবাদ কৰা অনুচিত । মূৰ্খ নিজৰ দোষত নিহত হৈছে । লক্ষ্মীয়াইতৰ দোষত এওঁৰ মৃত্যু ঘটিছে । এই অৱস্থাত কোনো বথাবে দোষাবোপ কৰি থকা অন্যায়েৰ । বলা আমি এতিয়া ইয়াৰপৰা যাওঁ ।”

ভগ্নপদে আৰু অতিশয় বিষত ছৰ্জ্ববিত হৈ পৰি থকা দুৰ্য্যোধনে শ্রীকৃষ্ণৰ কথাবিলাক শুনি প্ৰভতে গুহুৰি-গুমনি দুইহাতেৰে নাতিত হেঁচা মাৰি ধৰি কোনোমতে মূৰটো দাঙি শ্রীকৃষ্ণক কবলৈ ধৰিলে “হে গীচ, হে দাসপুত্ৰ ! তোমাৰ পিতা বহুদেৱৰ কংসৰ দাস নাছিল নে ? তুমি বজাসকলৰ লগত শাৰী পূৰাবৰ অযোগ্য । নিলাজৰ দৰে তুমি কি কথাবোৰ কৈছা ? মোৰ উকলত কৰিবলৈ তুমিয়েই ভীমক ইঙ্গিত দিছিলি ? মই আৰু ভীমে সমানভাৱে যুদ্ধ কৰি আছিলোঁ । অৰ্জুনৰ লগত কথা পতাৰ সময়ত তুমি ভীমলৈ চাই উৰু পেৰুৱাই দিছিলি । তোমাৰ সেই ইঙ্গিত মোৰ দৃষ্টি গাবি গৈছিল বুলি ভাবিছা হবলা ? তোমাৰ লাজ বুলি কথা

একো নাই। পিতামহ ভীষ্মদেৱ তোনাৰ ছননাতে আহত হৈ পৰিছিল। শিখণ্ডীৰ আঁৰ লৈ বুদ্ধ কৰিবলৈ অৰ্জুনক তুমিয়েই বুদ্ধি দিয়া নাছিল। ছানো? ধৰ্মপুত্ৰক নিছা কথা কবলৈ শিকাই দি ছোণক বধ কৰাৰ মূলত তুমিয়েই নহয় ছানো? যুধিষ্ঠিৰৰ কথাতে প্ৰত্যয় গৈ ছোণে ধনু-কাঁড় দলিয়াই পেনালে। কোৱাঁচোন বাক এইবোৰৰ কৰ্ত্তা তুমিয়েই নহয় নে? অশ্বত্থীন অৱস্থাত শ্যামনগ্ন আচাৰ্য্যক বধ কৰিবলৈ তোনাৰ ষড়যন্ত্ৰতে পাপী ষ্টেন্যু আঁগ ৰাঢ়ি গব। তুমিতো তেতিয়া ৰাধা নিদি আনন্দহে প্ৰকাশ কৰিছিল। অৰ্জুনক বধ কৰিবলৈ কৰ্ণই যিপাত শক্তি অস্ত্ৰ গাঁচি থৈছিল তোনাৰ ছননাতে সেইপাত অস্ত্ৰৰে ষটোৎকচক বধ কৰা। অৰ্জুন মাৰিল। পাপিষ্ট, প্ৰায়োপবেশন কৰি থকা অৱস্থাত তুৰিথাক তোনাৰ উদগনিতে সাত্যকিয়ে নিষ্ঠুৰভাৱে হত্যা কৰিলে। কৰ্ণই যেতিয়া মাটিত পোত খাই থকা বধৰ চকা তুলিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল সেই অৱসৰতে তুমি অৰ্জুনক ইচ্ছিত দি কৰ্ণক বধ কৰা। অযোগ্য পুৰুষ, তুমিয়েই আনাৰ সকলোৰে সৰ্বনাশৰ মূল। সিদ্ধৰাজ জয়প্ৰথ তোনাৰ ঐল্লভালিক ছননাতে ৰক্ষিত হৈ বেদি মাৰ গল বুলি অনুমান কৰি অগাধান হোৱা ছেগ চাই অৰ্জুনে তেওঁক অনায়াসে বধ কৰিব পাৰিলে। পৃথিৱীৰ সকলো লোকে এনেবোৰ কাৰ্য্যৰ বাবে তোমাক নিন্দা কৰি থাকিব ঠিক জানিবা।” এইদৰে নিন্দাবাদ কৰি দুৰ্য্যোধন আহত অৱস্থাৰ বিষত আকৌ মাটিত বাগৰি পৰিল।

শ্ৰীকৃষ্ণই কলে “হে গোছাৰী পুত্ৰ, তুমি মিছাতে নবৰ্ণকালৰ দুখৰ ওপৰত ৰং তুমি দুখৰ ৰোজা কঢ়াইছা। তোনাৰ পূৰ্বকৃত পাপ কৰ্মবিলাকেই হে তোনাৰ বিনাশৰ কাৰণ। তোনাৰ পাপতে ভীষ্মদেৱ আৰু ভ্ৰোণে প্ৰাণ হেৰুৱালে। সেইদৰে কৰ্ণ আৰু আন আন বীৰসকলেও তোনাৰ পাপৰে ভাগী হৈ নৰণ বৰণ কৰিলে। পাণ্ডু পুত্ৰসকলৰ প্ৰতি তুমি যিবোৰ অনানুযিক অত্যাচাৰ কৰিছিল। সেইবোৰ কথা সোঁৱৰাই দিব লাগিব নেকি? ভ্ৰোণদীৰ অপমানৰ প্ৰাশ্চিষ্ট কোন শাস্তিয়ে পূৰাব পাৰে? তোনাৰ শত্ৰুতাৰ আৰু কু-প্ৰবৃত্তিবিলাকৰ নিমিত্তে যি ফল ভোগ কৰিছা তাৰ কাৰণে আনক দোষাৰোপ কৰা অন্যায়া। আনাৰ প্ৰবৰুনা প্ৰভৃতি যিবোৰ কথা কৈছা সিও একমাত্ৰ তোনাৰ পাপৰ ফল স্বৰূপেহে ঘটিবলৈ পাইছে। তোনাৰ পাপৰ শাস্তি তুমি ভোগ কৰিছা। সেই শাস্তিয়েই এই যুদ্ধৰ এটা কপ মাত্ৰ। কিন্তু হে বীৰ দুৰ্য্যোধন, তুমি প্ৰকৃত বীৰৰ নৃত্যকে বৰণ কৰিছা। তুমি ক্ষত্ৰিয়োচিত বীৰৰ দৰে স্বৰ্গলাভ কৰিবা।”

“হে কৃষ্ণ, মই আত্মীয় বন্ধু-বান্ধৱসকলৰ লগতে স্বৰ্গলৈ গতি কৰিম।

কিন্তু তোমালোকে বন্ধু-বান্ধৱৰে সৈতে এতিয়া ভগতত স্মৰণ-ভোগ কৰি
 প্ৰাণ ধাৰণ কৰি থাকা।” এই বুলি অবিচলচিত্ত দুৰ্য্যোধনে বলে।
 আকৌ তেওঁ কলে “মই বেদ পাঠ কৰিছিলোঁ। বিদ্বৎ মই দান কৰিছিলোঁ।
 আৰু সগাংবা পৃথিৱীৰ ওপৰত আধিপত্য বিস্তাৰ কৰিছিলোঁ। মোৰ
 জীৱন্ত কালত শত্ৰুক পদতলত বাৰিছিলোঁ। দেৱতাসকলৰ কাৰণেও
 দুঃপ্ৰপা স্মৰণ মই জীৱনত ভোগ কৰিলোঁ—মানুহবোৰে কথাই নাই। এতিয়াও
 মই বীৰ ক্ষত্ৰিয়ৰ উপযোগী মৃত্যুকে লাভ কৰিছোঁ। স্বৰ্গত মোৰ আগতে
 যোৱা বন্ধু-বান্ধৱ আৰু আত্মীয়-স্বজনে মোক আগ বঢ়াবলৈ অপেক্ষা কৰি
 আছে। বাৰ ভাগ্য ভাল—তোমাৰ নে মোৰ? তুমি সংসাৰত পৰি থাকি
 শোক আৰু দুখ বুটলি থাকিব লাগিব, জয় লাভ হলেও তোমালোকৰ
 মুখত ছহি পৰিল।” এইদৰে দুৰ্য্যোধনে কোৱাৰ পিচতে আকাশৰপৰা
 নৃত্য মুখত পৰি থকা বীৰ যোদ্ধাজনৰ নুতন পুষ্পবৃষ্টি হৰলৈ ধৰিলে, গন্ধৰ্ব-
 সকলে সঙ্গীত গালে, আকাশে উচ্চতুল বৰণ ধৰিলে। বাস্তৱেৰ আৰু
 পাণ্ডৱসকল ত্ৰিয়মান হৈ বল।

তেতিয়া শ্ৰীকৃষ্ণই কলে “দুৰ্য্যোধনৰ কথাখিনাক তেনেই গঁচ।
 বন্ধুৰ আশ্ৰয় নললে তোমালোকে তেওঁক জয় কৰিব নোৱাৰিলাহেঁতেন।
 এই দুৰ্ভৱি বুদ্ধত অপৰাজেয়।”

অশ্বখামা

দুৰ্য্যোধন-বধৰ আদ্যোপান্ত বাতৰিটো পাই অশ্বখামা জোৱাৰৰ গনয়ত
 সাগৰ ওফলি উঠাদি ঝঙে-বিষে ওফলি উঠিল। ছলনাত পৰি পিতা
 দ্ৰোণাচাৰ্য্য নিহত হন, অন্যায় আৰু বন্দ যুদ্ধৰ নীতি বিগৰ্হিত বুদ্ধত
 দুৰ্য্যোধনৰ পতন হন, এইদৰে ভাবি-চিন্তি অশ্বখামা বেজাৰ মনেৰে দুৰ্য্যো-
 ধনৰ ওচৰলৈ গল। কাষত থিয় দি অশ্বখামাই শপত খাই কলে “আজি
 বাতিৰ ভিতৰতে মই পাণ্ডৱসকলক বিনাশ কৰিম।”

অশ্বখামাৰ প্ৰতিজ্ঞা শুনি দুৰ্য্যোধনে বদ আনন্দ পালে। তেতিয়া
 ওচৰত থকা কুকসৈন্যসকলক আহ্বান কৰি দুৰ্য্যোধনে অশ্বখামাক সেনাপতি
 পদত বৰণ কৰিলে। ইয়াৰ পিচত দুৰ্য্যোধনে অশ্বখামাক কলে “হে
 গুৰুপুত্ৰ, আপোনাৰ ওপৰতে মোৰ ভৰসা।”

তেতিয়া সূৰ্য্যাস্ত হ'ল। অন্ধাৰে ঘোপ নাৰি ধৰা এখন হাবিব এজোপা আঁহত গছৰ তলত কৃপাচাৰ্য্য, কৃতবৰ্ম্মা আৰু অশ্বখানা বুকুই দিশান কৰি আছিল। বেণি মাৰ যোৱাৰ পিচত ভাণ্ডৰ পনাবলৈ তাতে দীঘল দিয়াত কৃপ আৰু কৃতবৰ্ম্মাৰ সেই অৱস্থাতে নাটিতে চোপনি গ'ল। অশ্বখানাৰ চকুত কিন্তু চোপনি নাছিল। তেওঁৰ অস্তৰ ধং আৰু হিংসাৰ জুইত দহি-পুৰি আছিল। মাঘনাতি বনৰীয়া জীৱজন্তুৰ কোটাল শুনি তেওঁ চিন্তা কৰিবলৈ ধৰিলে কি উপায়ে তেওঁৰ প্ৰতিজ্ঞা ৰক্ষা কৰিব।

সেই আঁহত গছছোপাৰ ওপৰত কেইটামান কাউৰীয়ে বাতি জ্বপি নৈছিল। এটা ডাঙৰ ফেঁচা আহি শুই থকা অৱস্থাতে কাউৰী কেইটাক এটা এটাকৈ নাৰি পেনালে। অশ্বখানাৰ চকুত সেই দৃশ্যটো পৰাত তেওঁৰ মনতো এটা দল্লী ছাণি উঠিল। "এই ডাঙৰ চৰাইটোৱে কাউৰীকেইটাক এইদৰে হত্যা কৰাৰ নিচিনাকৈয়ে ময়ো এই পাপিষ্ঠ পাণ্ডৱইতক পিতৃঘাতক পাৰাণ আৰু তেওঁৰ আত্মীয়-স্বত্ৰৰ সকলোকে বাতি এন্ধাৰে মুখাৰে তেওঁ-লোকৰ ছাউনীত সোনাই আটাইকেইজনকে হত্যা কৰিম আৰু পাণ্ডৱগৰুৰ এই অন্যায় যুদ্ধৰ প্ৰতিশোধ লৈ স্থান অৰ্জন কৰিম। আজি এই চৰাইটোৰ কাৰ্য্যৰপৰা যি হওক এই শিক্ষাটো পাবোঁ। অৱস্থা বুজি-বাতৰা কৰিলে নিশ্চয় একো অন্যায় নহ'ব। শাস্ত্ৰতো উল্লেখ আছে যে শত্ৰুৰ অৱসাদ অৱস্থাতো বা দুৰ্ব্বল হলেও তেওঁলোকক আক্ৰমণ কৰি আঘাত কৰিব পাৰে। আনি এতিয়া দুৰ্ব্বল। বাতিৰ এন্ধাৰত শত্ৰুক আক্ৰমণ কৰাত কোনো দোষ নহয়। এনে কৰিলেই অন্যায় যুদ্ধ বিজেতা পাণ্ডৱগৰুৰক ছয় কৰিব পাৰিম।"

ইয়াকে স্থিৰ কৰি অশ্বখানাই কৃপক চোপনিৰপৰা ছ'লাই লৈ তেওঁৰ সঙ্কল্পৰ কথা প্ৰকাশ কৰি কলে। কৃপই সেইকথা শুনি ক'লে "এনে কাম কৰা নিভাঙ অন্যায় হ'ব। এনেভাৱে কাম কৰিলে সংসাৰে নিন্দা কৰিব। যাৰ কাৰণে আনি যুদ্ধত যোগদান কৰিছোঁহি সেই ৰজা আভি নাই। আমাৰ কৰ্ত্তব্য আনি যথাবীৰ্য্য পালন কৰিলোঁহঁক। লোভী আৰু দুৰ্ভ দুৰ্ব্বোধনৰ কাৰণেই যুদ্ধ কৰি আছিলোঁ। আনি পৰাস্তিত হলোঁ। এতিয়া আৰু তোমাৰ সঙ্কল্পই একো কাম নিদিবে। ব'লা এতিয়া, বৃত্তবাহু আৰু তেওঁৰ নিমপাপা ৰানী গান্ধাৰীৰ ওচৰলৈ গৈ পৰামৰ্শ কৰোঁ। তেওঁলোকৰ উপদেশ নতে কাম কৰা ভাল হ'ব। মহাবুদ্ধিমান বিনুবৰ পৰামৰ্শ লমহঁক। তেওঁলোকে আমাক যথোচিত পৰামৰ্শকে দিব আৰু সেইমতে কাম কৰাটোৱে উচিত হ'ব।"

সেই কথা শুনি অশ্বখানার ঝং বাচ্চিহে উঠিল। তেওঁ বলে “সংসারত সকলোৱে নিজৰ নিজৰ বুদ্ধি বিবেচনাকে ঠিক হৈছে বুলি ভাবে। এই পাণ্ডৱসকলে দুৰ্য্যোধন আদি বীৰসকলক আৰু মোৰ পিতৃদেৱক দুৰ্য্যোধন আন্যায় উপায়েৰে বধ কৰিলে। তাৰে পোতক তুলিবলৈ মোৰ সঙ্কল্পমতে কান বৰাটো উচিত বুলি ভাবোঁ। এনে কৰিলেই পিতাৰ প্ৰতি পুত্ৰৰ কৰ্ত্তব্য সম্পাদন কৰা হ'ব এয়ে মোৰ স্থিৰ সিদ্ধান্ত। আজি বাতিতে এক্কাৰৰ আশ্ৰয় লৈ পাণ্ডৱৰ ছাউনীত সোনাই বৰচহীণ অৱস্থাত ধুষ্টদ্যুম্ন আৰু পাণ্ডৱসকলৰ বধ কৰিম।”

অশ্বখানাই কলে “আপুনি কয় কি? এই পাণ্ডৱসকলে ইতিপূৰ্বে কৰি অহা কানবিলাক ফঁহিয়াই চাওকচোন। অস্ত্ৰহীন যোগেন্দ্ৰগু অৱস্থাত ধুষ্টদ্যুম্নই পিতৃদেৱক নিৰ্ধুবভাৱে হত্যা কৰিলে। তেওঁলোকে ধৰ্ম্মৰ সীমা চেৰাই গৈছে। ধৰ্ম্ম আৰু থাকিল ক'ত? নাটিত পোত গৈ থকা বথৰ চকা তুলিবলৈ চেষ্টা কৰি থকা অৱস্থাত বৰ্ণৰ অধৰ্ম্ম নীতিৰে অৰ্জুনে বধ কৰিলে। তীনে দুৰ্য্যোধনক নাভিৰ তল খণ্ডত আঘাত কৰিলে। ধৰ্ম্মৰ আৰু ঠাই ক'ত? পাণ্ডৱসকলে ধৰ্ম্মৰ পাব ভাঙি দিলে। অৰ্থাৎ এই হীন পাণ্ডৱসকলৰ বিষয়ে ধৰ্ম্মৰ কথা কোৱা নিৰর্থক। পিতৃহত্যা এই পাপকাৰণ শুই থকা অৱস্থাতে বধ কৰি পৰজন্মত কীট পতঙ্গৰ জন্ম লবলৈকো সন্মত আছোঁ।” এইদৰে অশ্বখানাই দৃঢ়সঙ্কল্প লৈ বথত উঠি শৰুৰ ছাউনীৰ ফালে উচাং মাৰি গুচি গ'ল।

ৰূপ আৰু কৃতবৰ্ম্মাই ল'ৰালবিকৈ উঠি পিচ লৈ ক'বলৈ ধৰিলে “হে অশ্বখানা, কি কৰিবলৈ ওলাইছা? তুমি অকলশৰে যাব পাৰিবা জানো? ব'ৰা, তোনাৰ লগত আনিও গৈছোঁ। যি হল হ'ল, তোনাৰ পাপৰ ভাণী আনি হ'ল বাক।” এই বুলি তেওঁলোকে অশ্বখানাৰ পিছ ললে। এইদৰেই পাপবুদ্ধি বাঢ়ে। এটা অপকৰ্ম্মই আন এটা অপকৰ্ম্ম বৰায় এইদৰে সি বাঢ়ি গৈ থাকে। প্ৰথমতঃ প্ৰতিহিংসাতে অধৰ্ম্ম বাঢ়ে।

তিনিওজন ধুষ্টদ্যুম্নৰ ছাউনীত সোনালগৈ। কৰচবিহীন হৈ ধুষ্টদ্যুম্ন নিশ্চিন্তমনে টোপনিত অগাৰ ভাবে শুই আছিল। অশ্বখানাই চকুৰ পঁচাৰতে তেওঁৰ ওপৰত জপিয়াই পৰি তেওঁক নিৰ্ধুবভাৱে হত্যা কৰিলে। এইদৰে বাতি স্নানকাৰত গা ঢাকি তেওঁ আন আন পাকাল বীৰসকলক আৰু শ্ৰৌপদীৰ পাঁচোটা ল'ৰা হত্যা কৰি শেষ কৰিলে। ক্ষত্ৰিয়ৰ কাৰণে কৰ্ম্মৰ অশোচৰ আৰু কেতিয়াও নোহোৱা নোপোৱা এনে নিৰ্ধুব কান শেষ কৰি

তেওঁলোকে ছাউনীত ভুই লগাই দিলে । দুই লগা গম পাই তাত শুই থকা সৈন্য সামন্তবিনাকৈ কোনো বন্ধনে ছাউনীৰ বাহিৰ ওলাই যেনি ভেনি ফঁৰিঃ চিটিকা দিবলৈ ধৰিলে । গছৰ চৰাইবিনাকৰ দৰে পনাই যোৱা সৈন্য সামন্তবিনাকৰো যাকে যতে পালে অশুখানাই খেদি গৈ হত্যা কৰিলে । শ্ৰোণাচাৰ্য্যৰ পুত্ৰই হুঙ্কাৰ দি কবলৈ ধৰিলে আৰু আনাৰ কণ্ঠব্য কৰিলোঁ নোৰ পিতৃঋণ পৰিশোধ হ'ল । বন্য এতিয়া আৰু বং মনেৰে দুৰ্য্যোদনৰ কাষলৈ যাওঁ । তেওঁক জীৱন্ত অৱস্থাত পালেগৈ তেওঁৰ আগত এই বাতৰি প্ৰকাশ কৰি তেওঁৰ তৃপ্তি সাধন কৰিম ।” এই বুলি তিনিও বীৰ দুৰ্য্যোদনৰ কাষলৈ গুচি গ'ল ।

প্ৰতিশোধ

দুৰ্য্যোদনৰ কাষ চাপি গৈ অশুখানাই কলে “দুৰ্য্যোদন, আপুনি জীয়াই আছে যদি আনাৰ কথা শুনক, আনন্দ পাব আৰু প্ৰাণ শীতল পৰিব । পাণ্ডৱসকলক ধৰ কৰি আহিলোঁ । পাণ্ডৱকুমাৰ আটাইকেইটাকৈ শেষ কৰিলোঁ । ছাউনীত শুই থকা প্ৰায়বিনাককে মাৰি অস্ত কৰিলোঁ । পাণ্ডৱ-পক্ষত কেৱল সাতজন প্ৰাণী জীয়াই আছেগৈ । আনাৰ পক্ষত নই, কৃতবৰ্ম্মা আৰু কৃপ জীয়াই থাকিলোঁ ।”

দুৰ্য্যোদনে হাহে হাহে মাত দি ক'লে “হে অশুখানা, পিতামহ ভীষ্মদেৱ আৰু কৰ্পৰ অসাধ্য কাম আপুনি সাধন কৰিলে । নই বৰ আনন্দ পালোঁ আৰু সেই আনন্দতে নোৰ মৃত্যু” এই বুলি কৈ দুৰ্য্যোদনে আনন্দ মনেৰে প্ৰাণত্যাগ কৰিলে ।

ৰাতি অতকিতে অভাৱনীৱতীয়ে আহাস্ত হোৱাৰ ফলত নিভৰ ফনীয়া সকলো সৈন্য নিহত হোৱা দেখি যুধিষ্ঠিৰে বৰ ব্যাকুল হৈ ক'বলৈ ধৰিলে “আনাৰ বিজয় লাভৰ দিক পিচতো আৰু পৰাজিত হবনগীয়া হ'ল আৰু পৰাজিত হোৱা সকল বিদ্বতী হ'ল । মহাশুৰ কৰ্ম্মৰ হাতৰপৰা শ্ৰোণীৰ পুত্ৰসকল বন্ধা পৰিল যদিও আজি আনাৰ অসাধ্যকামৰ ফলত তেওঁলোক পোক পৰুৱাৰ দৰে মৰা পৰিল । মহাশব্দৰ পাৰ হৈ আহিও বশিষ্ঠৰ নাওখন সাধাৰণ এটা ভোঙৰ পানীতে বুৰিল । আৰু সেই অৱস্থাতে পৰিলোঁ ।”

পুত্ৰহীনা দ্রোপদী পুত্ৰ-বিবহন জুইত দণ্ড হ'বলৈ' ধৰিলে। “পাপী অশ্বখানাক বৰিবলৈ কেও নাইকিয়া হল নেকি?” এই বুলি দ্রোপদীয়ে যুধিষ্ঠিৰৰ আগত বিলাপ কৰিবলৈ ধৰিলে।

দ্রোপদীৰ কাতৰ বিলাপ শুনি পাণ্ডৱসকলে গহি ধাক্কা দি নোৱাৰি সেই মহুৰ্ভতে অশ্বখানাক বিচাৰি খেদি গ'ল। নানান ঠাইত অনুসন্ধান কৰি গৈ শেষত তেওঁলোকে গঙ্গা নদীৰ পাৰত ব্যাগপ্ৰেৰ আশ্ৰম লৈ অশ্বখানাক লুকাই থকা অৱস্থাত দেখা পালে। পাণ্ডৱসকল আৰু শ্ৰীকৃষ্ণক দেখা পাই অশ্বখানাই নাটকপৰা এপাত কুণ বুটলি লৈ “ইয়াৰেই পাণ্ডৱ বংশ নিৰ্মূল হওক” বুলি কুণপাত মন্ত্ৰপুত কৰি অস্ত্ৰৰ দৰে মাৰি পঠিালে। সেই কুণপাত গৈ তেতিয়াই উদ্ভাৱ গৰ্ভত প্ৰবেশ কৰিলে। সেই মন্ত্ৰপুত অস্ত্ৰতে পাণ্ডৱ কুল ধ্বংস হ'লহেঁতেন কিন্তু শ্ৰীকৃষ্ণৰ অনুগ্ৰহত উদ্ভাৱ গৰ্ভছাত সেই শিশুটিয়েই অগতাত পৰীক্ষিত নাম লৈ পাণ্ডৱ বংশ বক্ষা কৰিলে। যুধিষ্ঠিৰ গহিতে পাণ্ডৱসকল যেতিয়া বনবাসলৈ যায় তেতিয়া এই পৰীক্ষিতৰ হাততে ৰাজ্যভাৱ অৰ্পণ কৰি যায়।

ইয়াৰ পিচত অশ্বখানাই তেওঁৰ পৰাক্ৰমৰ চিন স্বৰূপে তেওঁৰ শিৰৰ নগিচো ভীমৰ হাতত অৰ্পণ কৰি বনলৈ গুচি গ'ল। সেই নগিচো ভীমে দ্রোপদীৰ হাতত তুলি দি ক'লে “কন্যাপি, তোমালৈ এই নগিচো লৈ আহিছোঁ। তোমাৰ পুত্ৰহত্যা পৰাঙ্কিত হৈছে। দুৰ্য্যোধনে প্ৰাণত্যাগ কৰিলে। দুঃশাসনৰ ৰজা নই পাণ কৰিলোঁ। মোৰ ঋণ পৰিশোধ হ'ল।” দ্রোপদীয়ে সেই নগি যুধিষ্ঠিৰৰ হাতত সঁপি দি নতশিৰে জনালে যে ধৰ্ম্মপুত্ৰ, এই নগি আপোনাৰ দৰে নিষ্পাপ, নিকলক ৰজাৰ শিৰৰ ভূষণ হৈ থকাহে উপযুক্ত।”

কোনে সাস্তুনা দিব ?

যুদ্ধৰ অন্তত হস্তিনাপুৰৰ ঘৰে ঘৰে ভিতৰতা আৰু লৰা-ছোৱালীৰ আপোনজন হেৰুৱাই কান্দোৱাৰ বোল উঠিল। শোকত বিয়াকুল হৈ পৰা হাজাৰে হাজাৰে ভিতৰতা লগত লৈ ধৃতৰাষ্ট্ৰ যুদ্ধক্ষেত্ৰ পালেগৈ। কুলনাথৰ লীলাভূমি সেই ভীষণাকাৰ কৰক্ষেত্ৰত অন্ধ মহাৰাজে এখোজ দুখোজ বৈ

পুত্ৰহীনা দ্রোপদী পুত্ৰ-বিবহন জুইত দৃঢ় হবনৈ ধনিলে । “পাপী অশুখানাব ববিবনৈ কেও নাইকিয়া হল নেনি ?” এই বুলি দ্রোপদীয়ে যুধিষ্ঠিৰৰ আগত বিলাপ কবিবনৈ ধনিলে ।

দ্রোপদীৰ কাতৰ বিলাপ শুনি পাণ্ডৱগৰনে গহি থাকিব নোৱাৰি সেই মুহূৰ্ত্ততে অশুখানাব বিচাৰি ধেমি গ’ল । নানান ঠাইত অনুসন্ধান কৰি গৈ শেষত তেওঁলোকে প্ৰশ্ন নদীৰ পাৰত ব্যাগদেৱৰ আশ্ৰয় লৈ অশুখানাক লুকাই থকা অৱস্থাত দেখা পালে । পাণ্ডৱগৰল আৰু শ্ৰীকৃষ্ণক দেখা পাই অশুখানাই মাটিবপৰা এপাত কুণ বুটলি লৈ “ইয়ানেই পাণ্ডৱ বংশ নিৰ্ধূল হওক” বুলি কুণপাত মন্ত্ৰপুত বৰি অস্ত্ৰৰ দৰে মাৰি পঠিয়ালে । সেই কুণপাত গৈ তেতিয়াই উত্তৰাৰ গৰ্ভত ধ্ৰুৱেশ কৰিলে । সেই মন্ত্ৰপুত অস্ত্ৰতে পাণ্ডৱ কুল ধ্বংস হ’লহেঁতেন কিন্তু শ্ৰীকৃষ্ণৰ অনুগ্ৰহত উত্তৰাৰ গৰ্ভছাত সেই শিশুটিয়েই ভগৱত পৰীক্ষিত নাম লৈ পাণ্ডৱ বংশ ৰক্ষা কৰিলে । যুধিষ্ঠিৰ গহিতে পাণ্ডৱগৰল যেতিয়া বনৰাগলৈ যাগ তেতিয়া এই পৰীক্ষিতৰ হাততে ৰাছ্যভাৰ অৰ্পণ কৰি যায় ।

ইয়াৰ পিচত অশুখানাই তেওঁৰ পৰাজয়ৰ চিন স্বৰূপে তেওঁৰ শিৱৰ মণিটো ভীমৰ হাতত অৰ্পণ কৰি বনলৈ গুচি গ’ল । সেই মণিটো ভীমে দ্রোপদীৰ হাতত তুলি দি ক’লে “কল্যাণি, তোনালৈ এই মণিটো লৈ আহিছোঁ । তোনাৰ পুত্ৰহত্যা পৰাজিত হৈছে । দুৰ্য্যোধনে প্ৰাণত্যাগ কৰিলে । দুঃশাসনৰ বন্ধ মই পাণ কৰিলোঁ । নোৰ ঋণ পৰিশোধ হ’ল ।” দ্রোপদীয়ে সেই মণি যুধিষ্ঠিৰৰ হাতত সঁপি দি নতশিবে জনালে যে ধৰ্ম্মপুত্ৰ, এই মণি আপোনাৰ দৰে নিৰুপাণ, নিকলক ৰজাৰ শিৱৰ ভূষণ হৈ থকাহে উপযুক্ত ।”

কোনে সাস্তুনা দিব ?

যুদ্ধৰ অন্তত হস্তিনাপুৰৰ ঘৰে ঘৰে ভিৰভা আৰু লৰা-ছোৱালীৰ আপোনজন হেৰুৱাই কান্দোনাৰ বোল উঠিল । শোকত বিয়াকুল হৈ পৰা হাজাৰে হাজাৰে ভিক্ৰতা মগত লৈ ধৃতৱাষ্টি যুদ্ধক্ষেত্ৰ পালেগৈ । কুলনাশৰ লীলাভূমি সেই ভীষণাকাৰ কৰক্ষেত্ৰত অন্ধ মহাৰাজে এখোজ দুখোজ বৈ

সেইকথা ভীষ্মৰ কাণত পৰাত ভীষ্মসেনে কাষ চাপি গৈ বলে “আই, নই নোৰ প্ৰাণবক্ষাৰ নিমিত্তেই তেনে কৰিবলৈ বাধ্য হ'লোঁ। ধৰ্ম্মই হওক বা অধৰ্ম্মই হওক আপুনি মোক ক্ষমা কৰক। আপোনাৰ পুত্ৰক গদা যুদ্ধত কোনোও পৰাজিত কৰিব নোৱাৰিলেহেঁতেন। সেই কাৰণেই নই অন্যায়ৰ আশ্ৰয় লৈ তেওঁক বধ কৰিলোঁ। কিন্তু তেওঁ যুধিষ্ঠিৰক চক্ৰান্তমূলক পাশাখনলৈ নাতি আনি ৰাজ্যৰপৰা বঞ্চিত কৰিলে। তাত ৰাজ্যও আনি দুৰ্য্যোধনৰ হাতত বহুবাৰ নষ্টকৃত হৈছে। অন্যায়ভাৱে ৰাজ্য কাঢ়ি লৈ তাক ওপচাই দিবলৈ দুৰ্য্যোধনে কোনো পধ্যেই মান্তি নহ'ল। পতি-ব্ৰতা দ্ৰোপদীক আপোনাৰ পুত্ৰসকলে কেনে বিগুনগা ব্যৱহাৰ কৰিছিল সেই কথা ভাবি চাওকচোন। সেই সময়ত আপোনাৰ পুত্ৰসকলক বধ কৰাহলে অধৰ্ম্মৰ কাষ বুলি নাভাবিলেহেঁতেন। আনি একমাত্ৰ ধৰ্ম্মপুত্ৰৰ প্ৰতিজ্ঞালৈ লক্ষ্য কৰি সেই সময়ত ধংসন কৰি সহি থাকিলোঁ। যুদ্ধত আনাৰ ওপৰত কৰি অহা অত্যাচাৰৰ পোতক তুলিলোঁ নাত্ৰ। আই, আনাক ক্ষমা কৰক। আপুনি আৰ শোক নকৰিব।”

গান্ধাৰীয়ে কলে “ৰাজা, নোৰ এশটা ল'ৰাৰ ভিতৰত এটিনাং ল'ৰা জীয়াই ৰাৰি ৰাকী সকলোকে বধ কৰা হলে সেয়ে নোৰ নাই ধুটা হৈ থাকিলেহেঁতেন। ধৰ্ম্মপুত্ৰ ক'লৈ গ'ল? তেওঁক নোৰ ওচৰলৈ নাতাচোন।”

গান্ধাৰীৰ আহ্বান শুনি যুধিষ্ঠিৰে কম্পিত হাতেৰে কৃতান্তলি কৰি ওৱগিৰে মুখ চাকি বহি থকা গান্ধাৰীৰ কাষ চাপি কলে “আই মাতৃ, আপোনাৰ পুত্ৰহত্যা নিষ্ঠুৰ যুধিষ্ঠিৰে আপোনাৰ মুখৰ আগতে থিয় দিছেহি। ময়ে আপোনাৰ অভিসম্পাতৰ ঘোণা। মোকে অভিপা দিয়ব। ময়ে সকলো অন্যায়ৰ মূল। নোৰ আৰ প্ৰাণ ৰাৰণ বা ৰাজ্য ল'ভ কৰাত কোনো সন্দেহ নাই।” এই বুলি যুধিষ্ঠিৰে গান্ধাৰীৰ ভৰিত পৰি সেৱা কৰিলে।

গান্ধাৰীয়ে এটা দীঘলকৈ হুনিয়াহ কাঢ়িলে নাত্ৰ, মুখেৰে একো মান্তিৰ নোৱাৰিলে। যুধিষ্ঠিৰৰ ফালে দৃষ্টিপাত কৰিলেই জানোবা যুধিষ্ঠিৰ ভয়ানক হয় এই আশংকাত গান্ধাৰীয়ে আনফালে মুখ ঘূৰাই বোঁদ হৈ ব'ল। পুৰাণ বচোঁতাই উল্লেখ কৰিছে যে কেনেবাকৈ গান্ধাৰীৰ কটাক্ষ দৃষ্টি যুধিষ্ঠিৰৰ ভৰিৰ আঙুলি কেইটাত পৰা নাত্ৰকে আঙুলিকেইটা আধাপোৰাৰ দৰে বিকৃত হৈ গ'ল।

মুখে বেজাৰে ক'লা ব'লা পৰি থকা গান্ধাৰীৰ মুখখনৰ ভয়াবহ নুতিটো দেখি ভয়ত অৰ্জুনে ব্যাগদেৱৰ আঁৰত কোচনোচ খাই বহি থাকিল।

পচাবতে গংগ্রহ কবি অন্ধ শূত্ৰাষ্ট্ৰৰ মুখৰ আগত থিয় কৰি দিয়া হ'ল। ভীমলৈ শূত্ৰাষ্ট্ৰৰ ভয়ানক ঋং উঠি থকা বুলি আনি শ্ৰীকৃষ্ণই তাৰ ব্যৱস্থা আগতে কৰি থৈছিল। নোহাৰ ভীমকে আচল ভীম বুলি অনুমান কৰি শূত্ৰাষ্ট্ৰই সেই নৃত্তিটো আঁবোৱানি ধৰি 'এই ভীমেই নোৰ পুত্ৰহস্তা' বুলি মনতে চিন্তা কৰি চেপা নাৰি ধৰি ভাঙি ঠান ঠান কৰি পেলালে।

শূত্ৰাষ্ট্ৰই তেতিয়া ভীম গঁচাগঁচিটো গুৰি হৈ গ'ল বুলি বিলাপ কৰিবলৈ ধৰিলে "হায়! হায়! নই খঙত বিভাবিত হৈ আছি এনে ধৰণৰ অনৰ্বক কাম এটা কৰি পেনাবলৈ প্ৰবৃত্ত হলোঁ। উঃ ভীমসেন নিহত হ'ল।"

তেতিয়া শ্ৰীকৃষ্ণই অন্ধৰাজক কলে "নহাবাণ, আপোনাৰ ঋঙে যে মনয়ত আপোনাক বঞ্চনা কৰিব সেই বখা জানিয়েই নই তাৰ যথাযথ ব্যৱস্থা কৰি থৈছিলোঁ। আপুনি ভীম বুলি যি বস্তু গুৰি কৰিলে সেইটো এটা নোহাৰ নৃত্তিহে, আচল ভীম নহয়। ভীমসেন এতিয়াও জীৱিত আছে চিন্তা নকৰিব।"

এই কথা শুনি ঋং মাৰ যোৱাত যুদ্ধ অন্ধৰাজে পাঁচপাওৱক আশীৰ্বাদ কৰিলে। তেতিয়া সকলোটিয়ে শূত্ৰাষ্ট্ৰৰ অনুমতি লৈ গান্ধাৰীৰ কাষলৈ গ'ল।

বাসুদেৱ ইতিপূৰ্বে গান্ধাৰীৰ ওচৰতে বহি তেওঁক কৈ আছিল "আই, গান্ধাৰী, পাণ্ডৱসকলৰ ওপৰত অযথা বোম নকৰিবা। যুদ্ধৰ পূৰ্বেই তুমি দেখোন বৈছিলি যে "যতো ধৰ্ম্মস্ততো জয়ঃ"। পৰিণামতো সেয়েহে ঘটিল। হৈ যোৱা বখাত শোক বা ঋং কৰা অনুচিত। তোমাৰ সহজাত ক্ষমাগুণ আৰু সত্যগুণ এতিয়া বাৰ্ষ্যৰ নামেদি প্ৰকাশ কৰা।"

গান্ধাৰীয়ে কলে, "প্ৰভু, পাণ্ডৱসকলৰ দেখি মোৰ অন্তৰত প্ৰতিহিংসাৰ ভাব হোৱা নাই। বিত্ত পুত্ৰশোৰত যে নই অৰীৰ হৈ পৰিছোঁ সেইটো স্বীকাৰ কৰোঁ। পাণ্ডৱসকলো মোৰেই পুত্ৰ। নই জানো—দুঃশাসন আৰু শকুনি এই দুয়ো হল বংশনাশৰ মূলত। অৰ্জুন আৰু ভীম নিৰপৰাধ। কেৱল মাত্ৰ অহঙ্কাৰপৰাই এই যুদ্ধ ঘটাবলৈ পালে। নোৰ লবাহঁত নিহত হোৱাটো উচিত বখাই হৈছে। সেইবখা লৈ আৰু নই আলোচনা কৰিব নোখোজোঁ। বিত্ত বাহুদেৱৰ সাক্ষাততে ভীমে দুৰ্য্যোধনক যুদ্ধলৈ আহ্বান কৰিলে। দুৰ্য্যোধন ভীমতকৈ গদাযুদ্ধত বেছি পাৰ্শ্বকত বুলিয়েই ভীমে অন্যায় কৰি দুৰ্য্যোধনৰ নাভিৰ তলখণ্ডত আঘাত কৰিলে সেইটো কথা নই সহিবলৈ টান পাইছোঁ।

সেইকথা ভীমৰ কাণত পৰাত ভীমসেনে কাষ চাপি গৈ কলে “আই, নই নোব প্ৰাণবক্ষাৰ নিমিত্তেই ভেনে কৰিবলৈ বাধ্য হ'লোঁ । ধৰ্ম্মই হওক বা অধৰ্ম্মই হওক আপুনি মোক ক্ষমা কৰক । আপোনাৰ পুত্ৰক গ'ল যুদ্ধত কোনোও পৰাজিত কৰিব নোৱাৰিলেহেঁতেন । সেই কাৰণেই নই অন্যায়ৰ আশ্ৰয় লৈ তেওঁক বধ কৰিলোঁ । কিন্তু তেওঁ যুধিষ্ঠিৰক চক্ৰান্তনুলক পাশাধেললৈ মাতি আনি বাধ্যবপৰা বঞ্চিত কৰিলে । তাত বাচেও আনি দুৰ্য্যোধনৰ হাতত বহুবাৰ লঙ্ঘিত হৈছে । অন্যায়ভাৱে ৰাজ্য কাটি লৈ তাক ওনটাই দিবলৈ দুৰ্য্যোধনে কোনো পৰ্য্যেই নাস্তি নহ'ল । পতি-ব্ৰতা হ্ৰোপদীক আপোনাৰ পুত্ৰসকলে কেনে ঘিণনগা ব্যৱহাৰ কৰিছিল সেই কথা ভাবি চাওকচোন । সেই সনগত আপোনাৰ পুত্ৰসকলক বধ কৰাহলে অধৰ্ম্মৰ কাম বুলি গাভাৰিলেহেঁতেন । আনি একমাত্ৰ ধৰ্ম্মপুত্ৰৰ প্ৰতিশ্ৰুতলৈ লক্ষ্য কৰি সেই সমবত ধং দমন কৰি সহি থাকিলোঁ । যুদ্ধত আমাৰ ওপৰত কৰি অহা অত্যাচাৰৰ পোতক তুলিলোঁ মাত্ৰ । আই, আমাক ক্ষমা কৰক । আপুনি আৰু শোৰ নকৰিব ।”

গান্ধাৰীয়ে কলে “ৰাজা, নোব এশটা লৰাৰ ভিতৰত এটিমান লৰা ঘীয়াই ৰাখি বাকী সকলোকে বধ কৰা হলে সেয়ে নোব লাই খুটা হৈ থাকিলেহেঁতেন । ধৰ্ম্মপুত্ৰ কলৈ গ'ল ? তেওঁক নোব ওচৰলৈ মাতিচোন ।”

গান্ধাৰীৰ আশ্ৰয় গুণি যুধিষ্ঠিৰে কম্পিত হাতেৰে কৃতান্তলি কৰি ওৰণিলে মুখ চাকি বহি থকা গান্ধাৰীৰ কাষ চাপি কলে “আই মাতৃ, আপোনাৰ পুত্ৰহত্যা নিৰ্দ্ধৰ যুধিষ্ঠিৰে আপোনাৰ মুগৰ আগতে দিয় দিছেহি । নয়ে আপোনাৰ অভিসম্পাতৰ যোগ্য । মোকে অভিলাপ দিয়ক । নয়ে সকলো অন্যায়ৰ মূল । নোব আৰু প্ৰাণ ধাৰণ বা ৰাজ্য লাভ কৰাত কোনো সম্ভৱ নাই ।” এই বুলি যুধিষ্ঠিৰে গান্ধাৰীৰ ভৰিত পৰি সেৱা কৰিলে ।

গান্ধাৰীয়ে এটা দীঘলকৈ ছনুনিদাহ কাটিলে মাত্ৰ, মুখেৰে একো মাতিব নোৱাৰিলে । যুধিষ্ঠিৰৰ ফালে দৃষ্টিপাত কৰিলেই জানোবা যুধিষ্ঠিৰ ভয়ীভূত হয় এই আশঙ্কাত গান্ধাৰীয়ে আকালে মুৰ ঘূৰাই বোন হৈ ব'ল । পুৰাণ বচোঁতাই উদ্দেশ্য কৰিছে যে কেতিয়াও গান্ধাৰীৰ কৌণ দৃষ্টি যুধিষ্ঠিৰৰ ভৰিৰ আঙুলি কেইটাত পৰা মাত্ৰকে আঙুলিকেইটা আশাপোৰাৰ দৰে বিকৃত হৈ গ'ল ।

দুখে বেছাৰে ক'লা ন'লা পৰি থকা গান্ধাৰীৰ মুগখনৰ ভয়াবহ নুতিটো সেৰি ভয়ত অৰ্জুনে ব্যাসশ্ৰেণৰ আঁৰত কোচনোট খাই বহি থাকিল ।

পিচত মহা জ্ঞানবতী আৰু পুণ্যবতী গান্ধাবীয়ে তেওঁৰ শোৰ দমন কৰি পাঁচপাণ্ডৱক আশীৰ্বাদ দি কৃষ্ণদেবীৰ ওচৰলৈ যাবলৈ উপদেশ দিলে।

তাৰ পাচত গান্ধাবীয়ে পুত্ৰশোভাতুৰা দ্ৰৌপদীলৈ চাই বুলি “আই, শোৰ নকৰিবা, তোমাক আৰু মোৰ আজি কোনে বন্ধা কৰিব পাবে, নাশনাই বা দিবলৈ মাৰ্য আচে কান ? মোৰ অপৰাবৰ্ত্তে আজি নঃশনাশ হবলৈ পালে।”

যুধিষ্ঠিৰৰ বিলাপ

যুদ্ধত স্বৰ্গী হোৱা বীৰসকলৰ আত্মাৰ তৃপ্তিৰ কাৰণে তিন-তৰ্পণ কৰি পাণ্ডৱসকলে গঙ্গাৰ পাৰতে এটা মাহ বাস কৰিবলৈ ললে।

এদিন নাৰদ মুনি আহি কলেহি “ধৰ্মপুত্ৰ, ঈৰ্ষুকৰ আশীৰ্বাদত, অৰ্জুনৰ শক্তিৰ প্ৰভাৱত আৰু তোমাৰ ধৰ্মবলত তোমালোকে হয় লাভ কৰিলা। শোটেই বাহ্য এতিয়া তোমাৰ অৰীন। তাত তুমি গম্ভষ্ট হৈছা নে নাই ?”

ধৰ্মপুত্ৰই উত্তৰ দিলে “মহাশি, পৃথিৱীখনেই মোৰ অৰীনলৈ আহিছে সঁচা, কিন্তু মোৰ যে আত্মীয়-স্বজন সবলোৱেই মৃত্যুবৰণ কৰিলে। মৰনৰ কুনাৰসকলক যুদ্ধক্ষেত্ৰত বলি দিলোঁ। এনে বিঘ্ন মোৰ মানত পৰাজয়হে হৈছে। মুনিবৰ, অচল নিষ্ঠা, কল্পনাভীত অদ্ভুত গামৰ্হা যাব আছিল সেই অগ্নিৰ বৰ্ণকে আমি শত্ৰু জ্ঞান কৰি বধ কৰিলোঁ। ৰাজ্যৰ লোভত পৰি এনে মহাপাপত লিপ্ত হলোঁ। তেওঁ বিজ্ঞ মাতৃৰ ওচৰত যি প্ৰতিজ্ঞা কৰিছিল সেই অনুযায়ী আমাক বধ নকৰি আমাক জীৱন দান দি গ'ল। আমি ৰাজ্যলোভত হীন ভাবাপন্ন হৈয়েই সেই গৰাকী জ্যেষ্ঠভাইৰ প্ৰাণ বধ কৰিলোঁ। সেইকথা লৈ অনুতাপানলত মোৰ অন্তৰ দহি আছে। বৰ্ণৰ পাও দুখনি মাতৃ কৃষ্ণদেবীৰ পাও দুখনিৰ দৰেই আছিল। সভাত আমাক অপমান কৰোঁতে তেওঁৰ পাও দুখনিত চকু পৰা নাজে মোৰ ধঃ দনি গ'ল—এই কথা আজিও মনত পৰাত বিশেষ শোকাৰ্ত্ত হৈছে।

এই বুলি বৈ যুধিষ্ঠিৰে ছমুনিয়াছ বাঢ়ি অতি শোকাকুল হৈ পৰিল। তাৰ পিচত মহাশি নাৰদে বৰ্ণৰ জীৱন বৃত্তান্ত আৰু তেওঁ যি যি কথা

কাৰণে শাপগ্ৰস্ত হৈছিল সেইবোৰ বৰ্ণনা কৰিবলৈ ধৰিলে । মহাঘিৰে
কৈ গ'ল —

“অম্বু ন তেওঁতকৈ বেছি দক্ষ আৰু ধনুৰবিদ্যা-বিদ্যাৰ বুলি গন পাই
কৰ্ণই ভ্ৰোণৰ ওচৰত যুশাস্ত্ৰ বিদ্যা লাভৰ কাৰণে প্ৰাৰ্থনা কৰিছিল । ভ্ৰোণে
সেই কথাত অনাস্থি হৈ কৈছিল নিষ্ঠাবান শ্ৰাদ্ধ নহ'বা মহাতপস্বী বিত্ত
ক্ষত্ৰিয়হে এই বিদ্যা লাভৰ যোগ্য । সেইকথাত কৰ্ণই তেতিয়াই নহেল
পৰ্শ্বতলৈ গৈ পৰশুৰামৰ আগত শ্ৰাদ্ধ বুলি পৰিচয় দি তেওঁৰ শিষ্য হ'ল
আৰু তেওঁৰ ওচৰত ধনুৰবিদ্যা শিক্ষা কৰিলে ।

এদিন কৰ্ণই অকনে অকনে অশ্ব পৰিচালনা অভ্যাস কৰি থাকোঁতে
দৈবাৎ সেই আশ্বৰ কাষতে এখন শ্ৰাদ্ধৰ চৰি থকা গৰু এজনীৰ গাত
কৰ্ণৰ অশ্ব লাগি গৰুজনী নৰি থাকিল । শ্ৰাদ্ধজনে তাকে দেখা পাই
বড়ত বৰ্ণক অভিশাপ দি কলে “যুদ্ধত তোমাৰ বধৰ চকা মাটিত পোট খাই
যাব আৰু তাক তুলিবলৈ যাওঁতে মোৰ গৰুজনীৰ দৰেই তোমাকো কোনো-
বাই অশ্ব হানি দিব কৰিব ।”

কৰ্ণৰ অশ্ববিদ্যা শিক্ষাৰ আগ্ৰহত সত্ত্বে হৈ পৰশুৰামে তেওঁক সকলো
বৰমৰ ধনুৰবিদ্যা, যুশাস্ত্ৰ ধৰ্মোণ আৰু অশ্ববিদ্যা নিৰাবণৰ সকলো প্ৰকাৰ
কুট কৌশল বিত্তকৈ শিক্ষা দিলে । কিন্তু তেওঁ হঠাৎ এদিন বুজিব পাৰিলে
যে এই বিদ্যাধীজন প্ৰকৃততে শ্ৰাদ্ধ নহয়, ক্ষত্ৰিয়হে । এদিন পৰশুৰামে
কৰ্ণৰ কোলাত নুৰলো দি চৌপনি গৈছিল । তেনেতে এটা বিদ্যাক পোকে
কৰ্ণৰ তপিনাত কানোৰ নাৰি ছিটি তেজ উলিয়াই দিলে । গুৰুদেৱৰ
চৌপনি ভগাব ভয়ত কৰ্ণই সেই তীব্ৰ যন্ত্ৰণা সহি দ্বিগ হৈ ব'ল । কিন্তু
যেতিয়া তেজৰ অধিবান সোঁতত পৰশুৰামৰ গা তিত্তি গ'ল তেতিয়া তেওঁ
সাৰ পাই কৰ্ণক কলে “হেৰ নুৰ, এনে কষ্ট সহ্য কৰিব পৰা শক্তি ক্ষত্ৰিয়ৰ
বাহিৰে আন কাৰো থকা অসম্ভৱ । তুমি নিশ্চয় শ্ৰাদ্ধ নোহোৱা—গঁচা
কথা কোৱা । সত্ত্বেত মোক প্ৰভাৱণা কৰিছা ? ভাল কথা তুমি মোৰ পৰা
যিবোৰ অশ্ববিদ্যা শিক্ষা কৰিলা নবৰ কালত সেই সকলোবোৰ পাহৰি যাবা ।”
এইদৰে পৰশুৰামে কৰ্ণক অভিশাপ দিছিল । কৰ্ণৰ সহ্যভণেই তেওঁক ক্ষত্ৰিয়
বুলি চিনাকী দিছিল । ক্ষত্ৰিয় নাত্ৰে পৰশুৰামৰ অতি বড়ৰ পাত্ৰ আছিল ।

কৰ্ণ এখন মহাদানী পুৰুষ আছিল । এদিন শ্ৰাদ্ধৰ ভেঞ্জন ধৰি
ইল্লই কৰ্ণৰ ওচৰত তেওঁৰ কবচ কুণ্ডল খোজাত কৰ্ণই ততালিকে তাক
সোনোকানি স্বেচ্ছক দান কৰিছিল । সেই দৈবশক্তি সম্পন্ন কুণ্ডল আৰু
সহজাত কবচৰ অভাৱত কৰ্ণ শক্তিহীন হৈ পৰিছিল ।

কৃষ্ণীন্দেবীৰ সান্নাতত কৰ্ণই প্ৰতিজ্ঞা কৰিছিল। সেই প্ৰতিজ্ঞা, পৰৱৰ্ত্তমান আৰু শ্ৰাৱণৰ অভিগাণ, কৰচ কুণ্ডল শান, পিতানহ ভীষ্মদেৱৰ উপদেশ উলংঘন, সাৰথি শন্যৰ নাক্যবাণ আৰু বাহুদেৱৰ পৰামৰ্শ—এই সকলোবিনাক গোটেখাই কৰ্ণবধ সংঘটন হ'ল। হে ধৰ্ম্মৰাজ, তুমিয়েই তেওঁৰ মৃত্যুৰ কাৰণ বুলি ভাপি অনুতাপ কৰা অনুচিত।”

যুধিষ্ঠিৰে তথাপি নাবন্দৰ বধাত সান্না মাত কৰিব নোৱাৰিলে।

কৃষ্ণীন্দেবীয়ে কলে “বাতা কৰ্ণৰ কাৰণে শোক নকৰিব। দুৰ্ব্বুদ্ধিযুক্ত দুৰ্য্যোধনক পৰিত্যাগ কৰি তোমাৰ পক্ষ লৈ যুদ্ধ কৰিবলৈ তেওঁৰ পিতৃ আদিভায়েৱেও নবকৈ কৈছিল, নয়ো সাধামতে চেঠা কৰি চান্দোঁ কিও কাৰো কথা মানানিলে। গতিকে তেওঁ নিজেই তেওঁৰ মৃত্যুৰ কাৰণ।”

যুধিষ্ঠিৰে ভেতিয়া কলে “কৰ্ণৰ জন্ম-বহস্য গোপন কৰি আপুনি আনাক বন্ধনা কৰিলে। গতিকে আপুনিৰেই এই মহাদুৰ্গৰ কাৰণ। এতিয়াৰ পৰা কোনো বহস্যৰ কথা তিব্ৰভাগকলে পেটত গোপন কৰি ৰাখিব নোৱাৰিব।” এইদৰে যুধিষ্ঠিৰে জাতুৰধৰ গোপন বহস্যৰ কথা গম পাই শ্ৰী তাতিক অভিগাণ দিলে। পুৰাণ ৰচোঁতাই এনেকৈ বৰ্ণনা দিছে।

মনুষ্টা সনাত্ত তিব্ৰভাগকলে কোনো গোপন কথা পেটত লুকাই ৰাখিব নোৱাৰা কথাটো চলি আছে। এই কথাৰ কাৰণেই এই মনোবন কাহিনীটো ৰচনা কৰা হৈছে। বৈয়াকিক লাভ বা ক্ষতি যিয়েই নহওক বহস্য গোপন কৰাটো এটা প্ৰশস্ত গুণ বুলি ৰব্বিৰ নোৱাৰি। এই গুণটো তিব্ৰভাগকলৰ গাত নাই বুলি তেওঁলোকে বেছাৰ পোৱা উচিত নহয়। বহস্য প্ৰকাশ কৰিলে যে অৱশ্য হ'ব এনে ধাৰণা ভুল। তিব্ৰভাগকলৰ স্বভাৱজাত স্নেহশীল গুণৰ কাৰণেই তেওঁলোকে পেটত কথা ৰাখিবলৈ চান পাৰ।

কিন্তু তথাপিও কোনো কোনো তিব্ৰভাগই পেটত কথা ৰাখিব পাৰেও। তেনেকৈ কোনো কোনো পুৰুষ মানুহৰ পাঁচো সেই গুণ আছে বুলি ভবাটো ভুল হ'ব। অভাগ আৰু বৃত্তিৰ পাৰ্থক্যৰ কাৰণেও এনে ঘটে। এনেবোৰ কাৰণতে এইটো পুৰুষোচিত ‘এইটো শ্ৰীজ্ঞানোচিত’ এনেভদে ভবাটো মানুহৰ এটা বীতি।

যুধিষ্ঠিৰক সাস্তৱা দান

বহু বান্ধৱ আৰু অসংখ্য আত্মীয়স্বজনৰ তেওঁ নিজেই বৰ ভাগী হ'ল বুলি ভাবি ভাবি যুধিষ্ঠিৰ শোক দিনে দিনে বাঢ়িবলৈ ধৰিলে। ৰাজ্য ত্যাগ কৰি বাকী জীৱনটো তপস্যাতে অতিবাহিত কৰি সমস্ত পাপৰ প্ৰায়শ্চিত্ত কৰিবলৈ মনতে গম্ভীৰ কৰি তেওঁ ভাবেক কেইজনক কাষলৈ মাতি আনি কলে, "মোক আৰু ৰাজ্য বা সংসাৰৰ সুখ ভোগ নানাগে। তোনানোকেই ৰাজ্য পালন কৰাইক মোক বনলৈ যাবলৈ দিয়া।"

সেইকথা শুনি অৰ্জুনে গাৰ্হস্থ্য বৰ্ষৰ শ্ৰেষ্ঠতা আৰু গৃহী হৈ থাকি যিবিলাক পুণ্যকান সনাখা কৰিব পাৰি সেই সৰ্ব্বকৈ অগ্ৰজৰ আগত ব্যাখ্যা কৰি কবলৈ ধৰিলে। তীনে অনুপ চানি কথা শুনাই দিলে। তেওঁ কলে "শাস্ত্ৰ কেৱল মুখেৰে আওবাই, সত্যৰপৰা আঁতৰি গাবি নন্দবুদ্ধিৰ মানুহে দোৱা কথাৰ দৰে আপোনাৰ মুণ্ড তেনে কথা শোভা নাপায়।" এইদৰে বহুতো কথা কৈ শেষত কলে "সন্যাস বৰ্ষ অৱলম্বন কৰাটো ক্ষত্ৰিয়ৰ বিহিত নহয়। কৰ্ত্তব্য পালন কৰি জীৱন নিৰ্ব্বাহ কৰাটোহে তেওঁলোকৰ বৰ্ষ।" নকুলেও কলে "দান, কৰ্ম্ম নাগৈ শ্ৰেষ্ঠ আৰু মহত্ব প্ৰদ।" মহাসেবেও নকুলৰ কথাতে হয় দি কলে "আপুনি আমাৰ পিতা, মাতা, গুৰু, মহোদৰ, গৰ্ব্বস্থ। দয়া কৰি আমাক কমা কৰক।"

জৌপদীয়ে মাত লগালে "দুৰ্য্যোধন আৰু তেওঁৰ সহযোগী আত্মীয়সকলক বধ কৰি দেখোন ন্যায়সঙ্গত কানকে কৰিছে। তাৰ কাৰণে বেজাৰ কৰি থকা উচিত হোৱা নাই। অত্যাচাৰীক দণ্ডবিধান দিয়া ৰজাসকলৰ একান্ত কৰ্ত্তব্য। দুহুতকাৰীক আপুনি শাস্তি বিহিছে মাথোঁ। সেইকথা লৈ আপুনি অনৰ্থক শোক কৰা উচিত হোৱা নাই। ৰাজবৰ্ষৰ প্ৰতিপালন কৰি প্ৰজা শাসন কৰাটোহে বৰ্ত্তনানে আপোনাৰ কৰ্ত্তব্য। অৰাবত শোক কৰি থকাৰ কোনো কাৰণ নাই। এতিয়া আৰু শোক পৰিহাৰ কৰক।"

তাৰ পিচত ব্যাসদেৱে ভালেমান ন্যায়োপদেশ আৰু নানা তৰহৰ ঐতিহাসিক উদাহৰণ পি যুধিষ্ঠিৰক শাস্ত কৰিলে। ব্যাসদেৱৰ উপদেশ মতেই যুধিষ্ঠিৰে গৰবলৈ উভতি গৈ ৰামায়ণৰ গ্ৰহণ কৰিবলৈ সন্মতি জনালে।

হস্তিনাপুৰত যুধিষ্ঠিৰৰ ৰাজ্যাভিষেক অনুষ্ঠান সমাৰোহেৰে সম্পন্ন কৰা হ'ল। ৰামায়ণৰ গ্ৰহণ কৰাৰ আগতে আকৌ এবাৰ শব্দব্যত্য পৰিধকা

মুম্বু তপস্যামগ্ন পিতামহৰ কাষলৈ গৈ যুধিষ্ঠিৰে ধৰ্ম্মোপদেশ গ্ৰহণ কৰিলে ।

ভীষ্মদেৱৰ এই উপদেশাৱলী মহাভাবতত ‘শান্তিপৰ্ব্ব’ বুলি প্ৰসিদ্ধি লাভ কৰিছে ।

পিতামহ ভীষ্মদেৱে যুধিষ্ঠিৰক যথোপযুক্ত উপদেশ প্ৰদান কৰাৰ অন্তত প্ৰাণত্যাগ কৰিলে । পূৰ্ব্বাপৰ চলি অহা ৰীতি অনুযায়ী যুধিষ্ঠিৰে পিতামহৰ আত্মাৰ সদ্গতিৰ বাবে গঙ্গাতলৈ গৈ তৰ্পণাদি অস্তোষ্ট্ৰক্ৰিয়া সম্পন্ন কৰিলে । ত্ৰিয়া শেষ কৰি পাবলৈ উঠি অহাত অতীতৰ বঞ্চাবিলাক স্মৰ্ত্তি শোকে খুন্দা মাৰি ধৰাত ব্যাধৰ শবাহত হাতীৰ দৰে যুধিষ্ঠিৰ অবস্ৰনাভে মাটিৰ ওপৰত বাগৰি পৰিল ।

ভীমে লবলবিবৈ ছোৱাটগহোদৰক আঁকোৱালি ধৰি প্ৰবোধ দিবলৈ ধৰিলে । শূতৰাষ্ট্ৰও তালৈ আহি যুধিষ্ঠিৰক আশ্বাস দি কলে “বাছা যুধিষ্ঠিৰ, এনেকৈ শোব কৰি নাথাকিব। উঠা, তাইবহুসকলক লৈ শান্তিৰে ৰাজ্য পালন কৰা বৰ্ত্তমান সেয়েহে তোমাৰ বৰ্ত্তব্য। গাৰ্হাষী আৰু নোবেইহে শোব কৰা শোভা পায়। তুমি জয় লাভ কৰিলা। জয়লাভৰ পিচত যি কৰ্ত্তব্য তাকেহে কৰা উচিত। মন্দবুদ্ধি নহৈ, বিদুবৰ উপদেশলৈ আওকাণ কৰি মহা অপৰাধ কৰিলোঁ। এই বিপদ নিজে মাতি আনিিলোঁ। দুৰ্য্যো-ধনৰ কথাক অন্যায় আৰু অনৰ্থক প্ৰশ্ন দিলোঁ। স্বপুলক ধনৰ দৰে এশ পুত্ৰ আজি নাইবিয়া হ’ল। এতিয়া তুমিয়েই মোৰ পুত্ৰ। তুমি শোক নকৰিবা।”

ঈৰ্ষা

ভীষ্মদেৱৰ তৰ্পণাদি অস্তোষ্ট্ৰক্ৰিয়া সম্পন্ন কৰি যুধিষ্ঠিৰ যেতিয়া শোকাকুল হৈ পৰিছিল তেতিয়া ব্যাসদেৱে উপদেশৰ ছলেৰে তেওঁক বৃহস্পতিৰ জীৱন কাহিনী এটা শুনাই কলে “মানুহ যিানেই উচ্চ আৰু জ্ঞানী হওক তেওঁ যদি ঈৰ্ষাভাৱ জয় কৰিব নোৱাৰে তেন্তে এই একেটা ভাৱৰ দোষত সমস্ত গুণ নষ্ট হয়। দেৱগুৰু বৃহস্পতি গৰ্ভশাস্ত্ৰ বিশাৰদ আছিল। এসময়ত তেওঁ এনে ঈৰ্ষাৰ বশবৰ্ত্তী হোৱাৰ ফলত বৰ অপমান পাব লগা হৈছিল। কথাটো এই—

বৃহস্পতিৰ এজন ভায়েক আছিল। তেওঁৰ নাম সঘৰ্ভ। তেওঁ বৰ পণ্ডিত আৰু গুণবান লোক আছিল। এনে কাৰণতে এসময়ত ভায়েকটো বৃহস্পতিৰ টকা ভাৱ উপচিল। গুণী পুৰুষৰ প্ৰতি টকাভাৱ পোষণ কৰাটো মানুহৰ এটা স্বভাৱ। এনে টকাৰ কথাটো আনাৰ মনত বিচিৰ যেন লাগিলেও প্ৰায়েই সেইটো দেখা যায়। বৃহস্পতিয়ে টকাৰ বশবৰ্তী হৈ সঘৰ্ভৰ ওপৰত নানান অত্যাচাৰ আৰম্ভ কৰিবলৈ ধৰিলে। ছোৱাৰ অত্যাচাৰ লাহে লাহে বাঢ়ি যোৱা দেখি সঘৰ্ভই তাৰপৰা হাত সাৰি ধাৰিবলৈ বনিয়াৰ ভেঁচোন কৰি চাৰিউদানে ধুবি কুৰিবলৈ ধৰিলে।

ইক্বাকু বংশৰ নবত্ৰ নামে এজন বত্ৰাই মহাদেৱৰ অনুগ্ৰহ লাভৰ আশাত তপস্যামগ্ন হৈ আছিল। সেই তপস্যাৰ ফলত তেওঁ হিনানৱৰ গৰ্ভত এটা সোণৰ খনি পালে। সেই সোণৰ খনিৰ সহায়ত তেওঁ এক মহাবত্ৰৰ অনুষ্ঠান কৰিবলৈ মনস্থ কৰিলে। সেই বত্ৰ কাৰ্য্য সম্পন্ন কৰিবলৈ তেওঁ বৃহস্পতিক নিমন্ত্ৰণ জনালে। নবত্ৰ বত্ৰাই যত্ন সম্পন্ন কৰি সেৱণ লাভ কৰিব বুলি ভাবি বৃহস্পতিয়ে সেই নিমন্ত্ৰণ গ্ৰহণ কৰিবলৈ অমান্তি হ'ল। তেতিয়া নবত্ৰ বত্ৰাই বহুত অনুসন্ধান কৰি সঘৰ্ভৰ সন্ত্ৰেণ পাই তেওঁৰ কাষ চাপি বিনীত ভাৱে তেওঁক নিমন্ত্ৰণ জনোৱাত সঘৰ্ভই পোষণতে অস্বীকাৰ কৰি শেষত সন্মতি দিলে। এইটো কাৰণতে তেওঁৰ প্ৰতি বৃহস্পতিৰ টকা আৰু বাঢ়ি উঠিল।

‘মোৰ শত্ৰু সঘৰ্ভই বৰত্ৰৰ বত্ৰ সম্পন্ন কৰিব’ এই কথা ভাবি ভাবি বৃহস্পতি টকাদানত লগ হৈ বিবৰ্ধ হৈ পৰিল। তেওঁৰ সেই তেজস্বীৰূপ বিবৰ্ধ হৈ পৰি বিকৃত গ'ল। অহত তেওঁৰ অৱস্থা শোচনীয় হৈ পৰিল। সেই অৱস্থাৰ কথা দেৱতাৰ ইন্দ্ৰৰ কাণতো পৰিল।

এদিন দেৱতাৰ ইন্দ্ৰ দেৱত্ৰৰ বৃহস্পতিৰ ওচৰলৈ গৈ তেওঁৰ অৱস্থা দেখা পাই ব্যাকুল ভাৱে কলে “প্ৰভু, আপোনাৰ শৰীৰৰ অৱস্থা এনে নিতান্ত শোচনীয় হৈছে কিয়? আপোনাৰ আহাৰ-নিদ্ৰাৰ ব্যাঘাত হৈছে নেকি? শিষ্যসকলে আপোনাক অৱহেলা কৰিছে নেকি? দেৱতা-সকলেইবা আপোনাৰ আত্মা অৱহেলা কৰিছে? কওক প্ৰভু, কোনোবা-খিনিত কিয় ব্যন-টুটো হৈছে?”

উষিগুতা প্ৰকাশক ইন্দ্ৰৰ প্ৰশ্ন শুনি বৃহস্পতিয়ে উত্তৰ দিলে “মহা দেৱতা, উত্তৰ শব্দাত সুখেৰে নিদ্ৰা গৈছে। শিষ্যসকলে যথাৰীতি দেৱা বত্ৰ লৈ আছে। দেৱতাসকলেও যথাৰীতি আত্মা পালন কৰি আছে। কোনো ভুলোৱা নাই।” কিন্তু আচল কথা কবলৈ শোকে খুশা ন'ব শব্দত নৌন হৈ বন।

ইন্দ্রই ভক্তিবিঘ্নভাৱে যুধিষ্ঠিৰে “ধৰ্ম্ম, তেহে আপোনাৰ কি দুখত শৰীৰৰ কাণ্ডি নলিন পৰিছে আৰু শৰীৰ বীণাই-শুকাই গৈছে কিয়?” বৃহস্পতিয়ে তেতিয়া হস্তাশ্বৰ চমুনিগাহ কাণ্ডি দেৱদানৱ আগত আচল কথাটো আশোপাশ্ব বৰ্ণনা কৰি কলে “স্বৰ্গত এক মহাগজৰ হোতা কপে ব্ৰতী হৈছে। সেইবধাটোৰ কাৰণেই নোৱ কাণ্ডি নলিন আৰু শৰীৰ কীণ হৈছে।

সেইকথা শুনি ইন্দ্র বৰ আচৰিত হ'ল। তেওঁ কলে “ব্ৰাহ্মণ, আপোনাৰ সকলো অতীষ্টে গিছি হৈছে। দেৱকুলৰ গুৰু, গছ পৰানৰ্গদাতা আৰু মহাবুদ্ধিমান বুলি আছি আপুনি সন্মানো উচ্চাগন লাভ কৰি আছে। স্বৰ্গতই আপোনাৰ কি হানি কৰিব পালে? অনৰ্পক ঈৰ্ষাননত কিয় দণ্ড হৈছে?”

ইন্দ্রই এনেটো উপদেশ দিবলৈ আগবাঢ়ি দেখি বৃহস্পতিয়ে ইন্দ্রৰ আগত তেওঁৰ ইতিবৃত্ত প্ৰকাশ কৰি কলে “তোমাৰ শত্ৰু বৃদ্ধি হোৱা শুনিছে জানো তুমি নগে নগে থাকিব পাৰিবা? নোনো তেনে অৱস্থা হৈছে। তুমি এতিয়া যি কোনো প্ৰকাৰে স্বৰ্গতক এই কাৰ্য্যপৰা নিবত্ত কৰি নোক বন্ধ কৰা দেৱদান।”

সেইকথা শুনি ইন্দ্রই অগ্নিদেৱক নতাই আনি কলে “অগ্নিদেৱ, তুমি মৰুতৰ গুচবলৈ গৈ তেওঁৰ যত্ন বন্ধ কৰা।”

অগ্নিয়ে তেওঁৰ আদেশ পালন কৰিবলৈ সন্মতি জনাই মৰুতৰ গুচবত উপস্থিত হলগৈ। অগ্নিয়ে গতি কৰি যাওঁতে বাটত গছ লতা যি য'ত পালে সকলো দহি-পুৰি, ভয়ৰুৰ ৰূপ ৰবি আগবাঢ়ি গ'ল। বজাৰ গুচৰ পোৱাৰ পূৰ্বে দিবাকপ ৰবি বজাৰ সন্মুখত উপস্থিত হলগৈ। অগ্নিদেৱৰ আগমনত বজাই বৰ বং পালে। ভূত্যাগলক ততালিকে পাদ্য অৰ্ঘ্য আগন আদি আগ বঢ়াবলৈ আদেশ কৰিলে।

আগন গ্ৰহণ কৰি অগ্নিদেৱে বজাৰ আগত তেওঁৰ আগমনৰ কাৰণ বিবৰি কলে “তুমি স্বৰ্গতক পৰিত্যাগ কৰিব লাগে। তোমাৰ ইচ্ছা হলে মই দেৱগুৰু বৃহস্পতিক তোমাৰ যজ্ঞৰ পোৰোহিত্য কৰিবলৈ আনি দিব পাৰোঁ।” স্বৰ্গত বজাৰ বাঘতে উপস্থিত আছিল। তেওঁ অগ্নিদেৱৰ কথা শুনি খঙত ছাঙ্কুলমান হ'ল। স্বৰ্গত যথাস্থায় ব্ৰহ্মচৰ্য্যব্ৰতধাৰী অতি শক্তিমান পুৰুষ আছিল।

স্বৰ্গতই অগ্নিদেৱৰ ফালে চাই কলে “আপোনাৰ কথা বন্ধ কৰক। নতুবা নোৱ বোপদৃষ্টি পৰিবলৈ পালে আপুনি ছাবখাব হৈ যাব। গাৱধান!”

ব্রহ্মচৰ্য্যৰ প্ৰভাৱত অগ্নিও ভস্মগাং হয়।

ব্ৰহ্মচাৰী সৰ্বত্ৰৰ খঙৰ ভীষ্ম নুষ্টি দেখি ভগৱান অগ্নিৰে বতাহত কঁপি থকা আহত পাত্ৰৰ দৰে ভয়ত কঁপি-ছপি তেতিয়াই সেই ঠাই এৰি ইন্দ্ৰৰ ওচৰলৈ ঘূৰি গৈ সকলো কথা ভাঙি-পাঙি কলে।

দেৱৰাজ ইহু সেই কথাত প্ৰত্যাহ নগন। কলে “অগ্নি, তুনি গোটেই জগতখন পুৰি ভস্ম কৰিব পাৰা, তেনাক আকৌ পুৰি ভস্ম কৰিব পাৰে এনে গাৰ্য্য কান ? এইটো নিতান্ত পৰিহাসৰ কথা।”

অগ্নিৰে কলে “দেৱৰাজ, আপোনাৰ বাৰণা তুন। ব্ৰহ্মবন আৰু ব্ৰহ্মচৰ্য্যৰ শক্তি এই দুটা কথা সৰহে আপুনি সম্পূৰ্ণ অনতিজ্ঞ।” এই বুলি অগ্নিৰে ব্ৰাহ্মণৰ হাতত ইন্দ্ৰৰ পূৰ্বৰ লাহনা ভোণৰ কথাটো সোঁৱৰাই দিলে।

ভাৱ পিচত অগ্নিক বিনাম দি ইন্দ্ৰবাঞ্চে এখন গন্ধৰ্বক নতাই আনি আদেশ কৰিলে “তুনি মোৰ দূত স্বৰূপে মৰুতৰ ওচৰলৈ গৈ সৰ্বত্ৰক ভাণ কৰিবলৈ উপদেশ দিয়াটো, নতুবা নই তেওঁক ধ্বংস কৰিম বুলি ক’বা।”

গন্ধৰ্বই দূত স্বৰূপে মৰুত বজাৰ ওচৰলৈ গৈ ইহুই কোৱা কথানতে তেওঁক ভয় দেখুৱাই সৰ্বত্ৰক ভাণ কৰিবলৈ উপদেশ দিলে।

বজাই গন্ধৰ্বৰ ভীতি প্ৰলম্বনলৈ আওকাণ কৰি তেওঁক কলে “নিহন্ত্ৰোহ নহাপাপ। নই সৰ্বত্ৰক ভাণ কৰিবলৈ অক্ষম।”

সেইকথা শুনি গন্ধৰ্বই কলে “বজা, ইহুই আপোনাৰ ওপৰত বজ্জাৰাত কৰিলে আপুনি কেনেকৈ বক্ষা পাব ?” সেই কথাৰ লগে লগে আকাশত বজ্জধ্বনি শুনা গ’ল।

ইহুই যুদ্ধ দিবলৈকে আগবাঢ়ি অহা আগঠা কৰি বজা নবস্ত ভয়ত সৰ্বত্ৰৰ শৰণাপন্ন হ’ল।

সৰ্বত্ৰই “ভয় নাই” বুলি বজাক অভয় দান কৰিলে। ইয়াৰ পিচত তেওঁ ভগোবনৰ প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিলে। যুদ্ধলৈ আগ বাঢ়ি অহা ইহুই ধনুৰত খাই শাস্ত ৰূপ ধৰি যতানুষ্ঠানত যোগদান কৰিলেগৈ। তেওঁ সেই যজ্ঞৰ ভাণো গ্ৰহণ কৰিলে। বৃহস্পতিৰ ইৰ্ষা বিফল হ’ল। ব্ৰহ্মচৰ্য্য শক্তিৰ ঘৰ হ’ল।

চৰ্ঘা এটা নহাপাপ। ই প্ৰায় সকলো নানুহৰে অশ্বত প্ৰৱেশ কৰি তেওঁলোকক অতিপাত অধোগামী কৰে। বৃহস্পতিৰ যি চান সেই চান সৰ্বত্ৰতীৰ চানতকৈও এখোপ ওপৰত আছিল। তেনে নগাচানীও চৰ্ঘাৰ বশীভূত হৈছিল। সাধাৰণ নানুহৰ নকত সেইটো সহজে ঠাই পোৱা একো আচৰিত নহয়।

উত্ক

পাণ্ডৱসকলৰপৰা বিদায় লৈ শ্ৰীকৃষ্ণ দ্বাৰকালৈ উলটি গৈছিল। যাওঁতে বাটত উত্ক নামে এখন উত্তন ব্ৰাহ্মণৰ লগত সাক্ষাত হল। তেওঁক দেখা মাত্ৰে শ্ৰীকৃষ্ণই বধৰপৰা নানি নানা উপচাৰলৈ তেওঁক যথাবিহিত অৰ্চনা কৰিলে। তেৱেঁ শ্ৰীকৃষ্ণক যথাবীতি সন্তোষ জনালে।

তাৰ পিচত শ্ৰীকৃষ্ণক উত্কই সোধিলে—“হে মাধৱ, পাণ্ডৱ আৰু কৌৰৱ-সকলৰ ভিতৰত নিলা-প্ৰীতি আছেনে? তেওঁলোক সবলোবে নন্দনে?”

সন্ধ্যাগী উত্কৰ কাণত সংসাৰৰ একো ধবৰেই সোনোৱাটো নাই। কুব্জক্ষেত্ৰৰ যুদ্ধৰ কোনো বাতৰিকে তেওঁ কৰ পৰা নাছিল। ব্ৰাহ্মণৰ এই প্ৰশ্নত শ্ৰীকৃষ্ণই ঋন্তেক স্তম্ভিত হৈ তেওঁৰ মুখৰ ফালে চাই থাকিল। পিচত তেওঁ কলে “হিজৰৰ, পাণ্ডৱ আৰু কৌৰৱসকলৰ ভিতৰত ইতিমধ্যে এখন ভাৰাণক যুদ্ধ হৈ গল। শান্তি স্থাপন কৰিবলৈ গৈ মই যথাসাধ্য চেষ্টা কৰিও বিফল হলো। বিবিধ বিধান কোনেও লংঘন কৰিব নোৱাৰিলে।” এই বুলি কৈ শ্ৰীকৃষ্ণই গোটেই ঘটনা সংক্ষেপে বৰ্ণনা কৰি কলে।

এইবখা শুনি উত্কৰ বৰ ঝং উঠিল। শ্ৰীকৃষ্ণৰ ফালে চাই তেওঁ কলে “বাসুদেৱ আপুনি স্বয়ং থকা সত্ত্বেও এনে ঘটনা ঘটিবলৈ পালেনে? আপুনি তেওঁলোকক ৰক্ষা নকৰিলে কিয়? আপুনি তেনেহলে কপট কৰি তেওঁলোকৰ বিনাশৰ ব্যৱস্থা কৰিলে? মই আপোনাক সেইবাবে অভিলাপ দিম।”

তেতিয়া শ্ৰীকৃষ্ণই মিচিকিয়া হাঁহি এটা মাৰি কলে “ব্ৰাহ্মণ, শান্ত হওক। আপুনি উপহী। ঝং ভুলি আপুনি নিজৰ তপোবল হ্ৰাস নকৰিব। প্ৰথমতে মোৰ বখাখিনি অনুগ্ৰহ কৰি দ্বিৰাচিন্তে শুনি লওক। তাৰ পাচত যদি মন যায় অভিলাপ দিব।” এইবুলি শ্ৰীকৃষ্ণই ব্ৰাহ্মণক শান্ত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলে।

শ্ৰীকৃষ্ণই তেতিয়া উত্কক জ্ঞানচক্ৰ প্ৰদান কৰি তেওঁৰ বিশ্বৰূপ দৰ্শন কৰালে। শ্ৰীকৃষ্ণই লগে লগে কবলৈ ধৰিলে “অগতৰ নন্দন আৰু ধৰ্ম ৰক্ষাৰ নিমিত্তে মই বহুবাৰ জন্ম গ্ৰহণ কৰিছোঁ। আৰু ভবিষ্যতেও কৰিব লাগিব। যি অৱতাৰ ধৰি মই বৰ্তমান যুগত জন্ম গ্ৰহণ কৰিছোঁ সেই অৱতাৰৰ ধৰ্মকে মই পালন কৰিছোঁ। দেৱকুলত যেতিয়া জন্ম গ্ৰহণ কৰোঁ তেতিয়া দেৱধৰ্মকে পালন কৰোঁ। ৰাক্ষস কুলত জন্মগ্ৰহণ কৰিলে যক্ষ আৰু ৰাক্ষসৰ ধৰ্মকে পালন কৰোঁ। মনুষ্য বা পত হৈ জন্ম ললে সেই

অৱস্থাবৰ ধৰ্মকে পালন কৰাটো মোৰ কৰ্ত্তব্য। বিনৈকহীন দৌৰ-
সফলক কৰ্ত্তব্যকমে কান্ধুতি নিৰতি কৰি বুজনি দিলোঁ। কিন্তু অহঙ্কাৰত
মতীয়া হৈ তেওঁলোকে মোৰ পৰামৰ্শনৈ জ্ঞাপকে নকৰিলে। তেওঁলোকক
ভয় দেখুৱাও চালো তাতো তেওঁলোকৰ স্ববুদ্ধি উম্ম নহল। থাঃ উঠি
মোৰ বিশ্বকপ ধৰ্মনো কৰালোঁ—শিও নিম্ফল হন। অধৰ্ম কৰিবলৈকে
তেওঁলোক উঠি পৰি নাগিল। কনত মুকুত সকলোৱে প্ৰাণ হেৰৱালে।
ধৰ্মকে হে ব্ৰাহ্মণ শিৰোনামি, মোৰ ওপৰত অনৰ্পক থও নকৰিব। ইয়াত
বঙৰ কোনো থা নাই।”

এইকথা শুনি উত্তৰ শাস্ত হন। তেতিয়া শ্ৰীকৃষ্ণই বংননে তেওঁক
কলে “নই আপোনাৰ এটি বৰ দি যাব খোঁহেঁ। কি বৰ অভিলাষ কৰে
আপুনি প্ৰকাশ কৰি কওক।”

উত্তৰই তাৰ উত্তৰত কলে “হে অচ্যুত, নই আপোনাৰ ধৰ্মন লাভ
কৰিলোঁ। আৰু আপোনাৰ বিশ্বকপ ধৰ্মন কৰাৰ গোড়াণ্য লাভ কৰিলোঁ।
সেয়ে অধিক। মোক আৰু আন বৰৰ কি আৱশ্যক?”

কিন্তু ভক্তবৎসল শ্ৰীকৃষ্ণই নেনাগেপেৰাকৈ ধৰাত সেই বনবাগী আশা-
আকাংক্ষা বিহীন ব্ৰাহ্মণ উত্তৰই কলে “প্ৰভু, মোক বৰ নিবলৈ যদি আপো-
নাৰ একান্ত অভিলাষ হৈছে তেন্তে নই ইমানকৈ প্ৰাৰ্থনা কৰোঁ। যে নই
যলৈকে যাওঁ বা যতে থাকোঁ মোৰ তুচ্ছ নিৰাৱৰণৰ কাৰণে যেন তেতিয়াই
এটোপা পানীৰ সন্ধান পাওঁ।” সেই কথা শুনি শ্ৰীকৃষ্ণই কলে “আপুনি
ইমানকৈ প্ৰাৰ্থনা কৰেনে? তেন্তে তথাত।” এই বুলি তেওঁ স্বৰকাৰ ফালে
গুচি গল।

তাৰ পিচত এদিন উত্তৰৰ বৰ পিয়াহ লাগিল। ভালেমান বেচি
পানীৰ সন্ধান কৰি বিফল ননোৱাৰ হৈ অচ্যুতক স্মৰণ কৰিলে। তেনেতে
এটা ব্যাধকপী চওাল আহি তেওঁৰ মুখৰ আগত থিয় হলহি। সেই চওালটো
অৰ্দ্ধ উনচ অৱস্থাত আছিল। যি এডোৰৰ কাপোৰ আছিল সি ফটাচিতা
আৰু লেতেৰা। মণত কেইটামান চিকাৰী কুকুৰ, হাতত ধনু-কাঁড় আৰু
কাছত ধোৱা পানী ভৰাই লোৱা এটা ছত্ৰৰ ছালৰ ছোলোঙা আছিল।

চওালটোৱে নিচিকিয়া হাঁহি এটা মাৰি কলে ‘পিয়াহত কাতৰ হৈ
পৰিছে হবলা? আপোনাৰ সেই অৱস্থা দেখা পাই নই বৰ দুখ পাইছোঁ।
মোৰ এই ছোলোঙাত থকা পানী গ্ৰহণ কৰি পিয়াহ গুচাওক।’ মুখৰ
আগত সাক্ষাৎ এটা চওাল, ছালৰ ছোলোঙা, কুকুৰ এইবিলাক দেখা পাই তেওঁ
ননত বৰ যুগা উপজিল। তেওঁ কলে “গুহোঁ, মোক এই পানী নালাগে।”

আবোঁ এবাৰ শ্ৰীবৃদ্ধক মনে মনে চিন্তা কৰি কবলৈ ধৰিলে “এয়ে আপোনাৰ বৰ নে কি ?” বুলি বৈ মনে মনে বৰ বেতাৰ পালে। পানী গ্ৰহণ কৰিবলৈ বাবে বাবে অনুৰোধ কৰা দেখি উতৰুৱা বৰ ঝং উঠিল। তেতিয়া চণ্ডানটো কুকুৰে সৈতে তেওঁৰ চৰুৰ আগতে অন্তৰ্ধান হল।

চণ্ডালটো এনেভাৱে অন্তৰ্ধান হোৱা দেখি উতৰুই ভাবিলে “বোন এওঁ ? এওঁকটো ব্যাধ যেন নানাশিল ? নোক পৰীক্ষা কৰিবলৈকে এওঁ আহিছিল নে কি ? হায়, হায় ! নই মহা ভুল কৰিলোঁ। নই জ্ঞান লাভ কৰাৰ কি কি ফল হল ? চণ্ডালে উপযাচি দিয়া পানী নই কিয় নাখালোঁ ?” এনেকৈ ভাবি চিন্তি উতৰুই বৰ অনুতাপ কৰিবলৈ ধৰিলে।

ধেম্বৰ পিচতে স্বয়ং ভগৱানে শয্য চক্ৰ শলা পদ্ম কপ ধাৰণ কৰি উতৰুৱাৰ মুখৰ আগত আৱিৰ্ভাব হনহি।

উতৰুই বৰ খেদ কৰি ভগৱানক হুৱিলে “হে পুৰুষোত্তম নোক এনেভাৱে পৰীক্ষা কৰিলা বিয় ? ব্যাধৰ জ্বালোঙা এটাত ভৰাইহে নোৱৈ খোৱা পানী পঠালা ? এইটো কেনে ধৰ্ম্ম বাৰ ?”

জনাৰ্দ্ধনে হাঁহি মাৰি বলে “উতৰু, নই ইত্ৰক আপোনাৰ কাৰণে অমৃত আনিবলৈ আদেশ কৰিছিলোঁ। কিন্তু সেই কথাত তেওঁ আপত্তি দৰ্শাই কলে “পৃথিৱীৰ মানুহৰ বাবে অমৃত পঠোৱা সম্ভৱ নহব। আন কিবা কৰিব লগা থাকিলে কওক।” তেতিয়া মোৰ একান্ত অনুৰোধ এবাৰ নোৱাৰি তেওঁ গম্ভীৰ হৈ কলে “বাৰ নই তাৰেই কৰিম।” জলস্বৰূপে অনুতকে মই উতৰুৱা দিমগৈ। কিন্তু নই চণ্ডাল কপ ধৰিহে তেওঁৰ ওচৰলৈ যাম। তেওঁ নোৰ হাতত জল গ্ৰহণ কৰিলে তালেই হব।” আপুনি জানী পুৰুষ, চণ্ডালৰ বেষত আহিলেও আপুনি ঘিণ নকৰিব বুলি ভাবিয়েই নই ইত্ৰৰ কথাত গম্ভীৰ হালোঁ। আপোনাৰ এনে আচৰণত মোৰেই পৰাজয় ঘটিছে।”

অমৃত হেৰুৱাই উতৰুই লাজত তলনুৱা কৰি বল।

যৱধানৰ পিঠাগুৰি আৰু সোণৰ নেউল

যুৱৰ অন্তত মহাবাজ যুধিষ্ঠিৰে ৰাজ্যভাৰ গ্ৰহণ কৰি অভিষিক্ত হল। কিছুকাল অন্তত এক মহা অশ্বমেধ যজ্ঞৰ আয়োজন কৰিলে। যজ্ঞৰ নিয়ম-মতে নিবৰণ পাই সকলো ৰজা আহি সেই অনুষ্ঠানত যোগদান দিলে।

বিশেষ আয়োজনৰে যত্নৰ কান সূচাবৰূপে সম্পাদন হৈ গল। যত্নলৈ নাগা ঠাইবপৰা আহুত হৈ বহুতো ব্ৰাহ্মণ আৰু তিৰাৰী বা কাঙালীসকল আহিল আৰু সকলোৱেই প্ৰচুৰ পৰিমাণে ধনবস্তু দান দক্ষিণা আদি লাভ কৰি গ'ল। যত্নৰ যাৱতীয়া বিধানমতে সকলো কাৰ্য্য বিৰাট সনাতনৰেই সম্পন্ন কৰা হ'ল।

ঠিক তেনে সময়তে এটা নেউল যত্নস্থলীলৈ সোমাই গৈ সকলোৰে ফালে চাই বৰকৈ হাঁহি মাৰি দিলে। এটা গান্ধাৰী ছীৱই মানুহৰ দৰে হাঁহি মাৰি দিয়া দেখি সেইটো যত্ন বিঘ্নকাৰী কিবা ভূত বা প্ৰেত বুলি শঙ্কা কৰি সকলো ঐকিক ভয়ত অস্থিৰ হৈ পৰিল। নেউলটোৰ পাৰ এমাল সোণালী আছিল। বহুদূৰবপৰা অহা বজ্জাসকল আৰু পণ্ডিত ব্ৰাহ্মণসকলক দেখি সেই আচৰিত ধৰণৰ নেউলটোৱে কলে “হে বজ্জাসকল, আপোনালোকে আজি এই মহাযত্ন যথাকৰূপে সম্পন্ন কৰা হ'ল বুলি ভাবিছে? কিন্তু ইতিপূৰ্বে কুব্জেক্সবাসী এজন নিচনা ব্ৰাহ্মণে কেৱল যৱধানৰ পিঠাঙৰি দান কৰি ধনা হৈছিল। আপোনালোকে এই যত্নত যি যি বস্তু দান কৰিলে সেই সকলো সেই পিঠাঙৰি দানৰ তুলনাত অতি তুচ্ছ বুলি জানিব। আজি আপোনালোকৰ দানৰ কথাবোৰ কৈ নিছাতে অহকাৰ কৰিছে।”

নেউলৰ মুখে এনে কথা শুনি সভাৰ সকলোৱে তৰৰ মানিলে। হোতা-সকলে নেউলক সুধিলে “গাৰু মহাপুৰুষসকলে সম্পন্ন কৰা এই যত্নলৈ তোমাৰ আগমনৰ কাৰণ কি? তুমিনো বোম? ক'ব পৰা আহিলা? তুমি আমাৰ যত্ননিদা কৰাৰ অৰ্থ কি? শাস্ত্ৰমতেই দেখোন এই মহাযত্ন সম্পন্ন কৰা হৈছে। তাত নিদা কৰা উচিত হোৱা নাই। যত্নত যোগ দিয়া অতিথিসকলক যথা বীতি অভ্যৰ্ণনা কৰা হৈছে। সকলোকে সন্তোষ লগাই দান দক্ষিণাও কৰা হৈছে। যথাবিধি মন্ত্ৰোচ্চাৰণ কৰি অগ্নিত আহুতি দিয়া হৈছে। চতুৰ্ৰূপৰ সকলো লোকে সন্তোষ পাই গৈছে। ইমানৰ ওপৰতো তুমি এতিয়া নিদা কৰিছাহি কিয়? গত্যা কথাটো কোৱা-চোন।”

এইকথা শুনি সেই নেউলটোৱে হাঁহি হাঁহি কলে “হে ব্ৰাহ্মণসকল মই নিছা কোৱা নাই। আপোনালোকৰ ওপৰত বা মহাবাজ যুধিষ্টিৰৰ ওপৰত মোৰ কোনো আক্ৰোশ নাই। কিন্তু গঁচা কথা কবলৈ গলে মোৰ মতে এই যত্ন যিমান পৰ্য্যন্তৰেই সমাপন কৰিলেও সেই নিচনা বানুগে কৰা দানৰ সমতুল্য নহয়। মই কোনো ঈৰ্ষাৰ্ণতঃ এইকথা কোৱা নাই। কুব্জেক্সবাসী সেই ব্ৰাহ্মণ সকলোতকৈ ঐষ্ট দাতা। সেই দানৰ ফলত

তেওঁ গপবিবানে সেই নুহুৰ্ভে গৌশবীৰে স্বৰ্গলৈ যাব পাৰিলে । সেই ঘটনা নই এই দুটা চকুনেই দেখি আহিছোঁ । তাৰ বিৱৰণ দিওঁ শুনক । আপোনা-লোকৰ ভিতৰত এই মুহুৰ্খন লাগি উঠাৰ আগতে কুব্জেন্দ্ৰত এখন ব্ৰাহ্মণে ভিনা কবি পেট খৰচাই আছিল । তেওঁৰ পৰিগানটোত মাত্ৰ চাবিটি প্ৰাণী । তেওঁ, তেওঁৰ পত্নী, লৰা এটি আৰু বোৱাবীৰেক । নিতৌ গম্য-পৰত আটাই কেউটি এবেলগে বহি এগাম্ৰ আহাৰ কৰে । কোনো দিন সেই গাম্ৰৰ জোখাৰেও ভিক্ষা নাপায় । যি দিনা তেনে অৱস্থা হয় সেই দিনা লম্বোনেই যায়, পিচদিনা পুনৰ সেই গম্য গম্যত আহাৰ কৰে । ভিনা লৰু বস্ত্ৰ পিছদিনাৰ কাৰণে মাঁচি নধৈছিল । এইটোৱেই আছিল তেওঁ-লোকৰ বৃত্ত ।

এইদৰে বৃত্তী জীৱন যাপন কৰি থকা কাল ছোৱাৰ ভিতৰতে এসময়ত অনাবৃষ্টৰ ফলত দেশত দুৰ্ভিক্ষই দেখা দিলে । অনাভাৱত দেশত হাহাকাৰ লাগি উঠিল । বৰষুণৰ অভাৱতে কেতিয়াও নহল । সেই কাৰণতে এই পৰিয়ালটি অনাহাৰত দিন কটাবলগীয়াত পৰিল । পেটৰ ভোকত দুৱাৰে দুৱাৰে ঘূৰি এদিন বৰ কষ্টেৰে মৃত্যুত এমুঠি যৱধান পালে মাত্ৰ । সেই মুঠি যৱধানকে পিঠা গুৰি কৰি ললে । আৰু নিজৰ নিজৰ আহিকাদি নিত্যকৰ্ম শেষ কৰি তেওঁলোকে তাকে আহাৰৰ কাৰণে সন্মানে ভগাই ললে । পিচত সকলোটিয়ে দৈশ্বৰ গান লৈ খাবলৈ বহিল ।

তেনেতে এখন ব্ৰাহ্মণ পেটৰ ভোকত কলমলাই আহি তাত উপস্থিত হল । এখন অতিথি অহা দেখা পাই তেওঁলোকে বৰ বং মনোবে তেওঁক আৰ্হেবেখে হাতনুখ ধুৱাই বহিবলৈ আসন পাৰি দিলে । অতিথি সৎকাৰ কৰিবলৈ পাই গোটেই পৰিয়ালটিয়ে বৰ সৌভাগ্য বুলি ভাবি অপাৰ আনন্দ লাভ কৰিলে । ব্ৰাহ্মণ গৃহস্থজনে অতিথিক নমুভাৱে বলে “ধনু, মই অতি নিচলা । এই যৱধানৰ গুৰিবেইটাকে সজ্জকৈ তৈয়াৰ কৰি লৈছোঁ । ইয়াকে আপুনি গ্ৰহণ কৰি আনাক কুতৰ্ভ কৰক । আপোনাৰ মঙ্গল হওক । এইবুলি ব্ৰাহ্মণে তেওঁৰ ভাগৰ কণ আলহীজনৰ ফালে আগবঢ়াই দিলে । অতিথিয়ে পেটৰ ভোকত বংমনে ততালিকে সেইকণ খাই অন্ত কৰিলে ।

কিন্তু অতিথিৰ ভোক নুগুচিল । তেওঁ আৰু দিবা পান বুলি হাত দাঙি বৈ থাকিল । অতিথিৰ স্বৰণ কৰণ দেখি ব্ৰাহ্মণ পত্নীগৰাকীয়ে গিৰিয়েকৰ ফালে চাই বলে “মোৰ ভাগটোও আলহীক দিয়ক—তেখেতৰ তৃপ্তি হলেই সম্ভাষ পান ।” তাকে শুনি গিৰিয়েকে কলে “হে পতিব্ৰত, পৃথিৱীত জীৱ, জন্তু, বীট, পটঙ্গ সকলোৱে তেওঁলোকৰ নিজৰ নিজৰ

তিবতাক বহুশব্দে বন্দা কৰে। তোমাৰ কথাটো নই ভাল দেখা নাই।
তুনি অতি বহুশব্দে এই ক্ষুদ্র সংস্কাৰণ বন্দা কৰি আহিছে। তেনেহেতু
তোমাক বন্দা নকৰিলে নোৰ অনশ্বৰ হব। প্ৰিয়ে, তোমাৰ শব্দৰ ভাণি
পৰিছে হাড়কেইডাল আৰু হালধন আছেগৈ নাক। তোমাক শুনা পেটে
বাৰি অতিশি শুশ্ৰূষা কৰি যেন কি ?” এই বুনি মৈদীয়েকৰ কথা বাৰিবলৈ
ব্ৰাহ্মণে আপত্তি কৰিলে।

তেতিয়া ব্ৰাহ্মণ পত্নীয়ে উত্তৰ দিলে “প্ৰভু, ধৰ্ম বোনক অৰ্থ বোনক সকলো
পুৰুষাৰ্থ আনন্দ দুয়োদে মুঠা। নিয়ক, নোৰ ভাণটোও অতিথিৰ নিয়ক।
আপোনাবো তেওঁলোক নোৰ দৰেই ভোক লাগি আছে। নোৰ কথা বাৰক, নিয়ক।

পত্নীৰ ঐকান্তিক আগ্ৰহত ব্ৰাহ্মণে তেওঁৰ ভাণটোও অতিথিৰ ফালে
আগবাহাই দিলে। অতিথিয়ে সেই ভাণটো খাই অস্ত বৰিলে। কিন্তু তথাপি
তেওঁৰ ভোক নুওহিল। তিব্বতী ব্ৰাহ্মণ ভোকত হাত লাগিয়েই বন।

তাকে দেখি ব্ৰাহ্মণৰ লবানিয়ে কলে “পিতা, নোৰ ভাণটোও অতিথিৰ
শি ভুগ কৰক।”

পুতেকৰ কথা শুনি ব্ৰাহ্মণ বিচল হৈ পৰিল। পুতেকৰ ফালে চাই
কলে “বাহা, বহুশব্দে বানুহে ভোক মহা কৰিব পাৰে। কিন্তু তেঁকা লবাই
ভোক সহিবলৈ স্বাভাৱিকতে চান পায়। নহয় নহয়, তোমাৰ ভাণ নই
অতিথিৰ একোপধ্যে দিব নোৱাৰোঁ।”

পুতেক সেই কথাত নাশি নহল। কলে “বুঢ়াকালত নাক-বাপেকক
বন্দা কৰাটো পুত্ৰৰ কৰ্তব্য। বাপেক পুতেকৰ ভিতৰত পাৰ্থক্য থাকিব
নোৱাৰে। এদিন বাপেকেই পুতেকৰ কথা ধৰি পৃথিৱীত জন্মগ্ৰহণ কৰে।
পতিকে নোৰ যি ভাণ সেইটোও আপোনাবেই। এতেকে নোৰ ভাণটো
শি এই ক্ষুৰাতুৰ অতিথিৰ সন্তোষ কৰক।” এইবুনি পুতেকে কাণ্ডাওকৈ
বাপেকক ক’বলৈ ধৰিলে।

বাপেকে তেতিয়া কলে “বাহা, তোমাৰ স্বভাৱ আৰু মহাশয় দেখি
নই বৰ সন্তোষ পানোঁ। তোমাৰ কৰ্মাণ হওক। তেওঁ তোমাৰ ভাণটোও
অতিথিকে দিও।” এইবুনি সেই ভাণটোও আগবাহাই দিলে। তাকে
অতিথিহনে ভতালিকে শেষ কৰিলে। তথাপিও অতিথিৰ ভোক নুওহিল।
ভোজন শেষ কৰাৰ কোনো লক্ষণ ব্ৰাহ্মণে প্ৰকাশ নকৰিলে। সেইটো
দেখি ব্ৰাহ্মণ গৃহস্থই বৰ লাঘ পালে। তেতিয়া বোৱাৰীয়েকে কলে “পিতা,
নোৰ ভাণটোনা বাৰি কি কৰিব ? সেইবিনিও নই আনন্দ মনেৰে অতিথিৰ
শি দিও। আপোনাৰ আশীৰ্ব্বাদ পালেই নোৰ অনশ্বৰ হব।”

সেই কথাত ব্রাহ্মণে কলে “ওপবতী আই নোব, তোমাব গাঁব বৰণ এঙাবকলীয়া হৈ পৰিছে। শৰীৰটো খোঁনাই-ডকাই গৈছে। তোমাব বৰ ভোক লাগি আছে। এনেদৰত তোমাব ভাগটো অতিথিক দিলে নোব ধৰ্মে নসহিব। তোমাব শৰীৰটো বৰ কোমল, তুমি অভুজ হৈ থকা নই সহিব নোৱাৰে।” এই বুলি তেওঁৰ ভাগটো অতিথিৰ ফালে আগবঢ়াই দিবলৈ চান পালে। কিন্তু বোৱাৰীয়েকে নেবিলে। কাবোতকৈ কবলৈ ধৰিলে পিতা, আপুনি নোব পৰম গুৰু, পৰম দেৱতা, নোব ভাগটো দয়া কৰি অতিথিক দিয়ক। নোব এই শৰীৰটোকে ওৰফেৰাব নিমিত্তে উছৰ্গা কৰা আছে। নোব সচুগতিৰ বাটত আগভেটা নিদিব। নোব ভাগৰ এই মানান্য পিঠাওবিবকণো অতিথিৰ ভোজন কৰিবলৈ দিয়ক।” এইবুলি সেই ভাগটো বাহেকৈ ঠেলি দিলে।

তেতিয়া শহৰেৰে “আই পতিবৃত্তে, তুমি গবলো প্ৰকাৰে সোভাগ্যবতী হোৱা” বুলি আশীৰ্বাদ দি সেই ভাগটোও অতিথিক গ্ৰহণ কৰিবলৈ আগবঢ়াই দিলে।

সেই ভাগো ঋষি ব্ৰাহ্মণ তৃপ্ত হল আৰু বংমনে কলে “আপোনাৰ পবিত্ৰ আৰু সাধ্যানুযায়ী দিয়া অকৃত্ৰিম দান পাই নোব অন্তৰত বৰ তৃপ্তি পালোঁ। আপোনাৰ দান গঁচাকৈয়ে বৰ অভুত। সোৱা চাওক, দেৱতা সকলে আকাশৰ পৰা আপোনালোকৰ ওপৰত পুষ্পবৃষ্টি কৰিছে। দেৱতা, ঋষি, গন্ধৰ্ব সবলোৱে আপোনালোকৰ দৰ্শন পাবলৈ আকাশত অপেক্ষা কৰি আছে। আপুনি, আপোনাৰ সহধৰ্ম্মিনী, পো-বোৱাৰী সকলোটি লৈ স্বৰ্গলৈ যাব লাগিব। এই দানৰ ফলত আপোনাৰ পিতৃ-পুৰুষ সকলো স্বৰ্গলোক-প্ৰাপ্ত হৈছে। সাধাৰণতে মানুহে ভোকৰ আশাত জ্ঞান হেৰুৱায়, চিন্তাবপৰা ধৰ্ম্ম আঁতৰি যায়। জানীসকলো পেটৰ পোৰনীত বুদ্ধিহীন হৈ পৰে। আজি আপুনি নিজৰ তিকতা, পো-বোৱাৰী সকলোৰে নমতা এৰি একমাত্ৰ ধৰ্ম্মকে সাৰটি ধৰিলে। বতাসবলে কেবাটিও অশ্বমেধ যজ্ঞৰ ফল একেলগ কৰিলেও আপোনাৰ দানৰ লগত তুলনা কৰিব নোৱাৰে। আপোনাৰ কাৰণে দিব্যবৰ্ণ প্ৰস্তুত হৈ আছে। এতিয়া আপোনালোকে দিব্যলোক লাভ কৰিবলৈ পাৰ।” এনেকৈ আশীৰ্বাদ দি সেই অতিথি ব্ৰাহ্মণ অন্তৰ্হিত হল।”

তিস্বাৰী ব্ৰাহ্মণৰ এই ঘটনাৰ বিৱৰণ দি নেউলে কলে “এই ভজা যৱধানৰ পিঠাওবি দানৰ সময় ছোৱাত ভাত উপহিত হৈ নই তাৰ কেইটামান

যুদ্ধৰ্শ্বৰ্ণ কৰা নামে দুৰ্য্যোদন যোগাণী হৈ পৰিল। তাৰ পিচত নই সেই
 যুদ্ধৰ্শ্বৰ্ণ কৰা ঠাই ভোৰবটৈ যোৱাত তাত সিঁচৰতি হৈ পৰি থকা যুদ্ধৰ্শ্বৰ্ণ
 নোৱাৰে এনেদৰে লগাত সেই গাৰ ফালটোও যোগাণী হৈ পৰিল। তাকে
 দেখি গাৰ বাকীফালো যোগাণী কৰিবৰ আগত ভালেমান তপোবন আৰু
 বন্যপন্থী ঘূৰিপন্থী ফুৰি নিৰাশ হৈ অগাধিগাভৰু ধৰ্ম্মপুত্ৰই যত্নপত্ৰ কৰা তুমি
 নই এইবিধি পাইছোঁহি। কিন্তু ইচ্ছাতো নোৱাৰা বাকীফাল যোগাণী কৰা
 কৰিবটো অবিধা কৰিব নোৱাৰিলোঁ। সেইবাবেই নই কবটো বাধ্য হালোঁ
 যে এই যত্ন সেই অনুষ্ঠি যুদ্ধৰ্শ্বৰ্ণৰ প্ৰতি পনৰ তুমি নহল।” এইবুলি কৈ
 নেটল অস্তিত্ব হল।

যুধিষ্ঠিৰৰ ৰাজত্ব

বি কোনো এটা হেপাহৰ বহু পোতাৰ আগবুৰুৱালৈকে সেই বহুটোৰ
 প্ৰতি মানুহৰ আগ্ৰহি থাকে। সেই বহু লাভ কৰাৰ পিচত মানুহৰ মনলৈ
 কিছু অৱস্থা আহে আৰু নতুন আকাংক্ষাৰ পাল হয়, তাৰ পৰা পাব
 পাৰে নানাকষ্ট, শান্তি কিন্তু নাপায়। যুদ্ধত যোগাণন কৰা, শত্ৰু বিনাশ
 কৰা আদি ক্ষত্ৰিয় ধৰ্ম্ম হলেও নিম্নৰ ভাৱসকলৰ বিনাশ সাধন কৰি
 পশুপৰ্বাণা, প্ৰচুৰ লক্ষ্য আৰু ৰাজ্য লাভ কৰিও প্ৰকৃত সুখ থাকিব পাৰে
 নোনা? এই কথাৰে কুব্জকৈ যুদ্ধৰ আগবুৰুৱালৈ অৰ্জুনে শ্ৰীকৃষ্ণক
 বিশেষ যুক্তিৰে কথাকে প্ৰশ্ন কৰিছিল। শ্ৰীকৃষ্ণই তাৰ উত্তৰত মানুহৰ কৰ্ম্মনীতি
 আৰু কেনেকৈ কৰ্ত্তব্য পালন কৰিব লাগে তাৰ কোণল শিকাই দিলে।
 এইটো ঠিক কথা যে অৰ্জুনে দিবৰে অনুভৱ কৰিছিল আৰু প্ৰশ্ন
 কৰিছিল তাত যথেষ্ট যুক্তি আৰু অস্তিত্বিত শক্তি আৰু সত্যতা
 নুকাই আছিল।

কৌৰৱসকলৰ জয় কৰি পাণ্ডৱসকলে অপ্রতিদ্বন্দ্বী হৈ সগাণৰ পৃথিৱীৰ
 অধীশ্বৰ হল। ধৰ্ম্ম অনুসৰি ৰাজ্য পালনেই তেওঁলোকৰ প্ৰধান
 কৰ্ত্তব্য বুলি তাকে কৰিবটো হৰিলে। কিন্তু ৰাজ্য লাভ কৰা যেনে
 সুখ বুলি আশা কৰিছিল, তেনে সুখ তাত নাপালে।

জননেৰয়ে বৈশম্পায়নক সুধিলে “যুদ্ধ জয় কৰি যেতিয়া পাণ্ডৱসকলে

সমুদায় বাছ্যৰ অধিকাৰী হ'ন তেতিয়া তেওঁলোকে বৃত্তবাহুৰ প্ৰতি কেনে ব্যৱহাৰ কৰিছিল ?

ব্যাগ ৰচিত মহাভাবত বক্তা বৈশম্পায়নে উত্তৰত এইদৰে বলে “শোক সাগৰত বুৰ গৈ থকা অন্ধ বৃত্তবাহুিক সবলো প্ৰকাৰে সন্মান কৰি পাণ্ডৱসকলে ৰাজ্য শাসন কৰিলে। তেওঁলোকে বৃত্তবাহুিক সন্তোষে বাগিবলৈ চেষ্টা কৰিলে। সদায় সবলো ৰখাতে বৃত্তবাহুিক পৰামৰ্শ, উপদেশ আৰু অনুমতি লৈ যুঁজিছিলে ৰাজ্যশাসন কৰিবলৈ বৰিলে। তেওঁলোকে বৃত্তবাহুিই বেয়া পোৱা বোনাৱা কৰা নাছিল। অপোনত হেৰা পোৱা বনৰ দৰে গাঢ়ানীয়ে তেওঁৰ এশটাবৈ পুত্ৰ হেৰৱালে। কুন্তীদেবীয়ে অশেষ ভক্তি আৰু শ্ৰদ্ধাৰে সৈতে গাঢ়ানীৰ আদেশ মানি চলিবলৈ বৰিলে। দ্ৰৌপদীয়েও অতি নম্ৰভাৱে কুন্তীদেবী আৰু গাঢ়ানীৰ সেৱা-শুশ্ৰূষা কৰিবলৈ ধৰিলে।

বৃত্তবাহুিক বান্ধুত তেওঁৰ নিমিত্তে যুঁজিছিলে উত্তম শয়্যা, উত্তম উত্তম বস্ত্ৰাদি আৰু সাজ-সজ্জাৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় সবলো বন-বস্ত্ৰৰ যোগান দিলে। বৃত্তবাহুিক বাৰণে নানান তৰহৰ ৰচিতৰৰ খাদ্যনষ্টৰ যোগান দিয়াৰ দিহা কৰি দিলে। কুপাচাৰ্য্য বৃত্তবাহুিক লগতে থাকিল। ব্যাসদেৱে বৃত্তবাহুিক সাফল্য দি থাকিবলৈ চেষ্টা কৰি নানান তৰহৰ বৰ্ণোপদেশ দি থাকিবলৈ ধৰিলে। ৰাজকাৰ্য্য বিষয়ত যুঁজিছিলে সবলো বিষয়তে বৃত্তবাহুিকপৰা অনুমতি লৈ থাকে। অন্ধ বৃত্তবাহুিক মনলৈ যাতে কোনো প্ৰকাৰৰ দুখ-কষ্ট নাহে কথা-বতৰা হবৰ সময়ত যুঁজিছিলে সদায় সেইটো লক্ষ্য ৰাখে। ৰজাসকলেও মহাৰাজ বৃত্তবাহুিক পূৰ্বৰ দৰেই সন্মান দেখুৱাই থাকে। লিগিৰীহঁতেও গাঢ়ানীৰ সেৱা-শুশ্ৰূষাত ৰচাটুটা নেদেখুৱায়। ধৰ্মপুত্ৰই ভায়েক আটাই ৰেজক সাৱধান কৰি থাকে যাতে তেওঁলোকে যেন পাহৰিও কৰাপি পুত্ৰ হেৰৱা অন্ধ বৃত্তবাহুিক দুখ বেজাৰৰ কাৰণ নহয়। ভীমসেনৰ বাহিৰে আন কেয়োজনো জ্যেষ্ঠৰ উপদেশমতে বৃত্তবাহুিক বৰ ভক্তি শ্ৰদ্ধা কৰি থাকে। পুত্ৰসকল জীয়াই থকা হলে বৃত্তবাহুিই যি পৰিমাণে আনন্দ পালেহঁতেই এতিয়াও পাণ্ডৱসকলৰপৰা সেই একে পৰিমাণে নিম্বাৰ্ধ আলপৈচান পাই তেনে সুখ আৰু আনন্দ অনুভৱ কৰি আছিল। বৃত্তবাহুিয়ে পাণ্ডৱসকলক চেনেহৰ চকুৰে চাই থাকে। পাণ্ডৱসকলৰ ব্যৱহাৰত তেওঁ অপোৱা জটী পোৱা নাছিল। পাণ্ডৱসকলৰ প্ৰতিও তেওঁৰ কোনো প্ৰকাৰ স্নেহৰ অভাৱ নাছিল।

এইদৰে পাণ্ডৱসকলে বৃত্তবাহুিক যথোপযুক্ত সন্মান দেখুৱাই আছিল। কেৱল ভীমসেনে মাছেৰে সন্মানে বিবস্ত্ৰ কৰি থাকে। কিছুদিনৰ পিচত

১

ভীমসেনে ধৃতবাহুর আনুপাতন এবং লিখিত হইতক তেঁওঁর হাক-বচন মতে নচলিবলৈ যুচুনাবলৈ ধরিলে । ‘মুঠে বুদ্ধি দুৰ্য্যোগন নিহত হ’ল ভালেই হন’—এনেবোৰ কথা ধৃতবাহুই শুনাটক আনেঙে আনেঙে লৈ থাকে । দুৰ্য্যোগন, দুঃশাসন, কৰ্ম্ম আদিৰ কথাবোৰ মনত পৰি তেঁওঁ মাছে মাছে অধৈৰ্য্য হৈ পৰে । তাকে লৈ মাছে মাছে তেঁওঁ ধৃতবাহু আৰু গান্ধাবীক শুনাই শুনাই তেঁওঁলোকৰ বদনাম বঢ়ি ফুৰে । শেষত ভীমৰ এনেবোৰ কথা শুনি শুনি ধৃতবাহুই মনে মনে বন বেছান কৰি থাকে । তাৰে সেনি গান্ধাবীও অতিশয় ব্যাপিত হয় আৰু মনে মনে শোৰ পাৰ । কিন্তু তেঁওঁ বন উচ্চমনা, গম্ভীৰ আৰু বৰ্ণপ্ৰাণ মহিমা আছিল । ভীমৰ তেনেবোৰ অশ্লীল কথা শুনিবলৈও গান্ধাবীয়ে মুক্তিমতী বৰ্ষস্বকণা কুন্তীদেবীৰ প্ৰশাস্ত মুখলৈ চাই ভীমৰ সেইবোৰ কথা পাহৰি শাস্ত ৰূপ ধৰে ।

এনেদৰে পোন্ধৰটা বছৰ পাৰ হৈ গল ।

ধৃতবাহু

বুদ্ধ ধৃতবাহুই ভীমসেনৰ কথাবোৰ শুনি থাকি লাহে লাহে গৈ শেষত অস্তবত বন আঘাত পালে আৰু যুধিষ্ঠিৰৰপৰা পোতা স্নান স্থিৰাবিনাক তিতা লাগিবলৈ ধৰিলে । আতাপেটীকৈ আহাৰ কৰি দিনে দিনে নিচৰ শৰীৰটো বীণোৱাবলৈ ধৰিলে । গান্ধাবীয়েও তাকে কৰিলে । শেষত এদিন বৰ্ষপুত্ৰক ওচৰলৈ মন্তাই নি কলে “বাহু, তোমাৰ মঙ্গল হওক । তোমাৰ নিকপট সেৱা-যত্নত আমি পোন্ধৰটা বছৰ অতি সুখেৰে কটালোঁ । ভালমান দান-সন্ধিৰা সেৱা-পূজা কৰিবলৈ পালোঁ । শাস্ত্ৰানুযায়ী শাস্ত্ৰাদি সকলো কাম শেষ কৰিলোঁ । পুত্ৰহীনা গান্ধাবীয়েও তেঁওঁৰ সকলো মনোকষ্ট পাহৰি সেৱা-যত্ন কৰি আহিছে । দ্ৰৌপদীৰ অপমানকাৰী আৰু তোমাৰ পিতৃৰাজ্য অপহৰণকাৰী মোৰ মূৰ্খ সন্তানবিলাকে অবৰ্ণ আচৰণ কৰি ইহলগ্নোৰ এৰি গুচি গল । বুদ্ধত পৃষ্ঠভঙ্গ নিদি বুদ্ধ কৰি প্ৰাণ বিসৰ্জ্জন দিয়াত সকলোৱে বীৰোচিত স্বৰ্ণ লাভ কৰিলে । এতিয়া মই আৰু গান্ধাবীয়ে পৰকালৰ মঙ্গলৰ কাৰণে যত্ন কৰা উচিত বুলি বিবেচনা কৰিছোঁ । তুমি দেখাতে শাস্ত্ৰত পুৰুষ । তোমাক আৰু কি বুজান ? আমি এতিয়া বাকলি

বসন পিন্ধি বনলৈ গমন বৰা উচিত বুলি ভাবিছে। তোমাৰ আশীৰ্বাদ দি আমি বনলৈ যাত্ৰা কৰোঁ—তোমাৰ ইয়াত নিশ্চয় অনন্ত নহন। আমি আনাৰ বংশৰ নিম্ন নানি চনাটো উচিত। তুমি বহা। আনাৰ তপস্যানক পুণ্যৰ ফলভাগী তুমি হবলৈ পাবা।”

এইকথা শুনি যুৰিদ্ধিৰে ধৃতবাহুৰ মুখৰ ফালে চাই আচৰিত হৈ কলে “আপুনি আৰাপেটীকৈ ৰাই, নাটো শয়ন কৰি কান কটাই শব্দটো শুন কৰিছে—এইকথা নহি গমূলি গম পোৱা নাট। আপুনি স্নেহ-সন্তোষে দিন কটাই আছে বুলি ভাবি নহি বঞ্চিত হৈছে। আপুনি আনাৰ পিতৃ-স্বৰূপ। এতিয়া দেখিছোঁ—আপুনি অসহনীয় কষ্ট পাইছে। ৰাজ্যলোভ বা স্নেহভোগ কৰি মোৰ তেস্তে লাভ বি হল। উঃ নহি বন হতভণীয়া। আশাৰ ছলনাত পৰি নহি জীৱনত মহা ভুল কৰিলোঁ। আপোনাৰ পুত্ৰতুল্য যুযুৎসৱে ৰাজ্যভাৰ গ্ৰহণ কৰক, নতুবা আপোনাৰ ইচ্ছানুসৰে আন কাৰোবাৰ ৰাজ্য অৰ্পণ কৰক, সিও যদি নহয় আপুনি নিজেই ৰাজপাট গ্ৰহণ কৰক। ময়ে বনলৈ যাওঁ। আছিলকৈ নহি যি অপবীতি অৰ্জ্জুন কৰি আহিলোঁ—সেয়ে যথেষ্ট। আপুনি আৰু মোৰ অপবাদ দি জৰ্জৰিত নকৰিব। আচলতে নহিতো বহা নহয়? আপুনিযেই বহা। নহি আপোনাৰ কি মাধ্যম বনলৈ যাবলৈ অনুমতি দিওঁ? দুৰ্য্যোধনৰ ওপৰত মোৰ এতিয়া কোনো ৰোধ নাই। বিবি-বিভৱনাত আনাৰ সকলোৱে বুদ্ধিৱন্ত হোৱাৰ ফলতে এনেবোৰ মহানিৰীহবলৈ পালে। দুৰ্য্যোধন আদিৰ দৰেই আমি আপোনাৰ পুত্ৰ। বুভীদেৱী আৰু শাক্তীৰী দুয়ো আনাৰ সনাতুল্য মাতৃ। আপুনি বনশালী হলে নগো আপোনাৰ সহযাত্ৰী হন। আপোনাক হেৰুৱালে এই ৰাজহুই মোক একো সুখ দিব নোৱাৰে। নহি নতশিৰে আপোনাক নিগতি জনাইছে। আপুনি আনাৰ ওপৰত অসন্তোষ নকৰিব। আপোনাৰ সেৱা কৰি নহি মনত প্ৰকৃত শান্তি লাভ কৰিম।”

ধৃতবাহুই কলে “কুন্তীপুত্ৰ, বনলৈ গৈ তপস্যা কৰি শেষৰ দিন কেইটা শান্তিৰে কটাবলৈ মোৰ বৰ ইচ্ছা গৈছে। নহি বহুকাল তোমাৰ ঘৰত কটালোঁ। তুমি আৰু তোমাৰ আত্মীয় কুটুম সকলোৱে আনাৰ দুয়োকে আনন্দ মনোৰে শুশ্ৰূষা কৰিলাইক। এতিয়া আনাক বিদায় দি আনাৰ অতিনাম পূৰ্ণ কৰা বাছ।” এই বুলি ধৃতবাহুই কঁপি কঁপি হাতযোৰ কৰি ধৰ্মপুত্ৰৰ ফালে বাতৰভাৱে চাই বিদূৰ আৰু কৃপাচাৰ্য্যক কলে “তোনালোকে ধৰ্মপুত্ৰক নাস্তি কবাই আনাৰ বনৰাগৰ অনুমতি পাবলৈ চেষ্টা কৰা। মোৰ ভিত্তি অচন হৈ আহিছে। শৰীৰ আনৰ হৈ পৰিছে। গৰহকৈ

কথা কনৈই ভাণব লাগে।” এইসব কৈ তেওঁ নুৰ ঘূৰাই হঠাতে গাছাবীৰ কোণাত নুৰ থৈ পৰি গ’ল। তেওঁৰ এনে অৱস্থা দেখি বুধিষ্টিবৰ বেছাৰে খুলা নাৰি বহিলে। পেটে পেটে তেওঁ ভাবিলে ‘হাতীৰ সন্মান বলিষ্ঠ এই পুৰষে এলি নৌহতীন চেপা নাৰি মোহাবি শুনি কৰি পেনাইছিল। আছি সেই পুৰষৰ শৰীৰ শোকে বেছাৰে অস্থি-চৰ্ম সাব হৈছে—জানহীন হৈ অনাথৰ দৰে গাছাবীৰ কোণাত চলি পৰিছে। এই সকলোৱে নুৰ নয়েই নহয় তানো ? ছিঃ ছিঃ মোৰ ধৰ্মজ্ঞান, বুদ্ধি আৰু শাস্ত্ৰজ্ঞান ধিক !’ চিন্তা আৰু বেছাৰত ধৰ্মপুত্ৰৰ অস্থৰ দহিবলৈ ধৰিলে।

ধৰ্মপুত্ৰই তেতিয়া নবানবিকৈ বৃত্তান্তৰ চকুৱে নুৰে পানীৰ ছাটি নাৰি চেঁচা হাতখন চকুৱে নুৰে বুলাবলৈ ধৰিলে। ধন্থেক পিচতে বৃত্তান্তই জ্ঞান পাই চকু মেলি ধৰ্মপুত্ৰক দুয়োৰণ হাতেৰে গাবাটী বৰি কলে “বাহা, তোমাৰ এই পবিত্ৰ স্পৰ্শই মোক অনুভৱ সন্মান আনন্দ দিলে।

ইতিমধ্যে ব্যাসদেৱ সেই ঠাইত উপস্থিত হৈ সকলো কথা বতৰা শুনি ধৰ্মপুত্ৰক কলে “কুৰাকুলৰ শ্ৰেষ্ঠ পুৰষ এই বৃত্তান্তই যি অভিনাষ প্ৰকাশ কৰিছে তাক পূৰ্ণ কৰিবলৈ সুযোগ দিয়া। তেওঁ দেখাতে অতি বৃদ্ধ হৈছে; তবুপৰি পুত্ৰহীন হৈ আছে। এই পুত্ৰশোক আৰু বেছিদিন ভোগ কৰি থাকিবলৈ তেওঁৰ শৰীৰ অক্ষম। মনশ্বিনী গাছাবীৰে অতি দৈৰ্ঘ্যৰে তেওঁৰ পুত্ৰশোক সহি আছে। ধৰ্মপুত্ৰ, মোৰ কথা শুনা। বৃত্তান্তক বগলৈ যাবলৈ দিয়া। এই ঠাইত তেওঁৰ মৃত্যু ঘটিবলৈ নিদিবা। এই জ্ঞানী বৃদ্ধ পুৰুষজনক বনবাসৰ প্ৰাকৃতিক সৌন্দৰ্য আৰু পুষ্পফলভি উপভোগ কৰাত বাধা নিদিবা। তেওঁ প্ৰাচীন ব্ৰাহ্মণিকলৰ পথ অনুসৰণ কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰিছে। ব্ৰহ্মসকলৰ এয়ে শেষৰ ধৰ্ম। যুদ্ধত প্ৰাণ বলি দিয়া বা বনবাস কৰি আয়ু কয় কৰা ক্ষত্ৰিয়সকলৰ ধৰ্ম। এওঁ ভালেমান মজ্জা কৰ্ম কৰিলে আৰু পৃথিৱী ভোগো কৰিলে। তোমালোকৰ বনবাসৰ কানছোৱাত তেৰে বহুৰ ধৰি পুত্ৰসকলৰ সেৱা যত্নত বিশাল ৰাজ্য এখনত থাকি সুখ ভোগ কৰিছে। ভালেমান দান ধৰ্মও কৰিলে। তুমিও পৌছব বহুৰ ধৰি আপ্ৰাণ যত্নেৰে এওঁৰ সেৱা কৰিয়া। তোমাৰ সেৱাত আমি কোনো জ্ঞাতি সেৱা নাই। এতিয়া এওঁৰ তপস্যাৰ সময় উপস্থিত। বোধ কৰি এওঁ বনবাস বাটলৈ গৈনোৱা নাই। তুমি এওঁক বনবাসৰ অনুমতি দান কৰা।”

সেইকথা শুনি ধৰ্মপুত্ৰই “ভেষ্টে সেবে হওক” বুলি অনুমতি দান কৰিলে। তেতিয়া ব্যাসদেৱেও তেওঁৰ আশ্ৰমলৈ উলটি গ’ল।

ধৃতবাস্তৱ, কুন্তী আৰু গান্ধাৰীৰ বন গমন

বন গমনৰ কথাটোত যুধিষ্ঠিৰৰ অনুমোদন পোৱাত ধৃতবাস্তৱ আৰু গান্ধাৰী দুয়ো নিজৰ কাৰেঙলৈ গৈ উপবাসে পাৰি ব্ৰত বনিলে। গান্ধাৰী আৰু কুন্তী দুয়ো এবেলগে বহি ব্ৰতান্তে আহাৰ বনিলে। ধৃতবাস্তৱই ধৰ্মপুত্ৰৰ নাতি ৰামতে বহুৱাই লৈ নুৰত হাত দি আশীৰ্বাদ বনিলে। তাৰ পিচত গান্ধাৰীৰ কাঙ্কত হাত ধৈ বনলৈ যাত্ৰা বনিবৰ নিমিত্তে প্ৰস্তুত হল। স্বামী অন্ধ বুলি গান্ধাৰীয়ে আদৌৱন ওৱণিৰে মুখ ঢাকি বটাইছিল। সেই অৱস্থাতে তেওঁ কুন্তীদেৱীৰ কাঙ্কত ভৱ দি ৰাট বুলিবলৈ ধৰিলে। এই তিনিও গৰাকীয়ে সেইদৰে ৰাজকাৰেঙ পৰিত্যাগ কৰি বনলৈ যাত্ৰা কৰিলে।

বনবাগৰ কালছোৱাত কুন্তীদেৱীয়ে গান্ধাৰীৰ সেৱা-শুশ্ৰূষা বৰি জীৱন অতিবাহিত কৰিবলৈ নৱে নৱে স্থিৰ কৰি লৈছিল। বনযাত্ৰাৰ সময়ত তেওঁ ধৰ্মপুত্ৰলৈ চাই বলে “ৰাজা যুধিষ্ঠিৰ, মহাদেৱৰ ওপৰত বেতিয়াও ঋং নকৰিবা। তোমাৰ অগ্ৰজ বীৰশ্ৰেষ্ঠ স্বৰ্গীয় বৰ্ণক ভক্তিভাৱে স্মৰণ কৰি থাকিবা। তেওঁ মোৰেই গৰ্ভছাত সন্তান—তোমালোকৰ জ্যেষ্ঠ মহোদৰ। এই কথা ইতিপূৰ্বে মই তোমালোকৰ আগত প্ৰকাশ নকৰাৰ বাবে মই দায়ী। জ্যোপদীক সদায় চেনেহৰ চকুৰে চাবা। ভীম, অৰ্জুন, নবুল, মহাদেৱ কোনেও যেন বঠ নাপায় তালৈ বিশেষ লক্ষ্য ৰাখিবা। ঋং বন্দাৰ ভাৱ এতিয়া তোমাৰ ওপৰত ন’ল।”

যুধিষ্ঠিৰে ভাবিছিল যে নাক কুন্তীদেৱী বৈতল গান্ধাৰীক আগবঢ়াই ধৰলৈহে তেওঁলোকৰ লগত গৈছিল। কিন্তু এতিয়া মাতৃৰ মুখত এনে কথা শুনি ধৰ্মপুত্ৰ ঋন্তেবৰ নিমিত্তে ধৰ দি বল। পিচত তেওঁ মাৰলৈ চাই অধৈৰ্য্যভাৱে বলে “আই মাতৃ, আপুনি এনে ৰাম নকৰিব। আশীৰ্বাদ দি আমাৰ যুদ্ধলৈ পঠাই দি এতিয়া আমাৰ পৰিত্যাগ কৰি হঠাৎ বনলৈ গুচি যোৱাটো ধৰ্মসদত্ত নহব।” কিন্তু কুন্তীদেৱীয়ে সেই কথাটো আওকাণ কৰি বনযাত্ৰাৰ দৃঢ় সংকল্পত অচল অটল হৈ বল।

যুধিষ্ঠিৰৰ ফালে চাই কুন্তীদেৱীয়ে বলে “ৰাজা, মই মোৰ স্বামীৰ কাষলৈ যাবলৈ ইচ্ছা কৰিছোঁ। গান্ধাৰীৰ লগতে ৰাকী জীৱন তপস্যাত কটাই তোমাৰ পিতৃদেৱৰ কাম চাপিনগৈ বুলি স্থিৰ কৰিছোঁ। তুমি এতিয়া ধৰলৈ যোৱা। ধৰ্মতে তোমাৰ ৰতি সদায় অচল হৈ থাকে যেন।” এই বুলি কুন্তীদেৱীয়ে পুতেকৰ নুৰত হাত দি আশীৰ্বাদ বনিলে।

যুধিষ্ঠিৰ নিমাত হৈ শুক হৈ বন । তেনে অৱস্থাতে কুন্তীদেবীয়ে
পুতেক কেইজনৰ ফালে চকুৰে মনিব পৰাইবলৈ চাই চাই বনলৈ যাবলৈ
ধৰিলে ।

ধৃতবাহুই শাক্তাৰীৰ কাছত আৰু শাক্তাৰীয়ে কুন্তীদেবীৰ কাছত ভব
তি বাটে বাটে গৈ আছে । সকলো দিনাত । এই দুখাৰ বৰ্ণনা ইমান
দীৰ্ঘ যে ভাবিলে ঘটনাতো যেন কানিহে থাকিছে এনে হৈ লাগে ।

ধৃতবাহু, শাক্তাৰী আৰু কুন্তীদেবীয়ে তিনিটা বছৰ বনত উপস্থিত কৰি
কটালে । এদিন ধৃতবাহুই মানসে অশ্রুতলৈ উলটি আহোঁতে বনৰ এঠাইত
তুই লগা দেখা পালে । বতাহৰ কোবত সেই ছুয়ে গোটোই বননিধন
ভুবি ললে । বনৰীচা পত-পক্ষীবিলাক ভয়ত পনাই বিল পুখুৰী আশিত
পৰি অশ্রু বিচাৰিবলৈ ধৰিলে ।

তেতিয়া ধৃতবাহুই তেওঁৰ সত্ৰী সত্ৰয়ক কলে “তুমি শীঘ্ৰে পনাই
প্ৰাণটো বক্ষা কৰা ।” তাৰ পিচত অক্ল ধৃতবাহুই ওৰণিৰে মুখ ঢাকি
বহি থকা শাক্তাৰী আৰু কুন্তীদেবীৰ লগত পুনমুঠা হৈ বহি যোগেন্দ্ৰ অৱস্থাতে
অগ্নিদগ্ধ হৈ প্ৰাণ এবিলে ।

ধৃতবাহু অস্তহিত হোৱাৰ পিচতে তেওঁৰ চকুৰ মণি আৰু প্ৰাণ স্বৰূপ
সৰমে সন্ধ্যাস ব্ৰত গ্ৰহণ কৰি হিনালয় অতিমুখে যাত্ৰা কৰি গুচি গৈল ।

শ্রীকৃষ্ণৰ তিৰোধান

ভাৰত যুদ্ধৰ শেষত শ্রীকৃষ্ণই দ্বাৰকাত ছয়ত্ৰিশ বছৰ ধৰি ৰাজ্য পালন
কৰিলে । শ্রীকৃষ্ণৰ নিজৰ বংশজাত যাদৱ ৰাজকোঁৱৰসকলে কুল মৰ্যাদা
উলংঘা কৰি ভোগবিন্যাসত কাল কটাবলৈ ধৰিলে । তেওঁলোক বৃষ্টি,
অস্তক, ভোজ এনেকৈ কেইবাটাও নামেৰে ছনাজাত হৈ আছিল । লাহে
লাহে তেওঁলোক ভোগ অৰ্থত বশু হৈ সংখন আৰু বংশ শৌৰৱ লুপ্ত কৰিবলৈ
ধৰিলে ।

পিচত এদিন কেইজনমান ঋষি দ্বাৰকাত উপস্থিত হলহি । যাদৱ
ৰাজকোঁৱৰসকল ইমান কাল পৰিছিল যে তেওঁলোকে বয়সস্থ ভানী

লোকসকলৰ প্ৰাপ্য সন্মানৰ বিবেচনাও হেৰুৱাই পেলালে। ঋষিসকলক দেখা পাই তেওঁলোকৰ অৱমাননা বৰাব নেনেবেই ৰাজকোঁৱৰসকলে তেওঁ-লোকৰ ভিতৰৰ এজনৰ গভিৰী তিকতাৰ ভেঁচন কৰি ঋষিসকলৰ ওচৰলৈ গৈ কলে “হে পণ্ডিতসকল, এই তিকতা গৰাকীয়ে লৰা সন্তান প্ৰসৱ কৰিবনে ছোৱলী সন্তান প্ৰসৱ কৰিব বওকচোন?”

ঋষিসকলে জাজল্যমান অহাতাবৰ আৰু বিজ্ঞপাদ্যৰ কথা শুনি খঙতে কলে “এই তিকতাজনীয়ে এডাল গদা প্ৰসৱ কৰিব। এই গদাডালেই তোমালোকৰ বংশৰ যমস্বৰূপ হ'ব।” এইদৰে অভিশাপ দি ঋষিসকল গুচি গ'ল। ঋষিসকলৰ অভিসম্পাতৰ কথা শুনি ধেমালিয়েই অস্তত গৈ বংশনাশৰ কাৰণত পৰিণত হোৱা দেখি যাদৱসকলে ভয় খালে। পিচদিনা ঋষিবাক্য অনুযায়ী তিকতাৰ ভেঁচন কৰা শাখৰ প্ৰসৱ যন্ত্ৰণা আৰম্ভ হ'ল। অস্তত গৈ গাঁচাচি এডাল লোহাৰ গদা প্ৰসৱ হ'ল। তেতিয়া যাদৱসকলে ঋষি-সকলৰ বাক্য সত্যত পৰিণত হ'ব বুলি বিশ্বাস কৰি আতঙ্কত অস্থিৰ হৈ পৰিল। সেই গদাডালৰ তেতিয়া গাফাত যন দেখাদি দেখিলে।

সবলো যাদৱে একেলগে আলোচনাত বহি স্থিৰ কৰিলে যে সেই গদাডাল ভাঙি গুৰি কৰি সাধবত পেনাই দিয়া যাওক। সেইমতে কানো কৰিলে। পিচৰ বছৰ গাশৰৰ সেই ঠাই ভোখবতে এবিধ বন গছি উঠা দেখা গ'ল। কিন্তু যাদৱসকলে তেওঁলোকৰ ভাবৰ কাৰণটো নষ্ট হৈ যোৱা যেন পাই অভিসম্পাতৰ কথা পাহৰি গৈছিল।

এদিন যাদৱসকলে মদ ফটিকা খাই দল ৰাখি গাশৰৰ পানলৈ গৈ নানা বকনৰ নাচ বাগ কৰি মৰুনীয়া হ'ল। লাহে লাহে মন্দৰ জ্বালে গাত ধৰা যেন অনুমান হ'ল।

যাদৱকুলৰ কৃতবৰ্ণাই কোঁৱৰৰ পক্ষ লৈ আৰু গাত্যবিয়ে পাণ্ডৱৰ পক্ষ লৈ কুৰুশেত্ৰত যুদ্ধ কৰাৰ কথা পাঠকসকলে জানে।

সেইদিনা গাত্যকিয়ে কৃতবৰ্ণাক নিন্দা কৰি কবলৈ ধৰিলে “কোন ক্ষত্ৰিয়ই শুই থকা পুৰুষৰ আঘাত কৰে হে * কৃতবৰ্ণা, আপুনি যাদৱকুলৰ যোন কলক আৰু অপৰাধ আনিব। তেতিয়া ভালেমান যাদৱে এনে কাৰ্য্যৰ কাৰণে কৃতবৰ্ণাক নিন্দা কৰি গাত্যকিক সমৰ্পণ কৰিলে। সেই কথাত কৃতবৰ্ণা খঙত ঘনি-পক্ষি উঠিল।

কৃতবৰ্ণাই কলে “যুদ্ধত কটা হাতেৰে যোগাযোগত বহি প্ৰাণায়াম কৰি থকা মৰুহাত মৰাণ ভৱিষ্যতক তুনিয়েই নিৰ্কোপ ঘটকৰ দৰে হত্যা কৰা নাছিল নে? সেইজন পুৰুষেই আছি নোক নিন্দা কৰিবলৈ আহিছা?”

তেতিয়া আন যাদৱসকলে সাত্যকিৰ তেনে বৰ্ণনাবোচিত আচৰণৰ কথা শুনি তেওঁক নিন্দা কৰিবলৈ ধৰিলে। এইদৰে যাদৱসকলৰ মাজত কাড়িয়া আৰম্ভ হ'ল আৰু শেষত হতাহতি আৰম্ভ হ'ল।

“সুপ্ত পুৰুষ যাতন এই পাপিষ্ঠক চাব নাপায়, এতিয়াই এওঁক শেষ কৰা যাওক” বুলি সাত্যকিনে কৃতবৰ্মাক আক্ৰমণ কৰি চকুৰ পচাবতে তৰোৱালেৰে বোন মাৰি তেওঁৰ মূণ ছেদন কৰিলে।

তাকে দেখি কৃতবৰ্মাৰ পক্ষৰ বহুতে সাত্যকিক বেচি ধৰি মদৰ কলহ টেকেলি যেনে যিহৰে পালে তাকেই সাত্যকিৰ গাটল দলিয়াবলৈ ধৰিলে। সাত্যকিক আক্ৰমণ কৰা দেখি শ্রীকৃষ্ণৰ পুতেক প্ৰদ্যুম্নই তেওঁলোকক উলটি ধৰি আক্ৰমণ কৰিলে। বিপক্ষ দল গোট বান্ধি সাত্যকি আৰু প্ৰদ্যুম্নক বেচি ধৰি আক্ৰমণ কৰাত সাত্যকি আৰু প্ৰদ্যুম্ন দুয়ো প্ৰাণ হেৰুৱালে। সেইকথা শুনি শ্রীকৃষ্ণই খঙত জাজ্জল্যমান হৈ আহি সাগৰত গছি উঠা বনবিলাককে আঁহুনি লৈ সকলোকে আক্ৰমণ কৰিবলৈ ধৰিলে। বাকী-দিনাকেও সেইবোনকে উঘালি লৈ কণাৰুগাটক ইটোৱে সিটোক আক্ৰমণ কৰি এখন তাওৰনীলাৰ স্ফটিক কৰিলে।

গঙ্গাৰ ভগ্নবৰপৰা গছি উঠা সেই বনবিলাক ধাৰিৰ অভিগাৰ যনত একো একোডাল গঙ্গা হৈ পৰিল। সেই গঙ্গাৰ আঘাতত নন্দন হৈ যুদ্ধ কৰি গোটেই যদুবংশ ধ্বংস হ'ল।

এই ঘটনা দেখি বনৰানে প্ৰাণত বৰ আঘাত পালে। তেওঁ তেতিয়াই যোগাঙ্গনত বহি প্ৰাণত্যাগ কৰিলে। বগা সাপৰ আকাৰ ধৰি এটা ছোয়াতি তেওঁৰ নুখবৰপৰা বাহিৰ হৈ সাপৰ ফালে তীব্ৰ বেগেৰে গৈ তাতে পৰি লীন হৈ গ'ল। বনবান্ধৰ অৱতানৰ কাৰ্য্য সমাপ্ত হ'ল।

গোটেই যদুবংশ ধ্বংস হোৱাত আৰু ফোৰ্ট বলভদ্ৰৰ অস্তৰ্দ্ধাৰিত শ্রীকৃষ্ণও ধ্যানমগ্ন হ'ল। পূৰ্ণৰ ঘটনাবিলাক স্মৰণ কৰি তেওঁৰ তিবোধানৰ সময় চাপি আহিল বুলি জানি শ্রীকৃষ্ণই সাপৰ পাৰৰ বনবিলাকৰ মাজে মাজে ঘূৰি পকি গৈ এঠাইত দীঘল দি পৰিল। তাৰ পিচত তেওঁ তত্ৰাতিতুত হ'ল।

তেনে সময়তে এখন ৰায়ে চিকাৰ বিচাৰি সেই ঠাইত উপস্থিত হৈ দুইবৰপৰা বনৰ মাজত দীঘল দি পৰি থকা অৱস্থাত বাহুদেৱৰ ভনি দুখনকে বোনো ছত্ৰ বুলি ভব কৰি ধনু তিৰাই কাঁড় মাৰি পঠিয়ালে।

কাঁড় গৈ শ্রীকৃষ্ণৰ ভৰিয়েদি সোনাই যোৱাত তেওঁ ততালিকে প্ৰাণত্যাগ কৰিলে। এনে ভাৱেই মহা মহিমান্বিত ভগৱন্ত শ্রীকৃষ্ণই ইহলীলা সম্বৰণ কৰিলে।

যুধিষ্ঠিৰৰ স্বৰ্গাবোহণ

যদুবংশ বংশ আৰু শ্ৰীকৃষ্ণৰ প্ৰমাণৰ বাতৰি হস্তিনাপুৰ পালেগৈ।

সেই বাতৰি পাই পাণ্ডৱসকলৰো পাখিৰ মোহ আৰু আসক্তি লোপ পালে। তেতিয়াই অভিনৱ্যৰ পুতেক পৰীক্ষিতক ৰাজ্যতাৰ অৰ্পণ কৰি দ্ৰৌপদীক লগত লৈ পাণ্ডৱসকলে ৰাজধানী পৰিত্যাগ কৰি বনলৈ গুচি গ'ল।

নানান ঠাই পৰিত্ৰমণ আৰু তীৰ্থ পৰ্য্যটন কৰি অৱশেষত তেওঁলোক হিনানয়ৰ নামনি পালেগৈ। এটা কুকুৰো তেওঁলোকৰ পিচ লৈ গৈ আছিল। পৰ্ব্বতত উঠি গৈ ধাবোঁতে ধাবোঁতে প্ৰথমে দ্ৰৌপদী আৰু তাৰ পিচত মহাদেৱ, নকুল, অৰ্জুন, ভীম জনে এজন এজনকৈ চাৰিওদিশে পৰি পৰি প্ৰাণ এৰিলে। বাকী বল যুধিষ্ঠিৰ। এইদৰে চাৰিওদিশ পাওৱে পাখিৰ শৰীৰ ত্যাগ কৰি জীৱনুজ হ'ল। চাৰিজন ভায়েক আৰু দ্ৰৌপদীক হেৰুৱায়ো সত্যদৰ্শী ধৰ্মপুত্ৰৰ মন বিচলিত নহ'ল। অবিচলিত চিন্তে তেওঁ আগুৱাই যাবলৈ ধৰিলে। এৰনাত্ৰ সেই কুকুৰটিয়ে তেওঁৰ সঙ্গী আৰু বন্ধকৰূপে অনুগমন কৰিলে। এৰনাত্ৰ ধৰ্মইহে যে মনুষ্যৰ বন্ধক ব্যাসদেৱে এই ঘটনাৰ মাজেদি তাকে বুজাইছে। কুকুৰৰ ভেণ ধৰি সাক্ষাৎ ধৰ্ম যুধিষ্ঠিৰৰ লগে লগে গ'ল। বহুদূৰ যোৱাৰ পিচত স্বয়ং ইন্দ্ৰই বথ লৈ তেওঁৰ সন্মুখত উপস্থিত হ'ল।

যুধিষ্ঠিৰৰ ফালে চাই ইন্দ্ৰই কলে “তোমাৰ ভাতৃসকল আৰু দ্ৰৌপদী ইতিমধ্যে স্বৰ্গ পাইছেগৈ। কেৱল তুমিয়েহে বাকী। মৌ শৰীৰে এই বথত উঠা। তোমাক স্বৰ্গলৈ নিবলৈকে মোৰ আগমন।”

যুধিষ্ঠিৰৰ বথত উঠিবলৈ যোৱা দেখি কুকুৰটোও লগে লগে গ'ল। কিন্তু ইন্দ্ৰই কুকুৰটোক আগভোটো দি কলে “স্বৰ্গত তানো কুকুৰৰ স্থান আছে?”

সেই কথা শুনি যুধিষ্ঠিৰে কলে “তেখেত মোৰো ঠাই নাই।” এই বুলি কৈ কুকুৰক পৰিত্যাগ কৰি ধৰ্মপুত্ৰ স্বৰ্গলৈ যাবলৈ অমান্তি হ'ল। ধৰ্মপুত্ৰৰ পৰীক্ষা কৰিবলৈকে সাক্ষাত ধৰ্মৰাজে কুকুৰৰ ভেণ ধৰি তেওঁৰ অনুগমন কৰিছিল। পুত্ৰৰ ধৰ্মনিষ্ঠাত সন্তোষ পাই কুকুৰকপী ধৰ্মৰাজ ততালিকে অহৰ্হান হ'ল।

তাৰ পিচত যুধিষ্ঠিৰে স্বৰ্গাবোহণ কৰিলে। স্বৰ্গত উপস্থিত হোৱা মাত্ৰে পুৰোহিতক দেখা পালে। সেই কুৰানীৰে জ্যোতিৰ্ৱৰ আশ্বিত্য দেৱ

কলে নিৰ্ভর হীৰনি প্ৰকাশনান হৈ দেৱতানগৰীৰ নাগত শোভা পাই আছে ।
 তেতিয়া যুৰিষ্টিৰে সেই দেৱতাসকলক কলে বাচ্যনোভী আৰু ক্ষুদ্ৰ দৃষ্টি
 সম্পন্ন এই দুৰ্য্যোধন যি ঠাইত বৰ্ত্তমান নহি সেই ঠাইত থাকিব নোৱাৰে ।
 এওঁ মানস বজাতা লবু-নাংগা কৰি বদ্ধা দিচিব । আৰু সেই কাৰণতে
 বটে কৌন্তসকলক তেওঁলোকৰ নিয়ন্ত্ৰণস্থিতে নিপাত কৰিছে । স্বৰ্গপ্ৰাণা
 পতিব্ৰতা ছোপনীক এই পুৰুষৰ আদেশতে মতান নাগতৈ চানি আনি
 অপমান কৰা হৈছিল । এনে পুৰুষৰ মুখদৰ্শন কৰি থাকিবলৈ নহি অপাৰণ ।
 মোৰ ভাইসকল কত আছে ? তেওঁলোকৰ ওচৰলৈ যাবৰ ইচ্ছা হৈছে ।
 এই বুনি যুৰিষ্টিৰে সেই ঠাইলৈ পলা আন যানে ওচি গ'ল ।

স্বৰ্গত দেৱদি নাগৰে নিচিন্দিয়া হাঁহি এনি নানি স্বৰ্গপুত্ৰক আগতেচা
 দি কলে মহাবীৰ, এনে কথা নকৰ । স্বৰ্গত কোনো বকমৰ শত্ৰুতাৰ
 ধন নাই । দুৰ্য্যোধন সম্পৰ্কে এনে কথা আৰু মনলৈ নানিব । বীৰ
 দুৰ্য্যোধনে ক্ষত্ৰিয় স্বৰ্গৰ বনত এনে পল লাভ কৰিছে । বাঢ়া, অতীত
 ঘটনাবিন্যাসকৰ কথা ভাবি বেচান না থং কৰা অনুচিত । বজা দুৰ্য্যোধনৰ
 লগত স্বৰ্গত যথানিয়মে বাস কৰি থাকক । ইয়াত শত্ৰুতাৰ কথা উত্থাপন
 কৰিব নাপায় । মনুষ্যা শবীৰ ধাৰণ কৰি স্বৰ্গলৈ অহাৰ কাৰণেই আপোনাৰ
 মনত এনেবোৰ ভ্ৰান্ত ধাৰণাই ঠাই পাইছে । এতিয়া সেই সকলোবোৰ
 পৰিহাৰ কৰক ।”

সেইকথা শুনি যুৰিষ্টিৰে কলে “হে শ্ৰাৱণ, এনে অৱস্থিক পাপী
 মহাপুৰুষসকলৰ হোহকাৰী এই দুৰ্য্যোধনেই শত্ৰুতাচৰণ কৰি অশ্বৰা বীৰ
 পুৰুষৰ মৃত্যুৰ কাৰণ হৈছে । সেই পাতকী দুৰ্য্যোধনে এনে বীৰৰ স্বৰ্গ
 লাভ কৰিছেহি । বীৰ, মহাবীৰ, মনুষ্যসম্পন্ন মোৰ ভাইসকল ছোপনীয়ে
 আহি কি প্ৰকাৰৰ গতি লাভ কৰিছেহি কওকচোন ? মহাবীৰ কৰ্ম্ম আৰু
 মোৰ নিমিত্তে প্ৰাণ ত্যাগ কৰা বীৰসকলক দেখোন কাকো ইয়াত দেখা
 নাই । তেওঁলোকক এবাৰ চাবলৈ মন পৈছে । বিৰাট ৰাজ, কপদ, ধৃষ্টদ্যুম্ন,
 পাকলকনাব, শিবগী, ছোপনীৰ পুত্ৰকেইটি আৰু মহাযোদ্ধা অভিনব্যা
 এই সকলোকে চাবলৈ বৰ আগ্ৰহ হৈছে । তেওঁলোকৰ এজনো ইয়াত
 নাই সন্দেহ ? মোৰ পক্ষে বুদ্ধ কৰি যি যি সকল বীৰে তেওঁলোকৰ
 জীৱন আহুতি দিলে সেই বীৰ সকলেই বা কত ? তেওঁলোকৰ মন্ততহে
 বাস কৰিবলৈ মন পৈছে । আহি কুন্তীদেৱীৰে মোক মোৰ জ্যেষ্ঠ ভাই
 কৰ্ম্মৰ উদ্দেশ্যে তৰ্পণ দিবলৈ আদেশ কৰিলে । সেইকথা মনত পৰি নহি
 বৰ কষ্ট পাইছোঁ । কৰ্ম্মৰ প্ৰকৃত বহন্য আগতে গন নোপোৱাৰ কাৰণেই

আনার হাতত তেওঁৰ প্ৰাণ গ'ল। তেওঁক এবাৰ চাবলৈ নোৰ প্ৰাণে ছুটুৱাই আছে। নোৰ প্ৰাণাধিক প্ৰিয় ভাই ভীন, দেৱদাস তুলা অৰ্জুন, নকুল আৰু সহদেৱ, নিত্যধৰ্ম্মশীলা পাণ্ডালীৰ চাবলৈকো বৰ হেঁপাহ লাগি আছে। ওহোঁ, ইয়াত আৰু নোৰ বৰ অসহ্য লাগি উঠিছে। ভাই-সকলক এৰি স্বৰ্গত থাকি কি লাভ? তেওঁলোকে বাস কৰা ঠাইহে নোৰ মানত স্বৰ্গ! এই ঠাই নোৰ স্বৰ্গ যেনেই লগা নাই।

যুধিষ্ঠিৰক মুখত এনে কথা শুনি দেৱতাসকলে বলে “হে যুধিষ্ঠিৰ, আপোনাৰ সেই ঠাইলৈকে যাবৰ মন গৈছে যদি পনম নকৰিব। এই মুহূৰ্ত্তেই যাব পাৰে।” এইবুলি দেৱতাসকলে যুধিষ্ঠিৰক সেই ঠাইলৈ লৈ যাবলৈ দেৱদূতক আদেশ কৰিলে।

আগে আগে দেৱদূত আৰু পিচে পিচে যুধিষ্ঠিৰ গৈ থাকিল। যোৱা বাটটো ধোপনখা একাৰ। চকুত পৰা সকলো দৃশ্য অতি ভীষণ আছিল। মৰাশ, অস্থি, মৰাশৰ চুলি আদি কুৎসিত বস্তুবিলাক চানিওফালে সিঁচৰতি হৈ পৰি আছিল আৰু সেই সবলোবোৰ ঠাইত ক্ৰিমি কীট আদিৰে উপচি আছিল। অসহনীয় দুৰ্গন্ধই নাক ভেদি গ'ল। ইফালে সিফালে হাত-ভৰি ছিগি পৰি থকা মানুহবিলাক দেখা পোৱা গ'ল। এইবোৰ দেখি শুনি যুধিষ্ঠিৰ বিমূঢ় হ'ল। সাত পাঁচ নানান কথা ভাবি ভাবি তেওঁ আঙুৱাই যাবলৈ ধৰিলে।

এবাৰ যুধিষ্ঠিৰে দেৱদূতক সুবিলে “এই বাটেদি আৰু কিমান দূৰ যাব লাগিব? নোৰ ভাইসকল ক'ত?”

দূতে আন একো নদৈ ক'বলৈ কলে “উনটি যাওঁ বুলিলে যাবও পাৰে।”

অসহনীয় উৎকট গোহাত তত্-তত্ নাপাই যুধিষ্ঠিৰে উনটি যাবলৈকে মন কৰিলে। কিন্তু তেনে সময়তে চাৰিওফালৰপৰা কৰুণ আৰ্ত্তনাদ শুনিবলৈ পালে।

কোনোৱে বলে “হে ধৰ্ম্মপুত্ৰ, উনটি নাযাব। দয়া কৰি এক মুহূৰ্ত্তৰ কাৰণে অপেক্ষা কৰক। আপোনাৰ শুভাশংকাত চাৰিওফালে মন্থমলীয়া শোন্ধ ওলাইছে। আমি তেওঁ অপৰ শাস্তি সুখ অনুভৱ কৰিছোঁ। হে কুন্তীপুত্ৰ, আপোনাৰ দৰ্শনত আমি বিনম আনন্দ পাইছোঁহঁক।

কোনোৱে কলে “আপোনাৰ উপস্থিতিত আমি যত্ৰগৰ ভালেখিনি লাভ পাইছোঁ।” যুধিষ্ঠিৰে এনে ধৰণৰ কৰুণ বিনয় আৰু কান্দোনাৰ বোল শুনি তলম মানি দিয় দি ব'ল। নুৰেৰে ‘হায়! হায়’ কৰিবলৈ ধৰিলে। নাত কথাবিলাক তিনি পোতা যেন লাগিল। শোকে খুন্দা নাৰি ধৰাত

যুধিষ্ঠিৰে আকুল ভাৱে চাৰিওফালে চাই স্মৃতিবলৈ ধৰিলে “আপোনালোকনো কোন ? আপোনালোকে ইয়াত কিয় আছেহি ?”

এফালৰপৰা একাফাল নাত আহিল “মই কৰ্ণ” । আন এফালৰপৰা শুনা গ’ল “মই ভীম”, “মই অৰ্জুন”, “মই দ্রৌপদী”, “মই মহেন্দ্ৰ”, “আমি দ্রৌপদীৰ পুত্ৰ” । এনেদৰে যুধিষ্ঠিৰৰ আত্মীয়-কুটুম্বসকলে সঁহাৰি দি কোৱা কথাবোৰ শুনিবলৈ পালে ।

শোক-দুখে বিয়াকুল হৈ যুধিষ্ঠিৰে কবলৈ ধৰিলে “হায় কি পাপৰ ফলত মো এওঁলোক এই দুৰৱস্থাত পৰিছিলি ? ধৃতবাস্তৱ পুত্ৰ দুৰ্য্যোধনে মো কি পুণ্যৰ ফলত স্বৰ্গস্থ হৈ তোণ কৰিলেহি ? মোৰ ভাই বহুসকল নৰকতহে পৰিল দেখোন ? মই ওই আছোঁ নে স্বাৰত ? মোৰ জ্ঞান নুশ হৈছে নেকি ? মোৰ চিত্ত বিকৃত হৈ গ’ল নেকি ? এইদৰে কৈ দেৱতাসকলক আৰু ধৰ্ম্মৰ নিন্দাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে । পিচত তেওঁ দেৱদূতৰ ফালে চাই কলে “আপুনি যাৰ আদেশ মানি মোৰ লগত আহিছে তেওঁৰ ওচৰলৈ উলটি যাওকগৈ । মই আৰু আপোনাৰ সঙ্গ নহওঁ—এই ঠাইতে মই থাকিম । কেৱল মোৰ কাৰণেই এই আত্মীয়-কুটুম্বসকলে এনে নৰক যন্ত্ৰণা ভোগ কৰিছেহি । গতিকে মোৰো এয়েহে উপযুক্ত স্থান ।”

যুধিষ্ঠিৰৰ কথা শুনি দেৱদূতে ইচ্ছাৰ ওচৰলৈ গৈ শব্দনো কথা জনালে । মুহূৰ্ত্ততে ইচ্ছা আৰু যম দুয়ো যুধিষ্ঠিৰৰ ওচৰত উপস্থিত হ’ল । তেওঁ লোকৰ আগমনত গোটেইখন পোহৰ হৈ উঠিল । বাণে লগে লগে নৰক যন্ত্ৰণাৰ পৰা সকলো মুক্ত হ’ল । চাৰিওফালে যুগন্ধি বতাহ বলি বাতুণ্ডল পৰিহৃত হৈ পৰিল । স্বয়ং বৰ্ণবাহু যমে তেওঁৰ পুত্ৰ যুধিষ্ঠিৰলৈ চাই কলে “হে উদাৰ চেতা পুৰুষ, তুমি মোৰ হাতত এই তৃতীয় বাৰৰ কাৰণে পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হ’ল । তোমাৰ ভাই বহুসকলৰ লগত তুমিও নৰকত বাস কৰিবলৈ অভিনাষ কৰিছিলি । বাতপাট ভোগ কৰা দাসকসকলে নৰক স্পৰ্শ কৰিবই লাগে । সেইটো কাৰণতে তুমিও এক মুহূৰ্ত্তৰ কাৰণে হলেও এই মহাপুৰুষ অনুভৱ কৰিবলৈ পালি । বিখ্যাত বীৰ শৰ্মাচাৰী, মৰমৰ ভায়েক ভীমসেন, সত্যান্ধিৰ্ণ কৰ্ণ, এই সকলৰ এহনেও আচৰমতে নৰক যন্ত্ৰণা ভোগ কৰা নাই । তোমাৰ পৰীক্ষাৰ কাৰণে ই এটা নোৰ ছলনা মাথোন । এইখন আচৰমতে দেৱলোকহে । চোৱা, ত্ৰিভুবন ভ্রমণকাৰী মো নাকহি ঈশ এই দেৱলোকত বাস কৰিছেহি । গতিকে আৰু বেয়াৰ নকৰিবা ।”

তাৰ পিচত যুধিষ্ঠিৰে মানদণ্ডে পৰিহাৰ কৰি দ্বিত্যৰ্থে ৰাখণ কৰিলে ।

লগে লগে নমুয়া স্বভাৱজনিত শঙ্কভাৱ আৰু দুখ বঠৈবপৰা মুক্ত হৈ যুৰিছিলে
পূৰ্ণ পৱিত্ৰতা লাভ কৰিলে ।

ছোচ ভাই বৰ্ণ, ভাতৃস্বৰ্ণ, আত্মীয়-বুঢ় আৰু ধৃতবট্টৰ পুত্ৰসকলকে
আদি কৰি সবলোৱে ঋণ আৰু ঘেৰভাৱ পৰিত্যাগ কৰি দিব্যদেহ ধাৰণ
কৰি দেৱপদ লাভ কৰিলে । এই সবলো দেখি শুনি দেৱপুৰুষিত আৰু
ঋষিকুলৰ বন্দিত যুৰিছিলে পবন শাস্তি লাভ কৰিলে ॥

ওঁ শাস্তি ! ওঁ শাস্তি !! ওঁ শাস্তি !!!

